

శ్రీ రామాయనము.

శ్రీమద్వాల్మీకిమహాపీఠప్రణీత

శ్రీమద్రామాయణము.

అయోధ్యాకాండము.

చేదలవాడ * సుందరరామశాస్త్రులచే

వ్రాయబడిన ప్రతిపదాంధ్రీటీకాతాత్పర్యవిశేషార్థ .

సమన్వితముగు

సరమాధికచంద్రికయనువ్యాఖ్యానముతో

వావిళ్ల * రామస్వామిశాస్త్రులవారిచే

పరిష్కరింపబడి ప్రతిమాయుతముగ

అదిసరస్వతీనిలయ ముద్రాక్షర శాలయందు

ముద్రింపబడియె.

౧౮౯౦, స॥

All Rights Reserved Registeredcopyright.

శ్రీ

శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్యవర్యపదవాక్య
ప్రమాణ పారావారపారీణ యమ నియమాసన ప్రా
ణాయామ ప్రత్యాహార ధ్యాన ధారణ సమాధ్యష్టాంగ
యోగానుష్ఠాన నిష్ఠ తపశ్చక్రవర్త్యనాద్యవిచ్ఛిన్న గురు
పరంపరాప్రాప్తపక్షర్శనస్థాపనాచార్య వ్యాఖ్యాన సిం
హాసనాధీశ్వర సకల నిగమాగమ సారహృదయసాంఖ్య
త్రయ ప్రతిపాదక వైదికమాగప్రవతేక సర్వతంత్ర
స్వతంత్రాది రాజధానీ విద్యానగర మహారాజధానీ క
ణాకటక సింహాసనప్రతిష్ఠాపనాచార్య శ్రీమద్రాజాధి
రాజగురు భూమండలాచార్య ఋశ్యశృంగ పురవరాధీ
శ్వరతుంగభద్రాతీరవాసి శ్రీమద్విద్యాశంకర పాద
ద్వారాధక శ్రీమత్తుస్సింహభారతీస్వామి గురు కర
కమలసంజాత శృంగేరి శ్రీసచ్చిదానంద శివాభినవ నృ
సింహభారతీస్వామి చరణారవిందయోః,
అఖిలావగ్రహ నిగ్రహణావ్యగ్ర సమగ్రబలేన, శ్రీమ
తానుగ్రహేణ, విజయతేతరామయమ్.

శ్రీరస్తు.

ప్రతిపదాంధ్రీటికావిశేషార్థతాత్పర్య ప్రణమాదినహిత

శ్రీమద్రామాయణము.

ప్రధానపోషకులు.

శ్రీమన్మహారాజరాజాధిరాజాశ్రీమహారాజా సాహేబు
మెహర్బాన్ దోస్తాన్ ముష్క్ ఖదర్ చాన్ కరంపూర్
య మొగలిషాన్ మీర్జారాజాది హనరేబల్ హిజ్ మోనస్సే

మన్నెసుల్తాన్ బహదూర్, కె, సి, బి, ఇ,

ఇత్యాద్యనేక బిరుదావళి విరాజమానులగు

శ్రీమద్రాజాధిరాజమహారాజ

శ్రీమద్విజయనగరపట్టణాధీశ్వర

శ్రీమదానందగజపతిమహారాజులుం

గారు

రూ (౫౦౦) అయిదువందలురూపాయలువిరాళమిప్పించి

మహాసాహాయ్యముచేసి

ఈగ్రంథమునకుప్రధానపోషకత్వము నంగీకరించిరి.

మంగళమస్తు.

—(*) పోషకులు (*)—

బ్రహ్మశ్రీ, మహారాజరాజశ్రీ

- ౧ శ్రీబ్రహ్మసందసరస్వతీస్వాములవారు, యోగానందశ్వరమఠం, ఎడతొరె.
- ౨ శ్రీరంగస్థలంశ్రీపరాశరభట్టరై న శ్రీమాన్ మహామహిపాధ్యాయ శ్రీరంగరాజభట్టర్ ఆయ్యంగారు.
- ౩ ది, హానరేబిల్, పల్లె, చెంచలరావుపంతులుగారు. సి.వి.ఇ.
- ౪ దివాన్ బహదర్ పతికి, శ్రీనివాసరావుగారు స్టాల్ కాన్ కోటున్ జడ్జి.
- ౫ సి, జి.కుప్పసామిఆయ్యర్, బి, ఏ, బి, ఎల్, మద్రాస్ ప్రెసిడెన్ సిమ్యూజ్ స్ట్రీట్
- ౬ వెంబాకం, కృష్ణమాచార్యులుగారు, రిజిస్ట్రార్ థాఫ్ బుక్స్.
- ౭ చివుకులరామయ్యగారు. పింఛన్ లాక్సీల్ దార్
- ౮ చివుకుల, సుబ్బయ్యశాస్త్రిలుగారు, విజయనగరం మునసఫ్.
- ౯ రాజా-దిహానరేబిల్, టి, రామరావుగారు, ప్లాకోటున్ వకీల్.
- ౧౦ సి, వి, సుందరశాస్త్రి లిగారు, బి, ఏ, బి, ఎల్, ప్లాకోటున్ వకీల్.
- ౧౧ రాయబహదూర్-పి, ఆనం తాచార్యులుగారు, బి, ఎల్, ప్లాకోటున్ వకీల్
- ౧౨ తల్లా ప్రగడ, సుబ్బారావుగారు-బి, ఎ బి, ఎల్, ప్లాకోటున్ వకీల్.
- ౧౩ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట పెద్దసీతారామయ్యవారు-చాగీదార్ ఆఫ్ రిస్సూర్.
- ౧౪ శ్రీరాజా, కావలి-వేంకట చిన్నసీతారామయ్యవారు, జమీందార్ ఆఫ్ రిస్సూర్ పేట.
- ౧౫ సామలూకర్, అంబాశంకరదేవీవారు.
- ౧౬ మాడఘూషి, రిద్వాన్ వేంకటాచార్యులువారు.
- ౧౭ వి, కే, రంగాచార్యులవారు
- ౧౮ మందపాటిరామకృష్ణయ్యపంతులువారు.
- ౧౯ నాగరాజువీరరాఘవరావువారు-నెల్లూరురంగ నాయకులపేట.
- ౨౦ ఆడివి, శ్రీరామపంతులవారు, బి, ఎ, గవర్నర్ మెంట సెక్రటేరి ఆఫ్ కలెక్టర్.
- ౨౧ జి, సుబ్బారామయ్యవారు, కొంగనపురం ముతాళి వర్ శంకరదుర్గం.
- ౨౨ జక్కరాజు, లక్ష్మీ నారాయణప్పగారు, నంజంపేట, పుంగనూరు.
- ౨౩ కున్నత్తూరు, రిరువేంగ తాచార్యులగారు.
- ౨౪ నేలలూరు, వెంకట్రంగాచార్యులు ఆయ్యంగారు, పడార్ పల్లెత్తోలియదారులు
- ౨౫ విశ్వనాథయ్యర్ వారు, బి, ఎ, బి, ఎల్ ప్లాకోటున్ వకీల్.
- ౨౬ శ్రీధ్రుపూణ్యయ్యవారు, సవేరిజన్స్ థియేటర్, గుంటూరు.
- ౨౭ ఘోళి పాటి సుబ్బరాయలు ఆయ్యవారు-ఘోళి పాటి కృష్ణయ్యవారి ఆస్తి కుమారులు.
- ౨౮ కోవి. సుందరరామయ్యవారు-సూపరం-లెండింగ్ ఇంజనీయర్స్ ఆఫీస్.
- ౨౯ కుందవరం-సుందరయ్యవారు
- ౩౦ పిన్నపాకం సుందరాచార్యులువారు
- ౩౧ రామచంద్రరావుగారు-అంబూరుపేట ముతాయిజారాదారుగారు, శ్రీలమూరిపద్మతుర్తి
- ౩౨ పానగంటి, వెంకట్రామానాయనివారు కొమ్మలపేట చాగీర్ దార్ (శట్టు.
- ౩౩ మోకా, వెంకటాద్రిశాస్త్రి లివారు.
- ౩౪ కొప్పురపు, రామరావుగారు-మునసఫ్.
- ౩౫ సోమేశ్వరతర్వాడిగారు.
- ౩౬ ముడియం నాగేశ్వరరావుగారు. వకీలు గుర్తి
- ౩౭ కలిచెలక, వెంకటరెడ్డివారు, మదనపల్లె
- ౩౮ తంబళ్ల పల్లె, సుబ్బారెడ్డివారు. మదనపల్లె

- ౩౯ బాజ్జరెడ్డివారి సీతారామరెడ్డివారు.
 ౪౦ శ్రీనివాసరంగాచార్యులవారు, చేపసానం సంస్కృతపాఠశాల, తిరుపతి
 ౪౧ జంగంకోట శ్రీనివాసరావు గారు.
 ౪౨ నాగేశ్వరయ్యర్ వకీలు తిరి తిర వూండి
 ౪౩ జడ్డునారాయణయ్యవారు సవకతెక్కు రాఫీన హేడ్ క్లర్కు
 ౪౪ వ, సామయ్యవారు. రివిన్యూ ఇనిస్పెక్టర్
 ౪౫ వంకాయలకృష్ణస్వామి నెట్టివారు
 ౪౬ నాగేశ్వరశాస్త్రి శిలవారు, మిడిల్ స్కూల్ హెడ్ మాస్టరు, పుంగనూరు.
 ౪౭ బాదాలశ్రీనివాసయ్యవారు. తాలూకా కచ్చేరి గుమ్మం, వాపిలో పాడు.

మహారాజరాజశ్రీ

- ౪౮ కొల్లా వెంకటకన్నయ్య నెట్టివారు.
 ౪౯ సామలూకార్, కృష్ణ దాస్ బాలముకుందాసువారు
 ౫౦ సామలూకారు చతుర్ముఖ దాసుకు శాఖ్ దాస్ వారు.
 ౫౧ సమర్థిజ్ రంగయ్య నెట్టిగారు, బి.ఎ. ప్రొఫెసర్ క్రెష్టియన్ కాలేజీ.
 ౫౨ పి.కృష్ణస్వామి నెట్టివారు; బి.ఎ; బి.ఎల్ హైకోటులో కలెక్టర్.
 ౫౩ ఆజ్ఞాపద్మ శివువారు; ఎమ్మె జి.ఎస్. ఇండియా ప్రెస్
 ౫౪ తెల్ల నాకులమల్లయ్య నెట్టివారు.
 ౫౫ విజయలపాటి సుబ్బరామయ్య నెట్టివారు.
 ౫౬ నాళం; అప్పలరాజువారు.
 ౫౭ శిరంకోటిలింగంవారు.
 ౫౮ సూరం; లి రెడ్డివారు
 ౫౯ తాటికొండనంబెరుమాళ్ నెట్టివారు; బి.ఎ
 ౬౦ కిట్టి; త్యాగరాయ నెట్టివారు; బి.ఎ
 ౬౧ గోనుగుట్ట; నారాయణవారు.
 ౬౨ కామి నెట్టి; చిన్నకొండయ్య నెట్టివారు.
 ౬౩ శ్రీరేకంమనవాళయ్యవారు. యెలూరు; బి.ఎడ్డి (యజమానులు.
 ౬౪ మాంబళం-వెంకటస్వామి నాయుండువారు. తంజావూరి రామానాయుడి సత్రము
 ౬౫ పి.రంగయ్య నాయుండువారు. హైకోటులో వకీల్.
 ౬౬ బి.బాలయ్య నాయుండువారు. హైకోటులో.
 ౬౭ వంకాయలకుప్పయ్య నెట్టివారు.
 ౬౮ రాయలపాదూర్ ఆర్కాడు. ఇన్ స్పెక్టివ్ సర్జన్ వారు. మేల్పాకం. ౬మించారు
 ౬౯ బండ్ర రామస్వామి నాయుండువారు. వేలూరు. డి.ఎస్. కృష్ణమనసవ.
 ౭౦ ఆల్ల త్తూరు. నారాయణ నెట్టివారు.
 ౭౧ పునుచ్చేరికిరువేంగడస్వామి కల్ల వారు. ఆటలశిల్పి.
 ౭౨ మన్నూరుపేట-రామస్వామి నాయుండువారు. తంజావూరు రామానాయుడి ధర్మశాల
 ౭౩ యస్-రామస్వామి మొదలారిగారు. హైకోటులో వకీల్. (మానేజర్-
 ౭౪ యస్-గోపాలస్వామి మొదలారివారు. మిరాదూర్-నేలం.
 ౭౫ ది. హనురేపిల్ శ్రీరాజాగౌడ నారాయణగజపతి రాయనింగారు. విశాఖపట్నం.
 ౭౬ గ్రంధి-రామయ్య నెట్టివారు.
 ౭౭ దొడ్డి-యోగప్పగారు. పింథకముక్తానపు.
 ౭౮ పి; వి; కృష్ణస్వామి నెట్టివారు. బి.ఎ ఆశాంతుండుజనరల్ ఆఫీస్.

- ౭౯ మమర-రంగరావువారు.
౮౦ భమ-పురి-వెంకటరావువారు వకటి.
౮౧ మండి-శ్రీసరాపువరదప్పశెట్టిగారు.
౮౨ ఎంబూరు-సుబ్బారావుగారు.
౮౩ పుదుచ్చేరి-లక్ష్మణస్వామిశెట్టిగారు.
౮౪ పి-సాంబయ్యగారు-నందలూరుమునసపు

—(※) చందాదారులు- (※)—

మహారాజరాజశ్రీ.

మహారాజరాజశ్రీ.

సీ-వి-సుందరంశాస్త్రిలుగారు.
కో-పల్లె-కృష్ణరావుగారు.
ముట్లూరు-కదినారాయణయ్యగారు.
ఆమంచెల్-సూరయ్యగారు.
నెమలి-మాడభూషిసుబ్రహ్మణ్యయ్యగారు.
కో-పురపు-రంగరావుగారు.
పువ్వాడ-సూర్యనారాయణరావుగారు.
బిడుగు-సుబ్బరామయ్యగారు.
పడకల్-కేవలరావుగారు.
మాచవరం-రామకృష్ణయ్యగారు.
వనంగురు-స్వామయ్యగారు.
చేవల్ల-రామస్వామయ్యగారు.
వి-లక్ష్మణరావుగారు.
ఆ-పరమరామయ్యగారు.
ధూళిపాటి-కృష్ణయ్యగారు.
క-సీతాపతయ్యగారు.
టి-వెంకటకన్నయ్యగారు.
పులుగు-వెంకట్రామయ్యగారు.
ధూళిపాటి-సుబ్బరామయ్యగారు.
పేరత్తూరు-శ్రీనివాసాచార్యులుగారు.
దిగవల్లి-తిమ్మరాజుగారు.
జనమంచి-వెంకట్రామయ్యగారు.
పడసాల-సుబ్బరామయ్యగారు.
ఎక-రాఘవయ్యగారు.
కోడూరు-వెంకటకన్నయ్యగారు.
బద్దంకిరఘనాథరావుగారు.
గులుకట్ల-వెంకటప్పయ్యగారు.
మిసూరు-వెంకట్రావువారు.
రహభట్ల-అణ్ణజరావుగారు.
ఆనంతాచార్యులగారు.
కాంబట్ల-లక్ష్మీనరసయ్యగారు.
పుకులజానకీరామయ్యవారు.

గుండ్లపూడి-రామకృష్ణయ్యగారు.
చీరకుతి-సుబ్బరావు.
ముంగమూర్-నరసింహపంతులు.
వెంపటి-వెంకటాచలంపంతులు.
వెన్నలగంటి-హనుమంతరావు.
బ్రహ్మసముద్రం-శేషగిరిరావు.
నెమలి-పట్టాభిరామరావు.
ఎ-త్యాగరాజయ్యగారు.
దేశిరాజు-కృష్ణయ్యగారు.
బలికుంట-వెంకటసుబ్బారావు.
భోగ-రాజు-రామచంద్రరావు.
గుడిపాటి-వెంకట్రావు.
గుండావర్పుల-రామకృష్ణయ్యగారు.
కోరంకి-రామలింగయ్యగారు.
వైడిపాటి-వీరాస్వామయ్యగారు.
మహంకాళి-సుబ్బరాయలుగారు.
య-అప్పయ్యపంతులు.
నరసరాజువారు.
వడిగెల్లి-శేషగ్యగారు.
హుల్లూరువాసదేవప్పగారు.
మలిరెడ్డికొండల్రాయుడుగారు.
బుర్రాశంకరశాస్త్రిలుగారు.
గుండు-గురుస్వామయ్యవారు.
గురుజాడశ్రీరామమూర్తివారు.
పీరుగంటి-లక్ష్మీనారాయణప్పవారు.
నెడమూరుపీరరాఘవాచార్యులు.
కూనపరాజు-శేషాద్రిరావువారు.
రోజుకుతి-తిరుమలరావుగారు.
రేపూరులక్ష్మీనరసుపంతులవారు.
కృత్తివెంటి-కృష్ణమూర్తివారు.
శంకవరంవరదాచార్యులవారు.
నాటేరిరామానుజాచార్యులవారు.

మహారాజరాజశ్రీ.

సరిశ్చల్లగోపాలకృష్ణంమగారు-
 శ్రీపాదంసాగయ్యగారు-
 వెంకటేశ్వరరావుగారు-
 గొల్లాపిన్నినరసింహయ్యగారు-
 పాలవూడిశివరామయ్యవారు-
 ఆరుణాచలయ్యగారిసప్రహ్లాణ్య శాస్త్రీలువారు-

కప్పగంతులసావిత్రిపంతులువారు-
 హనుమంతుఅప్పశనాయుడుగారు-
 సుద్దాసరెడ్డివారు-జూటూరుతాటి పత్రి
 పేలూరునరసింహంగారు-భీమవరం-
 వల్లభశేషయ్యవారు-తహశీల్దారు
 శిష్టాసూర్యనారాయణశాస్త్రీలువారు
 యస్-రాఘవేంద్రరావుపంతులుగారు- పెన్

షన్-తహశీల్దార్ గుత్తి

మహారాజరాజశ్రీ

టి-రామచంద్రరావుగారుడిస్త్రీప్తు ముసనఫ్
 నెలూరు

పి-భీమరావుగారు-ఆత్మకూరుకర్నూలు
 కొంమిలత్తీనరసనాయుడుగారు-
 శంకరప్పగారుకరణం- గుంతకల్లు
 డి-శ్యామరావుగారు-తిరుకోవిలూరు
 కొప్పలకొండనరసప్పరెడ్డిగారు-
 ఉదరపికొండవొడ్డన నాయుడుగారు
 తాకరాజుసుబ్బన్నగారు-
 కరణంతిమ్మప్పగారు-
 కరణంకేశవరాజువారు-
 కరణంరంగప్పవారు-
 పరిగహనుమంతరావువారు
 బెంగుళూరు-పుట్టాసాని-
 బల్లారి-రంగాసాని-

శ్రీరామచంద్రశ్రీతపారిజాతః, సమస్తకల్యాణగుణాభిరామః
 సీతాముఖాంభోరుహచంచరీకో, నిరంతరంమంగళమాతనోతు.

(F)

ఇ టీ వ ల చే రి న పో వ కు లు.

కొట్టెదీనదయాళునాయుండుగారు, తాకిల్ దార్ కుళి త్తై-
యన్, రాఘవేంద్రరావుగారు. పింఛిన్ తాకిల్ దార్ గు త్తై శ్వేష్టేష్వరన్.
అత్తియారు, క్షీనివాసాచార్యులుగారు. రాయపురం-
అతీ, అప్పదుగారుకురుప్పాంజమీందారిగిల్ యత్వైజర్, అండ్ సెక్రటేరీ; పార్వతీ
అమంచలన్, సూరయ్యగారు. రాయపురం. (పురం.

ఇ టీ వ ల చే రి న చం దా దారు లు.

మద్దం. యతిరాజులునాయుండుగారు.
కోటంరాజు, కృష్ణారావుపంతులుగారు.
విజయరాఘవులుశెట్టిగారు.
రామానుజులునాయుండుగారు.
మధురకవులయ్యగారు.
జి, కుప్పసామినాయుండుగారు.
మాళ్ళవరాజుగారు.
అప్పయ్యశెట్టిగారు.
రామయ్యశెట్టిగారు.
చెడలవాడ, వెంకయ్యగారు. పిత్తూరు.
పెరిగపూడి రామయ్యగారు. శేతుపురం. అనంతవరం, యీశమొక్కల, నెల్లూరు-
మంగిపూడి. రామకృష్ణులుగారు.
కోటంరాజు, సుబ్బరావుపంతులుగారు.
తీ, చిదంబరరావుగారు.
పూళ్ల, శేషయ్యగారు.

కూనపరాజు, శేషాద్వీరావు గారు.
 నడూదూరు, నీరరాఘవాచార్యులు గారు.
 యరగుడిపాటి, అప్పయ్య పంతులు గారు.
 రోజుకురిక, తిరుమలరావు గారు.
 వడల, కచ్చపేశ్వరయ్య గారు.
 కంది, వెంకట్రావు పంతులు గారు.
 సాశ్వ పంతుల, సీతాపతిరావు గారు.
 వరగంటి, రామరావు గారు.
 ఓరుగంటి, లక్ష్మీనరసు పంతులు గారు.
 యల్-వి-బాలకృష్ణమ్మ, డిప్రీక్టు ఆంధ్రున కోటు-పేట బరంపురంగంజాం-
 రాళ్ల, పల్లి, లక్ష్మీనరసింహయ్య గారు, రివెన్యూ యిన్ స్పెక్టర్-
 దుత్తలూరు, చెంచయ్య గారు, కరణం
 ఎనమండ్రమ్మ, సూరయ్య గారు- మదనపల్లె-

వీరి సహాయముతో

శాలివాహనశకము ౧౯౦౯ వదగు సర్వజిన్నామ సంవత్సరము
 జ్యేష్ఠ శుద్ధపూర్ణిమా భానువారము ప్రారంభమైన శ్రీరా
 మా యణమునందు- వికృతినామ సంవత్సర జ్యేష్ఠ
 శుద్ధగిరి భానువారము అయోధ్యాకాండ
 సంపూర్ణంబయ్యె,

ప్రతి

శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేనమః.

అయోధ్యాకాండ విషయసూచిక.

సగళసంఖ్య.

విషయములు.

- ౧ శ్రీరాముని కల్యాణగుణంబుల నభివర్ణించుట.
- ౨ శ్రీరాముని పట్టాభిషేకంబునకు, సమస్తజనులునుసమ్మతించుట.
- ౩ దశరథమహారాజు రామునకు, నీకుంబట్టాభిషేకంబుగావించెదనని, చెప్పుట.
- ౪ దశరథమహారాజు, తనకుఁదోచిన దుస్వప్నాది దుర్నిమిత్తంబులు రామునకుం దెలిపి, పట్టాభిషేకంబు శీఘ్రంబుగాఁ జేయవలసి యుండుటంజెప్పుట.
- ౫ వసిష్ఠమహాముని దశరథ నియోగంబున, రామునిచే నుపవాసముసేయించుట.
- ౬ రాముండు వసిష్ఠోపదేశక్రమంబున నుపవాసంబు గావించుట. పౌరులందఱు అయోధ్యనలంకరించి రామాభిషేకంబుచూడనత్సుకులై యుండుట.
- ౭ మంధర రామాభిషేకసన్నాహంబుచూచితై కేయికిరామాభిషేకంబువలన ననథంబువాటిల్లుననిచెప్పుట.
- ౮ కైకేయి రామాభిషేకశ్రవణంబునకు సంతసించి మంధరకుం బారితోషికం బొసంగుట.
- ౯ మంధరతనకు కైకేయియొసంగిన బారితోషికంబు బాటవైచిత్రకేయికి రామాభిషేకంబువలన ననథంబుసంభవించునని సవివరంబుగానుపదేశించుట.

సగకసంఖ్య.

విషయములు.

- ౯ మంధర కైకేయికిపూర్వము దశరథుండొసంగిన వరద్వయంబు నుపయోగింపుమనిబోధించుట.
- ,, కైకేయి మంధరంప్రశంసించి క్రోధగృహముం బ్రవేశించుట.
- ౧౦ దశరథుండు కైకేయింజూచి యనునయవచనంబులాడుట.
- ౧౧ కైకేయి మంధరోపదిష్టక్రమంబున దశరథుని వరద్వయంబుయాచించుట.
- ౧౨ దశరథుండు రామాభిషేకవిఘ్నంబువిని మూర్ఛిల్లి కొంతవడికిం దేటి శోకక్రోధ భయజగుప్పాది నానావిధంబులం గైకేయిని దూఱుట.
- ౧౩ దశరథుండు పశ్చాత్తాపంబునొంది ధర్మకపాశబద్ధుండై కైకేయిననునయవచనంబులం బ్రాధికంచుట.
- ౧౪ దశరథుండు ధర్మభయంబున రామవనవాసము నిశ్చయించుట.
- ,, సూర్యోదయంబున ద్వారస్థితుండగు వసిష్ఠునిరాకం దెలుపవచ్చిన సుమంత్రునిచేఁబ్రబోధితుండై దశరథుండతనికి మారువలుకకుండుట.
- ,, కైకేయి రామందోడైరసుమంత్రుంబంపుట.
- ,, సుమంత్రుండు వెలుపలకువచ్చి లచ్చటం జేరియుండు జనసమూహముంజూచుట.
- ౧౫ సుమంత్రుండు రామాభిషేక సామగ్రీ సహితులయిన పౌరజనులనియోగంబున మరలదశరథుం బ్రబోధించుట.
- ,, దశరథుండు కైకేయియు క్తప్రకారంబున రామందోడైరసుమంత్రునినియోగించుట.
- ,, సుమంత్రుండు రామమందిరంబునకేగుట.
- ౧౬ సుమంత్రుండు రాజనియోగంబు విన్నవింప రామండు రాజాంతఃపురంబునకుంబోవుట.

సగౌరవము.

విషయములు.

- ౧౭ రాముండు రాజాంతఃపురముం బ్రవేశించుట.
- ౧౮ రాముండు, దండీతనకభిముఖుండుగాక, పరమదుఃఖితుండైయుండుటంజూచి, మిక్కిలియుంబరితాపంబునొండఁ, కై కేయిరామునివనవాసంబునకుఁబోనియోగించుట.
- ౧౯ రాముండు, వనవాసంబునేయనంగీకరించి, లక్ష్మణసహితుండై, తల్లియొద్దకుంబోవుట.
- ౨౦ కౌసల్యాదేవి, రాముని వనవాసవృత్తాంతమునువిని, మూర్ఛిల్లి విలపించుట.
- ౨౧ లక్ష్మణుండు వనవాసంబునంగీకరింపవలదనిరామునకుఁజెప్పట.
- ,, కౌసల్యాదేవి, లక్ష్మణుండుచెప్పినట్లు, వనవాసంబునిలుపుకొనుమని, రామునింబ్రాథికంచుట.
- ,, రాముండుకౌసల్యనూటడించి లక్ష్మణునకుసమాధానంబుఁజెప్పట.
- ౨౨ రాముండు, నిజవనవాసాదులకుదైవమేకారణముగాని, కై కేయికారణముగాదని లక్ష్మణునకునిరూపించి, చెప్పట.
- ౨౩ లక్ష్మణుండు, దైవంబునిప్రయోజనంబునియు, దానినవలంబింపఁగూడదనియుఁబోరుషంబునుమాత్రమేయవలంబింపవలయుననియు, సయ్యక్తికంబుగానుపన్యసించుట.
- ,, రాముండు, ధర్మమాగ్గఁబునవలంబించి, దైవబలంబయధికంబునిస్థాపించుట.
- ౨౪ కౌసల్యాదేవి, రాముండుధర్మమాగ్గఁబున సుస్థిరుండైయుండుటంజూచి, యెట్టకేలకు రామునివనవాసంబున కంగీకరించుట.
- ౨౫ కౌసల్యాదేవి; రామునకుస్వస్థ్యయనంబుగావించుట.
- రాముండు తనగృహంబునకుఁబోవుట.
- ౨౬ రాముండు సీతాదేవిఁడనవృత్తాంతమంతయుంజెప్పట.

సగఃసంఖ్య.

విషయములు.

,, రాముండు, సీతాదేవినియోధ్యలోనేయుంచుటకై యాబిడకు, ఆచారవిశేషంబులుపడేశించుట.

౨౭ సీతాదేవి, తన్నునువనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవుని రామునిఁ బ్రాధీకంఛుట.

,, రాముండు, సీతాదేవికిసంక్రహంబున, సమాధానంబుజెప్పుట.

౨౮ రాముండు, సీతాదేవికి, సవిస్తరంబుగా వనంబునందలిదోషంబులంజెప్పుట.

౨౯ సీతాదేవి, వనదోషంబులరామాశ్రమంబునంజేసి గుణంబులుగాని రూపించుచు, తన్నువనంబునకుఁదోడ్కొనిపోవునిప్రాధీకంఛ, రాముండుసమాధానంబుజెప్పుట.

౩౦ సీతాదేవి ప్రణయతోపంబున రామునిదూఱుట.

,, రాముండు సీతాదేవినివనంబునకుఁ దోడ్కొనిపోవుట కంగీకరించి యిష్టజనంబులకు ధనాదులనిమ్మని, సీతాదేవికెంజెప్పుట.

౩౧ లక్ష్మణుండు, తానునువనంబునకువచ్చెదనని రాముఁబ్రాధీకంఛుట.

,, రాముండు, లక్ష్మణుండు వనంబునకువచ్చుట కంగీకరింపకుండగా, లక్ష్మణుండు, నిర్బంధంబుగాఁబ్రాధీకంచి, రామునిఁపించుట.

,, రాముండు, లక్ష్మణుండు వనంబునకు వచ్చుటకొప్పకొని, లక్ష్మణుని, వసిష్ఠ గృహంబున నుంచిన యాయుధంబులం దేరనియోగించుట.

,, రాముండు, యాత్రాదానంబునకై, సుయజ్ఞాది బ్రాహ్మణులఁ దోడ్కొనిరమ్మని లక్ష్మణునినియోగించుట.

౩౨ రాముండు, సుయజ్ఞాదిబ్రాహ్మణోత్తముల కనేకులకు, నానావిధ దానంబులంఁగావించుట.

౩౩ రాముండు, సీతాలక్ష్మణులు తనతోవనంబునకువచ్చుటకు దశరథా

సకలసంఖ్య.

విషయములు.

- భృగుశ్శ్రవణం దుటకై సీతాలక్ష్మణసహితం దై, దశరథృకృద్దకుంబో
వుట.
- ,, రాముండు, సీతాలక్ష్మణమాత్రసహితం దైపాదచారంబున, దశర
థృకృద్దకుంబోవుటంజూచి, పౌరులందఱు, దుఃఖంబున, నానావిధం
బుల నాక్రోశించుట.
- ,, రాముండు తండ్రియంతఃపురంబునకుంబోయి, తండ్రికి సుమంతుని
చేర దనయాగమనంబు నెఱింగించుట.
- ౩౪ దశరథుండు, చిరకాలదులకభంబగు రామదర్శనంబు నేయుటకై, భా
ర్యాదుల రావించుకొని, రామునిరప్పించుట.
- ,, రాముండు, దశరథునకు నమస్కారంబు గావించి వనగమనానుజ్ఞం
బ్రాధికంచుట.
- ,, దశరథుండు, రామాదులు వనంబునకుం బోవుటకై యనుజ్ఞనొసం
గి, దుఃఖంబున మూర్ఛితుండగుట.
- ౩౫ సుమంతుండు, కైకేయీపారుష్యంబునకుం గోపించి, కైకేయితల్లి
గావించిన యకార్యముంజెప్పి, కైకేయిని నిందించి, మఱల రాము
నివిడువుమని యనునయించుట.
- ౩౬ దశరథుండు, సేనాపరిజనధనధాన్యకోశాదుల రామునివెంబడింబం
పనియొగించుట.
- ,, కైకేయి, రాముని, అసమంజుంబోలె నొంటిమెయిం బంపుమనిచె
ప్పట.
- ,, సిద్ధాధుకాండనుమంత్రి, కైకేయివచనంబు సహింపంజాలక, యస
మంజునిదోషంబును రామునినిదోకషతయుంజెప్పి, కైకేయినినిందిం
చుట.
- ౩౭ రాముండు, నారచీరాదులనుమాత్రము, ఇప్పించుమనిదశరథునడుగు
ట.

సగళసంఖ్య.

విషయములు.

- ,, కైకేయియొసంగిన నారచీరలను రామలక్ష్మణులు ధరించుట.
- ,, రాముండుసీతాదేవికి నారచీరంగట్టుట.
- ,, వసిష్ఠుండు, సీతాదేవికినారచీరంగట్టుటకు సహింపంజాలక, కైకేయినినిందించుట.
- ౩౮ సీతాదేవికిసంభవించిననారచీరధారణదుడఁశంజూచిజనులందఱుదశరథునినింపింప,దశరథుండు, నానావిధ వాక్యంబులఁ గైకేయినిదూఱి, మూర్ఛిల్లుడు, రాముండతనిమూర్ఛదేర్చుట.
- ౩౯ సుమంత్రుండు, రాజాజ్ఞచే, రామాదుల వనంబునకుఁ దోడ్పొని పోవుటకు, రథంబుదెచ్చుట.
- ,, దశరథునాజ్ఞచేఁ గోశాధిక్యతుండు, సీతాదేవికి దివ్యాంబరధూషణాదులనొసంగుట.
- ,, దివ్యాంబరాదులధరించి, భీతతో వనంబునకుఁ బోసెద్యుక్తురాలయిన సీతాదేవికిఁగౌసల్య పాత్రవ్రత్యధర్మంబు బోధించుట.
- రాముండు, వనగమనంబునకై కౌసల్య మున్నగుతల్లుల నెలవుపొందుట.
- ౪౦ సుమిత్రలక్ష్మణునకు వనంబునకుఁ బోసెద్యు నొసంగుట.
- ,, రామాదులు రథాదులంబోవుచుండ గౌసల్యాదశరథులు వారలం గొంతదూరము వెంబడించిపోయి, మంత్రవచనంబున మఱిల్లుట.
- ౪౦ రాముండువనంబునకుఁబోవుటంజేసి యంతఃపురస్త్రీలందఱు విలిపించుట.
- ,, అయోధ్యాపట్టణంబంతయు సంక్షోభంబునొందుట.
- ౪౨ రామాదశశతనంబున, దశరథుండు, మూర్ఛితుండై, నేలంబొరలుచుఁ గౌసల్యాదులుమూఢదేవనంతఃపురంబునఁ గౌసల్యాగృహంబుఁ జేరిమిక్కిలియదుఃఖించుచుండుట.
- ౪౩ కౌసల్యాదేవి, పుత్రదుఃఖంబునవిలిపించుట.

సకాసంఖ్య

విషయములు.

- ౪౪ సుమిత్ర,కౌసల్యనూరాచుట.
- ౪౫ రాముండు, పౌరులుఎంతచెప్పినను,తన్నువెంటడించుటను విడువకుండుటఁజూచి,తమసాతీరంబున, నారాత్రినివసించుట.
- ౪౬ రాముండు, పౌరజనులవంచిించి వనంబునకుఁబోవుట.
- ౪౭ పౌరజనులు , రామునిచే వంచితలయిదుఃఖంబున నయోధ్యకుంబోవుట.
- ౪౮ పౌరులు,రామశూన్యంబగునయోధ్యఁజూచి, పరమదుఃఖంబున విలపించుట.
- ౪౯ రాముండు, నానాగ్రామక్షేత్రనదీవనాదులంజూచుచు, గోసలదేశమునతిక్రమించిపోవుట.
- ౫౦ రాముండు, గంగానదీతీరంబునొందుట.
- ,, రామునియొద్దకుగుహుండువచ్చుట.
- ,, ఇగుడివృక్షమూలంబున, రాముండుసీతతోఁగూడఘూమిం బవ్వళింప,లక్ష్మణుండునుగుహుండును, రక్షించుచుండుట.
- ౫౧ సీతారాములు, నేలంబరుండియుండుటఁజూచి, లక్ష్మణుండు,గుహునితో,దుఃఖవచనంబులాడుట.
- ౫౨ రామనాజ్ఞఁజేసి, గుహుండు;గంగాతరణార్థమయి యోడందీసి
- కొనివచ్చుట.
- ,, రాముండు,సుమంత్రునితోఁ,దనతలిదండ్రులనుభరతునిడ్డజేశించి,సంచేశవచనంబులు చెప్పట.
- ,, సుమంత్రుండురామవిరహంబునకుదుఃఖించుట.
- ,, రామలక్ష్మణులు, గుహుండుదెచ్చియిచ్చినవటక్షీరముచేజటలు ధరించుట.
- ,, రాముండు,గుహసుమంత్రులకుసలవొసంగి,యోడనెక్కిగంగానదినదాడుట.

సంగసంఖ్య.

విషయములు.

- „ సీతారామలక్ష్మణులు మత్స్యదేశమున తిక్రమించి, కొన్ని మేధ్యమృగం బులచేత గృతాహారులయి. రాత్రివాసాధకమయి, యొక్కవృత్త మూలంబున శేరుట.
- ౫౩ రాముండు, తనవనవాసమును గుఱించి నానావిధంబుగా దుఃఖించుట.
- „ రాముండు, లక్ష్మణుని అయోధ్యకుంబొమ్మనుట.
- „ లక్ష్మణుండు, రామనాశ్వాసించి, తానుసీతయును రామునివిడిచి నిమిషమైనను బ్రతికియుండఁ జాలమని చెప్పట.
- „ సీతారామలక్ష్మణులు మువ్వరు సమృహరణ్యంబున నిర్భయులయి శయించుట.
- ౫౪ సీతారామలక్ష్మణులు గంగాయమునా సంగమంబున నుండు భరద్వాజా శ్రమంబునకుఁ బోవుట.
- „ భరద్వాజుండు శ్రీరాముం బూజించుట.
- „ రాముండు, తమవాసంబునకుఁ దగిన యేకాంత రమణీయస్థలంబైది యని భరద్వాజునడుగ, భరద్వాజుండు చిత్రకూట పర్వతముం జెప్పట.
- ౫౫ భరద్వాజుండు రామాదులకు చిత్రకూట పర్వత మాగఁబంజ జెప్పట.
- „ రామాదులు కాళిందీనదిని దాటిసాయంకాలంబునఁ గృతాహారులై యమునాతీరంబున నివసించుట.
- ౫౬ రామాదులు చిత్రకూటపర్వతముచేరి వాల్మీకిమహామునిని సందర్శించుట.
- „ లక్ష్మణుండు రామునియొగంబుననె బణకాలను నిమిఁకంచుట.
- „ రాముండు వాస్తుశాంత్యాదులు గావించిపణకాలయందు నివసించియుండుట.

సకాసంఖ్య.

విషయములు.

- ౫౭ సుమంత్రుండు గుహప్రేషితుండగు చారునిచేరాముండు చిత్రకూట పర్వతంబు చేరుటను దెలిసికొని యయోధ్యానగరంబునకుఁబోవుట.
- ,, అయోధ్యయందలి జనులు రామునివిడిచివచ్చిన సుమంత్రునిం జూచి దుఃఖించుట.
- ,, దశరథుండుకొసల్యచేసుమంత్రునిరాక నెఱింగిమూర్ఛిల్లుట.
- ౫౮ సుమంత్రుండు దశరథునకు రామలక్ష్మణులుచెప్పిన సందేశవాక్యంబు లంశెప్పుట.
- ౫౯ దశరథుండు రామునివాసనంబునవృక్షంబులు మొదలగునవియుగూడదుః ఖతములై వాడియుండుటను సుమంత్రునిచే నెఱింగిపశ్చాత్తాపంబున మూర్ఛిల్లుట.
- ౬౦ రామవృత్తాంతమునువిశోకాపితయంబునవిలపించుచున్న కొసల్య దేవిని సుమంత్రుండాశ్వాసించుట.
- ౬౧ కొసల్యదేవి పుత్రదుఃఖంబునంబరవశయై దశరథునుద్దేశించివిలపిం చుటనువినిదశరథుండుమూర్ఛిల్లుట.
- ౬౨ దశరథుండుమూఢుడేటి కొసల్యనూటించుట.
- ,, కొసల్యతానాడినకఠినవాక్యంబులకు నిమిత్తంబుజెప్పి దశరథుని తు మింపజేడుట.
- దశరథుండారాత్రికాలంబుననిద్రాపరవశుండగుట.
- ౬౩ దశరథుండుకొంతవడికి మేల్కొనితానుమున్నుకావించిన ఋషిపుత్ర వంశంబునుఆఋషితనకొసంగినశాపంబునుకొసల్యకుఁజెప్పుట.
- ౬౪ దశరథుండర్ధరాత్రంబునభార్యలందరు నిద్రించుచుండ మరణము నొం దుట.
- ౬౫ ప్రాతఃకాలంబునసూతమాగధాదులు యంతప్రబోధించినను మేలు కొనకుండుదశరథునింబరీక్షించిమృతిబొందినాఁడనిశ్చయించి అంతః పురపరిచారకులేడ్వగాఁ గొసల్యసుమంత్రులు మేలుకొనిమృతిబొంది నదశరథుంబేర్కొని రోదనంబునెయుట.
- ౬౬ కొసల్యకై కేయినినిందించుచు రామంబ్రస్తుతింపుచువిలపించుట. మంత్రులుదశరథునికి లేబరమునుజైలద్రోతెయింపుంచుట.

సకాశంఖ్య.

విషయములు.

- ॥ రాజశ్రీలందరుకై కేయని నిందించుచుచాహువులచే వత్సస్థలంబున మోదుకొనుచువిలపించుట.
- ౬౭ మరునాడుప్రాతఃకాలంబునమాకాంక్షేయమాద్యల్యవామదేవులుమొదలుగాగలదశరథునిఋత్విజులురాజసభకువచ్చివసిష్ఠునెదుటదేశమునకరాజకతచేఁ గల్గుదోషంబులను సవిస్తరంబుగా నభివణింపి భరతునిరావింపుమనిప్రాధికంఛుట.
- ౬౮ వసిష్ఠునిచే పంపఁబడినదూతలుభరతుందోడ్డెచ్చుటకై కేయ నగరంబునకుంబోవుట.
- ౬౯ కేయనగరంబున భరతుఁడురాత్రికాలంబున దనకుసంభవించిన దుస్వప్నమునుప్రాతఃకాలమునందుతన స్నేహితులకుంజెప్పట.
- ౭౦ అప్పడేమాతలువచ్చివసిష్ఠాజ్ఞనువిన్నవింప భరతుండుమాతలమాతామహులకుంజెప్పివారుతనకొసంగిన నానావిధగజతురగ సేనాధనాదులంగూడి అయోధ్యకుంబోవుట.
- ౭౧ భరతుండు మాకాంబున నానానదీనగరాదుల నతిక్రిమించి నిలువక యేడురాత్రులుప్రయాణముచేసి అయోధ్యంబువేళించి అందలిశోకంబునుచూచిత్సభిలమనస్కుండై తండ్రియింటికింబోవుట.
- ౭౨ భరతుండు తండ్రియింటందండిని కానక కై కేయయొద్దకుబోయి నమస్కరించి పితృవృత్తాంతంబునడుగనావిదశరథుమరణంబునురామవివాసనంబునుంజెప్పి రాజ్యంబునంగీకరింపుమనుట.
- ౭౩ భరతుండుతండ్రిమరణంబునులన్నవనంబునకుబోవుటయునువిసిపరమదుఃఖంబునొందికై కేయనినిందించి కొసల్యకుంగలిగినమహాదుఃఖముందలపోసి దుఃఖాతిశయంబునమూఢిల్లుట.
- ౭౪
- ౭౫ భరతశత్రుఘ్నులుకొసల్యంబు జూచుట.
భరతుండు కొసల్యకుదనయందునమ్మకముగల్గుటకై శపథముగా విండుట.
- ౭౬ భరతుండు వసిష్ఠునిప్రేరణంబునదశరథునకుసంసారముగావిండుట

సర్వసంఖ్య.

విషయములు.

- ౭౭ పంచైంద్రవదినంబునసపిండికరణౌదులుగావించి పదమూడవ దినంబునభరతశత్రుఘ్నులుతండించేరొగనిమిక్కిలిదుఃఖింపవనిష్ఠసుమంత్రాదులువారలనాశ్వాసిండుట.
- ౭౮ శత్రుఘ్నుండుమంధరనుశిక్షింపఁబోవుట.
- ౭౯ మంత్రులుమున్నగువారు రాజ్యంబునంగీకరింపుమని ప్రాథింప భరతుండుదానికంగీకరింపక తాను రాముందోడొగనివచ్చుటకై బోవలయుననిచెప్పి మాగళశోధనంబునకై అయ్యైపనివాండ్రంబంపనాజ్ఞాపించుట.
- ౮౦ ఆపనివాండ్రు అయోధ్యనారంభించిగంగాతీరంబువరకుమాగళంబుచక్కచేయుట.
- ౮౧ ప్రాతఃకాలంబునరాజుం బ్రబోధించుటకై గావింపఁ బడిన మంగళవాద్యాదులవినుటచే భరతుండినుమడిదుఃఖింబునొందుట.
 వసిష్ఠుండుప్రాతఃకాలంబున సభకువచ్చి భరతశత్రుఘ్నులనుమంత్రులుమున్నుగారాజవల్లభుల నందఱను సుమంత్రునిచే సభకు రావించుట.
- ౮౨ వసిష్ఠుండు సభయందు భరతునిరాజ్యమునంగీకరింపుమని ప్రాథించుట.
 ,, భరతుండు అందుకంగీకరింపక తానా శూణ్యముననే, రాముందోడొగనివచ్చుటకై పోవలయునని చెప్పి సభికుల యందఱిచే నభినందితుండైవసిష్ఠాదులతోనుగౌసల్యమున్నగు తల్లులతోను రామువొద్దకుఁబోవుట.
- ౮౩ భరతుండు గంగాతీరంబున విడియుట.
- ౮౪ గుహుండు భరతునకు గానుకలొసంగి యాతిభ్యం బంగీకరింపు మని ప్రాథించుట.

సగళసంఖ్య.

విషయములు.

౮౫ గుహుండు భరతముఖుంబున భరతాగమన నిమిత్తంబు నెఱింగి రా
ముంబేర్కొని దుఃఖింపుచున్న భరతునాశ్వాసించుట.

౮౬ గుహుండు లక్ష్మణునిసద్గుణంబులను భరతునకుఁజెప్పట.

,, సూర్యోదయానంతరము రామలక్ష్మణులు జటలుధరియించి గంగా
నదినదాటి వనంబునకు బోవుటనుగుహుండు భరతునకుఁజెప్పట.

౮౭ రాముండుజలమాత్ర కృతాహరుండై సీతతోగూడనింగుదీవృక్షమూ
లంబునదర్భాస్తరణంబున శయనించుటయుఁ దానునులక్ష్మణుండును
మేల్కొనియొండీరక్షింపుచుండుటయును గుహుండు భరతునకుఁజె
ప్పట.

౮౮ భరతుండు ఆయింగుదీవృక్ష మూలంబును ఆదర్భాస్తరణంబునుం
బాచి దుఃఖించుట.

౮౯ భరతుండు సైన్యసమేతంబుగా గంగానదినదాటి భరద్వాజాశ్రమం
బు ప్రవేశించుట.

౯౦ భరతుండు భరద్వాజమహామునిని సందర్శించుట.

౯౧ భరద్వాజమహర్షి భరతునకు అతనిసైన్యమునకును గొప్ప విందు
గావించుట.

౯౨ భరతుండుభరద్వాజావీడ్కొనిచిత్రకూటపర్వతంబునుగూర్చిబోవుట.

౯౩ భరతుండు చిత్రకూటప్రాంతవనము ప్రవేశించుట.

,, భరతుండు శత్రుఘ్నునకురామాశ్రమమును వెదకింపనాజ్ఞాపించుట.

,, శత్రుఘ్నునిఁజేబంపబడిన పురుషులు రామాశ్రమమునందలి ధూమచి
హ్నమునుచూచివచ్చి భరతునకుం దెలుపుట.

౯౪ చిత్రకూట పర్వతమునందలి సీతారామ విహారమును వణికించుట.

౯౫

సకాసంఖ్య.

విషయములు.

- ౯౬ రాముండు అడవిమృగంబులు భయంబునంబాటునుజూచి తత్కారణంబాచయ్యెనుని లక్ష్యమునకాజ్ఞా పించుట.
- ,, లక్ష్యముండుడన్నతవృక్షంబు నారోపించి భరతుండు రాముని జంపనైవ్యసమేతుండై వచ్చుచున్నాడనియు అజ్ఞానయ్యనేనితానత నింజంపివచ్చెదననియు రామునితోడెప్పుట.
- ౯౭ రాముండు కుపితుండైన లక్ష్యముని నాశ్వసించుట.
- ౯౮ భరతుండు శత్రుఘ్నగుహలును మాత్రము వెంటబెట్టుకొని రామాశ్రమంబునకుఁబోవుట.
- ౯౯ భరతుండు తల్లులందొడొగ్గిరమ్మనివసింపనకుండెప్పి ముందునడుచు చున్న శత్రుఘ్ననకురామాశ్రమంబులచిహ్నంబుల నభివర్ణించుచు రాముడుదేశంబలంచి దుఃఖించుచురామునియొద్దకుఁబోయి రామునిపాదంబులంబడుట.
- ౧౦౦ రాముండుకుశల ప్రశ్నవ్యాజంబున భరతునకు రాజనీతిందెల్పుట.
- ౧౦౧ భరతుండు రామునకు దశరథుని మరణంబుదెల్పుట.
- ౧౦౨ రాముండు దశరథుని బేర్కొనివిలపించి మందాకినీతీరంబున సపిండీ
- కరణాదులం గావించి ఆశ్రమంబునకువచ్చి మరల దుఃఖంబు నవలం
 - బిందుట.
 - ,, భరత సైనికులును అయోధ్యాజనులును రామవిలాపంబువిని రాముని యొద్దకువచ్చుట.
 - ,, రాముండు తల్లులంజూడుట.
 - ,, రాముండు వసిష్ఠునకు నమస్కారముగావించుట.
 - ,, మంత్రులుమున్నగువారలును రామనొద్దకువచ్చి అందఱును అచ్చట గూర్చుండుట.
- ౧౦౪ భరతుండు, రామునిరాజ్యంబునంగీకరింపుమనిప్రార్థించుట.

సగఁసంఖ్య.

విషయములు.

,, రాముండు, తండ్రియొజ్ఞ నతిక్రమింపఁగూడదని భరతునకుసమాధానంబుఁజెప్పట.

౧౦౫ భరతుండుమఱలరామునిరాజ్యంబునంగీకరింపుమనిప్రార్థించుట.

,, రాముండు భరతునకుసమాధానంబుఁజెప్పట.

౧౦౬ రాజ్యమునంగీకరింపుమని భరతుండు రాముంబ్రాధిపంప, వసిష్ఠాదులును మంత్రులును దల్లులును పౌరశ్రేష్ఠులును, భరతునితోఁగూడ రాముంబ్రాధిపంచుట.

౧౦౭ రాముండు, తగుసమాధానంబుఁజెప్పి భరతునకుఁదండిప్రేంగల్గినకోపంబునునివార్చించుట.

౧౦౮ జాబాలి, నాస్తికమతంబవలంబించి, రాజ్యంబు నంగీకరింపుమని రామునకుం జెప్పట.

౧౦౯ రాముండు, జాబాలియుపన్యసించిన నాస్తికమతంబుఖండించి, వైదికమతంబునుస్థాపించుట.

౧౧౦ వసిష్ఠుండు, జాబాలిపై రామునికిం గల్గిన కోపంబును, నివార్చించుట.

,, వసిష్ఠుండు, వై వస్వతమనువు మొదలుకొని దశరథునివఱకు, శ్రేష్ఠపుత్రుఁడైప్రథమగుట సంప్రదాయముగాన, శ్రేష్ఠపుత్రుండవగుటచే నీవేరాజ్యపాలనంబు నేయవలయునని, రాముంబ్రాధిపంచుట.

౧౧౧ రాముండు వసిష్ఠునకుసమాధానంబుఁజెప్పట.

,, భరతుండు, రామునికనుగ్రహంబుగల్గి రాజ్యపాలనంబున కంగీకారంబగునంతవరకు, బంకాళాలకడ్డముగా నేలంబరుండియుండదని, యట్లుగావించుట.

సగళసంఖ్య.

విషయములు.

„ రాముండు భరతుని సమాధానపఱచుట.

౧౧౨ రాముండు భరతునకుఁబాదుకలనొసంగుట.

౧౧౩ భరతుండు రామపాదుకలను శిరసావహించి, యయోధ్యాభిముఖుం
డై, భరద్వాజునింజూచి, యయోధ్యాపురంబునకుఁబోవుట.

౧౧౪ భరతుండు , యయోధ్యానగరము నిరానందమయియుండుటచూచి
దుఃఖితుండగుట.

౧౧౫ భరతుండయోధ్యానగరంబువిడిచినండ్రి గ్రామంబుఁజేరి, పాదుకలయం
దురాజ్యభారంబుంచి, రాజ్యపాలనముగావించుట.

౧౧౬ చిత్రకూటపర్వతంబునందు, ఋషులందఱునయ్యాశ్రమంబున రాక్షస
బాధగలుగుటంజేసి, యాసంగతిరామునకుం దెల్పి మఱియొకస్థలంబు
నకుఁబోవుట.

౧౧౭ రాముండు, పెక్కుకారణంబులనాలోచించి, యయ్యాశ్రమంబువిడి
చి , సీతాలక్ష్మణసహితుండై , యత్రిమహామునియాశ్రమంబునకుఁ
బోవుట.

„ అత్రిమహాముని రామునకాతిత్యంబుగావించుట.

„ అనసూయాదేవి సీతకుఁబాతివ్రత్యధర్మంబు నుపదేశించుట.

౧౧౮ అనసూయాదేవి సీతాదేవిపాతివ్రత్యంబునకుమెచ్చి సీతాదేవికి, ది
వ్యాంగరాగవస్త్రాభరణాదులనొసంగుట.

„ సీతాదేవి, యనసూయాదేవి నియోగంబునఁ, ధనస్వయంవరవివాహ
వృత్తాంతంబునంతయుంజెప్పట.

సగకసంఖ్య.

విషయములు.

౧౧ రాముండు , ఆరాత్రియంతయునత్యాశ్రమంబున నెయుండి, పాతఃకాలంబునలేచి, కాల్యకరణీయంబులందీర్చికొని, ఋషులుచూపిన మాగకంబున, దండకారణ్యంబునకుఁబోవుట.

అయోధ్యాకాండవిషయసూచి,

సమాప్తము.

శ్రీ రామచంద్రపరబ్రహ్మణేనమః.

మంగళమస్తు.

❖ ❖

శ్రీలక్ష్మణస్వామి.

శ్రీరామస్వామి.

ಶ್ರೀಸೀತಾದೇವಿ.

వేదవేద్యే పరే పుంసి జాతే దశరథాత్మనే
వేదః ప్రాచేతసా దాసీ త్సత్తా ద్రామాయణాత్మనా.

శ్రీరామజయోస్తు.

శ్రీరామాయణవైభవం.

శ్రీమద్భక్తతదేవబీజమమలం యస్యాఙ్కురశ్చిన్నయః
కాండై స్సప్తభిరస్వితోతవితతో ఋష్యాలవాలోదితః
పతేన్రైస్తత్సనమాన్రకై స్సువిలస చ్చాఖాశతైఃపఞ్చభి
శ్చైత్తప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్వస్తరుః. ౧
యఃకదాకంజనిసంపుటైరహరహ స్సవ్యక్తిబిత్త్యాదరా
ద్యావ్భీ కేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఙ్గంమధు. ౨

జన్మవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యస్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయగచ్ఛతిపుమా స్విష్టోఃపదంశాశ్వతమ్
వాల్మీకి గిరిసంఘాతా రామాంభోగిరిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణేగంగా పునాతు భువనత్రయం. ౩
ఉమాసంహితాయాం ధర్మరాజంత్రీబ్రహ్మక్షిః.

శ్రీరామప్రాతిపదిక మవశేనాపి సంక్యూన్
ముక్తిం ప్రాప్నోతి మనుజుః కింపున ర్భుద్ధిపూర్వకం. ౪
రాశబ్దో చ్చారణోదేవ పాతకా దేహపణ్డరాత్
ర్యాన్తాయాన్తి పాపాని మవశో దర్శనాత్పునః. ౫
రాశబ్దో చ్చారణే జాతే వక్త్రాత్పాపం విగచ్ఛతి
మకారశ్రణే జాతే భస్మీభావం గమిష్యతి. ౬

అత్రైతత్వతీయాధ్యాదేఉమాంప్రతిశివోక్తిః.

రామేతి రామచంద్రేతి రామభద్రేతివా మనుం
యావజ్జీవం జపన్తర్యో జీవన్ముక్తో నసంశయః. ౭
రామాయణస్య మాహాత్మ్యం వక్తుం వషణశతైరపి
అశక్యం విస్తరాద్వక్తుం సంక్షేపాద్వచ్చిసాం ప్రథం. ౮
రామాయణస్య వాక్యంవా పాదంవా పదమేవవా. ౯
భుక్త్యస్తేతు ప్రయుంజానో బ్రహ్మఘాయాయ కల్పతే
రామాయణ కథా మేవ యేశ్యణ్యంతి నరోత్తమాః
విధూతపాపా స్తేయాన్తి బ్రహ్మలోక మనామయం. ౧౦

తత్వసంగ్రహరామాయణే - ఉత్తరకాండే

ఏకవింశత్యగే ద్వావింశద్వోకః.

సంసార తాపయుక్తానాం జన్మానాం హతచేతసాం
శ్రీమద్రామాయణాఖ్యాన పీయూషం భేషజంస్మృతం. ౧౧

శ్రీరామాయణాయోధ్యాకాండపలశ్రుతిః.

ఉమాసంహితాయం.

పట్టాభిషేక సంభారా న్వసేషేన ప్రచోదితాః
 శృణ్వంత్యహిపతి యుత్వా స్థిరం రాజ్యమవాప్నుయాత్. 31
 తురీయవణకమిదం బ్రహ్మవిష్ణుశివాత్మకం
 శృణ్వతాం సర్వపాపఘ్నం సంసారభయ నాశనం. 32
 వన వాసస్య సంఖ్యాయే త్యత్ర పంచమ వణకం
 గాయత్ర్యా మానవ శ్రుత్వా సూర్యద్వారా త్వరంవ్రజేత్. 32
 రాజా సత్యంచ ధర్మశ్చే త్యత్ర షష్ఠాక్షరం బుధః
 శ్రుత్వా దేవా న్సమాప్నోతి రాఘవస్య సయాపతాం. 33
 నిరీక్ష్య సమహూతంత్వి త్వత్ర దేవ్యాస్తు సప్తమం
 వణకం శ్రుత్వాధూతపాహారామసాయుజ్య మాప్నుయాత్. 34
 రామః కృతార్థం భరతం సమాశ్వాసయ దాత్మవాక్
 ఇత్యాది శ్రవణా త్పుంసాం వై రాగ్యం జాయతే భృశం. 35
 రఘు నాథస్య మాతుశ్చ భరతస్య సుభాషితం
 శృణ్వతాం సర్వకార్యాణి సిద్ధ్యంత్యేవనసంశయః. 36
 రఘునాథ ప్రసాదేన రామసాయుజ్య మాప్నుయాత్
 అత్రేశ్చ దశకం పశ్యాదన సూయాభి దశకం. 37
 అనసూయా ప్రణామంచ పాతి వ్రత్యస్తుతింతథా
 సీతా కల్యాణసంప్రశ్న మంగ రాగస్య చాపవణం. 38
 శ్రుత్వాకన్యా సదా భక్త్యా రమతేరుంధతీయథా
 సాకేత కాండస్య ఫలం వక్తుంవహాయుతైరపి. 39
 నశక్యతే సహదేవి క్వచి త్కించిత్ప్ర వర్త్యహం
 అయోధ్యా కాండ మఖిలం యేశ్వస్య ని నరోత్తమాః. 40
 తేనర్హే హరి సాయుజ్యం ప్రాప్నుత న్ని నసంశయః
 ఇత్యయోధ్యాకాండపలశ్రుతిస్సమాప్తా.

త్రిమదాంజనేయాయనమః.

అంజనేయులు

అథాంజనేయస్తోత్రప్రారంభః.

- ౧ శృణుదేవి ప్రవక్ష్యామి స్తోత్రం సర్వభయాపహమ్
సర్వకామ ప్రదం నృణాం హనూమత్ స్తోత్రము శ్రమమ్
- ౨ తప్తకాంచన సఙ్కాశం నానారత్న విధాషితమ్
ఉద్యద్బలార్క వదనం త్రిణేత్రం కుండలోజ్జ్వలమ్.
- ౩ మాణ్డీకాపీన సంయుక్తం హేమయజ్ఞోపవీతినమ్
పింగళాక్షం మహాకాయం టక్కినైలేన్ద్ర ధారిణమ్.
- ౪ శిఖానిక్షిప్త వాలాగ్రం మేరునైలాగ్ర సంస్థితమ్
మూర్తిత్రయాత్మకం పీఠం మహావీరం మహాహనుమ్
- ౫ హనూమంతం వాయుపుత్రం నమామి బ్రహ్మచారిణమ్
త్రిమూర్త్యాత్మక మాత్మస్థం జపాకుసుమ సన్నిభమ్.
- ౬ నానాధూషణ సంయుక్త మాంజనేయం నమామ్యహమ్
పశ్చాత్తుర స్థితంజేవం నీలనీరద సన్నిభం.
- ౭ పూజితం సర్వదేవైశ్చ రాక్షసాస్తం నమామ్యహం
అచలద్యుతి సఙ్కాశం సర్వాలంకార ధూషితం

- ౮ షడక్షరస్థితం దేవం నమామి కపినాయకం
తప్తస్వణమయం దేవం హరిద్రాభం సురాచితం.
- ౯ సుందరం సాబ్జనయనం త్రిణేత్రం తం నమామ్యహం
అష్టాక్షరాధిపం దేవం హీరవణ సముజ్జ్వలం.
- ౧౦ నమామి జనతా వంద్యం అఙ్గాప్రాసాదభంజనం
అతసీవుక్ష్వ సహృదం దశవణోత్తకం విఘ్నం.
- ౧౧ జటాధరం చతుర్భుజం నమామి కపినాయకం
ద్వాదశాక్షర మస్త్ర్య నాయకం కుంతభారిణం.
- ౧౨ అఙ్గుళిచ్ఛ దధానఞ్చ కపిరం నమామ్యహం
త్రయోదశాక్షరయతం సీతాదుఃఖ నివారణం.
- ౧౩ పీతవణం లసత్కాయం భణే సుగ్రీవమన్త్రిణం
మాలామన్త్రాత్మకం దేవం చిత్రవణం చతుఃకుంజం.
- ౧౪ పాశాఙ్కుశాభయకరం ధృతటక్రం నమామ్యహం
సురాసుర కైస్సర్వై స్సంస్తుతం ప్రణమామ్యహం.
- ౧౫ ఏవంధ్యాయేన్న రోనిత్యం సర్వపాపైః ప్రమచ్ఛ్యతే
ప్రయాతి చింతితం కార్యం శీఘ్రమేవ నసంశయః.
- ౧౬ అష్టమ్యాంవా చతుదశ్యా మర్కవారే విశేషతః
సన్ధ్యాపూజాం ప్రకుర్వీత ద్వాదశ్యాఞ్చ విశేషతః.
- ౧౭ అర్క-మూలేన కుర్వీత హనుమత్ప్రతిమాం సుధీః
పూజయేత్తత్ర విద్వాన్యో రక్తవస్త్రైః వేష్టయేత్.
- ౧౮ బ్రాహ్మణాంభోజయేత్పశ్చ తప్తీత్రైః సర్వకామదాక
యఃకరోతి సరోభక్త్యా పూజాం హనుమతస్సుధీః.
- ౧౯ నశస్త్రభయమాప్నోతి భయంవాప్యస్త రిక్షజం
అక్షాదిరాక్షస హరం దశకణ్ణదర్ప
నిరమాలనం రఘువరాంఘ్రినరోజభక్తం

- సీతావివహ్య ఘనదుఃఖ నివారకం తం
 వాయోస్సుతం గళిత భాను మహం సమామి,
 ౨౦ మాం పశ్యపశ్య హనుమత్ నిజదృష్టిపాలైః
 మాంరక్షరక్ష పరితో రిపుదుఃఖప్రంజాత్
 వశ్యాం కురుత్రిజగతీం వసుధాధిపానాం
 మే దేహిదేహి మహతీంవసుధాం శ్రియంవ.
 ౨౧ ఆపదోచ్ఛ్చరక్ష సర్వత్ర ఆంజనేయ నమోస్తుతే
 బద్ధనం ఛేదయాజస్రం కపివీర నమోస్తుతే.
 ౨౨ దుష్టరోగాన్ హనహన రామదూత నమోస్తుతే
 ఉచ్చాటయ రిపూన్సర్వా వ్తోహనం కురు ధూమజాం.
 ౨౩ విద్యేషిణో మారయత్వం త్రిమూర్త్యాత్మక సర్వదా
 సజ్జీవపర్వతోద్ధార మనోదుఃఖం నివారయ.
 ౨౪ ఘోరానుపద్రవాన్ సర్వా న్నాశయాత్మోసురాన్తక
 ఏవం స్తుత్వా హనుమ స్తు సర శ్రద్ధాసమన్వితః.
 ౨౫ పుత్ర పౌత్రాదినహితస్సర్వసౌఖ్య మవాప్నుయాత్.

ఇత్యుమాసంహితాయాం, ఆంజనేయ

స్తోత్రంసమ్పూర్ణం.

—*—

శ్రీరామాయనమః.

శ్రీమద్రామాయణ పారాయణారంభక్రమః.

సద్గురు సకాశాల్లభోపదేశో వత్సమాణరీత్యాశ్రీరామాయణ
పారాయణంకుర్యాత్ - దేశికాలాసంకీర్త్యః—

అస్యశ్రీరామాయణమహామంత్రస్య; వాల్మీకిభాగవాత్కఋషిః; ఆను
ష్టప్చండః; శ్రీసీతాలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్రో దేవ
తా; రాం వీజం; శ్రీం శక్తిః; మం కీలకం; మమశ్రీసీతాలక్ష్మణభరత శత్రు
ఘ్నహనుమత్సమేత శ్రీరామచంద్ర ప్రసాదసిద్ధ్యర్థేపారాయణజపేవినియో
గః; రాం అంగుష్ఠాభ్యాన్నమః; రీంతజ్జనీభ్యాం స్వాహా; రూం మధ్యమా
భ్యాంవవట్; రైం అనామికాభ్యాంహుం; రౌం కనిష్ఠికాభ్యాంవౌవట్; రః
కరతలకరపృష్ఠాభ్యాంఫట్; రాంహృదయాయనమః; రీం శిర సేస్వాహా; రూం
శిఖాయై వవట్; రైం కవచాయహుం; రౌం సేత్రత్రయాయవౌవట్; రః
స్త్రాయఫట్; లోకత్రయేణ దిగ్బంధం.

ధ్యానం.

కాలాంభోధర కాంతికాంత మనిశం వీరాసనా ధ్యాసేనం,
ముద్రాంజ్ఞానమయీందధాన మపరంహస్తాంబుజం జానుని;
సీతాంపాశ్వేగతాంసరోరుహక రాంవిద్యున్నిభాంరాఘవం,
పశ్యంతం మకుటాంగదాదివివిధాకల్పజ్వలాంగంభజే.

అభిమానసికపూజా.

అం పృథివ్యాత్తనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణేగంధం సమపణయా
మి - హం ఆకాశాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణే ఘృష్టం సమపణయా
మి - యం వాయ్వాత్తనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే ధూపమాఘ్రాపయా
మి - రం అగ్నియాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేదీపందశణయామి - వం
అమృతాత్తనే శ్రీరామచంద్ర పరబ్రహ్మణేఅమృతోపహారం సమపణయామి -

సం సర్వాత్మనే శ్రీరామచంద్రపరబ్రహ్మణే సర్వోపచారపూజా సమర్ప-
యామి . ఇతిమానసికపూజా.

మూలమంత్రః.

{ ధర్మాల్లా సత్యసంధశ్చ రామో దాశరథిర్యది }
{ పౌరుషేచాప్రతిద్వంద్వశ్చరైనం జహీ రావణిమ్. }

ఇతి యథాశక్తిజపిత్యా, శ్రీరామాయణపారాయణం కుర్యాత్.

అనంతరం, ప్రసంగ, ధ్యానం, మానసికపూజాం, హృదయాదిన్యాసంచ కుర్యా-
త్ - లోకత్రయేణదిగ్విమోకః.

గుహ్యేతిగుహ్య గోప్యాత్వం గృహంతాస్తత్కృతం జపం

సిద్ధి భావతు మేదేవ త్వత్ప్రసాదా ద్రఘూద్వహ.

ఇతిపారాయణం శ్రీరామచంద్రాయ సమర్పయేత్.

శ్రీరామచంద్రావణమస్తు.

శ్రీగురుభ్యోనమః

శ్రీ రామ చంద్ర పర బ్రహ్మణే నమః.

దేవతాస్రాథానా.

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివణం చతుర్భుజమ్
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయే త్వర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
రామాయ రామభద్రాయ రామచంద్రాయ వేదసే
రఘునాథాయ నాథాయ సీతాయాః పరమేశ్వరమః

వాల్మీకిప్రాథానా.

కూజంతం రామరామేతి మధురం మధురాక్షరమ్

ఆరుహ్య కవితాశాఖాం వందే వాల్మీకికోకిలం.
వాల్మీకేముకనిసింహస్య కవితావనచారిణిః
శుక్లిన్వానామకథానాదం కోనయాతి పరాంగతిం.

అంజనేయప్రార్థనా.

అంజనానందనం వీరం జానకోకనాశనం
కపీశ మక్షహంతారం వందే లంకాభయంకరం.
గోష్పదీకృతవారాశిం మశకీకృతరాక్షసం
రామాయణ మహామాలా రత్నం వందే నిలాత్మజం.
మనోజవం మారుత తుల్యవేగం జితేంద్రియం బుద్ధిమతాం వరిష్ఠం
వాతాత్మజం వానరయూధముఖ్యం శ్రీరామదూతం శిరసానమామి.

శ్రీరామాయణప్రశంసా.

శ్రీమద్భక్తిహతజేవబీజమమలం యస్యాఙురశ్శిన్వయః,
కాండై స్సప్తభిరస్వితోతివితతో ఋష్యాలవాలాదితః;
పత్రైస్తత్వసహస్రకైస్సువిలస చ్చాఖాశలైః పచ్చభి,
శ్చాత్మప్రాప్తిఫలప్రదోవిజయతే రామాయణస్వస్తయః.
యఃకణాంజలిసంపుటైరహరహ స్పృశ్యకీబత్వాదరా,
ద్వాల్మీకేర్వదనారవిందగళితం రామాయణాఖ్యంమధు,
జన్తవ్యాధిజరావిపత్తిమరణై రత్యస్తసోపద్రవం
సంసారంసవిహాయ గచ్ఛతి పుమా నిష్ఠోఽపదంశాశ్వతమ్.
వాల్మీకిగిరిసంధూతా రామాంభోనిధిసంగతా
శ్రీమద్రామాయణీగంగా పునాతు భువనత్రయం,

౧౨

రామాయనము.

అయోధ్యాకాండ ప్రారంభః.

✓ గచ్చతా మాతులకులం భరతేన తదానఘః
శత్రుఘ్నా నిశ్యశత్రుఘ్నా సీతః ప్రీతిపురస్కృతః. ౧

టీక॥మాతులకులం = మేనమామ దిశ్లోకములచేత, జగత్తునకుంగారణంబయింటినిగూచిఁగచ్చతా = పోవుచు గుటచెప్పబడినది; “అహంవేద్దిమహత్తానం” మున్నగుశ్లోకంబులచేత, పురుషుడు; ఆనఘః = పాపములేనివాఁడు వసూక్తమందుఁజెప్పబడినమహాపురుషునిశ్యశత్రుఘ్నః=ఎల్ల పుషును శత్రువలంజంపువాఁడునగు; శత్రుఘ్నః=శత్రుఘ్నుండు; ప్రీతిపురస్కృతః= స్నేహమునేముందిడుకొనఁ బడినవాఁడై; స్నేహముచేఁబ్రేరేపింపఁ బడినవాఁడై యుచుట్టఁసీతః=కొనిపోఁబడినాఁడు.

భరతుండు, మాతులగృహంబునకుఁబోవుచు, నవుడు, నిష్పాపుండునుఎల్ల పుషుంబగుతురంజంపు వాఁడునగు శత్రుఘ్నుని విలువఁగా, నతండు, స్నేహంబుగలవాఁడుకావున నతని వెంబడించిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థములు.—బాలకాండమందు, “పతస్త్రిన్నంతరేవిష్టుం” ఇత్యా

దిశ్లోకములచేత, జగత్తునకుంగారణంబగుటచెప్పబడినది; “అహంవేద్దిమహత్తానం” మున్నగుశ్లోకంబులచేత, పురుషునిశ్యశత్రుఘ్నః=ఎల్ల పుషును శత్రువలంజంపువాఁడునగు; శత్రుఘ్నః=శత్రుఘ్నుండు; ప్రీతిపురస్కృతః= స్నేహమునేముందిడుకొనఁ బడినవాఁడై; స్నేహముచేఁబ్రేరేపింపఁ బడినవాఁడై యుచుట్టఁసీతః=కొనిపోఁబడినాఁడు.

భరతుండు, మాతులగృహంబునకుఁబోవుచు, నవుడు, నిష్పాపుండునుఎల్ల పుషుంబగుతురంజంపు వాఁడునగు శత్రుఘ్నుని విలువఁగా, నతండు, స్నేహంబుగలవాఁడుకావున నతని వెంబడించిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థములు.—బాలకాండమందు, “పతస్త్రిన్నంతరేవిష్టుం” ఇత్యా

భిప్రాయముకాదు; మఱియు, రామునిచేతివిలువంబడిన, శైవధనువుకన్న నుదనచేతనుండు వైష్ణవధనువు గొప్పదియనియూపించుటకైయును, రామునిసర్వోత్కృష్టత్వము, నజ్ఞానంబునంజేసి, కనుంగొనంజాలక, తనపరాక్రమంబుకన్న రాముని పరాక్రమంబు తక్కువయనితానుదలంచినట్లు, ఎల్లరకుండెల్లుటకైయును, శైవధనువును మాత్రమువంచి విజయించేత, రాముండతిపరాక్రమశాలియని యెంతమాత్రము, నొప్పుదగదనియును, అట్లు, తనచేతనుండు వైష్ణవధనువును, ఆరోపించెనేని, రాముండు, తానుజేయుద్వంద్వయుద్ధమునందు బ్రతియోధకాండగును, గాని, లేనిచోదనికుండకులవయినవాడనియును, నిరూపించుటకైయును, రాముండు శైవధనువును విడిచినవాడయ్యెను, అట్లు వైష్ణవధనువును గూడ నారోపించుకలంఠని సంభావించుటకవకాశంబు లేదనియును, ఎంతప్రయాసపడినను, రాముండు, ఈవైష్ణవధనువునారోపించుకలంఠనియును, నయుక్తికంబుగానిణామించుటకైయును, అహంకారియును మత్సరయునుగూడ రామునిచేత శిష్టబడుటంజేసి, యెంతమాత్రమును బ్రమాణంబుకాదు.

రాముని సర్వోత్కృష్టత్వాదులఁబరశురాముండెఱుంగకఁజెప్పినాడనుటకు, అతం, డట్లు, మొదటనతివిజృంభితంబుగాఁదిరసరించి, యావలరామునిచేయింపఁబడినవెనుక, రామునింబ్రస్తుతించుటయే హేతువు; ఇందువలన, బరశురాముండెప్పటికిఁదగినట్లప్పుటికి“తప్పొచ్చి” సమయోచితంబులగుమాటలాడు వాడని తెలియవచ్చుచున్నదగుటంజేసి, యతనికాస్తత్వంబేలేదు మఱియు, రాముండె, యచ్చటచ్చట; శివోత్కృష్టంబు, సూచించుటంజేసి రామాపేక్షనైనను, బరశురాముండప్రామాణికుండనితెల్లంబు, కావున, నతండుచెప్పినందువలననె, యదిప్రమాణంబనిచెప్పనలవికాదు. అని, నవించిరి) ఇప్పుడయోధ్యా కాండమునందు, “రాముండనిదితంబులగునమస్త కల్యాణగుణంబులునుగలవాండనిచెప్పఁబడుచున్నది; లేక; ఇకవత్సమాణంబగు రామాదికుమారులు చేసినసహమానుష్ఠానంబునకుపయోజకంబులగు, మహాకులమునందుంబుట్టుటయు, గురువునొద్దనప్రసంగ్రహంబునీయుటయు, చాటకాదులఁజంపుటయు, శివధనువువిలుచుటయు, ధర్మపత్నులంబరిగ్రహించుటయు, మొదలుగూడలవి చాలకాండంబు

నంశెప్పబడినది . అయోధ్యాకాండమునందు, వారలచేననుష్ఠింపబడిన, పితృవచనపాలనాదిధర్మములు, చెప్పబడుచున్నవి. “బాలకాండమందు, నీతావివాహంబుచెప్పబడినదగుటంజేసి, లక్ష్మీయోగంబుచెప్పబడినది ; ఇప్పుడు ధూయోగంబుచెప్పబడుచున్నది” యనియునుకొందఱుచెప్పెదరు . పూర్వము, “సర్వోత్కృష్టత్వము చెప్పబడినది; ఇప్పుడు, “అదఱునుసులభుండని చెప్పబడుచున్నది” అనిమఱికొందఱుజెప్పచున్నారు. పూర్వము, లక్ష్మీతోగూడిన ప్రాప్యండుగునిష్ఠువునన్వరూపంబునిరూపింపబడినది; ఇప్పుడు, పొందునట్టిజీవుని స్వరూపంబునిరూపింపబడుచున్నది. అందు, మొదట, నతిరహస్యంబును, ముఖ్యము నెఱుంగందగినదియును, సులభమాగ్రంబునగు, భాగవతులయందుండు వలసినభక్తిరీతిని, శత్రుఘ్నుడనుష్ఠించినదానిని వణింపుచువ్యాజంబున చెప్పచున్నాడు. — మాతులకులం = మేనమామయింటినిగూచి = ; (ఈద్వితీయచే, భరతునకుగమ్యస్థానమయినదే, శత్రుఘ్నునకునుగమ్యస్థానమనిసూచింపబడుటంజేసి, భాగవతుండేదిగోరునోదానినే గోరుటయనునది లక్షణంబుగాగలభాగవత

పారతంత్ర్యముచెప్పబడినది;) గచ్చతా=పోవుచున్న, అనివత్కమానకాలంబుప్రయోగింపబడుటవలన, భరతుండుపోవుటయును, శత్రుఘ్నుండుపోవుటయునేకాలంబునంగలిగినవగుటంజేసి, భరతుండుపోవునపుడు, అతనిమొలనుండువస్త్రాదులు, ఎంతమాత్రమవ్యవధానములేక, అతనితోఁబోవునట్లు, శత్రుఘ్నుండునుబోయెననితెలియవచ్చుటవలన, మొలనుండువస్త్రమునకుంబోలెశత్రుఘ్నునకుం బారతంత్ర్యముండినదని, సూచింపబడినది; భరతేన = రాముండునులత్కణండును వనంబునకుఁబోఁగాదశరథుండు మృతుండు కాగా, రాజ్యమునుభరించుటచేతభరతుండనంబడెను, అట్టి భరతునిచేత ; తదా=అప్పుడు. అనఁగా, భరతుండుపోవునప్పుడే, దీనిచేత, తనకుసుకూలమయినచంద్రతారాదిబలమునుగూడనపేక్షింపక పోయెననిచెప్పటచే, శత్రుఘ్నునిభాగవతపారతంత్ర్యమువిశేషితమయినది. అనఁగా=పాపములేనివాఁడును; ఇచ్చట, పాపమనఁగా, భరతునతిక్రమించిరామునియందుంచుభక్తి, శత్రుఘ్నునకు, భరతునియందలి శౌరవంబుననెరఱువభక్తియుగల్గుటంజేసి, భరతునివిడిచిరామునియందుఁజేయుభక్తి అ

దుఃఖప్రాయంబగుననితలంచి, కొనిపోయెను అనుట.

భరతుండు మాతులగృహంబునకుఁ బోవుచు, శత్రుఘ్నుండు లేక మాతులగృహంబునంగల్గు సౌఖ్యంబునాకుదుఃఖప్రాయంబగుననితలంచి, యతనిందనతోఁ గూడరాచిలువఁగా, నతండును గామకోఠాది రహితుండుగావునఁ, గుత్తిత బుద్ధియెంతమాత్రమునుజేయక, కేవలముభరతునియందలిభక్తిచేతనున్న హేమచేతను, అతనువిడిచియుండంజాలక, యతని వెంటంబోయెను. అని, తాత్పర్యము. (ఇది మహేశ్వరతీర్థయవ్యాఖ్యానముననుసరించినది.)

మాతులకులం, గచ్చతా, భరతెన, అనఁఁ = రామునినువర్తించుటచేల త్సంబంధువలె, భరతునువర్తించుటచే, తండ్రినితల్లినిఎడఁబాయుటవలనంగ

లిగినదుఃఖములేనివాఁడను; నిత్యశత్రుఘ్నః = జితేంద్రియుండును, సమస్తజనులయొక్కయు, సేత్రీమానసంబులను ఆకర్షించునట్టిరామునియందును ఆసక్తుండుగాకపోవుటవలన, జితేంద్రియత్వముపశ్యత్తు సిద్ధము. శత్రుఘ్నః, ప్రీతి పురస్కృతః, సీతః.

భరతుండు మాతులగృహంబునకుఁ బోవుచు, శత్రుఘ్నునింబిలువఁగా, నతండు, భరతునియందలిప్రేమంబున మాతృపితృవియోగంబుంగూడసరకునేయక, జితేంద్రియుండుకావున, సమస్తజనుల సేత్రీమానసంబులహరించునట్టిరామునందును ఆసక్తియుంచక, యతని వెంటఁబోచిపోయెను. అని, తాత్పర్యము. (ఇది, మునిభాషప్రకాశికయను వ్యాఖ్యానంబుననుసరించినది.)

•• స తత్రోన్యవసచ్చాత్రా సహ సత్కారసత్కృతః
మాతులేనాశ్వపతినా పుత్రోన్నహేన లాలితః. ౨

టీక॥సః=ఆభరతుండు; తత్రో=ఆమేనమామయింటియందు; అశ్వపతి నా=గుఱ్ఱములకుఁబ్రభువయిన; మాతులేన=మేనమామయగు యథాజిత్తుచేత; సత్కారసత్కృతః= సమ్మానములచేఁబూజింపఁబడినవాఁడై; పుత్రోన్నహేన

హేన=కొడుకునందలిచెలిమివంటిచెలిమిచేత; లాలితః=బుజ్జగింపఁబడినవాఁడై; భాత్రాసహ=తమ్ముండగుశత్రుఘ్నునితోఁగూడ; న్యవసత్=ఉండెను. విశేషార్థము.— “సతత్రోన్యవసత్ భాత్రాసహ” (ఆభరతుండు, అ

❧

❧

చ్చట, శత్రుఘ్నునితోఁగూడనుండెను) అనుటచే, “మాతులగృహంబుననుండు టవలనఁగలిగినసుఖముకన్నను, తమ్ముండగుశత్రుఘ్నునితోఁగూడ నుండుటవలనఁగలిగినసుఖమి, భరతునకెచ్చుగానుండెను” అని, సూచింపబడుచున్నది.

ఆభరతుండు, మాతులగృహంబున, అశ్వపతియుమాతులుండునగు యుధాజిత్తుచే, నానావిధసమ్మానంబుల సమ్మానింపబడుచు, బుత్తుండుంబోలె లాలింపబడుచు, దమ్ముండగు శత్రుఘ్నునితోఁగూడ, సుఖంబుగానుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; సః=ఆశత్రుఘ్నుఁడు; తత్ర=ఆమేనమామయింటియందు; అశ్వపతి నా=గుఱ్ఱములకుఁబ్రభువైన; మాతులే

న=మేనమామయగుయుధాజిత్తుచేత; భ్రాతాసహ=అన్నయగు భరతునితోఁగూడ; సతాతరసత్కృతః=సమ్మానములచేసమ్మానింపబడినవాడై; పుత్ర) స్నేహెన=కొడుకునందలి స్నేహమువంటిస్నేహముచేత; లాలితః=బుజ్జగింపబడినవాడై(ఇందువలన, “భరతుని కన్ననుశత్రుఘ్నునేయుధాజిత్తు, అధికముగాలాలింపుచుండెను” అని, తోచచెడివి.) న్యవసత్=ఉండెను.

ఆశత్రుఘ్నుం, డామాతులగృహంబున, అశ్వపతియగు మాతులుండు సేయసమ్మానంబులనులాలనంబులను, భరతునితోఁగూడననుభవించుచు, సుఖంబుగానుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్రాపి నివసంతౌ తౌ తర్యమాణౌ చ కామతః

భ్రాతరా స్తరతాం వీరా వృద్ధం దశరథ స్సృషమ్. ౩

టీక|| తత్ర = ఆమాతులగృహమందు; నివసంతావపి = ఉండువారయ్యును; కామతః=కోరఁబడుపదార్థంబులచేత; తర్యమాణౌచ=సంతోషపలుపఁబడుచున్నవారయ్యును; వీరా = పరాక్రమంబుగల; ఉత్సాహంబుగలవారయ్యుననుట; తౌ=ఆ; భ్రాతరా=అన్నదమ్ములయిన భతతశత్రుఘ్నులు; వృద్ధం=ముదుసలియును; నృపం=రాజున

గు; దశరథం=దశరథుని; స్తరతాం(అస్తరతాం)=తలంచిరి.

ఆభరతశత్రుఘ్నులు, సమస్తసౌఖ్యంబులకిరవయిన మాతులగృహంబునందుండియు, నచ్చట, మాతులుండు, డామకోరెడు పదార్థంబులన్నియుఁ దమకొనంగిసంతోషంబు సేయుచున్నను, జాలఁచితృభక్తిగలవారగుటంజేసి, “మనతండ్రిదశరథమహారాజు, వృద్ధుం

❧

❧

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము:

సం

దు, రాచకార్యంబుల సేమి, మఱియితర కార్యంబుల సేమి, యెట్లు, నెఱవేర్చుకొనుచుండునో, మనకతని సేవించుటయిట్టి అని, తాత్పర్యము.

రాజాపి తౌ మహాశేజా స్సస్తార ప్రోషితౌ సుతౌ
ఉభౌ భరతశత్రుఘ్నౌ మహేంద్రవరుణోపమా. ౪

<p>టీక॥ మహాశేజాః = అధికమయినకాంతిగల; రాజాపి = దశరథమహారాజును; ప్రోషితౌ = దేశాంతరము నందుండువారును; మహేంద్రవరుణోపమా = దేవేంద్రునితోనువరుణునితోనుం బోలిగలవారునగు; సుతౌ = కొడుకులయిన; తౌ = ఆ; భరతశత్రుఘ్నౌ = భరతశత్రుఘ్నులను; ఉభౌ = ఇద్దఱును; సస్తార = తలంచెను.</p>	<p>లోకో వైరులగుపుత్రులనొందుటవలనంగలెగినయధికమయినకాంతిగల దశరథమహారాజును, గొడుగులయందతిప్రీతిగలవాఁడగుటంజేసి, రామలక్ష్మణులతోఁగూడియున్నను, దేశాంతరము నందున్న, దేవేంద్రవరుణులకు సరివచ్చుకొడుకుల, భరతశత్రుఘ్నుల, నిద్రలను, ఏకరితిగా, స్తరింపుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సర్వ ఏవ తు తస్యే ష్టా శ్చత్వారః పురుషషఃభాః
స్వశరీరా ద్వినివృత్తా శ్చత్వార ఇవ బాహవః. ౫

<p>టీక॥ చత్వారః = నల్వరుయిన; పురుషషఃభాః = పురుషశ్రేణులను రామలక్ష్మణభరతశత్రుఘ్నులు ; సర్వేతు = అందఱును; తస్య = ఆదశరథునకు; స్వశరీరాత్ = తనదేహమునుండి; వినివృత్తాః = బయలు వెడలిన; చత్వారః = నాలుగుయిన; బాహవ ఇవ = చేతులువోలె; ఇష్టా ఏవ = ప్రియులయ్యె; ఆనక (అ</p>	<p>ధ్యాహృతము) = ఉండిరి. ఆదశరథుఁడు, పురుషోత్తములగు రామలక్ష్మణ భరతశత్రుఘ్నులయందు నల్వరియందును, లోకంబులయందునా లుగుచేతులగలవాఁడు దనకున్నయన్ని చేతులయందు నేకరితిగాఁ బ్రీతియుంచు నట్లు, ఏకరితిగాఁ బ్రీతిగలిగియె డెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తేషామపి మహాతేజా రామో రతికరః పితుః

స్వయంధూరివ ధూతానాం బహువ గుణవ త్తరః. ౬

టీ|| ధూతానాం=ప్రాణులలోపల; స్వయంధూరివ=బ్రహ్మదేవుండువలె; తేషామపి=ఆనల్వరిలోను ; గుణవత్తరః=అధికముగాగుణములు గలవాండును; మహాతేజాః=అధికమయినకాంతిగలవాడునగు; రామః=రాముండు ; పితుః=తండ్రియయినదశరథునకు; రతికరః=అధికమయినప్రీతిసేయువాండు; బహువ=ఆయెను.

ధూతంబులలోపలబ్రహ్మదేవుండధికగుణవంతుండగునట్లు , రాముండానల్వరిలోపలనుమిక్కిలియుగుణవంతుండు మహాతేజాండుగావున, దండియగుదశరథునకునతనియందె యధికంబుగాప్రీతిగలిగియుండెను . అని, తాత్పర్యము. (ఇదిగోవిందరాజీయవ్యాఖ్యానంబుననుసరించినది.)

ధూతానాం=దేవతలు మొదలగు ప్రాణులలోపల; గుణవత్తరః(అధ్యాత్మము)=మిక్కిలియును గుణంబులుగల; స్వయంధూరివ=బ్రహ్మదేవుండువలె; తేషామపి=ఆనల్వరిలోపలను; గుణవత్తరః= మిక్కిలియునుగుణంబులుగలవాండును; మహాతేజాః= అధికమయినకాంతిగలవాడునగు ; రామః=

రాముండు; పితుః= (బ్రహ్మపక్షమందు) తండ్రియగు విష్ణుదేవునకు (రామపక్షమందు)దశరథునకు - రతికరః=అధికప్రీతిసేయువాండు; బహువ=ఆయెను.

దేవతలు మొదలగు ప్రాణులలోపలనధికగుణవంతుండగు బ్రహ్మదేవుండునతండ్రియగు విష్ణుదేవునకధికప్రీతిసేయునట్లు, ఆనల్వరిలోపలనధికగుణంబులుగలవాండును మహాతేజాండునగు రాముండు, తండ్రియగుదశరథున కధికప్రీతిసేయుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

(ఇది, మహేశ్వరతీర్థియ వ్యాఖ్యానముననుసరించినది) పితుః (అధ్యాత్మము)=తండ్రియగువిష్ణునకును; ధూతానాం=ప్రాణులకును; గుణవత్తరః(అధ్యాత్మము)=మిక్కిలియును గుణంబులుగల; స్వయంధూరివ=బ్రహ్మదేవుండువలె; గుణవత్తరః=మిక్కిలియునుగుణంబులుగలవాండును ; మహాతేజాః=అధికమయినకాంతి గలవాండునగు; రామః=రాముండు; పితుః = దశరథునకును; తేషామపి=ఆతోడఁబట్టువులకును; రతికరః= మిక్కిలియునుప్రీతిసేయువాండు; బహువ=ఆయెను.

అధికగుణవంతుండగు బ్రహ్మదేవుని

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము.

సం

దు, తనతండ్రియగువిష్ణునకునుసమస్త నికిని, దనతమ్ములకును, అధికసంతోష
భూతంబులకును అధికప్రీతిగలిగించున ముగలుగఁజేయుచుండెను. అని, తాత్ప
ర్యము. (ఇది, మునిభావప్రకాశికననుస
సగు రాముండు, తనతండ్రియగుదశరథు రించినయథము).

సహిజేతై రుదీణస్య రావణస్య వధాధిభిః
అధిలో మానుషే లోకే జజ్ఞే విష్ణు స్సనాతనః. ౭

టీక॥ సనాతనః—శాశ్వతుండగు; విగ్రహావ్యవహారద్యుత్పత్తి మోదమదస్వ
ప్లుః=విష్ణు దేవుండు; ఉదీర్ఘస్య=గర్వించి ప్నకాంతగతిమి అనుభాతువునంబుట్టి
నట్టి; రావణస్య= రావణునియొక్క; వ నది.) క్రిడించుటయెస్వధావముగాఁగల
ధాధిభిః=చంపుటనుగోరునట్టి; దే వారు, నీవకార్యప్రవృత్తిగలవారనుట,
తైః=దేవతలచేత; అధిలో=కోరఁబ యెదుటివాని బోరగిలంద్రోయ నెచ్చ
డినవాడై; మానుషే=మనుష్యసంబం గొనువారు, వ్యవహారముఖ్యముగాఁ
ధియగు; లోకే=లోకమందు; సం=ఆ దలంచువారు, పరమార్థబుద్ధిలేని వా
రాముండుగా; జజ్ఞేహి=పుట్టెనుగదా! రునుతమకార్యమునుమాత్రమే చూచు
శాశ్వతుండగువిష్ణుదేవుండు, వరబలం వారును (తమకనుకూలముగాఁగృష్టుం
బునగర్వించియున్న రావణునిజంపుట డునరకాసురుంజంపిన వెనుక నతండు
కొఱకు దేవతలచేత్రాధింపఁబడి, మ పారిజాతంబుకోరఁగానతనితోనే యు
నుష్యలోకంబున, రాముండుగాఁబుట్టె ధముసేసినట్టిస్వకార్యధురంధరు) లన
నుగదా! అని, తాత్పర్యము. నుట. స్తోత్రముచేసి బేలుపుచ్చువారు, స

విశేషార్థము.— సహి=వాఁడ హంకరించియుండువారు, నట్టిదేవతల
గదా! తనకుంబుట్టుకలేదైనను నానావి చేత, “ఇట్టివారిచేతననుటచే, నెట్టివా
ధంబులుగాఁబుట్టుననివేదంబు నందును రికిని, విష్ణుండుసులభుండనిసూచింపఁబ
బ్రసిద్ధుండైనవాడనుట; సనాతనః= ని డుచున్నది. ఉదీణస్య=గర్వించిన, త
త్కుండయిన; విష్ణుః=వ్యాపకుండగు వి నకువరంబొసంగినవారని యునుండలం
ష్ణుదేవుండు; దేవైః= (“దివు, క్రిడావిజి పక యాదేవతలమీదనె యుద్ధముసే

యువాడనుట; రావణస్య=రావణుని
యొక్క; వధాభిః; అభిః=ఉ పా
సనలచేమెచ్చినవాడుకాదు, ఊరకొ
రబడినవాడై, యిందువలననుసారభ్య
ముసూచింపబడుచున్నది. మానుషే
లోకే=దేవతలుగూడమనుష్యగంధము
నోర్వలేక, రోతపడుచు, భూమికేయో
జనంబునకన్ననుదూరంబుగా నుండి,
హవిర్భాగంబుగొనియెదరు, అట్టిదేవ
తలును, విష్ణునేవునకు మనుష్యుల వంటి
వారులే, అట్టివిష్ణుదేవుండును, మనుష్యు
లోకంబునందు బుట్టుటంజేసి, సర్వ
ప్రాణులకును అతిసులభం దదేవుండని
సూచితమగుచున్నది. జజ్ఞే=రామరూ
పంబునఁబుట్టెను, నరసింహాదులు వలె
నావిభావవింశేదు, గర్భవాసంబుచే
సివుట్టెను, యట్లును సాధారణమనుష్యు
లుగూడ, పదిమాసంబులే గర్భదుఃఖంబ
నుభవించువారైనను, ఈవిష్ణువుమాత్ర
ము "తతశ్చ ద్వాదశేమాసి" అనిచెప్పఁ
బడినచో యైన, పండ్రెండు మాసంబులు
గభంబుననుండివుట్టెను. "ఆహోయేం
తథ క్తవత్సరిత!" యనియాశ్చర్యకరం
బగువాత్సల్యమును స్థూచించుచున్నది.

"నసాతనవిష్ణుః జజ్ఞే" (కాశ్యపుం
డగువిష్ణుండువుట్టెను) అనుటచే, తాను
కాశ్యపుండైనను సర్వవ్యాపకుండైన
ను, నశ్వరంబును వ్యాప్యంబునగుమను
ష్య శరీరంబు నవలంబించెను, అనిద
యాశ్చుతయె వ్యంజితమగుచున్నది.

కాశ్యపుండును సర్వవ్యాపకుండున
గువిష్ణుదేవుండు, తన్నుదుఃఖంబులకి
రచైనవారును, స్వకార్యమాత్రధురంధ
రులునగుదేవతలు, రావణవధంబునకై,
కోరిన మాత్రముననే, పరిమదయా
భివుకావునఁ, దనకన్న నెంతయుఁగని
వ్వలగుదేవతలకునుగూడ రోతగలిగిం
చునట్టిమనుష్యులోకంబునందు, నశ్వరం
బును సర్వవిధంబులఁగవ్వంబునగు మను
ష్యదేహంబవలంబించి, మనుష్యులకన్న
నెచ్చుగాఁ బండ్రెండుమాసంబులుగర్భ
దుఃఖంబుననభవించి, రామరూపంబు
నంబుట్టెను; ఆహో! ఎంతభక్తవత్సలుం
డురమానాథుండు! అట్టి, విష్ణుదేవుఁడు
వ తారంబగుటంజేసి, రామనియందును
మ స్తనద్గుణంబులును, బిప్పియుండినవి.

అని, తాత్పర్యము.

కానల్యా శుశుభే తేన వ్రతేనామితలేజసా

యథా వరేణ దేవానామదితి ర్వ్రజపాణినా. ౮

టీక॥ అమిత తేజసా-కొలందిలేనిప
రాక్రమంబుగల; తేన=ఆ; పుశ్రేణ=
కొడుకయినరామునిచేత; కొసల్యా=
కొసల్య; దేవానాం=దేవతలలోపల;
వరేణ=శ్రేష్ఠుడయిన; వజ్రపాణినా=
వజ్రాయుధముచేతి యందుగల యిం
దునిచేత; అదితిర్యథా=అదితివలె, శు

శుభే=ప్రకాశించెను.
అందఱికొడుకులలోపలను శ్రేష్ఠం
డునునప్రమేయంబగు పరాక్రమంబుగ
లవాడునగు రామునింబ్రతుంగాఁ బడ
సి, కొసల్య, దేవతాశ్రేష్ఠుండగునిండు
నింగన్నయదితివోలెఁబ్రకాశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సహి రూపోపపన్నశ్చ వీర్యవా నససూయకః

ఘామా వనుపమ సూను గుణైః దశరథోపమః.

టీక॥ సః=ఆ రాముండు; రూపోపప
న్నశ్చ=సౌందర్యముతోఁగూడిన వాడు
ను; వీర్యవాన్ = పరాక్రమంబుగలవాఁ
డు; అనసూయకః = గుణములయందు
దోషారోపమునై యనివాడును; గు
ణైః=గుణములచేత; దశరథోపమః=
దశరథునితోఁబోల్చిగలవాడును; కా
పుననే; ఘామా=ఘామియందు; అను
పమః=సేరిలేని; సూనుః= కొడుకును

గా; ఆనీత (అధ్యాహృతము) హి=ఁడం
డెనుగదా!
ఆరాముండు, సౌందర్యముగలిగి,
పరాక్రమశాలియై, అనూయలేని
వాడై, గుణంబులదశరథునింబోలుచు,
ఇట్లునమస్త గుణంబులు గలిగియుండు
టంజేసి, “ఇట్టికొడుకెవ్వరికినిలే” డని
యనందగియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

సచ నిత్యం ప్రకాంతాత్మా మృదుపూర్వం తు భావతే

ఉచ్యమానోపి పరుషం నో త్తరం ప్రతిపద్యతే.

టీక॥ సః = ఆ రాముండు (చకార
ముపాదపూరణార్థము); పరుషం=
ఘోరపుమాటను; ఉచ్యమానోపి = చె
ప్పబడినవాడైనను; ఉత్తరం = బదులు

ను; ప్రతిపద్యతే=పొందఁడు, చెప్పఁడ
నుట. తు=మఱేమనఁగా; నిత్యం= ఎల్ల
ప్పుడును; ప్రకాంతాత్మా=కోపములేని
మనసుగలవాడై; మృదుపూర్వం=మె

తన ముందుగాఁగఱునట్లుగా ; భాష మాత్రమును జెప్పఁడు; మఱియు, నెల్ల
తే=మాట రాదును.

ఆరాముండు, తనుఁబూచియెవ్వరే డగుటంజేసి, తిన్ననగానేయతనికింజె
ని, పరుషముగా మాటలాడినను, అతం వ్రును. అని, తాత్పర్యము.
దుదానికి బదులు పరుషంబుగా నెంత

కథంచి దుపకారేణ కృతే నై కేన తుష్యతి
నస్తరత్య పకారాణాం శతమప్యత్త వత్తయా. ౧౧

టీకాసః(అధ్యాహృతము)= ఆరా వస్తు గలవాఁడగుటచేత ; అపకా
ముండు; కథంచిత్=ఎఱైనను, అనఁగా, రాణాం=అపకారములయొక్క ; శ
“ఎట్లయిననట్లుగానిమ్ము” అనియలక్ష్య శతమపి=లేక-లేనివానినైనను; నస్తర
ముగానైనను, లేక, చేయవలెననునధ్య తి=తలంపఁడు.
వసాయముతోఁగాకపోయినను, లేక, రాముండు, తనకెవ్వంజైనసేవిధ
స్వకార్యమునుదేశించియినను, లేక, ముగానైనను ఒక్క-మాటుపకారంబు
స్వల్పముగానైనను, లేక, పరిహాసము చేసెనేని, దానికెల్ల పుడునుసంతోషిం
గానైనను; అనుట; కృతేన=చేయఁబడి చియుండును; ఏవ్వఁడుగానియెన్నియ
న; ఏకేన = ఒకఁడైన; ఉపకారేణ= పకారములుచేసినను, మంచిమనసుగల
ఉపకారముచేతనే; తుష్యతి = సం వాఁడుగావున , వానినెప్పుడునున్న
తోషించును. అత్త వత్తయా= మంచిమ రింపఁడు. అని, తాత్పర్యము.

శీలవృద్ధైర్జ్ఞానవృద్ధైర్వయోవృద్ధైశ్చ సజ్జనైః

కథయన్మాస్తవైనిత్య మస్త్రయోగ్యాంతరేష్వపి. ౧౨

టీకా సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముఁ పవారగువారితోను; వయోవృద్ధైశ్చ=
దు; సజ్జనైః=మంచివారైన; శీలవృద్ధైః= వయసుచేముదుసలులగువారితోను; ని
మంచియాచారముచేగొప్పవారగు వా త్యం=ఎల్ల పుడును; అస్త్రయోగ్యాంత
రితోను; జ్ఞానవృద్ధైః = జ్ఞానముచేగొ రేష్వపి= అస్త్రాధ్యాసముసేయకాల

ములందును; కథయ౯ - మాటలాడుచు; ఆస్త=ఉండెను "వే" అనునది పాద పూరణార్థము.

ఆరాముండు, ఎల్లప్పుడును, అస్త్రాభ్యాసము సేయు కాలమువంటి కాలమునందును నజ్జనులగు సచాచారసంప

లు మోక్షముగోరువారలముదుసలులు వీరతోఁగూడ, సచాచారములను గుఱించియు, వేదాంతరహస్యంబులను గుఱించియు, సంప్రదాయములను గుఱించియు, మాటలాడుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

బుద్ధిమా౯ మధురాభాషీ పూర్వభాషీ ప్రియం వదః
వీర్యవాన్మచ వీర్యేణ మహతా స్వేన విస్తృతః. ౧౩

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; బుద్ధిమా౯= స్రుత స్తమగుబుద్ధిగలవాడును; మధురాభాషీ= ఇంపుగా మాటరాదువాఁడును; పూర్వభాషీ= ముందుగా మాటలాడువాఁడును; వీర్యవంశః= ఇష్టమునెచ్చెప్పువాఁడును; వీర్యరాజ్= పరాక్రమశాలియును; స్వేన= తపదైన; మహతా= గొప్పదగు; వీర్యేణ= పరాక్రమముచేత; నవిస్తృతశ్చ=

గర్వములేనివాఁడునుగా; ఆసీత్-(అధ్యాహృతము)ఉండెను. రాముండు, మంచిబుద్ధిగలిగి, మధురంబుగా మాటలాడువాఁడై, ఎట్టినీడునీతోనైనను దానెమున్ను మాటలాడుచుఁ బరులక త్యాశ్చర్యంబుగలిగించు పరాక్రమంబుగలవాఁడైనను, ఎంతమాత్రమును దనపరాక్రమంబునకు గర్వింపక యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నచాన్యతకథో విద్వాన్ పృథ్వానాం ప్రతిపూజకః
("బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః" అనిపాఠాంతరము)
అనురక్తః ప్రజాభిశ్చ ప్రజాశ్చాప్యనురంజతే. ౧౪

టీక॥సః(అధ్యాహృతము)= ఆరాముండు; నాన్యతకథశ్చ= అబద్ధపుమాటలేనివాఁడును; విద్వాన్= పండితుండును; పృథ్వానాం= పెద్దలయొక్క; ప్రతి

పూజకః = ఎదురొకనిపూజించువాఁడును; బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః (అనిపాఠాంతరము)= బ్రాహ్మణుల నెదుర్కొని పూజించువాఁడును; ప్రజాభిః = జనుల

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧

చేత; అనురక్తశ్చ = ప్రేమయుంచఁ బడి
నవాఁడును; ప్రాణాశ్చ = జనులను; అను
రంజితే (అనురంజయతి) = సంతసింపఁ
జేయుచుండును.

రాముండు, దబ్బిబలాఁడు, పండి

తుండు, వృద్ధులకుఁ (బ్రాహ్మణులకు)
బూజసేయువాఁడు ; ప్రజలతనియం
దుఁడేమగల్గియుండిరి ; అతండును బ్ర
జలయందనురాగంబుగల్గియుండెను.

అని, తాత్పర్యము.

సానుక్రోశో జితక్రోధో బ్రాహ్మణప్రతిపూజకః

దీనాను కంఠీ ధర్మజ్ఞో నిత్యం ప్రగ్రహ వాం శ్చుచిః. ౧౫

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
ముండు; సానుక్రోశః = దయదోఁగూడి
నవాఁడును; జితక్రోధః = జయింపఁబడి
నకోపముగలవాఁడును ; బ్రాహ్మణప్ర
తిపూజకః = బ్రాహ్మణుల నెదుర్కొని
పూజించువాఁడును; దీనానుకంఠీ = దరి
ద్రులయందెచ్చుగాదయగలవాఁడును ;
ధర్మజ్ఞః = ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁ
డును; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ; ప్రగ్రహ
వాం = ధృఢంబగు, నియమంబుగలవాఁ
డును; శ్చుచిః = పరిశుద్ధుఁడును ; పరధ

నంబుకోరనివాఁడుననట.

రాముండు, దయగలవాఁడు ; కో
పంబుజయించినవాఁడు; బ్రాహ్మణులం
గన్నమాత్రమున నెదుర్కొని పూజించు
వాఁడు; దరిద్రులను మాచినప్పుడె, వార
లదానమానాదుల నాదరించువాఁడు;
ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడు; ఎప్పుడు
ను, జలనంబులేని నియమంబు గలవాఁ
డు; పరధనంబుగోరఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

కులోచితమతిః టాత్ర ధర్మం స్వం బహుమన్యతే

మన్యతే పరయా కీర్త్యా మహ త్స్వగ్గళం తతః. ౧౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా
ముండు; కులోచితమతిః = ఇట్లుకువం
శంబునకుందగినభుద్ధిగలవాఁడు; స్వం =
తనదైన; టాత్ర ధర్మం = తుత్రియులధ

ర్మమును; బహుమన్యతే = అధికమనిత
లంచును; తతః = తనదగునాతుత్రిధ
ర్మంబువలన; పరయా = అధికమయి
న; కీర్త్యా = కీర్తితో; మహత్ = గొప్ప

యిన; స్వగళం = స్వగళమునుఫలము; భవతీని (అధ్యాహృతము) = కలుగును; మన్యతే = తలంచును.

రాముండు, తనకులంబునకుండగినట్లు, దయ, వాఙ్మయముశరణాగతసంరక్షణము, మొదలగువానియందాసక్తం

బగుబుద్ధిగలవాఁడు; తనక్షత్రియమునే యధికముగా నెంచును; తనక్షత్రధర్మముచక్క-గా ననుష్ఠింపఁబడునేని దానివలన నె, మహాకీర్తియు, స్వగళంబును, గల్గునని, తలంచును.

అని, తాత్పర్యము.

నాశ్రేయసి రతో విద్వా న్నవిరుద్ధకథారుచి:

ఉత్తరోత్తరయుక్తా చ వక్తా వాచస్పతి ర్యథా. ౧౭

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆరాముండు; విద్వా = పండితుండు; కావుననె; అశ్రేయసి = మంచిదికానిదని యందు; నరతః = ఆసక్తుఁడుకాఁడు. నవిరుద్ధకథారుచి = ధర్మమునకువిరుద్ధములయిన మాటలయందిష్టముగలవాఁడుకాఁడు. ఉత్తరోత్తరయుక్తా = బదులుబదులు గాఁజెప్పయుక్తియందు; వా

చస్పతిర్యథా = బృహస్పతివలె; వక్తాచ = చెప్పవాఁడును.

రాముండు, పండితుండు కావున, మంచిదికానివానియందాసక్తుండుకాఁడు; ధర్మవిరుద్ధములయినమాటలుచెప్పఁడు; బృహస్పతివలె, బదులుకుబదులుయుక్తులుచెప్పును.

అని, తాత్పర్యము.

అరోగస్తరుణో వాగ్మీ వపుష్టాక్ష దేశకాలవిత్

లోకే పురుషసారజ్ఞ స్సాధు రేకో వినిమిత్తః. ౧౮

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము) = ఆరాముండు; అరోగః = వ్యాధిలేనివాఁడు; తరుణః = యౌవనంబుగలవాఁడు; వాగ్మీ = చక్క-గా మాటలాడువాడు; వపుష్టాక్ష = మంచిదేహంబు గలవాఁడు; దేశకాలవిత్ = దేశమునుగాలమునెఱింగినవాఁడు; పురుషసారజ్ఞః = పురు

షునిమనోనిశ్చయము నెఱింగినవాఁడు; లోకే = జగత్తునందు; ఏకః = ఒక్కఁడైన; సాధుః = సత్పురుషుండు; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; వినిమిత్తః = నిశ్చయింపఁబడినవాఁడు.

రాముండు, వ్యాధియేమియులేనివాఁడు; మంచియౌవనంబు గలవాఁడు;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

చక్కగా మాటలాడువాడు; దృఢం
బగు జేహంబు గలవాడు; జేశకా
లంబులకుఁ దగినట్లు నడువనేచ్చినవా
డు; చూచినమాత్రముననె భరుషుని
హృదయంబు గనుంగొనువాడు; లో

కంబునందంతయు , అపకాయలవై
గోపంబులైన సాధు వితం డొకంజె
యనిశ్చయింపఁబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

స తుశోష్ఠే గుణై ర్యుక్తః ప్రజానాం పాథిః వాత్సజః
బహిశ్చర ఇవ ప్రాణో బహువ గుణతః ప్రియః. ౧౯

టిక॥ శోష్ఠే = ఉత్తమములయిన;
గుణైః = గుణములతో; యుక్తః = కూడి
న; సః = ఆ; పాథిః వాత్సజస్తు = రాచ
కొమరుండైన రాముండు మాత్రము; ప్ర
జానాం = జనులకు; బహిశ్చరః = బైట
దిరుగుచుండు; ప్రాణ ఇవ = ప్రాణము
వలె; గుణతః = గుణముల చేత; ప్రియః =

ఇష్టుండు; బహువ = ఆయెను.
ఇట్లు సమంబులగు గుణంబులు గలి
గియున్న రాముండు, తన గుణంబుల
చేఁ, బ్రజలకు, బైటనుండు ప్రాణంబు
బోలెఁబ్రయుండు గానుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

సమ్యక్ విద్యావ్రతస్నాతో యథావ త్సంగ వేదవితే
ఇవ్వస్తే చ పితృశ్చే యో బహువ భరతాగ్రజః. ౨౦

టిక॥ భరతాగ్రజః = భరతునికన్న
యయిన రాముండు; సమ్యక్ = చక్క
గా; విద్యావ్రతస్నాతః = విద్యలవలనను
వ్రతంబులవలనను స్నానముజేసినవా
డును, అశ్మయనముజేసి, వ్రతంబులా
చరించినమావతః నంబు చేసినవాడు
ననుట; యథావత్ = యథాకాస్తము
గా; సాంగవేదవితే = అంగములతోఁ
గూడిన వేదంబుల నెఱింగినవాడును; ఇ

వ్వస్తే = బాణంబులందును అస్త్రంబు
లందును; పితృశ్చే = తండ్రునికన్న; శ్రేష్ఠః = ఎ
చ్చయినవాడునుగా; బహువ = ఆ
యెను.
భరతునకన్నయగు రాముండు, చ
క్కగా వేదంబులనధ్యయించి ప్రతంబు
లాచరించి స్నాతకమునుజేసికొని; శి
ష్యాకరణాది వేదాంగంబులను వే
దములను, అధ్యయనముతో నెఱింగినవా

శ్రీమద్రామాయణము * ఆయోధ్యాకాండము.

స ౧

దై, విలువిద్యయందు నస్త్రంబులం దెను.

దుః ధండికన్న నెచ్చెనవాడైయుం అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణాభిజన స్సాధు రదీన సత్యవా గృజః

వృధై రభివీతశ్చ ద్విజై ధర్మాధర్మదశిభిః. ౨౧

టీక॥ సః(అధ్యాపృతము)-ఆరా

పఠదినవాడు.

ముందు; కల్యాణాభిజనః=మంగళంబు

రాముండు, ఎప్పుడునుమంగళంబు

లకుంబుట్టిల్లు; లేక, మంగళకరంబైనతలి

లుగలవాడు (మంగళములుగలతలిదం

దండ్రులవంశంబుగలవాడు; సాధుః=

ద్రులకులంబులు గలవాడు); నిర్దో

దోషములేనివాడు; అదీనః=దైన్యము

మందు, ఎట్టియాపదలందును దైన్యంబు

లేనివాడు; సత్యవాక్=సత్యమయిన

నొందనివాడు; ఎట్టికష్టములనైనను,

మాటగలవాడు; ఋజుః= వక్రబుద్ధి

సత్యమునేమాటలాడువాడు, వక్రబు

లేనివాడు; ధర్మాధర్మదశిభిః= ధ

ర్ధిలేనివాడు, ధర్మాధర్మంబులనెఱిం

మంబు నథంబునుశూచునట్టి; వృ

గినపెద్దలగుబ్రాహ్మణులచే శిక్షింపఁబ

ద్ధైః=పెద్దలగు; ద్విజైః=బ్రాహ్మణు

డినవాడు.

లచేత; అభివీతశ్చ=చక్కఁగాశిక్షిం

అని, తాత్పర్యము.

ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞ స్త్వత్సత్తిమా స్త్రితభానవాక్

తాకే సమయాచారే కృతకల్పీ విశారదః. ౨౨

టీక॥ సః(అధ్యాపృతము)= ఆరా

బంధియగు; సమయాచారే=సంకేతము

ముందు; ధర్మకామార్థతత్త్వజ్ఞః=

వలనఁగాఁదగినయాచారమునందు; కృ

ధర్మముయొక్కయుఁ గామము యొక్క

తకల్పః = చేయఁబడిన న్యాయముగల

యు సర్థముయొక్కయు సిద్ధాంతమునె

వాడు; విశారదః=పండితుండు.

ఱింగినవాడు; స్త్వత్సత్తిమా=మఱివు

రాముండు, ధర్మముఁ గామము న

లేకుండుటగలవాడు; సత్తిభానవాక్=

ర్థము, వీనిలో నేదేదియెప్పుడెప్పుడునే

క్రొత్తక్రొత్తగావికాసమునొందుదుల

యవలయునో, ఆయా నిర్ణయంబుల

కుబుద్ధిగలవాడు; తాకే=లోక సల

నెఱింగినవాడు, మఱివు లేనివాడు; వి

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

వాదమునందు, క్రొత్తక్రొత్తగావికాస కేతి కాచారంబువిషయమై, యాన్యమునొందుచుండు, ప్రతిభయనెడు, బులుంబులఁ దెలిసినవాడు; పండితుంధివిశేషముగలవాఁడు, లోకీకంబగుసాండు. అని, తాత్పర్యము.

నిభృత స్సంవృతాకారో గుప్తమంత్రే స్సహాయవాక్
అమోఘక్రోధహర్షశ్చ త్యాగసంయమకాలవిత. ౨౩

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా వాఁడును.
ముఁడు; నిభృతః = వినయంబుగలవాఁడు; సమండు, వినయముగలవాఁడు; తదు; సంవృతాకారః = మూయుఁబడిన నమనసుననుండునభిప్రాయం బెవ్వరికిఁ బొమ్ మడిపాటులొనగుదేహము సం నిండెలియనట్లుబొమ్ముడి మొదలగు విదలివికారముగలవాఁడు ; గుప్తమం కారంబులొందఁడు, అతండు సేయుత్రః = ఎవ్వరికిం దెలియని యాలోచనం నాలోచనంబు, ఫలపర్యంతం బెవ్వరికిఁ బుగలవాఁడు; సహాయవాక్ = తోడుగ నిండెలియదు; సహాయవంతుండు, అతలవాఁడు; అమోఘ క్రోధహర్షశ్చ = సికోపముగాని సంతోషముగానివ్యర్థముకాదు; ఎప్పుడు దానుదానము సేయబునుగలవాఁడును; త్యాగసంయమకాలవిత = తనవియొక్కయు నాజ్ఞించు డో యట్టికాలవిశేషంబులఁ దెలిసినవాటయొక్కయుఁ గాలముల నెఱింగిన డు. అని, తాత్పర్యము.

దృఢభక్తిస్థిరప్రజ్ఞో నాసద్దాగ్రహీన దుర్వచాః
నిస్తంద్రి రప్రమత్తశ్చ స్వదోషపరదోషవిత. ౨౪

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా క, దుష్టులగ్రహించువాఁడుకాఁడు; దుముఁడు; దృఢభక్తిః = నిశ్చలమయినభక్త్యచాఃన = చెడ్డమాటగలవాఁడుకాదు; స్థిరప్రజ్ఞః = మఱపులేని డు; నిస్తంద్రిః = ఆలస్యములేనివాఁడు; బుద్ధిగలవాఁడు; అసద్దాగ్రహీనః = మంచి అప్రమత్తశ్చ = ఏమఱుపాటులేనివాఁడును; స్వదోషపరదోషవిత = తనదో

వమును ఇతరుల దోషము నెఱింగిన వాడు.

రాముండు, పెద్దలయందునిశ్చలం బగుభక్తిగలవాడు ; మఱివులేనిబుద్ధి గలవాడు; మంచిదికానివాని గాని దుష్టులగానిగ్రహింపఁడు; ఒకరికప్రియం బగునూటఁ జెప్పఁడు ; ఆలస్యమును

యేమఱుపాటులేనివాడు ; లోకంబు లోనందఱును తెలివారిదోషంబులఁ జక్కఁగా నెఱుంగుదురు; ఎవ్వఁకిని దన దోషంబుచెలియదు ; ఇతండట్లుకాదు, తనదోషంబు నెదుటివానిదోషంబు నెఱుంగును, అని, తాత్పర్యము.

శాస్త్రజ్ఞ శ్చ కృతజ్ఞశ్చ పురుషాంతకకోవిదః

యః ప్రగ్రహానుగ్రహయో ర్యథానాయు విచక్షణః ౨౫

టీక॥ యః=ఏ రాముండు ; శాస్త్రజ్ఞః=శాస్త్రముల నెఱింగినవాడో; కృతజ్ఞశ్చ=తనకుఁబఱచినచే జేయుటదనయుపకారము నెచ్చుగా నెఱుంగువాడునా, లేక, సిద్ధాంతమునెఱుంగువాడునా; పురుషాంతకకోవిదః = పురుషుల తారతమ్యమునందుఁబండితుండొ ; లేక, పురుషులహృదయమునందుఁ బండితుండొ; ప్రగ్రహానుగ్రహయో= స్వీకరించుటయందు ననుగ్రహించుట యందును; యథాన్యాయం = యథాశాస్త్రముగా; విచక్షణః = పండితుండొ;

అట్టివాడనుట. రాముండు , శాస్త్రముల నెఱింగినవాడు, ఎవ్వఁడేతనకుస్వల్పపకారము చేసినను దానినధికముగాఁ దలంచువాడు (సిద్ధాంతముల నెఱింగినవాడు); పురుషులతారతమ్యము చెలిసినవాడు (పురుషులహృదయంబు నెఱుంగువాడు); శాస్త్రముబడప్పకమిత్రులుమున్నగువారలస్వీకరించుటకును వారిననుగ్రహించుటయందునుం బండితుండు. . అని, తాత్పర్యము.

సత్సంగప్రహప్రగ్రహణే స్థానవిన్నిగ్రహస్యచ

ఆయకమకాణ్య పాయజ్ఞి స్పంద్యవ్యవ్యయకమకావిత్. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాత్మతము)=ఆరాముండు సత్సంగప్రహప్రగ్రహణే = పెద్ద

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

౧౧

అనుస్వరరించుటయందును బరిపాలించుటయందును; విచక్షణః (అధ్యాపృతము) = పండితుండు; నిగ్రహస్య = దుష్టులనిగ్రహించుటయందును; స్థానవిచ్చ = అవకాశమునెఱింగినవాడును; ఆయకమణి = వచ్చుబడిసేయుటయందు; ఉపాయజ్ఞః = ఉపాయమునెఱింగినవాడు; సందృష్టవ్యయకమణి = కాస్త్రమునందుఁజూడఁబడినకర్చుసేయుట నెఱింగినవాడు.

రాముడు పెద్దలస్వీకరించి పాలింపనమధుండు. దుష్టులకింపకుదగిన కాలముఁజెలిసినవాడు; పుష్పంబులనుండియధుకరంబుంబోలె, ప్రజలనుండి, కారలకుఁ గష్టులులేనట్లుగాఁ ద్రవ్యంబుగొననమధుండు; “వచ్చుబడిలోసగముపాలుగానినాలవపాలుగాని మూడుపాళ్లుగాని కమణియవచ్చును” అని, కాస్త్రమునందుఁజెప్పఁబడినంతగా, నెలవుసేయును. అని, తాత్పర్యము.

త్రైవ్యం శాస్త్రసమూహేషు ప్రాప్త్యామిత్రకేమచ
అర్థధర్మా చ సంగృహ్య సుఖతంత్రో నచాలసః. ౨౭

టీక||సః (అధ్యాపృతము) = ఆరాముండు; శాస్త్రసమూహేషు = న్యాయమువేధాంతము మున్నగుఁగల శాస్త్రములసమూహములందును; వ్యామిత్రకేమచ = సంస్కృతము ప్రాకృతము మున్నగుభాషలుచేరియుండు, కావ్యనాటకాదిగ్రంథములందును; త్రైవ్యం = ఎచ్చగులును; పాస్త్రం = పొందినవాడు; అర్థధర్మాచ = అర్థమును ధర్మమును; సంగృహ్య = సంపాదించి; సుఖతంత్రః = సుఖమె ప్రధానముగాఁ

గలవాడు; అలసఃనచ = సోమరికాదు. రాముండు, న్యాయవైశేషికవేదాంత వ్యాకరణ మీమాంసాది శాస్త్రంబులందును, కావ్యనాటకాది సంస్కృతప్రాకృతగ్రంథములందును. బండితులగువారలలో శ్రేష్ఠుండనినుతిఁగినవాడు, అర్థమునుధర్మమును సంపాదించియే సుఖంబుసేవించును, సోమదిలినమునులేనివాడు. అని, తాత్పర్యము.

వైహరికాణాం శిల్పానాం విజ్ఞాతాథావిభాగవిత్

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౨౩

స ౧

ఆరోహే విసయే చైవ యుక్తో వారణవాజినామ్. ౨౮

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరాముడు ; వైహారికాణాం = విహారింబుటయె స్రయోజనముగాఁగల; శిల్పనాం = సంగీతాదివిద్యలయొక్క; విజ్ఞాతా = విశేషముల నెఱుంగువాఁడు ; అర్థవిభాగవిత్ = ధనముయొక్క పంపకమును దెలిసినవాఁడు , వారణవాజినాం = ఏనుగులయొక్క యుగములయొక్కయు; ఆరోహే = ఎక్కుటయందును; విసయే చైవ = నానావిధములుగా నడుపుటయందును ; లేక, శిక్షించుటయందును ; యుక్తః = సమఘటండు.

రాముండు , విహారికాణంబులగు సంగీతాదిశిల్పంబుల జక్కఁగా నెఱుం

గును; “ధర్మాయయశసే ధాన్యతీర్థనేస్వజనాయచ, పంచధావిభజక్ విత్తమిహముగ్ర సశోభతే” (ధర్మముకొఱకును గీర్తికొఱకును తాకిక కార్యము కొఱకుం, దనకొఱకు, బంధుస్నేహితులకొఱకు, ఇట్లు, అయిదు భాగంబులుగా ధనంబు విభజించువాఁ, డీలోకంబుననుబిలోకంబునను బ్రకాశించును) అని చెప్పఁబడినరీతిని , ధనమువిభజించు ప్రకారంబు దెలిసినవాఁడు ; ఏనుగులనుగుఱుంబులను, ఎక్కినానావిధంబులుగా నడుపుటయందును శిక్షించుటయందును సమఘటండు.

అని, తాత్పర్యము.

ధనుర్వేదవిదాం శ్రేష్ఠో లోకే తిరథసమ్మతః

అభియాతా ప్రహర్తావ సేనానయవిశారదః. ౨౯

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరాముడు; ధనుర్వేదవిదాం = విలువిద్యనెఱింగినవారిలోపల; శ్రేష్ఠః = ఎఱ్ఱైనవాడు; లోకే = జగత్తునందు ; అతిరథసమ్మతః = పెక్కువిలుకాండ్రతోఁబోరెడువారిచేఁ బూజింపబడినవాఁడు ,

అభియాతా = శత్రువులకెదురుగాఁ బోవువాఁడు; ప్రహర్తావ = శత్రువులఁజంపువాఁడును ; సేనానయవిశారదః = సేననడుపుట యందుఁ బండితుండు.

రాముండు, ధనుర్వేదంబు దెలిసిన

జ్ఞ

వాదిలోశ్రేష్ఠుండు ; లోకంబునందంత
టను బెక్క-విలుకాండ్రలోఁ బొరగల
యట్టివారి చేతనుం బూజింపఁబడిన
వాఁడు; లోకంబున నేరాజేసి, శత్రువు
లుతనమీడికెత్తివచ్చినప్పుడు వానితో
యుద్ధము సేయును , అప్పుడు సేనాము
ఖంబుననుండఁడు, ఇతండట్లుకాదు, శ

త్రువులయొద్దకుఁ దానెబోయి సేనా
ముఖంబుననిలిచియుద్ధము సేసి, శత్రువు
లంజంపువాఁడు శత్రు సేనతన సేనలో
నికేజీరనవకాశంబుగలుగకుండునట్లు
తన సేనను పూహంబులందీర్చ సమ
ధుకాండు.

అని, తాత్పర్యము.

అప్రభృష్యశ్చ సంగ్రామే క్రుద్ధైరపి సురాసురైః

టీకా||సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
ముఁడు; సంగ్రామే= యుద్ధమునందు;
క్రుద్ధైః=కోపమువొందిన; సురాసు
రైరపి = దేవతల చేతను అసురులచేత
ను; అప్రభృష్యశ్చ = ఎదిరింపఁగూడని
వాఁడును.

సురాసురులు; విరోధంబు విడిచి,

కోపంబున, వచ్చి లేసి, వారును, యుద్ధ
మునందు రామునిదిరింపలేరు.

అని, తాత్పర్యము.

ఈయధాక్షోకంబు, వ్యాఖ్యానంబు
లను దాహరింపఁబడియున్నను, బరిగ
ణితంబు కాకుండుటంజేసి, యిచ్చోటలే
క్రింపఁబడదయ్యె.

అనసూయో జితకోధో నదృష్టా నచ మత్సరీ

ననావమంతా ధూతానాం నచ కాలవశానుగః. 3౦

టీకా||సః(అధ్యాహృతము)= ఆరా
ముఁడు; అనసూయః = గుణమునందు
దోషమునారోపించు గుణములేని వా
డు; జితకోధః=జయింపఁబడినకోపము
గలవాఁడు; నదృష్టః=గర్వించినవాఁడు
కాఁడు; మత్సరీనః=ఇతరులకుమంచిగ
లుగుటయందోర్వమిలేనివాఁడు కాఁడు;

ధూతానాం=ప్రాణులయొక్క; అవ
మంతాచన= అవమానించు వాఁడును
కాఁడు; కాలవశానుగశ్చన= కాలము
నకువశ్యుడైయుండుటననుసరించు వా
డును కాఁడు.

రాముండు, మంచియందు దోషమునా
రోపింపఁడు; కోపమును దనయధీనము

జ్ఞ

జ్ఞ

చేసికొనినవాఁడు; గర్వితుండు కాఁడు; కోపరాజసములకులొంగఁడు.
మచ్చరములేనివాఁడు ; ప్రాణులనవ అని, తాత్పర్యము.
మానింపఁడు; అయ్యైకాలములంగల్గు

ఏవం శ్రేష్ఠగుణైర్ముక్తః ప్రజానాం పాథీకవాత్సజః
సమృత స్త్రిషు లోకేషు

టీక॥ పాథీకవాత్సజః = రాచకొమ తః = పూజింపఁబడినవాఁడు.
రుండగురాముండు; ప్రజానాం = జనుల రాముండు, జనులలో నెవ్వరియం
లోపల, ఏవం = ఇట్లు ; శ్రేష్ఠగుణైః = దునుదొరకనియిట్టిలోకోత్తర గుణంబు
లోకోత్తరంబులగుగుణంబులతో; యు లుగలవాఁడు, ముల్లోకంబులందునుబూ
క్తః = కూడినవాఁడు; త్రిషు = మూడై జనొందెను.
న; లోకేషు = లోకములందు; సమృ అని, తాత్పర్యము.

వసుధాయాః శ్రుమాగుణైః. ౩౧

బుద్ధ్యాబృహస్పతే న్తుల్యో వీర్యే డాపి శచీపతేః

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆరా భతకయగునింద్రునకు; తుల్యః (అధ్యా
ముండు; శ్రుమాగుణైః = ఓర్పుప్రధాన హృతము) అపి = సరివచ్చువాఁడును.
ముగాఁగల గుణములచేత ; వసుధా రాముండు, ఓపుకముదలగు వాని
యాః = భూమికి ; తుల్యః = సరివచ్చు చేభూమికి సరియగును; బుద్ధియందు బృ
వాఁడు; బుద్ధ్యా = బుద్ధిచేత; బృహస్ప హస్పతికి సరివచ్చును; పరాక్రమంబున,
తేః = బృహస్పతికి; తుల్యః (అధ్యాహృ చేవేంద్రునకు సమానుండు,
తము) = సరివచ్చువాఁడు; వీర్యేణ = ప అని, తాత్పర్యము.
రాక్రమముచేత; శచీపతేః = శచీదేవికి

తథా సర్వప్రజాకాంతైః ప్రీతిసంజననైః పితృః. ౩౨

గుణైర్విరురుచేరామో దీప్త స్సూర్య ఇవాంశుభిః

టీక॥ తథా = అట్లు; సర్వప్రజాకాంతైః = సమ స్తజనులకును (నియంబులును;

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧

పితుః=తండ్రికి; ప్రీతిసంజననైః=సంతోషముగలిగించునవియునగు; గుణైః=గుణంబులచే; దీప్తిః=ప్రకాశించుచున్న; సూర్యః=సూర్యుడు; అంశుభిరివ=కిరణంబులచేతవలె; విదురుచే=ప్రకాశించెను.

అట్లు, స్త్రీలకును బాలురకును యావనవంతులకును వృద్ధులకును బామరు

లకును బండితులకును సంతోషంబుగలిగించునవియుండండియగుదశరథునకుఁ బ్రీతిఁ బుట్టించునవియునగు గుణంబులచేస్తత్సంబంధముండైన యారాముండు స్వతఃప్రకాశవంతుండగు సూర్యుండు తన కిరణంబులచేతంబోలె, ప్రకాశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తమేవం వ్రతసంపన్న మప్రభృష్యపరాక్రమం. ౩౩

లోకపాలోపమం నాథ మకామయత మేదిసి

టిక॥ మేదిసి=భూమి; ఏవంవ్రతసంపన్నం = ఇట్లు ఆశ్రితసంరక్షణమునవ్రతముతోఁగూడినవాఁడును; అప్రభృష్యపరాక్రమం = ఎదిరింపఁగూడనిపరాక్రమంబుగలవాఁడును ; లోకపాలోపమం=దిక్పాలకులతోఁ బోల్చి గలవాఁడునగు, తం=ఆ రాముని; నాథం=ప్రభువుగా; అకామయత=కోరెను.

భూమి, యిట్లు ఆశ్రితసంరక్షణముం దుబద్ధవృత్తుండై ఎదురులేనిపరాక్రమంబుగల్గి, దిక్పాలకులకు సరివచ్చుచున్న రామునిందనకుంబ్రభువుకాఁగోరెను.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఏవం= ఇట్లు బాలకాండము నందుఁజెప్పఁబడినట్లుగా ; వ్రతసంపన్నం = “రామస్తుసీతయాసాధణం”

(రాముండు సీతతోఁగూడఁగ్రీడించెను) అని చెప్పినట్లు ; పక్షీవృతము, అనఁగా, క్రీడించుటయును వ్రతముతోఁగూడినవాఁడును ; అప్రభృష్యపరాక్రమం = ఎదిరింపఁగూడనిపరాక్రమంబు గలవాఁడును; లోకపాలోపమం; (విశేషణో భయపదము) లోకపాల = లోకంబులఁ బాలించువాఁడును ; ఉపమం=సమీపమందలక్తి, యనఁగా, సీతగలవాఁడునగు; తం=అట్లు లక్ష్మితో నమస్తభోగంబుల ననుభవించుచున్న రాముని ; మేదిసి=భూమియును; నాథం= పెనిమిటిగా; అకామయత=కోరెను.

బాలకాండము కడపటుఁజెప్పఁబడినట్లుగా, నెల్లప్పుడు, పక్షితోఁగ్రీడించుడు, నెదురులేక శత్రువులంబంపుడు,

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౨౭

స ౧

లోకంబులంబాలింపఁగలిగి, యెల్లప్పుడు సీతారూపయగు లక్ష్మితోఁగూడి, నమస్తభోగంబుల ననుభవించుచున్న రామనింబాచి, భూమియును, దనకుఁ బెనిమిటిగా, వరించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతైస్తుబహుభి ర్యుక్తం గుణైరసుపమై స్సుతమ్. ౩౪

దృష్ట్వా దశరథో రాజా చక్రే చింతా మంతపః

టీక॥ అనుపమై = సరిలేని; బహు = బహు. చేసెను. భి = పెక్కులయిన; ఏతై = ఈ; గుణై = గుణములతోను; యుక్తం = కూడి ననుతం = కొడుకయిన రాముని; దృష్ట్వా = చూచి; పరంతపః = శత్రువులఁ దాపమునొందఁజేయువాఁడును; రాజా = రాజునగు; దశరథః = దశరథుఁడు; చింతా = ఆలోచనమును; చక్రే = చిక్కిరించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ రాజ్ఞో బభూవై వం వృద్ధస్య చిరజీవినః. ౩౫

ప్రీతి రేషా కథం రామో రాజా స్యాన్నయి జీవతి

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; చిరజీవినః = బహుకాలముగా బ్రతుకుచున్న వాఁడును; వృద్ధస్య = ముదుసలియైన గుర్రాజ్ఞః = దశరథమహారాజునకు; ఏవం = ఈప్రకారముగా; “మయి = నేను; జీవతి = బ్రతుకుచుండఁగా; కథం = ఎట్లు; రామః = రాముఁడు; రాజా = రాజు; స్యాత్ = అగును” ఏషా = ఈ; ప్రీతిః = (లక్షణచే) చింత; బభూవ = ల్లినది. అంత, బహుకాలము బ్రతికివృద్ధుం డగుటంజేసి, దశరథమహారాజు, ఈప్రకారము “నేను బ్రతికియుండఁగా, రామం డెట్లు రాజుకాఁగలఁ”డని, యిట్లు చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏషా హ్యస్య పరాప్రీతి హృది సంపరివర్తతే. ౩౬

కదా నామ సుతం ద్రత్యైమ్యభిషిక్తమహం ప్రియం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

సం

టీక॥ “అహం-నేను; కదానామ-
ఎప్పుడు (“నామ” అనునదివాక్యాలంకా
రాధాము); అభిషిక్తం = అభిషేకింపఁ
బడిన; ప్రియం = ఇష్టంజైన; సుతం = కొ
డుకును; ద్రవ్యైమి-చూడఁగలను; ఏ
షా = ఈ; పరా = అధికమయిన; ప్రీతిః =
చింత; అస్య = ఈదశరథునియొక్క; హృ

ది = మనసునందు; సంపరివర్త-తేహి =
చక్కఁగానాటుకొన్నదిగదా!
“ఎప్పుడు, నేనురాజ్యమునందభిషి
క్తుండగునా ప్రియకుమారుండయినరా
ముంజూడఁగలను.” ఇట్లు, దశరథుం
డు, ఎల్లప్పుడును మనంబునఁ గోరుచుం
డును. అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధికామోహి లోకస్య సర్వభూతాను కంపనః. ౩౬
మత్తః ప్రియతరో లోకే పజన్య ఇవ వృష్టిమాన్

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) =
రాముండు; లోకస్య = జనమయొక్క; సర్వ
భూతానుకంపనః = సర్వప్రా
ణులనుదయతోఁజూచువాండు; వృష్టి
మాన్ = వషణముగలిగినట్టి; పర్జన్య ఇవ
(స్థితః) = మేఘమువలెనున్నవాండు; లో
కే = జనులవిషయమయి; మత్తః = నాక

న్నను; ప్రియతరః = ఎచ్చుగాఁబ్రె
యిండు.
నాకుమారుండగు, రాముండు, జను
లవృద్ధినిగోరును; సమస్త ప్రాణులందు
నుదయగలవాండు; వానగురియుచుం
డుమేఘములతోలె జనులసంతాపమును
హరించువాండు; నాకన్నను, జనులకతం
డుచాలఁబ్రెయిండు. అని, తాత్పర్యము.

యమ శక్ర సమో వీర్యే బృహస్పతి సమోమతా. ౩౭
మహీధర సమో ధృత్యాం మత్తశ్చ గుణ వత్తరః

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = రా
ముండు; వీర్యే = పరాక్రమమందు; య
మశక్రసమః = యమునితోను చేవేంద్రుని
తోను సమానుండు; మతా = బుద్ధియం
డు; బృహస్పతిసమః = బృహస్పతితోను

మానుండు; ధృత్యాం = ధైర్యమునందు;
మహీధరసమః = పర్వతముతోసమా
నుండు; మత్తశ్చ = నాకన్నను; గుణవత్త
రః = ఎచ్చుగాగుణంబులుగలవాండు.
రాముండు పరాక్రమంబున యమ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨

స ౧

దేవేంద్రులవంటివాడు; బృహస్పతివ మునకు సరివచ్చును; నాకన్నను అధికగు
లె, జాలబుద్ధికాలి; ధైర్యమున, బర్వత ఇవంతుండు. అని, తాత్పర్యము.

మహీ మహా మిమాం కృత్స్నా మధి తిష్ఠంత మాత్మజం. ౩౯
అనేన వయసా దృష్ట్యా యథా స్వగత మపాత్నయ్యామ్

టిక॥ అహం=నేను; ఇమాం=ఈ; వేతి-ం (అధ్యాపృతము) = అట్లుగు
మహీం=భూమిని; కృత్స్నాం= అంత నాయేమి.
ను; అధితిష్ఠంతం = అధిష్ఠించుచున్న, నాకీవయసుననే, రాముండు, ఈ
పాలించుచున్నయనుట; ఆత్మజం=కొ ధూమండలము సంతయుఁ బాలింపఁ
డుకైన రాముని; అనేన = ఈ; వయ గా, నతనింజూచి, స్వగతంబునొందున
సా=వయసుతో; దృష్ట్యా=చూచి; యట్లుఘటిల్లునాయేమి; అని, దశరథుండు,
థా=ఎట్లు; స్వగతం=స్వగతమును; అ చింతించెను. అని, తాత్పర్యము.
వాత్సయ్యాం=పొందుచునో; తథాథ

ఇత్యే తైర్విచిత్రై స్తైస్తై రస్యపాథివ దులకభైః. ౪౦
శిష్టైర పరిమే యైశ్చ లోకే లోకో త్త రై గుణైః
తం సమీక్ష్య మహారాజో యుక్తం సముదితై శ్శుభైః. ౪౧
నిశ్చిత్య సచివై స్సాన్ధకం యువరాజ మమన్యత

టిక॥ ఇతి=ఇట్లు; వివిధైః= పలువిధి ఇప్పుడుచెప్పఁగామిగిలిన; సముదితైః=
అంగులయినవియును; అన్యపాథివ చేరినవియును ; శుభైః = మంగళక
దుర్లభైః = ఇతరరాజులకుఁ బొందఁ రములనగు; గుణైశ్చ= గుణములతోను;
గూఢనవియునగు; తైఃతైః=ఆయా; ఏ యుక్తం=కూడిన; తం=ఆ రాముని; స
తైః= ఇప్పుడు చెప్పఁబడినగుణంబుల మీక్ష్య=చూచి; మహారాజః=దశరథ
తోను; అపరిమేయైశ్చ= లెకీంపరాని మహారాజు; సచివై స్సాన్ధకం= మంత్రుల
వియును; లోకే=ప్రపంచమందు; లో తోఁగూడ; నిశ్చిత్య=ఏర్పాటుచేసి; యు
కో త్తరైః= శ్రేష్ఠంబులును; శిష్టైః= వరాజం= యువరాజునుగా; అమన్య

త=తలంచెను.

ఇట్లు, నానావిధంబులును ఇతర రాజదుర్గ భంబులునగునీగుణంబులును, మఱియెక్కుకురాని, లొకోత్తరంబులును మంగళకరములునగునీతరగుణంబులును

గలిగియున్న యారామంజూచి, దశరథమహారాజు, మంత్రులతోనాలోచించి, “రామండు యువరాజుకాఁగలండు” అని, నిశ్చయించెను. అని, తాత్పర్యము.

దివ్యంతరిక్షే భూమాచ ఘోర ముత్పాతజం భయం. ౪౨
సంచవక్షేథ మేధావీ శరీరే చాన్త నో జరాం

టీక॥ అథ=అటుతర్వాత; మేధావీ=బుద్ధిమంతుండగుదశరథుండు; దివి=స్వర్గమునందును; అంతరిక్షే=ఆకాశమునందును; భూమాచ=భూమియందును; ఉత్పాతజం=ఉత్పాతములవలనఁగలిగిన; భయం=భయమును; అత్తనః=తనయొక్క; శరీరే=దేహమునందు(ఉన్న) జరాం=ముదుసలితనమును; సంచవక్షే=చెప్పెను.

అంతబుద్ధిమంతుండగు, దశరథుం

డు, “స్వర్గమునందును ఆకాశమునందును భూమియందును నానావిధంబులగు సుత్పాతంబులు భయంకరంబులైనవి జనించుచున్నవి; ఇవి రాజనకుఁగడుదెల్పునవి; మరియు, నాదేహమందు వార్ధకమధికమగుచున్నది; కావున, శీఘ్రంబుగా, రామునకుఁబట్టించుకొనివలయును” అని, మంత్రులకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

పూణా చంద్రానన స్యాథ శోకాపసుద మాన్యసః. ౪౩

లోకే రామస్య బుబుధే సంక్రియత్వం మహాత్మనః

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; సః(అర్థ్యాహృతము)=అదశరథుండు; మహాత్మనః=అధికమయినబుద్ధిగలవాఁడును; పూణా చంద్రాననస్య = నిండుచంద్రునివంటిముఖముగలవాఁడునగు; రామస్య=రామునియొక్క; అత్తనః=తన

కు; శోకాపసుదం=దుఃఖమునుపోఁగొట్టునట్టి; లోకే = జనమువిషయమయి; సంక్రియత్వం=చాలనిష్ఠుండగుటను; బుబుధే=తెలిసికొనెను.

అంత, “మిక్కిలియును బుద్ధికొలియనిండుచందురునింబోలు ముఖంబుగ

లవాఁడునగురాముండు, జనులకుంజా నితనకుదుఃఖములేదు" అని, యెఱింగె
లఁబ్బియుండు; దానుజేసి, అతనికిఁబట్ట ను. అని, తాత్పర్యము.
ముగట్టుటకుజనులొప్పరో యేమోయ

ఆత్మనశ్వ ప్రజానాంచ శ్రేయసేచ ప్రియేణచ. ౪౪

ప్రాప్త కాలేన ధర్మత్వా భక్త్యాత్వరిత వా స్మృషః

టీక॥ ధర్మాత్వా = ధర్మబుద్ధిగ కూడినవాఁడై; భక్త్యా = ప్రితిచేత; త్వరి
ల; స్మృషః = దశరథమహారాజు; ఆత్మ తవాన్ = వేగిరపడెను.
నశ్వ = తనయొక్కయు; ప్రజానాంచ = ధర్మాత్ముండగు దశరథమహారా
జనులయొక్కయు; శ్రేయసేచ = మంచి జా, తనకును జనులకును, మంచియును నం
కొఱకును; ప్రియేణచ = (చతుర్థ్యర్థమం తోషంబును గలుగుటకై, యుక్తకాలం
దుఁదృతీయ) సంతోషము కొఱకును; బునఁ, బ్రితియు క్తుండై, రామాభిషేకం
ప్రాప్తకాలేన = లభించిన యుక్తకాల బునకై, త్వరపడెను.
ముతో; సహితః (అధ్యాహృతము) = అని, తాత్పర్యము.

నానానగరవాస్తవ్యాన్ పృథక్జాన పదానపి. ౪౫

సమానినాయ మేదిన్యాః ప్రధానాన్ పృథివీ పతీన్

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = అదశ భక్ = వేఱుగా; సమానినాయ = రప్పిం
రథుండు; నానానగరవాస్తవ్యాన్ = ప చెను.
లు విధంబులయిన పట్టణంబులనుండున దశరథుండు, నానాపట్టణంబులనుం
ట్టిజనంబులను; జానపదానపి = గ్రామస డుజనంబులను గ్రామంబులనుండుజనం
మూహమునందుండు వారలను; మేది బులను, ముఖ్యులగురాజులను, సాధార
న్యాః = ధూమికి; ప్రధానాన్ = ముఖ్య ణులగురాజులను, వేర్వేరుగాఁబిలిపిం
లయిన; పృథివీపతీన్ = రాజులను; పు చెను. అని, తాత్పర్యము.

సతు కేకయ రాజానం జనకం వానరాధిపః. ౪౬

త్వరయా బాన యామాన పశ్చత్తైశోష్యతః ప్రియమ్

౩౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

జ

<p>టీకానరాధిను-మనుష్యులకుఁ బ్ర భువయినదశరథుండు; త్వరయాచ= కే గిరపాటుచేతను, (చకారముచే) గూర మున నుండువారగుటచేతను, కేకయ రాజానం (కేకయరాజం) = కేకయ రాజునుగాని; జనకంవా = జనకుని గాని; తా=ఆయిద్దఱు; పశ్చాత్=వెను కను; ప్రియం= ప్రీయనుగురామాభిషే కవారతను; శోష్యతః=పినంగలరు" ఇ</p>	<p>తిమత్వ(అధ్యాహృతము)= అని, త లంచి; నానయామాసం రప్పింపలేదు. దశరథమహారాజు, అవకాశము లే కుండుటంజేసియు దూరస్థులగుటం శే సియు, కేకయరాజునుగాని జనకమహ రాజునుగాని, "వారలు, కార్యమయిన వెనుకనీప్రియవార్తవినంగలరు" అని, త లంచి, పిలిపింపడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తాత్వేత్త నానాధరణైః పృథాహం ప్రాజితాః. ౪౭
దదశాలం కృతో రాజా ప్రజాపతిరివ బ్రహ్మ

<p>టీ॥ రాజా=దశరథమహారాజు; అలంకృ తః=అలంకరింపఁబడినవాడై; వేత్త నానాధరణైః- ఇంద్రచేతను నానావి ధంబులగు సొమ్ములచేతను; యథా హం=యథాయోగ్యముగా; ప్ర తిపూజితాః= పూజింపఁ బడిన; బ్రహ్మ తాః= ఆవచ్చినవారలను; ప్రజాః= జనులను; ప్రజాపతిరివ=బ్రహ్మచేతఁ</p>	<p>మంబోలె; దదశా=చూడెను. దశరథమహారాజు, అట్లుతనయా జ్ఞచేవచ్చినవారలకు విషయముచూపిం చి, నానావిధంబులగు సొమ్ములచేతను నా నంగి, సత్కారంబుచేసి, యాపిమ్మట బ్రహ్మచేవుండు ప్రజలంజూడునట్లువా రలంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అథోప విష్టే నృపతౌ తస్మిన్ పర బలాదానన్. ౪౮
తతః ప్ర వివికు శ్చేషా రాజానో లోక సమృతాః

<p>టీక॥ అథ=అంత; పరబలాదానన్- శత్రుసేనలఁబడిండునట్టి; తస్మిన్=ఆ; నృపతౌ = దశరథమహారాజు; ఉప విష్టే=కూర్చుండఁగా; తతః= అపిమ్మ</p>	<p>ట; శేషాః=మిగిలిన; లోకసమృతాః= లోకులకిష్టులయిన; రాజానాః=రాజ లు; ప్రవివికుః=లోనికి, బోచ్చిరి. అంత, శత్రుసేనలంబులంజూకొను</p>
---	---

జ

నట్టియాదశరథమహారాజు, కూర్పుండి కరదక్కినజనసమ్మతులగురాజులురా
నవెనుక, జనకుండుగేకయరాజునుండ జనభావజేసిచురి. అని, తాత్పర్యము.

అథ రాజవిత్తిశేష వివిధే హ్యసనేచచ. ౪౮

రాజాన మేవాభిముఖా నిషేధున్మయతా నృపాః

టీక॥ అథ=అంతట; నృపాః=రాజు ముగలవారలై; నియతాః=నియమము
లు; రాజవిత్తిశేష= దశరథమహారాజు గలవారలై; నిషేధుః=కూర్పుండిరి.
చేనివ్వబడిన; వివిధేషు=నానావిధం అంత, నారాజులు, దశరథునిచేనిర్ది
బులయిన; ఆసనేషు=సింహాసనంబులం ప్పంబులగు నానావిధంబులయినయాస
దు(చకారంబుపాదపూరణార్థము); నంబులందు, అతనికెదురుగా, రాజునొ
రాజానమేవ = దశరథమహారాజును దగ్గఁగాచుండుతెలుంగున, నియమంబుగ
గూర్చియే; అభిముఖాః=ఎదురై నముఖ విగి, కూర్పుండిరి. అని తాత్పర్యము.

స లబ్ధమానై ర్విసయాన్వితై స్తృపైః

పురాలయై జానపదైశ్చ మానవైః

ఉపోపవిష్టే స్తృపతి ర్వృతో బభౌ

సహస్రచక్షు భాగవా నివా మరైః. ౫౦౪

టీక॥ లబ్ధమానైః = పొందబడిన రాజు ; అమరైః = దేవతలచే; వృతః
పూజగలవారలును; విసయాన్వితైః = (అధ్యాహృతము) - చుట్టబడిన; భాగ
అణకువతోఁగూడినవారలును; పురాల వాఁ=మాహాత్మ్యముగల; సహస్రచ
యైః = పట్టణంబునందునికిగలవారలు క్షురివ = వేయికండ్లుగలదేమేమృండు
ను; జానపదైః = గ్రామములనుండువా వలె; బభౌ = ప్రకాశించెను.
రును; ఉపోపవిష్టేః = దగ్గిఁబదగ్గిఁబాఁ దశరథుండు, పట్టణంబులనుండియు
కూర్చున్నవారును; స్తృపైః = రాజుల గ్రామంబులనుండియు, వచ్చిన, రాజులు
చేతను; మానవైశ్చ = జనులచేతను; వృ నుబ్రజలును, దనవలనఁబూజనొంది, త
తః = చుట్టబడిన; స్తృపతిః = దశరథమహా నవచనంబు విసంగవలయునని, విన

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨

యంబునదగ్గి అదగ్గి అగా వచ్చితనచుట్టు వంతుండగు దేవేంద్రుండుంబోలె బ్రహ్మ
సుంగూర్చుండఁగా; వారలనడుమనుగి శించెను. అని, తాత్పర్యము.
దునప్పుడు, దేవతలనడుమనుండుభగ

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామానుజే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, ప్రథమస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

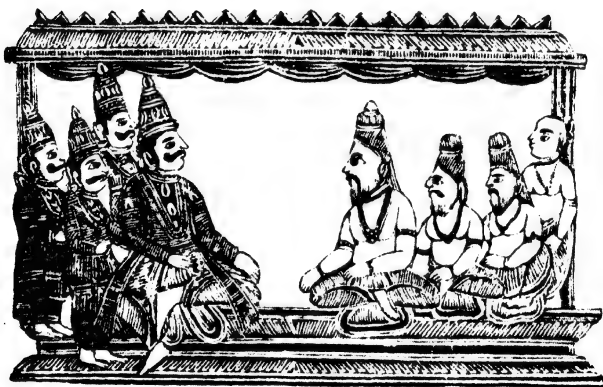
ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ ప్రథమస్కంధ టీక,

ముగిసినది.

త్రై

ద్వితీయ స్కంధ ప్రారంభః.

తతః పరిషదం సర్వా మామంత్యై వసుధాధిపః

హిత ముద్ధక్షణం చైవ మువాచ ప్రథితం వచః. ౧

టీక॥ తతః—అటుపిమ్మట; వసుధాధిపః పరిషదం=సభను; సర్వాం=అంతను; ఆ
పః= ధూమికిఁ ప్రభువైన దశరథుండు మంత్ర్య=పిలిచి; ఏవం=ఇట్లు; హితం=

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. 3x

స ౨

<p>మేలుసేయునదియు; ఉద్ధవఁగం = సం తోషింపఁజేయునదియు; ప్రథితం = ప్ర సిద్ధమునగు, స్పష్టమయినయథఁముగల దియునగుఅనుట; వచః = మాటను ; ఉ వాచ = చెప్పెను.</p>	<p>అంత, దశరథమహారాజు, సభలో నివారలనందఁజూచి, మేలుసేయున దియు సంతోషముగల్గించునదియు స్ప ష్టార్థమునగుమాటఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

దుందుభిస్వనకత్వేన గంభీరేణా నునాదినా
స్వరేణ మహతా రాజా జీమూత ఇవ నాదయః. ౨
రాజలక్షణయుక్తేన కాంతేనా నుపమేనచ
ఉవాచ రసయుక్తేన స్వరేణ సృపతి స్మృపాః. ౩

<p>టీక॥ సృపతిః = మనుష్యులకుఁ బ్రభు వైన; రాజా = దశరథమహారాజు ; సృ పాః = రాజులనుగూచి; దుందుభిస్వ నకత్వేన = భేరిధ్వనితో సమానమయిన దియు; గంభీరేణ = భయంకరంబును; అనువాదినా = ప్రతిధ్వని గలిగించునది యు; రాజలక్షణయుక్తేన = రాజలక్షణ ముతోఁగూడినదియును ; కాంతేన = మృదువయినదియు; అనుపమేనచ = స రిలేనిదియు; రసయుక్తేన = మాధుర్య ముతోఁగూడినదియునగు; స్వరేణ = ధ్వ నిచేత; మహతా = అధికమయిన; స్వరే</p>	<p>ణఁధ్వనిచేత; నాదయః = ధ్వనించుచు న్న; జీమూత ఇవ (స్థితః) = మేఘమువ లెనున్నవాఁడై; ఉవాచ = చెప్పెను. మనుష్యులకుఁబ్రభుండగుదశరథమ హారాజు, భేరిధ్వనికినిమేఘ గజఁనంబు సకుసరివచ్చుచుగంభీరంబై, దిక్కులం బ్రతిధ్వనిగలిగించుచు, రాజాహంబ గులక్షణంబుగలిగి, మృదువై, మనోహ రంబయిన, స్వరంబున, వాసభలోనిరా జులంబూచి, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

విచితం భవతా మేత ద్యథా మే రాజ్య ముత్తమమ్
పూర్వకై మమ రాశేంద్రై స్సుతవత్పరిపాలితమ్. ౪

టీక॥ మే = నాయొక్క; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; రాజ్యం = రాజ్యము ; మ

ప్రతిపదాంధ్ర టిక్కాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

మ=నాకు; పూర్వకైః = ముందుం తెలిసియున్నది.
 డిన; రాశేంద్రైః = రాజశ్రేష్ఠులచే ఇప్పుడు, నాచేర యీ రాజ్యమును,
 త; సుతవత్ = కొడుకువలె; యథా = ఎ నాకుమునువుండినరఘుమహానాజు ము
 ట్లు; పరిపాలితం = రక్షింపబడినదో ; న్నగువారలు, పుత్రునింబోలె, రక్షింపు
 తత్ (అధ్యాహృతము) = అట్టి; ఏతత్ = చుండిరనుటమీకుల దెలిసియె యున్నది.
 ఈవిధము; భవతాం = మీకు; విదితం = అని, తాత్పర్యము.

సోహ మిత్వా కుభి స్సర్వై నశేంద్రైః పరిపాలితమ్
 శ్రేయసా యోక్తుకామోస్మి సుఖాహం వభిలంబగత్. ౫

టిక్క॥ సః = అట్టి; అహం = నేను; ఇ మ=కూర్పంగోరువాడను; అస్మి = అ
 త్వాకుభిః = ఇత్వాకువంశమునందుఁబు గుచున్నాను.
 ట్టిన; నశేంద్రైః = రాజులచేత; న ఇత్వాకువంశమునం బుట్టిన రాజు
 ర్వైః = అందఱచేతను; పరిపాలితం = ల. చలునుసుఖముగా రక్షింపుచుండిన
 రక్షింపబడినదియును; సుఖాహం = సుఖాహంబగునీ రాజ్యంబునకు, నేని
 సుఖమునకుఁదగినదియునుగు; అభిలం = వుడు, శ్రేయఃపూనగుర్పంగోరెదను.
 సమస్తమయిన; జగత్ = రాజ్యమును; అని, తాత్పర్యము.
 శ్రేయసా = మంచితో; యోక్తుకా

మయా ప్యాచరితం పూర్వైః పంథాన మనుగచ్ఛతా
 ప్రజా నిత్య మనిచ్ఛేణ యథా శక్త్యభిరక్షితాః. ౫.

టిక్క॥ పూర్వైః = మునుపటిరాజుల క్షింతక్రమింపక; అభిరక్షితాః = కా
 చేత; అచరితం = అనుష్ఠింపబడిన; పం పాడబడిరి.
 థానం = మార్గమును; అనుగచ్ఛతా = నేనును, మునుపటిరాజులచరించిన
 అనుసరించువాడను; నిత్యం = ఎల్లప్పుడు పద్ధతివనుసరింపుచు, నెప్పుడునేమట
 ను; అనిచ్ఛేణ = రూఁగులేనివాడనగు, క, జాగరూకుండనై, నాశక్తికొలంది,
 జాగరూకుండననుట; మయాపి = నాచే జనులరక్షించినాడను.
 తను; ప్రజాః = జనులు; యథాశక్తి = శ అని, తాత్పర్యము.

ఇదం శరీరం కృత్స్నక్ష్యలోకస్య చరతా హితమ్
పాండురస్యా తపత్రస్య చ్ఛాయాయాం జీతం మయా. ౭

టీక॥ కృత్స్నక్ష్య=సమస్తమయినః | గాఢేన బడినది.
లోకస్య=జగత్తునకు; హితం = మేలు | నేను సమస్తలోకంబునకును, మేలు
ను, చరతా=చేయుచున్న; మయా = నేయుచు, సమస్తశత్రువులఁ జక్కా-
నాచేతః; ఇదం=ఈ; శరీరం=శరీరము; డాచు, నెదురులేక, ప్రజలఁ బాలింపుచు,
పాండురస్య=తెల్లని; తపత్రస్య = శ్వేతచ్ఛత్రంపు నీడయందే సంపరింపు
గొడుగుయొక్కఁఁ ఛాయాయాం = నీడ చు, నట్లువాఁడఁకంటఁ బొందితిని.
యందు; జరితం=ముదుసలితనముగలది | అని. తాత్పర్యము.

ప్రాప్య వహ్నిసహస్రాణి బహున్యాయాంషి జీవతః
జీహ్వాస్యాస్యశరీరస్య విశ్రాంతి మభిరోచయే. ౮

టీక॥ బహున్యాని=అనేకములయిన; వస్య=జేహమునకు; విశ్రాంతిం = డిఁబ
వహ్నిసహస్రాణి = సంవత్సరములయొ టను; అభిరోచయే=కోరుచున్నాను.
క్కవేలు, అటువదివేల సంవత్సరంబుల | నేను, అటువదివేల సంవత్సరములవ
నుట; ఆయాంషి = జీవితకాలమును, అకుజీవించి, యిప్పుడు, వృద్ధుండనైతి ;
ప్రాప్య=పొంది; జీవతః = బ్రతుకుచు కావున, సంకశ్రమపడలేను, విశ్రాంతిం
న్నదియు; జీహ్వాస్య = ముసలితనము గోరుచున్నాను.
నొందినదియునను; అస్య=ఈ ; శరీర | అని. తాత్పర్యము.

రాజప్రభావజుష్టాం హి దుర్వహా మజితేంద్రియైః
పరిశ్రాంతోస్తి లోకస్యగుర్వీం ధర్మధురం వహ్న్. ౯

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = జయింపఁబడనియింద్రియములుగలవా
నేను; రాజప్రభావజుష్టాం=రాజుయొ రిచేత; దుర్వహం= మోయనలవిగాని
క్క, శార్యధైర్యాది ప్రభావములచేసే దియును; గుర్వీం=గొప్పదియునను; లో
వింపఁబడినదియును; అజితేంద్రియైః = కస్య=జగత్తుయొక్క; ధర్మధురం=

ధర్మమనెడుభారమును ; వహా = మోయుచు; పరిశ్రాంతి = అలసటనొందినవాడను; అస్తిహి = అగుచున్నానుగాదా!

శౌర్యాదులుగలవానికి మాత్రంబె

చేయసాధ్యమును, జితేంద్రియులుకాని వారలకుః శేయనలవిగానిదియుమిగులఁ గష్టంబునగు నీధర్మపరిపాలనంబునే యుచునలసియున్నాడను.

అని, తాత్పర్యము.

సోహం విశ్రమ మిచ్ఛామి పుత్రం కృత్వా స్రజాహితే
సన్నికృష్టా నిమాన్ సర్వా నను మాన్య ద్విజక్షణార్థాన్. ౧౦

టీక॥ సః = అట్టి; అహం = నేను ; ప్రజాహితే = జనుల మేలువిషయమునందు; పుత్రం = కొడుకును; కృత్వా = చేసి ; నియమించియునుట = సన్నికృష్టార్థాన్ = సమీపించియున్న; అంతరంగ భూతులైనయనుట; ఇమాన్ = ఈ; ద్విజక్షణార్థాన్ = బ్రాహ్మణశ్రేణులను ; సర్వాన్ = అందఱను; అనుమాన్య = ఒప్పించి; విశ్రమం = ఊటను; ఇచ్ఛామి =

కోరుచున్నాను. ఇట్లు, పరిశ్రాంతుడనువృద్ధుండనగు నేను, బ్రజారక్షణముందు, నాపుత్రుని యమించి, యంతరంగ భూతులయిన బ్రాహ్మణశ్రేణులగు వసిష్ఠాదులనందఱ సమ్మతిపడనట్లుచేసి, విశ్రాంతి నొందఁ గోరుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అనుజాతోహి మాం సర్వై గుణై శ్శ్రేష్ఠో మమాన్యజః
పురందరసమో వీర్యే రామః పరపురంజయః ౧౧

టీక॥ వీర్యే = పరాక్రమమునందు; పురందరసమః = చేవేంద్రునితోసమానుఁడును; పరపురంజయః = శత్రువులపట్టణంబులజయించువాడను; మమ = నాయొక్క; శ్శ్రేష్ఠః = పెద్ద; అన్యజః = కొడుకునగు; రామః = రాముడు; మాం = నన్ను; సర్వైః = సమస్తములయన; గు

ణైః = గుణములచేత; అనుజాతోహి = అనుసరించిపుట్టినాఁడుగాదా! నా పెద్దకొడుకురాముండు, పరాక్రమంబున చేవేంద్రునకు సరిపట్టు వాఁడు; శత్రువులపట్టణంబులజయించువాఁడు; అన్నిగుణంబులను, నన్నుబోలిపుట్టినాఁడు, అని, తాత్పర్యము.

తం చంద్ర మివపుష్కేణ యుక్తం ధనుఃభృతాం ఋరమ్
యావరాశ్యే నియోక్తాస్తి ప్రీతిః పురుషపుంగవమ్. ౧౦

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము) = నేను; ధర్మభృతాం = ధర్మమునుభరించు వారిలోపల; వరం = శ్రేష్ఠుడును; పురుషపుంగవం = పురుషశ్రేష్ఠుడును ; పుష్కేణ = పుష్కనక్షత్రముతో , యుక్తం = కూడిన, చంద్రమివ (స్థితం) = చంద్రుండుంబోలె నున్నవాడు నగు; తం = ఆరాముని; ప్రీతిః = సంతోషముగలవాడనై; యావరాశ్యే = యువరాజుదొరతనమునందు; నియోక్తాస్తి = నియమించెదను.

ధామికులలో శ్రేష్ఠుండును బురుషశ్రేష్ఠుండును, బుష్కనక్షత్రముతోఁగూడినచంద్రుండుంబోలెనప్రకాశంబుగలవాఁడునగునారాముని, సంతోషంబున, యువరాజుగాఁజేయఁగోరెదను. అని, తాత్పర్యము.

అనురూప స్స వై నాథో లక్ష్మీవాన్ లక్ష్మణాగ్రజః
త్రైలోక్యమపి నాథేన యేన స్యా న్నాథవ త్తరమ్. ౧౩

టీక॥ యేన = ఏ; నాథేన = ప్రభుండగురామునిచేత; త్రైలోక్యమపి = ముల్లోకంబులును; నాథవత్తరం = అధికముగాఁబ్రభువుగలది; స్యాత్ = అగునో; లక్ష్మీవాన్ = కాంతిగలవాఁడును; లక్ష్మణాగ్రజః = లక్ష్మణునకన్నయునగు; సః = ఆరాముడు; అనురూపః = తగిన; నాథోవై = ప్రభువుగాదా!

ఎవ్వండు, ప్రభువైన, ముల్లోకంబులును అధికముగా, సనాథములగునో, అట్టి, లక్ష్మీవంతుండును, తన్నుండగులక్ష్మణునియందధిక ప్రీతిగలవాఁడగుటం జేసి యాశ్రితులందఱును అట్లై యధిక ప్రీతిసేయువాఁడనియెన్నందగినవాఁడు నగురాముండు, మీకుండగిననాథుండు. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — సః = ఆరాముడు; అనురూపః నాథః = సహజుండగునాథుండు; ఇతరులు పార్థివైశువులైన కాచననాథాధికులు. అనురూపః = అనుకూలమయిన కూపముగలవాఁడు, సుందరవిగ్రహుండనట అనురూపః = అనుసరించురూపంబుగలవాఁడు, అన్నిటనువ్యాపించియుండువాఁడు. అనురూ

హి=తనయందను ప్రసక్తియులైననూప
ములుగలవాడు, సను స్తతశరీరమయ్యుండు
అనురూపం=అనుస్మృతములైననానా
రూపములుగలవాడు, నానావిధముల
గునవతారములచే నిండియుండు వా
డు, అనురూపం=ఓం రుద్రస్వరూపమివ
రూపయస్యసం, ఉరూపం=శివునిరూ
పంబువంటిరూపంబుగలవాడు “ఉ
రూపుడు” సనభవతీత్యనురూపం=అ
తండుకానివాడు “అనురూపుడు” శివు
నిశరీరమువంటిశరీరముగలుగనివాడు,
శివుడుంబోలె, విరూపాక్షుండుకాదు
మఱి, పుండరీకాక్షుండునుట. విరాళం=
పక్షులకునాథుండగుహంసము, తత్సం
బంధీవై నాళం = దాని సంబంధము
గలవాడు, వై నాథుండు, హంసవా
హనుండగుబ్రహ్మ; సవే నాళం = ఆ
బ్రహ్మతోఁ గూడిన వాడు, నాథికము
లంబునబ్రహ్మదేవునిధిరించువాడనుట.
విరాళం= పక్షులకుఁ బ్రభువయినగ
రుత్వంబుండు, తత్సంబంధీవై నాళం=గ
రుడవాహనుండగువాడు, అనురూపుం
డుగు; నాథుండగుటకుఁ గారణంబు.—
లక్ష్మీవాక్=లక్ష్మీదేవిగలవాడు, లక్ష్మీ
దేవికిఁ బెండ్లియగునుట. లక్ష్మీ, డాగ్ర
జం=లక్ష్మీనునకన్య; సాక్షాద్విష్ణుండె
నను, అవతారోపాధిచే, మనుష్యుండ

గానున్నాడనుట; లక్ష్మీగళబ్దము ఆగ్రీ
తోఁపలక్షణము; ఆగ్రీతులనుతమ్ముల న
న్నవోలెరక్షించువాడు, “రాముండను
రూపుండగునాథుండు” అనుటకుఁ గార
ణాంతరము.— త్రైలోక్యమపి = ము
ల్లోకంబులును; లేక, “సిత్యము, అసిత్య
ము, నిత్యానిత్యము” అని మూడువి
ధంబులగు ప్రపంచమును; యేననా
ధేన = ప్రభువుచేత; ఇతనికి నా
థస్యమనిత్యమనుట, నాథవత్తరం =
అధికముగాఁ బ్రభువు గలదో; “నా
థవత్” (ప్రభువుగలది) అనుటచేతనే,
ఇంద్రాదివ్యావృత్తి (వారల ప్రభుత్వ
మనిత్యము కావున) యగుచున్నది.
“నాథవత్తరం” (అధికముగాఁ బ్రభువు
గలది) అనిచెప్పట, బ్రహ్మరుద్రవ్యావృ
త్త్యర్థము. బ్రహ్మరుద్రులనాథత్వము
విష్ణుననుగ్రహంబునంగలెనని గదా!
అట్లు “యుగకోటిసహస్రాణి విష్ణుమా
రాధ్యుఁడ౯ ధూమ్ర, పునఃత్రైలోక్యధా
త్యత్వం ప్రాప్తవాసితమశ్రమః” (బ్ర
హ్మదేవుండు, పెక్కు-వేలకోట్ల యుగం
బులువిష్ణునారాధించిముల్లోకంబులకధి
పతియగుటంబొందెను (“మహాదేవ స్స
ర్వమథే మహాత్మామత్యాత్మానంజేవ
కేవోబధూప” (మహాత్ముండుగోభం
ప, హస్తదేవ అను, బలిమాత్ముండుగు

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౪౦

స ౨

విష్ణువునారాధించి, దేవదేవుండయ్యెను)అని,పురాణంబులుచెప్పుచున్నవి. ఇది,వైష్ణవమతము ననుసరించిన యథాము.

సః=ఆరాముడు;అనురూపః=శివునిరూపంబువంటిరూపంబుగలుగనివాడు;శివునకుమాత్రము దక్కువయైనవాడు;శివుండుసర్వేశ్వరుండుకావున, విష్ణుండునుదదాశ్రితుండగుటంజేసి, శివునికన్ననితరులగువారికందఱికిని,విష్ణువతారరూపుండగురాముండధికుండగుట. యేననాధేనత్రైలోక్య మపినాథవత్తరం = ఏనాథునిచే ముల్లోకంబులునుఅధికముగాబ్రభువుగలదో,“త్రైలోక్యమపి” (ముల్లోకంబులును) అని,

యథావద్యోతకంబగు, అపిశబ్దమును శేర్చుటచే, “శివుండుదక్కునన్యుడెవ్వఁడును యథార్థంబుగా త్రైలోక్యనాథుండుకాఁడు,ఈవిష్ణుండుమాత్రము, అతనియనుగ్రహమునంజేసి,త్రైలోక్యనాథత్వమునొందెను;ఇతండు,పరమేశ్వర సంపూర్ణాను గ్రహపాత్రుండు”అని,పూచింపఁబడినది.“నాథవత్తరం”అనుటచే,“త్రైలోక్యము,ఇంద్రాదులచే,నాథవంతమగుచున్నది; ఇతనిచేత,నాథవత్తరమగుచున్నది; శివునిచే,నాథవత్తమ మగుచున్నది,యని,వ్యంజితమగుచున్నది.(ఇదివైష్ణవమతము ననుసరించినయథాము.)

అనేన శ్రేయసా సద్య స్సంయోజ్యైవ మిమాం మహీమ్
గతగ్లోభో భవిష్యామి సుతే తస్మి స్మివేశ్యవే. ౧౪

టిక||అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను;తస్మిన్=ఆ; సుతే=కొడుకైనరామునియందు;ఇమాం=ఈ; మహీం=భూమిని;నివేశ్య=ఉంచి(“వై” అనునది పాదపూరణార్థము);అనేన = ఈ; శ్రేయసా=మేలుతో;ఏవం= ఇట్లు;సద్యః=ఇప్పుడే; సంయోజ్య=కూర్చి;గ

తక్షేశః=పోయినదుఃఖముగలవాడను; భవిష్యామి=అయ్యెదను. నేను,ఈరాజ్యభారమును, నాశ్వేష్టపుత్రుండగురామునకప్పగించి, దీనివలననిప్పుడేరాజ్యంబునకు మేలొనగూచి,విశ్రాంతిండునయ్యెదను. అని, తాత్పర్యము.

య దిదం మే నురూపార్థం మయా సాధు సుమంత్రితమ్

భవంతో మేనుమన్యంతాం కథంవా కరవాణ్యహమ్. ౧౫

టీక॥ ఇదం=ఇది; మే=నాకు, అను	కథంవా=ఎట్లు; కరవాణి=చేయుదును.
రూపార్థంయది = తగినప్రయోజన	నేనిప్పుడు, రామునభిషేకింప వలయున
ముగలదగు నేని; మయా=నాచేత; సా	నితలంపుగొనుట, వృద్ధుండగునాకుచి
ధు=దోషములేనట్లుగా; సుమంత్రితం	తమగు నేని, నేనుదీసినిదోషంబుగాఁజ
(యది)=చక్క-గా నాలోచింపఁబడి	క్క-గానాలోచించితి నని, మీరుతలం
నదగు నేని; భవంతః=మీరు; మే=నాకొ	ఠుచేసి, మీరలొప్పుకొనుఁడు; నేనుమా
జకు; అనుమన్యంతాం=అనుమతింపుడు;	త్రమెట్లుచేయఁగలను. అని తాత్పర్యము

యద్య ప్యేషా మమ ప్రీతి హిత మన్య ద్విచింత్యతామ్
అన్యా మధ్యస్థ చింతా హి విమర్శాభ్యధికోదయా. ౧౬

టీక॥ ఏషా=ఈ, రామునభిషేకించు	రామునభిషేకింపవలయుననునది నే
టయునునది; మమ=నాయొక్క; ప్రీతిర్య	ను గోరినదైనను, వేటు హితంబు
ద్యపి=కోరిక యైనను; అన్యత్=వేరే	మీకుఁ దోచు నేని దానింజెప్పుఁడు ;
న; హితం = మేలు; విచింత్యతాం=ఆ	నిష్పక్షపాతులగు మధ్యస్థులలోచించు
లోచింపుఁడు. మధ్యస్థచింతా, మధ్య	ట దానాలోచించుట కన్న నెచ్చైన
స్థ=పక్షపాతములేనివారియొక్క, చిం	ది, యుక్తిప్రతియుక్తులచేమఱియుమే
తా=ఆలోచన; అన్యా=విలక్షణమయి	లుగూచిఁపది. అని, దశరథుండు సభ
నది; విమర్శాభ్యధికోదయాహి = వి	లోనుండువారలతోఁజెప్పెను.
చారముచేతమిక్కిలియొసధికమయినసభ	అని, తాత్పర్యము.
లములుగలదిగాదా!	

ఇతి బ్రువంతం ముదితాః ప్రత్యనందన్ సృపా నృపమ్
వృష్టిమంతం మహామేఘం నదంత ఇవ బహిర్గతి. ౧౭

టీక॥ ఇతి=ఈప్రకారము; బ్రువం	హారాజును; నృపాః=సభలోనిరాజు
తం=చెప్పుచున్న; నృపం = దశరథమ	లు; వృష్టిమంతం=వానగల ; మహామే

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౩

స ౨

ఘం—గొప్పమేఘంబును; నదంతః = లోనిరాజులందఱు, వర్షించుచున్న మే
అటచున్న; బహిణశ్చ = నెమళ్లు వ ఘంబుఁజూచి, మయూరంబులు, సంతో
లే; ముదితాః = సంతసించినవారలై ; షంబునం గూయుచుఁ బ్రశంసించు న
ప్రత్యనందఁ = ప్రశంసించిరి. ట్లు, దశరథునింబ్రశంసించిరి.
దశరథుండిట్లు చెప్పటవిని, యాసభ అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధో నునాదీ సంజ్ఞే తత్ర హర్షసమీరితః
జనౌ ఘోర్ఘృష్టసన్నాదో విమానం కంపయన్నివ. ౧౮

టీక॥ తత్ర = ఆసభయందు; స్నిగ్ధః = స్నేహంబుతోఁగూడినదియును ; వ = కదల్చుచున్నదివోలే, సంజ్ఞే = చు
అనునాదీ = ప్రతిధ్వనిగల్గించునదియు ; ట్టెను.
హర్షసమీరితః = సంతోషంబువలనం నులు “మంచిది! మంచిది!” అని, గట్టిగా
బుట్టినదియునుగను; జనౌ ఘోర్ఘృష్టసన్నాదః = సంతోషంబువలననానభనుండు జ
దః = జనుల చేతనటచి చెప్పఁబడిన “మం నులు “మంచిది! మంచిది!” అని, గట్టిగా
చిది” యనెడుధ్వని; విమానం = విమా నఽవఁగా, నాధ్వని, స్నిగ్ధంబయి, ప్రతి
నాకారమగుకట్టడమును ; కంపయన్ని గి నది. అని, తాత్పర్యము.

తస్య ధర్మార్థవిదుషో భావ మాజ్ఞాయ సర్వశః
బ్రాహ్మణా జనముఖ్యాశ్చ పారజానపదై స్సహ. ౧౯
సమేత్య మంత్రయిత్వా తు సమతాగతబుద్ధయః
ఉచుశ్చ మనసా జ్ఞాత్వా వృద్ధం దశరథం నృపమ్. ౨౦

టీక॥ ధర్మార్థవిదుషః = ధర్మ మున్నగుబ్రాహ్మణులును ; జనముఖ్యా
మునర్థమునెఱింగిన; తస్య = ఆదశర శ్చ = జనులలో పెద్దలగురాజులును; పా
థునియొక్క; భావం = తాత్పర్యమును; రజానపదైస్సహ = పట్టణంబులనుండు
సర్వశః = అన్నివిధంబులను; ఆజ్ఞాయ = వారలతోనుగూడ; సమేత్య = చేరి; మం
తెలిసికొని; బ్రాహ్మణాః = వసిష్ఠుండు త్రయిత్వాతు = ఆలోచించియె ; సమ

తాగతబుద్ధయః; సమతనుబొందినబుద్ధులుగలవారలై, వికమత్యమును బొందినవారలై యునుట; చనసాచ=మనసుచేతను; జ్ఞాత్వా= తెలిసికొని; వృద్ధం = ముదుసలియును; నృపం=రాజునగు; దశరథం=దశరథునిగూర్చి; ఊహః= పలికిరి.

దశరథుండు, ధర్మార్థముల నె

టింగి చెప్పినమాట తాత్పర్యంబు నన్నివిధములఁ జెలిసికొని, వసిస్థాదిబ్రాహ్మణులును రాజులును బ్రజలతోఁజేరియూలోచించి, మైకమశ్యంబునొంది, తమతమమనంబులోఁ జక్కఁగా విచారించి, వృద్ధుండగుదశరథమహారాజుంబాచి; యిట్లు, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

అనేకవషణ సాహస్రో వృద్ధస్త్వ మసి పార్థివ
స రామం యువరాజాన మభిషింఛన్వ పార్థివం. ౨౦

టీక॥ పార్థివ = దశరథమహారాజా! త్వం= నీవు ; అనేకవషణసాహస్రః= పెక్కులయిన సంవత్సరములయొక్కవేలుగల; వృద్ధః = ముదుసలివి; అసి= అగుచున్నావు; సః= అట్టి నీవు; రామం= రాముని ; పార్థివం= ధర్మామిపాలింపఁదగిన; యువరాజానం (యు

వరాజం)= యువరాజునుగా; అభిషింఛన్వ= అభిషేకింపుము. దశరథమహారాజా! నీవు పెక్కువేల సంవత్సరంబులు జీవించి వృద్ధుండవైతివి; కావున, నీవు, రాముని, యువరావ్యమునం, దభిషేకింపుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛామో హి మహాబాహుం రఘువీరం మహాబలం
గజేన మహతాయాంతం రామం ఛత్రావృతానను. ౨౧

టీక॥ వయం (అధ్యాత్మము)= మేము; మహాబాహుః= పెద్దచేతులుగలవాఁడును; రఘువీరం; రఘువంశమునఁ బుట్టినవారిలోఁజూలబరాఁడమనగా గువాఁడును; మహాబలం= అధికమయిన బలముగలవాఁడును; మహతా= గొప్ప

దైన; గజేన= ఏనుంగుచేత ; ఆయాంతం= వచ్చుచున్న వాయును ; ఛత్రావృతానను = గొడుగుచేఁ గప్పఁబడిన ముఖముగలవాఁడునగు ; రామం= రాముని; ఇచ్ఛామో హి= చూడఁ, గోరుచున్నాముగా!

మేము, మహాబాహుండును మహాబలుం
డునురఘువంశంబునఁబుట్టినవారిలోము
ఖ్యుండునగురామండు, గొప్పయేనుం
గునెక్కి శ్వేతచ్ఛత్రంబునీడను వచ్చు
చుండఁగాఁ, జూడఁగోరుచున్నాము.

అని, సభలోనివారలుదశరథునితోఁ
జెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — “మికురక్షకుండుద
శరథుండుండఁగా, రామాభిషేకమునె
లగోరెదరు?” అని యాశంకరాఁగా,
“మేము, రక్షణార్థమయి రామాభిషే
కమునుగోరలేదు, కుమారుండగురా
మునిసౌందర్యంబుఁబొచితిమి, యింకఁ,
బట్టాభిషిక్తుండగు రాముని సౌందర్యం
బుఁజూడఁగోరెదము” అని, చెప్పుచు
న్నారు. — “ఇచ్చామః” అనిబహువచ
నముచెప్పటచే, “అట్లుకోరుటయందం
దఱమునైకమత్యమునొంది యున్నార
ము” అనిష్ఠాచింపఁబడుచున్నది. ఇచ్చా
మః=పట్టాభిషిక్తుండైయుండఁగాఁ బూ
డఁగోరుచున్నాము. ఇచ్చామః; మాకి
చ్చమాత్రమున్నది కార్యనిర్వాహమునీ
యధీనముగదా! ఇచ్చామః=మేము కో
రుచున్నాము “శ్రేయాంసిబహువిఘ్నా
ని” (మన్నివిచాలవిఘ్నంబులుగలవి) అని
యున్నది, ఇట్టిశ్రేయస్సుమాకులభించు
నోయేమో! ఇచ్చామః=అభిషేకమగుం

గాక, కాకపోవుఁగాక, మేమేమిసేయఁ
గలము; మేమేమో! కోరెదము; సుందర
వస్తువుఁ జూడనందఱుగోరుదురుగదా!
ఇచ్చామః=నీవన్నివిధంబుల రక్షకుండ
వగుటవలననోటితోఁ జెప్పరాదనయెం
చి, యింతకాలము, మనసులోఁగోరు
చుంటిమి, ఇప్పుడసీయభిప్రాయంబుదె
లియవచ్చుటంజేసి, “కోరుచున్నాము”
అని, చెప్పెదము. ఇచ్చామః = (బ
హు వచనమయి నందున) కొంద
టికిచ్చయున్నది, కొందఱికిలేదనికా
దు, అందఱము కోరు చున్నా
ము. హి = ఈ కోరికి అందఱి
యందును బ్రసిద్ధమేకదా! నీవామాటఁ
జెప్పినంతనే, సభకుల ప్రశంసార్హుని
యిల్లంతయునిండెనదిగదా! “అకామ
యతేషేదినీ” (ఘామిరామునినాథునిఁ
గాఁగోరెదను) నీవునాథుండవున్నను, ఇ
ప్పుడే, ఘామిరామునిఁ గోరలేదా!

మహాబాహుం=మీదుపైన చేతులు
గలవాఁడు, అతనిబాహుబలంబున కెం
త మాత్ర మీఘామిఁ బాలించుట?
“శక్తస్తైహిక్యమప్యేకః” (ఒక్కఁ
డై ముల్లొకంబులునుంబాలింపఁజాలు)
అని, చెప్పఁబడియున్నదిగదా! మ
హాబాహుం “బాహుచ్ఛాయామవష్ట
భ్య” యనునట్లుబాహుచ్ఛాయయేమ

మ్యులరక్షింపజాలు. రఘువీరం = “దీ
నాకదానేన రాఘవః” (రాఘవుండుద
రిద్రులను దానముచేమన్నించును) అని
ప్రసిద్ధుండగు రాఘవుండు. రఘువీరం =
రఘువు కన్న ధామికుండు. మహా
బలం = మనోబలముగలవాడు, దృఢమ
యిన మనంబుగలవాడు. దృఢవ్రతుండ
నుట. మహాగణేన = గొప్ప గజముచేత,
శత్రుంజయమనెడు పట్టపేనుంగుచేత,
నీవుపట్టాభిషేక కాలమానందోసంగినకి
రీటపట్టబంధాదులు, ఏనుంగునెక్కి-వ
చ్చినప్పుడు చక్క-గామాకగపడును, ర
థాదుల నెక్కియైననగపడదు. మహా
తాగణేన = రాముండు మహాగజముతో
లెనడుచువాడు కావున, నతండువలెన
డువంగలగొప్పయేనుంగయిన శత్రుంజ
యముచేత, ఆయాంతం = మహావీధి
లో. ప్రతియింటివాకిటనువచ్చుచున్నః
ఆయాంతం = వీధిలోవచ్చుచున్న, “ఏక
స్సాన్వచనధుంజీత” (ఒకండెమధురప
దార్థమును భుజింపరాదు) అనునట్లు,
మేము మాత్రమే కాదు, వీధిలోవచ్చునపు
డు, ధార్యా పుత్రమిత్రాదులును జూచె
దరు. రామం = సౌందర్యముచేత, జనుల
మనసును రంజించునట్టి రాముని. ఛత్రా
వృతాసనం = దృష్టిదోషములేకుండుట
కై, గొడుగుచేత గప్పబడిన ముఖముగ

లవాడు. కొంచెముగనుపడుచుండ
నెమగపడకుండుటచే, ఎచ్చుగాజూడ
వలయునను కోరెనుగలిగించుచుండు
ముఖంబుగలవాడు. గాలియెండలకు
వాడకుండునట్లు ఛత్రముచేత గప్పబడిన
ముఖంబు గలవాడు. ఛత్రావృతాన
నం = “ఏకచ్ఛత్రాంతమహీంఘశ్రే” అని
సాముద్రికమందుఁ జెప్పబడిన లక్షణం
బులుగలదియు, సమస్తరాజులజయించి
యుండుటందెల్పు శ్వేతచ్ఛత్రముచేమి
క్కిలిలియుఁ బ్రకాశమనొందినదియున
గుముఖంబుగలవాడు. “రఘువీరం” అ
నుటచేత, ఏనుంగుమీదఁగూర్చుండునె
డనుండువీర్యవిశేషము సూచింపబడు
చున్నది. “మహాబలం” అనుటచే, మదపు
టేనుంగునైన నుద్యుంబుగా నెంచిదాని
పై నెక్క-సమర్థుండని సూచితమగుచు
న్నది. రామం = తనసౌందర్యముచేతను
గజమునలంకరించువాడు. ఛత్రావృ
తాసనం = తనముఖకాంతిమండలముచే
తంబోలెఛత్రావరణముచేతనుగలిగిన
సౌందర్యంబుగలవాడు. ఇట్లు, అభిషే
కానంతరిముకాదగిన “రాముండేనుం
గునెక్క-టనుకోరెదము”, అని, చెప్పు
టచే, అభిషేకముచేయవలసినదనివ్యంజీ
తమగుచున్నది.

ఇతి తద్వచనం శ్రుత్వా రాజా తేషాం మనఃప్రియం
అజానన్నివ జిజ్ఞాసు రిదం వచన మబ్రవీత్. ౨౩

టీక॥ ఇతి = ఈ ప్రకారముగా; తద్వ	పెను.
చనం = ఆసభలోనివారలమాటను; శ్రు	ఇట్లాసభలోనివారలు చెప్పినమాట
త్వా = విని; రాజా = దశరథమహారా	విని, దశరథమహారాజు, వారలమనస్సం
జా; తేషాం = వారలయొక్క; మనఃప్రి	తోషంబెఱింగినవాడయ్యెను, ఎఱుంగ
యం = మనస్సునందలిసంతోషమును; అ	నివాడువోలెనభివ్రమించి, వారలవో
జానన్నివ = తెలియనివాడవోలె; జి	టిమూలముగ నె, యెఱుంగఁగోరి, వార
జ్ఞాసుః = తెలియఁగోరినవాడై; ఇదం =	లఁజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చె	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వైవ వచనం యస్తే రాఘవంపతి మిచ్ఛథ
రాజాన స్సంశయోయం మే కిమిదం బూత తత్త్వతః. ౨౪

టీక॥ రాజానః = రాజులారా; మే =	స్వండు.
నాయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రు	రాజులారా! నేను రామాభిషేకము
త్వైవ = వినినంత నే! రాఘవం = రాము	చేసెదననిచెప్పినంత నె, మీరుముందు వె
ని; పతిం = ప్రభువునుగా; ఇచ్ఛథ (ఇతి)	నుకనాలోచింపక, "రాముండు ప్రమ
యత్ = కోరుచున్నారలనుటయేదిగల	వుకావలయు" ననికోరుచున్నారలు, కా
దో; (సః) అయం = అయిది; మే = నా	వుల, నాకు సంశయముగలుగుచున్నది;
కు; సంశయః = సంశేహము, సంశేహ	మీరలెందుకు రామాభిషేకముఁగోరితి
కారణమునుట. ఇదం = ఈ రామాభిషే	రియథార్థముగాఁజెప్పెడు.
కమునుగోరుట; కిం = ఎందుకు? తత్త్వ	అని, తాత్పర్యము.
తః = యథార్థముగా; బూత = చె	

కథం ను మయి గమేణ పృథివీ మనుశాసతి
భవంతో ద్రష్టు మిచ్ఛంతి యువరాజం మమాత్మజం. ౨౫

టిక॥ సుయి = నేను; ధర్మేణ = ధర్మముచేత; పృథివీ = భూమిని; అనుశాసతి = పాలింపుచుండగా; భవంతి = మీరలు; మమ = నాయొక్క; ఆత్మజం = కొడుకును; యవరాజం = యవరాజునుగా; దృష్టుం = చూచుటకు; కథన్ము = ఎట్లు ("ను" అనునది ప్రశ్నార్థకము); ఇచ్ఛంతి = కోరుచున్నారు.

నేను ధర్మముబుద్ధిపూర్వముగా పాలింపుచుండగా, మీరలు. నాకొడుకు యవరాజుకాగా జూడవలయునని యెట్లుకోరుచున్నారు? మీరెట్లుకోరునట్లుగా, నేనేమితిప్పుగావించితిని. అని, దశరథుండు, సభలోనివారలతోఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తే త మూచు మహాత్మానం పౌరజానపదై స్సహ

టిక॥ తే = ఆరాజులు; పౌరజానపదై స్సహ = పట్టణములనుండువారిలోను గ్రామములనుండువారలలోను గూడ; మహాత్మానం = పూజ్యమయిన స్వభావముగల; తం = ఆదశరథునిగూచి; డా

ము = నెప్పిరి. ఆసభలోని రాజులును పట్టణముల గ్రామముల నుండుజనులు, మహాత్ములగుదశరథునితో, నిట్లని, నెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

బహవో నృప కల్యాణౌ గుణౌ శ్రుతస్య సంతతే. ౨౬

టిక॥ నృప = దశరథమహారాజా! తే = నీయొక్క; శ్రుతస్య = కొడుకయిన రామునకు; బహవః = అనేకములయిన కల్యాణౌ = మంగళకరములగు; గుణౌ = గుణములు; సంతతే = ఉన్నవి. దశరథమహారాజా! నీకొడుకైనరామునియందు, "దేవునిగుణములమంగళకరములయినవిన్నవి.

విశేషార్థము. — నృప = మనుష్యులందఱందువాడ! అని, సంబోధించుటచే, "దేవునికొడుకునకును దారితగ్గమున్నది, నీయందు మనుష్యులందఱందుచున్నగుగుణముమాత్రమున్నది, అతనియందుండెడి కల్యాణగుణములున్నవి" అన, సూచించుటచు చున్నది, తే శ్రుతస్య = నీకొడుకునకు; "రాముని బ్రశం సించుట వలన, దశరథున

అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౪-

స ౨

కసూయకల్పనోయేమో" యని "సికొ
డుకునకు" అని, చెప్పబడినది; రాముండ
ట్లు పెక్కు కల్యాణగుణంబులుగల్గియుం
డుటెల్ల, నీకుంబుట్టుటవలననె, యనుట.
"గుణాః" అని, బహువచనముయొ
గించుటచేతనె, బహుత్వముసిద్ధమయిన
ను, మఱి, "బహవః" (అనేకములయిన
వి) అని చెప్పటచేత, "లెక్క పెట్టరాన

గుణంబులుగలవాఁ"డని సూచింపబడి
నది. "పుత్రస్యగుణాః" (కొడుకునకుగు
ణంబులు) అని, జన్మసిద్ధంబులని చెప్పట
చేగుణంబులకు స్వాభావికత్వంబు చె
ప్పబడినది. కల్యాణాః = హేయంబులు
కానివి, లేక, శుభంబులయినవి. ఇట్లు,
"రాముండు, స్వాభావికాసంఖ్యేయక
ల్యాణగుణం"డని సూచితమయినది.

గుణాః గుణవతో దేవ దేవకల్పస్య ధీమతః

ప్రియా నానందనాః కృత్సాక్షాప్రవత్యైమోద్యతాః శృణు. ౨౭

టీక॥ దేవ = దశరథమహారాజా! గు
ణవతః = ప్రశస్తంబులగుగుణంబులుగల
వాఁడును; దేవకల్పస్య = దేవతతో సమా
నుండును; ధీమతః = బుద్ధిశాలియునగు;
రామస్య (అధ్యాత్మతము) = రాముని
యొక్క; ప్రియాః = ఇష్టములును; ఆనం
దనాః = సంతోషముగలిగించునవియు
నగు; తాః = ఆ; గుణాః = గుణంబుల
ను; కృత్సాక్షాః = అన్నింటిని; అద్య = ఇ
ప్పుడు; ప్రవత్యైమః = చెప్పెదము;
శృణు = వినుము.

దశరథమహారాజా! గుణవంతుం
డును దేవతల్యుండును బుద్ధిమంతుండు
నగురాముని, ప్రియంబులు సంతోషజన
కంబులునగుగుణంబులనన్నింటినిజెప్పె
దము; వినుము.

విశేషార్థము. — "గుణవతః గు
ణాః" (గుణంబులుగల రామునియొ
క్క-గుణంబులను) అనుటచే, గుణంబు
లు, ఆరోపింపబడినవికావనియు, స్వా
భావికంబులనియు సూచితమయినది.
"దేవకల్పస్య" (దేవతాసమానుడై
నరామునియొక్క) యనుటచే, ఇట్టిగు
ణంబులు రామునియందుసంభావితంబు
లేయని సూచింపబడినది. "ధీమతః"
(బుద్ధిమంతుండగురామునియొక్క) అ
నుటచే, "బ్రాహ్మణులువచ్చిరి వసిష్ఠం
డునువచ్చె" ననగా, వసిష్ఠనకుఁ బ్రా
ధాన్యమగునట్లు, బుద్ధిజనిత జ్ఞానంబున
కుఁ బ్రాధాన్యము సూచింపబడినది.
"ప్రియాః, ఆనందనాః, కృ
త్సాక్షాః" అనుటచే కల్యాణంబులని

యు, నిరకశయంబులనియు లెక్కలే
నివనియు సూచింపబడినవి. “అద్భ
ప్రవత్యోమః” ఇప్పుడు చెప్పెదము, అ
నుటచే, “ ఇదివఱకు నీవడుగలేదు ,
మాకునవకాశంబుగలుగలేదు , కావు
నంజెప్పుమైతిమి, ఇప్పుడు ప్రసక్తి గల్గి
టంజేసి, చెప్పెదము” అని, సూచితమ
గుచున్నది. ప్రవత్యోమః” (మేముచె
ప్పెదము) అనుటచే, “ భగవద్గుణంబు

లనుపదేసిండుటయందునందఱు సభిశా
నులే, తెలిసినవానియొద్దం జెలియనివాం
డువినవలసినదే” యనితెల్పబడినది. ప్ర
వత్యోమః, శృణు” (చెప్పెదము విను
ము) అనుటచే, రామగుణంబుల వినుట
వలన, నీవుననిరకశయానందము నందు
మగుండవయి, యెడలనుజుచిపొదు
వు, కాశన, సావధానంబుగా , విను
ము” అని, సూచితమయినది.

దివ్యైర్గుణై శ్శక్రసమో రామ స్సశ్యపరాక్రమః

ఇత్యోక్తభ్యోపి సర్వభ్యో హ్యుచిత్ విశాంపతే. ౨౮

టీక॥విశాం=జనులకు; పతే = ప్ర
భుండవయినదశరథుండా! రామః=రా
ముండు; దివ్యైః= స్వర్గమునందుం
లిన, అమానుషంబులయినయనుట; గు
ణైః=గుణంబులచేత; శక్రసమః=ఇం
ద్రునితో సమానుండు. సశ్యపరాక్ర
మః = ఎచ్చటనువ్యథాముకాని పరా
క్రమంబుగలవాండు . ఇత్యోక్తభ్యః=
ఇత్యోక్తువంశమునందుంబుట్టిన ; సర్వైః

భ్యోపి=అందఱికిన్నను; అచిత్=అ
ధికుండు.

మనుష్యులకుంబులగుండవయినదశర
థుండా! రాముండమానుషంబులగుశా
ర్వాదిగుణంబులచే, దేవేంద్రునకుసరివ
చ్చున; అమోఘంబగుపరాక్రమంబుగ
లవాండు ; ఇత్యోక్తవంశమేనంబుట్టిన
వారలలోనందఱికిన్నను, అధికుండు.

అని, తాత్పర్యము.

రామ స్సత్పురుషో లోకే సత్యధర్మపరాయణః

సాతౌ వ్రామా ద్విసివృతతో ధర్మశ్శాపి శ్రియాసహ. ౨౯

టీక॥లోకే=ప్రపంచమునందు; రా
మః=రాముండు; సత్పురుషః = మంచి

వాండు. సత్యధర్మపరాయణః = స
త్యంబునుధర్మకాంబునె ముఖ్యమయినగ

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౫౧

స ౨

తిగాఁగలవాఁడు. రామాత్ = రాముని
వలసఁధమః = ధమఃము; శ్రియాస
హ = సంపదతోఁగూడఁ సాత్మాత్ = వ్య
వధానములేకనే; వినివృత్తః = కలి
గినది.

లోకంబున, రాముం డెసత్పురుషం

డనందగువాఁడు ; సత్యంబునందునుధ
మఃంబునందునుఁ జాలనాసక్తిగలవాఁ
డు; రామునివలన, ధమఃంబునుసంపద
యును, ఎంతమాత్రమునెడఁబాయలే
క, కలిగినవి. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాసుఖిత్వే చంద్రస్య వసుధాయాః త్తమాగుణైః

బుధ్యా బృహస్పతే స్తుల్యో వీర్యే సాత్మా చ్చచీపతేః. ౩౦

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)=
రాముఁడు; ప్రజాసుఖిత్వే = జనులకును
ఖముసేయువాఁడగుటయందు; చంద్ర
స్య = చంద్రునకును; త్తమాగుణైః = ఓ
ర్వుమొదలగుగుణములచేత; వసుధా
యాః = భూమికిని; బుధ్యా = బుద్ధిచేత;
బృహస్పతేః = బృహస్పతికిని; తుల్యః =
సమానుఁడు. వీర్యే = పరాక్రమమునం
దు; శచీపతేః = శచీదేవికిఁజెనిమిటియ

యినయింద్రునకు; సాత్మాత్ = సమా
నుఁడు.

రాముండు , ప్రజలకుసుఖంబుసే
యుటయందుఁజంద్రునివంటివాఁడు; ఓ
ర్వునభూమికిసరివచ్చును; బుద్ధియందు
బృహస్పతికిసమానుండు; దేవేంద్రునం
తటిపరాక్రమంబుగలవాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

ధమఃజ్ఞ స్సత్యసంధశ్చ శీలవా ననసూయకః

తాంత సాంత్యయితా శ్శత్రుః కృతజ్ఞో విజితేంద్రియః. ౩౧

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)=
రాముఁడు; ధమఃజ్ఞః = ధమఃమునె
ఱింగినవాఁడు. సత్యసంధశ్చ = దృఢమ
యినప్రతిజ్ఞ గలవాఁడును. శీలవా =
మంచిస్వభావముగలవాఁడు. అనసూ
యకః = గుణంబులందుదోషారోపణ

ముసేయనివాఁడు. తాంతః = ఓర్వుగల
వాఁడు. సాంత్యయితా = డోఱడించు
వాఁడు; శ్శత్రుః = ప్రియముగామాటలా
డువాఁడు. కృతజ్ఞః = చేయఁబడినయుప
కారము కొంచెమయినను దానినెచ్చు
గానెఱుంగువాఁడు. విజితేంద్రియః =

౫౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

చక్క-గాజయింపబడిన యింద్రియములుగలవాడు.

రాముండు , ధర్మముల నెఱుంగును; సత్యసంఘండు; మంచిస్వభావముగలవాడు; అసూయలేనివాడు; ఎంతటి యపరాధంబులవైన ఊమించువాడు;

దుఃఖములనుగూర్చియును, దిన్ననిమాటలనుజటనొందించువాడు; ప్రీయంవదుండు; తనకతరులుకొనికెముపకారముచేసినను దానినెచ్చగాదలంచువాడు; జితేంద్రియుండు. అని, తాత్పర్యము.

మృదుశ్చ స్థిరచిత్తశ్చ సదా భవ్యో నమాయకః

టీక॥ రామః (అధ్యాత్మతము) = రాముండు; మృదుశ్చ = తిన్ననివాడును, స్థిరచిత్తశ్చ = దృఢమయినమనసుగలవాడును. సదా = ఎల్లప్పుడును; భవ్యః = మంగళకరుండు. అనసూయకః = గుణంబులందుదోషాశోపణముసేయనివాడు. ఇచ్చివైశ్లోకంబునంజెప్పబడినను, “అసూయలేకుండుట, ఇతరులకుదులకాభం” బనియును, “రామునియందా

సుగుణంబధికముగానుండినది” యనియును, సూచించుటకై, మఱిలంజెప్పబడుటంజేసి, పునరుక్తదోషంబులేదు. రాముండు, తిన్ననివాడు; ఎట్టిసంకటంబులందునను జాందల్యంబునొందనిమనంబుగలవాడు; ఎప్పుడును మంగళకరాచారము సేయువాడు; అసూయలేనివాడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రియవాదీచ భూతానాం సత్యవాదీచ రాఘవః. ౩౨. బహుశ్రుతానాం వృధానాం బ్రాహ్మణానా ముపాసితా

టీక॥ రాఘవః = రఘువంశమునందుంబుట్టినరాముండు; భూతానాం = ప్రాణులకు = ప్రియవాదీచ = సంతోషముగలిగించుమాటను జెప్పు వాడును. సత్యవాదీచ = సత్యమును జెప్పువాడును. బహుశ్రుతానాం = అధికమయిన

శాస్త్రాభ్యాసముగలవారును; వృధానాం = చెడ్డలనగు; బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క; ఉపాసితా = సేవించువాడు.

రాముండు, ప్రాణులకుఁ బ్రియంబును సత్యంబునగుమాట నెఱివేడు; బాల

విద్యా పరిశ్రమముగలిగి వృద్ధులయిన బ్రాహ్మణుల సేవించును.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — ధూతానాం,

సత్యవాదీచ, ప్రియవాదీచ = ప్రాణులకు, సత్యమున చెప్పవలెనను. బ్రియమున చెప్పవలెను; “సత్యంబూ యాత్రియంబ్రూయాన్న బ్రూయాత్సత్యమప్రియం” (సత్యమును చెప్పవలయును; ప్రియమును చెప్పవలయును; ప్రియముగాని సత్యమును చెప్పరాదు) అని చెప్పబడినట్లు, ప్రాణులకు బ్రియమును సత్యమేదియో దాని సేవ చెప్పవలెను. చకారముచేత, ప్రియమునైనను అసత్యమును జెప్పఁడని, సూచితమగుచున్నది. రాఘవః = రఘువంశంబునఁబుట్టినవాడు, అనుటచే, రఘురాక్షస సంవాదాదులందుఁ బ్రియంబును సత్యంబునగు దాని సేవ మాటలాడుట ప్రసిద్ధంబయియున్నది కావున, “అది వారికుల ధర్మకంబె” యని సూచింపఁ బడుచున్నది అట్లు, ప్రియంబును సత్యంబునగు మాట చెప్పట, అంతఃపుర స్త్రీలతోను దలిదండ్రులతోను మఱి యితరులగు పెద్దలతోను మాత్రమే కాదు. ధూతానాం, ప్రాణిసామాన్యముతోను అట్లు మాటలాడువాడనుట “ఇట్టిగుణము, కే

వలకాస్త్రాభ్యాసముచేత వచ్చునదికాదని చెప్పుచున్నాడు, — బహుశ్రుతానాం = అధికమయిన శాస్త్రాభ్యాసముగలవారలును, దీనిచేతజ్ఞాన వృద్ధత్వముచెప్పబడినది. “బ్రాహ్మణానాంసావిద్యాయావిముక్తయే” (మోక్షోపయోగియగు విద్యయే బ్రాహ్మణులకు విద్యయని చెప్పబడు) అనియున్నందున, బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠులగువారలని యర్థము. వృద్ధానాం = ఆచారముచేతను వయసుచేతను వృద్ధులగువారలనుగూ; బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క; ఉపాసితా = వారలనుదనయింటికి రప్పించుకొనువాఁడుకాఁడు, వారలయింటికి దానుబోయి సేవించువాఁడు; బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠులును ఆచారసంపన్నులునగుతూ త్రియులున్నను, బ్రాహ్మణులనె, సేవించువాఁడు. లేక; “ఇట్లు, ప్రియంబును సత్యంబునగుమాట చెప్పఁగలిగితిని” అనియే మైననుగర్వంబునొంది యున్నాఁడా! లేదు; తనకుఁగలిగినజ్ఞానవిషయాది సంపత్తికి దృష్టిజెందక, యధికజ్ఞాన సంపాదనార్థమయి, యెల్లిప్పుడును, బ్రహ్మనిష్ఠులును ఆచారవయస్సంపన్నులునగు బ్రాహ్మణులయింటికి బోయి, వారల సేవించుచుండును.

భృ

భృ

తేనా స్వే హా తులా కీర్తి ర్యశ చైజశ్చ వధాతే. ౩౩

టీక॥ తేన = ఆసేవించుటచేత; అ	స్కరించుసామర్థ్యమును; వధాతే =
స్వ = ఈరామునకు; ఇహ = ఈలోకము	పెరుగుచున్నది.
నందు; అతులా = సరిలేని; కీర్తి = బొ	అట్లు, పెద్దలసేవించుటంజేసి, రా
దార్యాదులవలనఁగలిగినకీర్తియును;	మునకు, వీర్యశౌర్యదార్యాదులవలనఁ
యశః = పరాక్రమాదులవలనఁగలిగిన	గలిగిన కీర్తియును జేబంబును, వృద్ధిఁ
కీర్తియును; తేజశ్చ = శత్రువులచిర	బొందుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

దేవాసురమనుష్యాణాం సర్వాస్త్రేషు విశారదః

సమ్యగ్విద్యావ్రతస్నాతో యథావ త్సాంగవేదవీత్. ౩౪

టీక॥ రామః (అధ్యాపృతము) =	రాము, శంకరస్సు, నిరుక్తము, జ్యోతిషము,
రాముఁడు; దేవాసురమనుష్యాణాం =	కల్పము, అనులంగములతోఁగూడినవేద
దేవతలయొక్కయు నసురులయొక్క	ముల నెఱింగినవాఁడు.
యుమనుష్యులయొక్కయుఁ సర్వాస్త్రే	రాముఁడు, దేవతలును అసురులును
షు = సమస్తములయినయస్త్రములందు	మనుష్యులును ఉపయోగపఱచుకొనున
ను; విశారదః = పండితుండు. సమ్యక్ =	స్త్రాంబులనన్నింటినిఁబక్కఁగాఁ జెలిసి
చక్కఁగా; విద్యావ్రతస్నాతః, విద్యా	నవాఁడు; చక్కఁగా, వేదాధ్యయనము
వ్రత = వేదాధ్యయనవ్రతమునుండి,	చేసి, సమావతరణము చేసికొనినవాఁడు;
స్నాతః = స్నానకర్మమునుచేసినవాఁ	సంప్రదాయపద్ధతిని, వేదంబులనువే
డు; యథావత్ = సంప్రదాయప్రకార	దాంగంబులను, ఎఱుంగును.
ముగా; సాంగవేదవీత్ = శిక్ష, వ్యాకర	అని, తాత్పర్యము.

గాంధర్వేచ ఘవి శ్రేష్ఠో బహువ భరతాగ్రజః

కల్యాణాభిజన స్సాధు రదీనాన్తా మహావతిః. ౩౫

టీక॥ భరతాగ్రజః = భరతునకన్న	ధర్మవేదమందును, సంగీతమందుననుట;
యయిన, రాముఁడు; గాంధర్వేచ = గం	ఘవి = ఘామియుండు; శ్రేష్ఠః = మిట్టి;

భృ

భృ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. xx

స ౨

బభూవ=ఆయెను. కల్యాణాభిజనం= మంగళకరమయిన వంశముగలవాడు. సాధుః=మంచివాడు. అదీనాత్మా= ఎట్టికష్టములందును, దైన్యములేనిమన సుగలవాడు. మహామతిః=అధికమయినబుద్ధిగలవాడు.

భరతునకన్నయగురాముండు, సం గీతమునందు, అందఱికన్ననధికుండు; మంచి వంశంబునందుఁ బుట్టినవాడు; మంచివాడు; ఎట్టికష్టములందును, దై న్యములేనివాడు; మహాబుద్ధిశాలి. అని, తాత్పర్యము.

ద్విజై రభివీణితశ్చ శ్రేష్ఠే ధర్మాధర్మనైపుణేః

టీక॥ రామః (అధ్యాపృతము)= రాముండు; శ్రేష్ఠేః = ఉత్తములును; ధర్మాధర్మనైపుణేః = ధర్మమునం దును అధర్మమునందును సమర్థులున గు; ద్విజైః=బ్రాహ్మణులచేత; అభివీణిత శ్చ=అస్తివిషయములందును జక్కగా

శిక్షింపబడినవాడును. ధర్మాధర్మంబులందు సమర్థులు నుత్తములునగుబ్రాహ్మణులన్నివిషయం బులందును జక్కగా రామునకుబో ధించియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

యదా వ్రజతి సంగ్రామంగ్రామార్థే సగరస్యవా. ౩౬
గత్వా సామిత్రి సహితో నావిజిత్య నివర్తతే

టీక॥ రామః (అధ్యాపృతము)= రాముండు; గ్రామార్థే=గ్రామము యొక్కప్రయోజన నిమిత్తముగానైన ను; సగరస్య=పట్టణముయొక్క; అర్థే= (అధ్యాపృతము) వా=ప్రయోజనని మిత్తముగానైనను; యదా= ఎప్పుడు; సంగ్రామం = యుద్ధమును; వ్రజతి= పొందునో; తదా (అధ్యాపృతము)= అప్పుడు; సామిత్రిసహితః=లక్ష్యణుని

తోఁగూడినవాడై; గత్వా=పోయి; అ విజిత్య=జయింపక; నివర్తతే=మ లలడు. రాముండు, గ్రామార్థముగానిపట్టణార్థముగాని, యుద్ధము సంభ వించినప్పుడు, లక్ష్యణునింగూడిపోయి, జయంబునొందక, మఱివినదిలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

సంగ్రామా త్పునరాగవ్య కుంజరేణ రథేనవా. ౩౭

పౌరాణ స్వజనవ స్థిత్యం కుశలం పరిపృచ్ఛతి

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=	లం= షేమమును; పరిపృచ్ఛతి= అడు
రాముండు; సంగ్రామాత్= యుద్ధము	గుచున్నాడు.
నుండి; పునః= మఱి; కుంజరేణ= ఏనుఁ	రాముండు, డట్లు యుద్ధంబున జయంబు
గుచేతఁ గాని; రథేనవా= రథముచేతఁ	నొంది, మఱి, ఏనుఁగుమీఁద రథంబునఁ
గాని; ఆగమ్య= వచ్చి; పౌరాణ= పట్ట	గానికూచుకొండివచ్చి, పట్టణంబు నం
ణముననుండు జనులను; స్వజనవత్= తన	దలిజనంబులను, దనబంధువులనుం బో
వారినివలె; నిత్యం= ఎల్లప్పుడును. కుశ	లె, షేమంబుడుగును, అని, తాత్పర్యము.

పుత్రే వ్యగ్నిషు దారేషు ప్రేవ్యశివ్యగణేషుచ. ౩౮

నిఖలే నానుపూర్వ్యాచ్చ పితా పుత్రా నిపారసాన్

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=	వృత్తి(అధ్యాహృతము)= షేమము, న
రాముండు; పితా= తండ్రి; ఔరసాని	దుగుచున్నాడు.
వ= తనకు ధర్మకపత్నియందుఁ బుట్టిన	యుద్ధంబున జయంబు నొందివచ్చు
కొడుకులనువలె; పౌరాణ= (అధ్యా	నవుడు, పట్టణమునందుండు జనులనం
హృతము)= పట్టణమునందుండు జనుల	దఱిను, తండ్రి, తనధర్మకపత్నికేఁబుట్టిన
ను; పుత్రేషు= కొడుకులందును; అగ్ని	కొడుకుల షేమంబుడుగునట్లు, "మీకొ
షు= అగ్నిహోత్రములందును; దారే	డుకులు షేమముగానున్నారా? మీయ
షు= భార్యలందును; ప్రేవ్యశివ్యగణేషు	గ్నిహోత్రములుతప్పక జరుగుదున్న
చ= భృత్యులయొక్కయు శిష్యులయొ	వా? మీభార్యలు భృత్యులు శిష్యులు షే
క్కయు సమాహమలుందును; నిఖలే	మముగానున్నారా" అని, క్రమంబుగా
న= సాకల్యముచేతను, ఆనుపూర్వ్యా	నడుగును.
చ్చ= క్రమమువలనను; కుశలంపరిపృ	అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూషంతేచ వ శ్విష్యాః కచ్చి త్కమకాను దంశితాః. ౩౯

ఇతి సః పురుషవ్యాఘ్ర స్సదా రామోభిభాషతే

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౫౭

స ౨

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రిః=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రామః=రాముడు; వః=మీ యొక్క; శిష్యాః=శిష్యులు; కర్మసు=కార్యములందు; దంశితాః=ఎచ్చరిక గలవారలై; శుశ్రూషంతేచకచ్చిత్=సేవనుండేయుచున్నారాయేమి? (చకారముచేత) అధ్యయనము సేయుచున్నారాయేమి? ఇతి=అని; నః = మమ్ములను గూచిక; సదా=ఎల్లప్పుడును; అభిభా

షతే=పలుకుచుండును.

“మిశిష్యులందఱుకార్యములయందెచ్చరికగల్గి, మీకు సేవ చేయుచున్నారాయేమి? చక్కగానధ్యయనము సేయుచున్నారాయేమి?” అని, పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, మమ్ముల, నెల్లప్పుడును, అడుగుచుండును.

అని, తాత్పర్యము.

వ్యసనేషు మనుష్యాశాం భృశం భవతి దుఃఖితః. ౪౦
ఉత్సవేషు చ సర్వేషు పితేవ పరితుష్యతి

టీక॥ రామః (అధ్యాపృతము)=రాముడు; మనుష్యాశాం=మనుష్యుల యొక్క; వ్యసనేషు = కష్టములందు, “భృశం=మిక్కిలియును ; దుఃఖితః=దుఃఖముగలవాఁడు; భవతి= అగుచున్నాఁడు; సర్వేషు=సమస్తము లయిన; ఉత్సవేషుఁ=కోరికలుకొనసాగుటలయందు, లేక, పండుగలందు; పితేవ=తండ్రివలె; పరితుష్యతి=సంతోషించుచున్నాఁడు.

రాముండు, బంధువులు, మిత్రులు, ధనికులు, దరిద్రులు, మొదలగు భేద మెంత మాత్రములేక, మనుష్య సామాన్యమునకుఁగట్టముసంభవించెనేనియొక, జాలదుఃఖమునొందును; అట్లుమనుష్యసామాన్యమునకెంతమాత్రం ఋత్సవలబుగలిగినను, దండ్రితనకొడుకుల కుత్సవముగలిగినప్పుడుసంతోషించునట్లు, చాలసంతోషించును. అని, తాత్పర్యము.

సత్యవాదీ మహేష్వాసో వృద్ధనేవ జితేంద్రియః. ౪౧
స్థితవ్రూర్వాభిభాషీచ ధమకాం సర్వాత్మనా శ్రితః

టీక॥ రామః (అధ్యాపృతము)=రాముడు; సత్యవాదీ=సత్యమునెఱు

టలాడువాఁడు; మహేష్వాసః= గొప్పవిలుగలవాఁడు, గొప్పవిలుకాఁడు; వృద్ధసేవీ= పెద్దలసేవించువాఁడు ; జితేంద్రియః= జయింపబడినయింద్రియములుగలవాఁడు. స్థితపూర్వాభిభాషీ= చిఱునగువుముందు గలుగనట్లుగా మాటలాడువాఁడును. సర్వాత్మనా= సమస్తప్రయత్నముచేతను; ధమకా= ధమకమును; శ్రితః= పొందినవాఁడు. (చెప్పబడినగుణంబులె, మజల శైష్వబడు

ట, "ఆయాగుణంబులు అధికముగా నున్న" వనిసూచించుచున్నది. ఇట్లు, అంతటను చెలియునది.)

రాముండు, ఎట్టికష్టములందును అబద్ధంబాడఁడు; విలుకాండ్రలో శ్రేష్ఠుఁడు, పెద్దలసేవించువాఁడు; ఇంద్రియనిగ్రహంబుగలవాఁడు; చిఱునగవు గలిగి మాటలాడును; ఎంతటికష్టంబునను, ధమకంబువిడువఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సవ్యగ్యోక్తా శ్రేయసాం చ న విగృహ్య కథారుచిః. ౪౨

ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ చ వక్తా వాచస్పతి ర్యథా

టీక॥ రామః(అధ్యాహృతము)= రాముండు; శ్రేయసాం = మేలులయొక్క; సవ్యక్=చక్కఁగా; యోక్తాచ= కూర్చువాఁడు. విగృహ్య= కలహించి; కథారుచిః = మాటలందాసగలవాఁడు; న=కాఁడు. ఉత్తరోత్తరయుక్తౌ= బదులుకుబదులు చెప్పబడుయొక్తియం

దు; వాచస్పతిర్యథా= బృహస్పతివలె; వక్తాచ= మాటలాడువాఁడును.

రాముండు, ఆశ్రితులకుఁ, జక్కఁగా, మేలుగలిగించువాఁడు ; కలహప్రియుండుకాఁడు ; బృహస్పతియుంబోలె, బదులుకుబదులుయొక్తచెప్పవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సుభూ రాయత తామ్రాక్ష స్సాక్షా ద్విష్ణుని వ స్వయమ్. ౪౩

రామో లోకాభిరామో యం శౌర్య వీర్య పరాక్రమైః

టీక॥ సుభూః= మంచికనుబొమ్మలుగలవాఁడును; ఆయత తామ్రాక్షః= దీప్తుకములు నెఱ్ఱినివియునగు కండ్లుగల

వాఁడును; లోకాభిరామః= లోకంబుల రమింపఁజేయువాఁడునగు ; అయం= ఈ; రామః = రాముండు; శౌర్యవీర్యపరాక్రమైః

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౫

స ౨

రాక్రమైః శౌర్య = మరణమునందుభ వుండువలెనున్నాడు.

యములేమిచేతను, వీర్య=తానువికార మంచిననుబామలు దీఘంబులునె
మనొందక శత్రువుల వికారమనొం జ్జుమొనలుగలవియునగుకండ్లును గలి
దిండుట చేతను, పరాక్రమైః = శ గి, లోకాభిరామండైయుండు, నీరా
త్రువుల జయింప నుత్సాహముచేత ముండు, శౌర్యవీర్యపరాక్రమంబుల, మ
నుఃస్వయం=తానె; సాక్షాత్=ప్రత్య నువ్యవస్థంబునొందినవిష్టుండనందగియు
తుండయినఃవిష్టురివ = (స్థితః)విష్టుడ న్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రజాపాలనతత్త్వజ్ఞో న రాగోపహతేంద్రియః. ౪౪
శక్త సైలోక్యమప్యేకో భోక్తుం కిన్న మహీ మిమామ్

టీక॥ రామః(అధ్యాత్మము)= మాం=ఈ;మహీం = భూమిని;భో
రాముండు; ప్రజాపాలనతత్త్వజ్ఞః= క్తుంశక్తశక్తి(అధ్యాత్మము)కిన్న=
ప్రజలపాలించుటయొక్క సిద్ధాంతము పాలించుటకునమధుండనుటకేమి?
నెఱింగినవాడు. రాగోపహతేంద్రి రాముండు, జనులచాలింపజక్కు-
యః=రాగముచేతఁ గొట్టుబడినయిం గాఁడెరిసినవాడు; రాగద్వేషములజ
దియిములుగలవాడు; న= కాడు; యించినవాడు; ఇతండాకంఠై, ముల్లో
వీకః = ఒకఁడే; త్రైలోక్యమపి = కంబులనుంగూడఁ చాలింపఁగలండు;
ముల్లోకములనైనను; భోక్తుం= పా ఈభూమినిమాత్రముపాలింపఁజాలున
లించుటకు; శక్తః=సమర్థుఁడు. ఇ నిచెప్పనేల. అని, తాత్పర్యము.

నాస్య క్రోధః ప్రసాదశ్చ నిరఘోః స్తి కదాచన. ౪౫
హంత్యేవ నియమాద్వధ్యా నవధ్యే నవ కుప్యతి

టీక॥ అస్య = ఈ రామునియొక్క; స్తి=కాదు, అయం (అధ్యాత్మము)
క్రోధః=కోపమును; ప్రసాదశ్చ= అను ము)=ఈ రాముండు; నియమాత్=నిశ్చ
గ్రహమును; కదాచన=ఒకానొకప్పు యమువలన; వధ్యా = చంపఁదగిన
దును; నిరఘోః=ప్రయోజనములేనిది; నా వారలను; హంత్యేవ= చంపుచునేయు

౧౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨

ద్వీ

న్నాడు. అవ ధ్యే = చంపదగనివాని విషయమందు; నకు ప్యతిచ = కోపమునుజేయడు.

ఈ రామునికోపముగాని యనుగ్రహముగానియొకప్పుడును నిష్ప్రియోజనంబగుటలేదు; కోపించెనేని, యెవ్వని మీదఁగోపించెనో, యతండప్పుడెయవ

శ్యంబుదానిఫలంబనుభవించును; అనుగ్రహంబునొందినచో, ననుగ్రహింపఁబడినవాఁడు, తత్తః గంభిరమహాభాగ్యశాలియగును; వధ్యులనవశ్యముచంపును; అవధ్యునిపైఁ గోపంబు గూడఁ జేయఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యన క్త్యధైః ప్రహృష్టశ్చ తమసౌ యత్రతువ్యతి. ౪౬

టీక॥ అసౌ = ఈ రాముఁడు; యత్ర = ఎవ్వనియందు; తువ్యతి = సంతోషించునో; తం = అతనిని; ప్రహృష్టః = సంతోషించినవాఁడై; అధైః = కోరఁబడినవానిచేత ; యన క్తి = కూర్చుడు

న్నాడు. ఈ రాముం డెవ్వనిపై సంతోషంబు నొందునో, అతండుకోరినవానిసంతయు, నతనికొసంగును. అని, తాత్పర్యము.

శాంతై స్సర్వప్రజాకాంతైః ప్రీతిసంజననై నృణామ్
గుణై ర్విరుచే రామో దీప్త సూర్య ఇవాంశుభిః. ౪౭

టీక॥ రామః = రాముఁడు; శాంతైః = శాంతిప్రధానముగాఁగలవియు; సర్వప్రజాకాంతైః = సమస్తజనులకునుగోరఁబడినవియును; నృణాం = మనుష్యులకు; ప్రీతిసంజననైః = సంతోషముఘట్టించునవియు; నగుఁగూడైః = గుణములచేత; అంశుభిః = కిరణములచేత; దీప్తః = ప్రకాశించునట్టి; సూర్యఇవ =

సూర్యుఁడువలె; విరుచే = ప్రకాశించెను. రాముండు, శాంతిప్రధానములును సమస్తప్రజలకుఁ గోరఁదగినవియునుమనుష్యులకందఱుకును సంతోషంబుగలిగించునవియునగుగుణంబులుగలిగి, కిరణంబులుగలిగినసూర్యుండుంబోలెఁ, బ్రకాశించుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

త మేవం గుణసంపన్నం రామం సత్యపరాక్రమమ్

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౬౦

స ౨

లోకపాలోపమ న్నాథ మకామయత మేదిసి. ౪౮

టీక॥ మేదిసి=భూమి, (అక్షణచే)	రామం=రాముని; నాథం=ప్రభువును
భూమియందలిజనసమూహము; ఏవం	గా; అకామయత=కోరెను.
గుణసంపన్నం= ఇట్టిగుణములతోఁగూ	ఇట్టిగుణంబులుగలిగి సత్యపరాక్ర
డినవాఁడును; సత్యపరాక్రమం= ఎచ్చ	ముండై దిక్పాలరకు సాటిసేయందగి
టను వ్యథకముకాని పరాక్రమముగల	యొప్పుచుండురాముని, జనులందఱుఁ,
వాఁడును; లోకపాలోపమం=చిక్కలు	బ్రభువుగాఁగోరుచున్నారు.
రతోఁబోల్కిగలవాఁడునగు; తం=ఆ;	అని, తాత్పర్యము.

వత్స శ్రేష్ఠయసి జాతస్తే దిప్త్యా సౌ తవ రాఘవ
దిప్త్యా పుత్రగుణై ర్యుక్తో మారీచ ఇవ కాశ్యపః. ౪౯

టీక॥ రాఘవ=దశరథుఁడా! తవ=నీ	లుగుట మొదలగు గుణములతో; యు
యొక్క; దిప్త్యా=భాగ్యముచేత; శ్రేష్ఠ	త్వం=కూడినవాఁడు.
సి=మేలునిమిత్తము; అసౌ = ఈ; వ	దశరథుఁడా! నీభాగ్యమునంజేసి, జ
త్సం=బిడ్డఁడు; తే=నీకు; జాతః=పుట్టి	నులకుమేలుగలుగుటకై, నీకీకొడుకుపు
నాఁడు. దిప్త్యా-భాగ్యముచేత; మారీ	ట్టెను; నీభాగ్యముననే, మరీచికొడుక
చః = మరీచికొడుకైన; కాశ్యపఇవ=	యిన కాశ్యపుఁడుంబోలెఁబుత్రునకుండ
కాశ్యపుఁడువలె; పుత్రగుణైః= పున్నా	వలసినగుణంబులుగలిగియున్నాఁడు.
మకమయిన నరకమునుండి రక్షింపఁగ	అని, తాత్పర్యము.

బల మారోగ్య మాయుశ్చ రామస్య విచితాత్మనః
దేవాసురమనుష్యేషు సగంధర్వోరగేషుచ. ౫౦
ఆశంసతే జన స్సర్వో రాష్ట్రే పురవరే తథా
అభ్యంతరశ్చ బాహ్యశ్చ పౌరజానపదో జనః. ౫౧

టీక॥ సగంధర్వోరగేషుచ= గంధర్వులతోను సర్పములతోను గూడియున్న

జ్ఞ

జ్ఞ

ట్టి; దేవాసురమనుష్యేషు = దేవతలయందును; అసురులయందును మనుష్యులందును; సర్వం = సమస్తమయిన; జనం = జనమును; తథా = అట్లు; రాష్ట్రే = ఇతర దేశమందును; పురవరే = ఇతర పట్టణశ్రేష్ఠమందును; స్థితః (అధ్యాహృతము) = ఉన్నట్టి; జనః (అధ్యాహృతము) = జనమును; అభ్యంతరశ్చ = అంతఃపురము నందుండు జనమును; బాహ్యశ్చ = వెలుపలనుండు జనమును; పౌరజానపదః = పట్టణములందుండునట్టియు, గ్రామములందుండునట్టియు; జనః = జనమును; విడితాత్మనః = ప్రసిద్ధమగు స్వభావముగల; రామస్య = రామునకు; బలం = బలమును ; ఆరోగ్యం = రోగములేమిని;

ఆయుశ్చ = ఆయుస్సును; ఆశంసతే = పాక్షికంచుచున్నది. దేవతలు నసురులును ఋషులును గంధర్వులును సర్పంబులును, ఇతర దేశములనుండువారును ఇతర పట్టణములందుండువారును, అంతఃపురమునందేమి వెలుపల సేమియుండువారును, మనదేశంబుల మనపట్టణంబుల నుండువారు నందఱును; ప్రసిద్ధంబగు స్వభావంబుగల రామునకు, "బలంబు నారోగ్యంబు నాయువుఁ గలుగవలెను" అని, పాక్షికంచుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీయో వృద్ధాస్త రుణ్యశ్చ సాయం ప్రాత స్సమాహితాః
సర్వాః దేవాన్మమస్యంతి రామస్యాథేక యశస్వినః. ౫౨

టీక|| వృద్ధాః = ముదుసలులును; తరుణ్యశ్చ = యౌవనముగలవారలునగు; శ్రీయః = ఆడువాండు; సాయం = సాయంకాలమందును; ప్రాతః = ప్రార్థనను; సమాహితాః = ఏచ్చరికగలవారలై; రామస్య = రామనియొక్క; అథేక = ఏ యోజనవిషయమయి; యశస్వినః = ప్రశస్తమగుకీర్తిగల; దేవాః = దేవతలను; సర్వాః = అందఱును; నమస్యం = నమస్కరించుచున్నారు.

తె = నమస్కరించుచున్నారు. శ్రీలు ముదుసలివారును యౌవనముగలవారును, సాయంకాలమందును చాితీకాలంబు నందును సావధానలై, రామునికై, వరంబుల వొసంగుటవలనంగలిగినకీర్తిగల, దేవతలనందఱును, నమస్కరించెదరు. అని, తాత్పర్యము. విశేషార్థము. — శ్రీయః = అతిగాంభీర్యముగలవారలగుటంచేసి, తమ

జ్ఞ

జ్ఞ

వృద్ధయంబుననుండు నభిప్రాయంబు నెంతమాత్రమును బయలు పటచనట్టి ప్రీతిలును, ఇందువలన, "రామునియందలిప్రేమఁబట్టఁజాలక, దేవతానమస్కారములుగావించిరి" అని, సూచితమగుచున్నది; వృద్ధాః=ముదుసలులు, లేవలేనివారలగుటవలన నెంతటి ప్రియకార్యంబునందుననాదరంబు సేయువారలు; తరుణ్యశ్చ=యావనముగలవారలును, యావనమదోన్నతలగుటచే, వివేకశూన్యలయి, యెదుటివారలసరకుగాననివారును, దీనివలన, రామునియందువీరలకుండుప్రేమ, యత్యధికంబనినూచితమైనది. సాయంప్రతః=(ఇదిమధ్యాహ్నమునకుపలక్షణము) కాలత్రయంబునందును; సమాహితాః=ఎచ్చరికగలవారలై; యనుటచే, అత్యాసక్తిసూచితమగుచున్నది. రామస్యాశ్లేః=రా

మునిప్రయోజనవిషయమయి, రామునకుమంగళంబుగల్గుటకై, యనుట, స్వప్రయోజనార్థంబుకాదు . యశస్వినిః=ప్రశస్తకీర్తిగల (ఇదిదేవతావిశేషణము) రామునియందు, సమస్తమంగళములును స్వతస్సిద్ధములుగానే యున్నందున రామునకై తమ్ముఁ బ్రార్థించుటలలో నేదియు నిష్ఫలంబుగా కుండుటంజేసి, దమ్ముఁ బ్రార్థించినవానినన్నింటి నెసంగువారనెడు కీర్తిస్థిరంబుగాఁగలవారునగు; దేవా=దేవతలను; సర్వా=అందఱను; ఇష్టదేవత, చేదప్రదిపాదితదేవత, ఇట్టినిచమధ్యమాధమభేదముంవక, అనుటచే, నెట్టిదేవతలనైనఁ గొలుచునంతటి, ప్రేమపారవశ్యంబు గలవారలని సూచింపఁబడినది. నమస్కంతి=నమస్కరించెదరు.

• తేషా మాయాచితం దేవ త్వత్ప్రసాదా త్సమృద్ధ్యతామ్

టీక॥ దేవ=దశరథమహారాజా !

సఫలమగుఁగాక.

తేషాం = వారలయొక్క; ఆయాచితం=ప్రార్థన; త్వత్ప్రసాదాత్=నీయనుగ్రహంబువలన; సమృద్ధ్యతాం=

దశరథమహారాజా ! వారలయభీష్టము, నీయనుగ్రహంబున, నిష్పదు, సఫలంబగుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

రామ మిందీవరశ్యామం సర్వశత్రునిబహూణమ్. ౫౩

సశ్యామో యావరాజ్యస్థం తవ రాజో త్ర మాత్మజమ్

టీక॥ రాజోత్తమ=రాజశ్రేష్ఠుండవగు దశరథుఁడా ! తవ=నీయొక్క;

<p>అత్తజం = కొడుకును; ఇందీవరశ్యా మం = నల్లకలువవలె నల్లనివాడును; సర్వశత్రునిబహుళం = సమస్తశత్రు వులనుం జంపువాడును; యావరాజ్య స్థం = యువరాజుదొరతనమునందుం డువాడునగు; రామం = రాముని; ప శ్యామః = (భవిష్యదర్థమందులట్)</p>	<p>చూడఁగలము. రాజశ్రేష్ఠుండవగుదశరథుఁడా! న ల్లకలువయుంబోలెనల్లనిరమణీయమూ ర్తిసమస్తశత్రువులం జంపువాఁడునీకు మారుండురామండు, యువరాజుగా నుండఁగాఁ, జూడఁగలము. అని, సదతస మగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తం దేవదేవోపమ మాత్మజం తే
సర్వస్య లోకస్య హితే నివిష్టమ్
హితాయ నః క్షిప్ర ముదారజప్తం
ముదా భిషే క్తుం వరద త్వ మహాసి. ౫౪౪

<p>టీక॥ వరద = కరములనొసంగువాఁ డవయినదశరథుఁడా! త్వం = నీవు; దేవ దేవోపమం = దేవతలకును దేవుఁడయిన విష్ణువుతోఁబోల్కిగలవాఁడును; సర్వ స్య = సమస్తమయిన; లోకస్య = లోక ముయొక్క; హితే = మేలునందు; నివి ష్టం = శ్రద్ధగలవాఁడును; ఉదారజ ప్తం = ఉత్తమగుణములతోఁ గూడినవా డునగు; తం = ఆ; తే = నీయొక్క; అత్త జం = కొడుకయినరాముని; నః = మా యొక్క; హితాయ = మేలుకొఱకు; ము దా = సంతోషముతో; క్షిప్రం = శీఘ్ర</p>	<p>ముగా; అభిషే క్తుం = అభిషేకించుట క్; అర్హసి = తగుదువు. దశరథుఁడా! నీవుకోరినవానినిచ్చు వాఁడవు; విష్ణుదేవునకు సరివచ్చువాఁడు సమస్తజనంబునకు మేలుసేయువాఁడు నుత్తమగుణంబులుగలవాఁడునగు నీవు తునిరాముని, మాకుమేలుగల్గుటకై, సంతోషంబున, శీఘ్రంబుగా, యావరా జ్యంబునం, దభిషేకింపుము. అని, సభికు లగువారు, దశరథునితోఁజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ద్వివీయ స్సగణః.

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౬౫

స ౩

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండద్వితీయసర్గటీక,
ముగిసినది.

(౨)

తృతీయసర్గ ప్రారంభః.

తేషాం మంజలిపద్మాని ప్రగృహీతాని సర్వశః

ప్రతిగృహ్య బ్రవీదాణా తేభ్యః ప్రియహితం వచః. ౧

టీక॥ తేషాం=ఆసభికులయొక్క;	భ్యః = ఆసభికులకొఱకు; ప్రియహితం=సంతోషకరంబును మేలుసేయు
సర్వశః=అన్నివిధంబులను; ప్రగృహీతాని = చక్కఁగాఁబట్టుకొనఁబడిన;	నదియునను; వచః=మాటను; అబ్రవీ
తాని = మంజలిపద్మాని= తామరమొగ్గలవంటి	త్=చెప్పెను.
మోద్బులను; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరిం	ఆసభికులు, శిరంబునఁదామరమొగ్గ
రాజా= దశరథమహారాజు; తే	లవంటి చేమోద్బులంగీలించిచేయు న

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

మస్కారంబులంబులగ్రహించి, దశర | నుమేలునుంగల్గునట్లు, లిట్లని, చెప్పెను.
ధమహారాజు, వారలకు, సంతోషంబు | అని, తాత్పర్యము.

అహూస్తి పరమప్రీతిః ప్రభావ శ్చాతులో మమ
యన్తే శ్శ్రేష్ఠం ప్రియం పుత్రం యావరాజ్యస్థ మిచ్ఛథ. ౨

టీక || యత్ = ఏకారణమువలన; సించినవాడను; అస్తి (సంధియావక
యూయం) (అధ్యాహృతము) = మీరలు; ము = అగుచున్నాను. మమ = నాయె
మే = నాయొక్క; శ్రేష్ఠం = మొదటివాం క్క; ప్రభావశ్చ = గొప్పతనమును; అ
దును; ప్రియం = సంతోషముగలిగించు తులం = సరిలేనిది.
వాడునగు; పుత్రం = కొడుకైనరాము మీరలు, నాకుఁ బ్రియుండును శ్రేష్ఠ
ని; యావరాజ్యస్థం = యావరాజుదొ పుత్రుండునగురాముండు యావరాజు
రతనమునందున్నవానిగా; ఇచ్ఛథ = కావలెననికొరుచున్నారలు, కావున,
కోరుచున్నారలో; తత్ (అధ్యాహృత అశ్చర్యము! నాకుఁజాలసంతోషముగు
ము) = ఆకారణమువలన; అహూ = అ చున్నది; ఇట్టిభాగ్యము మఱియెవ్వరి
శ్చర్యము! అహం (అధ్యాహృతము) = కున్నది? అని, దశరథుఁడుసభికులతోఁ
సేను; పరమప్రీతిః = మిక్కిలియునుసంత జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రత్యచ్ఛా తా రాజా బ్రాహ్మణా నిద మబ్రవీత్
వసీష్ఠం వామదేవంచ తెషామే వాప శృణ్వతామ్. 3

టీక || రాజా = దశరథమహారాజు; ని; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ఇతి = ఇట్లు; తా = ఆ; బ్రాహ్మణా = దశరథమహారాజు, సభికులగుఁబ్రా
సభికులయిన బ్రాహ్మణులను; ప్రత్యచ్ఛా హ్మణుల, నిట్లు మధురవచనంబులగౌర
చ్ఛా = గౌరవించి; తెషాం = వారలు; ఉ వించి, వారలువినుచుండఁగానే, వసిష్ఠ
పశ్యత్వా తామేవ = వినుచుండఁగానే; వ ని వామదేవునిబొంచి, యిట్లని, చె
సీష్ఠం = వసిష్ఠునిగూచి; వామదేవం ప్పెను.
చ = వామదేవునిగూచియు; ఇదం = దీ | అని, తాత్పర్యము.

చైత్ర శ్రీమా నయం మాసః పుణ్యః పుష్పితకాననః

యావరాజ్యాయ రామస్య సర్వమేవోపకల్ప్యతామ్. ౪

టీక॥ అయం = ఈ; చైత్రః = చైత్రమనియెడు; మాసః = మాసము; శ్రీమాన్ = అన్నిమాసములకునెచ్చైనది. పుణ్యః = పావనమయినది. పుష్పితకాననః = పుష్పించునట్లు చేయఁబడినయడవులుగలది. రామస్య = రామనియొక్క; యావరాజ్యాయ = యావరాజుదొరతనముకొఱకు; సర్వమేవ = అన్నియునే; ఉపకల్ప్యతాం = సంపాదించఁబడుగాక.

ఇప్పుడువచ్చియుండు చైత్రమాసము, అన్నిమాసములలోను త్తమమయినది; ఇదిరమణీయంబును, ఇట్టికార్యములకుఁదగినపుణ్యమాసంబుగాను, ఉన్నది; అడవులలోవృక్షంబులన్నియుఁబుష్పితంబులయియున్నవి; ఇప్పుడె, రామనకు, యావరాజ్యాభిషేకము సేయుటకై కావలయువానినన్నింటిని, సంపాదించుఁడు. అని, దశరథుఁడు, వసిష్ఠవామదేవులతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్య సూపరతే వాక్యే జనఘోషో మహా నభూత్

టీక॥ రాజ్యః = దశరథమహారాజుయొక్క; వాక్యే = మాట; ఉపరతేతు = ముగియఁగానే; మహా = అధికమయిన; జనఘోషః = జనులధ్వని; అభూత్ = అయినది.

గింపఁగానే, జనులందఱు, “మేముబహుశాలముగాఁగోరుచుండిన రామాభిషేకమును గొండ్లారఁ బూచెదముగదా” యనిసంతోషంబునం జాలధ్వని, గావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

దశరథమహారాజామాటచెప్పి ము

శనై స్తస్మిన్ ప్రశాంతేచ జనఘోషే జనాధిపః. ౫

వసిష్ఠం మునిశామూలం రాజా వచన మబ్రవీత్

టీక॥ శస్మిన్ = ఆ; జనఘోషే = జనులధ్వని; శనైః = మెల్లఁగా; ప్రశాంతే = చ=నిలువఁగానే; జనాధిపః = జనులకుఁ

బ్రధువయిన; రాజా = దశరథమహారాజు; మునిశామూలం = మునిశ్రేష్ఠుండగు; వసిష్ఠం = (ఇదివామదేవునకునుపల

క్షణము) వసిష్ఠనివామచేవునిగూర్చి; వ
చనం—మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ఆధ్వనియంతయు, మెల్ల మెల్లఁగా,
శాంతిఁబొందఁగానే, మనుష్యులకధిపుం

డగు, దశరథుండు, వసిష్ఠనివామచేవు
నింజూచి, యిట్లుచి, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకాయ రామస్య యత్క-మన్ సపరిచ్ఛదమ్. ౬
త దన్య భగవన్ సర్వ మాజ్ఞాపయితు మహానీ

టీక॥ భగవన్ = మాహాత్మ్యముగల
వసిష్ఠుఁడా! వామచేవుఁడా! రామస్య =
రామునియొక్క; అభిషేకాయ = అభి
షేకముకొఱకు, కావలసిన; సపరిచ్ఛ
దం = ఉపకరణములతోఁగూడిన; క
మన్ = క్రియ; యత్ = ఏదో; తత్ = దా
ని; సర్వం = అంతను; అన్య = ఇప్పుడు; ఆ
జ్ఞాపయితుం = ఆనతిచ్చుటకు; ఆహా

నీ = తగుదువు.
భగవంతులరగు వసిష్ఠవామచేవు
లారా! రామునియభిషేకంబునకు, ఏక
మన్మచేయవలయునో, ఏయుపకరణ
ములుకావలయునో, దానిసంతయు, ని
ప్పుడానవలయును. అని, దశరథుండు,
వసిష్ఠవామచేవులతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

త చ్చౌత్వా భూమిపాలస్య వసిష్ఠో ద్విజ స త్రమః. ౭
ఆదిదేశాగ్రతో రాజ్ఞాన్ స్థితాన్ యక్తాన్ కృతాంజలీన్

టీక॥ భూమిపాలస్య = భూమినిబా
లించునట్టిదశరథునియొక్క; తత్ = ఆ
మాటను; త్రౌత్వా = విని; ద్విజ స త్రమః =
బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు; వసిష్ఠః = (వామ
చేవోపలక్షణము) వసిష్ఠుండువామచే
వుండును; రాజ్ఞాన్ = దశరథమహారాజు
యొక్క; అగ్రతః = ముందట; స్థితాన్ =
ఉన్నవారలును; కృతాంజలీన్ = చేయఁ
బడినచేమోద్యులు గలవారలునగు ;

యక్తాన్ = కార్యములందు నియో
గింపఁబడినవారలను; ఆదిదేశ = అక్షా
పించెను.
దశరథమహారాజు మాటనిని, బ్రా
హ్మణశ్రేష్ఠులు వసిష్ఠుండునువామచేవుం
డును, దశరథమహారాజుముందటఁ జే
తులుమొగిచ్చి నిలుచుండియున్న సుమం
త్రాదులంబూచి, యిట్లు, అక్షాపించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

సువర్ణాదీని రత్నాని బలిక సర్వాషధీ రపి. ౨
 శుక్లమాల్యాంశ్చ లాజాంశ్చ పృథక్చ మధుసర్పిషీ
 అహతానిచ వాసాంసి రథం సర్వాయుధాన్యపి. ౯
 చతురంగబలంచైవ గజంచ శుభలక్షణమ్
 చామరవ్యజనే శ్వేతే ధ్వజం ఛత్రంచ పాండరం. ౧౦
 శతంచ శాతకుంభానాం కుంభానా మగ్నివర్చసామ్
 హిరణ్యశృంగ మృషభం సమగ్రం వ్యాఘ్రచర్మచ. ౧౧
 ఉపస్థాపయత ప్రాత రగ్న్యగారం మహీపతేః

<p>టీక॥ యాయం (అధ్యాహృతము) = మీరలు; సువర్ణాదీని = బంగారు మొదలగువానిని; రత్నాని = మణులు; బలిక = కానుకలను; సర్వాషధీపి = సమస్తములయిన మూలికలను; శుక్లమాల్యాంశ్చ = తెల్లని పువ్వుమాలికలను; లాజాంశ్చ = బేలాలను; పృథక్ = వేర్వేరుగా; మధుసర్పిషీచ = తేనెను నేయిని; అహతాని = నూతనము లయిన; వాసాంసిచ = వస్త్రములను; రథం = రథమును; సర్వాయుధాన్యపి = సమస్తములయిన యాయుధములను; చతురంగబలంచైవ = రథములు, ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, పదాతులు, అనునాలు గంగములుగల సేనను; శుభలక్షణం = మంగళకరంబులగు లక్షణంబులుగల; గజంచ = ఏనుంగును; శ్వేతే = తెల్లని వయిన; చామరవ్యజనే = చామరంబులనె</p>	<p>డువినసకట్టలను; ధ్వజం = పెక్కెము ను; పాండరం = తెల్లని ; ఛత్రంచ = గొడుగును; శాతకుంభానాం = బంగారువికారములయిన; అగ్నివర్చసాం = నిప్పుయొక్క కాంతివంటి కాంతిగల ; కుంభానాం = పాత్రలయొక్క ; శతంచ = నూలును; హిరణ్యశృంగం = ఒంగారుకప్పగలకొమ్మలుగల ; ఋషభం = ఎద్దును; సమగ్రం = అన్నియవయవములతోగూడిన; వ్యాఘ్రచర్మచ = పులితోలును; ప్రాతః = ప్రోద్దన; మహీపతేః = భూమికిఁబ్రభువయిన దశరథునియొక్క; అగ్న్యగారం = అగ్ని హోత్రముండుగృహమును; ఉపస్థాపయత = పొందించుడు.</p>
	<p>మీరు, బంగారు మొదలయినవానిని, మణులను, గానుకలను, సమస్తాషధులను, తెల్లని పువ్వుమాలికలను, బేలాలను</p>

జ్ఞ

జ్ఞ

వేర్వేలుగఁ గన్నెలనుంచఁబడినతేనె నే
తును, మాతనవత్త్రంబులను, రథం
బును, సమస్తాయుధంబులను, జతురం
గసేనను, మంచితక్షణంబులుగల యే
నుంగును, రెండు తెల్లని చామరంబులను
ధ్వజంబును, శ్వేతచ్ఛత్రంబును, నిష్పం
బోలి ప్రకాశించునూలుబంగారు పా
త్రములను, బంగారుకప్పువేసియుండు
కొమ్ములు గల వృషభంబును, సమ
గ్రంబగు పులితోలును, బ్రాతః కాల
మునకు, దశరథుని, యగ్నిపూజిత్ర్య
హమునంజేర్చుండు. అని, తాత్పర్యము.

యచ్చాస్య త్కించి దేష్టవ్యం తత్సర్వ ముపకల్ప్యతామ్. ౧౨

టీక: అన్యత్=ఇతరమయినది; కిం
చిత్=కొంచెము; యత్=ఏది; ఏష్ట
వ్యం=అప్రీతింపఁదగినదో; తత్=అ
ది; సర్వంచ=అంతయును; ఉపకల్ప్య
తాం=సంపాదించఁబడుఁగాక.
మఱియితరపదార్థములగు గంధ
ముమెదలయినవి యేవేవి, యపేక్షిత
ములో, వానినిన్నిటినిం గూడ, సంపా
దించుండు.
అని, తాత్పర్యము.

అంతఃపురస్య ద్వారాణి సర్వస్య నగరస్యచ

చందన స్రస్థి రర్చ్యంతాం ధూపైశ్చ ఘృణిహారిభిః. ౧౩

టీక: అంతఃపురస్య=రాజగృహము
యొక్కయ్య; సర్వస్య=సమస్తమయిన;
నగరస్యచ = పట్టణముయొక్కయ్య;
ద్వారాణి=దారులు; చందనస్రస్థిః=
శ్రీగంధముచేతను బుప్పమాలికచేత
ను; ఘృణిహారిభిః=ముక్కులనాకర్నిం
చునట్టి, ముక్కులకుఁద్రవ్యప్రీతిగలిగించునట్టి
యనుటఁగూఁపైశ్చ=ధూపములచేతను;
అర్చ్యంతాం= పూజింపఁబడుఁగాక.
రాజగృహద్వారములయందుఁబట్ట
ణద్వారంబులందంతలును, శ్రీగ్రంధము
చల్లి, పుప్పమాలికలుగట్టి, మంచివాస
నగల ధూపంబులువేయుండు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతస్త మన్నం గుణవ ద్ధధిక్షిరోపసేచనమ్

ద్విజానాం శతసాహస్రే యత్రప్రకామ మలం భవేత్. ౧౪

జ్ఞ

జ్ఞ

టీక॥ యత్ = ఏది; ద్విజానాం = బ్రాహ్మణులయొక్క; శతసాహస్రే = నూలుపేలవిషయమయ్యును, లెక్కలేనివారివిషయమయ్యుననుట; ప్రకామం = మిక్కిలియును; అలం = చాలినది; భవేత్ = అగునో; తత్ = అట్టి; ప్రశస్తం = శ్రేష్ఠమున, గుణవత్ = వ్యంజనములుగలదియును; దధిక్షిరోపసేవనం = పెరుగుయొక్కయంచాలయొక్కయు సంస్థా

రముగలదియునగు; అన్నం = అన్నము; ఉపకల్ప్యతాం (అధ్యాహృతము) = సంపాదించబడుగాక.

లెక్కలేని బ్రాహ్మణులకైనను ఎంతమాత్రముకొంతలేక, చాలునంతటి, ప్రశస్తాన్నంబు, శ్రంభనంబులుగలదియై పెరుగుతోనుచాలుతోను సంస్కరింపబడియుండునది, సంపాదించబడవలయును. అని, తాత్పర్యము.

సత్కృత్య ద్విజముఖ్యానాం శ్వః ప్రథాతే ప్రదీయతామ్
ఘృతం దధిచ లాజాశ్చ దక్షిణాశ్చాపి పుష్కలాః. ౧౫

టీక॥ శ్వః = రేపు; ప్రథాతే = ప్రాతఃకాలమునందు; తత్, అన్నం = (అధ్యాహృతము) ఆయన్నము; ద్విజముఖ్యానాం = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు; సత్కృత్య = పూజచేసి; ప్రదీయతాం = ఇయ్యబడుగాక. ఘృతం = నేయియును; దధిచ = పెరుగును, లాజాశ్చ = పేలాలును; పుష్కలాః = సంపూర్ణములయిన; దక్షిణాశ్చ = దక్షిణ

లును; ప్రదీయతాం = (అధ్యాహృతము) ఇయ్యబడుగాక.

రేపు ప్రాతఃకాలంబున, నాయన్నంబును, బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకుఁ బూజచేసి, యొసంగుండు, మఱియు, వారలకు, నేయి పెరుగుఁ బేలాలుఁబుష్కలంబగుదక్షిణయునొసంగుండు.

అని. తాత్పర్యము.

సూర్యే భ్యుదితమాత్రే శ్వో భవితా స్వస్తివాచనమ్
బ్రాహ్మణాశ్చ నిమంత్ర్యంతాం కల్పంతా మాసనానిచ. ౧౬

టీక॥ శ్వః = రేపు; సూర్యే = సూర్యుండు; అభ్యుదితమాత్రే = ఉదయించినవాడుకాగానే; స్వస్తివాచనం =

మంగళమును శెప్పట; భవితా = కాగలదు. బ్రాహ్మణాశ్చ = బ్రాహ్మణులును; నిమంత్ర్యంతాం = మిలువఁ బడుదురు

గాక. ఆసనానిచ=పీఠములును; కల్ప్యం స్వస్తివాచనముకాగలదు, కావున,
తాం=చేయఁబడుఁగాక. బ్రాహ్మణులఁబిలువుఁడు, వారలకాసనం

రేవు, సూర్యోదయముకాఁగానే, బులనిమిఁపుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ఆబధ్యంతాం పతాకాశ్చ రాజమాగళశ్చ సిచ్యతామ్

టీక॥ పతాకాశ్చ = టెక్కె-ములు | అచ్చటచ్చట, ధ్వజములఁగట్టింపుఁ
ను; ఆబధ్యంతాం=కట్టఁబడుఁగాక. రాదు; రాజమాగళంబునందుసీట్లుచల్లిం

జమాగళశ్చ=పెద్దత్రోవయును; సిచ్య చి, తడువునట్లు, చేయుఁడు.

తాం=తడుపఁబడుఁగాక.

అని, తాత్పర్యము.

సర్వేచ తాళావచరాగణికాశ్చ స్వలంకృతాః. ౧౭

కత్యైం ద్వితీయా మాసాద్య తిష్ఠంతు నృపచేత్సనః

టీక॥ తాళావచరాః=తాళములచే | త్యైం= తొట్టికట్టును ; ఆసాద్య=
జీవించునటులు; సర్వేచ= అందఱును, వాండి; తిష్ఠంతు=ఉండునుగాక.

స్వలంకృతాః=చక్కఁగానలంకరింపఁ నటులును, బోగమువాండ్రును, జ
బడిన; గణికాశ్చ=బోగము వాండ్రు క్కఁగానలంకరించుకొని, రాజగృహం

ను; నృపచేత్సనః=రాజగృహముయొ బురెండవ తొట్టికట్టు చేరియుండునట్లు,
క్కఁ; ద్వితీయాం=రెండవదియగు ; క చేయుఁడు. అని, తాత్పర్యము.

దేవాయతనచైత్యేషు సాన్నభిక్షా స్పదక్షిణాః. ౧౮

ఉపస్థాపయిత వ్యాస్స్య మాల్యయోగ్యాః పృథక్ పృథక్

టీక॥ దేవాయతనచైత్యేషు=దేవా | ఇలతోఁగూడినవారలును; మాల్యయో
లయములయందును, నాలుగుమాగళ గ్యాః=పువ్వుమాలికలసీయఁ గలవార

ములుకలియు దారులందును; సాన్నభి లును, పువ్వుమాలికలతోఁగూడినవార
క్షాః= అన్నముతోను బిండిపంటలతో లుననుట; పృథక్ పృథక్ = వేర్వేరు

నుగూడినవారలును; సదక్షిణాః=దక్షి గా; ఉపస్థాపయితవ్యాః=ఉంచఁబడ

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౩

స ౩

వలసినవారలు; స్మృతి=అగుదురు.

దేవాలయములందును, జతుష్పథములందును, గొండఱున్నముపిండివంటలను, గొండఱుదక్షిణలను, బుష్ప

మాలికలను, సంక్రమించుకొనియుండి

దేవతలకు బ్రాహ్మణులకు నొసంగునట్లు, చేయుడు.

అని, తాత్పర్యము.

దీర్ఘాశిబద్ధా యోధాశ్చ సన్నద్ధా మృష్టవాససః. ౧౮

మహారాజాంగణం సర్వే ప్రవిశంతు మహాదయమ్

టీక|| దీర్ఘాశిబద్ధాః=కట్టబడినవి విశంతు=ప్రవేశింతురుగాక.

దుపయినకత్తిగలవారలును; సన్నద్ధాః=కవచముతోడిగినవారలును; మృష్టవాససః=ఉరికినవస్త్రంబులుగలవారలును; యోధాశ్చ=భటులును; సర్వే=అందఱును; మహాదయం=అధికమయినవృద్ధిగల; మహారాజాంగణం=దశరథమహారాజుమంగిలిని; ప్ర

భటులందఱును, నిదుపయినకత్తిమొలనువిగించి కొని కవచంబు దొడిగికొని, పరిశుద్ధంబగువస్త్రంబుగట్టుకొని, మహాదయంబగు, రాజగృహంబుమంగిటనుండునట్లు, చేయుడు. అనివసిష్ఠవామదేవులును మంత్రదారులకాక్షాపించిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వ్యాదిశ్య విప్రా తౌ క్రియాస్తత్ర సునిష్ఠితౌ. ౨౦

చక్రతు శ్చైవ యచ్ఛేషం పాథివాదయ నివేద్యచ

టీక|| సునిష్ఠితౌ=మిక్కిలియున్నార్యముగల; తౌ=ఆ; విప్రా=బ్రాహ్మణులయిన వసిష్ఠవామదేవులు; తత్ర=అచ్చట; ఏవం=ఇట్లు; క్రియాః=కార్యములను; వ్యాదిశ్య = ఆక్షాపించి; యత్ = ఏది; శేషం=మిగిలినదో; తత్(అధ్యాహృతము) చైవ=దానిని గూడ; పాథివాదయచ=దశరథమహా

రాజుకొఱకును; నివేద్య=తెలిపి; చక్రతుః=చేసిరి.

సైర్యసంపన్నులగు నావసిష్ఠవామదేవు, లిట్లుఅచ్చటదామచేయవలసిన కార్యములను, మంత్రుల కాక్షాపించి, మిగిలినవానినింగూడ, దశరథునకునుండుచి, నెఱవేచిరి.

అని, తాత్పర్యము.

28 ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స 3

కృత మిత్యేవ చా బూతా మభిగమ్య జగత్పతిం. ౨౧
యథోక్త వచనం ప్రీతా హషణ్యుక్తా ద్విజవళభా

టీక॥ ద్విజవళభా = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు వసిష్ఠవామదేవులు; ప్రీతా = సంతసించినవారై; హషణ్యుక్తా = గగుపాటుతోఁగూడుకొనినవారై; జగత్పతిం = భూమికిఁ బ్రభువయిన దశరథుని; అభిగమ్య = పొంది; యథోక్త వచనం = చెప్పఁబడినమాట నతిక్రమింపక; కృతం = చేయఁబడినది; ఇత్యేవ అని, తాత్పర్యము.	చ = అనియును; అబ్రూతాం = చెప్పిరి. బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులగు వసిష్ఠ వామదేవులు, సంతోషించి, గగుర్పాటుతోఁగూడినవారలై, దశరథునిదగ్గఱ, "నీవు చెప్పిన మాట ప్రకారము, అంతయుఁ జేయఁబడినది" అని, చెప్పిరి.
--	--

తత స్సుమంత్రం ద్యుతిమాన్ రాజా వచన మబ్రవీత్. ౨౨
రామః కృతాస్తా భవతా శీఘ్ర మాసీ యతా మితి

టీక॥ తతః = అంతట; ద్యుతిమాన్ = ప్రశస్తంబగుకాంతిగల; రాజా = దశరథమహారాజు; సుమంత్రం = సుమంతునిగూర్చి; "భవతా = నీచేత; కృతాస్తా = శిక్షింపఁబడినబుద్ధిగల; రామః = రాముడు; శీఘ్రం = త్వరగా; అసీయతాం = తేఁబడుగాక" ఇతి = అని; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.	అంత, రామాభిషేక నిశ్చయంబు నంజేసి, ప్రశస్తంబయిన కాంతిగలదశరథమహారాజు, సుమంతునింబొలిచి, "నీవుపోయి, విద్యాభ్యాసంబునంబరితుఁడౌనిరమ్ము" అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

స తథేతి ప్రతి జ్ఞాయ సుమంత్రో రాజ శాసనాత్. ౨౩
రామం తత్రా నయాంచక్రే రథేన రథినాం వరం

టీక॥ సః = ఆ; సుమంత్రః = సుమంతుఁడు; తథేతి = అలాగేయని; ప్రతిజ్ఞా

య=ప్రతిసఃజేసి; రాజశాసనాత్ =
రాజుపనువువలన; రథినాం=రథికుల
లో; వరం=శ్రేష్ఠుడగు; రామం=రా
ముని; రథేన=రథముచేత; తత్ర=అచ్చ
టికి; ఆనయాంచక్రే=తోడ్కొనివచ్చె
ను.

అసుమంతుఁడు, అలాగేయనిచె
ప్పి, రాజాజ్ఞప్రకారము, రథికులలో శ్రే
ష్ఠుడయిన, రాముని రథముపై నెక్కిం
చుకొని, యచ్చటికి దోడ్కొని, వ
చ్చెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథ తత్ర సమాసీనా స్తదా దశరథ స్తుపం. ౨౪
ప్రాచ్యో దీచ్యాః ప్రతీచ్యాశ్చ దాక్షిణ్యాశ్చ ఖామిపాః
ష్లేచ్ఛా చార్యాశ్చ యేచాన్యే వనే శైలాంతవాసినః. ౨౫
ఉపాసాం చక్రీరే సర్వే తం దేవా ఇవ వాసవమ్

టీక || అథ=అటుతర్వాత, సుమం
తుఁడు రాముని దోడ్కొని వచ్చుటకై
పోయినతరువాత ననుట; తత్ర=అసభ
యందు; తదా = అప్పుడు; సమాసీ
నాః=కూడుండియున్న; ప్రాచ్యోదీ
చ్యాః=తూర్పుదేశపు రాజులును త్తరదే
శపు రాజులును; ప్రతీచ్యాశ్చ=పడమటి
రాజులును; దాక్షిణ్యాః=దక్షిణపు
దిక్కునందలి; ఖామిపాశ్చ=రాజులు
ను; శ్లేచ్ఛాచార్యాశ్చ=ష్లేచ్ఛరాజు
లును; అన్యే=ఇతరులయిన; వనే=
అడవియందు; శైలాంతవాసినః=ప
ర్వతప్రదేశమునందుంచువారలు; యే
(సంతి)=ఎవరుగలరో; తే(అధ్యాప్య)
తము)వ=వారును; సర్వే=అందఱును;
స్తుపం = మనుష్యులఁబాలించునట్టి;

తం=ఆ; దశరథం=దశరథుని; దేవాః=
దేవతలు; వాసవమివ=దేవేంద్రునివ
లె, ఉపాసాంచక్రీరే=సేవించిరి.

సుమంతుఁడు రాముని దోడ్చే
బోయినప్పటి, నప్పుడు సభయందు
న్న, తూర్పుదేశపు రాజులు ను త్తరదే
శపు రాజులుఁ బడమటిదేశపు రాజులు
దక్షిణదేశపు రాజులు శ్లేచ్ఛరాజులు
మఱియునడవియందుఁ బర్వత ప్రదేశ
మునందుంచునాటవికు లనంబడువార
లు, ఏరలందఱును, దేవతలు దేవేంద్రు
ని సేవించునట్లు, దశరథ మహారాజును
సేవించిరి.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

తేమా మృధ్యే స రాజపి మారుతా మివ వాసవః. ౨౬

ప్రాసాదస్థో రథగతం దదర్శా యంత మాత్మజమ్

<p>టీక॥వాసవః = ఇంద్రుడు; మరు తాం(మధ్యే)ఇవ = దేవతలనడుమంబో లె; తేమాం = ఆరాజులయొక్క; మధ్యే = నడుమను; స్థితః(అధ్యావృతము) = ఉ న్న; సః = ఆ; రాజపిః = రాజునుఋషి యునగుదశరథుండు ; ప్రాసాదస్థః = మేడపైనున్నవాడై; రథగతం = రథము నుబొందినవాడును; ఆయాంతం = వ</p>	<p>చ్చుచున్నవాడునగు; అన్తజం = కొడు కయిన రామని; దదర్శ = చూచెను. ఇంద్రుండు దేవతల నడుమనుండున ట్లు, ఆరాజులనడుమనుండి తేజరిల్లుచు న్నదశరథుండు, మేడపైనుండి, దారిలో రథంబుపైవచ్చుచున్న రామనింజూచె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

గంధర్వరాజప్రతిమం లోకే విఖ్యాతపౌరుషమ్. ౨౭
దీఘదాహుం మహాసత్త్వం మత్తమాతంగగామినమ్
చంద్రకాంతాననం రామ మతీవ ప్రియదర్శనమ్. ౨౮
రూపాచార్యగుణైః పుంసాం దృష్టిచిత్రాపహరిణమ్
ఘర్మాభితప్తాః పజన్యం హ్లాదయంత మివ ప్రజాః. ౨౯
న తతర్వ సమాయాంతం పశ్యమానో నరాధిపః

<p>టీక॥నరాధిపః = మనుష్యులకుఁబ్ర భువైనదశరథుండు; గంధర్వరాజప్రతి మం = గంధర్వరాజుతోఁబోల్కి-గల వాడును; లోకే = ప్రపంచమందు; వి ఖ్యాతపౌరుషం = ప్రసిద్ధిబొందినపౌరు షముగలవాడును; దీఘదాహుం = నిడుపైనచేతులుగలవాడును; మహాస త్త్వం = అధికమయినబలము గలవా డును; మత్తమాతంగగామినం = మ దపుటేనుంగుంబోలె నడుచువాడును; చంద్రకాంతాననం = చంద్రుఁడువలె</p>	<p>సుందరమయినముఖంబు గలవాఁడును; అతీవ = మిక్కిలియును; ప్రియదర్శ నం = సంతోషముగలిగింపచూచుట గలవాఁడును; రూపాచార్యగుణైః = సౌందర్యముచేతను ఈవిచేతనుమంచిన దతచేతను; పుంసాం = పురుషులయొ క్క-యొక్కదృష్టిచిత్రాపహరిణం = చూపు లనుపనసునుఆకర్షించువాఁడును; ఘ ర్మాభితప్తాః = ఎండచేదాపమునొం దిన; ప్రజాః = జనులను; హ్లాదయంతం = సంతోషపఱచునట్టి; పర్జన్యమివ(స్థితం)</p>
--	--

మేఘముఁ బోలె నున్న వాఁడును ;
సమాయంతం = వచ్చుచున్నవాఁడున
గుఃరామం = రాముని; పశ్యమానః =
చూచుచున్నవాఁడై; నతతర్ప = తృప్తి
పొందఁడయ్యె.

దశరథుండు, భోగానుకూలంబుల
గురూపవేషంబులగంధర్వరాజుంబోలు
వాఁడును, లోకంబునంబ్రసిద్ధిపొంచి
నపరాక్రమంబుగలవాఁడును, మోక్షా
లివటకు వ్రేలుకాఁడు బాహువులుగల
వాఁడును, మహాబలుండును, మదపుటే
నుంగుంబోలె మదాలసంబుగ నడుచు
వాఁడును, చంద్రబింబమువలెనుందరం

బగుముఖంబుగలవాఁడును, దనుఁబూ
చువారల కత్యంతానందంబుగలిగించు
వాఁడును, సౌందర్యంబుననౌదార్యంబు
నసౌశీల్యంబునఁబురుషులనుంగూడమో
హింపఁజేయువాఁడును, ఎండవ్రేటునం
గ్రాగియుండు జనులకుమేఘంబవలె
జల్లఁదనంబుఁ బొరయించు వాఁడును,
దన యొద్దకు వచ్చుచున్నవాఁడు నగు
రాముని, మేడపైనుండి, యెడతెగక,
చూచుచున్నను, బ్రేమరసంబు తుణ్ణ
ణంబును బెరుఁగుచుండుటం జేసి, తృప్తి
నొందఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

అవతార్య సుమంత్రస్తం రాఘవం న్యంద నోత్తమాత్. ౩౦
పితు స్సమీపం గచ్ఛంతం ప్రాంజలిః పృథతో న్వగాత్

టీ|| సుమంత్రః = సుమంత్రుఁడు; తం =
ఆ; రాఘవం = రాముని; న్యందనోత్త
మాత్ = రథశ్రేష్ఠమునుండి; అవతా
ర్య = దించి; ప్రాంజలిః = మంచిచే
మోడ్పుగలవాఁడై; పితుః = తండ్రియొ
క్క; సమీపం = చేరువనుగూచిక; గ
చ్ఛంతం = పోవుచున్న; తం (అధ్యాహ్వా
తము) = ఆరాముని; పృథతః = వెనుక

నుండి; అన్వగాత్ = వెంటడించెను.
సుమంత్రుం, డంతనారాముని, రథంబు
నుండిహస్తప్రదానాదిగౌరవంబులచే,
దించి, యారాముండు, దశరథునియొ
ద్దకుఁ బోవుచుండఁగా, జేతులుమొగి
డ్చికొని, యతని, వెనుకను, వెంటడిం
చి, పోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

సతం కైలాసశృంగాభం ప్రాసాదం సరపుంగవః. ౩౧
ఆరురోహ నృపం ద్రష్టుం సహనూతేన రాఘవః

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స 3

టిక॥ సరభుంగవః=పురుషశ్రేష్ఠం	సః అరురోహ=ఎక్కెను.
డగుఃసః=అః రాఘవః=రాముడు;	పురుషశ్రేష్ఠం డగునా రాముండు,
న్యపం=దశరథమహారాజునంద్రష్టం=	దశరథుంబుచుటకై, సుమంత్రులడు
చూచుటకుఁసూతేనసహ=సారథియ	వెంటింపఁగాఁ, కైలాసశిఖరంబువలె
గుసుమంత్రునితోఁగూడ; కైలాసశృం	నత్యున్నతంబై తెల్లఁగానుండు నారా
గాభం=కైలాసపర్వతముయొక్క శి	జగ్మహంబుపైకి, నారోహించెను.
ఖరముయొక్క కాంతివంటికాంతిగల;	అని, తాత్పర్యము.
తం=అ; ప్రాసాదం=రాజగృహము	

సప్రాం జలి రభి ప్రేత్య ప్రణతః పితు రంతికే. 33

నామ స్వం శ్రావయన్ రామో వవందే చరణౌ పితుః

టిక॥ సః=అః; రామః=రాముడు;	స్మరించెను.
ప్రాంజలిః=మంచి చేమొద్దుగలవాఁ	అరాముండు, చేతులు మొగిల్చి కొని
డై; అభిప్రేత్య=పోయి పితుః= తండ్రి	తండ్రినమీపంబునకుఁ బోయి, సమ్రుం
యొక్క; అంతికే= సమీపమునందు;	డై, "రామవమాహమస్మిభో" అని,
ప్రణతః=వంగినవాఁడై; స్వం=తనడై	తనపేరు వినిపించుచు, దండ్రీపాదము
న; నామ=పేరును; శ్రావయన్=విని	లకు నమస్కారంబు చేసెను.
పించుచు; పితుః=తండ్రియొక్క; చర	అని, తాత్పర్యము.
ణౌ=పాదములను; వవందే= నమ	

తం దృష్ట్వా ప్రణతం పాశ్వే కృతాం జలిపుట స్మృపః. 33

గృహ్యం జలౌ సమాకృప్య సస్వజే ప్రియ మాత్మజం

టిక॥ స్మృపః=దశరథమహారాజుఁప్ర	టికే మొద్దుగలవాఁడునగు; ప్రియం=
ణతం=నమస్కరించినవాఁడును; కృ	సంతోషముగలిగించు నట్టి; ఆత్మజం=
తాంజలిపుటం; చేయబడినదొప్పలవం	కొడుకైన; తం=అరాముని; పా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము . ౩

స ౩

శ్వేకః=ప్రక్కను; దృష్ట్వా=చూచి ;
అంజలౌ=(ద్వితీయార్థమందున ప్రమి)
చేమోడ్చును; గృహ్య (గృహీత్వా)=
పట్టుకొని; సమాకృత్య=లాగి ; సస్వ
జే=కొంగిలించెను.

దశరథమహారాజు, అట్లుతనకునమ

స్కరించి, చేతులు మొగిద్దీకొని, తనప్ర
క్కనున్న ప్రీయపుత్రుండగు రామునిం
జూచి, యతనిచేమోడ్చు పట్టియాక
షికొంచికొని, కొంగిలించెను.

అని, తాత్పర్యము.

తస్మై చా ఘృదితం దివ్యం మణికాంచన భూషితం
దిదేశ రాజా రుచిరం రామాయ పరమాననమ్.

టీక॥ రాజా= దశరథమహారాజు;
తస్మై=ఆ; రామాయచ= రాముని
కొఱకును; అఘృదితం= పొడవైనది
యును; దివ్యం= శ్రేష్ఠమయినదియును;
మణికాంచనభూషితం= రత్నములచే
తను బంగారముచేతను అలంకరింపఁ
బడినదియును; రుచిరం= మనోహర

మనగు; పరమాననం= పూజ్యమయి
నయాసనమును; దిదేశ= ఇచ్చెను.

దశరథమహారాజు, ఆరామునకు ,
ఉన్నతంబైన, దివ్యంబైన మణులచేతను
బంగారముచేతను అలంకరింపఁబడి, మ
నోహరంబైన యుండు, మేలయినయాస
నంబొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

తదాసనవరం ప్రాప్య వ్యధీపయత రాఘవః. ౩౫
స్వ యైవ ప్రభయా మేరు ముదయే విమలో రవిః

టీక॥ రాఘవః=రాముడు; తత్=
ఆ; ఆసనవరం=ఆసనశ్రేష్ఠమును; ప్రా
ప్య=పొంది; స్వయా=తనదైన; ప్రభయై
వ=కాంతిచేతనే; ఉదయే=పాతఃకా
లమునందు; మేరుం=మేరుపర్వతమును;
ప్రాప్య (అధ్యాహృతము)=పొంది; వి
మలః=స్వచ్ఛుడైన; రవిః (ఇవ)= సూ
ర్యుడుంబోలె; (అభూతోపమ) వ్య

ధీపయత=ప్రకాశింపఁజేసెను.
రాముండాయాసనంబునం గూర్చుం
డి, ఉదయకాలంబున సూర్యుండు మేరుప
ర్వతంబునొంది, యపుర్వతంబును దన
కాంతిచేఁబ్రకాశింపఁజేయునట్లు, య
య్యాసనంబును దనకాంతిచేఁబ్రకాశిం
పఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన విభాజితా తత్ర సా సభా భివ్యరోచత. ౩౬

విమలగ్రహనక్షత్రా శారదీ ద్యౌ రివేందునా

టీక॥ తత్ర=ఆప్రాసాదమునందు;	స్వచ్ఛములగుగ్రహంబులునునక్షత్ర
సా=ఆ;సభా=సభ;విభాజితా=ప్ర	ములునుంగలిగినశరద్భతువునందలియా
కాశించుచున్న; తేన=ఆరామునిచేత;	కాశమును జందుండుప్రకాశింపఁజే
విమలగ్రహనక్షత్రా=స్వచ్ఛములయిన	యునట్లు, ఆప్రాసాదంబునందు,దశరథ
గ్రహములునునక్షత్రములునుగల; శార	దీ=శరద్భతువునందలి;ద్యౌః= ఆకాశ
ము; ఇందునేవ=చంద్రునిచేతంబోలె;	ముండుప్రకాశింపఁజేసెను.
అభివ్యరోచత=ప్రకాశించెను.	అని, తాత్పర్యము.

తం పశ్యమానో నృపతి స్తుతోష ప్రియ మాత్మజమ్. ౩౭

అలంకృత మివాత్మాన మాదర్శతలసంస్థితమ్

టీక॥నృపతి=మనుష్యులకుఁ బ్రధా	నోష=సంతోషించెను.
వయినదశరథుఁడు;అలంకృతం=అలం	దశరథమహారాజు,దక్కఁగానలం
కరింపఁబడినవాఁడును ; ఆదశశతల	కరించికొని తన్ను అద్దంబునఁజూచు
సంస్థితం=అద్దమునందుఁ బ్రతిబింబించి	కొని సంతోషించునట్లు , తన ప్ర
యున్నవాఁడునగు;ఆత్మానమివ = త	తి బింబమనందగు ప్రియ. పుత్రుండైన
న్నవలె; ప్రియం=సంతోషముగలిగిం	రామునిఁజూచి, సంతోషించెను.
చునట్టి; ఆత్మజం=కొడుకైన; తం=	అని, తాత్పర్యము.
ఆరాముని;పశ్యమానః=చూచుచు;తం	

స తం సస్థిత మాభావ్య పుత్రం పుత్రవతాం వరః. ౩౮

ఉవాచే దం వచో రాజా దేవేంద్రమివ కాశ్యపః

టీక॥ పుత్రవతాం=కొడుకులుగల	రాజా=దశరథమహారాజు;సస్థితం=
వారిలో;వరః=శ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ;	చిలునగవులొకఁడగునట్లు; ఆభావ్య=

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౧

స ౩

పిలిచి; పుత్రం = కొడుకయిన; తం = లిగినవాడగుటచే బుత్రవంతులలోను
ఆరామునిగూర్చి; కాశ్యపః = కాశ్యపుః త్రముండనందగిన, దశరథమహారాజు ,
దు; దేవేంద్రమివ = దేవేంద్రునిగూర్చివ చిలునగవుతో, "రామా!" యనిపిలిచి,
లే; ఇదం = ఈ; వచః = మాటను ; ఉవా కాశ్యపుండుతనపుత్రుండగు దేవేంద్రుని
చ = చెప్పెను. తోఁజెప్పనట్లు, తనపుత్రుండగు, రాము

రామునివంటియు తమపుత్రుండగు నితో, నిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

శ్లో॥ స్థాయా మసి మే పత్న్యాం సదృశ్యాం సదృశ స్సుతః. ౩౯
ఉత్పన్న స్త్వం గుణశ్రేష్ఠో మమ రామా త్తజః ప్రియః

టీక॥ రామ = రాముడా! త్వం = మ = నాకు; ప్రియః = సంతోషముగలి
నీవు; మే = నాయొక్క; శ్లో॥ స్థాయాం = గించు; అత్తజః = కుమారుండవు.
పెద్దదియగు; సదృశ్యాం = తగిన; ప రాముడా! నీవుయోగ్యతాలయిన
త్వం = భార్యయందు; ఉత్పన్నః = నాశ్లోకపత్నియందుఁబుట్టినయోగ్యుం
పుట్టిన; సదృశః = తగిన; సుతః = పుత్రుం డవగుపుత్రుండవు; గుణంబులశ్రేష్ఠుండ
డవు; అసి = అగుచున్నావు. గుణశ్రే వు; అట్లు, నాకుఁబ్రియ కుమారుండ
వః = గుణంబులచేఁబెద్దవాడవు. మ వు. అని, తాత్పర్యము.

యత స్త్వయా పౌత్రాశ్చేమా స్స్వగుణై రనురంజితాః. ౪౦
తస్మా త్త్వం పుష్యయోగేన యావరాజ్య మవాప్నుహి

టీక॥ యతః = ఏకారణమువలన; త్వ అట్టి దివసము నందనుట; యావరా
యా = నీచేత; ఇమాః = ఈ; ప్రజాశ్చ = జ్యం = యావరాజుదొరతనంబును; అ
జనులును (వకారముచే) మేమును; స్వగు వాప్నుహి = పొందుము.
ణైః = నీగుణములచేత; అనురంజితాః = నీవు, గుణంబులచేత, మమ్ములనేమి
అనురాగముగలవారలుగఁ జేయఁబడి యీజనంబులనేమి, చాలసంతోషపఱ
వారము; తస్మాత్ = అందువలన; చినావు, కావున, నీజనులందఱు , నీకు
త్వం = నీవు; పుష్యయోగేన = పుష్యసత్తు యావరాజ్యము కావలెనని చెప్పుచు
త్రముతో సంబంధముగలదివసముచేత, న్నారు; అందువలన, నీవుపుష్యసత్తుత్రం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స 3

బునాడు , యావరాజ్యంబునొందుము. అని, తాత్పర్యము.

కామతస్త్వం ప్రకృత్యైవ విసీతో గుణవా ససి. ౪౧
గుణవత్కపితు స్నేహో త్పుత్ర వత్క్యమి తేహితమ్

టీక॥పుత్ర= కుమారుండవగు రాముఁ ను; వత్క్యమి=చెప్పెదను.

రాముఁడా! త్వం=నీవు; ప్రకృత్యైవ = స్వ రాముఁడా! నీవు, స్వభావంబున నె,
భావముచేత నే; కామతః=మిక్కిలియు మిక్కిలియు, వినయంబు గలవాఁడవు,
ను; విసీతః=వినయము గలవాఁడవు; నుణవంతుండవు; అట్లునీవు గుణవం
గుణవాక్=గుణములుగలవాఁడవు; అ తుండవయి యుండుటంజేసి, నేనునీకు
సి=అగుచున్నావు. త్వయి (అధ్యా పదేశింపవలసినదేమియులేదు; అయి
హృతము)=నీవు; గుణవత్కపితు=గు నను, స్నేహంబున, నీకహితంబుఁ జె
ణంబులుగలిగియున్నను; స్నేహో= ప్పెదను, వినము.
చెలిమివలన; తే=నీకు; హితం=మేలు అని, తాత్పర్యము.

భూయో వినయ మాస్థాయ భవ నిత్యం జితేంద్రియః. ౪౨

కామక్రోధ సముత్థాని త్యజేధా వ్యసనానిచ

టీక॥రామ (అధ్యాహృతము) = నొంది, యెప్పుడును ఇంద్రియనిగ్రహం
రాముఁడా! భూయః=ఇంకను ; విన బుగలిగి, ప్రవర్తించువుము; “స్త్రీ, జా
యం=అణఁకువను; ఆస్థాయ= అవలం దము వేటమద్యము” ఇవి మొదలగు
బించి; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; జితేంద్రి కామజంబులయిన వ్యసనంబులను, ప
యః=జయింపఁబడిన యింద్రియములు రుషముగా మాటలాడుట, క్రూరము
గలవాఁడవు; భవ=అగుము . కామ గాదండించుట, లొక్కసము సెలవునే
క్రోధసముత్థాని=కామమువలననుగో యుట, ”మొదలగు క్రోధజంబులయిన
పమువలనను బుట్టిన; వ్యసనానిచ = వ్యసనంబులను, విడువుము.
దోషంబులను; త్యజేధాః= విడువుము. అని, తాత్పర్యము.

సివికను అధికంబుగా వినయంబు

పరోక్షయా వతఃమానో వృత్త్యా ప్రత్యక్షయా తథా. ౪౩

అమాత్యప్రభృతీ స్సర్వాః ప్రకృతీ శ్చానురంజయ

టీక॥ పరోక్షయా = ప్రత్యక్షముకా
ని; వృత్త్యా = వ్యాపారముచేతను; త
థా = అట్లు; ప్రత్యక్షయా = ప్రత్యక్షమ
యిన; వృత్త్యా (అధ్యాపృతము) =
వ్యాపారముచేతను; వతఃమానః =
ఉండువాడవు; భవ = ఆగుము. అమా
త్యప్రభృతీః = మంత్రులు మొదలగు;
ప్రకృతీః = ప్రజలను; సర్వాశ్చ =
అందఱను; అనురంజయ = సంత
సింపజేయుము.

నీవు, చిల్లరపనివాండ్రకు దశేనం
బివ్వక వారికి బరోక్షంబు గానే
యుండి, యజ్ఞలనుసంగుచు, మం

త్రులు మొదలగువారలతో నెల్లప్పుడును
గూడియుండి, వారలకుఁ బ్రత్యక్షము
గానే, కార్యములజరిగించు చుండుము;
మఱియు, మంత్రులు సేనాధిపతులు
మొదలగువారలను, బ్రజలను, అంద
ఱను, సంతోషపఱచుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; నీవు పరోక్షంబుగా నుండి,
యితర రాజ్యవృత్తాంతంబుల నెఱుంగు
చు, బ్రత్యక్షంబుగా నుండి, స్వరాజ్యవృ
త్తాంతముల నెఱుంగుచుండుము.

(శేషము సమానము) అని తాత్పర్యము.

కోష్ఠాగారాయుధాగారైః కృత్వా సన్నివయా బహూ. ౪౪

తుష్టానురక్త ప్రకృతి ర్యః పాలయతి మేదిసిమ్

తస్య నందంతి మిత్రాణి లభ్యా మృత మివామరాః. ౪౫

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; కోష్ఠాగారా
యథాగారైః = ధాన్యగృహముల
తోను, అయోధ్యగృహములతోను; బ
హూ = అనేకములయిన; సన్నివ
యా = మంచికోశములను; కృత్వా =
చేసి; తుష్టానురక్త ప్రకృతిః = సంతసిం
చినవారును, అనురాగముగలవారును.

గుప్రజలుగలవాడై; మేదిసిం = ధూమి
ని; పాలయతి = రక్షించుచున్నాఁడో;
తస్య = అతనికి, అతనివలనననుట. మి
త్రాణి = స్నేహితులు; అమృతం = అ
మృతమును; లభ్యా = పొంది; అమరాఞ్
వ = చేవతలువత; నందంతి = సంతసిం
తురు.

ధాన్యంబులను, ఆయుధంబులను, గలిగియుండునట్లు, ఎవ్వండు భూమి నే
ఆయాగృహంబులనింపి, ధనంబులు మొలునో; అతనింబాచి, యతని స్నేహితు
దలగువాని, మెండు గాఁగూర్చి, జనులంలు, అమృతంబుఁ బొందిన దేవతలుం
దఱుసంతసించి తనమీఁదననురాగంబుబోలె, సంతసించురు. అని తాత్పర్యము.

తస్మాత్త్వమపి చాత్మానం నియత్యైవం సమాచర

టిక॥ తస్మాత్ = అందువలన; త్వమపి = నీవును; ఆత్మానం = మనసును; నియత్యైవం = గట్టిపఱచుకొని; ఏవం = ఇట్లు; సమాచర = నడుపుము.
అట్లుగుటం జేసి, నీవును, మనంబుఁజూపలంబునొందనిక, యట్లు, సేయుము.
అని, తాత్పర్యము.

త ద్మృత్వా సుహృద స్తస్య రామస్య ప్రియకారిణః. ౪౬
త్వరితా శ్శీఘ్ర మభ్యేత్య కౌసల్యమై న్యవేదయత్

టిక॥ తస్య = ఆ; రామస్య = రాముని యొక్క; ప్రియకారిణః = సంతోషము సేయువారలగు; సుహృదః = స్నేహితులు; తత్ = దాని; త్రుత్వా = విసి; త్వరితాః = వేగిర పాటుగలవారలై; శీఘ్రం = వడిగా; అభ్యేత్య = పోయి; కౌసల్యమై = కౌసల్యకొఱకు; న్యవేదయత్ = తెలిపి.
ఆ రాముని స్నేహితులు, అతనికిఁ బ్రియంబు సేయువారలు, అట్లు దశరథుండు “రామునకు యావరాజ్యంబొసంగద” ననుటను విని, త్వరితంబు గాఁగొనల్య కడకుంజని, యాచేలితో, “రాముండు యువరాజు గాఁగలఁడు” అని, దశరథ ప్రయత్నమును, దెలియఁజెప్పిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సా హీరణ్యం చ గాత్రైశ్చ రత్నాని వివిధాని చ. ౪౭
వ్యాధిదేశ ప్రియాభ్యేత్యః కౌసల్య ప్రమదోత్తమా

టిక॥ ప్రమదోత్తమా = స్త్రీలలో; సల్యః; ప్రియాభ్యేత్యః = ప్రియవార్తలకు; హీరణ్యం = బంగారము
శ్రేష్ఠరాలగు; సా = ఆ; కౌసల్య = కా
సల్య; ప్రియాభ్యేత్యః = ప్రియవార్తలకు; హీరణ్యం = బంగారము

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండముః ౨౫

స ౩

నుః గాత్యైవ=ఆవులను; వివిధాని=పలుదెఱంగులయిన; రత్నానివ=మణులను; వ్యాధిదేశ=ఇచ్చెను.

స్త్రీలలోను తమరాలయిన యాకౌసల్య, అట్లుతనకు, రామాభిషేకరూ

పంబగుప్రియవాతః దెలిపిన యారామమిత్రులకు, బంగారమునుగోవులను నానావిధమణులను, ఒసంగెను. అని, తాత్పర్యము.

అథా భివాద్య రాజానం రథ మారుహ్య రాఘవః. ౪౮
యయా స్వం ద్యుతిమ ద్వేత్త జనోఘేః ప్రతిపూజితః

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; రాఘవః=రాముడు; రాజానం=దశరథమహారాజును; అభివాద్య=నమస్కరించి; రథం=రథమును; అరుహ్య = ఎక్కి; జనోఘేః= జనులయొక్క సమూహములచేత; ప్రతిపూజితః=ఎదుర్కొనిపూజింపబడినవాడై; స్వం = తనదైన; ద్యుతిమల్=కాంతిగల; ద్వేత్త = గృహ

మును; యయా=పోయెను. అంత, రాముండు, తండ్రియగుదశరథమహారాజునకు, నమస్కారముజేసి, రథంబెక్కి, జనులుగుంపులుగుంపులుగాఁ దన్నెదుర్కొనిపూజింపగాఁ, గాంతిమంతంబగుతనయింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తే చాపి పారా నృపతే ర్వచస్త
చ్చుత్వా తదా లాభ మిష్ట మాశు
నరేంద్ర మామంత్ర్య గృహణి గత్వా
దేవాః సమానర్చ్య రతిప్రహృష్టాః. ౪౯౪

టీక॥ తే=ఆ; పారాశ్చాపి = పట్టణమునందుండు జనులును; నృపతే=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన దశరథమహారాజుయొక్క; ఇష్టం= కోరబడిన; లాభమివ(స్థితం) = లాభమువలెను

న్నట్టి; తత్=ఆ; వచః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తదా=అప్పుడు; నరేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁ బ్రభువయినదశరథుని; ఆమంత్ర్య=వీడ్కొని; ఆశుశీఘ్రముగా; గృహణి=ఇండ్లను; గ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪

<p>త్వా=పాండి, అతిప్రహృష్టాః=మిక్కిలియు సంతసించినవారలై; దేవాన్=దేవతలను; సమానచక్షుః=పూజించిరి.</p> <p>అంతః, బట్టణవాసిజనులును, శమకు ఇష్టలాభంబునందరియున్న, దశరథుండుచెప్పిన, రామాభిషేక వారతను</p>	<p>విని, యంత, దశరథునియొద్ద నెలవుఁబొంది, శీఘ్రముగాఁ దమయిండ్లు సేరి, సంతోషంబున శ్రీ రామాభిషేకమునిష్ఠులగుటకై, తమతమయిష్ట దేవతలంబూజించిరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, శృతీయ స్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండశృతీయస్సగః టీక,

ముగిసినది.

(౫)

చ తు థ=స గ క ప్రా రం భః.

గతే వ్యథ సృపో భూయః పారేషు సహ మంత్రిభిః

మంత్రయిత్వా తత శ్చ కే నిశ్చయం స్థ సశ్చయమ్. ౧

శ్వపవ పుయో భవితా శ్వభిషేచ్య స్తు మే సుతః.

రామో రాజీవ తామ్రాక్షో యావరాజ్య ఇతి ప్రభుః. ౨

<p>టీక॥ అథ=అంత; పారేషు=పట్టణమునందుండుజనులు; గతేషు=పోయినవాఁలను; నిశ్చయంబును; ప్రభుః=సమభూతులగు; సుః=అ; నృపః=దశరథమహారాజు; భూయః=మఱియు; మంత్రిభిః=</p>	<p>మంత్రులతోఁగూడ; మంత్రయిత్వా=ఆలోచించి; తతః=అటుపిమ్మట; “శ్వపవ=రేపే; పుయో=పువ్వనక్షత్రము; భవితా=కాఁగలదు. రాజీవ తామ్రాక్షః= ఎఱ్ఱరామరపూలువలె నెఱ్ఱవగు; యావరాజ్యంబును; మే=నాయొక్క;</p>
---	--

సుతః=కుమారుండునగు; రామః=రాముడు; శ్వస్తు=రేపే; యావరాజ్యే=యావరాజ్యదొరతనమునందు; అభిషేచ్యః=అభిషేకింపఁ దగినవాఁడు." ఇతి=అని; నిశ్చయం=ఏపాటటును; చక్రే=చేసెను.

అంతఁ జారులందఱుఁబోయిన పిమ్మట, గార్యంబులనిశ్చయించు పద్ధతుల నెఱింగినవాఁడును బ్రభుండునగు

దశరథమహారాజు , మఱల మంత్రులతోనాలోచించి "రేపేపుష్కనక్షత్రంబు వచ్చును, గావున, ఎఱ్ఱదామరపువ్వులంబోలురక్తాంతంబులగునేత్రంబులు గలవాని నాకుమారుని రాముని, రేపే, యావరాజ్యంబున నభిషేకించునది," యని, నిశ్చయించెను.

అని, తాత్పర్యము.

అథాంతర్వహ మావిశ్య రాజా దశరథ స్తదా

సూత మామంత్రయామాస రామం పున రిహనయ. ౩

టీక||అథ=అటుతర్వాత; రాజా=రాజుయిన; దశరథః=దశరథుండు; అంతర్వహం = అంతఃపురమును; ఆవిశ్య = పొంది; తదా=అప్పుడు; "రామం=రాముని; పునః=మఱల; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆనయ=తోడైమ్ము;" ఇతి(అథ్యాహృతము)=అని; సూతం=సూత

ధియగునుమంతుని; ఆమంత్రయామాస=ఆజ్ఞాపించెను.

అంత, దశరథమహారాజంతఃపురంబునకుఁబోయి, సుమంతునింబూచి, "నిపురామునిమఱలనిచ్చటికిఁ దోడ్కొనిరమ్ము" అని, యాజ్ఞాపించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిగృహ్య స తద్వాక్యం సూతః పున రుపాయయా

రామస్య భవనం శీఘ్రం రామ మానయితం పునః. ౪

టీక || సః=ఆ; సూతః=సుమంతుండు; తత్=ఆ; వాక్యం=మాటను; ప్రతిగృహ్య=స్వీకరించి; పునః=మఱల; రామం=రాముని; ఆనయితం (అనే

తుం)=తోడైచ్చటకై; పునః= మఱల; రామస్య=రామునియొక్క; భవనం=గృహమును; శీఘ్రం=వడిగా; ఉపాయయా=పొందెను.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

౧౫

౧౬

సుమంత్రుండు, దశరథాజ్ఞను శిర నివచ్చుటకై శీఘ్రముగా రాముని గృహవహించి, మఱల రామునిఁ దోడ్కొని హంబునకుఁబోయెను. అని తాత్పర్యము

ద్వాస్తైరావేదితం తస్య రామాయా గమనం పునః
శ్రుతైవ చాపి రామ స్తం ప్రాప్తం శంకాన్వితో భవత్. ౫

టీక॥ పునః=మఱల; తస్య=ఆసు డినవాఁడు; అభవత్=అయెను.
మంత్రునియొక్క; ఆగమనం=రాక; అంత, ద్వారపాలకు, "లాసుమం
ద్వాస్తైరాః=ద్వారపాలకులచేత; రా త్రుండువాకిటవచ్చియున్నా"డని, రా
మాయ=రామునికొఱకు; ఆవేదితం= మునకుఁదెప్పిరి; రాముండును, సుమం
త్రెబుపఁబడినది. రామశ్వాపి- రామఁ త్రుండుమఱలవచ్చుటనువిని, "మఱలవ
డును; తం-ఆసుమంత్రుని; ప్రాప్తం= చ్చుటకుఁగారణంబేమికో" యనిసం
వచ్చినవానిఁ గా; శ్రుతైవ=వినిసంత దేహంబునొందెను.
నే; శంకాన్వితః=సందేహముతోఁగూ అని, తాత్పర్యము.

ప్రవేశ్య చై సం త్వరితం రామో వచన మబ్రవీత్

టీక॥ రామః = రాముఁడు; త్వరి తం=శీఘ్రముగా; ఏనం=ఈసుమంత్రు లోనికి వచ్చునట్లుచేసి, యతనిఁజూచి, ని; ప్రవేశ్యచ = ప్రవేశింపఁజేసి; వచ యిట్లని, చెప్పెను.
నం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

య దాగమనకృత్యం తే ధూయ స్త ద్భూ హ్యశేషతః. ౬

టీక॥ ధూయః=మఱల; తే=నీకు; నీవుమఱల నిచ్చటికేమికార్యముగా యత్=ఏది; ఆగమనకృత్యం= వచ్చుట వచ్చితివో, దాని, సంతయుసవివరంబు కై నకార్యము; తత్=దాని; అశేషతః= గాఁజెప్పుము. అని, రాముండుసుమం సాకల్యముగా; బ్రూహి=చెప్పుము. త్రునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ తత స్సూతో రాజా త్వాం దృష్టు మిచ్ఛతి

౧౭

౧౮

శ్రీమద్రామాయణము * ఆర్యోధ్యాకాండము. ౫

స ౪

శ్రీత్వా ప్రమాణ మతే త్వం గమనాయే తరాయ వా. ౭

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సూ	జీయొక్క దాకొ అకుఁగాని; త్వం=నీ
తః=సుమంత్రుండు; తం = ఆరాముని	వు; ప్రమాణం=ప్రభుండవు.
గూచిః; రాజా=దశరథమహారాజు;	అంత, సూతుండు, రామునింబూ
త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టం=చూచుటకు; ఇ	చి, “దశరథమహారాజునినుఁబూడఁగో
చ్చతి=కోరుచున్నాఁడు. శ్రుత్వా=	రుచున్నాఁడు; ఈమాటనువిన్నవైని,
(ఈమాటను) విని; అత్ర = ఈవిషయ	దశరథునియొద్దకుఁ బోవుటకుఁ గాని,
మందు; గమనాయ = పోవుటకొఱకుఁ	యూరకుండుటకుఁగాని, నీవప్రభుండ
గాని, ఇతరాయవా (ఇతరపైవా)=మ	వు” అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సూతవచ శ్రుత్వా రామో థ త్వరయాన్వితః
ప్రియయా రాజభవనం పున దక్రిష్టం నరేశ్వరమ్. ౮

టీక॥ రామః=రాముండు; ఇతి=ఇ	ష్టం=చూచుటకు; రాజభవనం= రాజ
ట్లు; సూతవచః=సుమంత్రునిమాటను;	గృహంబును; ప్రియయా=పొందెను.
శ్రుత్వా=విని; అథ=అటుతర్వాత; త్వ	రాముం, డిట్లు, సుమంత్రునిమాటవి
రయా=వేగముతో; అన్వితః=కూడిన	ని, మఱిదశరథమహారాజుంజూచుట
వాఁడై; పునః=మఱి; నరేశ్వరం=మ	కై, వేగంబుగా రాజగృహంబునకుఁ
నుష్ఠులకుఁబ్రభుండయినదశరథుని; దక్రి	బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తం శ్రుత్వా సమనుష్ఠాంతం రామం దశరథో నృపః
ప్రవేశయామాస గృహం వివత్సః ప్రియ ముత్తమమ్. ౯

టీక॥ నృపః=మనుష్యులందాలించున	టను; వివత్సః = చెప్పఁగోరినవాఁడై;
ట్టి; దశరథః=దశరథుండు; సమనుష్ఠా	గృహం=ఇంటిని; ప్రవేశయామాస=
ంతం=వచ్చిన; తం=ఆ; రామం=రాము	ప్రవేశింపఁజేసెను.
ని; శ్రుత్వా=విని; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమ	దశరథమహారాజు, రాముండువా
యిన; ప్రియం=సంతోషకరంబగుమా	కిటవచ్చియుండుటనుద్వారపాలకులవ

లననెటింగి, ఉత్తమంబగుప్రియవారములు చేసెను.

శెప్పందలఁచి, గృహంబులోనికివచ్చిన అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశన్నచ చ శ్రీమా నామో భవనం పితః

దదర్శ పితరం దూరా త్ప్రణిపత్య కృతాంజలిః. ౧౦

టీక || శ్రీమా = అందఱి కన్నసరి | శక = చూచెను.

కుండగు; రాఘవః = రాముండు; పితః = తండ్రియైన దశరథునియొక్క; భవనం = గృహమును; ప్రవిశన్నే = ప్రవేశించుచునే; గూర్త = దూరమునుండి; ప్రణిపత్య = నమస్కరించి; కృతాంజలిః = చేయబడిన నేమో దుగలవాడై; పితరం = తండ్రిని; దద

శ్రీమంతుండగురాముండు, తండ్రి గృహంబుప్రవేశించుచునే, దూరంబు ననుండి, నమస్కరింబుండెని, చేతులు మొగిప్పకొని, సవిసయంబుగఁ దండ్రీయ గుదశరథమహారాజును, సందర్శించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణమంతం సమష్టాఽఽతం పరివృజ్య ధూమికః

ప్రదిశ్య చాస్తై రుచిర మాసనం పున రిబ్రవీత్. ౧౧

టీక || ధూమికః = ధూమినిదాలించు | ల; అిబ్రవీత్ = చెప్పెను.

నట్టిదశరథుండు; ప్రణమంతం = నమస్కరించుచున్న; తం = ఆరాముని; సమష్టాఽఽతం = పరివృజ్య - కొఁగిలించుకొని; అస్తై = ఈరామునకు; రుచిరం = మనోహరమైన; ఆసనం = ఆసనమును; ప్రదిశ్య = ఇచ్చి; పునః = మఱి

దశరథమహారాజు, అట్లు నమస్కరించుచున్నరామునెత్తి కొఁగిలించికొని, యతని మనోహరంబగు ఆసనంబు నంగూడుకొండెని, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామ వృద్ధోన్మీ దీఘాయా ధూక్తా భోగా మయేషి తా

అన్నవద్భిః క్రతుశతై స్తథేష్టం ధూరితక్షణైః. ౧౨

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౧

స ౪

టీక॥ రామ = రాముడా! అహం	తైః = యాగమలయొక్క నూలులనే
(అధ్యాపృతము) = నేను ; దీక్షా	తః ఇష్టం = యజింపబడినది.
యః = అధికమయినయొప్పుగల;	రాముడా! నేను దీక్షా కాలము బ్ర
వృద్ధః = ముదుసలివాడను; అస్తి = అ	తికి వృద్ధుండవైతి; నేనుగోరిన భోగం
గుచున్నాను. మయా = నాచేత;	బులనన్నింటి ననుభవించినాడను; అ
తాః = కోరబడిన; భోగాః = భోగము	ట్లు; ప్రశస్తంబులయినయన్నప్రదానం
లు; ఘక్తాః = అనుభవించబడినవి . త	బులు నధికదక్షిణలుగల పెక్కు నూ
థా = అట్లు; అన్నవద్ధి = ప్రశస్తంబగు	టులు యాగంబులు చేసినాడను.
నన్నముగలవియు; భూరిదక్షతైః = అ	అని, తాత్పర్యము.
ధికమయినదక్షిణగలవియునగు; క్రతుశ	

జాత మిష్ట మపత్యంమే త్వ మ ద్యానుపమం ఘవి
దత్త మిష్ట మధీతంచ మయా పురుష సత్తమ. ౧౩

టీక॥ పురుష సత్తమ = పురుష శ్రే	చ = అధ్యయనము చేయబడినదియు.
ష్ఠండవగు రాముడా! అద్య = ఇప్పు	పురుష శ్రేష్ఠండవగు రాముడా! ఇ
దు; త్వం = నీవు; మే = నాకు; జాతం =	ష్టడు, నీవు, నాకు బ్రియుండవు; భూమి
పుట్టినవాడవును; ఇష్టం = ప్రియుండవు	యందు సాటి లేని వాడవునగు కుమా
ను; ఘవి = భూమియందు; అనుపమం =	రుండవై యున్నావు; నేను, బెక్కు దా
సరిలేనివాడవునగు; అపత్యం = బిడ్డండ	నములు చేసినాడను, యాగములు చేసి
వు. మయా = నాచేత; దత్తం = ఇవ్వబ	నాడను, అష్టధ్యయనంబును జేసినా
డినది. ఇష్టం = యజింపబడినది. అధీతం	ను. అని, తాత్పర్యము.

అనుభూతాని చేష్టాని మయా వీర సుఖాన్యపి

టీక॥ వీర = పరాక్రమ శాలివగు	లుకాని యనుట; సుఖాన్యపి = సుఖంబు
రాముడా! ఇష్టాని = కోరబడిన, లేక,	లును; మయా = నాచేత; అనుభూతాని
శాస్త్రంబునకీష్టంబులయిన, నిషిద్ధంబు	చ = అనుభవించబడినవియు.

౯౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము.

స ౪

పరాక్రమశాలివగురాముఁడా ! యుఁడే; సందియములేదు) అని చెప్పఁబ
 “అనిషిద్ధ ముఖత్యాగీ పశురేవ నసం క్రియించునట్లు, శాస్త్రంబుననిషిద్ధంబు
 యి” (శాస్త్రంబునందునిషిద్ధంబుకా లుకానిసుఖంబులను, యథేష్టంబుగాన
 నిసుఖంబునువిడుచువాఁడు, పశుపా) నుభవించినాఁడను. అని, తాత్పర్యము.

దేవషిషిత్వవిప్రచాదా మన్యణోస్త్రి తథాత్మనః. ౧౪

అహం (అధ్యాహృతము) = నే యనముచేయుటవలన ఋషుల ఋషి
 ను; దేవషిషిత్వవిప్రచాదాం, దేవ ముదీతినది; నిన్నుఁగనుటవలనఁచితరు
 తలకునుఋషులకును బితరులకును బ్రా లఋషిముదీతినది; నానావిధంబులు
 ప్తాఋషులకును; తథా = అట్లు; ఆత్మ గాదానంబులు సేయుటచే బ్రాహ్మణుల
 నః = శరీరమునకును; అన్యణః = ఋషులంబుఁదీతినది; అట్లు, సమస్తసుఖం
 అప్పులేనివాఁడను; అస్త్రి = అగుచు మలననుభవించినాను, గావున, శరీర
 న్నాను. ఋషులంబునుం దీర్చుకొన్నవాఁడనైతి

అట్లు, యాగములు చేయుటంజేసి, ని. అని, తాత్పర్యము.
 నాకుదేవతలఋషులంబుఁదీతినది; అధ్య

న కించి న్నను కర్తవ్యం తవాన్య త్రాధి షేచనాత్

అతోయత్త్వా మహం బ్రూయాం తన్నేత్వం కర్తుమహాసి. ౧౫

టీక॥ తవ = నీయొక్క; అధిషేచనాత్ తుం = చేయుటకు; ఆహాసి = తగు
 అన్యత్ర = అధిషేకించుటచక్క; కిం దువు.
 చిత్ = కొంచెమయినన; మమ = నాకు; నీకురాజ్యాధిషేకము సేయుటచ
 కర్తవ్యం = చేయుఁడవలసినది; న = క్క, నేనుమఱేమియుఁ జేయవలసినది
 లేదు. అతః = ఇందువలన; అహం = లేదు; కావున, నేనునీకేమిచెప్పెదనో
 నేను; త్వం = నిన్నుఁగూర్చి; యత్ = దే దానినివిప్పుచునాకొఱకుఁ జేయవలెను.
 సి; బ్రూయాం = చెప్పుదునో; త్వం = నీ
 పు; తత్ = దాని; మే = నాకొఱకు; క

అని, తాత్పర్యము.

అద్య ప్రకృతయ స్సర్వా స్త్వా మిచ్ఛంతి సరాధిపమ్

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము.

స ౪

అత స్త్వాం యువరాజాన మభిషేక్యోమి పుత్రక. ౧౬

టీక అద్య=ఇప్పుడు;ప్రకృతయః=	సుగా; అభిషేక్యోమి = అభిషేకిం
జనులు;సర్వాః=అందఱును; త్వం=ని	చెదను.
న్ను;నరాధిపం=మనుష్యులకుఁబ్రభుని	చిన్నికొమరుండవగురాముఁడా! ఇ
గా;ఇచ్చంతి=కోరుచున్నారు.పుత్రక=	ప్పుడు,ప్రజలందఱు, “నీవురాజుకావ
చిన్నికొమరుండ వగు రాముఁడా! అ	లె”ననికోరుచున్నారు; కావున, నీకు
తః=ఇందువలన;త్వాం=నిన్ను; యువ	యావరాజ్యంబొసంగెదను.
రాజానం(యువరాజం)=యువరాజు	అని, తాత్పర్యము.

అపిచా ద్యా శుభా౯ రామ స్వక్ష్మే పశ్యామి దారుణ౯
సనిఘా౯తా దివో లూ-చ పతేత హ మహస్వనా. ౧౭

టీక రామ=రాముఁడా! అపిచ=	టలేనిస్వస్థున; దివః(సంధియార్జము)=
ఇంతియఁగాక;అద్య = ఇప్పుడు;స్వ	ఆకాశమునుండి;పతేతి=పడుచున్నది.
ష్మే=స్వప్నమునందు; దారుణ౯=	రాముఁడా!ఇదిగాక, నాకు, స్వ
భయంకరంబులయిన; అశుభా౯=అ	ప్నంబున,భయంకరంబులును,అమంగ
మంగళశరంబులగునుత్పాతంబులను; ప	శకరంబులనగునుత్పాతంబులు, కనుప
శ్యామి=చూచుచున్నాను. ఇహ=ఈ	డుచున్నది;ఆకాశంబునుండి, పిడుగుల
దేశమునందు;మహస్వనా=అధికమయి	తోఁగూడ, మంటలేనియగుులు,గొప్ప
నధ్వనిగలదియు; సనిఘా౯తా=పిడుగు	ధ్వనితోఁబడుచున్నవి.
తోఁగూడినదియునగు; ఉలూ-చ=మం	అని, తాత్పర్యము.

అవప్తబ్ధంచ మే రామ నక్షత్రం దారుణే గ౯హైః
ఆవేదయంతి దైవజ్ఞా స్సూర్యుగారకరాహుభిః. ౧౮

టీక రామ=రాముఁడా! మే=నా	ర్యుగారకరాహుభిః= సూర్యుఁడు
యొక్క;నక్షత్రం=జన్మనక్షత్రము;దా	నంగారకుఁడురాహువుననెడు ;
రుణైః = భయంకరంబులయిన;సూ	హైః= గ్రహములచేత; అవప్తబ్ధం=

అక్రమింపఁబడినది. ఇతి(అధ్యాత్మతే
ము)=అని; దైవజ్ఞాః=జ్యోతిషికులు; ఆ
వేదయంతి=తెలుపుచున్నారు.

రాముడా! “నాజన్మనక్షత్రమును,

భయంకరులగునూర్యుఁడునంగారకుం
డురాహువునాక్రమించియున్నా”రని,
జ్యోతిషికులు, చెప్పుచున్నారు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రాయేగహి నిమిత్తానా మీద్యశానాం సమేద్యవే

రాజాహి మృత్యు మాప్నోతి ఘోరం వాపద మృచ్ఛతి. ౧౯

టీక॥ ఈద్యశానాం=ఇట్టివయిన; స
నిమిత్తానాం=శకునములయొక్క; స
ముద్యవే=పుట్టుకగలుగఁగా; ప్రాయే
గహి=బాహుశ్యముచేత మాత్రము;
రాజా=రాజు; మృత్యుం = మరణము
ను; అప్నోతిహి=పొందుచున్నాఁడుగ
దా!వా=లేక; ఘోరం= భయంక

రమయిన; అపదం=విపత్తును; ఋచ్ఛ
తి=పొందుచున్నాఁడు.
ఇట్టిమర్మమిత్రంబులు గలిగి నప్పు
డు, ప్రాయశముగా, రాజునకుమరణం
బుగలుగును; అట్లుగాదేని, గొప్పయా
పద యయినను, సంభవించును.
అని, తాత్పర్యము.

త ద్యావదేవ మే చేతో న విముంచతి రాఘవ

తావదేవా భిషించస్వ చలాహి ప్రాణినాం మతిః. ౨౦

టీక॥ రాఘవ=రాముడా!తత=
అందువలన; యావదేవ= ఎంతలోపల
నె; మే=నాయొక్క; చేతః=మనసు, లే
క, ఆలోచన; నవిముంచతి=విడువదో;
తావదేవ=అంతలోపలనే ; అభిషిం
చస్వ=అభిషేకిండుకొనుము . ప్రాణి
నాం=జంతువులయొక్క; మతిః= బు
ద్ధి; చలాహి=క్షోభములేనిదికదా!

రాముడా! అందువలననె, నాకీప్పు
డుగలిగిన, “నిన్నయావ రాజ్యమునంద
భిషేకింపవలె” ననియెడుతలంపు మా
బుటకుమునుపే, నీవభిషి క్తుండవగుము;
అట్లుకాదేని, ప్రాణులబుద్ధి చంచలం
బు, కావున, భేదంబుకలుగును.
అని, తాత్పర్యము.

అద్య చంద్రో ఘృపగతః పుష్యా రూప్యం పునర్వహ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫

స ౪

శ్వః పుష్క యోగం నియతం వత్స్యంతే దైవచింతకాః. ౨౦

టీక॥ అద్య = ఈది నమనందు ; చం ముతో సంబంధమును ; శ్వః = రేపు ; వ
ద్రం = చంద్రుడు ; పుష్కతే = పుష్క త్యంతే (అక్షము) = చెప్పచున్నారు.
నక్షత్రముకన్న ; పూర్వం = ముందుద నేడు, చంద్రుడు, పుష్కమునకు
యిన ; పునర్వసూ = పునర్వసు నక్షత్ర ముందు నక్షత్రబయిన పునర్వసువుం
మును ; అఘృషకశః = పొందినాడు, బొందియున్నాడు ; మనమభిషేకము
దైవచింతకాః = జ్యోతిషికులు ; నియ నకునియించికోసనపుష్కయోగము
తం = అభిషేకముకొఱకు, నిశ్చయింపఁ రేపువచ్చునని, జ్యోతిషికులు చెప్పచు
బడిన ; పుష్కయోగం = పుష్కనక్షత్ర న్నారు. అని, తాత్పర్యము.

తతః పుష్కేభిషింబస్య మన స్త్వర యతేవ మామ

శ్వ స్తాహ వభిషేక్యోమి యావరాశ్య పరంతప. ౨౧

టీక॥ తతః = అందువలన ; పుష్కే = భిషేక్యోమి = అభిషేకించెదను.
పుష్కనక్షత్రమునందు ; అభిషింబస్య = కావున, నీవు, పుష్కనక్షత్రంబుననభి
అభిషేకించుకొనుము. మాం = నన్ను ; మ క్తుండవగుము, నామనసే నన్ను వేగిర
నః = మనసు ; త్వరయతీవ = వేగిరపటచు పటచు చున్నట్లున్నది, శత్రువులంజం
చున్నదివోలెనున్నది. పరంతప = శ పురాముడా ! రేపు, నీకుయావరా
తువులఁ దపింపఁజేయురాముడా ! జ్యభిషేకంబు, చేసెదను.
త్వా = నిన్ను ; శ్వః = రేపు ; యావరా అని, తాత్పర్యము.
శ్యే = యావరాజుదొరతనమునందు ; అ

తస్మాత్త్వ యాద్య ప్రభృతి నిశేయం నియతాత్మనా

సహ వధోవ ప వ స్తవ్యా దర్శప్రస్తరశాయినా. ౨౩

టీక॥ తస్మాత్ = అందువలన ; అద్య / నా = నిగ్రహింపబడిన మనసుగలవాఁ
ప్రభృతి = ఇదిమొదలు ; నియతాత్మ / డవు ; దర్శప్రస్తరశాయినా = దర్శుల

తో నేర్పఱుపఁ బడినశయ్య యందుఁ
బరుండువాఁడవునగు; త్వయా = నీచేత;
వభ్యాసహ = భార్యతోఁగూడ; ఇ
యం = ఈ; నిశా = రాత్రి; ఉపవస్త
వ్యా = ఉపసంపదవలసినది.

అట్లుగుటంజేసి, యిది మొదలు, నీవు,
మనంబునిశ్చలంబుఁజేసికొని, దర్శలమై
బరుండి, యుండి, భార్యతోఁగూడ, నీరా
త్రియంతయు, నుపవాసం బుండవల
యును. అని, తాత్పర్యము.

సుహృదశ్చ ప్రమత్తాస్తాంరక్షంత్యద్య సమం తతః

భవంతి బహు విఘ్నాని కార్యాజ్యేవం విధానిహి. ౨౪

టీక|| సుహృదశ్చ = స్నేహితులును;
అప్రమత్తాః = ఏమఱుపాటులేనివారలై;
అద్య = ఇష్టదుఃత్వాం = నిన్ను; సమం
తతః = అంతటను; రక్షంతు = రక్షింతు
రుగాక. ఏవం విధాని = ఇట్టివైన; కా
ర్యాణి = పనులు; బహు విఘ్నాని = అ
నేకములగు విఘ్నములుగలవి; భవం

తిహి = అగుచున్నవిగా!
ఇట్టిగొప్పకార్యములకు, అధికము
గా, విఘ్నములుగలుగును, గావున, నీ
స్నేహితులందఱును, ఎచ్చరికగల్గి, ని
న్నిష్ఠుడు, సర్వవిధంబులను, రక్షింపవ
లయును. అని, తాత్పర్యము.

విప్రోషితశ్చ భరతో యావదేవ పురాదితః

తావదేవాభిషేకస్తే ప్రాప్తకాలో మతో మమ. ౨౫

టీక|| భరతశ్చ = భరతుఁడును; యావ
దేవ = ఎంతవఱకునే; ఇతః = ఈ; పు
రాత = పట్టణమునుండి; విప్రోషితః =
దూరముగానున్నవాఁడో; తావదేవ =
అంతవఱకే; తే = నీయొక్క; అభిషే
కః = అభిషేకము; పాప్తకాలః = పొం
దలబడినకాలముగలదిగా; మే = నాకు,

(నాచేసనుట) మతః = ఎన్నఁబడినది.
దూరదేశమునకుఁ బోయియున్న
భరతుండు, ఈపట్టణంబునకెంతవఱకు
రాకుండునో, అంతవఱకే, నీయభిషేక
మునకుఁదగినకాలమని నాకుఁదోచుచు
న్నది. అని, తాత్పర్యము.

కామం ఖలు సతాం వృత్తే భ్రాతా తే భరత స్థితః

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౭

స ౪

శ్వేష్టానువర్తక ధర్మాత్మా సానుక్రోశో జితేంద్రియః. ౨౬

టీక॥ తే=నీయొక్క; భాతా=తమ్ముం	బడినయింద్రియములుగలవాడే.
డగు; భరతః=భరతుడు; సతాం=	నీతమ్ముండగు భరతుండు, మిక్కిలి
పెద్దలయొక్క; వృత్తే=అచారమునం	యున్నజనులయచారమునందున్నవా
దు; కామం=మిక్కిలియును; స్థితఃఖ	డే; అన్నయగునిన్ననుసరించి యుం
లు=ఉన్నవాడే; శ్వేష్టానువర్తక (ఖ	డువాడే; ధర్మబుద్ధిగలవాడే; ద
లు)=అన్ననుసరించువాడే; ధర్మా	యగలవాడే; జితేంద్రియండే, ఇం
త్తా (ఖలు)=ధర్మబుద్ధిగలవాడే=	దేమియుసందియంబులేదు.
సానుక్రోశః (ఖలు) = దయగలవా	అని, తాత్పర్యము.
డే; జితేంద్రియః (ఖలు)=జయింప	

కింతు చిత్తం మనుష్యాణా మనిత్య మితి మే మతిః

సతాంతు ధర్మనిత్యానాం కృతశోభి చ రాఘవ. ౨౭

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! కింతు=	ధర్మముతప్పని పెద్దలుమాత్రము తన
అయినను; మనుష్యాణాం=మనుష్యు	కుఁ జేసినయొపకారమును దలంతురే
లయొక్క; చిత్తం=మనసు; అనిత్యం=	కాని, యెంతమాత్రమును భేదమునొం
చంచలము; ఇతి=అని; మే = నాయొ	దరు. అని, తాత్పర్యము.
క్క; మతిః=నిశ్చయము. ధర్మనిత్యా	ఉత్తరాధర్మమునకుమాత్రముమఱిగొ
నాం=ధర్మమునందున్నైర్వముగల;	న్నవిధంబుల నథకమువ్రాయుచున్నాం
సతాంతు= పెద్దలయొక్కమాత్రము;	రు—ధర్మనిత్యానాం; సతాంతు=పె
చిత్తం (అధ్యాహృతము) = మనసు;	ద్దలయొక్కయును; చిత్తం=మనసు; కృ
కృతశోభి=చేయఁబడిన యొ పకారము	తశోభి=ఇతరులచే జేయఁబడిన మిత్ర భే
దేశోభిండునది; చకారంబుపాదపూర	దాదులచేఁబ్రకాశించునది. కొంచెమ
నౌథకము.	యినను ధర్మము దప్పని పెద్దలును గూ

అట్లయినను, మనుష్యులమనస్సు చం
దలంబనినాసిద్ధాంతము; కొంచెమైనను
లోఁబడుదురు. అని, తాత్పర్యము.

లేక; ధర్మనిత్యానాం; సతాం | దానికి సమ్మతించరు. (అనఁగా) ఇ
 తు - పెద్దలయొక్కయు; చిత్తం = పృథునీకభిషేకంబుజరిగెనేని, భరతుం
 మనసు; కృతకోభి = చేయఁబడిన దాని దునుసంతోషించును ; అట్లుజరగకుం
 చేఁబ్రకాశించునది. మనేని, భరతునకుం గూడ , రాజ్యంబు

కొంచెమైనను ధర్మముదప్పుని పె నందాసగల్గును. అని, దశరథుండు రా
 ద్దలునుం గూడ మిగిలి చేయఁబడిన దానికి, మనకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 సంతోషింతురు, కాని , చేయఁబోవు

ఇ త్యుక్త స్సో భ్యనుజ్ఞాత శ్వేభావిన్య భిషేచనే
 వ్రజేతి రామః పితర మభివాద్యా భ్యయా ద్గృహమ్. ౨౮

అభిషేచనే = అభిషేకము; శ్వః = ఇంటికి; అభ్యయాత్ = పొందెను.
 రేపు, భావిని = కాఁగలదగుచుండగా; రేపు, అభిషేకము జరగఁ గలదగు
 సః = ఆ; రామః = రాముఁడు; ఇతి = ఇ చుండగా, నిట్లుదశరథుండు చెప్పి యను
 ట్లు; ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై ; వ్ర మతియివ్వఁగానె, యారాముండు, తం
 జేతి = పొమ్మని; అభ్యనుజ్ఞాతః = అనుమ డ్రీకినమస్కారముచేసి, తనయింటికిం
 తింపఁబడినవాఁడై; పితరం = తండ్రిని; ఆ బోయెను.
 భివాద్యా = నమస్కరించి; గృహం = అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య చాత్మనో వేశ్య రాజ్ఞో ద్విష్టే భిషేచనే
 తత్త జేన చనిగఁమ్య మాతు రంతఃపురం యయా. ౨౯

టీక|| రామః (అధ్యాత్మతము) = న = ఆత్మణము చేతనే, ఆత్మణమునంజే
 రాముఁడు; అత్తనః = తనయొక్క ; వే యనుట; నిర్గమ్యచ = బయలు వెడలియను;
 శ్వః = గృహమును; ప్రవిశ్యచ = చొచ్చి మాతుః = తల్లియొక్క; అంతఃపురం =
 యు; రాజ్ఞా = దశరథమహారాజుచేత; అంతఃపురమును; యయా = పొందెను.
 ఉద్విష్టే = చేయఁదలంపఁబడిన; అభిషే రాముండు, తనయిట్లు ప్రవేశించి,
 చనే = అభిషేకనిమిత్తము; తత్త జే రాజాతనకభిషేకంబుసేయఁ దలంతు

టంజెప్పటకై తల్లియగుకాసల్య యింటికింబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తాం ప్రవణౌ మేవ మాతరం తౌమవాసిసీమ్
వాగ్యతాం దేవతాగారే దదర్శా యాచతేం శ్రియమ్. ౩౦

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)= లక్ష్మీని; ఆయాచతేం= ప్రార్థించుచు
రాముడు; తత్ర=ఆయంతః పురము న్నదియునునగు; తాం=ఆ; మాతరం=
నందు; దేవతాగారే=దేవతాగృహ తల్లిని; దదర్శ=చూచెను.
మునందు; ప్రవణౌ మేవ=ధ్యానానక్తు రాముం డచ్చట, దేవతా గృహం
రాలుగానేయున్నదియును; తౌమవా బునందు, పట్టువస్త్రంబుధరించి, మా
సిసీం= పట్టువస్త్రముకట్టుకొని యు నంబునొంది, పుత్రార్థంబుగా, రా
న్నదియును; వాగ్యతాం=మాటవిష్య జ్యలక్ష్మీంబ్రార్థించుచున్న, శ్రియ
యమైయమముగలదియును, మానవృ యినకాసల్యంబుజూచెను.
తముగలదియుననుట; శ్రియం=రాజ్య అని, తాత్పర్యము.

ప్రాగేవ చాగతా తత్ర సుమిత్రా లక్ష్మణ స్తదా
సీతా చానాయితా శృత్యా ప్రియం రామాభిషేచనమ్. ౩౧

టీక॥ ప్రాగేవ=మునుపే, రాముః సీతాచ=సీతయును; అనాయితా=తో
డు వచ్చుటకు మునుపే యనుట; ప్రి డొనివచ్చునట్లుచేయఁబడినది.
యం= ఇష్టమయిన; రామాభిషేచ రాముండువచ్చుటకుమున్నే, “ప్రి
నం= రామునియొక్కయభిషేకమును; యంబగు రామాభిషేకంబుజరగం గల
శృత్యా=విని; తత్ర=ఆకాసల్యగృహం దనివిని, సుమిత్రయనాకాసల్యయొద్దకు
బునకు; సుమిత్రాచ=సుమిత్రయును; వచ్చియుండినది; అప్పుడే లక్ష్మణుం
ఆగతా=వచ్చినది. తదా=అసుమిత్రవ చునువచ్చెను; అంతవారలు, దాసీజ
చ్చనపుడె; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుండును; ఆ నంబులంబంపిసీతనుం గూడనచ్చటకు ర
గతః=(అధ్యాహృతము)వచ్చినాడు. ప్పించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ కాలేహి కాసల్య తస్థా వామిలితేక్షణా

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౪

సుమిత్రయా న్వాస్యమానా సీతయా లక్ష్మణేనచ. ౩౨

<p>టీక॥ తస్మిన్ = ఆ; కారే = కాలము నందు; కౌసల్యా = కౌసల్య; సుమిత్ర యా = సుమిత్ర చేతను; సీతయా = సీత చే తను; లక్ష్మణేనచ = లక్ష్మణునిచేతను; అన్వాస్యమానా = సేవింపబడుచు న్నదై; అమీలితేక్షణా = మూయబడి</p>	<p>నకండ్లుగలదై; తస్మాహి = ఉండెనుగ దా! అప్పుడు, కౌసల్యాదేవి, తన్ను సుమి త్రయు సీతయు లక్ష్మణుండును సేవించు చుండగా, గండ్లుమూసికొని, ధ్యానప రయయియుండెను. అని తాత్పర్యము</p>
---	---

శ్రీత్వా పుష్కేణ పుత్రస్య యావరాజ్యాభిషేచనమ్
ప్రాణాయామేన పురుషం ధ్యాయమానా జనాదకనమ్. ౩౩

<p>టీక॥ పుత్రస్య = కొడుకైన రామున కు; పుష్కేణ = పుష్కనక్షత్రముచేత, పు ష్కనక్షత్రమునందు; యావ రాజ్యాభి షేచనం = యువరాజు దొరతనమునం దభిషేకించుటను; శ్రీత్వా = విని; కౌ సల్యా (అధ్యాహృతము) = కౌసల్యా దేవి; ప్రాణాయామేన = ప్రాణాయా మముచేత; పురుషం = పురుషుండగు, పురుష సూక్తమునందుఁ జెప్పబడిన యనుట; జనాదకనం = నారాయణు</p>	<p>ని; ధ్యాయమానా (ధ్యాయంతీ) = ధ్యానించుచు; తస్మా (అధ్యాహృతము) = ఉండెను. పుష్కనక్షత్రమునందు, గొడుకున కు యావ రాజ్యమునందుఁ బట్టాభిషేకం బుజరగునని విని, యా కౌసల్యాదేవి కొడుకునకు మంగళాభివృద్ధిగలుగుట కై పురుష సూక్తమునందుఁ బ్రతిపా దితుండగు నారాయణుని ధ్యానింపు చుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తథా సన్నియమా మేవ సోభిగ మ్యాభివాద్యచ
ఉవాచ వచనం రామో హషణయం స్తా మిదం తదా. ౩౪

<p>టీక॥ సః = ఆ; రామః = రాముడు; తథా = అట్లు; సన్నియమామేవ = మం</p>	<p>చినియమముగలదయ్యే యుండిన కా సల్యనుఁ బొంది; అభివాద్య</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౧

స ౪

❧

❧

చ=నమస్కరించియు; తదా=అప్పుడు; తం=ఆకాశల్యను; హాషాయక్=సంతసింపజేయుచు; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటలుండవారచ=చెప్పెను.

ఆరాముం డట్లుతమం బగు నియ అని, తాత్పర్యము.

అంబ పిత్రా నియక్తోస్తీ ప్రజాపాలనకమణి
భవితా శ్వోభిషేకో మే యథా మే శాసనం వితుః. ౩౪

టీక॥ అంబ=అమ్మా! పిత్రా=తండ్రిచేత; అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను; ప్రజాపాలనకమణి=ప్రజలపాలించుటయ నెదు కార్యమునందు; నియక్తం=ఆజ్ఞాపించబడినవాడను; అస్తీ=అగుచు న్నాను. మే=నాయొక్క; వితుః=తండ్రియొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞ; యథా=ఎట్లా; శధా(అధ్యాత్మతము)=అట్లు; మే=నాకు; అభిషేకం=పట్టాభిషేకము; శ్వో=రేపు; భవితా=కాగలదు. అమ్మా! ప్రజలంబాలింపుమని నన్నుండండియగు దశరథమహారాజుజ్ఞాపించెను; రేపునాకుంబట్టాభిషేకంబు జరగవలయునని, దశరథమహారాజునతిచ్చి యున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

సీతయా వ్యుపవస్తవ్యా రజసి యం మయాసహ
ఏవ మృత్విగుపాధ్యాయైస్సహ మా ముక్తవాక్ పితా. ౩౬

టీక॥ సీతయా=సీతచేతనుగూడ; మయాసహ=నాతోగూడ; ఇయం=ఈ; రజసి=రాత్రుండపవస్తవ్యా=ఉపవసింపబడవలసినది. ఏవం=ఇట్లు; పితా=తండ్రియగుదశరథమహారాజు; మృత్విగుపాధ్యాయైస్సహ=ముత్విగ్యాయులును, నాతోకలెప్పిరి. జలభో నుపాధ్యాయులతోగూడ; మాం=నన్నుగూర్చి; ఉక్తవాక్=చెప్పినాడు. సీతయును, నాతోగూడ, నేటిరాత్రి, యుపవాసంబుండవలయును; అని, దశరథమహారాజును ముత్విగులును పాధ్యాయులును, నాతోకలెప్పిరి.

అని, తాత్పర్యము.

❧

❧

౧౦౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౪

యానియాన్యత్ర యోగ్యాని శ్వోధావి న్యభిషేచనే
తాని మే మంగళాన్యద్య వై దేహ్యశ్చైవ కారయః ౩౭

టీక॥ అభిషేచనే = పట్టాభిషేకము; య = చేయించుము.
శ్వః = రేవుః ధావినిః కాఁగలదగుచుండఁ గుచుండఁగా, నేయేమంగళకార్యములు
గాఁఅత్ర = ఇప్పుడు; యానియాని = ఏయే సేయవలయునో, ఆమంగళకార్యముల
మంగళకార్యంబులు; యోగ్యాని = తగిన నన్నింటిని, నాకును, సీతకును, ఇప్పుడు,
వో; తాని = ఆ; మంగళాని = మంగళకా చేయించుము. అని, రాముండు, కొనల్య
ర్యములను; అద్య = ఇప్పుడు; మే = నాకు తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; వై దేహ్యశ్చైవ = సీతకును; కార తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత చ్చుత్వాతు కొనల్యా చిరకాలాభికాంక్షితమ్
హర్షబాష్పకలం వాక్య మిదం రామ మభావత. ౩౮

టీక॥ కొనల్యా = కొనల్య; చిరకా ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; అభావ
లాభికాంక్షితం = బహుకాలముగాఁ త = చెప్పెను.
గోరఁబడిన; ఏతత్ = ఈపట్టాభిషేకవా బహుకాలముగాఁ గోరఁబడుచుం
తకనుఁగుత్వాతు = వినినంతనె; రా డనీపట్టాభిషేకవాతకను వినినంతనె,
మం = రామునిగూర్చి; హర్షబాష్పక కొనల్యాదేవి, యానందబాష్పంబులం
లం = సంతోషముచేఁగలిగినకన్నీరుచే జేసి, తడవబడుచు, మధురంబుగా, నిట్లని,
తస్పష్టంబుగానిదియు మధురంబునగు; చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వత్స రామ చిరంజీవ హతాస్తే పరిపంథినః
జ్ఞాతీస్తేత్వం శ్రియా యుక్త స్సుమిత్రాయాశ్చ నందయ. ౩౯

టీక॥ వత్స = బిడ్డఁడవగు; రామ = నవారలు; భవంతు (అధ్యాహృత
రాముఁడా! చిరం = బహుకాలము; జీ ము) = అగుదురుగాక; త్వం = నీవు; శ్రీ
వ = బ్రతుకుము; తే = నీయొక్క; పరిపం య = రాజ్యలక్ష్మి తో; యుక్తః = కూ
థినః = శత్రువులు; హతాః = చంపఁబడి డినవాఁడవై; మే = నాయొక్కయొ;

సుమిత్రాయాశ్చ = సుమిత్ర యొక్క
యః; జ్ఞాతీ = బంధువులను ; నంద
యః = సంతోషపడునట్లు చేయుము.
విడ్డండవగు రాముడా! నీవుబహు కాల
ముజీవింపుదువు గాక; సీతత్రువులందఱు

హతులగుదురు గాక; నీవు రాజ్య లక్ష్మీం
నూడి, నాబంధువులకును సుమిత్రబంధు
వులకును సంతోషంబు సేయుము.
అని, తాత్పర్యము.

కల్యాణే బత నక్షత్రే మయి జాతోసి పుత్రక
యేన త్వయా దశరథో గుణైరారాధితః పితా. ౪౦

టీక॥ పుత్రక = చిన్నికొమరుండవగు
రాముడా! బత = సంతోషము! క
ల్యాణే = మంగళకరమయిన; నక్షత్రే =
నక్షత్రమునందు; మయి = నాయందు;
మయా (అని, పాతాంతరము) = నాచే
త; జాతః = పుట్టినవాడవు; అసి = అగు
చున్నావు. యేన = ఏకారణముచేత;
త్వయా = నీచేత; గుణైః = గుణములచే
త; పితా = తండ్రియగు; దశరథః = దశ

రథుండు; ఆరాధితః = సంతోషింపఁజే
యఁబడినాడో.
చిన్నికొమరుండవగు రాముడా!
సంతోషము! నీవు, మంచినక్షత్రమందు
నాయందుఁబుట్టివాడవు, కావుననే,
నీవు, వినయాదిసద్గుణంబులం, దండ్రీయ
గుదశరథునిసంతోషపఱచితివి.
అని, తాత్పర్యము.

అమోఘం బతమే త్కౌంతం పురుషే పుష్కరేక్షణే
యేయ మిత్యైకురాజ్యశ్రీః పుత్ర త్వాం సంశ్రయిష్యతి. ౪౧

టీక॥ పుష్కరేక్షణే = తామరపు
ష్పంబులంబోలుకండ్లుగల; పురుషే =
నారాయణునివిషయమయి; మే = నా
యొక్క; కౌంతం = ప్రతోపవాసా
దులసహించుట; అమోఘం = వ్యర్థక
ముకానిది. బత = సంతోషము! పుత్ర = కు

మారుండవయిన రాముడా! యత్
(అధ్యాహృతము) = ఏకారణము వ
లన; ఇయం = ఈ; ఇత్యైకురాజ్యశ్రీః =
ఇత్యైకువంశపురాజుల రాజ్యలక్ష్మీ,
యా (అస్త్రీ) = ఏదిగలదో; సా = (అధ్యా
హృతము) ఆరాజ్యలక్ష్మీ; త్వాం = నిన్ను;

సంక్రమ్యతి=పాండవగలదు.

కుమారుండవగురాముడా! ఇట్లు
కువలపురాజులదైనయీ రాజ్యలక్ష్మిని
స్నిహితుడౌపాండవగలదు, కావున, నేను,
బుండరీకాముండగునారాయణుని వ

తోపవాసాదులచేనారాధించినదంత
యు, నిప్పుడు, సఫలంబయినది. సం
తోషము! అని, కౌసల్యరామునితోఁ జె
ప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ మక్తో మాత్రేదం రామో భ్రాతృ మబ్రవీత్
ప్రాంజలిం ప్రహ్వ మాసీన వభిషిక్య స్తయ స్నివ. ౪౨

టీక॥ రామః = రాముడు; ఇత్యే చున్నట్లున్నవాడై, చిఱునగవుగలవాఁ
వం=ఈప్రకారముగా; మాత్రా=తల్లి డైయునుట; ఇదం=ఈమాటను; అబ్ర
చేత; ఉక్తః=చెప్పబడినవాడై; ప్రాం జలిం=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడును;
జలిం=మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడును; రాముం, డిట్లు, తల్లి చెప్పిన మాటవి
ప్రహ్వం=అణఁకువగలవాఁడును; అసీ ని, తనప్రక్కను, శేతులు మొగిచ్చికొ
నం = కూర్చుండినవాఁడునగుభ్రాత నినముందైకూచుండియున్న తమ్ముని
రం=తమ్ముండయినలక్ష్మణుని; అభివీ లక్ష్మణునింబూచి, చిఱునగవుతో, ని
త్వ్య=చూచి; స్తయస్నివ(స్థితః)=నవుట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణే మాం మయా సాధం ప్రశాధి త్వం వసుంధరామే
ద్వితీయం మేతరాశ్చానం త్వా మియం శ్రీ రుపస్థితా. ౪౩

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుడా! త్వం=పొందినది.

నీవు; మయా సాధం=నాతోఁగూడ; ఇ లక్ష్మణుడా! నీవునాతోఁగూడ, నీ
మాం=ఈ; వసుంధరాం=ధూమిని; ప్ర ధూమింబరిపాలింపుము; నీవు, నాకు
శాధి=పాలింపుము. ఇయం=ఈ; శ్రీః= రెండవప్రాణంబవగుటంశేసీ, నిన్నను,
లక్ష్మీ; మే=నామొక్క; ద్వితీయం=రెం ఈరాజ్యలక్ష్మియాశ్రయించియున్నది.
డవదియగుఅంతరాత్మానం=ప్రాణ అని, తాత్పర్యము.
మవగు; త్వం = నిన్నుండపస్థితా=

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౦౫

స ౪

సౌమిత్రే ఘంత్వ భోగాంస్త్వ మిష్టా రాజ్యఫలానిచ
జీవితం చ హి రాజ్యం చ త్వదర్థ మభికామయే. ౪౪

టీక|| సౌమిత్రే = లక్ష్మణుడా! ఈ అభికామయే = కోరుచున్నాను.
త్వం = నీవు; ఇష్టా = కోరఁబడిన; భోగా = లక్ష్మణుడా! నీవు, కోరిన భోగం
గా = భోగ్యంబులగుపదార్థంబు బులను, మఱియు రాజ్యఫలంబులగు న
లను; రాజ్యఫలానిచ = రాజ్యముచేఁగ మూల్యరత్నాభరణాదులను, అనుభ
లిగినఫలంబులను; ఘంత్వ = అనుభవించు వింపుము; పాణంబును గాని రాజ్యంబు
వుము. అహం (అధ్యాత్మతము) = ను గాని, నీకొఱకే నాకుఁగావలసినది.
నేను; జీవితంచ = ప్రాణమును; రాజ్యం అని, రాముండు, లక్ష్మణునితోఁ జె
చ = రాజ్యమును; త్వదర్థం = నీకొఱ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా లక్ష్మణం రామో మాతరా వభివాద్యచ
అభ్యున్మజ్జాప్య సీతాంచ జగామ స్వం నివేశనం. ౪౫

టీక|| రామః = రాముండు; లక్ష్మణం = ను; జగామ = పొందెను.
ణం = లక్ష్మణుని గూఁచి; ఇతి = ఇట్లు; ఉ రాముం, డిట్లు లక్ష్మణునితోఁ జెప్పి,
క్తా = చెప్పి; మాతరా = తల్లిలగుకౌస తల్లిలగుకౌసల్యానుమిత్రలకు నమస్క
ల్యానుమిత్రను; అభివాద్యచ = నమస్కరించి, వారలచే, సీతకనుజ్ఞయిప్పించి, సీ
రించియు; సీతాంచ = సీతను; అభ్యున్మజ్జాప్య = తల్లిలనుమఱి నొందఁజేసి;
జ్జాప్య = తనదైన; నివేశనం = గృహము అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతుర్థాస్కంఠః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచతుర్థాస్కంఠః టీక,
ముగిసినది.

(32)

పంచమసగ ప్రారంభః.

సందిశ్య రామం నృపతి శ్చో భావి న్యభిషేచనే
పురోహితం సమాహూయ వసిష్ఠ మిద మ్మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ అభిషేచనే=పట్టాభిషేకము; పట్టాభిషేకముమఱునాడుజరుగం
శ్వః=రేపు; భావిని=కాకలదగుచుం గలదిగానుండగా, దశరథమహారాజు,
డకగా; నృపతిః=దశరథమహారాజు; రాముని “నీవు, రాత్రియంతయునియ
రామం=రాముని; సందిశ్య=ఆజ్ఞాపిం మంబుతో భార్యాసహితంబుగనుపవా
చి; పురోహితం= పురోహితుండగు; సంబంధము” అని, యాజ్ఞాపించి, పు
వసిష్ఠం=వసిష్ఠుని; సమాహూయ=పి రోహితుండగువసిష్ఠునింబిలిచి, యిట్లు
లిచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చె ని, చెప్పెను.
పెను. అని, తాత్పర్యము.

గచ్చి పవాసం కాకుండా కారయాద్య తపోధన
శ్రీ యశోరాజ్యలాభాయ వద్వా సహ యతవ్రతం. ౨

టీక॥ తపోధన=తపస్సధనముగాఁ
 గల వసిష్ఠుఁడా! త్వం (అధ్యాత్మత
 ము)=నీవు; గచ్ఛ=పోమ్ము, అద్య=ఇప్పు
 డు; యత్రవ్రతం=నిశ్చితంబగువ్రతంబు
 గల; కాకుత్స్థం= రామసి; వధ్వాస
 హ=భార్యతోఁగూడ; శ్రీమశోరాజ్య
 లాభాయ=సంపదయొక్కయొంగీఱి
 యొక్కయు రాజ్యము యొక్కయు
 బొందుట కొఱకు ; ఉపవాసం =

తథేతి చ స రాజాన ముక్త్యా వేదవిదాం వరః

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము:౧౦౭

స ౫

స్వయం వసిష్ఠో భగవాన్ యయా రామ నివేశనం. ౩

ఉపవాసయితం రామం మంత్రవత్సంత్రకోవిదః

బ్రాహ్మం రథవరం యుక్త మాస్థాయ సుదృఢవ్రతః. ౪

టీక॥ వేదవిదాం=వేదముల నెఱింగి నవారిలోపల;వరః=శ్రేష్ఠుండును;భగవాన్=మాహాత్మ్యముగలవాఁడును; మంత్రకోవిదః=మంత్రంబులందుఁబండితుండును;సుదృఢవ్రతః=మిక్కిలియు స్థిరంబయిన వ్రతముగల వాఁడునగు; సః=ఆ;వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండు;తథేతి=అలాగేయని;రాజానం=రాజునుగూర్చి; ఉక్త్వాచ=చెప్పియు;యుక్తం=అయితముచేయఁబడిన; బ్రాహ్మం=బ్రాహ్మణులకుయోగ్యమైన;రథవరం =రథశ్రేష్ఠమును;ఆస్థాయ=అధిష్ఠించి; రామం=రాముని;మంత్రవత్=మంత్రముగలుగునట్లుగా; ఉపవాసయితం=ఉపసంప

జేయుటకు;స్వయం=తానె;రామనివేశనం=రామునియింటిని; యయా=పొందెను.

వేదవేత్తలలోశ్రేష్ఠుండు భగవంతుండుమంత్రంబులంజక్కఁగా నెఱింగి నవాఁడుదృఢవ్రతుండునగు వసిష్ఠుండు దశరథమహారాజుతో “అలాగే” యని చెప్పి, గుఱ్ఱములుగట్టిసిద్ధముచేయఁబడిన, బ్రాహ్మణులారోహింపయోగ్యంబగురథంబుపై నెక్కి, రామునిచే, సమంత్రకంబుగా, నుపవాసంబుసేయించుటకై, మఱియెవ్వరినింబంపక, తానే, రామునియింటికింబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

• స రామభవనం ప్రాప్య పాండురా భ్రమనప్రభం

తిస్రః కత్యౌ రథేనైవ వివేశ మునిసత్తమః. ౫

టీక॥మునిసత్తమః=మునిశ్రేష్ఠుండగు;సః=ఆవసిష్ఠుండు; పాండురాభ్రమనప్రభం=తెల్లనిమేఘమువలె దట్టమయినకాంతిగల;రామభవనం=రామునిగృహంబును; ప్రాప్య=పొంది; తిస్రః=మూడైన; కత్యౌ=తొట్టికట్ల

ను;రథేనైవ=రథముచేతనే; వివేశ=ప్రవేశించెను.

మునిశ్రేష్ఠుండగువసిష్ఠుండు, తెల్లనిమేఘంబుంబోలె, దట్టముగానుండు తెల్లనికాంతిగలిగియొప్పుచుండు, రామగృహంబుఁజేరి, రథంబుమీఁదనుండియే

మూడుతోట్టికట్లు, దాచెను. అని, తాత్పర్యము.

త మాగత మృషిం రామ స్వరస్థివ ససంభ్రమః

మానయిష్యక్ స మానాహంకం నిశ్చక్రామ నివేశనాత్. ౬

టీక॥ సః=ఆ; రామః=రాముడు ;	త్=ఇంటినుండి ; నిశ్చక్రామ=బయ
త్వరక్=వేగిరపడుచు; ("ఇవ") అను	లు వెడలెను.
నదివాక్యాలంకారార్థము.) ; ససంభ్ర	ఆరాముండును, బూజాహుకండ
మః=తోట్టు పాటుగలవాడై ; ఆగ	గువసిస్తుండు వచ్చుటంబుచి, యతనిం
తం=వచ్చినవాడును; మానాహంకం=	బూజించుటకై, వేగంబునందడబడు
పూజకుయోగ్యుండునగు; తం=ఆ; ఋ	చు, గృహంబునుండిబయలు వెడలెను.
షిం=వసిష్ఠమహర్షిని ; మానయి	అని, తాత్పర్యము.
ష్యక్=పూజించువాడై ; నివేశనా	

అభ్యేత్య త్వరమాణ శ్చ రథాభ్యాశం మసీషిణః

తతో వతారయామాస పరిగృహ్య రథా త్వయం. ౭

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=	ని; రథాత్=రథమునుండి ; అవతా
రాముడు; త్వరమాణః=వేగిరపడు	రయామాస=దించెను.
చు; మసీషిణః=పండితుండగు వసిష్ఠుని	రాముండు, వేగమున, వసిష్ఠుని ర
యొక్క-; రథాభ్యాశం=రథముయొ	థంబునొద్దకుఁబోయి, యంతఁ, దానె
క్క-సమీపమును గూచి ; అభ్యేత్య	యతనిచేయింబట్టుకొని, రథంబునుండి
చ=పోయియు; తతో=అంతట; స్వ	దించెను.
యం=తానె; పరిగృహ్య=పట్టుకొ	అని, తాత్పర్యము.

స చైనం ప్రశ్రితం దృష్ట్వా సంభాష్యాభి ప్రిసాద్యచ

ప్రియాహంకం హషణయక్ రామ మిత్యవాచ పురోహితః. ౮

టీక॥ పురోహితః=పురోహితుండగు; సచ=ఆవసిస్తుండును; ప్రశ్రితం=

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౦

స ౫

వినయము గలవాఁడును ; ప్రియా పలికెను.

హం=ప్రియవారతఁకుఁ దగినవాఁడు పురోహితుఁడగు నావశిష్ఠుండు,
నగు; ఏనం=ఈ; రామం=రాముని; దృ వినయసంపన్నుండును బ్రియవారతం
హ్వా=చూచి; సంభాష్య=క్షేమంబు జెప్పటకుందగినవాఁడునగునారామం
నడిగి; సభాజ్య (అని, పాతాంతర భూచి, కశలంబడిగి, ప్రసన్నుని జే
ము)=ఆదరించి; అభిప్రసాద్యచ=ప్ర సి, యతనికిసంతోషంబు నెఱపుచు, నిట్లు
సన్నుని జేసి; హషయ=సంతో చెప్పెను.
షపటచుచు; ఇతి=ఇట్లుని ; ఉవాచ= అని, తాత్పర్యము.

ప్రసన్నుడై పితా రామ యావరాజ్య మవాప్యగిసి
ఉపవాసం భవా నద్య కరోతు సహ సీతయా. ౯

టీక॥ రామ=రాముఁడా! శే=నీయొ కరోతు=చేయుము.
క్కః=పితా=తండ్రి; ప్రసన్నః= అను రాముఁడా! నీతండ్రికినియం దనుగ్ర
గ్రహించినాఁడు . యావరాజ్యం= హంబుగల్గెను; నీవు యావరాజ్యంబు
యువరాజుదొరతనమును; అవాప్య నందభిషిక్తుండవయ్యెదవు; నీవివుడు,
సి=పొందగలవు. భవా=నీవు; అ సీతతోఁగూడనుపవాసంబుండుము.
ద్య=ఇప్పుడు; సీతయాసహ=సీతతోఁ అని, తాత్పర్యము.
గూడ; ఉపవాసం= ఉపవాసమును;

ప్రాత స్త్వా మభిషేక్తాహి యావరాజ్యే నరాధిపః
పితా దశరథః ప్రిత్యా యయాతిం నహుసోయథా. ౧౦

టీక॥ నరాధిపః=మనుష్యులకుఁబ్ర స్తుఃప్రీత్యా=ప్రేమచేత; యావరా
భువును; పితా=తండ్రియైనగు; దశర ఙ్గే=యువరాజు దొరతనము సం
థః=దశరథుఁడు; ప్రాతః=ప్రాద్దున; న దు; అభిషేక్తాహి= అభిషేకింపగల
హుషః=నహుండు; యయాతింయ డుగదా!
థా=యయాతినింబోలె; త్యాం = ని సీతంకియగు దశరథమహారాజు,

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము

స ౫

పాశ్రితః కాలమున, నహుంతు యయా | యున్నాడు. అని, వసిష్ఠుండు, రామున
తికింబోలె, నీకుఁ బ్రేమంబునయావరా | కుఁజెప్పెను.
జ్యంబున, నభిషేకంబునేయ సమకట్టి | అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా స తదా రామ ముపవాసం యతవ్రతమ్
మంత్రవ త్కారయామాస వై దేహ్య సహితం మునిః. ౧౧

టీక|| సః=ఆ; మునిః=వసిష్ఠమహా | మంత్రముగలుగునట్లుగా; కారయామా
మునిః ఇతి=ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి; త | స=చేయించెను.
దా=అప్పుడు; వై దేహ్య=సీతతో; స | అవసిష్ఠుండిట్లు చెప్పి, యప్పుడు, సీత
హితం=కూడిన; యతవ్రతం=దృఢంబ | చేతను, దృఢవ్రతుండగు రామునిచేత
గువ్రతముగల; రామం=రాముని; ఉప | ను, సమంత్రకంబుగా, నుపవాసంబుచే
వాసం=ఉపవాసంబును; మంత్రవత్= | యించెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో యథావ ద్రామేణ స రాజ్ఞో గురు రచితః
అభ్య నుజ్ఞాప్య కాకుత్స్థం యయా రామనివేశనాత్. ౧౨

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; రాజ్ఞః= | రామునిగృహంబునుండి; యయా=
దశరథమహారాజుయొక్క; గురుః=ఆ | పోయెను.
చార్యుండయిన; సః=అవసిష్ఠుండు; రా | అంత, రాజగురుండగు నవ్విసిష్ఠుం
మేణ=రామునిచేత; యథావత్=శా | డు, రామునిచే యథా శాస్త్రంబుగఁ
స్త్రపద్ధతిని; అర్చితః=పూజింపఁబడిన | బూజింపఁబడి, రామునిసమృత్తిపఱచి,
వాఁడై; కాకుత్స్థం=రాముని; అభ్యను | రామునియిల్లువదలిపోయెను.
జ్ఞాప్య=బుచ్చించి; రామనివేశనాత్= | అని, తాత్పర్యము.

సుహృద్భి స్తత్ర రామోపి సహసీనః ప్రియంవదైః
సభాజితో వివేశా థ తా ననుజ్ఞాప్య సర్వశః. ౧౩

టీక|| తత్ర=అగృహంబునందు; రామోపి=రాముండును; ప్రియంవదైః=

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండముః॥

12 x

ప్రయోగవాతకలం జెప్పనట్టి; సుహృద్భిః శించెను.

సహ = స్నేహితులతోఁగూడఁజేసి అచ్చట, రాముండును, ప్రయంపదుల
 సః=కూర్చున్నవాఁడై;సభాజీతః=సం గుస్నేహితులతోఁగూడఁ గూర్చుండి
 తోషపఱుపఁబడినవాఁడై; అథ=అటు యుండి, వారలచే సంతోషపఱుపఁబడి
 తర్వాత;తా=అస్నేహితులను; స నవాఁడై, వారలనందఱనుఅన్నివిధంబు
 ర్వశః=అన్నివిధంబులను;అనఙ్గాప్య= లను ఒప్పించి, యంతఃపురఁబ్రవేశిం
 ఒప్పించి;వివేత=అంతఃపురంబు, ప్రవేశిం
 చేను. అని, తాత్పర్యము.

హృష్టనారీనరయతం రామకేశ్య తదా బభౌ

యథా మత్తద్విజగణం ప్రపుష్టినలినం సరః. ౧౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; హృష్టనారీ
నరయతం = సంతసించిన స్త్రీలునుబ
రుషులునుంగలిగిన; రామవేత్త = రాము
నియిల్లు; మత్తద్విజగణం = మదించినప
క్షుల సమూహములుగలదియు; ప్రృఢ
ల్లనలినం = చక్కగా వికసించినకమల
ములుగలదియునగు; సరోయధా = కొ
లనువలె; బధౌ = ప్రకాశించెను.

స రాజభవనప్రఖ్యా త్తస్తా ద్రామనివేశనాత్

నిగత్య దద్యుతే మాగతం వసిష్ఠా జననంవృతమ్. ౧౫

టీక॥సం=ఆ;వసిష్ఠః=వసిష్ఠుండు ;	బడిన; మాగణం=దారిని; దదృశే=
రాజభవనప్రఖ్యాతే=రాజగృహంబు	(దదృశ)=చూచెను.
తోసమానంబయ్యుండు; తస్మాత్=	అవసిష్ఠుండు, రాజగృహంబుం బో
ఆ; రామనివేశనాత్ = రామునిగృ	తెనతివిశాలసుందరంబయ్యున్న రా
హంబునుండి; నిగత్య= బయలువె	మునిగృహంబు వెలువడి, మాగణంబుం
డలి; జనసంవృతం=జనులచేమూయ	తయ, జనసమృద్ధంబు గలిగియుం

౧౧౩ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౫

టంజూ చెను. అని, తాత్పర్యము.

బృందబృందై రయోధ్యాయం రాజమాగాఁ స్వమం తతః
 ("బృంద బృందమయోధ్యాయం" ఇతిపాతాంతరం.)

బహువు రభిసంబాధాః కుతూహలజనై వ్యతాః. ౧౬

<p>టీక అయోధ్యాయం = అయోధ్యాయందలి; రాజమాగాఁ = గొప్ప త్రోవలు; బృందబృందై = గుంపులను వెంబడించుగుంపులుగల ; బృందబృందం (అని, పాతాంతరము) = గుంపులు గుంపులుగ; కుతూహలజనైః = రామాభిషేకముఁ జూచు , కోర్కె-తోఁ గూడినజనులచే; సమంతతః = అంతట ను; వ్యతాః = కప్పబడినవై; అభిసం</p>	<p>బాధాః = సంమర్దముగలిగినవి ; బహువుః = అయినవి. అయోధ్యాయందలిరాజ మాగాఁం బులందు, రామాభిషేకముఁజూడ వచ్చినజనులు, గుంపులుగుంపులుగాఁజేరియుంటంజేసి, యామాగాఁంబులు, ఇటుకటముగల్గియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

జనబృందోమీ సంఘషణ హషణ స్వనవత్ స్తదా
 బహువ రాజమాగాఁస్య సాగరస్యేవ నిస్వనః. ౧౭

<p>తదా = అప్పుడు; జనబృందోమీ సంఘషణ హషణ స్వనవతః, జనబృందం = జనులసమూహముల నెఱచు, ఊర్కి = ఆలలయొక్క, సంఘషణ = పెరుయిక చేతను, హషణ = సంతోషముచేతను, గలిగిన, స్వనవతః = ధ్వనిగల; రాజమాగాఁస్య = రాజమాగాఁమనకు; సాగరస్యేవ = సముద్రమునకువలె ; నిస్వనః</p>	<p>నః = ధ్వని; బహువ = కలిగినది. అప్పుడు, రాజమాగాఁంబునందు, గొప్పతరంగంబులంబోలు జనసమూహంబులయొరయికవలనను వారలసంతోషంబులవలనను, గలిగినధ్వని , సముద్రంబునకుం గల్గుధ్వనింబోలి యుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సిక్తసమ్మృష్టరధ్యా హి తదహ వానమాలిని
 ఆసీ దయోధ్యా నగరీ సముచ్చితగృహధ్వజా. ౧౮

టీక అయోధ్యా=అయోధ్యయను; నగరీ=పట్టణము; తత్=ఆ; అహా=పలు; సిక్తసమ్మృద్ధా=తమపంబడినవియునలంకరింపఁబడినియునగుగావుతోవలుగలదిగాను; పసమావీనీ=అలంకారార్థముగట్టఁబడిన, యరంటచెట్లుపోకచెట్లుమొదలగువానివనములపజ్జులుగలదిగాను; సముచ్చితగృహధ్వజా=ఎత్తఁబడినగృహములందుఁబెక్కిములుగలదిగాను, గృహంబులం	దెత్తఁబడిన పెక్కిములుగలదిగాననుట; ఆసీత్ హి=ఆయెను గదా! అపగటిగలదు, అయోధ్యాపట్టణమునందలిరాజమూలములన్నియుఁ, దమపంబడి యలంకరింపఁబడినవి; అచ్చటచ్చట, నరంటచెట్లును బోకచెట్లును, అలంకారార్థముగాఁగట్టఁబడినవి; ప్రతిగృహంబును, ధ్వజంబులెత్తఁబడినవి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తదా హ్యయోధ్యాలయ స్స స్త్రీచాలాబలో జనః
రామో షేక మాకాయ న్నాకాయ ఏదయం రచే. ౧౧౪

టీక తదా=అప్పు ; అయోధ్యా=అయోధ్యయనునది; నిలయః=అయోధ్యయందున్నది; స్త్రీచాలాబలో = స్త్రీలతోనుబాటు; తోను బలము లేనివృద్ధులతోను గూడిన; జనః = జనము; రామో షేకం = రామునియభిషేకమును; ఆరాంక్షాకోరుడు; రచే=సూర్యునియొక్క; యం=పొడుచుటను; ఆకాయత్ హి=	కోలుగదా! అప్పుడయోధ్యయందుండు స్త్రీలు చాలరు వృద్ధులుమొదలగు బలములేనివారు రామో షేకంబుఁ బొడంగొరికినారోదయం దెప్పుడెప్పుడగునో యిది రాంక్షాపారింబులతక, కోరుచుంటే. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ప్రజాలంకారభూతంచ జనస్యా సంపవర్థనమ్
ఉత్సాహో భూజ్జనో గ్రహ్ణంత సయోధ్యామహాన్వపమ్. ౧౧౫

టీక జనః=జనము; ప్రజాలంకారభూతంచ= ప్రజలకలంకారరూపము	యినదియు; జనస్య=జనమునకు; ఆనం దవర్థనం=సంతోషమునువృద్ధిఁబొం
--	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౫

దఁజేయునదియునగు; తం=ఆ; అయో
ధ్యమ హూశ్శవం=అయోధ్యయం
దలి రామాభిషేకోత్సవమును; ద్ర
ష్టం=చూచుటకు; ఉత్సుకః=ఉత్సా
హముగలది; అభూత్=అయినది.

ప్రజలకలంకారము గల్గించునది
యును జనులకధిక సంతోషము సేయున
దియునగు, అయోధ్యయందు జరుగె
దబోవు శ్రీరాభిషేకముఁబూడ, జనులం
దలు, నిచ్చఁగొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం తం జనసంబాధం రాజమాగళం పురోహితః
ప్ర్యాహన్నివ జనోఘం తం శనై రాజకులం యయా. ౨౧

టీక॥ పురోహితః=వసిష్ఠమహాము
ని; ఏవం=ఇట్లు; జనసంబాధం=జనస
మృద్ధముగల; తం=ఆ; రాజమాగళం=
పెద్దతోవను; పశ్యత్= (అధ్యాహ్వా
తము)చూచుచు; తం=ఆ; జనోఘం=
జనులసమూహమును; ప్ర్యాహన్నివ=
విభజించువాఁడువోలె; శనై=మెల్లఁ
గా; రాజకులం=రాజగృహమును; య

యా=పొందెను.
వసిష్ఠుండెట్లు జనులచే నిండియుండు
రాజమాగళంబుఁజూచుచు, నాజనన
మూహములను, అచ్చటచ్చట, ప్ర్యాహ
ములుగాఁబన్నువాఁడుంబోలె, మెల్లఁ
గా, రాజగృహంబునకుఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

సితాభ్రీఖరప్రఖ్యం ప్రాసాద వధిరుహ్య సః
సమీయాయ సరేంద్రేణ శక్రేణేవ బృహస్పతిః. ౨౨.

టీక॥ సః=ఆవసిష్ఠుండు; సితాభ్రీ
ఖరప్రఖ్యం=తెల్లనిమబ్బుతోను, శిఖ
రముతోను సమానమయిన; ప్రాసా
దం=మేడను; అధిరుహ్య=ఎక్కి; సరే
ంద్రేణ=రాజుతో; బృహస్పతిః=బృహ
స్పతి; శక్రేణేవ=దేవేంద్రునితోడంబో
లె; సమీయాయ=చేరెను.

ఆవసిష్ఠుండు, తెల్లనిమేఘంబును దె
ల్లని పర్వత శిఖరంబునుంబోలయున్న
యా రాజగృహంబుపైకిఁబోయి, దేవ
గురుండగు బృహస్పతి దేవేంద్రునిొద్ద
కుంబోవునటుల, దశరథమహారాజునొ
ద్దకుంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాగత మభిప్రేత్య హిత్వా రాజా సనం నృపః
ప్రప్రచ్చ సచ తస్మై త త్కృత మిత్య భ్యవేదయత్. ౨౩

టీక॥ నృపః = మనుష్యులఁబాలించున యత్ = తెలిపెను.
టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; అగ దశరథమహారాజు, తనయొద్దకువ
తం = వచ్చిన; తం = ఆవసిష్ఠుని; అభిప్రే చ్చినవసిష్ఠుంజూచి, సింహాసనంబునుండి
త్య = చూచి; ఆసనం = సింహాసనమును; లేచి, “రామునిచేనుపవాసముచేయిం
హిత్వా = విడిచి; ప్రప్రచ్చ = అడిగెను. స చినావా?” యనియడిగెను; అందుకు, ఆ
చ = ఆవసిష్ఠుఁడును; తస్మై = ఆదశరథ పసిష్ఠుండును, “రామునిచేనుపవాసము
మహారాజుకొఱకు; “తత్ = ఆరాముని చేయించినాను” అని, దశరథునకుబదు
చేనుపవాసము సేయించుట; కృతం = లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
చేయఁబడినది.” ఇతి = అని; అభ్యవేద

తేన చైవ తదా తుల్యం సహసీనా స్సభాసదః
ఆసనేభ్య స్సముత్తస్థుః పూజయంతః పురోహితమ్. ౨౪

టీక॥ తదా = అప్పుడు; సహసీనాః = సముత్తస్థుః = లేచిరి.
కూడఁగూర్చుండియుండిన; సభాసదః = అప్పుడు, దశరథునితోఁగూడఁగూ
సభిక్షులు; పురోహితం = వసిష్ఠుని; పూజ ర్చుండియుండిన సభికులును, బురోహి
యంతః = పూజించువారలై; తేన = ఆద తుండగువసిష్ఠునింబూజించుటకై, దశ
శరథమహారాజుతో; తుల్యం చైవ = సరి రథుండురేచునపుడే, యాసనంబులనుం
గానే; ఆసనేభ్యః = ఆసనంబులనుండి; డి, లేచిరి. అని, తాత్పర్యము.

గురుణా శ్శబ్దానుజ్ఞాతో మనుజౌఘం విస్మయ్య తమ్
వివేశాం తః పురం రాజా సింహా గిరిగుహమివ. ౨౫

టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; డైయే; తం = ఆ; మనుజౌఘం = సభికుల
గురుణా = గురుండగువసిష్ఠునిచేత; అ గుమనుష్యులసమూహమును; విస్మయ్య =
భ్యానుజ్ఞాతస్తు = అనుమతింపఁబడినవాఁ విడిచి; అంతఃపురం = అంతపురమును;

<p>సింహాః=సింహము; గిరిగుహామివ=పర్వతమునందలిగుహామివలె; విచేశ=విచేసెను.</p>	<p>ఓనొంది; సభికులనందఱువీడ్కొని, సింహంబుపర్యవేళునందలి గుహంబ్రవేశించునట్లు, అంతఃపురంబుఁ బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

త దగ్ర్యవేషప్రమదాబనాకలమ్
మహేంద్రవత్సప్రతిమం నిశేననమ్
విదీపయం శ్చారు వివేశ పాథివ
శ్శశీవ తారాగణసంకులం సభః. ౨౬

<p>టీక॥ పాథివః=చశరథిమహారాజు; అగ్ర్యవేషప్రమదాబనాకలం=త్రేమయినవేషముగల స్త్రీజనముచేఁగ</p>	<p>వలె; విదీపయం=మిక్కిలియుఁబ్రకాశించునట్లు; విచేశ=ప్రవేశించెను.</p>
<p>లంఠనాంబునదియును; మహేంద్రవత్సప్రతిమం = గోవేంద్రునిమూర్తి</p>	<p>చశరథిమహారాజు, చక్కఁగానలంకరించికొనియుండు స్త్రీలచేసిండి దే</p>
<p>తారాగణసంకులం = గృహములచేసిండియున్న యాకాశంబునుం</p>	<p>బోలె, బ్రకాశించునట్లు నేయుచు, బ్ర</p>

వ్యాపింపబడిన; సభభవ=ఆకాశము, అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, పంచమస్కంధః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ పంచమస్కంధాదీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౧

స ౬

(౫)

షష్ఠసర్గః ప్రారంభః.

గతే పురోహితే రామ స్సాన్నితో నియతమానసః
సహపత్న్యా విశాలాద్యౌ నారాయణ ముపాగమత్. ౧

<p>టీక॥ పురోహితే = వసిష్ఠుండు; గతే = పోయినవాడగు; రామః = రాముండు; స్సాన్నితః = స్నానముచేసినవాడైనది; నియతమానసః = నియమంబుగలమనస్సుగలవాడైనది; విశాలాద్యౌ = వెడల్పులయిన కండ్లుగల; పత్న్యాసహ = భార్యయగు సీతతోఁగూడ; నారాయణం = నారాయణుని; ఉపాగమత్ = ఉపాసించెను.</p>	<p>పురోహితుండగు వసిష్ఠుండు పోయినవాడగు; రాముండు, స్నానంబుచేసి, మనస్సుశ్వలంబుచేసికొని, విశాలంబులగు నేత్రంబులగులభార్యతోఁగూడ, నారాయణుని పాసించెను. అని తాత్పర్యము. విశేషార్థము. — “విశాలనేత్రంబులగులభార్యతోఁగూడ” ననుటచే, మనోనిగ్రహంబుసూచితమగు పన్నుటి.</p>
--	--

ప్రగృహ్య శిరసా పాత్రీం హవిషో విధివత్తదా
మహతే దైవతా యజ్ఞం జహావ జ్వలితానలే. ౨

<p>టీక॥ తదా = అప్పుడు; రామః (అధ్యాత్మతము) = రాముండు; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; హవిషః = హవిస్సుయొక్క; పాత్రీం = పాత్రమును; శిరసా = శిరస్సుచే; ప్రగృహ్య = గ్రహించి; జ్వలితానలే = మండినయగ్నియందు; మహతే = పూజ్యుడైన; దైవతాయ = దేవతయగు నారాయణునికొఱకు; అ</p>	<p>జ్ఞం = నేతని; జహావ = వెల్లవముచేసెను. రాముండు, అప్పుడు, యథాశాస్త్రంబుగా, హవిపాత్రంబును, శిరసాగ్రహించి, మండినయగ్ని హోమాశ్రమనందు, దేవతలలోనున్న త్తముండగు నారాయణునికొఱ, కాఢ్య హోమముచేసెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శేషంవ హవిష స్తస్య ప్రాశ్యా శాస్యా త్తనః ప్రియమ్

ధ్యాయ నారాయణం దేవం స్వాస్తీర్ణే కుశసంస్తరే. ౩
వాగ్యత స్సహ వైదేహ్య భూత్వా నియతమానసః
శ్రీమ త్యా యతనే విష్ణౌ శ్చి శ్చే నరవరాత్మజః. ౪

టీక॥ నరవరాత్మజః=రాచకొమరుండగురాముడు; తస్య=ఆ; హవిషః=హవిస్సుయొక్క; శేషంచ=మిగతను; పాశ్య=భక్షించి; అత్మనః=తనకు; ప్రియం=భిష్టమగువాని; ఆశాస్య=కోరుకొని; దేవం=స్వప్తిస్థితిసలహారములచేర్చిడించునట్టి; నారాయణం=నారాయణుని; ధ్యానం=ధ్యానింపుచు; విష్ణో=విష్ణుదేవునియొక్క; శ్రీమతి=అన్నిటికన్న సతతయించినదగు; ఆయతనే=ఆలయమునందు; స్వాస్తీర్ణే=తనచేతలబుభుకొనవలసినకుశసంస్తరే=దభలచేరే జేయవలసినశయనమందు; వైదేహ్యసహ=నీతతోఁగూడ; వాగ్యతః=మాటవిషయమయినియమముగలవాఁడును; నియతమానసః=నియమింపవలసిన మనస్సుగలవాఁడును; భూత్వా=అయి; శిశ్యే=పరుండెను.

రాచకొమరుండగు రాముడు,

హేమామముసేయఁగామిగిలిన హవిస్సును భుజించి, తనకుఁబ్రియంబుగోరుకొని, నారాయణుని ధ్యానించుచు, శ్రీమంతంబగునానారాయణ దేవాలయంబునందు, దాని దభలంబును భుజింపి, దాని నీతతోఁగూడ, మానంబునొంది మనసు నిశ్చలంబుఁ జేసికొని, శయనించెను. అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము, — “వైదేహ్యసహశిశ్యే” (నీతతోఁగూడబరుండెను) అనుటచే, జితేంద్రియత్వంబు సూచింపవలసినది. “నరవరాత్మజః” (రాచకొమరుండు) అనుటచే, “తానునారాయణావతారంబయ్యును, త్కత్రియుండుకావున, “విప్రాణాంధైరతంశంభుః క్షత్రియాణాంజనార్దనః” (బ్రాహ్మణులకుశివుండుదేవుఁడు; క్షత్రియులకునారాయణుండుదేవుండు) అనిచెప్పవలసిన క్షత్రియధర్మంబుననుసరించువాఁడనిసూచితమయినది.

ఏకయామావశిష్టాయాం రాత్ర్యాం ప్రతివిబుధ్య సః
అలంకారవిధిం కృత్స్నం కారయామాస వేత్తనః. ౫

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౧౧

స ౬

టీక॥ సః = ఆరాముడు; ఏకయా	మానః = చేయించెను.
మావశిష్టాయాం = ఒకజాముమగిలినది	ఆరాముడు, ఒకజాము రాత్రి
గాఁగల; రాత్ర్యాం = రాతరియందు; ప్ర	యుండఁగానే, నిద్రలేచి, గృహంబున
తివిబుధ్య = మేల్కొని; కేశ్వనః = ఇంటికీ;	కంతయునలంకారబుడచేయించెను.
కృత్స్నం = సమస్తమైన; అలంకారివి	అని, తాత్పర్యము.
ధిం = అలంకారకార్యమున; కారయా	

తత్ర శృణ్వత్ సుఖా వాచ స్సూతమాగధవందినామ్
పూర్వాం సంధ్యా మపాసీనో జజాప యతమానసః. ౬

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =	ఉపాసించినవాడై; యతమానసః = ని
రాముడు; సూతమాగధవందినాం,	యమంబుగలవనస్సుగలవాడై; జజా
సూత = పౌరాణికులయొక్కయు, మా	ప = గాయత్రిని, జపించెను.
గధ = వంశావళింగీతిఁబడువారలయొ	రామం, ఉచ్చట, సూతమాగధవం
క్కయు, వందినాం = స్తుతిపాతకులయొ	దిజనంబులనుభకరంబులగుమాటలను
క్కయు; సుఖాః = సుఖంబుగలిగించున	చు, బ్రాతస్సంధ్యనుపాసించి, వనోసి
ట్టి; వాచః = మాటలను; శృణ్వత్ = వి	గ్రహంబుగలిగి, గాయత్రిజపము చే
నుచు; పూర్వాం = మొదటిదైన; సం	సెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాం = బ్రాతస్సంధ్యను; ఉపాసీనః =	

తప్తావ ప్రణతశ్చైవ శిరసా మధుసూదనమ్
విమలతౌమసంవీతో వాచయామానచ ద్విజాత్. ౭

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =	వీతః = తెల్లనిపట్టుబట్టకేఁగవ్వబడిన
రాముడు; మధుసూదనం = మధువను	వాడై; ద్విజాత్ = బ్రాహ్మణులను; వా
రాక్షసుంజంపినవిష్ణుని; తప్తావ = స్తు	చయామానః = పుణ్యాహమనుండెప్పిం
తించెను. శిరసా = తలచేత; ప్రణతశ్చై	చెను.
వ = నమస్కరించెను. విమలతౌమసం	రామండు, విష్ణుచేవునిఁబ్రస్తుతించి

౧౩౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము
స ౫

సాష్టాంగంబుగనమస్కరించెను; అం హవాచనంబుచేయించెను.
త, మఱిలన్ననంబుచేసి, తెల్లనిపట్టు అని, తాత్పర్యము.
బట్టగట్టుకొని, బ్రాహ్మణులచేఁ, బుణ్య

తేమాం పుణ్యహఘోషో థ గంభీరమధుర స్తదా
అయోధ్యాం పూరయామాస తూర్యఘోషానునాదితః. ౮

టీక॥ అథ = అటుతర్వాత; తదా = ధ్యాపట్టణమును; పూరయామాస = నిం
అప్పుడు; గంభీరమధురః = గొప్పదియు చెను.
నుమనోహరంబునగు; తేమాం = ఆబ్రా అంత, నప్పుడు, ఆబ్రాహ్మణులుపు
హ్మణులయొక్క; పుణ్యహఘోషః = ణ్యహంబుచేప్పఁగా, మధురంబగునా
పుణ్యహఘోషి; తూర్యఘోషానునాది గొప్పధ్వని, వాద్యధ్వనింగూడి, యయో
తః = వాద్యములధ్వనిచేసెనునరించిధ్వ ధ్వయంతయు, సిండినది.
నింపఁబడినదై; అయోధ్యాం = అయో అని, తాత్పర్యము.

కృతోపవాసం తు తదా వై దేశ్యసహ రాఘవమ్
అయోధ్యాపరియ శ్రుత్వా సర్వః ప్రముదితో జనః. ౯

టీక॥ తదా = అప్పుడు; అయోధ్యాని చినది.
లయః = అయోధ్యయందునిగ-గల; జ అప్పుడు, అయోధ్యనుండుజనులంద
నః = జనము; సర్వః = అంతయు; రాఘ అు, రాముండునునీతయుయథావిధిగ
వం = రాముని; వై దేశ్యసహ = సీత నుపవాసంబునచ్చిన వృత్తాంతంబువిని,
తోఁగూడ; కృతోపవాసం = చేయఁబడి చాలసంతసించిరి.
నయుపవాసముగలవానిఁగా; శ్రుత్వా అని, తాత్పర్యము.
తః = వినిసంతసె; ప్రముదితః = సంతసిం

తతః పౌరజన స్సర్వ శ్రుత్వా రామాభిషేచనమ్
చృభాతాం రజసిం దృష్ట్వా చక్రే శోభయితుం పురీమ్. ౧౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; పౌరజనః = పట్టణమునందుండుజనము;

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౦

స ౬

సర్వం=అంతయు; రామాభిషేచనం= రామాభిషేకమును; శత్రుత్వా=వినోద భాతాం=తెల్లవాటిని; రజసిం=రాజసి; వృష్ట్యా=చూచి; పురిం = పట్టణము ను; శోభయితుం=అలంకరించుటకు; చక్రే=చేసినది.

అంశం, బట్టణంబునందు జనులం దలును, రామాభిషేకంబు జరిగెను. నిన్ను నాచుగావునం, తెల్లవాలుటంజూచి, పట్టణంబునలంకరించుటకై, యరచి చెల్లుగట్టుట మొదలగు కార్యంబులంజేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

నితాభిశిఖరాభేషు దేవతాయతనేషుచ
చతుష్పదేషు రథ్యాసు వైశ్యేష్వట్టాలకేషుచ. ౧౧
నానాపణ్యసమృద్ధేషు వణిజా మాపణేషుచ
కుటుంబివాం సమృద్ధేషు శ్రీమత్స భవనేషుచ. ౧౨
సభాసుచైవ సర్వాసు పృతేష్వా లక్షీణేషుచ
ధ్వజా స్సముచ్చితాన్చిత్రాః పతాకాశ్చ భవం ప్రదా. ౧౩

టీక|| తదా=అప్పుడు; నితాభిశిఖరాభేషు=తెల్లనిచుట్టుతోను బర్వతశిఖరముతోను సమానములయిన; దేవతాయతనేషుచ=దేవాలయములందును; చతుష్పదేషు=చాలుగు దారులుకలియ న్నలములందును; రథ్యాసు=రాజమా గణంబులందును; వైశ్యేషు=చౌధుల యములందును; అట్టాలకేషుచ=ప్రాకారములమీద యుద్ధాధికముగా నిమింపబడిన నాలుగు స్తంభములమం టపములందును; నానాపణ్య సమృద్ధే షు=పలుచెఱంగులగువిక్రయింపదగిన వానిచేనిండిన; వణిజాం=వైశ్యులయొక్క; ఆపణేషుచ=అంగళ్లయందును;

కుటుంబివాం=గృహస్థులయొక్క; సమృద్ధేషు=వృద్ధిగలవియును; శ్రీమత్స=సంపదగలవియునగు; భవనేషుచ=ఇండ్లయందును; సర్వాసు=సమస్తముల యిన; సభాసుచైవ=సభలయందును; అలక్షీణేషు=అంగటంబుజూడబడిన, ఉన్నతములయినయనుట; పృతేషుచ=చెల్లయందును; ధ్వజాః=గుఱుతులుగ లటెక్కె-ములును; చిత్రాః=నానావిధ ములయినరంగులుగల; పతాకాశ్చ=చట్టటెక్కె-ములును; సముచ్చితాః=ఎత్తబడినవి; అభివక్ష=అయినవి. అప్పుడు, తెల్లనిషేషుంబును తెల్లనిపర్వతశిఖరంబునుంబోలి యొప్పుచుండు

౧౨౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬

దేవాలయంబులందును, జదుకంబులం బులునగుగృహంబులందును, సమస్తస
దును, రాజమాగళంబులందును బౌద్ధా భాస్థలంబులందును, ఉన్నతంబులగువృ
లయంబులందును, అట్టాలకమందిరంబు ఊంబులందును, రాజచిహ్నంబులుగల
లందును, నానావిధంబులగువస్తువులచే పెక్కెంబులను, మఱియుఁబలుఁడెఱం
సమృద్ధంబులయియుండు వైశ్యులయం గులగురంగులుగలఘట్టిపెక్కెంబులను,
గల్గఁదలందును, శ్రీమంతంబులుసమృద్ధం ఎత్తిరి. అని, తాత్పర్యము.

నటనతక సంతానాం గాయకానాంచ గాయతామ్
మనఃకణఃసుఖా వాచ శృశ్రీపుశ్చ తత స్తతః. ౧౪

టీక॥ జనాః (అధ్యాత్మ్యతము) = జ నట్టి; రాచశ్చ = మాటలను, పాటలను
సులు; తత స్తతః = అంతనంత; నటనతక ట; శుశ్రీః = వినిరి.
క సంతానాం, నట = అభినయము సే అంతంతకు, నటులునతకములును
యవారలయొక్కయు, నతక = నా నోహరంబు గాఁబాడుచు, నభినయంబు
ట్యము సేయువారలయొక్కయు, సం లునాట్యంబులుం జేసిరి; గాయకులు
ఘానాం = సమాహములయొక్క యోహరంబు గాఁ బాడిరి, ఆధ్వని, చె
యు; గాయతాం = పాడుచున్న; గా పులకు శ్రవణహిత్రంబునసంతోషంబు
గాయకానాంచ = గానము సేయువారం సేయుచునంతమనసునకునాహ్లాదంబునె
యొక్కయు; మనఃకణఃసుఖాః = మన ఆపుచు, జనులకువినవచ్చెను.
మనకును జెప్పలకును సుఖము గలిగించు అని, తాత్పర్యము.

రామాభిషేక యుక్తాశ్చ కథా శ్చక్ర మిథో జనాః
రామాభిషేకే సంప్రాప్తే చత్వరేషు గృహేషుచ. ౧౫

టీక॥ రామాభిషేకే = రామునిప మిథః = పరస్పరము; రామాభిషేకయు
ట్టాభిషేకము; సంప్రాప్తే = రాఁగా; చ క్తాః = రామునిపట్టాభిషేకముతో సం
త్వరేషు = ముంగిల్లయందును; గృహే బంధించిన; కథాశ్చ = మాటలను ; చ
షుచ = ఇ-డ్లయందును; జనాః = జనులు; శ్చక్ర = చేసికొనిరి.

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండముః౧౩

స ౬

రామునిపట్టాభిషేకము సమీపింపఁ | పట్టాభిషేకంబుఁగూఱించినమాటలనే, ప
గానే, జనులు, ముంగిళ్ల యందును గృ | రస్వరము చెప్పకొనుచుండిరి.
హంబు లోపలనుం జేరి, రామునిప | అని, తాత్పర్యము.

బాలా అపి శ్రీడమానా గృహద్వారేఽథ సంఘశః
రామాభిషవసంయుక్తా శ్చక్రరేవం మిథః కథాః. ౧౬

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; గృహద్వారే=చక్రరే=చెప్పకొనిరి.
ఘ=ఇండ్లవాక్కిళ్ల యందు; సంఘశః= గృహంబుల వాక్కిళ్ల యందాడుకొ
గుంపులుగా; శ్రీడమానా=అడుకొను నుచుండుపిల్లవాండునుండ, రాము
చున్నట్టి; బాలాఅపి=పిల్లవాండుని; సపట్టాభిషేకంబుగూఱించినమాటలనే,
మిథః=పరస్పరము; రామాభిషవసం పరస్పరము, చెప్పకొనుచుండిరి.
యుక్తా=రాముని పట్టాభిషేకముతో అని, తాత్పర్యము.
సంబంధించిన; కథాః = మాటలను;

కృతపుష్పేప హరశ్చ ధూపగంధాధివాసితః
రాజమాగః కృత శ్శ్రీమాన్ పౌత్రై రామాభిషేచనే. ౧౭

టీక॥ రామాభిషేచనే=రామునిప | మాన్=కాంతిగలదిగాను; కృతః=చే
ట్టాభిషేకమునిమిత్తమయి; పౌత్రై= యెఱచినది.
పట్టాభిషేకమునందుండుజనులచేత; రాజ రామునిపట్టాభిషేకమునిమిత్తమై,
మాగః=పెద్దతొలివ; కృతపుష్పేప యయోధ్యనుండుజనులు, రాజమార్గం
హరశ్చ = చేయబడినపుష్పములయొ బులనంతటను బువ్వంబులంబల్లి, సుగంధి
క్ర చల్లుటగలదిగాను; ధూపగంధా ధూపంబులువేసి, యలంకరించి, శ్రీమం
ధివాసితః = పొగలగంధముచే వాసన తంబులగునట్లుచేసిరి. అని తాత్పర్యము.
గొట్టునట్లు చేయబడినది గాను; శ్రీ

ప్రకాశ కరతౌఘం చ నిశాగమన శంకయా
దీపవృత్తాం స్తథా చక్రు రనురథ్యాసు సర్వశః. ౧౮

టీక॥పౌరాః = పట్టణంబునందుండుదీపస్తంభంబులను; చక్రం = చేసేరి.	అయోధ్యనుండుజనులు, రామాభిషేకము ముగియుటకుమున్నె రాత్రివచ్చుననిసంశయించి, వెల్తురు గట్టుటకై, ప్రతిరాజమాగఁబునందును, నానావిధంబులగు, దీపస్తంభంబులను, వృక్షకారంబుగా, నిమిఁచిరి.
దుజనులు; నిశాగమనశంకయా = రాత్రియొక్కవచ్చుటనుగుఱించినసంశయముచేత ; ప్రకాశకరణార్థంచ=వెలుతురుచేయుటకొఱకును; అనురధ్యాను=(అనురధ్యం) ప్రతి రాజమాగఁబునందును; సర్వశః=అన్నివిధంబులను; దీపవృక్షౌ తథా=వృక్షంబులువలెనుం	అని, తాత్పర్యము.

అలంకారంపుర నైశ్యవం కృత్వా తత్పుర వాసినః

అకాంక్ష మాచౌ రామస్య యావ రాజ్యాభిషేచనమ్. ౧౯

టీక॥తత్పురవాసినః = ఆపట్టణమునందుండువారలు; ఏవం=ఇట్లు; పురస్య=పట్టణంబునకు; అలంకారం=అలంకారమును; కృత్వా=చేసి ; రామస్య = రామునియొక్క ; యావరాజ్యాభిషేచనం=యావరాజు దొరతనమునందభిషేకించుటను ; అకాంక్షమా	చాం=కోరుచు; ఆసక్ (అధ్యాహృతము)=ఉండిరి. అయోధ్యనుండువారలు, ఆపట్టణంబునకిట్లలంకారంబు గావించి, రాముని యావరాజ్యపట్టాభిషేకమునకు నిశ్చితంబగుముహూర్తంబునెదురు నూచుచుండిరి. అని, తాత్పర్యము.
--	---

సమేత్య సంఘశ స్సర్వే చత్వరేషు సభాసుచ

కథయంతో మిథ స్తత్ర ప్రశశంసు జ=సాధివమ్. ౨౦

టీక॥పౌరాః (అధ్యాహృతము)=పట్టణంబునందుండుజనులు; సర్వే=అందఱును ; చత్వరేషు=ముంగిళ్లయందును ; సభాసుచ=కొలుపుకూటంబులందును ; సంఘశః=గుంపులుగుంపులుగా ; సమేత్య=చేరి; తత్ర=అచ్చట; మిథం=పరస్పరము; కథయంతః=మాటలాడుకొనుచు; జనాధిపం=జనులకు బ్రధుండుయినదశరథుని; ప్రశశంసుః=పొగడిరి	పట్టణవాసిజనులందఱును, ముంగిళ్ల
--	-------------------------------

యందుఁగొలుపుకూటంబులందు గుంపు నొకరుమాటలాడుకొనుచు, దశరథులుగుంపులుగాఁజేరి,యచ్చట,నొకరితో నట్లని,ప్రశంసించిరి.అని, తాత్పర్యము.

అహో మహాత్మా రాజాయ మిద్యైకు కలనందనః

జ్ఞాత్వా యో వృద్ధ మాత్మానం రామం రాజ్యే భిషేక్యతి. ౨౧

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు ; ఆత్మానం= మహారాజు; మహాత్మా=అధికమయిన తన్ను; వృద్ధం=ముదుసలినిగా ; జ్ఞా బుద్ధిగలవాఁడు.అహో=అశ్చర్యము! త్వా=ఎఱింగి; రామం=రాముని;రా ఇత్యైకువంశంబును సంతోషింపఁ జేయునట్టి యీదశరథమహాజు, తాను అభిషేకింపఁగలఁడో; సః(అధ్యాహృతము)= అట్టి; అయం=ఈ; ఇత్యై కువంశమునందు;అభిషేక్యతి= వృద్ధుండగుట నెఱింగి,రాజ్యంబునందు రామనభిషేకింపఁదలంచినాఁడు, కావున,నితండు,మిక్కిలియుబుద్ధిశాలి. ఆ తనింపఁజేయునట్టి; రాజా= దశరథ శ్చర్యము!అని,తాత్పర్యము.

సర్వే శ్యమగృహీతాస్త్యయ నోరామో మహీపతిః

చిరాయ భవితా గోప్తా దృష్టలోకపరావరః. ౨౨

టీక॥యతః=ఏకారణంబువలన;దృ త, అనుగ్రహింపఁబడినవారము; స్త్ర ష్టలోకపరావరః= చూడఁబడినలోకంబునందలియెచ్చునెక్కువలగలిగిన;రా (స్త్యః)=అగుచున్నాము. మనము బహుకాలముగాఁ గోరున మః=రాముఁడు; చిరాయ=బహుకాలమునకుఁసః=మనకు; మహీపతిః=రా ట్లు,మనకు , లోకంబునందలియెచ్చునెక్కువలనన్నిటి నెఱింగిన రాముండు రా జును రక్షకుండునుగాఁగలఁడు,కావున మనముపరమేశ్వరునిచే ననుగ్రహింపఁ బడినవారముగుచున్నాము. అని, తాత్పర్యము. తము)=మనము;సర్వేపి= అందఱము ను;అనుగృహీతాః = పరమేశ్వరునిచే

అనుద్ధత మనా విద్వాక్ ధర్మాత్మా భాగ్యవత్సలః
యథాచ భాగ్యమస్మిన్ స్తథా స్తాస్వపి రాఘవః. ౨౩

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; అనుద్ధతః = అధ్యుత్తము (అధ్యాత్మతము) చ = కే
తమనాః = గర్వములేమనసుగలవారై హముగలవాడను.
ప. విద్వాక్ = సుచితుండు. ధర్మాత్మా = రాముండు, గర్వములేనివాడు; పం
త్మా = ధర్మ బుద్ధిగలవాడు. భాగ్యవత్సలః = కితుండు; ధర్మ బుద్ధిగలవాడు; తమ్ము
స్వలః = తమ్ములందు బ్రేమగలవాడు. అంతుజాల ప్రేమగలవాడు; తమ్ములం
రుథా = ఎట్లు; భాగ్యమ = తమ్ములం దెట్టి ప్రేమయుండునో, అట్టి ప్రేమయు
దుఃస్వగ్ధః = స్నేహముగలవాడో; త మనయంబును నిర్ణయింపనాడు.
థా = అట్లు; అస్తాస్వపి = మనయందు అని, తాత్పర్యము.

చిరం జీవతు ధర్మాత్మా రాజా దశరథో నఘః
యత్ర సాదే నాభిషిక్తం రామం ద్రత్యోమహేవయమ్. ౨౪

టీక॥ వయం = మనము; యత్ర సాదే = బ్రతుకుం గాక.
న = ఎవ్వనియనుగ్రహముచేత; అభిషిక్తం = మన మెవ్వనియనుగ్రహంబునంజేసి,
క్తం = అభిషేకింపఁబడిన; రామం = రా మ్మాభిషిక్తుండగు రాముంజూడఁబోవు
ముని; ద్రత్యోమహే (ద్రత్యోమః) = మన్నామో; ధర్మాత్మండుంభావర
చూడంగల మో; సః (అధ్యాత్మతము) హితుండునగునాదశరథుండు, బహు
అట్టి; అనఘః = పాపములేనివాడను; కాలము, జీవించియుండుం గాక. అని,
ధర్మాత్మా = ధర్మ బుద్ధిగలవాడను పౌరులుదశరథునింబ్రశంసించిరి.
గు; రాజా = రాజును; దశరథః = దశ అని, తాత్పర్యము.
రథుండు; చిరం = బహుకాలము; జీవ

ఏవంవిధం కథయతాం పౌరాణాం శుశ్రువు స్తదా

దిగ్భ్యో పి శ్రుతవృత్తాంతాః ప్రాప్తా జానపదా జనాః. ౨౫

టీక॥ శ్రుతవృత్తాంతాః = వినఁబడిన రామాభిషేకవృత్తాంతము గలవార

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము. ౧౨

స ౬

లును, కావుననే; దిగ్భ్యః=దిక్కులనుండి; పాప్తాః=వచ్చినవారలనగు; జానపదాః=గ్రామంబులనుండు; జనాపి=జనులను; శదా=అప్పుడు; ఏవంవిధం=ఈప్రకారముగా; కథయతాం=చెప్పకొనుచుండు; పౌరాణం=పట్టణంబునందుండు వారలయొక్క; వాక్యానః(అధ్యాహృతము)=మాటలను;

శుశ్రువః=వినినది. అప్పుడు, రామాభిషేక వృత్తాంతము విని, నానాప్రదేశంబులనుండి వచ్చిన జానపదులగు జనులను, ఈప్రకారముగా నాపౌరులు మాటలాడు కొనుచుండగా, రామాటల నాలకించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తే తు దిగ్భ్యః పురీం ప్రాప్తా ద్రస్తుం రామాభిషేచనమ్
రామస్య పూరయామాసుః పురీం జానపదా జనాః. ౧౬

టీక॥ రామాభిషేచనం=రాముని పట్టాభిషేకమును; ద్రస్తుం=చూచుటకు; దిగ్భ్యః=దిక్కులనుండి; పురీం=పట్టణమును; ప్రాప్తాః=వచ్చిన; తే=ఆ; జానపదాః=గ్రామంబులనుండు; జనాపి=జనులను; రామస్య=రామునియొక్క; పురీం=పట్టణమయిన యోధ్య

ను; పూరయామాసుః=నించిరి. అట్లు, రామాభిషేక వృత్తాంతము విని, రాముని రాభిషేకంబుల బాటలాడై, నానాప్రదేశంబులనుండి, యెవరైనను వచ్చియున్న యా గ్రామవాసిజనులు, రాముని పట్టణంబగు సయోధ్యయంతయు నిండియుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

జనాఘే తైర్విసృచ్ఛి శ్శుశ్రువే తత్ర నిస్వనః
పర్వసూ దీణః వేగస్య సాగర స్సేవ నిస్వనః. ౧౭

టీక॥ తత్ర=ఆయోధ్యయందు, విసృచ్ఛి=వ్యాపించుచున్న; తైః=ఆ; జనాఘేః=జనల సమూహముచేత; ఉత్పాదితః=(అధ్యాహృతము)=కలిగింపబడిన; నిస్వనః=ధ్వని; పర్వసు=పూర్ణిమలందు; ఉదీణః=వేగ

స్య=అధిమయిన వేగముగల; సాగరస్య=సముద్రముయొక్క; నిస్వనః=ధ్వనివలె; శుశ్రువే=వినుటచేసి. ఆయోధ్యయందు, అట్లు, నానాప్రదేశంబులందుండి వచ్చుచుండు జనస

౧౨౨ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౬

మూశాంబులవలనంగలిగినధ్వని, పాద, సముద్రమందలి, ధ్వనియుంబోలె,
ర్ణములందు, ఆధికవేగమునొందియుండుండనడి. అని, తాత్పర్యము.

తతస్తదింద్రక్షయసన్నిభంపురమ్
దిదృక్షుభిజానపదైరుపాగతైః
సమంతత్స్పస్వనమాకులంబభౌ
సముద్రయాదోభివాణవోదకం. ౨౮

టీక || తతః=అంతట; ఇంద్రక్షయసన్నిభం=చేవేంద్రునిగృహంబుతో సమానమయినదియుండిదృక్షుభిః=రామాభిషేకముఁ జూడఁగోరువారును; ఉపాగతైః=వచ్చియుండువారునగు; జానపదైః=గ్రామంబులనుండు జనుల చేత; సమంతత్=అంతటను; సస్వనం=ధ్వనితోఁగూడినదియును; ఆకులం=కలఁతనొందినదియునగు; తత్=ఆపురం=పట్టణము; సముద్రయాదోభిః=సముద్రమునందలి జలజంతువులచేత; సస్వనం, ఆకులం (అధ్యాహృతము)=ధ్వనితోఁగూడినదియు, కలఁత

నొందినదియునగు; అణవోదకమివ=సముద్రమునందలిజలమువలె; బభౌ=ప్రకాశించెను.
అంత, చేవేంద్రునిభవనంబుతో సాటియగునాయయోధ్యాపట్టణము, రామాభిషేకముఁజూడఁగోరివచ్చియున్న గ్రామవాసులగుజనులు సేయు ధ్వనులచేతను, వారలుగుంపుగుంపుగాఁ దిలుగులాడుటంగల్గినకలఁతచేతను, జలజంతువులచే రొదగల్గి కలఁతపడియుండు సముద్రజలంబుంబోలి, ప్రకాశించినది.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, షష్ఠస్కంధః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ షష్ఠస్కంధాదీక.
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫

స ౭

అ

సప్తమసగః ప్రారంభః.

జ్ఞాతిదాసీయతోజాతా కైకేయ్యాస్తు సహూషితా
ప్రాసాదం చంద్రసంకాశ మారురోహ యదృచ్ఛయా. ౧

టీక॥ యతోజాతా=ఎచ్చటనోవు
ట్టినదియును; సహూషితా=కూడను
న్నదియునగు; కైకేయ్యాః=కైకేయి
యొక్క; జ్ఞాతిదాసీతు=బంధువులయి
నపుట్టింటివారిచేహరణంబుగానివ్వఁబ
డినదాసీయగుమంధరయనునది మాత్ర
ము; చంద్రసంకాశం=చంద్రునితోస
మానమయిన; ప్రాసాదం=మేడను;
యదృచ్ఛయా=స్వేచ్ఛచేత; అరురో
హ=ఎక్కను.

ఎచ్చటనోవుట్టికైకేయిపుట్టింటివా
రుకైకేయికిహరణంబివ్వఁగా వచ్చి కై
కేయితోఁగూడనున్న మంధరయనుదా
సి, సున్నము పూయఁబడియుంటంజేసి

చంద్రుండుంబోలెఁడల్లఁగానున్నమేడ
పై స్వేచ్ఛచేసెకైను. అనితాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — “యతోజాతా”
(ఎచ్చటనోవుట్టినది) అని, చెప్పటచే,
“రామునిపట్టాభిషేకంబుచెఱచి, రా
ముని వనవాసంబుసేయునట్లు చేసిన
యామంధర దేశగోత్రంబులుదాహరిం
పందగినవిగా” వనిసూచింపఁబడినది. ఆ
యభిప్రాయంబుననే, “మంధర” యని
పేరును, జెప్పఁబడదయ్యె; దేవతలు,
రామునిచే రావణునిఁ జంపించుటకై,
పంపఁబడినది, కావున, దేవరహస్యంబు
వెల్లడియగునని దానికులాదులంజెప్ప
లేదనికొందఱందురు.

సీక్తరాజపథాం కృత్స్నం ప్రకీణకుసుమోత్కరాం
అయోధ్యాం మంధరా తస్మాత్ప్రాసాదా దన్వవైత్తుత. ౨

టీక॥ మంధరా=మంధర; తస్మాత్=
ఆ; ప్రాసాదాత్=మేడనుండి; సీక్తరా
జపథాం=తడుపఁబడినరాజమార్గం
బులుగలదియు; ప్రకీణకుసుమోత్క-

రాం= చల్లఁబడినపూలసమూహము
లుగలదియునగు; అయోధ్యాం = అ
యోధ్యను; కృత్స్నం=అంతను; అన్వ
వైత్తుత=చూచెను.

మంధర, యామేడపైనిలుచుండి, తవులుగుబాళించుచుండు, నయోధ్యాప
దుపంబడిన రాజమాగంబులతోనొట్టణంబునంతయుఁజూచెను.
ప్పుచు, అంతటఁజల్లఁబడినపూలచేదా ఆని, తాత్పర్యము.

పతాకాభి ర్వరాహాభి ధ్వజైశ్చ సమలంకృతాం
వృతాం ఛందపథైశ్చాపి శిరస్సానుతజనై ర్వృతామ్. ౩
మాల్యమోదకహస్తైశ్చ ద్విజేంద్రై రభినాదితాం
శుక్లదేవగృహద్వారాం సర్వవాదిత్రనిస్సన్వామ్. ౪
సంప్రహృష్టజనాకీర్ణాం బ్రహ్మఘోషాభినాదితాం
ప్రహృష్టవరహస్త్రిశ్వాం సంప్రణదితగోవృషామ్. ౫
ప్రహృష్టముదితైః పౌరై రుచ్చితధ్వజమాలినీం
అయోధ్యాం మంధరా తస్మా త్రాసాదా దన్వవైక్షత. ౬

టీక||మంధరా=మంధర; తస్మాత్= గల; ద్విజేంద్రైశ్చ= బాహ్యుణశ్రేష్ఠుల
ఆ; ప్రాసాదాత్=మేడనుండి, వరా చేతను; అభినాదితాం=అంతటను ధ్వ
హాభిః= శ్రేష్ఠములయిన; పతకా నింపఁజేయఁబడినదియును; శుక్లదేవగృ
భిః=రాజచిహ్నంబులుగలపెక్కెంబు హద్వారాం = తెల్లనిదేవాలయముల
లచేతను; ధ్వజైశ్చ=సాధారణంబుల వాక్కుగలదియును; సర్వవాదిత్రనిస్సన్వ
గు పెక్కెంబులచేతను; సమలంకృ నాం= సమస్తములయినవాద్యములధ్వ
తాం= చక్కఁగానలంకరింపఁబడినది నులుగలదియును; సంప్రహృష్టజనాకీ
యును; ఛందపథైశ్చాపి=స్వేచ్ఛగాఁ ణాం=మిక్కిలియు సంతసించినజను
బోవుటకైయేర్పఱుపఁబడిన యడ్డదా లచేవ్యాపింపఁబడినదియు; బ్రహ్మఘో
రులచేతను; వృతాం=చుట్టఁబడినదియు నే ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియును; ప్ర
ను; శిరస్సానుతజనైః=తలకున్ననమ చే ధ్వనింపఁజేయఁబడినదియును; ప్ర
చేసినజనులచేత; వృతాం=చుట్టఁబడిన హృష్టవరహస్త్రిశ్వాం=మిక్కిలియు
దియు; మాల్యమోదకహస్తైః=పుష్ప గగుర్పాటునొందినశ్రేష్ఠములయినయే
మాలికలునుకుడుములును చేతులందుఁ నుంగులును గుఱ్ఱములును గలదియును;

శ్రీ మద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౧

స ౭

సంప్రదించి తగోవృషాం=అధికముగా
ధ్వనించుచుండు నాఁబోతులుగలదియు
ను; ప్రహృష్టముదితైః= గగుర్పాటు
నొందినవారునుసంతసించినవారునగు;
పౌరైః=పట్టణమునందుండుజనులచేత;
ఉచ్చితధ్వజమాలినీం =ఎత్తబడినటె
క్కెములయొక్క పక్షిగలదియు న
గు;అయోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణ
మును;అన్వవై త్తత=చూచెను.

రాజచిహ్నంబులు వ్రాసినటెక్కె
ములచేతను సాధారణధ్వజంబులచేత
నుఅలంకరింపబడి, జనులుయధేచ్ఛం
బుగా సంచరించుటకైనిమింపబడిన
యడ్డత్రోవలతోనొప్పుచు, దలకున్నా
నముచేసిపరిశుద్ధులయియుండు జనుల
తోఁగూడి, రామునకుఁగానుకలుసమ
ర్పించుటకై పుష్పమాలికలఁ గుడుము
లుఁజేతులంబట్టుకొని తిరుగుచుండుబ్రా
హ్మణశ్రేణుల సంతోషధ్వనులచేసిందిన

దై, సున్నముపూయబడియుంటంజేసి,
తెల్లఁగానుండు దేవాలయ ద్వారంబు
లుగలదై, యెల్లవాద్యంబులువాయిం
పఁబడుటవలన,వానిధ్వనులచేవాదితం
బై, మిక్కిలియు సంతోషంబునొంది
యున్నజనులుగలిగి, యెచ్చటచ్చటబ్రా
హ్మణులు సేయు వేదపారాయణంబు
లంగల్గినధ్వనులచేవ్యాపింపబడి, రా
మునియభిషేకంబుగుఱించి మృగాదు
లునుగూడ సంతోషంబునొందుటంజేసి
గగుర్పాటునొందిన మేలయినయేనుం
గులునుగుఱ్ఱంబులునుసంతోషాతిశయం
బున అంకెలువేయుచుండునాఁబోతు
లునుంగలిగి, సంతోషవిశేషంబునగగు
ర్పాటు నొందిన పౌరజనులచేనైత్తిక
ట్టబడినధ్వజంబులనలరారుచున్న,య
యోధ్యాపట్టణంబునంతయును, మంధ
ర,యామేడపైనిలుచుండి,చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రహషోత్ఫుల్లనయనాం పాండురక్షౌమవాసినీమ్

అవిదూరే స్థితాం దృష్ట్వా ధాత్రీం పప్రచ్ఛమంధరా. ౭

టీక!! మంధరా=మంధర ; ప్రహ
షోత్ఫుల్లనయనాం= సంతోషముచే
వికసించియుండుకండ్లు గలదియును ;
పాండురక్షౌమవాసినీం= తెల్లనిపట్టు
బట్టను కట్టుకొన్నదియును ; అవిదూ

రే=దూరముకానిస్థలమందు , సమీప
మునందనుట; స్థితాం= ఉన్నదియున
గు;ధాత్రీం=దాదినీ; దృష్ట్వా=చూచి;
పప్రచ్ఛ=అడిగెను.

సంతోష విశేషంబున వికాసంబు

నొందియున్నకండ్లుగలిగి, తెల్లనిపట్టు
చీరకట్టుకొని, తనకుసమీపంబుననేయు
న్నదాదినిబూచి, మంధర, యిట్లనియడి
గెను. అని తాత్పర్యము.

విశేషార్థము.—“సంతోషంబు
నవికాసంబునొందినకండ్లుగలది” అనున
ది మొదలగు విశేషణములచే “దాది” రా
మునిదాదియని తెలియవచ్చుచున్నది.

ఉత్తమేనా భిసంయుక్తా హాషేణా ధాపరా సతీ
రామమాతా ధనం కిన్ను జనేభ్య స్సంప్రయచ్చతి. ౮

టీక॥ రామమాతా = రామునితల్లి
యనినకౌసల్య ; ఉత్తమేనా = మిక్కిలి
యునధికమయిన ; హాషేణా = సంతో
షముతో ; అభిసంయుక్తా = కూడినదై ;
అథాపరాసతీ (అపి) = ధనమందాసక్తి
గలదయ్యెను ; జనేభ్యః = జనులకొఱ
కు ; ధనం = ద్రవ్యమును ; సంప్రయచ్చ
తి = ఇచ్చుచున్నది. కిన్ను = ఎందుక ?
రామునితల్లి యగుకౌసల్య, స్వభా
వంబున , ధనసంగ్రహంబుసేయునది
కావున నెవ్వరికినేమియునివ్వనిదియయి
నను, ఇప్పుడు అధికముగా సంతోషము
నొంది, జనులకు ధనమునిచ్చుచున్నది ;

ఇందుకేమికారణము.
అని తాత్పర్యము.
విశేషార్థము.—“అర్థపరా” (ధ
నమునందాసక్తిగలది) అని , కౌసల్య
యందు మంధరకుంగల్గి యుండు ద్వేషం
బున, మంధరచే జెప్పబడినది. “కా
సల్య” యని పేరుదాహరింపక “రామ
మాతా” (రామునితల్లి) యని చెప్పట
చే, కౌసల్యపేరు చెప్పటకుఁగూడ మన
సురాకుండునంతటి, ద్వేషంబుకౌసల్య
పై, మంధరకుం గల్గి యుండినది” అని
సూచింపబడినది.

అతిమాత్రప్రహషోయం కిం జనస్య చ శంస మే

టీక॥ జనస్యచ = జనమునకును ; అయం =
ఈ ; అతిమాత్రప్రహషణః = అధికమ
యిన సంతోషము ; కిం (జాతః) = ఎందు
వలనఁగలిగినది? మే = నాకు ; శంస =

చెప్పము.
జనులకింతయధికమయిన సంతోషం
బెందువలనఁగలిగినది? నాకు జెప్పము.
అని, తాత్పర్యము.

కారయ్యతి కిం వాపి సంప్రహృష్టో మహీపతిః. ౯

<p>టీక॥ మహీపతిః = భూమికింబ్రభు వయిన దశరథుడు; సంప్రహృష్టః = ఎచ్చుగాసంతసించినవాడై; కింవాపి = చేసినను; కారయ్యతి (కిం) = చే యబోవుచున్నాడా?</p>	<p>లేక, భూమికిం బ్రభువయినదశర థమహారాజు, సంతోషంబునొంది, యే కార్యమునై నది జేయఁ బోవుచున్నా డా? దీనిసవిస్తరంబుగా నాకుఁ జెప్పు ము. అనియడిగెను. అని తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఏదీర్ఘమాణా హషేణ ధాత్రీతు పరయా ముదా
ఆచవత్క్షేధ కుబ్జాయై ధూయసీం రాఘవశ్రియమ్. ౧౦

<p>టీక ॥ అథ = అటుపిమ్మట; ధాత్రీ తు = దాదియును; హషేణ = సంతో షముచేత; ఏదీర్ఘమాణా = పగులునట్లు చేయఁబడుచున్నదై; ధూయసీం = అధికమయిన; రాఘవశ్రియం = రాము నియందుంచఁబడులక్ష్యిని; కుబ్జాయై = గూనిదైనమంధరకొఱకు; పరయా = అధికమయిన; ముదా = సంతోషముచే; ఆచవత్క్షే = చెప్పెను.</p>	<p>తెలియించియుండుటవలననవయవంబు లుబ్బటంజేసిపగుల్పబడుచున్నదోయ నియెన్నందగి యొప్పుచు, గూనిదైనమం ధరకై కేయి పక్షమునందుండునదగుట వలన, దానికి రామాభిషేకవాతక చె ప్పఁదగినదైనను, సంతోషాశిశయంబు న మనంబెఱుంగక, యట్టి, రామాభిషే కవాతకను, ఇట్లని, చెప్పెను. అని తాత్పర్యము.</p>
--	---

అంతనాదాది, లోపలసంతోషంబ

శ్వః పుష్కేణ జితక్రోధం యావరాశ్చేన రాఘవమ్
రాజా దశరథో రామ మభిషేచయి తానఘమ్. ౧౧

<p>టీక॥ రాజా = రాజయిన; దశర థః = దశరథుడు; పుష్కేణ = పుష్కనక్ష త్రముతో; యుక్త (అధ్యాహృతము) -</p>	<p>కూడిన; శ్వః = రేపు; జితక్రోధం = జ యింపఁబడినకోపంబుగలవాఁడును; అ నఘం = పాపములేనివాఁడును; రాఘ</p>
--	--

౧౩౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩

వం = రఘువంశమునందుఁబుట్టినవాఁడు
నగు; రామం = రాముని; యావరాజ్యే
న = యువరాజుదొరతనముచేత; అభి
షేచయి తా = అభిషేకింపఁగలఁడు.

దశరథమహారాజు, రేపు పుష్కనక్ష
త్రంబునఁ, గోపంబును స్వాధీనపఱచు

కొనినవాఁడును బాపము సేయని వాఁ
డువగురాముని, యువరాజుదొరతన
మనుదు, అభిషేకింపఁబోవుచున్నాఁ
డు. అని, దాది, మంధరకుఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ధాత్యాశ్రస్తు వచనం శ్రుత్వా కుజ్ఞాక్షిప్ర మషషితా
కైలాసశిఖరాకారా త్ప్రసాదా దవరోహత. ౧౨

టీక || కుజ్ఞా = గూనిదైనమంధర దిగెను.

ర; ధాత్యాశ్రు = దాదియొక్క; వ
చనం = మాటను; శ్రుత్వాతు =
వినినంతసే; అమర్షితా = కోపము
నొందినదై; కైలాసశిఖరాకారాత్ =
కైలాసపర్వతపుశిఖరముయొక్క యా
కారమువంటియాకారముగల; ప్రాసా
దాత్ = మేడనుండి; క్షిప్రం = శీఘ్రము
గా; అవరోహత (అవరోహత్) =

గూనిదైనమంధర, దాదిచెప్పినమా
టవిని, యాక్షణమే యధికమయినకో
పంబునొంది, తెల్లఁగా నత్యున్నతం
బైయుంటుండేసీ కైలాసపర్వత శిఖరం
బుంబోలెఁజూపట్టుచున్న యా మేడపై
నుండి, వేగంబుగా, దిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

సా దహ్యామానా కోపేన మంధరా పాపదర్శినీ
శయానా మేత్య కైకేయా మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౩

టీక || పాపదర్శినీ = పాపముగలిగి
చుకార్యమునే చూచునదియైన, పాప
ముగలిగించు కార్యమునేచేయఁ గోరు
నదియయినయనుట; సా = ఆ; మంధ
రా = మంధర; కోపేన = కోపముచేత;
దహ్యామానా = కాల్యంబుచున్నదై;

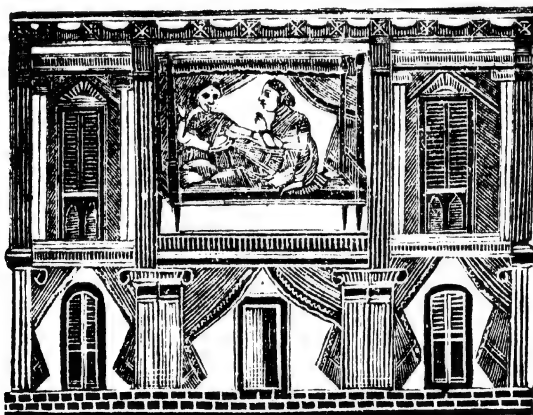
శయానాం = పరుండియున్న; కైకే
యాం = కైకేయిని; ఏత్య = పొంది; ఇ
దం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్ర
వీత్ = చెప్పెను.

పాపముగలిగించుకార్యములనే చే
యఁగోరుస్వభావముగలయమంధర,

కోపంబున నెట్టగా నుండుముఖంబు మొగియెప్పుడు, బరుండియున్న కైకయి
దలగు నవయవంబులుగల్గుటంజేసి, ద కడకుఁబోయి, యాకైకయంజూచియి
హింపఁబడుచున్నదోయని యెన్నుండ ట్లునిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉత్తిష్ట మూఢే కిం శేషే భయం త్వా మభివర్తతే
ఉపప్లుత మఘాఘేన కి మత్తానం నబుధ్యసే. ౧౪

టీక॥ మూఢే = తెలివిలేనిదానా! ఉత్తిష్ట = లేవము; కిం = ఎందుకు; శేషే =
పరుండియున్నావు? భయం = వెఱపు; పరుండియున్నావు? నీకిప్పుడు గొప్పభ
త్వాం = నిన్నుఁగూచి; అభివర్తతే = యంబు రాఁబోవుచున్నది; నీకింకఁబె
వచ్చుచున్నది. అఘాఘేన = దుఃఖము కుఁదుఃఖంబులుకలుగఁబోవుటనుదెల
లసమూహముచేత; ఉపప్లుతం = కొట్టఁబడిన; అత్తానం = నిన్ను; కిం = ఎందువల
న; నబుధ్యసే = తెలిసికొనవు? తెలిపలేనిదానా! తెమ్ము; ఏలవ
రుండియున్నావు? నీకిప్పుడు గొప్పభ
యంబు రాఁబోవుచున్నది; నీకింకఁబె
కుఁదుఃఖంబులుకలుగఁబోవుటనుదెల
సికొనకయేలయూరకున్నావు?
అని, తాత్పర్యము.

అనిష్టే సుభాగాకారే సాధాగ్యేన వికల్పసే
చలం హి తవ సాధాగ్యం నద్యాస్రోత ఇవోష్ణగే. ౧౫

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౭

టీక॥ అనిష్టే = పెనిమిటికిఁబ్రయు బోవుచున్నదిగదాయనుట.
 రాలవుకానిదానవును; సుభగాకారే = నీవుయథార్థఁబుగా నీ పెనిమిటిక
 భాగ్యంబుగలిగినట్లుండునాకారముగల ప్రేమవు; పైకిభాగ్యంబుగలదానిభంగి
 దానవునగుకైకేయా! సౌభాగ్యేన = నగపడుచున్నావు; మఱియు, “నాకే
 భాగ్యముగలుగుటచేత; వికళస్థసేపొగ భాగ్యంబుగలదు” అనినిన్నునీ వెపొగడు
 దుకొనుచున్నావు. తవ = నీయొక్క; సౌ కొనుచుంటివి; ఇప్పుడు, ఎండకాలము
 భాగ్యం = భాగ్యముగలిగియుండుట; ఉ నందు, ఏటిప్రవాహముంబోలె, నీభా
 వ్యగే = ఎండకాలమునందు; నద్యాః = ఏ గ్యంబంతయు, నాశమునొందఁబోవుచు
 టియొక్క; సోత ఇవ = ప్రవాహమువ న్నది. అని, మంధరకైకేయితోఁజెప్పిన
 లె; చలంహి = కదలునదిగదా! నశింపఁ ది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా తు కైకేయా రుష్టయా పరుషం వచః
 కుబ్జయా పాపదర్శిన్యా విషాద మగమ త్పరమ్. ౧౬

టీక॥ కైకేయాతు = కైకేయియు ధికమయిన; విషాదం = దుఃఖమును; అగ
 ను; రుష్టయా = కోపించునదియును; పా మతే = పొందెను.
 పదర్శిన్యా = పాపముగలిగించుకార్య కైకేయి, యిట్లుకోపంబునొందినది
 ములనే చూచుచున్నదియునగు; కుబ్జ యుఁబాపంబులనె చేయఁగోరుస్వభా
 యా = గూనిదైనమంధరచేత; ఏవం = ఇ వంబుగలదియునగు మంధరచెప్పినపరు
 ట్లు; పరుషం = కఠినమయిన; వచః = మా షంబగుమాటనువిని, యధికమయినదుః
 టను; ఉక్తా = చెప్పఁబడినదై; పరం = అ ఖంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

కైకేయాత్ప్వ బ్రవీ తుక్తాం కచ్చి త్తేమం న మంధరే
 విషణ్ణవదనాం హి త్వాం లక్షయే భృశదుఃఖితామ్. ౧౭

టీక॥ “మంధరే = మంధరా! మే(అ) న్ను; విషణ్ణవదనాం = దుఃఖమునొందిన
 ధ్యాహృతము) = నాకు; తేమం = మే ముఖముగలదానిఁగాను; భృశదుఃఖ
 లు; నకచ్చిత్ = లేదాయేమి? త్వాం = ని తాం = మిక్కిలియును దుఃఖమునొందిన

దానిఁగాను; లక్షయేహి—చూచుచు
న్నానుగదా!” ఇతి (అధ్యాత్మత
ము)= అని;” కైకేయాతు=కైకేయ
యు;కుబ్జాం=గూనిదైన మంధరనుగూ
ర్చి;అబ్రవీత్ =పలికెను.

“మంధరా! నాకు యేమంబులేదా

యేమి? నీమొగంబునదుఃఖచిహ్నంబు
లగుపడుటచే, నీవుమిగులదుఃఖమునొం
దినావని తలంచుచున్నాను” అనికైకే
యి గూనిదైనమంధరతోఁజెప్పెను.
అనితాత్పర్యము.

మంధరా తు వచ శ్రుత్వా కైకేయ్య మధురాక్షరమ్
ఉవాచ క్రోధసంయుక్తా వాక్యం వాక్యవిశారదా. ౧౮

టీక॥ వాక్యవిశారదా = మాటల
యందుఁబండితురాలును;క్రోధసంయు
క్తా= కోపముతోఁగూడినదియునగు ;
మంధరా=మంధర;కైకేయ్యాః =కై
కేయియొక్క; మధురాక్షరం=మనో
హరంబులైనయక్షరంబులుగల;వచః=
మాటను;శ్రుత్వాతు=వినినంతనె;వా

క్యం=మాటను;ఉవాచ=చెప్పెను.
ఏప్పటికిఁదగునట్లుప్పటికిమాటలు చె
ప్ప సమర్థురాలగుమంధర,కోపంబు
నొందినదై మధురంబగు కైకేయిమా
టనువిని, యాకైకేయింబూచి, యిట్లు
చెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

• సా విష్ణుతరా ధూత్వా కుబ్జా తస్యా హితైషిణీ
విషాదయంతీ ప్రోవాచ భేదయంతీ చ రాఘవమ్. ౧౯

టీక॥తస్యాః=ఆకైకేయియొక్క; నదియయ్యును; ప్రోవాచ= పలికెను.
హితైషిణీ= మేలుకోరునట్టి;సా=ఆ; అట్లుకైకేయిమేలుకోరునట్టి యీ
కుబ్జా=గూనిదైనమంధర;విష్ణుతరా= మంధర,మునుపటికన్నను అధికముగా
మునుపటికన్ననుదుఃఖము నొందినది ; దుఃఖమునొంది,కైకేయికి,దుఃఖము గ
ధూత్వా=అయి;విషాదయంతీ =దుః
ఖించునట్లుచేయునదియై; రాఘవం= గించుటకును,ఇట్లు, చెప్పెను.
రాముని; భేదయంతీచ= వేరుపఱచు అనితాత్పర్యము.

నదియయ్యును; ప్రోవాచ= పలికెను.
అట్లుకైకేయిమేలుకోరునట్టి యీ
మంధర,మునుపటికన్నను అధికముగా
దుఃఖమునొంది,కైకేయికి,దుఃఖము గ
లిగించుటకు , రామునిపైవిరోధముగలి
గించుటకును,ఇట్లు, చెప్పెను.
అనితాత్పర్యము.

అక్షయ్యం సుమహా ద్దేవి ప్రవృత్తం త్వద్వివాశనమ్

టీక॥ దీవి=రాణీ! అక్షయ్యం= నా	రాణివగుకై కేయి! ప్రతిక్రియలేనట్లు
శము లేనిదియును ప్రతిక్రియలేనిదియు	గానమూలముగా, నిన్నుజెఱచుటకై
న; సుమహత్= మిక్కిలియుగొప్పది	యత్నముచేయఁబడినది.
యునగు; త్వద్వివాశనం= నీయొక్కచే	అనితాత్పర్యము.
ఱపుట; ప్రవృత్తం=నడచినది.	

రామం దశరథో రాజా యావరాజ్యే భిషేత్యతి. ౨౦

టీక॥ రాజా=రాజుని; దశరథః=	చున్నాడు.
దశరథుఁడు; రామం=రాముని; యావ	దశరథమహారాజు, రామనిఁగి యావ
రాజ్యే = యావరాజుదొరతనమునం	రాజ్యంబునఁ, బట్టాభిషేకము సేయఁ
దు; అభిషేత్యతి= అభిషేకింపఁబోవు	బోవుచున్నాఁడు. అనితాత్పర్యము.

సా స్త్య గాధే భయే మగ్నా దుఃఖశోకసమన్వితా
దహ్యమానా నలే నేవ త్వద్ధితాథక మిహ గతా. ౨౧

టీక॥ సా=అట్టి, నీకు మేలుసేయఁగో	ఇహ=ఇచ్చటికి; ఆగతా=వచ్చినదాన
రునట్టియునుట; అహం (అధ్యాత్మత	ను; అస్తి=అగుచున్నాను.
ము)=నేను; అగాధే=మిక్కిలి లిలోఁతు	సేనెల్ల ప్పడును నీమేలుకోరుదాన
గల, మిక్కిలి యధికమయినయనుట; భ	నుగావున, నిట్లుజరగఁబోవుటనువిన్నం
యే=భయమునందు; మగ్నా=మునింగి	తనెహహభయంబునొంది, యతిదుఃఖం
నదాననై; దుఃఖశోకసమన్వితా = మ	బునంజేసిరోదనంబుసేయుచు, నిప్పుచే
నోవ్యధతోను ఏడ్పుతోను గూడినదాన	దహింపఁబడుచున్నట్లుబాధపడుచు, నీ
నై; అనలేన=నిప్పుచేత; దహ్యమానే	కిప్పుడురాఁబోవు కీడుఁబోగొట్టుటకై
వ(స్థితా)=కాల్పఁబడుచున్నట్లున్నదా	యిచ్చటికివచ్చితిని.
ననై; త్వద్ధితాథకం=నీమేలుకొఱకు;	అనితాత్పర్యము.

తవ దుఃఖేన కై కేయి మమ దుఃఖం మహా ద్భవేత్

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౩

స 2

త్వద్వృద్ధౌ మమ వృద్ధి శ్చ భవే దత్ర న సంశయః. ౨౨

టీక॥ కైకేయి—కైకేయా ! తవ=	మునందు; సంశయః = సంశయము;
నీయొక్క; దుఃఖేన= దుఃఖముచేత ;	న=లేదు.
మమ=నాకు; మహాత్=అధికమయిన;	కైకేయా! నీకుదుఃఖముగలిగినచో
దుఃఖం=దుఃఖము; భవేత్=కలుగును;	నాకునుదుఃఖంబుగలుగును; నీకుమేలుక
త్వద్వృద్ధౌ=నీకఘృదయముకాగా; మ	లుగునేని, నాకునుమేలుకలుగును; యీ
మచ=నాకును; వృద్ధిః=అఘృదయము;	విషయంబునందు సంశయంబులేదు.
భవేత్=కలుగును. అత్ర = ఈవిషయ	అనితాత్పర్యము.

నరాధిపకులే జాతా మహిషీ త్వం మహిపతేః
ఉగ్రత్వం రాజధర్మాణాం కథం దేవి నబుధ్యసే. ౨౩

టీక॥ దేవి=రాణివగుకైకేయా !	ధ్యసే=ఎఱుంగవు.
త్వం=నీవు; నరాధిపకులే= మనస్యుల	రాణివగుకైకేయా! నీవురాజులగు
కుఁబ్రభువులయినవారి వంశంబునందు;	వారివంశంబునంబుట్టితివి; మహారాజుం
జాతా=పుట్టినదానవు; మహిపతేః =	డగు దశరథునకు త్రమ భార్యవుగాను
ధూమికిఁ బ్రభువైన దశరథునకు; మ	న్నావు; అయినను, రాజులనడతలక్రూ
హిషీ=ఉత్తమభార్యవు; రాజధర్మా	రంబులనుట నీకేల తెలియదు? ఇదిచిత్ర
ణాం=రాచకార్యములయొక్క; ఉగ్ర	ముగానన్నది. అనితాత్పర్యము.
త్వం=క్రూర్యమును; కథం=ఎట్లు ; నబు	

ధర్మవాదీ శతో భర్తా శ్లష్టవాదీ చ దారుణః
శుద్ధభావేన జానీషే తే నైవ మతिसంధితా. ౨౪

టీక॥ భర్తా=పెనిమిటియగుదశర	శ్లష్టవాదీ= మధురముగామాటలాడు
థుండు; ధర్మవాదీ = ధర్మములఁజె	వాడు; (యథార్థముగా) దారుణ
ప్పవాడు; (యథార్థముగా) శతః=	శ్చ=క్రూరుండును. త్వం(అధ్యాపృత
రహస్యముగాఁ జెబుచునేయువాడు.	ము)=నీవు; శుద్ధభావేన=కపటములేని

<p>మనసుచేఁజూసీషే=తెలిసికొనుచున్నావు. తేన = అదశరభునిచేతఁదీవం=ఇట్లు; అతినంధి తా=మోసపుచ్చబడితివి. నీపెనిమిటియగుదశరభుండు, నోట ధమంబులంశెప్పచుండును, స్వభావంబున, రహస్యముగాఁగీడుసేయువాఁ</p>	<p>డు; పైకిబహుప్రియంబుగామాటలాడును, స్వభావంబునబహుక్రూరుండు; నీవుకపటములేనిదానవు, కావున, నతండభినయించువానిని సత్యంబుగానమ్ముచున్నావు; నిన్నతండట్లు మోసపుచ్చుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఉపస్థితః ప్రయుంజాన స్త్వయి సాంత్య మనథకమ్

“ఉపస్థితంప్రయుంజానః” అనిపాతాంతరము.

అథే= నైవాద్య తే భర్తా కాసల్యాం యోజయిష్యతి. ౨౫

టీక॥ తే=నీయొక్క; భర్తా=పెనిమిటి; ఉపస్థితః=సమీపించినవాఁడై; త్వయి=నీయందు; అనథకం=ప్రయోజనములేని; సాంత్యం=మంచిమాటను; ప్రయుంజానః = ప్రయోగించుచు; అద్య=ఇప్పుడు; అథేన=ప్రయోజనముతో; కాసల్యామేవ=కొసల్యనే; యోజయిష్యతి=కూర్చబోవుచున్నాఁడు.

నీపెనిమిటియగుదశరభుండు, నీయెదుటికివచ్చినప్పుడు, ప్రయోజనంబులేని మంచిమాటలుచెప్పి, నిన్నుబ్బించుచుండి, యిప్పుడు, కొసల్యకేగొప్పఫలంబునమకూరునట్లు చేయఁబోవుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పాతాంతరపక్షమందు. — తే; భర్తా; త్వయి=నీయందు; ఉపస్థితం=సమీపించినదియును, ఆకాలమునకుఁదగినదియుననుట; అనథకం=ప్రయోజనములేనిదియునగు; సాంత్యం = మంచిమాటను; ప్రయుంజానః=ప్రయోగించుచు; అద్య; అథేన; కొసల్యామేవ; యోజయిష్యతి.

నీపెనిమిటియగు దశరభుండు, ఆయాకాలంబునకుఁదగిన, మంచిమాటలుచెప్పి, నిన్నుబ్బించుచుండి, యిప్పుడు, కొసల్యకు, గొప్పఫలంబునమకూరునట్లుసేయఁబోవుచున్నాఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

అపవాహ్య స దుష్టాత్తా భరతం తవ బంధుషు

కాల్మే స్థాపయితా రామం రాజ్యే నిహతకంటకే. ౨౬

టీక॥ దుష్టాత్మా = దుష్టబుద్ధిగలఁ
సః = ఆదశరథుండు; తవ = నీయొక్క; బంధుమ = బంధువులందు; భరతం = భరతుని; అపవాహ్య = పాఱుదొలి; కాలేయ = ప్రాతః కాలంబునందు; నిహత కంటకే = కొట్టబడినకష్టములు (అనగా) శత్రువులుగల; రాజ్య = దొరతనమునందు; రామం = రాముని; స్థాపయితా = ప్రతిష్ఠింపబోవుచున్నాఁడు.

దుష్టాత్ముండగునాదశరథుండు, నీ పుట్టింటికిభరతుంబాఱుదొలియతండు లేనిసమయంబుచూచి, రేపుప్రాతః కాలంబున, నెంతమాత్రంబునుశత్రువులు లేకుండుటంజేసి బహుసుఖప్రదంబైన రాజ్యంబునందు, రామునకు, బట్టాభిషేకముసేయఁబోవుచున్నాఁడు.
అనితాత్పర్యము.

శత్రుః పతిప్రవాచేన మాత్రేవ హితకావ్యయా
ఆశీవిష ఇవాంకేన బాలేపరి హృత స్త్వయా. ౨౭
("పరిధృత స్త్వయా" అనిపాఠాంతరము.)

టీక॥ బాలే = చిన్నదానా! రాబోవుననర్థమును దెలిసికొనలేని దానాయనుట; పతిప్రవాచేన = పెనిమిటియనుకపటముతో; యుక్తః (అధ్యాప్యతము) = కూడిన; శత్రుః = శత్రువులైనదశరథుండు; త్వయా = నీచేత; మాత్రేవ = తల్లిచేతనువలె; హితకావ్యయా = మేలుపొందనిచ్చుచేత; ఆశీవిష ఇవ = సహజమువలె; అంకేన = తోడచేత; అపరిహృతః = విడువబడదయ్యె, ధరింపబడెననుట. (పాఠాంతరపక్షమందు) అంకేన = తోడచేత; పరిధృతః = ధరింపబడినాఁడు.

న్నది తెలివిలేక సర్పములోపల విషంబు గలదని యెఱుంగక తనకు మేలుగల్గుటకయి, యాసర్పమును తోడపయి నుంచుకొని బుజ్జగించునో, అట్లునీవు, నీ పెనిమిటియగుదశరథుండు, నీకుయధాభిషేకంబుగాశత్రుండనియెఱుంగక, ప్రేయిండునితలంచి, తోడపైనుపలాలించుచున్నావు; ఎట్లు, తోడపైనానావిధంబుల నుపలాలింపబడుచున్న సహజుల తనకుమేలుకొరుచుదన్ను బోషించుచున్నదానిం, గలచునో, ఆవిధంబున, నీ పెనిమిటియను దన్నునమ్మియుపలాలించుచున్ననీకు, గీడుసేయును; కావున, సహజును విడుచునట్లు, అతని

ఎట్లుసర్పమును బోషించు నట్టి చి

విడువవలయును. అని, తాత్పర్యము.

యథాహా కుర్యాత్సర్వోవా శత్రుర్వా ప్రత్యుపేక్షితః
రాజ్ఞా దశరథే నాద్య సపుత్రా త్వం తథా కృతా. ౨౮

<p>టీక॥ సర్వోవా = పాముగాని; శత్రు ర్వా = శత్రువుగాని; ప్రత్యుపేక్షితః = ఉపేక్షింపబడినవాడై; యథా = ఎ ట్లు; కుర్యాత్ = చేయునో ('హి' అను నది పాదపూరణార్థము); తథా = అ ట్లు; అద్య = ఇప్పుడు; రాజ్ఞా = రాజు న; దశరథేన = దశరథునిచేత; సపు</p>	<p>త్రా = కొడుకుతోఁగూడిన; త్వం = నీవు; కృతా = చేయబడినావు. పాముగానిశత్రువుగాని, చంపబడ కయుపేక్షింపబడునని, యెట్లు సేయు నో, అట్లే, యిప్పుడు, దశరథుఁడు, నీకు నునీకొడుకునకును, జేసినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పాపే నాన్యతసాంత్యేన బాలే నిత్యసుఖోచితే
రామం స్థాపయ తారాశ్యే సానుబంధా హతా హ్యసి. ౨౯

<p>టీక॥ నిత్యసుఖోచితే = ఎల్లప్పుడు నుసుఖమునకుఁదగిన దానవు; బాలే = చిన్నదానవునకు కైకేయి! సానుబం ధా = పుత్రమిత్రాదిపరివారముతోఁగూ డిన; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; పాపేన = పాపముసేయువాఁడును; అన్యతసాంత్యేన = దబ్బఱలయినమంచి మాటలుగలవాఁడును; రామం = రా ము; రాశ్యే = దొరితనమునందు; స్థా పయతా = ఉంచువాఁడునగు; దశరథేన (అధ్యాహృతము) = దశరథునిచేత; హ</p>	<p>తా = కొట్టబడినదానవు; అసిహి = అ గుఱున్నావుగదా! కైకేయీ! నీవెల్లప్పుడును సు ఖం బసుభవింపఁదగిన దానవు, ఏమి యుండెలియనిచిన్నదానవు; పాపుడ గునీదశరథుఁడు, ఇన్నినాళ్లు, దబ్బఱ లయినప్రియవచనంబులచేసిన్ను మోస పుచ్చుచుండి యిప్పుడు రాముని రాజ్యం బున నభిషేకించి, నిన్నునునీకొడుకునునీ జనంబులను, జైలుపందలించినాఁడు. అని తాత్పర్యము.</p>
---	--

సా ప్రాప్తకాలం కైకేయి షీప్రం కురు హితం తవ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము.౦౪౩

స. ౭

[తాయస్వ పుత్ర మాత్మానం మాంచ విస్తయదర్శనే. ౩౦

టీక॥ విస్తయదర్శనే=ఆశ్చర్యముగ	నుము.
లిగించునట్టికండ్లుగల; కైకేయి=కైకే	చూపరులకాశ్చర్యంబు గలిగించున
యా! సా=అట్టి; త్వం(అధ్యాహృత	ట్టి, సుందరంబులయినకండ్లుగలకైకే
ము)=నీవు; పాస్తకాల=పొందఁబడి	యా! అట్లదుఃఖంబునకుఁ బాత్రురా
నయవసరముగల; హీతం=మేలును;	లవుకాఁబోయెదవు, కావున, నీవిప్పుడె,
తవ=నీకు; ష్టిప్రం=శీఘ్రముగా;	యిప్పుటికేఁదగినట్లు, నీకుమేలుగావిఁచు
(కురుష్య)=చేసికొనుము; పుత్రం=కొ	కొనుము; నన్నున, నీకొడుకును, నన్ను
డుకును; ఆత్మానం=నిన్నును; మాంచ=	నురక్షించుకొనుము. అని, మంధరకై
నన్నును; తాయస్వ = రక్షించుకొ	కేయికేజెప్పెను. అని, తాశ్చర్యము.

మంధరాయా వచ శ్రుత్వా శయానా సా శుభాననా
ఉత్తస్థా హషణసంపూర్ణా చంద్రలేఖేవ శారదీ. ౩౧

టీక॥ శుభాననా=మంగళవర్ణంబగు	లేచెను.
మఖంబుగలదియును; శయానా=ప	మంధర చెప్పినమాటవిని, పరుండి
రుండియున్నదియునగు; సా=అకైక;	యున్న, సుందరమఖంబుగలయాకైక,
మంధరాయాః=మంధరయొక్క;	వయధికముగా సంతోషము నొంది, శర
చః=మాటను; శ్రుత్వా=విని; హషణ	త్కాలమునందలి చంద్రరేఖయుంబో
సంపూర్ణా=సంతోషముతో నిండిన	లె, వెలుంగుచు, శయనంబునుండి, లే
చై; శారదీ=శరద్భతువునందలి; చంద్ర	చెను.
లేఖేవ=చంద్రునిరేఖవలె; ఉత్తస్థా=	అని, తాశ్చర్యము.

అతీవ సా తు సంహృష్టా కైకేయీ విస్తయాన్వితా

ఏక మాధరణం తస్యై కుబ్జాయై ప్రదదౌ శుభమ్. ౩౨

టీక॥ సా=ఆ; కైకేయీతు=కైకే	సంహృష్టా = సంతసించినదై; విస్త
యిమాత్రము; అతీవ=మిక్కిలియును;	యాన్వితా=ఆశ్చర్యముతోఁగూడినదై;

౧౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౬

<p>తస్యై=ఆ; కుజ్జాయై=గూనిదైన, మం ధరకొఱకు; ఏకం=ఒకటైన; శుభం=</p>	<p>నొంది, యట్టిసంతోషంబాక స్త్రీకంబు గాఁదనకుఁగల్గుటను గుఱించి యాత్పర్య</p>
<p>మంగళకరంబగు; ఆభరణం= సొమ్ము</p>	<p>పడుచు, నామంధరకు, ఒకమంచియాభ</p>
<p>ను; ప్రదదౌ=ఇచ్చెను.</p>	<p>రణమనిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>ఆకైకేయి, మిగుల సంతోషము</p>	

దత్వా త్వా భరణం తస్యై కుజ్జాయై ప్రమదో త్రమా
కైకేయా మంధరాం దృష్ట్వా పున రేవా బ్రవీ చిదమ్. ౩౩

<p>టీక॥ ప్రమదో త్రమా = స్త్రీలలో ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ = పలికె శ్రేష్ఠురాలయిన; కైకేయా=కైక; త</p>	<p>ను.</p>
<p>స్యై=ఆ; కుజ్జాయై= గూనిదైనమంధర</p>	<p>స్త్రీలలోను శ్రమరాలయినయాకై</p>
<p>కొఱకు; ఆభరణం=సొమ్మును; దత్వా</p>	<p>క, అట్లామంధరకు, ఆభరణంబిచ్చి, యం</p>
<p>తు=ఇచ్చినంతసే; మంధరాం=మంధర</p>	<p>త, నామంధరంజూచి, యిట్లని, చెప్పె</p>
<p>ను; దృష్ట్వా=చూచి; పునరేవ=ఇంకను;</p>	<p>ను. అని, తాత్పర్యము.</p>

ఇదంత మంధరే మహ్య మాఖ్యాసి పరమం ప్రియమ్
ఏతన్నే ప్రియ మాఖ్యాతుః కింవా ధూయః కరోమి తే. ౩౪
("ప్రియమాఖ్యాతం" అని పాఠాంతరము.)

<p>టీక॥ మంధరే=మంధరా! మహ్యం=</p>	<p>తమందు)=మే=నాకు; ఏతత్=ఈ; ప్రి</p>
<p>నాకొఱకు; ఇదం=ఈ; పరమం=మిక్కి</p>	<p>యం=సంతోషవార్త; ఆఖ్యాతం=చె</p>
<p>లియునధికమయిన; ప్రియం= సంతోష</p>	<p>వుఁబడినది. ధూయః=కింవాకరోమి తే=</p>
<p>కరంబగుమాటను; ఆఖ్యాసి= చెప్పుచు</p>	<p>ఇంకనునీకుఁజేనిచేయుదును.</p>
<p>న్నావు. మే = నాకు; ఏతత్=ఈ; ప్రి</p>	<p>మంధరా! నీవునాకిట్టిపరమసంతో</p>
<p>యం=సంతోషవార్తను ; ఆఖ్యాతుః</p>	<p>షంబు గలిగించువార్తకం జెప్పుచున్నా</p>
<p>(ఆఖ్యాత్యాః)=చెప్పుచున్న; తే= నీ</p>	<p>వు; ఇట్టిసంతోషవార్తకంజెప్పిన నీకు</p>
<p>కు; ధూయః=ఇంకను; కింవా=చేసి; క</p>	<p>దీనికన్నవింక నేమిచేయుదును?</p>
<p>రోమి=చేయుదును? (పాఠాంతర ప</p>	<p>అని తాత్పర్యము.</p>

రామేవా భరతేవాహం విశేషం నోపలక్షయే

తస్మా త్తుష్టా స్త్రి యద్రాజా రామం రాజ్యే భిషేక్ష్యతి. ౩౫

టీక||అహం=నేను; రామేవా=రామ్యై=అందువలన; తుష్టా=సంతసిం
మునియందుఁగాని; భరతేవా=భరతుని చినదానను; అస్త్రి=అగుచున్నాను.
యందుఁగాని; విశేషం=భేదమును; నో రాముఁడుగానిభరతుఁడుగాని, నా
పలక్షయే=చూడను. రాజా=దశరథ కిర్వరునొకటియే; నాకే భేదమునులే
మహారాజు; రామం = రాముని; రా దు; దశరథుండు, రాజ్యంబునందురా
జ్యే= దొరతనమందు; అభిషేక్ష్యతి(ఇ మునకుఁబట్టాభిషేకంబు సేయింపఁబో
తి)యత్(అస్త్రి) = అభిషేకింపఁబో వుచున్నాఁడనివినుటంజేసి, మిగులసం
వుచున్నాఁడనునది యేదిగలదో; త తోషించితిని. అని, తాత్పర్యము.

న మే పరం కించి దిత స్త్వయా వునః

ప్రియం ప్రియాహేఁ సువచం వచః పరమ్

తథా హ్యవోచ స్త్వ మతః ప్రియోత్తరం

పరం పరం తే ప్రదదామి తం వృణు. ౩౬

టీక||ప్రియాహేఁ=సంతోషమున చువానిలోను త్తమంబగు; పరం=వేఱ
కుఁడగినమంధ రా!మే=నాకొఱకు; ఇ యిన; పరం=కోరఁడగినవస్తువును; తే=
తః=దీనికన్నను; పరం=ఇతరమయిన నీకొఱకు; ప్రదదామి = ఇచ్చెదను.
దియు; ప్రియం=సంతోషకరంబును; ప తం=దాని; వృణు(వృణీష్వ)= కోరు
రం=ఉత్కృష్టమునగు; కించిత్=ఒకా కొనుము.
నొక; వచః=మాట; త్వయా=నీచేత; మంధ రా! నీవుసంతోషమునకుఁడగి
వునః=మఱల; ననువచం= చెప్పనలవి నదానవు; ఈరామాభిషేక వాతక
గాదు. తథా=అట్లు; త్వం=నీవు; అవో న్నను, ఇతరమయినయంతటి ప్రియవా
చోహి=చెప్పితివిగా దా! అతః=అందువ త్తనునాకింకనీవుచెప్పలేవు; అట్టి, ప్రియ
లన; ప్రియోత్తరం=సంతోషముగలిగిం వాతకనునీవిప్పుడుచెప్పితివిగావున, నీ

కు, అన్నిటికన్న నెచ్చుగా, సంతోషంబు కొనుము. అని, కైకేయి, మంధరకుఁజె
గలిగించువస్తువునిచ్చెదను; దానిఁగోరు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, సప్తమ స్సర్గః.

ఇది, సప్తాథకము.

ఇది, పరమాథకచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ సప్తమస్సర్గ టీక,

ముగిసినది.

ప్రతి

అష్టమస్సర్గప్రారంభః.

మంధరా త్వభ్యసూయేనా ముత్సృజ్యా భరణం చ తత్

ఉవాచేదం తతో వాక్యం కోపదుఃఖసమన్వితా. ౧

<p>టీక॥ మంధరాతు = మంధరమాత్ర ము; ఏనాం = ఈ కైకనుగూచి; అ భ్యసూయ = అసూయచేసి; తత్ = ఆ; ఆభరణంచ = సొమ్మును; ఉత్సృజ్య = వి సజింపి; తతః = అటుపిమ్మట; కోప దుఃఖసమన్వితా = కోపముతోను దుఃఖ ముతోనుగూడినదై; ఇదం = ఈ; వా క్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.</p>	<p>ఇట్లు చెప్పినకై కేయిమీద, మంధర, యెంత మేలుబోధించినను విసలేదని, యసూయనొంది, యదియిచ్చిన యాభ రణమును విసజింపి, తానుహితము చెప్పఁగా విసలేదనికోపమును అనర్థము రాఁబోవుచున్నదని దుఃఖమునుం బొం ది, కైకేయింజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

హషణం కిమిద మస్థానే కృతవత్యసి బాలిశే

శోకసాగరమధ్యస్థ మాత్మానం నావ బుధ్యసే. ౨

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౪౭

స ౮

టీక॥ చాలిశే=మూడురాలా! అ	నకున్నావు.
స్థానే=అకాలమునందు ; హాషణం=	మూడురాలా! దుఃఖముబొందవ
సంతోషమును; కృతవతీ = చేసినదాన	లసినకాలమునందు సంతోషమునొందు
వు; అసి=అగుచున్నావు. ఇదం = ఇది;	చున్నావేమి? సికిష్టము సముద్రమువంటి
కిం=ఏమి? శోకసాగరమధ్యస్థం= దుఃఖ	దుఃఖమువచ్చుటకు సిద్ధముగా నుండఁ
మనెడుసముద్రమునదుమనున్న; ఆత్మా	గా, దాని నెఱుంగకున్నావు.
నం=నిన్ను; నావబుధ్యసే= తెలిసికొ	అని, తాత్పర్యము.

మనసా ప్రహసామి త్వం దేవి దుఃఖాదీతా సతీ
యచ్ఛ చితవ్యే హృష్టాసి ప్రాప్యేదం వ్యసనం మహతే. ౩

టీక॥ దేవి=రాణి! ఇదం=ఈ; మహ	దినదాననై; త్వం=నిన్నుగూచి; మన
తే=గొప్పదగు ; వ్యసనం=దుఃఖము	సా=మనసుచేత; ప్రహసామి=నవ్వు
ను; ప్రాప్యే=పొంది; శోచితవ్యే=దుః	చున్నాను.
ఖంపవలసియుండఁగా; యతే=ఏకా	రాణివగుకై కేయి! ఇట్టిగొప్పదుః
రణమువలన; హృష్టా = సంతసించిన	ఖమునుబొందియును దుఃఖంప వలసి
దానవు; అసి=అగుచున్నావో ; తతః	యుండఁగా , నీవుసంతోషించుచున్నా
(అధ్యాహృతము)=అందువలన ; అ	వు, కావున, నిట్టినిన్నుఁజూడఁగా, నాకు,
హం(అధ్యాహృతము)=నేను; దుఃఖా	మనంబున, నవ్వువచ్చుచున్నది.
దీతా సతీ=దుఃఖముచేఁచిడింపఁ బ	అని, తాత్పర్యము.

శోచామి దుర్మతిత్వం తే కాహి ప్రాజ్ఞా ప్రహషణయేత్
అరేన్సపత్నీ పుత్రస్య వృద్ధిం మృత్యో రివాగతామ్. ౪

టీక ॥ తే=నీయొక్క; దుర్మతి	పురబోలెనున్నట్టి; అరే=శత్రువయిన;
త్వం=దుష్టవిషయమయినబుద్ధిగలుగుట	సపత్నీపుత్రస్య=చవతికొడుకునకు; ఆ
నుగుఱించి; శోచామి= దుఃఖించుచు	గతాం=వచ్చిన; వృద్ధిం=అభ్యుదయ
న్నాను. మృత్యోరివ(స్థితస్య)=మృత్యు	మును; ప్రాజ్ఞా=పండితురాలగు; కా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

<p>హి=ఎవ్వతె; ప్రహషణయేత్=సం తోషము గాఁజేసికొనును? నీకిట్టిదుర్బుద్ధిగలుగుటఁ జూడఁగా నాకుదుఃఖముగలుగుచున్నది; మృత్యు</p>	<p>పువంటిశత్రువుయిన చవతికొడుకునకు వృద్ధిగలుగుటవలనఁ, దెలివిగలిగిన(ప్రీ) యెవ్వతెసంతోషించును. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

భరతా దేవ రామస్య రాజ్యసాధారణా ద్భయమ్
త ద్విచింశ్య విషణ్ణాస్తి భయం భీతా ద్ధి జాయతే. ౫

<p>టీక॥ రామస్య=రామునకు; రాజ్య సాధారణాత్= దొరతనముసమాన ముగాఁగల; భరతాదేవ=భరతునివల ననే; భయం=వెఱపు. తత్=దాని; వి చింశ్య=అలోచించి; విషణ్ణా=దుఃఖము గలదానను; అస్తి=అగుచున్నాను. భ యం=భయము; భీతాత్=భయపడిన వానివలన; జాయతేహి=పుట్టుచున్నది గదా! భరతునకుమాత్రమే రామనితో స మానముగా రాజ్యముఁ బొందుటకుం</p>	<p>దగినయధికారంబున్నది; కావున, రా మునకుభరతునివలన మాత్రమేభయం బుగలుగును; ఎవ్వఁడెవ్వనివలనభయప డునో, అతనికివానివలన భయంబవశ్య ముమనుష్యులవలనభయపడునర్హుల వలనమనుష్యులకఁగల్గినట్లు, సంభవిం చును; కాబట్టి, భరతునివలన రామునకు భయంబుగల్గటనుగుఱించియాలోచిం పఁగా, చాకుమిక్కిలియుదుఃఖింబగుచు న్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

లక్ష్మణోహి మహేష్వాసో రామం సర్వాత్సనా గతః
శత్రుఘ్న శ్చైపి భరతం కాకుత్స్థం లక్ష్మణో యథా. ౬

<p>టీక॥ మహేష్వాసః=గొప్పవిల్లుగల, మి క్కిలియుం బరాక్రమశాలియగుననుట; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు; రామం=రా ముని; సర్వాత్సనా=సర్వప్రయత్నము చేతను; గతోహి=పొందినాఁడుగదా! శ</p>	<p>త్రుఘ్న శ్చైపి=శత్రుఘ్నుఁడును; కాకు త్స్థం=రాముని; లక్ష్మణోయథా=ల క్ష్మణుండువలె; భరతం= భరతుని; స ర్వాత్సనా(అధ్యాపృతము)=సర్వప్ర యత్నముచేతను; గతః (అధ్యాపృత</p>
--	---

శ్రీ మద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౪

స ౮

ము)=పొందినాడు.

లక్ష్మణశత్రుఘ్నులును, రాజ్యముఁ బొందుట కధికారము గలవారలయ్యును, మహాపరాక్రమశాలియుగు లక్ష్మణుండుమనోవాక్యకమకంబులరామనినాశ్రయించియున్నాడు; అట్లుశత్రుఘ్నుండు, లక్ష్మణుండురామనాశ్ర

యించినట్లు, భరతునాశ్రయించినాడు; కావున, వారిలురామభరతులప్రాపుననుండురేకాని, స్వతంత్రముగారాజ్యంబునపేక్షింపదు; అందువలనరామసకులత్మణునివలనను భరతుసకుశత్రుఘ్నునివలనను భయంబులుగదు. అని, తాత్పర్యము.

సృత్యాసన్నక్రమే ణాపి భరత సైగ్ధవ భామిని
రాజ్యక్రమో విప్రకృష్ట స్తయో స్తావ త్క నీయ సోః. ౭

టీక॥ భామిని=స్త్రీవగుకైకేయా! సృత్యాసన్నక్రమేణాపి=జన్మమునందుఁగలిగిన, సామీప్యముయొక్క వరుసచేతనుగూడ; భరతసైగ్ధవ = భరతునకే; రాజ్యక్రమః = రాజ్యప్రాప్తియొక్కవరుస; సన్నిహితః (అధ్యాహృతము)=సమీపించినది. కనీయసోః=చిన్నవాండ్రయిన ; తయోస్తావత్=లక్ష్మణశత్రుఘ్నులకుమాత్రము; విప్రకృష్టః=దూరముగానున్నది.

కైకేయా! జన్మక్రమముచేతను గూ

డ, భరతుండులక్ష్మణశత్రుఘ్నుల కన్ననుముందువుట్టిసవాండుకావున, భరతునికే, రాజ్యప్రాప్తియందధికారము, సన్నిహితముగానున్నది ; లక్ష్మణశత్రుఘ్నులుభరతుని కన్నను వెనుకంబుట్టినవాండుకావున, వారలకు, రాజ్యప్రాప్తియందధికారము సన్నిహితముగాదు; అట్లుగుటంజేసి, రామనికివెనుక భరతుండెరాజ్యాధికారి, కావున, రామవలనభరతునకేభయముగలుగును.

అని, తాత్పర్యము.

విదుషః శత్రుచారిత్రే ప్రాజ్ఞస్య ప్రాప్తకారిణః
భయా త్రవేపే రామస్య చింతయంతీ తవా శ్తబమ్. ౮

టీక॥ విదుషః=బుద్ధిశాలియును; శత్రుచారిత్రే=రాజనీతియందు; ప్రాజ్ఞ

స్య=పండితుండును; ప్రాప్తకారిణః=పొందఁబడినదానిఁ జేయువాండునగు;

౧౫౦ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

రామస్య=(పంచమ్యర్థమందు వృత్తి) రామునివలన;భయాత్=భయమువలన;తవ=నీయొక్క;అన్తజం=కొడుకై నభరతుని;చింతయంతీ=తలంచుచు;ప్రవేషే=వడంకుచున్నాను.

రాముండు, బుద్ధిశాలి, రాజనీతిచక్కఁగాఁదెలిసినవాఁడు, ఏకాలంబున

దీనిఁజేయవలయునో దానిందప్పకయి ప్పడెదేయనేర్చినవాఁడు; నీకొడుకుభరతుండట్టి సమర్థుఁడుకాఁడు; కావున, రామునివలననీకొడుకునకుభయంబు గలుగునని కొడుకుం దలంచుకొనునప్పుడెల్ల, మిక్కిలియు భయమునొందుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

సుభగా ఖలు కాసల్యా యస్యాః పుత్రో భిషేష్యతే
యావరాజ్యేన మహతా శ్వః పుష్కణ ద్విజోత్తమైః. ౯

టిక॥యస్యాః=ఎవ్వతెయొక్క;పుత్రః=కొడుకు;శ్వః=రేపు;పుష్కణ=పుష్కనక్షత్రమునందు;ద్విజోత్తమైః=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులచేత;మహతా=గొప్పదగు;యావరాజ్యేన=యువరాజుదొరతనముచేత; అభిషేష్యతే=అభిషేకింపఁబడఁగలఁడో; సా (అధ్యాత్మతము)=ఆ;కాసల్యా = కాసల్య; సుభ

గాఖలు= మంచిభాగ్యముగలదిగదా! కాసల్యకొడుకునకు, పుష్కనక్షత్రంబున, బ్రాహ్మణోత్తములు, పూజ్యంబగు యావరాజ్యంబునఁ, బట్టాభిషేకముసేయఁబోవుచున్నారు; కావున, నాకాసల్య, మహాభాగ్యముగలదిగదా! అని, తాత్పర్యము.

పాప్తాం సుమహతీం ప్రీతిం ప్రతీతాం తాం హతద్విషమ్
ఉపస్థాస్యసి కాసల్యాం దాసీవ త్వం కృతాంజలిః. ౧౦

టిక॥సుమహతీం=మిక్కిలియు గొప్పదియగు;ప్రీతిం=సంతోషమును;ప్రాప్తాం=పొందినదియును; ప్రతీతాం=ప్రసీద్ధిపొందినదియును; హతద్విషం=కొట్టఁబడిన శత్రువులు గలదియునగు ;

తాం=ఆ;కాసల్యాం = కాసల్యను; త్వం=నీవు; దాసీవత్=పసికత్తెవలె ; కృతాంజలిః=చేయఁబడినచే మోడ్పు గలదానవై;ఉపస్థాస్యసి= సేవింపఁగలవు.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౫౧

స ౮

అట్లుతనకొడుకు రాముండుపట్టాభిషిక్తుండగుటం శేసి, మహాసంతోషంబునొందిలోకంబునందుఁ బ్రసీద్ధయైచతులు మొదలగుశత్రువులనడంగంద్రొక్కవై భవంబునంశెలంగుచుండు కొసల్యకు, నీవు, దాసియట్లచేతులు మొగిచ్చి కొని, సేవసేయవలసియున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏవంచే త్వం సహస్రాభిస్తస్యాః ప్రేష్యా భవిష్యసి
చుత్రశ్చ తవ రామస్య ప్రేష్యభావం గమిష్యతి. ౧౧

టీక॥ ఏవంచేత్ = ఇట్లుగునేని; త్వం = తి = పొందఁగలఁడు.
నీవు; అస్రాభిస్సహ = మాతోఁగూడ; త ఇట్లు రాముండుపట్టాభిషిక్తుం డగు
స్యాః = ఆకొసల్యకు; ప్రేష్యా = భృత్యు నేని, నీవును మేమును, ఆకొసల్యకు, భృ
రాలవు; భవిష్యసి = కాఁగలవు. తవ = త్యల మగుదుము; నీకొడుకు భరతుం
నీయొక్క; చుత్రశ్చ = కొడుకయిన భ దును, రామునకుభృత్యుండగును.
రతుండును; రామస్య = రామనకు; ప్రే అని, తాత్పర్యము.
ష్యభావం = భృత్యుండగుటను; గమిష్యతి

హృష్టాః ఖలు భవిష్యంతి రామస్య పరమా స్త్రియః
అప్రహృష్టా భవిష్యంతి స్నుషాస్తే భరతతయే. ౧౨

టీక॥ రామస్య = రామునియొక్క; వారలు; భవిష్యంతి = కాఁగలరు.
పరమాః = ఉత్తమలయిన ; స్త్రి అట్లు, రాముండుపట్టాభిషిక్తుండగునేని
యః = స్త్రీలు; హృష్టాః = సంతసించిన యు త్తమలగు రాముని స్త్రీలందఱు, నా
వారలు; భవిష్యంతి ఖలు = కాఁగలరుక నందంబునొంది, యుందురు; భరతుండు
దా! తే = నీయొక్క; స్నుషాః = కోడల దరిద్రుండగును, గావున, భరతుని భార్య
ద్రు; భరతతయే = భరతునిగృహము లందఱు, సంతోషములేక, యుందురు. అ
నందు; లేక, భరతుని నాశముకలుగఁ ని, మంధరచేప్పినది. అని, తాత్పర్యము.
గా, భరతునకు దారిద్ర్యముకలుగఁగా విచారము. — “రామస్య పరమాః
ననుట; అప్రహృష్టాః = సంతోషములేని స్త్రియః” అనుచోటనుండు, “స్త్రీయః”

౧౫౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౮

అనుశబ్దమునకు, “స్మృషాః” అనుదాని సాహచర్యంబువలన, భార్యలనియేయి ఛేదము.

ఇట్లు, రామునకుబహుభార్యలుండిరని యేపకాదు చున్నది. కావున నేనుండర కాండంబున, “ఏతుర్ని దేశం సమయే న కృత్వా వనాన్నివృత్త శ్చరిత వ్రశ శ్చ, స్త్రీభిశ్చచన్యేషిపులేక్షణాభిస్త్యం రంస్యసేవిత భయఃకృతార్థః” (నీవు, తండ్రిపనువును, జతుడేశవత్సరంబు లంజేసి, వ్రతంబుముగించుకొని, వనంబు నుండివెడలి, భయంబులేనివాడవైకృ తార్థంబుండవై, విశాలంబులగు కండ్లుగల స్త్రీలతోఁగ్రీకింపఁగలవు). అని, నీ తడే, రామునిగూచిక చెప్పఁబడినది; అ ట్లు, యుద్ధకాండంబున, దభేశయన వణానంబునందు, “ఘజైఃపరమనారీ షామభిమృష్టచనేకదా” (ఉత్తమ స్త్రీ లఘుజములచేబహువిధంబులందడవంబ డినది, అనఁగా, కౌగిలింపఁబడినది) అ ని, రాముని దక్షిణదాహువునకు, వి శేషణముగాఁజెప్పఁబడినది. భార్యలు గానివారలు, తమఘజంబులచేఁ బరు ఘనిఘజంబునుగౌగిలింపరుగదా! ఉ త్తర కాండంబున “మాతరశ్చైవసర్వా మేకుమారాస్త్రీగణానిచ, అగ్రతో

భరతం కృత్వా గచ్ఛంశ్వగ్రే సమా ధినా” (నాతల్లులందఱును, కొడుకులు ను స్త్రీసమూహంబులును, భరతుని ముందికికొని, జాగ్రత్తగా, ముందుపో దురుగాక) అని, రామునిచేఁజెప్పఁబడిన ది. ఇచ్చటను, నీతకన్నులతరభార్యలు లే కున్నచో, నాకొడుకులనుటయు, నా స్త్రీసమూహంబులనుటయు, సంగత ముకానేరదు. మఱియు, నీతయరణ్య మునకుఁబంపఁబడియుండఁగా, నితర భార్యలులేనిచో, రామున కశ్వమేధ యాగము సేయుటయందే యధికార ముండియుండదు; అట్లు రాముండశ్వమే ధయాగంబు సేసి నట్లగపడుటంజేసి, యథాఁప త్రియను ప్రమాణంబుచేత నుంఁగాడ, రామునకితరభార్యలుండిన ట్లునిద్దంబగుచున్నది. నీతయందలిన్నే హబహుమానంబులవలననె, అశ్వమే ధయాగమునందు, నీ తాపత్రిమకల్పిం పఁబడినది; కాని, దానివలన, నధికార సంపత్తిగలుగదు. ఇతరరాజులకుండు నట్లుభోగమునకు మాత్రముపయోగిం చుభార్యలులేకుండుటవలన రామునకే కదారవృతంబు సంగతంబగుచున్నది; నీతయందధికపేమిగలుగుటవలన, నీ తావియోగదుఃఖంబెచ్చుగా ననుభవిం

చుటంజేసి, భృగుశాపపాలనంబును, గలుగుచున్నది. అసికొండలు, చెప్పచున్నారు.

రాముం డేకపత్నీవ్రతంబుగలవాఁడనుటసర్వసిద్ధము; ఇతరభార్యలుండురేని, యిదిసంభవింపదు. సీతాప్రతిమచేతనె, యాగాధికారముగల్గుటంజేసి, యశ్వమేధముసేయుట కనుపపత్తియులేదు. అట్లు, ఉత్తరకాండంబున “కాంచనీంమమపత్నీంచ దీక్షాహం యజ్ఞకర్మణి, అగ్రతోభరతఃకృత్వా గచ్ఛత్వ గ్రేమహమతిః” (బంగారముతోఁ జేయఁబడినదియును, యాగమునందుదీక్షకు యోగ్యునగు, ప్రతిమారూపయిననాభార్యను, మహాబుద్ధిశాలియగు భరతుండుమున్నిడుకొని ముందుపోవుఁగాక) అని, భార్యాప్రతిమ, దీక్షార్హమనిచెప్పఁబడినది; మఱియు “ససీతాయాః పరంభార్యాంవప్రేసరఘనందనః, యజ్ఞేయజ్ఞేచపత్న్యర్థంకాంచనీ జానకీభవత్” రాముండు, సీతకన్నను మఱియొకభార్యను బెండ్లాడలేదు; ప్రతియగంబునందును, అతనికి, భార్యార్థంబు, సీతాప్రతిమ, బంగారుతోఁ జేయఁబడియుండినది. అని, యితరభార్యలులేనట్లును, కాంచనమయంబగు సీతాప్రతిమచేత నెయాగదీక్షవహించినట్లును,

జెప్పఁబడినది “భార్యలేక నెయాగముసేయుటకధికారములేదు, భార్యాప్రతిమచేఁజేయునట్లువిధిలేదు, రామండు యాగముచేసేయున్నాఁడు, కావునరామునకుసీతకన్ననితరభార్యలుండిరి” అనునధాపత్తి, “రాముండుసీతకన్ననితరభార్యను బెండ్లాడలేదు, అతండు యాగంబుసేయునపుడెల్ల, యాగాధికారిసిద్ధ్యర్థము, కాంచనమయంబగు సీతాప్రతిమనే యుంచుకొనుచుండెను” అనునర్థముదెల్పు విరుద్ధవచనముండునపుడు, ప్రవర్తింపదు. మఱియు, “భార్యసమీపంబున లేనప్పుడు, రాముండు కాంచనమయంబగు భార్యాప్రతిమను, బత్న్యర్థముంచుకొని, యాగముచేసెను, అనిదెల్పుచుండు, ప్రత్యక్షశ్రుతివిరుద్ధములుకాని” కాంచనీంధర్మపత్నీంచ” అనునది మొదలగు వచనములచేత, భార్య, సమీపంబున లేనప్పుడుగాని, యాగంబున కనుకూల గాకుండునప్పుడు, భార్యాప్రతిమను బత్నీస్థానంబుననుంచుకొని, యెవ్వఁడేని, శాస్త్రస్థూరకర్మంబులఁ జేయునది” అను, విధియనుమానింపఁబడుచున్నది. అట్లు, “దూరభార్యోననుకూలభార్యశ్చదర్శనంజీలైర్భార్యా ప్రతినిధింవిధాయ పార్వణంకుర్యాత్” (దూరంబునభా

ర్యగలవాఁడుగాని యనుకూలగానిభా
ర్యగలవాఁడుగాని, దభకలచేత భా
ర్యాప్రతిమంజేసి, పార్వణంబుసేయు
నది) అని, హేమాద్రియందు, స్తృతి
యునున్నది. అప్పుడు, భార్యసమర్థగాని
యప్పుడు సేయునట్లు, పక్షిచేయవలసి
నకనుకంబుల, యజమానుండుగానియ
ధ్వర్యుండుగాని చేయునది. పత్నియృ
తినొందలేదుకావున నగ్నినశింపలేదు.
దోషంబుచేవిడువబడిన భార్యయందు
స్నేహ బహుమానంబులుంచుటయు
నిందనీయంబయగుటం జేసి, “స్నేహ
బహుమానార్థముగా, సీతాప్రతివక
ల్పింపబడినది” అనిచెప్పటసరికాదు.
“మాతరశ్చైవసర్వామేకుమారాస్త్రీ
గణానిచ” అనుచోట, మేమాతర స్స
ర్వాశ్చైవ=నాతల్లులందఱును; కుమా
రాః=కొడుకులు, భరతాదులకొడుకు
లనుట; స్త్రీగణానిచ = స్త్రీసమా
హంబులును, భరతాదులస్త్రీసమా
హంబులనుట. “మే” (నాయెక్క) య
నునది, “మాతరః” అనుదానితోమాత్ర
మెయన్వయించును, ఇట్లర్థముచేయు

నపుడు, “రామనకితరభార్యలున్నార
నియెంతమాత్రముసిద్ధింపదు. అట్లు “రా
మస్యపరమాస్త్రీయః, పరమనారీ
ణాం, స్త్రీభిశ్చమన్యే” ఇత్యాదిస్థలంబు
లందు, “స్త్రీయః, నారీణాం, స్త్రీభిః” అ
నుశబ్దములకు, వేఱర్థములనూహించు
కొనునది. “రామస్యపరమాస్త్రీయః”
అనుచోట, పరిచారికాదులని యర్థ
ము. “పరమనారీణాం” అనునదికవివచ
నముగావున, నచ్చటరాజ్యలక్ష్మీయు,
ఘామియు, సీతయు, నని, యర్థముక
ల్పించి, బహువచనంబుఁబూరించుకొ
నునది. “స్త్రీభిశ్చమన్యే” యనునది, సుం
దరకాండంబున, సీత, రామనివిడిచి
యుండునప్పుడు, దుఃఖంబునక, “దాను
నశించిపోయిన పిమ్మట రామండితర
స్త్రీలంబెండ్లాడిసుఖించు” ననుసంభా
వనచేఁజెప్పినది; కావుననదియు, నుక్తప
క్షబాధకముకాదు. ఇట్లువిరుద్ధంబుగాఁ
గనుపడుస్థలంబుల, సంప్రదాయసిద్ధాం
తానుగుణముగాఁగల్గింపబడినయర్థం
బులచే, విరోధపరిహారంబగుచున్నది.
అనిమఱికొందఱు, వచించుచున్నారు.

తాం దృష్ట్వా పరమప్రీతాం బ్రువంతీం మంధరాం తతః

రామహ్యైవ గుడాక్ దేవీ కైకేయా ప్రశశంస హ. ౧౩

టీక||తతః=అటుపిమ్మట; పరం=మిక్కిలియును; అప్రీతాం=దుఃఖమునొం

శ్రీ మద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము. ౧౫

స ౮

దినదియును; బ్రువంతీం= చెప్పుచున్న ధర్మము.

దియునగు; తాం=ఆ ; మంధరాం= అంత, నట్లు మిగులదుఃఖంబునొంది,
మంధరను; దృష్ట్వా=చూచి; దేవీ= నీతులు చెప్పుచున్న మంధరంబూచి, రా
రాణియగు; కైకేయా= కైకేయి; ణియగు కైకేయి, దానిమాటలంజెవు
రామస్య=రామునియొక్క; గుణానే లసిడక, రామునిగుణంబులనె కొనియా
వ=గుణములనే; ప్రశశంస= కొనియా డనారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
డెను. “హ” అనునది పాదపూరణ

ధర్మజ్ఞో గురుభి దాంతః కృతజ్ఞ స్సత్య వా క్చచిః
రామో రాజ్ఞ స్సుతో జ్యేష్ఠో యావ రాజ్య మతోహతి. ౧౪

టీక॥ రామః=రామఁడు ; ధర్మజ్ఞః=యావ రాజ్యం=యువ రాజు దొరతన
జ్ఞః=ధర్మంబుల నెఱింగినవాఁడు; గురు మును; అహతి=పొందఁగనును.
భిః=పెద్దలచేత; దాంతః= ఇంద్రియని రాముండు, ధర్మజ్ఞుండు, గురువులచే
గ్రహముగలవాఁడు గాఁజేయఁబడినవా నింద్రియ నిగ్రహముగలుగునట్లు శిక్షిం
డు; కృతజ్ఞః=ఇతరునిచేఁదనకుఁజేయ పఁబడినవాఁడు; తనకితరులుకొంచెము
బడినయిహోపకారమునైనను ఎచ్చగానె పకారముచేసినను దానినెచ్చగాఁదలం
ఁబుండువాఁడు; సత్యవాక్= సత్యమైన చువాఁడు; వబ్బుల సంతమాత్రంబాడఁ
దియెమాట గాఁగలవాఁడు. శుచిః=ప డు; పరిశుద్ధుండు; మఱియు, దశరథమ
రిశుద్ధుండు, రాజ్ఞః=దశరథ మహారాజు హారాజునకు , జ్యేష్ఠకుమారుండు, కా
నకు; జ్యేష్ఠః=మొదటివాఁడైన; సుతః= వున, నతం డె, యావ రాజ్యంబునకుఁ
కొడుకు; అతః= ఈకారణమువలన; దగినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృ స్సృత్యాంశ్చ దీర్ఘాయుః పితృవ త్పాలయిష్యతి
సంతస్య సే కథం కుజ్జే శ్రుత్వా రామాభిషేచనమ్. ౧౫

టీక॥ దీర్ఘాయుః= అధికమయి త్యాక్=తోడఁబుట్టువులను; భృత్యాం
న యాయస్సుగల రాముండు; భ్రాత్వ=నాకరులను; పితృవత్=తండ్రిని

బోలె; పాలయిష్యతి=కాపాడంగలఁ
డు.కుజ్జే=గూనిదానవగుమంధరా!రా
మాభిషేచనం=రామునియభిషేకించు
టను;శ్రుత్వా=విని;కథం=ఎట్లు;సంత
ప్యసే=దుఃఖించుచున్నావు.
మంధరా!దీర్ఘాయుండగురాముండు,త

మ్ములనుభృత్యులను దండ్రునిబోలె,శ్ర
ద్ధతోఁ గాపాడును; అట్టిరామునకుఁ
బట్టాభిషేకమగునని, విన్నందున, సం
తోషంబుగలుగక, నీకెట్లుదుఃఖంబుగలి
గినది.

అని, తాత్పర్యము.

భరతశ్చాపి రామస్య ధృవం వషణశతాత్పరమ్

పితృపైతామహం రాజ్య మవాప్తా పురుషషణభః. ౧౬

టీక॥పురుషషణభః = పురుషశ్రే
ష్ఠుండగుభరతుండును; వర్షణతాల్=
సంవత్సరములయొక్క-నూలుకన్నను;
పరం=వెనుకను; రామస్య=రాముని
యొక్క;పితృపైతామహం=తండ్రితా
తలనుండివచ్చిన;రాజ్యం=దొరతనము
ను;అవాప్తా=పొందంగలఁడు ; ధృ

వం=నిశ్చయము.
రాముండునూతేండ్లురాజ్యముఁబాలిం
చినవెనుకఁ,బురుషశ్రేష్ఠుండగుభరతుం
డును,బిత్తృపైతామహంబగురాజ్యంబు
నొందంగలను;ఇదినిశ్చయము.
అని, తాత్పర్యము.

సా త్వ మభ్యుదయే ప్రాప్తే వతమానే చ మంధరే

భవిష్యతిచ కల్యాణే కిమథం పరితప్యసే. ౧౭

టీక॥మంధరే=మంధరా! సా=అ
ట్టి;త్వం=నీవు; వతమానే=జరంగఁ
బోవునట్టి;అభ్యుదయే=రామాభిషేక
రూపమయినమంగళము;ప్రాప్తేచ=వ
చ్చినదగుచుండగాను;కల్యాణే=భర
తాభిషేకరూపమయినమంగళము; భ
విష్యతిచ=కాంగలదగుచుండగాను; కి
మథం=ఎందుకొఱకు; పరితప్యసే=

దుఃఖించుచున్నావు.
మంధరా! ఇప్పుడు రామాభిషేక
రూపంబగు మంగళంబు సమీపించియు
న్నది;ఇంక, భరతాభిషేకరూపమంగ
ళము,రాంగలదు;అట్లుమంగళపరంపర
గల్గుచుండగా,నీవేలదుఃఖించెదవు?
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫

స ౮

యథా మే భరతో మాన్య స్తథా భూయోపి రాఘవః
కౌసల్యాతో తిరిక్తంచ సోను శుశ్రూషతే హి మామ్. ౧౮

టీక॥ మే=నాకు; యథా=ఎట్లు; భరతః=భరతుండు; మాన్యః=బహుమానింపఁదగివాఁడో; తథా=అట్లు; భూయోపి=అధికముగాను; రాఘవః=రాముండు; మాన్యః (అధ్యాహృతము)=బహుమానింపఁదగినవాఁడు. సః=ఆ రాముఁడు; మాం=నన్ను; కౌసల్యాతః=కౌసల్యకన్యను; అతిరిక్తంచ=ఎచ్చుగాను; అనుశుశ్రూషతేహి=సేవించుచు	న్నాఁడుగదా! రాముండు, కౌసల్యకుఁడేయుశుశ్రూషకన్య నెచ్చుగా, నాకు శుశ్రూషసేయించున్నాఁడు; కావున, నేనుభరతుని యందెంత బహుమానంబుంచవలయునో, అంతకన్న నెచ్చుగా, రామునిపై సేవబహుమానంబుంచవలయును. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రాజ్యం యదిహి రామస్య భరతస్యాపి తత్తదా
మన్యతేహి యథాత్మానం తథా భ్రాతృహస్త రాఘవః. ౧౯

టీక॥ రాజ్యం=దొరతనము; రామస్య=రామునకు; ఆగచ్ఛతి; (అధ్యాహృతము) యది=వచ్చునేని; తదా=అప్పుడు; తత్=ఆదొరతనము; భరతస్యాపి=భరతునకును; ఆగతమేవ (అధ్యాహృతము) హి=వచ్చినదేకదా; రాఘవః=రాముండు; ఆత్మానం=తన్ను; యథా=ఎట్లు; తథా=అట్లు; భ్రాతృహస్తం=తమ్ములను; మన్యతే	హి=తలంచుచున్నాఁడుగదా! రాముండు, తన్నెట్లు చూచుకొనునో; యట్లే, భేదంబులేక, తమ్ములనుం జూచుకొనువాఁడు; కావున, రామునకు రాజ్యంబువచ్చునేని, యప్పుడు, భరతునకును, రాజ్యంబువచ్చినట్టే, యగుచున్నది. అని, కైకేయి, మంధరకుఁ, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

కైకేయీ వచనం శ్రీత్వా మంధరా భృశ దుఃఖితా
దీఘః ముష్ణంచ నిశ్శ్వస్య కైకేయీ మిద మబ్రవీత్. ౨౦

టీక॥ మంధరా = మంధర; కైకేయీ మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
 వచనం = కైకేయియొక్క మాటను; మంధర, కైకేయి చెప్పిన మాటను
 శృత్వా = విని; భృశదుఃఖతా = మి విని, యినుమడిగాదుఃఖంబునొంది, యు
 క్కిలియుదుఃఖమునొందినదై; దీర్ఘం = ధికముగా వేడి నిట్టూర్పులునిగుడించు
 నిడుపుగాను; ఉష్ణంచ = వేడిగాను; ని చుఁగై కేయింజూచి, యిట్లని, చెప్పె
 శ్వస్య = నిట్టూర్పు విడిచి, కైకే సు. అని, తాత్పర్యము.
 యాం = కైకేయినిగూచి; ఇదం = ఈ

అనర్థదశి = నీ మాఖ్యా న్నాత్మన మవబుధ్యసే
 శోక వ్యసన విస్తీర్ణే మజ్జంతీ దుఃఖ సాగరే. ౨౧

టీక॥ అనర్థదశి = ప్రయోజన నం = నిన్ను; నావబుధ్యసే = తెలిసికొన
 మనుజుడనిదానవైన; త్వం (అధ్యా కున్నావు.
 హృతము) = నీవు; మాఖ్యాత్ = అజ్ఞా నీకు, మంచిచెడ్డలు తెలియవు; భర
 నమువలన; శోకవ్యసనవిస్తీర్ణే, శోక = తునకు రాజ్యము లేకుండుటంగల్గుదుఃఖ
 భరతునకు రాజ్యము లేకుండుటం గల్గి ము, చవతికొడుకునకు రాజ్యంబు వచ్చు
 నదుఃఖము చేతను; వ్యసన = శత్రువయి టంగల్గునాపద, చవతికి సేవ సేయుట
 నచవతికొడుకునకు రాజ్యంబు వచ్చుట యనెడుదుఃఖము, ఇవియన్నియు నీకు
 వలనంగలుగునాపదల చేతను, విస్తీ సుభవించుటకు సిద్ధములుగా నుండఁ
 ణే = విశాలమయిన; శోక సాగరే = గా, నీవజ్ఞానంబున, దీనిం దెలిసికొనకుం
 చవతికి సేవ సేయుటవలనంగలిగిన దుః డుటయే గాక, నిన్నునీవే తెలిసికొన లే
 ఖంబనెడు సముద్రమునందు; మజ్జం కున్నావు.
 తీ = మునుంగుచున్నదానవై; ఆత్మ అని, తాత్పర్యము.

భవితా రాఘవో రాజా రాఘవస్యా ను య స్మతః
 రాజ వంశాత్తు కై కేయి భరతః పరిహస్యతే. ౨౨

టీక॥ రాఘవః = రాముడు; రాజా = రాజుగా; భవితా = కాఁగలఁ

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము

స ౮

దు.రాఘవస్య-రామనకు;అను=వె
నుక; యః=ఎవ్వఁడు; సుతః=కొడు
కొ;సః అధ్యాహుతము)=వాఁడు;
రాజాభవితా (అధ్యాహుతము)=
రాజుగాఁగలఁడు,కైకేయి = కైకే
యీ!భరతః=భరతుఁడు; రాజవంశ
త్తు=రాజులవంశమునుండియె; పరిహా
స్యతే=వెడలఁగొట్టఁబడును.

కైకేయీ!ఇప్పుడురామండురాజు
గునేని,రామనియనంతరము, అతనికొ
డుకైనవాఁడై, రాజగును; భరతుం
డుగాని,యతనికొడుకులుగాని, యిం
కెప్పటికిని,రాజుగాఁజాలరు;కావున,
రాజవంశంబున,భరతునిపేరే యుండ
దు.అని,తాత్పర్యము.

స హి రాజ్ఞ స్సతా సర్వే రాజ్యే తిష్ఠంతి ఛామిని
స్థాప్యమానేషు సర్వేషు సుమహా ననయో భవేత్. ౨౩

టీక||ఛామిని=(స్త్రీ)వగుకైకేయీ!
రాజ్ఞః=రాజుయొక్క; సుతాః=కొ
డుకులు;సర్వే=అందఱును; రాజ్యే=
దొరతనమునందు; నతిష్ఠంతిహి=ఉం
డరుగదా! సర్వేషు=కొడుకులందఱు
ను;స్థాప్యమానేషు=ప్రతిష్ఠింపఁబడఁ
గా;సుమహా=మిక్కిలియు గొప్పదై

న;అనయః=నీతిలేకుండుట;భవేత్=క
లుగును.

కైకేయీ! రాజుకొడుకులకందఱు
కును. రాజ్యంబురాదు; అట్లందఱును
రాజ్యంబునరాజులుగాఁజేయఁబడుదు
రేని,నీతిచెడి రాజ్యంబున కుపద్రవంబు
గల్గును.అని,తాత్పర్యము.

తస్మా జ్యేష్ఠేహి కైకేయి రాజ్యతంత్రాణి పార్థివాః
స్థాపయం త్యనవద్యాంగి గుణవత్స్వితరేష్వపి. ౨౪

టీక|| అనవద్యాంగి=నిందింపరా
నియవయవములుగల;కైకేయి=కైకే
యీ! తస్మాత్=అందువలన; పార్థి
వాః=రాజులు; ఇతరేషు=ఇతరులయి
నకొడుకులు; గుణవత్స్వపి=మంచిగు

ణంబులు గలవారుగానుండినను; జ్యే
ష్ఠే= పెద్దకొడుకునందు; రాజ్యతం
త్రాణి = రావకార్యములను; స్థాప
యంతిహి=ఉంచుచున్నారగుదా!
సుందరములయిన యవయవములు

గల కైకేయీ! అట్లు, కొడుకులందఱును | లన్నను, శ్రేష్ఠునికే, రాచకార్యంబు
రాజులొడు రేసి, రాజ్యంబునకు పద్రవం | ల, నప్పగించుచున్నారు.
బుసంభవించును గావున, రాజులందఱు | అని, తాత్పర్యము.

అసా వత్సంతసిర్భగ్న స్తవ పుత్రో భవిష్యతి
అనాథవ త్సుఖేభ్యశ్చ రాజవంశాచ్చ వత్సలే. ౨౫

టీక|| వత్సలే = దయగలిగినకై కే | కై కేయీ! నీవు సాధారణులపై నేద
యీ! తవ = నీయొక్క; అసా = ఈ; పు | యగలదానవు, నీ కొడుకునకు రాచబోవు
త్రః = కొడుకైనభరతుండు; అనాథ | ననర్థంబుం బర్యాలోచించి దయయుం
వలే = నాథుండు లేనివాడవలె; సుఖే | చుము; నీ కొడుకునకు, అనాథునకుంబో
భ్యశ్చ = సుఖంబులవలనను; రాజవంశా | లె, నెంతమాత్రమును సుఖంబులేక, రా
చ్చ = రాజులవంశంబువలనను; అత్యంత | జవంశాను ప్రమణికేయందును గణనంబు
నిర్భగ్నః = మిక్కిలియును భంగమునొం | లేక, దురవస్థకు గఱబోవుచున్నది.
దినవాడు; భవిష్యతి = కాగలఁడు. | అని, తాత్పర్యము.

సా హం త్వదథేక సంప్రాప్తా త్వంతు మాం నావబుధ్యసే
సప్సిష్టౌ యా మే త్వం ప్రదేయం దాతు మిచ్ఛసి. ౨౬

టీక|| సా = అట్టి; అహం = నేను; త్వ | వుమాత్రము; మాం = నన్ను; నావబుధ్య
దథేకం = నీకొఱకు; సంప్రాప్తా = వ | సే = తెలిసికొనకున్నావు.
చ్చినాను. యా (త్వం) = వీనీవు; సప్సి | అట్లునీపై నెనరుంచి నేనునీకుహితం
ష్టౌ (సప్సిష్టౌ) = చవతియధ్య | బుగలుగఁజేయుటకై, నీయొద్దకువచ్చితి
దయంబునందు; మే = నాకు; ప్రదే | ని; చవతి కభ్యుదయంబుగలుగునప్పుడు
యం = ఇవ్వఁదగినదాని; దాతుం = ఇచ్చు | నాకుబహుమానంబొసంగు నంతటితె
టకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావో, సా | విదిలేనిదానవగు నీవుమాత్రమునన్ను
(అథ్యాహృతము) = అట్టి; త్వంతు = నీ | చెలిసికొనలేదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౬౧

స ౮

ధృివంతు భరతం రామః ప్రాప్య రాజ్య మకంటకమ్
దేశాంతరం వా నయితా లోకాంతర మథాపివా. ౨౭

<p>టీక రామః = రాముడు; అ కంటకం = శత్రువులులేని; రాజ్యం = దొరతనమును; ప్రాప్య = పొంది; భరతం = భరతుని; దేశాంతరం వా = మఱియొక్క దేశమునైనను; అథాపివా = లేనిచో; లోకాంత రం = పేటలోకమునైనను; నయితా = పొందింపఁగలఁడు. ఇదం(అధ్యాత్మ</p>	<p>ము)తు = ఇదిమాత్రము; ధృివం = నిశ్చ యము. రాముండు, శత్రువు లేంతమాత్ర మునులేనిరాజ్యంబునొంది, భరతునిదే శాంతరమునకైనను వెడలఁగొట్టును; లే క, చంపివేయును; ఇది, మాత్రము, నిశ్చ యము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

బాలవీవ హి మాతుల్యం భరతో నాయిత స్త్వయా
సన్నికర్షాచ్చ సౌహదం జాయతే స్థావరేష్వపి. ౨౮

<p>టీక భరతః = భరతుడు; బాలవీ వ = పిన్నవాఁడయియుండఁగానే; త్వ యా = నీచేత; మాతుల్యం = మేనమామ గృహమును; నాయితః = పొందింపఁబ డెను. సన్నికర్షాచ్చ = మిక్కిలియుస మీపంబుననుండుటవలననుగూడ; స్థావ రేష్వపి = వృత్తొదులయందును; సౌహ దం = స్నేహము; జాయతే = కలుగు చున్నది.</p>	<p>భరతుండు, పిన్నవాఁడుగానుండు నప్పుడే, నీవతని, మేనమామయింటికి బంపితివి; ఎల్లప్పుడును దగ్గిఁ జనుండుటవల న, వృత్తొదులయందును గూడఁ జెలిమి యెచ్చుగాఁగలుగుచున్నది; అట్లుండ, భరతునియందు, దశరథునికిఁ బ్రేమగలు గునని చెప్పినేల? అట్టియు పాయంబును నీవచెటిపితివి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

భరతస్యా నువశగ శత్రుశ్చోపి సమం గతః
లక్ష్మణో హి యథా రామం తథా సౌ భరతం గతః. ౨౯

టీక || భరతస్య = భరతునియొక్క; అనువశగః = అనుసరించి యధనతను

బొందియున్న; శత్రుఘ్నోపి = శత్రుఘ్నుండును, భరతునితోఁగూడఁబో
ఘ్నుండును; సమం = కూడ; గతిః = పో
యినాఁడు. లక్ష్యణం = లక్ష్యణండు; రా
యించియున్నట్లైతిండు, భరతునాశ్ర
మం = రాముని; మథా = ఎట్లో; తథా =
యించినవాఁడు; కావున, నతండున్నను,
అట్లు; అసౌ = ఈశత్రుఘ్నుండు; భం
తం = భరతుని; గతోహి = పొందిననాఁ
యత్నముసేయును.
దుగదా!
అని, తాత్పర్యము.

భరతునకువిధేయుండుగానుండుశ

సూయతేహి ద్రువః కశ్చిచ్చేత్తవ్యో వనజీవిభిః

సన్నికషాః డిషికాభి మోచితః పరమాన్భయత్. ౩౦

టీక॥ వనజీవిభిః = అడవిచేబ్రతుకు
వారిచే; ఛేత్తవ్యః = నటుకఁబడవలసిన;
కశ్చిత్ = ఒకానొక; ద్విమః = చెట్టు; ఇ
షికాభిః = ముండ్లుపొదలుతఁగలు మొద
లగువానిచేత; సన్నికషాత్ = మిక్కిలి
యుసన్నిధానమువలన; పరమాన్భయత్ =
అధికమయిన; భయత్ = భయమునుం
డి; మోచితః = విడువఁబడినది. ఇతి =
(అధ్యాహృతము) అని; సూయతే
హి = వినఁబడుచున్నదిగాదా!

“అడవిలోఁ గట్టెలునటుకుకొని జీ
వించువారలు, ఒకచెట్టునునటుకరాఁ
గా, దానిచుట్టునుండు, ముండ్లు, తీఁగలు,
పొదలు మొదలగునవి, సహవాసంబునం
జేసి, దానిఁ గలిగినభయంబుఁబోఁగొ
ట్టిదానిరక్షించినవి” అని, వినియున్నా
వుగదా! అట్లు, భరతుండచ్చటనుండునే
ని, సహవాసంబున, నతనియందును, దశ
రథునకును. బ్రేమగలిగియుండును.
అని, తాత్పర్యము.

గోప్తాహి రామం సౌమిత్రి లక్ష్యణం చాపి రాఘవః

అశ్వినోఽపి సౌభ్రాత్రం తయోర్లోకేషు విశ్రుతమ్. ౩౧

టీక॥ సౌమిత్రిః = లక్ష్యణండు; రా
మం = రాముని; గోప్తాహి = రక్షింపఁ
గలఁడుగదా! రాఘవశ్చాపి = రాముం
డును; లక్ష్యణం = లక్ష్యణుని; గోప్తా =

(అధ్యాత్మతము)రక్షింపగలడు. త
యోః=ఆ రామలక్ష్మణులకు; అశ్వినో
రివ=అశ్వినీదేవతలకుంబోలె = సౌ
భాగ్రాం=మంచితోఁడుఁబుట్టువుఁ దన
ము;లోకేషు = లోకంబులందు;విశ్రు
తం=ప్రసిద్ధిపొందినది.

లక్ష్మణుండు, రామునిరక్షించును ;

అట్లు రామండులక్ష్మణునిరక్షించును
అశ్వినీదేవతల కిరువ్విరకును గలుగునట్లు
వారలకిరువ్విరకుఁ, దోడంబుట్టువులగుట
చేఁగలిగిన స్నేహము, అధికముగానుం
డుట, లోకమందంతయుఁ బ్రసిద్ధంబై
యున్నది. అనితాత్పర్యము.

తస్మా న్మ లక్ష్మణే రామః పాపం కించి త్కరిష్యతి
రామస్తు భరతే పాపం కుర్యాదితి న సంశయః. ౩౨

టీక||తస్మాత్=అందువలన; రామః=
రామఁడు;లక్ష్మణే=లక్ష్మణునియందు;
కించిత్=కొంచుమైనను; పాపం=చెఱ
పును;నకరిష్యతి=చేయఁడు. రామః=
రామఁడు;భరతే=భరతునియందు
మాత్రము; కుర్యాత్ = చేయును.
ఇతి=ఈవిషయమునందు;సంశయః =

సందేహము;న=లేదు.
అట్లుగుటంజేసి, రామండులక్ష్మణు
నకేమియుఁ గిడునేయఁడు; రాముం
డు, భరతునకుమాత్రముగిడునేయు
ను; ఈవిషయంబునందు సందేహము
లేదు. అని, తాత్పర్యము.

తస్మా ద్రాజగృహదేవ వనం గచ్ఛతు తే సుతః
షతర్థి రోచతే మహ్యం భృశంచాపి హితంతవ. ౩౩

టీక||తస్మాత్=అందువలన; తే=నీ
యొక్క;సుతః=కొడుకు; రాజగృహ
దేవ=కేకయరాజుయొక్కయింటనుం
డియె;వనం=అడవిని;గచ్ఛతు = పొం
దుఁగాక.ఏతత్=ఇది;మహ్యం = నా
కొఱకు; రోచతేహి=ఇష్టముగానున్న
దిగదా!తవచాపి=నీకును; భృశం=మి

క్లిలియు;హితం=మేలయినది.
నీకొడుకుభరతుండిచ్చటికి వచ్చునే
ని,పట్టాభిషిక్తుండగురామండు,అతనిం
జంపును; కావున,భరతుండు, కేకయ
రాజగృహంబునుండియె యడవికిఁబో
వునట్లు నేయుము;అట్లుయినచోఁద్రాణ
హానిగలుగదు; ఇది నాకుసరిగాఁదోచు

చున్నది; అట్లు సేయుదు వేని, నీకొడుకు మేలుగలుగును.

బ్రతికియైననుండును, గావున, నీకును అని, తాత్పర్యము.

ఏవంతే జ్ఞాతిపక్షస్య శ్రేయశ్చైవ భవిష్యతి

యదిచే ద్భరతోధర్మా త్పిత్ర్యం రాజ్య మవాప్స్యతి. ౩౪

టీక॥ భరతః = భరతుండు; ధ = వ = మేలును; భవిష్యతి = కాంగలదు.

మాత = ధర్మమువలన; పిత్ర్యం = తం

భరతుండు ధర్మముచే నుండునది

ప్రేమైన; రాజ్యం = దొరతనమును; అవా

గు రాజ్యమునకుండు బట్టాభిషిక్తుండగునే

ప్ర్యతియది = పొందునేని; ఏవంతే =

ని, నీబంధువులకును మేలుగలుగును.

ఇట్లుగానేని; తే = నీయొక్క; జ్ఞాతిపక్ష

అని, తాత్పర్యము.

స్య = బంధువులపక్షమునకు; శ్రేయశ్చై

స తే సుఖోచితో చాలో రామస్య సహజో రిపుః

సమృద్ధార్థస్య నష్టార్థో జీవిష్యతి కథం వశే. ౩౫

టీక॥ తే = నీయొక్క; సుఖోచితః = సు

భరతుండు, రామునకుండు, జవతితల్లికొ

ఖంబునకుండగిన; సః = ఆ; చాలః = పిన్న

దుకు, గావున, సహజశత్రువు; అట్లుండ

వాడైన, భరతుండు; రామస్య = రాము

గా, భరతుండు, రాజ్యములేకుండుటవ

నకు; సహజః = కూడఁబుట్టిన; రిపుః = శ

లన నెంతమాత్రము సహాయసంపత్తిలే

త్రువు. నష్టార్థః = నశించిన ప్రయోజన

కుండి, పట్టాభిషిక్తుండైన రాజ్యధికారం

ముగలభరతుండు; సమృద్ధార్థస్య = సం

బులం బొల్పుచుండు రాముని వశంబు

పూర్ణమైన ప్రయోజనముగల రాముని

నంజిక్కి, యెట్లు, జీవింపగలఁడు; ఎన్ని

యొక్క; వశే = ఆధీనతయందు; కథం =

విధంబుల, నాలోచించినను, రాముండు

ఎట్లు; జీవిష్యతి = బ్రతుకంగలఁడు.

భరతు నెట్లయినఁజంపివేయు, ననుట,

సుఖంబునుభవించదగిన నీకొడుకు సిద్ధము. అని, తాత్పర్యము.

అభిద్రుత మివారణ్యే సింహేన గజయూధపమ్

ప్రచ్ఛాద్య మానం రామేణ భరతం త్రాతు మహాసి. ౩౬

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	బదుచున్న; భరతం=భరతుని ; తా
అరిణ్యే=అడవియందు; సింహాన=సిం	తుం=రక్షించుటకు; ఆర్హసి=తెగదువు.
హముచేత; అభిద్రుతం=తఱుమఁబడిన;	అడవియందు సింహంబుచేఁ దఱు
గజయాభపమివ = ఏనుఁగులసమూ	మఁబడిచావునకు సేద్యంబై యుండుగజం
హంబులఁబాలించుదానింబోలె, గజశ్రే	బునుంబోలె, రామునివశంబునఁజిక్కిది
ష్ఠమునుంబోలెననుట; రామేణ=రాము	క్కులేకచావంబోవు సీకొడుకుభరతు
నిచేత; ప్రచ్ఛాద్యమానం=ఆక్రమింపఁ	ని, రక్షించుకొనము. అని, తాత్పర్యము.

దర్పాన్నిరాకృతా పూర్వం త్వయా సౌభాగ్యవత్తయా
రామమాతా సపత్నీ తే కథం వైరం న యాతయేత్. ౩౭

టీక॥ త్వయా=నీచేత; సౌభాగ్యవ	పూర్వము, నీవు, పెనిమిటికినేనఁద
త్తయా= మంచిభాగ్యముగలుగుటచే	ఱికన్ననుబ్రయురాలనుగా నున్నానని,
త; పూర్వం=మునుపు; దర్పాతే=గ	గర్వించి, సీచవతియగు కౌసల్యను, నా
ర్వమువలన; నిరాకృతా = తిరస్కరిం	నావిధంబుల నవమానించియున్నావు;
పఁబడిన; తే=నీయొక్క; సపత్నీ=చవ	ఇప్పుడు, తనకొడుకురాజుకాఁగానే,
తియగు; రామమాతా = రామునితల్లి	కౌసల్య, యీపగను దీర్చుకొనకుండు
యయినకౌసల్య; కథం=ఎట్లు; వైరం=	నా? అవశ్యమున నుండనకుఁబనికత్తెను
పగను; నయాతయేత్=తీర్చుకొనకుం	గాఁజేసికొని, నానావిధంబులం గాఱి
డును.	యపెట్టును. అని, తాత్పర్యము.

యదా హి రామః పృథివీ మవాప్స్యతి
ప్రధూతరత్నాకరశైలపత్తనామ్
తదా గమిష్యస్య శుభం పరాభవం
సహైవ దీనా భరతేన భామిని. ౩౮

టీక॥ భామిని=(స్త్రీ)వగుకై కేయా! య	ములైనమణులగునులుగల పర్వతంబులు
దా=ఎప్పుడు; రామః=రాముఁడు; ప్ర	నుబట్టగములునుగల; పృథివీ=భూమి
ధూతరత్నాకరశైలపత్తనాం=అధిక	ని; అవాప్స్యతి=పొందునో; తదా=అ

౧౫౮ ప్రతిపదాంత్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౮

ప్పుడు; త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; దీరముగాను బలుగను బలుగల పర్వతముల
నా = దరిద్రురాలివై; భరతేన సహేవ = తోను బట్టణములతోనుంగాడిన ఘామికి
భరతునితోఁగూడనే; అశుభం = అమం రాజగునో; అప్పుడె, నీకొడుకున నీవును
గళకరంబగు; పరాభవం = అవమానం దారిద్ర్యంబు నొంది, యమంగళకరంబ
బును; గమిష్యసిహి = పొందుదువుగదా! గుటంజేసి నోటంజేప్పరాని, యవమా
నై కేయి! రాముం, డెప్పుడు, విస్తానంబునొందెదరు. అని, తాత్పర్యము.

యదాహి రామః పృథివీమవాస్యతి
ధృవం పృథివీ భరతోభాష్యతి
అతోహి సంచితం రాజ్యమాత్మజే
పరస్య చైవాద్య వివాసకారణమ్. ౩౯

టీక: || యదా = ఎప్పుడు; రామః = రాముడు; పృథివీ = భూమిని; అవా
స్యతి = పొందునో; తదా (అధ్యాహృతము) = అప్పుడు; భరతః = భరతుం
డు; ప్రణవః = నాశమునొందినవా
డు; భవిష్యతిహి = కాంగలఁడు గదా!
ధృవం = నిశ్చయము. అతోహి = ఇం
దువలననే; ఆత్మజే = కొడుకునందు;
రాజ్యం = దొరతనమును, దొరతనము
గలుగుటకుఁ గారణముననుట; పరస్య =
శత్రువయిన రామునకు; వివాసకార
ణం = ఊరువెడలఁగొట్టించుట యొక్క
కారణమును; అద్యచైవ = ఇప్పుడే; సంచితం = చక్కఁగా నాలోచింపుము.
రాముం డెప్పుడు భూమికి రాజగు
నో, అప్పుడె భరతుండు నాశంబునొం
దును; కావున. నీకొడుకు భరతునకు
రాజ్యంబువచ్చునట్లును, రాముని, బట్ట
ణంబువెడలఁగొట్టించునట్లును, దగిన
యొక్తుల, నిప్పుడె, యాలోచించు కొ
నుము. అని, మంధరకైకేయికిఁ జెప్పిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, అష్టమ స్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థ చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టమసర్గ టీక,
ముగిసినది.

ఐవి

సవసుసర్గప్రారంభః.

ఏవ ముక్తాతు కై కేయా కోపేన జ్వలితాననా
దీఘా నుష్టం విసిశ్చ్యస్య మంధరా మిద వబ్రవీత్. ౧

టీక॥ కై కేయాతు = కై కేయియును;	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా = చెప్పఁ బడినదై;	కై కేయి, మంధర చెప్పినమాటవిని,
కోపేన = కోపముచేత; జ్వలితాననా =	కోపంబున నెఱ్ఱగానుండటంజేసి మం
మండినముఖముగలదై; దీఘం = నిడు	డుచున్నట్లుదోచుచుండుముఖముగల
పుగాను; ఉష్ణం = వేడిగాను; విసిశ్చ్య	దై, అధికముగా వేడిసిట్టావులు నిగు
స్య = సిట్టావులువుచ్చి; మంధరా =	డించి, మంధరంజూచి, యిట్లని, చెప్పె
మంధరనుగూచి; ఇదం = ఈమాటను;	ను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామ మితః క్షీప్రం వనం ప్రస్థాపయామ్యహం
'యావరాశ్మేవ భరతం క్షీప్ర మే వాభిషేచయే. ౨

టీక॥ అహం = నేను; అద్య = ఇప్పుడు;	యే = అభిషేకించెదను.
క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; రామం = రామ	నే, సీతలంబుననె, రామునిచ్చట
ని; ఇతః = ఇటనుండి; వనం = అడవినిగూ	నుండియడవికిబోవునట్లుచేసెదను; శీ
చి; ప్రస్థాపయామి = పోవునట్లుచేసె	ఘ్రముగానే, భరితుని, యావరాజుదొ
దను. భరతంచ = భరతుని; యావరా	రతనంబునఁ, బట్టాభిషిక్తునిగాఁ జేసె
శ్మే = యావరాజుదొరతనమునందు; క్షీ	దను. అని, తాత్పర్యము.
ప్రమేవ = శీఘ్రముగానె; అభిషేచ	

ఇదం త్విదానీం సంపశ్య కే నోపాయేన మంధరే
భరతః ప్రాప్నుయా ద్రాజ్యం నతు రామః కథంచన. ౩

టీక॥ మంధరే = మంధరా! కేన = ఏడు; పాపము; సంపశ్య = చక్కగాఁబాడుము.
పాయేన = ఁపాయముచేత; భరతః = మంధరా! యేయుపాయంబున, భ
భరతుఁడు; రాజ్యం = దొరతనమును; రతుండు రాజ్యంబునొందును; రామున
ప్రాప్నుయాత్ = పొందును? రామస్తు = కురాజ్యంబులేకుండును? దీనినిమాత్రమి
రాముఁడుమాత్రము; కథంచన = ఎట్లే నను; న(ప్రాప్నుయాత్) = పొందఁడు.
ఇదంత = దీనిమాత్రము; ఇదానీం = ఇ అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా తయా దేవ్యా మంధరా పాపదశిః
రామాథ్వా ముపహంసంతీ కైకేయా మిద మబ్రవీత్. ౪

టీక॥ పాపదర్శి = పాపములనె కైకేయాం = కైకేయినిగూర్చి; ఇదం =
చూచునట్టి, పాపములనెచేయఁదలఁచు ఈమాటన; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
నట్టియునుట; మంధరా = మంధర; ఏ పాపములనెచేయఁదలంచునట్టిమం
వం = ఇట్లు; తయా = ఆ; దేవ్యా = రాణి ధర, రాణియగుకైకేయిచెప్పిన మాట
యగుకైకేయిచేత; ఁక్తా = చెప్పఁబడిన నువిని, రామునిపట్టాభిషేకముఁజెఱపు
దై; రామాథ్వాం = రామునిప్రయోజన టకై, కైకేయింజూచి, యిట్లని, చెప్పె
మును; ఉపహంసంతీ = చెఱువునదియై; ను. అని, తాత్పర్యము.

హంతే దానీం ప్రవత్యైమి కైకేయి శూయతాంచ మే
యథా తే భరతో రాజ్యం పుత్రః ప్రాప్స్యతి కేవలమ్. ౫

టీక॥ హంత = సంతోషము! య ధ్యాహృతము) = అట్లు; ఇదానీం = ఇ
థా = ఎట్లు; తే = నీయొక్క; పుత్రః = కొ ప్పుడు; ప్రవత్యైమి = చెప్పెదను. కైకే
డుకైన; భరతః కేవలం = భరతుండు యి = కైకేయా! మే = (పంచమ్యథా
మాత్రము; రాజ్యం = దొరతనమును; మందుషష్ఠి) నావలన; శూయతాం =
ప్రాప్స్యతి = పొందునో, తథా (అ వినఁబడుఁగాక. “చ” అనునది పాద

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౬౯

స ౯

పూరణార్థము.

కై కేయా! సంతోషము! నీకొడుకుభ

రతుండుమాత్రము రాజ్యంబునొందున

ట్లుపాయంబు నిష్పదు, చెప్పెదను; నా

మాటవినుము.

అని, తాత్పర్యము.

కిం నస్తరసి కైకేయి స్తరంతీవా నిగూహసే

య దుచ్యమాన మాత్తార్థం మత్త స్త్వం శోతు మిచ్ఛసి. ౬

టీక॥ కైకేయి = కైకా! యత్ = ఏ

కారణమువలన; త్వం (అధ్యాహృత

ము) = నీవు; మయా (అధ్యాహృత

ము) = నాచేత; ఉచ్యమానం = చెప్పబ

డుచున్న; ఆత్తార్థం = నీప్రయోజన

మున, నీకుబ్రోయోజనముగలిగించును

పాయముననుట; మత్తం = నావలన;

శోతుం = వినుటకు; ఇచ్ఛసి = కోరుచు

న్నావో; తత్ (అధ్యాహృతము) = ఆ

కారణమువలన; నస్తరసికిం = స్తరంప

వా; స్తరంతీ = స్తరించుదానవై; నిగూ

హసేవా = దాచెదవా?

కైకేయా! నీకుఁబ్రయోజనముగలు

గునుపాయమును, నేనచెప్పఁగా, వినవ

లయుననీకోరుచున్నావు; ఇందుకేమి

కారణము? నీవా యుపాయమును మ

ఱచితివాదేమి? లేక, జ్ఞప్తియొం

డినను, నేఁజెప్పఁగావినవలెనని, చెప్పక

దాచియున్నావా?

అని, తాత్పర్యము.

మయోచ్య మానం యదీ తే శ్రోతుం ఛందో విలాసిని

శ్రూయతా మభిధాన్యామి శ్రుత్వా చాపి విమృశ్యతామ్. ౭

టీక॥ విలాసిని = సౌందర్యముగలకై

కేయా! తే = నీకు; మయా = నాచేత; ఉ

చ్యమానం = చెప్పబడుదాని; శ్రో

తుం = వినుటకు; ఛందః = కోరిక; ఆస్తి

(అధ్యాహృతము) యది = ఉండునని; అ

భిధాన్యామి = చెప్పెదను; శ్రూయ

తాం = వినఁబడుఁగాక. శ్రుత్వాచాపి =

వినియును; విమృశ్యతాం = ఆలోచింపఁ

బడుఁగాక.

సౌందర్యశాలినివగుకైకేయా! నే

ను, జెప్పఁగా, నాయుపాయమునువినవ

లయుననీకుఁగోరియుండునని, యి

ప్పుడెచెప్పెదను; వినుము; అట్లువిని,

నేఁజెప్పనది, యుక్తముకాదో, చక్కఁ

గానాలోచింపుము. అని, మంధర, కై

కేయితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుతైవం వచనం తస్యా మంధరా యాస్తు కైకయా
కించి దుష్టాయ శయనా త్స్వాస్తీశాఽ దిద మబ్రవీత్. ౮

టీక॥ కైకయా=కైకేయి; ఏవం=ఇట్లు; తస్యాః=ఆ; మంధరాయాః=మంధరయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా=వినినంతనె; స్వాస్తీర్హాత్=చక్క-గాఁబలుపఁబడిన; శయనాత్=పాస్పునుండి; కించిత్=కొంచెము; ఉష్టాయ=లేచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ఈప్రకారము, ఆమంధర చెప్పఁగా, నామాటవిని, కైకేయి, సుఖంబుగానుండునట్లు చక్క-గాఁగల్గింపఁబడిన పాస్పునుండి, యాదరాతిశయంబునం గొంచెములేచి, మంధరంజూచి, యిట్లు ని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కథయ త్వం మమో పాయం కేనోపాయేన మంధరే
భరతః ప్రాప్నుయా ద్రాజ్యం నతు రామః కథంచన. ౯

టీక॥ మంధరే=మంధరా! త్వం=నీవు; మమ=నాకు; ఉపాయం=వెరువును; కథయ=చెప్పము. కేన=ఏ; ఉపాయేన=వెరువుచేత; భరతః=భరతుండు; రాజ్యం=దొరతనమును; పాప్నుయాత్=పొందును? రామస్త=రాముండుమాత్రము; కథంచన=ఎట్లయిన

ను; న(ప్రాప్నుయాత్) = పొందనేరఁడు?
మంధరా! ఏమిచేసిన, భరతుండు రాజ్యంబునొందును? రామునకురాజ్యంబు రాకుండును? నీవు నాకాయుపాయంబుఁజెప్పము. అని, కైక, మంధరతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా తయా దేవ్యా మంధరా పాపదర్శినీ
రామాథా ముపహింసంతీ కుష్టా వచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ పాపదర్శినీ=పాపములనే చూచునదియు, పాపములనే చేయఁదలంచునదియుననుట; కుష్టా=గూనిది

యనగు; మంధరా=మంధర; దేవ్యా=రాణియుగు; తయా=ఆకైకేయిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; రా

శ్రీ మద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము

స ౯

మాథకం=రామునియొక్క ప్రయోజనమును; ఉపహింసంత=చెఱుపునదియై; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

ఎల్లప్పుడును బాపంబులనే చేయఁదలంచునదియై గూనిదియై యుండు నామం

ధర, యిట్లు రాణియగు కైకేయి చెప్పిన మాట విని, రామునకుఁ బట్టాభిషేకంబు జరగకుండునట్లు సేయుటకై, యాకైకే యింజూచి, యిట్లునిచెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

తవ దైవాసురే యుద్ధే సహ రాజషిఃభిః పతిః

అగచ్ఛ త్వాముపాదాయ దేవ రాజస్య సాహ్యకృత్. ౧౧

చిత మాస్థాయ వై దేవి దక్షిణాం దండకాఽప్రతి

వై జయంత మితి ఖ్యాతం పురం యత్ర తిమిర్భవః. ౧౨

టీక॥ దేవి=రాణివగు కైకేయీ! దైవాసురే=దేవతలును అసురులును జేయునట్టి; యుద్ధే=యుద్ధమునందు; తవ=నీయొక్క; పతిః=పెనిమిటియగు దశరథుండు; దేవ రాజస్య=దేవతలకుఁ బ్రార్థనవైన యంద్రునకు; సాహ్యకృత్=తోడ్పాటు సేయువాఁడై; రాజషిఃభిస్సహ=రాజులును ఋషులును గూడఁగూడ; త్వాం=నిన్ను; ఉపాదాయ=తీసికొని; దండకాఽప్రతి=దండకారణ్యముఁ గూచి; గత్వా (అధ్యాహృతము)=పోయి; దక్షిణాం=దక్షిణపు; చితం=చిక్కును; ఆస్థాయ=పొంది; ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము, యత్ర=ఎచ్చట; తిమిర్భవః=తిమియనెడు పెద్దచేఁచయె

కైకముగాఁగల శంబరాసురుండు; అస్త్రీ (అధ్యాహృతము)=ఉన్నాఁడో; తత్ (అధ్యాహృతము)=అట్టి; వై జయంతమితి=వై జయంతంబని; ఖ్యాతం=పేర్కొనఁబడిన; పురం=పట్టణమును; అగచ్ఛత్=పొందెను.

రాణివగు కైకేయీ! పూర్వము దేవాసురయుద్ధమునందు, నీ పెనిమిటి దశరథుండు, దేవేంద్రునకు సాహాయ్యము సేయుటకై, తన క్రింది రాజులతోఁ గూడ, నిన్నుఁ బిలుచుకొని, దక్షిణపు దిక్కునందు, దండకారణ్యంబుఁ జేరి, యచ్చట, తిమిర్భవండుగు శంబరాసురుని రాజధానియగు వై జయంతంబను పట్టణంబునకుఁ, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స శంబర ఇతి ఖ్యాత శృతమాయో మహాసురః

దదౌ శక్రస్య సంగ్రామం దేవసం ఘ్నై రనిజితః. ౧౩

టీక॥ శతమాయః = నూలుమాయ	ను; దదౌ = ఇచ్చెను.
లుగల; శంబర ఇతి = శంబరుండని; ఖ్యా	నూలువిధంబులగు మాయలు చేయం
తః = పేర్కొనబడిన; సః = ఆ; మహాసు	జాలిన, శంబరుండను నామహాసురుం
రః = గొప్పయ్యునురుండు; దేవసం ఘ్నై =	డు, దేవతలనందఱను, జయించి, దే
దేవతలసమూహములచేత; అనిజి	వేందునితో యుద్ధంబు జేసెను.
తః = జయింపఁబడనివాడై; శక్రస్య =	అని, తాత్పర్యము.
దేవేంద్రునకు; సంగ్రామం = యుద్ధము	

తస్మి న్నహతి సంగ్రామే పురుషా త్క్షతవిక్షతాత్

రాత్రౌ ప్రసుప్తాః ఘ్నంతి తరసాఽసాద్య రాక్షసాః. ౧౪

టీక॥ మహతి = గొప్పచైన; తస్మిన్ =	ని; తరసా = బలముచేత; ఘ్నంతి =
ఆ; సంగ్రామే = యుద్ధమునందు; రాక్ష	చంపిరి.
సాః = అసురులు; త్క్షతవిక్షతాత్ = బా	అమృతహాయుద్ధమున, మధ్యాహ్న
ణంబులచే గాయములు దగిలినవారలు	కాలంబునయుద్ధంబు జేసి, దేహంబంత
ను, శిథిలములచే నానావిధంబులుగా గా	యనానావిధంబులగు గాయంబులు ద
యంబులు దగిలిన వారలును; ప్రసు	గిలి, పరుంతి నిద్రించుచున్న పురుషులక
ప్తాః = చక్కగా నిద్రించిన వారలున	డకు, రాత్రికాలంబునంబోయి, యను
గు; పురుషాత్ = పురుషులను రా	రులు, బలంబున, వారలంజంపిరి.
త్రౌ = రాత్రియందు ఆసాద్య = పొం	అని, తాత్పర్యము.

తత్రా కరో న్నహాయుద్ధం రాజా దశరథస్తదా

అనురైశ్చ మహాబాహు శ్వస్రైశ్చ శకలీకృతః. ౧౫

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; తదా = అప్పు	మును; అకరోత్ = చేసెను. మహాబా
హు; రాజా = రాజులు; దశరథః = దశ	హుః = గొప్పభుజములుగలదశరథుం
రథుండు; మహాయుద్ధం = గొప్పయుద్ధ	డు; అనురైశ్చ = అనురులచేతను; శ్వస్రై

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౭౩

స ౯

శ్చ=ఆయుధముల చేతను; శకలీకృతః=

అవృటనారాత్రికాలమునందు, దశరథమహారాజు, ఆయసురులతో మహా

యుద్ధంబుచేసి, తుదకు, వారలచే, నానావిధాయుధంబుల నేహంబంతయుఁ దునకలగునట్లు, కొట్టుబడినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

అపవాహ్య త్వయా దేవి సంగ్రామా న్నష్టచేతనః

తత్రాప విక్షత శ్చస్త్రైః పతిస్తే రక్షిత స్త్వయా. ౧౬

టీక॥ దేవి=రాణివగు కైకేయీ! నష్టచేతనః=నశించిన తెలివిగల; తే=నీయొక్క; పతిః=పెనిమిటియగు దశరథుఁడు; త్వయా=నీచేత; సంగ్రామాత్=యుద్ధమునుండి; అపవాహ్య=తప్పుదీసికొనిపోయి; రక్షితః(అధ్యాహృతము)=కాపాడఁబడినాఁడు. తత్రాపి=అస్థలంబునందును; శస్త్రైః=ఆయుధములచే; విక్షతః=మిక్కిలియు గాయముల నొందిన; తే(అధ్యాహృతము)=నీయొక్క; పతిః=పెనిమిటి; త్వయా=నీచేత; రక్షితః=కాపాడఁబడినాఁడు.

రాణివగు, కైకేయీ! అప్పుడు సారథ్యంబు సేయుచున్న నీవట్లు యుద్ధంబున మూఁగులియున్న నీ పెనిమిటి దశరథునియుద్ధభూమివిడిచి యవ్వలకుం గొనిపోయి నీతోపచారంబులందఱి, కాపాడితివి; నీవుగొనిపోయియున్న యారహస్యస్థలంబునకుం గూడనాయసురులు వచ్చి, దశరథుని నానావిధాయుధంబులంబహరింపఁగా నీవప్పుడగుడ, మఱి యొక్క చోటికిం గొనిపోయి, మఱిలఁ, గాపాడితివి.

అని, తాత్పర్యము,

తుష్టేన తేన దత్తై తే ద్వా వరౌ శుభదర్శనే

టీక॥ శుభదర్శనే=మంగళశకరంబగు కండ్లుగలకైకేయీ! తుష్టేన=సంతసించిన; తేన=ఆదశరథునిచేత; తే=నీకొఱకు; ద్వా=రెండు; వరౌ=వరంబులు; దత్తై=ఇయ్యఁబడినవి.

మంగళశకరంబులగు కండ్లుగలకైకేయీ; ఆదశరథుఁడు, నీవురెండుమార్లు నుజేసినయుపకారంబునకు సాహసంబునకును సంతసించి, నీకురెండువరంబులిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

౧౭౪ ప్రతిపదాంగ్రతీకాతాత్పర్యసహితము.

౪౯

స త్వయోక్తః పతి దేవి యదేచ్ఛేయం తదా వరా. ౧౭

గృహీయా మితి త తైవ తథే త్యుక్తం మహాత్మనా

టిక॥దేవి = రాణివగుకై కేయా!	ట;తథేతి=అలాగేయని;ఉక్తం=చెప్పఁ
‘యదా=ఎప్పుడు;ఇచ్ఛేయం= కోరు	బడినది.
దునో;తదా=అప్పుడు;వరా=వరంబు	రాణివగుకై కేయా! “నేనుగోరున
లను;గృహీయాం= తీసికొనియెదను?”	ప్పుడడిగెదను; అప్పుడునాకీవరంబులని
ఇతి=అని;త్వయా=నీచేత;సః=ఆదశర	మ్ము” అని,నీవప్పుడు,దశరథునితోఁజెప్పి
ఘండు;ఉక్తః=చెప్పఁబడినాడు.మహా	తివి; సత్యవాదియగునాదశరథుండును,
త్మనా = పూజ్యమయినస్వభావముగ	నీవుచెప్పినట్లొప్పుకొనెను.
ల;తేన=ఆదశరథునిచేత;తత్=ఆమా	అని, తాత్పర్యము,

అనభిజ్ఞా హ్యహం దేవి త్వయైవ కథితా పురా. ౧౮

కథైషా తవతు స్నేహో న్మనసా ధార్యతే మయా

టిక॥దేవి=రాణివగుకై కేయా!అ	న్నని.
హం=నేను;అనభిజ్ఞాహి=తెలియనిదా	రాణివగుకై కేయా ! నేనీవృత్తాం
ననుగదా!ఏమా=ఈ; కథా=వృత్తాం	తముజరిగినదిచూడలేదు; మున్నొకప్పు
తము;త్వయైవ=నీచేతనే; పురా=ము	డు,నీవేనాకీవృత్తాంతమును జెప్పితివి;నీ
నువు;కథితా = చెప్పఁబడినది. మ	యందుండుస్నేహంబువలన, “ఇదినీకుఁ
యా=నాచేత;తవ = నీయొక్క;స్నే	జాలనుపయోగపడు”ననితలంచి,మఱవ
హాత్తు=స్నేహంబువలననే; మనసా=	క,మనంబుననుంచుకొనియున్నాను.
మనసుచేత; ధార్యతే=ధరింపఁబడుచు	అని, తాత్పర్యము.

రామాభిషేకసంభారాన్నిగృహ్య వినివత్తయ. ౧౯

టిక॥త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;	ను;నిగృహ్య=బలాత్కారముచేసి;విని
రామాభిషేకసంభారా= రాముని	వర్తయ=నిలుపుము.
యభిషేకముకొఱకైన ప్రయత్నముల	నీవు, నీపెనిమిటిదశరథునిబలాత్క

రించి, రామునిబట్టాభిషి కునింజేయుట | లను, నిలుపునట్లు చేయుము.

కై యిష్టదుబరగుచుండు ప్రయత్నంబు | అని, తాత్పర్యము.

తౌ వరౌ యాచ భర్తౌ భరతస్యాభిషేచనమ్
ప్రవాజనంతు రామస్య త్వం వషాణి చతుర్దశ. ౨౦

టీక|| త్వం=నీవు; భరతస్య= భరతు

నియొక్క; అభిషేచనం= అభిషేకించు

టను; చతుర్దశ= పదునాలుగు; వ

షాణిచ= సంవత్సరంబులను; రామ

స్య= రామునియొక్క; ప్రవాజనం

తు= ఊరు వెడలఁగొట్టుటను; తౌ= అ;

వరౌ= వరంబులను; భర్తౌ= పె

నిమిటియగు దశరథుని, యాచ= అడుగు

నీవారెండువరంబులకును, భరతున

కుఁబట్టాభిషేకము సేయుటయు, బదు

నాలుగు సంవత్సరంబులు రాము నడవి

నుండునట్లు సేయుటయు, గావలెనని,

నీపెనిమిటి దశరథు నడుగుము.

అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ హి వషాణి రామే ప్రవాజితే వనమ్
ప్రజాభావగతస్నేహ స్థిరః పుత్రో భవిష్యతి. ౨౧

టీక|| రామే= రాముండు; చతుర్దశ

శ= పదునాలుగు; వషాణి= సంవత్స

రంబులు; వనం= అడవినిగూచి; ప్ర

వాజితే= ఊరు వెడలఁగొట్టఁబడుచుం

డు; పుత్రః= కొడుకైన భరతుండు;

ప్రజాభావగతస్నేహః= జనులహృద

యముఁబొందిన స్నేహంబుగలవాఁడై;

స్థిరః= నిలుకడైనవాఁడు; భవిష్యతి=

కాఁగలఁడు.

రాముండు, పదునాలుగు సంవత్సరం

బులడవిలోనుండునట్లు, చేయుదువే

ని, యాకాలంబులోనీకొడుకు భరతుని

వైఁ బిజలకు దృఢానురాగంబుగలిగి,

యాపై రాముండువచ్చి, రాజ్యంబున

కై, యెంత ప్రయత్నంబుచేసినను, అత

ని ప్రియత్నంబుసాగక, భరతునకు రా

జ్యంబుస్థిరంబుగా, నుండును.

అని, తాత్పర్యము.

క్రోధాగారం ప్రవిశ్యా ద్య క్రుద్ధేవా శ్వపతే స్సుతే

శేష్యా నంతహితాయాం త్వం భూమా మలినవాసిని. ౨౨

టీక॥ అశ్వపతేః = గుఱ్ఱంబులకధిపతి
యయిన కేకయరాజయొక్క, యశ్వ
పతియను బిరుదుగల కేకయరాజయొ
క్కయనుట; సుతే = కొమారతే = వగుకే
కేయా! త్వం = నీవు; అద్య = ఇప్పుడు;
క్రోధాగారం = కోపగృహమును, (స్త్రీ)
లుకోపంబువచ్చినపుడుండుగృహమున
నుట; ప్రవిశ్య = చొచ్చి; క్రుద్ధేవ = కోపం
బునొందినదివోలె; మలినవాసిని = ముఱి
కిబట్టకట్టుకొన్నదానవై; అనంతహిత

తాయాం = పఱుకబడని; భూమా = నే
లయందు; శేష్య = పరుండుము.

అశ్వపతియగు కేకయరాజుకొమా
తేయయినకై కేయా! నీవిప్పుడు, కో
పంబువచ్చినప్పుడుండు గృహంబునకుఁ
బోయి, కోపంబునొందినట్లు, ముఱికిబ
ట్టలఁగట్టుకొని, యా స్తరణములేని నేల
పైఁబరుండియుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

మాస్తై నం ప్రత్యుదీక్షేథా మాచైవ మభిభాషథాః

రుదంతీ చాపి తం దృష్ట్వా జగత్త్వాం శోకలాలసా. ౨౩

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీ
వు; ఏనం = ఈదశరథుని; మాప్రత్యుదీ
క్షేథాః = చూడకుము ("స్త్ర" అనునది
పాదపూరణార్థము). ఏనం = ఈదశర
థునిగూర్చి; మాభిభాషథాశ్చ = (అభి
భాషేథాశ్చ) మాటలను ఆడకుము.
తం = ఆదశరథుని; దృష్ట్వా = చూచి; జగ
త్త్వాం = నేలయందు; శోకలాలసా =

దుఃఖముచేతఁజపలురాలవై; రుదంతీ
చాపి = ఏడ్చుచున్నదానవునయి; భవ
(అధ్యాహృతము) = ఉండుము.
దశరథుండు నీయొద్దకువచ్చినపుడు,
నీవతనిందలయెల్ల చూడకుము; అతని
తోమాటలాడకుము; నేలపైఁబడి, యత
నింజూచి, యతిదుఃఖంబున, నేడ్చుచుం
డుము. అని, తాత్పర్యము.

దయితా త్వం సదా భతు రత్ర మే నాస్తి సంశయః

త్వత్కృతే స మహారాజో విశే దపి హుతాశనమ్. ౨౪

టీక॥ త్వం = నీవు; సదా = ఎల్లప్పుడును; భతుః = పెనిమిటికి; దయితా =

ప్రియురాలవు; అత్ర = ఈవిషయంబు
నందు; మే = నాకు; సంశయః = సం దేహ
ము; నాస్తి = లేదు. త్వత్కృతే = నీకొఱ
కు; సః = ఆ; మహారాజః = పూజ్యుండగు
రాజయినదశరథుండు; హుతాశనమ
పి = నిస్పృసుగూడ; విశేత్ = చొచ్చును.

నీపెనిమిటియగుదశరథునకు, నీమీఁ
దనెప్పుడును ప్రీతియెచ్చుగాఁగలదు; ఈ
విషయంబునందు నాకు సం దేహంబులే
దు; నీవుకోరుదువేని, యతండు, నిస్ప
లోగూడదుముకును.

అని, తాత్పర్యము.

న త్వాం కోధయితుం శక్తో న క్రుద్ధాం ప్రత్యుదీక్షితుమ్
తవ ప్రియార్థం రాజా హి ప్రాణానపి పరిత్యజేత్. ౨౫

టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు;
త్వాం = నిన్ను; కోధయితుం = కోపిం
పఁజేయుటకు; నశక్తః = చాలినవాఁడు
కాఁడు. క్రుద్ధాం = కోపించిన; త్వాం =
(అధ్యాహృతము)నిన్ను; ప్రత్యుదీక్షి
తుం = చూచుటకు; నశక్తః = (అధ్యా
హృతము) చాలినవాఁడు కాఁడు; తవ =
నీయొక్క; ప్రియార్థం = సంతోషముకొ

ఱకు; ప్రాణానపి = ప్రాణములనుగూ
డ; పరిత్యజేత్ = విడుచును.

దశరథమహారాజు, నీకుఁగోపంబు
గలుగునట్లుఁజేయభయముపడును; నీవు
కోపించియున్నప్పుడు, నిన్నుఁదలయె
ఱ్ఱిచూడఁజాలఁడు; నీవుకోరుదువేని, నీ
కుసంతోషంబుగలుగుటకై, ప్రాణంబు
లనుగూడవిడుచును. అని తాత్పర్యము.

న హ్యతిక్రమితుం శక్తస్తవ వాక్యం మహీపతిః
మందస్వభావే బుద్ధ్యస్వ సౌభాగ్యబల మాత్మనః. ౨౬

టీక॥ మహీపతిః = ధూమికిఁ బ్రభు
వైనదశరథుండు; తవ = నీయొక్క; వా
క్యం = మాటను; అతిక్రమితుం = దాఁటు
టకు; నశక్తోహి = చాలినవాఁడుకాఁ
డుగదా! మందస్వభావే = మూఢమయి
నస్వభావముగలదానా! ఆత్మనః = నీ

యొక్క; సౌభాగ్యబలం = సౌందర్యము
చేతఁగలిగినబలంబును; బుద్ధ్యస్వ =
తెలిసికొనుము.

ధూమికిఁబ్రభువయినదశరథుండు,
నీమాటనతిక్రమింపఁజాలఁడు; నీవు తెలి
వితేనిదానవు; ఇప్పుడు, నీసౌందర్యబలం

జెంతటిదో, తెలిసికొనుము. అని, తాత్పర్యము.

మణిముక్తం సువర్ణాని రత్నాని వివిధాని చ
దద్యా ద్దశరథో రాజా మా స్త తేషు మనః కృథాః. ౨౭

టీక || రాజా=రాజులను; దశర
థః=దశరథుడు; మణిముక్తం=మణు
లనుముత్యములను ; సువర్ణాని=బం
గారునాణెములను; వివిధాని=నానా
విధములయిన; రత్నానిచ = శ్రేష్ఠప
దార్థములను; దద్యాత్ = ఇచ్చును.
తేషు=వానియందు; మనః = మనసు
ను; మాకృథాః=చేయకుము. “స్త”
అనునదిపాదపూరణార్థము.
దశరథమహారాజు, రత్నములనుము
త్యములను బంగారునాణెములను, నీకి
చ్చును; నీవు, వానియందుమాత్రముకొం
చెందైననుమనంబుంచకుము.
అని, తాత్పర్యము.

యా తౌ దైవాసురే యుద్ధే వరౌ దశరథో దదాత్
తౌ స్థారయ మహాభాగే సో ధోమా త్వా మతిక్రమేత్. ౨౮

టీక|| మహాభాగే=పూజ్యమగునద్య
ష్టముగలకైకయీ! దైవాసురే=దేవత
లచేత నసురులచేతను జేయబడిన ;
యుద్ధే=యుద్ధమునందు; యా= ఏ;
తౌ=ఆ; వరౌ=వరంబులను; దశరథః=
దశరథుడు; అదదాత్ = ఇచ్చెనో;
తౌ = ఆ వరంబులను; స్థారయ =
స్థిరంచునట్లుచేయుము. సః = ఆ;
అథః= ప్రయోజనము; త్వాం=ని
న్ను; మాతిక్రమేత్ = దాటకుండుం
గాక.
పూజ్యంబగు నద్యష్టముగల కైకే
యీ! దేవాసురులచేయుయుద్ధంబున,
దశరథుండునీకేవరంబులనిచ్చెనో, నీవా
వరంబులతనికిష్ట ప్రికివచ్చునట్లు చేయు
ము; నీప్రయోజనము, చెడకుండునట్లు,
ప్రయత్నింపుము.
అని, తాత్పర్యము.

యదాతు తే వరం దద్యా త్వయ ముత్తాప్య రాఘవః
వ్యవస్థాప్య మహారాజం త మిమం వృణుయా వరమ్. ౨౯

శ్రీ మద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౨౯

స ౯

టీక॥ యదాతు=ఎప్పుడైతే! రాఘ	ద్రోక్కిఁగఁ=ఆ; ఇమం=ఈ; వరం=
వః= రఘువంశంబునఁబుట్టినదశరథుఁ	వరమును; వృణయాః=కోరుము.
దుఃస్వయం=తానె; ఉత్థాప్య=లేపి;	దశరథుం డెప్పుడు, తానె, నిన్ను లే
తే=నీకొఱకు; వరం=వరంబును; ద	పికూచుకొండఁబెట్టి, వరంబిచ్చెదనని, చె
ద్యాత్=ఇచ్చునో; తదా(అధ్యాహ్న	ప్సనో, అప్పుడు, అతని, సశ్యంబున నిలు
తము)=అప్పుడు; మహారాజం=దశర	వద్రోక్కి, యీవరంబడుగుము.
థమహారాజును; వ్యవస్థాప్య=నిలువఁ	అని, తాత్పర్యము.

రామం ప్రవాజయా రణ్యే నవ వషాణి పంచచ
భరతః క్రియతాం రాజా పృథివ్యాః పార్థివవషాఢః. ౩౦

టీక॥ నవ=తొమ్మిదియును; పంచ	డుగాను; క్రియతాం = చేయఁబడుఁ
చ=అయిదునగు, పదునాలుగయినయ	గాక.
నుట; వషాణి=సంవత్సరంబులు; రా	రాముండు, పదునాలుగు సంవత్స
మం=రాముని; అరణ్యే=అడవియందు;	రంబు లూరువిడిచి, యరణ్యంబుననుం
ప్రవాజయ = ఊరువిడిచియుండున	డునట్లు, చేయుము. భరతుండు, భూ
ట్లుచేయుము. భరతః= భరతుండు;	మికిరాజుగారాజులలో మేటిగానుండు
పృథివ్యాః=భూమికి; రాజా=ప్రభువు	నట్లుచేయుము. అని, యీవరంబునడు
గాను; పార్థివవషాఢః=రాజశ్రేష్ఠుం	గుము. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ హ వషాణి రామే ప్రవాజితే వనమ్
రూఢశ్చ కృతమూలశ్చ శేషం స్థాస్యతి తే సుతః. ౩౧

టీక॥ రామే=రాముండు; చతుర్దశ	నాటుకొనినవాడై; కృతమూలశ్చ=
శ=పదునాలుగు; వషాణి=ఏండ్లను;	చేయఁబడిన మూలబలముగలవాడై,
వనం=అడవిని; ప్రవాజితే= ఊరువిడి	తనయధీనముగాఁ జేయఁబడిన మూల
చిపోవునట్లు చేయఁబడఁగా; తే = నీ	బలముగలవాడైయునుట; శేషం=మిగ
యొక్క; సుతః=కొడుకు; రూఢశ్చ=	తకాలమును; స్థాస్యతి=ఉండఁగలఁడు.

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స. ౧

<p>రాముండు, పదునాలుగుసంవత్సరంబులు, అడవినుండునట్లు, చేయుదువేని, యింతలో, నీకొడుకు, భరతుండు, ప్రజల, యనురాగంబునొంది, మూలబలంబుతనయధీనంబుగాఁ జేసికొనియుండు</p>	<p>ను; కావున, రాముండుమఱిల వచ్చినను, రాజ్యంబుతనకిందక్కడు; అట్లు, మిగతకాలంబును, నీకొడుకే రాజుగానుండఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రామప్రవాజనం చైవ దేవి యాచస్య తం వరమ్

<p>టీక॥ దేవి = రాణివగుకై కేయా! తం=అ; వరం=భరతాభిషేకరూపమయినవరమును; రామప్రవాజనం చైవ = రామునియొక్క-యడవికిఁ బంపుటను; యాచస్య=అడుగుకొనుము.</p>	<p>రాణివగుకై కేయా! అట్లుగటంజేసి, నీవుభరతాభిషేకముఁగోరుకొనునప్పుడు, దానితోఁగూడ, విడువక, రామునడవికిఁబంపవలె, ననియును, దశరథునడుగుకొనుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవం సిద్ధ్యంతి పుత్రస్య సర్వాథాః స్తవ భామిని. ౩౨

<p>టీక॥ భామిని=స్త్రీవగుకై కేయా! ఏవం=ఇట్లు; తవ = నీయొక్క; పుత్రస్య=కొడుకునకు; సర్వాథాః=సమస్తకార్యములును; సిద్ధ్యంతి=సమకూరుచున్నవి</p>	<p>కై కేయా! నీవిప్పుడునేనుశిష్యినిప్రకారముచేయుదువేని, నీకొడుకుభరతునకు, నెల్లప్రయోజనంబులును, సమకూరును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

ఏవం ప్రవాజిత శ్చైవ రామో రామో భవిష్యతి
భరతశ్చ హతామిత్ర స్తవ రాజా భవిష్యతి. ౩౩

<p>టీక॥ ఏవం=ఇట్లు; ప్రవాజితః=అడవినిొందునట్లుచేయఁబడిన; రామశ్చైవ = రాముండును; అ రామః = రాముఁడుగానివాఁడు, ప్రజలకుసంతోషమునే</p>	<p>యఁజాలనివాఁడనుట; లేక; రామః(అనిపదవిధాగము)=రాముండుగా, సహాయసంపత్తిలేక ఒకఁడుగానేయునుట; భవిష్యతి=కాఁగలఁడు. తవ = నీయొ</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౦౧

స ౯

క్కఃపుత్రః(అధ్యాహ్నశము)=కొడు
కైనఃభరతిశ్చ=భతుండును; హతా
మిత్రః=కొట్టబడినశత్రువులుగలవా
డై; రాజా=రాజుగా; భవిష్యతి=కా
గలడు.

ఈప్రకారముగారాముండు, పదునా
లుగు సంవత్సరంబులడవినుండినపిమ్మ
ట, బహుకాలముచాలదూరంబుననుం
డుటవలనభరతుండును జనులనందఱం
జక్క-గాసంతోషపఱచుచుండుట వలన
ను, జనులకురామునిపైననురాగంబెంత

మాత్రమునుండదు (ఇట్లొంతరిమందు;
ఈప్రకారముగారాముండు పదునాలు
గుసంవత్సరంబులడవినుండి, యాపిమ్మ
ట, నిచ్చటికివచ్చినప్పటికిని, 'రాజైనభర
తునిభయంబున, అతనికెవ్వరునుసాహ
య్యంబు సేయువారిలుండరు; కావు
న, నతండేకాకిగానేయుండును.'). నీకొ
డుకు భరతుండు, శత్రువులజయించి,
యెప్పటికిని, రాజుగానుండగలడు.
అని, తాత్పర్యము.

యేన కాలేన రామశ్చ వనా శ్రుత్యాగమిష్యతి
తేన కాలేన పుత్ర స్తే కృతమూలో భవిష్యతి. ౩౪
సంగృహీతమనుష్యశ్చ సుహృద్భిస్సార్థక మాత్మవాన్

టీక॥ రామశ్చ=రాముండును; యే
న=ఏ; కాలేన=కాలముచేత; వనాల్=
అడవినుండి; శ్రుత్యాగమిష్యతి =రా
గలఁడు; తేన=ఆ; కాలేన=కాలముచే
త; అన్యవాన్=మంచిబుద్ధి గలవాడ
గు; తే=నీయొక్క; పుత్రః=కొడుకు;
సంగృహీతమనుష్యశ్చ=తనకువశ్యులు
గాఁజేయబడినమనుష్యులు గలవాఁడు
నై; సుహృద్భిస్సార్థకం=స్నేహితుల
తోఁగూడ; కృతమూలః=చేయబడిన

వేళ్లుగలవాఁడు, కదలింపఁగూడనివాఁ
డనుట; భవిష్యతి=కాగలఁడు.
రాముండిచ్చటికి వచ్చునంతకు, ఈ
పదునాలుగేండ్లలోపల, నీకొడుకుభర
తుండు, బుద్ధిమంతుండుకావున, జనుల
దనకు వశ్యులఁగాఁజేసికొని, స్నేహి
తులసంపాదించి, యెంతమాత్రముగ
దలింపఁ గూడనివాఁడై, స్థిరుండై యుం
డును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్తకాలంతు తే మన్యే రాజానం వీతసార్థసా. ౩౫

రామాభిషేకసంఘా రా స్నిగ్ధహ్య వినివతఁయ

<p>టీక॥త్వం (అధ్యాహృతము)= నీ ఘ;వీతసాన్యసా=విడువఁబడిన భయ ముగలదానదై; రాజానం= దశరథ మహారాజును; నిగ్ధహ్య=బలాత్కరిం చి; రామాభిషేకసంఘా రా=రాము నిపట్టాభిషేకము కొఱకైన ప్రయత్న ములను;వినివతఁయ=నిలువుము. ఏత త్(అధ్యాహృతము)=ఇది; తే=నీకు; ప్రాప్తకాలంతు=ప్రాందఁబడినకాలము</p>	<p>గలదానిఁగా; మన్యే = తలంచుచు న్నాను. నీవు,భయంబువిడిచి, దశరథమహా రాజునునిబంధించి, రామునకుఁబట్టా భిషేకముసేయుటకై సేయుప్రయత్నం బులు,నిలిచిపోవునట్లు, చేయుము; దాని కిదిసరియైనకాలమని, నాకుఁదోచు చున్నది.అని, మంధర కై కేయికఁజెప్పిన ది.అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అనర్థ మర్థరూపేణ గ్రాహితా సా తత స్తయా. ౩౬
 హృష్టా ప్రతితా కై కేయా మంధరా మిద మబ్రవీత్

<p>టీక॥సా=ఆ ; కై కేయా=కైకే యి;తయా=ఆమంధర చేత; అనర్థం= ప్రతికూలమయినయర్థమును; అర్థ రూపేణ=అనుకూలమయిన యర్థము యొక్కరూపముచేత; గ్రాహితా=తె లిసికొనునట్లు చేయఁబడినదై; తథా= (అధ్యాహృతము)అట్లు;ప్రతితా=తెలి సికొన్నదై; హృష్టా=సంతసించినదై; తతః= అటుపిమ్మట; మంధరాం=మం ధరనుగూచి;ఇదం=ఈమాటను; ఆ</p>	<p>బ్రవీత్=చెప్పెను. కై కేయి, తనకే ప్రతికూలముగా నుండుదాని ననుకూలంబుగా దోఁ చునట్లు,మంధరచే బోధింపఁబడినదై, మోహంబుననట్లేతనకుఁబ్రతికూలంబు లగురామవివాహసన భరతాభిషేకముల ను,దనకనుకూలంబులుగాఁదలంచి,సం తోషంబునొంది,మంధరంబూచి,యిట్లు ని,చెప్పెను.అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సాహి వాక్యేన కుజ్ఞాయః కిశోరీవో త్పథం గతా. ౩౭
 కై కేయా విస్తయం ప్రాప్తా పరం పరమ దశనా

టీక॥ పరమదగ్గవా=ఉత్కృష్టమగుచూచుటగలదియగు; సా=ఆ; కైకే	దుగుఱుముఁబోలెనుండినదిగదా!
యీ=కైక; కుబ్జాయాః = గూనిదైన	ఆకైకేయి, యథార్థస్థితినిజక్క
మంధరయొక్క; వాక్యేన=మాటచేత;	గానెఱంగఁజాలినదయ్యె, నామంధర
పరం=అధికమయిన; విస్తయం=ఆశ్చ	మాటలకునాశ్చర్యంబునొంది, బెదరువ
ర్యమును; ప్రాప్తా = పొందినదై ;	లన దారితప్పిన యాదుగుఱుముఁబో
ఉత్పథం = కానిత్రోవను; ప్రాప్తా=	లెఁబట్టశక్యముగాకుండినది.
పొందిన; కిశోరీవ (స్థితా)హీ = ఆ	అని, తాత్పర్యము.

కుబ్జే త్వం నాభి జానామి శ్రేష్ఠాం శ్రేష్ఠాభిధాయినీమ్. ౩౮
పృథివ్యా మసి కుబ్జానా ముత్తమా బుద్ధినిశ్చయే

టీక॥ కుబ్జే=గూనిదానవగుమంధ	గూనిదానవగుమంధరా! నీవింతచ
రా! త్వం = నిన్ను; శ్రేష్ఠాభిధాయ	క్కఁగా మాటలుచెప్పదాన వనియు
నీం=ఉత్తమమయినమాటను జెప్పుదా	ను, మేలు బోధింపఁ గలదాన వని
నిఁగాను; శ్రేష్ఠాం=ఉత్తమరాలనుగా	యును, బూజ్యరాలవనియును, నేనిది
ను; నాభిజానామి=ఎఱుంగను. త్వం(అ	వఱకెఱుంగవైతి; గూనివారలెయితరు
ధ్యాహృతము)=నీవు; బుద్ధినిశ్చయే=	లకన్ననుబుద్ధిగలవారలు; నీవు, ఆలోచ
బుద్ధిచే నిశ్చయించుటయందు; పృథి	నయందు, భూమినున్నయాగూని వార
వ్యాం = భూమియందు; కుబ్జానాం=	లందఱి కన్ననునమఠకరాలవు.
గూనివారలలోపల; ఉత్తమా=శ్రేష్ఠ	అని, తాత్పర్యము.
రాలవు; అసి=అగుచున్నావు.	

త్వమేవతు మమాథేషు నిత్యయక్తా హీలైషిణీ. ౩౯
నాహం సమవబుద్ధ్యయం కుబ్జే రాజ్ఞశ్చ కీషికతమ్

టీక॥ త్వమేవతు=నీవుమాత్రమే; మ	సక్తురాలవును; హీలైషిణీ= మేలుగో
మ=నాయొక్క; అథేషు= కార్యము	రుదానవును. కుబ్జే=గూనిదానవగుమం
లయందు; నిత్యయక్తా=ఎల్లప్పుడునా	ధరా! అహం=నేను; రాజ్ఞః=దశరథ

౧౫౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

మహారాజయొక్క; చిక్షిత్తం=చే గోరుదానవు; నీవులేకనేను మాత్రమె
యందలంపబడినదని; నసమవబుద్ధ్యే యయినచో, నిష్పడు,దశరథమహారా
యం=తెలిసికొనలేను. జురామాభిషేకముచేసినన్నుఁజెఱుపం

గూనిదానవగుమంధరా! నీనాకతె దలంచుటను, దెలిసికొనలేను.

వె,నాకార్యములయందుఁజాలనాస్త్వి అని, తాత్పర్యము.

గలదానవు. నాకుమేలుగలుగవలెనని

సంతి దుస్సంస్థితాః కుబ్జా వక్రాః పరమదారుణాః. ౪౦

త్వం పద్మమివ వాతేన సన్నతా ప్రియదశకానా

టీక॥దుస్సంస్థితాః=చెడ్డదైనయవ లయినవారైచూపరులకు భయంబుఁబు
యవములకూడికగలవారును;వక్రాః= ట్టించుచుండుగూని వారలనేకులున్నా
వంకరలయిన వారును; పరమదారు య;నీవుమాత్రమట్లుకాదు; నీవు,చూప
ణాః= మిక్కిలియుభయంకరులయిన రులకుఁజాలసంతోషము గలిగించునట్టి
వారునగు; కుబ్జాః= గూనివారు; సం సుందరరూపంబుగలదానవు; వాతం
తి= ఉన్నారు. ప్రియదశకానా=సం బునఁ , గమలంబువలె వంగియున్నా
తోషంబగుదశకసంబుగల;త్వం=నీవు; వు;గాలిచేవంగినదయ్యెను గమలం బె
పద్మమివ=తామరపువ్వుఁబోలె; వా ట్లు సుందరంబుగానేయుండుచో, నీవు
తేన=గాలిచేత; సన్నతా = వంగి నట్లుసహజసుందరవగుటంజేసి, వాతో
నావు. చేకొంబునవంగిన దానవయ్యె నతిసుం

లోకంబునందు,వికృతంబుగాఁగూ దరివిగానేయగపడుచున్నావు.
దుకొనినయవయవములుగలిగి వంకర అని, తాత్పర్యము.

ఉరస్తే భినివిష్టంవై యావత్స్పృంధా త్సమున్నతమ్.౪౧

అధస్తా చ్ఛేదరం శాతం సునాభ మివ లజ్జితమ్

టీక॥తే=నీయొక్క; ఉరః= అొ అనునదిపాదవూరణార్థము) యావ
మ్ము; అభినివిష్టం=పట్టుగలదై;("వై" త్స్పృంధాత్ =మూఁపులపర్యంతము;

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౫

స ౯

సమున్నతం = పొడవైనది. అధస్తా
చ్యు=క్రిందను; సునాభం=మంచిబొడ్డు
గల; ఉదరం=కడుపు; లజ్జితమివ=సిగ్గు
నొందినదివోలే; శాతం=సన్నమైనది.

ఓహిమ్ము, మూఁపులున్నవ ములు
గానున్నవనియసూయచే బట్టుగల్గి,
మూఁపులవఱకుం బొడవైనది; దానిక్రిం

ద, సుందరంబగు బొడ్డుగల కడుపును,
“నాతోఁగూడనుండుఁటొమ్ము, అంతపొ
డవుగానున్నది; నాకంతపొడవగుట కా
లేదు;” అనిసిగ్గుమొందినదోయనునట్లు
సన్నముగానున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

పరిపూర్ణంతు జఘనం సుపీనాచ పయోధరౌ. ౪౨

విమలేందుసమం వక్త్ర మహిమ రాజసి మంధరే

టీక||జఘనంతు=మొలయును; పరి
పూర్ణం=నిండియున్నది. పయోధ
రాచ=స్తనములును; సుపీనా=మిక్కి
లియుబలిసినవి. వక్త్రం=మొగము; వి
మలేందుసవ=కలంకములేనిచంద్రుని
తో సరియైనది. మంధరే = మంధ
రా! రాజసి=ప్రకాశించుచున్నావు. అ

హిమ=ఆశ్చర్యము!
నీజఘనము, విశాలమయి యున్న
ది; నీస్తనములు బలిసినవిగా నున్నవి;
నీముఖంబు, కలంకములేనిచంద్రునకుసా
టివచ్చుచున్నది; నీవుచూడరులకాశ్చ
ర్యంబుగలుగునట్లుప్రకాశించు చున్నా
వు. అని, తాత్పర్యము.

జఘనం తవ నిఘ్నం రశనాదామశోభితమ్. ౪౩

జింఘే భృశ ముపన్యస్తే పాదౌ చాప్యాయతా వృధౌ

టీక||తవ=నీయొక్క; జఘనం=మొ
ల; రశనాదామశోభితం=మొలనూలిస
రముచేసినలంకరింపఁబడినదై; నిఘ్నం
ప్రం=ధ్వనిగలది. తే=నీయొక్క; జం
ఘే=పిక్కలు; భృశం = మిక్కిలి
యు; ఉపన్యస్తే=చక్కగానుంచఁబడి
నవి, సుందరంబైనవని వేళముగల వను

ట. పాదౌ=పాదములు; ఉధౌ=రెండు
ను; ఆయతౌ=నిడువైనవి.
నీజఘనంబుమొలనూలిచే నలం
కరింపఁబడిధ్వనించుచున్నది; నీపిక్క
లు, సుందరంబులుగానున్నవి. నీపాదం
బులురెండును, నిడువుగా, సుందరం
బులై యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

క్ష

క్ష

త్వ మాయతాభ్యాం సక్తిభ్యాం మంధరే త్మమవాసిసీ. ౪౪
అగ్రతో మమ గచ్ఛంతి రాజహంసీవ రాజసే

టిక్క మంధరే=మంధరా!త్వం= నీ	వ=అందురాజహంసపక్షివలె ; రాజ
వు; ఆయతాభ్యాం=నిడుపులైన; సక్తి	సే=ప్రకాశించుచున్నావు.
భ్యాం=తోడలతో; యుక్తా (అభ్యా	మంధరా! నీవు, నిడుపులయిన తోడ
హృతము)=కూడినదానవై; త్మమవా	లుగలిగి, తెల్ల పట్టుబట్టగట్టుకొని, నా
సిసీ=తెల్ల పట్టుబట్టునుగట్టుకొన్న దాన	ముందటందిరుగుచు, రాజహంసియుం
వై; మమ=నాయొక్క; అగ్రతః=ముం	బోలెఁజూపట్టుచున్నావు.
దట; గచ్ఛంతి=పోవుచు ; రాజహంసీ	అని, తాత్పర్యము.

అసక్ యా శృంబరే మాయా స్సహస్ర మసురాధిపే. ౪౫
సర్వా స్త్వయి నివిష్టా స్తా భూయశ్చ న్యా స్సహస్రశః

టిక్క అసురాధిపే=అసురులకుఁబ	ఇతరమాయలును; త్వయి=నీయందు;
భవయిన; శంబరే= శంబరాసురుని	నివిష్టాః=ఉన్నవి.
యందు; యాః=వీ; సహస్రిం=వెయ్య	అసురుల కధిపుండగు శంబరాసు
యిన; మాయాః=మాయలు; అసక్=	రునియందే మాయలువేయిసంఖ్యగలివి
ఉండినవో; తాః= ఆమాయలు; స	యండినవో, ఆమాయలన్నియును, మ
ర్వాః=అన్నియును; భూయశ్చ=ఇంక	టియునితరమాయలును వేవవేలుగా నీ
ను; సహస్రిశః=వేవవేలుగా; అన్యాః=	యందున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తవే దం స్థగు య ద్దీఘకం రథఘోణ మివా యతమ్. ౪౬
మతయః త్నాత్రవిద్యాశ్చ మాయా శ్చాత్ర వసంతి తే

టిక్క రథఘోణమివ=ముక్కువలె	ముననుండునున్నతప్రదేశముబోలెనను
నుండురథములయొక్క యవయవవిశే	ట; ఆయతం=నిడుపయిన; తవ=నీయొ
షముఁబోలె, చక్రీరంధ్రము సమీప	క్క; ఇదం=ఈ; స్థగు=గూను; యతే=

క్ష

క్ష

శ్రీ మద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము

స ౯

(అస్తి) ఏదిగలదో; తత్ర=ఆ; అత్ర=ఈ
గూనునందు; తే=నీయొక్క; మత
యః=బద్ధులును; క్షత్రవిద్యాశ్చ=క్ష
త్రియులయొక్కవిద్యలును, రాజసీతులు
ననుట; మాయాశ్చ=మాయలును; వ
సంతి=ఉన్నవి.

రథచక్రముసమీపముననుండునున్న
తప్రదేశంబుఁ బోలె, దీఘంబైయుం
డునీగూనులో, నీబద్ధులు నీవునేర్చియుం
డురాజసీతులునుమాయలును, వసించు
చున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

అత్ర తే ప్రతిమోక్ష్యామి మాలాం కజ్జే హిరణ్మయీమ్. ౪౭
అభిషిక్తేచ భరతే రాఘవేచ వనం గతే

టీక || కుజ్జే=గూనిదానవగుమంధ
రా! భరతే=భరతుండు; అభిషిక్తేచ=
అభిషేకింపఁబడఁగానే; రాఘవే=రా
ముండు; వనం=అడవిని; గతేచ=పొం
దఁగానే; తే=నీయొక్క; అత్ర=ఈగూ
నునందు; హిరణ్మయీం=బంగారువి
కారమయిన; మాలాం=మాలికను; ప్ర

తిమోక్ష్యామి=స్థాపించెదను.
గూనిదానవగుమంధరా! భరతున
కంబట్టాభిషేకముకాఁగానే, రాముం
డడవికిఁబోఁగానే, నీగూనునందు, బం
గారుగూలుసువేసెదను.
అని, తాత్పర్యము.

జాత్యేనచ సువణేన సునిష్ట ప్తేన మంధరే. ౪౮
లఙ్ఘాథాఞచ ప్రతీతాచ లేపయిష్యామి తే స్థగు

టీక|| మంధరే=మంధరా! అహం
(అధ్యాహృతము)=నేను; లఙ్ఘాథాఞ
చ=పొందఁబడిన ప్రయోజనముగలదా
ననై; ప్రతీతాచ=సంతోషించినదాన
నై; జాత్యేన=మంచిజాతిలోఁబుట్టిన
దియును; సునిష్టప్తేన=చక్కఁగాఁగఁగ
గింపఁబడినదియును; సువణేనచ=

బంగారముచేతను; తే=నీయొక్క; స్థ
గు=గూనును; లేపయిష్యామి=పూ
సెదను, బంగారు కంచుకముతోఁగప్పె
దననుట,
మంధరా! నేను, కార్యసిద్ధి నొందిన
విష్ముట, సంతోషించి, మంచిజాతిలోనిది
యునుచక్కఁగాఁగఁగింపఁబడినదగు

౧౦౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౯

టచేను త్తమంబునగు బంగారుతోఁ జేరించెదను.

యఁబడినకవచమువేసి, నీగూను, నలంక అని, తాత్పర్యము.

ముఖే చ తిలకం చిత్రం జాతరూపమయం శుభమ్. ౮౯

కారయిష్టామి తే కుజ్జే శుభా న్యా భరణానిచ

టీక॥ కుజ్జే = గూనిదానవగుమంధ మి = చేసెదను.

రా! లే = నీయొక్క; ముఖే = మొగమునం

గూనిదానవగుమంధరా! నీముఖం

దు; చిత్రం = నానావణములుగలది

బునకు, బంగారుతోఁజేయఁబడినానావి

యును; జాతరూపమయం = బంగారువి

ధమణులుపొదుగంబడియుండుటచే నా

కారమయినదియును; శుభం = మంగళక

నావిధవణంబులుగల సుందరంబగుతి

రంబయినదియును; తిలకంచ = బొట్టు

లకంబుఁజేయించెదను; మఱియు, నితర

ను; శుభాని = మంగళకరంబులగు; ఆభర

ములయిన మంచిసొమ్ములం జేయించి

ణానిచ = సొమ్ములను; కారయిష్టా

యిచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

పరిధాయ శుభే వస్త్రే దేవతేన చరిష్యసి. ౫౦

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీ

నీవు, చాలవిలువగలయుత్తమంబుల

వు; శుభే = మంగళకరంబులగు; వస్త్రే =

గుబట్టలఁగట్టుకొని, దేవతయుం బోతె

బట్టలను; పరిధాయ = కట్టుకొని; దేవతే

వెలుంగుచు, దిగుగుచుండఁగలవు.

వ = దేవతయుంబోతె; చరిష్యసి = తిరు

అని, తాత్పర్యము.

గఁగలవు.

చంద్ర మాహ్వయమానేన ముఖేనా ప్రతిమాననా

గమిష్యసి గతిం ముఖ్యాం గర్వయంతీ ద్విషజ్జనమ్. ౫౧

టీక॥ అప్రతిమాననా = సరిలేనిము

యమానేన = పోటిసేయుచున్న; ముఖే

ఖముగల; త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీ

న = ముఖముచేత; ద్విషజ్జనం = శత్రుజన

వు; చంద్రం = చంద్రునిగూచి; ఆహ్వా

మును గూచి; గర్వయంతీ = గర్వ

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము ౧౮

స ౯

ముసేయుచు; ముఖ్యాంశేష్టమయి చంద్రునితోఁబోటి సేయునంతటినుండ
న; గతిం=నడకను; గమివ్యసి=పొందఁ రంబయినముఖంబుతో, నాశత్రువులం
గలవు. బూచి, గర్వించుచు, సుందరంబుగాఁచిరు

సరిలేనముఖంబుగలదానవగునీవు, నుచుండఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

తవాపి కుబ్జాః కుబ్జాయా స్సర్వాభరణభూషితాః

పాదౌ పరిచరిష్యంత య దైవ త్వం సదా మమ. ౫౨

టీక॥త్వం=నీవు; సదా= ఎల్లప్పుడు=సేవింపఁగలరు.
దు;మమ=నాకు;యథా=ఎట్లో; త నీవు, నాపాదముల నెల్లప్పుడుసే
థా(అధ్యాహృతము)ఏవ=అట్లే; త వించుచుండునట్లుసమస్తములయినసా
వాపి=నీకును; సర్వాభరణ భూషి మ్ములచే నలంకరింపఁబడినకుబ్జలు, నీ
తాః=సమస్తములయినసామ్ములచే న పాదములకును, నానావిధంబుగా, సే
లంకరింపఁబడిన; కుబ్జాః= గూనివార వసేయఁగలరు. అని, కైకేయిమంధ
లు; పాదౌ=పాదములను; పరిచరిష్యం రతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రశస్యమానా సా కైకేయా మిద మబ్రవీత్

శయానాం శయనే శుభ్రే వేద్యా వగ్నిశిఖా మివ. ౫౩

టీక॥సా=ఆమంధర; ఇతి=ఈప్రకారముగా; ప్రశస్యమానా=కొనియాడబడుచున్నదై; శుభ్రే=తెల్లనిదైన; శ యనే=పాస్పనందు; శయానాం=పరుండియున్నది యను; వేద్యాం=వేదియందు; స్థితాం(అధ్యాహృతము)=ఉన్న; అగ్నిశిఖామివ(స్థితాం)=నిప్పుయొక్క మంటవలె నున్నదియు నగు; కైకే యాం=కైకేయినిగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
అమంధర, కైకేయిచేసినప్రకారముగాఁగొనియాడఁబడినదై, తెల్ల గానుండుపాస్పనంబుండివేదియందున్నయగ్నిజ్వాలయంబోలె వెలుంగుచున్నకైకేయింబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

గతోద కే సేతుబంధో న కల్యాణి విధీయతే

ఉత్తిష్ట కురు కల్యాణి రాజాన మనుదర్శయ. ౫౪

టీక॥ కల్యాణి = మంగళకరివగు కైకే
యా! గతోదకే = పోయిననీళ్లుగలస్థల
మునందు; సేతుబంధం = కట్టగట్టుట; నవి
ధీమతే = చేయఁబడదు. కల్యాణి = మం
గళకరివగు కైకేయా! ఉత్తిష్ట = లేమ్ము.
కురు = చేయుము. రాజానం = దశరథ
మహారాజును; అనుదర్శయ = ఎదురు
చూడుము.

మంగళకరివగు కైకేయా! స్వీకృంత

యఁబాటిపోయినపిమ్మట, గట్టగట్టిన
నేమిప్రయోజనము? అట్లు, రామాభిషే
కంబయినపిమ్మట, నీవు వరంబుఁగోరి
యఁబ్రయోజనంబులేదు; కావుననిప్పుడీ
యుపయోగములేనిమాటలంబ్రొద్దువు
చ్చవలదు; లేమ్ము; నేఁజెప్పినట్లు సేయు
ము; కోపగృహంబునొంది రాజువచ్చు
టకెదురుచూచుచుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

తథా ప్రోత్సహితా దేవీ గత్వా మంధరయాసహ

క్రోధాగారం విశాలాక్షీ సౌభాగ్యమదగర్వితా. ౫౫

అనేకశతసాహస్రం ముక్తాహారం వరాంగనా

అవముద్య వరాహాణి శుభాన్యా భరణానిచ. ౫౬

తతో హేమోపమా తత్ర కుజ్జా వాక్యవశంగతా

సంవిశ్య ధూమా కైకేయా మంధరా మిద మబ్రవీత్. ౫౭

టీక॥ విశాలాక్షీ = పెద్దకండ్లుగలది
యును; సౌభాగ్యమదగర్వితా = సౌంద
ర్యముచేఁగలిగినమదముచే గర్వముగల
దియును; వరాంగనా = శ్రేష్ఠస్త్రీయున
గు; దేవీ = రాణియైన; కైకేయా =
కైకేయి; తథా = అట్లు; ప్రోత్సహి
తా = పురికొలుపఁబడినదై; కుజ్జావాక్య
వశం = గూనిదైనమంధరమాటయొక్క
యధీనతను; గతా = పొందినదై; మంధర

యాసహ = మంధరతోఁగూడ; క్రోధా
గారం = కోపగృహమును; గత్వా =
పోంది; అనేకశతసాహస్రం = అనేకము
లయినలక్షలువెలగల; ముక్తాహారం =
ముత్యములహారమును; వరాహాణి =
శ్రేష్ఠములును; శుభాని = మంగళకరంబు
లును; అభరణానిచ = సొమ్ములను; అ
వముద్య = విడిచి; తతః = అంతట; హే
మోపమా = బంగారుతోఁబోల్చి-గల

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౧౧

స ౯

❧

❧

దైత్ర=అకోపగృహమునందు; ఛూమా= నేలయందు; సంవిశ్య=పరుండి; మంధరాం=మంధరనుగూర్చి; ఇదం= ఈమాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

విశాలంబులగు నేత్రంబులుగలిసి, సౌందర్యమదంబునగర్వించి, యుత్తమ ప్రీయయియుండు, రాణియగుకైకేయి, అట్లుమంధరచేఁబరికొల్పబడినదై, గూనిదగుమంధరమాటకులోఁబడి,

మంధరతోఁగూడ, నాకోపగృహంబున కుంబోయి, పెక్కు-లక్షలు వెలగలముక్తాహారమునుమంగళకరంబులును త్తమంబులునైనయితరభూషణంబులను, దీసివేసి, రత్నఖచితభూషణంబులు లేకుండుటంజేసి, యచ్చపుబంగారువలెవెలుంగుచుండుమేనుగలదై, యచ్చటనేలపైఁబరుండి, మంధరంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇహవా మాంమృతాం కుజ్జే నృపాయా వేదయిష్యసి

టీక॥కుజ్జే= గూనిదానవగు మంధరా! ఇహవా=ఇచ్చటనే; మాం = నన్ను; మృతాం=చచ్చినదానిగా; నృపాయ=రాజుకొఱకు; ఆవేదయిష్యసి=తెలుపఁగలవు.

గూనిదానవగుమంధరా! ఒకవేళ దశరథుండునాకువరంబుల నొసంగకపో

వునేని, యచ్చటనేనేనుబ్రాణంబులు విడుతునుకాని; కార్యసిద్ధి నొందక, జీవించును; అప్పుడు “కైకేయికోపగృహంబునఁజచ్చినది” అని, నీవుదశరథునకుఁ జెప్పఁగలవు; (లేక, నాతండ్రియగు కేకయరాజునకుఁజెప్పఁగలవు) అని, తాత్పర్యము.

‘వనంతు రాఘవే పాప్రీతి భరతః ప్రాప్స్యతి శీతిమ్. ౫౮

టీక॥రాఘవే = రాముండు; వనంతు=అడవిని; పాప్రీతి=పొందఁగా; భరతః=భరతుండు; శీతిం = భూమిని; పాప్రీతి=పొందఁగలఁడు. అట్లుగాదేని, రాముండడవికిఁ బో

గా, భరతుండు, భూమికిరాజు కావలయును; ఈరెంటిలో నొకటియేదైనను జరగుటనిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

న సువర్ణేనమే హ్యథో నరత్నైర్నచ భూషణైః

❧

❧

ఎవ మే జీవితస్యాంతో రామో యద్యభి పిచ్యతే. ౫౯

టీక॥ సువర్ణేన=బంగారముచేత;	అంతః=ముద.
మే=నాకు; అథోక్తనహి=ప్రయోజనములేదుగాదా! రత్నైః=మణులచే	దశరథుండు, నాకుబంగారమునంగిననుబ్రయోజనములేదు; మణులనిచ్చిన
తన (అథః)=ప్రయోజనము లేదు. ధూషణైశ్చ=సొమ్ములచేతను; న	నుపయోగంబులేదు; సొమ్ములనిచ్చిన
(అథః)=ప్రయోజనములేదు. రాము పట్టాభిషేకముజరగునేని, నేను	ము సేనొప్పును; రామునకు మాత్ర
మః=రాముడు; అభిషిచ్యతేయది=బ్రాహ్మణుల విడుతును; ఇదినిశ్చయ	ము. అని, తాత్పర్యము.
అభిషేకింపబడునేని; ఏవః=ఇది; మే=	
నాయొక్క; జీవితస్య=బ్రతుకటకు;	

అథో పున స్తాం మహిషీం మహిషీతో
 వచోభి రత్యథ మహాపరాక్రమైః
 ఉవాచ కుబ్జా భరతస్య మాతరం
 హితం వచో రామ ముపేత్య చాహితమ్. ౬౦

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; అత్యథః=రాముని; ఉపేత్య=ఉద్దేశించి;
మహాపరాక్రమైః=మిక్కిలియునధి అహితంచ = కీడుగలిగించునదియున
కమయిన పరాక్రమంబుగల, అతిక్రూరు; గు; వచః=మాటను; పునః=మఱి; ఉ
రంబులయినయనుట; వచోభిః=మా వాచ=చెప్పెను.
టలతో; యుక్తా (అధ్యాహృతము)= అంత, నతిక్రూరంబులగు మాటలం
కూడిన; కుబ్జా=గూనిదగుమంధర; మ శిష్టుగూనిదగు నామంధర, దశరథుని
హిషీతః=రాజగుదశరథుని యొక్క; యు త్రమభార్యయు భరతునితల్లియు
మహిషీం=ఉత్తమభార్యయగు; తాం= నగునాక్షేకంబాచి, యాక్షేకకుమేలు
ఆ; భరతస్య=భరతునియొక్క; మా నురామునకుఁగీడును గలుగుటకై, ఇట్లు
తరం=తల్లియయినక్షేకేయిని గూర్చి; ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
హితం=మేలుగలిగించునదియును; రా

ప్రపశ్యతే రాజ్య మిదం హి రాఘవో
యది ధృవం త్వం ససుతాచ తస్యసే
అతో హికల్యాణే యతస్య త త్తథా
యథా సుత స్తే భరతోభిషేక్యతే.౬౧

టీక॥ రాఘవః=రాముఁడు; ఇదం=	రతుఁడు; అభిషేక్యతే=అభిషేకింపఁ
ఈ; రాజ్యం=దొరతనమును; ప్రపశ్య	బడునో; తథా=అట్లు; తతే=దాని; య
తేయది=పోందునని; త్వం=నీవు; ససు	తస్య=యన్నింపుము.
తాచ = కొడుకుతోఁగూడినదానవై	కల్యాణివగుకైకేయీ ! రామండీ
యును; తస్యసే = దుఃఖించెదవు.	రాజ్యంబునొందునని, నీకొడుకు భర
ధృవంసా=శుశ్రూషముగదా ! కల్యా	తుండునునీవునుదుఃఖించెదరు; ఇదినిశ్చ
ణి=మంగళకరమగుకైకా ! అతః=ఇం	యమే, కావున, రామనకుఁ, బట్టాభిషే
దువలన; ("హి" అనునదిపాదపూర	కముగాక, నీకొడుకుభరతునకుఁ బట్టా
ణాథఃము) యథా=ఎట్లు; తే=నీయొ	భిషేకంబగునట్లు, ప్రయత్నింపుము.
క్క; సుతః=కొడుకయిన; భరతః=భ	అని, తాత్పర్యము.

తథా తివిధా మహిషీతు కబ్జయా
సమాహతా వాగిషుభి ముహుముహుః
విధాయ హస్తా హృదయే తివిన్దితా
శశంస కబ్జం కపితా వునః వునః.౬౨

టీక॥ తథా=అట్లు; కబ్జయా=గూని	దపూరణాథఃము); అతివిన్దితా=మి
దగుమంధరచేత; వాగిషుభిః=మాటల	క్కి-లియనాశ్చర్యమునొందినదై; హృద
నుబాణములచేత; ముహుముహుః=	యే=అయ్యనందుఁహస్తా = చేతుల
మాటిమాటికి; సమాహతా=కొట్టఁబ	ను; విధాయ=చేసి, ఉంచెనుట; కపి
డినదియును; అతివిధా=మిక్కి-లియును	తా=కోపమునొందినదై; వునఃవునః=
దుఃఖమునొందినదియునగు; మహిషీ=	మాటిమాటికి; కబ్జం=గూనిదగుమం
రాణియగుకైకేయి ("తు" అనునదిపా	ధరనుగూర్చి; శశంస=చెప్పెను.

శ్లో

శ్లో

అట్లు, బాణంబులుంబోలెఁగూరం
బులయినమాటిమాటికి మంధర చెప్పిన
మాటలకులోఁబడి, కై కేయి, మిగుల
దుఃఖించి, రామునకుఁబట్టాభిషేకము
సేయంబూనినదశరథునిపైఁగోపంబుఁ
బూని, “నాకుబహుప్రియుండుఁబోలె

నుండిదశరథుం డిట్లు నన్నుఁజెఱుపంద
లంచెనుగదా!” యని యాశ్చర్యంబు
నొంది, అొమ్మునంశేతులిడికొని, మంధ
రంబూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యమస్య వా మాం విషయం గతా మితో
నిశామ్య కుజ్జే ప్రతివేదయిష్యసి
వనం గతే వా సుచిరాయ రాఘవే
సమృద్ధకామో భరతో భవిష్యతి. ౬౩

టీక॥కుజ్జే = గూనిదానవగుమంధ
రా! ఇతః = ఈకోపగృహమునుండి; య
మస్య = యమునియొక్క; విషయం = దే
శమును; గతాం = పొందిన; మాం = న
న్ను; నిశామ్యవా = చూచియైనను; ప్ర
తివేదయిష్యసి = తెలుపఁబోవుచున్నా
వు. సుచిరాయ = బహుకాలము; రాఘ
వే = రాముఁడు; వనం = అడవిని; గతే =
పొందఁగా; భరతః = భరతుఁడు; సమృ
ద్ధకామోహి = సంపూర్ణములయిన
కోర్కెలు గలవాఁడుగానైనను; భవి

ష్యతి = కాఁగలఁడు.
గూనిదానవగుమంధరా! నేసికోపగృ
హంబునుండియెమ్మతినొందఁగా, నీవు
దానింబూచి, దశరథునకుం దెలుపుట
యైనను గాఁగలదు, లేక; రాముండు
బహుకాలం బడవిలోనుండఁగా, భర
తుండుశాశ్వతంబుగా రాజ్యసృఖంబు
లుపొంది, పూర్ణకామురడు గానైన
ను, గాఁగలఁడు; ఈరెంటిలోనొక్కటి
యేదైనను జరగుటసిద్ధము; వేఱులేదు.
అని, తాత్పర్యము.

అహం హీ నైవా స్తరతాని న స్రజో
న చందనం నాంజనపానభోజనమ్
న కించి దిచ్ఛామి న చేహ జీవితం
న చే దితో గచ్ఛతి రాఘనో వనమ్. ౬౪

శ్లో

శ్లో

శ్రీ మద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము ౧౯౫

స ౯

టీక॥ ఇతః = ఇచ్చటనుండి; రాఘవః = రాముండు; వనం = అడవిని; నగచ్ఛతి = నగించుచు; అహం = నేను; ఆస్తరణాని = పఱపులను; నైవ, ఇచ్ఛామి (అధ్యాత్మతము) హి = కోరనే కోరను గదా! స్రజః = పుష్పమాలికలను; న(ఇచ్ఛామి) = కోరను; చందనం = చందనమును; న(ఇచ్ఛామి) = కోరను. అంజనపానభోజనం = తలంటుకొనుటను, త్రాగుటను, భుజించుటను; న(ఇచ్ఛామి) = కోరను. కించిత్ = డేనిని; నేచ్ఛామి = కోరను,

ఇహ = ఇచ్చట; జీవితంచ = ప్రాణమును గూడ; న(ఇచ్ఛామి) = కోరను. రాముండిచ్చటనుండి యడవికిఁబోఁడేని, నేనుబఱపులపైఁబరుండను; పుష్పమాలికలధరింపను; చందనముఁబూసికొనను అభ్యంజనముఁజేసికొనను; త్రాగను; భోజనంబుఁజేయను; నాకేదియునక్కఱలేదు; ప్రాణములనుగూడవిడిచెదను. అని, కైకేయిమంధరతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అ ధైత దుక్త్వా వచనం సుదారుణం
నిధాయ సర్వాభరణాని భామిని
అసంవృతా మాస్తరణేన మేదినిం
తదాధిశిశ్యే పతితేవ కిన్నరీ. ౬౫

టీక॥ భామిని = స్త్రీయగు కైకేయి; సుదారుణం = మిక్కిలియుభయంకరమయిన; ఏతత్ = ఈ; వచనం = మాటను; ఉక్త్వా = చెప్పి; అథ = అప్పుడు; సర్వాభరణాని = సమస్తములయినసొమ్ములను; నిధాయ = ఉంచి; తదా = అప్పుడు; పతితా = పడిన; కిన్నరీవ = కిన్నరస్త్రీవలె; ఆస్తరణేన = పఱపుచేత; అసంవృతాం = కప్పబడని; మేదినిం = (సప్త

మృగ్ధామందుద్వితీయ) భామియందు; అధిశిశ్యే = పరుండెను. కైకేయి, యిట్లుభయంకరంబుగా, మంధరయెదుటఁబ్రతిజ్ఞఁజేసి, యంత, తనసొమ్ములన్నియు నేలపైఁదీసివేసి, యాస్తరణములేనిభామిపైఁ, బుణ్యంబుతఱిగినప్పట్లునాకాశంబునుండినేలపైఁబడుకిన్నరియెంబోలెఁబరుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉదీర్ణసంరంభతమోవృతాననా

౧౯౬ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.
స ౯

తదావముక్తోత్తమమాల్య భూషణౌ

సరేంద్రపత్నీ విమనా బభూవ సా

తమోవృతా ద్యౌ రివ మగ్నతారకా. ౬౬

టీక॥ తదా=అప్పుడు; ఉదీర్ణసం	నుబొందిననక్షత్రములు గలదియునగు;
రంభతమోవృతాననా=అతిశయించి	ద్యౌరివ=ఆకాశమువలె; బభూవ=
నకోపంబనెడుచీకటిచేతఁగప్పఁబడిన	ఉండెను.
ముఖముగలదియును; అవముక్తోత్తమ	అప్పుడు, అతిశయించిన కోపంబ
మాల్యభూషణౌ=విడువఁబడిన శ్రేష్ఠ	నెడుచీకటిచేఁగప్పఁబడిన ముఖంబను
ములయినపుష్పమాలికలును సొమ్ములు	దండ్రుండుగలిగి, పుష్పమాలికలు సొ
ను గలదియును; విమనా=దుఃఖము	మ్ములుననునక్షత్రంబులందీసివేసి యు
నొందినమనస్సుగలదియునగు; సా=ఆ;	న్నయాకై కేయి, యట్లు, నక్షత్రంబు ల
సరేంద్రపత్నీ=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన	న్నియున స్తమింపఁగాఁజీకటిచే వ్యా
దశరథునిధార్యయైనకై కేయి; త	పింపఁబడియుండునాకాశంబుఁబోలె,
మోవృతా=చీకటిచేఁ గప్పఁబడినది	జూపట్టుచుండెను.
యు; మగ్నతారకా= అస్తమయము	అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, సవమ స్సగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండనవమస్సగళ టీక,

ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౧౯

స ౧౦

అమృ

దశమసర్గప్రారంభః.

విదశితా యదా దేవీ కుబ్జయా పాపయాభ్యశమ్
తదా శేతే స్త సా భూమా దిగ్భవిధేవ కిన్నరీ. ౧

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; దేవీ=రాణి	బూసిన బాణముచేఁ గొట్టఁబడిన; కి
యగు కైకేయి; పాపయా = పాప	న్నరీవ=కిన్నరస్త్రీవలె; భూమా=నే
ముచేయునదియైన; కుబ్జయా = గూ	లయందు; శేతేస్త=పరుండెను.
నిదగుమంధరచేత; భ్యశం = మిక్కిలి	రాణియైనకైకేయి, పాపిష్ఠురాలగు
యును; విదశితా = విపరీతముగాఁ	మంధర చేసిన, కుశ్చితబోధనకులోఁబడి,
జూపఁబడినదో, విపరీతముగా బోధిం	కిన్నరీవిషమపూసినబాణముచేఁగొట్టఁ
పఁబడినదోయనట; తదా=అప్పుడు;	బడినేలంబడునట్లు, నేలవైఁబరుండెను.
సా=అకైకేయి; దిగ్భవిధా = విషముఁ	అని, తాత్పర్యము.

నిశ్చిత్య మనసా కృత్యం సా సమ్యగితి భామినీ
మంధరామై శనై స్సర్వ మాచచక్షే విచక్షణా. ౨

టీక॥ విచక్షణా = పండితురాలగు;	చెప్పెను.
సా=ఆ; భామినీ=(స్త్రీ)యగుకైకేయి;	పండితురాలగు నాకైకేయి, తన
మనసా=మనసుచేత; కృత్యం=కార్య	మనంబునఁజేయవలసిన కార్యంబును,
మును; నిశ్చిత్య=నిశ్చయించి; మంధరా	జక్క-గా నాలోచించి నిశ్చయించి,
మై=మంధరకొఱకు; శనైః = మెల్ల	మంధరంజూచి, మెల్లగా, “నిశ్చయింప
గా; “సర్వం=అంతయును; సమ్యక్=చ	దంతయుఁజక్క-గానున్నది” అని, చె
క్క-గానున్నది” ఇతి=అనిఁచచక్షే=	ప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

సా దీనా నిశ్చయం కృత్వా మంధరావక్యమోహితా
నాగకన్యేవ నిశ్చ్యస్య దీఘః ముష్ణంచ భామినీ. ౩
మహాతాతం చింతయామాస మాగమాత్త సుఖావహమ్

౧౯౯

టీక॥సా=ఆ; భామిని=స్త్రీయగు	తఁ=కొంచెము సేపు; చింతయామా
కైకేయి; దీనా=దుఃఖితురాలై; మంధ	స=ఆలోచించెను.
రావాక్యమోహితా = మంధరయొ	ఆకైకేయి, యట్లుదుఃఖితురాలై,
క్కమాటచేమోహమునొందినదై; ని	మంధరమాటకులోబడి, నిశ్చయించి,
శ్చయం=ఏర్పాటును; కృత్వా=చేసి	నాగకన్యయుంబోలె, సధికముగాఁజేడి
కొని; నాగకన్యేవ=సర్వకన్యకవలె; దీ	నిట్టూర్పులునిగుడించి, మఱలఁ, దనకు
ఘం=నిడుపుగాను; ఉష్ణంచ=వేడి	సుఖంబుగలిగించు దానిని, గుఱించి,
గాను; నిశ్చస్య=నిట్టూర్పువిడిచి; ఆ	యాలోచించెను.
త్వసుఖావహం=తనకు సుఖముగలిగిం	అని, తాత్పర్యము.
చునట్టి; మాగఁ=దారిని; ముహూ	

సా సుహృచ్చార్థకామాచ తం నిశమ్య సునిశ్చయమ్. ౮
బధూవ పరమప్రీతా సిద్ధిం ప్రాప్యేవ మంధరా

టీక॥సుహృత్ = స్నేహితురాలు	తనించినది; బధూవ=అయినది.
ను; అథకామాచ=కార్యమునందుఁ	కైకేయికిస్నేహితురాలును, కై
గోర్కిగలదియునగు; సా=ఆ ; మంధ	కేయికార్యమందాసక్తురాలునగు నా
రా=మంధర; తం=ఆ ; సునిశ్చయం=	మంధర, కైకేయిచేప్పిన నిశ్చయప్ర
దృఢమయిరమేపాటును; నిశమ్య=వి	కారంబువిని, కార్యసిద్ధివొందినప్పుడు
ని; సిద్ధిం=కార్యసిద్ధిని; ప్రాప్యేవ=పొం	పొందఁదగిన సంతోషమంతటిసంతోష
దివలె; పరమప్రీతా= మిక్కిలియుసం	చును, బొందెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ సా రుషితా దేవీ సమ్యక్ కృత్వా వినిశ్చయమ్. ౯
సంవివేకా బలా భూమా నివేశ్య భృకుటిం ముఖే

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; రుషితా=	యి; వినిశ్చయం=ఏర్పాటును ; సమ్య
కోపించినదియును; అబలా=స్త్రీయున	క్=చక్కగా; కృత్వా=చేసి; ముఖే=
గు; సా=ఆ; దేవీ=రాణియైన కైకే	ముగమునందు; భృకుటిం=బామము

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౯౯

స ౧౦

డిని; సన్నివేశ్య=కలుగునట్లు చేసికొని; యీ ప్రకారముగా దృఢమైన నిశ్చయం
ఘామా=నేలయందు; సంవివేశ=ప బుంజేసి, ముఖంబున బామముడిధరించి,
రుండెను. నేలమైబరుండెను. అని, తాత్పర్యము.

అంత, నాకైక కోపంబు నొంది,

తత శ్చిత్రాణి మాల్యాని దివ్యా న్యాభరణానిచ. ౬

అపవిధాని కైకేయ్యా తాని ఘామిం ప్రపేదిరే

టీక||తతః= అటుపిమ్మట; కైకేయ్య=కైకేయి చేత; అపవిధాని=విడు
వబడిన; తాని=ఆ; చిత్రాణి=నానా నావణంబులగు పుష్పమాలికలును,
వణములయిన; మాల్యాని = పుష్ప శ్రేష్ఠంబులగు నాభరణంబులును, గో
మాలికలును; దివ్యాని = శ్రేష్ఠములయి పంబుచేదాచిపెట్టినందున, నేలమై
న; ఆభరణానిచ=సొమ్ములును; ఘామిం బడియుండినవి. అని, తాత్పర్యము.

తయాతా న్యప విధాని మాల్యా న్యాభరణానిచ. ౭

అశోభయంత వసుధాం నక్షత్రాణి యథా నభః

టీక||తయా=ఆకైకేయిచేత; అప విధాని=తీసివేయబడిన; తాని=ఆ;
మాల్యాని=పుష్పమాలికలును; ఆభరణానిచ=సొమ్ములును; నభః=ఆకాశ
మును; నక్షత్రాణియథా= నక్షత్రంబు నేలను, బ్రకాశింపజేయుచుండినవి.
లుంబోలెవసుధాం=ఘామిని అని, తాత్పర్యము.

క్రోధాగారే నిపతితా సా బభౌ మలినాంబరా. ౮

ఏక వేణీం దృఢం బద్ధ్యా గతసత్వేవ కిన్నరీ

టీక||ఏక వేణీం=ఒకటిగానుండు జడను; దృఢం=గట్టిగా; బద్ధ్యా=కట్టి; కో

హాగారే=కోపగృహమునందు; నిపతి తలఁజక్క-గాదువ్వకొనక వెండు) తా=పడినదియును; మలిసాంబరా- కలంతయునొక్కటిగాఁగట్టిముడి వేసి ముఱికివస్త్రములుగలదియునగు; సా= కొని, ముఱికిబట్టలంగట్టుకొని, కోపగృ ఆక్షేకేయి; గతసత్త్వా=పోయినప్పటి హంబునంబడియున్నయాక్షేకేయి, మృ ములుగల; కిన్నరీవ=కిన్నరీస్త్రీవలె; బ తినొందిపడియుండుకిన్నరీస్త్రీవలె; బ భా=ప్రకాశించెను. కాశించుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

ఆజ్ఞాప్య తు మహారాజో రాఘవ స్యాభిషేచనమ్. ౯
ఉపస్థాన మనుజ్ఞాప్య ప్రవివేక నివేశనమ్

టీక. మహారాజః=దశరథమహా పురముననుట; ప్రవివేక=ప్రవేశించెను. రాజును; రాఘవస్య=రామునియొ అ. త, దశరథమహారాజు, రాము క్క; ఆభిషేచనం=ఆభిషేకించుటను; నకుఁబట్టాభిషేకము నేయునట్లు, రా ఆజ్ఞాప్య=ఆనతిచ్చి, ఉపస్థానం=సభ జ్ఞాపించినభికుల, ననుమతినొంది, యం ను, అనుజ్ఞాప్య=అనుమతించునట్లుచే శఃపురము బ్రవేశించెను. సీకొని, నివేశనం=గృహమును, అంతః అని, తాత్పర్యము.

అద్య రామాభిషేకోవై ప్రసిద్ధ ఇతి జ్ఞానవాక్. ౧౦
ప్రియాహం ప్రయి మాఖ్యాతుం వివే శాంతఃపురం వ?

టీక వశీ = అన్నియుంచనవశంబు రమును; వివేక=ప్రవేశించెను. లోఁ గలవాఁడగు దశరథమహారాజు; స్వతంత్రుండగునాదశరథమహారా “అద్యవై=ఇప్పుడే; రామాభిషేకః= జు, “ఇప్పుడే రామునకుఁబట్టాభిషేకము రామునియభిషేకించుట; ప్రసిద్ధః=వెల్ల కాఁబోవుచున్నది” అని, వెల్లడియైనది, డియునని. ఇతి=అని; జ్ఞానవాక్=తె కావున, నిదివఱకు, ఈసంతోషవార్తకై లిసికొన్నవాఁడై; ప్రియార్థాం=సంతో కేయికిఁదెలిసియుండదు” అని, తలంచి, షవాతకకుఁ దగినట్టికే కేయిగూర్చి; యట్టిసంతోషవార్తకై జెప్పటకుఁగై కే ప్రియం = సంతోషవాతకనుఁఁబ్రఖ్యా యితగినదికాబట్టి, యాసంతోషవార్త తుం=చెప్పటకుఁఁబురం=అంతిపు నుకై కేయికిదానచెప్పటకై, యంతః

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౨౦౧

స౧౦

పురంబునకుఁబోయెను. అని, తాత్పర్యము.

స కై కేయ్య గృహం శ్రేష్ఠం ప్రవివేశ మహాయశాః. ౧౧
పాండురాభ్రమి వాకాశం రాహుయు క్త నిశాకరః

టీక॥మహాయశాః=అధికమయినకీ	ఇంటిని;ప్రవివేశ=చొచ్చెను.
తిఁగల;సః = ఆదశరథమహారాజు;	అధికమయినకీతిఁగల యాదశరథ
పాండురాభ్రం= తెల్లసిమేఘంబులుగ	మహారాజు,తనకుమరణంబు గలిగింపఁ
లదియును; రాహుయుక్తం=రాహు	బోవునా కై కేయియుండుతెల్లని మే
వుతోఁగూడినదియునగు; ఆకాశం=ఆ	డమీఁదికిఁబోవుట, చంద్రుండు, తన్ను
కాశమును; నిశాకరభవ=బండ్రిండు	మ్రొంగునట్టి రాహువుతోఁగూడిన, తెల్ల
వలె;శ్రేష్ఠం = ఉత్తమమయిన;కై కే	మబ్బలుగల,యాకాశంబునకువచ్చు,న
య్యాః=కై కేయియొక్క; గృహం=	ట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

శుకబహ్మణసంయుక్తం క్రౌంచహంసరుతాయుతమ్. ౧౨
వాదిత్రరవసంఘుష్టం కుజ్జావామనికాయుతమ్
లతాగృహై శ్చిత్రగృహై శ్చపకాశోకశోభితైః. ౧౩
దాంతరాజతసౌవణ్యవేదికాభి స్సమాయుతమ్
నిత్యలక్ష్మణులై వృక్షై ర్వాపీభి శ్చోషశోభితమ్. ౧౪
దాంతరాజతసౌవణ్యై స్సంవృతం పరమానలైః
వివిధై రన్నపానైశ్చ భక్ష్యైశ్చ వివిధై రపి. ౧౫
ఉపపన్నం మహాహౌః శ్చ భూషితై స్త్రిదివోపమమ్
త త్రప్రవిశ్య మహారాజ స్వ మంతఃపుర మృద్ధిమత్. ౧౬
న దదర్శ ప్రియాం రాజా కై కేయాం శయనోత్తమమ్

టీ॥శుకబహ్మణసంయుక్తం=చి	క్రౌంచపక్షుల యొక్కయు హంస ప
లుకలతోను నెమళ్లతోనుగూడినదియు	క్షులయొక్కయు ధ్వనులతోఁగూడినది
ను ; క్రౌంచహంస రుతాయుతం=	యును;వాదిత్రరవసంఘుష్టం= వాద్య

ములయొక్క ధ్వనులచే ధ్వనించుచుండు
నదియును; కుట్టావామనికాయతం=
గూనివారలతోను బొట్టి వారలతోను
గూడినదియును ; చంపకాశోక శోభి
తైః=సంపెంగ చెట్లచేతను అశోకవృ
క్షములచేతను అలంకరింపఁబడినవగు;
లతాగృహైః= తీరగెలలుటచేఁజేయఁ
బడిన యిండ్లతోను ; చిత్రగృహైః=
నానావర్ణములు గల యిండ్లతోను ;
యుక్తం (అధ్యాత్మతము)= కూడి
నదియును; దాంతరాజతసౌవర్ణ వేది
కాభిః=దంతముతోఁజేయఁబడినవియు
వెండితోఁ జేయఁబడినవియు బంగారు
తోఁజేయఁబడినవియునగు తిన్నెలతో,
సమాయుతం=కూడినదియును; నిత్యపు
ష్పఫలైః=ఎల్లప్పుడుఁ బూలును బం
డ్లునుగల; వృక్షైః=చెట్లలచేతను; వాపీ
భిశ్చ=నదబావులచేతను; ఉపశోభితం=
ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; దాం
తరాజతసౌవర్ణైః=దంతములతోఁజే
యఁబడినవియును వెండితోఁజేయఁబడి
నవియుబంగారముతోఁ జేయఁబడినవి
యునగు; పరమానందైః=శ్రేష్ఠములగు
పీఠములచేతను ; సంవృతం= చుట్టఁ
బడినదియును; వివిధైః=నానావిధము
లయిన; అన్నపానైశ్చ=అన్నములతో
నుమద్యములతోను ; వివిధైరపి = నా

నావిధములును (అపిశబ్దము వలన) మం
చిరుచిగలవియునగు; భిక్ష్యేశ్చ=పిండి
వంటలతోను; ఉపపన్నం = కూడినది
యును; మహాహ్రాః=ఉత్తమములయి
న; ఘాషిలైః= అలంకరింపఁబడినస్త్రీ
జనములచేత; త్రిదివోపమం= స్వర్గము
తోఁబోల్చిగలదియును; ఋద్ధిమత్=
సంపదగలదియునగు; తత్=త; స్వం=
తనదైన; అంతఃపురం= అంతపురము
ను; ప్రవిశ్య= చొచ్చి ; మహారాజః=
పూజ్యుడైనరాజగు; రాజా=దశరథ
మహారాజు; శయనోత్తమే = శ్రేష్ఠమ
యినపాస్థనందు ; ప్రియాం=సంతో
షముగలిగించునట్టి; కైకేయాం= కైకే
యిని; నదదశః=చూడలేదు.

మధురంబుగాఁ గూయుచుండు చి
లుకలు నెమళ్లుఁ గ్రాంచంబులుహంసలు
మొదలగుపక్షులుగల్గి , మంచినేపుక
తోవాయింపఁ బడుచుండు చతుర్విధ
వాద్యంబులధ్వనులచే వ్యాపింపఁబడి ,
స్త్రీలకునుబురుసులకును బొందు గలు
గఁజేయుచు నంతఃపురంబునం బరిచా
రికలయియున్న గూసుగలస్త్రీలు వామ
నస్త్రీలుమొదలగువారలతోఁగూడి, సం
పెంగ చెట్లుఅశోకవృక్షంబులుమొదలగు
వానిచేనలంకరింపఁబడిన లతాగృహం
బులుఁజిత్రగృహంబులుఁజుట్టునుంకలిగి,

శ్రీమద్రామాయణము* అయోధ్యాకాండము ౨౦౩

స ౧౦

దంతముతోను వెండితోను బంగారముతోను జేయఁబడినతిన్నెలచే నలంకరింపఁబడి, దోహదములచేనకాలంబునందు నబూలుఁబండ్లుమున్నగునవిగలిగియుండుచేట్లును నడచావులును గలిగి, దంతముతోను వెండితోను బంగారముతోను జేయఁబడినతేవ్వఁబలులను యాసనంబులతోనొప్పచు, నానావిధంబులగు నన్నంబులువద్యంబులుఁబలు తేఱంగులైనరువ్యంబులగు భద్ర్యంబులునుంగల్గి, చక్కఁగాసొమ్ములచే నలంకరింపఁబడియుండు నుత్తమస్త్రీలుగల్గుటం జేసి యుష్సరసలతోఁగూడియుండుస్వర్గంబుతోసాటియగుచు, నిట్లుసంపూర్ణంబగుమన్నఁగో దీపనసామగ్రితో నొప్పుచుండు, తనయంతఃపురంబుఁబ్రవేశించి, దశరథమహారాజుమన్నఁగోదీతుండై, అచ్చట, మేలైనపాన్పునందుఁజూడఁగా, నతనికిఁ బ్రియభార్యయగు కైకేయి, యగపడదవ్యై. అని, తాత్పర్యము.

స కామబలసంయుక్తో రత్యర్థం మనుజాధిపః. ౧౭

అపశ్యక్ దయతాం భార్యం పప్రచ్చ విషసాద చ

టీక॥ మనుజాధిపః=మనుష్యులకుఁ బ్రభువయిన; సః=ఆదశరథుండు; కామబలసంయుక్తః=మన్నఁగోదేకముతోఁగూడినవాఁడై; దయతాం=ప్రియరాలయిన; భార్యం=భార్యను; అపశ్యక్=చూడనివాఁడై; రత్యర్థం=క్రీడకొఱకు; పప్రచ్చ=అడిగెను. విషసాదచ=దుఃఖించెను.

మనుష్యులకుఁబ్రభుండైనయాదశరథుండు, అచ్చటనుండు మన్నఁగోదీపనపదార్థములవలన మన్నఁగోదేకంబునొంది, శయనంబునందుఁ దనభార్యలేకుండుటంజూచి, రతికొఱకు, అచ్చటనుండి “కైకేయీ! యెచ్చటనున్నావు” అని యడిగి, బదులు పలుకకుండుటం జేసి, మిక్కిలియు దుఃఖంబు నొందెను.

అని, తాత్పర్యము.

స హి తస్య పురా దేవీ తాం వేళా మత్యవతతః. ౧౮

స చ రాజా గృహం శూన్యం ప్రవివేశ కదాచన

టీక॥ పురా=మును; తస్య=ఆదశరథునియొక్క; దేవీ=భార్యయైనకై

అంశ ప్రతిపదాంత్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

సం

కేయి; తాం=ఆ; వేళాం=సమయము
ను; నాత్యవతః తహి=అతిక్రమింపలే
దుగదా! రాజాచ=దశరథమహారాజు
ను; కదాచన=ఒకానొకప్పుడును; శూ
న్యం=కైకేయి లేని; గృహం=ఇంటిని;
నప్రవివేశ=ప్రవేశింపలేదు.

ఇదివఱకెప్పుడును, అదశరథుని భా
ర్యయగుకైకేయి, అతండుతనయొద్దకు
వచ్చునప్పుడు, చక్కగా నలంకారము

చేసికొని, సంతోషముతో, నతని నెదు
ర్కొనకుండినదిలేదు; అదశరథుండు, కై
కేయి లేకుండుటంజేసి శూన్యంబుగా
నుండు, నాగృహంబిదివఱకెప్పుడును,
బ్రవేశించినదిలేదు; కావున, నిప్పుడు వి
పరీతముగానుండుటంజూడఁగా, నతని
కి, మిగులదుఃఖంబుగలిగినది.

అని, తాత్పర్యము.

తతో గృహగతో రాజా కైకేయీం పర్యపుచ్చత. ౧౯
యథాపుర మవిజ్ఞాయ స్వాథకలిప్స మఽండితామ్

టీక|| తతః=అటుపిమ్మట; రాజా=
దశరథమహారాజు; గృహగతః=ఇంటి
నిబొందినవాఁడై; స్వాథకలిప్సం=తన
ప్రయోజనమునేకోరునదియును; అపం
డితాం=తెలివలేనిదియునగు; కైకే
యీం=కైకేయిని; అవిజ్ఞాయ=తెలి
యక; యథాపురం=మునుపటియట్లు;
పర్యపుచ్చత=అడిగెను.

అంత, దశరథమహారాజు, ఇంటి

లోనికిఁబోయి, యిప్పుడుకైకేయి, స్వ
ప్రయోజనమునుకోరునదిగాను, రా
గలదుఃఖము తెలిసికొనలేనిదిగాను, ఉ
న్నసంగతిఁజెలియనివాఁడుకావున, ము
నుపుకైకేయిలేకున్నప్పుడు గునట్లే,
అక్కడనున్నప్రతీహరింజూచి, “కైకే
యియెచ్చటనున్నది” అని, యడిగెను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతీహరీ త్వథో వాచ సంత్రస్తా తు కృతాం జలిః. ౨౦

టీక|| అథ=అటుపిమ్మట; ప్రతీహ
రీతు=ద్వారపాలకురాలును; సంత్ర
స్తాతు=భయపడినవైయే; కృతాంజ

లిః=చేయఁబడినచేమోద్యుగలదై; ఉ
వాచ=పలికెను.

అంత, ద్వారపాలకురాలు, భయం

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౨౦౫

స ౧౦

బుతోఁ నేతులు మొగిడ్చి కొని, దశరథునితోఁ నట్లు చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవ దేవీ భృశం కృధా క్రోధాగార మభిద్రుతా

టీక॥ దేవ=దశరథమహారాజా! దే	దశరథమహారాజు, రాణియగు కై
వీ=రాణియగు కై కేయి; భృశం=మి	కేయి, మిగులఁగోపంబువహించి, కో
క్కిలియును; కుద్రా=కోపమునొందిన	పంబువచ్చునప్పుడుండు గృహంబునకుఁ
దై; క్రోధాగారం=కోపమువచ్చినప్పు	బోయియున్నది.
డుండుగృహమునుగూర్చి; అభిద్రుతా=	అని, తాత్పర్యము.
పరుచిడిసిది.	

ప్రతిహార్యా వచ శ్రుత్వా రాజా పరమదుఃఖాః. ౨౧

విషసాద పున ధూయో లులితవ్యాకులేంద్రియః

టీక॥ ప్రతిహార్యా=ద్వారపాలకు	కై కేయియచ్చట నగపడకుండుట
రాలియొక్క; వచః = మాటను; శ్రు	మాత్రముచేతనే, మిగులదుఃఖమునొం
త్వా=విని; పరమదుఃఖాః=మిక్కిలి	దియుండునాదశరథమహారాజు, “కై
యుదుఃఖంబునొందినమనసుగల; రా	కేయికోపంబునొంది కోపగృహంబు
జా=దశరథమహారాజు; లులితవ్యాకు	ననున్నది” అని, ద్వారపాలకురాలిమా
లేంద్రియః = చలించునవియుఁగలఁత	టవినఁగానే, చలించి కలంతనొందిన
నొందినవియునగు సంద్రియములుగల	యింద్రియములుగలిగి, యింకను, అధిక
వాఁడై; పునః=ఇంకను; ధూయః=అధి	ముగాదుఃఖంబునొందెను.
కముగా; విషసాద=దుఃఖించెను.	అని, తాత్పర్యము.

తత్ర తాం పతితాం ధూమా శయానా మత ధోచితామ్. ౨౨

ప్రతప్త ఇవ దుఃఖేన సౌ పశ్య జ్జగతీపతిః

టీక॥ జగతీపతిః=ధూమికేంద్రధువై	గృహమనందు; పతితాం= పడియు
న; సః=అదశరథుండు; తత్ర=అకోప	న్నదియును; ధూమా= నేలయందు;

శయనాం=పరుండియున్నదియును; అ
తాం=అట్లుండదగనిదియునగు;
తాం=అక్షే కేయిని; దుఃఖేన=దుఃఖ
ముచేత; ప్రత ప్రథవ(స్థితః)=తపింపఁబ
న్లున్నవాఁడై; అపశ్యత్=చూచెను.

ఆదశభమహారాజు, ఆకోపగృ

హంబునకుఁ బోయి, యచ్చట, నేలమీఁ
దఁబరుండి యున్న, యట్లు నేలమీఁద
బరుండఁదగని సుకమారశరీర యగు,
నాక్షే కేయిని, మహాదుఃఖంబుతోఁ జూ
చెను. అని, తాత్పర్యము.

స వృద్ధ స్తరుణీం భార్యాం ప్రాణేభ్యోపి గరీయసీమ్. ౨౩

అపాపః పాపసంకల్పాం దదర్శ ధరణీతలే

లతామివ వినిష్క్రుల్తాం పతితాం దేవతామివ. ౨౪

కిన్నరీమివ నిర్ఘాతాం చ్యుతా మస్పరసం యథా

మాయామివ పరిభ్రష్టాం హరిణీమివ సంయతామ్. ౨౫

“వామీమివ పరిభ్రష్టాం” అని పాఠాంతరము.

కరేణు మివ దిగ్ధేన విధ్ధాం మృగయునా వనే

టీక॥ అపాపః = పాపము సేయని
వాఁడును; వృద్ధః = ముదుసలియునగు;
సః = ఆదశభమహారాజు; రుణీం =
యావనముగలదియును; ప్రాణేభ్యో
పి = ప్రాణములకన్న; గరీయసీం = ఎ
క్కువయినదియు; పాపసంకల్పాం =
మంచిదికాని రామునడవికిఁ బుటయిం
దు సంకల్పముగలదియును; వినిష్క్రు
ల్తాం = చేదించఁబడిన; లతామివ (స్థి
తాం) = తీఁగెయింబోలెనున్నదియు
ను; పతితాం = ధూమియందుఁబడిన; దే
వతామి (స్థితాం) = దేవతయింబోలె
నున్నదియును; నిర్ఘాతాం = పడఁద్రో
యఁబడిన; కిన్నరీమివ (స్థితాం) = కిన్నర

(స్త్రీ)వలెనున్నదియును; చ్యుతాం = జూ
ఱిపడిన; అస్పరసంయథా (స్థితాం) =
అస్పరసయింబోలెనున్నదియును; పరి
భ్రష్టాం = ఇతరుల మోసాంపఁజేయుట
కై, విడువఁబడిన; మాయామివ (స్థి
తాం) = మాయయింబోలెనున్నదియు
ను; (పాశాంతరపక్షమందు) పరిభ్ర
ష్టాం = క్రిందఁ బడిన; వామీమివ (స్థి
తాం) = ఆడుగుఱ్ఱముఁబోలెనున్నది
యు; సంయతాం = కట్టఁబడిన; హరిణీ
మివ (స్థితాం) = లేడివలెనున్నదియును;
వనే = అడవియందు; మృగయునా = వేఁ
టకానిచేత; దిగ్ధేన = విషముపూసినబా
ణముచేత; విధ్ధాం = కొట్టఁబడిన; కరే

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౦

స ౧౦

ఋషువ(స్థితాం)= ఆడేనుంగువలెను
న్నదియునుగు; భార్య= పెండ్లామైన
కైకేయిని; ధరణీతలే= భూతలమునం
దు; వదర్య= చూచెను.

వృద్ధుండును బాపంపెఱుంగుని వాడు
నగు నాదశరథుండు, యావనవతియై,
పాపంబగు రామునడవికిఁ బంపుటయుం
దానగాని, ఛేదించబడిన తీరగైయుం
బోలె, బుద్ధ్యంబంతయు ననుభవిం
చి యుయిసెప్పుట నేలంబడిన దేవత
భంగి, బడఁదోయింబడినకిన్నరికైవ

డి, నాకాశంబునుండి నేలకాజిని య
స్పరసగతి, నితరుల మోహింపఁ జే
యుటకై చేయఁబడిన మాయరీతి (పా
తాంతరపక్షమందు; నేలంబడియందు
నాడుగుట్టంబురీతి) బంధింపఁబడిన లే
డిచాడ్చున, నరణ్యంబున వేటకాఁ
డువిషంబు పూసిన బాణంబుచేఁ గొ
ట్టఁగా నేలంగూలిన యాడేనుంగువిధం
బున, భూమింబడియున్న, తనభార్య
యగుకై కేయింజూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

మహాగజ మివా రణ్యే స్నేహ త్వరిమమశ్వా తామ్. ౨౬

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)=ఆద
శరథుండు; అరణ్యే=అడవియందు; మ
హాగజశ్చ = గొప్పయేనుంగువలె;
తాం=ఆకైకేయిని; స్నేహాత్=చెలి
మివలన; పరిమమర్శ=తడవెను.

గొప్పదగుపురుషగజంబువచ్చి, య

రణ్యంబున, వేటకానిచే విషముపూసి
న బాణంబునం గొట్టఁబడిపడి యున్న
యాడేనుంగుందడవునట్లు, ఆదశరథుం
డు, కైకేయిని స్నేహంబునందడవెను.

అని, తాత్పర్యము.

పరిమృశ్య చ పాణిభ్యా మభిసంత్రస్త చేతనః

కామీ కమలపత్రాక్షీ మువాచ వనితా మిదమ్. ౨౭

టీక॥ కామీ=మన్నుఁడోద్రేకముగ
లదశరథుండు; పాణిభ్యాం=చేతులచే
త; పరిమృశ్యచ=తడవియు; అభిసంత్ర
స్తచేతనః=మిక్కిలియుభయంబునొం
దిన మనసు గలవాడై; కమలపత్రా

క్షీం=తామరపూతేకులంబోలుకండ్లు
గల; వనితాం=భార్యయైనకైకేయి
నిఁగూచి; ఉవాచ=పలికెను.

స్వభావంబుననె కామియగుదశర
థుండు, తామరపూతేకులంబోలె, వి

శాలిబలునుసుందరంబులునగునేత్రం వి, “యేమిచెప్పనో” యనిభయపడు
బలుగలయాకై కేయిం బూచినంతనె, చు, నాకై కేయింబూచి, యిట్లని, చెప్పె
యినుమడించినమన్నభోద్రేకంబునొం ను. అని, తాత్పర్యము.
ది, కై కేయిని, రెండుచేతులతోనుండడ

న తే హ మభి జానామి క్రోధ మాత్మని సంశ్రితమ్

టీక|| అహం—నేను; అత్మని — నా ఏలుంగను.

ఁను; సంశ్రితం=పొందఁబడిన; తే=నీ నీకునాపైఁగోపమువచ్చుటకుఁ దగి
యొక్క; క్రోధం=కోపమును, కోపము నకారణమేమియు నాకుఁజ్ఞప్తికి రాలే
నకుఁగారణముననుట; నాభిజానామి—దు. అని, తాత్పర్యము.

దేవి కే నాభిశప్తాసి కేన వాసి విమానితా .౩౮

టీక|| దేవీ=రాణివగుకై కేయా! కేన= రాణివగుకై కేయా! నీన్నెవ్వరైనఁ
ఎవ్వనిచేత; అభిశప్తా—తిట్టఁబడినదాన దిట్టినారాయేమి? లేక, యెవ్వరైననవ
ళ? అసి = అగుచున్నావు. కేనవా= మానించినారాయేమి; నాకుజరిగినదం
ఎవ్వనిచేతను; విమానితా= అవమానిం తయునవిస్తరము గాఁజెప్పుము.
పఁబడినదానవు; అసి=అగుచున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౨౦

సగం

య దిదం మమ దుఃఖాయ శేషే కల్యాణి పాంసుష

టీక॥ కల్యాణి = మంగళకరివగుకైశే	వతి (అధ్యాహృతము) = అగుచున్నది.
యీ; శ్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు;	నీవు నాకన్నిమంగళంబులంగలిగించు
పాంసుష = దుమ్ములయందు; శేషే (ఇ	దానవు, మంగళస్వరూపిణివి; నీవీనేల
తియల్ అసి) = పరుండియున్నావను	పై మట్టియందుం బరుండియుండుటం,
నదియేదికలదో; తత్ (అధ్యాహృత	జూడంగా, నాకుమిగుల దుఃఖంబగుచు
ము) = ఆ; ఇదం = ఇది; మమ = నాయొ	న్నది.
క్క; దుఃఖాయ = దుఃఖముకొఱకు; భ	అని, తాత్పర్యము.

ఘామా శేషే కిమర్థం త్వం మయి కల్యాణచేతసి. ౨౧

ఘాతోపహతచిత్తైవ మమ చిత్తప్రమాధిని

టీక॥ కల్యాణచేతసి = మంగళకరంబ	దుకొఱకు; శేషే = పరుండియున్నావు?
గు మనసుగలవాడనగు, అపకారము	నీకెంతమాత్రమపకారమురానట్లు
నేయనట్టియనుట; మయి = నేనుండ	చూచుచుమంగళంబులంగలిగించునట్టినే
గా; త్వం = నీవు; మమ = నాయొక్క; చి	నుండగా, నీవిట్లు, నామనసునకుదుఃఖం
త్తప్రమాధిని = మనసునుగలంతపఱచు	బుగలుగునట్లు, పితౌచముపట్టినదివలె,
దానవై; ఘాతోపహతచిత్తైవ = పితౌ	నేలంబరుండియున్నావేమి?
చముచేగొట్టఁబడిన మనసుగలిగినదివ	అని, తాత్పర్యము.
లె; ఘామా = నేలయందు; కిమర్థం = ఎం	

సంతి మే కుశలా వైద్యా స్తవభితుష్టాశ్చ సర్వశః. ౩౦

సుఖితాం త్వం కరిష్యంతి వ్యాధి మాచక్ష్య భామిని

టీక॥ భామిని = కైశేయా! మే = నాయొ	నవారుగాను; సంతి = ఉన్నారు. త్వం =
క్క; వైద్యాస్తు = వైద్యులును; కుశలాః =	నిన్ను; సుఖితాం = సుఖముగలదాని
సమర్థులుగాను; సర్వశః = అన్నివిధంబు	గా; కరిష్యంతి = చేయఁగలరు. వ్యా
లను; అభితుష్టాశ్చ = సంతోషమునొంది	ధిం = రోగమును; ఆచక్ష్య = చేప్పను.

అం ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౦

కై కేయా! నీకే దైనవ్యాధియున్నట్లై బులంబొంచినవారు, కావున, నాయం నదానింజెప్పుము; నాయొద్దనుండువై దుఃఖాలనెనరుగల్గియున్నవారు; నీవ్యా ద్యులు, ఎట్టివ్యాధి నైనబోఁగొట్టంజూ ధినిబోఁగొట్టి, నీకుసుఖంబుగలుగునట్లు, లుదురు; నావలననానాపిదనత్కారం సేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

కస్య వాతే ప్రియం కార్యం కేనవా విప్రియం కృతమ్. ౩౧
(ఇతి గోవిందరాజపాఠః)

(“కస్యవావిప్రియంకార్యం” ఇతిమహేశ్వరతీర్థకపాఠః)

టీక॥ కస్యవా=(త్వత్ప్రియార్థకమం నీకెవ్వఁడుసంతోషంబుచేసెను? నీ దుష్కర్మ) ఎవ్వనిచేత; తే=నీకొఱకు; ప్రి కెవ్వఁడుదుఃఖంబుగఱిగించెను? (ఇట్లు యం=సంతోషము; కార్యం=చేయఁబ గోవిందరాజాధిపాయము). డినది? (ఇట్లుగోవిందరాజులుచెప్పిరి). క అని, తాత్పర్యము. స్యవా=ఎవ్వనికి; విప్రియం=దుఃఖము; నీవిప్పుడెవ్వనికి దుఃఖంబుగలుగఁజే కార్యం=చేయఁదగినది? (ఇట్లుమహేశ్వరతీర్థులు). కేనవా=ఎవ్వనిచేత; వి యవలెననికోరుచున్నావు? ఎవ్వఁడునీకు దుఃఖంబు గలుగఁజేసెను? (అనిమహేశ్వరతీర్థకమతము). అని, తాత్పర్యము. ప్రియం=దుఃఖము; కృతం=చేయఁబడి నది?

కః ప్రియం లభతా మద్య కోవా సుమహా దప్రియమ్

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; కః=ఎవ్వఁడు; ఇప్పుడు, నీవెవ్వనికిసంతోషముసే ప్రియం=సంతోషమును; లభతాం = యవలెనని కోరుచున్నావు? ఎవ్వనికిఁ పొందవలయును? కోవా=ఎవ్వఁడు; సు జాలదుఃఖముగలుగఁజేయవలెనని కో మహత్=మిక్కిలియధికమయిన; అప్రి రుచున్నావు? వారలపేలకంజెప్పుము; యం=దుఃఖమును; లభతాం(అధ్యా ఇప్పుడేనీయిష్టప్రకారము వారలనట్లు వ్యతము)=పొందవలయును? గావించెదను. అని, తాత్పర్యము.

మారోదీ మాచకాషీః స్త్వం దేవి సంపరిశోషణమ్. ౩౨

టీక॥ దేవి = రాణివగు కైకేయీ !
త్వం = నీవు; మారోదీః = ఏడ్వకుము.
సంపరిశోషణంచ = దేహమును గృశిం
పఁజేయుటను; మాకాపీఠాః = చేయవ
లదు.

కైకేయీ ! నీవునాదురాణివి; నీవి
శ్లేడ్వవలదు; దేహంబును గృశించున
ట్లు చేసికొనవలదు; నీయిష్టమును జెప్పు
ము; నేనుదప్పక దాని నెఱవేర్చెదను.
అని, తాత్పర్యము.

అవధ్యో వధ్యతాం కోవా కోవా వధ్యో విముచ్యతామ్
దరిద్రః కోభవ త్వాధ్యో ద్రవ్యవా న్వా ప్య కించనః. ౩౩

టీక॥ అవధ్యః = చంపఁదగినట్టి; కో
వా = ఎవ్వఁడు; వధ్యతాం = చంపఁబడ
వలయును? వధ్యః = చంపఁదగిన; కో
వా = ఎవ్వఁడు; విముచ్యతాం = విడువఁ
వలయును? దరిద్రః = పేదవాఁడైన;
కః = ఎవ్వఁడు; అధ్యః = ధనవంతుఁడు;
భవతు = కావలయును? దృవ్యవాక్ =
ధనవంతుఁడైన; కః = (అధ్యాహృత
ము) ఎవ్వఁడు; అకించనోపి = దరిదుర్
దుగాను; భవతు (అధ్యాహృతము) =
కావలయును?

నీకిష్ట డెవ్వఁడు చావలయు నని
యున్నది? వానిం జెల్పొనుము; వాఁ

డు చంపఁదగనివాఁడైనను వానినీక్షణం
బెచంపించెదను; నీకెవ్వని నిష్ఠుడుకా
పాడవలయుననియున్నది? వానింజెప్పు
ము; వాఁడు చంపవలసిన వాఁడైనను
వానివిడిచి వుచ్చెదను; దరిదుర్దుగా
నుండువాఁడెవ్వఁడైన భాగ్యవంతుఁడు
గావలయునని నీకుఁ దలంపున్నయెడ,
వానింజెల్పుము; వానిధనవంతునిగాఁ
జేసెదను; భాగ్యవంతుం డెవ్వఁడేని ద
రిదుర్దుగావలయునని నీవుకోరునెడ,
వానిపేరు నెప్పుము; వాని ధనవంతు
యై యొల్ల పెట్టించి వానిదరిదుర్దుగా
నించెదను. అని, తాత్పర్యము.

అహం చైవ మదీయాశ్చ సర్వే తవ వశానుగాః
నతే కించి దభిప్రాయం వ్యాహంతు మహ ముత్సహే. ౩౪

టీక॥ అహం చైవ = నేనును; మదీయా
శ్చ = నావారును; సర్వే = అందఱుమును;
ననుసరించువారము. అహం = నేను;

తవ = నీయొక్క; వశానుగాః = లోఁకువ
ననుసరించువారము. అహం = నేను;

తే=నీయొక్క; అభిప్రాయం=కోర్కె
ని; కించిత్=కొంచెమైనను; వ్యాహం
తుం=చెఱపుటకు; నోత్సహే=ప్రయ
త్నింపను. | నేనునునావారును, మేమందఱము
నునీవుచెప్పినట్లువినువారము; నీకుఁగల
కోరికెనుజెఱపుటకు, నాకెంతమాత్ర
ము, ఇష్టములేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఆత్మనో జీవితేనాపి బ్రూహి య న్మన సేచ్ఛసి

టీక||ఆత్మనః=నాయొక్క; జీవితే
నాపి=ప్రాణముచేతనైనను; యత్=
దేనిని; మనసా=మనసుచే; ఇచ్ఛసి=కో
రుచున్నావో; తత్= (అధ్యాహృత
ము)దానిని; బ్రూహి=చెప్పుము. | నీవు, నాప్రాణనాశంబునఁగాఁద
గినకార్యమును గోరినను, దానింజెప్పు
ము; నాప్రాణములం బోఁగొట్టుకొని
యైనను, నీకోరికి, నీదేచ్చెదను.
అని, తాత్పర్యము.

| బల మాత్మని జానంతీ న మాం శంకితు మహాసి. ౩౫

టీక||త్వం (అధ్యాహృతము)= నీ
వు; ఆత్మని=నీయందు, ఉన్న; బలం=నా
ప్రేమబలమును; జానంతీ=ఎఱిగిన
దానవై; మాం=నన్నుఁగూచి; శంకి
తుం=సందేహించుటకు; నాహాసి= | తగవు.
నీయందునాప్రేమయెచ్చుగానున్న
దనినీకుండెలియును; కావున, నీవునా
యందుసందేహంబుంచుటసరికాదు.
అని, తాత్పర్యము.

| కరిష్యామి తవ ప్రీతిం సుకృతేనాపి తే శశే

టీక||తవ=నీకు; ప్రీతిం=సంతోష
మును; కరిష్యామి=చేసెదను; తే=నీకొ
ఱకు; సుకృతేనాపి=పుణ్యముచేతను
గూడ; శశే=పెట్టుపెట్టెదను. | నేనుదప్పక నీకోర్కెనెఱవేచి నీ
కు సంతోషంబుచేసెదను; నీవుసందే
హింపవలదు; పుణ్యంబుపైసొట్టుపెట్టె
దను. అని, తాత్పర్యము.

యావదా వతలే చక్రం తావతి మే వసుంధరా. ౩౬

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౨౧౩

స ౧౦

టీక॥ యావత్ = ఎంతవఱకు ; చకు; అస్తి(అధ్యాహృతము)=ఉన్నది.
క్రం=సూర్యునిరథముయొక్క-చక్రము; సూర్యుని కాంతి యెంతవఱకున్న
ఆవతక లే=తిరుగుచున్నదో; తావత్= దో, అభూమియంతయునాచి.
అంత; వసుంధరా=భూమి; మే=నా అని, తాత్పర్యము.

ప్రాచీనా సింధు సౌవీరా స్సౌరాష్ట్రా దక్షిణా పథాః
వంగాంగమగధా మత్స్య స్సమృద్ధాః కాశీకోసలాః. ౩౭

టీక॥ ప్రాచీనాః=తూర్పుదేశము తము)=ఉన్నవి.
లును; సింధుసౌవీరాః=సింధు దేశములు, సింధు అందు, తూర్పు దేశములు, సింధు
నుసౌవీర దేశమును; సౌరాష్ట్రాః=సౌ దేశము, సౌవీర దేశము, సౌరాష్ట్ర దేశ
రాష్ట్ర దేశమును; దక్షిణాపథాః=దక్షి ము, దక్షిణాశ్య దేశములు, వంగ దేశ
ణపుదిక్కు-నందలి దేశములును; వంగా ము, నంగ దేశము, మగధ దేశము, మ
గమగధాః = వంగ దేశమును అంగ దేశ తస్య దేశము, గాశి దేశము, గోసల
శమును మగధ దేశమును; మత్స్యాః= దేశము, మొదలగు దేశములన్నియు. న
మత్స్య దేశమును; కాశీకోసలాః=కా న్నిటను, నిండియున్నవి.
శీ దేశమును కోసల దేశమును; సమృ అని, తాత్పర్యము.
ద్ధాః=నిండినవిగా; సంతి(అధ్యాహృ

తత్ర జాతం బహుద్రవ్యం ధనధాన్య మజావికమ్

టీక॥ తత్ర=ఆ దేశములందు; ధన వు; జాతం=కల్గినది.
ధాన్యం=ధనమును ధాన్యములును; ఆ దేశములందు, ధనము ధాన్యము
జావికం=సాలువులును, మొదలయిన; సాలువులు మొదలగు సమస్త ద్రవ్యంబు
బహు= అధికమయిన; ద్రవ్యం=వస్తు లును గలుగుచున్నవి-అని, తాత్పర్యము.

తతో వృణేష్వ కై కేయి య ద్యత్త్వం మనసేచ్ఛసి. ౩౮

టీక॥ కై కేయి=కై కేయి! త్వం=నీవు; తతః=వానియందు; యద్యత్=దేనిదే

నిని; మనసా=మనసు చేత; ఇచ్చసి= కోరై కేయి! ఆద్రవ్యములందునీ కేదేది
రుచున్నావో; తత్ (అధ్యాహృతము)= గావలయునో వానినన్నింటి నడుగుము;
దానిని; వృణీష్య=కోరుకొనము. ఇచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

క మాయాసేన తే భీరు ఉత్తిష్టోత్తిష్ట శోభనే

టీక॥ భీరు=భయపడుదానా! తే= భావంబున్నది; ఇట్లు నేలంబరుండి శ్రమ
నీకు; ఆయాసేన=శ్రమముచేత; కిం= పడుటవలన నేమియుఁ బ్రయోజనంబు
ఏమిప్రయోజనము? శోభనే=మంగళక లేదు; నీవు మంగళస్వరూపిణివి; ఇట్లు నే
రివగుదానా! ఉత్తిష్ట=లేమ్ము; ఉత్తి లం బరుండి యుండందగదు; లేమ్ము,
వృ=లేమ్ము. లేమ్ము.

కై కేయి! నీకుఁజాలభయపడుస్వ అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వం మే బ్రూహి కై కేయి యత స్తే భయ మాగతమ్. ౩౯
త లై వ్యపనయిష్యామి నీహార మివ రశ్మివాక్

టీక॥ కై కేయి=కై కేయి! యతః= యిష్యామి-పోఁగొట్టెదను.
దేనివలన; లే=నీకు; భయం=వెఱపు ; కై కేయి! నీకిప్పుడు దేనివలనభ
ఆగతం=వచ్చినదో; తత్ = దాని ; యంబుగల్గినదో దానినాకుంజెప్పము ;
త్వం=నీవు ; మే=నాకొఱకు; బ్రూ సూర్యుండు మంచునుబోఁగొట్టునట్లు ,
హి=చెప్పము. లే=నీకొఱకు ; తత్= దానినేబోఁగొట్టెదను. అని, దశరథుఁ
దానిని; రశ్మివాక్ = సూర్యుఁడు; నీ డుకై కేయితోఁజెప్పెను.
హారమివ= మంచునుంబోలె ; వ్యపన అని, తాత్పర్యము.

తథోక్తా సా సమాశ్వాస్తా వక్తుకామా తదప్రియమ్. ౪౦
పరిపీడయితుం ధూయో భతార ముపచక్రమే

టీక॥ సా=ఆకై కేయి ; తథా= స్తా=ఉఱిడింపబడినదై ; తత్=ఆ ;
అట్లు; ఉక్త=చెప్పబడినదై; సమాశ్వా అప్రియం=ప్రియముగానిమాటను; వ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౦౫

స ౧౧

స్తుకామా=చెప్పగోరినదై; భతా= సీంపబడి, అప్రియంబగురాముని వన
రం=పెనిమిటిని; భూయః=ఇంకను; మునకుంబంపుమనువారణంజెప్పదలం
పరిపీడయితుం=దుఃఖింపఁజేయఁటకు; చి, శత్రుములుసేయించియింకను దశ
ఉపచక్రమే=ఆరంభించినది. రఘుని దుఃఖిపఱుప, నారంభించెను.

కై కేయి, దశరథునిచే నట్టులాశ్వా అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే. ఆదికాండ్యే,
అయోధ్యాకాండే, దశమస్కంధః.

ఇది, స్వప్రోథము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ దశమస్కంధ టీక,
ముగిసినది.

(౫౨)

ఏకాదశస్కంధప్రారంభః.

తం మన్తథ శరైర్విధం కామవేగవశానుగమ్
ఉవాచ పృథివీపాలం కైకేయా దారుణం వచః. ౧

టీక॥ కైకేయా=కైకేయి; మన్తథ వాచ=చెప్పెను.

శరైః=మన్తథబాణములచేత; విధం= మన్తథబాణంబులంగొట్టఁబడి మ
కొట్టఁబడినవాఁడును; కామవేగవశా న్నధాధీనుండైయుండు నాదశరథ మ
నుగం=మన్తథునివేగముయొక్క యధి హారాజుంజూచి, కైకేయి, రామునివ
నతను వెంబడించువాఁడును; పృథివీపా నమునకుం బంపుటకై ప్రతిజ్ఞ చేయిం
లం = భూమినిబాలించువాఁడును; చుటకుఁ గాఁజెప్పఁబడునదిగావున నతి
తం=అదశరథునిగూచి; దారుణం= భయంకరంబయిన, మాటంజెప్పెను.
భయంకరమయిన; వచః=మాటను; ఉ అని, తాత్పర్యము.

నార్క విప్ర కృతా దేవ కేనచి న్నావమానితా
అభిప్రాయస్తు మే కశ్చిత్త మిచ్ఛామి త్వయా కృతమ్. ౨

టీక॥ దేవ = పెనుమిటివగు దశరథుఁ ది.తం = దానిని; త్వయా = నీచేత ; కృ
డా! అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; తం = చేయఁబడిన దానిగా; ఇచ్ఛామి =
విప్రకృతా = రోగముగలదానను; నా కోరుచున్నాను.
స్త్రి = కాను. కేనచిత్ = ఒకానొకనిచేత పెనుమిటివగుదశరథుఁడా! నాకేరో
ను; అవమానితా = అవమానింపఁ బడి గమునులేదు; నన్నెవ్వఁడు నవమానిం
నదానను; న = కాను. మే = నాకు; క పలేదు; నాకొకకోరికయున్నది; దా
శ్చిత్ = ఒకానొక; అభిప్రాయః = కో నిసీవు నెఱవేలుపవలయును.
రికీ; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్న అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాం ప్రతిజానీష్వ యది త్వం కతుః మిచ్ఛసి

టీక॥ త్వం = నీవు; కతుః = చేయు యుము.
టకు; ఇచ్ఛసి యది = చేయఁగోరుదువేని; నీవు దాని నెఱవేఱఁ గోరుదువేని,
ప్రతిజ్ఞాం = ప్రతినను; ప్రతిజానీష్వ = చే “నేనునీకోరికను నెఱవేఱెదను” అని

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౨౩

స ౧౧

దృఢముగాశపథముసేయుము.

అని,తాత్పర్యము.

అథ త ద్వాహరిష్యామి య దభిప్రాధికతం మయా. ౩

టీక అథ=అటుపిమ్మట; మయా= నాచేత;యత్=ఏది; అభిప్రాధికతం= కోరఁబడినదో;తత్=దానిని;వాహరి ష్యామి=చెప్పెదను.	సీవట్లు ప్రతిజ్ఞ చేసినపిమ్మట, నేనుగో రినదానింజెప్పెదను. అని, కైకేయి, దశ రథునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

తా మువాచ మహాతేజాః కైకేయా మీష దుత్స్నితః

కామీ హస్తేన సంగృహ్య మూర్ధజేషు శుచిన్స్థితామ్. ౪

టీక మహాతేజాః = అధికమయిన కాంతికలవాఁడును; కామీ=కాముకుం డునగుదశరథుండు; ఈషత్ = కొంచె ము; ఉత్స్నితః = పుట్టినచిటునగవుగల వాఁడై; శుచిన్స్థితాం=తెల్లనిచిటునగ వుగల; తాం = ఆ; కైకేయాం=కైకే యిని; మూర్ధజేషు=తలవెండ్రుకలం దు; హస్తేన=చేతిచేత; సంగృహ్య=పట్టుకొని; ఉశాచ=పలికెను.	మహాతేజుండును గాముకుండునగు దశరథుండు; “తనకోరిక నెఱవేర్చుటకే యీకైక తనయందు బహుప్రేమగల నన్నుశపథముసేయుమనుచున్నది” అ ని, చిటునగవునొంది, తెల్ల గానుందరం బుగానుండు చిటునగవుగలయాకైకను దనకభిముఖయగుటకై, తలవెండ్రుకల యందుఁజేతంబట్టుకొని, యిట్లని, చెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

అవలిప్తే న జానాసి త్వత్తః ప్రియతమా మమ

మనుజో మనుజవ్యాఘ్రా ద్రామా దవ్యో న విద్యతే. ౫

టీక అవలిప్తే=మూఢురాలా; “మ మ=నాకు; స్త్రీణాంమధ్యే(అధ్యాహ్న తము)=స్త్రీలలోపల; త్వత్తః=నీకన్న ను; ప్రియతమా=అధికముగాఁబ్రియు	రాలయినది; నవిద్యతే (అధ్యాహ్న ము) = లేదు. పురుషాణాంమధ్యే(అ ధ్యాహ్నతము)= పురుషులలోపల; మ నుజవ్యాఘ్రాత్= పురుషశ్రేష్ఠుండైన;
--	---

రామాత్ = రామునికన్న; ప్రియతమః | లయినదిమఱియెవ్వతెయులేదు; పురు
(అధ్యాహృతము) = అధికప్రియుండగు; ఘలలోఁ బురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముని
అన్యః; మఱియొక్క; మనుజుః = పురుషుండు | కన్నఁ బ్రియుండగు పురుషుండు మఱి
దుఃసవిద్యతే = లేడు. "ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; నజానాసి = ఎఱుంగవు.
"నాకుప్రీతిలోనికికన్నఁ బ్రియురా | అని, తాత్పర్యము.

తేనాఽజయ్యేన ముఖ్యేన రాఘవేణ మహాత్మనా
శపే తే జీవనాహేణ బ్రాహ్మియ స్తన సేచ్ఛసి. ౬

టీక || అజయ్యేన = శత్రువులకుజ | త; యత్ = దేనిని; ఇచ్ఛసి = కోరుచు
యింపఁగూడనివాఁడును; ముఖ్యేన = న్నాహా; తత్ (అధ్యాహృతము) = వా
శ్రేష్ఠుండును; మహాత్మనా = పూజ్యుని; బ్రాహ్మి = చెప్పము.
యినస్వభావముగలవాఁడును; జీవనా | శత్రువులకుజయింపఁగూడనివాఁడై
హేణ = ప్రాణముకన్ననుబూజింపఁ | శ్రేష్ఠుండై మహాత్ముండై నాప్రాణము
దగినవాఁడునగు, తేన = ఆ; రాఘవేణ = లకన్నఁధికుండైయుండునారాముండు
రామునిచేత; తే = నీకొఱకు; శపే = ప్రతి | సాక్షిగా బాసఁజేసెదను; నీవుకోఁగన
జ్ఞ సేయుచున్నాను, మనసా = మనసుచే | దానింజెల్పుము. అని, తాత్పర్యము.

యం ముహూర్త మపశ్యంస్తు న జీవేయ మహం ధృవమ్
తేన రామేణ కైకేయి శపే తే వచనక్రియామ్. ౭

టీక || కైకేయి = కైకేయా! యం = ఎ | చి; శపే = ప్రతిజ్ఞ చేసెదను.
వ్వనిని; ముహూర్తంతు = స్వల్పకాల | కైకేయా! ఎవ్వనిగాంచెముసేపు
మైనను; అహం = నేను; అపశ్యత్ = చూ | చూడకున్ననునేనుబ్రతుకఁజాలనో, అ
డనివాఁడనై; ధృవం = నిశ్చయముగా; ట్టిరాముండుసాక్షిగా, నీవుచెప్పినట్లు
నజీవేయం = బ్రతుకనో; తేన = ఆ; రా | చేసెదనని, ప్రతిజ్ఞఁజేసెదను.
మేణ = రామునిచేత; తే = నీయొక్క; వ | అని, తాత్పర్యము.
చనక్రియాం = మాటచేయుటను గుఱిం

శ్రీ మ ద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౨౧

స ౧౧

అత్తనా వాత్సజై శ్చన్యై వృణే యం మనుజుషభమ్
తేన రామేణ కైకేయి శపే తే వచన క్రియామ్. ౮

టీక || కైకేయి = కైకేయా! అత్తనా
వా = నాచేతను; అత్తజై = కొడుకుల
చేతను; అన్యైశ్చ = ఇతరులచేతను; మ
నుజుషభం = పురుష శ్రేష్ఠుండగు;
యం = ఏరాముని; వృణే = కోరుదునో;
తేన = ఆ; రామేణ = రామునిచేత; తే =
నీయొక్క; వచనక్రియాం = మాటచే
యుటను గుఱించి; శపే = ప్రతిజ్ఞ చేసె
దను.

కైకేయా! నన్నుఁజెఱపుకొనియైన
ను, భరతుండు మొదలగు కొడుకులఁబోఁ
గొట్టుకొనియైనను, మఱియెవరుల
గుబంధువులు మున్నగు వారలవిడిచియ
యినను, ఎవ్వని నేకోరుచుందునో; అట్టి
రాముండు సాక్షిగా, నీకార్యముచేసెద
నని, ప్రతిజ్ఞఁజేసెదను.
అని, తాత్పర్యము.

భద్రదే హృదయ మ ప్యేత దనుమృశ్యో ధర్మస్వ మే

టీక || భద్రదే = మంగళకరివగు కైకే
యా! మే = నాయొక్క; ఏతత్ = ఇట్టి;
హృదయమపి = మనసునైనను; అనుమృ
శ్య = విచారించి; ఉధర్మస్వ = కాపాడు
ము.

చదుఃఖితంబై “నాప్రాణంబులకన్నన
ధికుండగు రాముండు సాక్షిగా నీకార్యం
బుచేసెదను” అని ప్రతిజ్ఞఁజేయునంతనీ
మీఁదఁజేమోహంబులుగల్గియుండు
నామనసును బాచియైనను, నీకోరిక
నుజెప్పినన్నిప్పుడుగా పాడుము.
అని, తాత్పర్యము.

మంగళస్వరూపిణివగు కైకేయా!
నీవు దేనినోకోరియిట్లు నేలంబడియుం
డుటంబూడఁజాలక యిట్లు పరితపించు

ఏత త్సమీత్య కైకేయి బ్రాహ్మీ య త్సాధు మన్యసే. ౯

టీక || కైకేయి = కైకేయా! ఏతత్ =
దీని; సమీత్య = విచారించి; యత్ = దేని;
మన్యసే = తలంచుచున్నావో; తత్ =

(అధ్యాపృతము) దాని; సాధు = చ
క్కఁగా; బ్రాహ్మీ = చెప్పుము.
నేనిప్పుడుచేసిన బాసలంబర్యా

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

లోచించి, నీవు దేనిఁ గోరుచున్నావో కుఁజెప్పుము.
దానిసంఘటనవిడిచి చక్కఁగానా అని, తాత్పర్యము.

బల మాత్మని జానంతీ న మాం శంకితు మహానీ

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీ తగవు.
వుఁజెప్పని=నీయందు, ఉన్న; బలం=నా నీయందునాకెచ్చుగాఁ బ్రేమయు
ప్రేమబలమును; జానంతీ=ఎఱుంగుచు న్నదనినీకుఁ జెలియును; నీవునాయందు
న్నదానవై; మాం=నన్నుఁగూర్చి; శంకి సంఘటనముచుటసరికాదు.
తుం=సంఘటించుటకు; నాహాసి= అని, తాత్పర్యము.

కరిష్యామి తవ ప్రీతిం సుకృతేనాపి తే శపే. ౧౦

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)= నేనుదప్పకనీవుకోరిన కార్యంబునె
నేను; తవ=నీకు; ప్రీతిం=సంతోషమును; అచేర్చినీకు సంతోషంబుగావించెదను;
కరిష్యామి=చేసెదను. తే=నీకొఱకు; నాపుణ్యంబు సాక్షిగాబాసచేసెదను.
సుకృతేనాపి=పుణ్యముచేతనుగూడ; శ అని, దశరథుఁడు, కైకేయితోఁజెప్పెను.
శపే=బాసచేసెదను. అని, తాత్పర్యము.

సా తదర్థమనా దేవీ త మభిప్రాయ మాగతమ్

నిర్మాధ్యస్త్యాచ్చ హర్షాచ్చ బభాషే దుర్వచం వచః. ౧౧

టీక॥ తదర్థమనాః=ఆ, రామునడ ధ్యస్త్యములేకుండుటవలనను, పక్షపా
వికేబంపిభరతునకు రాజ్యాభిషేకంబు తమువలనను అనుట ; హర్షాచ్చ=
సేయుట, యనెడుప్రయోజనంబునందు సంతోషమువలనను; దుర్వచం=చెప్పఁ
మనసుగల; దేవీ=రాణియగు; సా=ఆ గూడని; వచః=మాటను; బభాషే=చె
కైకేయి; తం=అట్టి; అభిప్రాయం=అభి ప్పెను.
ప్రాయమును; ఆగతం=పొందినదశర ఆకైకేయి, యెట్లయినరామునడవి
ధునింగూర్చి; నిర్మాధ్యస్త్యాచ్చ=మా కేబంపి భరతునకు రాజ్యంబు వచ్చు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౨

స ౧౧

నట్లుగావలయునను కోర్కెగలదిగావు ర్యంబు నెఱవేర్చుటకొప్పుకొన్నదశర
న, భరతునియందుఁ బక్షపాతంబున, ద ధునింజూచి, శత్రువుతోఁపైనను జెప్పఁ
శరధుండు తనకనుకూలండుయ్యెనని, గూడనట్టి కఠినంబైన, యామాటంజె
సంతసించి, యట్లు బాసఁచేసి తనకా ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తేన వాక్యేన సంహృష్టా త మభిప్రాయ మాగతమ్
వ్యాజహర మహాఘోర మభ్యాగత మివాంతకమ్. ౧౨

టీక॥ కేకయీ = (అధ్యాహృతము) యనగ; వాక్యం (అధ్యాహృతము)
ము) కేకయి; తేన = ఆ ; వాక్యే మాటను; వ్యాజహర = చెప్పెను.
న - మాటచేత ; సంహృష్టా = కేకయి, దశరథుండు చెప్పినమాట
సంతసించినదై; తం = అట్టి; అభిప్రాయం = అభిప్రాయమును ; ఆగ
తం = పొందినదశరథునిగూచి; మహాఘోరం = మిక్కిలియుభయంకరమును;
అభ్యాగతం = ఎదుటికివచ్చిన; అంతక ధిప్రాయముపడినదశరథునింజూచి, మ
మివ(స్థితం) = మృత్యువువలె నున్నది యుండు, మాటం, జెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

యథా క్రమేణ శపసి వరం మమ దదాసిచ

తచ్ఛృణ్వంతు త్రయస్త్రింశ ద్దేవా స్సాగ్ని పురోగమాః. ౧౩

టీక॥ యథా = ఎట్లు; త్వం (అధ్యాదిమూఁడు (లక్షణచే) కోట్లదేవతలు
హృతము) = నీవు; క్రమేణ = క్రమముచే ను; శృణ్వంతు = విందురుగాక.
త; శపసి = శపథము సేయుచున్నావో; నీవు, నీప్రియపుత్రుండును బుణ్యంబు
మమ = నాకు; వరం = వరమును; ద నుసాక్షిగాఁ గ్రమంబునశపథంబుచేసి,
దాసి = ఇచ్చుచున్నావో; తతే - నాకు వరంబొసంగుటను, అగ్నిహో
దాని; సాగ్నిపురోగమాః = అగ్ని త్రుండుమున్నుగాఁగలముప్పదిమూఁడు
హోత్రుండు ముందు నడుచువాఁడు కోట్లదేవతలును, విందురుగాక.
గాగల; త్రయస్త్రింశ ద్దేవాః = ముప్ప అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౧౧

చంద్రాదిత్యౌ నభశ్చైవ గ్రహః రాత్యహినీ దిశః
జగచ్చ పృథివీ చేయం సగంధర్వా సరాక్షసా. ౧౪
నిశాచరాణి ధూతాని గృహేషు గృహదేవతాః
యాని చాన్యాని ధూతాని జానీయ భాషితం తవ. ౧౫

<p>టీక॥ చంద్రాదిత్యౌ=చంద్రుండును సూర్యుండును; నభశ్చైవ=ఆకాశమును; గ్రహః=అంగారకాదిగ్రహంబులును; రాత్యహినీ=రేయుంబవలును; దిశః=దిక్కులును; జగచ్చ=లోకమును, స్వర్గలోకముమొదలగునదియనుట; సగంధర్వా = గంధర్వులతోఁగూడినదియు; సరాక్షసా=రాక్షసులతోఁగూడినదియునగు; ఇయం=ఈ; పృథివీచ=ధూమియును; నిశాచరాణి=రాత్రియందుదిరుగునట్టి. ధూతాని=భూతములును, దేవయోనివిశేషంబులనుట; గృహేషు=ఇండ్లయందు; స్థితాః=(అధ్యాహృతము)ఉన్న; గృహదేవతాః=ఇలువేల్పులును; అన్యాని= ఇతరములై</p>	<p>న; ధూతాని=భూతములు; యాని(సంతి)=వీవియున్నవో; తాని (అధ్యాహృతము)చ=అవియును; తవ=నీయొక్క; భాషితం=మాటను; జానీయః=ఎఱుంగుదురుగాక. చంద్రసూర్యులును, ఇతరగ్రహంబులును, ఆకాశంబును, రేయుంబవలును, దిక్కులును, స్వర్గలోకముమొదలగు లోకంబులును, ప్రత్యక్ష దేవతయగు ధూమియును, గంధర్వులును, రాక్షసులును, రాత్రియందుసంచరించుభూతంబులును, గృహంబులందున్నయిలువేల్పులును, మఱియునితరభూతంబులును, నీవిప్పుడుచెప్పినదానికి, సాక్షులుగానుండురుగాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సత్యసంధో మహాతేజా ధర్మజ్ఞ స్స సమాహితః
వరం మమ దదాత్యేవ తన్నే శృణ్వంతు దేవతాః. ౧౬

<p>టీక॥ సత్యసంధః=దబ్బబుకానిప్రతిజ్ఞగలవాఁడును; మహాతేజః=అధికమయిన పరాక్రమంబుగలవాఁడును; ధర్మజ్ఞః=ధర్మకంబుల నెఱింగినవాఁడును; మమ=నాకు; వరం=వరమును; దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు. తత్=</p>	<p>మ; సుసమాహితః=మిక్కిలియునెచ్చరికగలవాఁడునగు; వీషః=ఈదశరథమహారాజు; మమ=నాకు; వరం=వరమును; దదాతి = ఇచ్చుచున్నాఁడు. తత్=</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౩

స౧౧

దానిని; దేవతాః=దేవతలు; మే=నా
కొఱకు; శృణ్వంతు=విందురుగాక.

ఎప్పుడునన్వతంబాడనివాడుమహా
పరాక్రమశాలి ధర్మంబుల నెఱింగిన

వాడునెచ్చరికగలవాడునగు సీదశరథ
మహారాజు, నాకిప్పుడువరం బిచ్చుచు
న్నాడు; దీనికిదేవతలందఱుసాక్షులు
గానుందురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి దేవీ మహేష్వానం పరిగృహ్య భిశస్యచ

తతః పర మువాచేదం వరదం కామమోహితమ్. ౧౨

టిక॥ ఇతి=ఇట్లు; దేవీ=రాణియగు
కైకేయి; మహేష్వానం=గొప్పవిల్లుగ
లదశరథుని; పరిగృహ్య=పట్టుకొని, తన
మతము నొప్పుకొనునట్లు చేసికొనియ
నుట; అభిశస్యచ=ఉబ్బించియును; తతః
పరం=అటు వెనుకను; వరదం=వరము
నిచ్చువాడును; కామమోహితం=మ
న్నధునిచే మోహింపఁజేయఁబడినవాఁ

డునగు దశరథమహారాజునుగూర్చి; ఇ
దం=ఈమాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

ఇట్లుకైకేయి, మహాధనుర్ధరుండ
గుదశరథునిఁ, దనమతమునందునిలిపి, త
నకార్యము నెఱవేఱుటకైయుబ్బించి,
మన్నథ మోహితుండై వరంబిచ్చుటకుని
శృయించియున్న యాదశరథుంజూచి,
యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్తర రాజ౯ పురా వృత్తం తస్మి౯ దైవాసురేరణే

టిక॥ రాజ౯=దశరథమహారాజా! ము.

పురా=మునుపు; దైవాసురే=దేవతలు
నసురులునుజేసినట్టి; తస్మి౯=ఆ; రణే=
యుద్ధమునందు; వృత్తం=జరగినసమా
చారమును; స్తర=జ్ఞప్తికిఁదెచ్చుకొను

దశరథమహారాజా! పూర్వముదేవ
తలకునసురులకు జరగినయుద్ధమునందు
నడచిన వృత్తాంతమును జ్ఞప్తికిఁదెచ్చు
కొనుము. అని, తాత్పర్యము.

తత్ర శ్చాచ్యవయ చ్చత్రం స్తవ జీవిత మంతరా. ౧౩

టిక॥ తత్రచ=ఆయుద్ధమందును; శ
త్రుః=ఎదిరియొనశంబరాసురుండు;

తవ=నీయొక్క; జీవితమంతరా=ప్రాణ
మునుదక్క; త్వాం(అధ్యాహృతము)=

నిన్ను; అచ్యవయత్ = పడఁద్రోసెను.	ప్రాణమును; అచ్యవయత్ = కదలిం
ఆయుధమునందు, శంఖరాసురుం	చెను.
దు, సీప్రాణములనుం బోఁగొట్టుటద	ఆయుధమునందు, రాత్రికాలంబు
క్కఁదక్కిన యన్నికష్టములను నీకుఁగ	న, శంఖరాసురుండు, నిన్నుమూర్ఛపో
లుగఁజేసెను. అని, తాత్పర్యము.	వునట్లుచేసి, ప్రాణములుపోవునంతటి
లేక; తత్రచ; అంతరా = నడుమను;	శ్రమమునునీకుఁగలుగఁజేసెను.
రాత్రియుధమునందనుట; శత్రుః = శంబ	అని, తాత్పర్యము.
రాసురుండు; తవ = నీయొక్క; జీవితం =	

తత్ర చాపి మయా దేవ యత్త్వం సమభిరక్షితః

జాగ్రత్యా యతమానాయా స్తతో మే ప్రాదదా వరా. ౧౯

టీక॥ దేవ = పెనిమిటివగుదశరథుఁ	దాః = ఇచ్చినావు.
డా! యత్ = ఎందువలన; తత్రచాపి =	భతవగు దశరథుఁడా! శం
ఆరాత్రికాలమునందును; త్వం = నీవు; మ	బరాసురుండు నిన్ను మూర్ఛపోవున
యా = నాచేత; సమభిరక్షితః = కాపా	ట్లుచేసినప్పుడు, నేనురాత్రియంతయు
డబడితివో; తతః = అందువలన; యత్	మేల్కొనియండి, బహుప్రయత్నంబు
మానాయాః = నిన్నురక్షించువిషయమై	న, నిన్నుఁజావకుండఁ గాపాడినాను;
ప్రయత్నించు చున్నదానను; జాగ్ర	అందువలన, నీవునాకప్పుడు, రెండువ
త్యాః = మేల్కొనుచున్నదాననగు;	రంబులిచ్చినావు.
మే = నాకు; వరా = వరములను; పాద	అని, తాత్పర్యము.

తౌతు దత్తై వరా దేవ నిక్షేపౌ మృగయా మృహమ్

తవైవ పృథివీ పాల సకాశే సత్య సంకర. ౨౦

టీక॥ సత్యసంకర = దబ్బకానిప్రతి	ను; తవ = నీయొక్క; సకాశవీవ = సమీ
క్షగలవాడవు; పృథివీపాల = భూమిఁ	పమునందే; నిక్షేపౌ = ఇల్లడగానున్నవి
దాలించువాడవు; దేవ = పెనిమిటివగు	యునగు; తౌ = ఆ; వరాతు = వరముల
దశరథుఁడా! దత్తై = ఇవ్వఁబడినవియు	నే; అహం = నేను; మృగయామి = వెడ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౫

స ౧౧

కుచున్నాను, కోరుచున్నాననుట.

నీవునాకప్పుడిచ్చినవరంబులను రెంటిని నీయొద్దనే యిల్లడగానుంచియుంటిని; సాధారణంబుగానే, రాజునొద్దఁ బ్రజలు, సింహాసనంబునుకొన్నట్టియిన, రాజుదాని జాగ్రతతోఁ గాపాడియిచ్చును; అందును, నీవుదబ్బి అమాటాడని

వాఁడవు, మఱినాకుభుతకవు; అట్టి నీవు, నేనునీయొద్ద దాచిననిజే పమును, నాకక్కఱకువచ్చునపుడు సిద్ధముగఁ గన్తువనిన మ్మినీయొద్దనుంచిని; నేనిప్పుడావరంబులనేకోరుచున్నాను; గాని, నాకేమియుఁ గ్రాత్రగానీవినక్కఱలేదు. అని, తాత్పర్యము.

తత్రప్రతిశ్రుత్య ధర్మేణ నచేద్దాస్యసి మే వరమ్
అదైవ హి ప్రహస్యామి జీవితం త్వద్విమానితా. ౨౧

టీక॥ తత్=అందువలన; ప్రతిశ్రుత్య=ప్రతిజ్ఞ చేసి; ధర్మేణ=ధర్మముచేత; మే=నాకు; వరం=(జాత్యేకవచనము) వరములను; నదాస్యసిచేత్=ఈయివేని; త్వద్విమానితా=నీచేతనవమానింపఁబడిన; అహం (అధ్యాత్మము)=నేను; అదైవహి=ఇప్పుడే; జీవితం=పాణమును; ప్రహస్యామి=విడిచెదను.

అట్లుమునుపు నేను నీకుమహాపకారముచేసినపుడు, నీవునాకిచ్చినవరంబులనే నేనడుగుచున్నాను, గావుననిట్లు “వరంబులనిచ్చెద” నని ప్రతిజ్ఞ చేసి, ధర్మముబద్ధిచే, నావరంబులనాకీయకుండువేని, నీచేసిట్టులవమానంబునొంది, నేనుజీవింపఁజాలను; ఇప్పుడునీయెదుట నె, ప్రాణంబులనువిడిచెదను. అని, కైకేయి, దశరథునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాక్ష్మాత్రేణ తదా రాజా కైకేయ్యా స్వవశే కృతః
ప్రచస్కంద వినాశాయ పాశం మృగ ఇవాత్సనః. ౨౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాజా=దశరథమహారాజు; కైకేయ్యా=కైకేయిచేత; వాక్ష్మాత్రేణ=మీటమాత్రముచేత; స్వవశే=తనలోకువయందు; కృతః=చేయఁబడినవాఁడై, ఉంపఁబడిన

వాఁడైయనుట; వాక్ష్మాత్రేణ (అధ్యాత్మము)=గానరూపమునమాట మాత్రముచేత; పాశం=వలను; మృగఇవ=జంకవలె; పాశం (అధ్యాత్మము)=ధర్మపాశమును; అత్సనః=

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౧

తనయొక్క; వినాశాయ = చేటుకొలుపుచేసినవరంబులిమ్మనియడిగిన మాట
 అకు; ప్రచస్కంధం = పొందెను. కే దశరథుండు, "అట్లయిచ్చెదననియొ
 బోయవాడు గానంబు నేయఁగా వృకొని, తనకు వినాశంబుగల్గెననియా
 నే, దానికిలోబడి, జింకదనచేఱు లోచింపక, ధర్మ పాశంబునం, జిక్కు
 కొఱకుఁ దానెవలలోఁ జిక్కుకొనున కొనెను. అని, తాత్పర్యము.
 ట్లు, అప్పుడు, కై కేయి, ముందుదనకిచ్చి

తతః పర మువా చేదం వరదం కామమోహితమ్

టీక॥ కై కేయి (అధ్యాహృత టను; ఉవాచ = చెప్పెను.
 ము) = కై కేయి; తతః = అటుపిమ్మట; అటుపిమ్మట, కై కేయి, మన్తధ
 కామమోహితం = మన్తధునిచే మో మోహితుండై, తనకువరంబులియనిశ్చ
 హింపఁజేయఁబడిన వాఁడును; వర యించియున్నదశరథుంజూచి, యిట్లు,
 దం = వరంబులిచ్చువాఁడునగు దశరథ చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 మహారాజునుగూచి; ఇదం = ఈమా

వరా యా మే త్వయా దేవ తదా దత్తా మహీపతే. ౨౩

తా తావ దహ మద్యైవ వత్స్యేమి శ్శ్రు మే వచః

టీక॥ మహీపతే = ధూమిక్కిఁ బ్రధం ట్యైమి = చెప్పెదను. మే = నాయొక్క;
 దవయిన; దేవ = పెనిమిటివగుదశరథమ వచః = మాటను; శ్శ్రు = వినుము.
 మహారాజా! తదా = అప్పుడు; మే = నా నా పెనిమిటివగుదశరథ మహారా
 కు; త్వయా = నీచేత; యా = ఏ; వరా = జా! ఆరాత్రియుద్ధంబుననీవునాకిచ్చినవ
 వరములు; దత్తా = ఇయఁబడినవో; తా రంబులను రెంటిని, విభజించి, నాకీయవ
 తావత్ = ఆవరంబులన్నీంటని గూర్చి; లనీనరీతిని, శేప్పెదను; నామాటవిను
 అహం = నేను; అద్యైవ = ఇప్పుడే; వ ము. అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకసమారంభో రాఘవస్యోపకర్తితః. ౨౪

అసే నైవాభిషేకం భరతో మేభిషిచ్యతామ్

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౨౨

స ౧౧

టీక॥ రాఘవస్య=రామునకు; యః పిచ్యతాం=అభిషేకింపబడుంగాక.

(అధ్యాహృతము)=ఏ; అభిషేకసమా ఇప్పుడు రామునకు బట్టాభిషేకము
రంభః=అభిషేకము సేయుటకైన సా సేయుటకై, యేయేసామగ్రులు, సం
మగ్రి; ఉపకల్పితః=చేయబడినదో; తే పాదంపబడియున్నవో, ఆసామగ్రి
న (అధ్యాహృతము)= ఆ; అనేన= లతోనే, నాకుంగా, భరతునకు బట్టాభి
ఈ; అభిషేకజైవ = అభిషేకముచేత మేకము సేయవలయును; ఇదియొకవర
నె, అభిషేకసామగ్రిచేతనేయనుట; భ ము. అని, తాత్పర్యము.
రతః=భరతుడు; మే=నాకొఱకు; అభి

యో ద్వితీయో వరో దేవ దత్తః ప్రీతేన మే త్వయా. ౨౫

తదా దైవాసురే యుద్ధే తస్య కాలో య మాగతః

టీక॥ దేవ=పెనిమిటివగు దశరథుఁ లః=సమయము; అగతః=వచ్చినది.

తా! తదా=అప్పుడు; దైవాసురే=దే పెనిమిటివగు దశరథమహారాజా !
వతలు ననురులును జేసినట్టి; యుద్ధే= ఆదేవాసురయుద్ధంబునందు, నీవు నా
యుద్ధమునందు; ప్రీతేన=సంతోషించి యందుసంతోషంబు నొంది, నాకిచ్చిన
నట్టి; త్వయా= నీచేత; మే=నాకు; రెండవవరంబునకును, ఇప్పుడే, సమ
యః= ఏ; ద్వితీయః=రెండవదైన; వ యంబువచ్చియున్నది.
రః=వరము; దత్తః=ఇయ్యబడినదో; అని, తాత్పర్యము.
తస్య=ఆవరంబునకు; అయం=ఈ; కా

నవ పంచచ వషాణి దండకారణ్య మాశ్రితః. ౨౬

చీరాజినజటాధారీ రామో భవతు తాపసః

టీక॥ రామః=రాముడు; నవ=నొం ని; ఆశ్రితః=పొందినవాడై; చీరాజిన
ద్విదియును; పంచచ=ఐదును, పదునా జటాధారీ=నారచీరలను తోలునుజట
లుగనుట; వషాణి=సంవత్సరంబుల లనుధరించువాడై; తాపసః=ఋషి
భుక్; దండకారణ్యం=దండకయనునడవి గా; భవతు=ఉండుంగాక.

౨౨౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౧

రాముండు, పదునాలుగు సంవత్సరములను, తాపసుండుగా, నుండవలయును; రంబులు, దండకారణ్యంబున, నారచీరే ఇది రెండవవరము. లుఁ గృష్ణాజినంబును జటలనుధరించు అని, తాత్పర్యము.

భరతో భజతా మద్య యావరాజ్య మకంటకమ్. ౨౭

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; భరతః=భరతుండు; భజతా=భజించువాడు; మద్య=మద్యము; యావరాజ్యం=యావరాజ్యము; మకంటకమ్=మకంటకము. భరతుండు, భరతుండు, శత్రువులెంతయును, అకంటకం=శత్రువులు లేనందున, తమాత్రము లేకుండుటంజేసి కష్టములేవలన, కష్టములేనట్టి; యావరాజ్యం=క, బహుశుఖంబుగానుండు, యావరాయవరాజుదొరతనమును; భజతాం=జ్యంబునొందవలయును. పొందుగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఏష మే పరమః కామో దత్తమేవ వరం వృణే

టీక॥ ఏషః=ఇది; మే=నాయొక్క; పరమః=ముఖ్యమయిన; కామః=కోరిక; దత్తం=ఇవ్వబడిన; వరమేవ=వరమునే; వృణే=కోరుచున్నాను. తస్యరంబులరణ్యంబునఁ దాపసుండుగా నుండవలయును" ఇదీ నాదుముఖ్యమయిన కోరిక. అహం (అధ్యాత్మము)=నేను; నకోరిక; నీకు మున్ను నేను జేసిన మదత్తం=ఇవ్వబడిన; వరమేవ=వరమునే; వృణే=కోరుచున్నాను.

“భరతుండు, యావరాజు కావలయును; రాముండు పదునాలుగు సంవత్సరములు, అని, తాత్పర్యము.

అద్యచైవహి పశ్యేయం ప్రయాంతం రాఘవం వనమ్. ౨౮

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మము)=నేను; అద్యచైవహి=ఇప్పుడే; వనం=అడవిగూచి; ప్రయాంతం=పోవుచున్న; రాఘవం=రాముని; పశ్యేయం=చూడవలయును. ఇప్పుడే, రామిండడవికిఁబోవుచుండగా నేను, బాడవలయును. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౯

స ౧౧

స రాజరాజో భవ సత్యసంగరః
కులంచ శీలం చ హిరత్వ జన్మచ
పరత్ర వాసే హి వదం త్య ను త్తమమ్
తపోధనా స్సత్యవచో హితం నృణామ్. ౨౯

టీక॥ రాజరాజః—రాజులకును రాజేచ్ఛుచున్నారగుచు!

జవఃసః=ప్రసిద్ధుండవగు; త్వం(అర్థా హృతము)=నీవు; సత్యసంగరః= దబ్బు అకాని ప్రతిజ్ఞ గలవాడవు; భవ=అగు ము. కులంచ=వంశమును; శీలంచ=స దాచారమును; (“హి” అనునది పాద పూరణార్థము); జన్మచ= పుట్టుక ను; రత్వ=కాపాడుకొనుము. తపోధ నాః=తపస్సేధనముగాఁగల ఋషులు; సత్యవచః = సత్యమగుమాటను; నృ ణాం=మనుష్యులకు; పరత్రవాసే=ప రలోకనివాసవిషయమయి; అనుత్త మం=తనకన్న శ్రేష్ఠములేని; హితం= మేలుగలిగించుదానిగా; వదంతిహి=

నీవు రాజులకును రాజవు; ఋషిసత్య సంధుండవనీతిఁ నొందినవాడవు; నీవు దబ్బు అలాడరాదు; ఇచ్ఛుదును, నీ ప్రతిజ్ఞ ను సత్యముఁజేసికొనుము; అట్లు, నీ ప్రతి జ్ఞ ను సత్యముగాఁచుకొని, నీ కులము ను నీయాచార సంపత్తిని నీ జన్మమును రక్షించుకొనుము; స్వగౌలోకప్రాప్తి విషయమయి, మనుష్యులకు సత్యవచనము కన్న నధికముగా మేలుగల్గించునదివః తే మియులేదని, తపోధనులగు పెద్దలుచెప్పుట, నీకును దెలియును. అని, కైకే యి, దశరథునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకాదశస్కంధః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకాదశస్కంధ టీక,
ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

త్రై.

ద్వాదశసర్గప్రారంభః.

తత శ్రుత్వా మహారాజః కైకేయ్యా దారుణం వచః

చింతా మభిసమాపేదే ముహూతం ప్రతతాపవ. ౧

టీక॥ మహారాజః = పూజ్యుడగు	మూతం = కొంచెము సేపు; ప్రతతా
రాజయినదశరథుండు; కైకేయ్యః =	పచ=మూర్ఛిలైన.
కైకేయియొక్క; దారుణం = భయంక	దశరథమహారాజా, కైకేయిచెప్పిన
రంబయిన; వచః = మాటను; శ్రుత్వా =	భయంకరంబగుమాటను విని, యంత, మి
విని; తతః = అటుపిమ్మట; చింతా = దుః	గులదుఃఖంబునొంది, కొంతసేపుమూ
ఖమును; అభిసమాపేదే = పూండెను, ము	ర్చనొందెను. అని, తాత్పర్యము.

కిన్ను మే యదివా స్వప్న శ్చిత్తమోహాపివా మమ
అనుభూతోపసర్గోవా మనసో వా ప్యుపద్రవః. ౨

టీక॥ మే = నాకు; స్వప్నో యదివాకి	రమాధికముగాఁదోచలేదు; ఇప్పు
న్ను = కలయాయేమి? మమ = నా	దునాకు స్వప్నముగల్గినదా? చిత్త
కు; చిత్తమోహాపివా = మనసుయొ	భ్రాంతియేమైనం గలిగెనా? పూర్వజ
క్కభ్రమమా? అనుభూతోపసర్గో =	న్తంబునను భవించినది స్మృతికివచ్చుచు
వా = అనుభవించబడినవానియొక్క	న్నదా? లేక, నామనసునకురోగమేమైన
స్మరణమా? మనసః = మనసునకు; ఉ	వచ్చెనా? నాకిప్పుడు వీనిలో నేమిసంభ
పద్రవోపివా = రోగమా?	వించెను? అని, దశరథుండుచింతించెను.
ఇట్టిమాటలుకైకేయియాడుటపా	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సంచిత్త త ద్రావా నాధ్యగచ్ఛ త్తదా సుఖమ్

టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; ఇతి = ఇట్లు; సంచిత్త = చింతించి; తత =

అట్లుచింతించుటవలన;తదా = అప్పు టింపుచు, దానంజెసి , యెంతమా దు;సుఖం=సుఖమును;నాధ్యగచ్ఛత్ = త్రంబును,సుఖంబునొందడయ్యె. పొందలేదు. అని, లాత్పర్యము.

దశరథమహారాజీప్రకారము, చిం

ప్రతిభ్య చిరా త్సంజ్ఞాం కై కేయా వాక్యతాడితః. ౩
వ్యధితో విక్లబశ్చైవ వ్యాఘ్రీం దృష్ట్వా యథా మృగః
అసంవృతాయా మాసీనో జగత్యాం దీఘ ముచ్ఛ్వసత్. ౪
మండలే పన్నగో రుద్ధో మంత్రై రివ మహవిషః
అహా ధిగితి సామర్థో వాచ ముక్త్వా నరాధిపః. ౫
మోహ మాపేదివా స్ఫూయ శ్శోకోపహతచేతనః

టిక॥ కై కేయావాక్యతాడితః=కై దు;మంత్రైః = మంత్రములచేత;రు కేయిమాటచేతఁగొట్టఁబడిన; నరాధి ధి=అడ్డగింపఁబడిన; మహవిషః=అధి పః=మనుష్యులకుఁబ్రభువై నదశరథుం కమయినవిషముగల; పన్నగభవ (స్థి దు;చిరాత్ = బహుకాలమునకు;సం తః)=సర్పమువలెనున్నవాఁడె; సామ జ్ఞాం=తెలిసి;ప్రతిభ్య=పొంది; వ్యా షణః=కోపముతోఁగూడినవాఁడై;“అ ఘ్రీం=ఆడుపులిని; దృష్ట్వా=చూచి; హా=ఆశ్చర్యము! ధిక్=మండిపోవుచు మృగః=జింక;యథా=ఎట్లో;తథా(అ గాక.”ఇతి=అనెడు;వాచం = మాట ధ్యాహృతము)=అట్లు; వ్యధితః=దుః ను;ఉక్త్వా = చెప్పి;శోకోపహతచేత నః=దుఃఖముచేఁ గొట్టఁబడిన తెలివిగల ను;ఉక్త్వా = చెప్పి;శోకోపహతచేత నః=దుఃఖముచేఁ గొట్టఁబడిన తెలివిగల వాయవముల స్వాధీనతదప్సినవాఁడునై; వాఁడై; భూయః=మఱల;మోహం= అసంవృతాయాం=ఆ స్తరణములేని; జ మూర్ఛను;ఆపేదివా = పొందినా గత్యాం=భూమియందు; ఆసీనః=కూ డు. ర్వున్నవాఁడై; దీఘం=అధికముగా; అట్లుకై కేయిమాటలంగలిగిన దుః డిచ్ఛ్వసత్=నిట్టూర్చువిడుచుచు,కావు ఖాతిశయంబునమూర్ఛవోయినదశరథ ననేమండలే = యంత్రమండలమునం మహారాజు, అంత బహుకాలంబునకు

అట్లుకై కేయిమాటలంగలిగిన దుః ఖాతిశయంబునమూర్ఛవోయినదశరథ మహారాజు, అంత బహుకాలంబునకు

మూర్ఖుడేటి, కట్టెదుటఁ బెద్దపులింగని
సజింకయుంబోలె, దుఃఖితుండైవెలవె
లుబోవుచు, నా స్తరణంబులేని నేలపైఁ
నిగూర్చుండి, దీఘకంబుగఁ బూవుకలు
వుచ్చుచు, నట్లుమాంత్రికునిచే యంత్ర
మండలంబున మంత్రబలుంబునంగట్టువడి
కదలలేక నిట్టూపుకలువుచ్చుచుండు మ

హావిషంబగుసపకంబు కయివడిఁజూప
ట్టుచు, గోపంచున, “ఇట్లు చెప్పట
యాత్పర్యముగానున్నది! ఈక్షే కేయి
మండి పోవుఁగాక” అనిచెప్పి, దుఃఖం
బున, మఱుల, మూర్ఖునొండెను.
అని, తాత్పర్యము.

చిరేణ తు నృప స్సంజ్ఞాం ప్రతిభ్య సుదుఃఖతః. ౬
క్షే కేయా మబ్రవీ తుక్రద్ధః ప్రదహన్నివ చక్షుషా

టిక॥ నృపః=మనుష్యులఁబాలించు
నట్టి దశరథమహారాజు; చిరేణ= బ
హుకాలంబునకు; సంజ్ఞాం=తెలివిని;
ప్రతిభ్యతు=పొందినంతనే; సుదుఃఖి
తః=మిక్కిలియుదుఃఖమునొందినవాఁ
డై; క్రద్ధః=కోపంబునొందినవాఁడై; చ
క్షుషా=కంటిచే; ప్రదహన్నివ (స్థి
తః)=కాల్చువాఁడువలె నున్నవాఁడై;

క్షే కేయాం = కై కేయినిగూర్చి; అబ్ర
వీత్=పలికెను.
దశరథమహారా, జంతబహుకాలం
బునకుమూర్ఖుడేటి, మిక్కిలియుదుఃఖి
తుండై, కోపంబున నెఱ్ఱనై నిశ్చుంబోలి
యున్నకంటం “క్షే కేయిని గాల్చునో”
యనియెన్నందగియెప్పుచు, కై కేయి
తోనిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నృశంసే దుష్టచారిత్రే కులస్యాస్య వినాశని. ౭

కిం కృతం తవ రామేణ పాపం పాపే మయాపి వా

టిక॥ నృశంసే=క్రూరురాలా! దుష్ట
చారిత్రే=చెడ్డనడతలుగలదానా! అ
స్య=ఈ; కులస్య=వంశముయొక్క; వి
నాశని=చెఱపుదానా! పాపే=పాప
ముసేయుదానా! తవ=నీకు; రామేణ=

రామునిచేతఁగాని; మయాపివా=నా
చేతనుగాని; కిం = ఏమి; పాపం=అప
రాధము; కృతం=చేయబడినది;
క్షే కేయా! నీవుబహుక్రూరురాల
వు; చెడునడతలుగలదానవు; మాకులం

మను నశింపజేయుటకుఁ బుట్టినదానిని, నేనుగాని, యేమియపరాధంబుగా
వు; పాపిష్ఠురాలవు, నీకు, రాముండుగా వించితిమి? అని, తాత్పర్యము.

యదా తే జననీతుల్యాం వృత్తిం వహతి రాఘవః. ౮
తస్యైవ త్వ మనధాన్య క్షిమి త్త మిహేహ ద్యతా

టీక || యదా=ఎప్పుడు; రాఘ పాయముకొఱకు; ఇహ=ఇప్పుడు; కిం
వః=రాముఁడు; తే=నీకు; జననీతు నిమిత్తం=ఎందుకొఱకు; ఉద్యతా=ప్ర
ల్యాం= తల్లికి సరియైన; వృత్తిం= యత్నించినావు.
వ్యాపారమును, శుశ్రూషననుట; వహ రాముండు, నీకు, తల్లికింబోలెకు
తి = భరించుచున్నాఁడో, చేయుచు శ్రూషలు సేయుచున్నాఁడు; అట్లుండి
న్నాఁడో యనుట; తదైవ(అధ్యాహృ నప్పుడే, ఆ రామున కే, అనర్థంబుగలు
తము)=అప్పుడే; తస్యైవ = అట్టిరా గుటకే, నీవేల యిట్లు ప్రయత్నపడుచు
మనకే; త్వం=నీవు; అనధాన్యం=అ న్నావు; అని, తాత్పర్యము.

త్వం మయా త్వవినాశాథం భవనం స్వం ప్రవేశితా. ౯
అవిజ్ఞానా స్మృపసుతా వ్యాళీ తీక్ష్ణవిషా యథా

టీక || త్వం=నీవు; మయా=నాచేత; ప్రవేశింపజేయఁబడినావు.
అవిజ్ఞానాత్=అజ్ఞానమువలన; స్మృపసు నేను, నిన్నజ్ఞానంబున రాచకొ
తా(ఇతి)=రాచకొమాతెవని; మ మాతెవనితలంచి, అతివేగమైన విష
త్వా(అధ్యాహృతము)=తలచి; తీక్ష్ణ ముగల దుష్టసహమునింటికిం దెచ్చుకొ
విషా=అతివేగమయినవిషముగల; వ్యా నునట్లు, నేనునశించిపోవుట కైయే, నా
ళీయథా=దుష్టసహమువలె; ఆత్మవి యింటికి దెచ్చుకొంటిని.
నాశాథం=నాచేటుకొఱకు; స్వం= అని, తాత్పర్యము.
నాదైన; భవనం=ఇంటిని; ప్రవేశితా=

జీవలోకో యదా సర్వో రామస్యా హ గుణస్తవమ్. ౧౦
అపరాధం క ముద్దిశ్య త్యత్యోమీ ప్త మహం సుతమ్

టిక॥ యదా=ఎప్పుడు; జీవలోకః=	మను; త్యక్త్యామి=విడువఁగలను.
[ప్రాణిసమూహము; సర్వః=అంతయు	పశువులు, పక్షులు మొదలుకొని ప్రా
ను; రామస్య=రామునియొక్క; గుణస్త	ణముగలజంతుజాలంబంతయు, రాము
వం=గుణములస్తోత్రమును; అహ=చె	నిగుణంబులం, గొనియాడుచుండఁగా,
ప్పుచున్నదో; తదా (అధ్యాహృత	నేనతం దేమితప్పుచేసివాఁడని, నాకుఁ
ము)=అప్పుడు; అహం=నేను; కం=ఏ;	బ్బియపుఁతుండగు నారామునివిడువవ
అపరాధం=తప్పును; ఉద్దిశ్య=ఉద్దేశిం	చ్చును? అని, తాత్పర్యము.
చి; ఇష్టం=ప్రియుఁడైన; సుతం=కొడు	

కౌసల్యాంవా సుమిత్రాంవా త్యజేయ మపివా శ్రియమ్. ౧౧
జీవితంవా త్వనో రామం న త్వేవ పితృవత్సలమ్

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము)=నే	డువనేవిడువను.
ను; కౌసల్యాంవా=కౌసల్యునైనను; సు	నేను, కౌసల్యునైనను సుమిత్రనైన
మిత్రాంవా=సుమిత్రునైనను; శ్రియమ్	ను రాజ్యమునైనను నాప్రాణమునైన
పివా=రాజ్యలక్ష్మి నైనను; అత్తనః=నా	ను, విడువఁగలను; గాని, తండ్రినగునా
యొక్క; జీవితంవా=ప్రాణమునైనను;	యందతిప్రీతిభ క్తులుగల రామునిమాత్ర
త్యజేయం=విడుతును. పితృవత్సలం=	ము, నేనువిడుచుటయే లేదు.
తండ్రియందతిప్రీతిగల; రామంతా=రా	అని, తాత్పర్యము.
మునిమాత్రము; నైవ (త్యజేయం)=వి	

పరా భవతి మే ప్రీతి దృష్ట్యా తనయ మగ్రజమ్. ౧౨
అపశ్యతస్తు మే రామం నష్టా భవతి చేతనా

టిక॥ మే=నాకు; అగ్రజం= మొద	చున్నది. మే=నేను; రామం=రాముని;
టంబువైన; తనయం=కొడుకైన రాము	అపశ్యతస్తు=చూడకుండఁగానే; చేత
ని; దృష్ట్యా=చూచి; పరా=అధికమయి	నా=ప్రాణము; నష్టా=నశించినది; భవ
న; ప్రీతిః=సంతోషము; భవతి=కలుగు	తి=అగుచున్నది.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౨౩౫

స ౧౨

నాకు, నాశ్యేష్ఠపుత్రుండగురాముని నాప్రాణముపోవును.
జూడఁగానే, బహుసంతోషముగలుగు అని, తాత్పర్యము.
చున్నది; నే నతనిని జూడకుందు నేని,

తిష్ఠే ల్లోకో వినా సూర్యం సస్యం వా సలిలం వినా. ౧౩
నతు రామం వినా దేహే తిష్ఠేత్తు మమ జీవితమ్

టీక||లోకః=లోకము; సూర్యంవిడదు.
నా=సూర్యునివిడిచి; తిష్ఠేత్=ఉండు ఒకవేళ, లోకంజైనను సూర్యునివిడి
ను; సస్యంవా=పైరును; సలిలంవినా= చియుండును; పైరైనను నీళ్లు విడిచియుం
నీటినివిడిచి; తిష్ఠేత్=(అధ్యాత్మ త డును; నేను రాముని విడుతునేని నా
ము)ఉండును; మమ=నాయొక్క; జీవి ప్రాణంబుమాత్రం బొకక్షణంజైనను,
తంతు=ప్రాణముమాత్రము; రామంవి నాదేహంబున, నుండదు.
నాతు=రామునివిడిచి మాత్రము; దే అని, తాత్పర్యము.
హే=దేహమునందు; నతిష్ఠేత్=ఉం

త దలం త్యజ్యతా మేష నిశ్చయః పాపనిశ్చయే. ౧౪

టీక||తత్=అందువలన; అలం=చా కైకేయా! నీకిప్పుడు పాపబుద్ధి గలి
లును. పాపనిశ్చయే=పాపమునేయ గియున్నది; ఇది నాకు చరాణహాని గల్గిం
వలయుననియెడు నిశ్చయముగల కైకే చునది, కావున, నింతవఱకుఁజాలును; దీ
యా! ఏషః=ఈ; నిశ్చయః= ఏపాప నివిడువుము. అని, తాత్పర్యము.
టు; త్యజ్యతాం= విడువఁబడుఁగాక.

అపితే చరణౌ మూర్ధ్నా స్పృశామ్యేష ప్రసీద మే

టీక||ఏషః=ఈ; అహం(అధ్యాత్మ తలచే; స్పృశామి=తాఁకెదను. మే=
షము)=నేను; తే=నీయొక్క; చరణౌ నాకొఱకు; ప్రసీద=ప్రసన్నుఁగుము.
షి=పాదములనైనను; మూర్ధ్నా= నీపాదంబులకైనను దలపోఁకు న

ట్లునమసా-రముఁజేసెదను; నామీందఁ
గోపింపవలదు. అని, తాత్పర్యము.

లేక; ఏషః=ఈ; అహం=నేను; తే=
నీయొక్క; చరణౌ=పాదములను; మూ-
ర్ధ్నా=తలచే; అపిస్పృశామి=తా-
కుదునా? మే=నాకొఱకు; ప్రసీద=ప్ర-

సన్నవగుము.

నేనునీకుభతఃను, గావున, నుంక-
యించుచున్నాను; నీపాదంబులకు న-
మసా-రంబుఁజేయుదునాయేమి? కో-
పంబువిడువుము. అని, తాత్పర్యము.

కి మిదం చింతితం పాపే త్వయా షరమదారుణమ్. ౧౫

టిక॥ పాపే= పాపమునేయు స్వ-
భావంబుగలకైకేయా! త్వయా=నీచే
త; షరమదారుణం = మిక్కిలియభ-
యంకరంబగు; ఇదం=ఇది; కిం=ఎం-

దుకు; చింతితం=ఆలోచింపబడినది?
పాపిష్ఠురాలగుకైకేయా! అతిభ-
యంకరంబగునీయాలోచనను, నీవేలచే-
సినావు? అని, తాత్పర్యము.

అథ జిజ్ఞాససే మాం త్వం భరతస్య ప్రియా ప్రియే

టిక॥ త్వం=నీవు; భరతస్య= భర-
తునియొక్క; ప్రియా ప్రియే=ఇష్టాని
ప్రవిషయమందు; మాం=నన్ను; అథజీ-
జ్ఞాససే=తెలిసికొనఁ గోరుచున్నావా
యేమి?

భరతునియందునాకుఁ బ్రితిగలదో
లేదో? అని, యేమైనఁ, తెలిసికొనఁగో-
రియిట్లుచెప్పినావాయేమి?
అని, తాత్పర్యము.

అస్తు య త్తత్త్వయా పూర్వం వ్యాహృతం రాఘవం ప్రతి. ౧౬
స మే జ్యేష్ఠ స్సృత శ్రీమా న్దమః జ్యేష్ఠ ఇతీవమే
తత్త్వయా ప్రియవాదిన్యా సేవాభావం కథితం భవేత్. ౧౭

టిక॥ అస్తు=అగుఁగాక ; భరతుని
యందునాకుఁ ప్రితియున్నదా లేదా?
యనితెలియఁగోరుటయే యగుఁ గాక

యనుట. తత్=అందువలన; పూర్వం=
మునుపు; రాఘవంప్రతి = రాముని
గూఁచి; త్వయా=నీచేత; మే=నా

కొఱకు; సః=ఆరాముడు; మే=నా
కు; జ్యేష్ఠః=మొదటివాడైన; సుతః=
కొడుకు; శ్రీమాన్=అందఱి కన్న నెచ్చ
యినవాడు; ధర్మశ్శ్రేష్ఠః=ధర్మము
చేతను బెద్దవాడు" ఇతి=అని; యత్=ఏ
ది; వ్యాహృత్=చెప్పబడినదో; తత్=
అది; ప్రియవాదిన్యా = సంతోషకరం
బులగుమాటలంజెప్పనట్టి; త్వయా=నీ
చేత; సేవాధికం=నామనసు సంతోష
పెట్టుటకొఱకు, లేక, నేనుజేయు సేవ
కొఱకు నేను నీయందవిచ్చిన్నముగాఁగ్రీ
తిగల్గియుండుటకొఱకునుట; రామం
డు సేయు శుశూప్సకొఱకు; కథితం=చె
ప్పబడినది; భవేత్=అగును.

నాకుభరతునియందుఁ బ్రీతియున్న
దా? లేదా? యని తెలియఁగోర్చినట్లైయ
గుఁగాక; అట్లయిన, రామనియందు నీ

కుఁబ్రీతిదఱిగియండుటకుఁ గారణంబు
లేదు, కావున, నీవుభరతునకురాజ్యం బి
మ్మనియడుగుదువుగాని, యిట్లు, రాము
నివనంబునకంతమనియడుగఁజాలవు; అ
యితే, మున్ను, నీవు, నాతో, "రాముం
డు" నాకుశ్రేష్ఠపుత్రుఁడు, అతండంద
ఱి కన్ననధికుఁడు, ధర్మశ్రేష్ఠుఁడు.
అనిరామునిగాఁచి చెప్పియున్నావే;
యామాటలన్నియు, నీవు, ప్రియవాదిని
వికావున, నామనసునకు సంతోషంబుగ
లిగించుటకుఁగాని, నేను నీయం దెప్పటి
కిని ప్రీతిగలిగియుండునట్లు, లేక, గావిం
చుకొనుటకుఁగాని, రామునిచే శుశూప్స
పలుసేయించుటకొనుటకుఁగాని, చెప్పి
యుండువు; గాని, పరమార్థంబుగాఁ
జెప్పలేదు. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చుత్పా శోక సంతప్తా సంతాపయసి మాం భృశమ్

• ఆవిష్టాసి గృహం శూన్యం సా త్వం పర వశం గతా. ౧౮

("ఆవిష్టా సిగ్రహంశూన్యం" ఇతి. గోవిందరాజమతే పాతాంతరం)

("ఆవిష్టా సిగ్రహంశూన్యం" ఇతి మహేశ్వరతీర్థకమతం)

("ఆవిష్టా సిగ్రహంశూన్యే" ఇతి మహేశ్వరతీర్థమతే, పాతాంతరం)

టిక॥ తత్=అందువలన; సా=అట్టి;
త్వం=నీవు; శ్రుత్వా = రామాభిషేక
వారతనువిని; శోకసంతప్తా=దుఃఖము
చేఁ దపింపఁ జేయఁ బడినదానవై;

మాం=నన్ను; భృశం = మిక్కిలియు;
సంతాపయసి= తపింపఁజేయుచున్నా
వు; పరవశం = ఇతరులలోఁకువను; గ
తా=పొందినదానవై; శూన్యం=ఏమి

యులేసి;గృహం=కోపగృహమును; ఆ
విష్టా=ప్రవేశించిన దానవు; అసి=అగు
చున్నావు.

అందువలననె, నీవు, రామాభిషేక
వాతఁ చెవికి సోఁకినంతనె, దుఃఖంబు
నొంది, యతినిర్బంధంబున, నన్నునుదుః
ఖించునట్లు చేయుచున్నావు; మఱియు,
నితరులబోధనకు లోఁబడి, శూన్యంబగు
కోపగృహంబుననున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

పాఠాంతరములు. — శూన్యన్యైః=
కంటిక గపడని; గ్రహైః=పిశాచములచే
త; అవిష్టా=అవేశింపఁబడిన దానవై; ప
రవశం=ఇతరులలోఁకువను; స్వాధీనత
తప్పుటననుట; గతా=పొందిన దానవు;

అసి=అగుచున్నావు.

అందువలననె, నీవు, రామాభిషే
కవాతఁ చెవికి సోఁకినంతనె, దుఃఖంబు
నొంది, యతినిర్బంధంబున, నన్నునుదుః
ఖించునట్లు చేయుచున్నావు; లేక, యొక
వేళ, నీకుఁబిశాచంబులు సోఁకుటవలన,
చిత్త స్వాధీనతవచ్చి, యిట్లుచెప్పుచు
న్నావోయేమో! అని, తాత్పర్యము.

శూన్యం=కంటిక గపడని; గ్రహం=
పిశాచమును; అవిష్టా = పొందిన దాన
వై; (శేషము-పై).

తాత్పర్యము, సమానము.

శూన్యే=తెలివిలేనికై కేయా!

ఇతరము, సమానము.

ఇత్వాకూఠాం కులేదేవి సంప్రాప్త స్సుమహా నయమ్
అనయో నయసంపన్నే యత్ర తే వికృతా మతిః. ౧౯

టీక॥ నయసంపన్నే=నీతితోఁగూడి
న! దేవి=రాణివగుకై కేయా! యత్ర=
ఏవంశమునందు; తే=నీయొక్క; మతిః=
బుద్ధి; వికృతా = విపరీతమయినదో; త
త్ర(అధ్యాహృతము)=అట్టి; ఇత్వాకూ
ఠాం= ఇత్వాకువంశ స్థలయొక్క; కు
లే=వంశమునందు; సుమహా=మిక్కి
లియుగొప్పదైన; అయం = ఈ; అన

యః=అనభము; సంప్రాప్తః=సంభ
వించినది.

నీవుపూర్వము మిగులధర్మఁబుద్ధిగల
దానవు; అట్టి నీకిప్పుడు, ఇట్టివిపరీతబుద్ధి
గలిగినది, గావున, నీయిత్వాకువంశము
నకు, గొప్పయనభము సంభవించినది.

అని, తాత్పర్యము.

నసీ కించి దయ క్తంవా విప్రియం వా పురా మమ
అకరో స్త్వం విశాలాక్షి తేన నశ్రద్ధధామ్యహమ్. ౨౦

టీక॥ విశాలాక్షి = వెడల్పులయినకం	విశాలములగు కండ్లుగలకై కేయా!
డ్లుగలకై కేయా! త్వం = నీవు; పురా =	సివితకుమున్ను, నాయందుఁజాలభ కై
మునుపు; మమ = నాకు; కించిత్ = కొంచె	ప్రీతులుగలిగియుంటివి; నాకుఁగొంచె
మయినను; అయ క్తంవా = ఉచితము	మయినను అయ క్తమయిన దానిఁగాని
గానిదానిఁగాని; విప్రియంవా = సంతోష	ప్రియముకానిదానిఁగాని, చేసియుండలే
కరముగానిదానిఁగాని; నాకరోహి =	దు; కావున, నీవిట్లు, నాకుబహుదుఃఖము
చేసినదానవుకావుగదా! తేన = అందు	గలిగించుమాటలంజెప్పట, సత్యం, బని,
చేత; అహం = నేను; నశ్రద్ధధామి = న	నేను, నమ్మఁజాలను.
మ్మను.	అని, తాత్పర్యము.

నను తే ధాఘవ స్తుల్యో భరతేన మహాత్మనా
బహుశోహి సుబాలే త్వం కథాః కథయసే మమ. ౨౧

టీక॥ తే = నీకు; ధాఘవః = రామఁ	నీకు, రాముండు, మహాత్ముండగు
దు; మహాత్మనా = పూజ్యస్వభావంబు	భరతునితోసమానుండేకదా! చిన్న
గల; భరతేన = భరతునితో; తుల్యోన	దానవుకావున, నీకుఁగుటిల బుద్ధిలేక
ను = సమానుఁడుగదా! సుబాలే = మం	యుండునప్పుడు, నీవుపలుమాటలు,
గతస్వరూపిణివగుచిన్నదానా! త్వం =	నాతో, “నాకురాముండునుభరతుండు
నీవు; బహుశః = పలుమాటలు; మ	నుసమానులే” యనిచెప్పుచుంటివి గ
మ = నాకు; కథాః = మాటలను; కథయ	దా. అని, తాత్పర్యము.
సేహి = చెప్పుచుంటివిగదా!	

తస్య ధర్మాత్మనో జేవి వనవాసం యశస్వినః
కథం రోచయసే భీరు నవ వషాణి పంచచ. ౨౨

టీక॥ భీరు = ధర్మభీతిగల; జేవి = రాణివగుకై కేయా! ధర్మాత్మనః =

ధర్మబుద్ధిగలవాఁడును; యశస్విన్యః = ప్రశస్తమగుకీర్తిగలవాఁడునగు; తస్య = అట్టిరామునకు; నవ = తొమ్మిదియును; పంచచ = పదును; పమాణి = సంవత్సరంబులును; వనవాసం = అడవియందునికిని; కథం = ఎట్లు; రోచయసే = కోరుచున్నావు? రాణివగు కైకేయా! నీకున్నధర్మ

భీతియిప్పుడెక్కడికిబోయినది? ధర్మత్వంజైజగంబుల గొప్పకీర్తిగల్గినవాఁడై, యిదిపఱకనీకునుప్రీతి పాత్రుండై, యుందు, నారాముండు, పదునాలుగు సంవత్సరంబులు, అరణ్యంబున నుండవలయు, నని నీకెట్లు, కోరికపుట్టినది? అని, తాత్పర్యము.

అత్యంతసుకుమారస్య తస్య ధర్మే ధృతాత్మనః
కథం రోచయసే వాస మరణ్యే భృత దారుణే. ౨౩

టీక॥ అత్యంతసుకుమారస్య = మిక్కిలియుంగోమలమయిన దేహముగలవాఁడును; ధర్మే = ధర్మమునందు; ధృతాత్మనః = ధరింపఁబడినబుద్ధిగలవాఁడునగు; తస్య = అట్టిరామునకు; భృతదారుణే = మిక్కిలియు భయంకరంబయిన; అరణ్యే = అడవియందు; వాసం = ఉనికిని; కథం = ఎట్లు; రోచయసే = కో

రుచున్నావు. అతిసుకుమారదేహంబుగలవాఁడును, ఒక తస్మై ననుజేయక, ధర్మంబునందెబుద్ధిని దృఢంబుగాఁ జేసియున్నవాఁడునగునట్టిరాముండు, అతిభయంకరంబగునరణ్యంబున, వాసంబుసేయవలయు, నని, నీవెట్లుకోరినావు? అని, తాత్పర్యము.

రోచయ స్యభిరామస్య రామస్య శుభలోచనే
తవ శుశూషమాణస్య కిమథం విప్రవాసనమ్. ౨౪

టీక॥ శుభలోచనే = మంగళకరంబగు కండ్లుగలకైకేయా! తవ = నీకు; శుశూషమాణస్య = సేవసేయుచున్నవాఁడును; అభిరామస్య = సుందరుండునగు; రా

మస్య = రామునియొక్క; విప్రవాసనం = అడవినుండునట్లు సేయుటను; కిమథం = ఎందుకొఱకు; రోచయసే = కోరుచున్నావు?

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౪౦

స ౧౨

మంగళకరంబులగుకండ్లుగల కైకే | గసుండరుండగు, రామునడవికిఁ బంప
యా! రాముఁడు, నీకెల్ల ఘృదునుశు | వలెనని, యెందుకుఁగోరు చున్నావ?
శూషణేయుచున్నాఁడు, అట్టి సర్వాం | అని, తాత్పర్యము.

రామోహి భరతా ద్భూయ స్తవ శుశ్రూషతే సదా
విశేషం ధీయి తస్మాత్తు భరతస్య న లక్షయే. ౨౪

టీక॥ రామః = రాముఁడు; భర | యే = చూడను.
తాతే = భరతునికన్న; భూయః = అధిక | సీకుభరతునకన్న నెచ్చు గారాముం
ముగా; కవ = నీకు; సదా = ఎల్లప్పుడు; డుశుశ్రూష సేయుచున్నాఁడుగదా!
శుశ్రూషతేహి = సేవచేయుచున్నాఁ | అందువలన, నీవిషయమై రామునికన్నభ
దుగదా! తస్మాత్తు = అందువలనమాత్ర | రతునియందేమియు నతిశయమునాకగ
మ; త్వయి = నీవిషయమై; భరతస్య = భ | పడలేదు.
రతునకు; విశేషం = అధిక్యమును; నలక్ష | అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూషాం గౌరవం చైవ ప్రమాణం వచన క్రియామ్
కస్యై భూయ స్తరం కుర్యాదన్యత్ర మనుజషణ్భాత్. ౨౫

టీక॥ తే = నీకు; శుశ్రూషాం = సేవ | యును?
ను; గౌరవం చైవ = బహుమానంబును; | నీకు, సేవచేయుచు, నీయందుబహు
ప్రమాణం = పూజను; వచనక్రియాం = | మానంబుంచినన్నిఁబూజించుచు, నీవు
చెప్పినదానిచేయుటను; మనుజషణ్భా | చెప్పినకార్యంబులు సేయుచుండువాఁ
దన్యత్ర = పురుషశ్రేష్ఠుండగు రామునిద | డు, రాముండుదక్క మఱియొక్కఁడె
క్క; కః = ఎవ్వఁడు; భూయ స్తరం = మి | వ్వఁడున్నాడ?
క్కిలియునధికముగా; కుర్యాత్ = చే | అని, తాత్పర్యము.

బహునాం స్త్రీసహస్రాణాం బహునాం చోపజీవినామ్

పరివాదో పవాదోవా రాఘవే నోపపద్యతే. ౨౭

టీక॥ బహునాం = అనేకములయిన;	పెక్కు వేలమంది (స్త్రీ)లున్నారు, అ
(స్త్రీ)సహస్రాణాం = (స్త్రీ)లయొక్క వేల	నేకులు భృత్యులున్నారు; వీరిలనడుమ,
నడుమను; బహునాం = అనేకలయి	నొక్క (స్త్రీ)యయినను, ఒకభృత్యుఁడై
న; ఉపజీవినాంచ = భృత్యులనడుమను;	నను, రామునిపైనున్నతప్పచెప్పటను
పరివాదః = తప్పుగాని; అపవాదోవా =	గాని, లేక, యసూయచే లేనితప్పుమో
లేనితప్పును మోపుటగాని; రాఘవే =	పుటనుం గాని, యిదిపఱకు నేనువినలేదు.
రామునియందు; నోపపద్యతే = లేదు.	అని, తాత్పర్యము.

సాంత్యయక్ సర్వభూతాని రామ శ్శుద్ధేన చేతసా
గృహ్లాతి మనుజవ్యాఘ్రైః ప్రియై ర్విషయవాసినః. ౨౮

టీక॥ మనుజవ్యాఘ్రైః = పురుషశ్రే	టము మొదలగు దోషములు లేనిదగుట
ష్ఠుండగు రాముండు; శుద్ధేన = దోషము	చేబరిశుద్ధమగుహృదయంబుగలిగి, స
లేని; చేతసా = మనసుతో; సర్వభూతా	మస్తప్రాణులను, తిన్ననిమాటలనోచా
ని = సమస్తప్రాణులను; సాంత్యయక్ =	ర్పుచు, దేశంబుననుండుజనుల, కందఱ
అనునయించుచు; ప్రియైః = సంతోషము	కు, కోరినవానిచ్చుటమొదలగుకార్యం
గలిగించువానిచేత; విషయవాసినః = నే	బులచే, సంతోషంబుగల్గించుచున్నాఁ
శమునందుండుజనులను; గృహ్లాతి = సం	దు; కావున, జనులందఱు, రామునియం
గ్రహించుచున్నాఁడు.	దు, బహుప్రీతిగలిగియున్నారు.

పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, కప అని, తాత్పర్యము.

సత్యేన లోకాక్ జయతి దీనాక్ దానేన రాఘవః

గురూక్ శుశ్రూషయా వీరో ధనుషా యుధి శాత్రవాక్. ౨౯

టీక॥ వీరః = దయావీరుండును దా	లోకములను; జయతి = లోకగోసుడు
నవీరుండును ధమఃవీరుండును బరాక్ర	న్నాఁడు. దీనాక్ = దరిద్రులను; దానే
మవీరుండునగు; రాఘవః = రాము	న = ఈవిచేత; జయతి (అధ్యాహృత
దుసత్యేన = సత్యముచేత; లోకాక్ =	ము) = లోకగోసుడున్నాఁడు . గు

యాక్ష=గురువులను; శుశూషయా= సేవచే; జయతి (అధ్యాహృతము)= లోఁగొనుచున్నాఁడు . శాత్రవాక్ష= శత్రువులను; యుధి=యుద్ధమునందు; ధనుషా=వింటిచేత; జయతి (అధ్యాహృతము)=లోఁగొనుచున్నాఁడు.

రాముండు, “దయాపిరుండు, దానవీరుండు, ధర్మవీరుండు, పరాక్రమవీరుండు” డనివత్సర్విధంబగువీరత్వంబుగలవాఁడు

కావున, సత్యవ్రతముచే, స్వర్గాదిలో కంబులనన్నియు స్వాధీనములుగాఁ జేసికొనుచున్నాఁడు; ధనంబుసంగిదరిదురలను, వశీకరించుకొనుచున్నాఁడు; శుశూషచేసి, గురువులను, దనకురహస్యంబులనుపడేశించువారలఁగాఁ, జేసికొనుచున్నాఁడు; ధనుషాదులందెయుద్ధంబునందు, శత్రువుల జయించుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

సత్యం దానం తప స్త్యాగో మిత్రతా శౌచ మాజ్ఞానమ్
విద్యాచ గురుశుశ్రూషా ధృవాణ్యేతాని రాఘవే. ౩౦

టీక||సత్యం=సత్యమును; దానం= పరలోకమునకై, సేయించుదానమును; తపః=తపస్సును; త్యాగః= జనులకుసంతోషముగల్గుటకై చేయునట్టియీవియును; మిత్రతా=అండఱకును, స్నేహితుండగుటయు; శౌచం=శుద్ధియును; ఆజ్ఞానమ్=కృపలములేకుండుటయు ; విద్యాచ=విద్యయును ; గురు శుశూషా=గురుసేవయును ; ఏతాని=ఇవి; రాఘవే=రామనియందు; ధృవాణి=నిత్యములు

సత్యవ్రతమును, పరలోకముగల్గుటకై సేయుగోదానాదిదానములును, దపంబును, బరప్రీత్యర్థముగాఁ జేయునీవియును, అండఱకును స్నేహితుండుగానుండుటయు, బాహ్యభ్యంతర శుద్ధియును, గపటములేకుండుటయు, విద్యయు, గురువులకుఁబరిచర్యలు సేయుటయు, నీగుణంబులు, రామనియందు, దొకప్పుడునుదప్పక, వర్తింతుచున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మి న్నాజ్ఞానసంపన్నే దేవి దేవోపమే కథమ్
పాప మాశంససే రామే మహాషిశమతేజసి. ౩౧

టీ||దేవి=రాణివగుకై కేయా! ఆజ్ఞానసంపన్నే=కపటములేకుండుటతోఁగూ

దీనవాఁడును; దేవోపమే— దేవతతోఁ
బోల్చి గలవాఁడును; మహాపీఠ సమతే
జసి=పూజ్యుడైన ఋషితో సరియైన
ప్రభావముగలవాఁడునగు; తస్మిన్=అ
ట్టి; రామే=రామునియందు; పాపం—
బెడుగును; కథం=ఎట్లు; అకశం=నే=కో
రుచున్నావు?

రాణివగుకై కేయా! కపటములేకుం
డుటయను గుణంబెట్టివారియందునుం
డుటరుదు; అట్టి; యుక్తమగుణంబుగల్గి
దేవతతో సాటియగుచు, మహర్షి యుం
బోలెడవస్థియై యున్న రామునిం
గూడ, నడచి కంబంపుమని, యెట్లు, కోరె
దవు? అని, తాత్పర్యము.

న స్త్ర రామ్య ప్రియం వాక్యం లోకస్య ప్రియవాదినః

స కథం త్వ త్కృతే రామం వత్సోమి ప్రియ మప్రియమ్. ౩౨

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము)=
నేను; లోకస్య=ప్రపంచమునకు; ప్రియ
యవాదినః=సంతోషకరంబగు మాట
లఁజెప్పునట్టి రామునివిషయమై ; అప్రి
యం=సంతోషకరంబుకాని, దుఃఖంబు
గల్గించునట్టియనుట; వాక్యం=మాట
ను; నస్త్ర రామి=తలంపను. సః=అట్టి;
అహం (అధ్యాత్మతము)=నేను ; త్వ
త్కృతే=నీకోటకు; ప్రియం=సంతోష
ముగల్గించునట్టి; రామం= రామునిగూ

చిః=అప్రియం=దుఃఖవాతకను ; క
థం=ఎట్లు; వత్సోమి=చెప్పఁగలను.
ప్రపంచంబునకంతయుఁ బ్రియవా
తకలాడునట్టి రాముని విషయమయి యు
ప్రియంబును నేను మనసునంగూడఁదలం
పను; అట్టి నేను, బ్రియుండగు రాముని
తో, “నీవు వనంబునకుఁబోమ్ము” అని,
యతిక్రూరురాలవగునీకుఁగా, నెట్లు చె
ప్పఁగలను? అని, తాత్పర్యము.

క్షమా యస్మిన్ దమ స్త్యాగ స్సశ్యం ధమః కృతజ్ఞతా

అప్యహింసాచ భూతానాం త మృతే కా గతి మ్. ౩౩

టీక॥ యస్మిన్=ఎవ్వనియందు; క్ష
మా=ఓర్పును; దమః= ఇంద్రియనిగ్ర
హంబును; త్యాగః= ఈవిధమును; స

త్యం=సత్యంబును; ధమః= ధర్మము
ను; కృతజ్ఞతా=తనకితరులుకొంచెము
పకారముచేసినను దానినధికముగానె

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౪౫

స౧౨

ఋంగటయును; భూతానాంచ=ప్రా
ణులకును; అహింసాపి=హింససేయ
యకుండుటయు; సంతి(అధ్యాత్మత
ము)=ఉన్నవో; తమృతే = అట్టిరాము
నిపిడిచి; మమ=నాకు; కా=ఏమి; గతి=

గతి?
ఎవ్వనియందు, ఓర్పును, ఇందియని

గ్రహంబును, ఈవియును, సత్యంబును,
ధర్మంబును, గృహజ్ఞతయు, బ్రాణీ
మాత్రంబునకు హింస సేయకుండుట
యు, నీగుణంబులెల్ల పృథునువతిండు
చున్నవో, అట్టిరాముండుడక్క నాకుమ
లేమిగతయున్నది?

అని, తాత్పర్యము.

మమ వృద్ధస్య కైకేయి గతాంతస్య తపస్వినః

దీనం లాలప్యమానస్య కారుణ్యం కతుంమహా సి. ౩౪

టిక॥ కైకేయి = కైకేయీ! వృద్ధ
స్య=మమదుసలివాడను; గతాంతస్య-
పొందఁబడినమరణసమయముగలవాడ
ను; తపస్వినః=కరుణింపఁదగినయవస్థ
గలవాడను; దీనం=భయముగల్గినట్లు
గా; లాలప్యమానస్య=మాటిమాటికే
డ్చుచున్నవాడనగు; మమ=నావిషయ
మయి; కారుణ్యం=దయను; కతుం=

చేయుటకు; అహంసి=తగుడువు.
కైకేయీ! నేనుముసలివాడను, అం
దునునేఁడోరేపో చావఁబోవువాడను,
గరుణింపఁదగినవాడను, దిక్కు-లేకబ
హుభయంబున మాటిమాటికిరోదనం
బు సేయుచున్నవాడను; నాపైదయ
యుంచుము.
అని, తాత్పర్యము.

పృథివ్యాం సాగరాంతాయాం యత్కించి దధిగమ్యతే

తత్సర్వం తవ దాస్యామి మాచ త్వాం మన్య రావిశేత్. ౩౫

టిక॥ సాగరాంతాయాం=సముద్ర
మెరుదగాఁగల; పృథివ్యాం = భూమి
యందు; యత్కించిత్=ఎంతమాత్రము;
అధిగమ్యతే = పొందఁబడుచున్నదో;
తత్=దాని; సర్వం=అంతను; తవ=నీ

కు; దాస్యామి=ఇచ్చెదను. మన్యశ్చ=
రామునిపైఁగోపమును; త్వాం=నిన్ను;
మావిశేత్ = పొందకుండుఁగాక.
సమస్తభూమండలంబునను, ఎంత
మాత్రంబు, నాకువచ్చుచున్నదో, దాని

నూతయు, నీకిచ్చెదను; రామునిపైఁగోపంబువిడువుము. అని, తాత్పర్యము.

అంజలిం కుమికై కేయి పాదాచాపి స్పృశామి తే
శరణం భవ రామస్య మాధమోమా మిహ స్పృశేత్. ౩౬

టీక॥ కై కేయి = కై కేయి! అంజ	గాక.
లిం = చేమోడ్చును; కుమిక (కరోమి) =	కై కేయి! నాచేతులు మొగిల్చెద
చేయుచున్నాను. తే = నీయొక్క; పా	ను; నీపాదములను గూడఁబట్టుకొనియెద
దాచాపి = పాదములను గూడ; స్పృశా	ను; నీవు రామునిరక్షింపుము; రామాభి
మి = తాఁకెదను. రామస్య = రామున	షేకవిషయమందు, నాకథమఁముగలు
కు; శరణం = రక్షకురాలవు; భవ = అ	గకుండునట్లు, సేయుము. అని, దశరథుం
గుము. అధమఁ = అధమఁము; ఇహ =	దుకై కేయితోఁజెప్పెను.
ఈరామాభిషేకవిషయమందు; మాం =	అని, తాత్పర్యము.
నన్ను; మాస్పృశేత్ = తగులకుండు	

ఇతి దుఃఖానిసంతప్తం విలపంత మచేతనమ్
ఘూర్ణమానం మహారాజం శోకేన సమభిప్లుతమ్. ౩౭
పారం శోకాణ్ణవస్యాశు ద్రవపంతం పునఃపునః
ప్రత్యువాచాథ కై కేయి రోద్రా రోద్రతరం వచః. ౩౮

టీక॥ అశ = అటుపిమ్మట; రోద్రా =	తం = మంపఁబడినవాఁడును; పునఃపు
భయంకరియగు; కై కేయి = కై కేయి;	నః = మాటిమాటికి; ఆశు = శీఘ్రము
ఇతి = ఇట్లు; విలపంతం = ఏడ్చుచున్న	గా; శోకాణ్ణవస్య = దుఃఖమునెడున
వాఁడును; దుఃఖానిసంతప్తం = దుఃఖ	ముద్రముయొక్క; పారం = గట్టును గూ
మచేతఁడపింపఁజేయఁబడినవాఁడును;	చిఁ; ప్రలపంతం = ఏడ్చుచున్నవాఁడు
అచేతనం = సంజ్ఞలేనివాఁడును; ఘూ	నగు; మహారాజం = పూజ్యుఁడైనరాజ
ర్ణమానం = పొరలుచున్నవాఁడును;	గుదశరథమహారాజును; రోద్రతరం =
శోకేన = భవిష్యద్దుఃఖముచేత; సమభిప్లు	మిక్కిలిభయంకరంబయిన; వచః =

శ్రీ మద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౨౪౩

స ౧౨

మాటను; ప్రత్యువాచ = బదులుచెప్పెను.

అంతనిట్లువిలపించుచు, దుఃఖమున, మూర్ఛవోయి, నేలంబొరలుచు, రామ వివాససంబునఁగలుగఁబోవు దుఃఖంబు నమునింగి, “నాదుఃఖంబుఁబోఁగొట్టు

ము” అని, పలుమాటలు, ప్రార్థించుచు న్నయాదశరథమహారాజునింబొచ్చి, భయంకరాకారయగ్రకైకేయి, దయలేక భయంకరంబుగా, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

యది దత్వా వరౌ రాజకః పునః ప్రత్యనుతప్యసే
ధామికత్వం కథం వీర పృథివ్యాం కథయిష్యసి. ౩౯

టీక||వీర=పరాక్రమశాలివగు; రాజక=దశరథమహారాజా! వరౌ=వరంబులను; దత్వా=ఇచ్చి; పునః=వెనుకను; ప్రత్యనుతప్యసేయది = అనుతాపమునుబొందుదువేని; పృథివ్యాం= భూమియందు; ధామికత్వం= ధర్మమునాచరించువాఁడనగుటను; కథం=ఎ

ట్లు; కథయిష్యసి=చెప్పుకొందువు? పరాక్రమశాలివగు దశరథ మహారాజా! నాకువరంబులిచ్చియటువెనక, “ఇచ్చితినే” యనియనుతాపంబునొందుదువేని, యింక, నీభూమియందు, “నేను ధామికుండను” అని, యెట్లు చెప్పుకొనఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

యదా సమేతా బహవ స్త్వయా రాజవళయ స్సహ
• కథయిష్యంతి ధర్మజ్ఞ త్రత కిం ప్రతివత్ససి. ౪౦

టీక||ధర్మజ్ఞ=ధర్మముల నెఱింగినదశరథుఁడా! యదా=ఎప్పుడు; రాజవళయః = రాజులునుయువులునగు వారలు; బహవః=అనేకులు; త్వయా సహ=నీతోఁగూడ; సమేతాః=చేరిన వారలయి; కథయిష్యంతి = చెప్పుదురో; తత్ర=అప్పుడు; కిం=ఏమిటిని; ప్ర

తివత్ససి=బదులుచెప్పఁగలవు? అనేకులగురాజులు, నీతోఁజేరినప్పుడు, “నీవుమున్ను కైకేయికిరెండవ రంబులిచ్చితివే; వానికిఁగానాబిడయేమి కోరినది? నీవేమియిచ్చినావు?” అని, యడుగఁగా, నీవేమనిబదులుచెప్పెదవు. అని, తాత్పర్యము.

యస్యాః ప్రసాదే జీవామి యాచ మా మభ్యపాలయత్
 (“యస్యాఃప్రయత్నేజీవామి” ఇతిమహేశ్వరతీర్థమతం)
 తస్యాః కృతం మయా మిథ్యా కైకేయాఇతి వత్ససి. ౪౧

<p>టీక॥ “యస్యాః” = ఎవ్వతెయ్యో; ప్రసాదే = అనుగ్రహముగలుగఁగా; యత్నే (అని, మహేశ్వరతీర్థమతము) = ప్రయత్నముగలుగఁగా; జీవామి = బ్రతుకుచున్నానో; యాచ = ఎవ్వతెయు; మాం = నన్ను; అభ్యపాలయత్ = కాపాడెనా; తస్యాః = అట్టి; కైకేయాః = కైకేయికి; ప్రతిజ్ఞాతం (అధ్యాహృతము) = ప్రతిజ్ఞ చేయఁబడినది; మయా = నాచేత; మిథ్యా = దబ్బ</p>	<p>అగాః కృతం = చేయఁబడినది.” ఇతి = అని; వత్ససి (కిం) = చెప్పుదువా యేమి? “ఎవ్వతెనాయందనుగ్రహంబుంచి నేనుబ్రతుకుటకై ప్రయత్నంబుచేసి నన్ను గాపాడఁగానే నిప్పుడుజీవించి యున్నానో, అట్టికైకేయి “కీచైద” నని నేనుజెప్పియుండినవరంబులను నేవ్వలేదు; అని, వారలకు, బదులుచెప్పుమ వాయేమి? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

కిచ్చివత్సం నరేంద్రాణాం కరిష్యసి నరాధిప
 యో దత్వా పర మద్యైవ పున రన్యసి భాషసే. ౪౨

<p>టీక॥ నరాధిప = మనుష్యులకుఁ బ్రభుండవయినదశరథుఁడా! మః = ఏనీవు; అద్యైవ = ఇప్పుడే; పరం = వరమును; దత్వా = ఇచ్చి; పునః = వెనుకను; అన్యసి = వేఱుమాటలను; భాషసే = పలుకుచున్నావో; సః త్వం = (అధ్యాహృతము) అట్టినీవు; నరేంద్రాణాం = రాజులకు;</p>	<p>కిచ్చివత్సం = మాలిన్యమును; కరిష్యసి = చేసెదవు. నరాధిపుండవగునీవిప్పుడేవరంబుల నిచ్చెదననిజెప్పి, యిప్పుడుమఱి, వేఱుమాటలం జెప్పుచున్నావు; కావున, నీవంటిరాజుల కంతయు, నీవలన నపకీర్తిగల్గును, అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తైబ్య శ్చేనకపాతీయే స్వమాంసం పక్షిడే దదా

టీక॥ తైబ్యః = తైబ్యుండనురాజు; శ్చేనకపాతీయే = డేగకునుదాతురమున

కునుగలిగినవిరోధమునందు; పక్షి జే= పక్షియగుడేగకొఱకు; స్వమాంసం= తనమాంసమును; దదౌ= ఇచ్చెను.

శ్రైబ్యుండనురాజు, డేగకునుబావురంబునకునువిరోధంబుగలిగి, యందుఁ బావురముఁదన్నుతరణువేడఁగాఁ, దనదేహంబునందలి మాంసంబుఁగోసి, డేగకిచ్చి, పావురంబును రక్షించెను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — మునుపు, ఇంద్రుండునగ్నిదేవుండును, శ్రైబ్యుని యాచార్యంబుఁ బరీక్షింపఁగోరి, యింద్రుండుడేగయును, అగ్నిపావురమునై, భక్షకభక్త్య భావంబునొంది, శ్రైబ్యునియొద్దకువచ్చిరి. అప్పుడు, పావురమైన యగ్ని

యభయంబుగోరిశ్రైబ్యునియంకంబుఁజేరఁగాశ్రైబ్యుండాపావురంబునకభయంబొసంగెను; అంత, డేగ “నాకుభక్త్యంబుగానిదియొశ్వరునిచేవిహితంబుగానున్నది; ఇప్పుడునాకాకలియగుచున్నది; దానినాకిమ్ము” అనియడుగఁగా, “నేను, పావురమునీకివ్వను, దానికిబదులు మాంసంబునిచ్చెదను” అని, శ్రైబ్యుండుచెప్పెను; అంత, నాడేగ, నీదేహమాంసమునేయిమ్ము” అనెను. అందుకు, శ్రైబ్యుండు సంతసించితనదేహమాంసమునుగోసిడేగకిచ్చి, పావురంబునుగా పాడెను. అను, పురాణకథయందనుసంధేయము.

అలక= శృంగుషీ దత్వా జగామ గతి ముత్తమామ్, ౪౩

టీక॥ అలకః=అలకుండనురాజు; షీః; దత్తుషీ=కండ్లను; దత్వా=ఇచ్చి; ఉత్తమాం=ఉత్కృష్టమయిన; గతిం=ప్రాప్యస్థానమును; జగామ=పోయెను. అలర్కుండనురాజుషీ, తన్నొకఁగు డ్రిబ్రాహ్మణుండువరంబడుగఁగా, నిచ్చె

దననిచెప్పి, యంతనాబ్రాహ్మణుండు, “సికండ్లనునాకిమ్ము” అనియడుగఁగానే, సంతోషంబునఁ, దనకండ్లంబెఱికి, యాబ్రాహ్మణునకిచ్చి, యుత్తమగతినొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సాగర స్సమయం కృత్వా న వేలా మతివర్తతే

టీక॥ సాగరః=సముద్రుండు; సమయం=ప్రతిజ్ఞను; కృత్వా = చేసి; వే

లాం=చెలియలికట్టను; నాతివతఁలే= అని ప్రాధిపత్యగా, “అలాగే” యని
అతిక్రమింపఁడు. ప్రతిజ్ఞ చేసి, యిప్పటికిని, జెలియలికట్ట
సముద్రుండు, “మునుపువన్నుండేవ
తలు“సివు చెలియలికట్టను దాటకుము” అని, తాత్పర్యము.

సమయం మాన్యతం కాషీః పూర్వవృత్త మనుస్తరః. ౪౪

టిక|| త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు నీవు నశ్లుమునుపటిరాజు లాచరించి
ను; పూర్వవృత్తం = మునుపటివారల నవిధమునుజ్ఞ ప్రికించెచ్చుకొని, ప్రతిజ్ఞ
యాచారమును; అనుస్తరః=తలంచు ను, అన్యతముజేసుకొనక, నిర్వహించు
చు; సమయం=ప్రతిజ్ఞను; అన్యతం=ద కొనుము. అని, తాత్పర్యము.
బృహగా; మాకాషీః=చేయకుము.

స త్వం ధర్మం పరిత్యజ్య రామం రాజ్యే భిషిచ్యచ
సహకౌసల్యయా నిత్యం రంతు మిచ్ఛసి దుష్కతే. ౪౫

టిక|| దుష్కతే=దుష్టబుద్ధిగల, దశ డించుటకు; ఇచ్ఛసి=కోరుచున్నావు.
రథుండా! సః=అట్టి; త్వం = నీవు; ధ దుష్టబుద్ధిగలదశరథుండా! నీవు, ధ
మం=ధర్మమును; పరిత్యజ్య=విడిచి; మంబువిడిచి, రామునిరాజ్యంబుననభి
రామం=రాముని; రాజ్యే=దొరతనము పేకించి, యెల్లప్పుడును, సుఖంబుగా,
నందు; అభిషిచ్యచ = అభిషేకించయు గౌసల్యంగాడి, క్రీడింపుచుండఁగోరియు
ను; కౌసల్యయా సహ=కౌసల్యతోఁగూ న్నావు.
డ; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; రంతుం = క్రీ అని, తాత్పర్యము.

భవత్వ ధర్మో ధర్మోవా సశ్యంవా యదివాన్యతమ్
య త్వయా సంశ్రుతం మహ్యం తస్య నాస్తి వ్యతిక్రమః. ౪౬

టిక|| అధర్మః=అధర్మముగాఁగా సత్యంవా=మంచిదిగాని; అన్యతంయ
ని; ధర్మోవా=ధర్మముగాఁగాని; దివా=చెడ్డదిగాని; భవతు=అగుగా

కఃయతః=ఏది; త్వయా=నీచేత ; మట, ధర్మకంబుగాని; యధర్మకంబుగాని
హ్యం=నాకొఱకు; సంశ్రుతం=ప్రమంచిదిగానికెడ్డదిగాని. నీవు, నాకు, “నీ
తిజ్ఞచేయఁబడినదో; తస్య=దానికి ; వడిగినదిచ్చెద” ననిప్రతిజ్ఞచేసి యిచ్చి
వ్యతిక్రమః=వేఱుపాటు; నాస్తీ=లేదు. యున్నావుగదా, దానికిమాత్రము తిరు
నేనునిన్ను “రామునడవికిఁబంపి భగపాటులేదు. అని, తాత్పర్యము.

అహం హే విష మద్యైవ పీత్వా బహు తవా గ్రతః
పశ్యత స్తే మరిష్యామి రామో యద్య భిషిచ్యతే. ౪౭

టీక॥ రామః=రాముఁడు; అభిషిచ్య సుగదా!
తేయది= అభిషేకింపఁబడునేని ; అ రామునకుఁబట్టాభిషేకంబునేయు
హం=నేను; అద్యైవ=ఇప్పుడు; తవ=దువేని, నేనిప్పుడె, నీయెదుట, నీవుచూ
నీయొక్కఁ; అగ్రతః=ముందట; బహు=చుచుండఁగానే, యధికముగా విషముఁ
అధికమైన; విషం=విషమును; పీత్వా=ద్రావి, ప్రాణంబులువిడిచెదను.
త్క్రిగి; తే=నీవు; పశ్యతః=చూచు అని, తాత్పర్యము.
చుండఁగా; మరిష్యామిహే=చచ్చెద

ఏకాహమపి పశ్యేయం యద్య హం రామమాతరమ్
• అంజలిం స్రుతిగృహ్లాంతిం శ్రేయోనను మృతి మమ. ౪౮

టీక॥ అహం=నేను; ఏకాహమపి=దా!
ఒక్కఁదినమునందైనను; అంజలిం=చే రామునితల్లియగు, కౌసల్యకు, రా
మోడ్చును; స్రుతిగృహ్లాంతిం=స్వీకరిం ముండురాజగుటవలన , జనులు నను
చుచున్న; రామమాతరం=రామునిత సురించుచుండుటను, ఒక్కఁదినమైనను;
ల్లియయిన కౌసల్యను; పశ్యేయంయ జూచుచు, బ్రతికియుండుటకన్నను, నా
ది=చూడఁగలనేని; మమ=నాకు; మృకుఁజచ్చుటయె, మంచిది.
తి=చావు; శ్రేయోనను=మంచిదిగ అని, తాత్పర్యము.

భరతేనా త్తనాచా హం శపే తే మనుజాధిప
యథా నాన్యేన తుష్ట్యేయ మృతే రామవివాసనాత్. ౪౯

టీక॥ మనుజాధిప = మనుష్యులకుఁ	ప్రాణముచేతను; శపే = చాసచేసె
బ్రభుండవయినదశరథుఁడా; యథా =	దను.
ఎట్లు; అహం (అధ్యాత్మతము) = నే	దశరథమహారాజా! రామునడవికిఁ
ను; రామవివాసనాదృతే = రాము నడవి	బంపుటదక్క- మఱేమిచేసినను, నాకు
కిఁబంపుటను విడిచి; అన్యేన = మఱియొ	సంతోషంబు గలుగదని, భరతుండును
క్క-దానిచేత; సతుష్ట్యేయం = సంతో	నాప్రాణంబును సాక్షిగాఁ బ్రమాణ
పింపనో; తథా (అధ్యాత్మతము) = అ	ముసేయుచున్నాను. అని, కైకేయి, ద
ట్లు; అహం = నేను; తే = నీకొఱకు; భర	శరథునితోఁజెప్పెను.
తేన = భరతునిచేతను; అత్తనాచ = నా	అని, తాత్పర్యము.

ఏతావ దుక్త్వా వచనం కైకేయా విరరామ హ

టీక॥ కైకేయా! కైకేయి; ఏతావ ము.	
త్ = ఇంతవఱకు; వచనం = మాటను;	కైకేయి, దశరథునితో, నింతవఱకు,
ఉక్త్వా = చెప్పి; విరరామ = ఊరికుండె	మాటలుచెప్పి, యంత, నూరకుండెను.
ను "హ" అనునది పాదపూరణార్థం	అని, తాత్పర్యము.

విలపంతం చ రాజానం నప్రతివ్యాజహర సా. ౫౦

టీక॥ సా = ఆ కైకేయి; విలపంతం =	ఆ కైకేయి, దశరథమహారాజెంత
ఏడ్చుచున్న; రాజానంచ = దశరథమహా	విలపించుచుండినను, అందుకు , బదులే
రాజునుగూచి; నప్రతివ్యాజహర = బ	చెప్పినదికాదు.
దులుచెప్పలేదు.	అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు రాజా కైకేయ్యా వృతం పరమశోభనమ్

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౩

స ౧౨

రామస్య చ వనే వాస మైశ్వర్యం భరతస్యచ. ౫౧
నాభ్యభాషత కైకేయాం ముహూర్తం వ్యాకులేంద్రియః

<p>టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; కైకేయా=కైకేయిచేత; వృతం=కోరికబడినదియు; పరం=మిక్కిలియును; అశోభనం=అమంగళమునగు; రామస్య=రామునకు; వనే=అడవియందు; వాసంచ=ఉనికిని; భరతస్య=భరతునకు; విశ్వర్యంచ=ప్రభుత్వమును; శ్చత్వాత్ = విడిచివేసిన; వ్యాకులేంద్రియః= కలతపడినయంద్రియములుగలవాడై; ముహూర్తం=కొంచెముసేపు; కైకేయో=కైకేయిగూచి; నాభ్యభాషత=బలకలేదు. దశరథమహారాజు, కైకేయికోరిన, యమంగళకరమయిన, రామండడిచి నుండుటయు, భరతుండు ప్రభుత్వంబు నొందుటయును విని, దుఃఖింబున నిందియంబుల సాధ్వీనతదప్పి, కొంచెముసేపు, కైకేయితో సమయం బలుకక యూరకుండెను.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	-------------------------

పైక్షతా నిమిషో జేపీం ప్రియా మప్రియవాచినీమ్. ౫౨

<p>టీక॥ సః(అధ్యాపృతము)= ఆదేశరథుండు; అనిమిషః= తొప్పపాటులేనివాడై, ప్రియాం=ఇష్టురాలను; అప్రియవాచినీం=ఇష్టముకానిమాటనుజెప్పినదియునగు; జేపీం = రాణియగుకైకేయిని; పైక్షత=చూచెను.</p>	<p>ఆదశరథుం, ఉట్లేమియంబలకక, తొప్పపాటులేక, యప్రియంబులవలుకుచుండు తనప్రియభార్యయగు కైకేయి, గోపంబున, జూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తాం హి వజ్రసహం వాచ మాకర్ణ్య హృదయా ప్రియామ్
దుఃఖికోకమయాం ఘోరాం రాజా న సుఖితో భవత్. ౫౩

<p>టీక॥ వజ్రసహం = వజ్రముతోసమానమయినదియును; హృదయాప్రియాం=</p>	<p>మనసునకిష్టముగానిదియును; దుఃఖికోకమయాం= భరతునకు రాజ్యంబిచ్చు</p>
---	---

నుటవలనంగలిగినదుఃఖమును రామునడ వికింబంపుమనుటవలనంగలిగిన శోకంబును బ్రచురముగాఁగలదియును; ఘోరాం = భయంకరమయినదియునగు; తాం = ఆ; వచనం = మాటను; ఆకణ్యం = విని; రాజా = దశరథమహారాజు; సుఖితః = సుఖంబుగలవాఁడు; నాభవత్ = కాలేదు.

దశరథమహారాజు, వజ్రముంబోలెగ తినంతై, మనసునకప్రియంబై, భరతునకు రాజ్యంబిచ్చునుటవలనను రామునడవికింబంపుమనుటవలననుగలిగిన రెండువిధంబులగుదుఃఖమునుగల్గించుచుభయంకరంబైయున్న, కైకేయిచేప్పినయామాటవిని, యెంతమాత్రంబును, సుఖంబుగొందఁడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స దేవ్యా వ్యవసాయంచ ఘోరం చ శపథం కృతమ్
ధ్యాత్వా రామేతి నిశ్శవ్యస్య ఛిన్న స్తరురివా పతత్. ౫౪

టిక్క|| సః = ఆదశభుండు; దేవ్యాః = భార్యయైనకైకేయియొక్క; ఘోరం = భయంకరంబయిన; వ్యవసాయం = నిశ్చయంబును; కృతం = చేయఁబడిన; శపథంచ = ప్రతిజ్ఞను; ధ్యాత్వా = తలంచి; రామః = రామా! ఇతి = అని; నిశ్శవ్యస్య = నిట్టూర్పువిడిచి; ఛిన్నః = నలుకఁబ

బడిన; తరురివః = వృక్షమువలె; అపతత్ = పడెను. ఆదశరథుండు, భయంకరంబగుకైకేయినిశ్చయంబును, దానుజేసినప్రతిజ్ఞను దలంచుకొని, నలుకఁబడినవృక్షముంబోలె, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

నష్టచిత్తో యథో న్న తో విపరీతో యథా తురః
హృతతేజా యథా సర్వో బహువ జగత్పతిః. ౫౫

టిక్క|| జగత్పతిః = ధూమికేబ్రహ్మవై నదశరథుండు; నష్టచిత్తో యథా = నశించినమనసుగలవాఁడువలెను; ఉన్నత్యో (యథా) = పిచ్చిపట్టినవాఁడువలెను; విపరీతో (యథా) = సన్నిపాతాదుల

చేభేదించిన ప్రకృతిగలవాఁడువలెను; ఆతురో యథా = వ్యాధిగలవాఁడువలెను; హృతతేజాః = మంత్రముచేఁబోఁగొట్టఁబడిన వీర్యముగల; సర్వో యథా = సర్వమువలెను; బహువ = ఉం

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౨౫౫

స ౧౨

దెను.

అప్పుడు, దశరథమహారాజు, ము
సే నశించినవానిపోలిక, విచ్చిపట్టినవా
నిభంగి, నన్ని పాతముచేభేదించిన ప్ర

కృతిగలవానికైవడి, వ్యాధితునియట్లు,
మంత్రబలంబునంజేసి నిర్వీర్యంబయిన
సంబంబుంబోలె, బూపట్టుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

దీనయా తు గిరా రాజా ఇతిహేనా వాచ కైకయీమ

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; లికెను.

కైకయీం=కైకేయినిఁగూచి; దీన
యా=దుఃఖముతోఁగూడిన; గిరాతు=
మాటచేతనే; ఇతి=ఇట్లు; ("హ" అనున
దిపాదపూరణార్థము); ఉవాచ=ప

దశరథమహారాజు, కైకేయింజూ
చి, చాలదుఃఖంబుతో, నిట్లు, చెప్పె
ను.
అని, తాత్పర్యము.

అనన్త మిమ మథాభం కేన త్వ ముపదర్శితా. ౫౬

టీక॥ కేన=ఎవ్వనిచేత; త్వం=నీవు;
అథాభం=ఉపాయమువలెనున్న; ఇ
మం=ఈ; అనన్తం=అపాయమును; ఉ
పదశితా=బోధింపఁబడినావు?

నీకేవ్వండు, మంచిదివలెనగఁపడు నీ
యనర్థంబునుబోధించినాఁడు?
అని, తాత్పర్యము.

భూతోపహతచిత్తేవ బ్రువంతీ హిం నలజ్జసే

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు;
భూతోపహతచిత్తేవ=పిశాచముచే
గొట్టఁబడిన మనసుగలదివలె; మాం=
నన్నుగూర్చి; బ్రువంతీ=మాటలాడుచు;
నలజ్జసే=సిగ్గుపడవు.

నీవు, పిశాచమువట్టినదానియట్లు, నీ
భయంబుగా, నిట్లు, నాయెదుటనుం
డి, నాతోఁమాటలాడుచున్నావు; నీకుఁ
గొంచెమైననుసిగ్గులేదు.
అని, తాత్పర్యము.

శీలవ్యసనమే తత్రే నాభిజానా మ్యహం పురా. ౫౭
చాలాయా స్తత్త్వి దానీం తే లక్షయే విపరీతవత్

<p>టీక॥పురా=మున్ను;బాలాయాః= చిన్నదానవుగానున్ను; లే=నీకు; ఏత త్=ఇట్టి;శీలవ్యసనం=సద్వృత్తి భ్రం శమును;అహం=నేను; నాభిజానా మి=ఎఱుంగను-లే=నీకు; ఇదానీం= ఇప్పుడు;తత్తు=దానినే; విపరీతవత్=</p>	<p>భేదించినట్లు;లక్షయే= తెలిసికొనుచు న్నాను. మనువునీవుచిన్నదానవుగా నున్న ప్పడు,నీకీట్టిదుస్వృధావంబుండలేదు; ఇప్పుడేమో,నీకీట్టిదుస్వృత్తులుగల్గియు న్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కుతో వాతే భయం జాతం యా త్వ మేవంవిధం వరమ్ ౫౮
రాష్ట్రే భరత మాసీనం వృణీషే రాఘవం వనే

<p>టీక॥యా=ఏ;త్వం= నీవు; భర తం=భరతుని; రాష్ట్రే=రాజ్యమునం దు;ఆసీనం = కూచుండిన వానిగా ను; రాఘవం=రాముని;వనే = అడవి యందు;ఆసీనం (అధ్యాహృతము) = కూచున్నవానిగాను;ఏవంవిధం= ఇ ట్టి;వరం=వరమును;వృణీషే=కోరుచు న్నానో;తస్యై (అధ్యాహృతము)=</p>	<p>అట్టి;లే=నీకు;కుతోవా=జేనివలన; భ యం=వెజుపు;జాతం=గలిగినది, “భరతునకురాజ్యం విష్వవలయు ను;రామునివనంబున కంపుము” అని యిట్టికఠినంబయినవరంబడుగు చున్నా వే;నీకు జేనివలననింతభయంబుగల్గినది? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విరమై తేన భావేన త్వ మేతేనా నృతేన వా. ౫౯

యది భతుః ప్రియం కార్యం లోకస్య భరతస్యచ

<p>టీక॥భతుః=పెనిమిటినగు నాకు ను;లోకస్య=ప్రపంచమునకును; భరత స్యచ=భరతునకును; ప్రియం=సంతో షము; కార్యంయది=చేయఁదగినదగు నేని; ఏతేన=ఈ;భావేన=భరతునకు రాజ్యంబుకావలయునను నభిప్రాయం బుచేతగాని;అన్య తేన=పాపముగలిగి</p>	<p>చునట్టి;ఏతేనవా=రామునడవికిఁ బంప వలయు నన్నునీయభిప్రాయంబు చేతఁ గాని;విరమ=ప్రవతింపవలదు. భతఁనగునాకును బ్రపంచమునకు నుభరతునకును బ్రియంబుసేయఁగోరు దువేని,భరతునకురాజ్యంబుగావలెనను నభిప్రాయంబునుగాని,పాపజనకంబగు</p>
---	--

రామునడవికిఁ బంపవలెనను నభిప్రాము.

యంబునుగాని, యీరెంటిని, వదలు అని, తాత్పర్యము.

స్వశంసే పాప సంకల్పే తుదే దుష్కృత కారిణి. ౬౦

కిన్న దుఃఖ మశీకంవా మయి రామేచ పశ్యసి

టిక॥స్వశంసే = దయలేనిదానా!
పాపసంకల్పే = పాపము సేయవలెనను
సంకల్పముగలదానా! తుదే = కంటిలు
రాలా! దుష్కృతకారిణి = పాపములు
సేయుదానా! మయి = నాయందును;
రామేచ = రామునియందును; కిన్న = ఏ
మిటిని; దుఃఖం = దుఃఖముగల్గించుదా
నిఁగాని; అశీకంవా = అపరాధమునుగా

ని; పశ్యసి = చూచుచున్నావు?
దయలేనిదానా! పాపము సేయవలె
నను కోరిగలదానా! కంటిలబుద్ధిగల
దానా! పాపిష్ఠురాలా! నావలననురా
మునివలనను నీ కేమిదుఃఖమువచ్చునని త
లంచినావు? రాముండును నేనును నీ కేమి
యపరాధంబుగావించినాము?
అని, తాత్పర్యము.

న కథంచి దృతే రామా ద్భరతో రాజ్య మావసేత్. ౬౧

రామా దపి హి తం మన్యే ధర్మతో బలవత్తరమ్

టిక॥భరతః = భరతుఁడు; రామా
దృతే = రామునివిడిచి; కథంచిత్ = ఎట్లు
యినను; రాజ్యం = దొరతనంబును; నావ
సేత్ = పొందఁడు. తం = ఆభరతుఁడు;
రామాదపి = రామునికన్న; ధర్మతో =
ధర్మముచే; బలవత్తరం = మిక్కిలియు
బలవంతునిఁగా, మిక్కిలిధార్మికునిఁ

గాననుట; మన్యేహి = తలంచుచున్నాను
గదా!
భరతుండు, రామునికన్న నెచ్చుగా
ధార్మికుండు; కావున, నీవేమిచేసినను,
అతండు రామునివిడిచి, రాజ్యంబునంగీ
కరింపఁడు. అని, తాత్పర్యము.

కథం ద్రక్ష్యామి రామస్య వనం గచ్ఛే తి భాషితే. ౬౨

ముఖవణాం నివణాం తం యతైవేందు మ్మృత్యుతమ్

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము

స ౧౨

టీక|| వనం=అడవిని; గచ్చ=పొం
దుము." ఇతి=అని; భాషితే=పలుకం
బడఁగా; వివణం=వివరితవణముగ
లదియును; ఉపప్లుతం=రాహువుచే గ్ర
సింపబడిన; తం=ఆ ; ఇందుండుచైవ
(స్థితం)= చంద్రుండుంబోలెనుండున
ట్టి; రామస్య=రామునియొక్క; ముఖవ
ణం=మొగముయొక్కరంగును, ము

ఖముననుట; కథం=ఎట్లు=; ద్రత్య
మి=చూడఁగలను?
"సేవడవికిఁబా" మ్మని నేను జెప్పఁగా
నే, వెలవెలంబాటి రాహుగ్రస్తుండగు
చంద్రుంబోలియుండు, రామునిముఖం
బును, నేనెట్లుచూడఁగలను.
అని, తాత్పర్యము.

తాం హి మే సుకృతాం బుద్ధిం సుహృద్భి స్సహ నిశ్చితామ్. ౬౩
కథం ద్రత్య మ్యపావృతాం పరై రివ హతాం చమూమ్

టీ|| సుకృతాం=చక్కఁగాఁ జేయఁబ
డినదియును; సుహృద్భి స్సహ=స్నేహి
తులతోఁగూడ; నిశ్చితాం=నిశ్చయిం
పఁబడినదియునగు; తాం=ఆ; ("హి"
అనునది పాదపూరణార్థము) మే=నా
యొక్క; బుద్ధిం=అభిప్రాయమును; అ
పావృతాం=త్రిప్పఁబడిన దానిఁగా; ప
రైః=శత్రువులచేత; హతాం=కొట్టఁ
బడిన; చమూమివ=నేననువలె; కథం=

ఎట్లు; ద్రత్యమి=చూడఁగలను?
స్నేహితులును మిత్రులును జేరి
చక్కఁగా నాలోచించి నిశ్చయించిన
రామాభిషేకము సేయవలయుననునా
యభిప్రాయంబు, ఇప్పుడు, తలక్రిందగు
చుండఁగా, శత్రువులచే దనసేన కొ
ట్టఁబడుచుండఁగా, జూచుచుండున
ట్లు, నేనెట్లుచూచుచుండఁగలను?
అని, తాత్పర్యము.

కిం మాం వశ్యంతి రాజానో నానాదిగ్భ్య స్సమాగతాః. ౬౪

టీక|| నానాదిగ్భ్యః=పలుదిక్కుల
నుండి; సమాగతాః=వచ్చిన; రాజా
నః=రాజులు; మాం=నన్నుఁగూర్చి;
కిం=ఏమి ; వశ్యంతి=చెప్పుదురు?

రామాభిషేకమునకై పలు దిక్కు
లనుండి నాచేరావింపఁబడియుండు రా
జులు, నన్నుఁబూచి, యేమిచెప్పుదురు?
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండముః ౧౧

స ౧౧

బాలః బళాయ మైత్వైక శ్చిరం రాజ్య మకారయత్

టిక॥బాలః=పిన్నవాడగు ; అ
యం=ఈ; ఐత్వైకః= ఇత్వైకవం
శమునందుఁబుట్టిన రాముండు; చిరం=
బహుకాలము; రాజ్యం=దొరతనము
ను; అకారయత్ (అకరోత్)= చేసె
ను. ఇతివత్క్యంతిహీ (అధ్యాహృత
ము)=అనిచెప్పదురుగదా! బలః= అ
య్యో!

“ఇత్వైకవంశంబునఁ బుట్టిన బా
లుండగు నీరామండు బహుకాలంబు

రాజ్యమును బాలింపుచుండెనే” యని
పరిహసించురుగదా! అని, తాత్పర్య
ము.

లేక; బాలః=మూఁడుగు ; అ
యం=ఈ; ఐత్వైకః=దశరథుండు; శే
షమునమానము!

“ఈదశరథుండు, తెలివిలేనివాడు;
దైవవశంబుననేమోబహుకాలంబురా
జ్యంబుచేసినాడు” అని, నన్నుఁబరిహ
సించురుగదా! అని, తాత్పర్యము.

యదాతు బహవో వృద్ధా గుణవంతో బహుశ్రుతాః. ౬౫
పరి ప్రత్యుంతి కాకుత్స్థం వత్స్యమి కి మహం తదా

టిక॥యదాతు=ఎప్పుడు; గుణవం
తః=గుణములుగలవారలును; వృద్ధాః=
ముసలివాండ్రును; బహుశ్రుతాః=అధి
కమయిన విద్యగలవారలునగు; బహ
వః=అనేకులు; కాకుత్స్థం=రాముని;
పరిప్రత్యుంతి=అడుగుదురో; తదా=అ
ప్పుడు; అహం=నేను; కిం=ఏమి; వత్స్య

మి=చెప్పెదను?
ఇంక, వృద్ధులునుగుణవంతులునువి
ద్యావంతులునగు వారలనేకులువచ్చి,
“రాముండెక్కడ?” అని, నన్నడుగఁ
గా, నేనేమివారలకుఁజెప్పఁగలను?
అని, తాత్పర్యము.

కై కేయ్య క్లిశ్య మానేన రామః ప్రవాజితో మయా. ౬౬
యది సత్యం బ్రవీ మ్యేత త్త ద సత్యం భవిష్యతి

టిక ॥ “కై కేయ్య=కై కేయిచేత; క్లిశ్యమానేన=పీడింపఁబడుచున్న; మ

ప్రతిపదాంధ్రటీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

యా=నాచేత; రామః = రాముండు; ప్రవాజితః=అడవికిఁబంపబడినాఁడు” సత్యం=దబ్బుఁకాని; ఏతత్=దీనిని; బ్రహ్మియది=చెప్పదు నేని; తత్=అది, ఇంత కుమునుపు సభయందు రామునకుఁ బట్టాభిషేకము చేసెదననిచేసినప్రతిజ్ఞ; అ సత్యం=దబ్బుఁకాని; భవిష్యతి=కాఁగలదు. “నేనుమున్నుకై కేయికి రెండువరం బులిచ్చియుంటిని; ఆరెంటికినిగా, భరతు నకభిషేకము నేయుట, రాము నడవికిఁ

బంపుట, ఈరెంటిని, జేయవలయునని” యిప్పుడు, కై కేయినన్నుఁబడింపఁగా, రామునడవికిఁబంపినాను” అని, సత్యం బుగానడిచినసంగతినిజెప్పుదు నేని, యింతకు మున్నువసిష్ఠవామదేవాదిమహర్షులయెదుటసభలో “రామునకు రేవుపట్టాభిషేకముచేసెదను” అని, నేనుజేసిన ప్రతిజ్ఞయనత్యంబగును. అని, తాత్పర్యము.

కిం మాం వత్స్యతి కౌసల్యా రాఘవే వన మాస్థితే. ౬౭

టీక|| రాఘవే=రాముండు; వనం= అడవిని; ఆస్థితే=పొందఁగా; కౌసల్యా=కౌసల్య; మాం=నన్నుఁగూచి; కిం=ఏమి; వత్స్యతి=చెప్పఁగలదు?

నేను రామునడవికిఁబంపఁగానే, కౌసల్యనన్నుఁజూచి, యేమిచెప్పును? అని, తాత్పర్యము.

కిం చైనాం ప్రతివత్స్యమి కృత్వాచా ప్రియ మీదృశమ్

టీక|| ఈదృశం=ఇట్టి; విప్రియం=కీడును; కృత్వాచ=చేసియును; ఏనాం=ఈకౌసల్యనుగూచి; కిం=ఏమి; ప్రతివత్స్యమి=బదులుచెప్పెదను?

కౌసల్యకిట్టియపకారముచేసి, నేను దానికేమనిచెప్పుదును? అని, తాత్పర్యము.

యదా యదాహి కౌసల్యా దాసీవచ్చ సఖీవచ. ౬౮
భార్యావ ద్భగినీవచ్చ మాతృవ చ్ఛోపతిక్రతి
సతతం ప్రియకామా మే ప్రియభ్రతా ప్రియంవదా. ౬౯
స మయా సత్యతా దేవి సత్యా-రాహుః కృతేతత్

టీక॥ దేవి - రాణివగుకైకేయీ! మే=నాకు; సతతం=ఎల్లప్పుడు; ప్రియతమా= సంతోషమునుగోరునదియును; ప్రియపుత్రా=ప్రియుఁడైనకొడుకు గలదియు; ప్రియంబదా=సంతోషముగలిగించు మాటలం జెప్పనదియును; సతా-రాహ్= బహుమానంబునకుఁ దగినదియునగు; కౌసల్యా=కౌసల్య; యదాయదా= ఎప్పుడెప్పుడు; దాసీవచ్చు=పనికి తైవలెను; సఖీవచ్చు=చెలికత్తైవలెను; భార్యవత్=పెండ్లామువలెను; భగినీవచ్చు=తోడబుట్టినదివలెను; మాతృవచ్చు=తల్లివలెను; ఉపతిష్ఠతి=ఉపవరించుచున్నదో; తదాతదా(అధ్యాత్మాతము)=అప్పుడప్పుడు; మయా=నాచేత; తవకృతే= నీకుఁగా; నసత్యతా=సత్య-రింపఁబడలేదు.

రాణివగుకైకేయీ! ఎల్లప్పుడు నాకుఁబ్రియంబుగోరుచుఁ బుత్రుండగు రామునియందును జాలఁబ్రీతిగలిగి ప్రియవాతఁలుమాత్రమెవలకుచు, నావలనసతా-రంబునిందుటకుండగి, నాకుదాసియుంబోలెఁబరిచివ్యసేయుచుఁ జెలికత్తైయుంబోలెద్యుతాది వివోదంబులునెఱపుచు , భార్యయుంబోలెధమఁకార్యంబులఁదోడ్పడుచు , భగినియుంబోలెనేను షణ్ణియుక భార్యనువివాహంబాడునప్పుడు, ఉపలాలనంబుసేయుచు, దల్లియుంబోలెఁబోషణంబుగావింపుచు, నన్ను సేవింపుచున్నకౌసల్యకు, నీకుఁగోపంబు వచ్చుననీకుఁగానే, నేనెంతమాత్రంబునుసతా-రంబుగావింపనైతిని.
అని, తాత్పర్యము.

ఇదానీం త త్తపతి మాం య న్తయా సుకృతం త్వయి. ౭౦

అపథ్యవ్యంజనోపేతం భుక్త మన్న మివా తురమ్

టీక॥ మయా=నాచేత; యత్=ఏది; త్వయి=నీయందు; సుకృతం=ఉపకారముచేయఁబడినదో; తత్ = అది; ఇదానీం=ఇప్పుడు; మాం=నన్ను; భుక్తం=భుజింపఁ బడిన ; అపథ్యవ్యంజనోపేతం= పథ్యముగానికూరలతోఁగూడిన;

అన్నం=అన్నము; ఆతురమివ=వ్యాధిగలవానివలె; తపతి= తపించునట్లుసేయుచున్నది.

నేనుమునుపు, నీకుఁజేసిన మేలంతయు, నిప్పుడునీ, దుర్గుణంబులగపడఁగానే, వ్యాధిగలవాఁడవధ్యాన్నము దినఁ

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

గా, నది, వెనుకనలనిచాధించునట్లు, నన్నుబాధించుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

విప్రకారంచ రామస్య సంప్రయాణం వనస్యచ. ౭౧

సుమిత్రా ప్రేత్య వై భీతా కథం మే విశ్వసిష్యతి

<p>టీక॥ రామస్య=రామునివిషయమై న;విప్రకారంచ =తిరుగుపాటును;వన స్య=అడవియొక్క, అడవినిగూర్చియును ట;సంప్రయాణంచ = పోవుటను;ప్రే త్య=చూచి("వై" అనునదిపాదపూర ణార్థము);సుమిత్రా = సుమిత్ర;భీ తా=భయపడినదై;కథం=ఎట్లు; మే= (ద్వితీయాథకమందుఁజతుర్థి) = న న్ను;విశ్వసిష్యతి=నమ్మును?</p>	<p>నేనట్టిపియపుత్రుండగురామునకై నిరంకుషబడిన యభిషేకమునునిలి పి,మఱి, రామునడవికిఁబంపుటంజూచి, సుమిత్ర, "ఈదశరథుండతిక్రూరుండవ్య వస్థితచిహ్నుండు, అట్టిరామునేయిట్లుచే సినాడే; నాకొడుకునేమిసేయునో" యనిభయపడి,నన్నెంతమాత్రంబునున మ్మఁజాలదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

కృపణం బత వై దేహీ శ్రోష్యతి ద్వయ మప్రియమ్. ౭౨

మాం చ పంచత్వ మాపన్నం రామం చ వన మాగ్రితమ్

<p>టీక॥వై దేహీ=సీత ; మాం=న న్ను;పంచత్వం=చావును;అపన్నంచ= పొందినవానిఁగాను;రామం=రాముని; వనం=అడవిని;అగ్రితంచ=పొందినవా నిఁగాను; అప్రియం=దుఃఖకరంబగు; ద్వయం=రెంటిని; కృపణం = దై న్యముగల్గునట్లుగా;శ్రోష్యతి=వినఁగల</p>	<p>దు. బత=అయ్యో! సీత,యేక కాలంబుననె, నేనుజచ్చుట రాముండడవికిఁబోవుట, యీరెండవీ యంబులును,బహుదుఃఖంబున , వినం గలదు;ఇది,నాకుఁజాలదు;భిముగా ను న్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

వై దేహీ బత మే ప్రాణా శోచంతీ తుపయిష్యతి. ౭౩

హీనా హినువతః పాశ్వే కిన్నరేణేవ కిన్నరీ

టీక॥బత=దుఃఖము! వై దేహీ=సీత;మే=నాకొఱకు ; హినువతః=హిను

వత్సర్వతముయొక్క;-పార్శ్వే = ప్ర	అయ్యో! హిమవత్సర్వతసమీపంబు
క్కొందు; కిన్నరేణ-కిన్నరునిచేత;	నఁ గిన్నరునిం బాసిన కిన్నరియుంబో
హీనా-విడువఁబడిన; కిన్నరీవ-కిన్న	లె, సీత, నానిమిత్తమైదుఃఖించుచుఁ,
రశ్రీవలె; శోచంతీ = దుఃఖించుచు;	ద్రాణంబులను, విడుచును.
ప్రాణాన్=ప్రాణంబులను; త్కపయివ్య	అని, తాత్పర్యము.
తి-విడువఁగలదు.	

నహి రామ మహం దృష్ట్వా ప్రవసంతం మహావనే. ౨౪
చిరం జీవిత మశంసే రుదంతీం చాపి మైథిలీమ్

టీక అహం=నేను; మహావనే-గో	దా!
ప్రయడవియందు; ప్రవసంతం=ఉన్న;	రాముండడవినుండుటను, సీతయి
రామం=రాముని; రుదంతీం-ఏడ్చుచు	చ్చట రోదనంబు నేయుచుండుటనుం,
న్న; మైథిలీంచాపి- సీతను; దృష్ట్వా=	బాచుచు, నేను, బహుకాలంబు జీవించ
చూచి; చిరం=బహుకాలము; జీవితం=	నొల్లను. అని, తాత్పర్యము.
బ్రతుకుటకు; నాశంసేహి= కోరనుగ	

సా నూనం విధవా రాజ్యం సపుత్రా కారయిష్యసి. ౨౫

టీక సా-అట్టి; త్వం(అధ్యాత్మత	వ్యసించేయఁగలవు.
ము)=నీవు; విధవా= ముండమోపివై;	నీవు, నేనుజచ్చిపోయినవెనుక, ముండ
సపుత్రా = కొడుకుతోఁగూడినదాన	మోపివై, నీకొడుకుభరతుంఁగూడి, రా
వై; రాజ్యం=దొరతనమును; కారయి	జ్యంబు నేయుదువు. అని, తాత్పర్యము.

నహి ప్రవ్రాజితే రామే దేవి జీవిత ముత్సహే

టీక దేవి = రాణివగు కైకేయీ!	బ్రతుకుటకు; నోత్సహేహి= కోరను
రామే=రాముఁడు; ప్రవ్రాజితే=అడవి	గదా!
కిఁబోవునట్లు చేయఁబడఁగా; జీవితం=	రాణివగు కైకేయీ! రాముండడవి

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం ౨

కింబోఽగాఁసే, నేను నిమిషంబయిననుజీవింపనొల్లను. అని, తాత్పర్యము.

సతీం త్వా మహా మత్యంతం వ్యవస్యామ్య సతీం సతీమ్. ౭౬
రూపిణీం విషసంయుక్తాం పీత్యేవ మదిరాం నరః

టీక రూపిణీం = మంచిరూపముగల	శృయించుచున్నాను.
దానవును; సతీం = మంచిదానవుగాను	నీవుమంచిరూపంబుగలిగిపైకిమిగుల
న్నదానవునగు; త్వాం = నిన్ను; అసతీం	యోగ్యురాలవులాగున నగపడుచుంటి
సతీం = దుష్టరాలుగానున్నదానిగా;	వి; పైకిఁబూచుటకు రమ్యంబై విషంబు
నరః = మనుష్యుఁడు; రూపిణీం (అధ్యా	గలిపియుండు సారాయింద్రాగినవెను
హృతము) = మంచిరూపముగలదియు	కఁబురుషుండుదానియందున్నదోషంబై
ను; విషసంయుక్తాం = విషముతోఁగూడి	ఱుంగునట్లు, నీయందున్నదోషంబిప్పుటి
నదియునగు; మదిరాం = సారాయిని;	కనుభవంబునఁదెలిసికొంటిని.
పీత్యేవ = త్రాగివలె; వ్యవస్యామి = ని	అని, తాత్పర్యము.

అన్యత్రై బహుమాం సాంత్రై స్సాంత్ర్యయంతీస్త భావసే. ౭౭
గీతశబ్దేన సంకథ్య లుభో మృగ మివా వధీః

టీక త్వం = నీవు; అన్యత్రై = దబ్బఱ	ఇవ= బోయవాఁడువలె; మాం (అధ్యా
లయిన; సాంత్రై వ్యై = మంచిమాటలచే	హృతము) = నన్ను; అవధీః = చంపినావు
త; మాం = నన్ను; సాంత్ర్యయంతీ = ఊ	నీవు, ఇదివఱకు, కపటంబుగానన్ను
డింపుచు; భావసేస్త = మాటలాడుచుం	సాంత్ర్యవచనంబులననునయించుచుంటి
టివి. అద్య (అధ్యాహృతము) = యిప్పు	వి; ఇప్పుడు, బోయవాఁడుగానఁవ్వనిచే
డు; గీతశబ్దేన = గానధ్వనిచేత; సం	జింకను స్వాధీనపఱచుకొనిచంపునట్లు,
ధ్య = అడ్డగించి; మృగం = జింకను; లుభ	నన్నుఁజంపినావు. అని, తాత్పర్యము.

అనార్య ఇతి మా మార్యాః పుత్రవిక్రాయికం ధృక్రమ్. ౭౮
ధిక్-రిక్యతి రథ్యాను సురాపం బ్రాప్తుం యథా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౦

సం.౨

టీక॥ ఆర్యాః = పెద్దలు; పుత్రవిక్రా	కర-రిష్యంతి = తిరస్కరింతురు.
యికం = కొడుకును విక్రయించినట్టి;	స్త్రీసుఖంబునకై కొడుకునడవికిఁబం
మాం = నన్ను; రథ్యాసు = రాజవీధులం	పిననన్నుఁబూచి, రాజవీధులందుఁ, పెద్ద
దు; అనార్యః = దుష్టుండు; ఇతి = అని;	లందఱు, దుష్టుండని, మద్యపానంబుసే
సురాపం = సారయి ద్రాఁగునట్టి; బా	యుబ్రాహ్మణునింబోలె, దూషింతురు.
హ్మణంయథా = బ్రాహ్మణునింబోలె; ధి	అని, తాత్పర్యము.

అహో దుఃఖ మహో కృచ్ఛ్రం యత్ర వాచః క్షమే తవ. ౭౯
దుఃఖ మేవం విధం ప్రాప్తం పురాకృత మివాశుభమ్

టీక॥ అహో = ఆశ్చర్యకరమయిన;	అహో! ఇదియేమిదుఃఖము! ఇదియే
దుఃఖం = దుఃఖము! అహో = ఆశ్చర్య	మికష్టము! ఇట్టిది సేనెప్పుడు ననుభవింప
కరమయిన; కృచ్ఛ్రం = కృష్టము! య	లేదు; దీనివిషయమై యిప్పుడు నీవుచెప్ప,
త్ర = ఏవిషయమయి; తవ = నీయొక్క;	“రామునడవికిఁబంపు” మనుకతిన వచ
వాచః = మాటలను; క్షమే = ఓచుకొ	నంబును గూడనహించియున్నాను; ఇ
నుచున్నానో; తత్ = ఆ; ఏవం విధం = ఈ	ది, పూర్వజన్మమునందుఁజేసిన పాపం
విధమయిన; దుఃఖం = దుఃఖము; పురా	బుల ఫలంబుంబోలె, నెంతమాత్రంబు
కృతం = పూర్వజన్మమందుఁ జేయఁబడి	ను, బ్రతీకారంబులేక, నాకు, సంభవించి
న; అశుభమివ = అమంగళకార్యమువ	నది. అని, తాత్పర్యము.
లె; ప్రాప్తం = పొందఁబడినది.	

చిరం ఖలు మయా పాపే త్వం పాపేనా భిరక్షితా. ౮౦
అజ్ఞానా దుపసంపన్నా రజ్జు రుద్బంధినీ యథా

టీక॥ పాపే = పాపిష్ఠురాలవగుకై	న్నా = నమీపమునందుఁ దగులుకొన్న
కయీ! పాపేన = పాపిష్ఠుండవైన; మ	కంతమునందుఁదగులుకొన్నయనుట; ఉ
యా = నాచేత; త్వం = నీవు; అజ్ఞానా	ద్బంధినీ = ఉరివేసికొనుటకు సాధనమై
త్ = తెలివితేకుండుటవలన; ఉపసంప	న్సరజ్జర్యయథా = త్రాడువలె; చిరం =

బహుకాలము; ఆభిరక్షితాఖిలు - కా
పాడఁబడినావుగదా!

పాపిష్ఠురాలవగుకై కేయా ! నేన
జ్ఞానంబున, నిన్ను. మెడకుండగులుకొని
యున్నయురివేసికొనుద్రాటినింబోలె,

బహుకాలంబుకాపాడితిని; ఆత్రాదె
ట్లు, ఆమనుష్యనింజంపునో, అట్లునీవు
నునన్నుఁజంపంజూచితివి.
అని, తాత్పర్యము.

రమమాణ స్తవయా సాధకం మృత్యుం త్వా నాభిలక్షయే. ౮౧

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే
ను; త్వయా సాధకం = నీతోఁగూడ; రమ
మాణః = క్రీడించుచున్నవాఁడై; త్వాం =
నిన్ను; మృత్యుం = మృత్యువునుగా; నాభి

లక్షయే = ఎఱుంగను.
నేనిన్నిదినములు, నీతోఁక్రీడించుచుం
డియు, నీవునాకుమృత్యువని, యెఱుంగం
జాలనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

బాలో రహసి హస్తైః కృష్ణసర్ప మివా స్పృశమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే
ను; రహసి = వీకాంతమునందు; బాలః =
పిల్లవాఁడు; హస్తైః = చేతిచే; కృష్ణసర్ప
మివ = తాచుచున్నామునుబోలె; త్వాం
(అధ్యాహృతము) = నిన్ను; అస్పృశం =
తాఁకితిని.

దుకృష్ణసర్పంబును శేతంబట్టికొనున
ట్లు, నేను, నీహస్తంబుఁబట్టి, నిన్నుఁబెం
డ్లాడితిని. ఆకృష్ణసర్పంబు బాలునిమ
రణంబునకుఁ గారణంబగునట్లునీవు నా
చావునకుఁ గారణంబవైతివి.
అని, తాత్పర్యము.

బాలుండజ్ఞానంబున నెవ్వరులేనప్పు

మయా హ్యపితృకః పుత్ర స్స మహాత్మా దురాత్మనా. ౮౨

టీక॥ మహాత్మా = పూజ్యమగుస్వభా
వంబుగల; సః = ఆ; పుత్రః = కొడుకైన
రాముండు; దురాత్మనా = దుష్టస్వ
భావంబుగల; మయా = నాచేత; అపి
తృకః = తండ్రిలేనివాఁడు; తండ్రిచే

యవలసిన రక్షణాదులు లేనివాఁడను
ట; అభవత్ (అధ్యాహృతము) హి =
అయినాడుగదా!
మహాత్ముండగునాకుమాయందురా
మునకు, దురాత్ముండనగు నేనుదండ్రు

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము.

స ౧౨

గానుండియు, దండయున్నందు వల | అని, తాత్పర్యము.
నంగలుగునుఖంబులేకపోయినది.

తం తు మాం జీవలోకో యం నూన మాక్రోష్ట మహాతి

టీక||అయం=ఈ ; జీవలోకః = ట్టుటకు; అహాతి=తగును.
ప్రాణేనమూహము; తం=అట్టి; మాం జనులందఱు, అట్టి దుమాకగుండ
తు=నన్నుగూచిమాత్రము ; నూ నైనన్ను, నిశ్చయముగా, దూషింతు
నం=నిశ్చయముగా; ఆక్రోష్టం=తిరు. అని, తాత్పర్యము.

బాలికో బత కామాత్మా రాజా దశరథో భృశమ్. ౮౩
య స్త్రీకృతే ప్రియం పుత్రం వనం ప్రస్థాపయిష్యతి

టీక.యం=ఎవ్వఁడు ; స్త్రీకృతే= మునందుబుద్ధిగలవాఁడు.
స్త్రీకిఁగా; ప్రియం=సంతోషము గలి ఈదశరథుండుక (స్త్రీకిఁగాను, బ్ర
గించు; పుత్రం=కొడుకును; వనం=అ యుండగుతనకొడుకునురాముని, నడవి
డవినిగూచి; ప్రస్థాపయిష్యతి=పం కిఁబంపుచున్నాఁడు; ఇతండు, మిగుల
పఁగలఁడు; సః (అధ్యాహృతము)=అ మూఖుండు; కేవలకాముకుండు. అ
ట్టి; రాజా=రాజయిన; దశరథః=దశర ని, జనులు, నన్ను, దూషింతురు.
థుండు; భృశం=మిక్కిలియు ; బాలి అని, తాత్పర్యము.
శః=మూఖుండు; కామాత్మా=కామ

వ్రతైశ్చ బ్రహ్మచరైశ్చ గురుభి శోపకర్షితః. ౮౪
భోగకాలే మహ త్కృచ్చిం పునరేవ ప్రపత్యతి

టీక||రామః (అధ్యాహృతము)= తను; ఉపకర్షితః = కృశించునట్లుసే
రాముండు; వ్రతైశ్చ=వ్రతములచేత యుంబడినాఁడు. పునరేవ = మఱలనే;
ను; బ్రహ్మచరైశ్చ=బ్రహ్మచారి ధర్మ భోగకాలే= భోగించుకాలమునందు;
ములచేతను; గురుభిశ్చ=గురువులచే మహత్=అధికమయిన; కృచ్చిం=క

బహుకాలము; అభిరక్షితాభిలు - కా
పాడబడినావుగదా!

పాపిష్ఠురాలవగుకై కేయా ! నేన
జ్ఞానంబున, నిన్ను, మెడకుండగులుకొని
యున్నయురివేసెకొనుద్రాటినింబోలె,

బహుకాలంబుకాపాడితిని; అత్యాద

ట్లు, ఆమనుష్యనింజంపునో, అట్లునీవు

నునన్నుజంపంజూచితివి.

అని, తాత్పర్యము.

రమమాణ స్వయా సాధం మృత్యుం త్వా నాథిలక్షయే. ౮౧

టీక|| అహం (అధ్యాత్మతము) = నే
ను; త్వయా సాధం = నీతోఁగూడ; రమ
మాణః = క్రీడించుచున్నవాఁడై; త్వాం =
నిన్ను; మృత్యుం = మృత్యువునుగా; నాథి

లక్షయే = ఎఱుంగను.

నేనిన్నిదినములు, నీతోఁగ్రీడించుచుం
డియు, నీవునాకుమృత్యువని, యెఱుంగం
జాలనైతిని. అని, తాత్పర్యము.

బాలో రహసి హస్తైః కృష్టసర్ప మివా స్పృశమ్

టీక|| అహం (అధ్యాత్మతము) = నే
ను; రహసి = వీకాంతమునందు; బాలో =
పిల్లవాఁడు; హస్తైః = చేతిచే; కృష్టసర్ప
మివ = తాచుచున్నామునుబోలె; త్వాం
(అధ్యాత్మతము) = నిన్ను; అస్పృశం =
తాఁకితిని.

దుకృష్టసర్పంబును నేతంబట్టుకొనున
ట్లు, నేను, నీహస్తంబునబట్టి, నిన్నుఁబెం
డ్లాడితిని. అకృష్టసర్పంబు బాలునిమ
రణంబునకుఁగారణంబగునట్లునీవు నా
చావునకుఁగారణంబవైతివి.

అని, తాత్పర్యము.

బాలుండజ్ఞానంబున నెవ్వరులేనప్పు

మయా హ్యపితృకః పుత్ర స్స మహాత్మా దురాత్మనా. ౮౨

టీక|| మహాత్మా = పూజ్యమగుస్వభా
వంబుగల; సః = ఆ; పుత్రః = కొడుకైన
రాముండు; దురాత్మనా = దుష్టస్వ
భావంబుగల; మయా = నాచేత; అపి
తృకః = తండ్రిలేనివాఁడు; తండ్రిఁగ

యవలసిన రక్షణాదులు లేనివాఁడను
ట; అభవత్ (అధ్యాత్మతము) హి =
అయినాఁడుగదా!

మహాత్ముండగునాకుమాయందురా
మునకు, దురాత్ముండనగు నేనుదండ్రు

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యకాండము. ౨౨

స ౧౨

గానుండియుఁ, దండియున్నందు వల | అని,తాత్పర్యము.
నంగలుగుసుఖంబులేకపోయినది.

తం తు మాం జీవలోకో యం నూన మాక్రోష్ట మహాతి

టీక||అయం=ఈ ; జీవలోకః = ట్టుటకు; అహాతి=తగును.
ప్రాణినమాహము;తం=అట్టి; మాం జనులందఱు,అట్టి దుమాకగుండ
తు=నన్నుఁగూచి=మాత్రము ; నూ నైననన్ను,నిశ్చయముగా, దూషింతు
నం=నిశ్చయముగా; అక్రోష్టం= తిరు. అని,తాత్పర్యము.

బాలిశో బత కామాత్మా రాజా దశరథో భృశమ్. ౮౩
య స్త్రికృతే ప్రియం పుత్రం వనం ప్రస్థాపయిష్యతి

టీక||యః=ఎవ్వఁడు ; స్త్రికృతే= మునందుబుద్ధిగలవాఁడు.
స్త్రికిఁగా; ప్రియం=సంతోషము గలి ఈదశరథుండాక(స్త్రికిఁగాను, బ్ర
గించు; పుత్రం=కొడుకును; వనం=ల యుండగుతనకొడుకునురాముని, నడవి
డవినిగూచి; ప్రస్థాపయిష్యతి=పం కిఁబంపుచున్నాఁడు; ఇతండు, మిగుల
పఁగలడో;నః (అధ్యాహృతము)=అ మూఁఖుండు; కేవలకాముకుండు,అ
ట్టి;రాజా=రాజయిన;దశరథః=దశర ని,జనులు,నన్ను,దూషింతురు.
థుండు; భృశం=మిక్కిలియు ; బాలి అని,తాత్పర్యము.
శః=మూఁఖుండు;కామాత్మా=కామ

వ్రతైశ్చ బ్రహ్మచర్యైశ్చ గురుభి శ్చోపకర్షితః. ౮౪
భోగకాలే మహా తృప్తిం పునరేవ ప్రపత్యతే

టీక||రామః (అధ్యాహృతము)- తను;ఉపకర్షితః = కృశించునట్లునె
రాముండు; వ్రతైశ్చ=వ్రతములచేత యుంబడినాడు.పునరేవ = మఱిలనే;
ను;బ్రహ్మచర్యైశ్చ=బ్రహ్మచారి ధర్మ భోగకాలే= భోగించుకాలమునందు;
ములచేతను; గురుభిశ్చ= గురువులచే మహాత్=అధికమయిన;కృచ్ఛ్రిం= క

ప్రమును; ప్రపత్స్యతే = పొందఁబోవుచు
న్నాఁడు.

రాముండు, ఇంతవఱకు; వ్రతంబుల
ను, బ్రహ్మచర్యంబుననుగురువులు సేయు
శిక్షలవలనను, మిగుల శ్రమపడి, యెంత

మాత్రమునుభవలేదు, ఇంక సుఖంబు
ను భవిష్యకాలంబునందును, అతనికి,
మజలనంతకన్నమహాకష్టంబు, వచ్చిన
ది. అని, తాత్పర్యము.

నాలం ద్వితీయం వచనం పుత్రో మాం ప్రతి భాషితుమ్. ౮౪
స వనం ప్రవ్రజే త్యుక్తో బాధ మిత్యేవ వత్సతి

టీక|| పుత్రః = కొడుకయిన రాముం
డు; మాం ప్రతి = నన్నుఁగూర్చి; ద్వితి
యం = రెండవ; వచనం = మాటను; భాషి
తుం = చెప్పఁటకు; నాలం = సమర్థుఁడ
కాఁడు; సః = ఆ రాముండు; “వనం = అడ
వినిగూర్చి; ప్రవ్రజ = పొమ్ము.” ఇతి = అని;
ఉక్తః = చెప్పఁబడినవాఁడై; బాధం =
మంచిది; ఇత్యేవ = అనియే; వత్సతి = చె

ప్పను.
నాకొడుకు రాముండు, నామాటకు రెం
డవమాటను జెప్పనేరఁడు; “నివడవికిఁ
బొమ్ము” అని, నేనెవనితోఁజెప్పఁగానే,
అందుకతండు “మంచి” దని చెప్పనే గా
ని, యెంతమాత్రముమాటవలకఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

యది మే రాఘవః కుర్యా ద్వనం గచ్ఛేతి చోదితః. ౮౫
ప్రతికూలం ప్రియం మే న్యా స్మశు వత్సః కరిష్యతి

టీక|| రాఘవః = రాముండు “వనం =
అడవిని; గచ్ఛ = పొందుము.” ఇతి = అని;
చోదితః = ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁడై;
మే = నాకు; ప్రతికూలం = విరోధమును;
కుర్యాద్వది = చేయునేని; తత్ (అధ్యా
పృతము) = అట్లు సేయుట; మే = నాకు;
ప్రియం = ఇష్టము; న్యాత్ = అగును. వత్స
స్తు = బిడ్డఁడగు రాముండు మాత్రము; నక

రిష్యతి = చేయఁడు.
నేను “వనంబునకుఁబొమ్ము” అని,
రామువాఁడైనవాఁడైన, యతండు నే
నుబోఁజాలను” అని, చెప్పినాయాజ్ఞనతి
క్రమించునేని, నాకదిప్రియముగా నుం
డు; రాముండు మాత్రము, అట్లు, ఎన్నటి
కిని, నాయాజ్ఞనతిక్రమింపఁడు.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము ౬౬౯

స ౧౨

శుద్ధభావో హి భావం మే న తు క్షాన్యతి రాఘవః. ౮౭

టీక॥ శుద్ధభావః=పరిశుద్ధంబగుహృదయముగల; రాఘవః = రాముండు; మే=నామొకఁ;-భావంతు= అభిప్రాయమును; నక్షాన్యతిహి-తెలిసికొనలేదుగదా!

పరిశుద్ధంబగు హృదయముగలవాఁడు, కావున, నతండు, నేనతండునాయాక్షాన తీక్రమించుటనాకిష్టమనితలంచి, యతనివ సంబునకుఁబొమ్మనిచెప్పటను, దెలిసికొనఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రాముం డెంతమాత్రముక పటములేసి

న వనం ప్రవ్రజే త్యక్తో బాధ మిత్యేవ వత్సరి

టీక॥ నః=ఆరాముండు; “వనం=అడవిని; ప్రవ్రజ=పొందుము” ఇతి=అని; తక్తో=చెప్పఁబడినవాఁడై; బాధం=మంచిది; ఇత్యేవ=అనియే; వత్సరి=చెప్పను.

కావున, రామునింబొలి, నేను, “సి వ్ర, అడవికిఁబొమ్ము” అనియాక్షాపింపఁ గానే, అందుకతండు, “మంచిది” అని, చెప్పనే, కాని, వేఱుమాటపలుకఁడు. అని, తాత్పర్యము.

రాఘవే హి వనం ప్రాప్తే సర్వలోకస్య ధిక్కారమ్. ౮౮
మృత్యు రక్షమణీయం మాం నయిష్యతి యమక్షయమ్

టీక॥ రాఘవే=రాముండు; వనం=అడవిని; ప్రాప్తే=పొందఁగానే; సర్వలోకస్య=(తృతీయార్థమందుపక్షి) సమస్తజనముచేత; ధిక్కారం=నిందింపఁబడినవాఁడను; అక్షమణీయం=క్షమింపఁగూడనివాఁడనగు; మాం=నన్ను; మృత్యుః=మృత్యువు; యమక్షయం=య

మునిగృహమును; నయిష్యతి=పొందింపఁగలఁడు.
రాముండడవికిఁబోఁగానే, మృత్యువు, ననుస్తజనులచేతను నిందింపఁబడుచున్ననన్ను, మహాపాపిష్ఠుండనగుటచే క్షమింపక, యమలోకంబునకుఁ, గొనిపోవును. అని, తాత్పర్యము.

మృతే మయి గతే రామే వనం మనుజువుంగవే. ౮౯

ఇష్టే మమ జనే శేషే కిం పాపం ప్రతిపత్స్యసే

టీక॥ మయి = నేను; మృతే = చావఁ	గలవు?
గా; మనుజువుంగవేపురుష శ్రేష్ఠుండ	నేను మృతుండయి, రాముండడవి
గు; రామే = రాముండు; వనం = అడవిని;	కింబోయినపిమ్మట, శేషించియుండు,
గతే = పొందఁగా; శేషే = మిగిలిన;	మ కౌసల్యమొదలగునాయిష్టజనులకు, మ
మ = నాయొక్క; ఇష్టే = ప్రియమయిన;	తోమి కష్టమను, శేయఁగోరుదున్నా
జనే = జనమునందు; కిం = ఏమి; పా	వు?
పం = కష్టమను; ప్రతిపత్స్యసే = చేయఁ	లని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యం మాం చ రామంచ పుత్రౌచ యచ హాస్యసి. ౯౦
దుఃఖా న్యసహతి దేవి మా మే వానుమరిష్యతి

టీక॥ త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవు;	డయి రాముండడవికిం బోయినపిమ్మ
కౌసల్యంచ = కౌసల్యను; మాంచ =	టంగౌసల్యయు మృతయగు; రాముని
నన్నును; రామంచ = రామని; పుత్రౌ	యందతిన్నహృత్తులుగలలక్ష్మణుండు
చ = కొడుకులయిన రామలక్ష్మణు	నుజచ్చును అట్లు శత్రుఘ్నుండునీవృత్తాం
లను; హాస్యసి యిది = విడుతు వేసి; దేవి =	తమువిన్నంతనే, పొంగింబులువిడుచు
రాణియగునుమిత్ర; దుఃఖాని = దుఃఖ	ను; ఇట్లునీవు, కౌసల్యను, నన్నును, రా
ములను; అసహతి = ఓర్వలేనిదై;	ముని, లక్ష్మణశత్రుఘ్నులను విడుతు వేసి
మాం = నన్ను; అనుమరిష్యతి = వెంబ	సుమిత్రయు, నీదుఃఖంబులసహింపలేక
డించినచ్చును.	నన్ననుగమించి, పొంగింబులువిడువం
రాముం డడవికిం బోవునేని నేను	గలదు. అని, తాత్పర్యము.
బ్రాణంబులు విడుతును; నేనుమృతుం	

కౌసల్యంచ సుమిత్రాంచ మాంచ పుత్రైః స్త్రీభిస్సహ. ౯౧
ప్రక్షిప్య సరకే సా త్వం కైకేయి సుఖితా భవ

టీక॥ కైకేయి = కైకేయా! సా = అట్టి; త్వం = నీవు; కౌసల్యంచ = కౌసల్య

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౭

స ౧౨

ను; సుమిత్రాంచ = సుమిత్రను; మాంచ =
నన్నును; త్రిభిః = ముగ్ధురయిన ; పు
త్రైస్సహ = కొడుకులతోఁగూడ; నర
కే = దుఃఖమునందుఁ ప్రక్షిప్త = పడఁద్రో
సి; సుఖితా = సుఖించునొందినదానపు;
భవ = అగుము.

కై కేయా! అతిక్రూరురాలవగు నీ
పు, కొసల్యన సుమిత్ర సన్నును నాకొ
డుకులు రామలక్ష్మణశత్రుఘ్నులమువ్వ
రను, దుఃఖించునొందునట్లు చేసి, నీవుమా
త్రము, సుఖించుగానుండుము.
అని, తాత్పర్యము.

మయా రామేణ చ శ్యక్తం శాశ్వతం సచ్చింతం గుణైః. ౯౧
ఇత్వా కుల మత్తోభ్య మాకలం పాలయిష్యసి

టిక॥ మయా = నాచేతను; రామే
ణచ = రామనిచేతను; శ్యక్తం = విడువఁ
బడినదియును; శాశ్వతం = నిత్యంబును;
గుణైః = గుణములచేత; సచ్చింతం =
పూజింపఁబడినదియును; అత్తోభ్యం =
కలఁతనొందఁ జేయఁగూడనిదియునగు;
ఇత్వా కులం = ఇత్వా కులంశమును;
రాజ్యముననుట; ఆకులం = కలఁతనొం

దనట్లుగా; పాలయిష్యసి = కాపాడఁగ
లపు.
శాశ్వతంబై గుణంబుల వినుతికెక్కిన
దియై, అత్తోభ్యంబై, నాచేతను రాము
నిచేతను విడువఁబడి, యుండు, నీ యిత్వా
కురాజ్యంబు, నిప్పుడు, నీవు, ఆకులంబు
గాఁబాలించెదవు.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రియం చే ద్భరతస్యైత రామ ప్రవాజనం భవేత్. ౯౩
మాస్త మే భరతః కాషీ త్రేతకృత్యం గతాయుషః

టిక॥ ఏతత్ = ఈ; రామప్రవాజ
నం = రామనడవికిఁబంపుట; భరతస్య =
భరతునకు; ప్రియం = ఇష్టము; భవే
చ్ఛేత్ = అగునేని; భరతః = భరతుఁడు;
గతాయుషః = పోయినయాయుస్సుగ
లచనిపోయినయనుట; మే = నాకు; పే

తకృత్యం = ప్రేతమునకుఁ జేయవలసిన
కార్యములను; మాకాషీత్ = చేయఁ
గూడదు. “స్త” అనునది పాదపూరణా
భము.
రామనడవికిఁ బంపుటనువిని, భర
తుండు సంతోషమునొందు నేని, నేను

౨౭౨ ప్రతిపదాంతర్గతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

తుండగునప్పుడు, నాకు, భరతుండు, చ | అని, తాత్పర్యము.
రమక్రియలు సేయఁదగఁడు.

హం తానాద్యే మమామిత్రే సకామా భవ కైకయి. ౯౪

టీక హంత=అయ్యో! అనార్యే=	పుఃఫవ=అగుము.
మృశురాలా! ఇమ=నాకు; అమిత్రే=శ	అయ్యో! మృశురాలా! నాకు శత్రు
త్తువైనదానా! కైకయి=కైకయీ!	నైనదానా! కైకయీ! రామునియం
రామే(అర్హాప్యతము) = రాముని	దుఃఖియుగలదానవగుము.
యందు; సకామా=ఇష్టముగలదాన	అని, తాత్పర్యము.

వృతే మయి గతే రామే వనం పురుషపుంగవే
సేవాసీం విధవా రాజ్యం సపుత్రా కారయిష్యసి. ౯౫

మయి=నేను; వృతే=చావఁగా;	కారయిష్యసి=చేయఁగలవు.
పురుషపుంగవే= పురుషశ్రేష్ఠుండగు;	సేవపుతుండము పురుషశ్రేష్ఠుండ
రామే=రాముండు; వనం=అడవిని;	గురాముండువనంబునకుఁబోయినపిమ్మ
తే=పొందఁగా; ఇదాసీం= ఇప్పుడు;	ట, నీవు, ముండమోపివై, నీకొడుకు భర
సా(త్వం)=అట్టినివు; విధవా= ముండ	తుంగూఁచి, దొరతనము సేయుదువు.
మోపివై; సపుత్రా= కొడుకుతోఁగూ	అని, తాత్పర్యము.
డినదానవై; రాజ్యం= దొరతనమును;	

త్వం రాజపుత్రీవాదేన స్యవసో మమ వేత్ససి
అకీతి=శ్చాతులా లోకే ధృవః పరిభవశ్చ మే. ౯౬
సర్వధూతేషు చావజ్ఞా యథాపాపకృత స్తథా

టీక త్వం=నీవు; రాజపుత్రీవాదే	హంబునందు; స్యవసః=ఉంటివి. పా
న=రాచకొమారతొయనెడువ్యాజము	పకృతః=పాపముసేయువానికి; య
చేత; మమ=నాయొక్క; వేత్ససి=గృ	థా=ఎట్లా; తథా=అట్లు; లోకే=ప్ర

పంచమందు; అక్షులః=సరిలేసి; అకీర్తిః
శ్చ=అపకీర్తియును; ధృవః=నిత్యమ
యిన; పశ్చిమశ్చ=తీరస్థులమును; స
ర్వభూతేషు=సమస్తపాణులయందు
ను; అచక్షాంతః=తెక్కవయ్యును; మే=
నాకు; ఆనన్ (అధ్యాత్మతము)=క
లిగినవి.

నీహియోష్టంబవు రాచకౌమ

తేయనెడురూపంబుననాయుంటనుం
టివి; అందువలన, బాపిష్ఠనకుంబోలే
నాకు, ఈలోకంబునసాటిలేనియపకీ
ర్తియును, ఎన్నటికిందఱుగనితీరస్థు
లంబును, సమస్తజీవజంతువులయెదు
టనల్పత్వంబును, గలిగినవి.
అని, తాత్పర్యము.

కథం రక్షైర్విసుర్యాత్వాగజాత్వైశ్చ ముహుర్ముహుః. ౯౭
పద్భ్యం రామో నహం జ్యేష్ఠో వత్సో మే విచరిష్యతి

టీక॥ మే=నాయొక్క; వత్స=బిడ్డ; గంగలందు?

డగు; విధుః=ప్రభువైన; రామః=రా
ముందు; ముహుర్ముహుః=వలస
లు; రక్షైః=రథములచేతను; గజా
త్వైశ్చ=ఏనుగులచేతను గజములచేత
ను; యాత్వా=పోయి; మహం జ్యేష్ఠం=పె
ద్దయడవియందు; పద్భ్యం=పాదము
లచేతను; కథం=ఎట్లు; విచరిష్యతి=చరు

నాక్రియపుత్రుడు ప్రభుండునగు
రాముండు, పలుమాఱురథంబులుగజం
బులుగజ్రంబులు మొదలగుచివ్యయానం
బులచిరుగుచుండి, యిప్పుడు, మహార
ణ్యంబునందు, బాదంబుల, నెట్లు, తిరు
గంగలందు? అని, తాత్పర్యము.

యస్య త్వాహంసమయే సూదాః కుండలధారిణిః ౯౮
అహం పూర్వా పచంతిస్త్వప్రశస్తం పానభోజనమ్
సకథన్న కషాయాణి తిక్తాని కటుకానిచ. ౯౯
భక్షయస్వస్య మాహారం సుతో మే వతేయిష్యతి

టీక॥ యస్య=ఎవనియొక్క; అహం=దలధారిణి=పోగులధరించిన; సూ
రసమయే=భోజనసమయమందు; కుం
దాః=వంటవారలు; అహం పూర్వా=

“నేనుముందు, నేనుముందు” అనుమాటలు; వత్సయివ్యతి=జీవించగలడు. గలవారలై; ప్రకృతం=శ్రేష్ఠమయిన; ఎవ్వండుఘజింపగోరఁగానే, కుం పానభోజనం=త్రాఁగఁదగినదియును డలంబులచే నలంకృతులగు వంటవాం జింపఁదగినదియునగునాహారమును; ప ద్మ, “నేనువంటచేసెదను, నేనువంట చంటిస్త=వండుచుండిరో; సః= అట్టి; చేసెదను” అనిపరువులిడుచుచు బ్రశ మే=నాయొక్క; సుతస్తు = కొడుకైన స్తంబునైన పానీయభోజనంబులను, వం రాముండును; కథన్న=ఎట్లు; కషాయా దుచుండిరో, అట్టివాకొడుకురాముం ణి=ఒకరుగలవానిని; తిక్తాని= చేదుగ డు, అడవియందుఒకరు చేదు కార మువీనితోఁగూడిన యాహారంబును భు లవానిని; కటుకానిచ=కారముగలవాని జింపుచు, నెట్లుజీవించగలడు? ని; వస్యం = అడవియందుఁబట్టిన; ఆ అని, తాత్పర్యము. హారం=ఆహారమును; భక్షయి= తి

మహాహావస్త్ర సంచితో ధూత్యా చిరసుఖోపితః. ౧౦౦
కాషాయ పరిధానస్తు కథం ధూమా నివస్యతి

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= రా ఎట్లు; నివస్యతి= ఉండఁగలడు? ముందు; మహాహావస్త్రసంచితః = రాముండు, అతిదాఘ్నంబులగువ మిక్కిలియుశ్రేష్ఠమయిన వస్త్రముచేఁ స్త్రంబులనుధరించి, యెంతకాలంబు గప్పఁబడినవాఁడును; చిరసుఖోపితః= గూర్చుండినను బహుసుఖముగా నుం బహు సుఖముగానుండు నా స్తరణము దురాస్తరణంబులపైఁ బరుండియుండి, పైనున్నవాఁడును; ధూత్యా=అయి; ముంక, వనంబున, గాషాయవస్త్రం కాషాయపరిధానస్తు = కాషాయవ బులఁగట్టికొనినేలపైఁ బరుండి, యె ణంబులగు వస్త్రములు గలవాడ ట్లుండఁగలడు? అని, తాత్పర్యము, య్య; ధూమా=నేలయందు; క, ౦=

కస్త్యై తద్దారుణం వాక్య మేవంవిధ మచింతితమ్. ౧౦౧
రామస్యా రణ్యగమనం భరత స్యాభిషేచనమ్

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౨౭౫

స ౧౨

టీక॥ రామస్య=రామునకు; అరణ్య
గమనం = అడవినిబొందుటయు; భరత
స్య=భరతునకు; అభిషేచనం = రా
జ్యాభిషేకమును ; ఏవంవిధం = ఈ
విధమయిన ; దారుణం = భయం
కరంబయిన ; అచింతితం = ఆలో
చింపబడని ; ఏతత్ = ఈ ; వా

క్యం=మాట; కస్య=ఎవ్వనియొక్క; వా
క్యం(అధ్యాహృతము)=మాట?
“రాముండడవికిఁబోవుట, భరతుం
డుపట్టాభిషిక్తుండగుట , యిట్టిదారు
ణమయిన, యీమాటను , ఎంతమా
త్రమునాలోచింపక, దెవ్వఁడునీకుప
దేశించినాడు? అని, తాత్పర్యము.

ధి గస్తు యోషితో రామ శతా స్సాన్వర్థా పరా స్సదా. ౧౦౨
నబ్రవీమి స్త్రియ స్సర్వా భరతస్యైవ మాతరమ్

టీక॥ శతాః=తెలియకుండుగిడుసే
యువారలును; సదా = ఎల్లప్పుడు;
సాన్వర్థాపరాః = తమకార్యమునందే
యాసక్తులును; యోషితః = స్త్రీలను
గూచిఁ; ధిక్ =మండుట; అస్తురామ=
అగుండాక. స్త్రియః=స్త్రీలను; స
ర్వాః=అందఱనుగూచిఁ; నబ్రవీమి=
చెప్పను. భరతస్య=భరతునియొక్క;
మాతరమేవ=తల్లియగు కైకేయిగూ
చియే; బ్రవీమి=చెప్పచున్నాను.

స్త్రీలందఱు, తెలియకుండునట్లు, కీ
డుసేయువారలు, ఎల్లప్పుడునుదమకా
ర్యమునందేయాసక్తులు, ఇతరులకార్య
మునెంతైననుసరకుసేయరు; స్త్రీలంద
ఱుమంచిపోవుదురుగాక; అయితే, పతి
వ్రతలగుస్త్రీలునున్నారు; కావున, ఈ
స్త్రీలనుదఱనుసేనునిందింపవొల్లను; భ
రతునితల్లియయిన కైకేయినిమాత్రమే
నిందించెదను.

అని, తాత్పర్యము.

అనర్థభావే స్థపరే నృశంసే
మమా నుతాపాయ నివిష్టభావే. ౧౦౩
కి మప్రియ పశ్యసి మన్నిమిత్తం
హితానుకారి జ్యభవాపిరామే

టీక॥ అనర్థభావే=అనర్థముగలిగించునట్టియభిప్రాయముగలదానా! అ

అహంపున దేవకుమారరూప
వలంకృతం తం సుత మావ్రజంతమ్. ౧౦౫
సందామి పశ్య స్మపి దగ్ధసేన
భవామి దృష్ట్యాచ పున ర్యువేవ

టీక॥ అహంపునః=నేనుమాత్రము; త్రీముపుత్రునయందుసాధారణప్రేమం
దేవకుమారరూపం= దేవతాపుత్రుని దేకాదు, విలక్షణంబుగా నున్నది; నాకు,
యొక్క- సౌందర్యముకంటెసౌందర్యము లేవ రుమారుండుంబోలె నహజనుండ
గలవాఁడును; అలంకృతం=అలంకరింపఁ
బడినవాఁడును; ఆవ్రజంతం= వచ్చుచు
న్నవాఁడునగు; తం=ఆ; సుతం=కొడుకై
నరాముని; దర్శనేనాపి= చూపుచేతనై
న, మారదృష్టి చేతనై నననుట; పశ్యక్=
చూచుచు; సందామి=సంతోషించుచు
న్నాను. దృష్ట్యాచ=చూచియు; పునః=
మఱల; యువేవ=యావనముగలవాఁడు
వలె; భవామి=అగుచున్నాను.

లోకంబుననితరులకువలె నానుమా.

త్రీముపుత్రునయందుసాధారణప్రేమం
దేకాదు, విలక్షణంబుగా నున్నది; నాకు,
లేవ రుమారుండుంబోలె నహజనుండ
ముడై, భూషణంబులనలంకరింపఁబడి,
మత్తగజేంద్రగవి నలచున, నాయొద్దకు
వచ్చుచున్న, రాముని, దవ్వలంజూడఁ
గా నే, బహుసంతోషము గలుగుచున్న
ది; అంత, నాసమీపమునవచ్చియున్నయ
తనిం జూచితినేని, నేనత వృద్ధుండ నై
నను, నాకప్పుడు, యావనంబుగలిగినవా
నికింబోలె, దేహపుష్టివీర్యోత్సాహంబు
లుగలుగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

వివాపి సూర్యేణ భవేన్న వృత్తి

రవషః తా వజ్రధరేణవాప. ౧౦౬

రామం తు గచ్ఛంత మిత స్సమీక్ష్య

జీవేన్న కచ్చి త్త్వితీ చేతనా మే

టీక॥ సూర్యేణవివాపి=సూర్యుండు గును. ఇతి=ఇటనుండి; గచ్ఛంతం=పో
లేకున్నను; అవషఃతా=వానకురియ పుచున్న; రామం = రాముని; సమీక్ష్య
నట్టి; వజ్రధరేణవాపి=ఇంద్రునిచేతనై తు=చూచినమాత్రముననె; కచ్చిత్తు=బ
నను; ప్రవృత్తి=లోకస్థితి; భవేత్=అ కానొకఁడువై నను; నజీవేత్=బ్రతుక

౨౭౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

దు.ఇతి=అని; మే = నాయొక్క; చేత
నా=అభిప్రాయము.

సూర్యుండు లేకున్నను, ఇంద్రుండు
వానగురియకున్నను, లోకంబులు, చ
క్కఁగానుండును; గాని, రాముండు, ఇ

చ్చటనుండి వనంబునకుంబోవుటను జూ
చునేని, యొక్క-జంతువయినను, జీవిం
పంజాలదు; అనినాయభిప్రాయము.
అని, తాత్పర్యము.

వినాశకామా మహితా మమిత్రా

మావాసయం మృత్యు మివాత్సన స్త్వామ్. ౧౦౭

చిరం బతాం కేన ధృతాని సప్తీ

మహావిషా తేన హతో స్తి మోహతో

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే
ను; వినాశకామాం=చేటునుగోరుదా
నవును; అహితాం = కీడుసేయుదాన
వును; అమిత్రాం= శత్రువైనదానవు
ను; అశ్వనః=నాయొక్క; మృత్యుమివ
(స్థితాం)=మృత్యువువలెనున్నదానవు
నగు; త్వం=నిన్ను; ఆవాసయం=ఉం
చితిని; మహావిషా= అధికమయినవిష
ముగల; సప్తీ=సర్పజాతివగు; త్వం(అ
ధ్యాహృతము)=నీవు; చిరం=బహుకా
లము; అం కేన=తొడచేత; ధృతా= ధ
రింపఁబడినదానవు; అని=అగుచున్నా
వు; బత=అయ్యో! తేన=అందుచేత;

మోహతో=అజ్ఞానమువలన; హతః=
వంపఁబడినవాఁడను; అస్తి= అగుచు
న్నాను.

నాచేటుఁగోరుచునాకుఁగీడుసేయు
దానవై శత్రువై మృత్యువుం బోలే ను
న్ననిన్ను, నేనింతకాలం బజ్జాసంబున,
నాయుంటనుంచుకొంటిని; అతివేగంబ
గువిషముగలసర్పంబవగునిన్నుఁ జెలియ
క, బహుకాలము, అంకంబునం జేర్చు
కొనియుంటంజేసి, యిప్పుడు, నీచేత,
నేనుజంపఁబడినాను.

అని, తాత్పర్యము.

మయాచ రామేణ సలక్ష్య జేన

ప్రశాస్తా హీనో భరత స్త్వయాసహ. ౧౦౮

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము ౨౭

స ౧౨

పురంచ రాష్ట్రంచ సహస్య బాంధవాన్
మమా హితానాం చ భవాభి హషిణీ

టీక||వయాచ=నాచేతను; సలక్ష్య
జేన=లక్ష్యమునతోఁగూడిన; రామేణ
చ=రామునిచేతను; హీనః=విడువఁ
బడిన; భరతః=భరతుఁడు; స్వయా=
సహ=నీతోఁగూడ; పురంచ=పట్టణము
ను, పట్టణముననుండుజనులనునట; రా
ష్ట్రంచ=రాజ్యంబును; రాజ్యంబున
నుండుజనులనునట, బాంధవాన్=బం
ధువులను; సహస్య=చలపి; ప్రశాస్త్రు=
దొరతనముసేయుఁగాక. త్వం(అధ్యా
త్మము)-నీవును; మమ=మాయొక్క;

అహితానాం=శత్రువులవిషయమై; అ
భిహర్షిణీ = సంతోషముగలదానవు;
భవ=అగము.

నాచేతను, లక్ష్యముచేతనురాము
నిచేతనువిడువఁబడి, భరతుఁడు, సిమ్మఁ
గూడి, పట్టణంబుననుండుజనులను, రా
జ్యంబుననున్నజనులను, బంధువుల, అం
దఱుంబంపి. దొరతనము సేయుఁగాక; నీ
వును, నాశత్రువులమైనవ్రతినంతోపంబు
లునెఱపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

నృశంసవృత్తే వ్యగ్రసప్రహరిణి
ప్రసహ్య వాక్యం య దిహ ద్య భాషసే. ౧౮౯
న నామ తే కేన ముఖా త్వతం త్యధో
విశ్లేషమాణా దశనా స్సహస్రధా

టీక|| నృశంసవృత్తే=దయలేనివ్యా
పారముగలదాచా! వ్యగ్రసప్రహరిణి=
విపత్కాలమునందుఁగొట్టుదానా! ఇ
హ=ఇచ్చట; అద్య = ఇప్పుడు; ప్రస
హ్య=స్వతంత్రించి; వాక్యం = మాట
ను; భాషసేయత్ = చెప్పుచున్నావనున
దియేదిగలదో; తతః (అధ్యాత్మ
ము)=అందువలన; తే=నీయొక్క; ము
ఖాత్=నోటనుండి; దశనాః=పండ్లు;

సహస్రధా = వేయివిధములుగా; విశ్లే
షమాణాః = రాలుచున్నవై; కేననా
మ=ఏకారణముచేత; అధః=క్రింద; నప
తంతి=పడవు?
దయలేనివ్యాపారముగలదానా! ఆ
విపత్కాలమునందుఁబ్రహరించుదానా!
నీవిప్పుడు, నాయెదుట, భార్యయుండవ
లసిన క్రమంబు నతిక్రమించి, స్వాతంత్ర్యంబున, నిట్టి, క్రూరవాక్యంబులాడు

౨౦౦ ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

చున్నావే; ఎందువలననిప్పుడు, నీనోట బరిలి, నేలంబడవు? అని, తాత్పర్యము.
సుండిపండ్లన్నియు, వేయిపటియలు గాఁ

న కించి దాహా హిత మప్రియం వచో
న వేత్తి రాషః పరుషాణి భాషితమ్. ౧౧౦
కథ న్ను రామే హ్యభిరామవాదిని
బ్రహ్మి దోషాన్ గుణనిర్వహన్తు తే

టీక॥ రాషః = రాముండ; అహి చున్నాన?

తం=కీడుగల్గించుచుదియు; అప్రియం =	రాముండ, కొంచెమయినను, హి
ఇష్టంబుకానిదియునగు; వచో= మాట	తంబుకానిమాటనుగాని, ప్రియంబుగా
ను; కించితే=కొంచెత్తైనచ; రాహ=చె	నిమాటనుగాని, పలుకఁడు, పరుషంబు
ప్పఁడు, పరుషాణి=కఠినములైనమాట	గామాటలాడుటకే యతనికిఁ దెలియ
లను; భాషితం=పలుకుటకు; నవేత్తి =	దు, అట్లునర్వజనులకునుప్రియంబులయి
ఎఱుంగఁడు అభిరామవాదిని= ప్రియ	నమాటలాడువాఁడనుగుణవంతుండని
వచనంబులఁ జెప్పవాఁడను; గుణనిర్వ	యందజీతేతను గొనియాడంబడువాఁ
సన్తుతే=గుణంబులచే నెల్లప్పుడునుబా	డునగు రామునియందు, అరణ్యంబు
గఁడఁబడినవాఁడుగను; రామేహి=రా	నకుం బంపవలసిన, దోషంబు లేమియు
మునియందును ; కథన్ను=ఎట్లు; దో	న్నవని, చెప్పఁగలన?
షాన్=దోషంబులను; బ్రహ్మి=చెప్ప	అని, తాత్పర్యము.

ప్రతామ్య వా ప్రజ్వల వా ప్రణశ్య వా
సహస్రశో వా స్ఫుటితా మహీం వ్రజ. ౧౧౧
సతే కరిష్యామి వచ స్సుదారుణమ్
మ మాహితం కేకయరాజపాంసని

టీక॥ కేకయరాజపాంసని = కేక ధ్యాహృతము)=నీవు; ప్రతామ్యవా=
యరాజులనుజేఱుచుదానా! త్వం (అ దుఃఖింపుము. ప్రజ్వలవా=మండుము.

ప్రణశ్యవా=నవ్వవగుము. సహస్రశః=వేయిపటియై; స్ఫుటితా=పగిలినదాననై; మహీం = భూమిని; క్రజవా=పొందుము. సుదారుణం= మిక్కిలియుభయంకరంబును; మమ = నాకు; అహీతం=కీడు సేయునదియునగు; తే=నీయొక్క; వచః=మాటను; సకరిష్యామి=చేయను.

కేకయరాజకులంబున వారలను జె

అపుట కైపుట్టినదానా! నీవు దుఃఖంబు నొందుము; కోపంబున మండిపొమ్ము; పర్వతంబునుండి వేయిపటియలుగా విడిగి నేలంబడుము; ఏమైనను జేసికొనుము; నీవేమిచేసినను, బరమ దారుణంబును, నాకుఁగీడుగావించునదియుఁగావున, నీవుకోరినదానినే జేయుటలేదు. అని, తాత్పర్యము.

క్షురోపమాం సత్య మసత్ప్రియం వదాం

ప్రదుష్టభావాం స్వకులోపఘాతీనీమ్. ౧౧౨

నజీవితం త్వం విషహేఽమనోరమాం

దిధక్షమాణాం హృదయం సబంధనమ్

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; క్షురోపమాం = మంగలకత్తితోఁ బోలిగలదానవును; సత్యం=విల్లపుడు; అసత్ప్రియం వదాం=అసత్యములయిన ప్రియవాక్యంబుల జెప్పదానవును; ప్రదుష్టభావాం=మిక్కిలియుఁజెడుగుతలంపుగలదానవును; స్వకులోపఘాతినీం=నావంశమును జంపుదానవును; అమనోరమాం = మనసునకుసంతోషము సేయనిదానవును; సబంధనం=మూలముతోఁగూడిన, ప్రాణమేమననునకు బంధనంబనివేదంబునందుఁజెప్పఁబడినదిగావున ప్రాణముతోఁగూడినయనుట;

హృదయం = మనసును; దిధక్షమాణాం=దహింప గోరు దానవునగు; త్వం=నిన్ను; జీవితం=బ్రతుకుటకు; నవిషహే=సహింపను.

మంగలకత్తియుంబోలె నతిక్రూరురాలవై యెప్పుడునుగపటప్రియవాక్యంబులువల్గుచు దుష్టాభిప్రాయంబుగలిగి, నాకులంబునునశింప జేయనిశ్చయించి నామనంబునకు దుఃఖంబు సేయుచు నాప్రాణంబును సాహృదయంబును దహింపఁగోరుచున్ననీవు జీవించి యుండుటం, బాడనొల్లను.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౨

న జీవితం మే స్తి పునః కుత స్సుఖమ్
 వినా త్త శే నాత్త వతః కతో రతిః. ౧౧౩
 మమా హితం దేవి న కర్తుం మహానీ
 స్పృశామి పాదావపి తే ప్రసీదమే

టీక॥ మే=నాకు; జీవితం = ప్రాణమును; నా స్తి=లేదు. పునః=ఇంకను; సుఖం=సౌఖ్యము; కుతః= ఏడది? ఆ త్తవతః=ప్రాణముగల ; మే(అధ్యాపృతము)=నాకు ; ఆత్త శేనవినా = కొడుకులేనప్పుడు; రతిః=సంతోషము; కుతః= ఏడది? దేవి = రాణివగుకై కయీ! మమ=నాకు; హితం=కీడును; కర్తుం=చేయుటకు; నాహానీ=తగవు. తే=నీయొక్క; పాదావపి= చరణములనైనను; స్పృశామి=తాఁకెదను.	మే=నాకొఱకు ; ప్రసీద=ప్రసన్నవగుము. నేనుజీవించియేయుండనేరను; నాకొకసుఖంబెక్కడిది? ఒకవేళజీవించియున్నను, నాకొడుకురాముండులేనప్పుడు నాకెక్కడిసంతోషము? నీవునాకుధార్యు; కావున, నాకునీవుకీడుసేయరాదు; నీపాదంబులంబట్టుకొనెదను; నాకుఁ బ్రసన్నవగుము. అనిదశర ఘండుకై కేయిలోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

స ధూమిపాలో విలపన్తు నాథవత్
 స్త్రియా గృహీతో హృదయేతి మాత్రయా. ౧౧౪
 పపాత దేవ్యా శ్వరణౌ ప్రసారితా
 పుభా వసంస్పృశ్య యథా తుర స్తథా

టీక॥ ధూమిపాలః= ధూమినిబా లించునట్టి; సః= ఆదశరఘండు; అతిమా త్రయా = స్త్రీమర్యాదనువిడిచినట్టి; స్త్రియా=కై కేయిచేత; హృదయే= మనసునందు; గృహీతః=గ్రహింపబ	డినవాడై; అనాథవత్=నాధుండులేని వానియట్లు; విలపన్ = ఏడ్చుచు; దేవ్యా=కై కేయియొక్క; ప్రసారితా= చాచబడిన; దశరణౌ=పాదములను; తురస్తథా= రెంటిని; అసంస్పృశ్య=
--	---

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩

స ౧౩

తాచక; ఆశురః=వ్యాధిగలవాడు; యట్లు; విలపించుచు, “ఇతండునమస్కర-
యథా=ఎట్లా; తథా = అట్లు; పపా-
త=పడెను.

భూమినిబాలించునట్టిదశరథుడు,
శ్రీమద్రావణకాండమించియున్న కైకే-
యియధీనమయినమనసుగలవాడు, గా-
వున, దాని నిగ్రహింపలేక, అనాధుని

రించునేమో, దానిగాకుండజేయవ-
లె”నని, కైకేయితలంచి మఱియొక్క-
ప్రక్కకు బాదంబులం జూచుటవలన
వానిస్పృశింపక, వ్యాధిగ్రస్తుండు, డి-
న్నట్టుండి దౌర్బల్యంబున, నేలంబడున-
ట్లు, నేలంబడెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, ద్వాదశశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, శ్రీరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ, ద్వాదశశస్సగః టిక,

ముగిసినది.

(అ)

శ్రీ యో ద శ స గ ణ ప్రా రంభః.

అతదహం నుహరాజం శయాన మతథోచితమ్

యయాతి మివ పుణ్యాంతే దేవలోకాత్పరిచ్ఛతమ్. ౧

అనథకయాపా సిద్ధాథా హ్యభీతా భయదశినీ

పున రాకారయామాస తమేవ వర మంగనా. ౨

టీక || అనథకయాపా=పాపస్వ దశరథునికున్న భయమునుజూడనిదియు
యాపురాలును; అసిద్ధాథా=అదేట ను; లేక, భయదర్శినీ(అని, విభాగము)=
నిశ్రయోజనముగలదియును; అభీతా= భయమును బాపునదియును, భయ
భయములేనిదియును; అభయదశినీ=మును గలుగఁ జేయునదియుననుట ;

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

అంగనా-స్త్రీయునగుకైకేయి; అత
దహాం=అట్టిదుఃఖమునకుఁ దగనివాఁ
డును; శయానం=నేలనుబరుండియున్న
వాఁడును; అతథోచితం=అట్లుండఁదగ
నివాఁడును; పుణ్యోతే=పుణ్యముయొ
క్క-నాశమునందు; దేవలోకాత్=స్వ
గ-మునుండి; పరిచ్యుతం=నేలంబడి
న; యయాతిమివ(స్థితం)=యయాతి
యుంబోలెనున్నవాఁడునగు; మహారా
జం=దశరథమహారాజును; పునః=మఱ
ల; తం=ఆ; వరమేవ=వరమునుగూ
చికయే; ఆకారయామాన=విలి
చెను.
అట్టిదుఃఖముభవించు దగనివాఁ

డును, అట్లు నేలంబరుండి యుండఁదగ
నివాఁడును, బుద్ధుంబంతయుఁ దఱచిరిగిన
పిమ్మటను ధూమికి వచ్చిన యయాతి
యుంబోలె బాపట్టుచున్నవాఁడునగు
దశరథమహారాజునాచి, వాపిమ్మరా
లై నీర్థముగాని ప్రయోజనంబుగలదై
బరాప వాదమునుండి భయముపడక,
దశరథునకుం గర్హముండు భయము
ను గణించి, దశరథుని వెంటిందు
చున్న కైకేయి, మఱి, నాచరంబు
విప్పవలయు ననిచెప్పటకైయే సం
బోధించెను.
ఆన, తాత్పర్యము.

త్వం కత్తసే మహారాజ సత్యవాదీ దృఢవ్రతః
మమ చేమం వరం కస్తా ద్విధాయిత మిచ్ఛసి.

టీక॥ మహారాజ=దశరథమహారా
జా॥ త్వం=నీవు; “సత్యవాదీ=సత్యము
నేచెప్పువాఁడను; దృఢవ్రతః=చేటుపా
టులేనివ్రతంబుగలవాఁడను” ఇతి (అ
ర్థావ్యుత్తము)=అని; కత్తసే=పూగ
దుకొనుచున్నావు, కస్తా=ఎందువల
న; మమ=నాయొక్క; ఇమం=ఈ; వ
రం=వరమును; విధాయితం=గ
ట్టిగాఁబట్టుకొనుటకు; ఇచ్ఛసి=కొరుచు

న్నావు!
దశరథమహారాజానికి, “నీమద
బృహదాదిను, పట్టినవ్రతంబుచేయవను”
అని, నన్నుఁ బూగదు కొనుచున్నావే;
ఎందువలన, నాకిచ్చెదననిచెప్పిన వరం
బుచెప్పవొల్లక, గట్టిగాఁ బట్టుకొనియు
న్నావే అని, కైకేయి, దశరథునితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము ౨౦౫

స ౧౩

ఏవ ముక్తస్తు కైకేయ్యా రాజా దశరథ స్తదా
ప్రత్యువాచ తతః క్రుద్ధో ముహూతం విహ్వలస్త్రివ. ౪

టీక॥ తదా=అప్పుడు; రాజా=రాజువాక్యాలంకారార్థము); ప్రత్యువా
జయిన; దశరథస్తు=దశరథుండును; కై చ=బదులుచెప్పెను.
కేయ్య= కైకేయిదేత; ఏవం=ఇట్లు; దశరథమహారాజువుడు, కైకేయి
ఉక్తి=చెప్పఁబడినవాడై; తతః=అం చెప్పినమాటవిని, కోపంబునొంది, కొం
తట; క్రుద్ధః=కోపంబునొందినవాడై; చెముసేపుమూర్ఛవోయి, యుతఁడెరి
ముహూతం=కొంచెముసేపు; విహ్వలస్త్రివ= వొంది, యిట్లని, చెప్పెను.
లక్=మూర్ఛవొందుచు, (“ఇవ” అనున అని, తాత్పర్యము.

మృతే మయి గతే రామే వనం మనుజువుంగవే
హంతా నార్యే మమా మిత్రే సకామా సుఖినీ భవ. ౫

టీక॥ హంత = ఆశ్చర్యము! అనా ముగలచానవు; భవ=అగుము.
ర్యే=దుష్టురాలా! మమ = నాకు; అమి ఆశ్చర్యము! ఇష్టికౌర్యమునే నెచ్చ
త్రే=శత్రువైనదానా! మయి=నేను; టనుబాడలేదు! దుష్టురాలా! నాకుశ
మృతే=చావఁగా; మనుజువుంగవే=మ ప్రువైనదానా! నేనుమరణంబునొంది,
నుష్టశ్రేష్ఠుండగు; రామే=రాముండు; రామండువనంబునకుఁబోయిన పిమ్మ
వనం=ల్కిడవిని; గతే=పోందఁగా; త్వం ట; నీవు, నీకోరు! వ్రేడేదుఁకొని, సుఖం
(అధ్యాహృతము)నీవు; సకామా=కో బుగానుండుము.
రికతోఁగూడినదానవై; సుఖినీ = సుఖ అని, తాత్పర్యము.

స్వగేపి ఖలు రామస్య కుశలం దైవవై రహమ్
ప్రత్యాజేశా దభిహితం ధారయిష్యే కథం బత. ౬

టీక॥ అహం=నేను; స్వగేపి ఖలు=నియొక్కర; కుశలం=క్షేమమును గూ
స్వగేమందుఁగూడ; రామస్య=రామ చి; దైవవై=దేవతలచేత; ప్రత్యా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సం ౩

దేశాత్-తిరస్కారమునలన; అభిహితం=చెప్పబడినమాటను; కథం=ఎట్లు; ధారియిష్యే=సహించును; అతి=అయ్యో!

నేనుస్వగృహమునకుఁబోయినను, అ

చచ్చట, కేవలము, రామునిక్షేమంబును గూచి, తిరస్కారభూర్వకంబుగాఁ జెప్పమాటలను, నేనెట్లు సహించుచుందును? అచ్చటను, నాకు దుఃఖమేకలుగును; అయ్యో! అని, తాత్పర్యము.

కైకేయ్యః ప్రియకామేన రామః ప్రవ్రాజితో మయా యది సత్యం బ్రవీ మ్యేత త్త దసత్యం భవిష్యతి. ౭

టీక || కైకేయ్యః=కైకేయియొక్క; ప్రియకామేన=సంతోషమునుగోరునట్టి; మయా=నాచేత; రామః=రాముఁడు; ప్రవ్రాజితః=అడవికిఁబంపఁబడెను." సత్యం=దబ్బుటకాని; ఏతత్=ఈమాటను; బ్రవీమియది=చెప్పుదునేని; తత్=అది, రామునితోనేను "నీకుచేపురాజ్యంబొసంగెదను" అనిజెప్పినది; అసత్యం=అబద్ధము; భవిష్యతి=కాఁగ

దు.

"కైకేయికిమున్ననేనురెండువరంబులిచ్చియుంటిని, ఆవరంబులలో మొకటికిఁగారామనడవికిఁబంపినాను" అని సత్యంబైనయీమాటను, జెప్పుదునేని, యింతకుమున్ననేనురామునితో "నీకుచేపురాజ్యంబిచ్చెదను" అనిజెప్పినమాట, యసత్యమగును.

అని, తాత్పర్యము.

అపుత్రేణ మయా పుత్ర శ్రమేణ మహతా మహాకా రామో లబ్ధో మహాబాహు స్స కథం త్యజ్యతే మయా. ౮

టీక|| అపుత్రేణ=కొడుకులేనట్టి; మయా=నాచేత; మహతా=అధికమయిన; శ్రమేణ=ప్రయాసముచేత; మహాకా=పూజ్యుఁడయిన, దుర్లభుఁడైనయనుట; పుత్రః=కొడుకగు; మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; రామః=

రాముఁడు; లబ్ధః=పొందఁబడినాఁడు. సః=అట్టిరాముఁడు; మయా=నాచేత; కథం=ఎట్లు; త్యజ్యతే=విడువఁబడుదున్నాఁడు.

నేనుమున్నకొడుకులులేకుండి, బహుశ్రమంబులుపడిదుర్లభుండుమహా

బాహుండునగు, రామునిఁ, గొడుకును | విడువఁగలను?
గాఁబడనినాను; అట్టిరాముని, నేనెట్లు | అని, తాత్పర్యము.

శూరశ్చ కృతవిద్యశ్చ జితక్రోధః క్షమాహరః
కథం కమలపత్రాక్షో మయా రామో వివాన్యతే. ౯

టీక||శూరశ్చ=యుద్ధమునందు భయముపడనివాఁడును; కృతవిద్యః = నేర్వబడినవిద్యలుగలవాఁడును; జితక్రోధః = జయించబడినకోపముగలవాఁడును; క్షమాహరః = ఓర్పువందాసక్తుఁడును; కమలపత్రాక్షః = తామరపూతేకులంబోలుకండ్లుగలవాఁడునగు ; రామో = రాముండు ; కథం = ఎట్లు; మయా = నా

చేత; వివాన్యతే = అడవికిఁబంపబడును?
యుద్ధమునందంతమాత్రముభయంబులేనివాఁడై, సమస్తవిద్యలు నేర్చి, కోపంబునుజయించి, యోర్పుగలిగి, తామరపూతేకులంబోలువిశాలంబులగు నేత్రంబుతోవెలుంగుచుండు, రాముని, నేనెట్లడవికిఁబంపుదును? అని, తాత్పర్యము.

కథ మిందీవరశ్యామం దీఘబాహుం మహాబలమ్
అధిరామ మహం రామం ప్రేషయిష్యామి దండకాఁ. ౧౦

టీక||అహం = నేను; ఇందీవరశ్యామం = నల్లకలువలుంబోలె నల్లనివాఁడును; దీఘబాహుం = నిడువైనచేతులుగలవాఁడును; మహాబలం = అధికమయినబలముగలవాఁడును; అధిరామం = సుందరుండునగు; రామం = రాముని; కథం = ఎట్లు; దండకాఁ = దండకారణ్యమును

గూర్చి; ప్రేషయిష్యామి = పంపఁగలను. నల్లకలువలుంబోలె శ్యామవర్ణంబుగలిగి, దీఘబాహుండై, యధికబలంబుగలవాఁడై, సర్వాంగసుందరుండై, యుండురాముని, నేనెట్లు, దండకారణ్యంబున, కంపుదును? అని, తాత్పర్యము.

సుఖానా మచితస్యై వ ద్యుతై రనుచితస్యచ
దుఃఖం నామా నుపశ్యేయం కథం రామస్య ధీమతః. ౧౧

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౩

టీక॥ సుఖానామేవ = సుఖములకు	చూతును?
మాత్రమే; ఉచితస్య = తగినవాఁడును;	సుఖంబులనుభవించుటకు మాత్రమే
దుఃఖైః = (షష్ఠ్యర్థమందుఁదృత్యై)	తగినవాఁడును, దుఃఖంబునుభవించఁదగ
దుఃఖములకు; అనుచితస్యచ = తగనివాఁ	నివాఁడునుబుద్ధిమంతుండునగు రామునికి
డును; ధీమతః = బుద్ధిమంతుండునగు; రా	దుఃఖంబురాఁగా, దాని, నేనేట్లుచూడఁ
మస్య = రామునియొక్క; దుఃఖం = దుఃఖ	గలను? అని, తాత్పర్యము.
మును; కథంనామ = ఎట్లు? పశ్యేయం =	

యది దుఃఖ మకృత్వా ద్య మమ సంక్రమణం భవేత్
అదుఃఖాహాస్య రామస్య తత స్సుఖ మవాప్నుయామ్. ౧౨

టీక॥ అద్య = ఇప్పుడు; అదుఃఖాహాస్య	మును; అవాప్నుయాం = పొందుదును.
స్య = దుఃఖమునకుఁదగినవాఁడుకానట్టి;	ఇప్పుడు, దుఃఖమునుభవించుటకెంత
రామస్య = రామనకు; దుఃఖం = దుఃఖ	మాత్రము దగినవాఁడుకానట్టి రామున
మును; అకృత్వా = చేయక; మమ = నా	కుదుఃఖంబు సేయకయే, నేనుమరణం
కు; సంక్రమణం = మరణము; భవేద్వది =	బునొందుదునేని, యదియే, నాకుసుఖం
అగునని; తతః = అంతట; సుఖం = సుఖ	బు. అని, తాత్పర్యము.

న్యశంసే పాపసంకల్పే రామం సత్యపరాక్రమమ్
కిం విప్రియేణ కైకేయి ప్రేయం యోజయసే మమ. ౧౩.

టీక॥ న్యశంసే = కూరురాల! పాప	విప్రియేణ = కీడుతో; యోజయసే = చే
సంకల్పే = పాపముసేయవలెననునభి	ర్చేదవు?
ప్రాయముగలదానా! కైకేయి = కైకే	దయలేనిదానా! పాపిష్ఠురాల!
యీ! మమ = నాకు; ప్రేయం = ఇష్టండు	కైకేయీ! నాకుఁబ్రయుండునుసత్యప
ను; సత్యపరాక్రమం = విచ్చలునువ్యర్థ	రాక్రమండునగు రామునరణ్యంబునకుఁ
ముకాని పరాక్రమంబుగలవాఁడునగు;	బోవలయుననియేలకోరుచున్నావు?
రామం = రాముని; కిం = ఎందుకొఱకు;	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము.

౧౩

అకీర్తి రతులాలొక ధ్రువః పరిభవశ్చమే

టీక॥ మీ(అధ్యాపృతము)=నాకు;
అతులా=సరిలేని; అకీర్తి=అపకీర్తి
యును; ధ్రువః=నిత్యమయిన; పరిభ
వశ్చ=అవమానమును; భవిష్యతి=
(అధ్యాపృతము)=కాగలదు.

ఇందువలన, నాకు, ఇంక నెచ్చటను
సాటిలేని అపకీర్తియును, ఇంక నెచ్చ
టకైనదఱుగని, అవమానమును, గలు
గును. అని, దశరథుండు, కైకేయికింజె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా విలపత స్తస్య పరిభ్రమిత చేతసః. ౧౪

అస్త మభ్యగమ త్సన్యో రజసిచాభ్య వతఃత

టీక॥ పరిభ్రమితచేతసః=తిరుగుడు
నొందిన మనసుగల; తస్య=ఆదశరథుం
డు; తథా=అట్లు; విలపతః=ఏడ్చుచుం
డఁగా; సూర్యః=సూర్యుండు; అస్త=
అస్తమయమును; అభ్యగమత్=పొందె
ను. రజసిచ=రాత్రీయును; అభ్యవతః=

త=వచ్చినది.
అట్లు, దశరథుండు తిరుగుడు వడిన
హృదయముతో, విలపించు చుండఁగా,
సూర్యుండ స్తమించెను; రాత్రివచ్చినది.
అని, తాత్పర్యము.

సా త్రియామా తథా తస్య చంద్రమండల మండితా. ౧౫

రాజ్ఞో విలపమానస్య న వ్యభాసత శర్వరీ

టీక॥ చంద్రమండలమండితా=చంద్ర
మండలముచే నలంకరింపబడినదియు
ను; త్రియామా=మూడుయములు
గలదియునగు; సా=ఆ; శర్వరీ=రాత్రి;
తథా=అట్లు; ఆతస్య=దుఃఖితుండు
ను; విలపమానస్య=ఏడ్చుచున్నవాడు
నగు; తస్య=ఆ; రాజ్ఞః=రాజైనదశర
థునకు; నవ్యభాసత=శోభింపలేదు; సం

తోషముగల్గింపలేదు.
ఆ రాత్రి, చంద్రమండలముచే నలంక
రింపబడినదయ్యు, నట్లుదుఃఖితుండయి
విలపించుచున్న, యాదశరథమహారా
జునకు, ఎంతమాత్రము, సంతోషము గ
ల్గింపలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

తదైవోష్ణం వినిశ్చ్యస్య నృధో దశరథో నృపః. ౧౬
విలలా పాతకవ ద్దుఃఖం గగనాన త్తలోచనః

టీక॥ వృధః=ముసలివాడగు; నృ వానికిదుఃఖముగల్గునట్లం గా; విలలాప-
పః= మనుష్యులచాలించునట్టి; దశర ఁద్యైను.
థః=దశరథమహారాజు; తదైవ=ఆలా నృధుండగు నానశరథమహారాజు,
గే; ఉష్ణం=వేడిగా; వినిశ్చ్యస్య=నిట్టూ ఆలాగే వేడిఁజ్ఞూర్చుచున్నచి, రోగా
ర్చులువుచ్చి; ఆతకవత్=మహారోగా మలంబిడింపబడినవానివలెగా, నాకా
దులచేబిడింపబడువాడువలె; గగనా శంఖంబూచి, నేను వానికి నదుఃఖముగల్గు
న త్తలోచనః=ఆకాశమునందుసంబం నట్లుగా, నిట్లు, నలపించెను.
ధించినకండ్లుగలవాడై; దుఃఖం=విను అని, రాన్వీయము.

నప్రభాతం త్వయేచ్ఛామి నిశే నక్షత్రభూషణే. ౧౭
క్రియతాం మేద యా భద్రే మయాంయం రచితో జలిః

టీక॥ నక్షత్రభూషణే=నక్షత్రములే ఈ; అంబుడి=చేమోడ్చు; రచితః=చే
యాభరణములుగాఁగల; నిశే=రాత్రీ! యుబయిది.
త్వయా=నీచేత; ప్రభాతం=తెల్లవాలు నక్షత్రములే నలంకరింపబడిన
టను; నేచ్ఛామి=ఇచ్చింపను. మే=నా రాత్రీ! నివు తెల్లవాడవలదు; నాయందు
కొఱకు; దయా=కృపను; క్రియతాం= దయఁముంచుము; గుడిగో, చేసెనుమొగి
చేయఁబడుగాక. భద్రే=మంగళకరం ద్వీకరమగుచుండుచున్నాను.
వగు రాత్రీ! మయా=నాచేత; అయం= అని, రాన్వీయము.

అభవా గమ్యతాం శీఘ్రం నాహ మిచ్ఛామి నిఘ్నతామ్. ౧౮
సృశంసాం కైకయాం ద్రప్తుం యశ్చ్యోతే వ్యసనం మహత్

టీక॥ అభవా = అటుగాదేని; శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; గమ్యతాం=పోవు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యకాండము. ౨౦

సం ౩

టయగుఁగాక. యత్యుతే=ఎవ్వతెకుఁ
గా; మహాత్=గొప్పదైన; వ్యసనం=
దుఃఖము; భవతి (అధ్యాహృతము)=అ
గుచున్నదా; తాం=అట్టి; సిఘ్నం=
తాం=దయలేసెడియు; నృశంసాం=
కూర్మరాలునగు; కైకయాం=కైకయి
స; ద్రష్టుం=చూచుటకు; అహం=నే

ను; నేచ్ఛామి=ఇచ్చింపను.
అటుగాదేని, యారాత్రి శీఘ్రము
గాఁడెల్లవాఁడుగాక; నాకిట్టిమహాదుః
ఖమునుగల్గించునట్టి, నిర్దయురాలును,
గ్రూరురాలునగుకైకయింజూడనాకిష్ట
ములేదు. అని, దశరథుండు, విలపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్త్యా రహో రాజా కైకేయాం సంయతాంజలిః. ౧౯
ప్రసాదయామాస పునః కైకేయాం చేవ మబ్రవీత్

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు;
ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చెప్పి; తతః=అ
టుపిమ్మట; సంయతాంజలిః=కట్టబ
డించేమోద్యగలవాడై; కైకేయాం=
కైకేయి; పునః=మఱి; ప్రసాదయా
మాస=ఁజూపింపెను; కైకేయాం=కై

కేయిగూచి; ఇదంచ=ఈమాటను;
అబ్రవీత్=పలికెను.
ఇట్లువిలపించి, యంత, దశరథమ
హారాజుచేతులు మొగిల్చికొని, మఱల
కైకేయిననునయింపుచు, కైకేయితో
సిట్టని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సాధువృత్తస్య దీనస్య త్వద్గతస్య గతాయుషః. ౨౦
ప్రసాదః క్రియతాం నేవి భద్రై రాజ్ఞో విశేషతః.

టీక॥ భద్రే=మంగళస్వరూపిణివ
గు; నేవి=రాణివయినకైకేయా; సా
ధువృత్తస్య=మంచియారముగల
వాడను; దీనస్య=దుఃఖితుండను; త్వద్
గతస్య=నిన్నుఁబొందినవాడను; గతా
యుషః=పోయినయాయుస్సు గలవాఁ

డను, అంతయుఁ గడచి కొంచెముమి
గిలియున్న జీవితకాలముగలవాడనను
ట; విశేషతః=విశేషమువలన; రాజ్ఞః=
రాజునగునాకు; ప్రసాదః=అనుగ్రహ
ము; క్రియతాం=చేయుము.
కైకేయా! నీవుమంగళస్వరూపిణి

వి, నాకు భార్య పుట్టింది నములు మంచి
యాచారములు గలిగియున్న వాడను,
దుఃఖితుండను, నిన్ను శరణొందియున్న
వాడను, నేడో లేవో చావంబోవు
వాడను, విశేషించి నీకు బ్రభుండును.

అట్లు, నేను, అసత్యము నొనరించుచు,
మహావ్యసనమున మునుంగితిని, నా
మీద నమ్మకములు. నేయుము,
అని, తాత్పర్యము.

శూన్య సఖులు సుశ్రోణి వేదవేదం నమదా మృగిమి. ౧౦౩
కురు సాధు ప్రసాదం మేరూ లేనప్పుడు మృగిమి

టీక॥ సుశ్రోణి = సుందరములయిన
పిఱుండులుగలకై కేయూ! శూన్య = ఎ
వ్వరును లేనిబొటియందు; మయీ =
నాచేత; ఇదం = ఈ రామాధిపేక వృ
త్తాంతము; నోదాహృతంఖలు = చె
ప్పబడలేదుగదా! మే = నాకొఱకు ;
ప్రసాదం = అనుగ్రహమును; సాధు =
చక్కగా; కురు = చేయుము. చాలే =
చిన్నదానా; సహృదయా = మంచిచు
ననుగలదానపు; అసిహా = అగుదున్నా
వుగదా!

సుందరములయిన పిఱుండులు గల
కై కేయూ! నేనిమాటను వివరును లే
నిచో బలజెప్పలేదు, రాజులు మున్నగు

వారును మునుంగితిని చావంబోవు; కావు
ననేను నమ్మబాధించుచును; నాయం
ముచింతించు నమ్మకములయందు ముగిసి
వ్రతులయిన ననుగలదానపు.

అని, తాత్పర్యము.
లేక; శూన్య = బుద్ధిలేనివాడ
నగు; మయీ = నాచేత; నేషమున
మానము.

నేను బుద్ధిలేక, యీ రాముని కభిషే
కము చేసెదననుమాటం జెప్పిచాను; శూ
న్య, నాకేనప్పుడొకప్పుడు రాకుండు న
ట్లు నాయందును గ్రహించుచుము; నీ
శ్రమలయినను గలదానపు.

అని, తాత్పర్యము.

ప్రసీద జేచి రామోమే త్వద్దశం రాజ్య మవ్యయమ్. ౧౦౪
లభతా మసితాపాంగే యశః పర మవాత్మహి

టీక॥ అసితాపాంగే = నల్లని కడకండ్లుగల; జేచి = రాజివగు కైక

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౨౩

స ౧౩

<p>యా! ప్రసీద=ప్రసన్నువగుము. మే= నాయెక్కి- (కొడుకైన) మరా;= రాముడు; త్వత్తత్తం=నేచేసివ్వఁ బడిన; అవ్యయం=నాశములేని; రాజ్యం= దొరతనమును; లభితాం=పోందుంగాక. పరిం=అధికమయిన; యశః=కీర్తి; అవాప్నుహి=పొందుము</p>	<p>నల్లని కడకండ్లుగల కైకేయా! కోపంబుపెడువుము; నీవేవరబలంబున నావలన రాజ్యంబునుగ్రహించి వలలన న్యాయంబగునారాజ్యంబురాముచిచ్చి, మల్లొకంబులను వినుతికెక్కిన కీర్తిక. బాండుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మమ రామస్య లోకస్య గురూతాం భరణస్యచ. ౨౩
ప్రియ మేత ధురు శ్రోణి కురు చారు ముఖేషశే

<p>టీక గురుశ్రోణి= పెద్దపిలుందులుగలదానవు; చారుముఖేశశే= సుందరములయినముఖంబునుగండ్లునుగలదానవగుకైకేయా! మమ=నాకును; రామస్య=రామునకును; లోకస్య=ప్రపంచమునకును ; గురూతాం=పెద్దలకును; భరణస్యచ=భరణనకును ; ప్రియం=ఇష్టమయిన; ఎతత్=దీని; కురు=చేయుము.</p>	<p>ర ముఖంబును సుందరములయిన కండ్లునుగలదాన వగు కైకేయా! నీవువరంబునకై నావలనరాజ్యంబుగ్రహించి వలలనీవేరాముచిచ్చుచేసి, నాకురామునకును బ్రపంచమునకును గురువులకునుభరణనకును, సంతోషంబగును; ఇష్టుచేయుము. అని, దశరథుండు కైకేయితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

పెద్దపిలుందులుగలదానవు సుంద

విశుద్ధభావస్య సుషుప్తభావా
తామ్రేక్షణ స్యా శ్రుకలస్య రాజ్ఞః. ౨౪
శ్రుత్వా విచిత్రం కరుణంవిలాపమ్
భతుః స్వశంసా న చకార వాక్యమ్

టీక || సుషుప్తభావా=మిక్కిలియుచెడ్డహృదయముగలదియు ; స్వశంసా=

గూరురాలునగుకై కేయి; విశుద్ధభావ ర = చేయలేదు.

నన్నుచరిశుద్ధమయినహృదయము గల
వాండ్రును; తామ్రేక్షణస్య = ఎఱ్ఱఃకం
ద్లుగలవాండ్రును; అశుకలస్య = కన్నీ
ర్లతో సేరినవాండ్రునగు; రాజ్ఞః = దశర
థమహారాజుయొక్క; విచిత్రం = నానా
విధంబును; కరుణం = వినువారికి దయ
గల్గించునదియనగు; విలాపం = ఏడ్పు
ను; శ్రుత్వా = విని; భతుః = పెనిమిటి
యొక్క; వాక్యం = మాటను; నచకా

మిక్కిలియుదుష్టమయిన హృదయ
ముగలదియును, గూరురాలునగు కై
కేయి, పరశుద్ధహృదయుండును, దుష్ట
భంబుచే నెఱ్ఱనైనకండ్లుగల్గి, కన్నీర్లతో
రిడియించువాండ్రునగు దశరథమహా
రాజు, నానావిధముగా వినువారికిని ద
యగల్గునట్లుగా, నెంతవలపించినను, అ
తనిమాటప్రకారము, చేయలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

తతస్స రాజా పునరేవ మూర్ఛితః

ప్రియా మదుష్టాం ప్రతికూలభాషిణీమ్. ౨౫

సమీక్ష్య పుత్రస్య వివాసనం ప్రతి

క్షితౌ వినంశ్చో నపపాత దుఃఖితః

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; సః = ఆ;
రాజా = దశరథమహారాజు ; అదు
ష్టాం = పూర్వముదుష్టరాజుకానిది
యును; పుత్రస్య = కొడుకైన రాము
నియొక్క; వివాసనం ప్రతి = అడవికి బం
పుటనుగూచిక; ప్రతికూలభాషిణీం =
ప్రతికూలముగా మాటలాడు చున్నది
యునగు; ప్రియాం = ప్రియురాలిని; స
మీక్ష్య = చక్క గాచూచి; దుఃఖితః =
దుఃఖమునొందినవాడై ; పునరేవ =
మఱిసే; మూర్ఛితః = మూర్ఛనొంది

నవాడై; వినంశ్చో = తెలివితేనివాడై,
క్షితౌ = భూమియందు; నపపాత =
పడెను.
అని, నాదశరథమహారాజు, పూర్వ
ముతనకుమిగుల ననుకూలయై పతివ్రత
గానున్న యాకైకేయి, యిప్పుడు, రా
మునడవికి బంపుమని యంతప్రతికూల
ముగా మాటలాడుటంబూచి, చేయున
దిదోచక, దుఃఖమున, మఱిల మూర్ఛ
నొంది, దేహంబుమఱిచినేలంబడెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౯౫

స ౧౩

ఇతీవ రాజ్ఞో వ్యధితస్య సా నిశా
జగామ ఘోరం శ్వసతో వనస్పిసం. ౨౬
విబోధ్యమానః ప్రతిబోధనం తదా
నివారయామాన స రాజ సత్తమః

టీక|| ఇతి=ఇట్లు; (“ఇవ” అనునది
వాక్యాలంకారార్థము); వనస్పిసం=
మంచిమనసుగల; రాజ్ఞః= దశరథుఁ
డు; వ్యధితస్య = దుఃఖితుడై; ఘో
రం = భయంకరముగా; శ్వసతో=ని
ట్టూర్పులుపుచ్చుచుండగా; సా= ఆ;
నిశా=రాత్రి; జగామ=పోయినది. త
దా=అప్పుడు; సః=ఆ ; రాజసత్త
మః=రాజశ్రేష్ఠుడగు దశరథుండు; వి
బోధ్యమానః= మేలుకొలుపఁ బడుచు
న్నవాడై; ప్రతిబోధనం=మేలుకొలు

పుటను; నివారయామాన= నిశ్చేషెను.
ఇట్లుమంచి వనసుగల దశరథ మ
హారాజు, దుఃఖితుడై చూపులకు
భయముగల్గినట్లు నిట్టూర్పులు పుచ్చు
చుండగా నేయారాత్రి, గడచినది; అం
తరబ్రాతకాలమునందు, నైతాళికప్ర
భృతుల దశరథుని మేలుకొలుప నా
రంభింపఁగా నే, దశరథుండట్లు మేలుకొ
లుపనకొఱలేదని యాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషేఽ, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, త్రయోదశస్కంఠి.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థవంధికాఖ్యానం బగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ త్రయోదశస్కంఠిక,
ముగిసినది.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

అ

చ తు ద క శ స గ క స్రా ర ం భః.

పుత్రతోకా దిశం పాపా విసంజ్ఞం పతిశం భువి
వివేష్టమాన మువ్వీత్య నైశ్వాక మివ మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ పాపా = పాపము సేయునట్టి నవశరభుని; ఉవ్వీత్య = చూచి; ఇట్టి; సా = అకై కేయి; పుత్రతోకాదిశం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
తం = కొడుకును గుఱించిన దుఃఖముచే పాపిష్ఠురాలును యాకై కేయి, పువీకింపఁబడినవాఁడును; విసంజ్ఞం = తెలివితేలికలేనివాఁడును; భువి = నేలయందు; పుత్రదుఃఖమునందీకింపఁబడినవాడై, మైమిలించుచున్నవాఁడును; పతిశం = పడినవాఁడును; వివేష్టమానం = పొరలుచున్న వాఁడునగు; విహారాబంజూచి, యిట్లుని, చెప్పెను.
నైశ్వాకం = ఇశ్వాకువంశమునందుఁబు అని, తాత్పర్యము.

పాపం కృతై వ కిమిదం మమ సంశ్రుత్య సంశ్రవమ్
శేషే టీతితలే సన్న స్థిత్యా స్థాతుం త్వ మహాసి. ౨

టీక॥ త్వం = నీవు; మమ = నాకు; సంశ్రవం = ప్రతిజ్ఞను; సంశ్రుత్య = ప్రతిజ్ఞ సేసి, ప్రతిజ్ఞ తప్పటచేనధమంబు సేయఁచరించి, యిట్లును; భితుండవై నేలంబరుండియున్నావు; దీన సేవియుఁ బ్రయోజనంబులేదు; నీవు సత్యంబు పరిపాలించుట యను మర్యాదనవలంబించువు.
ఇదం = ఇది; కిం = ఎందుకు? స్థిత్యా = మర్యాదయందు; స్థాతుం = ఉండుటకు; అహాసి = తగుదువు.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాయకాండము. ౩

సగర

ఆహు స్సత్యంహి పరమం ధర్మం ధర్మ విదో జనాః
సత్య మాశ్రిత్య హి మయా త్వంచ ధర్మం ప్రచోదితః. ౩

టీక॥ ధర్మవిదః=ధర్మము నెఱింగిన; జనాః=జనులు; సత్యం= సత్యమును; పరమం=ఉత్కృష్టమయిన ; ధర్మం = ధర్మమునుగా; ఆహు హి=చెప్పుచున్నారుగదా ! మయా చ=నాచేతను; సత్యం=సత్యరూపమయిన; ధర్మం=ధర్మమును; ఆశ్రిత్య హి=అవలంబించియే; త్వం = నీవు;

ప్రచోదితః=ప్రేరేపించబడినావు. ధర్మము నెఱింగిన పెద్దలు “సత్యంచే పరమధర్మం” బనిచెప్పుచుండురుగదా! నేనుసత్యరూపంబగు పరమధర్మము నవలంబించియే, వరం బిచ్చి, నిన్నడిగినాను. అని, తాత్పర్యము.

సంశ్రుత్య తై బ్య శ్శేన్యాయ స్వాం తనుం జగతీపతిః
ప్రదాయ పక్షిణే రాజ్ జగామ గతి ముత్తమామ్. ౪

టీక॥ రాజ్ = దశరథమహారాజు! ములను; జగామ=పొందెను. జా! జగతీపతిః=ధూమికీంద్రుడువై స; దశరథమహారాజా ! మున్ను నైతై బ్య=నైబ్యుండనురాజు; సంశ్రుత్య=బ్యుండనురాజు ప్రతిజ్ఞ చేసి, దానిప్రతిజ్ఞ చేసి; పక్షిణే=పక్షియయిన; శ్శేన్యాయ=డేగకొఱకు; స్వాం=తనదైన; తనుం=దేహమును; ప్రదాయ=ఇచ్చి; ఉత్తమాం=శ్రేష్ఠమయిన; గతిం=స్థానములను; జగామ=పొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా హ్యులరగై స్తేజస్వీ ద్రాష్టాణే వేదపారగే
యాచమానే స్వకే నేత్రే ఉద్భృత్యాఽ విమనా దదా. ౫

టీక॥ తథా=అట్లు; తేజస్వీ= అధికమయిన ప్రభావముగల; అలరగి=

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

సంగ

౧౯౮

అలరుండనువాడు; వేదపారగే=వేదములయంతము నెఱింగిన; బ్రాహ్మణే=బ్రాహ్మణుడు; స్వకే=తనవై; న; నేత్రే=కండ్లను; యాచమానే=ఆడగఁగా; అవినునా=దుఃఖములేనివాడై; ఉద్భృత్య=పెఱికి; వదాహి=ఇచ్చెనుగదా!

అట్లు, మహాప్రభావుండగు నలరుండు, తననేత్రంబుల వేదపారగుడగు నొకబ్రాహ్మణుడు యాచింపఁగా, నంతమాత్రమును మనంబునదుఃఖంబునొందక, తననేత్రంబులంబెఱికి, ఆబ్రాహ్మణుని కిచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

సరితాంతు పతి స్వల్పం మర్యాదాం సత్య మన్వితః
సత్యానురోధా త్సమయే స్వాం వేలాం నాతవతఃతే. ౬

టీక॥ సరితాంతు=నదులకును; పతి=ప్రభుండగుసముద్రుండు; సత్యం=సత్యమును; అన్వితః=పొందినవాడై; సమయే=వృద్ధికాలమునందు; సత్యానురోధాత్=సత్యముయొక్కరాయనుసరించుటవలన; స్వల్పం=మిక్కిలియు; జిన్నదియగు; మర్యాదాం=తనకుఁ బాలిమేరయ్యిన; స్వాం=తనదైన; వే

లాం=గట్టును; నాతవతఃతే=అతిక్రమింపఁడు. నదులకన్నటికిని బ్రభువయిన సముద్రుండును సత్యంబుననుసరించియె, తనకువృద్ధికలుగు కాలంబులందును, మిక్కిలియుఁ జిన్నదైనచేలియలి కట్టును, దాటకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

సత్య మేకపదం బ్రహ్మ సత్యే ధర్మః ప్రతిష్ఠితః
సత్యమేవా త్మయా వేదా స్సత్యేనైవా ప్యతే పరమ్. ౭

టీక॥ సత్యం=సత్యము; ఏకపదం=ముఖ్యమైనప్రాప్యస్థానంబగు, లేక, ఒకపదమైన, ఓంకారరూపమైనయనుట; బ్రహ్మ=బ్రహ్మము. సత్యే=సత్యమునం

దు; ధర్మః=ధర్మము; ప్రతిష్ఠితః=స్థాపింపఁబడినది. అత్మయా=నాశములేని; వేదాః=వేదములు; సత్యమేవ=సత్యమే; సత్యమునేచెప్పుచున్నవనుట. సత్యేనై

౧౯౮

౧౯౮

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము. ౩౭

సగళ

వ=సత్యముచేతనే; పరం = శ్రేష్ఠప్రస్థింపఁబడియున్నది; నిత్యములగు వేద యోజనము; ఆప్యతే= పొందఁబడుచు ములన్నియు సత్యమే ప్రధానమనిచెప్పుచున్నది; సత్యమున్నచో, పరమ పురుషుని, సత్యమును మోక్షము మొందవచ్చును.

సత్యమే, పరమప్రాప్యంబును ఓం పాథంబగు మోక్షము మొందవచ్చును. కారరూపంబునగు బ్రహ్మము; సత్య అని, తాత్పర్యము. ముందుచే, ధర్మమంబున బ్రతి

సత్యం సమనువత్ స్వయం ధర్మే ధృతా మతిః

సఫల స్సవరో మేస్తు వరదో హ్యసి సత్తమ. ౮

టీక॥ సత్తమ=శ్రేష్ఠుడవగుదశరథుఁ గదా!

దా! ధర్మే=ధర్మమునందు; మతిః= నీవు, అందఱిలోను శ్రేష్ఠుడవనినను బుద్ధి; పృతాయది=ధరింపఁబడినదగునే తికెక్కినవాడవు; నీకు ధర్మమునందు ని, స్థిరమగు నేనియునుట; సత్యం = సత్య బుద్ధిస్థిరంబుగానుండు నేని, సత్యంబున క మును; సమనువత్ స్వ=అనుసరింపుము. స్మనధికంబగునొండు ధర్మంబు లేదు మే=నాయొక్క; సః=ఆ; వరః=వర కావున, సత్యంబుననుసరింపుము; నేను ము; సఫలః=ఫలముతోఁగూడినది; అ గోరినవరంబునఫలముగాఁ జేయుము; స్తు=అగుఁగాక. వరదః = వరంబులని నీవందఱికిని వరంబులనిచ్చువాడవు గ చ్చువాడవు; అసిహి = అగుచున్నావు దా! అని, తాత్పర్యము.

ధర్మస్యేహభికామార్థం మమ చైవాభివోదనాత్

ప్రవాజయ సుతం రామం త్రి ఖలు త్వాం బ్రవీ మ్యహమ్. ౯

టీక॥ ఇహ=ఇప్పుడు; ధర్మస్య=ధర్మముయొక్క; అభికామార్థం=కో న; రామం=రాముని; ప్రవాజయ= అరుటకొఱకు, సిద్ధించుటకొఱకునుట; మ డవికిఁబంపుము. అహం=నేను; త్వాం= ను=నాయొక్క; అభివోదనాచైవ = నిన్ను గూచి; త్రి=మూడుమాటలు;

305 ప్రతిపదాంశ్రితీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

ప్రవీమిఖలు—చెప్పచున్నానుగదా!	నురామనడవికింబంపుము; నేనునీకు ము
ఇప్పుడు, ధమకంబునీర్థించుట కొఱ	మ్మాటులు చెప్పచున్నాను.
కును, నేను బ్రేరించుటవలనను, నీకొడుకు	అని, తాత్పర్యము.

సమయంచ మమాశ్చేపం యచి త్వం న కరిష్యసి
అగ్రత స్తే పరిత్యక్తా పరిత్యక్త్యామి జీవిషమ్. ౧౦

టీక॥ ఆర్య=పూజ్యుడవగు దశర	చెడను.
ధుండా! త్వం=నీవు; మమ = నాయు	పూజ్యుడవగుదశరధుండా! నీవున
కొ; ఇమం=ఈ; సమయంచ = ప్రతి	నుగోరినట్లురామనడవికిం బండుకుందు
జ్ఞను; నకరిష్యసియది=చేయవేసి; అ	వేసి, నేనుచేసెట్లువిడవబడిన దాన
హం (అధ్యాహృతము)=నేను ; పరి	నై, జీవింపజాలననియెడుటనే ప్రా
త్యక్తా=విడువబడినదాననై ; తే=నీ	ణంబుబవిడిచెదను. అని, కైకయి, ద
యొకొ; అగ్రతః=ముందట; జీవితం=	శరధునీతోనెప్పెను.
ప్రాణమును ; పరిత్యక్త్యామి = విడి	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం ప్రచోదితో రాజా కైకయ్యా నిర్విశంకయా
నాశక త్వాశ మున్తోకుం బలి రింద్రకృతం యథా. ౧౧

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; స	దశరథమహారా, జీట్లుకైకయినిర్వి
ర్విశంకయా = భయములేనట్టి; కైక	యంబుగాఁజెప్పినమాటలువిని, బలిదక్ర)
య్యా=కైకయిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ప్ర	వహి వామనునకుమూడడుగుల నేల
చోదితః = ప్రేరింపబడినవాడై; పా	యిచ్చెదనని మొదటఁజెప్పియా పిమ్మట
శం=సత్యపాశమును; బలిః=బలిచక్రవ	నదివిపరీతమయినను సత్యపాశమునువ
తిః; ఇంద్రకృతంయథా=ఉపేంద్రుండ	దలిండుకొనఁజాలనట్లు, ముందు, కైక
గువామనునిజేఁ జేయబడినసత్యపాశ	యి, “కచ్చెద”నని, ప్రతిజ్ఞ చేసినవాడగు
మునుంబోలె; ఉన్తోకుం = విడుదుటకు;	కావున, సత్యపాశమునువిడిపించుకొనఁ
నాశకత్=చాలడయ్యె.	జాలడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

తద్భాగ్విరహాయ శ్చాపి వివరావదనో భవతి
 స భుక్యో వై పరిస్పందక యుగచక్రాంతరం యథా. ౧౨

<p>టీక॥సః=అదశరథమహారాజుఃయుగ చక్రాంతరం=బండికాడియొక్కయువ క్రమయొక్కయువధ్యప్రదేశమును; ప రిస్పందక=పొందుచున్న; భుక్యో థా=ఎద్దవలె ("వై" అనునది పాదపూ రకార్యము); తద్భాగ్విరహాయ=వి రుగుడుపడిన మనసుగలవాడును; వివ రావదనశ్చాపి = వెల్లెఁబాటినముఖము గలవాడును; అభిలతే=అయెను.</p>	<p>అదశరథుండు, "కై కేయికిచ్చెద" న నిచ్చెనన త్యవాక్యంబుదల్చుటకును, ప్ర గుమారుడగు రామునివనంబునకుఁ బంపుటకును, బాలక, బండికాడికినిచ క్రంబునకును నెదురుఁగట్ట బడియుండు వృషభము భంగి, తిరుగుడుపడుచున్న హృదయంబునను, దుఃఖంబున వెల్లెఁబా టినముఖంబునను, మిన్నకుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

విహ్వలాభ్యాం చ నేత్రాభ్యా మపశ్య స్త్రివ భూపతిః
 కృచ్ఛాన్ధై ర్భృం సంస్తభ్య కై కేయా మిద మబ్రవీత్. ౧౩

<p>టీక॥విహ్వలాభ్యాం=కలంకబాటి న; నేత్రాభ్యాం= కండ్లచేతను; అప శ్యస్త్రివ(స్థితః)= చూడనివాడువలెను న్ను, అంధుండువలెనున్నయనుట; భూప తిః=దశరథమహారాజుః; కృచ్ఛాన్ధై=క ష్టమువలన; ధైర్యేణ=దైర్యముచేత; సం స్తభ్య=అడచుకొని; కై కేయాం=కై</p>	<p>కేయినిగూర్చి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్ర వీత్=చెప్పెను. దుఃఖంబున గలంకంబాటిన కండ్ల తోనంధుండుంబోలె నున్నదశరథమహ రాజును, కష్టంబున, దుఃఖంబునడచుకొ న్ని, కై కేయింబొచ్చి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యస్తే మంత్రకృతః పాణి రగ్నాపాపే మయా ధృతః
 తంశ్యజామి స్వజం వైవ తవ పుత్రం త్వయాసహ. ౧౪

టీక॥పాపే=పాపిష్ఠురాలవగు కై కేయా! అగ్నా= అగ్నిగుమిపముండు

మంత్రకృతః=మంత్రము చేత సంసార-రిం
పఁబడిన; తే=నీయొక్క; యః=ఏ; పా
ణిః=హస్తము; మయా=నాచేత; ధృ
తః=ధరింపఁబడినదో; తం=ఆహస్త
మును; శ్వజామి=విడుచుచున్నాను, దా
నికేగల్గిన, భార్యయ నెడువ్యవహార
మును విడుచుచున్నాననుట. త్వయాస
హ=నీతోఁగూడ; స్వజం=నావలనఁ బు
ట్టిన; తవ=నీయొక్క; పుత్రం=చైతవ=

కొడుకును గూడ; త్వజామి (అధ్యా
హృతము)=విడుచుచున్నాను.
పాపిమ రాలవగుకై కేయా! నేన
స్మిసమీపంబునమంత్ర పురస్కరంబుగా
గ్రహించిన నీహస్తంబునిప్పుడు విడిచెద
ను, ఇంక నీవు నాకు భార్యవు కావు, నేనిం
క నీకు భర్తను గాను; అట్లు నాకు బుట్టి
ననీ కొడుకును గూడ, నీతోఁగూడ, విడిచె
దను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రయాతా రజనీ దేవి సూర్యస్యో దయనం ప్రతి
అభిషేకం గురుజన స్త్వరయిష్యతి మాం ధృవమ్. ౧౫
రామాభిషేక సంభారై స్త్వరథ ముపకన్పిలైః

టీక॥ దేవి=రాణివగుకై కేయా! ర
జనీ=రాత్రి; ప్రయాతా=కడచినది.
సూర్యస్య=సూర్యునియొక్క; ఉదయ
నం=ఉదయమును; ప్రతి=పొంది; త
దథం=రామాభిషేకముకొఱకు; ఉ
పకన్పిలైః=సిద్ధములు నేయఁబడిన; రా
మాభిషేక సంభారైః (సహ)=రామా
భిషేకమునకుఁ గావలసిన ద్రవ్యముల
తోఁగూడ, గురుజనాః=గురుజనములు;

అభిషేకం=రామాభిషేకమున గూర్చి
మాం=నన్ను; స్త్వరయిష్యతి=తొందర
పఱుపఁగలదు. ధృవం=నిశ్చయము.
కై కేయా! రాత్రిపోయినది; ఇంక
సూర్యోదయమయినపిమ్మట నె, గురువు
లు రామాభిషేకద్రవ్యంబులతో వచ్చి,
రామాభిషేకమును జేయుమని, నన్నుఁ
దొందరపఱుతురు; ఇది నిశ్చయము.
అని, తాత్పర్యము.

రామః కారయితవ్యో మే మృతస్య సలిలక్రియామ్. ౧౬

టీక॥ మృతస్య = చనిపోయిన; మే = రామః=రాముడు; కారయితవ్యః=చే
నాకు; సలిలక్రియాం = ఉదకక్రియను; యింపఁబడవలసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౦౩

స ౧౪

రామాభిషేకమువిఘ్నమొందునేని, లుచేయింపవలయును.
నాప్రాణంబులుపోవును, కావున, నప్పు అని, తాత్పర్యము.
దు, నాకు రామునిచేతనేయుత్తరక్రియ

త్వయా సపుత్రయా నైవ కర్తవ్యా సలిలక్రియా
వ్యాహంతా స్యశుభాచారే యది రామాభిషేచనమ్. ౧౭

టీక॥ అశుభాచారే=అమంగళకర అమంగళములు సేయునట్టికై కేయా!
ములగునాచారముగలవానా! రామా సీపురామునిపట్టాభిషేకమునకు, విఘ్న
భిషేచనం=రామునిపట్టాభిషేకమును; ముసేయుదువేని, సీపుగానీకొడుకుగా
వ్యాహంతాసీయది=నిలుపుదువేని; స ని, మృతుండనగునాకు సలిలక్రియయెంత
పుత్రయా = కొడుకుతోఁగూడిన; త్వ మాత్రముచేయఁగూడదు.
యా=నీచేత; సలిలక్రియా=ఉదకక్రియ; అని, తాత్పర్యము.
నైవకర్తవ్యా=చేయఁబడనేరూడదు.

నచ శక్నో వ్యహం ద్రష్టం దృష్ట్వా పూర్వం తథాసుఖమ్
హతహృషం నిరానందం పున జ్ఞాన మవాచ్ఛుభమ్. ౧౮

టీక॥ అహం=నేను; పూర్వం = చాలను.
మునుపు; తథాసుఖం=అట్టిసుఖముగల; నేను, మునుపు “రామాభిషేకముచే
జనం (అధ్యాహృతము)=జనమును; నెద” ననిచెప్పినప్పుడు, అట్లుగంతోష
దృష్ట్వా=చూచి; పునః=మఱి; హత మునొందియున్నజనులను జూచి, యిప్పు
హృషం=కొట్టఁబడిన గగుర్పాటుగల దురాముండడవికేటోవునని వినినందున
దియును; నిరానందం= సంతోషములే సంతోషంబులేక దుఃఖంబునందలవంచి
నిదియును; అవాచ్ఛుభం=వంచినఘు యందుజనులం, బాడఁజాలను, అనిద
ముగలదియునగు; జనం=జనమును; ద్ర శరభుండు, కైకయితోఁజెప్పెను.
ష్టంచ=చూచుటకును; నశక్నోమి= అని, తాత్పర్యము.

తాం తథా బ్రువత స్తస్య ధూమిపస్య మహాత్మనః
ప్రభాతా శర్వరీ పుణ్యా చంద్రనక్షత్రకాలినీ. ౧౪

టీక॥ మహాత్మనః = పూజ్యమయినస్య | శర్వరీ = రాత్రి; ప్రభాతా = తెల్ల వాఱి
భావంబుగల; తస్య = ఆ; ధూమిపస్య = నది.
ధూమి బాలించునట్టి దశరథమహారా | మహాత్ముండగునాదశరథమహారా
జా; తాం = ఆకై కేయిని గూర్చి; త | జు , ఆట్లుకై కేయితోఁ జెప్పచుండఁ
థా = అట్లు; బ్రువతః = చెప్పచుండఁ | గానే, చంద్రునిచేతను నక్షత్రముల చే
గా; పుణ్యా = పవిత్రయును; చంద్రన | తను జెన్నొందుచున్నరాత్రిగఁదచి, తె
క్షత్రకాలినీ = చంద్రునిచేతను నక్షత్ర | ల్లవాఱినది.
ములచేతను బ్రకాశించునట్టిదియునగు; | అని, తాత్పర్యము.

తతః పాపసమాచారా కై కేయా పాథివం పునః
ఉవాచ పరుషం వాక్యం వాక్యజ్ఞా రోషమూర్ఛితా. ౨౦

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట ; పాపస | క్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
మాచారా = పాపములై యాచారము | అంతఁ, బాపిష్ఠురాలును మాటలు
లుగాఁగలదియు; వాక్యజ్ఞా = మాటల | చెప్పనేచిఁగదియునగుకై కేయి , మి
సెఱింగినదియునగు; కై కేయా = కై కే | క్తి-లియుఁగోపంబునొంది, మఱుల, దశ
యి; రోషమూర్ఛితా = కోపముచే | రథమహారాజుంజూచి, పరుషంబులగు
తవ్యాపింపఁబడినదై; పునః = మఱుల; | మాటల, నిట్లునీ, చెప్పెను.
పాథివం = దశరథమహారాజునుగూ | అని, తాత్పర్యము.
ర్చిత; పరుషం = క్రూరమయిన ; వా

కి మిదం భాషసే రాజక్ వాక్యం గరరుజోపమమ్
("వాక్యమంగరుజోపమం" ఇతి పాశాంతరం)

అనాయుయితు మక్లిష్టం పుత్రం రామ మిహాహవాసి. ౨౧

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. 30x

సంగ

౩౦

౩౧

టీక॥ రాజక = దశరథమహారాజా! గరుడజోపమం = విషవ్యాధితోఁ బోలికిగల; అంగరుజోపమం (అసిపాతాంతరము) = దేహమునఁబుట్టినవ్యాధితోఁబోల్కిగల, లేక; అంగ = అయ్య! గరుడజోపమం = రోగముతోఁబోల్కిగల; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాటను; కిం = ఎందుకు; భాషనే = చెప్పుచున్నావు? ఇహ = ఇచ్చటికి; అస్తిష్టం = వనసునకుదుఁ

భములేనట్లుగా; పుత్రం = కొడుకయిన; రామం = రాముని; ఆనాయయితుం = తోడైప్పించుటకు; అహాని = తగుదువు. దశరథమహారాజా! మహావ్యాధితో సరియయిన యీ పరుషంపుమాట నేల పల్కెదవు; దుఃఖంబువిడిచి, నీకొడుకు రామునిచ్చటికిరావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

స్థాప్యరాశ్మే మవసుతం కృత్వా రామం వనేచరమ్
నిస్సపతాంచ మాం కృత్వా కృతకృత్యో భవిష్యసి. ౨౨

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు; మమ = నాయొక్క; సుతం = కొడుకై నభరతుని; రాశ్మే = దొరతనమునందు; (స్థాపయిత్వా) = నిలిపి; రామం = రాముని; వనేచరం = అడవియందుఁ దిరుగువానిగా; కృత్వా = చేసి; మాంచ = నన్నును; నిస్సంపతాంచం = శత్రువులులేనిదానిగాను; కృత్వా = చేసి ; కృతకృ

త్యః = చేయఁబడినచేయవలసిన పనిగలవాడవు; భవిష్యసి = కాఁగలవు. నాకొడుకైనభరతునకురాజ్యంబొసంగి, రామునడవికిఁబంపి, నాకుశత్రువులులేకుండునట్లుచేసి, యిట్లుసత్యవ్రతంబుసాధించినవాడవుకావునఁ, గృతకృత్యుండవుకాఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

స నున్న ఇవ తీయైన ప్రతోదేన హయోత్తమః
రాజా ప్రచోదితో భీష్టం కై కేయా మిద మబ్రవీత్. ౨౩

టీక॥ తీయైన = చుట్టుకైన; ప్రతోదే = నమనికోలచేత; నున్న = కొట్టఁబడిన; హయోత్తమఇవ = అశ్వశ్రేష్ఠమువ

లె; రాజా = దశరథమహారాజు ; అభీష్టం = పలుమాఱు; ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపఁబడినవాడై; కై కేయాం = కైకే

యినిగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అ
బ్రవీత్=పలికెను.

ఆదశరథమహారాజు, చుట్టుకై నము
నికోలచేమేలయినగుట్టము కొట్టబడు

నట్లు, కై కేయిచేబలుమాటుక తినోత్తు
లబలుకంబడి, కై కేయింజూచి, యిట్లు
ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మబంధేన బద్ధో స్త్రి నష్టా చ మమ చేతనా

శ్శ్యేష్ఠం పుత్రం ప్రియం రామం ద్రష్టు మిచ్ఛామి ధామికమ్. ౨౪

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) -
నేను; ధర్మబంధేన = ధర్మపాశము
చేత; బద్ధః = కట్టబడినవాడను; అస్త్రి =
అగు చున్నాను . మమ = నాయొ
క్క; చేతనాచ = బుద్ధియును; నష్టా =
నశించినది. ధామికం = ధర్మము నా
చరించువాడును; ప్రియం = ఇష్టుండు
నగు; శ్శ్యేష్ఠం = పెద్ద; పుత్రం = కొడు
కయిన; రామం = రాముని; ద్రష్టుం =

చూచుటకు ; ఇచ్ఛామి = కోరుచు
న్నాను.
నేను, ధర్మపాశంబుచేబద్ధుండనై
తి, నాబుద్ధియుననశించినది ; ధామిక
కుండునుబ్రియుండునగు , నాశ్శ్యేష్ఠపు
త్రుండైనరామునిం, జూడఁ గోరుచు
న్నాను. అని, దశరథుండు, కై కేయితోఁ
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రభాతాం రజసి మదితేచ దివాకరే

పుణ్యే నక్షత్రయోగేచ మహూర్తేచ సమాహితే. ౨౫

వసిష్ఠో గుణసంపన్న శ్శిష్యైః పరివృతస్తదా

ఉపగృహ్య తు సంధారా స్ప్రవివేక పురోత్తమమ్. ౨౬

టీక॥ తతః = అట్లు; రజసిం = రాత్రి;
ప్రభాతాం = తెల్లవాఁగ; దివాకరే
చ = సూర్యుండును; ఉదితే = ఉదయి
ంపగానే; పుణ్యే = పవిత్రమయిన; నక్ష

త్రయోగే = పుష్యనక్షత్రయోగంబను;
మహూర్తే = మహూర్తమును; స
మాహితే = సన్నిహితముకాఁగా; త
దా = అప్పుడు; గుణసంపన్నః = మంచి

గుణములతోఁగూడిన ; వసిష్ఠః = వసిష్ఠుఁడు; శిష్యైః = శిష్యులచేత ; పరివృత్తః = చుట్టఁబడినవాఁడై; ఆశు = శీఘ్రముగా; సంభారాన్ = అభిషేకద్రవ్యములను; ఉపగృహ్య = తీసికొని; పురోత్తమం = పట్టణశ్రేష్ఠమయినయయోధ్యను; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను, ఊరివెలుపలనుండు సరయూ నదియందు స్నానముచేసుకొని, యూరుఁ బ్రవేశించెనుట.

అంతఁదెల్లవాఁడగానే, సూర్యుండుదయించిన పిమ్మట పట్టాభిషేకంబునకు నిశ్చయింపఁబడిన పుష్యయోగమువలనతఁంబు సమీపింపఁగానే, యప్పుడు, గుణవంతుండగు వసిష్ఠుండు, శిష్యులం గూడిసరయూనదియందుస్నానముచేసినవాఁడై, శీఘ్రముగాఁ, బట్టాభిషేక ద్రవ్యములందీసికొని, యయోధ్యాపట్టణంబులోనికిం బోయెను. అని, తాత్పర్యము.

సిక్తసమ్నాజిత పథాం పతాకోత్తమ భూషితామ్
విచిత్ర కుసుమాకీర్ణాం నానాస్ఫిర్వి రాజితామ్. ౨౭
సంహృష్ట మనుజోపేతాం సమృద్ధ విపణౌ పణామ్
మహోత్సర సమాకీర్ణాం రాఘవాథేఽ సముత్సృకామ్. ౨౮
చందనాగరు ధూపైశ్చ సర్వతః ప్రతిధూపితామ్
తాంపురీం సమక్రిమ్య పురందర పురోపమామ్. ౨౯
దదర్శాంతః పురశ్రేష్ఠం నానాద్విజ గణాయతమ్
పౌరణానపదాకీర్ణం బ్రాహ్మణై రుపశోభితమ్. ౩౦
యజ్ఞవిద్భి స్సు సంపూర్ణాం సదస్త్రైః పరమద్విజైః

టీక||సః(అధ్యాహృతము) = ఆవసిష్ఠుఁడు; సిక్తసంమాజితపథాం = తడుపఁబడినదియుఁ జిమ్మఁబడినదియునగు మాగఁములుగలదియును; పతాకోత్తమభూషితాం = టెకె-ములలోశ్రేష్ఠములగు వానిచేత నలంకరింపఁబడినది

యు; విచిత్రకుసుమాకీర్ణాం = నానావిధములయిన పూలచేవ్యాపింపఁబడినదియు; నానాస్ఫిర్వి = నానావిధములైనపుష్పమాలికలచేత; విరాజితాం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును; సంహృష్టమనుజోపేతాం = సంతసించినమను

ప్రతిపదాంతర్జాతీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

మృగతోఁగూడినదియును; సమృద్ధివిప
 ణాపణాం=నిండినవిక్రయపదార్థము
 లుగలయంగళ్లుగలదియును; మహోత్స
 వసమాకీర్ణాం= అధికములగువేడుకల
 చే వ్యాపింపఁబడినదియును; రాఘవా
 థే=రామునిప్రయోజనమందు, పట్టా
 భిషేకమందనుట; సముత్సృకాం = ఉ
 త్సాహముగలదియు, ఉత్సాహముగల
 జనులు గలదియుననుట; చందనాగరు
 ధూపై= చందనపుఁబెక్కలయొక్క
 యు అగరు చెక్కయొక్కయుఁ బొగ
 లచేత; సర్వతః=అంతటను; ప్రతిధూప
 తాం=పొగ వేయఁబడినదియును; పురం
 దరపురోపమాం=దేవేంద్రునిపట్టణము
 తోఁబోల్కొగలదియునగు; తాం=అయ
 యోధ్యను; సమతిక్రవ్య=దాటి; నానా
 ద్విజగణాయతం= నానావిధములయ
 న పక్షులసమూహములతోఁ గూడినది
 యును; పౌరజానపదాకీర్ణాం=పట్టణం
 బులందుండువారలచేతనుగ్రామంబుల
 దుండువారలచేతను వ్యాపింపఁబడినది
 యును; బ్రాహ్మణై=బ్రాహ్మణులచేత;
 ఉపశోభితం=ప్రకాశింపఁ జేయఁబడినది
 యును; యజ్ఞవిద్భిః=యాగములఁ దెలిసి
 నవారలును; సదస్యైః=సభికులునగు; ప

రిమద్విజై= ఉన్నముద్రాపట్టణులచేత;
 సుసంపూర్ణం= చక్కఁగా నిండినదియు
 నగు; శ్రేష్ఠం= ఉత్తమమయిన; అంతఃపు
 రం=అంతఃపురియును; దదన్తి = చూ
 చెను.

అవసీధుండు, అవివంబిచిచ్చుఁబడి
 యుండుమాగకాంబులుగఁగి, యుత్తమ
 స్వజంబులనలంకరింపఁబడి, నానావిధ
 పుష్పంబులను నానావిధపుష్పమాలికల
 నుడేజిల్లించు, సంతోషంబునొందియు
 న్నమనుమృగతోఁగూడి, విక్రయపదా
 ర్థకాంబులనిండియున్న యంగళ్లతోఁగూ
 డి, మహోత్సవంబులనొప్పుచు, రాముని
 పట్టాభిషేకము విషయమైచాలనుత్సా
 హముగలజనులతోఁగూడి, యంతటను
 చందనాగరు ధూపంబుల గుదాభించు
 చు, దేవేంద్రునిపట్టణంబుతోసాటియగు
 చున్నయాయయోధ్యాపట్టణం బితకి
 మించి, నానావిధపక్షులతోనొప్పుచు,
 బురజనులతోనుగ్రామ్యజనులతోనుచా
 వ్త్రాణులతోనుమఱియు యాగవేత్తలున
 భికులునైనయు తమబ్రాహ్మణులతోను,
 గూడియున్న, దశరథుని యంతఃపురం
 బుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము

త దంతః పురమాసాద్య వ్యతి చక్రా మ తం జనమ్. ౩౧

వసిష్ఠః పరమప్రీతిః పరమషిః స్వవేశచ

టీక || పరమషిః = ఉత్కృష్టం శించెను.

డగు ఋషియైన; వసిష్ఠః = వసి పరమషిః యగు వసిష్ఠుండ, ఆయం
 ఘండు; పరమప్రీతిః = మిగిలియు తీపురంబునాడకుంబోయి, అచ్చటనుం
 సంతసించినవాడై; తతః = ఆ; అంతః డు పౌరులు మన్నగ జనుల, సతక్రమిం
 పురం-అంతఃపురమును; ఆసాద్య = చి, లోనికిఁబ్రవేశించెను.
 పొంది; తం = ఆ; జనం = జనమును; వ్య అసి, తాత్పర్యము.
 తిచక్రామ = చాచెను; వివేశచ = ప్రవేశ

స త్వ పశ్య ద్విషాగ్రంతం సుమంత్రం నామ సారథిమ్. ౩౧
 ద్వారే వసుజ సింహస్య సచివం ప్రియదర్శనమ్

టీక || సతు = ఆవసిష్ఠుండును; ద్వా ధిని; అపశ్యత్ = చూచెను.

రే = వాకిలియందు; విషాగ్రంతం = బ ఆవసిష్ఠుండ, స్వదె యింటనుం
 యలు వెడలినవాడును; మనుజసింహ కివచ్చి యచ్చట ద్వారంబుననున్న, మ
 స్య = మనుష్యశ్రేష్ఠుండగు దశరథునియొ నుష్యశ్రేష్ఠుండగు దశరథునిమంత్రియుం
 కర; సచివం = మంత్రియును; ప్రియద జూపరులకు సంతోషంబుగల్గించు వాం
 ర్శనం = సంతోషకరింపగుచూచుట గ డునగు, సుమంత్రుండను సారథిం జూ
 లవాఁడైనగు; సుమంత్రంనామ = సు చెను. అని, తాత్పర్యము.
 మంత్రుండనియెడు; సారథిం = సార

త మువాచ మహాలేజా స్సూతపుత్రం విశారదమ్. ౩౩
 వసిష్ఠః ఓప్ర మాచక్ష్య నృపతే మా మిహ గతమ్.

టీక || మహాలేజాః = అధికమయిన స్సూతపుత్రం = తేనుగడపువాని కొడుక
 ప్రభావముగల; వసిష్ఠః = వసిష్ఠుండు; యినసుమంత్రునిగూచి; నృపతే = ద
 విశారదం = పండితుండగు; తం = ఆ; శరథమహారాజునకు; మాం = నన్ను; ఇ

హ=ఇచ్చటికి; ఆగతం=వచ్చినవానిఁ | రథిపుత్రుండగు నాసుమంతుంబాచి,
గా;క్షిప్రం=శీఘ్రముగా; ఆచక్షు=చే | నేనిచ్చటికివచ్చియున్నాను. అనిదశర
ప్పుము. ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని; | థమహారాజునకు, శ్రీఘ్రింబుగాఁజెప్పు
ఉవాచ=చెప్పెను. | ము. అనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మహాప్రభావుండగు వసిష్ఠుండు, సా

ఇమే గంగోదక ఘటా స్సాగరేభ్యశ్చ కాంచనాః. 3౪

టీక॥ కాంచనాః=బంగారువికార | నుండియు; ఆహృతాః=(అధ్యాహృత
ములైన; ఇమే = ఈ; గంగోదకఘ | ము)తేబడినవి.
టాః=గంగానదిజలముతో నిండిన ఘట | గంగానది యుదకంబుతో నిండి
ములు ; ఆహృతాః (అధ్యాహృత | యుండు నీకాంచన ఘటంబులును, స
ము)= తేబడినవి. ఇమే , ఉదకఘ | ముద్రజలంబుతో నిండిన యీబంగారు
టాః (అధ్యాహృతము) = ఈనీళ్ల | కలశములును , రామునియభిషేకమున
కుండలు; సాగరేభ్యశ్చ=సముద్రంబుల | కై తేబడినవి. అని, తాత్పర్యము.

దౌదుంబరం భద్రపీఠ మభిషే కాథ= మాగతమ్

టీక॥ దౌదుంబరం= మేడికొయ్య | డివది.
తోఁ జేయఁబడిన; భద్రపీఠం= రాజు | మేడికొయ్యతోఁజేసినరాజయోగ్యం
కూర్చుండు నాసనము; అభిషేకార్థం= | బగుపీఠంబును; రామునిపట్టాభిషేకంబు
అభిషేకముకొఱకు; ఆహృతం=తేబ | కై, తేబడినది. అని, తాత్పర్యము,

సర్వబీజాని గంధాశ్చ రత్నాని వివిధానిచ. 3౫

టీక॥ సర్వబీజాని=సమస్తములయి | ని (అధ్యాహృతము)=తేబడినవి.
నధాన్యములును; గంధాశ్చ= గంధము | అట్లు, సమస్తధాన్యంబులును నా
లును; వివిధాని= నానావిధములయి | నావిధ గంధములును నానావిధంబుల
న; రత్నానిచ=మణులును; ఆహృతా | యినమణులును, జేబడియున్నవి.

అని, తాత్పర్యము.

తొద్రం దధి ఘృతం లాజా దభాః స్సుమనసః పయః
అష్టాద కన్యా రుచిరా మత్తశ్చ వరవారణి. 3౬

టీక|| తొద్రం = తేనెయును; దధి = పిరుంగును; ఘృతం = నేయియును; లాజా = పేలాలను; దర్భా = దభాలును; సుమనసః = పువ్వులును; పయః = పాలును; రుచిరా = మనోహరలయిన; కన్యాః = కన్యకలు; అష్టాద = ఎనిమిదిమందియును; మత్తః = మదించిన; వరవారణశ్చ = శ్రేష్ఠమయినయేనుంగును; ఏతాని (అధ్యాహృతము) = ఈవస్తువులు; ఆహృతాని (అధ్యాహృతము) = తేబడినవి.
తేనెయుఁ బిరుంగును నేయియును పేలాలను దభాలును బువ్వులును బాలును, మజ్జియుమనోహరవేషలగునెనిమిదిమందికన్నియలును, శుభలక్షణంబులతోఁగూడినమత్తగంబును, దెప్పించియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

చతురశ్వో రథ శ్రీమాన్ నిస్త్రిశో ధను రు త్రమమ్
వాహనం నరసంయుక్తం ఛత్రంచ శశి సన్నిభమ్. 3౭

టీక|| శ్రీమాన్ = కాంతితోఁగూడిన; చతురశ్వః = నాలుగుగుఱ్ఱములుగల; రథః = రథమును; నిస్త్రింశః = కత్తియును; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; ధనుః = విల్లును; నరసంయుక్తం = మనుష్యులతోఁగూడిన; వాహనం = పల్లకియును; శశిసన్నిభం = చంద్రునితో సమానమయిన; ఛత్రంచ = గొడుగును; ఆహృతాని (అధ్యాహృతము) = తేబడినవి.
యిన, నాలుగుగుఱ్ఱములరథంబును, ఖడ్గంబును, ఉత్తమంబగుధనుస్సును, మోసెడువాండ్రతోఁగూడిన పల్లకియును, జంద్రుండుంబోలెఁజెల్లఁగా నుండు ఛత్రంబును, దేబడియున్నవి.
అని; తాత్పర్యము.
విశేషార్థము. — ఈశ్లోకంబున, రెండవయక్షరంబగు “తు” అనుదానిచేత, గాయత్రినాలవయక్షరంబు సంక్రమించబడినది. నాలవగ్రంథ సహస్రం బా

రంభింపఁబడినది.

శ్వేతేచ వాల వ్యజనే భృంగారుశ్చ హిరణ్మయః

హేమదామపినదశ్చ కకుద్ధాక్ పాండురో వృషః. ౩౮

టీక॥ శ్వేతే=తెల్లని; వాలవ్యజనే హృతాః (అధ్యాహృతము)= తేజ
చ=చామరములును; హిరణ్మయః= దీనవి.
బంగారువికారమున ; భృంగారు తెల్లనిచామరంబులు రెండును, బం
శ్చ = గిండిపాత్రమును; హేమదా గారుగిండిపాత్రయును, బంగారుపగ్గ
మపినదః=బంగారు పగ్గములతోఁగట్ట ములతోఁగట్టఁబడినదియుఁ బెద్దమూఁ
బడినదియును; కకుద్ధాక్=గొప్పమూఁ పురముగలదియునగు, తెల్లనివృషభము
పురముగలదియును; పాండురః= తె ను, దేఁబడియున్నవి.
ల్లనిదియునగు; వృషశ్చ= ఎద్దును; ఆ అని, తాత్పర్యము.

కేసరీచ చతుర్దంష్ట్రో హరిశ్రేష్ఠో బహుబలః

టీక॥ కేసరీ=మంచిమెడయందలివెం ధ్యాహృతము)= తేజబడినది.
ద్రుకలుగలదియును; చతుర్దంష్ట్రః= మెడయందుమేలునునవెదురకలుగ
నాలుగుపండ్లుగలదియును; మహాబలః= లదియునాలుగుపండ్లు మొలిచినదియు
అధికమయినబలముగలదియునగు; హరి మహాబలంబు ను త్తమంబునగూఁగట్టము
శ్రేష్ఠశ్చ=అశ్వశ్రేష్ఠమును; ఆహృతః (అ ను, దేఁబడియున్నది. అని తాత్పర్యము.

సింహాసనం వ్యాఘ్రత్రయ సృమిద్ధ శ్చహుతాశనః. ౩౯

టీక॥ సింహాసనం = సింహాసనంబు తము)= తేజబడినది.
ను; వ్యాఘ్రత్రయః = పులితోలును; సమి సింహాసనంబును, పెద్దపులిచమం
ర్థః=మండిన; హుతాశనశ్చ = అగ్ని బును, అగ్నిహోత్రంబును, సిద్ధములయి
హోత్రమును; ఆహృతాః (అధ్యాహృ యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౧౩

స౧౪

సర్వవాదిత్రసంఘాశ్చ వేశ్యాశ్చ లంకృతాః స్త్రియః

టీక॥ సర్వవాదిత్రసంఘాశ్చ = సమ ధ్యాహృతము) = తేబడినారు.
స్త్రములైనవాద్యములయొక్క - సమస్త వాద్యములును దేబడియు
హములును; ఆహృతాః (అధ్యాహృత స్త్రీ; వేశ్యలును, అలంకృతలయినయిత
ము) = తేబడినవి. వేశ్యాశ్చ = బోగము రస్త్రీలును, దేబడియున్నారు.
వారును; అలంకృతాః = అలంకరింపబడిన; స్త్రియః - స్త్రీలును; ఆహృతాః (అ

అచార్యా బ్రాహ్మణా గావః పుణ్యాశ్చ మృగపక్షిణః. ౪౦

టీక॥ అచార్యాః = అచార్యులును; బ్రాహ్మణాః = బ్రాహ్మణులును; ఆహృతాః (అధ్యాహృతము) = తేబడినారు. గావః = ఆవులును; పుణ్యాశ్చ = పవిత్రములయిన; మృగపక్షిణాశ్చ = మృగములును పక్షులును ; ఆహృతాః (అధ్యాహృతము) = తేబడినవి.
అచార్యులును బ్రాహ్మణులును వచ్చియున్నారు; అవులును మఱియు నితరములయిన పుణ్యములగు మృగములును బక్షులును దేబడియున్నవి.
అని, తాత్పర్యము.

పౌరజానపదశ్రేష్ఠా నైగమాశ్చ గణై స్సహ

టీక॥ పౌరజానపదశ్రేష్ఠాః = పట్టణము నందుండు వారలలో శ్రేష్ఠులును గ్రామంబులనుండు వారలలో శ్రేష్ఠులును; నైగమాశ్చ = వతఃకులును; గణై స్సహ = ఆయాసమూహంబులతోఁ గూడ; ఆహృతాః (అధ్యాహృతము) = తేబడినారు.
పట్టణవాసులలో గ్రామంబుల నుండువారిలోను మేటియగువారును వతఃకులును ఆయావీధిలోనుండు సమూహమువారును వచ్చియున్నారు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతే చాన్యేవ బహవో నీయమానాః ప్రియంవదాః. ౪౧

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౪

అధిషేకాయ రామస్య సహాధివృత్తి పార్థివైః

టీక॥ ఏలేచ=వీరలును ; నీయమా=ఉన్నారు.
 నాః=లేచుచున్న ; ప్రియంవచాః= ఇష్టమ చెప్పబడినవారును, ఇంక
 ప్రియమగుమాటనేచెప్పనట్టి; అశ్వే= ప్రియంబగుమాట నుమాత్రమే చెప్ప
 ఇతరులు; బహుశ్య=అనేకులును; రా వారనేకులువచ్చుచున్నవారున, రాజు
 మస్య = రామునియొక్క; అధిషేకా లును, రామని అధిషేకంబునరీషిండు
 య=పట్టాభిషేకముకొఱకు ; పార్థి చున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
 వైస్సహ=రాజులతోఁగూడ; తివృత్తి=

త్వరయస్య మహారాజం యథా సముచితేహని. ౪౨
 పుణ్యే నక్షత్రయోగే చ రామో రాజ్య మవాప్నుయాత్

టీక॥ యథా=ఎట్లు; సముచితే=జను; త్వరయస్య=వేగిరపడునట్లుచే
 శ్రేయసగురమగు; అహని= దినమునం యుము.
 దు; పుణ్యే=పవిత్రంబగు; నక్షత్రయో శ్రేయసగురంబగుదినంబునందుఁబు
 గేచ=పుష్యనక్షత్రయోగమునందును; య్యంబగు పుష్యనక్షత్రంబున, రాముం
 రామః=రాముండు; రాజ్యం= దొర డు, పట్టాభిషిక్తుండగునట్లు, దశరథమ
 తనమును; అవాప్నుయాత్ = పొందు హారాజును, వేగిరపడునట్లు చేయుము
 నో ; తథా (అధ్యాహృతము) = అని, పసిగ్గుండు సుమంతునతోఁ జెప్పె
 అట్లు; మహారాజం= దశరథమహారా ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్య వచ శ్రుత్వా సూతపుత్రో మహాత్మనః. ౪౩
 స్తువన్ముపాకానూలం ప్రవివేక సచేతనమ్

టీక॥ సూతపుత్రః=సారథికిండుకై | మంబున ప్రభావముగల; తస్య = అత
 నసుమంతుండు; మహాత్మనః= అధిక | సిగ్గునియొక్క; ఇతి=ఇట్లు; వచః =

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యకాండము. ౩౧౫

స ౧౪

మాటను; శ్రుత్వా=విని; నృపతిగార్హ
లం = రాజశ్రేష్ఠుండగుదశరథుని; స్తు
వక్-పొగడుచు ; నివేశనం- అంతః
పురమును; ప్రవివేశ-చొచ్చెను.
సుమంత్రుండు, మహాత్ముండగు వ

సీఠుండుశివసమాటవిని, రాజశ్రేష్ఠుం
డగుదశరథునిం బొగడుచు , నంతఃపు
రంబుఁ బ్రవేశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తండు పూర్వోచితం వృద్ధం ద్వారా స్థా రాజసమ్మతమ్. ౪౪
నశేకు రభిసంరౌద్ధం రాజ్ఞః ప్రియచికిషః

టిక-ద్వారా స్థా-వాకిలియందున్న
వారలు; రాజ్ఞః= దశరథమహారాజున
కు; ప్రియచికిషః= సంతోషమున
యగోరువారలై; పూర్వోచితం= ము
నుపుకేప్పుంటినవాడును; వృద్ధం=ము
సలివాడును; రాజసమ్మతం- రాజున
కిష్టండునగు; తం= ఆసుమంత్రుని మా
త్రము; అభిసంరౌద్ధం= అడ్డంించుటకు;
నశేకుః=చాలకైరి.

ద్వారపాలకులు, దశరథునకుఁ బ్రి
యుంబునే యువారలు, కావున, మున్ను,
“ఈసుమంత్రుండు, లోనికివచ్చునపుడు,
“విననడ్డంపవలదు, యథేచ్ఛముగావిడు
వుండు” అని, దశరథుం , దాక్షాపించి
యుండుటవలన, రాజసమ్మతుండును
వృద్ధుండునగు నాసుమంత్రుండులోనికిం
చొరఁబోవఁగా, నతని, నిరోధింపకైరి.
అని, తాత్పర్యము.

స నమపస్థితో రాజ్ఞ స్తా మవస్థా మజ్ఞివాక్. ౪౫
వాఙ్మిః పరమతుష్టాభి రభిప్రేతుం స్రవక్రమే

టిక-సః= ఆసుమంత్రుండు ; రా
జ్ఞః = దశరథమహారాజుయొక్క ;
తాం-ఆ; అవస్థాం-దశను ; అజ్ఞి
వాక్=తెలియనివాడై; పరమతుష్టా
భిః=మిగిలియుంసంతోషముగల ; వా

ఙ్మిః=మాటలచేత; అభిప్రేతుం= పొగ
డుటకు; స్రవక్రమే=ఆరంభించెను.
ఆసుమంత్రుండు, రాజసమీపంబు
నకుఁబోయి, దశరథమహారాజుట్టి దుర
వస్థం బొందియుండుట నెఱుంగఁడు ,

కావున, మిక్కిలియు సంతోషము గల్గిం | ను. అని, తాత్పర్యము.
చునట్టివాక్యంబుల, దశరథుం బొగడె

తత స్సూతో యథాకాలం పాథికవస్య నివేశనే. ౪౬
సుమంత్రః ప్రాంజలి ర్భూత్వా తుష్టావ జగతీపతిమ్

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సూతః=	శరథుని; తుష్టావ=పొగడెను.
సారథియగు; సుమంత్రః= సుమంత్రు	అంత, సారథియగు సుమంత్రుండు,
డు; యథాకాలం=కాలము నతిక్రమిం	దశరథమహారాజుగృహంబునఁ, గాలం
పక; పాథికవస్య=దశరథ మహారాజు	బునతిక్రమింపక, చేతులు మొగిల్చి కొని,
యొక్క; నివేశనే = గృహమునందు;	దశరథమహారాజునిట్లుని, ప్రస్తుతిం చెను.
ప్రాంజలిః=మంచిచే మోడ్చు గలవాఁ	అని, తాత్పర్యము.
డై; జగతీపతిం=భూమికిఁ బ్రభువైన ద	

యథా నందతి తేజస్వీ సాగరో భాస్కరోదయే. ౪౭
ప్రీతః ప్రీతేన మనసా తథా నందతున స్స్వతః

టీక॥ యథా=ఎట్లు; తేజస్వీ=ప్రళ	ము)=సీఘ్ర; స్వతః=నీచలన నె; అనందపు
స్తమయినకాంతిగల; సాగరః = సము	నః=సంతోషముతో సిందినవాడనై నం
ద్రుండు; భాస్కరోదయే = చంద్రోద	ద(అధ్యాహ్నతము)=సంతోషించుము.
యమందు; ప్రీతః=సంతసించినవాడై;	తేజస్వియగు సముద్రుండు, ఎట్లు,
ప్రీతేన = సంతోషముతోఁగూడిన; మన	చంద్రోదయంబున, సంతోషంబుకొందు
సా=మనసుచేత; నందతి=సంతోషించు	నో, అట్లు, నీవు, నిప్పుకు, సంతోషంబు
నో; తథా = అట్లు; త్వం(అధ్యాహ్నత	నొందుము. అని, తాత్పర్యము.

ఇంద్ర మస్మాం తు వేళాయా మభికుష్టావ మాశయి. ౪౮
సోజయ ద్దానవాం త్వర్వాం స్తథా త్వం బోధయామ్యే శాన్తి

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౭

౪౧౪

టీక॥ మాతలి=మాతలి; అస్యాం=	మి=మేలకొలుపుచున్నాను.
ఈ; వేదాయాంతు=కాలమునందే; ఇం	ఈకాలమునందే, మాతలియింద్రు
ద్రం=ఇంద్రుని; అభితుష్టావ = పొగ	సంబోగ జెను; అయిందుగ్రిందు, సమస్త
ను.సః = అయింద్రుడు; దానవాః =	దానవులను, జయించెను; అట్లు, అట్టివా
రాక్షసులను; సర్వాః=అందఱను; అజ	లుచుననె, నేనున్నట్లు పొగడిమేలకొ
యత=జయించెను. తథా = అట్లు; అ	శ్చేదనుకీచును, అట్లు, సమస్తాద్రువుల
హం=నేను; త్వాం=నిన్ను; బోధయా	ను, జయింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

వేదా స్పహంగవిద్యాశ్చ యథా హ్యర్చయం విధుమ్. ౪౧
 బ్రహ్మణం బోధయ్య త్యర్చ తథా త్వాం బోధయా మ్యహమ్

టీక॥ యథా=ఎట్లు; సహంగవిద్యా	అహం=నేను; త్వాం=నిన్ను; బోధయా
శ్చ=అంగములయిన శిక్షమున్నగువిద్యల	మి=మేలకొల్పుచున్నాను.
తోఁగూడిన; వేదాశ్చ=వేదములను; అ	శిక్ష మొదలగు సంగవిద్యలతోఁగూ
త్సమవం=తనవలన నేర్పట్టినవాఁడును;	డినవేదములను సర్వేస్వయందనుగ్రుట
విధుం=సర్వేశ్వరుండును; బ్రహ్మణం=	ప్రజేవుని, బోధించునట్లు, నేజిప్పుడు, ని
బ్రహ్మజేవుని; బోధయంతి=బోధించును	న్ను, మేలకొల్పుచున్నాను.
మౌతో; తథా=అట్లు; త్యర్చ-ఇప్పుడు;	అని, తాత్పర్యము.

అదిత్య స్పహ చంద్రేణ యథా ధూతధరాం తుభామ్. ౪౦
 బోధయ త్యర్చ సృధీపీం తథా త్వాం బోధయా మ్యహమ్

టీక॥ యథా=ఎట్లు; అదిత్యః=సూ	బోధయంతి=మేలకొలుపుచున్నాఁడో
ర్యోఁడు; చంద్రేణసహ = చంద్రునితో	తథా=అట్లు; త్యర్చ=ఇప్పుడు; అహం=
గూడు; ధూతధరాం=ప్రాణులధరించి	నేను; త్వాం=నిన్ను; బోధయమి=మే
యొన్నదియు; తుభాం=మంగళకరియ	లకొలుపుచున్నాను.
హం=మీరును; సృధీపీం = భూమిని;	మూర్త్యుండును తొలగించును, సమ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

సంగ

స్త్రాపాణులధరించుచున్నదియు మంగ | దునిన్ను, మేలుకొలుపుచున్నాను.
శస్వరూపిణియునగుఘామిని, ఉదయా | అని, తాత్పర్యము.
స్తమయంబుల మేలుకొల్పినట్లు, నేనిప్పు

ఉత్తిష్టాశు మహారాజ కృతకాతుకముగళి. ౫౧
విరాజమానో వపుషా మేరోరివ దివాకరిః

టిక||మహారాజ= దశరథమహారా | తు=శీఘ్రముగా; ఉత్తిష్ట=లేమ్ము.
జా!త్వం(అధ్యాహృతము)= నీవు;కృ | దశరథమహారాజా!నీవు, ఉత్సవా
తికాతుకముగళి= చేయఁబడినయు | ధకముమంగళాలంకారంబులు చేసికొ
స్సివా ధకముయినమంగళాలంకారము | ని, సౌందర్యంబునం బ్రకాశించుడు, మే
లుగలవాడవై; వపుషా= దేహముచే | రుపర్యవమునుండి, సూర్యుండుదయిం
త; విరాజమానః = ప్రకాశించుచున్న | చునట్లు, శీఘ్రించున, లేమ్ము.
వాడవై; మేరోః=మేరుపర్యవమునుండి; | అని, తాత్పర్యము.
దివాకరభవ=సూర్యుండుంబోలె; ఆ

సోమసూర్యౌచ కాకుత్స్థ శివవైశ్రవణౌ వపి. ౫౨
వరుణ శ్చిన్ని రింద్రశ్చ విజయం ప్రదిశంతు తే

టిక||కాకుత్స్థ=దశరథుండా! సో | త్తురుగాక.
మసూర్యౌచ=చంద్రుండును సూర్యు | దశరథమహారాజా, నీకుఁ జంద్రుం
డును; శివవైశ్రవణౌ వపి= శివుండును | డును సూర్యుండును శివుండును గుణే
కుజేరుండును; వరుణశ్చ = వరుణుం | రుండును వరుణుండును అగ్నిదేవుండు
డును; అగ్నిశ్చ= అగ్నిహేతుండు | ను దేవేంద్రుండును, విజయంబు, వా
ను; ఇంద్రశ్చ=ఇంద్రుండును; తే=నీకొ | సంగుదురుగాక.
అకు; విజయం=గెల్పును; ప్రదిశంతు=ఇ | అని, తాత్పర్యము.

గతా భగవతీ రాత్రిః కృతకృత్య మిదం తవ. ౫౩

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౧

స ౧౪

బుద్ధ్యస్య స్పృహకాదూల కురు కార్య మనంతరమ్

టీక॥ భగవతీ=మాహాత్మ్యముగల;	కురు=చేయుము.
రాత్రిః=రాత్రి; గతా=కడచినది . త	భగవతియైన రాత్రిగడచినది; ఈ
వ=నీకు; ఇదం=ఇది; కృతకృత్యం=చే	రాత్రికాలంబునందు జేయవలసిన కా
యబడినచేయవలసినపనిగలది . స్పృ	ర్యంబులు నెఱవేర్చినావు ; రాజశ్రే
కాదూల=రాజశ్రేష్ఠుండవగు దశర	ష్ఠుండవగుదశరథుడా! మేలుకొని, య
థుడా! బుద్ధ్యస్య=మేలుకొనుము. అ	వ్వచికార్యంబులంజేయుము.
నంతరం=అవ్వచిదైన; కార్యం=పని;	అని, తాత్పర్యము.

ఉదత్తత రామస్య సమగ్ర మభిషేచనమ్. ౪౪

టీక॥ రామస్య=రామునియొక్క;	రామునియభిషేకంబునకుగావలసి
భిషేచనం = అభిషేకద్రవ్యము; సమ	న్ద్రవ్యములన్నియు సిద్ధములయియున్న
గ్రం=అంతయును; ఉదత్తత = సిద్ధమ	వి. అని, తాత్పర్యము.
యినది.	

పౌరజానపదైశ్చాపి నైగమైశ్చ కృతాంజలిః

స్వయం వసిష్ఠో భగవాన్ బ్రాహ్మణై స్సహ ఉవృతి. ౪౫

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగ	తోఁగూడ; ఉవృతి=ఉన్నాఁడు.
ల; వసిష్ఠః=వసిష్ఠుడు; పౌరజానపదై	భగవంతుండగువసిష్ఠుండును, పౌర
శ్చాపి=పట్టణవాసిజనములచేతనుగ్రా	జనులును గ్రామ్యజనులును వర్తకులునుం
మవాసిజనములచేతను; నైగమైశ్చ=వ	గాలువఁగా, బ్రాహ్మణులతోఁగూడఁ,
తాకులచేతను; కృతాంజలిః=చేయుట	గాడుకొనియున్నాఁడు.
డిన చేమోద్యుగలవాడై; స్వయం=	అని, తాత్పర్యము.
తాను; బ్రాహ్మణైస్సహ=బ్రాహ్మణుల	

షీద్ర మాట్లాడక తాం రాజా రాఘవస్యాభిషేచనమ్

టీక॥ రాజ్ = దశరథమహారాజా! గాక.

రాఘవస్య = రామునియొక్క; అధిష్ఠ
నం = పట్టాధిష్ఠకము; షీప్రం = శీఘ్రము
గా; ఆజ్ఞాప్యతాం = ఆజ్ఞాపించుటకు

దశరథమహారాజా! రామునకుఁబ
ట్టాధిష్ఠకంబు నేయునట్లు, శీఘ్రంబు
గా, నాజ్ఞాపించెము. అని, తాత్పర్యము.

యథా హ్యపాలాః పశవో యథా నేనా హ్యనాయకా. ౫౬
యథా చంద్రం వినా రాత్రీర్యథా గావో వినా వృషమ్
ఏవం హి భవతా రాష్ట్రం యత్ర రాజా న దృశ్యతే. ౫౭

టీక॥ అపాలాః = పాలించువాడు
లేని; పశవః = పశువులు; యథా = ఎ
ట్లు; ("హి" అనునది పాదపూరణార్థం
ము) అనాయకా = నడుపువాఁడు లేని;
నేనా = చంద్రు; ("హి" అనునది పాద
పూరణార్థం ము); యథా = ఎట్లు; చం
ద్రం వినా = చంద్రుని విడిచి; రాత్రీం = రా
త్రి; యథా = ఎట్లు; వృషం వినా = ఆ
బోతును విడిచి; గావః = ఆవులు; య
థా = ఎట్లు; యత్ర = ఏరాజ్యమునందు;
రాజా = రాజు; న దృశ్యతే = చూడఁబడఁ

వో; (తత్) రాష్ట్రం = ఆరాజ్యము; ఏ
వం = ఇట్లు; భవతా = అగునుగా!
గొల్లవాఁడు లేని పశువులును, నా
యకుండు లేని నేనయును, చంద్రుండు లే
ని రాత్రీయును, ఆ బోతు లేని యావులు
నుకాంతి చెడియుండునట్లు, రాజు, ఏరా
జ్యంబున, జనులకగపడకుండునో, ఆరా
జ్యంబును, బోతువును; కావున, నీవు శీ
ఘ్రంబుగా, రమ్ము. అని, సుమంత్రుండు,
దశరథునింబోగడెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇతి తస్య వచ శ్రుత్వా సాంత్వపూర్వ మివా ర్థవత్
అభ్యక్తిర్యత శోకేన భూయఏవ మహీపతిః. ౫౮

టీక॥ మహీపతిః = భూమికిఁ బ్రభువై
నదశరథుండు; ఇతి = ఇట్లు; తస్య = ఆసు
మంత్రునియొక్క; సాంత్వపూర్వం = తి
న్ననిమాట ముందు గాఁగఁబడియును;

("ఇవ" అనునది వాక్యాలంకారార్థం
ము) అర్థవత్ = సాధకమయినదియు
నగు; వచః = మాటలు; శ్రుత్వా = విని;
భూయఏవ = అధికముగానే; శోకేన =

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౩౭

౪౦౪

దుఃఖముచేత; అభ్యక్తిగ్రత=వ్యాపించి గాఢజెప్పినమాటనువిని, మనసటకన్న బడెను. సభిక్తిమయినదక్షిణము, పొందెను.

దశరథమహారాజు, అనుమంతుని లని, తాత్పర్యము. దు సామపూర్వముగా సాధు కలు

తతస్స రాజా తం పూతం నన్నహషణ స్ఫుతం ప్రతి శోకరక్తక్షణ శ్రీమ. న ద్విత్వో వాచ ధామికం. ౪౧

టికాతతః=అటుపిమ్మట; సుతంప్ర తం=సారథియగుసుమంత్రునిగాచి; తి=కొడుకైన రామునిగూర్చి; సన్నహ ణి=నశించిన సంతోషముగలవాడు ఉవాచ=పలికెను. ర్నః= నశించిన సంతోషముగలవాడు అంతః బుశ్రద్దుఃఖంబున సంతోషం ను; శ్రీమాణ=కాంతమంతుడును ; బులేదున్న, శ్రీమంతుండు ధామికంబు ధామికంః=ధర్మము నాచరించువా డునగు దశరథమహారాజు , శోదన. దునగు; సః=ఆ; రాజా= దశరథమ బునజెట్టిన నేత్రంబులతో , సారథి హారాజు ; శోకరక్తక్షణః=దుఃఖము యగు సుమంత్రునిజాచి, యిట్లని, చె చేనెట్టిన కండ్లుగలవాడై ; సూ ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వాగ్దేహస్త్రు ఖలు మమాణిమమ భూయో నికృంతసి

టిక॥ త్వం (అధ్యాహృతము)= నీ ఖతుంకనైయుండు నవుడు, దుఃఖ కా వు; వాగ్దేహస్త్రు= మాటలచేత; భూ లంబుల ననుచితంబులయిన యాస్త్రుతి యః=అభిక్తముగా; మమ = నాయొ వాక్యంబులుచెప్పటచే, నాకు, ఇనుమ కి; మమాణి=జీవప్రాణములను; ని డిదుఃఖంబు గలుగుచున్నది. అనిదశర కృంతసిఖలు = లేంచుచున్నావుగదా! ధుండు, సుమంత్రునితోఁ జెప్పెను. నేనుగై కయిమాటలచేఁ జాలదుః అని, తాత్పర్యము.

సుమంత్రః కరుణం శ్రుత్వా దృష్ట్వా దీనంచ పాథికవన్. ౪౦ ప్రహరీతాంజలిః కించి తస్మా జ్జేకా దపాక్రమత్

టీక॥ సుమంత్రం=సుమంత్రుడు; కము; అపాక్రమణ=కొల్లగను.
 యుగం=వినువారికినిదుఃఖము గలిగించు సుమంత్రుడు, వినువారికిని దుఃఖ
 నట్టియామాటను; శ్రుత్వా=విని; దీముగల్గించునట్టి యాదళరథని మాట
 నం=దుఃఖతుండగు; పాథివం=రాసువిని, దళరథుడువారి దుఃఖతుండై
 జను; దృష్ట్యాచ=చూచియును; ప్రగ్యయంపటంబాచి భయపడి, చేసులు
 హీతాంజలిః=గ్రహంపంబడినచే మోముగిచ్చి, కొంతగూరముగా దొలంగి
 ద్దుగలవాడై; తస్మాత్=అ; తేనాపోయెను. అని, తాత్పర్యము.
 త=ప్రదేశమునుండి; కించిత=కొంత

యదా వక్త్రం స్వయం దైన్యాన్మృతాం మహీపతి. ౧౦
 తదా సుమంత్రం మంత్రక్షాన్తేయా ప్రత్యుపాదహ

టీక॥ యదా=ఎప్పుడు; మహీపతి=ధూయనిగూరి; ప్రత్యుపాదహ=అదులు
 విజృంభింపజేసె నదళరథుడు; దైన్యాత్=చెప్పెను.
 దుఃఖంబువలన; స్వయం=తాను; వదళరథమహారాజ, దుఃఖంబున రా
 క్త్రం=చెప్పుటకు; నశకాక=శక్తుండుమునిదోదొక్కనిచ్చు అనితానుజెప్ప
 కాకపోయెనో; తదా=అప్పుడు; మంబాలక పోయినందున, అలోచనలు
 త్రీక్షా=అలోచనముల నెఱింగిన; కైనేర్చినకై కేయి, సుమంత్రుంబాచి, బ
 కేయా=కై కేయి; సుమంత్రం=సుమందులుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సుమంత్ర రాజా రజసిం రామహర్షా సముత్సృకః. ౧౧
 ప్రజాగరపరిక్రాంతో నిద్రాయా వశ మేయినా

టీక॥ సుమంత్రం=సుమంత్రుడా! రాక్రాంతః=మేలుకొనుటచే నెరిగినవా
 జా=దళరథమహారాజ; రామహర్షాదై; నిద్రాయా=నిదురయొక్క; వ
 సముత్సృకః=రామునిగంటించినసంతోశం=అధీనము; ఏయినాకా=పొంది
 పంబుచే సుత్సాహము గలవాడై; రయ్యాన్నాడు.
 రజసిం=రాత్రియంతయు; ప్రజాగరపరి మమంత్రుడా! దళరథమహారాజ,

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౩౩

స ౧౪

రామపట్టాభిషేకంబును గుఱించిన సం నిద్రకులోబడియున్నాఁడు.
 తోషంబునం జేసి , రాత్రియంతయు అని, తాత్పర్యము.
 పేక్షకొనియుండి, యులసి, యిప్పుడు,

త గ్గచ్చ త్వరితం సూత రాజపుత్రం యశస్వినమ్. ౬౩
 రామ మామయ భద్రం తే నా త్ర కార్య విచారణా

టీక॥ సూత=సారిధివగ్గును మంత్రముఃకార్య=చేయుదగినదికాదు.
 తా! తల్=అందువలన; త్వరితం=శీఘ్రముమంత్రావా! అట్లుకావున, శీఘ్రముగా; గచ్చ=పోవ్వు. రాజపుత్ర=శీఘ్రంబుగాఁబోయి, రాజకుమారుం
 రాచకొమారుండను; యశస్వినం=దునుప్రళ స్తంబగుకీర్తిగలవాఁడు సగు
 ప్రళ స్తమయినకీర్తిగలవాఁడునగు; రా రామునిటకుఁదోడొనిరమ్ము; నీకుమం
 మం=రాముని; ఆయె=తోడైమ్ము. గళవగుఁగాక; ఈవిషయమునందాలో
 లే=నీకు; భద్రం=మంగళము; అస్తు (అ చింతవలదు. అని, కై కేయి, సుమంత్రు
 ధ్యాహృతము)=అగుఁగాక. అత్ర=ఈ నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
 విషయమందు; విచారణా = ఆలోచన

స మన్యమ నః కల్యాణం హృదయేన చనందచ. ౬౪

టీక॥ సః=ఆసుమంత్రుడు; కల్యాణం=మంగళమును; మన్యమానః=తగు" ననితలంచి, మనంబుని సంతోషం
 లందుచున్నవాఁడై; హృదయేన=మనబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.
 సుచేత; చనందచ=సంతోషించెను.

నిజః గామచ సంప్రీత్యా త్వతో రాజకాసనాత్

టీక॥ సః(అధ్యాహృతము)= ఆసు త్వరితః=వేగిరచరినవాఁడై; నిజఃగా
 మంత్రుడు; రాజకాసనాత్ = రాజా మచ=చెడలిపోయెను.
 జ్ఞతలన; సంప్రీత్యా = సంతోషముచే; ఆసుమంత్రుడు, కై కేయిచెప్పినది

దశరథునకునమ్మ నంటరి, తలంచి, సంయోగము. అని, తాత్పర్యము.
తోషంబునొంది, వేగుంబుగా, వెడలి, పో

సుమంత్ర శ్రింతయామాస న్యోగం చాదిత స్తమా. ౧

టీక॥ సుమంత్రః = సుమంత్రుడు; త్యై = సుమంతుడు, అత్యై కై యి, వేగం
రితం = వేగముగా; తయా = అత్యై కై యి మగాఁడై పిదపాఁడనివి; మత్తయి, మనం
దేశ; చోదితః = శ్రీరేపింపబడినవాఁ యని, బోధింతును.
దై; చింతయామాస = ఆలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.

వ్యక్తం రామో భిషేకార్థ విహ యాన్యధా మోషి

టీక॥ ధర్మవిత్ = ధర్మములనెఱింగి రామునిది, వ్యభాషితః = యాన్యధా
గిన; రామః = రాముండు; అభిషేకా యే, యిచ్చుటకై వాఁడొకడువచ్చాఁడు;
ధర్మ - వ్యభాషేకముకొఱచు; ఇహ = ఇహ రామమహాభిషేకమే యని; ఇ
ఇచ్చుట; ఆయాన్యధా = రాఁగలఁడు. వ్యక్తం, స్పష్టము. అని, సుమంత్రునిది, చింతి
క్రం = స్పష్టము. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సూతో మఠి కృత్వా హషేకాం మహతా విగ్రహః ౧౨

నిజః గామ మహాదాహా రాఘవస్య కృష్ణయో

టీక॥ సూతః = సుమంత్రుండు; ఇ యొకటి; దిక్పటయా = చూడవచ్చుచే
తి = ఇట్లు; మఠి = ఆలోచనంబును; కృ త; నిజః గామ = వెడలిపోయెను.
త్వా = చేసి; మహతా = అధికమయిన; సుమంత్రుండుచింతించి, అధిక
హషేకా = సలతోషముచే; వ్యరః = మయినసలతోషంబుమొంది, మహాదా
చట్టబడినవా. దై; మహాదాహాః = హుడగు రామునిజాడఁగోరి, వెడ
పెద్దచేతులగల; రాఘవస్య = రాముని లిపోయెను. అంతాత్పర్యము.

సాగరప్రద సంకాశా త్పుమంత్రోం తఃపురా ధృధాత్. ౬౪

నిమగ్నమృ జనసంబాధం దదన్య ద్వారముగ్రహం

టీకః సుమంత్రః = సుమంత్రుడ; సా
గర హదసంకాతాత్ = సమద్రమసం
దలిపెద్దలోతుగల గుంటతో సమాన
మయిన; శుభాత్ = మంగళకరమగు;
అంతఃపురాత్ = అంతఃపురమునండి;
నిమగ్నమృ = వెడలి; ద్వారము = ముందట;
జనసంబాధం = జనులకేనితరయిన;
ద్వారం = వాకిని; దదన్య = చూచెను.

సుమంత్రుండు, గొప్పపట్టణంబగు
నయోగ్యమగ్యముననుటకేసి, సమ
ద్రమనడుమనుండు హృదయచాద్వన
వొప్పుచుండు, నంతఃపురంబునండి, వె
డలి, ముందట వెచ్చజనులకేరియిండు
టవలన నితర గనుడు, నంతఃపుర
ద్వారంబును చూచెను.
అని, రాశ్చర్యము.

తంత్రపురస్తా త్వహసా వినిగ్రహో
మహిమీర్షా ద్వారగతో విలోకయత్. ౩౨
దదన్య హారా వివిధా నృనాథరా
నురస్థితా ద్వార ముపేత్య విస్థితా

టీకః తంత్ర = అటుపిమ్మట; సుమం
త్రః (అధ్యాత్మతము) = సుమంత్రుం
డు; సహసా = వెగముగా; వినిగ్రహః =
వెడలినవాడై; ద్వారగతః = ద్వారము
నుబొందినవాడై; పురస్తాత్ = ముంద
ట; మహిమీర్షా = భూమికేంద్రపులయి
నరాజులను; విలోకయత్ = చూచుచు; వి
విధా = పలువిధములగువారలను;
మహాధనా = అధికమైనధనముగలవా
రలను; ఉరస్థితా = సభచేరియున్న
వారలను; ద్వారం = వాకిని; ఉపేత్య =

బొంది; విస్థితా = ఉన్నవారలను;
హారా = పట్టణముననుండుజనులను;
దదన్య = చూచెను.
అంత, నాసుమంత్రుండు, శఘ్రింబు
ననంతఃపురంబు వెడలి, ద్వారంబుకేరి,
అచ్చటనగ్ర ప్రదేశమునందున్న రాజుల
నుబాచి, అంతకానుకలు దీసికొనిగుంపు
లుచేరి, ద్వారమునందున్న నానావిధుల
గుప్పణవాని జనులను, బాచెను.
అని, రాశ్చర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండ్యే,

ప్రతిపదాండ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

౧౦౫

అయోధ్యాకాండే , చతుదశశ్లోకః .

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసం బగు, శ్రీమద్రామాయకౌంభి
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ చతుదశశ్లోకః టీక,
ముగిసినది.

(త్రై)

పంచదశశ్లోకాంతరంభః .

తేషు తాం రజన్ మువ్య బ్రాహ్మణా వేదపారిగాః
ఉపతస్థురుపస్థానం సహరాజ పురోహితాః . ౧

టీక॥ వేదపారిగాః = వేదములయొక్కయుగమునాండిన;	తే = ఆ ; బ్రాహ్మణాస్తు = బ్రాహ్మణులును ; తాం = ఆ ;	రజన్, సభనగుట; ఉపతస్థుః = పొందిరి.
ఉపతస్థుః = రాత్రియుతయు; ఉపవ్య (ఉపవ్యా) = ఉండి ; సహరాజ పురోహితాః = రాజపురోహితులగు వసిష్ఠుని	తే = ఆ ; బ్రాహ్మణాస్తు = బ్రాహ్మణులును ; తాం = ఆ ;	వేదవేదలగువా బ్రాహ్మణులందఱును, రాత్రియుతయునర్చుటనంది, అంతఃసమిమింగుడి, సభ గాఁజేసిరి.
అయోధ్యాకాండే , చతుదశశ్లోకః .		అది, చాత్పర్యము.

అమాత్యా బలముఖ్యాశ్చ ముఖ్యా యే నిగమస్యచ .

రాఘవ స్యాధి షేకార్థే ప్రియమాణాస్తు సంకతాః . ౨

టీక॥ అమాత్యాః = మంత్రులును ; బలముఖ్యాశ్చ = సేనలోముఖ్యులయినవారలును ; నిగమస్య = పట్టమునకు ; ముఖ్యాః = మేటి గునువారి ; యే = ఎవరో ; తే (అధ్యాపృతము) = వారును ; రాఘవస్య = రామునియొక్క ; అభిషేకార్థే = పట్టాధిషేకమునకుగా ; ప్రియమాణాస్తు = సంతోషించుచున్నవారలయ్యెను ; సంకతాః = చేరివారు.	అమాత్యాః = మంత్రులును ; బలముఖ్యాశ్చ = సేనలోముఖ్యులయినవారలును ; నిగమస్య = పట్టమునకు ; ముఖ్యాః = మేటి గునువారి ; యే = ఎవరో ; తే (అధ్యాపృతము) = వారును ; రాఘవస్య = రామునియొక్క ; అభిషేకార్థే = పట్టాధిషేకమునకుగా ; ప్రియమాణాస్తు = సంతోషించుచున్నవారలయ్యెను ; సంకతాః = చేరివారు.
మతీయ, మంత్రులును సేనలో ముఖ్యాధికారులగువారును బట్టలుండునమఱులయియుండువారును , రాముని	

ట్టాభిషేకంబుటాడుటకై, సంహారం | అని, తాత్పర్యము.
బున, నచ్చటికివచ్చి.

ఉదితే విమలే సూర్యే పుష్కే చాభ్యాగలే హని
లగ్న కర్కటక ప్రాప్తే జన్మ రామస్య చ స్థితే. ౩
అభిషేకాయ రామస్య ద్విజేంద్రై రుపకర్తృతమ

టీక॥ విమలే=నిమగ్నంబుండగు; సూర్యో=సూర్యుండు; ఉదితే=ఉదయించు
గా; అహని=పగటియందు; పుష్కరే=పుష్కరవత్
పుష్కరవత్త్రమును; అభ్యాగలే=రా
గా; రామస్య = రామునియొక్క; జన్మ=సంతమృత్యు
లగ్నమయిన; కర్కటకే=కర్కటకము
ను; లగ్నే=లగ్నము; ప్రాప్తే=వచ్చినది
గా; స్థితే=ఉండగా; రామస్య = రా
మునియొక్క; అభిషేకాయ = పట్టాభి
షేకముకొఱచు; ద్విజేంద్రై=బ్రాహ్మ

ణోత్తమలతేత; ద్రవ్యజాతం (అభ్యా
హృతము)=ద్రవ్యసమూహము; ఉపక
ర్తృతం=సిద్ధమునేయుటచేసెడి.
నిమగ్నంబుండగు సూర్యుండు దయించి
నవిమ్మట, బుద్ధవత్త్రంబునందు, రా
మునిజన్మలగ్నంబయిన కర్కటలగ్నం
బురాగానై, రామునికులబట్టాభిషేక
మునేయుటకై, కావలసిన ద్రవ్యంబులన
స్థియు, బ్రాహ్మణోత్తములు, సిద్ధములు
చేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

కాంచనా జలకుంభాశ్చ భద్రపీఠం స్వలంకృతమ్. ౪
రథశ్చ సమ్యగస్త్రీణో భాస్వతా వ్యాఘ్రచమకా

టీక॥ కాంచనాః=బంగారుచిక్కారము
లయిన; జలకుంభాశ్చ = సిగ్గలతోనిండిన
కంఠములును; స్వలంకృతం=చక్కగా
నలంకరించబడిన; భద్రపీఠం=రాజులు
సూర్యుండునాసనంబును; భాస్వతా=
ప్రకాశించు చున్నట్టి; వ్యాఘ్రచమకా

శా=పులితోలుచేత; సమ్యక్=చక్కగా
గా; అస్త్రీణాః=పలుమంది; రథశ్చ=
రథమును; భాంతి(అభ్యాహృతము)=
ప్రకాశించుచున్నవి.
సిగ్గలతోనిండిన బంగారుకలశంబులు
ను, చక్కగా నలంకరించబడిన రాజు

అహర్ముండుపీఠంబును, ప్రకాశించుచు సీతములయి ప్రకాశించుచుండనవి. అని, తాత్పర్యము.
 న్నపులితోలుతోఁగప్పఁబడినరథంబును,

గంగాయమునయోః పుణ్యా త్సంగమా చాహ్యసం జలపః. ౫
 యాశ్చిర్యా స్ఫురితః పుణ్యా హ్రదాః కూపా స్ఫురాంత

టీక|| గంగా యమునయోః = గంగా : (అధ్యాహృతము) = ఏవో; తేభ్యః
 నదియొక్క-యు యచాననీ యొక్క- (అధ్యాహృతము) = వాసినుండియు
 యు; పుణ్యాత్ = పుణ్యము గలిగిండున ను; ఆహ్యసం = తేఁబడిన; జలం = ఉదక
 ట్టి; సంగమాత్ = సంగమస్థానము నుం మును; భాతి (అధ్యాహృతము) = ప్రకా
 డి; అశ్చిః = ఇతరములయిన; పుణ్యాః = శించుచున్నది.
 పవిత్రములగు; సరితః = నదులు; యాః = గంగానదియు; యమునానదియునం
 ఏవో; తాభ్యః (అధ్యాహృతము) = గమమువాందుపుణ్యస్థలము నుండియు,
 వాసినుండియుండియు; హ్రదాః = పవిత్రములయినయితరనదులనుండియు
 ధ్వలోతుగలగుటలను; కూపాః = బా హ్రదంబులనుండియు; గూఢంబుల నుం
 వును; యే (అధ్యాహృతము) = ఏ డియు; సరస్సులనుండియు; జేఁబడిన,
 వో; తేభ్యశ్చ (అధ్యాహృతము) = వా పుణ్యజలంబును, సిద్ధమయి, ప్రకాశించు
 నినుండియు; స్ఫరాంతః = సరస్సులు; యా చుండనది. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాగ్వాహః శ్రీ ధ్వజవాహశ్చ తిర్యగ్వాహః సమాహితాః. ౬
 తాభ్యశ్చైవాహ్యతం తోయం సముద్రేభ్యశ్చ సర్వతః

టీక|| ప్రాగ్వాహశ్చ = తూర్పుతట్టు కంఠసిలివియున్నవియును; యాః (అ
 గాఁబాటునవియు; ఉద్ధ్వజవాహశ్చ = ధ్యాహృతము) = ఏవో; తాభ్యశ్చై
 ఉద్ధ్వజము ఖముగాఁ బాటునవియును; వ = వాసినుండియును; సర్వతః = సమస్త
 ప్రాగ్వాహః = పడమరతట్టుగాఁబాటు ములయిన; సముద్రేభ్యశ్చ = సముద్రము
 నవియును; తిర్యగ్వాహః = అడ్డముగాఁ లనుండియు; ఆహ్యతం = తేఁబడిన; తో
 బాటునవియును; సమాహితాః = పాట యం = జలము; భాతి (అధ్యాహృతము)

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౩౫

సంఖ

ప్రకాశించుచున్నది.

తూర్పుతట్టు గాఁబాటునట్టిగంగాగో
దావ ర్యాదినదులనుండియు, ఊర్ధ్వము
ఖముగాఁ బ్రవహించునట్టి బ్రహ్మవరక
మురుద్రావరకము మున్నగువానినుండి
యును, దక్షిణోత్తరముఖములు గాఁబ్ర

వహించుగండకిశోణభద్రమున్నగునదు
లనుండియు, ఇట్టటుపాఠకనిలించియుం
డుపుణ్యసరస్సులనుండియు, తేఱదినపు
ణ్యజలమును, సిద్ధమయి ప్రకాశించుచుం
డినది. అని, తాత్పర్యము.

సలాహః షీరిధి శ్చన్నా ఘటాః కాంచనరాజతాః. ౩
పద్మాత్పలయుతా భాంతి పూర్ణాః పరమవారిదా

టీక|| సలాహః = పేలాలతోఁగూడిన
వియును; షీరిధిః = పాలుగల యశ్వత్థా
దిపత్రములచే; శ్చన్నాః = మూయుబడి
నవియును; కాంచనరాజతాః = బంగా
రువికారములును. వెండివికారములును;
పద్మాత్పలయుతాః = తామరపూలతో
ను గలువలతోనుగూడినవియును; పరమ
వారిదా = ఉత్కర్షణమయిన జలముచే;

పూర్ణాః = నిండినవియునగు; ఘటాః =
ఘటములు; భాంతి = ప్రకాశించుచున్నవి.
పేలాలతోఁగూడి పాలుగలయశ్వ
త్థాదిపత్రములతోఁగప్పబడి, తామర
పూలునుగలువలునుగూడి, పరమజలం
బుతోనిండియున్న, బంగారుకలశంబులు
ను, వెండికలశంబులును, ప్రకాశించుచుం
డినవి. అని, తాత్పర్యము.

క్షౌద్రం దధి పుత్రం లాలా దర్శా స్స మనసః పయః. ౪

టీక|| క్షౌద్రం = తేనెయును; దధి =
పెరుగును; పుత్రం = నేయియును; లా
హాః = పేలాలును; దభాః = దభా
లును; సుమనసః = భ్రష్టములును ; ప
యః = పాలును; భాంతి (అధ్యాత్మత

ము) = ప్రకాశించుచున్నవి.
తేనెయును పెరుగును పేలాలును
దభాలును, బువ్వంబులును, చాలును, అ
చ్చట సిద్ధములయి, ప్రకాశించుచుండిన
వి. అని, తాత్పర్యము.

వేద్యా శైవ కుభారా నృర్యాభరణ భూషితాః

<p>టీక॥ శుభాచారాః = మంగళకరములయిన యాచారములు గల వారలును, మంచియలంకారములు గలవారలు ననుట; సర్వాభరణఘాషి తాః = సమస్తములయిన యాభరణముల చేతనలంకరింపఁబడినవారలునగు; వేద్యాశ్రైచవః = బోగమువారును ; భాంతి (అధ్యాపృతము) = ప్రకాశించుచున్నార.</p>	<p>మొదలగు వానిం దాచ్చినవిస్తాభరణములను ధరించుచుండు బోగమువారును, బ్రకాశించుచుండి, అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

చంద్రాంశువికచప్రఖ్యం కాంచనం రత్నఘాషితమ్. ౯
సజ్జం తిష్ఠతి రామస్య వాలవ్యజన ముత్రమమ్

<p>టీక॥ చంద్రాంశువికచప్రఖ్యం = చంద్రుని కిరణములుంబోలె సధికమయిన కాంతిగలవియు; కాంచనం = బంగారువలె కారమయినదియు, బంగారువలె కారమయినపిడి గలదియుననుట; రత్నఘాషితం = రత్నములచేనలంకరింపఁబడినవియు, రత్నములచేనలంకరింపఁబడినపిడి గలదియుననుట; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయి</p>	<p>నదియునగు; రామస్య = రాముయొక్క; వాలవ్యజనం = రామరము; సజ్జం = సిద్ధమై; తిష్ఠతి = తిన్నది. చంద్రకిరణములంబోలెడి చంద్రుని నైవదియు, బంగారుముతో చేయఁబడిన రత్నములు వాదియుండు పిడిగలదియునగును శ్రవ మైన రాముని రామరమును, సిద్ధమైయుండినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

చంద్రమండలసంకాశ మాతపత్రంచ పాండురమ్. ౧౦
సజ్జం ద్యుతికరం శ్రీమ దభిషేకపురస్కృతమ్

<p>టీక॥ చంద్రమండలసంకాశం = చంద్రమండలముతో సమానమయినదియును; పాండురం = తెల్లనిదియును; ద్యుతికరం = కాంతిచేయునదియును, అచ్చటి ప్రదేశమును గాంతిగలదానిగా చేయు</p>	<p>నదియుననుట; శ్రీమత్ = శ్రేష్ఠమును; అభిషేకపురస్కృతం = పట్టాభిషేకమును కైముందిడఁ బడినదియు నగు; అతఃవత్రంచ = గొడుగును; సజ్జం = సిద్ధమయినది.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౩౧

స ౧౫

భంద్రమండలంబుంబోలఁ జెల్లినదై | గల్పితంబైన, శ్వేతచ్ఛత్రంబును, సిద్ధమ
యై తమందై పట్టాభిషేకముకొఱకు | యియుండినది. అని, తాత్పర్యము.

పాండుర శ్చ వృష సృజ్ఞః పాండురో శ్వశ్చ సుస్థితః. ౧౧

టిక॥పాండురః - తెల్లనైన;వృ ష = అఁబోతును; సృజ్ఞః = సిద్ధమయినది. పాండురః = తెల్లనైన; సుస్థితః = సుందర మగు; అశ్వశ్చ = గుఱ్ఱమును; సృజ్ఞః (అ ధ్యాహృతము) = సిద్ధమయినది.	తెల్లనియాంబోతును, మఱియును దరంబును జెల్లనిదియునగు గుఱ్ఱంబును, సిద్ధమయియుండినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

ప్రస్ఫుత శ్చ గజ శ్రీమా నౌపవాహ్యః ప్రతీక్షతే

టిక॥ప్రస్ఫుతః = మదజలమును కా చుకొనుచున్నదియు; శ్రీమాన్ = ఉత్తమ మయినదియు; నౌపవాహ్యః = రాజులె క్కడగినదియునగు; గజశ్చ = వీనుఁగు ను; ప్రతీక్షతే = ఎదురుచూచుచున్నది.	ఎల్లప్పుడును మదజలమును గార్చు చుండునదియును త్రమంబును రాజు లె క్కడగినదియునగు గజంబును సిద్ధమ యియుండినది. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అప్తాచ కన్యా మాంకశ్యా సర్వా భరణభూషితాః. ౧౨

టిక॥మాంకశ్యాః = మంకశమన కుండగినవారును; సర్వాభరణ భూషి తాః = సమస్తాభరణములచేతను అలంక రింపఁబడినవారునగు; అప్తా = ఎనిమిది; కన్యాశ్చ = కన్యలును; ప్రతీక్షంతే (అ ధ్యాహృతము) = ఎదురుచూచుచున్నా	మంకభాషావలసమస్తాభరణంబు లను వాల్చియుండువారునగు కన్యకలని మిదిమంది, రామునిపట్టాభిషేకంబునకై కనుపెట్టియున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
---	--

వాదితాటిచ సర్వాణి వందినశ్చ తథో పరే

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స గ ఖ

టీక: సర్వాడే=సమస్తములయిన; చుడున్నాను.	
వాదిత్రాడేవ=వాద్యములును; ప్రతిక్షం	ఏ.కాదివాద్యములన్నియు సిద్ధముల
తే(అధ్యాహృతము)=ఎదురుచూచుచు	యియుండినది; అట్టిస్తుతి పాఠములును,
న్నవి.వందినశ్చ=స్తుతిపాఠములును;తే	ఇంకవలయును, సిద్ధములయి యుండిరి.
థా=అట్లు; అపరే = ఇతరులును; ప్రతి	అని, తాత్పర్యము.
క్షంతే(అధ్యాహృతము)=ఎదురుచూ	

ఇత్వైకూకాం యథా రాశ్చ సంధ్యే తాభిషేచనమ్. గృ
తథా జాతయ మాదాయ రాజపుత్రాభిషేచనమ్
తే రాజవచనాత్తత్ర సమవేతా మహీపతమ్. గృ
అపశ్యతో బ్రహ్మ కోసు రాష్ట్రే నా ప్రతిపాదయేత్

టీక ఇత్వైకూకాం=ఇత్వైకు	అపశ్యతో = చూడవలెనై; "కో
తంత్రరాజులయొక్క; రాశ్చ=చోర	ను=ఎవ్వడు; నా=మమ్ములను; రా
తనమునందు; అభిషేచనం=పట్టాభిషే	ష్ట్రే=చిరకాలమునుండి ప్రతిపాద
కమునుగూచిన; యథా=అట్లు; వస్తు	యేతే = చెప్పినట్లే ఇతి(అధ్యాహృత
జాతం(అధ్యాహృతము)=పదార్థ	ము)=అది; అట్లుగ = అట్టిది.
సమూహము; సంధ్యేత=సంపాదిం	ఇత్వైకుతంత్రరాజులకుఁబట్టాభిషే
పఁబడునో; తథా=అట్లు; జాతయం=	కమునఁబ్రస్తువారల యారాచమునా
శ్రేష్ఠమైన రత్నాది వస్తుసమూహము	ప్రసంగమునందు రత్నాదిపదా
ను; ఆదాయం=గ్రహించి; తే=ఆరాజ	థములంగొని, యారాజులు, రాజా
లు; రాజవచనాత్=రాజమాటవలన;	ష్ట్రవలన, రాముని పట్టాభిషేకమునలై,
రాజపుత్రాభిషేచనం = రాజకొమ	రాజద్వారంబునుజేరి, దశరథమహా
రుండగురాముని పట్టాభిషేకమునుజే	రాజగపడకుండుటంజేసి, "మీముత్యచ్చి
రించి; తత్ర=ఆ రాజద్వారమునందు; స	యున్నామని, దశరథమహారాజున
మవేతాః = చేరినవారలై=మహీప	త్యుడు చెప్పినట్లే" అని, తమలోఁబాటు
తిం= ధూమికేంద్రధువయినదశరథుని;	నుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.

నపశ్యమశ్చ రాజాన ముచితశ్చ దివాకరః. గృ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౩

౧౦౫

యావరాజ్యభిషేకశ్చ సజ్జో రావస్య భీమతః

టీక॥వయం(అధ్యాహృతము)=మనము; రాజానం=దశరథమహారాజు; సపశ్యామశ్చ=చూడకున్నాము. ౬	పేకించుటకు గావలసిన ద్రవ్యసమూహము ననుట; సజ్జో=సిద్ధమయినది.
వాకరశ్చ=సూక్ష్మండును; తిదితః=తిడుకున్నాడు; సూర్యోదయః పునః	మనకిదివఱకు దశరథమహారాజుగల
దయంఠినాడు. భీమతః = బుద్ధిమంతుండగు; రామస్య-రామసయొక్క; ద్రవ్యంబులఁబైయు సిద్ధమయియున్న	రామసఁజ్ఞాభిషేకమునకు గావలసిన
యావరాజ్యభిషేకశ్చ= యావరాజువారతినమనందభిషేకించుటయు, అభి	ద్రవ్యంబులఁబైయు సిద్ధమయియున్నది. అని, యారాజులతెవలఁ దామను
	గొనిరి. అని, రాత్వర్యము.

ఇతి తేషు బ్రహ్మదేషు సార్వభౌమా౯ మహీపతీ౯. ౧౬

అబ్రవీత్తా సదం సర్వాం త్సమంత్రో రాజసత్కృతః

టీక॥తేషు=ఆరాజులు; ఇతి=ఇట్లు; బ్రహ్మదేషు=దేవుడుండఁగా; రాజసత్కృతః=దశరథమహారాజుదేగరవింశతిసఁసమంత్రః = సమంత్రుండ; సార్వభౌమా౯=చక్రవర్తులయిన; రా౯=ఆ; మహీపతీ౯=రాజులను; స	ర్వా౯=అందఱుంకూర్చి; అబ్రవీత్=చెప్పెను. ఆ రాజులెట్లు దేవులొనుచుండఁగా, దశరథునిదే గరవింశతిసఁబడుచుండును మంత్రుండు, ఆరాజుల నందఱుంబొలి, యిట్లు, చెప్పెను. అని, రాత్వర్యము.
---	--

రామం రాజ్ఞో నియోగేన త్వరయా ప్రస్థితో స్త్యహామ్. ౧౭

టీక॥అహం=నేను; రాజ్ఞో=దశరథమహారాజుయొక్క; నియోగేన=ఆజ్ఞచేత; రామం=రాముని; అనేతుం=నిండోహొనివచ్చుటకు వేగంబుగాఁబోవుచున్నాను.	శత్రువాఁడను; అస్తి=అగుచున్నాను. నేను, రాజునియోగంబున, రామనిండోహొనివచ్చుటకు వేగంబుగాఁబోవుచున్నాను.
(అధ్యాహృతము)తోఁడైచ్చుటకు; త్వరయా= వేగముచేత; ప్రస్థితః=బయలు	అని, రాత్వర్యము.

పూజ్యా రాజ్ఞో భవంతస్తు రామస్యచ విశేషతః

టిక||భవంతస్తు=మీరును; రాజ్ఞః= మీరు, దశరథమహారాజునకును విశే
దశరథమహారాజునకును; విశేషతః=అ పించిరామునకును, గౌరవింపదగినవా
ధికముగా; రామస్యచ=రామునకును; రలు. అని, తాత్పర్యము.
పూజ్యాః=పూజింపదగినవారలు.

అయం పుచ్చామి వచనా త్సుఖ మాయుష్ష తా మహమ్. ౧౮
రాజ్ఞస్స ప్రతిబుద్ధస్య యచ్చగమని కారిణమ్

టిక||అయం=ఈ; అహం=నేను; ఆ చ్చామి=అమిగురున్నాను.
యుష్మతాం = దీక్షాకాయుస్సుగలమీ నేను, మీయజ్ఞవలన, నిష్పమునద్ర)
యొక్క; వచనాత్ =మాటవలన; సు మేల్కొనియుండు దశరథమహారాజు
ప్రతి=ఇష్టము; బుద్ధస్య = మేలుకొన; వాదకుఁబోయి, దశరథునింజూచి, "నీకు
రాజ్ఞః=దశరథమహారాజుయొక్క; సు పూజ్యమీనాగి వేల, బయటికిరాలేదు"
ఖం=సౌఖ్యమును; యత్=ఏది; ఆగమన అ:, యత్గదమ. అ:, సుమంత్రుండు, అ
కారిణం=రాకపోవుటకు గారిణమో; రాజులతోఁజెప్పెను.
తత్(అధ్యాహృతము)చ= దానిని; ప అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తాంతఃపురద్వార మాజగామ పురాణవితే. ౧౯

టిక||పురాణవితే = పురాతనవృ రాజులపురాతన వృత్తాంతంబుల
త్తాంతముల నెఱింగినసుమంత్రుండు; ఇ నెఱింగియుండు నాసుమంత్రుండు, ఆ
తే=అని; కక్తా=చెప్పి; అంతఃపురద్వారాజులకిట్లుచెప్పి, ముఖ, నంతఃపురద్వ
రం= అంతఃపురముయొక్క-ద్వారము రంబునకుఁబోయెను.
ను; ఆజగామ=పొందెను. అని, తాత్పర్యము.

సదా సక్తంబ తత్వేన సుమంత్రః ప్రవితేషహ

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యకాండము. ౩౫

స ౧౫

టిక|| సుమంత్రః=సుమంత్రుడు; స
దా=ఎల్లప్పుడును; అసక్తం=అడ్డములే
ని; తత్=అ; వేత్త=అంతఃపురగృహ
మును; ప్రవివేక=చొచ్చెను “హి” అను
నది పాదపూరదాళము.

సుమంత్రుండు, తా నెప్పుడు దలంచి
నను, అప్పుడు ప్రవేశించగూడిన, యం
తఃపురంబును, బ్రవేశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

తుష్టా వాన్య తదావశం ప్రవిశ్య స విశాం పతే. ౨౦

టిక|| సః=అనుమంత్రుండు; ప్రవి
శ్య=చొచ్చి; విశాంపతే=మనుష్యు
లకుఁబ్రభువైన; అన్య=ఈదశరథమహా
రాజయొక్క; వంశం=కులమును; తు

ష్టావ=పొగడెను.
అనుమంత్రుండట్లు ప్రవేశించి, యా
దశరథమహారాజవంశంబును బొగడె
ను. అని, తాత్పర్యము.

శయనీయం నరేంద్రస్య తదాసాద్య వ్య తివృత

టిక|| సుమంత్రః (అధ్యాహుత
ము)=సుమంత్రుడు; తదా=అప్పుడు;
నరేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన
దశరథమహారాజ యొక్క; శయనీ
యం=శయనయోగ్యమయిన గృహము

ను, శయనగృహముననుట; అసాద్య=
పొంది; వ్యతివృత=నిలిచెను.
సుమంత్రుండు, అప్పుడు, దశరథమహా
రాజశయనగృహంబుజేరి, యచ్చట,
నిలిచెను. అని, తాత్పర్యము.

సోత్యా సాద్యతు తద్వేత్త తిరస్కరణి మంతరా. ౨౧

అశీర్భి గుణ యుక్తాభి రభితుష్టావ రాఘవమ్

టిక|| సః=అనుమంత్రుడు; తత్=
అ; వేత్త=శయనగృహమును; తిరస్కర
ణి మంతరా=తెరసువడిచి; అత్యాసా
ద్యతు=మిక్కిలి యుద్ధగతియొక్క; గుణయు

క్తాభి=గుణములతోఁగూడిన; అశీర్భి=
అశీర్వచనములచేత; రాఘవం=ద
శరథుని; అభితుష్టావ=పొగడెను.
అనుమంత్రుండు, అగృహమునదశ

రఘుండుపరుండియుండు స్థలము జగ్గఱ | యాశీర్వచనములుచేయుడు, దశరథు
కుఁబోయి, తెరకుమాత్రమివల నిలిచి, నిం, బొగడెను. అని, తాత్పర్యము.

సోమసూర్యుచ కాకున్ శివనైశ్రవణౌవపి. ౨౦
వరుణశ్చ స్మి రింద్రశ్చ విజయం ప్రతిశంతు తే

టీక|| కాకుత్స్ = దశరథుఁడా! సోకగా.

మసూర్యుచ = చ. ప్రపంచము సూర్యుం | దశరథుఁడా! చంద్రుండును సూ
దును; శివనైశ్రవణౌవపి = శివుండును & ర్యుండును శివుండును గుజేరుండును వరు
జేరుండును; వరుణశ్చ = వరుణుండును; ణుండును అగ్నిహోత్రుండును చేవేం
అగ్ని = అగ్ని హోత్రుండును; ఇంద్ర ప్రపంచము, నీకు విజయంబు, నొసంగుదు
శ్చ = ఇంద్రుండు; తే = నీకొఱకు; విజ రుగాక. అని, తాత్పర్యము.
యం = గెల్పును; ప్రతిశంతు = ఇప్పుడు

గతా భగవతీ రాత్రిః కృతకృత్య మిదం తవ. ౨౩
బుద్ధ్యస్వ నృపశామూల కురుకార్య మనంతరమ్.

టీక|| భగవతీ - మాహాశక్త్యముగ కురు - చేయుము.
ల; రాత్రిః = రాత్రి; గతా = కడచినది. ఇ రాజశ్రేష్ఠుండవగు దశరథుఁడా! భ
దం = ఇది; శవ = నీకు; కృతకృత్యం = చే గవతీయగు రాత్రిగడచినది, నీవీ రాత్రికా
యః బడిన చేయవలసిన పనులు గలవి. నృ లంబునం జేయవలసిన కార్యంబులనెఱ
పశామూల = రాజ శ్రేష్ఠుండవగు దశర వేటిచివాఫుఁడైన మేలుకొనుము; ఇంకఁ
థుఁడా! బుద్ధ్యస్వ = మేలుకొనుము. అ జేయవలసిన కార్యంబులం జేయుము.
నంతరం = అప్పుచిదైన; కార్యం = పనిసి; అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణౌ బలముఖ్యా శ్చ నైగమాశ్చ గతా నృప. ౨౪
దర్శనం ప్రతికాంక్షంతే ప్రతిబుద్ధ్యస్వ రాఘవ

టీక|| నృప = మనుష్యులందఱిందునట్టి; రాఘవ - దశరథుఁడా! బ్రాహ్మ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౩

సం

దాః- బ్రాహ్మణులును; బలముఖ్యాశ్చ= సేనలో మేటియగువారును; నైగమాశ్చ = పట్టణముననుండువారును; అగ్రాం=చచ్చినవారవై; దౌవం=చూడుటను; ప్రతికాంక్షం=కోరుచున్నారు. ప్రతిబుద్ధ్యస్య=మేలుకొనుము.

దశరథమహారాజా! బ్రాహ్మణులును సేనలోముఖ్యులగువారులును, బట్టణమునందు నివసించువారును, వచ్చి, నీ స్వరూపాదంగోరుచున్నారు; నిద్రామేలూగనుము. అని, సుమంత్రుండును, దశరథునిం, బాగదెను. అని, రాత్వర్యము.

స్త్రవంశం తం తదా సూతం సుమంత్రం మంత్రకోవిదమ్. ౨౪
ప్రతిబుద్ధ్య తతో రాజా ఇదం వచన మబ్రవీత్

టీక|| తదా=అటుపిమ్మట; రాజా=దశరథమహారాజా; ప్రతిబుద్ధ్య=మేలుకొని; తదా=అప్పుడు; స్త్రవంతం=పొగడుచున్న; మంత్రకోవిదం= ఆలోచనలయందుం బండితుండగు; తం = ఆ; సూతం=సారథియగు సుమంత్రునిగూ

ర్చి; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను. అంతదశరథుండు మేలూగి, అప్పుడు ప్రస్తుతించుచున్నవారి మంత్రంబులం బండితుండగువానినానుమంత్రుఁబాచి యిట్లు, చెప్పెను. అని, రాత్వర్యము.

రామ మానసు సూతేని యదస్యధిహితో నయా. ౨౫
కిమిదం కారణం సేయం మమాక్షా ప్రతిహన్యతే

టీక|| “సూత= సారథివగు సుమంత్రుడా! రామం=రాముని; ఆనయ=తోడ్పాడినమ్ము” ఇతి = అని; అనయ=ఈకై కేయిచేత; అధిహితః =చెప్పబడినవాడవు; అసి (ఇతి) యత్=చెప్పబడినావనునదియేదిగలదో; సా=అట్టి; ఇయం=ఈ; మమ=నాయొక్క; అక్షా=పనులు; ప్రతిహన్యతే=

కొట్టుబడుచున్నది; ఇదం=ఈ; కారణం=కారణము; కిం=ఏమి. “సుమంత్రుడా! రామంవోడ్పాడినమ్ము” అని, యీకై కేయికుండెప్పినచే, దానినేనొప్పుకొని యుండుట వలన నదియు నాయొక్కయే, అట్టిమొదలను నీవిట్లుల్లంఘించుటకుం గారణం చేమి? అని, రాత్వర్యము.

నచైవ సంప్రసూప్తా మాన యేహాశు రాఘవమ్. ౨౭

<p>టీక॥ అహం = నేను; నచైవ సంప్రసూప్తమ్ = నిద్రించినవాడనేకాను. ఇహ = ఇచ్చటికి; ఆశు = శీఘ్రముగా; రాఘవం = రాఘవుని; ఆనయం = తోడుకొనిరిమ్ము. నేనెప్పుడు నిదురించియుండలేదు; శీ</p>	<p>విప్పటిచ్చటికి శీఘ్రముగా, రాఘవం రోదరాశీమ్ము. అని, దశరథుండు, ను మంత్రునకుఁ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇతి రాజా దశరథ స్సూతం తత్రాన్వతా త్పునః

<p>టీక॥ ఇతి = ఇట్లు; రాజా = రాజయి న; దశరథః = దశరథుండు; తత్ర = అక్కడ కేయకార్యము విషయమయి; సూతం = సారథియగు సుమంత్రుని; పునః = మఱి; అన్వతాత్ = అట్లాపించెను.</p>	<p>ఇట్లు, దశరథమహారాజు, అక్కడ కేయకార్యము విషయమయి, సుమంత్రునకు, మఱి అలా, నాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స రాజవచనం శ్రుత్వా శిరసా ప్రసపూజ్య తమ్. ౨౮

నిజః గామ స్పృహవాసా న్మన్యమానః ప్రియం మహత్

<p>టీక॥ సః = ఆసుమంత్రుండు; రాజవచనం = దశరథమహారాజు మాటను; శ్రుత్వా = విని; తం = ఆ దశరథమహారాజును; శిరసా = తలచేత; ప్రసపూజ్య = పూజించి, నమస్కరించియునుట; మహత్ = గొప్పదైన; ప్రియం = సంతోషమును; మన్యమానః = తలచుచున్నవాడై; స్పృహ</p>	<p>వాసాత్ = రాజగృహమునుండి; నిజః గామ = బయలు వెడలెను. ఆసుమంత్రుండు, దశరథునాజ్ఞ ను విని, దశరథునకు నమస్కరించి, “ఇంక రామునకు బట్టాభిషేకంబగును,” అని, తలచుచు, రాజగృహంబు వెడలెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ప్రసన్నో రాజమాగ్ధాం చ పతాకార్ధజగోధితమ్. ౨౯

హృష్టః ప్రముదిత స్సూతో జగామాశు విలోకయన్

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము

స ౧౫

టీకాసూతం = సారధియగునుమం	శు = శీఘ్రముగా; జగామ = పోయెను.
త్రుండు; ప్రసన్నః = సంతోషులగువృద్ధులనుగలవాండ్రై; హృచ్చః = గగుర్పాటువొందినవాండ్రై; ప్రమతిః = సంతసింపివాండ్రై; వతాకాశ్యజశోధితః = రాజచిహ్నములు వ్రాసినట్లెక్కె-ములచేతనువట్టిట్లెక్కె-ములచేతనుబలంకరింపఁబడిన; రాజమాన్యం = రాజమాంజమును; పిలోకంక్షయః = చూచుచును; ఆ	శుమంత్రుండు, సంతోషులహృదయుండై, గగుర్పాటువొంది, పరమసంతోషంబున, రాజచిహ్నంబులు వ్రాసినట్లెక్కెంబులనువట్టిట్లెక్కెంబులను, అలంకృతమయ్యుండు, రాజమాంజముంబాచుచు, శీఘ్రంబుగాఁబోయెను.
	అని, తాత్పర్యము.

స సూత స్తతః శుక్రావ రామాధికరణాః కథాః ౩౦
అథిషేదనసంయుక్తా స్సర్వలోకస్య హృష్టవతః

టీకాసః = ఆ; సూతః = సుమంత్రుండు; హృష్టవతః = సంతోషించినవాండ్రై; తతః = త రాజమాంజమందు; సర్వలోకస్య = సమస్తదేశముయొక్క; రామాధికరణాః = రామునిజీవితవిషయము; అథిషేదనసంయుక్తాః = పట్టాధిషేకముతోఁగూడినవియును, పట్టాధిషేకవై	సంతోఁగూడినవియుననుట(అగు); కథాః = మాటలను; శుక్రావ = వినెను. ఆసుమంత్రుండు, సంతోషించునొంది, యచ్చట, జనులందఱును, రామునిపట్టాధిషేకంబును గుఱించి చెప్పకొనుమాటలను, వినెను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

తతో దదశే రుచిరం కైలాసశిఖరప్రభమ్. ౩౧
రామచేత్త సుమంత్రస్తు శక్రవేత్త సమక్రథమ్

టీకాతతః = అటుపిమ్మట; సుమంత్రః = సుమంత్రుండు; ("త" అనునది పాదపూరణార్థము); రుచిరం = మ	నోహరంబును; కైలాసశిఖరప్రభం = కైలాసపర్వతము శిఖరముయొక్క కాంతివంటి కాంతిగలిగియును; శక్రవేత్త
--	--

సమప్రభం=ఇందున్నదియింటిలో సమానమునకాంతిగలదియనగు ; రామవేత్త=రామునియింటిని ; దదశక=చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అంతసుమంత్రుండు , మనోహరం

మహావాటవిహితం వితదిశ శతశోభితమ్. ౩౨
కాంచనప్రతిమైకాగ్రం మణివిద్రుమతోరణమ్
శారదాభ్ర శునక్రఖ్యం దీప్తం మేరుగుహూషణమ్. ౩౩
మణిభి ర్వరమాల్యానాం సుమహద్భి రలంకృతమ్
ముక్తామణిభి రాకీర్ణం చందనాగరుధూపితమ్. ౩౪
గంధార్వా మనోహ్లా విస్మజ ద్దాదకరం శిఖరం యథా
సారనైశ్చ మయూరైశ్చ వినదన్తి ద్వరాజితమ్. ౩౫
సుకృతేహమృగాకీర్ణం సుకీర్ణం భక్తభి స్తథా
మనశ్చతుశ్చ భూతానా మాదద త్తిగ్ధ తేజసా. ౩౬
చంద్రభాస్కర సంకాశం కుబేర భవనోపమమ్
మహేంద్ర ధామ ప్రతిమం నానాపక్షి సమాకులమ్. ౩౭
మేరుశృంగసమం సూతో రామవేత్త దదశక హ
ఉపస్థితై స్సమాకీర్ణం జనై రం జలికారిభిః. ౩౮
ఉపాదాయ సమాక్రాంతై స్తథా జానపదై జనైః
రామాభిషేకసుముఖై రున్నుఖై స్సమలంకృతమ్. ౩౯
మహామేఘ సమప్రఖ్య ముదగ్రం సువిఘాపితమ్
నానారత్న సమాకీర్ణం కుబ్జకై రాతదావృతమ్. ౪౦

టీక|| సూతః=సుమంత్రుండు; మతిన్నెలయొక్క నూటిచెనలంకరించుట
హాకవాటవిహితం= పెద్దతలుపుతోడినదియును; కాంచనప్రతిమైకాగ్రం=
గూడినదియును; వితదిశశతశోభితం= బంగారుబొమ్మలతోగూడినమృగము

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండముః ౧౧

సంఖ

లంఘనశిఖరములు గలదియును; మణివి
ద్రుమతోరణం=మణులతోను బగడము
లతోను జేయఁబడిన వెలుపలద్వాము
గలదియును; శారదాభ్రీషునద్రశ్యం=
శరదృతువునందల మేఘముయొక్కయ
ధికమయిన కాంతివంటికాంతగలదియు
ను; దీప్తు = ప్రకాశించుచున్నదియు
ను; మేరుగుపెంజుమం= వేరుపర్వత
మునందలిగుహతోఁ బోల్చిగలదియు
ను; వరమాల్యాచం= శ్రేష్ఠములయిన
మాలికలయొక్క, బంగారుపూల మా
లికలయొక్కయనుట; మహద్భీ= గొ
ప్పవైన; మణిభీ=రత్నములచేతి ; అ
లంకృతం=అలంకరింపఁబడినవియును ;
ముక్తామణిభిః=ముక్తములచేతినురత్న
ములచేతను; ఆకీణం=వ్యాపింపఁ బడి
నదియు; చందనాగరుధూపితం=చం
దనముచేతను అగరువుచేతను అలంక
రింపఁబడినదియును; మనోహరా= మ
నోహరములయిన; గంధా= వాస
నలను; విస్మయత= విచిత్రముచున్నదియు
ను; కావుననే; చాడారం=దడారప
ర్వతము సంబంధమయిన ; శిఖరంయ
థా (స్థితం)= శిఖరముంబోలె నున్న
దియును; వినదద్భిః= కూయుచున్న ;
సారదైశ్చ=సారసపక్షులచేతను ; మ

యూదైశ్చ = నెవల్ల చేతను ; విరాజ
తం=ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియును ;
సుకృతేహవృగాకీణం= చక్కఁగా
జేయఁబడినతోడల్ల ప్రతివలచే వ్యా
పింపఁబడినదియును; తథా=అట్లు; భ
క్షిభిః=వడ్లగివాండ్రయొక్క సూక్ష్మ
మలయిన చిక్కిరిల్లుకార్యములచేత; సు
కీణం=చక్కఁగా వ్యాపింపఁ బడినది
యును; శిక్తజపా=శీర్ణమయినకాం
తిచేత, అధికమయినకాంతిచేతననుట;
ధూతానాం = ప్రాణులయొక్క; మ
నః=మనసును; చక్షుశ్చ=కంటిని; అద
దత్=గ్రహించుచున్నదియును ; చం
ద్రభాస్కరసంకాశం=చంద్రునితోను
సూర్యుతోను సమాన మయినదియు
ను; కుజేరభవనోపమం = కుజేరుని
యింటితోఁ బోల్చి గలదియును; మ
హేంద్రధామప్రతిమం = దేవేంద్రుని
యింటితోఁ బోల్చిగలదియును; నా
నాపక్షిసమాకలం = నానావిధము
లయిన పక్షులతో నొడినదియును; మే
రుశృంగ సమం = మేరు పర్వతము
యొక్క శిఖరముతో సమాన మయినది
యును ; ఉపస్థితైః = సమీప మం
దున్నవారును; అంబలికాకిభిః= చేమో
ద్దులచేయువారలనగు; జనైః= జను

అచేతఃసమాకీర్ణం=వ్యాపింపబడినది
యును; తథా = అట్లు; ఉపాదాయ=
కానుకలనుదీసికొని; సమాక్రాంతైః=
వచ్చినవారును; రామాభిషేక సుము
ఖైః = రామునిషట్టాభిషేకముచే, సం
తోషించినముఖంబుగలవారలును, రా
మునిషట్టాభిషేకముగాఁగలదనిసంతో
షముగొందియున్నవారుననుట; ఉన్న
ప్రేః=ఉత్సాహముగలవారలనగు; జాన
పదైః=గ్రామములనుండు; జనైః=జను
లచేతఃసమలంకృతం=చక్కఁగానలంక
రింపబడినదియును; మహామేఘసమప్ర
ఖ్యం= గొప్పమేఘముతోసమానమయి
కాంతిగలదియును; ఉదగ్రం=ఉన్నత
మయినదియును; సువిధూషితం = చ
క్కఁగానలంకరింపబడినదియును; నా
నారత్నసమాకీర్ణం= నానావిధముల
యినమణులచే వ్యాపింప బడినదియు
ను; కబ్జైరాతకావృతం= గూసవారల
చేతను, స్వల్పమయిన దేహము గలవార
లసమాహములచేతనుజుట్టబడినదియు
నగు; రామచేత్త=రామునిగృహంబు
ను; దదర్శ=చూచెను. “హ” అనునదిపా
దపూరణార్థము.

సుమంత్రుం, డంత, పెద్దతలువును బె
క్కుతిన్నెలునుగలిగి, బంగారుప్రతిమల

తోఁగూడినశిఖరంబులతోను, మణులతో
బవడంబులతోఁజేయఁబడినబహిర్వా
రంబులతోను , ఒప్పుచు, శరతాంశు
మునందలిమేఘంబుంబోలినదై , ప్రదీ
ప్తంబై, మేరుగుహాయుంబోలె గంభీ
రంబై, కట్టబడియుండు బంగారువు
వ్వంబులమాలికలమధ్య ప్రదేశంబులం
గూపఁబడినయు శ్రమమణులం దేజరి
ల్లుచు, ముఖైములతోను రత్నములతో
ను నంకినదై , చందనాగరుగంధంబు
లగుబాళించుచు, నల్లమనోహర వాసన
లుగొట్టుచుండుటంజేసి, దదకర పర్వత
శిఖరంబుంబోలె బూషింతుచు, మధురం
బుగాఁగూతలువేయుచుండుసారస ప
ద్మలచేతనునెవళ్ల చేతనుం బ్రకాశిం
చుచు, స్తంభంబులం జక్కఁగా జేయఁ
బడియుండుతోడేల్ల ప్రతిమలం గూడిన
దై, వడ్లంగివారలసూక్ష్మంబులగు చి
త్రశిల్పంబులనొప్పచు, అధిక కాంతి గ
లిగియుండుంజేసి, చూపరులమనంబుల
నేత్రంబులనాకషింఁచుచు, జంధ్రునితో
నుసూర్యునితోను సాటియగుచు, గు
జేసునిగృహంబుతో సమంబై , దే
వేంద్రునిగృహంబుతోఁదుల్యంబై, నా
నావిధపదుల సంపూర్ణంబై , మే
రుపర్వత శిఖర సదృశంబై , సమీ

పంబునకు వచ్చి చేతుల ముగిచ్చి కొయ్యన్నతంబై, చక్కఁగా నలంకృతంబై
నియున్న జనులతోఁ గూడి, యట్లుగా నానారత్నంబుల నాకీర్ణంబై, గూని
మముల నుండి కానుకలం దీసికొని వాండు సుస్వల్పశరము గలవారలును
చ్చి, రామనకుంబట్టాభిషేకంబుకాఁగల మెండుగాఁగలిగి, యొప్పుడున్న, రామ
దని సంతోషంబు నొంది చరమోత్సా నిగృహంబుంజూచెను.
హంబుతో నున్న జాన పదజనులచే న అని, తాత్పర్యము.
లంకృతంబై, మహాషేఘంబుంబోలునదై

సవాజియుక్తన రథేన సారథి
న రాకులం రాజకులం విలోకయే
వరూధినా రామగృహాభిపాతినా
పురస్క సర్వస్య మనాంసి రంజయత్. ౪౦

టీక॥సః=ఆ; సారథిః=సారథియై యొక్క యనుట; మనాంసి=మనసుల
గునుమంతుడు; న రాకులం=మనుష్యు ను; రంజయత్ (ఆరంజయత్)=సం
లచేసి టుకయిన; రాజకులం= రాజగృ తోషించునట్లు చేసెను.
హమును, రామగృహముననుట; విలోక యుండు రామగృహంబును జూచుచు,
యే=చూచుచు; వరూధినా=మండిక మండికప్పతోఁ గూడి గుఱ్ఱములు గట్టి
ప్పుగలదియును; వాదీయుక్తన = గుఱ్ఱ ముండికప్పతోఁ గూడి గుఱ్ఱములు గట్టి
ములతోఁగూడినదియును; రామగృహాభి యుండు రిభంబును, రామగృహంబు
పాతినా= రామనియింటిని గూర్చిపోవు న కధిముఖంబుగాఁ, దోలుకొని పోవు
చున్నదియునగు; రథేన=రథముచేత; స చు, నావట్టణంబుననుండు సమ సైజనుల
ర్వస్క=సమస్తమయిన; పురస్క=పట్ట కును, సంతోషంబుగలుగనట్లు చేసెను.
ణముయొక్క, పట్టణమునందుండు జనుల అని, తాత్పర్యము.

తత స్సమాసాద్య మహాననం మహా
ప్రహృష్టామా స బహువ సారథిః

మృగై షణ్మాయైశ్చ సమాకులౌబ్ధణమ్
గృహం వరాహస్య శచీపతేరివ. ౪౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ; సారథిః= సుమంత్రుండు; మహాత్= గొప్పదియును; మహాధనం= అధికమయిన ధనముగలదియును; మృగైః=మృగములచేతను; మయాగైశ్చ=నెమ్మిచేతను; సమాకులౌబ్ధణం= మిక్కిలియునిటుకయినదియును ; వరాహస్య=శ్రేష్ఠుడయిన రామునియొక్క ; గృహం=ఇంటికి; సమాసాద్య=పొంది; శచీపతేరి= ఇంద్రునియొక్క; గృహంసమాసాద్య (అధ్యాహృతము) ఇవ=ఇంటినిబొందివలె ; ప్రహృష్టరో

మా=మిక్కిలియు గగుర్పాటునొందిన వెండుకలుగలవాడు; బహువ= అంత, నాసుమంత్రుండు , గొప్పదియుమిగుల ధనంబుతోఁ గూడినదియునెచ్చ గామృగంబులును మయూరంబులును గలదియునగు నారాముని గృహంబుఁజేరి, దేవేంద్రుని గృహంబుఁజేరి నట్లు, అధికసంతోషంబున దేహంబంతయు గగుర్పాటునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స కైలాసనిధా స్వలంకృతాః
ప్రవిశ్య కఙ్క్యా త్రిదశాలయోపమాః
ప్రియాన్నరాన్ రామమతే స్థితాన్ బహూ
నపోహ్య శుద్ధాంత ముపస్థితో రథీ. ౪౩

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆ; రథీ=సుమంత్రుండు; కైలాసనిధాః=కైలాసపర్వతముతో సమానములయినవియును; స్వలంకృతాః=చక్కఁగానలంకరింపఁబడినవియును; త్రిదశాలయోపమాః=దేవతలయొక్కతోఁ బోలి-గలవియునగు; కఙ్క్యా=తొట్టికట్లను; ప్రవి

శ్య=చొచ్చి; ప్రియాన్=ఇష్టులును; రామమతే=రామునిమతమందు; స్థితాన్=ఉన్నవారలును; బహూ=అనేకులునగు; నరాన్=మనుష్యులను; అపోహ్య=అతిక్రమించి; శుద్ధాంతం=అంతఃపురమును; ఉపస్థితః= సమీపించినాడు. అంత, నాసుమంత్రుండు, కైలాస

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౪౫

౫౦౫

సర్వతంబుఁబోలెఁడెల్లఁగానున్నతంబు వారల ననేకపురుషుల నతిక్రమించి ,
 లయి దేవతలయిండ్లకు సాటివచ్చుచు యంతఃపురంబునొద్దకుఁబోయెను.
 న్న తొట్టికట్లంబువేలించి, రామనకుఁ అని, తాత్పర్యము.
 బియుల రామనివతంబు ననునఁడు

స తత్ర శుశ్రావ చ హాపకయుక్తా
 రామ ధీషేకాః పృతా జరానామ్
 నరేన్ద్ర సూనోః ధీమంగళాధాన్
 సన్వ్యస్య లోకస్య గిరుః స్రహ్మజ్ఞః ౪౪

టీకః తత్ర=అచ్చట; స=సంసృచం నమ గాఁలదియునుగు; జనానాం=జ
 త్రుండు; ప్రహ్మజ్ఞ=విగృహింపఁగల సులయొక్క; గిరి=మాటలను; శుశ్రా
 వ=వాఁడై; హాపకయుక్తా= సంతోష వ=వినెను.
 మతోఁ గూడినవియును; రామాధీషే అచ్చట, నానుమఁత్రుండు, పరమ
 కాథకృతాః= రామునిష్టాభిషేక సంతోషంబునొంది, జనులు, సంతోషం
 ముకొఁగఁగల జేయఁబడినవియును; సరేం బున రామాధీషేకంబుగఁజేయి, రా
 ద్రసూనో=రాజపుత్రుండగు రామని మునకు సమస్తలోకంబునకుమంగళంబు
 కును; సర్వస్య= సమస్తమైన; లోక గలుగుటనుగఁజేయి, శిష్యునచ
 స్య=ప్రశంసమునకును; అభిమంగళా న్న, మాటలనువినెను.
 ధాన్=అంతటనుమంగళముఁద్రయోజ అని, తాత్పర్యము.

మహేంద్రసద్వ్రతిమం తు వేశ్య
 రామస్య రిమ్మం వ్యగపక్షిబుష్మమ్
 దదర్శ మేనో రివ శృంగ ముచ్చమ్
 విభ్రాజమానం వ్రభయా సుమంత్రః. ౪౫

టీకః సుమంత్రః=సుమంత్రుడు; మహేంద్రసద్వ్రతిమం= దేవేంద్రస్య

హంబుతోనోలిగలదియును ("య" అనునది పాదపూరకార్థము); రమ్యం=మనోహరంబయినదియును; మృగపక్షిజుప్తుం=మృగములతోనుబడిన తోనుగూడినదియును; మేకో=మేరువ ర్యతముయొక్క; ఉచ్చం=ఉన్నదయిన; శృంగమివ(స్థితం)=శిఖరంబుగోల నున్నదియును; ప్రభయా=కాలితేజః విభాజమానం=ప్రకాశించుచున్నది

యనగుఃవామగ్యఃతామసియొక్క; వేత్త=గృహంబును; చంద్ర=చూచెను. సుమంతుండు, దేవేంద్రునిగృహంబునకుఁ బ్రవేశించియుండె, మృగపక్షి నేవలండై, ఉన్నదింబగుమేరుశిఖరంబు నుండినాడెన్నడును, గాలితేజఃప్రకాశించుచున్నదియును, తామసియొక్క హంబును, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉచ్యతే రంజితోదైశ్చ
సోపాయై బాలకదైశ్చ మత్యైశ్చ
కోట్యాపరాదైశ్చ విమలైశ్చ
స్వమంతుం ద్వాదశైశ్చ పాదైశ్చ

టీక||సం(అధ్యాప్యతము) - ఆ సుమంతుండు; ఉచ్యతే=నమింప నొందినవారును; అంజలికారైశ్చ=శేమోధులుచేయువారును; సోపాయై=కానుకలతోఁగూడినవారలును; విమలై=విమలంబుచేసినవాహనంబులుగలవారలును; కోట్యా=కోటిసంఖ్యతోను; పరాదైశ్చ=పరాధములసంఖ్యతోను; యై=(అధ్యాప్యతము)చూపినవారలును; బాలపదై=గామంబులునుండువారలునగు; మత్యై=

మనవలమందు, అచ్చట, శేమోధులుచేసికానుకలుచేసికొని, వాహనంబులచే, సర్పియుండుబహుకోటిపరాధసంఖ్యాకలగ్రావ్య జనులచే నందిన, ద్వారంబును, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో మహామేఘ మహీధరాభవ

ప్రచ్ఛిన్న మత్యంకుశ మప్రసహ్యమ్
రామాపవాహ్యం రుచిరం దదశః
శత్రుం జయం నాగ మదగ్రకాయమ్. ౪౨

<p>టీకః తతః=అటుపిమ్మట; సః (అ ధ్యాహ్యశము)=అనుమత్రుండు; మ హామేఘమహీధరాభం= గొప్పమేఘ మయొక్కయుఁ గొండ యొక్కయుఁ గాంతిచంటికాంతిగలదియును; ప్రచ్ఛి న్నం=మడించియున్నదియును; అత్యం కుశం=అంకుశమునత్రిక్రమించి నదియు ను; అప్రసహ్యం=నహించగూడ నది యు; రామాపవాహ్యం = రామసకే క్కందగినదియును; రుచిం= మనో హరంబయినదియును; ఉదగ్రకాయం=</p>	<p>ఉన్నతమయిన మేనుగలదియునగు; శ త్రుంజయం=శత్రుంజయంబను ; నా గం=ఏనుంగును; దదశః=చూచెను. అంతనానుమత్రుం, ఉచ్చట, మహా మేఘంబునకునుబర్వతంబునకునరివచ్చు నదియై, మడించి, యంకుశము నరకుసే యనిదై యప్రసహ్యంబై , రామన కేక్కం దగినదై, మనోహరంబై, యు న్నతంబగు మేనుగలిగియున్నచుండు , శత్రుంజయంబను, గజంబుం, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

స్వలంఘ్య తాః సాశ్వరథాః స కుంజరా
సమాత్య మఖ్యాః శతశశ్వ వల్లభాః
వ్యపోహ్య సూత స్సహితాః సమంత
స్సచ్చర్ష మంత్రపుర మావివేక. ౪౮

<p>టీకః సూతః=సారథియగు సుమం త్రుండు; స్వలంఘ్య తాః=చక్కఁగా న లంకరింపఁ బడిన వారును ; సాశ్వర థాః=గుఱ్ఱములతోను రథములతోను గూడినవారలును; సకుంజరాః= ఏ నుంగులతోఁగూడినవారలును ; సహి</p>	<p>తాః=ఒక్కటిగాఁగూడుకొనియున్న వారలునగు; అమాత్యముఖ్యాః= మం త్రులలో శ్రేష్ఠులగువారలును; శతశః= అనేకులయిన; వల్లభాంశ్చ=రాజునకుఁ బ్రിയ్యులగువారలును; వ్యపోహ్య= అతి క్రమించి; సమంతతః=అంతటను; స</p>
---	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స ౧౫

మృద్ధం = సంసదతోఁ గూడియుండు; అంతఃపురం = అంతఃపురమును; ఆవివేశ = ప్రవేశించెను.

సారథియగునుమంత్రుండు, అచ్చట, సర్వాలంకారంబులం దేజులగుజ్జములతో సురభములతోను గజములతో

నుంగూడినవారిల, నాకటిగాఁ జేరిన వారలన నేకుల మంత్రముఖ్యులను రాజవల్లభులను, దాటి, సర్వసంపదలం జెలంగుచుండునంతఃపురంబుం, ప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

త ద్రికూటాచలమేఘసన్నిభమ్
మహావిమానోత్తమవేత్త సంఘవత్
అవార్యమాణః ప్రవివేశ సారథిః
ప్రభూతరత్నం మకరో యథాణవమ్. ౪౯

టీక॥ సారథి = సుమంత్రుండు; అద్రికూటాచలమేఘసన్నిభం = పర్వతేశభరముతోను కదలకున్న మేఘంబు తోను సమానమయినదియును; మహావిమానోత్తమవేత్త సంఘవత్ = పెద్దమేడంతస్తులమేడలతోఁ గూడిన యుత్తమగృహంబుల సమాహము గలదియునగు; తత్ = ఆయంతఃపురమును; అవార్యమాణః = అడ్డగింపబడనవాఁడై; మకరః = పెద్దచేఁప; ప్రభూతరత్నం = అధికములయినమణులుగల; అణవయ

ధా = సముద్రమునుబోలె; ప్రవివేశ = ప్రవేశించెను. సుమంత్రుండు, పర్వతేశభరంబుతోను, సిక్తలమగు మేఘంబులతోను సమానంజై ఏడంతస్తులమిడలతోఁ గూడినగృహంబుల నేకములుగల జైయుండు, నాయంతఃపురంబును, మకరము రత్నాకరంబగు సముద్రంబుచొచ్చునట్లు, ఎంతమాత్రమట్టి లేనవాఁడై, ప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, పంచదశస్కంధః.
ఇది, స్పష్టాంశము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౩౪

౩౧౬

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానం బగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, ఆయోధ్యాకాండ పంచదశశ్లోకః ఓకః,
ముగిసెనది.

శ్లో

పోషకశనగకాంత్రంభః.

స త మహాపురద్వారం సహజే జనాకలమ్
ప్రవిషిక్తాం తతః కత్యై హ ససాద పురాణవీత్. ౧
ప్రాసకామకవిభక్తిర్మృదభి వృష్టకండలైః
అప్రమాదిభి రేకాన్తై స్వసు రై కై రధిస్థితమ్. ౨

<p>టీక॥ పురాణవీత్ = పురాతనవృత్తాంతంబులనెఱింగినః = ఆసుమంతుండు; జనాకలం = జనుల చేసింపిన; తతః = అంతఃపురద్వారం = అంతఃపురముయొక్క వాకిటిని; సహజేన్య = దాట; తతః = అటుపిమ్మట; ప్రాసకామకవిభక్తిః = ఈ డెలనాధనుస్సులనాధించుచున్నవారును; యువభిః = యౌవనముగలవారలును; వృష్టకండలైః = తుడువబడిన కండలములు గలవారలును; అప్రమాదిభిః = ఏమఱుపాటులేనవారును; ఏకాన్తైః = నిశ్చలబుద్ధులయినవారలును; స్వసురైః = రామునియందు ముగిరియుననురాగము గలవారలననుగ్రహింపః (అధ్యాహృతము) = పురు</p>	<p>మలచేత; అధిస్థితాం = అధిస్థించబడినదియును; ప్రవిషిక్తాం = జననమృదములేనిదియునగు; కత్యై = తొట్టకట్టును; ఆససాద = పొందెను. పురాతనరాజవృత్తాం మలనెఱింగిననువంతుండు, జనులచేసిడియుండునాంతఃపురద్వారము నతక్రమించి, యంత, స. డెలనాధనుస్సులనాధించి, యువవంబడినవగుటంజేసికాంతయురైబులైన కండలములతో నొప్పచు, నేమఱుపాటులేక, నిశ్చలబుద్ధులయి, రామునియందు రాగంబుగల్గియుండు, యౌవనపురుషులచే, రక్షింపబడుచున్నదియు, జననమృత్తమలేనిదియునగు, తొట్టకట్టుజేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తేత్ర కామాయినో వృద్ధా స్వేత్రపాణీక స్వలంకృతాః
దదశః విష్ణితాః ద్వారి స్త్రీకృతాః సుసమాహితాః. 3

<p>టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆసు మంత్రం మః తేత్ర = అచ్చట; కామాయ ణః = కామాయవస్త్రముగలవారలను; వృద్ధాః = ముసలివారలను; వేత్రపా ణీక = బెత్తములు చేతులందుం గలవార లను; స్వలంకృతాః = చక్కగా నలం కరింపఁ బడినవారలను; సుసమాహి తాః = మిగిలియు నెచ్చరికగలవార లను; ద్వారి = వాకిలియందు; విష్ణి</p>	<p>తా.క = ఉన్నవారలనగు; స్త్రీకృ తాః = స్త్రీలకళ్యాణులగువారలను; ద దశ = చూచెను. ఆసుమంత్రం, పచ్చట, కామాయవ స్త్రముగలవారి, బెత్తములు చేతులందా ల్ని, చక్కగా నలంకరించుకొని, వాకిలి యందుం గావడియున్నవారల, సంకీర్ణ రస్త్రీలకళ్యాణులంబూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తే సమీక్య సమాయంతం రామప్రియ చికిషఃపః
సహసో త్వతితా స్సర్వే స్వాసనేభ్య స్సంభ్రమాః. ౪

<p>టీక॥ తే = ఆకావలివాండు; స ర్వే = అందఱును; సమాయంతం = వ చ్చుచున్న సమంత్రము; సమీక్య = చూ చి; రామప్రియ చికిషఃపః = రామునకుఁ బ్రിയమును జేయుగోరువారలను; స సంభ్రమాః = వేగిరి వాటుగలవారిలై; సహసా = వేగముగా; స్వాసనేభ్యః = తమయాససంబులనుండి; ఉత్పత్తితాః =</p>	<p>ఆకావలివాండుండఱును, రాము నకుఁ బ్రിയంబు జేయువారలుకావున, సుమంత్రము గొనివచ్చినచో రాము నకుఁ బ్రయంబగు నని, తలంచి, సుమంత్రమువచ్చుటంబూచి, వేగం బున, దమయాససంబులనుండి, లేచిరి. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తా సువాచ విసితాత్మా సూతపుత్రః ప్రదక్షిణః

క్షీప్ర మాఖ్యత రామాయ సుమంత్రో ద్వారి తిష్ఠతి. ౫

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యకాండము. ౩౫౦

స ౧౬

టీక ప్రదక్షిణః = మిక్కిలియైన	కొఱకు; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; ఆ
రథుండగు; సూతపుత్రః = సారథికొడు	భ్యాత = చెప్పెడు. ఇతి (అధ్యాహ్న)
కై ననుమంతుండు; నీ శాస్త్రా = విద్య	తము) = అని; ఉవాచ = పలికెను.
ముతోఁ గూడిన మనసు గలవాడై;	సుమంతుండు, మిగులసరిఘండుగా
తాఁ = ఆకావలివాండ్రుఁగూర్చి; “ను	వున, వినయంబున, వారలంబూచి, “ను
మంత్రః = సుమంతుండు; క్వో = వాకిట	మంతుండు వాకిటవచ్చి కను జెట్టియు
యందు; తివ్రతి = ఉన్నాడు. ఇతి (అధ్యా	న్నాడని, శ్రీమముగారామునకుఁ జెప్పః
హృతము) = అని; రామాను = రాము	డు” అని చెప్పెను. అః, తాత్పర్యము.

తే రామ ముపసంగవ్య భతుః? ప్రియ చికిషఃవః
సహధార్యాయ రామాయ క్షీప్రమే వాభివక్షిరే. ౬

టీక॥ భతుః = ప్రభువైన రామున	ఆకావలివాండ్రు, తమకు నాథుండ
కు; ప్రియచికిషఃవః = సంతోషులనై	గురామునకుఁ బ్రియంబు నేయఁగోరు
యఁగోరునట్టి; తే = ఆకావలివాండ్రు;	వారలుకావన, శీఘ్రముగానే, రాముని
రామం = రాముని; ఉపసంగవ్య = పొం	యొద్దకుఁబోయి, భార్యసహితుండై
ది; క్షీప్రమేవ = శీఘ్రముగానే; సహధా	యున్న రామునితో, సుమంతుండు తాకి
ర్యాయ = భార్యతోఁగూడిన; రామా	టవచ్చియున్నాడని, విన్నవించిరి.
య = రామునికొఱకు; అభివక్షిరే = చె	అని, తాత్పర్యము.
ప్పిరి.	

ప్రతివేదితస్థాయ ఘాత మభ్యంతరం పితుః
తత్రైవానాయయామాస రాఘవ క్రియకావ్యయా. ౭

టీక॥ రామః (అధ్యాహ్నతము) =	కి; అభ్యంతరం = అంతరంగప్రాయము
రాముడు; ప్రతివేదితం = కావలివాం	డైన, మిగులనావ్రుండైన, యనుట ;
డ్రచేతఁజెలుపఁబడిన; పితుః = తండ్రి	స్థాతం = సుమంతుని; ఆజ్ఞాయ = తెలి

<p>సికొసి; రాఘవప్రియకామ్యయా=దిశ రఘవకుసుమతొపంబుసేయనిచ్చచేత; త తైవ = అన్యటికే; అనాయయామా స=రప్పించెను.</p> <p>రాముండు కావలివారిద్రవలన, ద నతలడియగు చశరఘనకుమిత్రునియ</p>	<p>పుండ్రవసుమంత్రుండువచ్చియుండుట నెట్టిది, రశరఘనకుం బ్రయం బగుట కై, భార్యసహితండై యున్న స్థ లంబునకె యాసుమంత్రిని, రప్పించె ను. అనితాత్పర్యము.</p>
---	---

చం దైవ్రవణసంకాశ కుచవిష్టం స్వలంకృతమ్
దశక= మాతః వ్యంకే సౌవజ్ఞేనోత్తరచ్చచే. ౮
పరాహుధిరాభేణ శుచినాచ సుగంధిరా
అనులిప్తం పరాధ్యేన చందనేప పరిశోధమ్. ౯
స్థితయా పాశ్వతశ్చపి వాలవ్యజన హస్తయా
ఉపేతం సీతయా భూయన్ శ్చిత్రయా శశినం యథా. ౧౦

<p>టీక సూతః= సుమంత్రిండు; వై శ్రవణసంకాశం = కుచేరుకతొసమా నుండైనవాడును; స్వలంకృతం= చ క్రింగా నలంకరించు బడినవాడును; సౌవజ్ఞే= బంగారువికారమయినది యు; సోత్తరచ్చచే= పైనబలుచువస్త్ర ముతోగూడినవియునగు; పర్యంకే = పాన్పుకండు; ఉపశిష్ట= కూడుకన్న వాడును; పరాహుధిరాభేణ= పం ది నెత్తురుకాంతివంటి కాంతి గలదియు ను; శుచినా= పరిశుద్ధమను; సుగం ధినాచ= మంచివాసనగలదియును; ప రాధ్యేన= శ్రేష్ఠమునగు; చందనేన=</p>	<p>చందనముచేత; అనులిప్తం= పూయ బడినవాడును; పరంతపం= శత్రువుల దపించుజేయువాడును; పాశ్వత శ్చపి= ప్రక్కను; స్థితయా= ఉన్నది యును; వాలవ్యజనహస్తయా= చామ రముచేతయందు గలదియును; సీత యా= సీతతో; ఉపేతం= కూడినవాడు ను; కావుననే; భూయః= అధికముగా; విరాజమానం= ప్రకాశించు చున్నవా డును; చిత్రయా = చిత్రానక్షత్రము తో; ఉపేతం(అధ్యాహృతము)= కూ డిన; శశినంయథా(స్థితం)= చంద్రుం డుంబోలెనున్నవాడునగు; తం= ఆరా</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము. ౩౫౩

౫౧౬

మునిఃదదశక=చూచెను.

కుచేరునితో సమానుండై చక్క-
గానలంకారంబులుధరించినవాడై, మే-
లయిన ప్రచ్ఛదపటము పఱచియుండు
బంగారుపాన్పునందుఁగూడుకొండి, పం-
ది నెత్తురుంబోలెనెఱుఁగాఁబరిశుద్ధగిబై
మంచివాసన గలిగియుండు శ్రేష్ఠంబగు

వందనంబుబూసికొని, ప్రకృ-నుచూమ
రంబుచేతందాల్చి వీచుచున్న సీతతోఁ
గూడి యుండుటంజేసియునుమడిగాఁబ్ర
కాశించుఁ, జిత్రనక్షత్రంబుతోఁగూడివం
ద్రుండుంబోలెఁజూడనగుచున్న, రాము
నిం, బూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తం తపంత మివాచిత్య ముపపన్నం స్వతేజసా
వవంచే వరదం వందీ వినయజ్ఞో వినీతవత్. ౧౧

టీక || వినయజ్ఞః=వినయంబునెఱింగి-
గిన; వందీ = స్తుతిపాఠకుండగునుచుం
ద్రుండు; వినీతవత్=వినయంబుగలవాఁ
డై; తపంతం=తపింపఁజేయుచున్న; ఆ
దిత్యమివ(స్థితం)= సూర్యుండుంబోలె
నున్నవాఁడును; స్వతేజసా= తనకాంతి
తో; ఉపపన్నం=కూడినవాఁడును; వర

దం=వరంబులనిచ్చువాఁడునగు; తం=ఆ
రాముని; వవంచే=నమస్కరించెను.
వినయంబుగల యాసుమంత్రుండు,
సూర్యుండుంబోలె, దేహకాంతిచే వె
లుంగుచున్నవాని, నాశ్రితులకువరంబు
లనిచ్చువాని, నారాముని, వినయంబున,
నమస్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాంజలిస్తు సుఖం పృష్ట్యా విహరిశయనాసనే
రాజపుత్ర మువాచేదం సుమంత్రో రాజ సత్కృతః. ౧౨

టీక || రాజసత్కృతః=దశరథమహా-
రాజుచేగౌరవింపఁ బడినట్టి ; సుమం
త్రః=సుమంత్రుండు ; ప్రాంజలిస్తు =
మంచిచేమోడ్చుగలవాఁడైయే; విహరి-
శయనాసనే=విహరించుటయందును;

బరుండుటయందును ; గూడుకొండుట
యందును; సుఖం=సౌఖ్యమును; రాజ
పుత్రం=రాజకొమారుండగు రాముని;
పృష్ట్యా=అడిగి; ఇదం=ఈమాటను; ఉ-
వాచ=చెప్పెను.

దశరథమహారాజుచేకారవింప బ | అనియడిగి, మఱి అట్లుని, చెప్పెను.
దునట్టినుమంతుండు, రాముని, "ఏ | అని, తాత్పర్యము.
కాంతవిహారదులందునీకునుఖమేనా?

కౌసల్యసుప్రజారామ పితా త్వం ద్రష్టు మిచ్ఛతి
మహిష్యా సహ కై కేయ్య గమ్యతాం తత్ర మాచిరమ్. ౧౩

టీక|| రామ=రాముడా! శ్వయా శీఘ్రముగా; గమ్యతాం = పొందబ
(అధ్యాహృతము)=నీచేత; కౌసల్య= మండాక.
కౌసల్య; సుప్రజాః=మంచికొడుకు గ రాముడా! నిన్ను గనుటచేసి కౌస
లది; పితా = తండ్రియగుదశరథుండు; ల్యసుభ్ర శయయినది; దశరథుండును
మహిష్యా=రాణియగు; కై కేయ్య స కై కేయియును, నిన్నుఁబొడఁ గోరు
హ=రాణితోఁగూడి; త్వం=నిన్ను; చున్నాను, అచ్చటికి శీఘ్రముగా రమ్మ.
ద్రష్టుం=చూచుటకు; ఇచ్ఛతి= కోరుచు అని, సుమంతుండు రామునితోఁ జెప్పె
న్నాడు. తత్ర=అచ్చటికి; మాచిరం= ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవము క్తస్తు సంహృష్టో నరసింహో మహాద్యుతిః
తత స్సంమానయామాస సీతా మిద మువాచహ. ౧౪

టీక|| మహాద్యుతిః = అధికమయిన ను; సీతాం=సీతను గూచి; ఇదం= ఈ
కాంతిగలవాఁడును; నరసింహస్తు=మ హాటను; ఉవాచ=చెప్పెను "హ " అ
నువ్వశ్రేష్ఠుండునగు రాముండును; ఏ ననదివాచపూరితాంభము.
వం=ఇట్లు; ఉ క్తః= చెప్పఁబడినవాఁ అధికమయిన కాంతిగలవాఁడు శ్రీ
డై; సంహృష్టః=మిక్కిలియొసంతోష రుషశ్రేష్ఠుండునగు రాముండు, సుమం
మునొందినవాఁడై; తతః=అంత; సుమం త్రునిమాటవిని, పరమసంతోషమునొం
త్రం (అధ్యాహృతము)= సుమంత్రు ది, యతని, కారవించి, యంత, సీతఁజూ
ని; సమ్మానయామాస = పూజించె చి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౩౫

స౧౬

దేవి దేవశ్చ దేవీవ సమాగమ్య మదంతరే
మంత్రయేతే ధృవం కించి దభిషేచన సంహితమ్. ౧౫

టీక॥ దేవి=రాణివగుసీతా! దేవ	తే=అలోచించుచున్నారు.
శ్చ=ప్రభుండగుదశరథుండును , దేవ	సీతా!దశరథుండును కైకేయు
వ=రాణియగుకైకేయును; సమా	ను,జేరి,నావిషయమయిపట్టాభిషేకము
గమ్య=దేరి;మదంతరే = నాకొఱకు;	నుగుఱించియేమో యాలోచించుచు
అభిషేచనసంహితం=పట్టాభిషేకసం	న్నారు; ఇదినిశ్చయము.
బంధియగు;కించిత్ = ఏదోఒకదానిని;	అని,తాత్పర్యము.
ధృవం=నిశ్చయముగా ; మంత్రయే	

లక్ష్యైత్వా హ్యభిప్రాయం ప్రియకామా నుదక్షిణా
సంచోదయతిరాజానం మదథం మదిరేక్షణే, ౧౬

టీక॥ మదిరేక్షణే = మదముగప్పిన	చుచున్నట్లేదా!
కండ్లుగలసీత? ప్రియకామా= దశరథ	మదముగప్పినకండ్లుగలసీతా!కైకే
మహారాజునకుం బ్రియంబు గోరునది	యి, దశరథునిం బ్రియంబు గోరునది
యు; నుదక్షిణా = మిక్కిలియుసమ	యుమిగుల సమర్థురాలును గావున,
ర్థురాలు నగు కైకేయి ; అభిప్రాయం=	దశరథుని యభిప్రాయంబెఱింగి, నా
యం=దశరథునియభిప్రాయమును; ల	కుంబట్టాభిషేకంబుసేయుటకై, దశర
క్ష్యైత్వా=తెలిసికొని; మదథం =	థునింబ్రేరేపించుచున్నది.
నాకొఱకు, రాజానం= దశరథమహా	అని,తాత్పర్యము.
రాజును; సంచోదయతి=ప్రేరేపిం	

సాప్రహృష్టా మహారాజం హితకామానువర్తిణీ
జననీ చార్థకామా మే కేకయాధిపతే స్మృతాః ౧౭

జననీ=తల్లియును;హితకామా=మేలుగోరునదియును;మహారాజం=దశర

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స ౧౬

ధమహారాజును; అనువర్తిని = అనుసరించుచున్నది.

చుచున్నదియును; కేకయాధిపతే = కేక
యరాజుయొక్క; సుతా = కొమార్తె
యనగు; సా = ఆ కైకేయి; ప్రహృష్టా =
సంతసించినదై; మే = నాయొక్క; అ
ర్థకామా = ప్రయోజనమునుగోరున
ది; భవత్ (అధ్యాపృతము) = అగు

కైకేయి, నాకుఁదగ్గియు, లోకంబు
నకు మేలుగోరునదియును, దశరథమహా
రాజుననువతిండునదియు నగుటం శే
సి, సంతోషంబున నాకుఁ బట్టాభిషేకం
బుకావలెననికోరును.
అని, తాత్పర్యము.

దిష్ట్యాఖలు మహారాజో మహిష్యా ప్రియయాసహ
సుమంత్రం ప్రాహిణో ద్దూత మధికామకరంమమ. ౧౮

టీక॥ దిష్ట్యాఖలు = నాభాగ్యముచే
తగదా! మహారాజు = దశరథమహా
రాజు; ప్రియయా = ప్రియురాలైన;
మహిష్యాసహ = భార్యతోఁగూడ; మ
మ = నాయొక్క; అధికామకరం =
ప్రయోజనమునుగోరియును శేయు
నట్టి; సుమంత్రం = సుమంత్రుని; దూ

తం = రాయదానిగా; ప్రాహిణో
త = పంపెను.
దశరథమహారాజు, ప్రియభార్య
యగు కైకేయిగూడి, నాప్రయోజన
మునుగోరునట్టి, సుమంత్రుని, నాయొ
ద్దకుదూతనుగాబంపెనే; ఇదిభాగ్యము
గదా! అని, తాత్పర్యము.

యాద్యశీ పరిషత్త్ర తాద్యశో దూతలగతః

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; యాద్యశీ = ఎ
ట్టి; పరిషత్ = సభయో; తాద్యశో =
అట్టి; దూతః = రాయదారి; అగతః =
వచ్చినాడు.

అట్టిమాతవచ్చినాడు; నాకుదగ్గియుఁ
డంద్రియునగు వారచ్చట శేరి యు
న్నార, కావున, అట్లునాకాత్తులైన
దూతను బంపినారు.

అచ్చట, ఎట్టిసభచేరియున్నదో, అని, తాత్పర్యము.

ధృవ మద్యైవ మాంరాజా యావరాశ్య భిషేక్యతి. ౧౯

శ్రీమద్రామాయణము అపరాధ్యకాండము

స ౧౬

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; గలడు; ధ్రువం=నిశ్చయము.
మాం=నన్ను; అద్యైవ = ఇప్పుడే; దశరథమహారాజు, నాకిప్పుడే, ప
యావరాశ్యే= యావరాజు దొరతన ట్టాభిషేకము సేయగలడు; ఇదినిశ్చ
మనందు; అభిషేక్తృతి=అభిషేకింపఁ యము. అని, తాత్పర్యము.

హంత శీఘ్ర మితో గత్వా ద్రక్ష్యామి చవహీషణమ్

టీక॥ హంత=సంతోషము! అహం మి=చూచెదను.
(అధ్యాహృతము)=నేను; ఇతః=ఇచ్చ సంతోషము! ఇప్పుడు, శీఘ్రముగాని
టినుండి; శీఘ్రం=వేగముగా; గత్వా= చ్చటినండిపోయి, దశరథమహారాజును
పోయి; మహీపతించ=దశరథమహారా గై కేయింజూచెదను.
జను(చకారముచే)కై కేయిని; ద్రక్ష్యా అని, రాత్పర్యము.

సహ త్వం పరివారేణ సుఖ మాన్వ రమన్వచ. ౨౦

టీక॥ త్వం=నీవు; పరివారేణ=సహా= నీవుపరిజనములంగూడి, సుఖంబుగా
పరిజనముతోగూడ; సుఖం = సుఖము గ్రీడింపుచుండుము. అని, రామండునీత
గా; అన్వ=ఉండుము. రమన్వచ=క్రీడిం తోడజేపెను. అని, తాత్పర్యము.
పుచుండుము.

పరిసమ్మానితా నీతా భారతార వనితేషణా

ఆచ్ఛార మనువవ్రాజ మంగళా న్యభిదధ్యషీ. ౨౧

టీక॥ అనితేషణా=నల్లనికండ్లుగల; టించెను.
నీతా=నీత; పరిసమ్మానితా=పెనిమిటి నల్లనికండ్లుగలనీత, యిట్లనునయో
చేతగారవింపబడినదై; మంగళాని= క్తులంబెనిమిటిచే గారవింపఁ బడినదై.
మంగళములను; అభిదధ్యషీ=ధ్యానించు పెనిమిటిమంగళంబులు గలుగవలెనని
చు; భారతారం = పెనిమిటిని; ఆచ్ఛార కోరుచు, వాకిలివలకు, పెనిమిటిని వెంబ
రం=వాకిలివలకు; అనువవ్రాజ=వెంబ టించెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం ద్విజాతిభిః జుష్టం రాజసూయాభిషేచనమ్
కర్తుం మహాతి తే రాజా వాసవస్యేవ లోకకృత్. ౨౨

టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; త; జుష్టం = సేవింపబడునట్లుగా; క
లోకకృత్ = లోకంబులు చేయునట్టి బ్ర
హ్మదేవుడు; వాసవస్యేవ = ఇంద్రున
కుంబాలె; తే = నీకు; రాజసూయాభిషే
చనం = రాజసూయయాగమునందభి
షేకమునుగల్గించునట్టి; రాజ్యం = దొర
తనమును; ద్విజాతిభిః = బ్రాహ్మణులచే
అని, తాత్పర్యము.

తుం = చేయుటకు; అహాతి = తగును.
బ్రహ్మదేవుండు ఇంద్రునకుంబాలె, రా
జసూయయాగమునందు యోగ్యతనుగ
ల్గించునట్టి, రాజ్యంబును, బ్రాహ్మణులచే
రముగా, దశరథమహారాజునకిచ్చును.

దీక్షితం వ్రతసంపన్నం వరాజినధరం శుచిమ్
కురంగశృంగపాణిం చ పశ్యంతీ త్వాం భజామ్యహమ్. ౨౩

టీక॥ అహం = నేను; దీక్షితం = భజామి = పొందుచున్నాను.
యాగ దీక్షితుండవును; వ్రతసంప
న్నం = వ్రతముతోఁ గూడినవాడవు
ను; వరాజినధరం = శ్రేష్ఠమయినకృష్ణా
జినమును బాల్చువాడవును; శుచిం = ప
రిశుద్ధుండవును; కురంగశృంగపాణిం =
జింకకొమ్ము చేతియందుఁ గలవాడవున
గు; త్వాం = నన్ను; పశ్యంతీ = చూచుచు;
అటుపిమ్మట, నీవు, రాజసూయయా
గదీక్షవహింపఁగా, వ్రతసంపన్నుండ
వై, కృష్ణాజినధరుండవై, పరిశుద్ధుండ
వై, జింకకొమ్ము చేతంబాల్చియున్న, ని
న్నజూచుచుండఁగోరెదను.
అని, తాత్పర్యము.

పూర్వాదిశం వజ్రధరో దక్షిణాం పాతుతే యమః
వరుణః పశ్చిమామాశాం ధనేశ మ్రాస్తరాదిశమ్. ౨౪

టీక॥ తే = నీకొఱకు; వజ్రధరః = వ
ప్రమును బాల్చునట్టి దేవేంద్రుడు; పూ
ర్వాం = రూర్పు; దిశం = దిక్కును; పా
తు(అధ్యాహృతము) = రక్షించుఁగా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౫

స ౧౬

క.యమః=యముడు; దక్షిణం=దక్షిణము) = రక్షించుగాక.
 ఊణపుదిక్కును; పాతు=రక్షించుగా నిన్ను, నూపుకదిక్కునందుచేవేల.
 క!వరుణః=వరుణుడు; పశ్చిమాం=పశ్చిమండును, దక్షిణపు దిక్కునందు య
 డమటి; ఆశాం=దిక్కును; పాతు=ముండును, బడమటిదిక్కునందు వరు
 (అధ్యాహృతము) రక్షించుగాక. ధ ణుండును, ఉత్తరపుదిక్కు నందు గుజే
 నేశస్తు= ధనంబునకధిపతియైన ప రుండును, రక్షింతురుగాక. ఇట్లు సీత
 బేరుండును; ఉత్తరాం=ఉత్తరపు; ది రామునకుమంగళంబుగలగవలెననితలం
 శం=దిక్కును; పాతు (అధ్యాహృత చినది. అని, తాత్పర్యము.

అథ సీతా మనుజ్ఞాప్య కృతకౌతుకమంగళః

నిశ్చక్రామ సుమంత్రేణ సహరామో నివేశనాత్. ౩౫

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; కృతకౌతుకమంగళః=కృతకౌతుకముగలవలెను.
 కమంగళః=ధరింపబడిన ఉత్సవాధ= అంత, పట్టాభిషేకమునకుగావలసి
 మయినమంగళాలంకారముగల ; రా నమంగళాలంకారముల వెలుంగుచుం
 మః=రాముడు; సీతాం=సీతను; అను దురాముండు, సీతనొప్పించి ; సుమం
 జ్ఞాప్య=ఒప్పించి ; సుమంత్రేణసహ=త్రుంగూడి, తనగృహంబువెడలెను.
 సుమంత్రునితోగూడ; నివేశనాత్ = ఇం అని, తాత్పర్యము.

. పర్వతాదివ నివహ్రమ్య సింహా గిరిగుహశయః

లక్ష్మణం ద్వారిసోఽశ్య త్వహ్వంజలిపుటం స్థితమ్. ౩౬

టీక॥ సః=ఆరాముడు; గిరిగుహశయః=గిరిగుహలవాడై; స్థితం=ఉన్నట్టి ; లక్ష్మ
 యః=పర్వతగుహయందున్నగల; సిం గం=లక్ష్మణుని; అపశ్యత్=చూచెను.
 హః=సింహము; పర్వతాదివ = పర్వ పర్వతగుహయందుండనిహంబు
 తంబునుండివలె, నివహ్రమ్య = వెడలి; పర్వతంబునుండివెడలునట్లు, రాముండు
 ద్వారి=వాటియందు; ప్రహ్వంజలిపు గృహంబునుండివెడలి, వాకిటనుముండై
 టం=సముండునుదొప్పవంటి చేమో చేతులు మొగిల్చికొని యున్నలక్ష్మణుం

జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

అథమశ్యమకత్యాయాం సమాగమ్య సుహృజ్జనైః
ససర్వా సథిన్దృష్ట్యా సమేశ్య ప్రతినంద్యచ. ౨౭
తతః పావకసంకాశ మారురోహ రథోత్తమమ్.
వైయాఘ్రిం పురుషవ్యాఘ్రా రాజతం రాజనందనః. ౨౮

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; పురుషవ్యాఘ్రాః = పురుషశ్రేష్ఠుండును; రాజనందనః = రాజకొమరుండునగు; సః = ఆరామఁడు; మశ్యమకత్యాయాం = నడిమితొట్టికట్టునందు; సుహృజ్జనైః = స్నేహితులగువారలతో; సమాగమ్య = చేరి; అథః = పట్టాభిషేకమునగురువారలను; సర్వా = అందఱను; దృష్ట్యా = చూచి; సమేశ్య = సమీపమునకుఁబోయి; ప్రతినంద్యచ = అభినందించి; తతః = అంతట; పావకసంకాశం = నిప్పుతో సమానమయినదియును; వైయాఘ్రిం = పులితోలుచేఁగప్పుఁబడినదియును; రాజతం = వెండివికారమునగు; ర

థోత్తమం = రథశ్రేష్ఠమును; ఆరురోహ = ఎక్కెను. అంతఃపురుషశ్రేష్ఠుండును రాజకుమారుండునగురాముండు, నడిమితొట్టికట్టునందనస్నేహితులంజేరి, తనపట్టాభిషేకముఁజూడఁగోరివచ్చిన జనులనందఱఁజూచి, వారియొద్దకుఁబోయి, వారలమంచిమాటలనభినందించి. యంత, బులితోలుతోఁగప్పుఁబడి యుండుటంజేసి యన్నపాత్రముంబోలె వెలుంగుడు న్నదియు వెండితోఁజేయఁబడినదియునగు శ్రేష్ఠమయినరథంబు, నెక్కెను. అని, తాత్పర్యము.

మేఘనాదమసంబాధం మణి హేమవిభూషితమ్
మన్జంత మివ చతునాంపి ప్రథయా సూర్యవచఃసమ్. ౨౯
కరేణశిశుకత్వైశ్చ యుక్తం పరమవాజిభిః
హరియుక్తం సహస్రాక్షో రథమింద్ర ఇవాశుగమ్. ౩౦
ప్రయయాతుణ్ణ మాస్థాయ రాఘవో జ్వలితశ్చియా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౬౧

స౧౬

టీక॥ రాఘవః=రాముడు; మేఘ
నాదం=మేఘముయొక్క ధ్వనివంటి ధ్వ
నిగలదియును; అసంబాధం=ఇటుకులే
నిదియును; మణిహేమవిఘాషితం=ర
త్నములచేతనుబంగారముచేతను అలం
కరింపఁబడినదియును; ప్రభయా=కాం
తిచేత; చతురాంషి=నేత్రములను; ము
ష్ణంతమివ(స్థితం)=దొంగిలించుచున్న
దివలెనున్నదియును; సూర్యవచఃసం=
సూర్యునియొక్క కాంతివంటి కాంతిగల
దియును; కరేణశిశుకల్పైః=ఆడేనుఁ
గుబిడ్డలతోసమానములైన; షరమవాజి
భిః=శ్రేష్ఠములగు గుఱ్ఱములతో; యుక్తం
చ=కూడినదియునగు; రథం=రథమును;
సహస్రాక్షిః=వేయికండ్లుగల; ఇంద్రః=
ఇంద్రుండు; ఆశుగం=శీఘ్రముగాఁబో
వునదియును; హరియుక్తం=గుఱ్ఱముల

తోఁగూడినదియునగు; రథం (అధ్యా
హృతము) ఇవ=రథమునుంబోలె; తూ
ణం=శీఘ్రముగా; ఆస్థాయ=అధిష్ఠిం
చి; శ్రియా=కాంతిచేత; జ్వలితః = ప్ర
కాశించుచున్నవాఁడై; ప్రయయా=పో
యెను.

రాముండు, మేఘంబునకుంబోలెను
హాధ్వనిగలవైవిశాలంబై, మణులచేత
ను బంగారముచేతను అలంకృతంబై,
కాంతిచేఁబూపరుల నేత్రంబుల నాక
షించుచు, సూర్యుండుంబోలె వెలుం
గుచు, నేనుంగుప్పిల్లలంబోలు శ్రేష్ఠాశ్వం
బులతోఁగూడినదియునగు రథంబును,
ఇంద్రుండెక్కునట్లు, ఎక్కి, కాంతిచే
వెలుంగుచు, శీఘ్రంబుగాఁబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సపజన్యఇవా కాశే స్వనవా నభినాదయన్. ౩౧

నికేతా స్మిర్యయా శ్రీమా న్నహేంద్రా దివచంద్రమాః

టీక॥ శ్రీమాన్=కాంతిగల; సః=ఆ
రాముండు; ఆకాశే=ఆకాశమునందు;
స్వనవాన్=ధ్వనిగల; పజన్యఇవ=మే
ఘముంబోలె; దిశః(అధ్యాహృతము)=
దిక్కులను; అభినాదయన్=ధ్వనింపఁజే
యుచు; మహేంద్రాత్=మహేంద్రప

ర్వశమునుండి; చంద్రమాఇవ=చంద్రుం
డుంబోలె; నికేతాత్=గృహమునుండి;
స్మిర్యయా=బయలు వెడలెను.

కాంతి సంపన్నుండగు నారాముం
డు, ఆకాశంబున మహాధ్వనిగలమేఘం
బుంబోలె, రథశబ్దంబునదిక్కుల, ధ్వని

పఠశేయమ, మహేంద్రపర్వతంబును | డి, వెడలెను.
డివంద్రుండు వెడలునట్లు, గృహంబును | అని, తాత్పర్యము.

శత్రుచామరపాణిస్తు లక్ష్మణో రాఘవానుజః. ౩౨
జుగోప భ్రాతరం భ్రాతా రథ మాస్థాయ పృథ్వః

టిక|| రాఘవానుజః=రామునకుడ; ప=రక్షించెను.
ముండును; భ్రాతా= సహోదరుండు రామునిశమ్ముండగు లక్ష్మణుండు,
నగు; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుండు; శత్రుచామ ఒకచేతనుభత్రంబును మఱియొకచేతను
రపాణిస్తు=గొడుగునుచామరమునుచే జామరంబునుదాల్చి, రథంబువెనుకటిభా
తులఁగలవాఁడై; పృథ్వః=వెనుకను; ర గంబుననిచ్చి, యన్నయగురామునకు, ఎం
థం=రథమును; ఆస్థాయ=అధిష్టించి; డమొదలగునవితగలకుండునట్లు, రక్షిం
భ్రాతరం=అన్నయగురాముని; జుగో పుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో హల హలాశబ్ద స్తుముల స్సమజాయత. ౩౩
తస్య నిష్క్రమ మాణస్య జనాఘస్య సమంతతః

టిక|| తతః=అటుపిమ్మట; తస్య=ఆ హలాశబ్దః=కలకలశబ్దము; సమజాయ
రాముండు; నిష్క్రమమాణస్య= బయ త=కలిగినది.
లుడేటుచుండఁగా; సమంతతః=అంతట అంత, రాముండుబయలుదేలునప్పు
ను; జనాఘస్య= జనసమూహముయొ డు, తుములంబుగా, జనులు, కలకలశబ్దం
కల; తుములః= దొమ్మియయిన; హల బుగావించిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతో హయనరాముఖ్యా నాగాశ్చ గిరిసన్నిభాః. ౩౪
అను జగ్తుస్త దారామం శతశోధ సహస్రశః

టిక|| తతః = అటుపిమ్మట; ముగ్ధమునెక్కినమనుష్యులును; గిరిసన్ని
భ్యాః=శ్రేష్ఠులయిన; హయనరాః - భాః=పర్వతముతోసమానములయిన;

నాగాశ్చ=వీనుంగులును, వానినెక్కిన
వారుననుట; తదా=అప్పుడు; శతశః=
సూతుసూతులుగాను; అథ=ఇంకను; స
హస్రశః=వేనవేలుగాను; రామం=రా
ముని; అనుజగ్తుః=వెంటడించిరి.

అంత, నప్పుడు, కొందఱుగుట్టముల
నెక్కియును, గొండతోనుంగులనెక్కి
యు, నిట్లు వేనవేలుగా, రాముని వెంట,
నేగిరి. అని, తాత్పర్యము.

అగ్రతశ్చాస్య సన్నధా శృందనాగరు రూపితాః. ౩౫

ఖడ్గచాప ధరాశ్శూరా జగ్తురాశం సహజనాః

టిక!! అస్య=ఈ రామునియొక్క; అ
గ్రతశ్చ=ముందటను; సన్నధాః=కవచ
ములు దొడిగినవారును; చందనాగరు
రూపితాః=చందనముచేతను అగరుగం
ధముచేతను పూయఁబడినవారును; ఖడ్గ
చాపధరాః=కత్తులను ధనుస్సులను ధరిం
చినవారును; శూరాః=యుద్ధమునందు
భయపడనివారును; ఆశంసవః=రాము

నిశ్రేయస్సునుగోరువారునగు; జనాః=
జనులు; జగ్తుః=వెల్లరి.

ఆ రాముని ముందటను, కవచంబులు
దొడిగి చందనాగరువుల మేననలందికొ
ని, ఖడ్గంబులను ధనుస్సులను ధరించినవా
రలుశూరులు రాముని మంగళంబుగోరు
వారలు, నడిచిరి. అని, తాత్పర్యము.

తతోవాదిత్ర శబ్దాశ్చ స్తుతిశబ్దాశ్చ వందినామ్. ౩౬

సింహ నాదాశ్చ శూరాణాం తిదా శుశ్రువిరేపథి

టిక!! తతః=అంత; తదా=అప్పుడు; బడినవి.

పథి = మార్గమునందు; వాదిత్రశబ్దా
శ్చ=వాద్యధ్వనులును; వందినాం=స్తుతి
పాఠకులయొక్క; స్తుతిశబ్దాశ్చ=స్తోత్ర
ధ్వనులును; శూరాణాం=యుద్ధమునం
దుభయపడనివారలయొక్క; సింహనా
దాశ్చ=బొబ్బలును; శుశ్రువిరే=వినఁ

అంత, నప్పుడు, మార్గమున, వా
ద్యధ్వనులును, స్తుతిపాఠకులు సేయు
స్తోత్రశబ్దములును, శూరులు సేయు సిం
హనాదంబులును, వినఁబడినవి.

అని, తాత్పర్యము.

హమ్యవాతాయ నస్థాభి ఘాపితాభి స్సమంతతః. ౩౭

కీర్తమాణస్స పుష్పమై యయాస్త్రీభి రరిందమః

టీక॥ అరిందమః = శత్రువులనగఁగఁ

యా = వెల్లెను.

ద్రోకు-నట్టి; సః = ఆరాముడు; హ

శత్రువులనడఁగఁ ద్రొక్కఁజాలిన

మ్యవాతాయనస్థాభిః = మేడలమీదికి

యారాముండు, అప్పుడు దేహమంత

టికిలనుండువారును; సమంతతః = అంత

యుఁజక్కఁగా నలంకరించికొని, మేడల

టను; ఘాపితాభిః = అలంకరింపఁబడిన

యందలికటికిలనుండు, స్త్రీలుచల్లుపూల

వారునగు; స్త్రీభిః = స్త్రీలచేత; పుష్ప

వాసలంబరిగఁపించుచు, వెల్లెను.

మైః = పూలసమూహములచేత; కీర్త

అని, తాత్పర్యము.

మాణః = వెదచల్లఁబడినవాఁడై; య

రామం సర్వాన వద్యాంగ్యో రామపిప్రీషయా తతః. ౩౮

వచోభిరగ్రై హామ్యస్థాః షీతిస్థాశ్చవవందిరే

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; హమ్య

చేత; రామం = రాముని; వవందిరే = పా

స్థాః = మేడలయందున్నవారును; షీతి

గడిరి.

స్థాశ్చ = భూమియందున్నవారును; స

అంత, నుత్తమస్త్రీలు, కొందఱుమే

ర్వానవద్యాంగ్యః = సమస్తములయిన

డలపైనండియుఁ గొందఱు భూమిపై

నిండింపరానియవయవములుగల (స్త్రీ)

నుండియు, రామునకుసంతోషులు సే

లు; రామపిప్రీషయా = రామునిసంతో

యఁగోరి, రామునిఇట్లని యుత్తమ వా

షింపఁజేయునిచ్చచేత; అగ్రైః =

కృంబులం బ్రస్తుతించిరి.

శేషములయిన; వచోభిః = మాటల

అని, తాత్పర్యము.

నూనం నందతి తేమాతా కాసల్య మాతృ నందన. ౩౯

టీక॥ మాతృనందన = తల్లిని సంతో

క్కఁ; మాతా = తల్లియయిన; కాస

షముపెట్టునట్టిరాముఁడా! తే = నీయె

ల్య = కాసల్య; నూనం = నిశ్చయముగ;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము: ౩౬౫

స ౧౬

౩౬౫

నందతి=సంతోషించుచున్నది.

నీవుతల్లికిసంతోషంబు గలుగఁ జే
యఁవాడవు; ఇప్పుడునిన్నజూచి, నీ

తల్లికొనల్నినిశ్చయముగాసంతోషించు
చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పశ్యంతి సిద్ధయా త్రుత్వా పిత్ర్యురాజ్య ముపస్థితమ్

టీక॥సిద్ధయాత్రుం=సఫలమయినపో
వుటగలవాడవుచు;పిత్ర్యం= తండ్రిఁ
న;రాజ్యం=దొరతనమును;ఉపస్థితం=
పొందినవాడవునగు;త్వాం = నిన్ను;
జనాః(అధ్యాత్మతము)=జనులు ; ప
శ్యంతి=చూతురు.

నీగమనముసఫలంబగును ; అట్లుపి
త్యంబగురాజ్యంబును బొందియున్న
నన్నజనులుచూడఁగలరు. అని, రాము
సంబ్రస్తుతించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వసీమంతినీభ్య శ్చ సీతాం సీమంతినీం వరామ్. ౪౦

అమన్యంత హితానార్యో రామస్య హృదయ ప్రియామ్

టీక॥తాః=ఆ;నార్యః=స్త్రీలు;రా

మస్య=రామునకు;హృదయప్రియాం=
మనసునకుఁబ్రియురాలగు;సీతాం=సీ
తను;సర్వసీమంతినీభ్యశ్చ=సమస్తస్త్రీ
లకన్నను;వరాం=శ్రేష్ఠమయిన; సీమం
తినీం=స్త్రీనిగా;అమన్యంతహి=తలం

చిరిగచా!

ఆస్త్రీలు, రామునకువనః ప్రియు
రాలగుసీతనుసమస్తస్త్రీలకన్నుడైన
మురాలనుగాఁదలంచియుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

తయా సుచరితం దేవ్యా వురానూనం వహత్తపః. ౪౧

రోహిణీవశశాంకేన రామసంయోగ మాఫయా

టీక॥యా=ఎవ్వతె;శశాంకేన=చం

ద్రునితో;రోహిణీవ= రోహిణియుం

బోతె; రామసంయోగం=రామునతో
సంబంధమును; ఆప=పొందెనో ; త

ప్రతిపదాన్ద్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

పం.

యా=అట్టి; దేవ్యా=నీ తాదేవితే; పు
రా=మునుపు; మహాత్=అధికమయిన;
తపః=తపస్సు; నూనం= నిశ్చయము
గా; సుచరితం = చక్క-గా-జేయఁ
బడినది.

రోహిణీదేవిచంద్రుని గూడినట్లు,
నీతాదేవిరామునిగూడినది, ఈసీత,
పూర్వజన్మంబున, గొప్ప తపస్సుచేసి
యుండును; ఇదినిశ్చయము! అని, ఆశ్రీ
లు, సీతనుబాగడిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి ప్రాసాద శృంగేషు ప్రమదాభి నారోత్తమః, ౪౨
శుక్రావ రాజ మాగ్నేస్థః ప్రియావాచ ఉదాహృతాః

టీక॥ రాజమాగ్నేస్థః= రాజమాగ్నే
మునందున్న; నరోత్తమః=పురుషోత్త
ముండగురాముండు; ఇతి=ఇట్లు; ప్రా
సాదశృంగేషు=మేడల శిఖరములందు;
ప్రమదాభి=, స్త్రీలచేత ; ఉదాహృ
తాః=చెప్పఁబడిన; ప్రియాః = సంతో

షకరంబయిన; వాచః=మాటలను; ఈ
శ్రావ=వినెను.
రాజమాగ్నేంబున నున్న రాముం
డు, ఇట్లు, మేడలపైనుండి; యాశ్రీలుచే
ప్పినప్రియవచనంబులవినెను.
అని, తాత్పర్యము.

సరాఘవస్తత్రక కథాప్రపంచాత్
శుక్రావలోకస్య సమాగతస్య. ౪౩
అల్పాధికారా వివిధాశ్చవాచః
ప్రహృష్టరూపస్య పురోజనస్య

టీక॥ సః=ఆ; సరాఘవః= రాము
డు; తత్ర=అచ్చట; సమాగతస్య=వచ్చి
నట్టి; లోకస్య=జనముయొక్క; కథాప్ర
పంచాత్ = కథలయొక్క-విస్తారముల
ను; పురో=పట్టణముయొక్క; ప్రహృష్ట
రూపస్య=గగుర్పాటుగొనిన దేహము
గల; జనస్య= జనముయొక్క; అల్పాధి

కారాః=తన్నగుతించినవియును; వివి
ధాః=నానావిధములునగు; వాదశ్చ=
మాటలను; శుక్రావ=వినెను.
ఆరాముండు, గ్రామంబులనుండిన
చ్చియున్నజనులు చెప్పుకొను మాటల
ను, అపట్టణమందలిజనులు, గగుర్పాటు
నొందిచెప్పుకొనుమాటలను, విన్నాడు.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౬

స ౧౬

అని, తాత్పర్యము.

ఏషశ్రియం గచ్ఛతి రాఘవోద్య
రాజప్రసాదా ద్విప్రులాంగమివ్యక్. ౪౪
యే తేవయంసర్వ సమృద్ధకామా
యేషామయంనో భవతాప్రశస్తా

టిక॥ ఏషః=ఈ; రాఘవః=రాముడు; అద్య=ఇప్పుడు; రాజప్రసాదాత్=దశరథమహారాజయొక్క యనుగ్రహమువలన; విప్రులాం = ధూమిని; గమివ్యక్=పొందగలవాడై; శ్రియం=రాజలక్ష్మిని; గచ్ఛతి=పొందగలడు. యేషాం=వీ; నః=మాకు; అయం= ఈరాముడు; ప్రశస్తా = రక్షకుడు; భవతా=కాగలఁడో; తే (అధ్యాహృతము)-అట్టి; ఏతే=ఈ; వయం=మేము; సర్వసమృద్ధకామాః=అన్నిటన సమృద్ధమలయినకోర్కులుగలవారము. ఈరాముండు, దశరథమహారాజానుగ్రహంబువలన, సిప్పుడుధూమికధిపతియయి, రాజలక్ష్మింబొందగలఁడు; యనకిట్టిరాముండురక్షకుండు కాగలఁడు, కావున, మనకోర్కులన్నియు సీదేహగలవు. అని, తాత్పర్యము.
--

లాభోజనస్యాస్య యజేషసర్వం
ప్రపత్యతేరాజ్యమిదం చిరాయ. ౪౫
నహ్యపియం కించనజాతుకశ్చి
త్పశ్యేన్నదుఃఖం మనుజాధిపేన్ద్రిక్

టిక॥ ఏషః = ఈరాముండు; చిరాయ=బహుకాలమునకు; ఇదం=ఈ; రాజ్యం=దొరతనమును; సర్వం= అంతను; ప్రపత్యసే(ఇతి)యత్=పొందగలఁడనెడియగుచుండఁగా; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడునదియెదిగలదో; సః (అధ్యాహృతము)-అది; అస్య=ఈ; జనస్య=జనమునకు; లాభః=లాభము. అస్మిక్=ఈరాముండు; మనుజాధిపే=మనుష్యులకధిపతియగుచుండఁగా; కశ్చిత్=ఒకానొకఁడును; జాతు=ఒకానొకవృత్తును; కించ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౧౬

న=కొంచెమయినను; అప్రియం=అనిష్టమును; నపశ్యేద్ధి=చూడకుదా! దుఃఖం=దుఃఖమును; న(పశ్యేద్ధి)= చూడకుదా!

ఈ రాముండు, బహుకాలమునకుఁ గా, సీరాజ్యమునకుఁ తయినధిపతియగు

ట, యాజనులభాగ్యమే; ఇతండు రాజా గానుండఁగా, నొకానొకఁడును, ఒకానొకఁడును, కొంచెనైనను అప్రియంబును గాని దుఃఖంబును గాని, పొందఁడు.

అని, తాత్పర్యము.

సఘోషవద్ధి శ్చ సాయోషతంగజైః

పురస్కరై స్స్వస్తికసూతమాగధైః. ౪౬

మహీయమానః ప్రవరైశ్చ వారకై

రభస్వతో వై శ్రవణో యథాయా

టీక|| నః = ఆ రాముండు; సఘోషవద్ధిః = శ్వానులుగల; హస్తైః = గుఱ్ఱములతోను; మతంగజైశ్చ = ఏనుగులతోను; పురస్కరైః = ముందునడుచునట్టి; స్వస్తికసూతమాగధైః = స్తుతిపాఠకులచేతను, బ్రాహ్మణస్త్రియందుఁజూత్రియునకుఁ బుట్టినసూతులచేతనుఁజూత్రియస్త్రియందువైశ్యునకుఁబుట్టినమాగధులచేతను; ప్రవరైః = శ్రేష్ఠులగు; వారకైశ్చ = వాద్యములు వాయించువారలచేతను; మహీయమానః = పూజింపఁబడుచున్నవారి

దై; అభిష్టుతః = పొగడఁబడినవారిదై; వై శ్రవణో యథా = కుఁజేయుదుంటోతి; యయా = పోయెను.

ఆ రాముండు, కేకలువేయుచుండు గుఱ్ఱములతోను గజంబులతోనుం గూడి, స్తుతిపాఠకులను సూతులను మాగధులును, బహుగౌరవంబునంబొగడుచు, ముందునడుచుచుండఁగా, గుఁజేయుదుంటోతివెలుంగుచు, పోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

కేకలు మాతంగరథాశ్వ సంకులమ్

మహాజనౌఘ ప్రతిపూణ చత్వరమ్. ౪౭

ప్రభూతరత్నం బహుపణ్య సంఘయమ్

దదశ్శ రామో రుచిరం మహాపథమ్

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౩౬

స ౧౭

టీక॥ రామః=రాముడు; కరణం
మాతంగరథాశ్వసంకులం= ఆడేనుం
గులచేతను మగయేనుంగులచేతనురథం
బులచేతనుగుట్టుబులచేతనునిండినదియు
ను;మహాజనాఘప్రతిపూర్ణాచల్యరం=
గొప్పజనసమూహముచేనిండిన మధ్య
ప్రదేశములుగలదియును; పృథూతర
త్నం = అధికములయినమణులుగలది
యును;బహుపణ్యసంచయం= అనేక
ములయినవిక్రీయపదార్థములసమూ
హములుగలదియును;రుచిరం= మనో
హరంబునగు;మహాపథం = రాజమా
గణమును; దదశక=చూచెను.

ఆడేనుంగులతోను మగయేనుంగు
లతోను రథంబులతోను గుట్టుంబులతో
ను నిండి,యచ్చటచ్చట గుంపులు గూడి
యుండు జనులతో నొప్పుచున్న మధ్య
ప్రదేశంబులుగలిగి, యలంకారార్థం
బువెదచల్లఁబడిన మణి సమూహంబుల
చేఁ బ్రకాశించుచు, విక్రయాథకంబై
వతఃకులుండుకొనియుండు ననేక ప
దార్థంబుల నొప్పుచు మనోహరంబ
యియున్న, రాజమాగణంబును రా
ముండు, చూచెను.
అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, పోడశస్కంః.

ఇది,సప్తాథకము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు,అయోధ్యాకాండపోడశస్కటిక,

ముగిసినది.

ॐ

సప్తదశస్కపారంభః.

స రామో రథ మాస్థాయ సంప్రహృష్టసుహృజ్ఞనః

పతాకాధ్వజసంపన్నం మహాహాగరుధూపితమ్. ౧

ఆపశ్యన్నగరం శ్రీమా న్నానాజన సమాకులమ్

టిక॥ శ్రీమా॥ = ప్రశస్తమయిన
కాంతిగల; సః = ఆ; రామః = రాముడు;
రథం = రథమును; ఆస్థాయ = ఎక్కి; సం
ప్రహృష్టసుహృజ్జవః = మిక్కిలియు సంత
తసించిన స్నేహితులగులావదై; ప
తాకాధ్వజసంపన్నం = రాజచిహ్నము
లువ్రాసియుండు తెక్కెములతోను వ
ట్టి తెక్కెములతోను గూడినదియును; మ
హార్దూగరుధూపితం = శ్రేష్ఠమయినయ
గురుచెక్కతో బొంగలుగున్నచేయ
బడినదియును; నానాజనసమాకులం =
నానాదేశములనుండు జనులచే నిండి
యున్నదియునగు; నగరం = అయోధ్యా

పట్టణమును; అపశ్యత్ = చూచెను.
పట్టాభిషేకంబునకుం దగునట్లు అ
లంకారంబులు ధరించి వెలుంగుమండు
రాముండు, తనస్నేహితులు సంతోషం
బునొందఁగా, రథంబునందుండి, నానా
విధధ్వజంబులతోనొప్పుచు శ్రేష్ఠమయి
నయగరుధూపంబు వేయఁబడియుంటం
జేసివాసనలు గుబాళించుచు నానాదే
శములనుండి పట్టాభిషేకోత్సవమంజూ
చుట్టకై వచ్చినజనులతో నిండియుండు,
నయోధ్యాపట్టణముం, బూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స గృహై రభ్రీ సంకాతైః పాండురై రుపశోభితమ్. ౨
రాజమాగ౯౦ యయా రామో మధ్యే నాగరుధూపితమ్

టిక॥ సః = ఆ; రామః = రాముడు; అ
భ్రీ సంకాతైః = మేఘములతో సమానము
లయినవియును; పాండురైః = తెల్లనివి
యునగు; గృహేః = ఇండ్లచేత; ఉపశోభి
తం = ప్రకాశింపఁజేయఁబడినదియు
ను; మధ్యేన = సదుముచేత, నదుమునంద
నుట; అగరుధూపితం = అగరుధూపము

గలదియునగు; రాజమాగ౯౦ = రాజ
మాగ౯మును; యయా = పొందెను.
ఆరాముండు, మేఘంబులం బోలె
నుండు తెల్లనిగృహంబులతోనొప్పుచు న
దుమనగరుధూపంబు వేయఁబడుటం జేసి
సువాసనగలిగియుండు, రాజమాగ౯౦
బుర్రబవేళించెను. అని, తాత్పర్యము.

చందనానాంచ ముఖ్యానా మగరుదాంచ సంచయైః. ౩
ఉత్తమానాంచ గంధానాం త్మోమకోశాంబరస్య చ
అవిధాభిశ్చ ముక్తాభి రుత్తమై స్సాస్పతికై రపి. ౪

శోభమాన మసందాహై స్తు రాజపథము త్రమమ్
సంవృతం వివిధైః పద్మైర్భుజైర్బుచ్చ వచైరపి. x

టిక్కనః (అధ్యాహ్నము) = ఆ
రామఁడు; ముఖ్యానాం = శ్రేష్ఠముల
యిన; చందనానాం = శ్రీగంధములయొ
క్కయు; అగరూఢాంచ = అగరుచె
క్కలయొక్కయు; ఉత్తమానాం = శ్రే
ష్ఠములయిన; గంధానాంచ = ఇతరగు
ంధద్రవ్యములయొక్కయు; త్విషకోశాం
బరిష్కచ = తెల్లపట్టుబట్టలయొక్కయు
పట్టుబట్టలయొక్కయు; సంచయైః = స
మాహములచేతను; అవిధాభిః = రంగ
ములచేతను; ముక్తాభిశ్చ = ము
త్రైములచేతను ; ఉత్తమైః = శ్రేష్ఠ
ములయినవియును; అసందాహై = చో
పమలైనవియునుగు ; స్వాటితైరపి =
స్పటికములచేతను; శోభమానం = ప్ర
కాశించుచున్నదియును; వివిధైః = నా
నావిధములయిన; పద్మైః = పద్మము
పడగినపదార్థములచేతను ; ఉచ్చ

వచైః = నానావిధములయిన; భుజైర్
పి = పిండివంటల చేతను ; సంవృ
తం = కప్పబడినదియును; ఉత్తమం =
శ్రేష్ఠమైనగు; తం = ఆ; రాజపథం =
రాజమార్గమును; యయా (అధ్యా
హ్నము) = పొందెను.

ఉత్తమములగుచందనపుండ్రకములు
ను అగరుచెక్కలును ఇతరగుంధద్రవ్యం
ములును తెల్లపట్టు మొదలగు పట్టుబ
ట్టలును రంగములు చేయక నూతన
ములుగనుండు ముత్రైములును నిర్దోషం
ములును శ్రేష్ఠములగు స్పటికములు
ను నానావిధములగు పిండివంటలును,
అట్లునానావిధములగు విక్రయ పదా
ర్థములగుగలి యొప్పడుండు, నారా
జమార్గమును, రాముండు ప్రవేశించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

దదర్శ తం రాజపథం దివి దేవపథం యథా

టిక్కనః (అధ్యాహ్నము) = ఆరా
ముండు; దివి = స్వర్గమునందు, ఉన్న;
దేవపథం యథా (స్థితం) = దేవమా
ర్గమునుబోలెనన్న; తం = ఆ; రాజ
పథం = రాజమార్గమును; దదర్శ =

చూచెను.
ఆరాముండు, స్వర్గముననుండు
దేవమార్గమునుబోలెనొప్పుచున్నయీ
రాజమార్గముం, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

దధ్యక్షతహవిలాజై ధూపై రగరుచందనైః. ౬

నానామాల్యోపగంధైశ్చ సదాభ్యర్చిత చత్వోవ్.

అశీర్వాదాన్ బహూన్ శృణ్వన్ సుహృద్భి స్సముదీరితాన్. ౭

యథాహం చాపి సంపూజ్య సర్వానెవ నరాన్ యయా

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ
రాముడు; సుహృద్భిః = స్నేహితుల
చేత; సముదీరితాన్ = చెప్పబడిన; బ
హూన్ = అనేకములయిన; అశీర్వా
దాన్ = దీవెనలను; శృణ్వన్ = వినుచు;
నరాన్ = మనుష్యులను; సర్వానెవ =
అందఱనె; యథాహం = యథాయో
గ్యముగ; సంపూజ్యచాపి = గౌరవించి
యు; దధ్యక్షతహవిలాజైః = పెరుంగు
చేతను అక్షతలచేతను హవిస్సుచేతను
బేలాలచేతను; అగరుచందనైః = అగ
రుచెక్కలచేతను చందనపుచెక్కలచే
తను, గలిగిన; ధూపైః = పొగలచేతను;
నానామాల్యోపగంధైశ్చ = నానావి
ధములయిన పుష్పమాలికలుమున్నగువా

సనాదవ్యములచేతను; సదా = ఎల్లప్పు
డును; అభ్యర్చితచత్వోవ్ = పూజించ
బడిననుష్కప్రదేశముగల; రాజవంశం
(అధ్యాహృతము) = రాజమాగణము
ను; యయా = బొంజెను.

రాముడు, స్నేహితుల సేయువా
శీర్వాదవచనముల వినుచు, జనుల నందఱ
నువారివారియోగ్యతకుండగునట్లు గౌర
వించుచు, పెరుంగు బేలాల నక్షతల హ
విస్సును బండ వాగను ధూపంబులను నా
నావిధములగునుగంధిపుష్పమాలికలును
గల్గియుండు దధ్యక్ష ప్రదేశములతోనొప్పి,
యెల్లప్పుడు రమణీయమై యుండు,
రాజమాగణంబును, బ్రవేశించెను.

అన్, తాత్పర్యము.

పితామహౌ రాచరితం తథైవ ప్రపితామహేః. ౮

అద్యోపదాయ తం మాగన్ మధిషక్తో నుపాలయ

టీక॥ త్వం (అధ్యాహృతము) = నీవు;
అద్య = ఇప్పుడు; అధిషక్తః = అధిషేకిం
పబడినవాడవై; పితామహైః = తాత

లచేతను; తథైవ = అట్లే; ప్రపితామ
హైః = ముత్తాతలచేతను; ఆచరితం = ఆ
చరింపబడినట్లు; తం = అ; మాగన్ =

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. 323

స ౧౭

దారిని; ఉపాదాయ = గహించి; అను
పాలయ = రక్షింపుము.
రాముఁడా! నీవు, ఇప్పుడు, పట్టాభిషి

క్తుండవై, మున్నునీతాతలను ముత్రాత
లును గాపాడిన పద్ధతినీ, మన్నులంగాపా
దుము. అని, తాత్పర్యము.

యథాస్థ, లాలితాః పితౄ యథా క్రూర్వైః పితౄషుః
నత స్సఖితరం రామే వత్సామ స్సతి రాజని

టిక్కవయం (అధ్యాహుతము) = మే
ము; యథా = ఎట్లు; ("స్త" అనునది పాద
పూరణార్థము.) పితౄ = రాముని
తండ్రి చేతను; యథా = ఎట్లు; పూ
ర్వైః = మునుపటి వారలయిన; పితౄషుః
పైః = తాతల చేతను; లాలితాః = బుజ్జ
గింపబడిన వారలమో; రామే = రాముఁ
డు; రాజనినతః = రాజుగానుండఁగా; త
తః = దానినను; సుఖితరం = అధికము

యిన సుఖము గలుగునట్లుగా; వత్సామి
మః = ఉండఁగలము.
మేము, రామనితండ్రికాలంబునను,
అంతకుమున్నుతాతలకాలంబులందును,
ఎంతసుఖంబు ననుభవించుచుంటిమో,
రాముండు రాజుగానుండఁగా, సంతక
న్న నెచ్చుసుఖంబనుభవించఁగలము.
అని, తాత్పర్యము.

అల మద్య హి ధుక్తేన పరమార్థైః రలం ద సః. ౧౦
యథా పశ్యామ నిర్మాతం రామం రాజ్యే ప్రతిస్థితమ్

టిక్క|| అద్య - ఇప్పుడు; ("హి" అనునది
విపాదపూరణార్థము) సః = మాకు;
ధుక్తేన - భోగముచేత; లేక, భో
జనముచేత; అలం - చాలును; సః =
మాకు; పరమార్థైశ్చ = శ్రేష్ఠముల
యిన పురుషార్థములగు స్వర్గాదుల
చేతను; అలం - చాలును. రాజ్యే = దొ
రతనమునందు; ప్రతిస్థితం = ఉంచబడిన

వాఁడును; నిర్మాతం = గృహంబునకుఁ
బోవుచున్నవాఁడునగు; రామం = రా
ముని; యథా = చక్కగా; పశ్యామ =
చూడముగాక.
ఇప్పుడు, మాకు భోజనంబును భోగాదు
లేమియిక్కలేదు; స్వర్గము మొదలగు
పురుషార్థములనక్కఱలేదు; రాముండు
రాజ్యంబునభిషిక్తుడై మఱలగృహంబు

నకుంబోవుచుండునప్పుడు, అతనిం, జ
క్కఁగాఁజూచినం, జాలను.

అని, తాత్పర్యము.

తతోహి నః ప్రియతరం నాన్య సింఁచి కృవిష్యతి. ౧౧
యథాభిషేకో రామస్య రాశ్యే నామిత తేజసః

టీక॥ అమిత తేజసః=కొలదిలేనప
రాక్రమముగల; రామస్య=రామునియొ
క్క; రాశ్యేన = (చతుర్థ్యథావండుఁ
దృష్టియ) చొరతనముకొఁజకు; అభిషే
కః=అభిషేకము; యథా=ఎట్లో; తథా
(అథ్యాహృతము)-అట్లు; సింఁచ=మాకు;
ప్రియతరం = మిఁకలియున్నవయిన
ది; తతః=దానికన్నను; అన్యత్=ఇతర

మ; కించిత్=ఏదియు; నభవిష్యతిహి=
ఉండదుగదా!

కొలదిలేని పరాక్రమంబుగల రా
ముండు, రాజ్యంబనకుఁ బట్టాభిషేకుం
డగుటకన్న, సింఁచిబేదియు మాకంత
ప్రియంబు కాదు.

అని, తాత్పర్యము.

ఏతా శ్చాన్యశ్చ సుహృదా ముదాసీనః కథా శ్చుభాః. ౧౨
ఆత్మసంపూజన శ్చ్యవ్యన్యయా రామో మహాపథః

టీక॥ రామః=రాముండు; సుహృ
దాం=స్నేహితులయొక్క; ఏతా
శ్చ=ఈమాటలను; అన్యః=ఇతరము
లయినవియును; శుభాః=మంగళకర
ములయినవియును; ఆత్మసంపూజనః=
తన్నుఁబొగడుచున్నవియునగు; కథా
శ్చ=మాటలను; శ్చ్యవ్యన్=వినుచు; ఉ
దాసీనః=వికారంబునొందనివాఁడై; మ
హాపథం=రాజమాంగలమును; య

యా=పొందెను.

రాముండు, స్నేహితులు దనకు
మంగళంబుగల్గినట్లుపొగడుచుఁబోసిన,
యామాటలను, ఎదియునితరములను
పినుచు, భీరో చాత్తుండుకావునఁదన్నుఁ
బొగడినప్పుడు గలుగవలసిన యుత్సా
హంబునొందక, నిష్క్రియుండై, రాజ
మాంగలంబునంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

న హితస్సా న్ననః కశ్చి చ్చక్షుషీ వా నరో త్రమాత్. ౧౩

నర శృంగో త్యపా కృష్ట మతి క్రాంతేప రాఘవే

టీక॥ నరః = పురుషుండు; కశ్చిత్ = ఒకానొకండును; రాఘవే = రాముండు; అంక్రాంతేపి = దూరముగాఁ బోయినను; మనః = మనస్సును గాని; చ తుషివా = కండ్లను గాని; నరౌ త్రమాత్ = పురుషశ్రేష్ఠుండగు; తస్మాత్ = ఆరామునుండి; అపాకృష్టం = మఱలించుకొనుటను; నశశ్చోతిహి = చాలండుగదా!

తమారంబు పోయినప్పటికిని, మనస్సులో నతని ధ్యానింపకుండుటకుఁ గాని అతికష్టంబుననై నను గండ్లతో నతనినే చూడకుండుటకుఁగాని , శక్తులుకాఁజాలరు; ఇంక స్త్రీల, కట్టతనయించనురా గాతశయంబుండుటయే దుచిత్రము! దగ్గిఁ బరానున్నచో సమస్తమును విడిచియో తనినే చూచుచుండురని, చెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.

పురుషులునుగూడ, నారాముండెం

యశ్చ రామం న పశ్యేత్త్ర యంచ రామో న పశ్యతి. ౧౮
నిందిత స్స వసేల్లోకే స్వాత్మా శ్యేను విగహితే

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; రామంచ = రామునిగూడ; న పశ్యేత్ = చూడఁ నేయించునో; రామశ్చ = రాముడును; యం = ఎవ్వనిని; న పశ్యతి = చూడఁడో; సః = అతఁడు; లోకే = ప్రపంచమందు; నిందితః = దూషింపబడినవాడై; వసేత్ = ఉండును. స్వాత్మాపి = తనమనసును; ఏనం = ఇట్టివానిని; విగహితే = నిందించును.

నిందంబుగలుగు శేయునట్టి రామునిగూడఁబూడకుండునో; రాముడును, తన్నుఁబూడకుండుటంజేసి, ఎవ్వనిఁబూడకుండునో! అప్పుడును నెల్లిప్పుడును ప్రపంచంబున నందఱును నిందించుచుండుదురు; ఇతరులు మాత్రమే కాదు, అతండు తానేతన్ను “రామనింబూడనైతి, నావంటిపాపి యుండులేడు, నాజన్మంచేల?” యనినిందించుకొనును. అని, తాత్పర్యము.

ఎవ్వఁడు, దర్శనమాత్రంబుననే పరమా

నశ్చేహం హి సథమాత్మా వదోనాం కురుతే బయామ్. ౧౯

జ

జ

చతుశ్శాంహి వయస్సనాం తేనతే త మనువ్రతాః

టీక॥ ధర్మాత్మా=ధర్మకస్వభావుండ	తా॥=అనుసరించెయ్యన్నారు.
గు;సః= ఆ రాముండు;వయస్సనాం=	ఆ రాముండు, ధర్మాత్ముండుగా
బాల్యా దివయసులలోనుండు ; సర్వే	వన, నాలుగువఁజుల వారియందు
షాం= సమ సములయిన;వర్ణానాం=	ను,వారివారివయసునకుండగునట్లు, ద
జాతులకు;చతుర్శాం=నాల్గింటికి; ద	యయుంచియుండుటవలన, వారిలంద
యాం=దయను;కురు తేహి=దేయుచు	ఁ,ఆ రామునియందే, మిక్కిలియుఁబ్ర
న్నాడుగదా! తేన=ఆకారణముచేత;	తగలిగియున్నవారు.
తే=వారు;తంహి=ఆ రామునే;అనువ్ర	లని, తాత్పర్యము.

చతుష్పథా న్దేవపథాం నైత్యా న్గాయతనానిచ. ౧౬

ప్రదక్షిణం పరిహరణ జగామ నృపతే స్సుతః

టీక॥ నృపతే=మనుష్యులకుఁబ్రభు	మ=బోయెను.
వైనదశదధునియొక్క;సుతః=కొడుకై	దశరథమహారాజు కుమారుండగు
న రాముండు;చతుష్పథాం= నాలుగు	రాముండు, నాలుగు దారులుకలయుస్థా
దారులు కలయుస్థానంబులను; దేవప	నములకును దేవాలయంబులకును రచ్చ
థాం=దేవాలయంబులను;చైత్యాః=	చెట్లకును సభాస్థానంబులకును బ్రదక్షి
రచ్చచెట్లను ; ఆయతనానిచ=సభాస్థా	నంబగునట్లుగాఁబోయెను.
నములను; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమగున	అని, తాత్పర్యము.
ట్లుగా;పరిహరణ= దాటుచు;జగా	

స రాజకుల మాసాద్య మేఘసంఘోపమై శ్మశ్నైః. ౧౭

పాశ్రాదశ్యం గైర్విచిత్రైః కైలాసశిఖరౌపమైః

ఆవారయన్తి గణగనం విమానైరివ పాండురైః. ౧౮

పథమాన గృహైశ్చపి రత్నకాలపరిపక్వతైః

త త్పృథివ్యాం గృహవరం మహేంద్రభవనోపమమ్. ౧౯

రాజపుత్రః పితౄ వేత్త ప్రవివేక శ్రియా జ్వలన్

జ

జ

టీక॥ సః=ఆ ; రాజపుత్రః = రా
చకొమఁబండగు రామండు ; రాజక
లం=రాజగృహమును ; ఆసాధ్యః=బాం
ది ; శ్రీరాం=కాంచీచే ; బ్యలః=సకా
శించుచు ; మేఘసంఘోవృత్తిః=మేఘస
మూహంబులతోఁబోల్చి-గలవియును ;
శుభైః మంగళకరంబులును ; వివిధైః
నానాభేదంబులును ; కైలాసశిఖరోప
మైః=కైలాసపర్వతశిఖరమలఁగఁబో
లి-గలవియును, గమః = అకాశము
ను ; ఆవానః= ఆర్ద్రించుచున్నవి
యును ; పాంశుః=తెల్లవక ; విమా
న్తీర్ణచక్రైః=విమానములంబోలెను
న్నవియును ; వాసాద్యైః=వివి
దశిఖరములచే ను ; రిక్షజాలః=పగ్గా
లైః=వణిగమూహంబులచే నుండు
పంబడిన ; వర్షమాసృజైః=వ
ర్షమాసంబును రాజగృహ లక్షణము
తోఁగూడినగృహమంతోను ; యుక్తిం
(అధ్యాహుతము)= కూడినవియును ;
పుధివ్యాం= భూమియందు ; గృహవ

రం=ఇంద్రులతో శ్రేష్ఠమయినదియును ; మ
హేంద్రభవనోపమం=దేవేంద్రునియొ
ట్టితోఁబోల్చి-గలవియునగు ; పితం=
తండ్రయొక్క ; కేత్య = ఇంటిని ; ప్రవివే
శ=చూచెను.

రాచకొమఁబండగు నారామండు,
వశరరగృహంబులచేరి, కాంతిచే వెలుం
గుచు, మేఘసమూహంబులంబోలె ను
న్నవియును మంగళకరంబులును నానావి
ధంబులును కైలాసశిఖరంబులంబోలెద
వలంబులునున్నతంబులనై చాలదూర
ముఆకాశమునడ్డగించి తెల్లని విమానం
బులంబోలెఁజూన్చుచున్నవేడలునును
ణిగమూహంబులంకృతంబులై వర్ష
మాసలక్షణంబుతోఁగట్టించిన యిండ్లు
నుం, గలిగి, భూలోకంబునందుండునమ
స్తగృహంబులలోన శ్రేష్ఠంబునందగి, దే
వేంద్రుని గృహంబునకు సాటియగుచు
న్న, తనతండ్రవశరధునిగృహంబుంబ్రవే
శించెను. అని, తాత్పర్యము.

స కత్యో ధన్వధి గుప్తాస్తి సోప్రకవ్య వాజీభిః. ౨౦
పదాతి రపరే కత్యే ద్యే జిగామ సరోత్తమః

టీక॥ సరోత్తమః=పురుషశ్రేష్ఠుండ
గు ; సః=ఆరామండు ; ధన్వధిః= విలు

కాండచేత ; గుప్తాః= రక్షింపబడిన ;
కత్యోః=తొట్టికట్టులను ; తిస్రః=చూ

డింటిని; వాజిభిః=గుట్టములచేత, రథ
ముచేతననుట; అతిక్రమ్య=చాటి; అ
పరే=ఇతరములయిన; కత్వే=తొట్టి
కట్టులను; క్వే=రెండింటిని; పదాతిః=
పాదచారియై; జగామ=పోయెను.

పురుషశ్రేష్ఠుండగునామామందు, ౧

నుర్ధనులచే నెవరు నాకుండునట్లు. రక్షిం
పబడియుండు తొట్టికట్టులనుమాడింటి
నిరథంబుపైనుండియే చాటినుంత ర
థంబుదిగ్గియువ్వఁ తొట్టికట్టులను రెండిం
టిని, పాదచారియై, చాటెను.

అన, తొట్టికట్టును.

స సర్వా స్వమతిక్రమ్య కత్వా దశరథాత్మజః. ౧౧
సన్నివర్త్య జనం సవణం శుద్ధాంతం పున రిభ్యగాత్

టీక॥ దశరథాత్మజః=దశరథునితొ
డుకై న; సః=ఆరాముండు; కత్వా=
తొట్టికట్టులను; సర్వాః=అన్నింటిని; స
మతిక్రమ్య=చాటి; సర్వం=సమస్తము
యిన; జనం=జనమును; సన్నివర్త్య=మ
లులించి; శుద్ధాంతం పునః=అంతఃపురము

నుకూర్చిచేసి; ఇభ్యగాత్=పోయెను.
దశరథునితొట్టికట్టులనునామామం
డు, అన్నితొట్టికట్టులను చాటి, తన వెంటిది
వచ్చి నెదిలించెడలమెలువించి, అంతఃపు
రమునకుపోయెను.
అన, తొట్టికట్టును.

తతః ప్రవిష్టే పితు రంతఃకం తదా
జన స్స సవోఽ ముదితో నృపాత్మజః. ౧౨
ప్రతీక్షతే తస్య పునశ్చ నిగమావప్త
యథో దయం చంద్రమస స్సోన్మహి

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; తదా=
అప్పుడు; నృపాత్మజే=రావకొమరుం
డగురాముండు; పితుః=తండ్రియొక్క;
అంతికం=సమీపమును; ప్రవిష్టే=పోం
దంగా; సవః=సమస్తమయిన; సః=
ఆ; జనః=జనము; ముదితః=సంతసిం

చినదై; సరిస్పరి= సముద్రము; చం
ద్రమసః = చంద్రుని యొక్క; ఉద
యంయథా=ఉదయంబునుంబోలె; పున
శ్చ=మఱల; తస్య = ఆరామునియొ
క్క; నిగమావప్త=బయలు వెడలుటను;
ప్రతీక్షతే=ప్రతీక్షించుచున్నది, ప్రతీక్షిం

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౭

స గ

పుచుండెనుట.

అంత, నప్పుడు, రావణాసురుండ
గురాముండు, తండ్రియొద్దకుఁబోగా
నే, యతనివెంబడివచ్చిన జనంబంత

యు, సముద్రంబు చంద్రోదయంబుగో
రుమాడ్కి, నారామునిరాకఁగోరు
చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తదశ స్కంధః.
ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇతి, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో
వ్యాఖ్యానమునందు, అయోధ్యాకాండసప్తదశస్కంధః,
ముగిసెనది.

౨

అష్టాదశస్కంధా ప్రారంభః.

స దదర్శా సనే రామో నష్టాంతం పితరం శుభే
కైకేయానహితం దీనం ముఖేన పరిశుష్యతా. ౧

టీకః సః=ఆ; రామః= రాముండు; శుభే=మంగళకరంబయిన; ఆసనే=పీ
ఠమందు; నష్టాంతం= కూర్చుండినవాండు
ను; కైకేయానహితం = కైకేయితోఁ
గూడినవాండును; పరిశుష్యతా= ఎందు
చున్న, కళదప్పినయనుట; ముఖేన= మొ
గముతో; యుక్తః=బూడినవాండును; దీ
నం=దుఃఖమునొందినవాండునగు; పిత

రం= తండ్రియైనదశరథుని; దదర్శ=
చూచెను.
ఉత్తమంబగునానంబునంగూర్చుం
డి; కైకేయింగూడి, కాలిదఱిగినముఖం
బుతో దుఃఖితుండైయున్న, దండ్రియగు
దశరథుని, రాముండు, చూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

స పితృ శ్చరణౌ పూర్వ మభివాద్య వివేకవత్

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స గు

తతో వవండే చరితౌ కై కేయ్య స్ససమాహితః. ౨

టిక॥సః = ఆరాముడు; సుసమాహితః = మిక్కిలియు నెచ్చరికగలవాడై; వినీతవత్ = వినయంబుగలవాడై; పూర్వం = మొదట; పితృః = తండ్రియొక్క; చరితౌ = పాదములను; అభివాద్య = నమస్కరించి; తతః = అటుపిమ్మట; కై కేయ్యః = కై కేయియొక్క; చర	తౌ = పాదములను; వవండే = నమస్కరించెను. ఆరాముడు, మిగలనెచ్చరికగలవాడై, వినయంబున, మొదట, తండ్రియొకరి ధర్మ పాదములకు మిక్కిలి యటుపిమ్మట, కై కేయి పాదములకు నమస్కరించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

రామే త్యుక్త్వాచ వచనం బాష్పపర్యాయేషాన్
శశాక నృపతి దీనో నేక్షితుం చాభిభాషితమ్. 3

టిక॥నృపతిః = మనుష్యులకుఁబ్రధానఁడైనదశరథుండు; రామ = రాముడా! ఇతి = ఈ; వచనం = మాటను; ఉక్త్వాచ = చెప్పినంత నె; బాష్పపర్యాయేషాన్ = కన్నీళ్లు చేరినంత వడినకండ్లుగలవాడై; దీనః = దుఃఖంబునొందినవాడై; ఈక్షితుం = చూచుటకు; శశ = శశమాటలు వలుకుటకుఁగాని, శోక్తుం = శాక = చాలఁడయ్యె. అభి భాషి	తుం = మాటలాడుటకు; శశాక = చాలఁడయ్యె. దశరథిమహారాజు, "రాముడా!" అని మాత్రము చెప్పి, యంతఃకండ్లునిండుగన్నీరు పెట్టుకొని, వరమిచ్చితినినొంది, రామునిచూచుటకుఁగాని, పైమాటలు వలుకుటకుఁగాని, శోక్తుండుకొండయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
--	--

త ద పూర్వం నరపతే దృక్ష్వా రూపం భయావహమ్
రామోపి భయ మావన్న పదా స్పృష్టే వ పన్నగమ్. ౪

టిక॥నరపతే = మనుష్యులకుఁబ్రధానఁడైనదశరథునియొక్క; అపూర్వం = అంతకుమున్నుగలుగనట్టిదియు, కావుననే; భయావహం = భయంబుగల్గించునదియునగు; తత్ = ఆ; రూపం = ఆకారమును; దృష్టా = చూచి; రామో	పి = రాముని
---	-------------

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౩౮౧

స ౧౮

రాముండునుగూడ; పన్నగం=నవ్వుము
ను; పదా=కాలిచేత; స్పృష్టేవ =
తాకివలె; భయం = వెఱపును; ఆప
న్నః=బొందినాడు.

దశరథమహారాజునకు, ఎప్పుడునుగ
లుగనింట్టభయంకరంబగు దుఃఖముగ

లుటంజూచి, ఎట్టిదుఃఖంబులను సరకు
నేయనిరాముండునుంగూడ, దన్నుగ
ఱించిదశరథుండు దుఃఖమునొందియుం
డననితలంచి, పామును గాలంకొక్కిన
వాడుంబోలె, మిగుల భయంబునొండె
ను. అది, రాత్వర్ణము.

ఇంద్రియై రగ్రహ్యప్తై స్తం శోకసంతాపకర్షితమ్

నిశ్శ్వసంతం మహారాజం వ్యధితాకులచేతనమ్. ౫

ఉమిమానిన మత్తోభ్యం యోభ్యంత మివ సాగరమ్

ఉపప్లవ మివాదిత్య ముక్తాన్తత మృషింయథా. ౬

టీక|| రామః=(అధ్యాహృతము)=
రాముండు; అగ్రహ్యప్తైః=సంతాపం
బునెందని, దుఃఖంబునొందినయనుట;
ఇంద్రియైః = ఇంద్రియంబులతో; యు
క్తం(అధ్యాహృతము)=కూడినవాడు
ను; శోకసంతాపకర్షితం = దుఃఖము
చేతనుదాపముచేతను గృహించినయె
బడినవాడును; నిశ్శ్వసంతం=నిట్టూ
త్తులువుచ్చుచున్నవాడును; వ్యధితాకు
లచేతనం=దుఃఖంబునొందినదియుం
లతనొందినదియునగు మనసుగలవా
డును; అత్తోభ్యం=కలంతలపడునట్లుచే
యెగూడనిదియు; యోభ్యంతం=కలంతప
డుచున్నదియునగు; ఉమిమానినం=
అలలపట్టులుగల; సాగరమివ (స్థి

తం)=నముద్రముంబోలెనన్నవాడు
ను; ఉపప్లవం=గ్రహణంబునొందిన;
ఆదిత్యమివ(స్థితం)=సూర్యుండుంబో
లెనన్నవాడును; ఉక్తాన్తతం=చేపుం
బడినయబద్ధముగల; మృషింయథా (స్థి
తం)=ముషియుంబోలె నున్నవాడున
గు; తం=ఆ; మహారాజం=దశరథమ
హారాజును; దృష్త్వా (అధ్యాహృత
ము)=చూచి; భయం, ఆపన్నః (అ
ధ్యాహృతము)=భయంబును, బొంది
నాడు.

దుఃఖితంబులగునింద్రియంబులతో
గూడి, దుఃఖంబునను సంతాపంబున
నుం గుందుచు, నిట్టూర్పులువుచ్చుచు,
దుఃఖంబునం గలంతల జెందినమనంబుగ

లిగి, యెంతమాత్రముతోభింపఁ జేయు	భంగి, దబ్బబలాడినముషియుబోలె,
రాని చయ్యుతోభంబు నొందిన సము	నిస్తేజస్సుండై, యున్నయాదశరసమహా
ద్రంబుంబోలె, నతిభీరుండయ్యు దుఃఖ	రాజుంజూచి, రాముండు, భయంబు
తుండై, రాహు గగ్గిస్తుండగుసూర్యుఁ	నొందెను. అని, తాత్పర్యము.

అచింత్యకల్పం హే వేతు స్తు శోకముప ధానియే
బహువ సంరబ్ధతర స్సముద్ర ఇవ పవణి. ౮

టీక॥ సః (అధ్యాత్మతము) = ఆరా	ధరా = భూమి.
ముండు; పితృః = తండ్రియగుదశరథుని	ఆరాముండు, తండ్రియగుదశరథున
యొక్కఁ; అచింత్యకల్పం = ఎంతమాత్ర	కు, మనంబునంగూడదలంపఁగూడనియ
ముతలంపరాని; తం = ఆ; శోకం = దుఃఖ	స్థిమఃఖముగట్లంబూచి, పూర్ణముల
మును; ఉపధారయే = విచారించుచు;	యందు సముద్రుండుబోలె, మిక్కిలి
పర్వతః = పౌణ్యమియందు; సముద్ర	యుగలంతనొందెను.
వ = సముద్రుండుబోలె; సంరబ్ధతరః =	అని, తాత్పర్యము.
మిక్కిలియునుగలంతనొందినవాండు; బ	

చింతయామాస చ తదా రామః పితృహితే రతః

టీక॥ పితృహితే = తండ్రియిష్టము	తండ్రిహితమునయబుండుమి
నందురతః = ఆసక్తుండగు; రామః = రా	గురాసక్తిగల రాముం , దస్వప్నము,
ముండు; తదా = అప్పుడు; చింతయామా	యాలోచించెను. అని, తాత్పర్యము.
స = ఆలోచించెను.	

కింస్వి దదైగ్రీవ సృపతి సక మాం ప్రత్యభినందతి. ౯

టీక॥ కింస్విత్ = ఏమో; అదైగ్రీవ =	తి = నన్నుగూర్చి; నాభినందతి = సంతో
ఇప్పుడుమాత్రము; సృపతిః = మనుష్యుల	షింపడు.
కుఁబ్రభువైనదశరథుండు ; మాంప్ర	ఏమో! కారణము తెలియలేదు ; ఇ

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౩౮౩

స ౧౮

స్వధుమాత్రము దశరథమహారాజు న | గత, దుఃఖంబుగలుగుచున్నది.
కునన్నుజూచినంత , సంతోషముగలు | అని, తాత్పర్యము

అన్యదా మాం పితా దృష్ట్వా కషిణోపి ప్రసీదతి
తస్య మా మద్య సంప్రేక్ష్య కిమాయాసః ప్రవతతే. ౯

టీక॥ అన్యదా = ఇతర కాలములం	కారణము?
దు, ఇంక శక్తుమునుపనుట ; పితా = తండ్రి	ఇంతకుమునుపు, దశరథుండుకోప
యగుదశరథుండు; కషిణోపి = కోపం	మ నొందియున్నను నన్నుబాడగానే
బునొందినవాడయ్యెను; మాం = నన్ను;	కోపంబువేచి సంతోషంబు మెందును;
దృష్ట్వా = చూచి; ప్రసీదతి = సంజోష	అట్లుదశరథునకేష్టుడుననుబాడగానే,
బునొందును, తస్య = అట్లుదశరథునకు :	దుఃఖంబుగలుగుచున్నది ! ఏమి కారణ
అద్య = ఇప్పుడు; మాం = నన్ను ; సం	ము? అని, రాముండాలోచించెను.
ప్రేక్ష్య = చూచి; ఆయాసః = దుఃఖము;	అని, తాత్పర్యము.
ప్రవతతే = కలుగుచున్నది ; కిం = ఏమి	

స చీన ఇవ శోకాలోక విపణ్ణవదనద్యుతిః
కై కేయా మధివాద్యైవ రామో వచన మబ్రవీత్. ౧౦

టీక॥ సః = ఆ; రాముండు; చీన ఇవ =	యిగురిచి; వచనం = మాటను ;
దైర్యములేనివాడవలె; శోకాలోకం =	అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
దుఃఖముచేబీరింపబడినవాడై; విప	ఆరాముండు, భీరుండయ్యెను, దై
ణ్ణవదనద్యుతిః = దుఃఖమునొందినముఖ	ర్యంబులేని వాడుంటోలె, దుఃఖంబు
కాంతిగలవాడై, తటిగినముఖకాంతిగ	నొంది, కాంతిలేనముఖంబుతో, కై
లవాడైయుండు ; అధివాద్యైవ = న	యికినమగ్నరించినంతనె, ఆవిడంజూ
మనురించినంతనె; కై కేయాం = కై కే	చి, యిట్లనినెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కచ్చి న్నయా నాపరాధ మజ్ఞానా ద్యేన మే పితా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౧౮

కుపిత ప్రస్తుతమచక్షు స్వయై వైసం ప్రసాదయి. ౧౧

టీక॥ అస్థానాత్ = తెలియమివలెన; స = గాఢోయుము.
 మయా = నాచేత; వాప రాధంక చ్చిత్ = నేనాస్థానమున నేమైన నా రాధం
 అపరాధము చేయబడలేదుగదా? యే బుచ్చెయిలేదుగదా? వారంధ్రదశరథుం
 న = ఏకారిగము చేత; మే = వాయొక్క; డేలయిట్లుకోపించియున్నాడ. వాకా
 పితా = శంధ్రీ; కుపితః = కోపంబునొంది కారణముంజెప్పుము; నీవేమిచికిగో
 నాఁడో; తత్ = ఆకారిగమున; మ = పంబుబోధన జేయుము.
 మ = నాకు; ఆచక్షు = చెప్పము. స్వయై అని, తాత్పర్యము.
 వ = నీవే; ఏనం = ఇతని; ప్రసాదయ = ప్ర

అప్రసన్నుచు వాఁకిన్ని సదా మాండ్రసి వస్థలఁ
 వివర్ణావదనో దీనో సహ మా వధిభాషతె. ౧౨

టీక॥ సదా = ఎల్లప్పుడు సు; మాండ్రసి = అర్థమైనది? ("హి" అనునదిపాద
 తి = నన్నుగూర్చి; వత్సల = ప్రేమగల; పూరితాశము).
 పితా (అధ్యాపకము) = తండ్రీ; నాయుడెల్లప్పుడు ను మిగులఁజ్రేమ
 న్న = ఎందువలన; అప్రసన్నమనాఁ = గలిగియుండునాతండ్రదశరథుండు, ఇ
 ప్రసన్నముకానిమనస్సుగలవాడై; విప్పడెందువలన, నన్నబూచి, ప్రస
 వర్ణవదనః = తెల్లఁబాటినముఖముగల న్నందుగాక, తెల్లఁబాటినముఖంబు
 వాడై; దీనః = దుఃఖమునొందినవాడై; తోదూఁఖితుండై నాతోనేమియుంబలుక
 మాం = నన్నుగూర్చి; నాభిభాషతే = ప కున్నాడో అని, తాత్పర్యము.

శారీరో మానసోవాపి కచ్చి చేసం స బాధతే
 సంతాపో వా భితాపోవా దులభంహీ సదా సుఖమ్. ౧౩

టీక॥ శారీరః = శరీరంబునఁగల్గున పోవా = దుఃఖముగాని; ఏనం = ఈదశ
 ట్టి; సంతాపః = వ్యాధిగాని, మానసో రథమహారాజును; సబాధతేకచ్చిత్ =
 వాపి = మనసునందుఁగల్గునట్టి; అభితా బాధింపకున్నదిగదా? సదా = ఎల్ల

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౮౫

స ౧౮

స్వదుః సుఖం=సౌఖ్యము ; దుర్లభం దా? మనుష్యులకెల్ల పుడును సుఖంబె
హి=హిందుటకష్టముగదా! కలుగదు, కావున , సంశయించెదను
ఈదశరథమహారాజునకు, శరీరవ్యా అని, తాత్పర్యము.
ధిగానిమనోదుఃఖముగాని లేకున్నది గ

కచ్చి న్నకించి దృఢతే కుమారే ప్రియదర్శనే
శత్రుఘ్నైవా మహానర్త్యే మాతృగౌం వా మమాశుభమ్. ౧౮

టీకఃప్రియదర్శనే=సంతోషదరంబు చ్చిత=లేకున్నదిగదా?
కుమారుటగలకుమారే = బాలుండ చూపరులసంతోషంబుగల్గించు,
గుఃభరతే = భరతునియందుం గాని; మ బాలుండగు భరతునకుం గాని, మహాబ
హానర్త్యే=అధికపయినబలముగల; శ లుండగుశత్రుఘ్ననకుం గాని , నాత
శత్రుఘ్నైవా= శత్రుఘ్ననియందుం గా ల్లలో నెవ్వరినైనఁగాని , యమంగ
ని;మమ = నాయొకింక;మాతృగౌం కలంబేమియులేదుగదా?
వా=తల్లులలోఁగాని; అశుభం=అమం అని, తాత్పర్యము.
గళము;కించిత్=కొంచెమయినను; నక

అతోషయన్మహారాజ మకుర్య న్వా పిశు ర్వచః
మహూర్తమపి నేచ్ఛేయం జీవితం కుపితే నృపే. ౧౯

టీకఃఅహం(అధ్యాత్మతమ)=నే వి=కొంచెముసేపయినను;జీవితం=బ్ర
ను;నృపే=మనుష్యులఁబాలించునట్టిదశ తుకుటకు;నేచ్ఛేయం=కోరను.
రథుండు;కుపితే= కోపమునొందియుం నాతండ్రియగు దశరథమహారాజు
డఁగా;మహారాజం=దశరథమహారాజు కోపంబునొందియుండఁగా, నతనికిసం
ను;అతోషయన్=సంతోషింపఁజేయని తోపంబుసేయక గాని, యతంచుచెప్పు
వాఁడై;పితుః = తండ్రియగుదశరథుని కార్యంబుసేయక గాని,కొంచెముసేపై
యొకింక;వచః = మాటను; అకుర్వ ననుజీవింపనొల్లను.
న్వా=చేయనివాఁడై; మహూర్తమ అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము:

స ౧౨

యతోమూలం నరః పశ్యేత్ప్రాదుర్భావ మిహ త్వనః
కథం తస్మిన్నవ తేత ప్రస్యజ్జే సతి దైవతే. ౧౬

టీక॥ నరః = మనుష్యుడు; ఇహ = ఈ భూ = ఎట్లు; నవ తేత = ఉండడు?
లోకమందు; అత్తనః = తనయొక్క; మనుష్యుడు, తానీలోకమునందు
ప్రాదుర్భావం = ఉత్పత్తిని; యతోమూ ట్టుటకెవ్వడు కారణమో, అట్టి, ప్రత్య
లం = ఎవ్వడు కారణముగాఁగలదాని యే దైవమయిన, తండ్రివత్సవై యె
గా; పశ్యేత్ = చూచునో; ప్రస్యజ్జే = కం స్థిండడు? అవశ్యమువత్సవై యె
క్షకగపడునట్టి; దైవతే = దేవతగా; న యుండును. అని, తాత్పర్యము.
తి = ఉన్న; తస్మిన్ = అతండ్రియందు; క

కచ్చి త్రే పరుషం కించి దభిమానా స్మితా మమ
ఉక్తో భవత్యా కోపేన యత్రా స్య బలితం వనః. ౧౭

టీక॥ మమ = నాయొక్క; పితా = తం య = ఇతనియొక్క; వనః = వనస్సు;
ద్రీయగుదశరథుడు; తే = నీయొక్క; కో బలితం = తిరుగుచునొందినదో.
పేన = కోపముచేత; అభిమానాత్ = స్నే నాతండ్రియగుదశరథునిగూచి,
హిభిమానమువలన; భవత్యా = నీచేత; నీ బేషినే స్నేహ గుంపునంజొప్పించి,
కించిత్ = ఏదైన; పరుషం = కఠినమయి కఠినవచనంబులంబరికినాయేమి? దా
నమాటను; ఉక్తోకచ్చిత్ = చెప్పబడి నదేతనిట్లు మనుష కాయానంబు గలి
నాదాయేమి? యత్ర = దేనిచేత; అ గినదా? అని, తాత్పర్యము.

ఏత దాచక్ష్య మే దేవి తత్త్వేన పరిపృచ్ఛతః
కే స్మిమిత్త మపూర్వో యం వికారో వసుజాభిషే. ౧౮

టీక॥ దేవి = తల్లివగుకై కేయా! ప సజాభిషే = మనుష్యులకుఁబ్రభునైవద
రిపృచ్ఛతః = అడుగుచున్న; మే = నా శరణునియందు; అపూర్వః = మునుపె
కు; తత్త్వేన = యాధాత్మ్యముచేత; పృథకుగలుగనట్టి; అయం = ఈ; వి
ఏతత్ = నీనిని; ఆచక్ష్య = చెప్పుము; మ కారః = తిరుగుడు; కిస్మిమిత్తం = ఏకా

రణమువలన?

తల్లివగు కైకయీ ! దశరథమహారాజానకు, మునుపెప్పుడును గలుగనియిట్టివికారంబెందువలనగల్గినది ? నా

కుదీనియథార్థముగాఁజెప్పుము. అని, రాముండు, కైకయితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా తు కైకయీ రాఘవేణ మహాత్మనా

ఉవాచే దం సునిలఁజ్ఞా ధృష్ట మాత్మహితం వచః. ౧౯

టీక॥ సునిలఁజ్ఞా—ఎంతమాత్రము సీగ్ధలేని; కైకయీతు=కైకయ్యు; ఎహాత్మనా—భూద్యమయినస్వభావముగల; రాఘవేణ—రామునిచేత; ఏవం—ఇట్లు; ఉక్తా—చెప్పఁబడినదై; వ్యంజంబులనేనట్లుగా; ఆత్మహితం=తనకుహితమయిన; ఇదం=ఈ; వచః=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను.

మాటను, విని, కైకయిపెనిమిటికిదుఃఖంబుగలిగించితననియెట్లు చెప్పవచ్చునని సీగ్ధంతమాత్రమునులేనిదై, ప్రత్యక్షంబుగా “నకుంబట్టాభిషేకంబువలదు, నీవడవికిఁబొమ్ము” అని, యెట్లు చెప్పవచ్చుననియెంతమాత్రము జంకులేక, తనకు, హితమగునట్లుగా, రామునితోనిట్లు స, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మహాత్ముండగు రాముండు చెప్పిన

న రాజా కుపితో రామ వ్యసనం నా న్య కించన

కించి స్త్వనోగతం న్వన్య త్వర్ధయా న్నాభిభాషతే. ౨౦

టీక॥ రామ=రాముడా! రాజా=దశరథమహారాజు; కుపితః=కోపంబునొందినవాఁడు; నా=కాఁడు. అన్య=ఇతనికి; వ్యసనం=దుఃఖము; కించన=కోపించెమయినను; న=లేదు. అన్య=ఇతనికి; కించిత్—ఒకానొకటి మాత్రము; స్త్వనోగతం=మనసును బొందినది. త్వర్ధయాత్—నీవలని భయంబువలన;

నాభిభాషతే=చెప్పడు. రాముడా! దశరథుండు కోపంబునొందలేదు; ఇతనికిమయి దుఃఖంబులేదు; ఇతని మనసున నొకకోరిక మాత్రమేన్నది; నీవేమిచెప్పడువో అనుభయంబున, దానిం జెప్పకున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము

స గు

ప్రియం త్వం మప్రియం వత్తుం వాణీ నా స్యోపవతాతే

అన్య=ఇతనియొక్క; వాణీ=వా	తే=రాకున్నది.
కు; ప్రియం=ఇష్టంబునకు; త్వం=	నీవుప్రియుండవు కావున, నీకప్రియవా
నిన్నుగూర్చి; అప్రియం=అనిష్టవాతా	తాతానెప్పుడును, ఇతనికి నోరొడకున్నది.
ను; వత్తుం = చెప్పుటకు; నోపవతా	అని, తాత్పర్యము.

త దవశ్యం త్వయా కార్యం యదనే నాశ్రుతం మమ. ౨౦

టిక॥ యత్=ఏది; అనేన=ఈదశ	నాశ్రుతం దేకార్యముచేసెదనని ప్రతి
రధునిచేత; మమ=నాకు; అశ్రుతం=వి	జ్ఞానమున్నాడో, ఆకార్యమునునీ
శ్చకొనబడెనో; తత్=అది; అవ	వశ్యముచేయవలెను.
శ్యం=నిశ్చయముగా; త్వయా=నీచేత;	అని, తాత్పర్యము.
కార్యం=చేయదగినది.	

ఏష మహ్యం వరం దత్వా పురా మా మధిపూజ్యచ
స పశ్చాత్తప్యతే రాజా యథాన్యః ప్రాకృత స్తథా. ౨౧

టిక॥ సః=అట్టి, సత్యమునెఱుఁగ	న్నాడు.
లాడుచున్నవ్రతముగల; ఏషః=ఈ;	సత్యమునెఱుఁగటాడుచున్నదేవతం
రాజా=దశరథమహారాజు; పురా =	బువట్టియుండ నీదశరథమహారాజు, ము
మున్ను; మహ్యం=నాకొఱకు; వరం=	న్నునన్నుగౌరవింప వలసిన కాలంబున,
వరమును; దత్వా=ఇచ్చి; మాం=న	నాకువరింబొసంగి నెన్నుగౌరవించి,
న్ను; అభిపూజ్యచ=గౌరవించియు; అ	యిప్పుడు, దబ్బజలాడునట్టి తెలివితేలి
న్యః=ఇతరుడైన; ప్రాకృతః=తెలివితే	వాడుంబోలె, నేలయిచ్చినదిదుఃఖం
నివాడు; యథా=ఎట్లొ; తథా=అట్లు;	చుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
పశ్చాత్తప్యతే = వెనుకబడితమించుచు	

అతిస్పృహ్య దదాసీతి వరం మమవిగాంఠః

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౮

స ౧౮

స నిరభాం గతజలే సేతుం బంధితు మిచ్చతి ౨౩

టీక॥ సః=అట్టి; విశాం=వసుస్య'ట్టుటకు; ఇచ్చతి=కోరుచున్నాడు.	
అకుఃపటః=ప్రభువై నవశరిభుడు; ప	ఈదశరథమహారాజు; రాకుమరంచి
మ=నాకు; "వరిం=వరమును; దదా	చ్చెనని ప్రతిజ్ఞ చేసి, చెలువులోని నీళ్లు
ని=ఇచ్చెదను" ఇతి=అని; అతిస్మద్య=	పోయిన వెనుకఁగట్టఁగట్టఁ గోరునట్లు,
ప్రతిజ్ఞ చేసి; నిరభాం=వ్యభాముగా;	ఇప్పుడు, అప్రతిజ్ఞ చేసికొని, వ్యభా
గతజలే=పోయిన జలముగల ప్రదేశము	ముగాఁ జరించుచున్నాడు.
నందు; సేతుం=కట్టును; బంధితుం = క	లని, తాత్పర్యము.

ధర్మమూల మిదం రామ విదితంచ సతాపతి

త త్వత్వం న స్యేతే రాజా కపిత స్త్వత్కృతే యథా. ౨౪

టీక॥ రామ=రాముఁడా! ఇదం=ఈ	దో; తథా, కరు(అధ్యాహృతము)-
సత్యము; ధర్మమూలం= ధర్మమున	అట్లు, చేయుము.
కుఁగారగమయినది. సతాపతి=శివ	రాముఁడా! సత్యముధర్మమునకం
కును; విదితంచ=తెలిసినదియు. తత్=	తయుఁ గ రగమయినది, అట్లు శివలు
అందువలన; రాజా= దశరథమహారా	జెప్పుచున్నారు; కావున, దశరథమహా
జుఁగివిస్మృతే=నీకొఱకు; కపితః=కో	రాజు, నీకుఁగా, నామీదఁగోపించి, న
పంబుకొనినవాడై; సత్యం=సత్యము	త్యమునువిడివకుండనట్లు, చేయుము.
ను; యథా=ఎట్లు; సత్యేతే=విడివ	లని, తాత్పర్యము.

యది త ద్వత్కృతే రాజా శుభం వా యది వాశుభమ్

కరిష్యసి తత స్సర్వ మాఖ్యాన్యమి పునస్తప్తమామ్. ౨౫

టీక॥ రాజా= దశరథమహారాజు; ని; యత్(అధ్యాహృతము)=చేసి; వత్స	
శుభం=మంగళకరమయిన దానిగాని; తే(వత్స)=చెప్పనో; తత్=దానిని;	
అశుభంయదివా = అమంగళమునుగా	కరిష్యసియది = చేయుదువేని; తతః=

అంత; అహంపునస్తు = నేనే; సర్వం =
అంతను; ఆఖ్యాస్యామి = చెప్పెదను.
దశరథమహారాజు చెప్పకార్యము
ను, అది నీకు మేలుగా నీకుడుగాని, చేసెదను

నినీనాపుకొందువని, నేనేయాకార్యము
నంతయు, నీకుఁజెప్పెదను.
అని, తాత్పర్యము.

యది త్వభిహితం రాజ్ఞా త్వయి త న్మ విపత్స్యతే
ఇతో హ మభిధాస్యామి న హ్యేష త్వయి వత్స్యతి. ౨౬

టీక॥ రాజ్ఞా = దశరథమహారాజుచే
త; అభిహితం = చెప్పఁబడిన; తత్ = ఆ
కార్యము; త్వయి = నీయందు; న విపత్స్య
తేయదితు = విపత్తుబొందక నీయందు
దు నేని, నిష్ఫలముకాక నీయందు నీయ
నుట; తత్ = అంతట; అహం = నేను; అభి
ధాస్యామి = చెప్పెదను. ఏషః = ఈదశర
థుఁడు; త్వయి = నీయందు; న వత్స్యతి
హి = చెప్పఁడుగదా!

“దశరథమహారాజు చెప్పమాటల
ను, “నేను, “అవత్సమునఫలముగాఁజేసె
దనని, “ప్రశ్న జేయుదువేని, యప్పుడు,
నేను, దశరథమహారాజునకు బదులు
గాఁజెప్పెదను; ఆయనకు నీకట్టియప్రియ
కార్యంబుఁజెప్పనోరాడదు. అని, కైక
యి, రాముఁతోఁజెప్పెదను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతస్తు వచనం శ్రుత్వా కైకేయ్య సముదాహృతమ్
ఉవాచ వ్యధితో రామ స్తాం డేవం నృపనస్మిధా. ౨౭

టీక॥ రామః = రాముఁడు ; కైకే
య్య = కైకేయిచేత ; సముదాహృ
తం = చెప్పఁబడిన; ఏతత్ = ఈ; వచనం =
మాటను; శ్రుత్వాతు = వినినంత నె ;
వ్యధితః = దుఃఖమునొందినవాఁడై; నృ
పనస్మిధా = దశరథమహారాజయొక్క
సమీపముందు; తాం = ఆ; డేవం = కైకే
య్యిగూచి; ఉవాచ = పలికెను.

రాముఁడు, కైకేయిచేప్పిన యీ
మాటను వినినంత నె, “తండ్రిగేయునా
జ్ఞానకారమునడచుకొనునో నడచుకొ
నఁదో” అని, వాయుందు, సంశయంబు
చందగినింతట స్థిరనాకుఁగలిగినదే, య
న, దుఃఖంబునొంది, దశరథమహారాజున
మీపంబున, నాకైకేయింజూచి, యిట్లు
చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము : అయోధ్యాకాండము. ౩౯౦

స ౧౮

అహో ధీ చాహాసే దేవి వక్తుం మా మిద్యకం వచః

టీక|| అహా=అయ్యో! ధీక=నే (సి)=తేగవు.

నుదహింపబడుదునుగాక! దేవి-తల్లీ అయ్యో! నేను బ్రతికియుండి వేమిప్ర
వశుకై కేయా! మాం= నన్ను గూర్చి: యోజనము? తల్లివశుకై కేయా! నా
ఈద్యశం=ఇట్టి; వచః=మాటను ; వ యంబిట్టి సంశయంబుచవలదు.
కుం=చెప్పటకు; నాహాసే (నాహా అని, తాత్పర్యము.

అహం హి వచనా వ్రాజ్ఞః పతేయ వపి పావకే. ౧౮

భక్షయేయం ఏషం తీర్ణం వస్తేయ మపిచాణావే

టీక|| రాజ్ఞః= దశరథ మహారాజు స్తేయం(హి)= మనుగుడునుగదా!
యొక్కర; వచనాత్తు=మాటవలన; అ దశరథమహారాజుజ్ఞాపించు నే
హం=నేను; పావకేపి = నిష్పరిశుద్ధున
ను; పతేయంహి - పడుదునుగదా! తి
క్ష్యం=అతివేగముగల; ఏషం=ఏషమును; దును; అగ్నిహోత్రమునందైనను బ
భక్షయేయం(హి)= తిందునుగదా! అ దును; తీర్ణమగుఏషంబునందగుండుదానిను
ణావేచాపి=నముద్రమునందైనను; వ దును; సముద్రమునందును గూడదుము
తిమను. అని, తాత్పర్యము.

నియుక్తో గురునా పిత్రా సృపేణ చహితేనచ. ౧౯

టీక|| అహం(అధ్యాహుతము)=నే ఆచార్యులలోముఖ్యుండును దండ్రీ
ను; గురునా=ఆచార్యుండును; పిత్రా= యును రాజును ఇందునందును మేలుసే
తండ్రీయును; సృపేణచ=రాజును; హి యువాండును దశరథుం డాజ్ఞాపించి
తేనచ=మేలు సేయువాండునగు దశరి నప్పని, నేనేకార్యమునైనను సేయుదు
భుచిత; నియుక్తః=ఆజ్ఞాపింపబడి ను; సంశయంపవలదు.
నవాడనై; కరిష్యే (అధ్యాహుతి అని, తాత్పర్యము.
ము)=చేయుదును.

❖ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౧౮

తన్మృహి వచనం దేవి రాష్ట్రోయ దధికాంశితమ్
కరిష్యే ప్రతిజానేచ రామో ద్వివాభి భాషతే. ౩౦

టీక॥ దేవి=కై కేయా! తల్=అం	తే=పలుకఁడు.
దువలన; రాష్ట్రం= దశరథమహా రాజు	కై కేయా! అందువలన, దశరథమ
నకు; యల్=ఎది; అధికాంశితం=కోర	హ రాజుకోర్చి-యేదో దానిం జెప్పము;
బడినదో; తల్ (అధ్యాపృథము)=ఆ; వ	దానిం జేసెదను; తప్పను; ప్రాజ్ఞ యును
చనం=మాటను; బ్రూహి=చెప్పము. క	గూడఁజేయుచున్నాను; రాముండెప్పు
రిష్యే=చేసెదను. ప్రతిజానేచ=ప్రతిజ్ఞ	డును, అబద్ధంబుపలుకఁడు. అని, రాముం
యుఁ జేయుచున్నాను. రామః=రాముఁ	డుకై కేయితో జెప్పెను.
డు; ద్విం= రెండుమాటులు; వాభిభాష	అని, తాత్పర్యము.

త మాజవసమాయుక్త మనార్యా సశ్యవాదినమ్
ఉవాచ రామం కై కేయా వచనం భృశ దారుణమ్. ౩౧

టీక॥ అనార్యా=దుష్టురాలగు; కై కే	టను; ఉవాచ=చలికెను.
యా = కై కేయా; ఆజవసమాయు	దుష్టురాలయిన కై కేయి, యెంతమా
క్తం= కొటిల్యములేకుండుటతోఁగూడి	త్రము కొటిల్యములేనివాడై సశ్యవా
నవాఁడును; సశ్యవాదినం=సశ్యమునె	దియైయుండురాముతో, మిగులభ
చెప్పవాఁడునగు; తం=ఆ; రామం=	యంకరంబగు సీమాటం జెప్పెను.
రామునిగూర్చి; భృశ దారుణం= మిక్కి	అని తాత్పర్యము.
లియుభయంకరంబయిన; వచనం=మా	

పురా జైవాసురే యుద్ధే పిత్రాలే మమ రాఘవ
రక్షితేన వరా దత్తా సశత్ర్యేన మహబలే. ౩౨

టీక॥ రాఘవం=రాముఁడా! పురా=	పలుకును జరిగిన; యుద్ధే=యుద్ధమునం
మునుపు; జైవాసురే=దేవతలకును అను	దు; మహబలే=గొప్ప యుద్ధమునందు;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౩

స ౧౮

సశత్ర్యేన=బాణములతోఁగూడినవాఁడు ద్ధముజరిగినప్పుడు, మహాయుద్ధంబున,
 ను;మయా (అధ్యాహృతము)=నాచే నీతండ్రి దశరథునిచేహంబంతయు బా
 త;రక్షి తేన = కాపాడఁబడినవాఁడున గంబులు, గ్రుచ్చుకొనుటంజేసి యతం
 గు;తే=నీయొక్క; పిత్రా= తండ్రియ దుసోలఁగా, నేనాబాణంబులన్నియుఁ
 గుదశరథునిచేత;మమ=నాకు;వరా = బెటికి బాగుచేసినాను, కావున,నాకు,
 రెండువరములు; ధత్తా=ఇవ్వఁబడినవి. నీతండ్రి రెండువరంబులిచ్చెను.
 మునుపు దేవతలకు ననురులకుయు అని,తాత్పర్యము.

తత్ర మే యాచిహో రాజా భరత స్యాభిషేచనమ్
 గమనం దండకారణ్యే తవ చాద్యైవ రాఘవ. ౩౩

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! త నంచ=తిరుగుటను;యాచితః=అడుగఁ
 త్ర=ఆ రెండువరంబులకును ; మే=(తృ బడినాఁడు.
 ణీయాథ=మందుషష్ఠి) నాచేత ; రా రాముఁడా!నేనారెండువరంబులకు
 జా=దశరథమహారాజు; భరతస్య=భ ను,భరతునకుఁబట్టాభిషేకముగావలెన
 రతునికి; అభిషేచనం=పట్టాభిషేకము నియు , నీవిపుడెదండకారణ్యంబునకుఁ
 ను; అద్యైవ=ఇప్పుడె; తవ=నీకు;దం బోవలయుననియు, దశరథమహారాజు
 డకారణ్యే=దండకారణ్యమందు; గమ నడిగినాను. అని,తాత్పర్యము.

యది సత్య ప్రతిజ్ఞం త్వం పితరం కతుః మిచ్చసి
 త్త్వానంచ నరశ్రేష్ఠ మమ వాక్య మిదం శృణు. ౩౪

టీక॥నరశ్రేష్ఠ= పురుషశ్రేష్ఠుండవ ఈ;వాక్యం= మాటను;శృణు = విను
 గురాముఁడా; త్వం=నీవు;పితరం=తం ము.
 డ్రీని;అత్తానంచ = నీన్నను; సత్యప్రతి పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా!నీతం
 జ్ఞం= సత్యమయినప్రతిగలవానినిగా; డ్రియు,నీవును, అబద్ధముచెప్పనివారమ
 కతుః=చేయుటకు;ఇచ్చసియిది=కో నియనిపించుకొనఁగోరి తేని,యిప్పుడునే
 రుదువేసి;మమ = నాయొక్క;ఇదం= నుజెప్పునట్లు,వినుము.అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స గా

సన్నిదేశే పితృ స్థియథా తేన ప్రతిశ్రుతమ్
త్వయారణ్యం ప్రవేష్టవ్యం నవవషాణి సంవచ. 3x

టీక॥ పితృః=తండ్రియగుదశరథుని ట; అరణ్యం=అడవి; ప్రవేష్టవ్యం=ప్రవేశించుట; సన్నిదేశే = ఆజ్ఞయందు; తి శింపబడవలసినది.
స్థ=ఉండుము. తేన=ఆ, దశరథునిచేత; నీవు, నీతండ్రియగు దశరథుండాజ్ఞా
యథా=ఎట్లు; ప్రతిశ్రుతం = వాగ్దత్త పించనట్లు నేయుము; అతందు, నాకువా
ముచేయబడినదో; తథా(అధ్యాపృ) గ్తముచేసియున్నట్లు, నీవు, పదునాలు
తము)=అట్లు; త్వయా=నీచేత; వషాణి గుసంవత్సరములు, అరణ్యంజనననుండవ
ణి=సంవత్సరములు; నవ=ఐదు మ్మిదియై యెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; పంచద=ఐదును, పదునాలుగునను

భరత స్తద్భిషిచ్యేత యదేత దభిషేచనమ్
త్వదర్శే విహితం రాజ్ఞా తేన సర్వేణ రాఘవ. 32

టీక॥ రాఘవ=రాముడా! రాజ్ఞా=జను. రాముడా! ఇప్పుడు నీకుబట్టాభి
దశరథమహారాజుచేత; త్వదర్శే=నీకు షేకమునేయవలయుననిదశరథ మహా
జకు; యత్=ఏ; ఏతత్=ఈ; అభిషేచ నం=అభిషేకసామగ్రి; విహితం=ఏర్ప
లుపబడినదో; సర్వేణ=సమస్తమయి రాజు నీర్పముచేసియుండునభిషేక సా
న; తేన=దానిచేత; భరతస్తు = భర మగ్రిచేత భరతునకే బట్టాభిషేకము
తుండె; అభిషిచ్యేత=అభిషేకింపబ నేయవలెను. అన, తాత్పర్యము.

సప్త సప్తద వషాణి దండకారణ్య మాశ్రితః
అభిషేక మిమం త్యక్త్వా జటాజిన్ధరౌ వన. 32

టీక॥ త్వం (అధ్యాపృతము)=నీ షేకమును; త్యక్త్వా=విడిచి; సప్తదశా
వు; ఇమం=ఈ; అభిషేకం = బట్టాభి ను; సప్తద=ఏడును, పదునాలుగును;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౩౫

స ౧౮

వర్షాణి = సంవత్సరములు; దండకారణ్యం = దండకారణ్యమును; ఆశ్రితః = పొందినవాడనై; జటాజినధరః = జడలనుదోళ్లనుధరించినవాడనై; వస = ఉండుము.

నీ, వీపట్టాభిషేకమునువిడిచి, పదునాలుగు సంవత్సరములు దండకారణ్యమందు, జడలుఁ గృష్టాజినంబును దాల్చుచు, వాసంబు సేయుము. అని, తాత్పర్యము.

భరతః కోసలపురే ప్రశాస్తు వసుధా మిమామ్

నానారత్నసమాకీర్ణం సవాజిరథకుంజరామ్. ౩౫

టీక॥ భరతః = భరతుండు; కోసలపురే = కోసలదేశమునకుఁబ్రధాన పట్టణమయిన యయోధ్యాయందు; స్థితః (అధ్యాసృతము) = ఉన్నవాడనై; నానారత్నసమాకీర్ణం = నానావిధములగు మణులచేవ్యాపింపఁబడినదియును; సవాజిరథకుంజరామ్ = గుఱ్ఱములతోను ఏనుఁగులతోను గూడినదియునగు; ఇ

మాం = ఈ; వసుధాం = భూమిని; ప్రశాస్తు = పాలించుఁగాక. భరతుండు, అయోధ్యాపట్టణంబున నుండి, నానావిధమణులతోను గుఱ్ఱములతోను రథములతోను ఏనుఁగులతోను గూడి, యీరాజ్యంబుఁ బాలింపుచుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఏతేనత్వాం సరేంద్రోయం కారుశ్చేన సమాప్లుతః

శోకసంక్లిప్తవదనో నశక్కోపి సీరీషీతుమ్. ౩౬

టీక॥ ఏతేన = ఈకారణముచేత; అయం = ఈ; సరేంద్రః = మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథుండు; కారుశ్చేన = దయచేసమాప్లుతః = నిండినవాడనై; శోకసంక్లిప్తవదనః = దుఃఖముచేఁగ్లగ్నమునొందినముఖముగలవాడనై; త్వాం = నిన్ను; సీరీషీతుం = చూచుటకు; నశక్కోపి = చాలకున్నాడు.

ఈకారణముచేతనే, యీదశరథమహారాజు, మహాదయాశాలికాపునఁ, బ్రయత్నముండవగు నిన్నువనంబునకంపవలసినచ్యేనేయని దుఃఖంబున, మొగంబువంచి, నిన్నుఁజూడ నేరకున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

ఏత తుల్య స రేంద్రస్య వచనం రఘునందన

టీక రఘునందన=రాముడా! న	రాముడా! ఈదశరథమహారాజా
రేంద్రస్య=మనస్యలకుఁబ్రభుఁడైనదశ	మాట ప్రకారముఁ ప్రసక్తాభిషేకంబు
రఘునియొక్క; ఏతత్=ఈ; వచనం=	విధిచి యెరిగ్గ బడఁ జేసెనాగునం
మాటను; కురు=జేయుము.	వత్స=బిల్వంబు. అని, తాత్పర్యము.

సత్యేన మహతా రామ తారయస్వ సత్యేనైవ. ౪౨

టీక రామ = రాముడా! మహ	రాముడా! సీదశరథమహారా
తా=పూజ్యమయిన; సత్యేన = సత్య	జుమాటను సత్య. గాఁ , యితని
ముచేత; సత్యేనైవ=మనస్యలకుఁబ్ర	దిసత్యవోపకల లే యిచ్చెను సేయు
భువైనదశరథుని; తారయస్వ=తరిం	ము. అని, తాత్పర్యము.
పఁ జేయుము.	

ఇతివ తస్యాం పరుషం వదుత్యాం

నచైవ రామః ప్రవివేక శోభన

ప్రవివ్యధే చాపి మహాసహవా

రాజాతు ప్రత్యక్షసవాధీన. ౪౩

టీక ఇతి=ఇట్లు; ("ఇవ" అనునది	ప్రత్యక్షసవాధీన. ప్రత్యక్షము
వాక్యాలంకారాధము); తస్యాం=	చేదపరమో యజ్ఞవిదాః; ప్రవివ్య
అతై కేయి; పరుషం=కఠినముగా; వ	ధేచ= ముక్కులియుపెనోవ్యసనంబొం
దంత్యాం=చెప్పచుండగా; రామ =	డెను.
రాముడు; శోభం= దుఃఖమును; నచైవ	అతై కేయి, యిట్లు పరుషవచనంబు
ప్రవివేక=పొంద నేలేదు. మహాసహవా	లలెప్పగా, రాముని కెంతమాత్రము
పః= అధికమయిన ప్రభావముగల; రా	దుఃఖంబుగలుగదయ్యె, మహాసహవా
జాతు=దశరథమహారాజుమాత్రము ;	పుండరీకునిను దశరథమహారాజుమాత్ర

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. 3-2

స గా

ము, పుత్రదుఃఖంబునకుంగుందుచు, మి | అని, తాత్పర్యము.

క్రి-లియుమనోవ్యధంబొందెను.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, అష్టాదశస్కంధః.

ఇతి, స్వప్రాథమము.

ఇతి, పరమాశ్చర్యచరితాకావ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టాదశస్కంధః,

ముగిసెనది.

ప్రతి

ఏకో న వింశ స గ కాండ రంభః.

నందమిదమమిత్రేక్షా వచనం మరణోపమమ్

శ్రుత్వా న విద్యుత్ రావణై కేయోం చేద మబ్రవీత్. ౧

టీకః అమిత్రేక్షా = శత్రువులంజు వ్య-చేక్షెను,

పునర్జన్మః రామః = రామః; అమిత్రేక్షా =

అనిష్టంబును; మరణోపమం = చాళలో

హోల్నిగలదియును; తత్ = ఆ; వచ

నం = మాటను; శ్రుత్వా = వినినవిద్య

ధే = దుఃఖంబులేదు. కై కేయోం = కై కే

యినగుచు; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీ

శత్రుశలంజువుచేర్చెరామందు, అ

మిత్రంబును మరణంబువంటిదియునగు

నామాటనుచిని, యెంతమాత్రమయిన

దుఃఖంబునొందక, కై కేయంబుచి, యి

ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మస్తు గమిష్యామి వనం వస్తు మహం త్వహే

జటాజిన్ధరో రాజ్ఞః ప్రతిజ్ఞా మనుపాలయక. ౨

టీకః ఏవం = ఈప్రకారము; అస్తు = అగుగాక. అహంతు = నేనును; రా

ప్రతిపదాంత్రటికాభివ్యర్థనపాతము

స గా

జ్ఞాని=దశరథమహారాజయొక్క;- ప్రతి
జ్ఞానం=ప్రతినను; అనుపాలయక=పా
లించుచు; జటాజినధరః=జడలనుగృష్టా
జినమునుదాల్చువాడనై; వస్తుం=వాస
ముసేయుటకు; ఇతః=ఇటనుండి; వనం=
అడవిని; గమిష్యామి=పొందెదను.

నీవు చెప్పినట్లు భరతుండు రాజుగ
గాక; నేనును, దశరథమహారాజుచేసిన
ప్రతిజ్ఞచొప్పున, నడవికిఁబోయి, జడలను
గృష్టాజినంబునుదాల్చి, వాసంబుచేసెద
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంతయు జ్ఞాతు మిచ్ఛామి కిమథం మాం మహీపతిః
నాభినందతి దుధామో యథాపుర మరిందమః. ౩

టిక||దుధామః=ఎదిరింపఁగూడని
వాఁడును; అరిందమః=శత్రువులనడఁగఁ
గ్రొక్క-వాఁడునగు; మహీపతిః= ధూ
మికిఁబ్రభువైనదశరథమహారాజు; కిమ
థం=ఎందుకొటకు; మాం=నన్ను; య
థాపురం = మునుపటివలె; నాభినంద
తి=బుజ్జగింపఁడు; ఇదంతయు = దీనిమా
త్రము; జ్ఞాతుం=తెలిసికొనుటకు; ఇచ్ఛా

మి=కోరుచున్నాను.
శత్రువులకెదిరింపఁ గూడనివాఁడు
నుశత్రువులనడఁగం గ్రొక్క-వాఁడున
గుదశరథమహారాజు, మునుపటివలె, న
న్నెల యుపలాంఛింపకున్నాఁడు? దీనిని
మాత్రము తెలియఁగోరుచున్నాను.
అని, తాత్పర్యము.

మన్యు నేచ త్వయా కార్యో దేవి బూమి తవాగ్రతః
యాస్యామి భవ సుప్రీతా వనం చీరజటాధరః. ౪

టిక||దేవి=కై కేయా! త్వయా=నీ
చేత; మన్యుః=కోపము; నకార్యశ్చ=చే
యఁదగినదియుఁగాదు. తవ = నీయొ
క్క;- అగ్రతః = ముందట; చీరజటాధ
రః = వల్కలంబులనుజడలనుదాల్చిన
వాడనై; వనం=అడవిని; యాస్యామి=

పొందెదను. ఇతి(అధ్యాహృతము)=అ
ని; బ్రూమి(బ్రవీమి)= చెప్పుచున్నాను.
సుప్రీతా=మిక్కిలియునుసంతసించినదా
నవు; భవ=అగుము.
కై కేయా! నీవునుగోపంబుసేయక
లదు, నేను, నీయెదుటనే, నారచీరజటా

శ్రీమద్రామాయణము : అయోధ్యకాండము.

స ౧౯

జడలునుండాల్చియడవికి బోయెదను;
మిగులసంతోషంబుగలిగియుండుము.

అని, తాత్పర్యము.

హితేన గురుడా పిత్రా కృతజ్ఞేన సృషేణచ
నియుజ్యమాన్ విస్రబ్ధః కిన్నకుర్యా మహం ప్రియమ్. ౫

టిక॥ అహం = నేను; హితేన = మేలు
సేయువాఁడును; గురుడా = ఆచార్యుఁ
డును; పిత్రా = తండ్రియును; కృతజ్ఞేన =
తనకుఁజేయఁబడినయుపకారము కొం
చెమయినను దాని నెచ్చుగా నెఱుంగు
వాఁడును; సృషేణచ = రాజునగు దశర
థునిచేత; నియుజ్యమాన్ = ఆజ్ఞాపింపఁ
బడుచున్నవాఁడనై; విస్రబ్ధః = విశ్వా
సముగలవాఁడనై; ప్రియం = సంతోష
కరంబగుదాని; కిం = దేనిని; నకుర్యాం =

జేయకుందును!
దశరథుండు, నాకుహితుండు, ఆచా
ర్యులలో ముఖ్యుండు, తండ్రి, కొంచెము
మంచిచేసినను దాని నధికముగాఁడలం
చిబహుమానించువాఁడు, మఱియు రా
జు; అట్టిదశరథుండాజ్ఞాపింపఁగా, నేను
విశ్వాసంబు గలిగి, నతనికిఁ బ్రియంబ
గుకార్యమును, దేనిఁజేయను? ఎన్నియై
నంజేయుదును.
అని, తాత్పర్యము.

అశీకం మానసం త్వేకం హృదయం దహతీవ మే
స్వయం యత్నాహ మాం రాజా భరతస్యాభిషేచనమ్. ౬

టిక॥ రాజా = దశరథమహారాజు;
స్వయం = తానే; మాం = నన్నుగూర్చి;
భరతస్య = భరతునియొక్క; అభిషేచ
నం = పట్టాభిషేకమును ; నాహయ
త్ = చెప్పలేదనునది యేదిగలదో; తత్
(అధ్యాహృతము) = ఆ ; ఏకం = ఒక;
అశీకంతు = దుఃఖముమాత్రము; మాన
సం = మనసునందున్నదై; మే = నాయొ

క్క; హృదయం = మనసును; దహతీవ =
కాల్చినట్లున్నది.
దశరథమహారాజు, భరతునకుఁ బ
ట్టాభిషేకముసేయు వృత్తాంతమును,
తానైనాతోఁ జెప్పలేదేయనునది ఒక
దుఃఖముమాత్రము నామనస్సును, ద
హించునట్లు, బాధించుచున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంగ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

సం

అహం హి సీతాం రాజ్యం చ ప్రాతా నిష్టాః ధనాని చ
హృష్టో భాత్రే స్వయం దద్యాం భరణాయా శ్రవోదితః. ౭

టీక అహం=నేను;అపహోదితః=	హి=ఇత్యనుగదా!
ప్రేరేపింపబడినవాడై ; స్వయం=	నేను,ఎవ్వరును ప్రేరింపకున్నను, నే
నేనే; భాత్రే=తమ్ముండగు;భరణా	నైయే,నాతమ్ముండగుభరణునకు, నా
య=భరణునకొఱకు;హృష్టః=సంతో	భార్యయగు సీతనుగాని రాజ్యంబును
షంబుగలవాడనై;సీతాం=సీతను;రా	గాని ప్రియంబులగు ప్రాణంబులనుగా
జ్యం చ=రాజ్యమును; నిష్టాః=ప్రి	య భవంబులనుగాని,సంతోషంబున, ని
యంబులగు;ప్రాతాః=ప్రాణంబుల	త్తును. అని, తాత్పర్యము.
ను; ధనాని చ=ధనంబులను ; దద్యాం	

కిం భువ మకనుజేంద్రేణ స్వయం విత్రా శ్రవోదితః
తవచ ప్రయ కామాభాం ప్రతిష్ఠా మనుపాలయత్. ౮

టీక అహం(అధ్యాత్మతము)=నే	ధ్యాత్మతము)=ఇచ్చెదనని. కింభువ
ను;విత్రా = తండ్రియగు;మనుజేంద్రే	(వక్ష్యం)=చెప్పనేల?
ణ=మనుష్యులకుం బ్రసువైనదశరథుని	అర్జునేను, నామచంద్రియును రాజున
చేత;స్వయం = తానైయే;శ్రవోది	గుదశరథుండు , తానేయాజ్ఞాపింప
తః=ప్రేరింపబడినవాడయ్యు; తవ=	గా, సీకునుసంతోషంబు గల్గింపిండు
నీయొక్క;ప్రియకామాభాం చ = సం	గా, నేను “సీత,చెప్పినదిచేసెదను”అని
తోషంబుకోరుటకొఱకును;ప్రతిష్ఠాం=	ప్రతిష్ఠ,చేసియుండంగా , స్థిరమయి
ప్రతిపను; అనుపాలయత్ - పాలించు	బున, భరణునకు రాజ్యంబునుమాత్ర
వాడనై; రాజ్యం = (అధ్యాత్మత	ము, నిత్తునని చెప్పనేల?
ము) - రాజ్యమును; దద్యామితి (అ	అని, తాత్పర్యము.

త దాశ్వాసయ హీమం త్వం కిస్త్విదం య స్తహిపః
వసుధాసక్తనయనో మంద మశ్రూణి ముంచతి. ౯

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౦౧

స గ

టీక॥ తత్ - అందువలన, త్వం=నీ ముందరియత్=విడుచుచున్నాడనునది
 వు ; ఇమం=ఈదశరథమహారాజును; యేదిగలదో ; తత్ = (అధ్యాహృత
 అశ్వాసయ=ఊజడింపుము ("హి" అను ము)=అ ; ఇదం=ఇది; కిన్ను=ఏమికా
 నదిపాదపూరణార్థము) ; మహీప రముగలది?
 తిః= భూమికింబ్రభువై నదశరథుఁడు ; అందువలన, నీవీదశరథమహారా
 వసుధాసక్తనయనః= భూమియందా జనాశ్వాసీంపుము; ఇతండు, నేలజూ
 సక్తమలయనకంట్లుగలవాడై ; మం చుచుదిన్నగాఁగన్నీళ్లువిడుచుచున్నాఁ
 దం=తన్నగా; అశ్రుణి= కన్నీళ్లును; డే, ఇదియేమి? అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛంతు చైవా నయితుం దూతా శీఘ్రజవై హయైః
 భరతం మాతులకులా దన్వైవ సృపశాసనాత్. ౧౦

టీక॥ అన్వైవ=ఇప్పుడే ; సృపశా జములచేత ; గచ్ఛంతు= పోవుదురు
 సనాత్=రాజాజ్ఞవలన; దూతాః = గాక.
 రాయచారులు; భరతం = భరతుని; ఇప్పుడు, రాజాజ్ఞవలన, దూతలు,
 మాతులకులాత్ = మేనమామయింట వేగంబుగాఁబోవు గుఱ్ఱంబుల నెక్కి, మా
 నుండి; అనయితుం (అనేతుం) చైవ= తుల గృహంబునందుండి భరతుందో
 తోడొగ్గనివచ్చుటకును; శీఘ్రజవైః = దొగ్గని వచ్చుటకై, పోవలయును.
 శీఘ్రమయినవేగముగల ; హయైః=గు అని, తాత్పర్యము.

దండకారణ్య మేషోహ వితో గచ్ఛామి సత్వరః
 అవిచార్య పితు ర్వాక్యం సమా వస్తుం చతుర్దశ. ౧౧

టీక॥ ఏషః=ఈ; అహం=నేను; పి తః=ఇచ్చటనుండి; సత్వరః=వేగముగల
 తుః=తండ్రియొక్క; వాక్యం=మాటను వాడెనై, దండకారణ్యం=దండకారణ్య
 గూర్చి; అవిచార్య=అలోచింపక; చతు మునుగూర్చి; గచ్ఛామి = పోవుచున్నా
 ర్దశ=పదునాలుగు; సమా=సంవత్సర ను.
 ముందువస్తుం= వాసముసేయుటకు; ఇ నేను, తండ్రియాజ్ఞ నవలంబించి,

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యనహితము

౧౯

యక్తాయక్తంబులువిచారింపక, పదునకుఁ బోయెదను అని, రాముండునైనా
నాలుగు సంవత్సరములు వాసంబునై యితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యుటకై, శీఘ్రముగా, దండకారణ్యము

సా హృష్టా తస్య త ద్వాక్యం శ్రుత్వా రామస్య కైకయా
ప్రస్థానం శ్రద్ధధానా హీ త్వరయామాస రాఘవమ్. ౧౨

టిక॥ సా=ఆ; కై=కేయా=కై కయి; త సహి=వేగిరపజచెనుగదా!
స్య=ఆ; రామస్య=రామునియొక్క; త ఆకై కేయి, రాముని మాటనువిని,
త=ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా=వి సంతోషంబునొంది, రాముండుపయనం
ని; హృష్టా=సంతసించినదై; ప్రస్థానం= బగుటయందుశ్రద్ధగలదై, శీఘ్రంబుగాఁ
పయనమునుగూర్చి; శ్రద్ధధానా=శ్రద్ధగ బయనంబగుటకై, రాముని వేగిరపజచె
లదై; రాఘవం=రాముని; త్వరయామా సు. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం భవతు యాస్యంతి దూతా శీఘ్రజివే హయైః
భరతం మాతులకులౌ దుపావతయితుం సరాః. ౧౩

టిక॥ ఏవం = ఈప్రకారము; భవ చేత; యాస్యంతి=పోవుదురు.
తు=అగుఁగాక. దూతాః=రాయబారు నీవుచెప్పినట్లుగఁగాక; రాయబారు
రులగు; సరాః=పురుషులు; భరతం=భ లగువారు, మాతులగృహంబునందుండి
రతుని; మాతులకులౌ = మేనమామ భరతుం గొనవచ్చుటకై, వేగంబుగాఁ
యింటనుండి; ఉపావతయితుం= తో పోవుగొట్టుంబుల నేకిరి, పోవుదురు.
జ్ఞానివచ్చుటకు; శీఘ్రజివేః=శీఘ్ర అని, తాత్పర్యము.
మయిన వేగముగల; హయైః=గుఱ్ఱముల

తవ త్వహం క్షమం మన్యే నోత్సుకస్య విశంబనమ్

టిక॥ అహం=నేను; ఉత్సుకస్య=పో కుమాత్రము; విశంబనం=బాగుపడెను
పుటయందు త్సాహముగల; తవతు=నీటను; క్షమం = యుక్తమగుగానగు

శ్రీ మద్రామా యాగము అయోధ్యా కాండము ౫౦౩

స ౧౯

స్వే=తలంపను.

నీవువనంబునకు బోవుట కుత్సా
హంబుగల్గియున్నావు, కావున, నీవుజా

గుసేయుటయు క్తముకాదనినాకుఁదో

చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రామ తస్మా దిత శీఘ్రం వనం త్వం గంతు మహాసి. ౧౮

టీక॥ రామ=రాముఁడా! తస్మాత్ -

సి=తగుదువు.

అందువలన; త్వం=నీవు; శీఘ్రం=శీఘ్ర
ముగా; ఇతి=ఇచ్చటనుండి; వనం=అడ
వినిగూర్చి; గంతుం=పోవుటకు; అహా

రాముఁడా! అందువలన, నీవిచ్చట
నుండిజాగుసేయక శీఘ్రంబుగానడవికిఁ
బోవలయును. అని, తాత్పర్యము.

వీరదాన్విత స్వయం యచ్చ సృప స్త్వాం నాభిభాషతే
నైత త్కించి స్మరశ్రేష్ఠ మన్య రేషోఽపనీయతామ్. ౧౫

టీక॥ సరశ్రేష్ఠ=పురుషశ్రేష్ఠుండవ

గొట్టబడుఁగాక.

గురాముఁడా! నృపః=దశరథమహారా
జు; వీరదాన్వితః = సిగ్గుతోఁగూడినవా
డై; స్వయం=తానై; త్వాం = నిన్ను
గూర్చి; నాభిభాషతేయత్ - మాటలాడ
లేదనునదియేదిగలదో; తత్ (అధ్య
హృతము)=ఆ; ఏతచ్చ=ఇదియును; స
కించిత్=ఎమియుఁగాదు. ఏషః=ఈ;
మన్యః=దైన్యము; అపనీయతాం=పో

పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముఁడా! ద
శరథమహారాజు “రాముండునామాట
సత్యముసేయునోసేయఁదో” అనిసిగ్గు
పడియుండుటంజేసి, సీతోనేమియుమా
టలాడకున్నాడేకానికేలుగాదు; నీవు,
వనంబునకుంబోయి, యీసిగ్గునుంబోవు
నట్లుసేయుము. అని, తాత్పర్యము.

యావత్త్వం న వనం యాతః పురా దస్మా దభిత్వరత్
పితా తావత్తుతే రామ స్మాస్యతే భోష్యతే పిపా. ౧౬

టీక॥ రామ=రాముఁడా! త్వం=నీ
భావత=ఎంతవఱకు; అస్మాత్=

ఈ; పురాత్ = పట్టణమునుండి; అభిత్వ
రత్=వేగిరపడుచు; వనం=అడవిని

ర్చి;నయాతః=పోకున్నావో;తావత్= అంతవఱకు; తే= నీయొక్క;పితా=తండ్రి;నస్మాస్యతే=స్నానముచేయఁడు; (న)భోత్యతేపివా= భోజనమునుంజేయఁడు.

రాముడా! నీవెంతవఱకుశీఘ్రము

గావనంబునకుంబోవక యీపట్టణంబు నందుంచెదవో, అంతవఱకు, నీతండ్రివశ తఱుండు, స్నానమునుగానిభోజనమును గానిచేయఁడు. అని, కైకేయి, రాముని తోడనెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ధి కర-ప్ర మితి నిశ్చ్యస్య రాజా శోకపరిప్లవః

మూఢితో న్యపత తస్మిక్ పర్యంకే హేమభూషితే. ౧౭

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; “ధిక్=దహింపబడుచునుగాక! కష్టం=ఓర్వంగూడనిది.” ఇతి=అని;నిశ్చ్యస్య=నిట్టూర్పుచిడిచి; శోకపరిప్లవః=దుఃఖముచేవ్యాపింపబడినవాడై; మూర్ఛితః=మూర్ఛనుబొందినవాడై; హేమభూషితే=బంగారముచే నలంకరించబడిన; తస్మిక్=ఆ? పర్యంకే=పాస్సు

నందు; న్యపతతే=పడెను.

దశరథమహారాజు, కైకేయిచెప్పినభయంకరవాక్యమువలన “నేనుదహింపబడుచునుగాక! ఎంతకష్టము!” అని, చెప్పి, దుఃఖంబున మూర్ఛనొంది, బంగారముచే నలంకరింపబడియుండువాశయనంబువైబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామో వ్యుత్థాప్య రాజానం కైకేయ్యాన్ద్రహోదితః

కశయేవాహతోవాణీ వనం గంతుం కృతన్వరి. ౧౮

టీక॥ కైకేయ్యా=కైకేయిచేత;అధిద్రహోదితః=ప్రేరింపబడిన; రామోపి=రాముండును; రాజానం=దశరథమహారాజును; ఉత్థాప్య=ఎత్తి; వనం=అడవినిగూర్చి; గంతుం=పోవుటకు;కశయా=చలుకుచేత; అహతః=కొట్టబ

డిన; వాణీవ=గజ్జముంబోడె; కృతన్వరి=చేయబడినవేగిరపొనుగలవాడు; బహూవ (అధ్యాహూతము)=ఆయెను.

రాముండును, అట్లుమూర్ఛిల్లినదశరథునెత్తిపట్టి, కైకేయియట్లువేగిరము

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౦

స ౧౯

చినదికావున, జబుకనంగొట్టబడినగు | వనంబునకుంబోవ నిశ్చయించెను.
జ్జంబుంబోలె , నవ్వడె యతివేగంబున | అని, తాత్పర్యము.

త దప్రియ మరాగ్యయా నచనందారుణోదయమ్
శ్రుత్వా గతవ్యధోంబుః కైకయాం వాక్య మబ్రవీత్. ౧౯

టీ॥ రామః = రామఁడు; అనార్యాయాః, యాం = కైకయినిగూర్చి ; వాక్యం =
దుష్టురాలయినకైకయొక్క; అప్రి మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
యం = కీడుగర్థించునదియును; దారు రామయ్య, తనకుఁజెఱపుకొచ్చుట
ణోదయం = భయంకరింబయినభలం కై, తన్నుఁగ్రంభనకుం బొమ్మనికొప్పి
బుగలదియునుగ; తత్ = అ; వచనం = గద్యపురాలగు కైకయి మాటనువెని,
మాటను; శ్రుత్వా = విని; గతవ్యధః = యెంతమాత్రము చింతింపనొండక, కైక
పోయినదుఃఖము గలవాఁడై ; గ; యితోనిట్లనిచెప్పెను అని, తాత్పర్యము.

నాహ మథకపరో దేవి లోక మా వస్తు మత్సనే

టీక॥ దేవి = కైకయా! అహం = డుటకు; (న) ఉత్సహే = కోరిను.
నేను ; అథకపరిః = ధనమునందాన కైకయా! నాకుఁధనమునందానకి
క్తిగలవాఁడను ; న = కాను; లోకం = జ లేదు; జనులననుసరించియుండవలయున
నమును; ఆవస్తుం = అధిష్ఠించియుం నుకోరియులేదు. అని , తాత్పర్యము.

విధి స్థా వృషిభి స్తుల్యం కేవలం ధర్మ మాస్థితమ్. ౨౦

టీక॥ మా = నన్ను ; బుషిభిః = నేను , బుషివంటివాఁడను, ధర్మ
బుషులతో; తుల్యః = సమానుఁగాను ; మునుమాత్రమే యవలంబించి యున్న
ధర్మం కేవలం = ధర్మమునుమాత్రము ; వాఁడను , ఇంక నేదియునాకిష్టముగా
అస్థితం = అవలంబించియున్నవానిగా దు, అని, యెఱుంగుము.
ను; విధిం = ఎఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.

య దశ్రభవతః కించి చృక్యం కతుం ప్రియం మయా
పాశానపి పరిత్యజ్య సర్వాభా కృతమేవ తత్. ౨౦

టీక అశ్రభవతః = పూజ్యుడైన దశరథువకు;	ప్రియం = ఇష్టమగునది; కించి = ఎదైనను;	యత్ = ఏది; మయా = నాచేత;	ప్రాశానా = ప్రాణములను;	పరిత్యజ్యాపి = విడిచివేయునను;	కతుం = చేయుటకు;	శక్యంకూడినదో;	తత్ = అట్టికార్యము;	సర్వాభా = అన్నివిధములను;	కృతమేవ = చేయబడినదే;	యని యెఱుంగుము.

సహ్యో ధర్మచరణ కింభవ స్తి మహాత్తరమ్
యథాపితాశుశ్రామా తస్య వా వచనక్రియా. ౨౧

టీక పితరి = తండ్రియందు;	శుశ్రావా = సేవగాని;	తస్య = అతనియొక్క;	వచనక్రియావా = మాటచేయుటగాని;	యథా = ఎట్లా;	అశిః = దీసికన్నను;	మహాత్తరం = అధికమయిన;	ధర్మచరణం = ధర్మమునాచరించుట;	కించిత్ = ఏకానాకటియు;	నాస్తిహ = లేదు

అనుక్తో ప్యత్ర భవతా భవత్యా వచనా దత్తమ్
వసే వత్స్యామి విజనే వమాణే హ చతుర్థశ. ౨౩

టీక అహం = నేను;	అత్రభవ = అనుక్తోపి = చెప్పబడనివాడనైనను;	భవతా = పూజ్యుడగు దశరథునిచేత;	భవత్యా = వత్స్యామి = నీయొక్క;	వచనాత్ = వచనా
-------------------	---	------------------------------	-------------------------------	---------------

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౪౦

స ౧౯

టవలన; ఇహ=ఇప్పుడు; విజన=జను
లులేని; వసే=అరణ్యంబునందు ; చతు
దశ=పదునాలుగు; వషాణి=సంవ
త్సరంబులను; వత్సామి= ఉండెదను.

పూజ్యుండగు సీదశరథుండు తానై
“అరణ్యంబునకుఁ బొమ్ము” అని నా

కుఁ జెప్పకన్నను, నీవుచెప్పినావు కా
వున, నేనిప్పుడె విజనంబగు సరణ్యంబు
నకుఁ బోయి, పదునాలుగుసంవత్సరం
బులువాసంబుచేసెదను.

అని, తాత్పర్యము.

స నూనం మయి కై కేయి కించి దాశంససే గుణమ్

య వ్రాజాన మహాచ స్త్వం మమేశ్వరతరా సతీ. ౨౪

టీక॥ కై కేయి=కై కేయి; త్వం=నీ
వు; మమ=నాకు; ఈశ్వరతరా=
మిక్కిలియునుబ్రతువైన దానవ, తిగ;
యత్=ఏకారణమువలన; రాజానం=
దశరథమహారాజునుగూచి; అహో
చః=చెప్పితివో; తత్=(అధ్యాత్మ
తము)=అకారణమువలన; నూనం=ని
శ్చయముగా; మయి=చాయందు; గు
ణం=గుణమును; కించిత్=కొంచెనైన
ను; నాశంససే=విచారింపవైతివి.

కై కేయి! నీవొకరికన్న నెచ్చగా

నన్నాజ్ఞాపించజాలినదానవై నీమాట
నే నేనశ్వమునివలసిన వాడనై నీ
వు చెప్పినట్లు నేయుటకు నీర్దుండనై
యుండఁగా, నీవు “భరితుండుపట్టాభి
ర్తుండుకావలెను, నీవరణ్యంబునకుఁ బో
వలెను” అనిచాలించెప్పక, దశరథము
హారాజును, వరిరూపంబుగా యాచిం
చితివేకావున, నీవుచా స్వభావంబును
గొలచెనై ననుచిచారించలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

యాదే వ్రాతర మా పృశ్యే సీతాం చా నునయా వ్యహమ్

తతోద్యైవ గమిష్యామి దండకానాం మహ ద్వనమ్. ౨౫

టీక॥ అహం=నేను; యావత్=ఎం
తవోపల; మాతరం=తల్లిని; అపృశ్యే=
చూడకొనుదునో; సీతాం=సీతను; అ

నునయామి=ఊహించివుదునో; తతః=
అటుపిమ్మట; అద్యైవ=ఈదినముననే;
దండకానాం=దండక దేశముయొక్క;

మహాత్

మహాత్ = గొప్పదైన; వనం = అరణ్యము
నుగూర్చి; గమియ్యమి = పోయెదను.

నేను, మానవ్యులు గు కౌసల్యులవీ
దొని, నీతనూటడించి, యటుపెమ్మట,
నిమిషంబైనను నిలువక, యీదనమున
నె, దండకారణ్యంబునకుఁబోయెదను.

అని, తాత్పర్యము.

విశేషార్థము. — దండకారణ్యము.

నిత్యేషుభృకౌముకు; అతనిచేతముదండ
కంటనంట చెను; శుక్రశాపంబున, సతని
శేతంబంశయునిసుకవానగునిసి, పూడి
పోయినది; అంతగ్రమంబుననరణ్యంబు
యిదండకారణ్యంబనంటనది.

భరణి పాలమే చాబ్బం శుశ్రూషే చృ పితృర్వధా
తథా భవత్కాకరవ్యం సహి భవక స్వరాతనః.

టీక॥ యథా = ఎట్లు; భరణి = భర
తుండు; రాబ్బం = కొంచెమును; పాల
యేత = పాలించునో; పితృ = తండ్రియ
గువశరధునక; శుశ్రూషే చృ = సేవను
జేయునో; తథా = అట్లు; భవత్కా = నీ
చేత; కరవ్యం = చేయబడవలసినది.
సహి = అది; సహశనః = అరాచియను;

హి = భవముగదా!
పితృ = పితృరాబ్బంబులాలించుచు
కంటికిశుశ్రూషేయించుచునట్లు, నీ
సేవలయను; అట్లుచంద్రికిశుశ్రూ
షసేమటయె ముఖ్యమై ముకావున,
అట్లును. అని, తాత్పర్యము.
అని, తాత్పర్యము.

స రావస్య వచ శ్చృత్వా భృశం దుఃఖహతే పితా
శోకా దశర్మనక బాహు ప్రవృత్త మహస్వరమ. ౨౭

టీక॥ సః = అ; పితా = తండ్రియగుచ
శరభండు; రావస్య = రామునియొ
క్క; వచః = మాటను; శ్రుత్వా = వి
ని; భృశం = మిక్కిలియును; దుః
ఖహతః = దుఃఖముచేఁగొట్టబడిన
వాడై; శోకాత్ = దుఃఖమువలన; బా

హుః = పితృరాబ్బంబులాలించుచు
కంటికిశుశ్రూషేయించుచునట్లు, నీ
సేవలయను; అట్లుచంద్రికిశుశ్రూ
షసేమటయె ముఖ్యమై ముకావున,
అట్లును. అని, తాత్పర్యము.
అని, తాత్పర్యము.

మహాత్

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౦౯

స ౧౯

పరమధామిఁకంబును రామునిమాటను | శ్ల నడంచు కొనఁజాలక, గొప్పధ్వని
విని, దుఃఖించిననుడియగుటఁజేసి, కన్నీ | గా, నేడ్చెను. అని, తాత్పర్యము.

ఁచిత్వా చరణౌ రామో విసంజ్ఞస్య పితృస్తథా
కై కేయ్యా శ్చాప్య నార్యాయా సిప్పపాత మహాద్యుతిః. ౨౮

టీక॥ రామః = రాముఁడు; విసంజ్ఞ
స్య = తెలివినదికాదు; పితృః = తండ్రియొ
క్కయ్య; తథా = అట్లు; అనార్యా
యాః = దుష్టురాలగు; కై కేయ్యా శ్చా
పి = కై కేయియొక్కయ్య; చరణౌ = పా
దములను; ఁచిత్వా = నవ్వసగించి;
మహాద్యుతిః = అధికమయిన కాంతిగల
వాడై; సిప్పపాత = వెడలెను.

రాముం, డట్లుమూర్ఛబొందితెలి
వితప్పియుండుదండ్రకిని, దుష్టురాలగు
కై కేయికిననుసగించి, అట్టి కష్టంబు
నందును సంతమాత్రముదుఃఖంబునొం
దక “పితృవాక్య పరిపాలనంబునం గ
ల్గుభవఁబచ్చినదిగదా!” అని, సంతో
షంబుననుమడించినకాంతితో, నిల్లువె
డలెను. అని, తాత్పర్యము.

స రామః పితరం కృత్వా కై కేయాంచ ప్రదక్షిణమ్
నిష్క్రమ్యంతః పురా తస్మాత్స్వం దదత్ శ సుహృజ్జనమ్. ౨౯

టీక॥ సః = ఆ; రామః = రాముఁడు ;
పితరం = తండ్రినిగూచియు ; కై కే
యాంచ = కై కేయినిగూచియు; ప్రద
క్షిణం = ప్రదక్షిణమును ; కృత్వా = చే
సి; తస్మాత్ = ఆ; అంతఃపురాత్ = అం
తఃపురమునందుండి; నిష్క్రమ్య = వెడ

లి; స్వం = తనదైన; సుహృజ్జనం = క్షే
హితజనమును; దదత్ = చూడెను.
ఆరాముఁడట్లు తండ్రీకిని కై కేయి
కినిబ్రదక్షిణంబుఁజేసి, యాయంతఃపురం
బువెడలి, తనక్షేహితులంబుఁజూచెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం బాప్యపరిపూర్ణాత్మః పృష్ఠతో నజగామహ
లక్ష్మణః పరమ క్రుద్ధ స్సుమిత్రానంద వధానః. ౩౦

టీక॥ సుమిత్రానందవధానః = సుమిత్ర సంతోషమును వృద్ధిఁబొందించు న

టీక; లక్ష్మణుః=లక్ష్మణుడు ; బావపరి
పూర్వాక్షః=కన్నీళ్లు చేరించినకండ్లుగ
లవాడై; పరమక్రద్ధః=మిథి-లియు
గోపంబునొందినవాడై; తం = ఆరా
ముని; సృష్టతః = వెనుకనుండి; అనుబ
గామ=వెంటింజెను "హ" అనునది

పాదపూరితార్థము.
సుమిత్రకొడుకైనలక్ష్మణుడు, క
న్నీళ్లు నిండియుండుకండ్లతోఁ, బరమశో
పంబునొంది, యారామునివెనుకం బొ
యెను. అని, తాత్పర్యము.

అభిషేచనికం భాండం కృత్వా కామం ప్రదక్షిణమ్
శనై జగామ సాపేక్షో దృష్టిం తత్రా విచారయత్. ౩౦

టీక॥ రామః=రాముడు; అభిషే
చనికం= అభిషేకముకొలుకైన; భాం
డం= ఉపకరణమునుగూర్చి; ప్రదక్షి
ణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి;
తత్ర=దానియందు; దృష్టిం=చూపును;
అవిచారయత్=పలుకకవాడై; సాపే
క్షః=దశరథాజ్ఞయిందపేక్షతోఁగూడి
నవాడై; శనై=మెల్లఁగా; జగామ=పో
యెను.

మఁగళ పదార్థములు మొదలగు
వానికిఁ బ్రదక్షిణముచేయుచు బోవల
యునని శాస్త్రమునందు విధింపఁబడు
టవలన, రాముడచ్చటనుంచియుండు
చిట్టేసావరికిఁ బ్రదక్షిణముమాత్ర
ముచేసి, దానియందలి సోమదఁబాడక,
దశరథాజ్ఞ నన్వయకావలెనని ప్రార్థిం
పుచు, మెల్లఁగాపోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

నచాస్య చహతం లక్ష్మీం రాజ్యనా శోమం మహానీ
లోకకాంతస్య కాంతత్వా స్ఫీరితశ్చే "పక్షివా. ౩౧

టీక॥ కాంతత్వత్=కాంతిగలుగ
టవలన; లోకకాంతస్య=లోకంబుయొ
క్క-మనోహరుండైన; అస్య = ఈరా
మునియొక్క; మహానీం= అధికమయి
న; లక్ష్మీం=ముఖకాంతిని; రాజ్యనాశ

స్య=రాజ్యంబుపోవుటయున; శోమం
దాత్ర; శోమశ్చే=చంద్రునియొక్క;
లక్ష్మీం(అభ్యాహృతము) ఇహ=కాం
తినిబోలె; నాపకమఁగి=తస్థునట్లుచే
యదయ్యె.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౧

స ౧౯

లోకంబునకంతయుసంతోషంబు గల్గినను, రాత్రియందు జలద్రుసికాం
ర్థించునట్టి యీ రామునిముఖకాంతి, అతితగ్గకుండునట్లు, ఎంతమాత్రమును ద
ధికకాంతిగల్గుటంజేసి, రాజ్యంబుపోగ్గదయ్యె. అనితాత్పర్యము.

న వనం గంతుకామస్య త్యజతశ్చ వసుంధరామ్
సర్వలోకాంగస్యేవ లక్ష్మితే చిత్త విక్రియా. ౩౩

టీక॥ వనం = అడవిని; గంతుకామ డబడదు.

స్య - పొందంగోరువాడును; వసుంధరా = భూమిని; త్యజతశ్చ = విడుచుచు
న్నవాడునగు, రామునకు; సర్వలోకాంబులను స్త్రలోకంబులవిడిచియుండుపర
తిగస్యేవ = సమ స్త్రలోకంబులనెక్కిమొమయోగించుని మనస్సుంబోలె, నెంత
చియుండు పరమయోగికివలె; చిత్తవిక్రియా = మంత్రమువికారమునొందకుండినది.
యా = మనోవికారము; నలక్ష్మితే = చూ అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిషేధ్య శుభం ఛత్రం వ్యజనేచ స్వలంకృతే
విసజయిత్వా స్వజనం రథం పారాం స్తథా జనాన్. ౩౪
ధారయ స్తనసా దుఃఖ మింద్రియాణి నిగ్రహ్యచ
ప్రవివే శాస్త్రవా స్సేత్త మాతు రప్రియశంసివాన్. ౩౫

టీక॥ ఆస్త్రవాన్ = ఆధికమయినదై నులను; విసజయిత్వా (విస్మయ్య) = విడి
ర్వముగల, రాముడు; శుభం = మంగళ చి; మనసా = మనసుచేతి; దుఃఖం = దుఃఖ
కరమయిన; ఛత్రం = గొడుగును; స్వలం మను; ధారయన్ = అడంచుకొనచు;
కృతే = చక్కగా నెలకరింపబడిన; వ్య ఇంద్రియాణి = ఇంద్రియములను; నిగ్ర
జనే = చామలములను; ప్రతిషేధ్య = నిషే హ్యచ = విగించుకొనయు ; మా
థించి; స్వజనం = తనస్నేహితులను; ర యు = తల్లియొక్క; వేత్త = గృహమును;
థం = రథమును; తథా = అట్లు; పా అప్రియశంసివాన్ = అసప్రవారతలజె
రాన్ = పట్టణంబుననుండు; జనాన్ = జ ప్సవాడై; ప్రవివేశ = చొచ్చెను.

ధీరుండగునారాముంబు, మంగళక దుఃఖంబునడంచుకొని, యింద్రియంబుల
రంబగుచిత్రంబును జక్కఁగ నాలంకరిం సగ్రహించుకొని, తల్లికియప్రియవార్తం
పఱచినచామరంబులనువదలి, స్నేహ జెప్పటకై, తల్లియింటికింబోయెను.
తులసురభమునుబట్టగావానిజనులను విడి అని, తాత్పర్యము.
చి, ధీరోదాత్తుండుకావున మనంబున

సర్వోహ్యభిజన స్థిమాన్ శ్రీమత స్సత్యవాదినః
నాలక్ష్యయత రామస్య కించి దాకార మానసే. ౩౬

టీక|| శ్రీమాన్=అధికమయిన కాంయత=చూడలేదు.
తిగల; అభిజనః=రాముని చుట్టునుండు రామునకుం బట్టాభిషేకంబు జరు
జనము; సర్వః=అంతయు; శ్రీమతః= గుననియలంకరించుకొని రామనింజుట్టు
అధికమయినకాంతిగలవాఁడును; సత్య కొనియుండు జనులకు, శ్రీమంతుండును
వాదినః=సత్యమునె చెప్పవాఁడునగు; సత్యవాదియు నగు రాముని మొగంబు
రామస్య=రామునియొక్క; ఆనసే= న, సంతమాత్రమును వికారం బగపడ
ముఖమునుండు; ఆకారం= వికారము లేదు. అని, తాత్పర్యము.
ను; కించిత=కొంచెమయినను; నాలక్ష

ఉచితంచ మహాబాహు సజజహ మాహ్లానః
శారద స్సముదీతాంశు శ్చంద సేజ భవాత్త జమ్. ౩౭

టీక|| మహాబాహుః= పెద్దచేతులు ద్రిః=చంద్రుఁడు; అస్తజం= తనయుం
గలరాముండు; అస్తజః=తనయొక్క; దుః బుట్టిన; లేజజహ=కాంక్షింబోలే;
ఉచితం=యోగ్యమయిన, స్వాభావిక సజజహ=విడువలేదు.
మయినయెనుట; మాహ్లాం=సంతోషము శరద్యశువునందధిక కాంతిలోఁ గూ
ను; శారదః= శరద్యశువునందుం గల డియుండు చంద్రుండు తనకాంక్షిని
వాఁడును; సముదీతాంశుః= అధికమ దవకుండునట్లు, మహాబాహుండుగు రా
యినకేరణములుగలవాఁడునగు; చం ముండు, స్వాభావికంబగుతన సంతో

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౩

స ౧౯

మంభు, నంతమాత్రమునువిడవడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

వాచా మధురయా రామ స్సర్వం సమ్మానయత్ జనమ్
భ్రాతృ స్సమీపం ధీరాత్మా ప్రవివేక మహాయశాః. ౩౮

<p>టీక॥ ధీరాత్మా = ధైర్యముతోఁగూడి నమనసుగలవాఁడను; మహాయశాః = అధికమయినకీర్తిగలవాఁడనియు; రా మః = రాముఁడు; మధురయా = మనోహ రంబయిన; వాచా = మాటచేత; స ర్వం = సమస్తమయిన; జనం = జనమును; సమ్మానయత్ = గౌరవించుచు; భ్రా తః = తమ్ముఁడగులక్ష్మణునియొక్క; స</p>	<p>మీపం = సమీపమును; ప్రవివేక = పొంది ను. మహాయశుండగు రాముఁడు, దుః ఖంబులకు లోబడిన మనసుగలవాఁడు గావునఁ, దానంతమాత్రమునుదుఃఖం పక, జనులనందఱ మధురవాక్యంబుల గౌరవించుచు, దనతమ్ముండగులక్ష్మణు నితోఁజేరెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

తం గుణై స్సమతాం ప్రాప్తౌ భ్రాతా విఫలవిక్రమః
సౌమిత్రి రనువవాజ భార్యై దుఃఖమాత్మజమ్. ౩౯

<p>టీక॥ గుణైః = గుణములచేత; సమ తాం = సోయగుటను; ప్రాప్తౌ = పొంది నవాఁడును; విఫలవిక్రమః = అధికమయి నపరాక్రమముగలవాఁడను; భ్రాతా = తమ్ముఁడునను; సౌమిత్రిః = సమిత్రులొ డునై నలక్ష్మణుఁడు; అన్యజం = మనసు సంబుట్టిన; దుఃఖం = దుఃఖమును; భార ్యై = అడఁచుకొనుచు; తం = ఆరా</p>	<p>ముని; అనువవాజ = వెంటచేసెను. సౌజన్యాదిగుణంబులరామునకునరి యయి మహాపరాక్రమ శాలియు యైయు రామునితమ్ముఁడు లక్ష్మణుం డు, మనంబునదుఃఖంబు నడంచుకొని రామునివెంటచేచిపోయెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

మొదల

ప్రవిశ్య వత్సాత్పితృశం మువాన్వితమ్
సమీక్ష్య తాం చాభవపన్తి మాగతామ్

నచైవ రామో త్ర జగామ విక్రయామ్
సుహృజ్జనస్యా త్తత్త్వపత్తి శలకయా. ౪౦

టీక|| రామః = రాముడు; అతిభృ
శం = మిక్కిలి-లియును; ముదా = సంతోష
ముతో; అన్వితం = కూడియున్న, మిగుల
సంతోషముతోఁగూడియుండు జనులుగ
లయునుట; వేశ్య = గృహమును; ప్రతి
శ్య = చూచి; అగతాం = వచ్చిన; అర్థ
పిపత్తిం = కార్యనాశమును; సమీప్య
చ = చూచియు; సుహృజ్జనస్య = స్నేహి
తజనమునకు ; అత్తవీపత్తిశంకయా =
ప్రాణనాశమువలన భయంబుచేత ; అ
త్ర = ఇచ్చట, కౌసల్యాగృహమందనుట;
విక్రయాం = వికారమును; నచైవ జగా
మ = పొందనలేదు.

రాముండు, తనకుఁబట్టాభిషేకం
బుగలుగునని మిగులసంతోషంబుతోను
న్నజనులుగలిగియుండు గృహంబుంజొ
చ్చి, యిష్టమతనకు వాటిల్లిన రాజ్య
భ్రష్టశంబును వనవాసంబునం దలంచు
కొన, యుచియవశ్యముదుఃఖంబుగలిగి
చునందృఢయ్యును, దానుదుఃఖించి
నచో దనస్నేహితులు ప్రాణంబులు
విడుతుకనుభయంబున దుఃఖంబు నంత
యువనంబుననే యుగంచుకొని యెంత
మాత్రమును జై టికపడుకుండునట్లు,
వికారింబునైవకుండెను.

అ, రాష్ట్రము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాణ్యే, అధికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకోనవింశస్తకం.
ఇది, సుస్తోత్రము.

ఇది, సరమాధికవంధికాఖ్యానంబుగ, శ్రీమద్రామాణ్యరాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకోనవింశస్తకటిక,

ముగిసెడిది.

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము. ౪౦౫

స ౨౦

అమి

వింశత్యక్షాం ప్రారంభః.

తస్మిన్పురుషవ్యాఘ్రే నిహిమతి కృతాంజరా
అతశ్శబ్దో మహాన్ జన్ఘే స్త్రీణామంతఃపురే తదా. ౧

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠం	కలిగినది.
దగు ; తస్మిన్ = ఆరాముడు ; కృతాం	పురుషశ్రేష్ఠుండగు రామండు, కై
జరా = చేయబడిన చేమోద్యుగలవా	కేయీ దశరథులకు నమస్కరించి, చే
డై ; నిహిమతిః = బయలు వెడల	తులు మొగడ్చుకొని, బయలు వెడల
గానే ; తథా = అప్పుడు ; అంతఃపురే =	గానే, యంతఃపురమునందలి స్త్రీలు, గ
అంతఃపురమందు ; స్త్రీణాం = స్త్రీల	ట్టిగానే ద్వారాంబించిరి.
యొక్క ; మహాన్ = గొప్పదైన ; అతః	అని, తాత్పర్యము.
శబ్దః = డుఃఖముతోఁగూడిన శబ్దని ; జన్ఘే =	

కృత్యేష్య చోదితః పితౄ సర్వస్యాంతఃపురస్యచ
గతిర్య శ్వరణం చాపి స రామోద్య ప్రవత్స్యశి. ౨

టీక॥ యః = ఎవఁడు ; పితౄ = తం	ప్రుడు ; ప్రవత్స్యతి = డారుడిచిపోవును.
ద్రీయగు దశరథునిచేత ; అచోదితః =	. ఎవఁడు, తండ్రిచేప్పకున్నను, అంతః
ప్రేరేపింపబడినివాఁడై ; సర్వస్య = స	పురస్త్రీలమగుమాకందజకును గావల
మస్తమయిన ; అంతఃపురస్యచ = అం	సినకార్యములందేసి, మమ్ములనందఱ
తఃపురజనమునకును ; కృత్యేష్య = చే	నుఁగాపాడుచుండునో, అట్టిరాముం
యవలసిన కార్యములయందు ; గతిః =	డిప్పడూరుడిచియరణ్యంబునవసంప
గతియును ; శ్వరణంచాపి = రక్షించువా	బోవుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
ఁడునో ; సః = ఆరాముడు ; అద్య = ఇ	

కాసల్యాయాం యథా యుక్తో జనన్యాం వతతే సదా

తత్తైవ వతః తే స్తాసు జన్మప్రస్థతి రాఘవః. ౩

టీక॥ రాఘవః - రాముడు ; యోగప్రభృతి = పుట్టుక మొదలు ; వతః తే =
 ధా = ఎట్లు ; జనన్యాం = నల్లయి ఉన్నాడు.
 గు; కొనల్యాం = కొనల్యయందు; స రాముడు నల్లయగు కొనల్య ౩
 రా = ఎల్లప్పుడును; యుక్తః = ఆనర్థం బు శుశ్రూషలు సేయుచుండునో, అలా
 డై; వతః తే = ఉండునో; తత్తైవ = ఆ గోపాద్విపతి మొదలుమాడును శుశ్రూష
 లాగే; అక్తాసు = మాయుండును; జన్మ లు సేయుచుండును. అని, తాత్పర్యము.

స ప్రస్థ త్యగిస్తేపి క్రోధసియాని వజః యత్

ప్రథాక్ ప్రసాదయత్ సర్వాక్ స ఇతోద్య ప్రవత్స్యతి. ౪

టీక॥ యః (అధ్యాహృతము) = ఏ తస్యగి = డానుడికిపోవను.
 రాముడు; అగ్నిస్తేపి = ఇంటిపై ఉండి ఎవ్వడు, తన్ను బరులెంతనించించి
 నవాడైనను; సప్రస్థతి = కోపమునొందనను, ఎంతమానము కోపమునొందనా;
 దంహో; క్రోధసియాని = కోపముగలిగి దంహో, మతియుగోపంబుగల్గించుకా
 చువానిని; వజః యత్ = విడుచుచు; పుత్ర్యంబుల విడుచుచు, గోపంబునొం
 థాక్ = కోపించినవారలను; సర్వాక్ = తియుచు వారి కోపంబును మంచి
 అందఱను; ప్రసాదయత్ = ప్రసన్నులగు మాటలచే బోగొట్టుచుండునో, అట్టి
 జేయుచు ; వతః తే (అధ్యాహృత రాముడిప్పుడు, నట్టగుంబువిడిచి యర
 ము) = ఉండునో; సః = అట్టి రాముడు; అ ల్యంబునకుం బోవచున్నాడే! ఏమిసే
 ద్య = ఇప్పుడు; ఇతః = ఇచ్చటనుండి; ప్రవ యుచున్నా! అని, తాత్పర్యము.

అబుద్ధి బతతనో రాజా జీవహాకం చర త్యయమ్

యో గతిం సర్వ భూతానాం పరిత్యజతి రాఘవమ్. ౫

టీక॥ యః = ఏదశరథమహారాజు; ను; గతిం = ప్రాప్త్యస్థానమయిన; రాఘ
 సర్వభూతానాం - సమస్తప్రాణులకు వం - రాముని; పరిత్యజతి = విడుదలు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౧౭

స ౨౦

న్నాడోసః (అధ్యాపృతము) = అయగుటంజేసి, సమస్తప్రాణులకును రట్టినః = మాయెకః ; రాజా = దశరథ తనకుండగు రామునరిణ్యంబున కంపి, హాజు; అబుద్ధిః = తెలివిలేనివాడై; బేవ ప్రాణిసమూహంబునకంతయు నాశం లోకం = ప్రాణివగఁమున; చరతి = భుగలుగఁ జేయుచున్నాడు. అనియం త్తీంచుచున్నాడు, నశంపజేయుచు తఃపురస్త్రీలందఱేడ్చిరి. న్నాడనట. బలః = అయ్యో! అని, తాత్పర్యము.

మాదశరథమహానాజు, దుబుద్ధి

ఇతి సర్వా మహిష్య స్తా వివత్సా ఇవ ధేనవః
పతి మామక్రశుశ్చైవ సస్వరంచాపి చక్రశుః ౬

టీక॥ ఇతి = ఈప్రకారముగా ; సర్వోఽగూఢనశ్లుగా ; చక్రశుశ్చాపి = తాః = ఆ; మహిష్యః = రాజభార్యలు ; వీడ్చిరియు.
సర్వాః = అందఱును; వివత్సాః = దూ ఇట్లు, ఆరాజభార్యలందఱు, నూ డలఁచాసినట్టి; ధేనవ ఇవ (స్థితాః) = ఆ డలంచాసి నయావులుంబోలె దుఃఖించు వులుంబోలెనున్నవారలై; పతించైవ = చుఁ, దెనిమిటియగఁదశరథుని నిందించు పెనిమిటియగు దశరథమహానాజును ; చుగట్టగా నేడ్చిరి. ఆచుకః = నిందించిరి; సస్వరం = ధ్వని, తాత్పర్యము.

స హీచాంతఃపురే ఘోర మాతఃశబ్దం మహీపతిః
పుత్రశోకాభిసంతప్త శ్శుత్యా వ్యావీయతా ౭ ససే. ౭

టీక॥ పుత్రశోకాభిసంతప్తః = పుత్ర వ = వినియు; ఆససే = పాన్పునందు; వ్యా దుఃఖముచేఁ దపించునట్లు చేయఁబడిన; వీయతహీ = లయమునొందెనుగదా, సః = ఆ; మహీపతిః = భూమికిఁబ్రభువై మూర్ఖునొందెనుగదాయనుట.
దశరథమహారాజు; అంతఃపురే = అం పుత్రదుఃఖంబునం దపించుచుండునా తఃపురమునందు; ఘోరం = భయంకర దశరథ మహారాజు, అంతఃపురస్త్రీల శబ్దము; ఆతఃశబ్దం = వీడ్పును; శ్రుత్వా యేడ్పునువినినంత నే, దుఃఖంబతిశయిం

కం ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము శ్రీ స ౨౦

చుటంజేసి, మూర్ఖునించెను.

అని, తాత్పర్యము.

రామస్తు భృశ మాయస్తో నిశ్శ్వసన్నివ కుం జరః

జగము సహితో భ్రాత్రా మాతు రంతః పురం వశీ. ౮

టీక॥ రామస్తు = రాముండును; భృశం = మిక్కిలియును; ఆయ స్తుః = దుఃఖమునొందినవాడై; కుంజరభవ = వీనుండుగుంబోలె; నిశ్శ్వసన్ = నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు; వశీ = ఇంద్రియనిగ్రహముగలవాడై; భ్రాత్రా = తమ్మునితో; సహితః = కూడినవాడై; మాతుః = తల్లియొక్క; అంతఃపురం = అంతిపురమును, జ

గము = పొందెను.

రాముండును, ఆయంతఃపురస్త్రీలయేడ్చునుచిని, మిగులదుఃఖించునొంది, యేనుండుంబోలె నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు, సంద్రియంబులనిగ్రహించుకొని, దుఃఖంబడంచుకొని, తమ్మునిలక్ష్యమునిండుడి, తల్లియంతఃపురంబునకుంబోయెను.

అని, తాత్పర్యము.

సోపశ్య త్పురుషం తత్ర వృద్ధం పరమపూజితమ్

ఉపవిష్టం గృహద్వారి తివ్రత శ్చాపరా స్పృహణ. ౯

టీక॥ సః = ఆరాముండు; తత్ర = అచ్చట; గృహద్వారి = ఇంటివాకిలియందు; ఉపవిష్టం = కూర్చున్నవాండును; పరమపూజితం = మిక్కిలియుగౌరవింపబడినవాండునగు; వృద్ధం = ముదుసలియైన; పురుషం = పురుషుని; తివ్రతః = నిలుచున్న; అపరా = ఇతరులను; బహుం

శ్చ = అనేకలను; అపశ్యత్ = చూచెను ఆరాముండు; అచ్చటద్వారంబునంగూర్చుండియున్నవాని దశరథమహారాజుచే గౌరవింపబడువాని వృద్ధపురుషుని, మఱియునిలుచుండియున్నవారలననేకులనుం, చూచెను.

అని, తాత్పర్యము.

దృష్టై వతు తదా రామం తే సర్వ సహసోద్ధితాః

జయేన జయతాం శ్రేష్ఠం వధాయంతి స్తరాఘవమ్. ౧౦

టీక॥ తదా = అప్పుడు; తే = ఆద్వారపాలకులు; సర్వ = అందఱును; రా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౦

స ౨౦

మం=రాముని; దృష్టైవతు=చూచి
నంతనె; సహసా = శీఘ్రముగా; ఉత్థి
తాః=లేచినవారలై; జయతాం = జ
యించువారలలో; శ్రేష్ఠం=ఉత్తమం
గు; రాఘవం=రాముని; జయేన=జయ
ముచేత; వధాంఁగిస్త - ఆశీర్వాదిం
చిరి.

అప్పుడు, ఆద్వారపాలకులందఱు,
రామునిజూచినంతనె, దిగ్గునలేచి, జ
యంబుగలవారలలో నుత్తమండగునా
రాముని, “సేకుజయంబుగలుగుఁగాక”
యని, యాశీర్వాదించిరి.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రవిశ్య ప్రథమాం కత్యం ద్వితీయాయాం దదర్శ సః

బ్రాహ్మణా వేదసంపన్నా వృద్ధా రాజ్ఞానిశత్రుతా. ౧౧

టీక॥ సః = ఆరాముడు ; ప్రథ
మాం=మొదటిదైన; కత్యం = తొ
ట్టికట్టును; ప్రవిశ్య=చొచ్చి; ద్వితీయా
యాం=రెండవతొట్టికట్టునందు ; వేద
సంపన్నా=వేదములతోఁగూడినవా
రలును ; వృద్ధా=ముసలివాండ్రును ;
రాజ్ఞా=దశరథమహారాజుచేత ; అధిస
త్రుతా=పూజింపఁబడిన వారలును

గు; బ్రాహ్మణా=బ్రాహ్మణులను; ద
దర్శ=చూచెను.

ఆరాముడు, ఇట్లు మొదటితొట్టిక
ట్టుజొచ్చియంత రెండవతొట్టికట్టున
నుండువారల వేదవేత్తలదశరథమహా
రాజుచేఁ బూజింపఁబడువారలవృద్ధ
బ్రాహ్మణులంబూచెను.
అని, రాత్పర్యము.

ప్రథమ్య రామ స్త్రా విప్రా తృతీయాయాం దదర్శ సః

ప్రియో వృద్ధా స్తథా బాలా ద్వారపాలతత్పరా. ౧౨

టీక॥ సః=ఆ; రామ=రాముడు;
తా=ఆ; విప్రా = బ్రాహ్మణుల
ను ; ప్రథమ్య=సమస్తరించి ; తృతీ
యాయాం=మూడవతొట్టికట్టునందు ;
ద్వారపాలతత్పరా = వాకిలిగాడుట

యందాసక్తయిన ; వృద్ధా=ముసలి
వారలగు; ప్రియం=ప్రియను; తథా=
అట్లు ; బాలా=పిన్నస్త్రీలను ; దద
ర్శ=చూచెను.

ఆరాముడు , ఆబ్రాహ్మణులను

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౧౫

స ౨౦

<p>టీక॥ సత్యం-ఎల్లప్పుడును; వ్రతప రాయణా=వ్రతంబులయందధిక మయి నయాస క్రిగలదియగు; సా- ఆకౌస ల్య; తదా-అప్పుడు; యోమవననా= తెల్లపట్టుచీరగట్టుకొన్నచైఃస్యస్తా- సంతసించినదై; కృతమంగళా = చే యబడినవంగళాలంకారంబులు గల దై; అగ్నిం=అగ్నిహోత్రమును; బా హూతిస్త=హోమముచేసెను, స్త్రీల</p>	<p>కుశాలామాధికారము లేకుండుటచే త, బ్రాహ్మణునిచేతనేయించెననుట. ఎప్పుడును వ్రతంబులు చేయుటయం దుమిగులనాస క్రిగలయాకౌసల్య, య ప్పుడు, తెల్లపట్టుబట్టగట్టుకొని మంగ ళాలంకారంబులుధరించి సంతోషంబు నబ్రాహ్మణునిచే హోమము చేయిం చుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రవిశ్య తదా రామో మాతృ రంతఃపురం శుభమ్
దద్య మా తతం తత్ర సోవయంతీ హుతాశనమ్. ౧౬

<p>టీక॥ తదా=అప్పుడు; రామః= రా ముడు; శుభం=మంగళకరంబయిన; మాతృఃతల్లి యొక్క; అంతఃపురం; అం తిపురంబును; ప్రవిశ్య=బొచ్చిచరిసె; తత్ర = అచ్చట; హుతాశనం = అగ్ని హోత్రమును; సోవయంతీ=హోమా ముచేయించుచున్న; మాతతం=తల్లిని;</p>	<p>దద్య=చూచెను. అప్పుడు, రాముండు, సుందరంబగు తల్లియంతఃపురంబులోనికింబోయి, య చ్చట, బ్రాహ్మణులచే హోమముచే యించుచున్నతల్లిని, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

దేవకార్యనిమిత్తం తత్రావశ్య స్థనున్యతమ్

<p>టీక॥ సః (అర్థాహృతము)= ఆ రాముడు; తత్ర = అచ్చట; సముద్య తం= సిద్ధమయిన; దేవకార్యనిమిత్తం త = దేవపూజయుపకరణ సామగ్రి ని, అవశ్యత=చూచెను.</p>	<p>ఆరాముండు, అచ్చట సిద్ధమయి యించబడియుండు, దేవపూజాసా మగ్రిని, చూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

౪౨౨ ప్రతిపదాంగ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

దధ్యక్షతం ఘృతంచైవ మోదకా హవిష స్తథా. ౧౭
 లాజా న్నాల్కాని శుక్లాని పా యసం కృతరూ తథా
 సమిధః పూణకకుంభాంశ్చ దదర్శ రఘునందనః. ౧౮

టీక రఘునందనః=రాముడు; దదర్శ	భాంశ్చ=నీళ్లతోనొడిచినకలశములను; ద
క్షతం = పెరుగునొత్తతలను; ఘృతం	దర్శ = చూచెను.
చైవ=నేనె; మోదకా = కుడుముల	రాముడు, అచ్చట, దేవపూజకైయుం
ను; తథా=అట్లు; హవిషః(హవీంషి)=	చం బడియుండు, పెరుగు, నెయ్యి
హవిస్సులను; లాజా = పేలాలను; శు	లను, నేనె, కుడుములను, హవిస్సులను,
క్లాని=తెల్లని; మాల్కాని=పుష్పమాలిక	దేలాలను, తెల్ల పూలమాలికలను, ఊ
లను; పాయసం = ఊరాన్నమును; త	రాన్నమును, నువ్వులు తెల్లమును, సమి
థా=అట్లు; కృతరం= నువ్వులు తెల్లము	ద్రులను, బలముతోనొడిచినకలశములను,
ను; సమిధః=సమితులను; పూణకకుం	బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

తాం శుక్ల త్మోమసంవీతాం వ్రతయోగేన కృతామ్
 తర్పయంతీం దదర్శాచ్ఛి దేవతాం దేవవణిశమ్. ౧౯

టీక సం(అఛ్ఛాహృతము)= ఆరా	శం = తృప్తిపరుచుచున్నదియునగు;
ముడు; శుక్ల త్మోమసంవీతాం=తెల్లప	తాం=ఆరానల్యము; దదర్శ=చూచెను.
ట్టుబట్టచే గంపుబడినదియును; వ్రత	తెల్లని పట్టుబట్ట గట్టుకొని, బలం
యోగేన = వ్రతసంబంధముచేత; కృ	బలవిష్ణుతర్పణంబు సేయుచున్నదని,
తాం= కృశింపఁజేయుబడినదియును;	వ్రతోపవాసంబునగృహించియున్నదా
దేవవణిశమ్= దేవతలయొక్క కాంతి	ని, దేవతలకుంబోరెం గాంధిగల్లుదాని,
వంటికాంతిగలదియును; దేవతాం=వి	గౌనల్యము, రాముడు, చూచెను.
ష్ణుదేవుని; అచ్ఛిః = నీళ్ల చేత; తర్పయం	అని, తాత్పర్యము.

సా చిర స్యాత్తజం దృష్ట్వా మాతృనందన మాగతమ్
 అధికక్రామ సంహృష్టా కిశోరం బడదా యథా. ౨౦

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౬౩

స ౨౦

టీక॥ సా = ఆకాశల్య; చిరస్య = బలముగొనెను.

హుకాలమనకు; ఆగతం = వచ్చిన; ఆకాశల్య, ధ్యానంబు సేయుచున్నది
మాతృసందనం = తల్లినిసంతోషపరచు కాపునం, జీరకాలంబునకుం, దనకు
నట్టి; ఆశ్చర్యం = కొడుకైనరామని; దృశ్యంతోపంబుగల్గించు కమాయుడురా
ప్త్యా = చూచి, సంహృష్టా = విత్తి- ముంబువచ్చియుండుటంబూచి, పరమ
యును సంతోషంబునాడినదై; తో నంతోపంబువొంది, ఆండుగడ్డుమగుట
రం = గడ్డుపుష్పిను; బడరాదుధా = పుష్పి నెదిర్చొననట్లు, రామునెను
ఆండుగడ్డుముంబూత; అభిచక్రాం = రొక్కనెను. అని, తాత్పర్యము.

స మాతం మధక్రాంతా మంబుగృహ్య రాఘవః
మంబుత్తచ్చ బాహుభ్యా ముపాఘానిశ్చ మాధకం. ౨౦

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రామః ఉపాఘానిశ్చ = మూర్ఖునింబడెను.
దు; అభిక్రాంతాం = ఎదిర్చొనన; మారామంబు, తనకెదిరుగావచ్చి
తరం = తల్లియగుకొనల్యను; ఉంబుగృహ్య సకాశల్యకు సమస్తంబునంత, నా
హ్య = నమస్కరించి; బాహుభ్యాం = కొనల్యబాహువుల రామనింగొందిం
శేతులచేత; మంబుత్తచ్చ = కాంక్షించి చింతింపించు మూర్ఖునెను.
కొనంబడెను. మూర్ఖః = చింతించు; అని, తాత్పర్యము.

త మువాచ దురాధిమః రాఘవం సుత మంశ్చవః
కాశల్యా పుత్రవాత్సల్యా దిదం విమహితం వచః. ౨౧

టీక॥ కాశల్యా = కొనల్య; పుత్ర విమహితం = సంతోషంబుగలుగుచే
వాత్సల్యాత్ = కొడుకునందుమిక్కిల మునదియుమెలుసేయునదియునగు ;
యం బ్రేమగల్గుటవలన; ఆశ్చర్యం = తద్దవం = ఈ; వదిలం = మాటను; ఉవా
నయొక్క; సుతం = కొడుకును; దూతం = పలికెను.
ధవం = ఎదిరింపగూడనివాడునగు; కాశల్య, కొడుకునందతిప్రేమగల
తం = ఆ; రాఘవం = రామునిగూర్చి; దికావున, శత్రువులకెదిరింపగూడని

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౦

వానిదనకొడుకును మునునిజూచియు ట్టి, యీమాటల, జెప్పెను.
తనికినంతోషంబును మేలును గల్గించిన అని, తాత్పర్యము.

వృద్ధానాం ధర్మశీలానాం రాజక్షీణాం మహాత్మనామ్
ప్రాప్ను హ్యయశ్చ కీర్ణంచ ధర్మకం చోపహితం కులే. ౨౩

టీక|| త్వం(అధ్యాపృతము)=నేవు; ఉపహితం = స్వాభాసికంబయ్యియు
వృద్ధానాం=ముసలివాండ్రును; ధర్మకం=స్వఃధర్మకంచ=ధర్మకమును; ప్రాప్ను
శీలానాం=ధర్మశ్శాస్త్రభావంబుగలవార హి=పొందుము.
లును; మహాత్మనాం = అధికమయినవ్ర వృద్ధులను ధామికకులును మహావ్ర
ధావము గల వారలునగు; రాజక్షీణ భావలనును రాజక్షీణకులకుంబోలెనీకు,
ణాం=రాజులునుముఖులునగు వారల డీక్షాకాయుస్సును, గొప్పకీర్తియును, నీ
యొక్క; ఆయుశ్చ = ఆయుస్సును; కీ వంశంబునకుంబుగిన ధర్మకంబును, గలు
తికంచ=కీర్తిని; కులే=వంశంబునందు; గుం గాక. అని, తాత్పర్యము.

సశ్శ్రవణజ్ఞం పితరం రాజానం పశ్య రాఘవ
అద్యైవహీ త్వం ధర్మాత్తా యావరాశ్య భషేత్యతి. ౨౪

టీక|| రాఘవ=రాముడా! సత్త్వ హి=అభిషేకించునుగదా!
ప్రతిజ్ఞం= అబద్ధముకానిప్రతిజ్ఞగలవా రాముడా! సత్యంబైనవశరధమహారా
దును; పితరం = తండ్రీయునగు; రాజా జు ప్రతిజ్ఞతప్పండు; ధర్మకబుద్ధిగల
నం= దశరథమహారాజును; పశ్య=చూ వాండు; సీతీప్వదెయోవరాజ్యవట్టాపే
డుము. ధర్మాత్తా = ధర్మకబుద్ధిగల, కముసేయును, చూడుము. అని, కా
దశరథుండు; అద్యైవ = ఇప్పడే; సత్యరామునితోడజెప్పెను.
త్వం=నిన్ను; యావరాశ్య = యువ అని, తాత్పర్యము.
రాజుదొరతనమునందు; అభిషేత్యతి

దత్త మాసన మాలభ్య భోజనేన నిమంత్రితః
మాతరం రాఘవః కించి ద్విదా త్ప్రాంబలి రబ్రవీత్. ౨౫

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౪౨౫

స||౨౦

టీక|| రాఘవః=రాముడు; భోజనేన=చతుర్థ్యంత్రయమున (చతుర్థ్యంత్రయమున) భోజనముకొలుపుచుండెను; నియమింపఁబడిన వాడై; దత్తం=దత్తయ్యఁబడిన; ఆననం=పీటను; ఆలభ్య=తాడి; కించితః=కించెము; ప్రదాత్=ప్రదాని; (ప్రదాని)=నిగ్గువలన; ప్రాంజలిః=మంచిచేమోడ్పు గల వాడై; మాతరం=తల్లినిగూర్చి; అబ్రవీత్=చరితము.

సేయు" మనిచెప్పి, యాననంబివ్వఁగా "దనకితకుఁజెచ్చిన యాననంబునఁ గూర్చుండమన్నను నేతితోనైనను దాకవలె" ననికాస్త్రంబుండుటచే, దానిం దాకి, "చల్లువపారంబులు సేయుము చరణంబులవాత్సల్యంబుగల్గి యున్నతల్లితో వనవానపుత్రాంతంబెల్లుచెప్పెదను?" అనికొంచెము లజ్జవొంది, చేతులుముగడ్చుకొని, కానల్యతో, నిట్లని, చెప్పెను. అని, రాత్వర్కము.

రాముడు, కానల్య "భోజనంబు

న స్వభావవిశిష్ట గౌరవాచ్చ తదాననః

ప్రస్థితో దండకారణ్య మాద్రష్టు ముపచక్రమే. ౪౨౬

టీక|| స్వభావవిశిష్ట=స్వభావంబు ఆద్రష్టుం=వివేకింపఁటకు; ఉపచక్రమే=చరంభించెను.

ననెవినయంబుగల వాడను; తదా=అప్పుడు; గౌరవాచ్చ=తల్లియందుండు గౌరవంబువలననను; సతీ=నమ్రునిగిల్గియుండువాడనగు; సు=ఆ రాముని; దండకారణ్యం=దండకారణ్యమునగు; ప్రస్థితః=వలసఁబడినవాడై; మాతరం (అధ్యాపృతము)=తల్లిని; అని, రాత్వర్కము.

చేది సూనం నటాసీషే మహా ద్భయ ముపస్థితమ్

ఇవం తవచ దుఃఖాయ వై చేహ్య లక్ష్మణస్యచ. ౪౨౭

టీక|| చేది=తల్లి! సూనం = నిశ్చయముగా; నటాసీషే = తెలియకున్నావు.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము

స ౨౦

మహత్ = గొప్పఁగ నుం = భయము; ఉ
పస్థితం = సమీపించినది. ఇవం = ఈభయ
ము; తవచ = నీకును; వై దేహ్యం = సేత
కును; లక్ష్మణస్యచ = లక్ష్మణునకును;
దుఃఖాను = దుఃఖముకొఱకు ; భవతి
(అధ్యాహృతము) = అగుచున్నది.

అట్లే! గొప్పముమహాభయం బాకటి
రాంబోన చున్నది; నీకుం దెలియలేదు;
ఇంక, నీకును సేతకును లక్ష్మణునకును, మ
హాదుఃఖంబు నంభవించును.
అని, రావృద్ధము.

గమిష్యే చండకారణ్యంకి న నేనా ననేవ మే
విష్టరాసనయోగ్యోహి కాలోయం మా చువృత్తిః. ౨౦

టీక! అహం (అధ్యాహృతము) = నే
ను; చండకారణ్యం = చండికారణ్యము
నుగూచి; గమిష్యే = పోగలను. అన
న = ఈ; అనన = పీరించుచేస; మే =
నాకు; కిం = ఏమి ప్రయోజనము? మాం =
నన్ను; ఉపస్థితం = పొందిన; అనుం =
ఈ; కాలం = కాలపు ; విష్టరాసనయో

గ్యోహి = గురువనియును దిగిపోలచేసి
మీకొకటిచేసివెళ్లుట నెఱువ ననంబు
చేసిచిగినదిగా!
అని, చండికారణ్యంకి ననే బోయె
ను, నాకేమి ప్రయోజనము? నన్ను
నుండుచేసి, నాకు నీవేమి ప్రయోజనము?
అనిచియున్నది. అని, రావృద్ధము.

చతుర్దశ మి వసాణి వత్సామి విజ నీ వనే
మధుమాలభంతే నీకదా మి త్యో మునిర నామవన. ౨౧

టీక! అహం (అధ్యాహృతము) = నే
ను; మధుమాలభంతే = తేనెచేరను
గడ్డలచేరను బండ్లచేరను; దీవక్ = బ
తుకుడు ; ఆవిషం = మాంసమును;
(ముందు, మాంసమివ్వట్లు చెప్పబ
డియుండుటచే) చక్కెరగావంటవా
డ్రచేవండబడినమాంసముననుట; మి

త్వా = విడిచి; చతుర్దశ = ఋషియుం
బోలె; చతుర్దశ = ఋషిబాలుగు ; వ
సాణి = నలభి నెలలు; విజనే = బ
తుకుడు; ఆవిషం = అడవి యందు; చత్వర్శి
మిహి = ఉండబోస చున్నానుగా!
అని, తేనెయు గడ్డలును ఫలంబు
లుండినుచు , వంటవాండ్రచే బిక్క

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స ౨౦

పపాత సహసా దేవీ దేవతేవ దివ శ్చ్యుతా. ౩౨

టిక॥ సా=ఆ; దేవీ=పట్టపురాణి | పట్టపురాణియగుకాసల్య, రాముం
యగుకాసల్య; వనే=అరణ్యంబునందు; దుశ్శేషనమాటలనువిని, పరమదుఃఖం
పరశునా= గొడ్డలిచేత; నికృతా= న బునొంది, వనంబునగొడ్డలిచే నటుకం
టుకంబడిన; సాలస్య=వృక్షముయొక్క; బడిన చెట్టుకొమ్మయుంబోలె, స్వ
యస్థిరివ=కొమ్మయుంబోలె; దివః= గళంబుననుంకి నేలంబు దేవతా స్త్రీ
స్వగళంబునుండి; ద్యుతా=జాతిపడిన; యుంబోలె, మూర్ఛనొంది, తటాకన
దేవతేవ=దేవతాస్త్రీయుంబోలె; స నేలంబడెను. అస, తాత్పర్యము.
హసా=తటాకన; పపాత=పడెను.

తా మదుఃఖోచితాం దృష్ట్వా పథితాం కంఠీయ
రామస్తూ త్థాపయామాన మాతరం గతచేతనమ్. ౩౩

టిక॥ రామస్తూ=రాముండును; అ మాచి; ఉత్థాపయామాన=ఎలెను.
దుఃఖోచితాం= దుఃఖంబునకుదగగది రాముండు, ఎంతమోఁగమును దుః
యును; గతచేతనం=పోయిన తెలివిగల ఖంబునభవించుదగగదియును, మూర్ఛ
దియును, మూర్ఛనొందినదియనుట; పథితాం= నొంది, నేలంబడియున్న యరంటచెట్టుం
తాం=పడిన; కంఠీయ(స్థితాం)= అ బోలెనున్నదియన నట్లయిచి, యా
రంటి చెట్టుంబోలె నున్నదియు నగు; దివనులేవ నెలెను. అస, తాత్పర్యము.
తాం=ఆ; మాతరం=తల్లిసి; దృష్ట్వా=

ఉపావృత్యో త్థితాం దీనాం బడదామివ వాహితామ్
పాంసుకుంతితసర్వాంగం విమమళాచ హాడినా. ౩౪

టిక॥ ఉపావృత్య = పొరలి; ఉత్థితాం=దుగ్ధముం బోలెనున్నదియు; పాంసు
తాం=లేచిన; వాహితాం=బరువుమో కుంతితసర్వాంగం= దుమ్ము చేరిగవున
సియుండు; బడదామివ(స్థితాం)=ఆ; దీనయన్నయవయవములునుంగలి, తా

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యాకాండము.

స ౨౦

ల్యను; రామః (అధ్యాత్మము) - రాముడు; పాణినా = శేతచే; పిమమర్చితః = తడవెను.

రాముండు, తానులేవనెత్తగాలేచి, దుమ్ముకప్పినదేహంబుతోఁగూడి, అ

లపుదీర్చుకొనుటకై నేలంబొరలి లేచిన భారహనంబుననలసియుండు నాడు గొట్టంబుంబోలెఁబూజింపఁచున్నతల్లిదేహంబలతియు; దనదేలఁదడవెను. అని, తాత్పర్యము.

సా రాఘవ ముపాసీన మనుభాతాః సుఖోచితాః ఉవాచ పురుష వ్యాఘ్ర ముపశ్యంతి లక్ష్మణే. ౩౬

టీక॥ అనుభాతాః = దుఃఖముచేచి దింపబడినదియును; సుఖోచితాః = సుఖంబునకు మాత్రము దగినదియునగు; సా = ఆకొనల్య; పాసీనం = నేలించుచున్నపురుషవ్యాఘ్రం = పురుషశ్రేష్ఠుండగు; రాఘవం = రాముఁగూర్చి; లక్ష్మణే = లక్ష్మణుండు; ఉపశ్యంతి = వినుచుండగా; ఉవాచ = చెప్పెను.

డంగా; ఉవాచ = చెప్పెను. ఇట్లు దుఃఖముచేచి దింపించి యెనుఖంబునుభవించుటకు మాత్రమేతగినదియునగుచాకొనల్య, తన్నునే వింపుచున్నపురుషశ్రేష్ఠుండగు రామునింబూచి, లక్ష్మణుండు వినుచుండగా, నిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

యది పుత్ర నజాయేథా పుత్ర శోకాయ రాఘవ న స్త దుఃఖ మలోఘాయ సర్వేయ మహ మద్రవా. ౩౭

టీక॥ పుత్ర = కుమారుండవగు ; గవా! రాఘవ = రాముండా! త్వం (అధ్యాత్మము) = నీవు; మమ = నాయొక్క; శోకాయ = దుఃఖమునొలకకు; నజాయేథా = పుట్టకుండుచే; అహం = నేను; అద్రవాః = సంతానము లేనిదానైన; అతః = దీనికన్నను; ఘాయః = దుఃఖమును; నపశ్యేయంస్త = చూడను.

పుత్రుండా! నేను దుఃఖమునుభవించుటకై యె, నీవు నాకుంబుట్టరావు; నీవు పుట్టక నేయుందువేని, “నాకుసంతానములేదే” యనుదుఃఖమునకన్న నధికమయినదుఃఖమునాకుండుగదా. అని, తాత్పర్యము.

౪౩౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

ఏకపవ హి వంధ్యాయా శిశ్కో భవతి మానసః
అప్రజా స్తీతి సంతాపో నహ్యన్యః పుత్ర విద్యతే. ౩౭

టీక॥ పుత్ర = కొడుకా! వంధ్య ము; నవిద్యతేహి-లేదుగదా!

యాః = గొడ్డురాలికె; "అప్రజా (అప్రజాముదా! గొడ్డురాలికె " నాకు ప్రజాః) = సంతానము లేనిదానను; అ సంతానము లేదే" యనుచోకమ్మిభము స్తీ = అగుచున్నాను " ఇతి = అనియు; మంత్రమే కదావననులోనుండును; ఇ మానసః = మనసునంబున్ది; శిశ్కో = బిల్లు, పుంబడిచోలుడు నేమ్యునంతటి దుఃఖము; ఏకపవహి = ఒకచేకదా! అ ముఖమేదియుండుగదా! అ న్యః = ఇతరమయిన; సంతాపః = దుఃఖ అని, తాత్పర్యము.

న దృష్టపూర్వం కల్యాణం సుఖంవా పరిపా రుషే
అపి పుత్రేపి పశ్యేయ మితరామా న్నితం మయా. ౩౮

టీక॥ పరిపారుషే = పెనిమిటి పా పినది.

రుషుంబుడంగా, పెనిమిటి నాకుచొక్కం నామదా! నాకు పెనిమిటిదశర యుండును అని నేనుచూచిన కాలంబు నుట; కల్యాణం = విశ్వర్యముమొదలగు న, నేనెంతమాత్రమును సుఖంబును గాని, మంగళముగాని; సుఖ వా = ఇతర సౌ నేవిధమంగళంబును, అనుభవింపలేదు; క్కముగాని; దృష్టపూర్వం = ముందు కొడుకుకన్మింపింపబడినై న. నాకోడు చూడబడినవికాదు. రామ = రాముం కు మూలముగానైనను, అనుభవింప దా! పుత్రేపి = కొడుకుండగానైనను; నా! యని, కోరుచుంటిని. అపి పశ్యేయం = చూతునుగదా! ఇతి = అ అని, తాత్పర్యము. ని; మయా = నాచేత; అన్నితం = కొరంబ

సా బహున్యమనోక్షాని వాక్యాం హృదయచ్ఛిదామ్
అహంశ్రోష్యే నపత్నీ నా మవరాణాం కరానతి. ౩౯

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౩౧

స ౨౦

టిక్కసా=అట్టి; అహం=నేను; పరా	ప్రేక్ష్య=నినగలను.
సతీ=శ్రేష్ఠునగుడు; అపరాధాం = త	ఇంక, చవతులలోనందతికన్నఁబూ
కు-వయిన వారలగు; హృదయచ్చి	జ్యురాలనగునన్నఁబూచి, నాకన్నఁద
దాం= మనసునుఁజేపించునట్టి; సహస్ర	కు-వయినచవతులు, నామనసునకుదుః
నాం=చవతులయొక్క; బహుశా=అ	ఖంబుగలుగఁజేయుటకై, యవమానం
నేకములయిన; అవనోజ్ఞాని = దుఃఖి	బుగఁజెక్కమాటలాడుదురు.
రంబులగు; వాక్యాః=మాటలను; శ్రో	అని, తాత్పర్యము.

అహో దుఃఖితరం కిన్ను ప్రమదానాం భవిష్యతి
మమ శోకో విలాపశ్చ యద్యశోయ మనంతకః ౪౩౦

టిక్కప్రమదానాం = స్త్రీలకు; అ	నంతకః=తుదిలేనది.
తః=దీనికన్నను; దుఃఖితరం=అధికదుః	స్త్రీలకుఁ, జవతులచేతమాటవడు
ఖము; కిన్ను=ఏది; భవిష్యతి = కాంగల	టకన్ననధికదుఃఖంబుమయిన్నది? కావు
దుఃఖమ=నాయొక్క; శోకః=దుఃఖము	న, నాదుఃఖమునుపేర్చునా, ఇంతయనిచె
ను; విలాపశ్చ=ఏడ్పును; యద్యశో=ఎ	ప్పునలవిగాదు, దానికంతములేదు.
ట్టిదో, ఇట్టిదనిచెప్పువలవిగానిదనుట; అ	అని; తాత్పర్యము.

త్వయి సన్నిహితేక్యేవ మహా మానం నిరాకృతా
కింభ్రుచః ప్రీషితే తాన ధృవం విరగ మేవమే. ౪౩౧

టిక్కతాత=నాయనా! త్వయి=నీ	నినచేమి? మే=నాకు; మరగమేవ= చా
వుఃసన్నిహితేపి = దగ్గిఁబడినను; ఏ	వే; ధృవం=నిశ్చయము.
వం=ఇట్లు, నీవుచూచుచున్నట్లునుట; అ	నివుదగ్గిఁబడుచున్నప్పుడును, నాకుఁది
హం=నేను; నిరాకృతా=తిరస్కరించు	రసాగరంబుగలుగుటను నీవుచూచినా
బడినవానను; ఆనం = అయితిని. ప్రీషి	వుగదా! నీవుదూరంబుపోగా, నాకుఁది
తే = దూరంబునకుఁబోయినవాఁడవు	రసాగరంబుగలుగుటను గుఱించిచెప్పు
కాగా; కింభ్రుచః(వక్తవ్యం)=చెప్పువల	నలో ఇంకనాకుమరణంబేకాని చేయలే

దు; ఇది నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

అన్యంతరగృహీతాస్తి భతుఃకార్య మతంత్రితా
పరివారేణ కై కేయ్య స్సమావా ప్యతవాఽవరా. ౪౨

టీక॥ భతుః(భత్తా)= ఘోషి	నర్తక-మయినదానము గాని; స్థాన (అ
చేత ; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; అన్యంతర	భాగ్యహృతము)=అగమము.
గృహీతా=మిక్కిలియునుచిరస్థానింప	నా ఘోషి, ఎల్లప్పుడునునన్నుచిర
బడినదానను; అతంత్రితా= పనికిమాలి	స్థానించుచున్నందుననుబడిన
నదానిగాజేయబడినదానను; అస్తి=	దానిగా గోనెకాదు ; కై కేయిదా
అగుచున్నాను. కై కేయ్యః= కై కేయి	సేరిపోనమానముగా, లేకచక్కగా వి
యొక్క; పరివారేణ= దానీజనము	చారిచినచో, వారితకన్నదక్కవగా
తో; సమావాపి= సమానురాలను	నేయున్నాను. అని, తాత్పర్యము.
గాని; అభవా=అటుగానచో; అవరా=	

యో హి మాం శేవతే కశ్చి దభవా ప్యవతతే
కై కేయ్యః పుత్ర మస్వీక్య నజనో వాఙ్భాషతే. ౪౩

టీక॥ యః=ఎవ్వడు; కశ్చిత్ = ఒ	వాఙ్భాషతేహి=పలుకచుగదా!
కానొకడైనను; మాం=నన్ను; శేవ	ఎవ్వడైననొకడు నన్ను శేవించు
తే=సేవించుచుండునో; అభవా=అటు	చుండునో, లేక, శేవించబడు నంత
గానిచో; అనువత=తే= అనునందు	టిభాగ్యమునాకెక్కడిది! నన్ననునరిం
చునైననుండునో; సః=అ; జనః=జన	చియుండునో, వాడును, కై కేయిగో
ము; కై కేయ్యః=కై కేయియొక్క; పు	డుకుభరతుంజూచి, భయంబున, నా
త్రం=కొడుకును ; అస్వీక్య=చూచి; తో=బలుకడు.	అని, తాత్పర్యము.

నిత్యక్రోధతయా తస్యాః కథన్ము ఖరవాది తత్
“కథన్ముఖరవాదినం” ఇతిపాశాంతరం.

కైకేయ్య వచనం ద్రష్టుం పుత్ర శత్యైమి దుగతా. ౪౪

<p>టీక॥ పుత్ర=కొడుకా! దుగతా= గతిలేనిదాననగు; అహం (అధ్యాపృతము) = నేను; తస్యాః=ఆ; కైకేయ్యః=కైకేయియొక్క; నిత్యక్రోధతయా=ఎల్లప్పుడునుగోపముగలదగుటచేత; భరవాది=పరుషముగాఁ బలుకునట్టి; తతః=ఆ; (పాశాంతరపక్షమందు) భరవాదినం (భరవాది) = పరుషము</p>	<p>గాఁబలుకునట్టి; వచనం=మాటను; ద్రష్టుం=చూచుటకు; కథన్ను=ఎట్లు; శత్యైమి=చాలుదును? రాముడా! ఇట్లుగతిలేకుండు నేను నాపై నెప్పుడును గోపంబు వహించి యుండుకైకేయిపరుషవాక్యంబులాడఁగా, నేనువాని నెట్లు సహించుచుందును? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

దశ సప్తవ వషాణి తవ జాతస్య రాఘవ
అసి తాని ప్రకాంక్షంత్యా మయా దుఃఖ పరిక్షయమ్. ౪౫

<p>టీక॥ రాఘవ=రాముడా! తవ=నీవు; జాతస్య=పుట్టఁగా; (అరణ్యకాండంబున సీత, రావణునితో, “రామునకువనంబునకువచ్చునప్పుడు ఇరువదినం వత్సరంబు” అని చెప్పియుండుట వలన, “జాతస్య” అనుదానికి “ఉపయనంబు జొందఁగా” యర్థము; ఉపనయనము బ్రాహ్మణత్వప్రియవైశ్యులకు ద్వితీయదిన్తమనుట, శాస్త్రసिద్ధము.) ఉపనయనంబుజొందఁగాననుట; దశ=పదియును; సప్తవ=ఏడును, పదునేడుననుట; వ</p>	<p>షాణి=ఏండ్లు; దుఃఖపరిక్షయం = దుఃఖనాశమును; ప్రకాంక్షంత్యా=కోరుచున్నట్టి; మయా=నాచేత; అసి తాని=కడపఁబడినవి. రాముడా! నీకుపనయనంబయినది మొదలు, ఇప్పటికిఁ బదునేడు సంవత్సరములుగా “నీకుయోవరాజ్యంబువచ్చును, నాదుఃఖంబు నశించును” అని, కోరుచు, దినంబులుగడవినాను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తదక్షయం మహద్దుఖం నోత్సహే సహితం చిరమ్
విప్రకారం సప్తీనా మేవం జీతాపి రాఘవ. ౪౬

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౦

టంజేసి, "నాకుమాత్రము చావులేదు; లేదు." అని, తోచుచున్నది.
యమలోకంబున నన్నుంచుటకుస్థలంబు | అని, తాత్పర్యము.

స్థిరం హి నూనం హృదయం మమాయసమ్
న భిద్యతే య ద్భువి నావదీర్యతే
అనేన దుఃఖే న చ దేహ మపితం
ధృవం హ్యకాలే మరణం న విద్యతే. ౫౧

టీక॥ మమ = నాయొక్క ; హృదయం = మనసును; దేహం = దేహము
ను; అనేన = ఈ ; దుఃఖేన = దుఃఖము
చేత; అర్పితంచ = వ్యాపింపబడినదైన
ను; యత్ = ఏకారణమువలన; భువి =
భూమియందు; నభిద్యతే = భేదింపబడ
లేదో; నావదీర్యతే = తునులుచేయ
బడలేదో; తత్ (అధ్యాత్మతము) = ఆ
కారణమువలన; స్థిరం = గట్టిదియు; ఆయ
సంహి = ఇనుముచేత శేయబడినదియు
గదా! నూనం = నిశ్చయము! అకాలే =
విధింపబడనికాలమునందు; మరణం =
చావు; నవిద్యతే హి = లేదుగదా! ధృ
వం = నిశ్చయము!
నాహృదయంబును దేహంబును, ఇ
ట్ట దుఃఖంబునొందియును, పగిలితును-
త్రై నేలంబకనున్నవి, కావున , ఇనుము
తో శేయబడినవియు స్థిరంబులు నని
తోచుచున్నది; ఈశ్వరుం డేర్పలుపని
కాలమునందు మరణంబు గలుగదనుట
నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంత దుఃఖం య దనభాకాని మే
ప్రతాని దానానిచ సంయమాశ్చ హి
తపశ్చ తప్తం య దపత్య కారణాత్
సుసంఖ్యం బీజ మి వో వై మూషరే. ౫౨

టీక॥ యత్ = ఏకారణమువలన ; మాశ్చ = ధ్యానములును; "హి" అను
మే = నాయొక్క; ప్రతాని = ప్రతములు
ను; దానానిచ = దానములును; సంయ
ని = ప్రయోజనములేనివో ; యత్ = ఏ

కారణమువలన; అపత్యకారణాత్ =	ధ్యాహృతిము) - కలిగినది.
సంతానముకొఱకు; తప్తం = తపించుట	నేను చేసిన ప్రతములును రానములు
దీన, చేయుటదీనయునుట; తపశ్చ = త	ను ధ్యానములును వ్యర్థములయినవి; మ
పన్నును; ఊషరే = చవుటినేలయందు ;	తీయు, సంతానముగలుగుటకై నే నే
తప్తం = నాటించుదీన; బీజమివ = వి	సినతపస్సంతయు జవుటినేలలో నాటి
త్తువలె; సునిష్ఫలం = ఎంతమాత్రముఫ	నబీజంబులతోలేక పృథ్వియోజనం బయ
లములేకున్నదో; తత్ (అధ్యాహృత	నది; కావుననె, నాఁటిమఃఖంబుగల్గి
ము) = అకారణమువలన; ఇదం = ఈ;	నది. అని, తాత్పర్యము.
దుఃఖంతు = దుఃఖమును; జాతం (అ	

యది హ్యకాలే మరణం స్వయేచ్ఛయా
 లభేత కన్య ధ్గురు దుఃఖకర్తృతః
 గతాహ మద్యైవ పరేతసం నదమ్
 వినా త్వయా భేను రి వాన్త జేనతై. ౪౩

టీకాకర్తృత్ = ఒకానొకఁడను; గు	ద్యైవ = ఇష్టదే; పరేతసంనదం = య
రుదుఃఖకర్తృతః = అధికమయిన దుఃఖ	మనభను; గతా = బొందినదానను ;
ముచేఁ గృశించునట్లు చేయుటదీన వా	స్యాం (అధ్యాహృతము) = అగుదును.
దై; స్వయేచ్ఛయా = తనయిచ్చచేత; అ	ఎవ్వఁడైనను, దానుమిగులదుఃఖము
కాలే = విధింపఁబడనికాలమునందు; మ	నొందియున్నప్పుడు, కాలంబు రాకున్న
రణం = రాళ్ళను; లభేతయచి = పొందునే	నుయభేచ్ఛగాఁ బ్రాణంబులు విడువంగ
ని ("హి" అనునదిపాదపూరణార్థః	లఁడేని, నేను, దూడఁబాసిన యావుపో
ము); అహం = నేను; త్వయావినా =	ర్చి, నిన్నవిడిచి యుండఁకాలక, యి
నిన్నువిడిచి; అత్త జేన (వినా) = దూడ	ప్పుడై ప్రాణంబులు విడుతును; అట్లుక
నువిడిచి ; ("తై" అనునదిపాదపూ	క్తిలేదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.
రణార్థః ము) ధనురివ = అశ్రుంబోలె; అ	

అథాపి కిం జీవిత మద్య మే వృధా

త్వయా వినా చంద్రనిభాననప్రభ
అనువ్రజిష్యామి వనం త్వయైవ గా
స్సుదుర్బలా వత్స మివా నుకాంక్షయా. ౫౪

టీక॥ చంద్రనిభాననప్రభ = చంద్రు ఆళు; వత్సమివ = గూడనుంబోరె; వ
నితోసమానమయినముఖకాంతిగల రా నం = అడవినిగూచి; అనువ్రజిష్యా
ముఁడా! అథాపి = అయినను; త్వయా మి = వెంబడించెదను.
వినా = నన్ను విడిచి; అవ్యం = ఇ ప్పడు; చంద్రుతోసాటియగుముఖంబు గ
మే = నాయొక్క; కింజీవితం = కుత్సి లరాముఁడా! నీవు లేక, నేను గుత్సిత
తమయినబ్రతుకు; వృధా = వ్యర్థము. ముగా బ్రతుకుటచే, నేమియుఁబ్రయోజ
సుదుర్బలా = ఎంతమాత్రమును బలము నములేదు; కావున, ఆవుమాడనువెం
లేని; అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; బడించునట్లు, నీతోగూడవనంచునకువ
అనుకాంక్షయా = వాత్సల్యముచేత; శ్వ చెప్పెదను. అని, తాత్పర్యము.
యైవ (సహ) = నీతోగూడనె; గాం =

భృత మనుఖ మనుమహిళా నీదా
బహు విలలాప సమీప్య గాఢమప
వ్యసన ముపసామ్య నా మహా
త్సుతమివ బద్ధ మవేష్య కిన్నరీ. ౫౫

టీక॥ సా = ఆకొసల్య; తదా = అప్పున; సుశం = కొడుకను; అవేష్య = చూచి;
దు; అనుఖం = దుఃఖమును; అవహి కిన్నరీవ = కిన్నరప్త్రయుంబోరె; భృ
తా = ఓర్వనిదై; మహత్ = అధికమయి శం = మిక్కిలియును; బహు = అధికము
న; వ్యసనం = దుఃఖమును; ఉపసామ్య = గా; విలలాప = ఏడ్చెను.
ఆలోచించి; బద్ధం (అధ్యాత్మతము) = అప్పుకొసల్య, దుఃఖము బట్టకా
దశరథాష్ట కులోబడిన; గాఢమప = రా లక, యింక రాముండువనంబునకుఁబో
ముని; సమీప్య = చూచి; బద్ధం = కట్టబడి యినవెనుకఁ దనకుఁగల్గు దుఃఖంబునా

లోచించి, రాముండుదశరథాక్షాబద్ధుల కిన్నిరిదుఃఖించునట్లు, మిక్కిలియుదుః
 డైయుండుటంజూచి, తనకొడుకునువే ఖంఠెను.
 టకాండుఃట్టుకొని బంధించుటంజూచి అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
 అయోధ్యాకాండే, వింశస్సర్గః.
 ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంభో
 వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండవింశస్సర్గపాదక,
 ముగిసినది.

॥

ఏకవింశస్సర్గప్రారంభః.

తేభాతు విలసంతీతాం కౌసల్యా రామమానసమ్
 ఉవాచ లక్ష్మణో దీని సతాకాలసదృశం వచః. ౧

టీకః లక్ష్మణః = లక్ష్మణుడు ; దీప్తినాడు.	
సః = దుఃఖమునొందినవాడై; తేభాతు =	లక్ష్మణుడు, దీనుడై, యట్లువిరి
అట్లే ; విలసంతీ = విద్యుచ్ఛన్న ; రా	విలపింపుచున్న రామమానయుగు కాన
మమాశరం = రాముని తల్లియగు ;	ల్యంజూచి, యానవయంబునకుం దగిన
తాం = ఆ; కౌసల్యాం = కౌసల్యనుగూర్చి;	ట్లుగా, నిట్లని, నెప్పేను.
తతాకాలసదృశం = ఆకాలమనకుసరి	అని, తాత్పర్యము.
యయిన; వచః = మాటన; ఉవాచ = నె	

న రోపతే మమావ్యేత చావ్యేయద్రాఘవో వనమ్
 త్యక్త్వా రాజ్యక్రియం గచ్ఛేత్ ప్రియా వాక్యకళంగతః. ౨

౪౪౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౦

<p>టీక॥ ఆర్యే = పూజ్యురాలవగు కాసల్య = రాఘవః = రాముడు ; స్త్రీ యః = ఆడుదానియొక్క ; వాక్యవ శం = మాటకులోకువయగుటనుః గతః, పొందినవాడై; రాజ్యశ్రీయం = రాజ్య శ్రీని; త్యక్తాః = విడిచి; వనం = యడవి నిగూచిః ; గచ్ఛేద్యత్ = పోవుననున</p>	<p>దియేదో; ఏతత్ = ఇది; మమ = నా కును; నరోచతే = సమ్మతిపడలేదు. పూజ్యురాలవగుకాసల్య! ఆడుదా నిమాటకులోబడి రాముండు రాజ్యంబు విడిచియరణ్యంబునకుఁబోవుట, నాకును సమ్మతముగానుండలేదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

విపరీతశ్చ వృద్ధశ్చ విషయైశ్చ త్రధర్షితః

న్యపః కిమివ న బ్రూయా చ్చోద్యమాన స్వమన్తథః. ౩

<p>టీక॥ విపరీతశ్చ = మనఁజేసినద పైనవాడును; వృద్ధశ్చ = ముసలివాడు ను; విషయైః = విషయములచేత; ప్ర ధర్షితశ్చ = తిరస్కరింపఁ బడినవా డును, లోఁగొనఁబడిన వాడుననుట ; చోద్యమానః = ప్రేరింపఁబడుచున్న వాడును; సమన్తథః = మన్తథతాపము తోఁ గూడినవాడునగు; న్యపః = దశర థమహారాజు; కిమివ = యేనిని; నబ్రూ యాత్ = చెప్పఁడు? ఏమాటనైనంజెప్పు</p>	<p>ననుట. వృంధం డగుటవలనఁ జపలంబగు మనసుగలవాఁడు, విషయంబులకులో బడినవాఁడు మన్తథతాపంబుతోఁగూడి నవాఁడునగు దశరథమహారాజా, కైక యిప్రేరేపించుచుండఁగా, నేమాటం జెప్పఁడు? ఏమాటనైనంజెప్పును; అది యంగీకరింపఁ దగినదికాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నాస్యా పరాధం పశ్యామి నాపి దోషం తథా విధం

యేన నిర్వాప్యతే రాష్ట్రా ద్వనవాసాయ రాఘవః. ౪

<p>టీక॥ యేన = ఏకారణముచేత; రా ఘవః = రాముడు; రాష్ట్రాత్ = దేశము నుండి; వనవాసాయ = అరణ్యంబుననుం</p>	<p>డుటకై; నిర్వాప్యతే = వెడలఁగొట్టు డుడున్నాఁడో; అస్య = ఇతనియొక్క; త థావిధం = అట్టిదైన; అపరాధం =</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౪౪౧

స ౨౧

తప్పను;నపశ్యామి=చూడను.దోషం=పాపమును;న(పశ్యామి)=చూడను.

దేశంబువిడిచి యరణ్యంబుననుండుటకై వెడలఁగొట్టఁదగినంతటిరాజు ద్రో

హంబుగాని పాతకంబుగాని రాముని యందునాకగపడలేదు.

అని, తాత్పర్యము.

న తం పశ్యామ్య హం లోకే పరోక్షమపి యో నరః

స్వమిత్రోపి సరస్త్తోపి యో స్య దోష ముదాహరేత్. ౫

టీ||స్వమిత్రోపి=మిత్రునియుశత్రుగ్రేనను;సరస్త్తోపి=సరస్సునుండునవాడై;యః=ః; యః=ః("లేదు"అనుట నొనఱునృధీకరించుటకై రెండవయచ్చుబిముచెప్పఁబడినది);సరః=మనుష్యుడు;పరోక్షమపి = మఱుఁగుననఱునను;అస్య=ఈ;రామునియొక్క;దోషం=దోషమును;ఉదాహరేత్=చెప్పవలె;తం=

అతని;అహం=నేను;నపశ్యామి=చూడలేదు.

రామ సకమిత్రునియు శత్రువుగానిరామునివలన నవమానంబు నొందినవాడుకానియెవ్వఁడైనను రామునిపై దోషంబుఁజెప్పవాఁడు నాకగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవకల్ప మృతం దాంతం నిపూణామపి వత్సలమ్

అవేక్షమాణి కో ధమణం త్యజేత్పుత్ర మకారణాత్. =

టీ||ధమణం=ధమణమును; అవేక్షమాణి=చూడచున్న, ధామిణి కుండగుననుట;కో=ఎవ్వఁడు; దేవకల్పం=దేవతతోనమానుఁడును;ఋషం=కవటములేనివాఁడును;దాంతం= ఇంద్రియఃక్రమము గలవాఁడును ; నిపూణామపి=శత్రువులకును, శత్రువులయందుననుట;వత్సలం = ప్రేమగలవాఁడునను; పు

త్రం=కొడుకును; అకారణాత్=కారణంబులేమివలన;త్యజేత్=విడుదను? దేవతంబోనివాఁడునుగాటిల్లములేనివాఁడు సంద్రియఃక్రమంబుగలవాఁడునుశత్రువులయందును ప్రేమగలవాఁడునగు, కొడుకును, ధామిణి కుండగువాఁడెవ్వఁడువిడుదను?అట్టిగుణంబులుగలరామునిదశరథుండు విడిచినాఁడు,

౪౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

కావున, దశరథుండు ధామి కుండుకాఁ | రింపఁజగినదికాదు. అని, తాత్పర్యము.
డు, సరమదుష్టుండు; ఇతని మాటయంగీక

త దిదం వచనం రాజ్ఞః పున ర్బాల్య ముపేయమః
పుత్రః కో హృదయే కుర్యా ద్రాజవృత్త మనుస్తరీక. ౭

టీక॥ తత్=అందువలన ; పునః= అందువలన, వృంధుండునను , మ
మఱల; బాల్యం=చిన్నవనమును; ఉపే జలబాలఁడుంబోలెనున్న ధపరవశుండై
యుపః=పొందిన; రాజ్ఞః= రాజుయొ మూఁడుండైయున్న , రాజు, ఎగదిగనిట్లు
కఁ; ఇదం=ఈ; వచనం=మాటను ; చెప్పినేని, పుత్రుండెవ్వఁడురాజనీతిఁ
రాజవృత్తం=రాజులయాచారమును ; వినినివాఁడు , దానినంగీకరించును?
అనుస్తరీక = అలొచించుచున్న; పు వ్వఁడునంగీకరింపఁడు ; కావునమన్యు
త్రః=కొడుకు; కః=ఎవ్వఁడు ; హృద పరవశుండైనదశరథుండు చెప్పినమాట
యే=మనసునందు ; కుర్యాత్ = చే సరమందువలనననిచిలేడు.
యును? అని, తాత్పర్యము.

యావదేవ న జానాతి కశ్చిద్రజః మిమం నరః

తావదేవ మయాసాధక మాత్మస్తం కురు శాసనమ్. ౮

టీక॥ నరః=మనుష్యుండు; కశ్చిత్=ఒ జ్యమును; అత్మస్తం=నీయధీనమునుగా;
కానొకండును; యావత్=ఎంతవఱకు కురు=చేసికొనుము.
ఇమం=ఈ; అథఁ= సమాచారము రాముడా! దశరథుండుఁన్నవనం
ను ; నజానాత్యేవ=తెలిసికొనకయుం బునకుంబొన్నచ్చసమాచార మెవ్వరికిని
చునో; తావదేవ = అంతలోపలనే ; దెలియకుండునప్పుడె, నీవునాతోడ గూ
త్వం(అధ్యాపృతము)=నీవు ; మయా డరాజ్యబంధయు స్వాధీనముఁజేసికొ
సాధకం=నాతోడగూడ; శాసనం=రా నుము. అని, తాత్పర్యము.

మయా పార్శ్వే సధనుషా తవ గుప్తస్య రాఘవ

క స్సమథోఽధికం కతుఁ కృతాం తస్మై తిష్ఠతి. ౯

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౪౪౩

స ౨౧

టిక॥ రాఘవ=రాముడా ! పాకతుం=చేయుటకు, కః=ఎవ్వఁడు ;
 శ్వే=ప్రక్క-యందు; సధనుమా = విసమర్థః=చాలినవాఁడు;
 ల్లతోఁగూడిన; మయా= నాచేత; గు నేసుధనుర్ధరుండనై పార్శ్వంబునం
 ప్రస్య=రక్షింపబడినవాఁడవును; తిష్ఠ గాచియుండఁగా, యముండుంబోలె
 తః=నిలుచుండిన; కృతాంతస్యేవ (స్థి జూపట్టుచున్ననీ యజ్ఞ నెవ్వం డతిక్ర
 తస్య)=యముండుంబోలెనున్న వాఁడ మింపఁజాలును? అని, తాత్పర్యము.
 వునగు; తవ=నీకు; అధికం=ఎచ్చును ;

నిమగనుష్యా మిహం కృత్వా మయోధ్యాం మనుజుషభ
 కరిష్యామి శరై స్తీర్ణై ర్యది స్థాస్యతి విప్రియే. ౧౦

టిక॥ మనుజుషభ=పురుషశ్రేష్ఠుండ గా; కరిష్యామి=చేసెదను.
 వగురాముడా! విప్రియే = విరోధము పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా! ఈ
 నందు; స్థాస్యతియది - డిందునేని; తి యయోధ్యాయందలిజనులేమైన విరోధ
 యైః=కఠినుగల; శరైః = బాణముల ముసేయుదురేని, వీరలనందఱను , దీ
 చేత; ఇహం=ఈ; అయోధ్యాం=అ త్తంబులగు బాణంబులచేఁబడించి, య
 యోధ్యను; కృత్వా=అంతను; ని యోధ్యలో నొక్క-మనిషియు; లేకుండు
 మగనుష్యాం = మనుష్యులులేనిదాని నట్లుగా విండెదను. అని, తాత్పర్యము.

భరతస్యా త పత్యోవా యోవాస్య హిత మిచ్ఛతి
 సర్వా సేతా న్వభిష్యామి మృదుహిః పరిఘాయతే. ౧౧

టిక॥ అభ=ఇంక; భరతస్య=భరతుని కో; పత్యా=వీరలను; సర్వా=అం
 యొక్క; పత్యోవా=పతమునందుండు దఱను; వభిష్యామి=చంపెదను. మృ
 వాఁడుగాని; అన్యోవా (అధ్యాహృత దుహిః=మెత్తనివాఁడేకదా! పరిఘా
 ము)=ఇతరుఁడుగాని; యోవా= ఎవ్వఁ యతే=తిరస్కరింపబడుచున్నాఁడు.
 ఁ; అస్య= ఈభరతునియొక్క ; హి ఇంక, భరతునిపతమునవలం బించి
 తం=మేలును; ఇచ్ఛతి=కోరుచున్నాఁ యుండువారలు, కాని , యితరులుకా

ని, యతనిమేలుకోరువార లెవ్వరైనను | పునఃగతి నముగానే చండింపవలయును
దురేసి, వారలనందఱుంజంపెదను ; మె | అని, తాత్పర్యము.
త్రగానున్న నవమానంబువచ్చును; కా

ప్రోత్సాహితోఽయం కైకేయ్యా స దుష్టో యది నః పితా
అమిత్రభూతో నిస్సంగం వధ్యతాం బభ్యతా వః. ౧౨

టీక|| దుష్టః=దుష్టుండగు; అయం= | స్వతాం=కట్టుబడులగాక.
ఈ; నః=మనయొక్క; పితా=తండ్రి; దుష్టుండగునతఁడై దశరథుండను,
కైకేయ్యా=కైకేయిచేత ; ప్రోత్సా | కైకేయిమాటచేసి, మనకుఁజూపిన మ
హితః=పురికొల్పబడినవాడై; అమి | నకావ్యంబునఁబడినట్లు నేయునేసి,
త్రభూతోయది=శత్రువుగానుండు నే | యతనింజంపెదను; లేక, అంతఃగా
ని; నిస్సంగం= విచారములేక ; వధ్య తివ్యమువలన, బంధించివేయబడును.
తాం=చంపబడుటగాక. అపి=లేక; బ | అని, తాత్పర్యము.

గురో రష్యవలిప్తస్య కార్యాకార్యం మజానతః
ఉత్పథం ప్రతిపన్నస్య కార్యం భవతి శాసనమ్. ౧౩

టీక|| అవలిప్తస్య=గర్వింబినవాడున్నది.
ను, లేక, కామాదులకుఁబడినవాడను, లేక, కార్యమునను, గర్వింబికామా
ను; కార్యాకార్యం= చేయదగినవాని దులదలఁబడి, “భరిచేయదగినది
చేయదగనిదానిని; అజానతః= తెలియ చేయదగినది”యని తెలియక, మర్యాద
నివాడును; ఉత్పథం=కానిత్రోవను; ప్ర నత్రకమించియుత్పథంబునవలంబించునే
తిపన్నస్య=పొందినవాడునగు; గురోర | ని, యతనికిచంపిన మ చేయవలసినది.
పి=తండ్రికిని; శాసనం=దండనము; కా | అని, తాత్పర్యము.
ర్యం=చేయదగినది; భవతి = అగుచు

బల మేష కి మాశ్రిత్య హేతువా పురుషషణ్ణ
చాతు మిచ్చతి కైకేయ్యై రాజ్యం స్థిత మిదం తవ. ౧౪

శ్రీమద్రామాయణము * అయోధ్యకాండము. ౪౪౫

స ౨౧

టీక॥ పురుషపథః = పురుషశ్రేష్ఠుం
దవగురాముడా! ఏషః = ఈదశరథుఁ
డు; తపః = నీకుఁ స్థిరం = ఉన్న; భద్రం = ఈ;
రాజ్యం = దొరతనమును; కిం = ఏ; బ
లం = బలమింకం (అభ్యాహ్వానము) =
ఏ, హేతుంవా = కారణముగా నున్న; అభి
వ్యం = ఆశ్రయించి; కై కేహ్యే = కై కేయి
కొఱకు; వాతుం = ఇచ్చుటకు; ఇచ్చతి =
కోరుచున్నాడు?

పురుషశ్రేష్ఠుండవగురాముడా! నీ
కుపమంబునం బ్రాస్తంబైయుండు నీ
రాజ్యంబును, ఈదశరథుండుకై కేయికి
య్యగోరుచున్నాడే; ఈదశరథునకు
నిన్నుబియ్యడనంటి బలంచేమియున్న
ది? లేక, నీకురాజ్యంబియ్యకుండటకుఁ
గకారణం బేమియున్నది? తెలుసులే
దు. అన, తాత్పర్యము.

శ్వయాచైర మయాచైర కృత్వా చైర మనుత్తమమ్
కాన్య శక్తి స్థిరం దాతుం భరతాయాచిశాసనం. ౧౫

టీక॥ అచిశాసనం = శత్రువులనిక్షించున
ట్టిరాముడా! శ్వయాచైర = నీతోను, మ
యాచైవ = నాతోను, అనుత్తమం = చరక
న్నశ్రేష్ఠంబులేసి; వైరం = పగను; కృ
త్వా = చేసికొని; భరతాయ = భరతుని
కొఱకు; శ్రయం = రాజ్యలక్ష్మి; వా
తుం = ఇచ్చుటకు; అన్య = ఈదశరథుని

కు; కా = ఏమి; శక్తిం = సామర్థ్యము;
అస్తి (అభ్యాహ్వానము) = ఉన్నది?
శత్రువులనిక్షించునట్టిరాముడా! నీ
తోనునాతోను విడిచిరంబగువిగోధంబు
చేసికొని, భరతునకురాజ్యంబొసంగు
టదశరథునకేమిశక్తియున్నది?
అన, తాత్పర్యము.

అనురక్తోష్ఠి భావేన భ్రాతరం దేవి తత్త్వతః
సత్యేన ధనుషాచైవ దత్తేనాప్తేన తే శపే. ౧౬

టీక॥ దేవి = పట్టపురాణిదగుకొన
ల్యా; తత్త్వతః = యథార్థముచే;
భ్రాతరం = అన్ననుగూర్చి; భావేన =
హృదయముచే; అనురక్తః = అనురాగ

ముగలవాడను; అస్తి = అగుచున్నాను;
తే = నీకొఱకు; సత్యేన = సత్యముచేతను;
ధనుషాచైవ = వింటిచేతను; దత్తేన = దా
నముచేతను; ఇష్టేన = యాగముచేతను;

శపే=ప్రమాణము సేయుచున్నాను.
కొసల్యాదేవీ! నాకుయధాధాము
గాహ్యదయచందన్నయగు రామునిమీ-
దననురాగంబున్నది ; నేనుజ్ఞాతిననిశం

కింపవలదు; నీముందట, సత్యమునుధను
స్సునుచానెంబునుసాక్షిగాఁబ్రమాణము
చేసెను. అని, తాత్పర్యము.

దీప్త మగ్ని మరణ్యంవా యది రామః ప్రవేశ్యతి
ప్రవిష్టం తత్ర మాం దేవి త్వం పూర్వ మవధారయ. ౧౭

టీక॥ దేవి=తల్లివగుకొసల్యా! దీ
ప్తం=చుండుచున్న; అగ్నిం= నిప్పును
గాని; అరణ్యంవా=అడవినిగాని ; రా
మః=రాముడు; ప్రవేశ్యతియది=ప్ర
వేశింపఁగలఁడేని; మాం=నన్ను; తత్ర=
అచ్చట; పూర్వం=ముందు; ప్రవిష్టం=
ప్రవేశించినవానిఁగా; త్వం=నీవు; అవ

ధారయ=నిశ్చయించుము.
తల్లివగుకొసల్యా! మండుచున్నయ
గ్నిహోత్రమును గానియడవినిగాని రా
ముండుప్రవేశింపయత్నించునేని, “నేన
తనికన్నమున్నెఁగువేసిచితి ” ననిసిద్ధ
ముగానిశ్చయించుము.
అని, తాత్పర్యము.

హ రామి వీర్యా స్థిఃఖం లే తమ సుస్వ ఇహోచిత.

టీక॥ అహం=నేను; వీర్యత్=ప
రాక్రమమువలన ; తే=సియ్యుచు; దుః
ఖం=దుఃఖమును ; ఉదితః=ఉదయించి
చిన; సూర్యః=సూర్యుడు ; తమ ఇ
వ=చీకటినింబోలె ; హ రామి=పో

గొట్టెదను.
సూర్యుండుదయించికాంతిచేఁ జేఁ
కటింబోగొట్టుచట్లు, నేను, బిగ్రాక్ర
మంబుననీమఃఖముఁబోగొట్టెదను.
అని, తాత్పర్యము.

దేవీ పశ్యతు మే వీర్యం రాఘవశ్చైవ పశ్యతు. ౧౮

టీక॥ మే=నాయొక్క ; వీర్యం =
పరాక్రమమును; దేవీ=తల్లియగుకొ
సల్యా; పశ్యతు=చూడఁగాక . రాఘ

వశ్చైవ= రాముఁడును ; పశ్యతు=
చూడఁగాక.
నాపరాక్రమంబును, గొసల్యయు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౪

స ౨౧

రాముండును, ఇప్పుడుమాతరు గాక. | సతోనుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము
అని, లక్ష్మణుండు, కౌసల్యతోను రాము

వీతత్తు వచనం శ్రుత్వా లక్ష్మణస్య మహాత్మనః
ఉవాచ రామం కౌసల్యా రుదంతీ శోకలాలసా. ౧౯

టీక|| మహాత్మనః = అధికమయిన పరికెను.

రాక్రమముగల; లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణుని	మహాపరాక్రమ శాలియుగు లక్ష్మ
యొక్క; వీతత్ = ఈ ; వచనం = మా	ణుండుచెప్పినమాటనువిని, కౌసల్యయే
టను; శ్రుత్వా = వినినంతనె ; కౌస	ద్యుచు, తిన్నమిఖిలబసకంతంబు గల్గునే
ల్యా = కౌసల్య; రుదంతీ = ఏడ్చుచు; శో	మోయనిశోకి, రామునిజూచి యిట్లు
కలాలసా = దుఃఖముచేసి ధిక్కగలదై;	చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
రామం = రామునిగాచి; ఉవాచ = ప	

భ్రాతృస్తే వదంతి పుత్ర లక్ష్మణస్య శ్రుతం త్వయా
యద్రతా సంపదం కార్యం కరుష్య యది రోచతే. ౨౦

టీక పుత్ర = కొడుకా! తే = నీయొక్క;	నేని; తతే (అధ్యాహృతము) = దాని; కు
భ్రాతృ = తమ్ముడగు; లక్ష్మణస్య = ల	రువ్వ = చేయుము.
క్ష్మణుండు; వదంతి = చెప్పుచుండగా ;	రాముడా! నీతమ్ముడగు లక్ష్మణుం
త్వయా = నీచేత; శ్రుతం = వినిబడిన	దుచెప్పు మాటలను విన్నావుగాదా! ఇం
దా? అత్ర = ఈవిషయమందు; అనంత	కనకదిరుచించునేని, పైనఁజేయవలసిన
రం = వెనుక ; కార్యం = చేయఁదగిన	కార్యమం, జేయుము.
యత్ = ఏదో; రోచతేయది = రుచించు	అని, తాత్పర్యము.

సచాధవ్యం వచశ్చుల్ల్యా సపత్న్యా మమ భాషితమ్
విహాయ శోకసంతప్తాం గంతు మహానీ మామితః. ౨౧

టీక|| మమ = నాయొక్క ; సపత్న్యా = చవతీచేత ; భాషితం = పలు

కబడిన; అధర్వణం = ధామికంబు
కాని; వచః=మాటను ; శ్రుత్వా=ని;
ని; శోకసంతప్తాం = దుఃఖము నేరించు
పింఘశేయంబుడిన ; మాం=నన్ను ; ని
హయ= విడిచి; ఇహి=ఇచ్చటనుండి ;
గంతుం=పోవుటకు ; నాహా నిచ=లే

గవు.
నాచవతిచెప్పినయధర్మవచనంబు
అవిని, దుఃఖంబునందపించుచున్ననన్ను
విడిచి, నీవునంబునకెంతమాత్రమును
భోగగూడదు. అని, తాత్పర్యము.

ధర్మజ్ఞ యది ధర్మిహో ధర్మం చరితు మిచ్ఛసి
శుశ్రూష మామి హ స్థస్త్వం చరధర్మ మను త్తమమ్. ౨౨

టిక||ధర్మజ్ఞ=ధర్మముల నెఱింగి
నరాముడా!త్వం=నీవు;ధర్మిఃస్థః=ప
రమధామికుడవై; ధర్మం=ధర్మ
మును;చరితుం=చేయుటకు; ఇచ్ఛసి=
యది=కోరుదుచేసి;ఇహస్థః=ఇచ్చటను
న్నవాడవై;మాం=నన్ను;శుశ్రూష=
సేవింపుము.అను త్తమం=తనకన్నగ్రేష్ఠ
ములేని;ధర్మం = ధర్మమును;చరి=

చేయుము.
రాముడా! నీవునమ స్థస్థమంబుల
నెఱుంగుచువు,నీకు,ధర్మంబాచరింపవ
లెననుకోర్కొగలదేని, నీవిచ్చట నెయుం
డి, నాకుశుశ్రూష సేయుచు, గ్రేష్ఠంబు
యినయీ ధర్మంబాచరింపుము; మా
తృశుశ్రూష కన్ననధికమయిన ధర్మ
ము,లేదు. అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూష జననీం పుత్ర స్వగృహే నియతోపన౯
పరేణ తపసా యుక్తః కాశ్యప స్త్రిధివం గ౯. ౨౩

టిక|| పుత్ర = కొడుకా ! కాశ్య
పః=కాశ్యపుండు; జననీం=తల్లిని ; శు
శ్రూషః=సేవించుచు; స్వగృహే=త
నయింటియందు; నియతః=నియమంబు
గలవాడై;వన౯=ఉండుచు; పరేణ=
అధికమయిన;తపసా=తపముతో; యు
క్తః=కూడినవాడై; త్రిధివం=స్వగ౯

మును;గతః=హండివాడు.
రాముడా!మున్ను,కాశ్యపుండు,తల్లి
కి శుశ్రూషచేయుచు, దనయింటి నెని
యమంబుతోనుండి, యందువలనమహా
తపస్సునొంది,స్వగ౯ంబునొండెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః

స ౨౧

యధైవ రాజా పూజ్యస్తే గౌరవేణ తథా హ్యహమ్
త్వాం నాహ మనుజానామి న గంతవ్య మితో వనమ్. ౨౪

<p>టీక॥ తే=నీకు; యథా=ఎట్లు; గౌర వేణ=గురుత్వముచేత; రాజా=దశరథ మహారాజు; పూజ్యః=పూజింపదగిన వాఁడో; తధైవ=అట్లే; అహం=నేను; పూజ్యా(అధ్యాపృతము)హి = పూ జింపదగినదాననుగదా! అహం = నే ను; త్వాం=నిన్ను; నానుజానామి=అను మతింపను. ఇతః=ఇచ్చటనుండి; వనం= అడవినిగూర్చి; నగంతవ్యం= పోఁగూడ దు.</p>	<p>నీకు, ఎట్లు, తండ్రియగుటచేదశరథ మహారాజు మాటప్రకారము నడుచు కొనవలసియున్నదో, అట్లే, నేనునీకుఁడ ల్లనిగావున, నామాటప్రకారమునీకవ శ్యమునడుచుకొనవలసి యుండుటతప్ప దు; నీవడవికిఁబోవుటకు నేనుసమ్మతింప ను; నీవయోధ్యవిడిచి యెంత మాత్ర ము, వనంబునకుఁబోఁగూడదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

త్వద్వియోగా న్నమే కార్యం జీవితేన సుఖేనవా
త్వయా సహ మమ శ్రేయ స్సృణోనా మపి భక్షణమ్. ౨౫

<p>టీక॥ త్వద్వియోగాత్ = నీయెడఁ దాటుకంటె; పరం(అధ్యాపృతము)= వెనుకను; మే=నాకు; జీవితేన=బ్రతుకు చేఁగాని; సుఖేనవా=సుఖముచేఁగాని; కార్యం=పని; న=లేదు. త్వయా సహ= నీతోఁగూడ; త్వకానాం=గడ్డియొక్క;</p>	<p>భక్షణమపి=తినుటయును; మమ = నా కు; శ్రేయః=మంచిది. నీవులేకున్నచో, నాకుబ్రతుకేటికి! సుఖం చేటికి? నీతోఁగూడగడ్డితినుచుండు టయ్యెననునాకుమంచిది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యది త్వం యాస్యసి వనం త్యక్త్వా మాం శోకలాలసామ్
అహం ప్రాయ మిహసిష్యే సహ శత్యేమి జీవితుమ్. ౨౬

<p>టీక॥ త్వం = నీవు; శోకలాలసాం= దుఃఖముచేఁ జపలనై యున్న; మాం=న</p>	<p>న్ను; త్యక్త్వా=విడిచి; వనం = అడవిని; యాస్యసియది = పొందుదువో; అ</p>
--	--

౪౫౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౧

జ్ఞ

<p>హం=నేను; ఇహ=ఇచ్చట; ప్రాయం=పడఁగా, నీవునన్ను విడిచియడవి కను మియుండినకుండువ్రతమును; ఆసిప్యే=దువేసి, యటుపిమ్మటనే నెంతమాత్ర అవలంబించెదను. జీవితం=బ్రతుకుట ముజీవింపంజాలను; ఏమియుండినక నీ కు; నశత్యోమిహి=చాలనుగదా. రుద్రాఁగకుండి యయినను బ్రాణంబుల నేనిట్లుదుఃఖంబునం బరితపించుచుం విడుతును. అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>హం=నేను; ఇహ=ఇచ్చట; ప్రాయం=పడఁగా, నీవునన్ను విడిచియడవి కను మియుండినకుండువ్రతమును; ఆసిప్యే=దువేసి, యటుపిమ్మటనే నెంతమాత్ర అవలంబించెదను. జీవితం=బ్రతుకుట ముజీవింపంజాలను; ఏమియుండినక నీ కు; నశత్యోమిహి=చాలనుగదా. రుద్రాఁగకుండి యయినను బ్రాణంబుల నేనిట్లుదుఃఖంబునం బరితపించుచుం విడుతును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత స్త్వం ప్రాప్స్యసే పుత్ర నిరయం లోక విశ్రుతమ్
బ్రహ్మహత్యామివా ధర్మా త్సముద్ర స్పరితాం పతిః. ౨౭

<p>టీక॥ పుత్ర=కొడుకా! తతః=అందువలన; త్వం=నీవు; సరితాం=నదులకు; పతిః=పెనిమిటియయిన; సముద్ర=సముద్రుఁడు; అధర్మాత్=అధర్మమువలన, పిప్పలాదమునకే జేసిన యపకారమువలనననుట ; బ్రహ్మహత్యామివ=బ్రాహ్మణుండగు పిప్పలాదమునివలనఁగలిగినకష్టమునుంబోలె; లోకవిశ్రుతం=లోకములందుఁబ్రసిద్ధమయి</p>	<p>న; నిరయం=దుఃఖఁబెని; ప్రాప్స్యసే=పొందఁగలవు. అట్లు ఏమి త్రమునేను బ్రాణంబులు విడుచుటంజేసి, సముద్రుండు పిప్పలాదమునకేనపకారముజేసి యతనికోపంబునఁ గష్టంబునొందినట్లు, సమస్తలోకంబులనుబ్రసీద్ధికెక్కి- సదుఃఖఁపం బొందఁగలవు. అని, కొసల్యరామనితోడ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

విలపంతీం తథాదీనాం కౌసల్యం జననీం తతః
ఉవాచ రామో ధర్మాత్పా వచనం ధర్మ సహితమ్. ౨౮

<p>టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట ; ధర్మాత్=ధర్మమునంజేబుద్ధిగల ; రామః=రాముఁడు; తథా=అట్లు; విలపంతీం=ఏడ్చుచున్నదియును, దీనాం=దుఃఖమునొందినదియును ; జననీం=తల్లియునగు; కౌసల్యం = కౌసల్యునుగూ</p>	<p>ర్పి; ధర్మసహితం=ధర్మముతోడగూడిన; వచనం=మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. అంత, నట్లు విలపించుచుదుఃఖితయై యున్నతల్లిని కౌసల్యంబూచి, ధర్మాత్పండగు రాముండు, ధర్మమునవలం</p>
---	--

శ్రీ మద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౫౧

స ౨౧

తించి, యిట్లనిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నాస్తీ శక్తిః పితు వాక్యం సమతి క్రమితుం మమ

ప్రసాదయే త్వం శిరసా గంతు మిచ్ఛా వ్యహం వనమ్. ౨౯

టీక॥ పితుః = తండ్రియొక్క; వా	వనం = అడవిని; గంతుం = పొందుటకు;
క్యం = మాటను; సమతిక్రమితుం = మీ	ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.
ఋటకు; మమ = నాకు; శక్తిః = సామ	తండ్రిమాట సతిక్రమింప నాచేతఁ
భ్యము; నాస్తీ = లేదు. త్వం = నీ	గాదు; సాష్టాంగంబుగ నమస్కరించిని
న్ను; శిరసా = తలచేత; ప్రసాదయే =	న్నవేడుకొనెదను; నేనడవికింబోవలె;
వేడుకొనుచున్నాను. అహం = నేను;	పోనిమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

ఋషితాచ పితు వాక్యం కర్వతా వ్రతచారిణా

గా హతా జానతా ధర్మం కండునాపి విపశ్చితా. ౩౦

టీక॥ ఋషితాచ = దివ్యజ్ఞానముగ	పు; హతా = చంపబడినది.
లవాఁడును; వ్రతచారిణా = వ్రతములం	దివ్యజ్ఞానముగలవాఁడును ఎల్లప్పు
బొందినవాఁడును; ధర్మం = ధర్మము	దునువ్రతంబులు నేయుచుండువాఁడు
ను; జానతా = తెలిసినవాఁడును; విపశ్చి	ను ధర్మరహస్యం బెఱింగినవాఁడును
తా = పండితుండును; పితుః = తండ్రి	బండితుండునగుకండుమహర్షియును,
యొక్క; వాక్యం = మాటను; కర్వ	దండ్రపనుపు నేయంబూని, ఆవునుంగూ
తా = చేయువాఁడునగు; కండునాపి =	డఁజంపినాఁడు. అని, తాత్పర్యము.
కండువనుమునిచేతనగుడ; గాః = ఆ	

అస్తాకం చ కులే పూర్వం సగరస్యాజ్ఞయా పితుః

ఖనద్భి స్సాగరై ర్భూమి మవాప్త స్సమహా స్వధః. ౩౧

టీక॥ అస్తాకం = మాయొక్క; కులే	పు; పితుః = తండ్రియగు; సగరస్య = సగ
చ = వంశమునందును; పూర్వం = మును	రునియొక్క; అజ్ఞయా = అజ్ఞ చేత;

భూమిం = నేలను; భునద్ధిః = శ్రవ్యము
న్న; సాగరైః = సగరునికొడుకుల చేత;
సుమహాః = మిక్కిలియుగొప్పదైన; భ
యంకరమయినయనుట; వధః = చంప
బడుట; అవాప్తః = పొందఁబడినది.
మున్ను, మావంశంబునందును, దండీ
సగరునియాజ్ఞ చే, సగరపుత్రులందఱు,

భూమింద్రవిష్ణు, భయంకరంబుగా, మర
ణంబునొందిరి; అట్లు, వారఱు పాణంబు
లంబోఁగొట్టుకొనియొననుదండ్రీయా
జ్ఞంబాలించిరి; కొంతకాలమడవియం
దునుఖంబుండుట కేమి కష్టము?
అని, తాత్పర్యము.

జామదగ్న్యేన రామేణ రేణుకా జననీ స్వయమ్
కృతా పరశునా రణ్యే పితు ర్వచనకారిణా. ౩౨

టిక॥ పితుః = తండ్రియొక్క; వచనకా
రిణా = మాటను జేయునట్టి; జామద
గ్న్యేన = జమదగ్నికొడుకైన; రామే
ణ = పరశురాముని చేత; అరణ్యే = అడవి
యందు; స్వయం = తన చేతనే; జననీ =
తల్లియగు; రేణుకా = రేణుక; పరశు
నా = గొడ్డలిచే; కృతా = నఱుకఁబడినది.
జమదగ్ని కొడుకు పరశురాముం

డు, తండ్రివాక్యంబు సేయఁబూని, యర
ణ్యంబునగొడ్డలిచేఁ దన్నుగన్న తల్లియ
గురేణుకనుంజంపినాఁడు; అట్లుండుటం
జేసి, నీకుదుఃఖంబైనను నేనుదండ్రీయా
జ్ఞచొప్పన నడవికిఁ బోవుటవలననేమి
యు దోషములేదు.
అని, తాత్పర్యము.

ఏతై రనై గ్రీశ్చ బహుభి ర్దేవి దేవసమైః కృతమ్
పితు ర్వచన మక్లిబం కరిష్యామి పితు హేతమ్. ౩౩

టిక॥ దేవి = తల్లి! ఏతైః = వీరును; అ
నై గ్రీశ్చ = ఇతరులునగు; దేవసమైః =
దేవతలతో సమానులయినవారలచేత;
కృతం = చేయఁబడిన; పితుః = తండ్రికి;
హేతం = ఇష్టమయిన; పితుః = తండ్రి

యొక్క; వచనం = మాటను; అక్లిబం =
వ్యర్థముగానట్లుగా; కరిష్యామి = చే
సెదను.
తల్లి! దేవసమానులయిన కందుమ
హర్షి మొదలగువారలును ఇంకనితరు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౫౩

స ౨౧

లునుజేసినట్లు, సేనును, నాతండ్రికిసం | చొప్పును జేసెదను.
తోవంబుగలుగునట్లు, నాతండ్రియాజ్ఞ | అని, తాత్పర్యము.

సఖి లేవతన్న యైకేన క్రియలే పిశ్యశాసనమ్
ఏతై రపి కృతం జేవి యే మయా తవ కీర్తితాః. ౩౪

టీక॥ జేవి=చెల్లి!మయా= నాచే చేతనుగూడ; కృతం= చేయఁబడినది.
త; ఏకేన=ఒక్కసేనే; ఏతలే=ఈ; పి తల్లి! సేనాకొండనే తండ్రియాజ్ఞ
శ్యశాసనం=తండ్రియాజ్ఞ ; సక్రియలే చొప్పునంజేయఁబడెడుగదా! ఇప్పుడు
ఖలు=చేయఁబడలేదుగదా! యే=ఎవ సేను సేకుఁజేప్పిన మహాత్ములును జేసి
రు; మయా=నాచేత; తవ=నీకు; కీర్తి యున్నారే. అని, తాత్పర్యము.
తాః=చెప్పఁబడినారో; ఏతైరపి = మీరి

నాహం ధర్మ మపూర్వంలే ప్రతికూలం ప్రవర్తయే
పూర్వై రయ మభిప్రేతో గతో మాగోను గమ్యతే. ౩౫

టీక॥ అహం=నేను ; అపూర్వం= సుగమ్యతే=అనుసరింపఁబడుచున్నది.
ముందులేనిదియు; ప్రతికూలం = పూ సేను, సీవుదుఃఖంపవలెనని, ఇదివఱ
ర్వాచారమునకు విరుద్ధమునకు ; ధ కులేక పూర్వాచారమునకు విరుద్ధమై
మం=ధర్మమును; లే= నీకొఱకు; న యుండుక్రొత్తధర్మము సేయలేదు;
ప్రవర్తయే=జరిగింపలేదు. పూర్వై= మునుపటి వారు మహాత్ములంగీకరించి
మునుపటివారిచేత ; అభిప్రేతః = యాచరించినపద్ధతిని, అనుసరించెదను,
అంగీకరింపఁబడినదియు ; గతో=పొం గాని, వెఱుగాదు. అని, తాత్పర్యము.
దఁబడినదియునగు; మాగో=దారి; అ

తదే తత్తు మయా కార్యం క్రియలే భువి నాన్యథా
పితు హి వచనం కుర్వ న్నకశ్చి న్నామహీయతే. ౩౬

టీక॥ భువి=భూలోకంబునందు; కార్యం=చేయఁదగిన; తలే=అట్టి; ఏతలే=

ఈపితృవచనము; మయాశు=నాచేత
మాత్రము; అన్యథా=వేరువిధముగా;
సక్రియతే=చేయుటడదు . కశ్యన్నా
మ=ఒకానొకండును ; పితుః=తండ్రి
యొక్క; వచనం=మాటను; కుర్వక్=చే
యుచు; సహాయతేహి=చెడఁడుగదా!
ఘాలొకంబునముఖ్యముగాఁ జేయ

వలసినదగునీ పితృవచనమును , నేను
మాత్రము, చేయకుండఁజాలను; అవశ్య
ముచేయుదును ; ఒకవేళఁదల్లి మొద
లగుఁతరులకుదుఃఖంబు సంభవిల్లినను,
దండ్రపనువు నెఱవేఱుకొనికే దోషం
బును గలుగదు. అని, రాముండు కొస
ల్యతోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తా మేవ ముక్త్యా జననం లక్ష్మణం పున ర్బ్రవీత్

వాక్యం వాక్యవిదాం శ్రేష్ఠశ్రేష్ఠ స్సవ్యసాచి తామ్. ౩౭

టీక॥ వాక్యవిదాం=మాటలు తెలి
సినవారిలో; శ్రేష్ఠః=మేటియైన
వాఁడును; సవ్యసాచి తాం=అందఱి
విలుకాండ్రలోపలను; శ్రేష్ఠః=మేటి
యైనవాఁడునగు రాముండు ; జన
నం=తల్లియగు; తాం = ఆకొసల్యను
గూచి; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్త్యా=చె
ప్పి; పునః=అటుపిమ్మట; లక్ష్మణం=

లక్ష్మణునిగూచి; అర్బవీత్=చెప్పెను.
చక్కఁగామాటలాడు వారలలో
శ్రేష్ఠుండునువిలుకాండ్రయందఱిలోను
మేటియైనగురాముండు, తల్లియగుకొ
సల్యతోసప్రకారముచెప్పి, యంత, లక్ష్మ
ణుంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తవ లక్ష్మణ జానామి మయిస్నేహ మనుత్తమమ్

విక్రమం చైవ సత్త్వంచ తే జశ్య సుదురాసవమ్. ౩౮

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుడా! తవ=
నీయొక్క; మయి=నాయందు; అనుత్త
మం=తనకన్ననిధికములేని; స్నేహం=
స్నేహమును; సుదురాసవం=పొందఁ
గూడని; విక్రమంచైవ=పరాక్రమం

బును; సత్త్వంచ=బలమును; తేజశ్చ=
ప్రభావంబును; జానామి = ఎఱుం
గుదును.
లక్ష్మణుడా! నీకునాయందశ్యంతస్నే
హంబుగలుగుటయు , నీయభివశాక్ర

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౫

స ౨౧

మంబును బలంబును బ్రధావంబును మ నేకబుండును. అని, తాత్పర్యము.
 యెవ్వరియందును లేకుండుటయు,

మమ మాతృ మహా ద్దఃఖ మతులం శుభలక్షణ
 అభిప్రాయ మవిజ్ఞాయ సత్యస్యచ శమస్యచ. ౩౯

<p>టీకః శుభలక్షణ-మంగళకరములయి సలక్షణములుగలలక్ష్యణుడా! సత్యస్య చ=సత్యముయొక్క-యు; శమస్యచ- శాంతియొక్క-యు; అభిప్రాయం = ర హస్యమును; అవిజ్ఞాయ- తెలియక; మ మ-నాయొక్క; మాతః = తల్లికి; మ హాత్ = అధికమయినదియును; అతు లం=సరిలేఁదియునగు; దఃఖం=దుఃఖ</p>	<p>ము; భవతి(అధ్యాహృతము)= అగుచు న్నది. మంగళ కరములగు లక్షణములుగ లలక్ష్యణుడా! సత్యంబును శాంతియును జక్కఁగాఁ జెలియమింశేసి, మాతల్లియ గుకొసల్యమిగుల దుఃఖంబుగలుగుచు న్నది; నీకవిజెలిసియు, నీవలయిట్లుపలు కుచున్నావ్దాని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ధర్మహి పరమో లోకే ధర్మేశ సత్యం ప్రతిష్ఠితమ్
 ధర్మసంశ్రిత మే తచ్చ పితృ ర్వచన ముత్తమమ్. ౪౦

<p>టీక॥ లోకే - ప్రపంచమందు; ధ మః=ధర్మము; పరమోహి- శ్రేష్ఠ ముగదా! ధర్మేశ-ధర్మమునందు; స త్యం=సత్యము; ప్రతిష్ఠితం=ప్రతిష్ఠింపఁ బడినది. ఉత్తమం - శ్రేష్ఠమయిన; ఏ తత్=ఈ; పితః = తండ్రియొక్క; వచ నంచ=మాటయును; ధర్మసంశ్రితం= ధర్మమునొందినది, ధర్మమే ఫలము గాఁగలదనుట.</p>	<p>లలోను ధర్మంబుశ్రేష్ఠంబు; సత్యంబు నధర్మంబుగలుగును ; ఉత్తమంబగునీ పితృవాక్యపరిపాలనంబువలనను, అధి కధర్మంబుగలుగును; నేను, “దశరథుం డాజ్ఞాపించినట్లు చేసెదను” అనెనైక యితోఁజెప్పినాను ; దశరథునియాజ్ఞ యునైనది; కావున, సత్యంబును , చి తృవాక్య పరిపాలనంబును, ఈరెండు నునాకవశ్యముచేయవలసినది.</p>
---	---

ప్రపంచంబున సన్నిభురహాభము అని, తాత్పర్యము.

సంశుత్సవ పితుర్వాక్యం మాతుర్వా బ్రాహ్మణస్యవా
న కత వ్యం వృధా వీర ధర్మ మాశ్రిత్య ఉవృతా. ౪౧

<p>టీక వీర = పరాక్రమశాలివగుల త్వణుండా! పితుః=తండ్రికిఁగాని; మా తుర్వా=తల్లికిఁగాని ; బ్రాహ్మణస్య వా=బ్రాహ్మణునకుఁగాని ; సంశు త్స=ప్రతిష్ఠ చేసి; వాక్యం=మాటను; ధ ర్మం=ధర్మమును; అశ్రిత్య = ఆశ్ర యించి; తివృతా=ఉన్నవానిచేత; వృ ధా=వృథాముగా ; నకతవ్యం=చే యబడరాదు.</p>	<p>లత్వణుండా ! నీవుమిగిలియుంబ రాక్రమశాలివే ; అందుకుసంతసిం చెదను; అయితే , తండ్రికిఁగానిత ల్లికిఁగాని బ్రాహ్మణునకుఁగాని, ఏదై ననుజేసెదనని ప్రతిష్ఠ చేసి, యామా టను ఎంతమాత్రము, ధర్మమునుగో రువాడు, తప్పురాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సోహం న శత్యోమి పితు నియోగ మతివర్తితమ్

పితుహి వచనా ద్వీర కై కేయ్యహం ప్రచోదితః. ౪౨

<p>టీక వీర=పరాక్రమశాలివగుల ణుండా! సో=అట్టి; అహం = నేను; పి తుః=తండ్రియొక్క; నియోగం= ఆజ్ఞ ను; అతివర్తితం=అతిక్రమించుటకు; న శత్యోమి=చాలను. అహం = నేను; పి తుః=తండ్రియొక్క; వచనాద్ధి=మాట వలననే గదా! కై కేయ్య=కై కేయిచే త; ప్రచోదితః = ప్రేరేపింపబడి నాను.</p>	<p>పరాక్రమశాలివగు లత్వణుండా! నేనట్లుతండ్రియాజ్ఞ వాప్తనం గావించె దనని ప్రతిష్ఠ చేసి, తండ్రిమాటనతిక్రమం పం జాలను ; అయితే , తండ్రిని న్నాజ్ఞాపింపలేదే, కై కేయియేగదాని తో, జెప్పినదనియడుగుదువు కాబోలు; తండ్రియాజ్ఞ ననుసరించియేకా కై కేయినన్ను ప్రేరేపించినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తదేనాం విస్మజానార్థం శ్చత్రధర్మాశ్రితాం మతిమ్

ధర్మ మాశ్రయ మానైత్త్యం మద్భుద్ధి రనుగమ్యతామ్. ౪౩

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౫

స ౨౧

టిక॥ తత్ = అందువలన; అనా
ర్యాం = మంచిదికానిదియును ; త్తత్రధ
మాశ్రితాం = త్తత్రయులధర్మము
నాశయించినదియునగు; ఏనాం = ఈ;
మరిం = బుద్ధిని ; విస్మజ = విడుపుము. ధ
మాం = ధర్మమును; ఆశ్రయ = ఆశ్ర
యింపుము. నైత్త్యం = కూరత్వమును;
మా(ఆశ్రయ) = ఆశ్రయింపకుము.
మద్భుద్ధి = నాయొక్క-మతము; అరుగ
మ్యతాం = అనుసరింపబడుగాక.

అందువలన, నీవిట్లు, త్తత్రంబునవ
లంబించి, ధర్మాంబును విడిచి, యధర్మ
వచనంబులంబలుకవలదు; ధర్మమునా
శ్రయింపుము; క్రూర్యంబును విడుపుము;
నాయుష్టముచొప్పుననుండుము. అని, రా

ముందులత్త్వణునితో చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — ఈ రామాయ
ణంబున ధర్మస్థాపనంబుముఖ్యముగా
జెప్పబడుచున్నది. అది, “ధర్మాంబుని
ప్రయోజనంబు, నీతినిమాత్రమెయాశ్ర
యింపవలెను ” అను నాస్తిక మత
మును ఖండించి యేకాదగినది . కా
వునదదర్శమైలత్త్వణుడునాస్తిక మత
ము నుపన్యసించుగా , రాముండు,
దానిఖండించి, ధర్మస్థాపనమును జే
యును. కాని, లత్త్వణునియభిప్రాయమ
దికాదు. అనిగోవిందరాజులు, వచిం
చిరి.

తమేవ ముక్త్యా సౌహార్దా ద్భ్రాతరం లత్త్వణౌగ్రజః

ఉవాచ ధూయః కౌసల్యం ప్రాంజలి శ్చిరసా నతః. ౪౪

టిక॥ లత్త్వణౌగ్రజః = లత్త్వణుని
యన్నయయిన రాముండు ; సౌహ
ర్దాత్ = స్నేహమువలన ; తం = ఆ ;
భ్రాతరం = తమ్ముండగులత్త్వణుగూ
చి ; ఏవం = ఇట్లు ; ఉక్త్యా = చెప్పి ;
ప్రాంజలిః = మంచిచేమోడ్పుగలవా
డై; శిరసా = తలచేత; నతః = నమస్క
రించినవాడై ; ధూయః = ములు; కా

సల్యం = కౌసల్యునుగూచి ; ఉవా
చ = చెప్పెను.

రాముండు, భ్రాతృస్నేహంబున,
నిట్లు, లత్త్వణునకుంజెప్పి , యంతము
లఁగొనల్యంజూచి, చేతులుమొగిద్దీసా
ష్టాంగంబుగనమస్కరించి, యిట్లని, చె
ప్పెను. అని తాత్పర్యము.

అనుమన్యస్వ మాం దేవి గమిష్యంత మితో వనమ్
శాపితాసి మమ ప్రాణైః కరు స్వస్త్వయనాసి మే.౪౫

టీక॥ దేవి=తల్లీ! ఇతః = ఇచ్చట శీర్షచనములను; కరు= కేయుము.
నుండి; వనం=అడవినిగూర్చి; గమిష్యం తల్లీ! నేనయోధ్యవిడిచియడవికిఁబోవని
తం=పోఁబోవుచున్న; మాం=నన్ను; అ శ్చయిచ్చితిని; నామీదఁదప్పులుచెప్పకన
నుమన్యస్వ=అనుమతింపుము . మమ= మ్మతింపుము; నాప్రాణ-బలపై నొట్టు
నాయొక్క; ప్రాణైః- ప్రాణములచే పెట్టెదను; మఱియనా కేమియుఁగ వ్రము
త; శాపితా= ఒట్టుపెట్టుకొనునట్లు చే గలుగకుండునట్లా శీర్షచింపుము.
యఁబడిన దానవు; అసి=అగుచున్నావు; అని, తాత్పర్యము.
మే=నాకొఱకు; స్వస్త్వయనాసి= ఆ

తీర్ణప్రతిజ్ఞ శ్చ వనా త్పుర కేష్యా వ్యహం పురీష్
యయాతి రివ రాజషిః పురా హిత్యా తనదివమ్. ౪౬

టీక॥ అహం=నేను; తీర్ణప్రతిజ్ఞ శ్చ= అడవినుండి; పునః=మఱల ; పురీం=
దాఁబడిన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడ నైనంత అయోధ్యానట్టమును ; ఏష్యామి=
నె, నెఱచేర్చఁబడిన ప్రతిజ్ఞ గలవాఁడ పొందెదను.
నైనంత నెయనుట; రాజషిః=రాజ రాజషియగు యయాతిమహారా
సుఋషియునగు; యయాతి=యయా జ స్వగమునుండి మఱల స్వగఁగఁబ
తిమహారాజు; పురా=మున్ను; దివం వొందినట్లు, నేనును, నాప్రతిజ్ఞ నెఱవే
(అధ్యాహృతము) = స్వగమును; ద్వికొనినంతనె, అడవిని విడిచి, మఱల
హిత్యా=విడిచి; పునః=మఱల; దివ సీయయోధ్యా పట్టణంబునకు, వచ్చెద
మివ-స్వగమునుంబోలె; వనాత్=ను. అని, తాత్పర్యము.

శోక స్సంధార్యతాం మాత హృదయే సాధు మాకుచః
వనవాసా ది హైష్యామి పునః కృత్వా పిను ర్వచః. ౪౭

టీక॥ మాతః=తల్లీ! శోకః = దుఃఖ ము; హృదయే=చనమునందు; సాధు=

శ్రీ మద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౫

స ౨౧

స్వగాఃసంధార్యతాం= ధరింపఁబడు	మి=వచ్చెదను.
గాక, అణఁచుకొనఁబడుఁగాకయనుట.	తల్లి! నీవిట్లు దుఃఖింపవలదు; దుః
మాశుచః=దుఃఖింపకుము. పితుః=తం	ఖంబును మనంబులోనే చక్కఁగానణం
డియొక్కఁగఁవచః=మాటను; కృత్వా=	చుకొనుము; నేనుదండిపనువుం గావిం
చేసి; వనవాసాత్=వనవాసమునుండి;	చింతలేనె వనంబువిడిచి, యిచ్చటికి వ
పునః=మఱల; ఇహ=ఇచ్చటికి; ఏష్యా	చ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.

త్వయా మయాచ నై దేహ్య లక్ష్మణేన సుమిత్రయా
పితు నియోగే స్థాతవ్య మేష ధమక స్సనాతనః. ౪౮

టీక॥ త్వయా=నీచేతను ; మయా	మఁము.
చ=నాచేతను; నైదేహ్య= నీతచేత	దశరథుని యజ్ఞకులోబడవలసిన
ను; లక్ష్మణేన=లక్ష్మణునిచేతను ; సుమి	దినాకుమాత్రమేకాదు; నీవును, సుమి
త్రయా=సుమిత్రచేతను; పితుః= తండ్రి	త్రయును లక్ష్మణుండును నీత్రయును
యగు దశరథమహారాజయొక్క ; ని	గూడ, అట్లు దశరథునియజ్ఞకులోఁ
యోగే=ఆజ్ఞ యందు; స్థాతవ్యం= ఉం	బడవలసియున్నది; ఇదియె కాశ్యతం
దుటకావలసినది. ఏషః=ఇది ; సనా	బగు ధమకంబు. అని, తాత్పర్యము.
తనః=కాశ్యతమయిన; ధమకః = ధ	

అంబ సంహృత్య సంభారాక దుఃఖం హృది నిగృహ్యచ
వనవాసకృతా బుద్ధి మ్మమధర్మ్యా నువత్యేతామ్. ౪౯

టీక. అంబ=తల్లి! సంభారాక=అ	వాసమునందుఁజేయఁబడిన; బుద్ధిః= త
భిషేకద్రవ్యములను; సంహృత్య = విడి	లంపు; అనువత్యేతాం= అనునదింప
చి; దుఃఖం=దుఃఖమును; హృది=వనసు	బడుఁగాక.
నందు; నిగృహ్యచ=అణఁచుకొనియు;	తల్లి! ఇప్పుడు, నాపట్టాభిషేక మన
మమ=నాయొక్క; ధర్మ్యా= ధర్మ	కై నీవుసంగ్రహించియుండు ద్రవ్యంబు
ముతోఁగూడిన; వనవాసకృతా= వన	బనువిడిచి, దుఃఖంబును మనంబునణం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౨౧

దుకొని, ధమ్యంబగువనవాసము నే తింపుము. అని, తాత్పర్యము.
యవలెనను నాతలంపునకునీవునుగమ్మ

ఏత ద్వచ స్రస్య నిశవ్య మాతా
సుధమ్యౌ మవ్యగ్ర మవిక్లబంచ
మృతేవ సంక్షాం ప్రతిలభ్య జేవీ
సమీక్ష్యరామం పున రిత్యువాచ.౫౦

టీక॥ జేవీ=పట్టపురాణియగు; మా	చూచి; ఇతి=ఇట్లు; పునః=మఱల; డి
తా = తల్లియయిన కాసల్య ; త	వాచ=చెప్పెను.
స్య=ఆరామునియొక్క; సుధమ్యౌ=	పట్టపురాణియురాముని తల్లి యున
మిక్కిలియు ధమకముతోఁ గూడినది	గు నాకాసల్య , రాముండుచెప్పిన ధ
యును; అవ్యగ్రం= కలఁతలేనిదియు	మ్యంబును ధీరంబును దిరుగుపాటులే
ను; అవిక్లబంచ = దృఢంబైనదియున	నిదియునగు మాటనవిని, చచ్చినట్లుప
గు; ఏతత్=ఈ; వచః=మాటను;నిత	డి,కొంతవడికింజెలివొంది , రాముని
శ్శ్య=విని; మృతేవ=చచ్చినదియుంబో	బూచి,యిట్లుని,చెప్పెను.
లె; సంక్షాం = స్మృతిని;ప్రతిలభ్య=	అని,తాత్పర్యము.
పొంది; రామం=రాముని; సమీక్ష్య=	

యదైవ తే పుత్ర పితా తథాహమ్
గురు స్వధర్మేణ సుహృత్తయాచ
న త్వనుజానామి న మాం విహాయ
సుదుఃఖితా మహాసి గంతు మేవమ్. ౫౧

టీక॥పుత్ర=కొడుకా!స్వధర్మేణ=ని	హం=నేను; గురుః=గురులైనదానను.
జధర్మముచేతను; సుహృత్తయాచ=	త్వ=నిన్ను;నానుజానామి=నమ్మతిం
స్నేహముచేతను;తే=నీకు; పితా=తం	పను.ఏవం=ఇట్లు;సుదుఃఖితాం=దు
డ్రియథా=ఎట్లా;తథా = అట్లు;అ	క్కిలియు దుఃఖము పొందియున్న

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము ౪౬౧

స ౨౧

మాం=నన్యుః సిహాయ = విడిచి; గం
తుం=పోవుటకు; నాహాసి=లేగవు.

కొడుకా! సిన్నుబోపించుటయను
ధమఁబునను స్నేహంబునను, నీకె
ట్లుతండ్రిగురువో, అట్లులేర్లినగునేనును
గురువైనదానను; కాఁబట్టి, నాయనజ్ఞ

లేకనేవుపోఁగూడదు; నీకు వనంబున
కుఁబోవననిజ్ఞ యొసంగను; సేనిట్లు
నహదుఃఖంబు మెందిపరితపించుచుం
డఁగా, నన్నువిడిచి, నీవుపోఁగూడదు.

అని, తాత్పర్యము.

కిం జీవితే సేహ వి నా త్వయా మే

లోకేనవా కిం స్వధయా మృతేన

(“సుధయామృతేన” ఇతి పాఠాంతరమ్.)

శ్రేయో ముహూర్తం తవ సన్నిధానమ్

మమేహ కృత్వాన్మ దపి జీవలోకాత్. ౪౬౧

టిక॥ మే=నాకు; త్వయా=వి నా = ని
న్నువిడిచి; ఇహ=ఇచ్చట; జీవితేన=బ్ర
తుకుచేత; కిం=ఏమిప్రయోజనము? లో
కేనవా=పరలోకముచేతఁగాని; స్వధ
యావా = పితృలోకంబునొందినపుడు
కొరకునట్టి స్వధయను నాహుతిచేతఁ
గాని; అమృతేన=స్వర్గమునొందినపుడు
కొరకునట్టియమృతముచేతఁగాని; కిం=
ఏమిప్రయోజనము? (పాఠాంతరము
మందు) సుధయా= స్వర్గమునొందిన
పుడుకొరకునమృతముచేతఁగాని; అమృ
తేన=మోక్షముచేతఁగాని; కిం=ఏమి
ప్రయోజనము? మమ=నాకు; ఇహ=ఇ
చ్చట; కృత్వాన్మ = సమస్తమయిన;

జీవలోకాత్ - ప్రాణిలోకమున కన్న
ను; ముహూర్తం = స్వల్పకాలమైన
ను; తవ=నీయొక్క, సన్నిధానం=స
మీపమందుఁడట; శ్రేయః=మంచిది.
నీవులేనిచో, నాకుబ్రతుకేల? పర
లోకములో నేమికార్యము? పితృలోకం
బునంగలుగుస్వధనాకైదుకు? స్వర్గ
లోకంబునలభ్యమగు నమృతంబు నాకే
ల? (పాఠాంతరముమందు, స్వర్గ
మునందు లభ్యమగునమృతంబు నాకే
ల? మోక్షంబైననునాకెందుకు?) నా
కేదియునక్కఱలేదు, నాకు సమస్త
ప్రాణిలోకంబులకన్నను, కొంచెము
సేవయిననుకేయోగ్యమందుట, శ్రేష్ఠము.

౪౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స ౨౧

జ్ఞ

అని, కొనల్య రామనితో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

నరై డివోల్కా-భి రహోహ్యమానో
మహాగజో ధ్వాన మనుప్రవిష్టః
ఘాయః ప్రజ జ్వాల విలాప మేవం
నిశవ్య రామః కరుణం జనన్యాః. ౫౩

టీక॥ నరైః-మనుష్యులచేత ; ఉః; ఘాయః-మిక్కిలియును ; ప్రజ
లా-భిః=కొఱవికట్టెలచేత ; అపో జ్వాల=పరితపించెను.
హ్యమానః=అడ్డగించబడుచున్న ; అ మాగఁబునం బడి పోవుచున్నట్టి
ధ్వానం= మాగఁమును ; అనుప్రవి మహాగజంబు, మనుష్యులడ్డగించి కొఱ
వ్టః=ప్రవేశించిన ; మహాగజశబ్దం=గొ వికట్టెలతో నడలించఁగాఁ, బరితపించు
పుయ్యెనుంగుంటే ; రామః = రా నట్లు, రాముడు, తనతల్లియిట్లు మహా
ముందు ; ఏవం=ఇట్లు; జనన్యాః=తల్లి దుఃఖంబుతోఁజెప్పినమాటనువిని, మిగు
యొక్క ; కరుణం=దుఃఖముగల్గించు లం బరితపించెను. అని, తాత్పర్యము.
నట్టి ; విలాపం=ఏడ్పుట ; నిశవ్య=వి

స మాతరం నైవ విసంజ్ఞ కల్పా
మాతఁచ సామితి మభిప్ర త ప్రమ్
ధ మేక స్థితోధవ్యక మువాచ వాక్యమ్
యథాసవ వాహాతి తత్ర వక్త్రమ్, ౫౪

టీక॥ సః=ఆ రాముడు ; ధ మేక=ధ, దున్నవాఁడునగు ; సామితిచ=సమిత్ర
మకమునందు; స్థితః = ఉన్నవాఁడై; వి కొడుకైన లక్ష్మణునిగూర్చియు; ధ
సంజ్ఞ కల్పం = స్మృతిలేనిదానతోన వ్యకం = ధమకముతోఁగూడిన; వా
మాను రాలెయున్న; మాతరంకైవ-త క్యం=మాటలు; ఉవాచ=చెప్పెను. య
ల్లనిగూర్చియు; ఆతఁం=దుఃఖమునొం ధా = పట్టు; తివాచ(అధ్యాపూత
దినవాఁడును; అభిప్ర త ప్రం=పరితపించు ము)=చెప్పినా తథా(అధ్యాపూత

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండముః ౪౬౩

స ౨౧

<p>ము) = అట్లు; తత్ర = ఆధర్మసంకటమునందు; వక్త్రం = చెప్పటకు; సపవ = ఆరాముఁడే; అహః తి = తగను.</p> <p>ఆరాముందు, కృథంబుగాధర్మంబునవలందించి, స్త్రుతిలేనట్లున్నతల్లిని, దుఃఖంబునంబరితఁడుచున్నతత్త్వ</p>	<p>లునిజూచి, ధవ్యకంబగునీమాటంతెప్పెను; అట్టిధర్మసంకట కాలమునందు ఆరాముండుదక్క, ముట్లోకంబలయంచును వజ్రయెవ్వండను, అట్లుమాటలాడం జాలఁడు.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అహం హి తే లక్ష్మణ సన్య మేవ
జానామి భక్తిం చ పరాక్రమం చ
మమ త్వభిప్రాయ మనస్మిరీత్య
మాత్రానహ భ్యవహసి మాం సురుఃఖమ్. ౫౫

<p>టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా ! అహం = నేను; నిశ్యమేవ = ఎల్లప్పుడును; తే = నీయొక్క; భక్తిం = భక్తిని; పరాక్రమం = పరాక్రమమును; జానామి = మఱుగుదునుగాదా ! శ్వం (అధ్యాహారము) = నీవు; మమ = నాయొక్క; అభిప్రాయం = అభిప్రాయమును; అనస్మిరీత్య = చూడకనే; మాత్రానహ = తల్లితోఁగూడ; మాం =</p>	<p>నన్ను; సుదుఃఖం = మిక్కిలియుదుఃఖముగలుగునట్లు; అభ్యవహసి = పీడించుచున్నావు.</p> <p>లక్ష్మణుడా! నీకునాయందుగలభక్తినిపరాక్రమంబును నేనెఱుఁగుదునుగాదా! నీవు, తల్లికొనల్యతోఁజేరి, యిట్లునాకు మిగులదుఃఖము గలుగునట్లుచాఁచిందుచున్నావేమి?</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ధర్మార్థకామాః ఖలు తాత లోకే
సమీక్షితా ధర్మ ఫలోదయేషు
తే తత్ర సర్వే స్యు రసశంయం మే
భార్యేవ వశ్యాభిమతా సుత్రతా. ౫౬

టీక॥ తాత = నాయనా! లోకే = లోకమునందు; ధర్మఫలోదయేషు =

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౬

స ౨౦

దుటయును; ప్రశస్తాఖిలు = శ్రేష్ఠము గాదుగదా!

ఏకమకమువలన ధర్మార్థ కామములలోనేదియుఁ గలుగనేరదో, దానించేయరాదు; అయితే, ఏకమకమువలన ధర్మార్థ కామములు మూఁడును సిద్ధించునో. దానివశ్యము సేయవలయును; మఱియు, నేకమకమువలన, నర్థముగాని కామముగాని గలుగకధర్మము

ముమాత్రముగలుగునో, దానినించేయవలయును; అయితే అర్థ కామముల రెండిటనిమాత్రమునిచ్చుకర్తమునుమాత్రము సేయరాదు; ఎందువలననఁగా, అర్థము సమాత్రముగోరువానింజూచి, లోకంబుననందఱునునిందింతురు; అట్లు, కామమునుమాత్రమే యవలంబించియుండువాఁడులోకంబుననిందింతుండగుచున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

గురుశ్చ రాజాచ పితాచ వృద్ధః
క్రోధా తృహషాః ద్యదివాపి కామాత్
య ద్వ్యాదిశే తార్క మవేక్ష్య ధమకం
కస్తన్నకుర్యా దన్యశంసవృత్తిః. ౫౮

టిక|| గురుశ్చ = ఆచార్యుఁడును; రాజాచ = రాజును; పితాచ = తండ్రియును; వృద్ధః = ముదుసలియునగువాఁడు; క్రోధాత్ = కోపమువలనఁగాని; ప్రహర్షాత్ = సంతోషమువలనఁగాని; కామాత్ = ద్యదివాపి = కామము వలనఁగాని; యత్ = ఏ; కార్యం = పనిని; వ్యాదిశేత్ = ఆక్షాపించునో; అన్యశంసవృత్తిః = పాపిష్ఠవృత్తిలేనివాఁడు; కః = ఎవ్వఁడు; ధమకం = ధర్మకమును; అవేక్ష్య = చూచి; తత్ = ఆకార్యమును; న

కుర్యాత్ = చేయకుండునా; ఆచార్యుండును రాజును తండ్రియును వృద్ధుండును నగువాఁడు, కోపంబునంగాని సంతోషంబునంగాని కామంబునంగాని, యాక్షాపించి నప్పుడు, పాపిష్ఠుండుగాని వాఁడెవ్వండు, ధమకంబెఱింగి తండ్రియాక్షును శిరసా బహించి, యాకార్యంబును జేయకుండును? పాపిష్ఠుండు మాత్రము సేయఁడుగాని, ధార్మికులందఱునుం జేయుదురు. అని, తాత్పర్యము.

స వై న శక్నోయి పితుః ప్రతిక్షా

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యము

స ౨౧

మిమా మకతుకం సకలాం యథావత్
సవ్యవయో స్తాత గురు నికయోగే
దేవ్యాశ్చ భతాక సగతి స్స ధమకః ౫౯

టీక॥ సః (అహం) = అట్టినేను
("వై" అనునది పాదపూరణార్థము) ;
పితుః = తండ్రియొక్క; ఇమాం = ఈ ;
ప్రతిక్షాం = ప్రతి నను; సకలాం = అంత
ను; యథావత్ = సరిగా; అకతుకం =
చేయకుండుటకు; నశక్నోమి = చాలను.
తాత = నాయనా! ఆవయోః = మనకిద్ద
టికిని; నియోగే = ఆక్షాపించుటయందు;
సః = ఆదశరథుండు; గురుః = ఆచార్యు
డు, ప్రభుండనుట. దేవ్యాశ్చ = తల్లియ
గుకాసల్యకును; సః = ఆదశరథుండు; భ
తాక = పెనిమిటి. సః = ఆదశరథుండు;
గతిః = ప్రాప్త్యస్థానము; సః = అది, అ
ట్లుభతాకనే పొందియుండుటయనుట ;

ధమకః = ధమకము.
నేనట్లుపాపింపండఁగానుకావున ,
తండ్రియొక్కాపించిన కార్యము సంత
యుఁజక్కఁగాఁ జేయకుండఁచాలను;
నాకుమాత్రమెకాదు ; దశరథుండు ,
తండ్రికావున, నీకునునాకును, ఆక్షాపిం
పంగలవాఁడు; నాతల్లికొనశ్యకును బె
నిమిటికావున, నతనియొక్కచొప్పున న
డువవలసినదే; మఱియునతని విడువఁ
గూడదు; అట్లు , పెనిమిటినివడువకుం
డుట భార్యకుధర్మము; కావున, ఈవిడ ,
భతాకనువిడిచి . నావెంటరాఁగూడదు.
అని, తాత్పర్యము.

తస్మిన్ భున జీవతి ధమకరాజే
విశేషత స్వే పథి వతమానే
దేవీ మయా సాధక మితో పగచ్చేత్
కథంస్వి దన్యా విధవేవ నారీ. ౬౦

టీక॥ ధమకరాజే = ధమకమునకు
భ్రీఘవై నవాఁడును, ధమకమును చా
లించువాఁడుననుట; విశేషతః = ఎక్కు
తస్మిన్ = అపెనిమిటినివడువరథుండు

గా; స్వే = తనవైన; పథి = మార్గమునం
దు; వతమానే = ఉన్నవాఁడుననుట;
తస్మిన్ = అపెనిమిటినివడువరథుండు

శ్రీ మత్ పురాణము అమృతము. ౬౬

స ౨౧

దేవతానాం = బ్రహ్మయందుఁగానె; దే
వీ = పట్టపురాణియగుకొసల్య; కథం
స్వీత్-ఎట్లు; అన్యః=ఇతరయైన; వి
ధవా=దనిబోయినపెనిమిటిగల; నారీ
వ=స్త్రీయందుబోలె; మయాసార్థం =
నాతోఁగూడ; ఇతః=ఇచ్చటనుండి; అ
పగచ్ఛేత్=వెడలును?

అట్టిపెనిమిటి యగు దశరథమహా
రాజ, ధమంబుఁగాపాడుడు, బూ

ర్వరాజులకన్న నెక్కుగాస్వధమంబు
వపుకర్యాజ్యంబేలుడు బ్రహ్మయందు
గానె, పట్టపురాణియై యెప్పుడుండు
కొసల్య మఱియొక్కతె విధవ (స్త్రీ)
కొడుకు నాశ్రయించి పోవునట్లు,
నాతోఁగూడవసంబున నెట్లు రావచ్చు
ను? ఎంతమాత్రమునురాఁగూడదు. అ
నిరాముండు, అక్షణానితోఁ, బెప్పెను.
అని, రాత్పర్యము.

సా మానుమన్యస్వ వనం వ్రజంతం
కురువ్య న స్వస్త్యయనాని దేవి
యథా సమాప్తే పునరావ్రజేయం
యథా హి సత్యేన పున ర్యయాతి. ౬౧

టీక॥ దేవి = పట్టపురాణివగుకొస
ల్యా! సా(త్వం)=అట్టిదేవు; వనం=అడవి
నిగూర్చి; వ్రజంతం = పోవుచున్న;
మా=నన్ను; అనుమన్యస్వ = అనుమ
తింపుము. సత్యేన = సత్యముచేత,
ధమాముచేత ననుట; యయాతి=
యయాతి; పునః = మఱి; య
థాహి = ఎట్లు; తథా(అధ్యాచ్య
తము)=అట్లు; సమాప్తే=వ్రతముముగి
యఁగానె; యథా=ఎట్లు; పునః= మ
ఱి; అవ్రజేయం = వత్తునో; తథా(అ
ధ్యాచ్యతము)=అట్లు; నః = (ఏకవ
సూక్తముండు బహువచనము) నాకు;

స్వస్త్యయనాని= మంగళాశీర్వచనము
లను; కురువ్య=చేయుము.
పట్టపురాణివగు కొసల్యా! దశర
థుండుదేవించి యున్నపుడు నీవు నా
వెంటరాఁగూడదు; నేనడవికిఁబోవుటకు
సమ్మతించుము; దాహిత్రుండిచ్చిన పు
ణ్యబలంబున యయాతిమఱి స్వగం
బునొందినట్లు, నేనును, బదునాలుగు
సంవత్సరములు ముగియఁగానె, మ
ఱి సుఖంబుననిచ్చటికి వచ్చునట్లు, నా
కుమంగళాశీర్వచనంబుల నొసంగుము
అని, రాత్పర్యము.

యశో హ్యహం కేవలరాజ్యకారణం
 స్తృప్తృతః కతుక మలం మహాదయమ్
 అదీఘకారే నతు జీవి జీవితే
 వృణే వరా మద్య మహీ మధమతః. ౬౨

టీక॥ అహం = నేను; కేవలరాజ్యకారణం = వర్తమానమున; సహిం = భూ
 కారణం = వట్టిదొరతనమునకై; మిని; అద్య = ఇప్పుడు; అధమతః = అ
 మహాదయం = అధికమయిన ఫలముగ ధమకమువలన; నతువృణే = కోరనే
 ల; యశః = కీర్తిని; పృష్ఠతః = వెనుక కోరను.
 ను; కతుకం = చేయుటకు, ఉంచుటకు, నేను, ధమకంబు విడనాడి, వట్టిరా
 విడుచుటకునుట; నాలంహి = సమర్థుల జ్యమునకై, మహాఫలంబగు కీర్తిని వి
 డనుగానుగదా! జీవి = తల్లి! అదీఘక దువంజాలను; బ్రతుకునది స్వల్పకాల
 కారే = స్వల్పమయిన కాలముగల; జీ ము; దీనికై, యధమకంబవలంబించి,
 విలే = బ్రతుకునిమిత్తమై; లేక; జీవి తుచ్చంబగు భూమిని సంపాదించునాకి
 లే = ప్రాణము; అదీఘకారే = స్వల్ప వ్యయమేదు. అని, రాముండు; కాన్యతో
 మయిన కాలముగలదిగానుండఁగా; అ జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రసాదయ న్నరవృషభ స్స మాతరం
 పరాక్రమా జ్ఞ గమిషు రేవ దండకాః
 అథానుజం భృశ మనుశాస్త్ర దర్శనం
 చకార తాం హృది జనసిం ప్రదక్షిణమ్. ౬౩

టీక॥ నరవృషభః = పురుషోత్తముం మును; జిగమిషుః = పోచలించినవా
 డయిన; సః = అ రాముండు; మాతరం = డై; అథ = అటుపిమ్మట; అనుజం = త
 తల్లిని; ప్రసాదయక = ఊతించు మ్మండగులక్ష్మణుని; దశేనం = తన
 చు; పరాక్రమాజేవ = తనపరాక్రమ మతమును; భృశం = మిక్కిలి; అనుశా
 మువలననే; దండకాః = దండకారణ్య స్య = తేరియున్నదేసి; హృది = జన

శ్రీమద్రామానుజమాయాదాశాంధము. ౪౬

స ౨౨

స్వనందు; తాం=ఆ ; జననిం = తల్లి
నిగూచిక; ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షిణము
ను; చకార=చేసెను.

పురుషోత్తమండగునారామం, ౨
ట్లుతల్లి నూటించుచు, తానొంటరిగా
నే తన పరాక్రమంబు మాత్రమేసహ

యముగాఁగొని దండకారణ్యంబునకు
బోదలించి, తమ్మండగులత్తులునకునుద
సయభిప్రాయంబంతయుఁ జక్కఁగాఁడె
లియుఁజెప్పి, వనస్సులోఁ, దల్లికొసల్య
కుఁబ్రదక్షిణంబుచేసినట్లు, భావించె
ను. అనితాత్పర్యము,

ఇత్యాదే, శ్రీమద్రామానుజే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, ఏకవింశస్సర్గః.

ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యానంబగు, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకవింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

॥

ద్వా వింశస్సర్గః ప్రారంభః

అథ తం వ్యధయా దీనం సవిశేష మమషితమ్

శ్వసంత మివ నాగేంద్రం రోషవిష్కారిలేక్షణమ్. ౧

ఆసాద్య రామ స్సౌమిత్రిం సుహృదం భ్రాతరం ప్రియమ్

ఉవాచేదం సత్తైర్గణ ధారయన్ సత్వ మాత్మవాన్. ౨

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట ; ఆత్మ
శాన్=అధికమయినదైవ్యముగల; సః=
ఆ రామః=రాముడు; వ్యధయా=
దుఃఖముచేత; దీనం=దైన్యము నొంది
నవాడును; సవిశేషం= అతిశయము
తోఁగూడినట్లు; అమషితం= కోపము

నొందినవాడును; శ్వసంతం= నట్లు
పులుపుచున్న; నాగేంద్రమివ(స్థి
తం)=సర్వశ్రేష్ఠముంబోలే సున్నవా
డును; రోషవిష్కారిలేక్షణం=కోపము
చేతఁబెద్దవిగాఁజేయుబడిన కండ్లుగల
వాడును; సుహృదం= స్నేహితుండు

ను; భ్రాతరం = తమ్ముడును; ప్రియం = సంతోషకరుండునగు ; సౌమిత్రిం = లక్ష్మణుని; ఆసాద్య = దగ్గటి ; ధైర్యేణ = ధైర్యముచేత; సత్వం = మనోవికారమును; ధారయక్ = అణఁడుకొనుచు; ఇదం = ఈమాటను ; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత దుఃఖంబునొంది, దీనుండై, మిక్కిలియుఁగోపంబునొంది, సహలబం

బోలె నట్టూర్చులువుచ్చుచు, గోపంబునవిస్తరిల్లి యుండుకండ్లతో నున్నకాని, స్నేహితుండగువానిఁ, బ్రియుండగువానిఁ, దమ్మునిలక్ష్యణునిఁజూచి, రాముండు, ధైర్యకౌలికావృనధైర్యంబునమనోవికారముబయలుపడకుండనణఁచుకొని, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

నిగృహ్య రోషం శోకం చ ధైర్య మాశ్రిత్య కేవలమ్
అవమానం నిరస్యేమం గృహీత్వా హాషక ముత్తమమ్. ౩
ఉపక్లప్తం హి యత్కించి దభిషేకార్థే మద్య మే
సర్వం విసజాయ త్పీఠం కురు కార్యం నిరత్యయమ్. ౪

టీక॥ రోషం = కోపమును; శోకం = చ = దుఃఖమును; నిగృహ్య = విడిచి; ధైర్యం = కేవలం = ధైర్యమునుమాత్రము; ఆశ్రిత్య = ఆవలంబించి; ఇమం = ఈ; అవమానం = భంగమును; నిరస్య = విడిచి; ఉత్తమం = శ్రేష్ఠమయిన; హాషకం = సంతోషమును; గృహీత్వా = జేకొని; యత్కించిత్ = ఏదేది; అద్య = ఇప్పుడు; మే = నాయొక్క; అభిషేకార్థం = పట్టాభిషేకముకొఱకు; ఉపక్లప్తం హి = చేర్చబడియున్నరో; తత్ (అధ్యాహృతము) = దానిని; స

ర్వం = అంతను; పీఠం = శీఘ్రముగా; విసజాయ = విడువుము. నిరత్యయం = ఆలస్యములేనట్లుగా; కార్యం = పని; కురు = చేయుము.

సీవు, తండ్రిపైఁగోపంబును, “నాకిట్లు సంభవించినదిగదా” యని దుఃఖమునువిడిచి, ధైర్యంబువలంబించి, యారంభించిన యభిషేకమునిలదినజేయునువమానంబునుంబుననుండుక, యభిషేకంబుగ సంతోషంబునొంది, ఇప్పుడు నాపట్టాభిషేకముకొఱకై చేసినయెందునలంకారాదులనుశీఘ్రముగాచేసివేసి

భూమి; కాగు సేయకుము. అని, తాత్పర్యము.

సామిలే యోధిషేకాథే మమ సంభారసంభ్రమః
అభిషేకనివృత్త్యథే సాస్తు సంభారసంభ్రమః. x

టీక॥ సామిలే-లక్ష్మణుడా! మ	కొలకు; అస్తు-అగుగాక.
మ=నాయొక్క; అభిషేకాథే - ప	లక్ష్మణుడా! నా పట్టాభిషేకము
ట్టాభిషేకముకొలకు; సంభార సంభ్ర	నకై. పదార్థములంగూర్చుటయందు
మః = పదార్థములయందు దుత్సహ	నీకుం గల్గియుండు సుత్సహంబును,
ము; యః(అస్తి) = ఏదిగలదో; సః=	నాపట్టాభిషేకంబునిలిపి నాకవనవాస
అ; సంభారసంభ్రమః= పదార్థము	యోగ్యంబులగునారచీర మొదలగువాని
అయందుత్సహము; అభిషేకనివృత్త	నిసమకూర్చి నన్నవనంబునకు బంపుట
త్త్యథే = పట్టాభిషేకమునిలుపుట	యందుంచుము. అని, తాత్పర్యము.

యస్యా మదభిషేకాథే మానసం పరితప్యతే
మాతా మే సా యథాన స్యాత్ సవిశంకా తథా కరు. ౬

టీక॥ మదభిషేకాథే-నాపట్టా	ముందు, పదునాలుగు సంవత్సరములే
భిషేకమనెడు ప్రయోజనమునందు; య	కదా వనంబుననుండును ; అటుపిమ్మ
స్యాః=ఎవ్వతెయొక్క ; మానసం=	ట మఱల నిచ్చటికివచ్చునుగదా! పదు
మనస్సు; పరితప్యతే - పరితాపము	నాలుగుసంవత్సరములనఁగా నెంతో,
నొందుచున్నదో; సా=అట్టి; మే= నా	ఇట్లు చెప్పి, భయంబులేకుండునట్లు సే
యొక్క; మాతా=తల్లియగు కొనల్గు;	యుము. అని, తాత్పర్యము.
యథా=ఎట్లు; సవిశంకా= భయము	లేక; భూర్వాధము సమానము.
తోఁగూడినది; సస్యాత్ = కాకుండు	సా=అట్టి; మే=నాయొక్క; మాతా=
తో, తథా=అట్లు; కరు=చేయుము.	తల్లియగుకై కయి; యథా=ఎట్లు; సవి
నాపట్టాభిషేకమునిలిపినదేయనిప	శంకా=సందేహముతోఁగూడినది ; స
దికనుండున్ననాతల్లి కొనల్గుకు, "రా	స్యాత్=కాకుండునో; తథా=అట్లుగ

రు-చేయుము.

నాకుఁబట్టాభిషేకము గలుగు నే
మోయని పరితపించుచున్న నాతల్లికై
కేయికి; "రాముండులక్ష్మణునితో నా

లోచించుచున్నాడే ; వీగలిరుత్తురును
శేరిరాజ్యంబునకే పోయితింతురోయే
మో"యని, సందేహంబుగలుగకుండు
నట్లు సేయుము. అని, తాత్పర్యము.

తస్యా శృంకామయం దుఃఖం మహాతా మపి వోత్సహే
మనసి ప్రతి సంజాతం సామిత్రేహ ముపేక్షితుమ్. ౭

టీక॥ సామిత్రే=లక్ష్మణుడా ! అ
హం=నేను; తస్యా= ఆకౌసల్యయై
క్క-; మనసి=మనస్సునందు; ప్రతిసం
జాతం=పుట్టిన; శంకామయం=భయ
రూపమయిన; దుఃఖం= దుఃఖమును;
మహాతా=స్వల్పకాలమయినను;
ఉపేక్షితుం=ఉపేక్షించుటకు; నోత్స
హే=ఉత్సహింపను.

లక్ష్మణుడా! కౌసల్యమనంబునభ
యుబు మెంది దుఃఖించుచుండుటను నే
ను గొంచెముసేపైనను , ఉపేక్షించి

యొండఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.
లేక; తస్యా=ఆకై కేయియైక్క-;
మనసి ప్రతిసంజాతం; శంకామయం=
సందేహరూపమయిన; దుఃఖం. శేషము
సమానము.

లక్ష్మణుడా! అట్లు ఆకై కేయిమనం
బున నాయందుసందేహించి దుఃఖంబు
నొందుటను, నేనుగొంచెముసేపైనను ,
ఉపేక్షించియొండఁజాలను.

అని, తాత్పర్యము.

న బుద్ధిపూర్వం నాబుద్ధం స్మరామీహ కదాచన
మాత్యూడౌంవా పితౄర్వా హం కృత మల్పంచ విప్రియమ్. ౮

టీక॥ అహం=నేను; ఇహ= ఈలో
కమునందు; కదాచన=ఒకప్పుడును ;
మాత్యూడౌంవా=తల్లులకుఁగాని ; పి
తుర్వా=తండ్రికిఁగాని; అల్పంచ=కొం
చెమయినను; బుద్ధిపూర్వం=తెలివిముం

దుగలుగునట్లుగా, తెలిసియనుట; కృ
తం=చేయఁబడిన; విప్రియం= అపహ
రమును; నస్త్రరామి=స్త్రరింపను. అబ
ద్ధం=తెలివిలేకుండునట్లు; కృతం, విప్రి
యం (అధ్యాహృతము) = చేయఁ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౩

స ౨౦

దీనయపకారమును ; నస్తరామి (అ
ధ్యాపృతము)=స్తరింపను.

నేను, బుట్టినది మొదలొకప్పుడును,
దల్లులకుఁగాని తండ్రులకుఁగాని, తెలి

సికాని తెలియకకాని, కొంచెమైనను అ
పకారముచేసి యెఱుంగను.

అని, తాత్పర్యము.

సత్య స్సత్యాభిసంధత్స సత్యం సత్యపరాక్రమః

పరలోకభయా ద్భీతో నిభయోస్తు పితా మమ. ౯

టీక॥ సత్యః = సత్యము నెఱవేరినవాడను; సత్యాభిసంధత్స = సత్య
మయిన ప్రతిజ్ఞ గలవాడను; సత్యం =
ఎల్లప్పుడును; సత్యపరాక్రమః = వ్య
థాముకాని పరాక్రమంబు గలవాడు
ను; పరలోకభయాత్ = పరలోకభ
యంబువలన; భీతః = భయంబునొంది
నవాడునగు; మమ = నాయొక్క; పి
తా = తండ్రి; నిర్భయః = భయములేని
వాడు; అస్తు = అగుఁగాక.

నాతండ్రిచశరథుండు, ఎప్పటికినబద్ధ

మాడఁడు; చేసినప్రతిజ్ఞ తప్పినవాడు
కాదు; అమోఘంబగు పరాక్రమంబు
గలవాడు, గావున, నీ ఘోలోకంబున
నతనికెందునుభయంబులేదు; అయితే,
“యిప్పుడుచేసిన ప్రతిజ్ఞ తప్పనేమో
తప్పినట్టయినఁ బరలోకంబునఁగవ్వంబు
నొందవలయునే” అని, పరలోకంబువ
లనభయపడి యున్నాడు; అతండుని
ర్భయుండుకావలయును.

అని, తాత్పర్యము.

తస్యాపిహ భవే దస్మిన్ కర్తవ్య ప్రతిసంహృతే

సత్యం నేతి మనస్తాప స్తస్య తాప స్తపేచ్ఛ మామ్. ౧౦

టీక॥ అస్మిన్ = ఈ; కర్మణః = ప
ట్టాభిషేకకార్యము; అప్రతిసంహృతే =
నిలువఁబడినదికాఁగా; తస్యాపి = అదశ
రీతునకును; సత్యం = సత్యములేదు. ఇ
తి = అని; మనస్తాపః = మనస్సునఁబడితా

పము; భవేద్ధి = కలుగునుగాదా! తస్య =
అతనియొక్క; తాపః = పరితాపము;
మాం = నన్ను; తపేచ్ఛ = తపింపఁజే
యును.

ఇప్పుడు నాపట్టాభిషేకమును నిలు

౪౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము
స ౨౨

పకున్న పక్షమున అట్టి దశరథమహారాజు	స్తాపంబు గలుగుటను, నేవోర్వ
నకు, "నేనుగై కేయికి వరంబొసంగిన	జాలను.
మాటసత్యముకాలేదుగదా!" అని, మ	అని, తాత్పర్యము.
నస్తాపముగలుగును; అతనికి మన	

అభిషేకవిధానంతు తస్మా త్సంహృత్య లక్ష్యణ
అన్యగే వాహ మిచ్ఛామి వనం గంతు మితేవునః. ౧౧

టీక॥ లక్ష్యణ = లక్ష్యణుడా! తస్మా	చున్నాను.
త్ = అందువలన; అహం = నేను; అభి	లక్ష్యణుడా! అందువలన నే, పట్టా
షేకవిధానం = పట్టాభిషేక కార్యము	భిషేక కార్యమునంతయు విడిచి, యిప్పు
ను; సంహృత్య తు = విడిచియే; అన్య	డె, యిచ్చటనుండియెవనంబునకుఁబో
గేవ = వెంటనే; ఇతేవునః = ఇచ్చట	గోరుచున్నాను.
నుండియే; వనం = అడవినిగూచి; గం	అని, తాత్పర్యము.
తుం = పోవుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరు	

మమ ప్రవాజనా దద్య కృతకృత్యా సృపాత్తజా
సుతం భరత మవ్యగ్ర మభిషేచయితా తతః. ౧౨

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సృపా	కించుకొనఁగలదు.
త్తజా = రాచకొమార్తెయగు కై	ఇట్లు నేనువనంబునకుఁ బోయినపిద
కేయి; అద్య = ఇప్పుడు; మమ = నా	ప, రాచకొమార్తెయగు కైకేయి,
యొక్క; ప్రవాజనాత్ = అడవికిఁబో	కృతాథకాయయి, సంతోషంబునఁ, ద
వుటవలన; కృతకృత్యా = నెఱవేఱినప్ర	నకొడుకుభరతునకునిర్విఘ్నంబుగాఁ బ
యోజనముగలదై; సుతం = కొడుకై	ట్టాభిషేకంబు, చేసికొనఁగలదు.
న; భరతం = భరతుని; అవ్యగ్రం = కలః	అని, తాత్పర్యము.
తేనట్లుగా; అభిషేచయితా = అభిషే	

మయి చీరాజినధరే జటామండలధారిణి

గ తేరణ్యంబ కై కేయ్య భవిష్యతి మనస్సుఖమ్. ౧౩

<p>టీక॥ మయి=నేను; చీరాజినధరే= నారచీరలు గృహజినంబు నారచీరలను గృహజినంబును దాల్చిన వాడనై; జటామండలధారిణి=జడల యొక్క-సమూహమును ధరించినవాడనై; అరణ్యం=అడవిని; గతేజ-పోయినవాడనుగాక; కై కేయ్య=కై కేయివలయును.</p>	<p>నేను నారచీరలు గృహజినంబు నుగట్టుకొనిజడలం దాల్చి యడవికిఁ బోయినపిమ్మట, కై కేయిమనంబున కు సంతోషంబుగలుగును; అంతవఱకు గలుగదు; కావున, శీఘ్రముగాఁ బోవలయును.</p>
<p>యికి; మనస్సుఖం = మనస్సంతోషము; భవిష్యతి=కాగలదు.</p>	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

బుద్ధిః ప్రణీతా యేనేయం మనశ్చ సుసమాహితమ్
తంతు నాహామి సంక్లేష్టం ప్రవ్రజిష్యామి మచిరత్. ౧౪

<p>టీక॥ యేన=ఎవ్వనిచేత; ఇయం=ఈ; బుద్ధిః=తలంపు; ప్రణీతా=చేయబడినదో; మనశ్చ=మనసును; సుసమాహితం=మిక్కిలియుస్థిరముగాఁజేయబడినదో; తంతు = అట్టితండ్రని మాత్రము; సంక్లేష్టం=దుఃఖపలుకుటకు; నాహామి=తగను. ప్రవ్రజిష్యామి=అడవికిఁబోయెదను. చిరం=బహుకాలము, ఆలస్యమనుట; మా = కూడదు.</p>	<p>ఎవ్వఁడు, సత్యపరిపాలనార్థమయి, “రాముండువనంబునకుఁబోవలయును” అని, తలంచి, యట్లు, అతికష్టంబున, మనసును స్థిరముగాఁ జేసికొని యున్నాఁడో, అట్టి నాతంద్రీ దశరథమహారాజు దుఃఖించునట్లు చేయఁ గూడదు; నేనుశీఘ్రముగా నడవికిఁ బోయెదను; జాగు సేయఁగూడదు.</p>
	<p>అని, తాత్పర్యము.</p>

కృతాంతస్త్వేహ సామిత్రే ద్రవ్వన్యో మత్ప్రవాసనే
రాజ్యస్యచ విరణాస్య త్తనరేవ నివర్తనే. ౧౫

టీక॥ సామిత్రే=లక్ష్యముగా! మత్ప్రవాసనే = నాయొక్క-యడవికిఁబం

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

శ. ౨౨

<p>పుటయందును; వితీరాస్య=ఇయ్యబడి న ; రాజ్యస్య=దొరతనముయొక్క ; పునరేవ=మఱలను; నివర్త=నేచ=నిలు పుటయందును ; కృతాంతస్తేవ=దై వమే ; కారణం(అధ్యాహృతము) = కారణముగా ; ద్రవ్యవ్యః = చూడఁబ డవలసినది.</p>	<p>లక్ష్మణుడా! నన్ను వనంబునకుఁబం పుటయందును, నాకిచ్చిన రాజ్యమునా కులభ్యముగా కుండుటయందును, కై యికారణముకాదు; ఇవన్నియు దైవ మువలననే సంభవించినవని యెఱుంగు ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కైకేయ్యః ప్రతిపత్తిహిక కథం స్యాన్తమ పీడనే
యది భావో న దైవోయం కృతాంతవిహితో భవేత్. ౧౬

<p>టీక॥ దైవః=దేవీసంబంధి యయి న, తల్లియగుకైకేయిదైనయనుట; అ యం=ఈ; భావః= అభిప్రాయము; కృతాంతవిహితః=దైవముచే జేయు బడినది; నభవేద్దృశి= కాకుండునేని; కైకేయ్యః=కైకేయికి; మమ = నా యొక్క; పీడనే=చాధించుటయందు; ప్రతిపత్తిః=బుద్ధి; కథం=ఎట్లు; స్యాన్త మ=కలుగును?</p>	<p>ఇప్పుడు తెల్లియగు కైకేయికిం గ ల్లిన యాయభిప్రాయము , దైవము చే గలిగినది కాదని , నాయుండె ప్పుడును మిక్కిలియు వాత్సల్యముగలి గియుండునట్టి కైకేయికి, నన్నుచాధిం పవలయుననుబుద్ధియెట్లు కలుగును? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

జానాసివా యథా సౌమ్య న మాతృషు మమాంతరమ్
ఘాతపూర్వం విశేషోవా తస్యా మయి సుతేపివా. ౧౭

<p>టీక॥ సౌమ్య = తిన్ననివాడవగుల త్మణుడా!మమ=నాకు; మాతృషు = తల్లులయందు; అంతరం=భేదము; య థా=ఎట్లు; ఘాతపూర్వం= ముందుగ లిగినది; న=కాదో; తస్యా= ఆకైకే</p>	<p>యికి;మయి= నాయందుఁ గాని; మతేపి వా=కొడుకుభరతునియందు గాని;విశే షోవా=భేదముగాని; యథా(అధ్యా హృతము)=ఎట్లు; ఘాతపూర్వం(అ ధ్యాహృతము)= ముందుగలిగినదిగా</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౭౭

స ౨౨

దోఃతథా (అధ్యాహ్నము) = అట్లు; దనకొడుకుభరతుని యందును నాయం
కానాసిహి = ఎటుంగుదువుగదా!
తన్ననివాడవగులత్తుణ్ణుడా! ఇదివజ
కెప్పుడును, నేను, దట్లుల నందఱును, ఎం
తమాప్రము “కన్ననిల్లి చవళిల్లి” అ
నిభేదముంచక, సమానముగాఁ జూచు
కొనుచుండుటయు, అట్లుకై కేయికిని,

దను, భేదములేక సమానముగాఁ బ్రే
మముగల్గియుండుటయు, కీకుఁ డెరిసి
యున్నదిగదా! అట్లుండ నప్పుడు, దై
వ ప్రేరణములేకుండునని, అట్టికై కే
యి కీట్టిబుద్ధియేలగల్గును?
అని, తాత్పర్యము.

సోఽభిషేక నివృత్త్యధౌః ప్రవాసాధౌశ్చ దుర్వజైః

ఉక్తై ర్వాక్యై రహం తస్యా నాన్యద్దై వా త్సమర్థయే. ౧౮

టీక|| సః = అట్టి; అహం = నేను; త
స్యాః = ఆకై కేయియొక్క; అభిషేక
నివృత్త్యధౌః = పట్టాభిషేకమునలుపు
టయొనయోజనము గాఁగలవీయును;
ప్రవాసాధౌశ్చ = వనంబునకుఁబంపుట
యొనయోజనము గాఁగలవీయును; దు
ర్వజైః = చెప్పు గూడనివీయును; ఉ
క్తైః = భయంకరములునగు; వా
క్యైః = మాటలచేత; దైవాత్ = దైవ
మునకన్న; అన్యత్ = ఇతరమును; కార
ణం (అధ్యాహ్నకము) = కారణమును
గా; ససమర్థయే = నిశ్చయింపను.

నేను, అట్లు, మొదటనుండియాచిడ
నాయుండతవాత్సల్యంబు గల్గియుండుట

ననుభవించి యన్నవాడను, గావున,
అట్టికై కేయి, యిప్పుడు, నన్నుఁజూచి,
పట్టాభిషేకమును విడిచి యరణ్యంబున
కుఁబొమ్మని, చెప్పరాని భయంకరవా
క్యంబులాడటచే, దైవంబు దక్కఁజుట
యేదియుఁ గారణముగా నిశ్చయింపన
వకాశములేదు; కై కేయి స్వభావంబె
కారణమయినచో, నింతకుమున్నుఁజూ
కాలముగా నామెకు నాయుండంగల్గి
యుండు వాత్సల్యాతిశయంబు పోవుట
కుఁగారణముగానరాదు; కావున, దైవ
మేయిట్లు సంభవింపఁజేసినది; అట్లుగు
టంజేసి, కై కేయినిఁదింపవలదు.
అని, తాత్పర్యము.

కథం ప్రకృతిసంభవన్ రామతత తథా గుణా

బూయా త్సప్రాకృతే వ స్త్రీ మత్పదాం భర్తృసన్నిభానా

<p>టీక॥ రాజపుత్ర=రాచకొమారే యొద్దనెట్లు నడుచుకొన వలయునో యను; తథాగుణా=అట్టిగుణంబులు యామర్యాదం దెలిసి యట్లే యాచరించునది; మఱియు, నామీద సతివాత్సల్యంబుగలది; అట్టికై కయి, తనస్వభావంబుతోనేయుండునని, మునుపటియుట్లు; ప్రాకృతా=తక్కువయినదగు; దుష్కలంబునంబుట్టి దుస్వభావంబులుగల్గి దుష్టయయి యుండునట్టి యనుట; స్త్రీవ=స్త్రీయుంటోలె; భర్తృసన్నిభా=పెనుమిటిసమీపమునందు; మత్పదాం = నాకుకాధగల్గించునట్టివాతను; బూయాత్=చెప్పును.</p> <p>కై కయి రాచకొమారే సద్గుణంబులుగలదియుం గావున, పెనుమిటి</p>	<p>యొద్దనెట్లు నడుచుకొన వలయునో యామర్యాదం దెలిసి యట్లే యాచరించునది; మఱియు, నామీద సతివాత్సల్యంబుగలది; అట్టికై కయి, తనస్వభావంబుతోనేయుండునని, మునుపటియుట్లు; గౌరవంబునుకాటంపక, నాయందు వాత్సల్యంబుంజూపక, ముద్రస్త్రీయుంటోలె, పెనుమిటియొద్దనెట్లును భయంబునుడిచి, తనకును పెనుమిటికిని మిక్కిలియుం బ్రయుండనై యున్న నాకు వీడగలిగించు నిట్టి దుర్వాక్యంబులుచెప్పువా? ఎంతమాత్రముచెప్పుదు; కావున, దైవబలంబుననే, యాచిదస్య భావంబుభేదిల్లినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

య దచింత్యంతు తద్దైవం భూతేష్వపి న హన్యతే
వ్యక్తం మయిచ తస్యాంచ పతితోవా విపర్యయః. ౨౦

<p>టీక॥ అచింత్యం=ఎన్నరాని, ఎన్నరానిమహిమగలయనుట; దైవం=దైవము; యత్(అస్తి)=ఏదిగలదో; తత్=అదైవము; భూతేష్వపి=సమస్త ప్రాణులందును; నహన్యతే=కొట్టుపడదు. వ్యక్తం=స్పష్టము. మయిచ=నాయందును; తస్యాంచ=అకై కయి యందును; విపర్యయః=భేదము; పతి</p>	<p>తోహి=పడినదిగదా! దైవంబుమహిమములెక్కింప నలవిగాదు; సమస్త భూతంబులయందును దానికెదురులేదు; ఇందుసందియములేదు; ఇప్పుడు అందఱునుజేరియన్నివిధంబుల నాలోచించి నిష్కంపించిన నానట్టాభిషేకమునిఁదినది; అట్లునాయందతివాత్సల్యంబు గల్గి యుండినకై</p>
---	--

శ్రీమద్రామానుజమూలయోగ్యకాండము. ౪౪

స ౨౨

యెన్నభావంబు విడిరితందై నది గరులేడగుట సత్యము.
దా! కావున, దైవంబున కెందును ఎదు అని, తాత్పర్యము.

కళ్ళిదైవేన సామితే యోధు ముత్సహతే పుమా-
యస్య న గ్రహణం కించి తే-మకాణో న్యత్ర దృశ్యతే. ౨౧

టీక॥ సామితే=లక్ష్యణుడా! య
స్య=ఏదైవముయొక్క; గ్రహణం=తె
లియుటకుఁ గారణము; కమకాణం=కా
ర్యమునకేన్న; అన్యత్ర=ఇతరమనందు;
కించిత్ = కొంచెమైనను; సదృశ్యతే=
చూడఁబడదో; తేన (లభ్యాహృత
ము)=అట్టి; దైవేన=దైవముతో; యో
ధ్యం=పోరుటకు; కళ్ళితే = ఏ; పు
మా=పురుషుడు; తుత్సహతే = ప్ర
యత్నించును?

లక్ష్యణుడా! “ఆదైవంబున్నదను
టకేమిసాధకము? ఉన్నదిపో; పురుష
ప్రయత్నముచేత, దాని నేనివారింపఁ
గూడదు?” అనియడుగుదువు కాబో
లు; మనకుదైవమనునది యగపడకున్న
ను, దాని కార్యముచేత, నదియున్న
దనియనుమానించుచున్నాము; మనము
కాలశ్రద్ధాశ్రమంబులతోఁ జేసినపనుల
తోఁగొన్నిసఫలములుకావు; అందుమన
లేదియు గారణముకనుపట్టదు; కొన్ని
యెంతమాత్రమును శ్రద్ధగాని శ్రమము

గానిలేనిదే, యధికఫలము లగుచున్న
వి; అట్లుగుటకుందగుసాధనసంపత్తియు
మనకుఁగనుపట్టదు; ఈరెంటికిని గారణ
మేదైవమనఁబడును; కారణము లేనిదే
కార్యముగలుగదు; కావున, శ్రమంబుచే
సినను ఫలింపకపోవుటయుఁ దగినశ్రమం
బులేనిదే యధికఫలంబగుటయును గార
ణముగలవగుచున్నవి; అయితేపైరెండు
కార్యములును దైవమునకన్న నితరమగు
కారణముగలదికాదని తెలియవచ్చుచు
న్నది; కాబట్టి, పైరెండుకార్యములకు
ను, దైవమేకారణము; దైవములేనిదే
పైరెంటికిని గారణమెట్లగును? కావునదై
వమనునదియొకటియున్నదనియనుమా
నప్రమాణముచే సిద్ధించుచున్నది; అట్టి
దైవముకార్యము నేయువానికిఁగంటిక
గపడదు; నప్పుడదియనుకూలమోప్రతి
కూలముగనున్నదోయను సంగతియుఁ
దెలియనేరదు; భవిష్యత్సంగతియెవ్వని
కిఁదెలియును? కార్యము చేసినప్పుడు
మాత్రము, తనుకుదైవము ప్రతికూల

౪౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స ౨౨

జ

ముగనుండినదనియెఱుంగును; అప్పుడు	దుగావున, ననుమానమువలనవస్తువు
అజైవమునకేమిప్రతికారముసేయనగు	మాత్రముతెలిసియు, బురుషుండెను
ను? కార్యముచెడివోవుటకుమున్ను, అ	యెఱుంగలండు? కావునజైవకార్యంబనుభ
దిప్రతిహాలముగనున్నదనితెలిసినంగదా	విపవలసినచేకానిదానికిఁ బ్రతికారం
దానికిఁబ్రతికారముసేయవచ్చును; మ	బులేదు. అని, తాత్పర్యము.
ఱియు, నదియెప్పటికిని గంటికగపడ	

సుఖదుఃఖే భయక్రోధా లాభాలాభౌ భవాభవా

యచ్చకించి త్రధాఘాతం నను దైవస్య కమః తత్. ౨౨

టీక॥ నను=ఓయి ! సుఖదుఃఖే =	తము)=అంతయు; దైవస్య= దైవము
సుఖమునుదుఃఖమును; భయక్రోధా =	యొక్క; కమః=కార్యము.
భయమునుగోపమును; లాభాలాభౌ =	సుఖము, దుఃఖము, కాంతి , కోప
లాభంబునులాభంబులేమియును ; భ	ము, లాభము, అలాభము, పుట్టుక, నా
వాభవౌ = పుట్టుకయునునాశమును ;	శము, ఇవి మొదలుగఁ గారణమగపడ
త్రధాఘాతం=అట్టిది; యత్కించిచ్చ=	నికార్యములన్నియు, దైవకార్యములే.
ఏచేదో; తత్ = అది; పర్వం(అధ్యాత్మ)	అని, తాత్పర్యము.

ఋషయో వ్యగ్రతపసో దైవే నాభిప్ర పీతితాః

ఉత్సృజ్య నియమాం స్తీవ్రాణ భిశ్శ్యంతే కామమన్యుభిః. ౨౩

టీక॥ ఉగ్రతపసః=భయంకరమగు	దేవ; భిశ్శ్యంతే = త్రోయఁబడు చు
తపసుగల; ఋషయోపి=ఋషులును ;	న్నారు.
దైవేన = దైవముచేత ; అభిప్రపీడి	భయంకరంబుగాఁదపస్సు సేయుచు
తాః=మిక్కిలియుం బీడింపఁ బడినవా	నిందాదులనుం గూడ సరకు సేయుటం
రరై; తీవ్రాణ=తీక్ష్ణములయిన; నియ	దు విశ్వాదుిత్రాది ఋషులును , దైవ
మాణ్=వ్రతంబులను; ఉత్సృజ్య= విడి	బలంబునం బీడితురై, తామవలం బిం
చి; కామమన్యుభిః = కామక్రోధముల	చినతీక్ష్ణవ్రతంబులంబరిత్యకించి, కామ

శ్రీమద్రామాయణమాలయోగ్యతాపదము. ౪౦

స ౨౨

కోభంబులకు లోబడి , తపస్సులం | అని, తాత్పర్యము.
బోగొట్టకొనుచున్నారు,

అసంకల్పిత మేవేహయ దకస్తా త్ప్రవతే |
నివత్యా రంభ మారబ్ధం నను దైవస్య కమ తత్. ౨౪

టీక|| ఇహేవ=ఈలోకమునందే; ఆ | ఈలోకంబునందు , బహు ప్రయ
రబ్ధం=ఆరంభింపబడిన; ఆరంభం=ప | త్నంబున నారంభించిన కార్యమునునిలి
నిని; వివశ్యా=నిలిపి; అసంకల్పితం = | పి, యంతకుమునుపు మనంబులోనుం
తలంపబడని; యత్=ఏకార్యము; అ | డదలంపనికార్యము మఱియొకటి త
కస్తాత్=తటాలున; ప్రవతే=ప్రవ | టాలున సంభవించుచున్నదే; అది, దై
విండునో; తత్=అది; దైవస్య=దైవ | వకార్యమే. అని, తాత్పర్యము.
ముయొక్క; కమనసు=కార్యమే.

ఏతయా తత్త్వయా బుద్ధ్యా సంస్తభ్యాత్తాన మాత్తనా
వ్యాహతే పృథిషేకే మే పరితాపో న విద్యతే. ౨౫

టీక|| తత్త్వయా=యథార్థము | తే=లేదు.
యిన; ఏతయా=ఈ ; బుద్ధ్యా=తలం | యథార్థమయినయీన్ద్రాయంబు
పుచేత; ఆత్మనా=నాచేతనే ; ఆత్మా | చే నాకునేనేమనసును నిగ్రహించుకొ
నం=మనసును ; సంస్తభ్యా=నిగ్రహిం | ని, యున్నాను ; కావున, నాకు , బ
చుకొని; స్థితస్య(అధ్యాపృతము)=ఉ | ట్టాభిషేకమునిల్చిపోయినను , బరితా
న్నట్టి; మే=నాకు ; అభిషేకే=పట్టా | పముగలుగకున్నది.
భిషేకము ; వ్యాహతేపి=కొట్టబడిన | అని, తాత్పర్యము.
ను; పరితాపో=అనుతాపము; నవిద్య

తస్మా దపరితాపస్సంస్తవ మప్యనుధాయ మామ్
ప్రతిసంహరయ షీప్ర మాభిషేచనీకిం క్రియామ్. ౨౬

టిక॥ తస్మాత్ = అందువలన ; త్వమును; ప్రతిసంహరణ = నిలుపుము,
మపి = నీవును; మాం = నన్ను ; అనువి అట్లు, నీవును నావలెనే, దేవత క్రింబ
ధాయ = అనుసరించి ; అపరితాప ర్యాలాచించి, పరితాపంబుఁడిచి, యి
స్స = పరితాపములేనివాడవై ; షిష్టదు నాపట్టాభిషేకమునకై నేయు
ప్రం = శీఘ్రముగా; ఆభిషేచనకీం = అభిచుండుకార్యములను నిలుపుము.
షేకసంబంధియగు ; క్రియాం = కార్య అని, తాత్పర్యము.

ఏభిరేవ ఘటై స్సర్వై రభిషేచనసంభృతైః
మమ లక్ష్మణ తాపస్యే వ్రతస్నానం భవిష్యతి. ౨౭

టిక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుడా ! అతి = కార్యలదు.
భిషేచనసంభృతైః = పట్టాభిషేకము లక్ష్మణుడా! ఇప్పుడు, పట్టాభిషే
కొఱకు సంపాదించఁబడిన ; సర్వైః = కమునకై తెచ్చియున్నారే, ఈమంగళక
సమస్తములయిన; ఏభిః = ఈ; ఘటైరే లశంబులందలిజలంబంతయు నాపట్టాభి
వ = కలశములచేతనే, కలశములయిం షేకంబునకు పయోగింపకున్న నేమి? నే
దలిజలములచేతనేయనుట ; మమ = నా నుదాపనవ్రతంబవలంబించుటకై చేయ
కు ; తాపస్యే = తాపసునకుయోగ్యమ వలసినసంకల్పస్నానంబున కుపయోగ
యినకర్మమునందు ; వ్రతస్నానం = పడునుగాక.
వ్రతముకొఱకైనస్నానము ; భవిష్య అని, తాత్పర్యము.

అథవా కిం మమైతేన రాజద్రవ్యమతేన తు
("రాజ్యద్రవ్య మయేనతు" ఇతిపాఠాంతరం)
ఉద్భృతం మే స్వయం తోయం వ్రతాదేశం కరిష్యతి. ౨౮

టిక॥ అథవా = అటుగాదేని; రాజద్ర (పాఠాంతరపక్షమందు) రాజ్యద్రవ్యమ
వ్యమతేనతు = రాజద్రవ్యమని యెన్ను యేనతు = రాజ్య నిమిత్తములయిన ద్ర
బడినట్టి; ఏతేనతు = ఈజలముచేతను; వ్యములప్రచురముగాఁగల; ఏతేన, మ
మమ = నాకు; కిం = ఏమిప్రయోజనము? మ, కిం = ఈజలముచేత, నాకు, ఏమిప్ర

యోజనము? స్వయం=నాచేతనే ; ఉ హించునుగాఁబోలు ; ఇదిరాజద్రవ్య
ద్భృతం=చేదఁబడిన ; తోయం= జ ము; మజీరాజ్యమునకుప యుక్తముల
లము; మే=నాకు; వ్రతాశేషం=వ్రతసి గుద్రవ్యములతోఁ గూడియున్నది; ఇట్టి
యమమును; కరివ్యతి=చేయఁగలదు. జలమునాకేల? నేనేచేఁడుకొనియాజల
ఒకవేళ , నీజలముతో స్నానముచే ములోవ్రతస్నానముచేసెదను.
యుదునేని కైకేయి మఱియు సందే అని,తాత్పర్యము.

మాచ లక్ష్మణ సంతాపం కాషీ లఁఁడ్వై వీపర్యమే
రాజ్యంవా వనవాసోవా వనవాసో మహూదయః. ౨౯

టీక॥ లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా! త్వం నిశ్చపుతాపముపడవలదు; రాజ్యంబు
(అధ్యాత్మతము) చ = నీవు ; ల నఁబ్రజాపాలనాది ధర్మకములుగలుగు
త్వై=రాజ్యలక్ష్మీయొక్క; విపర్య ను; వనవాసంబునఁ దపస్సు మొదలగు
యే=భేదిల్లుటఁగిమి త్రమై; సంతాపం= నవిగలుగును; కావున, రెండును సమాన
పరితాపమున ; మాకాషీఁ = చే ములే; అయితే, విచారింపఁగామాత్ర
యకుము. రాజ్యంవా, దొంగతనముగాని; ము, రాజ్యంబుననుండుప్రజలకృత్యాకృ
వనవాసోవా=అడవినుండుటగాని; తు త్యనుభదుఃఖచింతలేమింజేసి,పితృవచన
ల్యః (అధ్యాత్మతము)= సమానము. పరిపాలనధర్మకంబిదికంబుగా నుండు
వనవాసః = అడవినుండుటయే ; మ టంజేసియు, వనవాసంబెఱుధికము.
హూదయః=ఆధికఫలముగలది. అని,తాత్పర్యము.

న లక్ష్మణాస్త్విక్ ఖలు కర్మక విఘ్న
మాతా యవీనుస్యశతకృతయా
దైవాభిషన్నా హీ వద త్యనిష్ఠం
జానాసి దైవంచ తథాప్రభావమ్. ౩౦

టీక॥లక్ష్మణ=లక్ష్మణుఁడా!అస్త్విక్=ఈ;కర్మక విఘ్న=కార్యనాశమునందు;

౪౪౪ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౩

యవీయసీ=చిన్నదైన; మాతా=తల్లి సీ=ఎటుంగుదువు.
యగుకై కేయి; కారణం (అధ్యాహృతము) = కారణముగా; నాటిశంక లక్ష్మణుడా! దైవప్రభావంబు నీకి
నీయాఖిలు=సందేహింపదగినదిగాదు పృథు తెలిసియేయున్నదిగా ! అట్టి
గదా! సా (అధ్యాహృతము)=అకై దైవము ప్రేరించుట చేతం గై కేయియా
కేయి; దైవాభిషన్నాహి; దైవముచేనా ప్రకారంబు ప్రియవతలం బలుకుచు
వేశంపబడినదైయే; అనిష్టం, అపియవా న్నుచికాని చేటుకాదు; కావున నిప్పుడు
తకను; వదలి=చెప్పుచున్నది. దైవం= పట్టాభిషేకంబునకుం గై కేయి విఘ్నం
దైవమును ; తథాప్రభావంచ = అ బుచేసిన దనితలంపవలదు. విఘ్నముచే
ట్టిప్రభావంబుగలదానిగాను; జానా నినదిదైవమే. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ద్వావింశస్సర్గః.
ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ, ద్వావింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

అ

శ్రయోవింశస్సర్గః పారంభః.

ఇతి బ్రువతి రామేతు లక్ష్మణోఽశ్వశ్చరాముహూః
శ్రుత్వా మధ్యం జగామేవ మనసా దుఃఖహర్షయోః ౧

టీక|| రామే = రాముడు; ఇతి= వాడై; శ్రుత్వా=విని; మనసా=మన
ఇట్లు; బ్రువతి= చెప్పుచుండగానే; సుచేత; దుఃఖహర్షయోః= దుఃఖము
లక్ష్మణో=లక్ష్మణుడు; ముహూః=పలు సమయసంతోషమునకును; మధ్యం= న
మాటు; అశ్వశ్చరా = వంగినతలగల దుమను; జగామేవ = పొందినట్లుం

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౮౫

స ౨౩

డెను.

రాముండిట్లు చెప్పచుండఁగా, ల
త్తుణుండు, మాటిమాటికే చలవంచు
కొనుచు, సంతయునిని, తనయన్నరా

ముండు, మిక్కిలియు ధర్మబుద్ధిగల
వాడని సంతోషంబును రాజ్యంబువిడు
చుననిదుఃఖింబును, ఆరెఱిసిం, బొంది
నట్లుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తదాతు బద్ధావృక్కుటం భ్రూవోర్మధ్యే సరపఃః
నిశశ్వాస మహాసర్పి చిలస్థ ఇవ రోషితః. ౨

టీక॥ సరపఃః=పురుషశ్రేష్ఠుండ
గులత్తుణుండు; తదాతు= అప్పుడు;
భ్రూవోః = కనుబొమ్మలయొక్క; మ
ధ్యే=నడుమనందు; వృక్కుటం= బొ
మముడిని; బద్ధావ= కట్టి; రోషితః=
కోపమునొందిన; చిలస్థః=రంభింబున
నున్న; మహాసర్పి ఇవ=గొప్పసర్పముం

బోలె; నిశశ్వాస=నిట్టూర్పుపడినెను.
పురుషశ్రేష్ఠుండగు లత్తుణుండు ,
అంతఁ, గోపంబునబొమముడికేరంబై
కనువట్టఁ, గుడితంబై సచిలస్థంబగుమహా
సర్పంబునొలె, నిట్టూర్పులుపుచ్చెను.
అని, తాత్పర్యము.

తస్య దుష్ప్రతివీక్షం త ద్భృక్కుటీనహితం తదా
బభౌ త్రుఢస్య సింహస్య ముఖస్య సదృశం మఖమ్. ౩

టీక. తదా=అప్పుడు; తస్య = ఆల
త్తుణునియొక్క; దుష్ప్రతివీక్షం=చూ
డఁ గూడనిదియును; భృక్కుటీ సహి
తం=బొమముడితోఁగూడినదియునగు;
ముఖం=ముఖము; త్రుఢస్య=కోపించిన;
సింహస్య= సింహముయొక్క; ముఖ
స్య=ముగమునకు; సదృశం = సరియ

యి; బభౌ=ప్రకాశించినది.
అప్పుడు, భయంకరింబగుబొమము
డిగల్గి చూపరులవభయంబుగల్పించుచు
చున్న, యాలత్తుణునిముఖంబు, కపితం
బై ససింహముముఖంబుతో సరియై, చూ
పట్టుచుండినది.
అని, తాత్పర్యము.

అగ్రహస్తు విధూన్వంస్తు హస్తీ హస్తమివా త్తనః

తిర్య గూర్వం శరీరేద పాతయిత్వా శిరోధరామ్. ౪

అగ్రాక్షౌ వీక్షమాణస్త తిర్యగ్భ్రాతర మబ్రవీత్

టీక॥ సం(అధ్యాపృతము) = అల తిర్యక్ = అడ్డముగా; వీక్షమాణః = త్తఱుండు; హస్తీ = ఏనుంగు; హస్త మాచుచు ("తు" అనునదిపాదపూర మివ=తొండమునుంబోలె; అన్నసం= తాళము); భ్రాతరం= అన్నయగూ తనయొక్క; అగ్రహస్తం= కొనచేతి ర్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను. ని; విధూన్వృత్ = విడిచించుచు; ("తు" అలక్ష్యఱుండు, కోపంబున, గొన అనునది పాదపూరతాళము) శరీ చేతినివిడిచి, మెడను ముందుకువెను రే=దేహంబునందు; తిర్యక్ = అడ్డము కకుఁగ్రిందికిఁగిప్పి, కడకంట నడ్డము గను; ఊర్వం=మైకిని; శిరోధరాం= గాఁజూచుచు, అన్నయగూరాముఁతో మెడను; పాతయిత్వాచ= పడునట్లు నిట్లుచెప్పెను. చేసియు; అగ్రాక్షౌ=కొనకంటచేత; అని, తాత్పర్యము.

అస్థానే సంభ్రామో యస్య జాలో వై సుమహా నయమ్. ౫

ధమదోషప్రసంగేన లోకస్యా నతిశంకయా

టీక॥ యస్య = (తచ్ఛబ్దార్థమందు వేగిరపాటు; అస్థానే = యుక్తము యచ్ఛబ్దముప్రయోగింపఁబడినది) అట్టి కాదు. నీకు; ధమదోషప్రసంగేన = ధమ సీఘ్రమస్తోతులం దెఱిసివఁడవు; హనియొక్క ప్రసక్తిచేతను ; లోక అట్టివచ్చు; "పశ్యవచనపరిపాలనధమం స్య = లోకమునకు; అనతిశంకయా = బుచెడు"ననియు "నేనుధమంబునాచ సందేహము లేకుండుటచేతను, సందే రింపకుండునని, లోకులు ధమంబు హములేకుండుటకొఱకునుట; జాతః = నువిడుతు"రనియు, భ్రమించి, వనంబు పుట్టిన; ("వై" అనునదిపాదపూరతా నకుంబోవ, వేగిరపడుటయుక్తముగా థము.) సుమహా = మిక్కిలియునధి దు. అని, తాత్పర్యము. కమయిన; అయం=ఈ; సంభ్రామః=

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౮

స ౨౩

కథంహ్యేత దసంభ్రాంత స్వద్విధో వత్స వహతి. ౬
యథాదైవ మశౌండిరం శౌండిర త్కత్రియవభ

టిక॥ శౌండిరత్కత్రియవభ=శూ	అహతి=శగున?
రులయందునుత్కత్రియులయందును శ్రే	నీవుశూరులలో మేటివయినవాడ
స్థంధవగురాముడా!త్వం = సీత;అ	వు, వతియుత్కత్రియశ్రేష్ఠుడవు ; నీ
శౌండిరం=సమభాముకాసి; దైవం-	శ్రుగాడ, దుర్బలంబగుదైవంబును, మ
దైవమును; యథా=ఎట్లు; వదసి (అ	హస్రబలమునుగాఁ జెప్పచున్నావే; నీ
ధ్యాహ్యతము)= చెప్పచున్నావో;ఏ	కుభ్రాంతిగలిగినట్లున్నది; అట్లుభ్రాంతి
తతే= ఈమాటను; అసంభ్రాంతి-	గలుగకుండునేనీ, నీయట్టివాఁ డిట్టిమా
భ్రాంతిలేని;త్వద్విధం= సీతవతివాడ;	టంజెప్పెడు. అని,తాత్పర్యము.
వత్సం= చెప్పటకు; కథంహ=ఎట్లు;	

కిన్నామ కృపణం దైవ మశక్త వభిశంససి. ౭

పాపయో సే కథనామ తయో శ్శకా నవిద్యతే

టిక॥కృపణం= దీనమును ; అశ	దీనలనాశ్రయించియుండునదియు
క్తం=సామర్థ్యములేనిదియును నగు;	శక్తిలేనిదియునగు దైవంబునేపొగడె
దైవం=దైవమును ; కిన్నామ=ఎందు	దవు?అకై కేయాదశరథులు పాపాత్ము
కు; అభిశంససి = పొగడుచున్నావు?	లని నీకేలతోచలేదు ? వారలుపాపా
తే=నీకు; పాపయోః= పాపాత్ముల	త్తులుగావున,వారలపనుపు నేయకుం
యిన ;తయోః= అకై కేయాదశరథుల	డుటచేనీకేమియిదోపంబుగలుగదు.
యందు;కథనామ=ఎట్లు;శంకా=సం	అని,తాత్పర్యము.
దేహము; నవిద్యతే=లేదు?	

సంతి ధర్మోపధా శ్శ్లత్తా ధర్మాత్తక్ కిన్నబుధ్యసే. ౮

తయో స్సువరితం స్వాధం శాత్యా త్పరి జిహీషతోః

టిక॥ధర్మాత్తక్= ధర్మస్వభావుండవగురాముడా! ధర్మోపధాః=

ధర్మము కపటముగాఁగలవారలును; న్నత్తో=ప్రియములు పలుకు వారలును, ప్రియములు పలుకునట్లభినయించు వారిలుననుట; సంతి=ఉత్సాహము . శాస్త్రాత్=రహస్యముగాఁ గీడు నేయుటవలన; స్వాత్థం=నీ ప్రయోజనమును; పరిజిహేషాత్= పోఁగొట్టఁగోరుచున్నట్టి; తయో=ఆకై కేయో దశరథులయొక్క; సువరితం = చక్కనియలోదనను ; నమధ్యగేకేం = ఎటుగవా యేమి?

ధర్మార్హుండవగురాముఁడా!లోకంబునఁ గొందఱు, కపటముగాధర్మమాచరించునట్లు వేషమువేసికొని స్వకార్యనిర్ధికై ప్రియవాత్సలంజెప్పునట్లు భినయించుచుందురు; అట్లు, ఆకై కేయోదశరథులును, బైకినియందతి వాత్సల్యంబుగలిగియుండునట్లభినయించుచు, రహస్యముగామనంబులోనీకుఁ గీడుగోరిచేసినయాలోచనంబు , నీకుఁ దెలియదాయేమి? అని, తాత్పర్యము.

యది నైవం వ్యవసితం స్యాద్ధి ప్రాగేవ రాఘవ. ౯
తయోః ప్రాగేవ దత్తశ్చ స్యాద్వరః ప్రకృతశ్చ సః

టిక|| రాఘవ=రాముఁడా! ఏవం= ఇట్లు; ప్రాగేవ=మునుపే ; వ్యవసితం = ప్రయత్నింపఁబడినది ; నస్యాద్యది=కాకుండునని; (“హి” అనునదిపాదపూరణార్థము); ప్రకృతః=బహుకాలమునుండియున్న; తయోః=వారలయొక్క; సః=ఆ ; వరశ్చ = వరమును ; ప్రాగేవ=మునుపే; దత్తశ్చ= ఇయ్యఁబడినదియు ; స్యాత్= అగును.

దివాస్తవమగునేని, భర్తృజ్ఞుండగు దశరథుండిచివఱకు దానినుపేక్షించియుండఁడు; ఇదివఱకెప్పుడో దానిఁజేర్చు కొని యేయుండును; ఇదివఱకా ప్రస్తాపమే లేదే; మఱియు, నావరంబునుపయోగపఱచుకొనుటకు, ఇదేసమయమూ? నీకుఁ బట్టాభిషేకంబు వెల్లడిసేయుట, అనంతరము, ఈవరప్రసక్తిగలుగుట, వీనింజూడఁగా, “భరతునకురాజ్యం బివ్వవలయును; జ్యేష్ఠుండగు రాముండుండగానదిపొసంగదు; కావున, నేను, రామునకుఁ బట్టాభిషేకమని వెల్లడి చేసె

రాముఁడా! దశరథుండు కైకేయికివరంబొసంగి బహుకాలంబైనది; ఇ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౮

స ౨౩

దను; అప్పుడు, నీవు నేనువరంబులొసంగియున్నట్టును, ఆవరంబులు రెంటికిని, భరతాభిషేకంబును రామవివాస నంబును, గావలసినట్లును నీవడుగుము; అప్పుడు నేను సత్యపాశబద్ధుండనైనట్లుండి కార్యము నెఱవేర్చుకొనియెదను" అని దశరథుండును గైకేయునును; ఇక్కడ గా నాలోచించు కొనినట్లు తోచుచున్నది: అట్లువారలు, ఆలోచింపకనెయుండి యుండుచేసి, దశరథుండివివరి

కెన్నడోయిచ్చినవరంబులం గైకేయునునూరకపెట్టియుండదు; దశరథుండును ఊరకపెట్టుకొనియుండడు; ఇది వివరింపకైకేయి యెన్నిమాటలో అడిగియుండును; దశరథుండును సమర్థుండుకావున నిదివివరింపకైకేయిచ్చియుండును; అట్లుకాలేదుకాబట్టి, వీరలుకృత్రిమంబుగ నాలోచించుకొనిరనుట సత్యము. అని, తాత్పర్యము.

లోకవిద్విష్ట మారభ్యం త్వదన్యస్యా భిషేచనమ్. ౧౦
నోత్సహే సహితుం వీర తత్ర మే తుంతు మహానసి

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగు రాముడా! లోకవిద్విష్టం = ప్రపంచము నందు క్షేపింపఁబడినట్లుగా; ఆరభ్యం = ఆరంభింపఁబడిన; త్వదన్యన్య = నీకంబెఱితునునయొక్క; అభిషేచనం = పట్టాభిషేకమును; సహితుం = ఓచుటకు; నోత్సహే = ఉత్సహింపను. మే = నాయొక్క; తత్ర = అవిషయమందు; తుంతుం = తుమిండుటకు; అహా

ని = తగుచువు. పరాక్రమశాలివగురాముడా! నిన్నువిడిచి నీతమ్మునకుంబట్టాభిషేకము నేయుట, లోకవిరుద్ధంబయిన కార్యము; ఈకైకేయి దశరథులు, దానిజేయఁబూనినారు; దానినిమాత్రమునే సహించఁజాలను; అవిషయమందు మాత్రమునన్ను వీవునున్నప్పుడలసినది. అని; తాత్పర్యము.

యేనేయ మాగతాద్వైధం తవ బుద్ధి మహామతే. ౧౧
సహిధమో మమ క్షేప్యః ప్రసంగా ద్యన్య మహ్యసి

టీక॥ మహామతే = మహాబుద్ధిశాలివగురాముడా! తవ = నీయొక్క; బుద్ధి =

బుద్ధి; యేన = ఏధర్మముచేత; ద్వై
ధం = భేదమును; ఆగతా = పొందిన
దో; యస్య = ఏధర్మముయొక్క; ప్రసం
గాత్ = ప్రసక్తివలన; ముహ్యసి =
మోహము నొందుచున్నావో; సః =
ఆ; ధర్మః = పితృవచనపాలనరూపధ
ర్మము; మమ = నాకు; ద్వేష్యోపి =
ద్వేషింపఁదగినదిగదా!

మహాబుద్ధిశాలివగురాముడా! ఏ
ధర్మముచేత, నీకుఁబట్టాభిషేకమునువి
డిచియరణ్యంబునకుఁ బోవలెననిబుద్ధికి
భేదంబుగల్గినదో, ఏధర్మంబువలనఁ,
"జేయకున్నఁ బ్రత్యవాయముగల్గు" న
నిమోహంబునొందియున్నావో, అట్టి,
పితృవచన పరిపాలనరూపధర్మము,
నాకీష్టముకాదు. అని, తాత్పర్యము.

కథం త్వం కర్మణా శక్తః కైకేయా వశవర్తినః. ౧౨

కరిష్యసి పిశు ర్వాక్య విధర్మిష్ఠం విగహితమ్

టీక॥ కర్మణా = పాపకార్య
ముచేత; శక్తః = సమర్థుండువగు;
త్వం = నీవు; కైకేయావశవర్తినః =
కైకేయి యధీనతయందున్న; పిశుః =
తండ్రియొక్క; అధర్మిష్ఠం = మిక్కిలి
యు నధర్మముతోఁ గూడినదియును;
విగహితం = నిందింపఁబడినదియున
గు; వాక్యం = మాటను; కథం = ఎట్లు;
కరిష్యసి = చేయుదువు?

నీవు, ప్రతికారంబు నేయుటయొ
దునమర్థుండవలె, దండె కైకేయివల
లోఁబడిన యధర్మిష్ఠుండును
నిందింపఁబడనగు వచనంబు నేయవచ్చు
నా? నీవు, దానినిరన్ధరించి, పరా
క్రమంబుఁ బాపవలయుఁగాని మొంత
మాత్రమును, దశరథుని మాటనువినఁ
గూడదు. అని, తాత్పర్యము.

యద్యయం కిల్బిషాన్భేదః కృతోక్యేచం నగృహ్యతే. ౧౩

జాయతే తత్ర మే దుఃఖం ధర్మసంగశ్చ గహితః

టీక॥ అయం = ఈ; భేదః = మాటు
పు; కిల్బిషాత్ = కపటమువలన; కృతో
పి = చేయఁబడినదైనను; ఏవం = ఇట్లు;

నగృహ్యతేయది = గ్రహింపఁబడకుండు
నేని; తత్ర = ఆవిషయమందు; మే = నా
కు; దుఃఖం = దుఃఖము; జాయతే =

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౪౯౧

స ౨౩

పుట్టుచున్నది. ధర్మసంగశ్చ = ఇట్టి ధర్మచరణమును; గహితః = నిందింపబడినది.

నీకై యారంభింపబడినట్టాభిషేకకార్యమును నిలిపి భరతునకు బట్టాభిషేకమును సీకువనవాసంబునుగాఁ, గైకేయీ

దశరథులకు పలుబుద్ధిచేత నేచేసి యుండియు, నీకట్లుతోఁచకుండుటవలన మాత్రము, నాకు దుఃఖంబగుచున్నదిమరియుఁ, గాముకుండగుతండ్రిమాటవినియరణ్యంబునకుఁ బోవుటలోకవిరుద్ధమగుధర్మమేకానివేఱుగాదు. అని, తాత్పర్యము.

మనసా పి కథంకామం కుర్యాస్తస్య కామవృత్తయోః, ౧౪
తయోస్తస్వహితయోస్కేత్యం శత్రోః పిత్రాభిధానయోః

టీక॥ త్వం = నీవు; కామవృత్తయోః =

యోః = కామాభీనమగునాచారముగలవారలను; శత్ర్యం = ఎల్లప్పుడును; ఆహితయోః = మీదగ్గేయువారలను; పిత్రాభిధానయోః = తలిదండ్రులనుపేరుగలవారలను; శత్రోః = శత్రువులయినవారలనగ; తయోస్తు = అకైకేయీదశరథులయొక్కయు; కామం = కోరిక; మనసాపి = మనసుచేతనుగాడ; కథం = ఎట్లు; కుర్యా = చేయ

కామాభీనులయినీకెల్లప్పుడునుగీడుసేయంగోరుచుండవలెదండ్రులను వేషముతోనుండుశత్రువులయినయాకైకేయీదశరథులు, కామపరవశులయి, కోరికరానిదికోరికగా, వారల కోరికనింగూడనెఱవేటుపడలయునని, నీవుమనసులోనంగూడనెట్లుచలంపవచ్చును? అని, తాత్పర్యము.

యద్యపి ప్రతిపత్తిస్తే దైవీచాపితయోమతమ్. ౧౫

తథా శ్రుపేక్షణీయం తెన మే తదపిరొచతే

టీక॥ తయోః = అకైకేయీదశరథులయొక్క; ప్రతిపత్తిః = తలంపు; దైవీచాపి = దైవముచేఁగలిగినదే; ఇతి (అధ్యాహృతము) = అని; తే = నీయొక్క;

మతంయద్యపి = మతమేయయినను; తథాపి = అట్లయినను; తే = నీకు, నీచేతనముట; ఉపేక్షణీయం = ఉపేక్షింపఁదగినది. మే = నాకు; తదపి = అదైవమును; న

రోచితే=రుచింపలేదు,

“ఆకై కేయాదశరథుల కిట్టి దురభి
ప్రాయంబుపుట్టుట దైవకృతమేకానవా
రల స్వభావంబునం గలిగినదికాదు” అ

నిగిను తలంచెయున్నావు; అయినను,
అవిసరిగాదు; నాకెంతమాత్రము దైవ
ముప్రమాణముగా నేవోచలేదు.
అని, తాత్పర్యము.

విక్లబో వీర్యహీనో య స్థ దైవ మనువతఃతే. ౧౬
వీరా స్సంభావితాత్మానో న దైవం పర్యపాసతే

టీక|| యః=ఎవ్వఁడు; విక్లబః=దృ
ఢమయిన మనస్సులేనివాఁడును; వీర్య
హీనః = పరాక్రమముచేవిడువఁబడిన
వాఁడునో; స్థః= అతఁడు; దైవం=
దైవమును; అనువతఃతే= అనుసరిం
చును. వీరాః= పరాక్రమశాలుఁలున
సంభావితాత్మానః= చక్కనియాలోచ
నంబుగల మనసుగలవారలునగు వార
లు; దైవం= దైవమును; నపర్యపా

సతే=నేమిపరు.
పరాక్రమంబులేనివాఁడును దైవితే
నివాఁడును మాత్రము దైవంబుననుసరిం
చును; పరాక్రమశాలుఁలును బుద్ధిమంతు
లగువారలయినచో, నెట్లయినదమసా
మర్థ్యంబునం గార్యంబు సాధించుకొ
నదురేకాని, దైవంబుననుసరిం
అని, తాత్పర్యము.

దైవం పురుషకారేణ య స్పృహణః ప్రచాధితమ్. ౧౭
న దైవేన విపన్నాథః పురుష స్సో వసేవతి

టీక|| యః=ఎవ్వఁడు; దైవం=దై
వమును; పురుషకారేణ= పౌరుషము
చేత; ప్రచాధితం=బాధించుటకు; సమ
థః= శక్తుఁడో; స్థః=ఆ; పురుషః=
పురుషుఁడు; దైవేన=దైవముచేత; వి
పన్నాథః= చెడినప్రయోజనముగల

వాఁడై; నావసేవతి=దుఃఖించుడు.
పౌరుషంబున దైవంబునడంగంద్రొ
క్కుటకు నమఁతుండగు పురుషుండు
మాత్రము, ఎప్పుడును, దైవంబునకు వెఱ
చిస్వాధాంబుఁబోఁగొట్టుకొని, దుఃఖం
పడు. అని, తాత్పర్యము.

ద్రక్ష్యంతి త్వద్య దైవస్య పౌరుషం పురుషస్యచ. ౧౮
దైవమానుషయో రద్య వ్యక్తా వ్యక్తి ర్భవీమ్యతి

టీక|| అద్యతు=ఇప్పుడె; దైవస్య=సుభేదము ; వ్యక్తా=స్పష్టము ; భవి
దైవముయొక్క-యు; పురుషస్యచ=పు
రుషునియొక్క-యు; పౌరుషం=శక్తి; వ్యతి=కాంగలదు.
ద్రక్ష్యంతి = చూడంగలరు. అద్య=ఇ
ప్పుడు; దైవమానుషయోః = దైవము
యొక్క-యును పురుషునియొక్క-యు; వ్య
క్తిః=ఇదిప్రబలము, ఇదిదుర్బలము, అ
నుభేదము ; వ్యతి=కాంగలదు.
జనునిష్పడుదైవసామర్థ్యమునను
రుషునిసామర్థ్యమునం జూడంగలరు;
ఇప్పుడు, దైవమప్రబలమో పురుషు
డప్రబలమో, యీసందేహమును దీ
ర్చెవను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య మ త్వౌరుషహతం దైవం ద్రక్ష్యంతి వైజనాః. ౧౯
యద్దైవా దాహతం తద్వ ద్యప్తం రాజ్యాభిషేచనమ్

టీక|| యద్దైవాత్ = ఏదైవమువ
న; అద్య=ఇప్పుడు; ఆహతం = కొ
ట్టబడిన; తే=సియొక్క; రాజ్యాభి
షేచనం=పట్టాభిషేకము; ద్యప్తం=
చూడబడినదో; అద్య = ఇప్పుడు; తే
(అధ్యాపూతము)=ఆ; దైవం=దైవ
మును; మత్వౌరుషహతం = నాయొ
క్క-పౌరుషముచే గొట్టబడిన దాని
గా; జనాః=జనలు; ద్రక్ష్యంతి=చూ
డంగలరు. “వై” అనునది పాదపూర
ణార్థము.
ఏదైవ మిష్పడు నీపట్టాభి షేక
మును జెలపం జూచినదో , అదైవ
మున్నడు నా పౌరుషముచే బ్రతి
హతంబగుటను జనులందఱుంజూడంగ
లరు. అని, తాత్పర్యము.

అత్యంతశ మిన్ద్వామం గజం మద బలోద్ధనమ్. ౨౦
ప్రధావిత మహం దైవం పౌరుషేణ నివర్తయే

టీక|| అహం=నేను; అత్యంతశం=ద్వామం=కట్టులేనిదియును, కాలిగొలు
లంకుశము నతిక్రమించినదియును ; ఉ
సుదెచ్చుకొన్నదియుననుట; మదబలోద్ధ

౪౪౪ ప్రతిపదాంగ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౩

తం=మదముచేతనుబలముచేతనుగర్విం
చినదియును; స్రుధావిశం=పరులిడుచు
న్నదియునగు; గజమివ = ఏనుంగునుం
బోతె; దైవం=దైవమును ; పౌరుషే
ణ=పౌరుషముచేత; నివలకయే = మ
ఱులైదను.

అంకుశమును సరకుసేయక , నిగ

ళంబు దెంచుకొనిమదబలంబునగర్వించి
దుర్నివాంపై పరులిడుచున్న యేనుం
గునుసమధుండుగుమావటిండు స్వసా
మభ్యంబునమఱుల్పినట్లు , సేసప్పుడు,
దుర్నివారంబని నీచేదశ్చ బదుచున్న
దైవమును, నాసామర్థ్యంబున మఱుల్పె
దను. అని, తాత్పర్యము.

లోకపాలా స్సమస్తాస్తే నాద్య రామాభీషేదనమ్. ౨౦
నచ కృత్స్నా ప్రయో లోకాపహస్యః కింఛనః పితా

టీక॥ థే=ఆ; లోకపాలాః = ది ఆడ్డగింపలేదని చెప్పనే?

క్పాలకులు; సమస్తాః=అందఱును ; అ
ద్య=నాద్యులు; రామాభీషేదనం=రా
మాభీషేదనము; నచపహస్యః =
అట్టివనియు, అట్టివనియుగాఁ దలెను; లో
కాశ్చ=లోకములను; కృత్స్నా=అ
న్నియును; న (పహస్యః=ఆడ్డగింపవు.
పితా=తండ్రి; కింఛనః(వక్తవ్యః)=

దిక్పాలరందఱు నొక్కటియైవ
చ్చినను, మఱ్ఱొక్కటియైయు నొక్క
టైనను, గావించు , సేను సంకల్పించి
యందఁగా రాదుని పట్టాభీషేకము ని
లవనేది; ఇంకమునలేవాం డొక్కఁ
డవలెనని యేయంగలండు?
అని, తాత్పర్యము.

యై ర్నివాసస్త వారణ్యే మిథో రాజక సమథిఃతః. ౨౧
అరణ్యే తే నివత్స్యంతి చతుర్దశ సమాస్తభా

టీక॥ రాజక=మహారాజా! (రా
ముండుగాజగుటనుసద్ధముగానెంచియి
ట్లుచెప్పుటచేసి. దైక=ఎవ్వరిచేత ;
మిథః=పహస్యముగా; తవ=నీకు; అ
రణ్యే = అడవియందు; నివాసః= ఉ

స్థా ; సమథిఃతః = కోరంబచిన
దో; థే=వారలు; తథా=అట్లు; చ
తుర్దశ= పదునాలుగు; సమాః=సం
వత్సరములను; అరణ్యే=అడవియందు;
నివత్స్యంతి= నివసంపఁగలరు.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౫

స ౨౩

మహారాజా! నీకు వనవాసంబు గలుగవలయునని యెవ్వరు రహస్యముగా నాలోచించి నిశ్చయించినారో, అట్టి పాపాత్ములందఱు, వారిలని

అహం తదాశాంఘేత్స్యామి పితౄస్తస్యాయా తప. ౨౩
అభిషేకవిఘ్నానాం పుత్రరాజ్యానాం వతేతే

టీక॥ తతే = అందువలన; అహం = నేను; యా = ఎవ్వరె; తప = నీయొక్క; అభిషేకవిఘ్నానాం = అందువలన, నీవట్లాభిషేకమునకు చుటచేత; పుత్రరాజ్యానాం = కొడుకు దొరతనముకొఱకు; వతేతే = ప్రయత్నించుచున్నదో; తస్యాః = ఆకైకేయియొక్కయు; పితౄస్త = తండ్రియగు దశరథునియొక్కయు; అశాంఘే = అశను; ఘే

త్స్యామి = నఱకెడను, పోగొట్టెదననుట.
అందువలన, నీవట్లాభిషేకమునకు విఘ్నాలముగావించి తనకొడుకుభరతునకు రాజ్యంబురావలయునని కోరుచున్నకైకేయినీ దశరథునకునుగలిగియున్న దురాశను, బోగొట్టెదను.
అని, తాత్పర్యము.

మద్భలేన విరుద్ధాయ నస్యాదైవ బలం తథా. ౨౪
ప్రభవిష్యతి దుఃఖాయ యథోగ్రం పౌరుషం మమ

టీక॥ మద్భలేన = నాబలముతో; విరుద్ధాయ = విరోధించినవానికొఱకు; ఉగ్రం = భయంకరమగు; మమ = నాయొక్క; పౌరుషం = పౌరుషము; యథా = ఎట్లు; దుఃఖాయ = దుఃఖముకొఱకు; ప్రభవిష్యతి = సమర్థుడగునో; తథా = అట్లు; దైవబలం = దైవముయొక్క శక్తి; నస్యాత్ = కానేరదు.

అయితే, కైకేయీదశరథులకుదైవబలములంబుగనన్నదే; మనకదిప్రతికూలము; కావునవారిలలోగొనుట మనకుదు సరమనియందువేమో; నాతో విరోధించిన వానికిమాత్రము, దైవమెంత యనుకూలముగానున్నను, ఏమియునుపయోగముండదు; అందునాపౌరుషంబునకుంజిక్కి దుఃఖమున

కాని తప్పించుకొనలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ఊర్వకం వర్షానహసాం తే ప్రజాపాల్య మనంతరమ్. ౨౫
ఆర్యపుత్రాః కరిష్యంతి వనవాసం గతేవ్యయి

టీక॥ ఊర్వకం=పిమ్మట; వర్షాన
హసాం=సంవత్సరముల వేయితు
దను; త్వయి=నీవు; వనవాసం=అడ
వినుండుటను; గతే=పొందఁగా; అనం
తరం=అటుపిమ్మట; ఆర్యపుత్రాః=
పూజ్యుండవగునొకడుకులు; ప్రజా
పాల్యం=ప్రజలపాలించుటను; కరిష్యం
తి=చేయఁగలరు.

ఇట్లు సమస్త రాజ్యసూఖంబులనుభ
వించి వేయి సంవత్సరంబులకడచనినపి
దన, నీవువానప్రస్తాశ్రమంబవలం బిం
చిననుబునకుంబోయిన యనంతరము,
నొకొకడుకులు రాజ్యపరిపాలనంబు సే
యుదురు; ఇంక నెప్పటికిని, భరతునకు
రాజ్యపాలనాధికారమునకవకాశంబు
లేదు. అని, తాత్పర్యము.

పూర్వరాజర్షిః పృత్యై వనవాసో విధీయతే. ౨౬
ప్రజా నిక్షిప్య పుత్రేషు పుత్రవ త్పరిపాలనే

టీక॥ పుత్రేషు=కొడుకులయందు; పరిపాలనంబుచేసి, యంగం , బ్రజల
ప్రజాః=ప్రజలను; పుత్రవతే=కొడు
కులనుంబోలె; పరిపాలనే=కాపాడు
టనిమిత్తమయి; నిక్షిప్య=ఉంచి; పూ
ర్వరాజర్షిః పృత్యై=మునుపటి రాజ
ఘోలయాచారముచేత; వనవాసః=అ
రణ్యమునందుండుట; విధీయతేహి=వి
ధింపఁబడియున్నదిగాదా!

పరిపాలనంబుచేసి, యంగం , బ్రజల
నుగొడుకులకొప్పించి, “మీరలు మీ
కొడుకులం గాపాడుకొనునట్లు ప్రజ
లనుబుత్రవాశ్శిష్యులను గాపాడుచుం
డవలయు”నని చెప్పి, యిట్లు మునుపటి
రాజఘోలాచరించినవిధంబున, వనవా
సంబు , సేయవలయునని యేకదా శా
స్త్రంబునంశెప్పఁబడియున్నది.

తానుశక్తియున్పంతవఱకుఁ బ్రజా

అని, తాత్పర్యము.

న చే ద్రాజన్యనేకాగ్రే రాజ్యవిభిమ శంకయా. ౨౭

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౯

స. ౨౩

వైనమిచ్చసి ధర్మాత్మ రాజ్యం రామ త్వ మాత్మని
ప్రతిజానేచ తే వీర మాధూవం వీరలోకధాక్. ౨౪

టీక॥ ధర్మాత్మ-ధర్మస్వభా
వుండవగు; రామ=రాముడా! సః=
ఆ; త్వం=నీవు; రాజని= దశరథమ
హారాజు; అనేకాక్రే=చపలుడుగా
నుండగా; రాజ్యవిభిమ శంకయా=
రాజ్యములో భేదములవలని భయము
చేత; ఆత్మని=మనసునందు; వీరం=
ఈ; రాజ్యం= దొరతనము; నేచ్చసి
చేత్=కోరికుందువేని; వీర=పరాక్ర
మశాలివగురాముడా! తే = సీకొంట
కు; “అహం(అధ్యాత్మతము)=నేను;
వీరలోకధాక్=వీరస్వర్గమునుబొం
దువాడను; మాధూవం=కాకపోదు
ను.” ఇతి(అధ్యాత్మతము)=అని; ప్ర
తిజానేచ=ప్రతిజ్ఞయుండెదను.

ధర్మాత్ముండవగురాముడా! “ఇ
ప్పుడు దశరథమహారాజు మనసుచపల
ముగానున్నది; నేనుసాహసించి రా
జ్యంబుస్వాధీనముచేసికొనం జూతునే
ని, రాజ్యమునందెన్నిభేదములుగలుగు
నో; వానినన్నిటినినో నొంటరిగా
డనెట్లునవరించుకొనంగలను? అనునీ
యభిప్రాయమున, నీవీరాజ్యంబుగోర
కుందువేని, దానిం జెప్పుము; నీవును
వీరుండవు; నేనునీకుదోడుండగా నీ
కేమిభయము? “అస్తిభంగమువచ్చున
ట్లయ్యేనేని, నేను వీరలోకంబున క
హూండుగాకపోవుదును” అని, ప్రతి
జ్ఞయుండెదను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యంచ తవ రక్షేయ మహం వే లేవ సాగరమ్

టీక॥ అహం=నేను; వేలా=చెలి
యలికట్ట; సాగరమివ = సముద్రము
నుంటోలే; తవ=నీయొక్క; రాజ్యం
చ=రాజ్యమును; రక్షేయం=కాపాడె
దను.

చెలియలికట్ట, సముద్రమునెట్లుపొం
గిరాకుండగాచియుండునో, అట్లు, నే
నునీరాజ్యంబులో నేమియుం గలతలే
కుండునట్లుకాచియుండెదను.
అని, తాత్పర్యము.

మంగళై రభిషింశస్వ తత్ర త్వం వ్యా పృతో భవ. ౨౯

అహ మేకో మహీపాలా నలం వారయితం బలాత్

టీక॥ మంగలైః=మంగళద్రవ్యముల	ఏకః=ఒక్కఁడను; అలం=చాలుదును.
చేత; అభిషింబస్వ = అభిషేకించుకొ	నీవువసిష్ఠాదులం జీరి పట్టాభిషేకం
నుము. త్వం=నీవు; తత్ర=ఆకార్యము	బుచేసికొనుము ; నీవింక నాకార్యము
నందు; వ్యాప్యతే=ఆసక్తుండవు ; భ	జూడుము; విరోధమున నీమీడికివచ్చు
వ=అగుము. మహీపాలా=రాజు	రాజులనందఱ సంహరింపనేనొకండనే
లను; బలాత్=బలిమివలన ; వారయ	చాలుదును. అని, తాత్పర్యము.
తుం=అడ్డగించుటకు; అహం=నేను ;	

న శోభాధా విమా బాహూ న ధను యౌషణాయ మే. ౩౦

టీక॥ మే=నాయొక్క ; ఇమా =	ఈనాచేతులు రెండును, యౌషధమునే
ఈ; బాహూ = భుజములు ; శోభా	యుటకై యున్నవికాని; యలంకారము
ధౌ = అలంకారమె ప్రయోజనము	నకుఁ గాదు; నాచేతనుండు ధనుస్సును, ఎ
గాఁగలవి; న=కావు; ధనుః = విల్లు ;	క్కిడి, శత్రువులపై నమ్మలంబు యోగిం
ధూషణాయ= అలంకారముకొఱకు ;	చుటకై ధరించియున్నానుగాని, యలం
న=కాదు.	కారాధకమైకాదు. అని, తాత్పర్యము.

నాసి రాబంధనాధాయ నశరాస్త్రస్థభేతవః

టీక॥ అసిః=కత్తి; ఆబంధనాధా	పయోగించునచేకాని, యలంకారము
య=మొలలోఁ గట్టుటకొనుటయనుప్ర	గా మొలలోఁ గట్టుకొనుటకుఁ గాదు;
యోజనముకొఱకు; న = కాదు. శ	నాయమ్ములపొదిలోనుండు బాణంబులు
రాః=బాణంబులు; స్త్రంభభేతవః=	శత్రువులపైఁ బ్రయోగించుటకై యుం
ఊరకుండుటయె ప్రయోజనముగాఁగ	లచఁబడినవికాని వ్యర్థముగా నూరక
లవి; న=కావు.	యుంచఁబడినవికావు.
ఈకత్తిశత్రువుల నఱుకుటకై యు	అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౪౯

స ౨౩

[అమిత్రదమనాథకం మేసర్వ మే తచ్చ తుష్టయమ్. ౩౦

టిక॥ మే=నాయొక్క; ఏతత్=ఈ; చ
తుష్టయం=నాలుగును; సర్వం = అన్ని
యును; అమిత్రదమనాథకం = శత్రు
వులయొక్క-యడఁగఁద్రొక్కటయెప్ర
యోజనముగాఁగలది.

నాకు , ఈనాలు గాయుధములు
ను,మఱియు నితరములయినవియు, శ
త్రువులనడఁగం ద్రొక్కటకేకాని మ
ఱి దేనికిం గాదు. అని, తాత్పర్యము.

సచాహం కామయే శ్యథకం యస్యాశ్చ త్రు మ్మతో మమ
అసినా తీక్ష్ణధారేణ విద్యుచ్చలితవర్చసా. ౩౧
ప్రగృహీతేన వై శత్రుం వజ్రిణం వా న కల్పయే

టిక॥ యః=ఎవ్వఁడు; మమ=నాకు; నగు; అసినా=కత్తిచేత; శత్రుం= శ
త్రువుగా; మతః= ఎన్నఁబడినవాఁడు; త్రువైన; వజ్రిణం = వజ్రాయుధము
స్యాత్=అగునో; తం=అతని; అహం= నుధరించిన యింద్రునైనను ; నకల్ప
నేష; నకామయే=కోరను, జీవించనివ్వ యే=సరకునేయను.
ననుట. అహం(అధ్యాహృతము) = నే దుచున్నాఁడో, అతండుజీవించుటనెం
ను; ప్రగృహీతేన = గ్రహించఁబడిన తమాత్రము నేనుగ్రహించఁజాలను; క
("వై" అనునది పాదపూర్ణార్థము, తీ అమగలిగి, మెఱిపుంటాలె మెఱయుచు
క్ష్ణధారేణ = కఱకయినయంచుగలది న్న ఖడ్గముంజేకొని , చేవేంద్రుండు వ
యును; విద్యుచ్చలితవర్చసా= మెఱిం ఙ్గాయిధముతో నెదిరించినను, సరకు
బోలెఁ జలించుచున్న కాంతిగలదియు నేయక, చంపుదును. అని, తాత్పర్యము.

నగు; అసినా=కత్తిచేత; శత్రుం= శ
త్రువైన; వజ్రిణం = వజ్రాయుధము
నుధరించిన యింద్రునైనను ; నకల్ప
యే=సరకునేయను.
నాకుశత్రువనియెవ్వఁడుచెప్పఁ బ
డుచున్నాఁడో, అతండుజీవించుటనెం
తమాత్రము నేనుగ్రహించఁజాలను; క
అమగలిగి, మెఱిపుంటాలె మెఱయుచు
న్న ఖడ్గముంజేకొని , చేవేంద్రుండు వ
జ్గాయిధముతో నెదిరించినను, సరకు
నేయక, చంపుదును. అని, తాత్పర్యము.

శిష్టసంప్రసాదాత్మకం గృహనా దుశ్చరాచ మే. ౩౩

హస్త్యశ్వ నరహస్తోరుశ్శిరోభి ర్భవితా మహీ

టిక॥ మహీ=ధూమి; మే= నాయొక్క; శిష్టసంప్రసాదాత్మకం = కత్తిచే

నలియఁగొట్టుటచేఁ బాణకములుగాఁ
జేయఁబడిన; హస్త్యశ్వనరహస్తాయశి
రోభిః=ఏనుఁగులయొక్కయు గుఱ్ఱము
లయొక్కయు మనుష్యులయొక్కయుఁ
జేతులచేతను దొడలచేతను దలలచేత
ను; గహనా=దట్టమయినదిగాను; దు
శ్చరాచ = సంఘరింపఁగూడనది గా
ను; భవితా=కాఁగలదు.

నాభిర్ద్రవహంబులకుఁబాణకము
లయితెలి, యేనుంగులయు గుఱ్ఱంబు
యు మనుష్యులయుఁ జేతులుఁ గాళ్లుఁ
దలలు , నెచ్చుగాసంఘ లేకపడియుం
డుటవలన , ఘామియందంతటను సం
ఘరించుటకు నవకాశము లేకపోవును.
అని, తాత్పర్యము.

భిర్ద్రారాహతా మేద్య దీప్యమానా ఇవాద్రయః. ౩౪
పతివ్యంఠి ద్విపా ఘామా మేఘాఇవ సవిద్యుతః

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; మే=నాయె
క్క; భిర్ద్రారాహతాః=కత్తియించు
చేఁగొట్టఁబడినవియును; కావుననే, దీ
ప్యమానాః=మండుచున్న; అద్రయఇవ;
కొండలుంబోలే ; సవిద్యుతః=మెఱ
పులతోఁ గూడిన ; మేఘాఇవ (స్థి
తాః)=మేఘంబులుంబోలే నున్నవియు
నగు; ద్విపాః=ఏనుంగులు; ఘామా=

నేలయందు; పతివ్యంఠి=పడఁగలవు.
ఇంకశీఘ్రంబుగనే , నాకత్తిబట్ట
కుండెలి, శత్రుగజంబులు, నెత్తురు గ్ర
క్కచుండుట వలన , మండుచున్న
కొండలుంబోలే మెఱపులతోఁ గూడిన
మేఘంబులుం బోలే బాపట్టుచు, నే
లంబడఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

బద్ధగోధాంగుళిత్రాణే ప్రగృహీతశరాసనే. ౩౫
కథం పురుషమానీ స్యాత్పురుషాణాం మయి స్థితే

టీక॥మయి=నేను; బద్ధగోధాంగు
ళిత్రాణే=కట్టఁబడిన యుడుముతోలు
తోఁజేయఁబడిన వ్రేలికవచముగలవాఁ
డనై; ప్రగృహీతశరాసనే=పట్టుకొ

నఁబడినవిల్లుగలవాడనై; స్థితే=ఉండఁ
గా; పురుషాణాం=పురుషులలోపల;
కశ్చిత్ (అధ్యాహృతము)=ఒకానొ
కఁడును; పురుషమానీ=నేనుబురుషుం

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండముః ౫౦

స ౨౩

దేననియహంకరించువాఁడు; కథం = ఎడనై, నిలువఁగా, నెవ్వఁడు, నేనుబట్లు; స్వాల్ = అగును? రుషండననయెదిరింపఁగలఁడు? అందఱు నేను, ఉడుముతోఁబఱిగఁబట్టిన కను స్త్రీలంబోలె భయంబునం బాటివచంబును, అల్లెతాటిచెట్టుతాఁక కుంపోదురేకాని, యెవ్వఁడును బురుషుడఁచుటకై ప్రేళ్ల కుందోదుగుకొని, ధను ననియేకొప్పకొనఁడు. వుధరించి, యుద్ధంబునకు సన్నద్ధం అని, తాత్పర్యము.

బహుధి తైచిక మత్యస్య స్మేకేనచ ఒహూక్ జనాన్. ౩౬
వినియోగ్యై వ్యహం బాణౌక్ నృవాజీగజమమన్సు

టీక॥ అహం = నేను; బహుధిః = పెయొక్కయు జీవస్థానములయందు; కుక్-బాణములచేత; ఏకం = ఒకనిని; వినియోగ్యమి = వినియోగించెదను. ఏకేన = ఒక్క-బాణముచేత; బ సేను, బలవఁతునొక్కనిఁ బహూక్ = అనేకులయిన; జనాంశ్చ = బాణంబులను, ఈద్రజనులననేకులనొ జనులను; అత్యస్యక్ = మిక్కిలియువే క్కు-బాణంబునను ప్రేయుచు, న్నిట్లు, న యుచు; ఏవం (అధ్యాహృతము) = రహయగజంబుల మహాస్థానంబు లం ఇట్లు; బాణౌక్ = బాణములను; నృవా దుబాణంబులం బ్రయోగించుచు, విహా జీగజమమన్సు = మనుష్యులయొక్క రంబుచేసెదను. అని, తాత్పర్యము. యు గుట్టములయొక్కయు నేనుఁ గుల

అద్యమేస్త్రీప్రభావస్య ప్రభావః ప్రభవిష్యతి. ౩౭
రాజ్ఞశ్చా ప్రభుతాం కతుకం ప్రభుత్వంచ తవ ప్రభో

టీక॥ ప్రభో = నియామకుండవగురాజునకు; అప్రభుతాంచ = ప్రభుత్వము ముఁడా! అద్య-ఇప్పుడు; మే = నాయొ లేకుండుటను; తవ = నీకు; ప్రభుత్వం కుఁ; అస్త్రీప్రభావస్య = అస్త్రీమా చ = ప్రభుత్వమును; కతుకం = చేయు హత్యముయొక్క; ప్రభావః = ప్ర టకు; ప్రభవిష్యతి = సమర్థమగును. తాపము; రాజ్ఞః = దశరథ మహారా ప్రభుండవగురాముఁడా! నానేచి-

నయ స్త్రీములమాహాశ్చ్యముంజూడు | జనవలంబ్రోసివుచ్చి, నిన్నుబ్రతువు
ము; ఈక్షణంబుననె దశరథమహారా | గాఢేనెదను. అని, తాత్పర్యము.

అద్య చందనసారస్య కేయూరామోక్షణస్యచ. ౩౮
వసూనాం చ విమోక్షస్య సుహృదాం పాలనస్యచ
అనురూపా విమా బాహూ రామ కర్మ కరిష్యతే. ౩౯
అభిషేచనవిఘ్నస్య కర్తృణాం తే నివారణే

టీక॥ రామ=రాముడా! అద్య= అజ్ఞానముచుటవిషయము; కర్మ=
ఇష్టుడు; చందనసారస్య= చందనద్రవమునకును; కేయూరామోక్షణస్య= కేయూరమును; కరిష్యతే=చేయగలవు.
చ= బాహువులుబుధరించుటకును; వ= రాముడా! చందనరసంబులంది
సూనాం= ధనములయొక్క; విమో= చు కొనుటకును, బాహువులు ధరిం
క్షణస్యచ=ఇచ్చుటకును; సుహృదాం= నములిచ్చుటకును స్నేహితులనుశత్రు
స్నేహితులయొక్క; పాలనస్యచ= ర= బాధలం జీకరి-కుండఁ గాపాడుటకు
క్షించుటకును; అనురూపా=తగిన; ఇ= నుయోగ్యుంబులయినయీనాబాహువు
మా=ఈ; బాహూ=భుజములు; తే= లురెందును, ఇష్టుడు, నీపట్టాభిషేకంబు
నీయొక్క; అభిషేచనవిఘ్నస్య= ప= నకడ్డపడినవారలనందఱునుంబాఁడు
ట్టాభిషేకవిఘాతముయొక్క; కర్తృ= లుట కుద్యోగింపగలవు.
ణాం= చేయువారలయొక్క; నివార= అని, తాత్పర్యము.

బ్రహ్మ కోదైవ మయా వియ్యజ్యతాం
తవా సుహృత్ప్రాయశస్సుహృజ్జనైః. ౪౦
యథా తవేయం వసుధా వశే భవే
త్తథైవ మాంశాధి తవా స్త్రి కింకరః

టీక॥ తవ=నీయొక్క; అనుహృత్= యశస్సుహృజ్జనైః= ప్రాణములచేత
శత్రుండు; కిం= ఎవ్వఁడు; మయా= సుగీర్ణచేతను స్నేహితులచేతను; వి
నాచేత; అదైవ=ఇప్పుడే; ప్రాణయ్యజ్యతాం(వియ్యజ్యతాం)= విడువఁ

బడునట్లు చేయఁబడుఁగాక? బ్రహ్మ (బ్రాహ్మ)=చెప్పము. యథా = ఎట్లు; ఇయం=ఈ; వసుధా=భూమి; తవ=నీయొక్క; వశే=అధీనతయందు; భవేత్=ఉండునో; తథైవ=అట్లే; మాం=నన్ను; శౌధి=అజ్ఞాపించుము. అహం(అధ్యాహృతము)=నేను; తవ=నీకు; కింకరః=కింకరుండను; అస్మి=అగుచున్నాను.

నీశత్రుండెవ్వఁడు? నేనిప్పుడెవ్వని

ప్రాణంబులను గీతినం గొనవలయును? ఎవ్వని స్నేహితులం జంపవలయు? ఈభూమియంతయునీయధీనమగునట్టియుపాయంబవలంబించి మాత్రమనన్నాజ్ఞాపించుము; ఈక్షణమేచేసెదను; నేనునీకంఠంకరుండనుగాని వేరుగాదు. అని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁ జెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

విమృశ్య బాష్పం పరిసాంత్యచా సకృ
త్స లక్ష్మణం రాఘవంశవధానః. ౪౦
ఉవాచ పిత్రే వచనే వ్యవస్థితమ్
నిబోధ మా మేషహి సౌమ్య సత్పథః

టిక॥ రాఘవంశవధానః=రఘువంశ సన్తానము.

మునువృద్ధిబొందించునట్టి; సః=ఆరాముఁడు; బాష్పం=కన్నీటిని; విమృశ్య=తుడిచి; అసకృత్=పలుమాఱు; పరిసాంత్యచ=ఊడించియు; లక్ష్మణం=లక్ష్మణునిగూచి; “సౌమ్య=తిన్ననివాడవగులక్ష్మణుడా! మాం=నన్ను; పిత్రే=తండ్రిసంబంధీయైన; వచనే=మాటయందు; వ్యవస్థితం=స్థైర్యముగలవానిగా; నిబోధ=తెలిసికొనుము. ఏషహి=ఇదియే; సత్పథః=

లక్ష్మణునిమాటవిని, రఘువంశంబునువృద్ధిబొందించునట్టిరాముండు, లక్ష్మణునికండ్లనీళ్లుదుడిచి, పలుమాఱు మంచిమాటలతోదాద్ది, యతనింజూచి, “లక్ష్మణుడా! నీవెప్పుడును సౌమ్యుడవే, ఇప్పుడేలయిట్లు కోపంబునొందితివి? నేను దండ్రీమాటను గొంచెమైననతిక్రమింపను; ఎట్లైననేమి? ఆయనచెప్పినట్లు చేయుటకు స్థిరచిత్తుండనై యున్నాడనని తెలిసికొనుము; ఇదియెపరమధ

మఁము" అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, త్రయోవింశస్సర్గః.
ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండత్రయోవింశస్సర్గఃటీక,
ముగిసినది.

(౨)

చ తు ర్విం శ స గ్గ పా రం ధః.

తం సమీత్య త్వవహితం పితు ర్నిదేశపాలనే
కౌసల్య బాప్ససంరుద్ధా వహో ధర్మిష్ఠ మబ్రవీత్. ౧

టీక॥ తం=ఆ రాముని; పితుః=తం యుధర్మముగల; వహః=మాటను; అ
దీయొక్క; నిదేశపాలనే=ఆజ్ఞాప బ్రవీత్=చెప్పెను.
రిపాలనమందు; అవహితం=ఎచ్చరికగ రాముండు, తండ్రియాజ్ఞాప్రకార
లవానిగా; సమీత్యతు = చూచినంత ము సేయుటకునిచ్చయించి దృఢచిత్తుం
నె, ఎఱింగినంత నేయనుట; కౌసల్య= డై యుండుటంజూచి, కౌసల్య, కన్నీ
కౌసల్య; బాప్ససంరుద్ధా=కన్నీళ్ల చేన ల్లవలనం దడఁబడుచు, ధర్మిష్ఠంబగునీ
డ్డగింపఁబడినదై; ధర్మిష్ఠం=మిక్కిలి మాటంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అదృష్టదుఃఖో ధర్మాత్సా సర్వభూతప్రియంవదః
మయి జాతో దశరథా త్కథ ముంఛేన వతయేత్. ౨

టీక॥ అదృష్టదుఃఖః= చూడఁబడిని యంవదః= సమ స్తప్రాణులకునుద్రయ
దుఃఖముగలవాఁడును; ధర్మాత్సా= మునేచెప్పవాఁడును; దశరథాత్=దశ
ధర్మస్వభావుండును; సర్వభూత ప్రి రఘునివలన ; మయి=నాయందు ; జా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౫౦౫

స ౨౪

తః=పుట్టినవాడునగు; సః (అధ్యాహృతము)= ఆరాముడు; కథం=ఎట్లు; ఉంఛేన=దైవవశంబున నేలరానిన ధాన్యకణంబులనేరుకొను వృత్తి చేత; వతఃయేత్=జీవించున?

ఎప్పుడునుదుఃఖంబనుభవించినవాడుగాఁడు, ధర్మాశ్వుండు, సమస్త

ప్రాణులకును బ్రయంబగువాతఁసేచెప్పువాడు; దశరథ మహారాజునకును నాకును బుట్టినవాడు, అట్టి, రాముండు, దైవవశంబున నేలరానిన ధాన్యకణంబుల నొక్కొక్కటిగానేరుకొని,

యెట్లు జీవింపఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

యస్య భృత్యాశ్చ దాసాశ్చ వృష్టా న్యర్హస్తి భుంజతే
కథం స భోక్తృతే నాథోవనే మూలఫలా న్యయమ్. ౩

టీక॥ యస్య=ఎవ్వఁ యొకఁ-; భృత్యాశ్చ=భటులును; దాసాశ్చ=పరిచారకులును; వృష్టానః=శ్రేష్ఠములయిన; అన్నానః=అన్నములను; భుంజతే=తినచున్నారో; సః=అట్టి; నాథః=ప్రభుండగు; అయం=ఈ రాముడు; వనే=అడవియందు; మూలఫ

లానః=గడ్డలనుబండ్లను; కథం= ఎట్లు; భోక్తృతే=తినఁగలఁడు? ఎవ్వని భృత్యులును బరిచారకులును వృష్టాన్నంబులందినుచున్నారో, అట్టి నాథుండగు రాముండు, వనంబున, గడ్డలను ఫలంబులనుందినుచు, నెట్లు, మనియుండఁగలఁడు? అని, తాత్పర్యము.

కవిత చ్ఛ్రిద్ధధే చ్ఛ్రిత్వా కన్యవా న భవే ద్భయమ్
గుణవాక్ దయితో రాజ్ఞా రాఘవో యద్వివాన్యతే. ౪

టీక॥ రాజ్ఞా=దశరథమహారాజుచేత; గుణవాక్=మంచిగుణంబులు గలవాడును; దయితః=ప్రియుండునగు; రాఘవః=రాముండు; వివాన్యతే(ఇతి)యత్=అకివికిఁబంపబడుచున్నాడనునదియేదిగలదో; ఏవత్ = ఈమాటను;

శ్రుత్వా=విని; కం=ఎవ్వఁడు; క్రద్ధధేత్=నమ్మును? కన్యవా=ఎవ్వఁకి; భయం= వెఱపు; నభవేత్=కలుగదు. దశరథమహారాజు, గుణవంతుండును సమస్త ప్రాణులకును బ్రయంబునగు రామునడవికిఁబంపు చున్నాడను

మాటనువినినను , ఇట్టిదియసంభావిత హాభయంబునొందుదురు.
 ముగావున, దీనినెవ్వరును నమ్మరు; అని, తాత్పర్యము.
 ట్లునమ్ముదురేని, ప్రాణులందఱును మ

నూనం తు బలవాక్ లోకే కృతాంత స్సర్వ మాదిశక్
 లోకే రామాభి రామ స్త్వంవనం యత్ర గమిష్యసి. ౫

టీ || రామ=రాముడా; యత్ర=ఏడిసిమి నిశ్చయము.
 త్రముగా; లోకే=ప్రపంచమునందు; అ నీవు, నమస్తప్రాణులకును బ్రియుం
 భిరామః=ప్రియుండవగు; త్వం=నీవు; వ దవయ్య, ఏదైవమువలనఁ బట్టాభిషే
 నం=అడవినిగూర్చి; గమిష్యసి=పోఁగల కమును విడిచియడవికిఁ బోఁబోవు; డి
 వో; సర్వం= అంతను ; ఆదిశక్= న్నానో, లోకమునందు నమస్త కా
 ఆజ్ఞాపించుచున్న; సః (అధ్యాత్మత ర్యంబులకును మూలకారణం బయిన
 ము)=ఆ; కృతాంతః=దైవము; బల యాదైవము మిక్కిలిబలంబుగలదే; ఇది
 వాక్తు=అధికబలముగలదే; నూనం= శ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

అయంతు మా మాత్మ భవ స్తవాదశక్తాన మారుతః
 విలాపదుఃఖ సమిధో రుదితాశ్రుహుతాహుతిః. ౬
 చింతాబాష్పమహాధూమ స్తవాదశక్తాన చిత్తజః
 కశక్తాయిత్యా భృశం పుత్ర నిశ్శ్యాన్సాయాససంభవః. ౭
 త్వయా విహీనా మిహమాం శోకాగ్ని రతు లోమహాక్
 ప్రథత్యతి యథా కషం చిశ్రభాసు హే మాత్మయే. ౮

టీక|| పుత్ర = కొడుకా! ఆత్మభావమునందుఁబడుకట్టెలుగాఁగలదియును; రుది
 వః=దేహమునఁబట్టినదియును; తవ= తాశ్రుహుతాహుతిః= ఏడ్పువలనఁగ
 నీయొక్క; అదర్శనమారుతః= అగప లిగిన కన్నీళ్లైహుతమయిన యాహుతి
 డకుండుటయను గాలిగలదియును; వి గాఁగలదియును; చింతాబాష్ప మహా
 లాపదుఃఖసమిధః= ఏడ్పువలనఁగలిగి ధూమః = వగవునఁగల్గినతీక్షణమహా

గాఁగలదియును; తవ=నీయొక్క; అదర్శ
నచి త్తజః=అగపడకుండుటవలనమనసు
నం బుట్టినదియును; నిశ్శ్వాసాయాస
సంభవః=నిట్టూర్పులతిరుగుడువలనఁగ
లిగినదియును; అతులః=సరిలేనిదియు
ను; మహా=అధికమునగు; అయం=
ఈ; శోకాగ్నిః = దుఃఖమనెడునగ్ని
హోత్రము; ఇహ=ఇచ్చట; త్వయా=
నీచేత; విహీనాం = విడువఁబడిన;
మాం=నన్ను; హిమాత్యయే= శిశిర
తుఁవునందు; చిత్రభానుః=నిస్స; క
షంయథా = పొడనుంబోలె ; భృ
శం=మిక్కిలియు; కర్మయిత్యా = కృ
శింపజేసి; మాం= నన్ను; ప్రధత్య

తి=దహింపఁగలదు.
కొడుకా! ఇంక, నిన్ను జూడకుం
డుటవలన నాదేహంబునంబూడమి, నీ
వగపడకుండుటయె గాలిగాను, రోద
నదుఃఖమెక ట్టెలుగానుగన్నీరె యాహు
తిగాను, జీతోష్ణంబైధూమంబుగానుం,
గలిగి, నిట్టూర్పులవృద్ధింబొంది , యతు
లంబైచెలరేఁగినదుఃఖాగ్ని, శిశిరతుఁవు
నందు, మంచుచేఁదడుపం బడియుండు
పొడను, దావాగ్నిక్రమముగావాడఁజే
సిదహించునట్లు, నిన్నువిడిచి యిచ్చట
నొంటనున్న, నన్నుఁగృశింపజేసినహిం
పఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.

కథంహి ధేను స్వం వత్సం గచ్ఛంతం నానుగచ్ఛతి
అహం త్వనుగమిష్యామి యత్ర పుత్ర గమిష్యసి. ౯

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా! ధేనుః= ఆ
పు; గచ్ఛంతం=పోవుచున్న; స్వం=
తనదైన; వత్సం=దూడను; కథంహి=
ఎట్లు; నానుగచ్ఛతి = వెంటబడింపడు;
త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; యత్ర=
ఎచ్చటికి; గమిష్యసి=పోయెదవో ; త
త్ర(అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి; అ

హం=నేను; త్యా = నిన్ను; అనుగమి
ష్యామి=వెంటబడించెదను.
కొడుకా! ఆవు, తనదూడను వెంట
డించిపోకయుండునా? అట్లు నేనును, నీ
వెచ్చటికిఁబోయెదవో, అచ్చటికినీతోఁ
గూడవచ్చెదను. అని, కొనల్యరామని
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తథా నిగదితం మాత్రా త ద్వాక్యం పురుషవక్త్రభః
శ్రుత్వా రామో౭ బ్రవి ద్వాక్యం మాతరం భృశదుఃఖతామ్. ౧౦

టీక॥ తథా=అట్లు; మాత్రా=త మాతరం = తల్లినిగూర్చి; వాక్యం=
ల్లచేత; నిగదితం=చెప్పబడిన; తే= మాటను; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
ఆ; వాక్యం=మాటను; శ్రుత్వా= అట్లుతల్లి చెప్పినమాటనువిని, పురు
ని; పురుషషభః = పురుషశ్రేష్ఠుండ వశ్రేష్ఠుడగురాముండు, మిక్కిలియు
గు; రామః= రాముండు; భృశదుఃఖి దుఃఖము నొందియెన్న తల్లింజూచి,
తాం= మిక్కిలియుదుఃఖమునొందిన; యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తై కేయ్య వంచితో రాజా మయి చారణ్య మశ్రుతే
భవత్యాపి పరిత్యక్తో ననూనం వత్కయిష్యతి. ౧౧

టీక॥ మయిచ=నేనును; అరణ్యం= నం=శృంగము.
అడవిని; ఆశ్రితే= పొందగా; తై కే దశరథుండు మొదలై తై కేయిచేవం
య్య=తై కేయిచేత; వంచితః= వం చితంజైయున్నవాడు; నేనునువనము
చింపబడిన; రాజా=దశరథమహారా నకులబోయెడను; నీవును అతనివిడిచివ
జు; భవత్యాపి=నీచేతనుగూడ; పరిత్య త్తువేసి, యితంజెన మాత్రముజీవింప
క్తః (చేత్)= విడువబడినవాడగున లేడు; ఇదిశత్రుయము.
ని; నవత్కయిష్యతి=జీవింపడు. నూ అని, తాత్పర్యము.

భతుః కిల పరిత్యాగో నృశంసః కేవలం స్త్రియాః
స భవత్యా స కత్కవ్యో మనసాపి విగహితః. ౧౨

టీక॥ స్త్రియాః=ఆడుదానికి; భ చేయబడగూడదు.
తుః = పెనిమిటియొక్క; పరిత్యా అడుది, పెనిమిటినివిడుచునేని, మ
గః=విడుచుట; కేవలం=మిక్కిలియు; హా పాపమునొందును; కాబట్టి, నీ
నృశంసః= పాపముగల్గించునది. విగ వ్రు, లోకశాస్త్రవిరుద్ధంబగు నాకార్య
హితః= నిందింపబడిన; సః=ఆయ మునుమనసు లోనంగూడఁ, దలంపరా
ధమము; భవత్యా=నీచేత; మనసా దు. అని, తాత్పర్యము.
పి=మనసుచేతనుగూడ; నకత్కవ్యః=

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము.

స ౨౪

యావజ్జీవతి కాకుత్స్థస్తి పితా మే జగతీవతి

శుశ్రూషా క్రియతాం తావత్సహి ధమకా స్సనాతనః. ౧౩

టీక॥ మే=నాయొక్క ; పితా = గద !

తండ్రియును; జగతీవతి=ఘామికిఁబ్ర
భువునగు; కాకుత్స్థస్తి=చశఃస్థుఁడు ;
యావత్=ఎంతవఱకు; జీవతి = బ్రతికి
యుండునో; తావత్=అంతవఱకు; శు
శ్రూషా=సేవ; క్రియతాం=చేయఁబ
డుఁగాక. సః=అది; సనాతనః= శా
శ్వతమయిన; ధమోహి=ధమము

నాతండ్రి చశరథమహారాజు బ్రతి
కివలెనకిం బరి
చర్యసేయుచుండుము; నీకదియె శాశ్వ
తంబగుధమము; ఇంతనేనియు శాశ్వ
తముగాదు. అని, రాముండు కాశ్య
ప్రతిజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మక్తాతు రామేణ కాశల్యా శుభదశకానా

తథేతువాచ సుప్రీతా రామ వక్తిష్ట కారిణమ్. ౧౪

టీక॥ శుభదర్శనా=మంగళకర మ

యినబుద్ధిగల; కాశల్యాశు=కాశల్య
యును; రామేణ=రామునిచేత ; ఏ
వం=ఇట్లు; ఉక్తా=చెప్పఁబడినదై; సు
ప్రీతా=మిక్కిలియు సంతసించినదై;
అక్తిష్టకారిణం=దుఃఖములేనట్లు సేయు
నట్టి; రామం=రామునిగారికి ; త
థా=అట్లే. ఇతి=అని; ఉవాచ = చె

ప్పెను.
మంగళకరంబగుధమబుద్ధిగల కా
శల్యాచేవి, రాముఁడుచెప్పినదివినసం
తోషంబునొంది, ఎదిటివారిదుఃఖముం
బోవునట్లు సేయునట్టి రాముంబాచి,
“నీవుచెప్పినట్టేచేసెదను” అని, చెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తస్తు వచనం రామో ధమకభృతాం వరః

భూయస్తా మబ్రవీద్వాక్యం మాతరం భృశదుఃఖితామ్. ౧౫

టీక॥ ధమకభృతాం= ధమకమునుభరించువారిలోపల; వరః= శ్రేష్ఠుండ

యన; రామస్తు = రాముండును; ఏవం =	అబ్రహీం = చెప్పెను.
ఇట్లు; వచనం = మాటను; ఉక్తి = చె	ధామికులలో నుత్తముండగురా
ప్పబడినవాడై; భృశదుఃఖితాం = మి	ముండు, తల్లిమాటవిని, యంతమఱ
క్రిలియ దుఃఖము నొందియున్న;	లంబరమదుఃఖితయయియున్న తల్లిం
తాం = ఆ; మాతరం = తల్లినిగూర్చి;	జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
భూయః = మఱల; వాక్యం = మాటను;	అని, తాత్పర్యము.

మయాచైవ భవత్యాచ కథావ్యం వచనం పితుః

టీక॥ మయాచైవ = నాచేతను; భవ	నేనుమాత్రమేకాదు; నీవును నేను
త్యాచ = నీచేతను; పితుః = తండ్రియ	ఇద్దఱమును, నాతండ్రిదశరథమహారా
యినదశరథమహారాజుయొక్క;	జుచెప్పినట్లు, నడుచుకొనవలసినది.
వచనం = మాట; కథావ్యం = చేయబ	అని, తాత్పర్యము.
డవలసినది.	

రాజా భర్తా గురుశ్రేష్ఠ స్సవేషా మిశ్వరః ప్రభుః. ౧౬

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము) = ఆ	అదశరథుండు, మనకందఱకును, రా
దశరథుండు; సర్వేషాం = అందఱకు	జును, బోషించువాడును, ఆచార్యుం
ను; రాజా = సంతోషముగల్గించువా	డును, బూజింపదగినవాడును, అధిప
డు. భర్తా = పోషించువాడు. గురుః =	తియును, బ్రభుండును, గావున, మనమం
ఆచార్యుండు. శ్రేష్ఠః = ఉత్తముండు.	దఱమును, అతనిమాటకు లోబడవల
ఈశ్వరః = అధిపతి. ప్రభుః = నియామ	దలవలసినవారమే. అని, తాత్పర్యము.
కుండు.	

ఇమానితు మహాశ్రేష్ఠ విహృత్య సవ పంచచ

వషాణి పరమప్రీత స్థాస్యామి వచనే తవ. ౧౭

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =	యను; పంచచ = అయిదును, పదునా
నేను; ఇమాని = ఈ; సవ = తొమ్మిది	లుగనుట; వషాణితు = సంవత్సరముల

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౦౧

స ౨౪

నుమాత్రము; మహారణ్యే = కాటడవి
యందు; విహృత్య = క్రిడించి; పరమప్రీ
తే = మిక్కిలియు సంతసించిన వాడ
నై; తవ = నీయొక్క; వచనే = మాట
యందు; స్థాస్థామి = ఉండెదను.

నేను, ఈపనుసాగుసంవత్సరంబు

లుమాత్రము, మహారణ్యంబుననుఖం
బుగాఁ గాలంబుగడపి, యటుపిమ్మటఁ
బరమసంతోషంబున, నీయాజ్ఞలొనే
యుండెదను. అనిరాముండు కొనల్య
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మక్త్యా ప్రియం పుత్రం బాష్పపూర్ణౌ ననా తదా
ఉవాచ పరమార్థాత్ కౌసల్యా పుత్ర వత్సలా. ౧౮

టీక॥ తదా = అప్పుడు; పుత్రవత్స
లా = కొడుకునందలిప్రేమగల; కౌస
ల్యా = కొనల్య; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తా =
చెప్పబడినదై; బాష్ప పూర్ణౌన
నా = కన్నీటసండిసముఖముగలదై;
పరమార్థా = మిక్కిలియుదుఃఖము
నొందినదై (“తు” అనునదిపాదపూ
రణార్థము); ప్రియం = సంతోషక

రుండగు; పుత్రం = కొడుకునుగూర్చి; ఉ
వాచ = చెప్పెను.

అప్పుడు, రాముండు చెప్పినదిఁని,
కొడుకునందలిప్రేమంబుగల కౌసల్యా
దేవి, మొగంబంతయుఁ గన్నీరునిండఁ
గాఁ, బరమదుఃఖితయయి, ప్రియపు
త్రుండగురాముంజూచి, యిట్లుచెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఆసాం రామ సపత్నీనాం వస్తుం మధ్యే న మే తమమ్

టీక॥ రామ = రాముడా! ఆసాం =
ఈ; సపత్నీనాం = చవతులయొక్క;
మధ్యే = నడుమనందు; వస్తుం = ఉండు
టకు; మే = నాకు; సతమం = మంచిది
కాదు.

రాముడా! నాకుశత్రువులయినయీ
చవతులనడుమనుండుట నాకు మంచిది
కాదు; కావున, నన్నునీతోఁగూడఁ దీసి
కొనిపోమ్ము. అనితాత్పర్యము.

నయ మా మపి కాకుత్స్థ వనం వన్యాం మృగీం యథా. ౧౯

✽

యచి తే గమసే బుద్ధిః కృతా పితౄ రపేక్షయా

<p>టీక కాకుల్ల = రాముడా ! పి తుః = తండ్రియొక్క; అపేక్షయా = ఇ చ్చుచేత; తే = నీకు; గమసే = పోవుట యందు; బుద్ధిః = తలంపు; కృతాయచి = చేయఁ బడిన దగునే; వన్యం = అడవియందుంబుట్టిన; మృగీయథా = లేడినిబోలె; మామపి = నన్నును; వ నం = అడవిని; నయా = పొందింపుము.</p>	<p>రాముడా ! నీవు తండ్రియొద్దఁజూ న్పననడవికింబోవ నిశ్చయించితచేసి, అ డవిలేడినిబోలె నన్నున అడవికిండ్రిసికొ నిపోమ్ము ; అడవిలేడి యడవిలోనంతో వంబుననుంచునట్లు, నేనును, నీకుశ్రమం బుగలుగఁజేయక సంతోషంబుననుండె దను. అని, కాకల్లరామునితోఁ జెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తాం తథా రుదతీం రామో రుదక్ వచన మబ్రవీత్. ౨౦

<p>టీక రామః = రాముడు; రుదక్ = వద్యుడు; తథా = అట్లు; రుదతీం = వీ ద్యుడున్న; తాం = ఆకొన్గొనుగూర్చి, వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = పలి కెను.</p>	<p>అట్లువచ్చించి యేద్యుడున్నతల్లిని గొన్గొనఁజూచి, రాముడునుదుఃఖం బునబోవనంబునేయుడు, నిట్లని, చె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

జీవంత్యా హి స్త్రీయా భతాః దైవతం ప్రభు రేవచ

<p>టీక భతాః = పెరిమిటి; జీవం త్యాః = బ్రతికియున్న ; స్త్రీయాః = అం డుదానికి; దైవతం = దేవుడును ప్రభు రేవచహి = అధిపతియునుగదా!</p>	<p>బ్రతికియున్నంతవఱకు, అండుదానికి పెరిమిటియే దేవుడు, బ్రతుండు, మఱి యేవ్వరికి, అండుదయొర్రయింపఁగూ డదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

భవత్యా మమచై వాద్య రాజా ప్రభవతి ప్రభుః. ౨౧

<p>టీక అద్య-ఇప్పుడు; ప్రభుః = ని యమకుండును ; రాజా = రాజు</p>	<p>నగుదశరథమహారాజు ; భవత్యాః = నీ కును; మమచైవ = నాకును; ప్రభవతి =</p>
---	--

✽

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౦౩

స ౨౪

నియామకుండగుచున్నాడు.

అట్లుగుటంజేసి, దశరథ మహారాజు, నాకుమాత్రమేకాదు; నాకును నీ

కునుంగూడ, నియామకుండగుచున్నాడు.

అని, తాత్పర్యము.

సహ్య నాథా వయంరాజ్ఞా లోకనాథేన ధీమతా

టీక॥ లోకనాథేన = ప్రపంచమునకుఁ బ్రభుండును; ధీమతా = ధర్మబుద్ధిగలవాఁడునగు; రాజ్ఞా = దశరథమహారాజుచేత; సనాథాః (అధ్యాత్మతము) - నాథునితోఁగూడియున్న; వయం = మనము; అనాథాః = నాథుండు లేనివారలము; సహి = కాముగదా!

లోకంబునంతయుఁ బాలింపఁ గలవాఁడును, ధార్మికుండునగుదశరథమహారాజుమనకునాథుండై యున్నాఁడుగదా! నీవనాథవుగావే! నీకేమితకురవ? అనాథయుంటోలేలభయంపడుచున్నావు? అని, తాత్పర్యము.

భరతశ్చాపి ధర్మార్తా సర్వభూతప్రియంవదః. ౨౨

టీక॥ భరతశ్చాపి = భరతుండును; ధర్మార్తా = ధర్మస్వభావుండు, సర్వభూతప్రియంవదః = సమస్తప్రాణులకును బియ్యముగామాటలాడువాఁడు.

“అయితే, నాకుఁజవతులవలని భయంబున్నదే” యనిచెప్పుదువుకాబో

లు; రాజు కాబోలు. భరతుండును, మిక్కిలి ధార్మికుండు; సర్వప్రాణులకును బ్రియము సేయువాఁడు; కావున, నీయందుమాతృభక్తియుంచి, నిన్నురక్షించుచుండును; భయపడకుము. అని, తాత్పర్యము.

భవతి మనువతేత సహి ధర్మరత స్సదా

టీక॥ ధర్మరతః = ధర్మమును దాసక్తుండగు; సహి = అభరతుండు; సదా = ఎల్లప్పుడును; భవతి = నిన్ను; అనువతేతసహి = అనుసరించుచునేయుం

డును. “అయితే, భరతుండు, స్వభావంబున ధార్మికుండయ్యును, గైకొనిమాటవిని, యేమైమనను అపకారంబుసేయు

ను" అనియందువుకాబోలు; అతండు, గణంబునం బ్రవర్తింపడు; ఎల్ల స్వదు
ధమణంబునందుమిక్కిలియుం బ్రీతిగల ననీకుఁబరిచర్య సేయుచు నేయుండును.
వాఁడు; కావున, నతంఁడెప్పుడును, ఎ అని, తాత్పర్యము.
వ్వరుఁజెప్పినను ధమణవిరుద్ధంబగు మా

యథా మయి తు నిష్కాంతే పుత్రశోకేన పాథివః. ౨౩
శ్రమం నావాప్నుయా తి-చి దప్రమత్తా తథా కరు

టిక॥ మయి = నేను ; నిష్కాంతే యుము.
తు = పోఁగానే ; యథా = ఎట్లు, నేనువనంబునకుఁబోయినపిదప నీవెం
పాథివః = దశరథమహారాజు; పు తమాత్రమే మఱుపాటులేనిదానవై,
పుత్రశోకేన = పుత్రదుఃఖముచేత; కిం దశరథమహారాజునకుఁ, బుత్రదుఃఖం
చిత్ = కొంచెమయినను; శ్రమం = ఆ బునంగొంచెమయిన నాయాసంబుగల్గ
యాసమును; నావాప్నుయాత్ = పొంద కుండునట్లు, మంచిమాటలం దేర్చుచు,
కుండునో; తథా = అట్లు; అప్రమత్తా = నుపచారంబులు సేయుచుండుము.
ఏమఱుపాటులేనిదానవై; కరు = చే అని, తాత్పర్యము.

దారుణ శ్చాప్యయం శోకో యథైసం న వివాశయేత్. ౨౪
రాజ్ఞో వృద్ధస్య సతతం హితం చర సమాహితా

టిక॥ యథా = ఎట్లు; దారుణః = తా = ఎచ్చరికగలదానవై; వృద్ధస్య =
భయంకరమయిన; అయం = ఈ; శోక ముసలివాఁడగు; రాజ్ఞః = దశరథమహ
శ్చ = పుత్రదుఃఖమును; ఏసం = ఈదశర రాజునకు; హితం = ప్రియమును; చ
థమహారాజును; నవివాశయేత్ = నశిం ర = చేయుము.
పంజేయదో ; తథా (అధ్యాహృత భయంకరమగు, నీపుత్రశోకమున,
ము) = అట్లు; త్వం (అధ్యాహృతము) = వృద్ధుండగుదశరథమహారాజునకు, మ
నీవు; సతతం = ఎల్లప్పుడును; సమాహి రణంబుగల్గ కుండునట్లు, నీవెచ్చరికతో

శ్రీ మద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము.౫౧౫

స ౨౪

నుండి,యతనికిఁబ్రിയంబులగు నుపచా | అని,తాత్పర్యము.
రంబులు నేయుచుండుము.

వ్రతోపవాసనిరతా యా నారీ పరమోత్తమా. ౨౫
భతాఁరం నానువతేత సాతు పాపగతి ర్భవేత్

<p>టిక యా=ఏ; నారీ=స్త్రీ; వ్రతో పవాసనిరతా = వ్రతములయందునుఉ పవాసములయందు నాసక్తురాలయి; పరమోత్తమా = మిక్కిలియుశ్రేష్ఠ రాలై;భతాఁరం=పెనుమిటిని; నాను వతేత = అనుసరింపదో; సాతు= అబిడయు; పాపగతిః=పాపమెఱలము</p>	<p>గాఁగలది; భవేత్=అగును. ఎల్ల పుడును వ్రతంబులనుపవాసం బులఁజేయుచు, మిక్కిలియు నుత్తమ యసేరువహించిన స్త్రీయును , జెని మిటి ననుసరించియుండజేసి, పాపిష్ఠు రాలేయగును.అని,తాత్పర్యము.</p>
--	--

భతుఁ శ్శుశ్రూషయా నారీ లభతే స్వగృహ ముత్తమమ్. ౨౬
అపి యా నినమసాగ్రా రా నివృత్తా దేవపూజనాత్

<p>టిక యా=ఏయొందుది; నినమ సాగ్రా = నమసాగ్రరములులేనదియు ను, భతఁకన్న నితరులగుబ్రాహ్మణా దులకు నమసాగ్రరము సేయనిదియున నుట; దేవపూజనాత్ = దేవతలపూ జించుటనుండి;నివృత్తా = మఱవినదియు నో, దేవపూజ సేయకున్నదియునో; సా(అధ్యాహృతము) = ఆ; నార్యపి= స్త్రీయైనను; భతుఁ = పెనుమిటి</p>	<p>యొక్క; శుశ్రూషయా=సేవచేత; ఉ త్తమం=శ్రేష్ఠమయిన; స్వగృహం= స్వ గృహమును;లభతే=పొందుచున్నది. బ్రాహ్మణులు మొదలగు పెద్దలకెప్పు డు నమసాగ్రరింపక దేవతలంబూజింప కుండస్త్రీయును,భతఁకు భక్తితోశు శ్రూషసేయుచుండునేని, యుత్తమంబు గుస్వగృహంబునొందును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

శుశ్రూషామేవ కర్విత భతుఁ ద్రియహితే రతా. ౨౭

<p>టీక॥ నారీ (అధ్యాహృతము) = స్త్రీ; భతుః = పెనుమిటికి; ప్రియహి తే = ఇష్టంబును మేలునగుదానియందు; రతా = అసక్తురాలై; శుశ్రూషామే వ = సేవసేకర్వీత = చేయఁజెను.</p>	<p>అండది, యెప్పటికిని, పెనుమిటికి, మన స్వంతోషంబుగలిగించునవియు మేలుగలి గించునవియునగు కార్యంబులం జేయు చు, సేవ చేయుచు నేయుండవలయును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఏష ధర్మః పురా దృష్టో లోకే వేదేశుత స్మృతః

<p>టీక॥ ఏషః = ఈ; ధర్మః = ధర్మ- ము; పురా = పూర్వమునుండి; లోకే = లోకమునందు; దృష్టః = చూడఁబడినది. వేదే = వేదమునందు; శ్రుతః = వినఁబడి నది. స్మృతః = స్మృతులయందును జెప్పఁ బడినది.</p>	<p>ఈధర్మము, లోకంబునందలికిష్టా చారమువలనం జెలియవచ్చుచున్నది; అ ట్లు వేదమునను జెప్పఁబడియున్నది; తద నుకూలముగ నే స్మృతులయందునుం జె ప్పఁబడియున్నది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

అగ్నికార్యేషుచ సదా సుమనోభిశ్చ దేవతాః. ౨౮

పూజ్యస్తే మత్కృతే దేవి బ్రాహ్మణాశ్చైవ సువ్రతాః

<p>టీక॥ దేవి = తల్లి! మత్కృతే = నా కొఱకు; అగ్నికార్యేషుచ = హోమ ములయందును; సుమనోభిశ్చ = పుష్ప ములచేతను; దేవతాః = దేవతలును; సు వ్రతాః = మంచివ్రతములుగల; బ్రా హ్మణాశ్చైవ = బ్రాహ్మణులును; తే = సీకు; పూజ్యాః పూజింపఁదగినవా</p>	<p>రలు. తల్లి! నీవు, నేనువచ్చువఱకు నామే నూథఁమై, హోమములచేతను బు ష్పదులచేతను దేవతలం బూజింపు చుండుము; మఱియు, బ్రాహ్మణో వ్ర తులను వివిధదానములచేతం దనువు చుండుము. అని తాత్పర్యము.</p>
--	---

ఏవం కాలం ప్రతీక్షస్య మమాగమనకాంక్షిణీ. ౨౯

నియతా నియతాహారా భిక్షృ శుశ్రూషణే రతా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౦౭

స ౨౪

టీక॥ త్వం అధ్యాహృతము) = నీ దురుమాచుడుండుము.
 వు; ఏవం=ఇట్లు; మమ=నాయొక్క; నీపిట్లు, నేనుసుఖంబుగవలనయో
 అగమనకాంక్షిణీ=వచ్చుటనుగోరు దా స్వకు వచ్చుటంగోరుచు, నియమంబు
 ననై; నియతా=నియమముతోఁగూడిన వలంబించి వధుమాంసాదులపడిచి శు
 దాననై; నియతాహారా=నియమము ధంబగుసాత్త్వికాహారంబు గొనుచు
 తోఁగూడినయాహారముగల దాననై; జెసిమిటికితశ్రూషసేయుచు, సేవదు
 భక్త్యశుశ్రూషణే=పఠిసేయందు; నాలుగువంకంబులను గడుపుము.
 రతా=ఆసక్తిగలదాననై; కాలం = అని, తాత్పర్యము.
 నేనువచ్చుకాలమును ; ప్రతీక్షన్వ=ఎ

ప్రాప్స్యసే పరమం కామం వయి ప్రత్యాగతేనగి. ౩౦
 యదిధర్మభృతాం శ్రేష్ఠో ధారయిష్యతి జీవితమ్

టీక॥ మయి=నేను; ప్రత్యాగతేన ప్రాప్స్యసే=పోందగలవు.
 తి=మఱలరాఁగానే; ధర్మభృతాం= నేనువనంబునుండివలవచ్చినపిమ్మట,
 ధర్మంబుభరించువారలలోపల; శ్రే ధార్మికో శ్రమండుగు దశరథుండుబ్రతి
 వ్తః=ఉ శ్రమండుగుదశరథ మహారాజు; కియన్నపక్షమున, నీశ్రీకోర్కుల న
 జీవితం=ప్రాణమును ; ధారయిష్యతి స్పృహించుబొందగలను. అని, రాముం
 యది=తాల్చియుంచునేని; పరమం = మ, కాసల్యతోఁజెప్పెను.
 ఉత్తమంబయిన; కామం= కోరికని ; అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తాతు రామేణ బాష్పపర్యాకులేక్షదా. ౩౧
 కొసల్య పుత్రశోకాతా రామం వచన మబ్రవీత్

టీక॥ కొసల్య=కొసల్యజీవి;రా శ్రేడినకండ్లుగలదై; పుత్రశోకాత్తా=
 మేణ=రాముజేత; ఏవం= ఇట్లు; ఉ పుత్రదుఃఖముజేచిడింపబడినదై; రా
 క్తాతు=చెప్పబడినదైనంతనె; బాష్ప మం=రామునిగూర్చి; వచనం= మాట
 పర్యాకులేక్షదా= కన్నీరుజేగలతం ను;అబ్రవీత్=చెప్పెను.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౪

కౌసల్యాదేవి, రాముండుచెప్పినది | దుఃఖంబునం బరితపించుచు, గండ్ల
విని, తనప్రియపుత్రుండగు రాముండు | సింహ నీళ్లు గార్చుచు, రామునిజూచి,
వనంబునకుబోవుచున్నాడేయనిపుత్ర | యిట్లుని,చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

గమనే సుకృతాం బుద్ధిం న తేశకోమ్ని పుత్రక. ౩౨

వినివతఁయితుం వీర నూనం కాలో దురత్యయః

<p>టీక వీర = పరాక్రమశాలివగు; పుత్ర క = చిన్నికొడుకా! గమనే = పోవుటయం దు; సుకృతాం = మిక్కిలియు దృఢమ యిన; తే = సీమొక్క; బుద్ధిం = తలం పును; వినివతఁయితుం = మఱలించు టకు; నశకోమ్ని = చాలను. కాలః = కాలము; దురత్యయః = అతిక్రమిం పఁగూడనిది. నూనం = నిశ్చయము.</p>	<p>కొడుకా! సీవుపరాక్రమశాలివి; కా పునసికెందును భయములేదు; వనంబు నకు బోవలయునని సీవుగట్టిగాఁ బట్టి యున్నావు; దానిం ద్రిప్పటకు నాచే తం గాలేదు; కావుననే కాలము నతిక్ర మింపనలవిగాదనిచెప్పుదురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

గచ్ఛ పుత్ర త్వ మే కాగో భద్రం తేస్తు సదా విభో. ౩౩

<p>టీక పుత్ర = కొడుకా! త్వం = నీవు; ఏకాగ్రః = కలకంఠాఢిన మనసులేని వాడవై; గచ్ఛ = పొమ్ము; విభో = ప్రభుండవగు రాముడా! సదా = ఎల్ల ప్పుడును; తే = నీకు; భద్రం = మంగళ</p>	<p>ము; అస్తు = అగుఁగాక. కొడుకా! సీవుచాపలంబునొందకవ నంబునకు బొమ్ము; సీకెందునుమంగ ళమేయగును గాక. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పున స్త్వయి నివృత్తేతు భవిష్యామి గతస్థమా

<p>టీక త్వయి = నీవు; పునః = మఱ ల; నివృత్తేతు = మఱలిరాగానే; గత స్థమా = పోయినదుఃఖము గలదానను;</p>	<p>భవిష్యామి = కాఁగలను. సీవు మఱలవనంబునుండి రాగానే నాదుఃఖంబంతయుఁ బోయి, నాకు సు</p>
--	---

ఖంబుగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

ప్రత్యగతే మహాధాగే కృతార్థే చరితవ్రతే. ౩౪

పితు రాన్యగృతాం ప్రాప్తే త్వయి లక్ష్మ్యే పరం సుఖమ్

టీక॥ మహాధాగే=పూజ్యమగుధా	యిన; సుఖం=సౌఖ్యమను; లక్ష్మ్యే=
గృముగలవాడవును; కృతార్థే=నె	పొందగలను.
ఋషేనప్రయోజనము గలవాడవును ;	మహాధాగుండవగన్వేష, పిశ్యవచన
చరితవ్రతే=చేయఁబడినవీరముగలవా	డలిపాలన వ్రతంచాచరించి , కృతా
డవును; పితుః=తండ్రీ; ఆన్యగృతాం=	ర్థుండనై, తండ్రిముఁగుడిచుకొని ,
ముఁగులేకుండుటను; ప్రాప్తే=పొంది	వనంబునుండిమఱలవచ్చినదివ , నేను
నవాడవునగు; త్వయి=నీవు ; ప్రత్య	బరమసౌఖ్యఁబొందగలను.
గతే=మఱిరాఁగానే ; పరం=అధికమ	అని, తాత్పర్యము.

కృతాంతస్య గతిః పుత్ర దుర్విభావ్యా సదా భువి. ౩౫

య స్త్రాస్య సంహృదయతి మే వచ ఆచ్ఛిద్య రాఘవ

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! యః=	దా=ఎల్లప్పుడును; భువి=భూమియం
ఏది; మే=నాయొక్క; వచః=మాట	దు; దుర్విభావ్యా=ఎన్నరానిది.
ను; ఆచ్ఛిద్య = తీరసరించి; త్వాం=	రాముఁడా! నేనెంత చెప్పినను విన
నిన్ను; సంహృదయతి=ప్రేరించుచున్న	కుండవనంబునకుఁబోఁగోరునట్లునిన్నుఁ
దో; పుత్ర=కొడుకా! శస్య (అర్థ్యా	జేరేపించుచున్నదే , ఈచైవలము,
హృతము)=అట్టి; కృతాంతస్య=నై	ఇంతయనియెన్నుటకలవిగాదు.
వముయొక్క; గతిః=గమనము ; స	అని, తాత్పర్యము.

గచ్ఛేదానీం మహాబాహూ యేమేణ పున రాగతిః. ౩౬

నందయిష్యసి మాం పుత్ర సాహ్ను వాక్యేన చారుతా

టీక॥ మహాబాహూ=పెద్దచేతులు గలరాముఁడా! ఇదానీం=ఇప్పుడు; గ

చు=పొమ్ము. పుత్ర= కొడుకా! డేమే
 గ=తేమముతో; ఆగతః= వచ్చినవాఁ
 డనై; మాం=నన్ను; సామ్న= తి
 న్ననిదియును; చారుడా=మనోహర
 బునగు; వాక్యేన=మాటచేత; నంద
 యిష్యసి=సంతసింపజేయఁగలవు.

రాముఁడా! నీపుత్రుఁడొకఁడవు
 కావున, నీకన్నెటనుజయందె గలుగు
 ను; నీవుమఱియుతేమంబుననిచ్చటకీ వచ్చి
 మనోహరింబగుసామవచనంబున, న
 న్నూటడింపఁగలవు. అని, తాత్పర్యము.

అపీదాసిం సకాలస్సృజ్యవాత్పత్యగతం పునః. 32
 యత్త్వం పుత్రకపశ్యేయం జటావల్కలధారిణమ్

టీక॥ పుత్రక=చిన్నకొడుకా! య
 త్=ఏకాలమునందు; పునః= మఱి;
 వనాత్=అడవినుండి; ప్రత్యాగతం=
 వచ్చినవాఁడవును; జటావల్కలధారి
 ణం=జడలనునారచీరలనుదాల్చినవాఁ
 డవునగు; త్వం=నిన్ను; పశ్యేయం=
 చూతునో; సః=ఆ; కాలః=కాలము;
 ఇదాసిం=ఇప్పుడే; అపిస్యాత్ = కలు

గునా!
 ఏకాలమునందు, నాకు, జడలునునా
 రచీరలునుదాల్చి వనంబునుండి మఱి
 వచ్చినవాఁడవు, జటావల్కలధారి, అట్టి, చ
 తుర్దశసంపత్సరానంతర కాలము, ఇప్పు
 డెవచ్చినచో నాకుసంతోషముగానుం
 డను. అని, తాత్పర్యము.

తథాహి రామం వనవాస నిశ్చితం
 సమీక్ష్య దేవీ పరమేణ చేతసా. 3౩
 ఉవాచ రామం శుభలక్షణం వచో
 బహువ చ స్వస్త్వయవాధికాంతే

టీక॥ దేవీ=కాసల్యాదేవి; తథా=
 అట్లు; వనవాసనిశ్చితం=వనంబుననుం
 డుటయందు నిశ్చయించియున్న; రా
 మం=రాముని; సమీక్ష్య=చూచి; పర

మేణ=ఉత్తమంబగు; చేతసా = మన
 స్సుచేత; శుభలక్షణం=మంగళకరంబు
 లగులక్షణములుగల; రామం= రాము
 నిగూర్చి; వచః=మాటను; ఉవాచదేవీ=

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౨

స ౨౫

చెప్పెనుగదా! స్వస్థయనాభికాంక్షి మంగళ లక్షణంబులతోఁగూడినయారా
ణీచ-మంగళాశీర్వచనమునేయఁ గా మంజూచి, ఆదరంబుతోనుదాహరింపఁ
రునదియు; బహువ-అయినది. బడినవిధంబునంజెప్పి, రామునకు, మం

కాసల్యాడేవి, రాముండట్లు పితృ గళాశీర్వచనంబులూసంగంగోఁడెను.
వచన ప్రకారమున వనవాసంబు నే అని, తాత్పర్యము.

యనిశ్చయించియున్నాఁడని యెఱింగి,

ఇత్యాషేః, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, చతుర్వింశస్సర్గః.

ఇదిస్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ చతుర్వింశస్సర్గః టీక ,

ముగిసినది.

॥

ష డ్విం శ స గ్ పారం భః.

సా పసీయ త మాయాస ముపస్పృశ్య జలం శుచిః

చకార మాతా రామస్య మంగళాని మనస్సివ్వనీ. ౧

టీక॥ మనస్సివ్వనీ-మంచిమనస్సుగ లను; చకార-చేసెను.

ల; మాతా-తల్లియయిన ; సా-ఆ

మంచిమనసుగలయాశాసల్యాడేవి.

కాసల్య-తం-ఆ ; ఆయాసం-దుః

యాదుఃఖంబునువిడిచి, రోదనంబుగా

ఖమును; అపసీయ-విడిచి ; జలం-నీ

విందుటవలనఁగలిగిన మైలంబోఁగొట్టు

టిని; ఉపస్పృశ్య-ఆచమించి ; శు

కొనుటకై, యాచమనంబుచేసి, రా

చిః-పరిశుద్ధయై; రామస్య-రామున

మునకు మంగళాశీర్వచనంబులుగావిం

కు; మంగళాని-మంగళాశీర్వచనము

చెను. అని, తాత్పర్యము.

నశక్యసే వారయితుం గచ్ఛే దానీం రఘూత్తమ
శీఘ్రం చ విని వతఃస్వ వతఃస్వచ సతాం క్రమే. ౨

టీక|| రఘూత్తమ = రాముడా! వనంబునకుఁ బోవనిశ్చయించియున్నా
వారయితుం = అడ్డగించుటకు ; నశక్య ఘ; నీయిష్టప్రకారమిష్టమ వనంబున
సే = అలవిగాకున్నావు. ఇదానీం = ఇ కుంబామ్మ; అయితే అట్టెయచ్చటనుం
ప్పుడు; గచ్ఛ = పొమ్ము. శీఘ్రం = శీ డక, పచనాలుగు సంవత్సరములయిన
ఘ్రముగా ; వినివతఃస్వచ = మఱియె
మ్ము. సతాం = పెద్దలయొక్క; క్రమే = యాచారమునువదలకుము.
మార్గమునందు; వర్తస్వచ = ఉండుము. అని, తాత్పర్యము.
రాముడా! నేనెంతచెప్పిననువినక

యం పాలయసి ధర్మం త్వం ధృత్యాచ నియమేనచ
సతై రాఘవశాదూల ధర్మ స్తావ మభిరక్షతు. 3

టీక|| రాఘవశాదూల = రఘువం నిన్ను; అభిరక్షతు = అంతటనుగాపా
శమునం దుత్తముండవైన రాముడా! డునుగాక.
త్వం = నీవు; ధృత్యాచ = సంతోషముచే రాముడా! నీవు, సంతోషంబుగల
తను; నియమేనచ = నియమితచేతను; వాడవై, నియమంబున, నే ధర్మం
యం = ఏ; ధర్మం = ధర్మమును; పా బును, గొంచెమయిననుదప్పుకుండనను
లయసి = పాలించుచున్నావో, తప్పక ప్పించుచున్నాడనో, అధర్మమేనిన్నున
యనుష్ఠించు చున్నావో యనుట; సః = మస్తకాలంబులందును రక్షించుదుండు
ఆ ("వై" అనునదిపాదపూరణార్థ గాక. అని, తాత్పర్యము.
ము); ధర్మః = ధర్మము; త్వాం =

యేభ్యఃప్రణమసే పుత్రై చైత్యే ష్వా యశనేషుచ
తేచ త్వా మభిరక్షంతు వసే సహ మహషిభిః. ౪

టీక|| పుత్ర = కొడుకా; చైత్యేషు = నాలుగుదారులుకలయుమాగళములం

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండముః ౫౨

స ౨౫

దును; ఆయత సేవచ = దేవాలయములం గాక.

దును; యేభ్యః = ఎవరికొఱకు; ప్రణ
మసే = నమస్కరించుచున్నావో; తే
చ = ఆదేవతలును; వసే = అడవియం
దు; మహాషిశాభిస్సహ = పూజ్యులయి
నముఖులతోఁగూడ; స్థితం (అధ్యాప్య
తము) = ఉన్న; త్వాం = నిన్ను; అభిర
క్షంతు = అంతటను గాపాడుదురు

కొడుకా! నీవు, బ్రతిదినమును జ
తుష్టధంబులయందును చేపస్థానంబులం
దును, ఏదేవతలకు నమస్కారముసే
యుచుండువో, ఆదేవతలు, అడవి
యందు మహాఘోరతోఁగూడనున్నని
న్ను, అన్నివిషయంబులం గాపాడుదు
రుగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాని దత్తాని తేఽస్త్రాణి విశ్వామిత్రేణ ధీమతా
తాని త్వా మభిరక్షంతు గుణై స్సముదితం సదా. ౫

టీక|| ధీమతా = బుద్ధిమంతుండగు; వి
శ్వామిత్రేణ = విశ్వామిత్రుని చేత;
తే = నీకొఱకు; యాని = ఏ; అస్త్రాణి =
అస్త్రములు; దత్తాని = ఇవ్వఁబడిన
వో; తాని = ఆయస్త్రంబులు; గుణైః =
గుణములచేత; సముదితం = శ్రేష్ఠండవ
గు; త్వా = నిన్ను; సదా = ఎల్లప్పుడు

ను; అభిరక్షంతు = అంతటను, కాపాడు
చుండుగాక.
బుద్ధిమంతుండగు విశ్వామిత్రుండు,
నీకొసంగినదివ్యాస్త్రంబులన్నియు, స
ద్గుణ సంపన్నుండవగునిన్ను, ఎల్లప్పు
డును, నమస్త్రస్థలంబులందును, రక్షించు
చుండుగాక. అని, తాత్పర్యము.

పితృశుశ్రూషయా పుత్ర మాశ్శుశ్రూషయా తథా
సత్యేనచ మహాబాహూ చిరం జీవాభి రక్షితః. ౬

టీక|| మహాబాహూ = పెద్దచేతులు
గల; పుత్రః = కొడుకా! పితృశుశ్రూష
యా = పితృసేవచేతను; తథా = అ
ట్లు; మాతృశుశ్రూషయా = మాతృసేవ
చేతను; సత్యేనచ; సత్యముచేతను; అభిర

క్షితః = అంతటను గాపాడఁబడినవాండ
వై; చిరం = బహుకాలము; జీవః = బ్ర
తుకుము.
మహాబాహుండవగు రాముడా!
నీవు, ధర్మంబుదప్పక చేయుచుండినపి

తృనేవయు మాతృనేవయునీసత్యవ్ర | రక్షింపుచుండుగాక.
తంబును, నిన్పు, అన్నిసంకటంబులనుండి | అని, తాత్పర్యము.

సమితుశపవిత్రాణి వేద్య క్షా యతనానిచ
స్థండిలాని విచిత్రాణి శైలా వృక్షాః క్షుపా హ్రదాః. ౭
పతంగాః పన్నగా సింహ స్వాం రక్షింతు నరో త్రమ

టీక||నరో త్రమ=పురుషశ్రేష్ఠుండవ హంబులును; త్వాం=నిన్ను; రక్షింతు=గు రాముడా! సమితుశపవిత్రాణి=కాపాడుచుండుగాక.
సమితులును దర్భులును బవిత్రంబులును పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
(దర్భముదులును); వేద్యశ్చ = అగ్నివే అరణ్యంబునందలి యాశ్రమంబుల నుం
దికలును; ఆయతనానిచ= దేవస్థానం దు, సమితులును దర్భులును బవిత్రములు
బులును; విచిత్రాణి = నానావిధము నగ్ని వేదికలును దేవస్థానంబులును దేవ
లయిన; స్థండిలాని= దేవపూజసేయు పూజసేయుటకై యేర్పఱచిన నానా
స్థలంబులును, శైలాః = పర్వతంబులు విధస్థలంబులును బర్వతంబులును బెద్ద
ను; వృక్షాః= మ్రాకులును; క్షుపాః= మ్రాకులును జీన్చిచేట్లును మడుగులును
చిన్నచెట్లును ; హ్రదాః= మడుగు బక్షులును సర్పంబులును సింహంబులును
లును ; పతంగాః = పక్షులును ; నిన్ను గాపాడుచుండుగాక.
పన్నగాః=సర్పములును ; సింహాః=సిం అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి సాధ్యాశ్చ విశ్వేచ మరుతశ్చ మహాషణ్యం. ౮

టీక|| సాధ్యాశ్చ = సాధ్యులను దే హృతము)=చేయుదురుగాక.
వతలును; విశ్వేచ=విశ్వదేవులును; మ సాధ్యులును, విశ్వదేవులును, వా
రుతుశ్చ = వాయువులును; మహాషణ్యం యువులును, మహాషణ్యులును, నీకుమం
యః= పూజ్యులయిన ఋషులును; తే గళంబొసంగుచుండురుగాక.
(అధ్యాహృతము)= నీకొఱకు ; స్వ అని, తాత్పర్యము.
స్తి=మంగళమును; కుర్వంతు (అధ్యా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౬౫

స ౨౫

స్వస్తి ధాతా విధాతాచ స్వస్తి పూషా భగోఽర్జునా

టీక॥ ధాతా=సమ స్తప్రపంచంబు హృతము)=చేయుదురుగాక.
 నకును ఆధారమయిన విరాట్పురుషం సమ స్తప్రపంచముల కాధారభూ
 దును; విధాతాచ = బ్రహ్మదేవుండు తుండైన విరాట్పురుషుండును బ్రహ్మ
 ను; స్వస్తి=మంగళమును; కర్వతాం దేశండును సీకుమంగళం బొసంగుదు
 (అధ్యాహృతము)= చేయుదురుగాక. రుగాక; మజయు , ద్వాదశాదిత్యుల
 పూషా=పూషయనుసూర్యుండును; భ లోఁజేరిన పూషయనుభంగుండును అగ్ని
 గః= భగుండనుసూర్యుండును; అగ్ని ముండును సీకు మంగళంబు నెచ్చుచుం
 మా=అర్కముండునుసూర్యుండును; స్వ దుదురుగాక. అసి, తాత్పర్యము.
 స్తి=మంగళమును; కర్వంతు (అధ్యా

లోకపాలాశ్చ తే సర్వే వాసవప్రమథా సధా. ౯

టీక॥ తథా=అట్లు; వాసవప్రము చేయుదుందురుగాక.
 థాః = ఇంద్రుండుమొదలుగాఁగల; అట్లు, దేవేంద్రుండు మొదలుగాఁ
 తే=ఆ; లోకపాలాశ్చ=దిక్పాలరును; గలదిక్పాలరు, ఎనమంద్రును, సీకుమం
 సర్వే=అందఱును; స్వస్తి, కుర్వంతు గళంబొసంగుచుందురుగాక.
 (అధ్యాహృతము)= మంగళకరమును, అసి, తాత్పర్యము.

ఋతవశ్చైవ పతౌశ్చ మాసా స్సంవత్సరాః శ్మపాః
 దినానిచ మహనాతాశ్చ స్వస్తి కుర్వంతు తే సదా. ౧౦

టీక॥ ఋతవశ్చైవ= ఋతువులు తాశ్చ=దినములలో ముప్పదియవభా
 ను; పతౌశ్చ= పక్షంబులును; మాసా గములును, రెండుగణియలకాలములున
 శ్చ=మాసంబులును; సంవత్సరాః = నట; తే=సీకొఱకు; సదా=ఎల్లప్పు
 సంవత్సరంబులును; శ్మపాః=రాత్రు దును; స్వస్తి=మంగళమును; కుర్వం
 లును; దినానిచ= పగళ్లును; మహనా తు=చేయుఁగాక.

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము

స ౨౫

వసుతాదిముతువులును శుక్లపక్షమును దినములును ముహూర్తములును కృష్ణపక్షములును జైత్రతాదిమాసములును నీకెల్లప్పుడును మంగళంబొసంగుచుండులును సభవాదిసంవత్సరములును రాత్రుగాక. అని, తాత్పర్యము.

స్మృతి ధృతిశ్చ ధర్మశ్చ పాతుత్వాం పుత్ర సర్వతః

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా ! స్మృతి=ధ్యానమును; ధృతిశ్చ=యోగమును; ధర్మశ్చ=ధర్మమును; త్వాం=నిన్ను; సర్వతః=అంతటను; పాతు=రక్షించుచుండుచుండుగాక.

కొడుకా! ధ్యానమునుయోగమును ధర్మమును, ఏకత్వమును రాకుండ, నిన్ను. రక్షించుచుండుచుండుగాక. అని, తాత్పర్యము.

స్కందశ్చ భగవాన్ దేవ సోమశ్చ స బృహస్పతిః. ౧౧
సప్తమయో నారదశ్చ తే త్వాం రక్షంతు సర్వతః

టీక॥ భగవాన్=మాహాత్మ్యముగల; దేవః=దేవుండగు; స్కందశ్చ=కుమారస్వామియును; సోమశ్చ=చంద్రుండును; సః=ఆ; బృహస్పతిః=బృహస్పతియును; సప్తమయః=సప్తములును; నారదశ్చ=నారదుండును; తే=వారలందఱును; త్వాం=నిన్ను; సర్వతః=అంతటను; రక్షంతు=

కాపాదుదురుగాక. భగవంతుండగు కుమారస్వామియును చంద్రుండును బృహస్పతియును, సప్తమయలు నారదుండును, నీ కేమియుంగవ్వములే సంచునట్లు నిన్ను రక్షించుచుండురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

యాశ్చాపి సర్వత స్సిద్ధా దిశ్చ సదిశ్వరాః. ౧౨

స్తుతా మయా వనే తస్మిన్ పాతు త్వాం పుత్ర నిత్యశః

టీక॥ పుత్ర=కొడుకా ! సదిశ్వ=దిశః=దిక్కులు; సర్వతః=అంతరాః=దిక్పాలకులతోగూడినయః=పటను; సిద్ధాః=ప్రసిద్ధములై యున్న

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౨

స ౨౫

వో;తాః (అధ్యాహృతము) చాపి=అ
వియును; మయా=నాచేత; స్తుతాః=
పొగడఁబడినవై; తస్మిన్=అ; వసే=
అడవియందు; త్వాం=నిన్ను; సత్యశః=
ఎల్లప్పుడును; పాంతు=రక్షించుచుం
దురుగాక.

కొడుకా! ప్రసిద్ధమయిన దిక్కులు
నుదిక్పాలరును, నేనుజేయు స్తోత్రం
బలచేఁ బ్రసన్నలయి , అడవియం
దు నిన్నెల్లప్పుడునుగాపాడుచుండురు
గాక. అని, తాత్పర్యము.

తైలా స్సర్వే సముద్రాశ్చ రాజా వరుణ ఏవచ. ౧౩
ద్యౌ రంతరిక్షం పృథివీ నద్య స్సర్వాస్తథై వచ
నక్షత్రాణిచ సహజాణి గృహశ్చ సహజేవతాః. ౧౪
అహారాత్రే తథాసంధ్యే పాంతు త్వాం వసమాశ్రితమ్

టీక॥ తైలాః=పర్వతములును , స
ర్వే=సమస్తములయిన ; సముద్రా
శ్చ=సముద్రములును; రాజా= కుబే
రుండును; వరుణఏవచ= వరుణుండు
ను; ద్యౌః=స్వర్గంబును ; అంతరి
క్షం=ఆకాశమును; పృథివీ= భూమి
యను; తథా=అట్లు; సర్వాః= స
మస్తములయిన; నద్యవేవచ=నదులును;
సర్వాణి=సమస్తములయిన; నక్షత్రా
ణిచ = నక్షత్రంబులును ; సహజేవ
తాః=అభిమానిదేవతలతోఁగూడిన; గ్ర
హశ్చ= గ్రహములును; తథా=అట్లు;
అహారాత్రే= పగలును రాత్రియు

ను; సంధ్యే= సంధ్యాకాలములును; వ
సం=అడవిని; ఆశ్రితం=పొందిన; త్వాం,
నిన్ను; పాంతు=రక్షించురుగాక.
కలపర్వతంబులును సమస్త సము
ద్రంబులును స్వర్గం బును ఆకాశం
బునుభూమియును నదులును నక్షత్రం
బులన్నియు సంగార కాది గ్రహం
బులును దదభిమాని దేవతలును అ
హారాత్రంబులును సంధ్యలును, అడ
విలోనున్నున్న రక్షించుచుండు గా
క; మఱియును, గుఱేరుండును వరుణుం
దునునిన్నురక్షించుచుండురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

ఋతవత్రైవ పట్నత్యౌ మాసా స్సంవత్సరాస్తథా. ౧౫
కలాశ్చ కాష్ఠాశ్చ తథా తవ శమో దిశంతుతే

ప్రతిపదాంద్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౫

జ్జ

జ్జ

టీక॥ తే=అ; పుణ్యః = పవిత్రములయిన; ఋతవః=ఋతువులు; ఋప్య=అఋను; మాసాః=మాసములును; తథా=అట్లు; సంవత్సరాః=సంవత్సరములును; కలాశ్చ=కలలును; తథా=అట్లు; కాస్తాశ్చ=కాష్ఠములును; తవ=నీకు; శమః=సుఖమును ; దిశం

తు=ఇచ్చునుగాక. పవిత్రంబులగు ఋతువులాఋను, మాసంబులును సంవత్సరంబులును గలలను గాష్ఠములు, నీకరణ్యంబునసౌఖ్యఁబిచ్చుచుండుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

మహావన విచరతో మునివేషస్య ధీమతః. ౧౬

తవాదిత్యాశ్చ నైత్యాశ్చ భవంతు సుఖదా స్సదా

టీక॥ అదిత్యాశ్చ=అదితిగొడుకులయినదేవతలును; నైత్యాశ్చ=దితిగొడుకులయినయశురులును ; ధీమతః=బుద్ధిమంతుండవును; మునివేషస్య=మునియొక్క-వేషంబువంటివేషము గలవాడవును; మహావన=కాటడవియందు; విచరతః ; తిరుగుచున్నవాడవు నగు; తవ=నీకు; సదా=ఎల్లప్పుడును; సుఖ

దాః=సుఖమనిచ్చువారలు; భవంతు=అగుదురుగాక. ధర్మబుద్ధిగలవాడవైపితృవచనంబున మునివేషంబుధరించి కాటడవిం దిరుగుచున్ననీకు దేవతలుననురులు నెల్లప్పుడును సౌఖ్యంబొసంగుచుండుదుగాక. అని, తాత్పర్యము.

రాక్షసానాం పితౄణాం రాద్రాణాం క్రూరకర్మణామ్. ౧౭

క్రవ్యాదానాంచ సర్వేషాం మాధూ త్పుత్రక తే భయమ్

టీక॥ పుత్రక=చిన్నికొడుకా! రాద్రాణాం=మిక్కిలియుంగోపముగల; క్రూరకర్మణాం=క్రూరములయినకార్యముగల; రాక్షసానాం = (పంచమృగభక్షమందువృత్తి)రాక్షసుల వలనను; పితౄణాం= (పంచమృగభక్షమందు వృత్తి)కొలుగకుండు

ప్తి)=పితృచముల వలనను; సర్వేషాం=సమస్తములయిన; క్రవ్యాదానాంచ= (పంచమృగభక్షమందువృత్తి)క్రూరమృగములవలనను ; భయం = భయము; తే=నీకు; మాధూత్ = కలుగకుండుఁగాక.

జ్జ

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౯

స ౨౫

తాత్పర్యము, సులభము.

ప్లవగా వృశ్చికా దంశా మశకాశ్చైవ కాననే. ౧౮
సరీసృపాశ్చ కీటాశ్చ మాభూవన్ గహనే తవ

టీక॥ గహనే = చారరాని; కాననే =	మాభూవన్ = లేకపోవుటగాక.
అడవియందు; తవ = నీకు; ప్లవగాః = కో	చారరానియరణ్యమునఁ, గోతు
తులును; వృశ్చికాః = తేళ్లును; దంశాః =	లును దేళ్లునడవియొగలును దోమలును
అడవియొగలును; మశకాశ్చైవ = దో	బాములసంకసతరములయిన పురుగులు
మలును; సరీసృపాశ్చ = పాములును; కీ	ను, నిన్నుబాధింపకుండెడుఁగాక.
టాశ్చ = ఇతరములయిన, పురుగులును;	అని, తాత్పర్యము.

మహాద్విపాశ్చ సింహశ్చ వ్యాఘ్రౌ ఋతౌశ్చ దంష్ఠ్రిణిః. ౧౯
మహిషా శృంగిణో రాద్రాస తే ద్రుహ్యంతు పుత్రక

టీక॥ పుత్రక = కొడుకా! దంష్ఠ్రి	తు = బాధింపకుండుఁగాక.
ణి = కోటలుగల; మహాద్విపాశ్చ = పెద్ద	కొడుకా! పెద్దయేనుంగులు సింహం
యేనుంగులును; సింహశ్చ = సింహములు	బులుఁ బెద్దపులులు నెలుఁగుబంటులు మొ
ను; వ్యాఘ్రాః = పెద్దపులులును; ఋతౌ	దలగుకోటలుగలమృగంబులును, భయం
శ్చ = ఎలుఁగుగొడ్డులును; శృంగిణిః = కొ	కరములయినయెనుఁబోతులు మొదలగు
మ్ములుగల; రాద్రాః = భయంకరముల	కొమ్ములుగలమృగంబులును, అడవియం
యిన; మహిషాః = ఎనుఁబోతులును;	దునిన్నుబాధింపకుండెడుఁగాక.
తే = నీకొటకు, నిన్నునుట; నద్రుహ్యం	అని, తాత్పర్యము.

సృమాంసభోజినో రాద్రా యేచా స్త్యే సత్త్వజాతయః. ౨౦

మా చ త్వం హింసిషుః పుత్ర మయా సంపూజితా స్త్విహ

టీక॥ పుత్ర = కొడుకా! అన్యే = ఇతర	సః = మనుష్యమాంసమునుదనునవియు
ములయినవియును ; సృమాంసభోజి	ను; రాద్రాః = భయంకరములయినవి

యునగు; సత్త్వజాతయః=బలమునకు ధింపకుండునుగాక.

జన్మస్థానములయినజంతువులు, బలివృత్తియు, మనుష్యమాంసంబుదినములయిన క్రూరజంతువులనుట; యేచుభయంకరంబులైయుండు నితరముల (సంతి)=ఏవిగలవో; తే(అధ్యాహృతము)వ=అవియును; ఇహ=ఇచ్చట; మయిసక్రూరజంతువులను, నేనిచ్చటంజేయిపుజచేసంతోషంబువొంది, నీన్నడవియం దెంతమాత్రము బాధింపకుండెడుగాక. అని, తాత్పర్యము.

త్వాం=నిన్ను; మాహింసిషుశ్చ = బా

అగమాస్తే శివా స్సంతు సిద్ధ్యంతుచ పరాక్రమాః. ౨౧
సర్వసంపత్తయే రామ స్వస్తిమాక్ గచ్ఛ పుత్రక

టిక|| తే=నీయొక్క; అగమాః=వాడవై; గచ్ఛ=పొమ్ము.
మాగణములు; శివాః=మంగళశకరము రాముడా! నీవుపోవు మాగణంబుగా; సంతు=అగుండాక. పరాక్రమునీకుసుఖంబునిచ్చుచుండుండాక; అమాశ్చ=పరాక్రమములును; సిద్ధ్యంతు=సఫలంబులగుండాక. పుత్రక=చిన్నిస్థిస్థలములయందును నీ పరాక్రమంబునకెదురులేకపోవుండాక; నీవెందునుకుమారుడవైన; రామ= రాములమంగళంబునెఱిందుచు, సమస్తధర్మా! సర్వసంపత్తయే=సమస్తమునిధిమంబులుంబడయుటకై, వనంబునకుంబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

స్వస్తి తే స్వంతరిక్షేభ్యః పాథివేభ్యః పునఃపునః. ౨౨
సర్వేభ్యః శ్రైవ దేవేభ్యో యేచతే పరిపంథినః

టి|| అంతరిక్షేభ్యః= అకాశమునం శ్రైవ=అందజీవలనను; తే=నీయొందుచు దేవతలవలనను; పాథివేభ్యః=క్క; పరిపంథినః=శత్రువులు; యే=భూమియందుండు దేవతలవలనను; దేఎవరో; తేభ్యః (అధ్యాహృతము)వ=దేవేభ్యః = దేవతలవలన; సర్వేభ్యః వారివలనను; తే=నీకు; స్వస్తి=మం

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౩

స ౨౫

గళము; అస్తు=కలుగుఁగాక.

అంతరిక్షంబుననుండు దేవతలును
భూమియందుండుదేవతలునితర దేవత
లందఱును, నీకుమంగళం బొసంగుదు

రుకాక; నీకుశత్రువులయిన వారలుగూ
డనీకుమంగళంబు నేసేయుచుందురుగా
క. అని, తాత్పర్యము.

గురుస్సోమశ్చ సూర్యశ్చ ధనదోధ యమ స్తథా. ౨౩
పాంతు త్వమచితా రామ దండకారణ్యవాసినమ్

టీక॥ రామ=రాముఁడా! గురుః=

బృహస్పతియును; సోమశ్చ=చంద్రుం
డును; సూర్యశ్చ = సూర్యుండును;
అథ=ఇంక; ధనదః = కుబేరుండును;
తథా=అట్లు; యమః=యముండును;
అచితాః=పూజింపఁబడిన వారలై;
దండకారణ్యవాసినం=దండకారణ్యము
నందున్న; త్వం=నిన్ను ; పాంతు=

రక్షించుదురుగాక.

రాముఁడా! బృహస్పతియొక జం
ద్రిండును సూర్యుండును గుబేరుండును
యముండును, నేనుజేయుపూజకంద్య
ప్తినొంది, దండకారణ్యంబున నివసించు
చున్నానిన్ను గాపాడుదురుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

అగ్నిర్వా య స్తథా ధూమో మంద్రాశ్చపీమఖాచ్ఛృతాః. ౨౪
ఉపస్వతేనకాలే తు పాంతు త్వం రఘునందన

టీక॥ రఘునందన=రాముఁడా! ఉప
స్వర్థనకాలేతు=స్నానము సేయుకాల
మునందును; అగ్నిః = అగ్నిహోత్రుం
డును; వాయుః=వాయువును; తథా=
అట్లు; ధూమః=అగ్నిహోత్రమునంద
రిపొగయును; ఋషిముఖాత్ = విశ్వా
మిత్రమహర్షినోటనుండి; చ్యుతాః=
కాఠిన, ఉపదేశింపఁబడినయనుట; మం

ద్రాశ్చ=మంత్రములును; త్వం = ని
న్ను; పాంతు=రక్షించుచుండెడుఁగాక.
రాముఁడా! నీవునదులలోస్నానము
సేయునప్పుడును, అగ్నిదేవుండునువా
యదేవుండును, అట్లు అగ్నిహోత్ర
ధూమంబును విశ్వామిత్రమహర్షి నీకుప
దేశించినమంత్రంబులును, నిన్ను గాపా
డుచుండెడుఁగాక. అని, తాత్పర్యము.

౫౩౨ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స ౨౫

సర్వలోకప్రభు బ్రహ్మ ధూతభూతా తథావయః. ౨౪
యేచ శేషా స్సురాస్తే త్వాం రక్షంతు వనవాసినమ్

టీక॥ సర్వలోకప్రభుః = సమస్తలో	రుగాక.
కంబులకును నాయకుండగు; బ్రహ్మ = బ్ర	సమస్తలోకంబులకును నాయకుండ
హ్మ దేవుండును; ధూతభూతా = ప్రా	గు బ్రహ్మ దేవుండును సమస్తప్రాణుల
గులను బోషించునట్టి నారాయణుండు	ను బోషించునట్టి నారాయణుండును ము
ను; తథా = అట్లు; మువయః = మునులు	నులును; దక్షిణ దేవతలును, వనవాసం
ను; శేషాః = మిగిలిన; సురాః = దేవతలు;	బు సేయునట్లు, గాపాడుచుండురుగా
యే (సంతి) = ఎవరున్నారో; తేచ = వా	క. అని, కాసల్య, రామమంగళభా
రును; వనవాసినం = అడవియందున్న;	ర్వచనంబులచేసెను.
త్వాం = నిన్ను; రక్షంతు = కాపాడుదు	అని, తాత్పర్యము.

ఇతి మాల్యై స్సురగణా గంధై శ్చాపి యశస్సీవ. ౨౬
స్తుతిభి శ్చ సురూపాభి రాసర్పా మితలోచనా

టీక॥ యశస్సీవ = అధికమయినకీ	ర్ప = పూజించెను.
తిఃగల; ఆయతలోచనా = పెద్దకండ్లుగ	అధికమయిన కీర్తిగలదియుం బెద్ద
లకాసల్య; ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్యా (అధ్యా	కండ్లుగలదియునగుకాసల్య, యిట్లురా
హృతము) = చెప్పి; మాల్యైః = పుష్ప	మునకుమంగళాశీర్వచనంబు లాసంగి,
మాలికలచేతను; అనురూపాభిః = తగి	పుష్పమాలికలచేతను నానావిధస్తోత్రం
న; స్తుతిభిశ్చ = స్తోత్రములచేతను; సురగ	బులచేతను, దేవతలంబూజించెను.
ణాః = దేవతలసమూహములను; ఆన	అని, తాత్పర్యము.

జ్వలనం సముపాచాయ బ్రాహ్మణేన మహత్తనా. ౨౭
హవయామాస విధినా రామమంగళకారణాత్

టీక॥ కాసల్య (అధ్యాహృతము) = కాసల్య; రామమంగళకారణాత్ =

శ్రీమద్రామాయణముః అమోఘ్యాకాండము. ౫౩౩

సౌఖ్య

రామునకుమంగళముగలుగవలెననుకా	మముచేయించెను.
రణమువలనఁ జ్వలనం=అగ్ని హోత్ర	కౌసల్య, యంత, రామునకుమంగ
మును; సముపాచాయ=తెచ్చి; మహా	శముగలుటకై యగ్ని హోత్రంబుగొ
త్తనా=పూజ్యస్వధావంబుగల; బ్రా	నితెచ్చి, మహాత్ముండగు బ్రాహ్మణుని
హ్మణేన=బ్రాహ్మణునిచేత; విధినా=	చే, యథాశాస్త్రముగా, హోమ
కాస్త్రముచే; హావయామాస=హో	ముచేయించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఘృతం శ్వేతాని మాల్యాని సమిధశ్వేత సహపాక-౧౮

ఉపసంపాదయామాస కౌసల్యా పరమాంగనా

టీక॥ పరమాంగనా= ఉత్తమస్త్రీ	పాదించెను.
యయిన, కౌసల్యా=కౌసల్య; ఘృ	స్త్రీలలోను త్రమయయిన కౌసల్యాచే
తం=సేతని; శ్వేతాని=తెల్లని; మాల్యా	వి, హోమమునకై, నేయి, తెల్లని పుష్ప
ని=పుష్పమాలికలను; సమిధః=సమిత్తు	మాలికలు, సమిధలు, తెల్లయావాలు,
లను; శ్వేతసహపాక= తెల్లనియా	వీనిరప్పించెను. అని, తాత్పర్యము.
వాలను; ఉపసంపాదయామాస=సం	

ఉపాధ్యాయ స్స విధినా హుత్వా శాంతి మనామయమ్-౧౯

హుతహవ్యావశేషేణ బాహ్యం బలి మకల్పయత్

టీ॥ సః=ఆ; ఉపాధ్యాయః= ఋత్విజుఁ	చేసెను,
దు; శాంతిం=సమస్తోపద్రవములుశమిం	ఆఋత్విజుండు, సమస్తోపద్రవము
చుటను; అనామయం= ఆరోగ్యంబునుం	ల శమించుటకై యును ఆరోగ్యము గలు
గూచిఁ; విధినా=శాస్త్రముచే; హు	గుటకై యును యథావిధిగ హోమము
త్వా=హోమముచేసి; హుతహవ్యావ	చేసి, హోమమునేయఁగా మిగిలి
శేషేణ=హోమముచేయఁబడిన హవి	నహవిస్సుచే, బాహ్యబలిం గావించె
స్సులొమిగిలినదానిచేత; బాహ్యం= వె	ను. అని, తాత్పర్యము.
లుపటి; బలిం=బలిని; అకల్పయత్=	

మధుదధ్యక్షతఘృతై స్సవస్తి బాహ్య ద్వికాం నైతః- ౩౦

వాచయామాస రామస్య వనే స్వస్థయనక్రియాః

టీక॥ సః (అధ్యాహ్నతము) = అ	చయామాసః = చెప్పించెను.
ఋత్విజుండు; మధుదధ్యక్షతః పుత్రైః =	ఋత్విజుండగు నాబ్రాహ్మణుండు,
తేనైతేతను బెరుగుచేతను అక్షతలచేత	తేనెయుం బెరుగు నక్షతలును నేయి
నునేయిచేతను; ద్విజాన్ = బ్రాహ్మణు	యుదక్షిణలాసంగి, బ్రాహ్మణులచే
లను; స్వస్తి = పుణ్యహమును; వాచ్య	బుణ్యహంబుచదివించి, మఱియు, వ
(వాచయిత్వా) = చెప్పించి; తతః = అటు	నంబున రామునకు మంగళంబుగలిగించు
పిమ్మట; వనే = అడవియందు; రామ	మంత్రంబులం జదివించెను.
స్య = రామునకు; స్వస్థయనక్రియాః =	అని, తాత్పర్యము.
మంగళముగలిగించు మంత్రములను; వా	

తత స్తస్య ద్విశేంద్రాయ రామమాతా యశస్విని. ౩౧
దక్షిణాం ప్రదదౌ కామ్యాం రాఘవం చేద మబ్రవీత్

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; యశస్వి	మునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; అబ్ర
నీ = అధికమయిన కీర్తిగల; రామమా	చ్చ = పలికెను.
తా = రామునితల్లి; ద్విశేంద్రాయ =	అంత, గొప్పకీర్తిగల రామునితల్లి
బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండగు; తస్యై = అఋ	యగుకొసల్య, యాబ్రాహ్మణో నైముం
త్విజునికొఱకు; కామ్యాం = కోరదగిన,	డగుఋత్విజునకు, గొప్పదక్షిణానాసం
గొప్పదైవమునుట; దక్షిణాం = దక్షిణ	గి, రామునింబొచ్చి, యిట్లని, చెప్పెను.
ను; ప్రదదౌ = ఇచ్చెను. రాఘవం = రా	అని, తాత్పర్యము.

య స్తంగళం సహస్రాక్షే సర్వకేవలమస్కృతే. ౩౨
వృత్రనాశే సమభవ త్తతే భవతు మంగళమ్

టీక॥ సర్వకేవలమస్కృతే = సమస్త	హస్రాక్షే = దేవేంద్రునియందు; వృత్ర
దేవతలచేతను సమూరింపబడిన; స	నాశే = వృత్రునిచావు నిమిత్తమై;

శ్రీమత్ప్రమాణమాయాగము ఆమోద్యకాండము. ౩౩

స ౨౫

యత్=ఏ; మంగళం=మంగళము; సమ
భవత్=కలిగినో; తత్=ఆ; మంగళం=
మంగళము; తే=నీకు; భవతు=కలుగు
గాక.

పలుకుచుండుచేవేంద్రునకు, శత్రువయి
నవృత్తుండువచ్చుటంజేసి, యేమంగళం
బుగలిగినో, ఆమంగళంబునీకును గలు
గుగాక. అని, తాత్పర్యము.

సమస్తదేవతలచేతను సమస్కరిం

యస్తంగళం సుపరాస్య వినతా కల్పయ త్పురా- ౩౩

అమృతం ప్రాథమ్యానస్య తత్తే భవతు మంగళమ్

టిక||పురా=మున్న; వినతా=విన
త; అమృతం = అమృతమును; ప్రాథ
యానస్య=కోరుచున్న; సుపరాస్య-
గరుత్మంతునకు; యత్=ఏ; మంగళం=
మంగళమును; అకల్పయత్=కావించె
నో; తత్=ఆ; మంగళం = మంగళము;

తే=నీకు; భవతు=కలుగుగాక.
మనస్సు, వినత, తనకొడుకుగయి
త్తంతలుడవృత్తుంబుడెరుఁబొననప్పడత
సికీ, ఏమంగళంబుగావించెనో, ఆమంగ
ళంబునీకుఁగలుగుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

అమృతోత్పాదనే దైత్యాక్ ఘ్నతో వ జ్రధరిస్య యత్- ౩౪

అదితి మంగళం ప్రాదా త్తత్తే భవతు మంగళమ్

టిక||అదితి = అదితిదేవి; అమృతో
త్పాదనే= అమృతంబుభుజించుటయిం
దు; దైత్యాక్= చితికొడుకులయినయ
సురులను; ఘ్నతః=చంపుచున్న; వజ్రధ
రస్య = వజ్రాయుధంబుదాల్చినట్టిదే
గళమును; ప్రాదాత్=ఇచ్చెనో; తత్=

ఆ; మంగళం=మంగళము; తే=నీకు; భవ
తు=కలుగుగాక.
అదితిదేవి, యసురులంజంపునట్టితన
కొడుకుచేవేంద్రునకు, సముద్ర మథన
కాలమునందు, ఏమంగళంబొసంగెనో,
ఆమంగళంబునీకిప్పుడుగలుగుగాక.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీక విక్రమాక్ ప్రక్రమతో విష్ణో రమిత తేజసః- ౩౫

యదానీ న్నంగళం రామ తత్తే భవతు మంగళం

❧

❧

టీక॥ రామ = రాముడా! త్రీక్ = నీకు; భవతు = కలుగుచు గాక.
 మూఁడైన; విక్రమాక్ = అడుగులను; రాముడా! త్రివిక్రమావతారంబున
 ప్రక్రమణి = ఉంచుచున్న; అమిత తేజ బలిచక్రవర్తియై సంగిన మూఁడడుగుల
 సః = కొలదిలేని ప్రభావముగల; వి నేలంగాలుచుకొనునప్పుడు, కొలదిలేని
 స్తోః = విష్ణు దేవునకు; యత్ = ఏ; మం ప్రభావంబుగల విష్ణు దేవున కేమంగళం
 గళం = మంగళము; ఆనీత్ = ఉండెనో; బుండినదో, ఆమంగళంబున కిప్పుడుగల
 తత్ = ఆ; మంగళం = మంగళము; తే = గుఱుగాక. అని, తాత్పర్యము.

ఋతవ స్సాగరా ద్వీపా వేదా లోకా దిశ శ్చ తే. ౩౬
 మంగళాని మహాబాహూ దిశంతు శుభమంగళాః

టీక॥ మహాబాహూ = పెద్దచేతులుగల రాముడా! శంతు = ఇచ్చును గాక.
 తులుగల రాముడా! శుభమంగళాః = పెద్దచేతులుగల రాముడా! స్వభా
 మంగళములకును మంగళములయిన, మం వంబున నెమంగళస్వరూపంబుగానున్న
 గళద్రవ్యములకును అతీత యమునిచ్చునవి దానికిని మంగళంబునా సంగంజాలిన, వ
 యయినచునుట; ఋతవః = వసంతాది సంతర్తు మొదలయిన ఋతువులును సము
 ఋతువులును; సాగరాః = సముద్రము ద్రంబులును ద్వీపంబులును వేదములును
 లును; ద్వీపాః = ద్వీపములును; వేదాః = స్వర్గాదిలోకంబులును దిక్కులును, నీ
 వేదములును; లోకాః = స్వర్గాదిలోక కుమంగళంబుల నొసంగుచుండుచు గాక.
 ములును; దిశశ్చ = దిక్కులును; తే = నీకొ అని, కౌసల్య రామునితో జెప్పినది.
 జకు; మంగళాని = మంగళములును; ది అని, తాత్పర్యము.

ఇతి పుత్రస్య శేషాశ్చ కృత్వా శిరసి భామినీ. ౩౭
 గంధైశ్చాపి సమాలభ్య రామ మాయతలోచనా
 ఓషధీం చాపి సిద్ధాధాం విశల్య కరణీం శుభామ్. ౩౮
 చకార రక్షాం కౌసల్యా మంత్రై రభిజ జాపవ

టీక॥ ఆయతలోచనా = పెద్దకండ్లుగల; భామినీ = శ్రీయయిన; కాసల్యా =

❧

❧

కౌసల్యః ఇతి = ఇట్లు; ఉక్త్వా (అధ్యాహ్వా-
తము) = చెప్పి; పుత్రస్య = కొడుకైనరా-
మునియొక్క; శరసి = తలయందు; శే-
షాః = అక్షతలను; కృత్యాచ = చేసియు,
ఉంచియు ననుట; రామం = రాముని; గం-
ధైః = గంధముల చేత; సమాలభ్య చాపి =
పూసియు; సిద్ధార్థం = సిద్ధి తమైన ప్ర-
యోజనముగల, చూడఁబడిన ఫలముగల
యనుట; శుభాం = మంగళ శకరమైన; విశ-
ల్యకరణీం (దేహములో పలసి యుంకొనిన
బాణమును వెలికించీయునట్టి) = విశల్యక-
రణీయను; ఓషధీంచాపి = మూలికను; ర-
క్షాం = రక్షనుగా; చకార = చేసెను.

మంత్రైః = మంత్రములచే; అభిజఞాప-
చ = అభిమంత్రించెను.

పెద్దకండ్లుగల కాసల్యాదేవి, యి-
ట్లాశీర్వదించి, రాముని శిరంబున నక్షతల
నుంచి, రాముని దేహమునకును గంధంబు
నలంది, యిదివఱకుఁ జెక్కు మాటులు ప-
రీక్షింపఁబడి పర్యవంతమని నిశ్చయింపఁ
బడిన, దేహములో పలసి యుంకొనిన బా-
ణమును వెలికించీయునట్టి, విశల్యకరణి
యను మూలికను, రక్షణార్థమయి,
రాముని చేతిలో రక్షగాఁగట్టి, దాని, మం-
త్రంబుల నభిమంత్రించెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఉవాచాతి ప్రహృష్టేవ సా దుఃఖవశవతిః సీ. ౩౯
వాక్ష్మాత్రేణ స భావేన వాచా సంసజ్జమానయా

టీక॥ దుఃఖవశవతిః సీ = దుఃఖము
యొక్క యధీనతలో నుండునట్టి; సా = ఆ
కౌసల్య; భావేన = మనసుచేత; స = కా-
దు. వాక్ష్మాత్రేణ = నోట మాత్రము; అతి
ప్రహృష్టేన (స్థితా) = మిక్కిలియు సం-
తోషించినదివలెనున్నదై; అసంసజ్జమా-
నయా = తొట్టుపడుచున్న; వాచా =
మాటచేత; ఉవాచ = పలికెను.

ఆకౌసల్య, దుఃఖసముద్రములో ము-
నింగియున్నను, మనసునంగొకన్నను,
బ్రయాణకాలంబున నమంగళంబు సేయ
రాదుకావున, నోట మాత్రము మహాసం-
తోషంబునొందినట్లు చూపట్టుచు, దొ-
ట్టుపాటుతో, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఆనన్య మూర్ధ్ని చాఘ్రాయ పరివృజ్య యశస్వి నీ. ౪౦

అవద త్పుత్ర సిద్ధాంతో గచ్ఛ రామ యథా సుఖమ్

టీక॥ యశస్విని = అధికమయినకీ నములుగలవాడనై; యథాసుఖం = సు
ఖముగా; గచ్ఛ = పొమ్ము.
తి = గలకొసల్యాడేవి; రామం (అధ్యా అధికమయిన కీతి = గల కొసల్యాడే
హృతము) = రాముని; ఆనమ్య (ఆనమ అధికమయిన కీతి = గల కొసల్యాడే
య్య) = వంచి; మూర్ధ్ని = శిరస్సునం వి, రామునివంచి శిరంబున మూర్ధ్ని గ
దు; ఆహృతము = మూర్ధ్నినియు; పరి పుంగిలించి కొని, యిట్లని, చెప్పెను; కొ
వ్యజ్య = కవులించి; అవదత్ = పలికె దుకాని పుత్రతత్వముండనై, సుఖం
ను. పుత్ర = కుమారుడవగు; రామ = రా బుగా, నడవికింబొమ్ము.
ముండా. సిద్ధాంతం = ఈ డేటి నప్రయోజ అని, తాత్పర్యము.

అరోగం సర్వసిద్ధార్థ మయోధ్యాం పున రాగతమ్. ౪౦

పశ్యామి త్వాం సుఖం వత్స సుస్థితం రాజ వత్సని

టీక॥ వత్స = బిడ్డవా! అరోగం = నిన్ను; సుఖం = సుఖముగా; పశ్యామి =
రోగములేనివాడవును; సర్వసిద్ధార్థం చూచెదను.
(సిద్ధసర్వార్థం) = ఈ డేటి నయన్నిప్ర బిడ్డడవగు రాముడా! నీవేమియు
యోజనములునుగలవాడవును; పునః = రోగంబునొందక సమస్తప్రయోజనంబు
మఱల; అయోధ్యాం = అయోధ్యను; ఆగ లంబించి జేయంబున మఱలనయోధ్యకు
తం = పొందినవాడవును; రాజవత్స = వచ్చి, రాజమాగంబయిన రాజ్యాధిప
ని = రాజులమాగంబునందు; సుస్థితం = తిత్వంబున వలంబించియుండఁగా, జూ
చకఁగ నానున్నవాడవునగు; త్వాం = డఁగలను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రణప్తదుఃఖసంకల్ప హర్షవిద్యోతి తాననా. ౪౧

ద్రక్ష్యామి త్వాం వనాత్పాప్తం పునః చంద్ర మివోదితమ్

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నే నై; హర్షవిద్యోతి తాననా = సంతోష
ను; ప్రణప్తదుఃఖసంకల్ప = బొత్తిగాన ముచేఁబ్రకాశింపఁజేయఁబడిన ముఖము
శించినదుఃఖమును జింతయునుగలదాన గలదాననై; వనాత్ = అడవినుండి;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౩

స ౨౫

ప్రాప్తం=వచ్చిన; త్యాం=నిన్ను; ఉది
తం = ఉదయించిన; పూర్ణచంద్రమి
వ=నిండుచంద్రునిబోలె; ద్రత్యోమి=
చూడఁగలను.

నేను, నాదుఃఖంబునుజింతయునున

శింపఁగా, సంతోషంబునఁ బ్రకాశించు
ముఖంబుతోఁగూడినదాననై, పూర్ణ
చంద్రుండుదయించునట్లు, అడవినుండి
మఱివచ్చిననిన్నుఁ, బూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

భద్రాసనగతం రామ వనవాసాది హాగతమ్. ౪౩

ద్రత్యోమిచ వున స్వాంతు తీర్ణవంతం పితృ ర్వచః

టిక॥ రామ = రాముఁడా! వనవా
సాత్=అడవియందుండుటనుండి, అడ
వియందుండుటను విడిచియనుట ; ఇ
హ=ఇచ్చటికి ; ఆగతం=వచ్చినవాడ
వును; పితృ=తండ్రియొక్క ; వచః=
మాటను ; తీర్ణవంతం=దాటినవా
డవును, నెఱవేచినవాడవుననుట; భ
ద్రాసనగతం=సింహాసనమును బొంది

నవాడవునగు; త్యాంతు=నిన్నును; పు
నశ్చ=మఱి ; ద్రత్యోమి = చూడఁ
గలను.

రాముఁడా! తండ్రియాజ్ఞనునెఱవే
చి, యడవినివిడిచి యిచ్చటికివచ్చి ,
సింహాసనంబునధిస్థించియున్న, నిన్ను,
నేను. మఱిలం, బూడఁగలను.

అని, తాత్పర్యము.

మంగలై రుపసంపన్నో వనవాసా దిహాగతః. ౪౪

వధ్వా మమచ నిత్యం త్వం కామాక్ సంవర్షణ యా హీభో

టిక॥ త్వం=నీవు; వనవాసాత్ =
అడవినుండుటనువిడిచి ; ఇహ=ఇచ్చటి
కి; ఆగతః = వచ్చినవాడవై; మంగ
లై=మంగళములతో; ఉపసంపన్నః=
కూడినవాడవై; వధ్వా=నాకోడలు
సీతయొక్కయు; మమచ=నాయొక్క
యు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడు; కామాక్ =

కోరఁబడుపదార్థకములను; సంవర్షణ(సం
వర్షణయ)=వృద్ధిబొందింపుము . భో
యాహీ=పోవయ్య.

అడవినుండియిచ్చటికివచ్చి సమస్త
మంగళద్రవ్యంబులనుగూడి , నాకును
నాకోడలు సీతకును ఎల్లకోరులనునె
ఱవేర్చుచుండుము; ఇప్పుడునీయిష్టప్రకా

జ్ఞ

అని, తాత్పర్యము.

రమువనంబునకంబూన్చు.

మయా ర్చితా దేవగణా శ్చివాదయో
మహావాయో ఘాతమహాసురగారి. ౪౫
అభిప్రయాతస్య వనం చిరాయ తే
హితాని కాంతంతు చిశ్చ రాఘవ

టీక॥ రాఘవ = రాముడా ! మ బహుకాలము ; కాంతంతు = కోరు
యా=నాచేతను; అర్చితాః = పూ మండెడుగాక.
జింపఁబడిన; శివాదయః= శివుడు మొ రాముడా ! చిక్కులునుసర్పంబు
దలుగాఁగల; సురగణాః = దేవతాస లును అసురులును ఘాతంబులును మ
మూహములును; మహావాయః=పూ హావలునుశివుండుమున్నగు దేవతలు
జ్యాలయినఋషులును ; ఘాతమహాసు ను , నేనిప్పుడుచేసినభూజకు దృప్తి
రారిగాః=ఘాతములునుగొప్ప యను నొంది, వనంబునకుంబోవుచున్నీకు ,
రులునుసర్పములును; చిశ్చ=చిక్కులు బహుకాలము , మేలు సేయుచుందురు
ను;వనం=అడవినిగూర్చి; అభిప్రయాత గాక. అని, కొనల్య, రామునితోఁజె
స్య=పోవుచున్న ; తే=నీకు ; హితా ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ని=మేలుగలిగించువానిని; చిరాయ =

ఇతీవ చాశ్రుప్రతిపూర్ణలోచనా
సమాప్యచ స్వస్త్వయనం యథా విధి. ౪౬
ప్రదక్షిణం చైవ చకార రాఘవం
పునః పునశ్చాపి నిషీడ్య సస్వశే

టీక॥ సా(అధ్యాహృతము)= ఆకా భాగీర్వచనమును; యథావిధి=యథా
సల్య;ఇతీవచ = ఈప్రకారముగాను;అ శాస్త్రముగ;సమాప్యచ = ముగించి
శ్రుప్రతిపూర్ణలోచనా=కన్నీరునిండి యు; రాఘవం=రామునిగూర్చి; ప్రద
నకండ్లుగలచై;స్వస్త్వయనం = మంగ షీణంచైవ=ప్రదక్షిణమును; చకార=

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము.

స.౨౫

చేసెను. పునఃపునఃకృపి = పలుమాలు
నునిపీడ్య = పట్టుకొని; సస్వనే = కొంగి
లించుకొనెను.

అకౌసల్య, యిట్లుకండ్లునిండంగన్నీ
రువాడమఁగా, రామునకు, యథాశా

స్త్రీముగ మంగళాశీర్వచనంబొసరిం
చి, రత్నార్థమయి రామునిచుట్టునుండి
రిగి, యతఁబలుమాలుగ వ్రుంగిలిండుకొ
నెను. అని, తాత్పర్యము.

తథాచ చేవ్యా స కృతప్రదక్షిణో

నిపీడ్య మాతు శ్చరణౌ పునఃపునః. ౪౭

ఒగామ సీతానిలయం వహాయశా

స్స రాఘవః ప్రజ్వలిత స్వయా శ్రియా

టీక॥ తథా = అట్లు; చేవ్యా = కాస
ల్యా చేవిచేత; కృతప్రదక్షిణః = చేయఁబ
డినప్రదక్షిణముగల; సచ = ఆరాముఁడు
ను; పునఃపునః = పలుమాలు; మాతుః =
తల్లియొక్క; చరణౌ = పాదములను; ని
పీడ్య = పట్టుకొని; వహాయశాః = అధిక
మయినకీర్తిగల; సః = ఆ; రాఘవః = రా
ముఁడు; స్వయా = తనదైన; శ్రియా =
కాంతిచేత; ప్రజ్వలితః = ప్రకాశించుచు
న్నవాడై; సీతానిలయం = సీతయొంటిని

గూర్చి; ఒగామ = పోయెను.
అట్లుకౌసల్యాచేవిరత్నార్థమైప్రద
క్షిణంబుచేసినపిదప, నధికమయినకీర్తి
గలయారాముఁడు, తల్లికౌసల్యపాదం
బులకుఁబలుమాలు మ్రొక్కి, యదివహా
దుఃఖికాలంబయినను, గాంతిమంతుండు
కావున, నిజకాంతిచేఁడేజరిల్లుచు, సీతా
చేవియొంటికిఁబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, పంచవింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్య సహితము.

స ౨౬

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండతంత్రంబున గణితీక,
ముగిసినది.

అ

ష డ్వింశ స గ ణ ప్రా రం భః.

అభివాద్యచ కౌసల్యం రామ స్సంప్రప్తితో వసమ్
కృతస్వస్త్వయనో మాత్రా ధర్మిష్ఠే శత్రుః నిస్థితః. ౧
విరాజయన్ రాజసుతో రాజమాగ్నం నరై ర్వృతమ్
హృదయా న్యాయమంధేవ జనస్య గుణవ త్తయా. ౨

టీక|| రాజసుతః = రాచకొమరుండైన; గుణములుగల్గుటచేత; జనస్య = జన
రామః = రాముడు; మాత్రా = తల్లి చే ముయొక్క; హృదయాని = మనసులను;
తఃకృతస్వస్త్వయనః = చేయబడినమం ఆమమంధేవ = చిలికినట్లుండెను.
గళాశీర్వచనములుగలవాడై; కౌస రాచకొమరుండగురాముడు, తల్లి
ల్యం = కౌసల్యను; అభివాద్యచ = నమ చేమంగళాశీర్వచనంబునొంది, కౌసల్య
స్కరించియు; ధర్మిష్ఠే = మిక్కిలియు కునమస్కరించి, ధామిష్ఠంబగుమా
ధర్మముగల; శత్రుః = మాగ్నమునం గ్నంబునవలంబించి, వనంబునకుంబోవ
దుఃస్థితః = ఉన్నవాడై; వనం = అడవిని సమకట్టి, నిజకాంతింజేబురిల్లుచు, మను
గూర్చి; సంప్రప్తిః = పయనమయినవాఁ య్యలతో నిండియుండు రాజమాగ్నం
డై; విరాజయన్ = ప్రకాశించుచు; న బుజ్జొరంగగుణవంతుండుగావున, నా
రైః = మనుష్యులచేత; వృతం = కప్పబడి రామునచ్చటిజనులుచూడఁగానే, వార
న; రాజమాగ్నం = రాజమాగ్నము లమనంబులు, రామునందలిప్రీతివిశేషం
ను; ప్రవిష్టః (అధ్యాహృతము) = చొచ్చి బున, మిక్కిలియుం జలనంబునొందినవి.
నవాడై; గుణవ త్తయా = ప్రశస్తముల అని, తాత్పర్యము.

వై దేహీదాపి త త్సర్వం న శుశ్రావ తపస్విని

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౪౩

స ౬౬

టీక॥ తపస్విని = అభిషేకార్థమును ప్రతంబునవలంబించిన; వైదేహీ చాపి=సీతయును ; తత్=ఆసమాచారమును; సర్వం= అంతను ; సశుశ్రావ=వినదయ్యె.

అభిషేకార్థముయి, సయమంబున ప్రతంబవలంబించియున్న సీతాదేవికి, రామునివనవాసంబు గుఱించినవృత్తాంతంబేమియుఁ దెలియదు. అని, తాత్పర్యము.

తదేవ హృది తస్యాశ్చ యావరాజ్యాభిషేచనమ్. ౩

టీక॥ తస్యాశ్చ= ఆభిడయొక్క ; హృదింమనసునందు; తత్=ఆ; యావరాజ్యాభిషేచనమేవ=యువరాజుదొరతనమునందభిషేకించుటయె; అవతత్(అధ్యాహృతము)=ఉండినది.

సీతాదేవి, మనంబున, రామునకు యావరాజ్యంబున, బట్టాభిషేకంబునె యుండుననియె, తలంచుచుండినది. అని, తాత్పర్యము.

దేవకార్యం స్వయం కృత్వా కృతజ్ఞా హృష్టచేతనా
అభిజ్ఞా రాజధర్మాణాం రాజపుత్రం ప్రతీక్షతే. ౪

టీక॥ కృతజ్ఞా=కార్యముల నెఱింగి నదియు; రాజధర్మాణాం=రాజుల నడవడికలయొక్క, నడవడికల ననుట; అభిజ్ఞా=ఎఱింగినదియునగు సీతాదేవి; స్వయం=తానె; దేవకార్యం=దేవపూజను; కృత్వా=చేసి ; హృష్టచేతనా=సంతసించిన మనసుగలదై, రాజపుత్రం=రాచకొమారుండగు రాముని; ప్రతీక్షతే=(ఘాతార్థమందు

లట్) ఎదురుచూచుచుండినది. సీతాదేవి, తానె దేవతాపూజనై, రాజునకుఁబట్టాభిషేకమున పిమ్మటఁబట్టమహిషి చేయవలసిన కార్యముల నెఱింగినదియు రాజులనడవడికల నెఱింగినదియుఁగావున, రాచకొమారుండగు రాము నెదురుచూచుచుండెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రవివేశాథ రామస్తు స్వం వేత్త సువిభూషితమ్
ప్రహృష్టజనసంపూర్ణం హ్రీయా కించి దవాఙ్ముఖిః. ౫

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; రామస్తు = త్న = ఇంటిని; ప్రవివేశ = వాచి న్ను.
 రామండును; హియా = సిగ్గుచేత; కిం అంత, రామండు, "ఈదుఃఖవృ
 చిత్ = కొంచెము; అవాఙ్ముఖి = వంగిన త్తాంతము నెట్లు సీతకుంజెప్పదు" నని, ల
 ముఖముగలవాడై; సువిధూషితం = మి జ్జచేదలవంచుకొని, చక్కగానలంక
 క్తి-లియుఁజక్కగా నలంకరింపఁబడిన రింపఁబడిమహాసంతోషంబునొందియుం
 దియు; ప్రహృష్టజనసంపూర్ణం = మి దుజనులతో నొప్పుచుండు తనగృహం
 క్తి-లియు సంతసించియుండు జనులచే బుం, బ్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.
 నిండినదియునగు; స్వం = తనదైనవే

అథ సీతా సముత్పత్య వేపమానాచ తం పతిమ్
 అపశ్య చాచీక సంతప్తం చింతావ్యాకులితేంద్రియమ్. ౬

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; సీతా = సీ తం = పెరిమిట్టయైన రాముని; అప
 త; సముత్పత్య = తటాలునలేచి; వేపమా శ్యత్ = చూచెను.
 నా = వడంకుచు; శోకసంతప్తం = దుఃఖ అంత, సీతాదేవి, తటాలునలేచి,
 ముచేదపింపఁ జేయఁబడిన వాఁడును; భయంబునవడంకుచు, మహాదుఃఖంబు
 చింతావ్యాకులితేంద్రియం = చింతచే నొంది కలంతనొందిన యింద్రియంబుల
 గలంతనొందునట్లు చేయఁబడినయింద్రి తోనున్న పెరిమిటిని రాముంబాచెను.
 యములుగలవాఁడునగు; తం = ఆ; ప అని, తాత్పర్యము.

తాం దృష్ట్వా స హిధమాత్మా న శశాక మనోగతమ్
 తం శోకం రాఘవ స్సోధుం తతో వివృతతాం గతః. ౭

టీక॥ ధమాత్మా = ధమఃస్వభా సోధుం = సహించుటకు; నశశాకహి =
 వుండైన; సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁ బాలఁడయ్యెగదా! తతః = అందువల
 డు; తాం = ఆసీతాదేవిని; దృష్ట్వా = న; వివృతతాం = బయలుపడుటను;
 చూచి; మనోగతం = మనంబునొందియు గతః = పొందినాఁడు.
 న్ను; తం = ఆ; శోకం = దుఃఖమును; ధమాత్మండుగునారాముండు,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండముః ౫౫

స ౨౬

సీతంబాడఁగానే , మనంబులోనున్న లేకపోయెను ; గావున, నతనిదుఃఖము దుఃఖంబు నెంతమాత్రమునడంచు కొన బయలుపడెను. అని, తాత్పర్యము.

వివర్ణవదనం దృష్ట్వా తం ప్రస్వన్న మమషణమ్
ఆహ దుఃఖాభిసంతప్తా కి మిదానీ మిదం ప్రభో. ౮

టీక॥ వివర్ణవదనం = తెల్లఁబాటి నముఖముగలవాఁడును ; ప్రస్వన్నం = చెమటనొందిన వాఁడును ; అమషణం = దుఃఖమును పాళఁజాలనివాఁడునగు; తం = ఆరాముని; దృష్ట్వా = చూచి ; సా (అధ్యాత్మతము) = ఆసీత ; దుఃఖాభిసంతప్తా = దుఃఖముచేదపంపఁజేయఁబడినదై; ఆహ = చెప్పెను. ప్రభో = నాధుఁడా! ఇదానీం = ఇప్పుడు ; ఇదం =	ఈదుఃఖము; కిం = ఎందుకు? డేహంబంతయుఁ జెమటపట్టఁగాఁ దెల్లఁబాటి నముఖంబుతోఁగూడి దుఃఖంబుపాళఁజాలకున్న యారామునిం బూచి, సీతాదేవి, మిగులదుఃఖంబునొంది, యిట్లని, చెప్పెను; “నాధుఁడా! నీవిప్పుడే లయిట్లుదుఃఖించుచున్నావు?” అని, తాత్పర్యము.
---	--

అద్య బాహాస్పత శ్రీమా నుక్తః పుష్యోను రాఘవ
 (“శ్రీమాన్యుక్తః” ఇతిపాఠాంతరమ్.)
 ప్రోచ్యతే బ్రాహ్మణైః బ్రాహ్మణైః కేన త్వ మసి దుమకనాః.

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! అద్య = ఇప్పుడు; బాహాస్పతః = బృహస్పతిదేవతగాఁగలదియును ; శ్రీమాన్ = సంపదగలదియు, సంపదనిచ్చునదియుననుట; ఉక్తః = పట్టాభిషేకాహామని చెప్పఁబడినదియును; యుక్తః (అని, పాఠాంతరము) = పట్టాభిషేకమునకుఁదగినదియునగు; పుష్యః = పుష్యనక్షత్రము;	ప్రాహ్మణైః = పండితులగు; బ్రాహ్మణైః = బ్రాహ్మణులచేత; ప్రోచ్యతేను = చెప్పఁబడుచున్నదిగా! త్వం = నీవు; కేన = చేత; దుమకనాః = దుఃఖముగలవాఁడవు; అసి = అగుచున్నావు? రాముఁడా! పండితులగు బ్రాహ్మణులు, బృహస్పతిదేవతాకంబును సంపదనిచ్చునదియు నిప్పుడు నీపట్టాభిషేకమున
---	---

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౬

✠

కుచగిసనక్షత్రముగా నిర్ణయించబడుచున్నది	మంగళసమయమునందిక్షల దుఃఖించుచున్నానని, తాత్పర్యము.
దీపదియనగుపుష్కలక్షత్రము, ఇప్పుడు.	
వచ్చియున్నదని చెప్పుచున్నారు; నీవిట్టి	

న తే శతశలాకేన జలశేనశేన చ
ఆవృతం వదనం వల్ల ఇతేదాపి విరాజతే. ౧౦

టీక తే=నీయొక్క; వల్ల= సుందరమున్న; వదనం=ముఖము; శతశలాకే=ముఖమున నీటిమరుగునబోలె ధవళంబైయుండు శ్వేతచ్ఛాయలకుండు బంజనీ, వానిచేఁగి పులకబంగల్గి పరిరాశియైయుండున్నది.	సుందరముగ నీ ముఖము, నూలుకము లుగబడి నీటిమరుగునబోలె ధవళంబైయుండు శ్వేతచ్ఛాయలకుండు బంజనీ, వానిచేఁగి పులకబంగల్గి పరిరాశియైయుండున్నది.
ఇదీనదై; నవిరాజతే = ప్రకాశించుచున్నది.	అని, తాత్పర్యము.

వ్యజరాభ్యాంశ ముఖ్యాభ్యాంశ శరణ శాశ్వతం
చంద్రహంసప్రకాశాభ్యాంశ వీర్యశే న తవానమ. ౧౧

టీక శతపత్రనిభేక్షణం = తామర పూలతో సమానములయిన కండ్లుగల; తవ=నీయొక్క; ఆననం= ముఖము; ముఖ్యాభ్యాంశ=శ్రేష్ఠములను; చంద్రహంసప్రకాశాభ్యాంశ= చంద్రునియొక్కయు హంసపక్షియొక్కయుఁగాఁ తివంటికాంతిగలదియునగు; వ్యజవా	భ్యాంశం=తామరయందేతను; నవిద్యుతే=విద్యుదవలననున్నది. తామరపూలవలన కండ్లుతో తామరమునకును, చంద్రుండును హంసయుండలేక కండ్లుగా శ్రేష్ఠమయియుండుటచేఁబడినది, తమవలనవికలున్నవి అని, తాత్పర్యము.
---	--

వార్షిక పండిత కృపి ప్రహస్తా స్త్వం సరిహాథ
మనంతో నాత్ర దృశ్యంతే మంగళే స్ఫూర్తమాగధా ౧౨

✠

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౪

స. ౨౨

<p>టీకః సరవళ-పురుషశ్రేష్ఠుండవ గురాముడా! వాన్మిసః= వారాలకుల యిన; వంశిసశ్చపి= ముదిపాతకులు ను; సూతమాగధాః= పురాతనవృ త్తాంతములంజెప్పసూతులను వాయును వంకావళింగిణించుమాగధులను వా రలను; ప్రహృష్టాః= సంతసించినవా రిలై; మంగరైః= మంగళ వచనముల చేరి; త్యాం= సన్తు; మ్రవంతః= పా</p>	<p>గదురు; అత్ర= ఇచ్చట ; సదృశ్యం తే= చూడబడకున్నారు. పురుషశ్రేష్ఠుండవగు రాముడా! వారాలరగు ముదిపాతకులను బూర్వ వృత్తాంతంబులం బ్రశంసించు సూతు లను వంకావళింగిణించు మాగధులు ను, సంతోషించును, నిష్పించు మంగ ళవచనములంబ్రస్తుంపడున్నారేమి? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సతే యైద్రవ కథిం బ్రాప్తుడా వేదపాఠగాః

మూర్ఖీణ మూఢాభిషిక్తస్య కరతిస్త విధానతః. ౧౩

<p>టీకః వేదపాఠగాః= వేదముల యంతమునెఱపిన ; బ్రాప్తుడాః= బ్రాప్తులును; మూఢాభిషిక్తస్య= త లకున్నానముదేసిన; తే= నీయెక్కరి; మూర్ఖీణ= తలయందు; యైద్రవ= తేనెను; కథిం= చెరుగును ; విధా నతః= కాస్త్రముచలన; కరతిస్త=</p>	<p>ఇవ్వలైరి , అభిషేకింపలైరి యనట. వేదవేదాంతవేదతలగు బ్రాప్తులు లు, కరస్నానముచేసి పరిశుద్ధుండలై యుండునని నెను, తేనెయు చెరుంగును యధావిధిగ, దీర్ఘోదకముతో, నభి షేకింపకున్నారేమి? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

సత్వాం ప్రకృతయః స్వర్యా శ్రేణీ మఖ్యాశ్చ ఘోషితాః

అపవ్రజసి మివృంతి పారశానతవాస్తభా. ౧౪

<p>టీకః ప్రకృతయః= మంత్రులు ము న్నగువారలు; స్వర్యాః= అందమును; శ్రేణీ మఖ్యాశ్చ= విధిలకు మఖ్యలయి నవారలును; తథా= అట్లు; పారజన ప్రవాం= వట్టగమనందందు వారలు ను గ్రామంబులనుంచువారలను; ఘో షితాః= అలంకరింప బడినవారిలై ; త్వాం= నీన్ను; అనువ్రోణితుం= వెం</p>	
--	--

౫౪౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స ౨౬

బడించుటకు; నేచ్ఛంతి=కోరకున్నారు. | సుగామింబులనుండు జనులను , జ
మంత్రులుమిత్రులుమున్నగువారలు క్క-గానలంకరించుకొని, నిన్నవెంబ
ను అయ్యైవీధులజనులలో ముఖ్యులయి డింపకున్నారేమి? అని, తాత్పర్యము.
యందువారలును బట్టణవాసీ 'జనులు

చతుర్భిర్వేదసంపన్నై హామైః కాంచన భూషితైః
ముఖ్యైః పుష్కరభో యుక్తైః కిన్నగచ్ఛతి తేగ్రతః. ౧౫

టీక|| వేదసంపన్నైః=వేదముతోఁ | తే=వీయొక్క, అగ్రతః = ముందట ;
గూడినవియును; కాంచనభూషితైః= నగచ్ఛతి=పోకున్నది.
బంగారుచే నలంకరింపఁ బడినవియున మంచి వేదముగల్గి బంగారముచే న
గు; చతుర్భిః=నాలుగై న; హయైః= లంకరింపఁబడియుండునాలుగుగజము
గుఱ్ఱములతో; యుక్తైః=హడిన; ము లుగట్టి యుత్సవాధికమయి సింగారిం
ఖ్యైః=శ్రేష్ఠులును; పుష్కరభః=ఉత్స పఁబడియుండుపుష్కరధంబు, నీమందట
వాధికమయినరథము; కిం=ఎందుకు; | నడవకున్నదేమి? అని, తాత్పర్యము.

స హస్తీ చా గ్రత శ్చ స్రవలక్షణ పూజితః
ప్రయాణే లక్ష్యతే వీర కృష్ణ మేఘగిరిప్రభః. ౧౬

టీక|| వీర=పరాక్రమశాలివగురా | గు, శుభలక్షణంబులు గలదియు నగున
ముఁహ! తవ=నీయొక్క; ప్రయాణే= నుట; హస్తీచ = ఏనుంగును; నలత్య
పయనమునందు; అగ్రతః= ముందట; తే=చూడఁబడకున్నది.
కృష్ణమేఘగిరిప్రభః = నల్లనిమేఘము పరాక్రమశాలివగురాముఁడా! న
యొక్కయుం బర్వతము యొక్కయుం ల్లనిమేఘంబువోలెఁ బర్వతంబు మా
గాంతివంటి కాంతిగలదియును ; శ్రీ డింగ్రాలుదు శ్రీమంతంబై శుభలక్ష
మా=సంపదగలదియును, సంపదగ ణంబులుగలిగియుండుపట్టపేనుంగు, నీ
లిగించునదియుననుట; లక్షణపూజితః= పువీధింబోవునప్పుడు, నీముందట, లేకు
లక్షణములచేఁబూజింపఁబడినదియున న్నదేమి? అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము. ౫౪.

స ౨౬

నట కాంచనచిత్రం తే పశ్యామి ప్రియదళకన

భద్రాసనం పురస్కృత్య యాతం వీర పురస్కృతమ్. ౧౭

టీక॥ ప్రియదళకన=సంతోషకరం
బగుచూడుటగల రాముడా ! కాంచన
చిత్రం=బంగారుచే జిగ్రెవణకముగా
నుండు; భద్రాసనం=సీంహాసనమును;
పురస్కృత్య=మున్నడుకొని; వీరపుర
స్కృతం=పరాక్రమశాలిగు వారల
చేముందిడుకొనబడిన; తే=నీయొక్క;

యాతంచ=గమనమును; సపశ్యామి=
చూడకున్నాను.
చూపరులకు సంతోషంబుగల్గించు
స్వరాముడా! నీవు, బంగారుమీదే న
లంకరించబడిన సీంహాసనంబును ముం
దిడుకొనిపరులు వెంటరాగా, వీధి నూ
రెగకున్నావేమి? అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకో యథా సజ్జః కి మిదానీ మిదం తవ

అపూర్వో ముఖవర్ణశ్చ న ప్రహషణశ్చ లక్ష్మ్యతే. ౧౮

టీక॥ యథా=ఎట్లు; అభిషేకః=అ
భిషేకము; సజ్జః=సిద్ధమయినదో; తథా
(అధ్యాహృతము)=అట్లు; అపూర్వః=
ముందులేని; ముఖవర్ణశ్చ= మొగమురం
గును; వృశ్యతే(అధ్యాహృతము)=చూ
డబడుచున్నది. ప్రహషణశ్చ=సంతో
షమును; సలక్ష్మ్యతే = చూడబడుచున్న
ది. ఇదానీం=ఇప్పుడు; తవ=నీకు; ఇ

దం=ఈదుఃఖము; కిం=ఎందుక?
ఇప్పుడెంతసంతోషముగాఁ బట్టాభి
షేకము సన్నద్ధముగా నున్నదో, అం
తదుఃఖముగా, నిదివఱకెన్నడునులేని,
యీరంగునీ మొగమునకుఁ గలిగియున్న
ది; సంతోషముకనుపడలేదు; నీకేప్పుడింత
దుఃఖంబేలవచ్చినది? అని, నీత, రాముని
లోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ విలపంతీం తాం ప్రోవాచ రఘునందనః

టీక॥ రఘునందనః=రాముడు; ఇ
తీవ=ఇట్లు; విలపంతీం= ఏడ్చుచున్న;
తాం=ఆనీతనుగూర్చి; ప్రోవాచ=చె
ప్పెను.

ఇట్లువిలపించుచున్న నీతాడేవింబా
చి, రాముం, దీప్రకారము చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సీత తత్ర భవాం స్తాతః ప్రవ్రాజయతి మాం వనమ్. ౧౮

<p>టిక॥ సీత=సీతా! తత్రభవాన్= పూజ్యుడైన; తాతః=తండ్రియగుదశ రథమహారాజు; మాం=నన్ను; వనం= అడవిని; ప్రవ్రాజయతి= పొందించు చు న్నాడు.</p>	<p>సీతా! పూజ్యుండగునాతండ్రిదశరథమహారాజు, న న్నూరువిడిచి యడవి కీబొమ్మని యాజ్ఞాపించు చున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

కులే మహతి సంఘాతే ధర్మశ్చై ధర్మచారిణి

శృణు జానకి యేనేదం క్రమేణాభ్యా గతం మమ. ౨౦

<p>టిక॥ మహతి=పూజ్యమయిన; కులే=వంశమునందు; సంఘాతే=పుట్టిన దానవును; ధర్మశ్చై= ధర్మంబున జరిగిన దానవును; ధర్మచారిణి=ధర్మమునాచరించు దానవునగు; జానకి=జనకునికొమార్తె అనెనసీతా! ఇదం=ఇది; మమ=నాకు; యేన=ఏ; క్రమేణ=మాగముచేత; అభ్యాగతం=వచ్చిన దో; తం(అభ్యాహృతము)=ఆమాగమును ; శృణు=వినుము.</p>	<p>సీతా! నీవు పూజ్యంబగు వంశంబున పుట్టిన దానవు, ధర్మంబు జరిగిన దానవు, ధర్మంబు నెయాచరించు దానవు, పరమ ధార్మికుండగు జనకునికొమార్తెవు, కావున, ధర్మమునతిక్రమింప వలదు; నాకీవనవాస మెట్లు సంభవించిన దో, ఆరీతిం జెప్పెదను. వినుము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

రాజ్ఞా సత్యప్రతిజ్ఞేన పితౄ దశరథేన చ

కై కేన్ద్రో మమ మాత్రే తు పురా దత్తా మహావరా. ౨౧

<p>టిక॥ పురా=మునుపు; మమ= నా యొక్క; మాత్రే=తల్లియయిన; కై కేన్ద్రో= మమహావరా=గొప్పవరములు రెండు; దత్తా=ఇయ్యబడినవి.</p>	<p>దశరథేన=దశరథునిచేత; మమహావరా=గొప్పవరములు రెండు; దత్తా=ఇయ్యబడినవి.</p>
--	--

రాజ్ఞా=రాజును; సత్యప్రతిజ్ఞేన=అబద్ధము కాని ప్రతిగలవాడును; పితౄ=పితం

మునుపు, చేసిన ప్రతిసత్యనివాడు

సునాతండ్రియునగుదశరథమహారాజు,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౫౫౦

స ౨౬

నాతల్లికైకేయికి, గొప్పవరంబులురెండు, ఇచ్చినాడు. అని, తాత్పర్యము.

తయా ద్య మమ సజ్జే స్తి న్నుభిషేకే నృపాద్యతే
ప్రహోదిత స్స సమయో ధ మేణ ప్రతినిజితః. ౨౨

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; నృపాద్యతే=	మేణ=ధమణముదే; ప్రతినిజితః=జ
రాజుచేత బ్రహ్మహంపఁబడిన; మమ=	యింపఁబడినాడు.
నాయొక్క; అస్తి=ఈ; అభిషేకే=	ఇప్పుడు, దశరథునియాజ్ఞచొప్పున,
పట్టాభిషేకము; సజ్జే=సిద్ధముకాగా;	నామఁ బట్టాభిషేకంబు సన్నద్ధమయి
తయా=అకైకేయిచేత; సః= ఆ; సమ	యిండఁగా, నాకైకేయి, దశరథుని, ఆ
యః=వరసంకేతము; ప్రహోదితః=ప్ర	వరంబులడిగినది; దశరథుండును, ధ
వతిల్లఁజేయఁబడినది. దశరథశ్చ (అ	మణంబుదప్పివాడుకావున, అవిడకు
ధ్యాహృతము) = దశరథుండును; ధ	లోఁబడినాడు. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశ హి వషాణి వస్తవ్యం దండకే మయా

టీక॥ మయా=నాచేత; దండకే=దం	ఆరెండు వరంబులలో, నొకటికి
డకారణ్యమునందు; చతుర్దశ=పదు	గా, నేను, దండకారణ్యంబునఁ, బదునా
నాలుగు; వషాణి=ఏండ్లను; వస్తవ్యం	బుగునవత్సరంబులు, వాసంబుసేయవ
హి=ఉండుటకావలయునుగాదా!	లయును. అని, తాత్పర్యము.

పిత్రా మే భరతశ్చాపి యావరాజ్యే నియోజితః. ౨౩

టీక॥ భరతశ్చాపి = భరతుండును	ఆరెండవవరంబునకై, భరతునిగూ
గూడ; మే=నాయొక్క; పిత్రా= తండ్రి	డ, నన్నుడె, నాతండ్రిదశరథమహారా
చేత; యావరాజ్యే= యువరాజుదొర	జు, యువరాజుగానుండు నట్లేర్పటిచి
తనమునందు; నియోజితః= ఆజ్ఞాపింపఁ	నాడు. అని, తాత్పర్యము.
బడినాడు.	

సో హం త్వ మాగతో ద్రష్టుం ప్రస్థితో విజనం వనమ్

జ

టిక॥ సః=అట్టి; అహం=నేను; విజ	అట్లు, గావున, నేనిప్పుడు విజనముగ
నం=జనులు లేని; వచం=అడవిగూర్చి;	వనంబుఁ కుంబోపనిశ్చయించి, నిన్ను
ప్రస్థితః = పయనమయిన వాడనై;	జూచిపోవుటకై, యిచ్చటికిఁ బుచ్చినాను.
త్వాం=నిన్ను; ద్రష్టుం=చూచుటకై; ఆ	అని, తాత్పర్యము.
గతః=వచ్చినాడ.	

భరతస్య సమీపేతు నా హం కథ్యః కదాచన. ౨౪

టిక॥ భరతస్య=భరతునియొక్క; స	గాను.
మీపేతు= సమీపమునందుమాత్రము;	భరతుని సమీపంబున మాత్రము, న
అహం=నేను; కదాచన=ఒకానొకప్పు	న్నెప్పుటికిని, జ్ఞాపించవలదు.
దును; నకథ్యః = చెప్పఁదగినవాడను	అని, తాత్పర్యము.

ఋద్ధియుక్తా హి పురుషా నసహంతే పరస్తవమ్

టిక॥ ఋద్ధియుక్తాః = సంపదతోఁ	శ్రీమంతులగు పురుషులు, తమయెదు
గూడిన; పురుషాః=పురుషులు; పరస్త	ట, ఇతరపురుషులంబొగడుటను, న
వం=ఇతరులపొగడుటను; నసహంతే	హింపరు. అని, తాత్పర్యము.
హి=ఒప్పుదుగాదా!	

తస్మాన్న తే గుణాః కథ్యా భరతస్యా గ్రతో మమ. ౨౫

టిక॥ తస్మాత్=అందువలన; మమ=	అట్లుగుటంజేసి, నీవు, భరతునియెదు
నాయొక్క; గుణాః=గుణములు; భరత	ట, నాగుణంబులను, జ్ఞాపించి, చెప్పవల
స్య=భరతునియొక్క; అగ్రతః=ముంద	దు. అని, తాత్పర్యము.
ట, నకథ్యాః=చెప్పఁదగినవికావు.	

నాపిత్వం తేన భతవ్యా విశేషేణ కదాచన

టిక॥ త్వం=నీవు; కదాచన=ఒకానొకప్పుడును; తేన= అభరతునిచేత ;

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యకాండముః

స ౨౬

<p>నిశేషిణి=అతిశయముచేత; భర్తవ్యా పి=పోషింపబడవలసిన దానవును; న= కావు. ఎప్పుటికినిన్నుఁబోషింపవలెననియం</p>	<p>తయెచ్చెనయావశ్యకత భరతునకు లే దు; బంధుత్వముచేత, సామాన్యముగా నిన్నువాఁడుపోషింపవలసినవాఁడేకా నివేఱుకాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అనుకూలతయా శక్యం సమీపే త్వస్య వర్జితమ్. ౨౬

<p>టీక॥ అనుకూలతయాతు=అనుకూ లముగానుండుటచేతమాత్రము; అన్య= ఈభరతునియొక్క; సమీపే=సమీపము నందు; వర్జితమ్=ఉండుటకు; శక్యం= కావచ్చును.</p>	<p>సీపీభరతునకనుకూలముగా నున్నట్లు యిననే, యతనిసమీపంబుననుండఁగల వు; లేనిచోనుండలేవు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తస్మై దత్తం నృపతినా యావరాజ్యం సనాతనమ్

<p>టీక॥ నృపతినా = మనుష్యులకుఁబ్ర భుండైనదశరథమహారాజుచేత ; సనా తనం=పురాతనమయిన ; యావరా జ్యం=యావరాజుదొరతనము; తస్మై= ఆభరతునికొఱకు; దత్తం=ఇచ్చుటడి</p>	<p>నది. దశరథమహారాజు, సనాతనంబగు యువరాజుదొరతనమును, ఆభరతున కేయిచ్చియున్నాఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స ప్రసాద్య స్త్వయా సీతే నృపతిశ్చ విశేషతః. ౨౭

<p>టీక॥ సీతే=సీతా! త్వయా = నీచే త; సః=ఆభరతుండును ; నృపతిశ్చ = మనుష్యులకుఁబ్రభువైనదశరథమహారా జును; విశేషతః=అతిశయమువలన; ప్ర సాద్యః = సంతోషింపఁజేయఁ దగిన</p>	<p>వాఁడు. సీతా! నీవాభరతునకును, దశరథమ హారాజునకును, విశేషించి, సంతోషం బుగల్గినట్లు, నేయుచుండవలయు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అహంచాపి ప్రతిజ్ఞా తాం గురో స్సమనుపాలయన్
వనమద్యైవ యాస్యామి స్థిరా భవమనస్వినీ. ౨౮

టీక॥ అహంచాపి = నేనును; గురై; స్థిరా = నిలుకడగలదానవు ; భ
రోః=తండ్రియొక్క; తాం=ఆ; ప్రతి వ=అగుము.
జ్ఞాం=ప్రతినిను; సమనుపాలయన్ = నేనును, దండియగు దశరథమహా
పాలించుచు; అద్యైవ=ఇప్పుడే; వ రాజుచేసిన యాప్రతిజ్ఞంబరిపాలించుట
నం=అడవినిగూర్చి; యాస్యామి = కై, యిప్పుడెయడవికిఁబోయెదను; నీవు
పోయెదను, త్వం (అధ్యాహృతము)=నీ మంచిమనస్సుతో నిలుకడగా నుండుము.
వు; మనస్వినీ= మంచిమనసుగలదాని అని, తాత్పర్యము.

యాతే చ మయి కల్యాణి వనం మునినిషేవితమ్

వ్రతోపవాసపరయా భవితవ్యం శ్వయాఽ న ఘే. ౨౯

టీక॥ అనఘే = పాపములేనిదాన వలసినది.
వు; కల్యాణి= మంగళస్వరూపిణివగు పాపములేనిదానవు మంగళస్వరూపిణి
నీతా! మయి=నేను; మునినిషేవితం = వగనీతా! నేనుమునులు నివసించు దం
మునులచే నేవింపఁబడిన; వనం= అడవి డకారణ్యంబునకుఁబోయినపడప, నీవు,
నిఁయాతేవ=పొందఁగా నే; త్వయా= వ్రతంబునవలంబించి, యుపవాసంబు
నీచేత; వ్రతోపవాసపరయా=నియమ లుసలువుచుండవలయు?
మునందునుపవాసమునందును ఆసక్తిగ అని, తాత్పర్యము.
లదానవుగా; భవితవ్యం= ఉండుటకా

కాల్య ముత్థాయ దేవానాం కృత్వా పూజాం యథావిధి

వందితవ్యో దశరథః పితా మమ సరేశ్వరః. ౩౦

టీ॥ త్వయా (అధ్యాహృతము)=నీచేత; త్థాయ=లేచి; యథావిధి=యథాశ
కాల్యం=ప్రత్యక్షః కాలమునందును; ఉత్త్రముగ; దేవానాం = దేవతలయె

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము.౫౫

స. ౨౬

కొ; పూజాం=పూజను; కృత్వా = చేసి; మమ=నాయొక్క; పితా- తం ద్రియును; నరేశ్వరః = మనుష్యులకుం బ్రభువై నవాండునగు; దశరథః= దశ రథుడు; వందితవ్యః= నమస్కరింపఁ బడవలెను.

నీవుప్రతిదినమును, ఉషఃకాలమునం దు నిద్రలేచి , యథావిధిగ జేవతలం బూజించి, మనుష్యులకందజకుంబ్రభుం డైన నాతండ్రి దశరథ మహారాజునకు నమస్కారము సేయవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

మాతాచ మమ కౌసల్యా వృద్ధా సంతాపకర్షితా
ధర్మమేవా గ్రతః కృత్వా త్వత్ సమన్తాన మహతి. ౩౧

టీక॥ ధర్మమేవ=ధర్మమునే; అ గ్రతః=ముందట; కృత్వా=చేసికొని, ఇహకొని; స్థితా = (అధ్యాత్మత ము) ఉన్నదియును; వృద్ధా= ముసలి దియును; సంతాపకర్షితా= దుఃఖము చేంగుకొనింపఁజేయుఁ బడినదియును; మమ=నాయొక్క; మాతా=తల్లియున గు; కౌసల్యాచ=కౌసల్యయును ; త్వ

త్తః=నీవలన; సమన్తానం = గౌరవము ను; అహతి=పొందఁదగును. కేవలము ధర్మము సేయాశ్రయించి యున్నదియువృద్ధురాలును దుఃఖిసము ద్రంబునమునిగియున్నదియునగు నాత ల్లికౌసల్యను, నీవు, గౌరవించుచుండవల యును. అని, తాత్పర్యము.

వందితవ్యా శ్చ తే నిత్యం యా శ్చేహ మమ మాతరః
స్నేహప్రణయసంభోగై స్సమాహి మమ మాతరః. ౩౨

టీక॥ మమ=నాయొక్క; శ్చేహః= మిగిలిన; మాతరః = తల్లులు; యాః (సంతి) = ఎవ్వరుగలరో; తాః (అ ధ్యాత్మతము)వ=వారును; తే= నీకు; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును ; వందితవ్యాః= నమస్కరింపఁబడ వలసినవారలు. మ

మ=నాకు; మాతరః=తల్లులు; స్నేహ ప్రణయసంభోగైః, స్నేహ=చెలివి చేతను, ప్రణయ=ప్రేమచేతను, సం భోగైః=పోషించుటచేతను (“భోగే రణ్యేధనే సౌఖ్యపాలనాభ్య వహర యోః” అనివై జయంతి); సమాహి=

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము

స ౨౬

సమానలుగదా!

నాయందున్నేహంబును బ్రేమయు
నుంచుట, నన్నుఁగాపాడుట, ఈవిషయ
ములందు, శాతల్గులందఱునాకుసమా

నలే, కావునఁ, గొనల్గులకుంటే యెవర
లయిననాతల్లులకును, నీవునమసాక
రంబునేయుచుండవలయు.
అని, తాత్పర్యము.

భ్రాతృపుత్రసమా చాపి ద్రష్టవ్యాచ విశేషతః

త్వయా భరతశత్రుఘ్నా ప్రాణైః ప్రియతరౌ మమ. ౩౩

టీక॥ మమ = నాకు; ప్రాణైః = (పంచమ్యథ = మందుఁ దృతీయ) ప్రాణంబు
లకన్న; ప్రియతరౌ = అధికప్రియులయి
న; భరతశత్రుఘ్నాచాపి = భరతుండు
ను శత్రుఘ్నుండును; త్వయా = నీచేత;
విశేషతః = అతిశయమువలన; భ్రాతృపు
త్రసమా = తోఁబుట్టువుతోను గొడు

కుతోను సమానులుగా; ద్రష్టవ్యా =
చూడఁబడవలసినవారు.
నాకునాప్రాణంబులకన్న నధికప్రి
యులయిన, భరతశత్రుఘ్నులను, నీవు, వి
శేషించి, నీతోఁబుట్టువును గొడుకును
జూచుకొనునట్లు, చూచుకొనవలయు
ను. అని, తాత్పర్యము.

విప్రియం నచ కతవ్యం భరతస్య కదాచన

స హిరాజా ప్రథు శ్చైవ దేశస్యచ కులస్యచ. ౩౪

టీక॥ భరతస్య = భరతునకు; కదాచ
న = ఒకానొకప్పుడును; విప్రియంచ = వి
రోధమును; నకర్తవ్యం = చేయఁబడఁ
గూడదు. సః = ఆభరతుండు; దేశస్యచ =
దేశమునకును; కులస్యచ = ఇంటికిని; రా
జా = రాజును; ప్రథుశ్చైవహి = నియా

మకుండునుగదా!
భరతుఁడీ దేశమునకును మనయింటి
కినిగూడ, రాజునుబ్రథుండును, గావున,
నీవతని కెప్పుడును, విరోధము నేయఁగూ
డదు. అని, తాత్పర్యము.

ఆరాధితాహి శీలేన ప్రయత్నై శ్చోపసేవితాః

రాజాన స్సంప్రసేదంతి ప్రకుప్యంతి విపర్యయే. ౩౫

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము.

స ౨౬

టీక॥ రాజానః=రాజులు; శీలేన=	మిక్కిలియుఁగోపంబునొందుదురు.
స్వభావముచేత; ఆరాధితాః=సంతో	రాజులు, తమకనుకూలముగాఁబ్రవ
షింపఁ జేయఁబడినవారలయి; ప్రయ	త్నించి, యాలస్యాదులులేక యెల్లప్పు
లైఁపు=యత్నములచేత; ఉపసేవితా	దునుడమ్ముసేవించుచుండినసే, సంతోషిం
త్వ=సేవింపఁబడినవారలునై; సంప్రసీ	తురు; అట్లుగానిచో, మిక్కిలియుఁగో
దంతిహి=సంతోషింతురుగదా! విపర్య	పంబునొందుదురు.
యే=వేఱువిధమునందు; ప్రకుప్యంతి=	అని, తాత్పర్యము.

ఘోరసానపిపుత్రాన్ని త్యజం శ్యహితకారిణః
సమధాః సప్రచగృహంతి జనానపి నరాధిపాః. ౩౬

టీక॥ నరాధిపాః=మనుష్యులకుఁబ్ర	రాజులు, తమకువిరోధముసేయుచు
భువులయినవారలు, రాజులనుట; అహి	రేని, తమకుఁదమధమకపత్తులందుఁబు
తకారిణః=అనిష్టముసేయునట్టి; ఘోర	ట్టిన, ధమకప్రదులగు, నారసపుత్రులనై
సాః=తమవలనఁదమధమకపత్తికిఁబు	నను, బరిత్యజింతురు; బంధువులకాని
ట్టిన; పుత్రానపి= కొడుకులనయినను;	సాధారణజనులయినను, సమధుఁలును
త్యజంతిహి = విడుతురుగదా! సమ	దమకుహితము సేయువారలగుదురేని,
ధాః=సమధుఁలయిన; జనానపి=	వారలంబడిగ్రహింతురు.
సాధారణజనులనైనను; సంప్రగృహం	అని, తాత్పర్యము.
తి=స్వీకరింతురు.	

సా త్వం వసేహ కల్యాణి రాజ్ఞ సమసువతిన్
భరతస్య రతా ధమే సత్యవ్రతపరాయణా. ౩౭

టీక॥ కల్యాణి=మంగళస్వరూపిణివ	ధమే=ధమమునందు; రతా = అస
గుసీతా! సా=అట్టి; త్వం = నీవు; రా	త్తురాలవై; సత్యవ్రతపరాయణా=స
జ్ఞః=రాజయిన; భరతస్య = భరతున	త్యమునునియమమునెఱుఁగ్గమునగతి
కు; సమసువతిన్=అనుకూలురాలవై;	గాఁగలదానవై; ఇహ=ఇచ్చట; వస=

ఉండుము.

మంగళస్వరూపిణివగునీతా! అట్లు భారతున కనుకూలముగాఁబ్రవర్తింపని చోనెకుఁ గష్టముగలుగుఁ, గావున, నీవు,

రాజయిన భరతుననువర్తింపుడు, ధ మ్బంబువదలక, సత్యంబునునియమంబు నవలంబించి, యిచ్చటనె, యుండు ము. అని, తాత్పర్యము.

అహం గమిష్యామి మహావనం ప్రియే
త్వయాహీ వస్త్యమిహైవ భామిని
యథా వ్యశీకం కురుషే న కన్యచి
తథా త్వయా కార్యమివం వచో మమ. ౩౨

టీక॥ ప్రియే = ప్రియురాలవగునీతా! అహం = నేను; మహావనం = కాఱడ విని; గమిష్యామి = పోయెదను. భామిని = ప్రియగునీతా! త్వయా = నీచేత; ఇహైవ = ఇచ్చటనే; వస్త్యంహీ = ఉండుట కావలసినదిగాదా! యథా = ఎట్లు; కన్యచిత్ = ఒకానొకనికిని; వ్యశీకం = అప్రియమును; నకురుషే = చేయకుండువా; తథా = అట్లు; త్వయా = నీచేత; కార్యం = చేయఁదగినది. ఇదం = ఇది; మ

మ = నాయొక్క; వచో = మాట. ప్రియురాలవగునీతా! నేను, గాఱడ విని నుండఁబోయెదను; నీవు, ప్రియికావున, నాతోనడఁకిరాఁదగవు; నీవిచ్చటనె నుండవలయుఁగాదా! ఇచ్చట, నెవ్వరికిని, నీప్రేమగోపంబురాకుండునట్లు, అనుకూలముగా, నడుచుకొనుచుండుము; ఇదేనేనుజెప్పుమాట! అని, రాముండు, నీ తాదేవికం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, షడ్వింశత్యధ్యాయః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండషడ్వింశత్యధ్యాయ టీక, ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౭

స ౨౭

(౨)

సప్తవింశతీసర్గః ప్రారంభః.

ఏవ ముక్తాతు వై దేహీ ప్రియాహాః ప్రియవాదినీ
ప్రణయా దేవ సంక్రుద్ధా భతాః రమిద మబ్రవీత్. ౧

<p>టీక॥ ప్రియాహాః=సంతోషముగ లిగించుమాటలకేదగినదియును; ప్రియ వాదినీ=సంతోషముగలిగించుమాటలం జెప్పనదియునగు; వై దేహీ=నీత; ఏ వం=ఇట్లు; ఉక్తాశు=చెప్పబడినదై సంతనె; ప్రణయాదేవ=స్నేహంబువ లననె; సంక్రుద్ధా=మిక్కిలికోపించిన దై; భతాః=పెనుమిటినిగూచి; ఇ దం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ =చె</p>	<p>ప్పెను. సంతోషకరంబులగుమాటలచెప్పం దగినదియు, సంతోషకరంబుగనె మా టలాడునదియునగు నీతాదేవి, పెనుమి టిచెప్పినమాటలను విని, స్నేహంబున నె, మిక్కిలియుఁ గోపంబునొంది, పె నుమిటినిరామంబూచి, ఇట్లుచెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కిమిదం భాషసే రామ వాక్యం లఘుతయా ధృవమ్
త్వయా య దపహాస్యం మే శ్రుత్వా నరవరాత్మజ. ౨

<p>టీక॥నరవరాత్మజ=మనుష్యులకుఁ బ్రీఘంజైన దశరథుని కుమారుండవ గు; రామ=రాముడా! త్వయా= నీచేత; భాషితం(అధ్యాహృతము)= చెప్పబడిన; యత్=ఏమాట; శ్రీ త్వా=విని; మే=నాకును; అపహా స్యం=పరిహాసంపదగినదో; తత్(అ ధ్యాహృతము)=అట్టి; లఘుతయా= చులకనయగుటచేత; ధృవం=నిశ్చ</p>	<p>యంపబడిన, చులకనయనినిశ్చయం పబడినయనుట; వాక్యం=మాటను; భాషసే=చెప్పుచున్నావు. ఇదం = ఇ ది; కిం=ఏమి? రాముడా! నీవురాజపుత్రుండవు, నీ విప్పుడు, నావంటియాడుదానికింగూడ పరిహాసముసేయదగినట్టి, పనికిమాలిన మాటంజెప్పుచున్నావే! ఇదియేమి విచి త్రము! ఇదివలకెన్నడును నీనోటనే ని</p>
---	--

ట్టిమాటలను విన్నదిలేదు!

అని, తాత్పర్యము.

ఆర్కపుత్ర పితా మాతా భ్రాతా పుత్ర స్తథా స్తుషా
స్వాని పుత్ర్యాని భుంజానా స్వస్వంస్వం భాగ్యముపాసతే. ౩

టీక॥ ఆర్కపుత్ర = (ఇది, సంస్కృతములోఁజెనిమిటింబిలుచుకేల్లము) పూజ్యుండవగువశరఘనికుమారుండవయిన రాముఁడా! పితా = తండ్రియును; మాతా = తల్లియును; భ్రాతా = తోడఁబుట్టువును; పుత్రః = కొడుకును; తథా = అట్లు; స్తుషా = కొడలును; స్వాని = తమవయిన; పుత్ర్యాని = పుత్ర్యుంబులను, పుత్ర్యభుంజులననుట; భుంజానాః = అనుభవించుచు; స్వంస్వం = తమతమ;

భాగ్యం = శుభాశుభకర్మమును; ఉపాసతే = పొందుచున్నారు.

పెనిమిటివగు రాముఁడా! తండ్రియును దల్లియును దోఁబుట్టువును, గొడుగును గోడలును, వీరలందఱు, దమతమపుత్ర్యపాపములఫలంబుల ననుభవించుచు, వానివలనం దమకుఁగలుగు, శుభాశుభకర్మంబులను, దామెయనుభవించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.

భత్యభాగ్యంతు భార్యే కా ప్రాప్తోతి పురుషవభ

టీక॥ పురుషవభ = పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముఁడా! భార్య = పెండ్లాము; ఏకాతు = ఒక్కతెయె; భత్యభాగ్యం = పెనిమిటిభాగ్యమును; ప్రాప్తోతి = పొందుచున్నది.

పెనిమిటికథ శరీరమయిన భార్య యొక్కతెనూత్రమి, తన పెనిమిటికిం గలుగు శుభాశుభకర్మంబులనె, దానును, బొందుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అత శ్రేవాహ మాదిష్టా వసే వస్తవ్య మిత్యపి. ౪

టీక॥ అతః = ఇందువలన; అహమ = నేనును; "వసే = అడవియందు; వస్తవ్యం = ఉండుటకావలయును" ఇతి = అ

ని; ఆదిష్టానైవ = అట్లాపింపబడినదానైవ; అల్లుగుటంకేని, నిన్నాట్లాపిండుట

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౫౬౦

సౌరి

మాత్రముచేతనే, నన్నును, అడవిలో గుడున్నది. అని, తాత్పర్యము.
నుండవలయునని, యాజ్ఞించినట్లైయి

న పితా నాశ్చ జ్యో నాత్మా న మాతా న సభీజనః
ఇహ ప్రేత్యచ నారీతాం పతి కేకో గతి స్సదా. x

టీక॥ నారీతాం=(స్త్రీ)లకు; పితా= తి=ప్రాప్త్యస్థానము.
తండ్రి; గతిః(అధ్యాత్మతము)= ప్రా (స్త్రీ)లకుఁబడిగాని, కొడుకుగా
న్యస్థానము; స=కాదు. ఆత్మజః= ని, తల్లిగాని, చెలికత్తెలుగాని, గతి
కొడుకు; స=కాదు. అత్తా= తానును. కానేరరు; వారలుదమకుఁ దామెస్వ
స=కాదు. మాతా=తల్లి; స=కాదు. తంఁద్రలునుగారు; పెనమిటియొక్కొడు,
సభీజనః=చెలికత్తెజనము; స=కాదు. మాత్రమే, వారలకీలోకమునందునుబర
ఇహ=ఈలోకమునందును; ప్రేత్యచ= లోకమునందును, ఎల్లప్పుడును, గతి
పరలోకముందును; పతి=పెనమిటి; పి యగును; మఱియెవ్వఁడునులేడు.
కః=ఒక్కఁడే; సదా=ఎల్లప్పుడును; గ అని, తాత్పర్యము.

యది త్వం ప్రస్థితో దుగళం వన మద్యైవ రాఘవ
అగ్రత స్తే గమిష్యామి మృగ్నంతీ కుశకంటకాః. ౬

టీక॥ రాఘవ=రాముఁడా! త్వం=నీ రాముఁడా! నీవిప్పుడెగహనంబగున
త్వంఅద్యైవ=ఇప్పుడే; దుగళం=చారి రణ్యంబునకుంబోవఁ బయనంబగుదువే
రాని; వనం=అడవినిగూర్చి; ప్రస్థితోయ ని, నేను, నీముందట, దర్భమొక్కొలమెత్త
రి=పయనమగుదువేని; అహం(అధ్యా గాఁ దాదంబులననుముచు, బోయెద
హృతము)=నేను; కుశకంటకాః= ద ను; వెనుకవచ్చునట్టిసీకువానివైచాదం
ర్భమొక్కొలను; మృగ్నంతీ=మెత్తగిల్లఁ బులుంచుటకుఁగల్గవుమందను.
తేయుదు; తే=నీను; అగ్రతః=ముందట; అని, తాత్పర్యము.
గమిష్యామి=పోయెదను.

ఈష్యాకోహ బహిష్కృత్య ధుక్తశేష మివో దకమ్

నయ మాం వీర విస్రభః పాపం మయి న వివ్యతే. ౭

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగురాముడా! త్వం(అభ్యాప్యము) = నీవు; ఈష్యారోషే = ఓర్వమినిగోపంబును; భుక్తశేషం = తినఁబడిమిగిలిన, త్రావఁగామిగిలినయనుట; ఉదకమివ = జలమునుంబోలె; బహిష్కృత్య = విడిచి; విస్రభః = నమ్మకముగలవాడవై; మాం = నన్ను; నయ = కొనిపొమ్ము. మయి = నాయందు; పాపం = దోషము; నవివ్యతే = లేదు.

నీవు, పరాక్రమశాలివి, నీకెందును

భయములేదు, నావంటివాండ్రైనవలె నైనంగా పాడఁజాలుదువు, నేను స్త్రీన నిభయపడవలదు; “నేను రావలదనఁగా వినక, వచ్చెదనని చెప్పచున్నదే” యని యోర్వమియ్య, “నామాటనతిక్రమించుచున్నదే” యనికోపంబును, దాఁగిమిగిలినజలంబును విడుచునట్లు, పరిత్యజించి, నాయందునమ్మకంబుంచి, నన్నునుగొని పొమ్ము; నేను నీకేమియునపకారంబు నేయలేదు. అని, తాత్పర్యము.

(పాపాదాగై) ద్విమానై ర్వానై హంతు సగతేన వా
సర్వావస్థాగతా భతుః పాదచ్ఛాయా వివ్యతే. ౮

టీక॥ (పాపాదాగై) = (పంచమ్యర్థమందుఁ దృతీయ, ఇట్లుముందు నెఱుంగునది) మేడలశిఖరములకన్నను; విమానై ర్వా = విమానములకన్నను; వై హంతు సగతేన వా = ఆకాశమునందలిగమనముకన్నను; సర్వావస్థాగతా, సర్వావస్థా = అన్నియవస్థలందును, ఆగతా = అనుగతమయిన; భతుః = పెనిమిటియొక్క; పాదచ్ఛాయా = అడుగు

లసేడ, పాదసేవయనుట; వివ్యతే = అధికమగుచున్నది.

మేడలపైనుండుటకన్నను విమానంబులనుండుటకన్నను, అణిమాదిసిద్ధులంబొంది యాకాశంబునం దిరుగుటకన్నను, అన్నియవస్థలందు సేకరీతిగాఁ బెనిమిటిననుసరించి, యతనిపాదంబులకు సేవసేయుటయె, యధికము.

అని, తాత్పర్యము.

అనుశిష్టాచ మాత్రాచ పిత్రాచ వివిధాశ్రయమ్

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము. ౫౬౩

స ౨౭

<p>టీక॥ మాత్రాచ=తల్లి చేతను ; పితృ = తండ్రిచేతను ; వివిధాశ్రయం=నానాప్రకారములుగా ; అనుశీలనా=శీలంపఱచినదానను ; అస్తి=అగుచున్నాను.</p>	<p>నాతల్లియును నాతండ్రియును, నాకీవిషయమును గుఱించి, నానావిధములుగా, నుపదేశించి యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నాస్తి సంప్రతి వక్తవ్యావతి తవ్యం యథా మయా. ౯

<p>టీక॥ యథా=ఎట్లు ; మయా=నాచేత ; వతితవ్యం = ఉండటకావలయునో ; తథా (అధ్యాహృతము) = అట్లు ; సంప్రతి=ఇప్పుడు ; వక్తవ్యా=చెప్పబడ వలసినదానను ; నాస్తి = కాను.</p>	<p>నేనెట్లు నడుచుకొనవలయునో, ఆసంకల్పింపుదునాకెవ్వరును దేశింపవలసినదిలేదు ; నాకిదివఱకె నాతలిదండ్రులుపదేశించి యున్నారు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

అహం దుఃఖం గమిష్యామి వనం పురుషవర్జితమ్
నానామృగగణాకీర్ణం శాదూలవృకసేవితమ్. ౧౦

<p>టీక॥ అహం=నేను ; దుఃఖం = చారరానిదియును ; పురుషవర్జితం=జనులచేవిడువబడినదియును ; నానామృగగణాకీర్ణం=నానావిధములయిన పక్షిమృగములచేవ్యాపింపబడినదియును ; శాదూలవృకసేవితం=పెద్దపులులచే తనుదోడేళ్ల చేతనుసేవింపబడినదియునగు ; వనం = అడవిని ; గమిష్యామి=</p>	<p>పొందెదను. అరణ్యంబు, చారరానిదయ్యుజనులులేనిదైనను , పెద్దపులులు దోడేళ్లు మొదలగు నానావిధములయిన మృగంబులతో నిండిన దైనను, నేనుదప్పక, నీతోఁగూడ, నరణ్యంబునకు, వచ్చెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సుఖం వనే నివత్స్యామి యథైవ భవనే పితః
అచింతయంతీ ప్రీత లోకాః చింతయంతీ పతివ్రతమ్. ౧౧

ప్రతిపదాంగ్రహికాతాత్పర్యసహితము

స ౨౭

టీక॥ అహం(అధ్యాత్మము)=నేను; గాః నివత్స్యామి=తిండిదను. ను; త్రిక్=మూడైన; లోకాక్=లోకములను; అచింతయంతీ = ఎన్నినిదాననై; పతివ్రతం= పెనిమిటివిషయమయినవ్రతమును, శుశ్రూషననుట; చింతయంతీ=చింతింపుచు; వనే=అడవియందు; పితృ=తండ్రియొక్క; భవనేయథైవ= ఇంటియందువలె; సుఖం=సుఖముగా; నివత్స్యామి=తిండిదను. నేను, దైలోక్యాధిపత్యమునైననులేకొంపక, పెనిమిటివగునీకుశుశ్రూషనేయుట దక్క- మజిలేటుతలంపక, మాతండ్రియింటనుండునట్లు, సుఖంబుగా, వనంబులోనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రూషమాణా తే నిత్యం నియతా బ్రహ్మచారిణీ
సహ రంస్యే త్వయా వీర వనేషు మధుగంధిభు. ౧౨

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగురాముడా! అహం(అధ్యాత్మము)=నేను; నిత్యం=ఎల్లప్పుడును; తే = నీకు; శుశ్రూషమాణా=పరివర్తనేయుడు; నియతా=నియమముగలదాననై; బ్రహ్మచారిణీ= తపంబునొందుచు; మధుగంధిభు=తేనెచేమంచివాననగల; వనేషు=వనములయందు; త్వయా సహ=నీతోఁ

గాడ; రంస్యే-క్రీడింపుచుండెదను. పరాక్రమశాలివగురాముడా! నేనునీకెల్లప్పుడును సేవసేయుచు, నియమంబునఁడపంబుగల్గుచు, మంచితేనియలుగల్గుటచేసుకొండుగుబాళించుచుండవసంబులందు, నిన్నుఁగూడి, క్రీడింపుచుండెదను అని, తాత్పర్యము.

త్వం హి శక్తో వనే కర్తుం రామ సంపరిపాలనమ్
అన్యస్యా పి జనస్యేహ కీచ్రన మ్మమ మానద. ౧౩

టీక॥ మానద=మానంబునిచ్చునట్టి; పాలనం=కాపాడుటను; కర్తుం=చేరామ=రాముడా! త్వం=నీవు; వనే=యుటకు; శక్తోహి= చాలినవాఁడవుగలదా! ఇహ=ఇప్పుడు; మమ = నాయొనస్యాపి=జనముయొక్కయు; సంపరికర=సంపరిపాలనం, కర్తుం, శక్త, ఇతి

శ్రీమద్భాగవతము అధ్యాయము.

స ౨౨

(అధ్యాపృతము) = కాపాడుటనుజే కసితిరజనలను గూడఁ, గాపాడుటకు
యటకుఁజాలినవాఁడవని; కింపునఁ (వ కుండపు; అట్లుఁడఁగా నన్నమాత్రము
క్తవ్యం) = జెప్ప నేలఁ గాపాడుటనీకెంతమాత్రము?
నామానంబుఁ గాపాడునట్టి రా అని, తాత్పర్యము.
ముఁడా! నీవు, అడవియందు, నన్నను, ఇం

సహత్వయా గమిష్యామి వస మద్య స సంశయః

టీ|| అహం (అధ్యాపృతము) = నేను; త్వ లేదు.
యాసహ = సీతోఁగూడ; అద్య = ఇప్పుడు; నేస్వషణీతోఁగూడనే, యడవికివచ్చె
వసం = అడవినిగూర్చి; ఆగమిష్యామి = వ దను; ఈషయంబునఁడెంతమాత్రము
చ్చెదను. సంశయః = సంశేహము; న = నుసంశేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.

నా హం శక్యా మహాభాగ నివర్తయితు ముద్యతా. ౧౪

టీ|| ఉద్యతా = వసంబునకువచ్చు ఇట్లువసంబునకుసీతోఁగూడరావల
టకుఁబయల్పించిన; అహం = నేను; నివ యుననిశ్చయించియున్ననన్ను, ఇచ్చ
ర్తయితుం = మఱిచుటకు; శక్యా = టనిలువనీకలివిగాదు. అని, తాత్పర్యము.
అలవియైనదానను; న = కాను.

ఫలమూలాశనా నిత్యం భవిష్యామి స సంశయః

టీ|| అహం (అధ్యాపృతము) = నే రికదు; పండ్లను గడ్డలనుదినియుండవల
ను; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; ఫలమూలాశ యును" అనియందువేము; నేన్లెప్పుడు
నా = పండ్లును గడ్డలనెయాహారము నుబండ్లను గడ్డలనెదినుచుండెదను; మం
గాఁగలదానను; భవిష్యామి = అయ్యెద చియాహారంబే నాకక్కఱలేదు; దీనికి
ను. సంశయః = సంశేహము; న = లేదు. సంశేహములేదు. అని, తాత్పర్యము.
"వసంబున, మంచియాహారంబుదొ

న తే దుఃఖం కరిష్యామి నివసంతీ సహత్వయా. ౧౫

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; త్వయా సహ = సీతోఁగూడ; నివసంతి = ఉండుచు; తే = నీకు; దుఃఖం = దుఃఖమును; సకరిష్యామి = చేయను.

నేను, నీకేవిధమయిన దుఃఖమునుం జేయక, సీతోఁగూడనుండెదను. అని, తాత్పర్యము.

ఇచ్ఛామి సరిత శ్చైలాక్ పల్వలాని వనాని చ ద్రష్టుం సర్వత్ర సభీతా త్వయా నాథేన ధీమతా. ౧౬

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; ధీమతా = బుద్ధిమంతుడనైన; నాథేన = పెనిమిటివగు; త్వయా = సీతో; సహితా (అధ్యాత్మతము) = గూడినదాననై; నిర్భీతా = భయములేనిదాననై; సరితః = నదులను; శ్చైలాక్ = పర్వతములను; పల్వలాని = నీళ్లుగల చిన్నపల్లములను; వనానిచ = వనములను; సర్వత్ర = అంతటను ; ద్రష్టుం =

చూచుటకు; ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను. నేను, బుద్ధిమంతుడవునాథుండవగునీవు తోడుండగా, సంతమాత్రముభయములేక, అడవియందుండు, నదులనుబర్వతములను నీళ్లునిలియుండుపల్లములను వనములను, వీనిన్నిటినింబూడఁగోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

హంసకారంధవాకీణాః పద్మినీ స్సాధువుషితాః

ఇచ్ఛేయం సుఖినీ ద్రష్టుం త్వయా వీరేణ సంగతా. ౧౭

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మతము) = నేను; వీరేణ = పరాక్రమశాలివగు; త్వయా = సీతో; సంగతాః = గూడినదాననై; సుఖినీ = అధికమయిన సుఖముగలదాననై; హంసకారంధవాకీణాః = హంసపక్షులచేతను సీరుకోళ్ల చేతను బ్యాపింపఁబడినవియును ; సాధువుషితాః =

తాః = చక్కఁగాఁ బూచినవియునగు; పద్మినీ = తామరకొలనులను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; ఇచ్ఛేయం = కోరుడును. నేను, బరాక్రమశాలివగు నిన్నుఁ గూడి, భయంబులేక, సుఖముగా, హంసపక్షులును సీరుకోళ్లును గలిగి చక్కఁగాఁబూచియుండు తామరకొలం

శ్రీమద్రామాయణము అథవా ధ్యానము.

సౌరి

తులం, చాడంగోరుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

అభిషేకం కరిష్యామి తాసు నిత్యం యత్ర తా

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = చేసెదను.

నేను; యత్ర తా = దృఢమయిన నియమముగలదాననై; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; తాసు = ఆతామరకొలనులందు; అభిషేకం = స్నానమును; కరిష్యామి =	నేను, దృఢమయిన నియమం బవలంబించి, యాతామర కొలకులందె, స్నానంబు చేసెదను; ఉస్థాదకంబుగోరను. అని, తాత్పర్యము.
---	--

సహ త్వయా విశాలాక్ష రుస్యే పరమనందినీ. ౧౮

విశాలాక్ష = వెడలుపైన కండ్లుగల క్రిడించెదను.

రాముడా! అహం (అధ్యాహృతము) = నేను; తాసు (అధ్యాహృతము) = ఆతామరకొలనులందు; త్వయా సహ = నీతోఁగూడ; పరమనందినీ = మిక్కిలియు సంతోషముగలదాననై; రుస్యే =	విశాలంబులగు నేత్రంబులుగల రాముడా! ఆతామరకొలకులందు, నిన్నుగూడి, పరమసంతోషంబునం, క్రిడించుచుండెదను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ఏవం వషణసహస్రాణాం శతం వాహం త్వయా సహ

వ్యతిక్రమం న వేత్స్యామి స్వగోపి నహి మే మతః. ౧౯

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = నిన్ను విడిచి; స్వగోపి = స్వగోపమయినను; మే = నాకు; మతః = ఇష్టమయినది; నహి = కాదుగాదా!

నేను; ఏవం = ఇట్లు; త్వయా సహ = నీతోఁగూడ; స్థితా (అధ్యాహృతము) = ఉన్నదాననై, వ్యతిక్రమం = (వ్యతిక్రమం) కడచిన; వషణసహస్రాణాం = సంవత్సరములవేలయొక్క; శతం వా = నూటిదైనను; న వేత్స్యామి = ఎఱుంగకుండెదను. త్వయా వినా (అధ్యాహృతము) =	ఈ ప్రకారము నీతోఁగూడ సరణ్యంబున వాసంబు సేయుచు, నూట వేల సంవత్సరంబులు గడచినను, ఇంతకాలంబై నదనియెఱుంగకుండెదను; ఇంకెఱుదనాలుగు సంవత్సరములెంత మాత్ర
--	--

ము ! నిన్ను విడిచి, స్వర్గంబులో, అని, తాత్పర్యము.
సుండుటయ్యునను, నాకిష్టము కాదు.

స్వర్గేపివ వినా వాసో భవితా యది రాఘవ
త్వయా మమ నరవ్యాఘ్రే నాహం తమపి రోచయే. ౨౦

టీక॥ నరవ్యాఘ్రే = మనుష్య శ్రేష్ఠుండ మే = సమ్య తింపను.
వగు; రాఘవ = రాముడా! మమ = నా పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
కు; త్వయా వినా = నిన్ను విడిచి; స్వర్గే నాకు స్వర్గంబున వాసంబు సిద్ధించి న
పివ = స్వర్గమునందైనను; వాసః = ఉని ను, నీవు లేక న్నచో, నేను వానింగూడ
కి; భవితా యది = కాకల నేని; అహం నెంతమాత్రము సమ్య తింపను.
నేను; తమపి = దానింగూడ; నరోచ అని, తాత్పర్యము.

అహం గమిష్యామి వనం సుదుర్గమం
మృగాయుతం వానరవారజై ర్యుతమ్

టీక॥ అహం = నేను ; సుదుర్గ మి = పాండదను.
మం = ఎంతమాత్రము చూర రానిదియు నేను, అడవిలోనికిందొరనలవి కా
ను; మృగాయుతం = మృగములతోఁగూ కన్నను, అందుఁగోతులు నేనుంగులు
డినదియును; వానరవారజైః = కోతు మన్నగు మృగంబులున్నను, నేను, దప్ప
లతోను ఏనుగులతోను; యుతం = కూడి క, నీతోఁగూడ, నడవికి, వచ్చెదను.
నదియునగు; వనం = అడవిని; గమిష్యా అని, తాత్పర్యము.

వనే నివత్స్యామి యథా పితృ గృహే
తవైవ పాదా వుపగృహ్య సంయతా. ౨౧

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) = యతా = నియమముగలదాననై; పి
నేను; తవ = నీయొక్క; పాదావేవ = అ తుః = తంద్రియొక్క; గృహే యథా =
దుగులనే; ఉపగృహ్య = పట్టుకొని; సం ఇంటియందుంటా; వనే = అడవి

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము

స.౨౭

యందు; నికతస్యమి=ఉండెదను.

నేను,నియమంబున, నీపాదంబుల
నాశ్రయించి, తండ్రియింటనుండునట్లు
సుఖంబుగా, వసంబుననుండెదను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాథము. — అహం =
నేను; సుదుఃఖం; మృగాయతం = మృ
గరూపుండగు మారీచునితోఁ గూడినది
యను; వానరవారణైః = వానరశ్రేష్ఠు
లగుసుగ్రీవాదులతో; యుతం = కూడిన
దియునగు; వనం; గమిష్యామి; వనే = అ
శోకవనమునందు; తవ; పాదావేవ; ఉప
గృహ్య; సంయతా; పితుః; గృహేయ

థా; నివత్స్యామి.

నేనడవికినితోఁ గూడవత్తును; అచ్చ
టమారీచుండనురాక్షసుండు, మృగరూ
పంబుననుండును; వానివలన, నీకునునా
కునువియోగంబుగలుగు; మఱియునవ్వ
నంబున, వానరశ్రేష్ఠులగు సుగ్రీవాదు
లుందురు; వారలతోనీకు సేహంబుఘటి
ల్లు; మఱియు నేను, నిన్నువిడిచినపిమ్మట,
నశోకవనంబుఁజేరి, యచ్చట, దండ్రీ
యింట నేనుండినప్పుడుంబోలె, నిన్నువిడి
చి, యెంటిగా, నీపాదంబులస్తరించు
చుందును. అని, నీత, భావికథను, సూచించినది.

అనన్యభావా మనురక్తచేతసం

త్వయా వియక్తాం మరణాయ నిశ్చితామ్

వయస్య మాం సాధు కురుష్వ యాచనాం

నతే మయాతో గురుతా భవిష్యతి. ౨౨

టీక॥ అనన్యభావాం = ఇతరుని
యందుమనసుగలదికానిదానను; అను
రక్తచేతసం = నీయందనురాగముగలమ
నసుగలదానను, కావుననే; త్వయా =
నీచేత; వియక్తాం = విడువబడినదా
నను, అగుదునేని; మరణాయ = చచ్చు
టకొలకు; నిశ్చితాం = నిశ్చయించుకొ
న్నదానను; మాం = నన్ను; నయస్య =

కొనిపొమ్ము. యాచనాం = ప్రార్థన
నను; సాధు = చక్కఁగా; కురుష్వ = చే
యుము. అతః = దీనివలన; మయా = నా
చేత; తే = నీకు; గురుతా = భారము;
నభవిష్యతి = కాదు.

నిన్నుండకగ్ర-మఱియెవ్వనింగనైతి
చూడనిదానను, నీయందనురాగంబుగల
దానను, నీవువిడిచిపోవుదువేనిమరణం

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౭

ము ! నిన్ను విడిచి, స్వంగంబులో,
సుండుటయ్యునను, నాకిష్టము కాదు.

అని, తాత్పర్యము.

స్వగోపివ వినా వాసో భవితా యది రాఘవ
త్వయా మమ నరవ్యాఘ్రే నాహం తమపి రోచయే. ౨౦

టీక॥ నరవ్యాఘ్రే = మనుష్య శ్రేష్ఠుండ యే = సమృద్ధింపను.

వగు; రాఘవ = రాముడా! మమ = నా
కు; త్వయా వినా = నిన్ను విడిచి; స్వగో
పివ = స్వగంబునందైనను; వాసః = ఉని
కి; భవితాయది = కాంగలదేని; అహం =
నేను; తమపి = దానింగూడ; నరోచ

పురుష శ్రేష్ఠుండవగు రాముడా!
నాకు స్వగంబున వాసంబు సిద్ధించిన
ను, నీవు లేకున్నచో, నేను దానింగూడ
నెంతమాత్రము సమృద్ధింపను.
అని, తాత్పర్యము.

అహం గమిష్యామి వనం సుదుర్గమం
మృగాయతం వానరవారజై ర్యుతమ్

టీక॥ అహం = నేను ; సుదుర్గమి = పొందదను.

మం = ఎంతమాత్రము చూరరానిదియు
ను; మృగాయతం = మృగములతోఁగూ
డినదియును; వానరవారజైః = కోతు
లతోను ఏనుగులతోను; యుతం = కూడి
నదియునగు; వనం = అడవిని; గమిష్యా

నేను, అడవిలోనికిఁబోరననివి కా
కున్నను, అందుఁగోతులు నేనుగులు
మున్నగు మృగంబులున్నను, నేను, దప్ప
క, నీతోఁగూడ, నడవికి, వచ్చెదను.
అని, తాత్పర్యము.

వనే నివత్స్యామి యథా పితుర్మహే

తనైవ పాదా వుపగృహ్య సంయతా. ౨౧

టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =

నేను; తవ = నీయొక్క; పాదావేవ = అ
డుగులనే; ఉపగృహ్య = పట్టుకొని; సం

యతా = నియమముగఁబాసనై; పి
తుః = తండ్రియొక్క; గృహేయథా =
ఇంటియందుఁబోతె; వనే = అడవి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాయకాండముః

సౌతి

యందు; నివర్త్యామి=తిండెవను.

నేను,నియమించున, నీపాదంబుల
వాశ్రయించి, తండ్రియింటనుండునట్లు
సుఖంబుగా, వనంబుననుండెవను.

అని, తాత్పర్యము.

రహస్యాధ్యక్షము. — అహం =
నేను; సుదుర్గమం; మృగాయితం = మృ
గరూపుఁడగు మారీచునితోఁ గూడినది
యను; వానరవారైఁ — వానరశ్రేణు
లగుసుగ్రీవాదులతో; యితం = కూడిన
దియనను; వనం; గమిష్యామి; వనే = అ
శోకవనమునందు; తవ; పాదావేవ; ఉప
గృహ్యః; సంయతా; పితృ; గృహేయ

ధా; నివర్త్యామి.

నేనడవికిఁగోఁ గూడవత్తును; అచ్చ
టమారీచుండనురాక్షసుండు, మృగరూ
పంబుననుండును; వానివలన, నీకునువా
కునువియోగంబుగలుగు; మతియునవ్వ
నంబున, వానరశ్రేణులగు సుగ్రీవాదు
లందురు; వారలతోనీకు సేహంబుఘటి
ల్లు; మతియు నేను, నన్ను విడిచినదిమృట,
వశోకవనంబుఁజేరి, యచ్చట, దండ్రి
యింట నేనుంకినప్పుమంటోలే, నన్ను విడి
చి, యెంటిగా, నీపాదంబులు స్పృశించు
చుండును. అని, నీత, ధావికథను, సూచిం
చినది.

అనన్యధావా మమరక్తచేతసం

త్వయా వియక్తాం మరణాయ నిశ్చితామ్

మయస్వ మాం సాధు కురుష్వ యాచనాం

నితే మయాతో గురుతా భవిష్యతి. ౨౨

టీక॥ అనన్యధావాం = ఇతరుఁ
యందుమనసుగలదికానిదానను; అను
రక్తచేతసం = నీయందనురాగముగలమ
నసుగలదానను, కావుననే; త్వయా =
నీచేత; వియక్తాం = విడువబడినదా
నను, అగుదునేని; మరణాయ = చచ్చు
టకొఱకు; నిశ్చితాం = నిశ్చయించుకొ
న్నదాననగు; మాం = నన్ను; మయస్వ =

కొనిపొమ్ము. యాచనాం = ప్రార్థన
నను; సాధు = చక్కఁగా; కురుష్వ = చే
యుము. అతః = తీసివలన; మయా = నా
చేత; తే = నీకు; గురుతా = భారము;
నభవిష్యతి = కాదు.

నిన్నుఁదక్కఁగఁమతియెవ్వరింగన్పెత్తి
మాడనిదానను, నీయందనురాగంబుగల
దానను, నీవువిడిచిపోవుదువేమరణం

బునొంద నిశ్చయించినదానను; అట్టి న
స్మనీతోఁగూడ వనంబునకుఁదీసికొనిపా
మ్ము; నాప్రాథమికననంగీకరింపుము; న
స్మగొనిపోవుటవలన, నాచే నీకేమి
యుఁగట్టమురాదు. అని, తాత్పర్యము.
రహస్యాథమము.— నిన్నుఁదక్క
మఱియెవ్వరింగ నైతి చూడనిదానను
నియందు మిక్కిలియుననురాగంబుగల
దాననుగ నేను, నీచేవిడువఁబడి, యశోక

వనంబులోఁజేరి, యురితోసికొనియ
యినంత్రాగంబువిడువఁబాడునంతలో
నీవు, హనుమంతుని నాయొద్దకుఁబంపి,
నాకాడఁజెరిసికొని, నన్నుఁగొనితెచ్చు
కొమ్ము; అట్లు, చేవలలురావగుంజంపు
మని ప్రార్థింపుచున్నాఁ! వారిప్రా
థమననంగీకరింపుము; ఇట్లు చేయుట, నీ
కెంతమాత్రము! అని, సీతాచేరి, రాము
నితోఁజెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

తథా బ్రవాణా మపి ధర్మవత్సలః
నదస్త్ర సీతాం నృపతో నీపతి
ఉవాచ చైవాం బహు సన్నివర్తతే
వనే నివాసస్య చ దుఃఖితాం ౫౭౩

టీక॥ ధర్మవత్సలి=ధర్మమునందు
తిప్రీతిగల; నృపరః=మనుష్యశ్రేష్ఠుండగు
రాముండు; తథా=అట్లు; బ్రవాణామ
పి=చెప్పచున్నదైనను; సీతాం=సీతను;
ననినీపతిచస్త్ర=తోడఁగొనిపోవఁచింప
నేలేదు. సన్నివర్తతే=మఱియించుటనమి
త్రమయి; వనే=అడవియందు; నివాస
స్య=ఉనికియొక్క; దుఃఖితాం=పరిచర=
దుఃఖముగల్గుటనుగూర్చియే; ఏవాం=
ఈసీతనుగూర్చి; బహు=అధికముగా;

ఉవాచ=చెప్పెను.
ధర్మమునందుఁగ ప్రియలభ్యురమే త్ర
ముండగు రాముండు, సీతాచేరియట్లు
ప్రార్థింపుచున్నను, అదిడను వనంబున
కుఁ దోడ్కొనిపోవ నొప్పడయ్యె ;
అదిడనునీలపునమి నైమయి, వనవాసం
బునంగల్గుదుఁబయలుగూర్చి, మధికము
గా, నాడిడుంజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాహే, శ్రీమద్రామానుజే, అదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తమి స్సగణః.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౬౧

స ౨౮

ఇది, స్వప్నార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండసప్తవింశసర్గః టిక,
ముగిసినది.

(౨)

అష్టావింశ సర్గః ప్రారంభః.

స ఏవం బ్రవణం సీతాం ధర్మజ్ఞో ధర్మవత్సలః
న సేతుం కరులే బుద్ధిం వసే దుఃఖాని చింతయత్. ౧

టీక॥ ధర్మజ్ఞః = ధర్మమునెఱుంగువాడయ్యె.

సీతావాడును; ధర్మవత్సలః = ధర్మమునందఱిపీఠగలవాడునగు; సః = ఆ రాముడు; వసే = అడవియందలి; దుఃఖాని = కష్టములను; చింతయత్ = తలంచుడు; ఏవం = ఇట్లు; బ్రవణం = చెప్పఁడున్న; సీతాం = సీతను; సేతుం = కొనిపోవుటకు; బుద్ధిం = తలంపును; నకురుతే (ఘాతార్థమందులట్) = చే

సీతయిట్లు చెప్పకొన్నను, ధర్మముబుజింగినవాడును ధార్మికుండును గురాముండు, వెనుకబెందులగునకష్టములందలంచుకొని, యాచిడందనతోఁ గూడనరణ్యంబునకుఁగొనిపోవుటకు, ఎంతమాత్రమంగీకరింపడయ్యె, అని, తాత్పర్యము.

సాంత్వయిత్వా వ్రున స్తాంతు రాష్ట్రదూషితలోచనామ్
నివర్తనార్థే ధర్మాత్మా వాక్య మేత చువాచ హ.౨

టీక॥ ధర్మాత్మా = ధర్మస్వభావుండుగురాముండు; రాష్ట్రదూషితలోచనాం = కన్నీటిదీగలకఁ బాటినకండ్లుగల; తాం = అసీతను; సాంత్వయిత్వా

తు = ఊహించియు; వ్రునః = మఱి; నివర్తనార్థే = నిలుపుటయనుప్రయోజనమునిమిత్తమయి; ఏతత్ = ఈ; వాక్యం = మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

“హ” అనునదిపాదపూరితార్థము.

ధర్మాత్మండగురాముండు, కన్నీ
శ్ల నిండి కలంకంబాటిన కండ్లతోనున్న

సీతాదేవినుండించి, యాచిడనచ్చట
నెనిలపునిమిత్తమయి, మఱిసిట్లని, చె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సీతే మహాకులీనాసి ధర్మే చ నిరతా సదా

ఇహాచర స్వధర్మం త్వం మా యథా మనస స్సుఖమ్, 3

టీక॥ సీతే=సీతా! త్వం=నీవు ; మ
హాకులీనా = పూజ్యమయినకులమునం
దుఁబుట్టినదానవును; సదా = ఎల్లప్పు
డును; ధర్మే = ధర్మమునందు ; నిర
తాచ=ఆసక్తిగలదానవును; అసి=ఆ
గుచున్నావు; ఇహ=ఇచ్చటనే; స్వధ
ర్మం=నీదైనధర్మమును; యథా=ఎ
ట్లు; మనసః=మనసునకు; సుఖం=సౌ
ఖ్యము; భవతి (అధ్యాహ్వానము)=క
లుగునో; తథా (అధ్యాహ్వానము)=
అట్లు; మా=నన్నుద్దేశించి; ఆచర =
చేయుము.

సీతా! నీవు, పూజ్యమగువంశమున
బుట్టినదానవు, మఱియు నెల్లప్పుడును
ధర్మమునందు మిక్కిలియాసక్తి గల
దానవు; నీవిచ్చట నెయుండి నీమనసు

కుసుఖంబు గల్గరట్లుగా, నన్నుద్దేశించి,
నీవుచేయవలసినధర్మము నాచరిండు
చుండుము. అని, తాత్పర్యము.

లేక; పూజ్యధర్మము సమానము.
ఇహా=ఇచ్చటనుండి; సీతాదేవి=సీతాదేవి; సీతాదేవి
ఆచరించేయుము. యథా=ఎట్లు; మ
నసః=మనసునకు; సుఖం=సౌఖ్యము;
భవతి=కలుగునో; తథా=అట్లు; మా
(ఆచరించేయకుము.

నీవు గొప్పకులమున బుట్టినదాన
వు, ధర్మమునందు సక్తిగలదానవు,
నీవిచ్చటనుండి ధర్మమునె యాచరిం
చుండుము; మనసున నీవుమయినట్లు
మా నెఱుంగుచుము.

అని, తాత్పర్యము.

సీతే యథా త్వం జన్యట తథా కార్యం త్వయాచరే

టీక॥ అచరే=ప్రేరకు; సీతే=సీ
తా! యథా=ఎట్లు; త్వం=నీవుగూ

నై; జన్యయి=చెప్పుచునో; తథా =
అట్లు; త్వయా=నీచేత. కార్యం=క

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండము. ౫౩

సర్గః

యదగినది.

గానిస్వతంత్రింపఁగూడదు.

అబలవగుసీతా! నేనునీకెట్లుచెప్ప
దున్నానో, నీవట్లు నేయవలయును ,

అని, తాత్పర్యము.

వనేహి దోషా బహు వరతస్తాస్మిహాధమే. ౪

టీక॥ వనే=అడవియందు ; బహు
వః=పెక్కులయినదోషాః = దోష
ములు; సం (అధ్యాత్మతత్వమ)హా=
తిన్నవిగదా! వరతః = చెప్పుచున్న;
మే=(మంచవ్యభిచారమునపడి) నావల

న; తాక=అదోపమలన; బాధ=తె
లికింపము.
అడవియందుం చెడుకొకప్రమలన్న
వి; నేనునీకువానింకెచ్చెదను; వినుము.
అని, తాత్పర్యము.

సీతే విమత్యతా మేమా వనవాసకృతా మహి.

టీక॥ సీతే=సీతా! ఏమా=ఈ; వ
నవాసకృతా=అడవినుండుటయందుఁ
జేయుటచేసె; మహి = తలంపు ; విము
త్యతాం=విడువఁబడుగాక.

సీతా ! అడవిలోవాసంబునేయవ
యిననీతలంపునవిమత్యము-
అని, తాత్పర్యము.

బహుదోషం హి కాంతారం వన మిన్యధీయతే. ౫

టీక॥ కాంతారం=చారరాసి; వనం=అ
డవి; బహుదోషం=పెక్కుకొకప్రమలంక
లది; ఇతి=అని; అన్యధీయతేహి=చెప్పు
బదుచున్నదిగదా!

గ్ధంబననుండువారిలకుఁ చెడుకొకప్రము
అన్యధిమించును" అని , జనులుచెప్పు
చుండగా, వినియున్నావుగదా!
అని, తాత్పర్యము.

"ప్రవేశించుటకశక్యమయినమహారా

హితబుద్ధ్యా ఖలు వహో మమై త దధీధీయతే

టీక॥ మయా=నాచేత; హితబుద్ధ్యాఖలు= మేలుసేయవలెనను బుద్ధిచేతనేక

౫౭౫

దా! ఏతత్ = ఈ; వచః = మాట; అభిధీయతే = చెప్పబడుచున్నది. | మన్నానుగాని, నిన్నుభరిండుట కష్టమని కాదు. అని, తాత్పర్యము.

నీమేలుఁగోరియే నేనీమాటం జెప్పు

సదా సుఖం న జానామి దుఃఖమేవ సదా వసమ. ౬

టిక|| వసం = అడవి; సదా = ఎల్లప్పుడును; దుఃఖమేవ = దుఃఖముగలిగించునదే. సదా = ఎల్లప్పుడును; సుఖం = సౌఖ్యము; న = లేదు. ఇతి (అధ్యాత్మికము) = అని; జానామి = ఎఱుంగుచున్నాను.

అడవిలోనుండుటచే, నెప్పుటికినీ గడ్డమేగల్గును; ఒకప్పుడైనను సుఖముగల్గుదుఁలని, నేనుఁజ్ఞయించియున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

గిరినిర్ఘోరసంఘాతా గిరికందరవాసినామ్

సింహానాం నినదా దుఃఖా శ్చోతుం దుఃఖ మతో వసమ. ౭

టిక|| గిరినిర్ఘోరసంఘాతాః = పర్వతంబులయందలి సెలయేఱులయందుఁబట్టిన; నినదాః = ధ్వనులును; గిరికందరవాసినాం = పర్వతంబులయందలి గుహలందుండునట్టి; సింహానాం = సింహములయొక్క; నినవాశ్చ (అధ్యాత్మికము) = ధ్వనులును; శ్చోతుం = వినుటకు; దుఃఖాః = దుఃఖముగలిగించునవి. అతః = ఇందువలన; వసం = అడవి; దుఃఖం = దుఃఖముగలిగించునది.

గిరికందరయందలి సెలయేఱుల ధ్వనులును గుహలందుండు సింహముల ధ్వనులును, వినుటకలిపి గొప్ప, కావున, నిడవిలోనుండుటకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

క్రీడమానాశ్చ విస్రద్ధా మత్తా శ్శూన్యే మహామృగాః
దృష్ట్వా సమభివతంతే సీతే దుఃఖ మతో వసమ. ౮

టిక|| శూన్యే = నిజానప్రదేశమునందు; విస్రద్ధా = భయములేనివై; క్రీడమానాః = విహరించుచున్నవియు; మత్తాః = క్రొవ్వినవియునగు; మహామృగాశ్చ = గొప్పమృగములును; అత్తా (అధ్యాత్మికము) = మనసువృద్ధ్యా = చూచి; సమభివతంతే = ఎదుర్కొనివచ్చును. సీతే = సీతా! అతః = ఇందువలన; వసం =

౫౭౬

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౩౫

స ౨౮

అడవి;దుఃఖం=కష్టముగలిగించునది.

సీతా! నిజానప్రదేశములందు, భయంబులేక, విచ్చలవిడిగాఁగ్రీడించుచు మదింబియుండు, సింహకాదుఁలబడి

క్రూరజంతువులు, మనలం జూచినంత నె, సంభ్రమంబున, మనలంజంతుటకు, మనయొద్దకువచ్చును; కావున, వనంబులో నుండుటకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

సగ్రాహః స్ఫురిత శ్రైచివ పంకవశ్యశ్చ దుస్తరాః
మత్రై రపి గతై ర్మిత్య మతో దుఃఖతరం వనమ్. ౯

టిక॥నిశ్యం = ఎల్లప్పుడు; సగ్రాహః = మొసళ్లతోఁగూడినవియును; పంకవశ్యశ్చ = అధికముగా బురదగలవియును; మత్రైః = మచించిన; గతై రపి = ఏ నుండులచేతను; దుస్తరాః = చాటఁగూడనివియునగు; స్ఫురిత శ్రైచివ = నడులును; సంతి(అభ్యాహృతము) = కలవు. అతః = ఈ కారణమువలన; వనం = అడవి; దుఃఖతరం = మిక్కిలియుదుఃఖముగలి

గించునది.
అడవిలో నెచ్చటచ్చట, ఎల్లప్పుడును మొసళ్లుగలిగి విశేషముగా బురదతోఁగూడి, మత్తగజంబులకై ననుచాటఁగల విగాకుండు, నడులుగలవు; వానిచాటి యెవ్వరిగట్టుచేర, వనకలవిగాదు; కావున, వనములో నుండుటవహకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

లతాకంటకసంపూర్ణాః కృకవాకూపనాదిభాః
నిరపాశ్వ సుదుర్గాశ్వ మాగాఢ దుఃఖ మతో వనమ్. ౧౦

టిక॥మాగాఢః = చారులు; లతాకంటకసంపూర్ణాః = దీనిగలచేతను ముండ్లచేతనుండినవిగాను; కృకవాకూపనాదిభాః = అడవికోర్లచేత ధ్వనింపఁజేయుఁబడినవిగాను; నిరపాశ్వ = నీళ్లులేనివిగాను; సుదుర్గాశ్వ = ఎంతమాత్రముచూరనలవిగానివిగాను; సంతి(అభ్యాహృతము) = ఉండును. అతః = ఇందువలన; వ

నం = అడవి; మఖం = కష్టముగలిగించునది.
అడవిలో నిమాగంబులు, దీనిగల తోనుముండ్లతోనుండి భయంకరంబులగునడవికోర్లధ్వనులతోఁగూడినీళ్లుకొంచెమైనను లేక చూరనలవిగాకుండును; కావున, వనంబులో నుండుటకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము

స ౨౮

సుప్యతే పణాశయ్యాసు స్వయం భగ్నాసు భూతతే
రాత్రిమ శ్రమభిన్నేన తస్మా ద్దుఃఖితరం వనమ్. ౧౧

టీక॥ శ్రమభిన్నేన = అలసటచేమ	లియునుఃఖముగలిగించునది.
భమునొందినవానిచేతను ; భూతతే =	పగలంతయుఁ బండ్లుగడ్డబడి యి
నేలయందు; స్వయం = తమకుఁరామః	లసి, మఃఖమున, రాత్రులందు, నేలంక
భగ్నాసు = రాలిన; పణాశయ్యాసు =	మంత్రేవానిన పగలంబులం బడికొ
ఆకుల నెడుపాన్పులందు ; రాత్రిమ =	ని, పనుచి, నిద్రపడలయును; కాశ్ర
రాత్రులందును; సుప్యతే = నిద్రపోవు	చ, నడవిలోనుండుటవలనకష్టము.
టయగుచున్నది. తస్మాన్ = అందువల	అని, తాత్పర్యము.
న; వనం = అడవి; దుఃఖితరం = మిక్కి	

అమూరాశ్రంత సంహోవ కథావ్యాపియతాత్పరా
భల్ల ర్వృత్తావపతితై స్తీతే మఖ మసో వనమ్. ౧౨

టీక॥ స్తీతే = స్తీతా ! అమూరా	వనం = అడవి; దుఃఖం = దుఃఖము గలి
శ్రంతం = పవలును శేయును ; నియతా	గించునది.
త్పరా = నియమంబుతోఁగూడెనవనముగ	స్తీతా! శేయుంబవలును, నియమం
లవానిచేత; వృత్తావపతితై = చెట్ల	బువం, దమంతని చెట్లనుండి రాలినపం
నుండిపడిన; భల్లై = పండ్లచేత ; సు	డ్లవిడి, తృప్తిగొంది యుండితలయు;
తోషః = సంహోవము ; కథావ్యాపి = చే	ఇంకెమియుటచేయి; కాశ్రవ, నడవి
యంబడవలసినది. అతః = ఇందువలన;	లోనుండుటకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

ఉపవాసశ్చ కర్తవ్యో యథాప్రాణేన మైథిలి

జటాభారశ్చ కథావ్యాపి వల్కలంబర ఛారికా. ౧౩

టీక॥ మైథిలి = స్తీతా! యథాప్రాణే	వలసినది. వల్కలంబర ఛారికా = నా
న - యథాశక్తిచేత; ఉపవాసశ్చ = ఉ	పచీరలంగడ్డకొననవానిచేత; జటాభా
పవాసమును; కథావ్యాపి = చేయబడ	రశ్చ = జటలభారమును ; కథావ్యాపి =

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౫౩

స ౨౮

చేయఁబడవలసినది.

సీతా! అడవిలోఁగిరిఁబోయిన పిమ్మట, యథాశక్తినుపవాసంబులు నేయ

వలయు; ఎఱయు, నారచీరలు గట్టు

కొండలుధరించియుండవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

దేవతానాం పితౄణాంచ కర్తవ్యం విధిపూర్వకమ్
ప్రాప్తానా మభీనాంచ నిత్యశః ప్రతిపూజనమ్. ౧౪

టీక॥ దేవతానాం— దేవతలకును; పితౄణాంచ— పితరులకును; ప్రాప్తానాం=వచ్చిన; అభీనాంచ=అభిభులకును; నిత్యశః=ఎల్లప్పుడును; విధిపూర్వకమ్=తాత్ప్రమోముందుగలుగునట్లుగా, శాస్త్రప్రకారముగా నను

ట; ప్రతిపూజనం— పూజ; కర్తవ్యం=చేయఁబడవలసినది.

నిత్యము, దేవతలకును పితరులకును అప్పడప్పడవచ్చునభిభులకును, యథావిధిగఁబూజనముచుండవలయు.

అని, తాత్పర్యము.

కార్యమీ ర్థమేకృతా లేకా లేచ నిత్యశః
చరతా నియమేనైవ తస్మాద్దుఃఖితరం వనమ్. ౧౫

టీక॥ నియమేనైవ—నియమముచేతనే; చరతా=ఆచరించువానిచేత; నిత్యశః=ప్రతిదినమునందును; కా లేకా లే—అన్యైకాలమునందు; ప్రే=మూడుమాటులు; అభిషేకృత—స్నానమును; కార్యం=చేయఁబడినది. తస్మాత్—అందువలన; వనం= అడవి; దుఃఖితరం=మిక్కిలిదుఃఖముగఁగించునది.

ఎల్లప్పుడునియమంబవలించించియే యుండవలయు; మఱియుఁబ్రతిదినమునందును, బ్రాతఃపూజాన్నా సాయంకాలములందు, మూడమాటులు, స్నానమునేయుచుండవలయు; కావున, నడవిలోనుండుటమహాకష్టము.

అని, తాత్పర్యము.

ఉపహరకృత కర్తవ్యః కుసుమై స్వయ మాహృతైః
అక్షేణ విధినా వేద్యాం చాలే దుఃఖ మతో వనమ్. ౧౬

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౨౮

టీక॥ స్వయం=తనచేతనె. అహ్మముగలిగిండునది.
 త్రై=తేబడిన; కుసుమై=పూలచేత; వానప్రస్థులగు ఋషులుగేయువి
 వేద్యాం=అగ్నివేదికయందు; అపేక్షాభంబున, రాసుగోసితెచ్చిన పూలచే
 గ-ఋషులకుండగిన; విధినా=విధానత, నన్నివేదిక, బ్రహ్మసమును, బూ
 ముచేత; ఉపహరిశ్చ=పూజయును; కజగేయుచుండవలయు; నీవుచిన్నదాన
 తఃవ్యం=చేయబడవలసినది. చాలే=పు, కావున, స్వప్తప్రకారములుసే
 చిన్నదానవగుసీతా! అతః=ఇందువయఃజాల, కానిన, వనంబులోనం
 లన; వనం = అడవి; దుఃఖం=దుఃఖపట, కష్టము. అని, తాత్పర్యము.

యథాలక్ష్మణ సంతోషః కథవ్యస్తేన మైథిలి
 యతాహరై ర్వివచనై ర్నాశ్యం దిశి వతో వనమ్. ౧౭

టీక॥ మైథిలి = సీతా! యతాహఃఖముగలిగిండునది.
 రై=నియతమయినయాహఃముగల; సీతా! వనంబుననుడువారలు, అ
 వనచరై=వనంబునం దిరుగవారిలచేసరిమనుఁడనెమ గాఁకఁగొని, యె
 తఃనిత్యం=ఎల్లప్పుడును; యథాలక్ష్మణ-ల్లప్పుడును, యిష్టములగునవియెంత
 ఎంతవారకినదోఅంత; తేన=అథలాదికహరికను, అంతమాత్రముచేతనె, తృ
 దార్థముచేత; సంతోషః = శృప్తి; ప్రియమైన చుండవలయును; కావున, వ
 తఃవ్యం=చేయబడవలసినది. అతః=నంబులోనుండపట, కష్టము.
 ఇందువలన; వనం=అడవి; దుఃఖం=దుఃఖం, అని, తాత్పర్యము.

అశీవ వాతాస్త్రీమిరం బుధుయో రాత్ర సత్యః
 భయానివ మహాంశ్యప్రేతతో దుఃఖతరం వనమ్. ౧౮

టీక॥ అత్ర=ఈవనమునందు; సత్యఃసట; అశీవ=అధికములు. అత్ర=ఈ
 శః=ఎల్లప్పుడును; వాతాః = వాయువనమునందు; భయానివ=భయములు
 పులును; తిమిరం= చీకటియును; బుధు; మహాంతి-అధికములు. తతః=అం
 ధుయోచ=తినినిచ్చయు, అఁకలియునదువలన; వనం=అడవి; దుఃఖతరం=

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౫౩

స ౨౮

మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగించునది.

వనమునందు, ఎప్పుడును, గాలియె
చ్చుగావీడుచుండును; రాత్రులందుఁజేరి
కటియధికముగానుండును ; ఎల్లప్పుడు

ను, అకలియధికముగాఁ గలిగి యుం
డును; మజియు, గొప్పభయంబులును
గలుగును; కావున, వనంబులో నుండు
ట, మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

సరీస్వపాశ్చ బహవో బహురూపాశ్చ భామిని

చరంతి పృథివీం దర్పా త్తతో దుఃఖితరం వనమ్. ౧౮

టీక॥ భామిని = స్త్రీవగుసీతా! బహవః =
పెక్కులయునవియును; బహురూపా
శ్చ = అధికమయినయాకారముగలవి
యైనగు; సరీస్వపాశ్చ; సర్వములును; ద
ర్పాత్ = గర్వమువలన; పృథివీం = భూ
మి; చరంతి = పొందుచుండును. తతో =
అందువలన; వనం = అడవి; దుఃఖితరం =

మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగించునది.
మిక్కిలియుఁ దెచ్చవైనకొండపాము ల
నేకంబులు, గర్వంబున, నేలమై, దిరుగు
చుండును; సీతస్త్రీవి, కావున, వానిం
బాడఁగానే భయంబు పొందుదువు ;
అందువలన, వనంబులోనుండుటమహా
కష్టము. అని, తాత్పర్యము.

నదీనిలయనా స్సర్పా నదీకుటిలగామినః

తీవ్రం త్యావృశ్య పంథానం తతో దుఃఖ తరం వనమ్. ౨౦

టీక॥ నదీనిలయనాః = నదులెయు
నికీపట్టుగాఁ గలవియును; నదీకుటిలగా
మినః = నదులుంబోలెగుటిలంబుగా న
డుడనవియునగు; సర్పాః = పాములు;
పంథానం = మార్గామును; ఆవృశ్య =
అడ్డగించి; తీవ్రంతః = ఉండును. తతో =
అందువలన; వనం = అడవి; దుఃఖిత

రం = మిక్కిలియు దుఃఖము గలిగిం
చునది.
నదులుంబోలెగుటిలంబుగాఁబోవున
వియు నదులయందుండునవియునగుమ
హాసర్పంబులు, చారికడ్డముగాఁ బరుం
గియుండును; కావున, వనంబులో నుం
డుట, మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.

పతంగా వృశ్చికాః టీటా దంకాశ్చ మశతై స్సహ

భాధంతే నిత్య ముఖలే సర్వం దుఃఖ మతో వనమ్. ౨౧

టీక॥ అటలే = ప్రేమగుసీతా! పతం చునది.

గాః = మిడుతలును; వృశ్చికాః = తేళ్లు	మిడుతలును తేళ్లును బరుగులు నడవి
ను; కీటాః = పురుగులును; దంతాశ్చ =	యీ గెలు నదోమలన, ఎల్లప్పుడు, బా
అడవియీ గెలును; మశ్చక్రైస్పహ = దో	ధించుచుండును; నీవు ప్రేమికావన, ఈ
మలతోఁ గూడ; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును ;	కష్టమునోచియుండలేవు; అందువల
భాధంతే = బాధించుచుండును. అతః =	న, వనంబులోనుండుటవ హాకష్టము.
ఇందువలన ; వనం = అడవి; సర్వం =	అని, తాత్పర్యము.
అంతయును; దుఃఖం = దుఃఖముగలిగిం	

ద్రుమాః కంటకిన శ్రైవ కుశకాశాశ్చ భామిని
వనే వ్యాకులశాఖాగ్రాస్తేన దుఃఖతరం వనమ్. ౨౨

టీక॥ భామిని = ప్రేమగుసీతా! వ దుఃఖముగలిగించునది.

నే = అడవియందు ; ద్రుమాః = వృక్ష	అడవియందుఁ జెల్ల కొమ్మలుదట్ట
ములును; కుశకాశాశ్చ = దభాలును	ముగానొకటితోవాకటియొరసుకొని,
తెల్లును. కంటకినశ్రైవ = ముండ్లుగ	యుండును; దర్భలును తెల్లునుదట్టము
లవిగాను; వ్యాకులశాఖాగ్రాః = ఒకటి	గామెలిచియుండును; కావున, నమిచు,
తోనొకటియొరసుకొనియున్నకొమ్మలు	టకుగొంచెమయిననుచారియె యుండ
సుకొనలునుగలివిగాను; సంతి (అధ్యా	దు; అందువలన, వనంబులోనుండుట
హృతము) = ఉన్నది. తేన = అందుచేత;	మహాకష్టము. అని, తాత్పర్యము.
వనం = అడవి; దుఃఖతరం = మిక్కిలియు	

కాయక్లేశాశ్చ బహవో భయాని వివిధానిచ
అరణ్యవాసే వసతో దుఃఖ మేవ తతో వనమ్. ౨౩

టీక॥ అరణ్యవాసే = వనమునునివాస	హవః = అనేకములును; కాయక్లేశా
స్థానమునందు; వసతః = ఉండువానికి; బ	శ్చ = దేహకష్టములును; వివిధాని = నా

శ్రీ మద్రామాయణముః ఆయాధ్యాకాండము. ౧౩౧

స ౨౮

నావిధములయినఁ భయానిత = భయమ
లును; సంధి(అధ్యాహ్నవ్రము) = కలవ.
తతః = అందువలన; వనం = అడవి; దుఃఖ
మేవ = దుఃఖముగలిగించునశే.

మఱియు, నరణ్యంబులో నుండువార

లకు శహకత్వంబులనేకంబునను, వానా
విధభయంబులును, గలవ; కావున, వనం
బులో నుండటచాలగష్టమే.
అని, తాత్పర్యము.

క్రోధలోభా విమోక్షవ్యాకరణవ్యాకరణసే వరిః
నభేతవ్యం చభేతవ్యే నిర్మయః దుఃఖ మతో వనమ్. ౨౮

టీక॥ క్రోధలోభా = కోపంబున ఆశ చునది.

యను; విమోక్షవ్యాకరణవలన
సవి.తపసే = తపస్సుకొనకు; మనః = త
లుపు; కరోవ్యాకరణ = చేయబడవలసినది
భేతవ్యం = భయపడవలసినదిగల్గినను;
నభేతవ్యం = భయపడటకారాదు. అ
తః = ఇందువలన; వనం = అడవి; నిర్మయః =
ఎల్లప్పుడును; దుఃఖం = దుఃఖముగలిగి

కోపంబును లోభంబును విడువవల
యు; తపస్సునంబు బుద్ధియుంచవలయు;
భయముగల్గించు నేమోదులగవచ్చినను,
భయపడకుండును; కావున, వనంబులో
నుండట, యెట్లగునో గష్టము.
అని, తాత్పర్యము.

త దలం లే వనం గత్వా తమం నహి వనం తవ

టీక॥ తతో = అందువలన; తే = నీవు; వ
నం = అడవినిగూర్చి; గత్వా = పోయి; అ
లం = బాలుని. తేవ = నీవు; వనం = అడవి;
తమం = తగినది; నహి = కాదుగదా!

అట్లుగటంచేసి, నీవు, వనంబునకురా
వలయుననుకోనికనువిడువము; నేవడవి
లో నుండితగిన దానిని, కావున.
అని, తాత్పర్యము.

వివృత స్మిహ పశ్యామి బహుదోషతరం వనమ్. ౨౯

టీక॥ అహం(అధ్యాహ్నవ్రము) = నే
ను; ఇహ = ఇచ్చట; వివృత = అలాగిం

రుచు; వనం = అడవి; బహుదోషత
రం = మిక్కిలియునధికముగాగష్టముగ

జ

లదానిఁగాఁగఁగొమి = చూచుచున్నాను, ఎఱుఁగుచున్నాననుట.
సేనిచ్చటఁ జక్కిఁగనాలోచింపఁగా, నాకు, వనంబులోనుండుట, మిక్కిలి

యుఁగప్రమనియే తోఁచుచున్నది. అని, రాముండు సీతతోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

వనం తు నేతుం న కృతా మతి స్తదా
బహువ రామేణ యదా మహాత్మనా
న తస్య సీతా వచనం చకార త
త్తతో బ్రవీ ద్రామ మిదం సుదుఃఖితా. ౨౬

టీక॥ యదా = ఎప్పుడు; మహాత్మనా = పూజ్యమయిన స్వభావముగల; రామేణ = రామునిచేత; వనం = అడవినిగూర్చి; నేతుంతు = తోడ్కొనిపోవుటకు మాత్రము; మతిః = తలంపు; కృతా = చేయఁబడినది; నబహువ = కాలేదో; తదా = అప్పుడు; సీతా = సీతాదేవి; తస్య = ఆ రామునియొక్క; తత్ = ఆ; వచనం = మాటను; సచకార = చేయలేదు, అంగీకరింపలేదనుట. తతః = అటుపిమ్మ

ట; సుదుఃఖితా = మిక్కిలియుదుఃఖము వొందినదై; రామం = రామునిగూర్చి; ఇదం = ఈమాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. ఇట్లు, మహాత్ములడగు రాముండు, సీతను వనంబునకుందోడ్కొనిపోవుటకును మృతింపకుండఁగా, సీతయాలెని మాట నంగీకరింపక, పరమదుఃఖితయయి, యారామునింబొచ్చి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాశే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,
అయోధ్యాకాండే, అష్టావింశస్సర్గః.
ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టావింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౩

స ౨౯

(౫౫)

ఏకో స త్రిం శ స గ యో ప్రా రం భః.

ఏత స్తు వచనం శ్రుత్వా సీతా రామస్య దుఃఖతా
ప్రసక్తాశ్రమభి మేద విదం వచనమ బ్రవీత్. ౧

టీక॥ సీతా-సీత; రామస్య=రా	వచనం=మటన; అబ్రవీత్=వలెకెను.
మునియొక్క; ఏతత్=ఈ; వచనం=మ	సీతాదేవి, రాముడు చెప్పినమాట
టను; శ్రుత్వా= విని నలలినె; దుః	ననిన, వలె వదుఃఖమునొంది, కండ్లనీ
ఖతా=దుఃఖమునొందినదై; ప్రసక్తా	శ్లసించుచు రామునిజూచి, ఉన్నదగా,
శ్రమభి=అలలినకన్నీళ్లుగల ముఖము	నట్టి, చెప్పెను. అన, తాత్పర్యము.
గలదై; మందం=తన్నగా; ఇదం=ఈ;	

యే త్వయా కీర్తితా దోషా వశే వస్తవ్యతాం ప్రతి
గతా సర్వేవ రాస్త్విధి తవ స్నేహపురిసర్పితాః. ౨

టీక॥ యే=ఏ; దోషాః=దోషము	గుణములనుగా నేర్పెడివి=ఎఱుంగము.
లు; త్వయా=నీచేత; వశే=అదవియం	నీవిప్పడువనవాసలనే యుటయం
దు; వస్తవ్యతాం ప్రతి= ఉండుటనుగూ	డదోషములన్నవనిచెప్పింవో, అవన్ని
ర్చి; కీర్తితాః=చెప్పఁబడినవో; తవ =	యు, దోషములుగావు; నీవతోడున్నా
నీయొక్క; స్నేహపురిసర్పితాః= అ	వు, కావున, నవన్నియునాకుగుణములే,
నురాగముచే ముంచిదు కొనుబడిన;	యనియెఱుంగము. అని, తాత్పర్యము.
తాః=అదోషములను; గుణాసర్వేవ=	

మృగా స్సంహ గతా శ్రేవ కాదుఃలా శ్చరభా స్తథా
పక్షిణ స్సమరా శ్రేవ యేరాస్యే వసరారిణి. ౩
అదృష్టపూర్వయాపత్వాత్సర్వే తే తవ రాఘవ
హాపం దృష్ట్యాపసర్వేయ ర్భయే సర్వహ విభృతి. ౪

జ్ఞ

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! మృగలుగఁగా ; విభృతిహి = భయప
గాఁ = జింకలును; సింహః = సింహములును; గజాశ్చైవ = ఏనుఁగులును; శా
నూ = లాఁ = పెద్దవులును; తథా = అట్లు; శరభాః = ఎనిమిదికాళ్లమృగ
ములును; గృమరాశ్చైవ = పెద్దవమర
మృగములును; పక్షిణః = పక్షులును; అన్యే = ఇతరములయిన; వనచారిణః =
అడవియందుండియున్న మృగములు; యే (సంతి) = ఏవిగలవా; తేవ = అవి
యు; సర్వే = అన్నియును ; అదృష్ట
పూర్వరూపత్వాత్ = ముందుచూడబ
డనిరూపమగుటచే; తవ = నీయొక్క; రూపం = రూపమును; దృష్ట్వా = చూ
చి; అపసర్జ్యేయః = తొలగిపోవును.
సర్వే = అందఱును; భయే = భయము

గలుగఁగా ; విభృతిహి = భయప
దుదురుగదా!
రాముడా! జింకలును, సింహములు
ను, ఏనుఁగులును, పెద్దవులును, శ
రభములును, పెద్దవమరములును, బ
క్షులు, మతీయునరగ్ధులును, అందు
నితరమృగములన్నియు , నీరూపము
వంటియమానుషరూపమును , ఇదివ
ఱకెప్పుడనుజూచియుండవు , కావు
న, నీరూపమునుజూడఁగానే, భయం
బుననవ్వలికిం బాటిపోగలవు; భయం
బుగల్గుచున్నను, అందఱును భయము
పడుదురుగదా! కావున, నాక్రూరజం
తువులవలన, నాకేమియుభయంబుగ
లుగదు. అని, తాత్పర్యము.

త్వయాచ సహ గంతవ్యం మయా గురుజనాజ్ఞయా

టీక॥ గురుజనాజ్ఞయా = సీతెంద్రీ) మృనియాజ్ఞాపించుటచే నన్నునాజ్ఞాపి
యయినదశరథునియాజ్ఞ చే; మయా = చినట్లుగుచున్నది, కావున, దశరథునియా
నాచేత; త్వయాసహ = సీతోఁగూడ, జ్ఞాప్రకారము, నేనవశ్యము సీతోఁగూ
గంతవ్యంచ = పోవుట కావలసినదియు. డవనంబునకు రావలసినదాన నగుదు
ఇదిగాక , నిన్నువనంబునకు బొ
న్నాను. అని, తాత్పర్యము.

త్వద్వియోగేన మే రామ త్యక్తవ్య విహ జీవితమ్. ౫

టీక॥ రామ = రాముడా! త్వద్వియో హ = ఇచ్చట; జీవితం = ప్రాణము; త్వ
గేన = నీనిరహముచేత; మే = నాకు ; ఇ
క్తవ్యం = విడువఁబడవలసినది.

జ్ఞ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యకాండము. ౫౫

స ౨౯

రాముఁడా! నీవున్నట్లుట నె విడిచి మఱాములు విడువవలసినది, ఇది నా యిరవ్యంబునకుఁ బోదువేని, నేనవశ్యధర్మము. అని, తాత్పర్యము.

నచ మాం త్వత్సమీపస్థా మపి శక్నోతి రాఘవ
సురాణా మిశ్వర శృకః ప్రధర్మయితు మోజసా. ౬

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! త్వత్స = రించుటకును; నశక్నోతి = చాలదు.
మీపస్థాం = సీనమీపంబున నన్నట్టి; రాముఁడా! నేను నీసమీపంబున నుం
మాం = నన్ను; సురాణాం = దేవతల డంగా, దేవతలకుఁ బ్రభుండైన యిం
కు; ఈశ్వరి = ప్రభుండైన; శక్రోః = దుగ్గించెనను, బరాక్రమంబున, చన్నవ
ఇంద్రుడైనను; ఓజసా = పరాక్రమ మాసింపఁజాలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
ముదేత; ప్రధర్మయితుంచ = చిరస్ర-

పరిహీనాను యా నారీ న సా శక్యోతి జీవితుమ్

టీక॥ యా = ఏ; నారీ = స్త్రీ; పరిహీనా = పెనుమిటిచేవిమవఁబడినదో; సా = ఎంతమాత్రము, జీవింపఁజాలదు.
నా = పెనుమిటిచేవిమవఁబడినదో; సా = ఎంతమాత్రము, జీవింపఁజాలదు.
తు = ఆస్త్రీమాత్రము; జీవితుం = బ్ర అని, తాత్పర్యము.
తుకుటకు; నశక్యోతి = చాలదు.

కామ మేవంధం రామ త్వయా మమ వివక్షః తమ్. ౭

టీక॥ రామ = రాముఁడా! త్వ = రాముఁడా! నీవును, దెక్కఁమా
యా = నీచేత; మమ = నాకు; కామం = యలు, నాకీసుగతి నుపదేశించియు
వికీరియు; ఏవంధం = ఇట్టిసుగతి; న్నావు. అని, తాత్పర్యము.
వివక్షః = ఉపదేశింపఁబడినది.

అథచాపి మహాప్రాజ్ఞ బ్రాహ్మణానాం మయా శ్రుతమ్
పురా పితృగృహే సత్యం వస్తవ్యం కిల మే వనేర

టీక॥ మహాప్రాజ్ఞ = వికీరియుఁబడితుండవగు రాముఁడా! అథచాపి =

ఇదిగాక ; పురా = మున్ను ; పితృగృ
హే = తండ్రియింటియందు; మయా =
నాచేత; బ్రాహ్మణానాం = (పంచవ్య
ర్థమందువచ్చి) బ్రాహ్మణులవలన; మే =
నాకు; వసే = అడవియందు; వస్తవ్యం =
ఉండుటకావలసినది ఇతి (అధ్యాహృత
ము) = అని ; శ్రుతం = వినబడినది. స
త్యం = సత్యము.

మహాపండితుండవగు రామణా !
మున్నునేనునాతండ్రియింటనుండివచ్చు
దు, "నాకు, గొంతకాలమువనంబున
నుండవలసినద్యును" అని, వ్యతిరేక
లగుబ్రాహ్మణులుచెప్పగా, విషయ
న్నాను; ఇది, సత్యము.
అని, తాత్పర్యము.

లక్షణభోగ్య ద్విజాతిభ్య శ్శ్రుత్వాహం వచనం పురా
వనవాసకృతోత్సాహ నిత్యమేవ మవతల. ౯

టీక|| మహాబల = అధికమయినబల ఉన్నాను,

ముగలరాముడా! అహం = నేను; పు
రా = మున్ను; లక్షణభ్యః = సాముద్రలక్ష
ణములెఱింగిన; ద్విజాతిభ్యః = బ్రాహ్మ
ణులవలన; వచనం = మాటను, శ్రు
త్వా = విని; నిత్యమేవ = ఎల్లప్పుడునే; వన
వాసకృతోత్సాహః = వనంబునందుండు
టయందుఁజేయబడినయుత్సాహముగ
లదాననై; అస్తి (అధ్యాహృతము) =

మహాబలఁడవగు రాముడా! నేను
మున్నుసాముగొంతకాలములు జరిగిన
బ్రాహ్మణులవలన "నాకు గొంతకాల
మువనవాసముగల్గును" అనుమాటనువి
న్నదిమొదలు, నావనంబున, "ఎప్పుడె
ప్పుడు, వనంబునకుఁబోవుదును" అని, బా
లనుత్సహంబుగల్గియున్నది.
అని, తాత్పర్యము.

ఆశేతో వనవాసస్య ప్రాప్తవ్యస్స మయా కిల

టీక|| మయా = నాచేత; సః = ఆ; వన
వాసస్య = వనవాసముయొక్క; ఆశే
తో = చెప్పట; ప్రాప్తవ్యః కిల = పొందవల
డవలసినదిగా!

లక్షణచేతలగు నా బ్రాహ్మణులుచె
ప్పినట్లునేను గొంతకాలమువనంబులో
నుండవలసినదాననేకదా.
అని, తాత్పర్యము.

సా త్వయా సహ తత్రాహం యాస్యామి ప్రియ వాన్యథా. ౧౦

టీక॥ ప్రియ = పెనిమిటివగురాముఁ	ప్రియుండవగురాముఁడా! నేనువ
చా! సా = అట్టి; అహం = నేను; తత్ర = ఆ	నంబునకనీతోఁగూడ రావలయునుగా
వనంబునకు; త్వయా సహ = నీతోఁగూడ	ని, మఱివేతెయుపాయము నేనువనంబు
నెఁయాస్యామి = పోఁగలను. అన్యథా =	నకుఁబోవుట కేదియులేదు.
వేఱువిధము గాన = లేదు.	అని, తాత్పర్యము.

కృతాశా భవిష్యామి గమిష్యామి సహ త్వయా

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మ్యము) = నే	నేనప్పుడనీతోఁగూడ వనంబునకువ
ను; కృతాశా = చేయబడిన బాధ్యుఁ	చ్చి, నా బాధ్యుఁడని చెప్పెను, స
వచనముగలవానను; భవిష్యామి =	గ్గియుఁగొప్పించెను.
య్యెదను. త్వయా సహ = నీతోఁగూడ; గ	అని, తాత్పర్యము.
మిష్యామి = పోయెదను, వచ్చెదనుట.	

కాల శ్చయం సమస్తేష్ట స్సగ్యేవా శ్చవతు ివ్విజః. ౧౧

టీక॥ అయం = ఈ; కాలశ్చ = వనవా	ఘట్టించేయుకాలమును సభవించిన
సంబునకుఁ దగినకాలమును; సమస్తే	ది; కావున, నేనుదప్పకనీతోఁగూడవచ్చె
ష్టః = సంభవించినది. ివ్విజః = ఆచా	దను; లక్షణవేత్తలగు నాబ్రాహ్మణుల
ప్రగణనము; సత్యవాక్ = అబద్ధముగా	మాటసత్యమగుఁగాక.
నిమాటగలది; భవతు = అగుఁగాక.	అని, తాత్పర్యము.
అందుకుఁదగినట్లుగా, వనివాసంబు	

వనవాసేఽ భిజానామి దుఃఖాని బహుధా కిల

టీక॥ అహం (అధ్యాత్మ్యము) =	యందు; బహుధా = పెక్కులయిన; దుః
నేను; వనవాసే = అడవియందుండుట	ఖాని = దుఃఖములను; జానామి కిల = ఎ

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

ఋంగుదునుగదా!

వనంబునందు వాసంబు సేయుట
లోఁబెక్కుకష్టంబులుగలుగునని, నా

కునుజెలిసేయున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

[ప్రాప్యంతే నియతం వీర పురుషే చ కృతాత్మభిః. ౧౨

టీక॥ వీర=పరాక్రమశాలివగు రాముఁ

డుచున్నది.

దా; తాని (అధ్యాహృతము)=అదుః

సీతపరాక్రమవంతుడవు, నీకు

ఖములు; అకృతాత్మభిః=శిష్యులగు

యునట్టికష్టంబులు గలుగవు; మనోధై

ర్యముగల వారలచేత; నియతం=

ర్యములేనాచిమాత్రమ, అట్టికష్టం

నిశ్చయముగా; ప్రాప్యంతే=పొందఁ బ

రులునంభవించును. అని, తాత్పర్యము.

కన్యయాచ పితౄ గేహే వసవాస శ్రమో మయా

భిక్ష్యాన్ సాధువృత్తాయా మమ మాతృ రివగ్రహిః. ౧౩

కన్యయా=పెండ్లి కానిదాననగు ; శ్రుతం=విచారించి.

మయాచ=నాచేతను ; ఇహ=ఈ; పి

తాకుఁజెట్టి గాకమునువు, నేను

తుః=తండ్రియొక్క; గేహే=ఇంటి

నాతండ్రియందునుండనవును, నేనొక

యందు; మమ=నాయొక్క; మాతృ=

నాదేవతయొక్క నమిపరులునుండఁగా,

తల్లియొక్క; అగ్రతః=ముందట; సా

సచారిత్రులవలననుగు నొకతాపన

ధువృత్తాయాః=మంచియాచారముగ

శ్రీ, నన్నయొకరి, వాడు గొంతకాల

ల; భిక్ష్యాః=తాపనశ్రీవలన; వ

మననవాసమునంభవించునట్లు చేపు

నవాసః=అడవిలోనుండుట; భావిత

గావసియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

(అధ్యాహృతము) = కలుగఁగలదని;

[ప్రసాదితృనై పూర్వం త్వం వై బహువిధం ప్రభో

టీక॥ ప్రభో=వాధుండవగు రాముఁ

డువు; బహువిధం=పెక్కువిధముల

దా! త్వంవై=వును; పూర్వం=ము

ను; ప్రసాదితృనై=సహోపిండున

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౮

స ౨౯

యెఱిగివావును.

నాథుండవగు రాముడా! ఇదిగాక, నేనునీకు, అనేకవిధములుగా నేవదే

సి సంతోషముగలుగఁజేసియున్నాను; కావున, నాయీయభీష్టమున సీత నెఱవేర్చవలయును. అని, తాత్పర్యము.

గమనం వనవాసస్య కాంక్షితంహీ సహత్వయా. ౧౪

టీక॥ త్వయాసహ=సీతోగూడ; వనవాసస్య = అడవిగొందుటయొక్క; గమనం = పోయిట; కాంక్షితంహీ = కోరికఁబడినదిగాదా!

నేను, నీసహితుఁడవలయుననకఁ బోయి గుచ్చటవాసము నేయవలయునని ముచ్చటవచ్చును, కోరుచుంటివిగాదా! అని, తాత్పర్యము.

కృతేషుకాశుభాభిముఖే గమనం ప్రతి రాఘవ వనవాసస్య శూరిస్య చర్యాహీ మమ నోచితే. ౧౫

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! అహం = నేను; గమనం ప్రతి = పోవుటను గూర్చి; కృతక్షమా = చేయుటచేయి యున్నవముగలదానను, అధికమయిన యుత్సాహముగలదాననుట. లే=నీకు; భర్తా=మంగళము; అస్తు (అధ్యాత్మతము)=అగుఁగాక. వనవాసస్య = అరణ్యమునందునికిగల; శూరిస్య = యుద్ధమునందు భయములేనట్టి; తవ (అధ్యాత్మతము)=నీయొక్క; చర్యా=

నేను; మమ = నాకు; నోచితే = ఇష్టముగా నున్నదిగాదా! రాముడా! నేను వనంబునకు వచ్చుటకై మిక్కిలియును తృప్తిపొందు గలిగి యున్నాను; నీకు మంగళముగాక; తూరుండవగు సీతవనంబులో వాసము నేయుచుండఁగా, నీది శుక్రాగ్రహ నేయవలెనని, గోరుచున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

శుద్ధాత్మక ప్రేమభావాన్తి భవిష్యాది ఓకల్పషా భరతార మనుగచ్ఛంతే భరతాహీ మమ నైవలమ. ౧౬

టీక॥ శుద్ధాత్మక = అమాయాదులు లేనిమనసుగల రాముడా! ప్రేమభావాన్తి =

స్నేహముగలుగుటవలననె; భరతారం = పెనిమిటినినన్ను; అనుగచ్ఛంతే =

<p>వెంబడించుచు; వికల్పమా = పాపము లేనిదానను; భవిష్యము = అయ్యెదను. మమ = నాయొక్క; దైవతం = దేవుఁ డు; భౌతాహి = పెనిమిటియొకదా! అసూయాదులులేనిరాముడా! నే ను, స్నేహంబున, పెనిమిటివగు నిన్న</p>	<p>నుసరించుచుంటి, నాపాపంబులను నశిం పఁజేసికొని, కృతార్థుఁడారల నయ్యె దను; నాకుఁబెనిమిటియేదేవుఁడు; అత నికన్నమటియేదైవమునధికము గాదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రేత్యభావేపి కల్యాణ స్సంగమో మే సహత్వయా

<p>టీక॥ మే = నాకు; ప్రేత్యభావేపి = పరలోకమునందును ; త్వయాసహ = నీతోఁగూడ ; కల్యాణం = మంగళకర మయిన; సంగమః = కూడిక ; అస్తి (అధ్యాహృతము) = కలదు.</p>	<p>ఇచ్చటమాత్రమేకాదు ; పరలో కమునందును, నీతోఁగూడనాకు, ఎడ తెగక, సంగమంబుగల్గి యుండును. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రుతిహి శ్రూయతే పుణ్య బ్రాహ్మణానాం యశస్స్వరామ. ౧౭

<p>టీక॥ యశస్స్వరాం = అధిక మయిన కీర్తిగల; బ్రాహ్మణానాం = బ్రాహ్మ ణులయొక్క; బ్రాహ్మణులచేఁజమవం బడినట్టియగుట; పుణ్య = పవిత్రమయి న; శ్రుతిః = వేదము; శ్రూయతేహి =</p>	<p>వినఁబడుచున్నదిగా! కీర్తిమంతులగు బ్రాహ్మణులు చదు వు కొనుచుండఁగాఁ, బవిత్రంబగు నీ వేదవాక్యమును వినియున్నాము గదా! అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఇహ లోకేన పితృభి ర్భాస్త్రి యస్య వహమతే

అద్భి ర్దత్తా స్వధర్మేణ ప్రేత్యభావేపి తస్య సా. ౧౮

<p>టీక॥ మహమతే = అధికమయిన బు ద్ధిగలరాముడా! యా = ఏ; స్త్రీ = ఆ యది; పితృభిః = తండ్రిమొదలగు వార లచేత; ఇహ = ఈ; లోకేన = లోకము నందును; యస్య = ఎవ్వరికి; స్వధర్మే త్ (అధ్యాహృతము) = పెండ్లాడుచును.</p>	<p>న = తమధర్మముచేత; అద్భిః = నీళ్ల చేత; దత్తా = ఇయ్యఁబడినదో; సా = ఆ స్త్రీ; ప్రేత్యభావేపి = పరలోకమునం దును; తస్య = అతనికి; భార్యాభ్యా త్ (అధ్యాహృతము) = పెండ్లాడుచును.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యకాండము.

సత్య

అధికమయినబుద్ధిగలవాడవగురాముడా! తండ్రి మొదలగువారలక్షణలః కంబున, నేస్త్రీయేత్రువునకుం, దమవర్ణాదిధర్మములనుసరించి, యుదకపూర్వకముగా, నివ్వంబడనో; అస్త్రీకి, పర

లోకమునందును, అభిరుచుచే, మిటిగానుండును. అననభక్తి ముగతివే దవాక్యమువినియున్నాము. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ మస్తా త్వం కాం నారీం సువృత్తాంహీ పతివ్రతామ్ నాభిరోదయసే నేతుం త్వం మాం కేనే హ హేతునా, ౧౯

టీక|| ఏవం=ఇట్లుండఁగా; త్వం=నీవు; మస్తాత్తాం = మంచియాచారిముగలదానను; ("హీ" అనునది పాదపూరితార్థము.) పతివ్రతాం = పతిమిత్రయందలివ్రతముగలదానను; స్వకాం=నీవైన; నారీం=భార్యనిగఁ; మాం=నన్ను; ఇహ=ఇప్పుడు; అస్తాత్ = ఈపట్టుమునుండి; నేతుం=తోడ్కొనిపోవుటకు; కే

న=ఏ; హేతునా=కారణముచేత; నాభిరోదయసే=సమ్మతించవు? ఇట్లు వేదమునందును జెప్పఁబడి యుండఁగా, నీవు, సచారాచరములను, బ్రవేశింపఁజూచుకొనెన్ను, ఇప్పుడు, మంచిబునకుఁదోడ్కొనిపోవుటకు, సమ్మతించవేమి? అని, తాత్పర్యము.

భక్తాం పతివ్రతాం దీరాం మాం సమాం సుఖదుఃఖయో నేతు మహాని కాకుశ్చ సమానసుఖమిభిషేషే, ౨౦

టీక|| కాకుశ్చ=రాముడా! భక్తాం=నీయందనురాగముగలదానను; పతివ్రతాం=పతివ్రతను; దీరాం = దుఃఖములొందినదానను; సుఖదుఃఖయోః= సుఖమునందును దుఃఖమునందును; సమాం= ఒకవిధముగానుండుదానను; సమానసుఖదుఃఖినిం=నీతోసరిగా సుఖదుఃఖములుగలదాననుగఁ; మాం=నన్ను; నేతుం =

తోడ్కొనిపోవుటకు; అహాసే=తగుదువు. రాముడా! నీయందనురాగముగలదానను, బతివ్రతను, నిన్నెక్కడవిడిచిపోయెదవోయని దుఃఖమునొందియున్నదానను, సుఖంబుగల్గినదుఃఖంబునంభవింపినను, ఒకటేవిధముగానుండువానను, నీకునుఖంబుగల్గినప్పుడు, సుఖంబు

ప్రతిపదాన్ద్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౨౯

నామ దానసనీకు దుఃఖంబువచ్చునప్పు నంబునకుందోదొగినిపొమ్ము.
దుఃఖంబునొందు దాననగు, నన్ను, వ అని, తాత్పర్యము.

యది మాం దుఃఖితో మేవం వనం నేతుం నచేచ్ఛసి
విష మగ్నిం జలంవాఽహ మాస్థాగ్యే వృత్యకారణౌ. ౨౧

టీక॥ ఏవం=ఇట్లు ; దుఃఖితాం = దను.
దుఃఖమునొందియున్న; మాం=నన్ను; ఇట్లుచరమదుఃఖంబునంబరితపించు
వనం=అడవినిగూచి; నేతుం = తో దున్ననన్నువనంబునకుం దోదొగినిపొ
దొగినిపొవుటకు ; నేచ్ఛసియదిచ = వనమ్మతించవేసి, నేను, విషముద్రావి
సమ్మతించకపోవుదు వేసియు; అహం= యయినను, అగ్నిహోత్రములోఁబడి
నేను; వృత్యకారణౌ = మరణంబు యయినను; నీళ్లలోదుముకియయినను,
నొందుకారణమువలన; విషం=విషము ద్రాగింబులుచేడిచెదను. అని, సీత, రా
నైనను ; అగ్నిం=నిప్పునైనను; జలం మనతోఁజెప్పెను.
వా=నీటినైనను; ఆస్థాగ్యే = పొందె అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బహువిధం తం సా యాచతే గమనం ప్రతి
నానుమేనే మహాబాహు స్తాం నేతుం విజనం వసమ్. ౨౨

టీక॥ సా=అసీత ; ఏవం=ఇట్లు ; అసీత , యీప్రకారముపెక్కువి
బహువిధం = పెక్కువిధములుగా ; ధంబుల , దన్నడవికిఁ దోదొగిని
తం=ఆరాముని; గమనంప్రతిఁబోవుట పొమ్మని రాముని బ్రాధింఁచినను;
నుగూర్చి; యాచతే=(పూతార్థమం అధికమయిన బాహుబలంబు గలరా
దులట్) ప్రాధింఁచినది . మహాబా ముండు “అడవిలో జనులెవ్వరునుండ
హం= పెద్దచేతులుగలరాముండు ; లే, ఈసీతమిక్కిలియు సుఖమారజేహ
తాం=అసీతను; విజనం=జనులులేని; ముగలిది, అచ్చటదీనినెట్లు కాపాడుదు
వనం=అడవినిగూచి; నేతుం = తో ననునభిప్రాయంబున, నాసీతను, వనం
దొగినిపొవుటకు; నానుమేనే = సమ్మ బునకుంగొనిపోవనమ్మతించుడయ్యె.
తించుడయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౩

స. ౧౯

ఏవ ముక్తాశు సా చింతాం మైథిసీ సముపాగతా

స్వామయంతివ గా ముష్టే చతుర్థి నామనద్యక్షేః ౩౩

టీకః సా=ఆ; మైథిసీ=సీతాదేవి; ము=మృదువైన-

వం=ఇట్లు; ఉక్తాశు=కొప్పుబడినవై; సంతసే; చింతాం, విభవము; సముపా-
గతా=పొందినవై; చతుర్థి నామనద్యక్షేః=తం
క్షణమిదికాతన; ఉష్టే=చీకటి; అశు-
భిః=కష్ట శిక్షలేత; గాం=భావము; స్వా-
మయంతివ=స్వామివలెను; యస్మిన్=అందున (అధ్యాత్మిక

అభిప్రాయములు, తాత్పర్య-
బోధకములు నడచిపోవ నప్పులయిన
కెప్పవహులునై, తం మంత్రయందు
యస్మిన్ తక్షణమిప్పుడే గావుగా,
మిత్ర సేవలందు ముగించెను.

అది, లాత్పర్యము.

చింతయంత రథా వంతి సవరణము మున్నెవారి

తామ్రోషీం సతతా నీతాం చతుర్థి బహుకార్య నత్. ౩౪

టీకః అత్పర్యవాక్ = బహుకారము చేసు-

గు; కాచుత్పన్నా=రాములము; రథా=
అట్లు; చింతయంత=మిత్రములము;
తామ్రోషీం = ఎఱ్రని పెదవలనల;
తాం=అ; నీతాం=నీతెను; సవరణము
తుంతు=నిలువులకె ; బహు=అధిక
ముగా; అసంత్యయత = చూడెను

బహుకారముచేయుచు, అట్లు
మిత్రములమునై పెద్దని పెదవలనల ,
యానీతాదేవిబాది, ఎఱ్రనిమెదలు
నింపుమును, మిత్ర సేవలందు
న. అది, లాత్పర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, చతుర్థ్య.

అయోధ్యాకాండే, ఏకోన్మసరి స్వగతః.

ఇది, సప్తస్తోత్రము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధి

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకోనశ్రింశసగః టీక,

ముగిసినది.

౧౧

శ్రింశసగః పౌరంభః.

సాంస్వయమానాతు రామేణ మైథిలీ జనకాత్మజా

జనవాసనిమిత్రాయ భతౌకర మిదమబ్రవీత్. ౧

టీక॥జనకాత్మజా=జనకునికూతురెను.

రయిన; మైథిలీతు = సీతయును; రామే

ణ = రామునిచేత; సాంస్వయమానా=

ఊహించుటచున్నదై; జనవాసనిమి

త్రాయ= అడవియందు నివసిచునిమిత్ర

మయి; భతౌకరం= పెనిమిటినిగూర్చి;

ఇదం=ఈమాటను; అబ్రవీత్ = పలి

జనకునికూతురయినసీత, యట్లు

రామునిచే నూహించింపబడి, యెట్లయిన

ను, వనంబులోనుండ రామునియనుమతిం

బొందుటకై, పెనిమిటియగు రాముం

బాచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము-

సా త ము త్తమసంవిగ్నా సీతా విఫలవక్షసమ్

ప్రణయా చ్ఛాభిమానాచ్చ పరిచిక్షేప రాఘవమ్. ౨

టీక॥సా=ఆ; సీతా=సీత; ఉత్తమ

సంవిగ్నా=మిక్కిలియుదుఃఖమునొంది

నదై; విఫలవక్షసం = విశాలమయిన

తొమ్ముగల; తం=ఆ; రాఘవం = రా

ముని; ప్రణయాచ్చ=స్నేహమువలనను;

అభిమానాచ్చ=కోపమువలనను; పరిచి

క్షేప=తిరస్కరించెను.

అసీతాదేవి, యిట్లు, పరమదుఃఖం

బునొందియున్నచికావున, విశాలమగు

తొమ్ము గలిగి శూరుండైన రాముం

బాచి, స్నేహంబునమిక్కిలియుఁగో

పంబునొంది, యిట్లని, తిరస్కారము

గాఁబలికెను. అని, తాత్పర్యము.

కింత్వా మన్యత వై దేహః పితా మే మిథిలాధిపః

రామ జామాతరం ప్రాప్య స్త్రియం పురుష విగ్రహమ్. 3

టిక|| రామ=రాముడా! మే=నా యొక్క; పితా=తండ్రియును; మిథిలాధిపః=మిథిలకుఁ బ్రభువునగు; వైదేహః=జనకమహారాజు; త్వం=నిన్ను; ప్రాప్య=పొంది, తెలిసికొనియును; స్త్రియం=స్త్రీస్వభావంబుగలవాడవును; పురుషవిగ్రహం=పురుషరూపమయిన వేషముగలవాడవునగు; జామాతరం=అల్లునిఁ గా; అవస్థతేకం=తలంచునేమో! అవస్థముతలంచును.

విశేషార్థము. — రామ=పరమ సౌందర్యంబుగలవాడా! సౌందర్యమాత్రంబున నందఱును భ్రమింపఁ జేయువాడా! మే, పితా, మిథిలాధిపః=మిథిలకుఁ బ్రభువైన, సూరుండగునవట; వైదేహః="కర్మకైవహిసంసిద్ధిమాస్థితా జనకాదయః" (జనకుండుమున్నగువారలు, కర్మముచేత నెఱ్ఱానసిద్ధింబొందిరి) అని, ప్రసిద్ధుండైన, జనకుండు, కర్మకుండుకావునఁ, గర్మలోపంబుగలుగుననుభయంబున, నెప్పుడును భార్యను విడిచి యుండనివాడనుట; త్వం=నన్నొక దానిం గా పాడనశక్తుండవై నన్ను భార్యనిచ్చట నెవడిచి నంబునకుఁ బోయిన నిన్ను; ప్రాప్య=తెలిసికొని; స్త్రియం;

పురుషవిగ్రహం; జామాతరం; అవస్థతేకం.

నీయందు సౌందర్యంబు మాత్రమే యున్నది, దానిచేత నెన్నిఁ జూచియందఱు భ్రమించుచున్నారుగాని, నీయందెంతమాత్రమును, బొరుషంబులేదు; మహాకర్మకుండుగావునఁ, గర్మలోపభయంబున నెంతమాత్రమును విడిచి యుండనివాడును తూరుండునగు నా తండ్రిజనకమహారాజు, నీవిట్లున్నొక దానింబోషింపంజాలక భార్యనన్నిచ్చట నెవడిచియరణ్యంబునకుంబోవుటనువిని, "నాయల్లుండు, సాక్షాత్పురుషుండు గాఁడు; కేవలము స్త్రీయే; పురుషవేషంబుచేసికొని నన్ను మోసపుచ్చి నాకొమాతెకంచెట్లియయ్యె" అనితప్పుక, తలంచును. అని, తాత్పర్యము.

లేక; రామ=రాముడా! మే=నా యొక్క; పితా=తండ్రియును; మిథిలాధిపః=మిథిలకుఁ బ్రభువైనవాడనగు; వైదేహః=జనకమహారాజు; స్త్రియం=స్వభావంబున స్త్రీయును; పురుషవిగ్రహం=పురుషాకారంబుగలవాడవునగు; త్వం=నిన్ను; జామాతరం=అల్లునిఁ గా; ప్రాప్య=పొంది; కేవలమవస్థ

త=ఏమితలంచెను? ఏమియుండెలిసికొనడయ్యె.

రామండ! నాతండ్రిజనకమహారాజు, స్వభావంబున స్త్రీని, పురుషాకారంబుగలవాడవగునిన్ను, అల్లునిఁగాఁబొందినాడే; నీకునన్నిచ్చునప్పుడు, అశనికిని యథార్థః స్వరూపము తెలియదుకాబోలు; తెలిసియుండినచో, నీకునన్నిచ్చియుండడు. అని, తాత్పర్యము.

లేక; రామ, మే, పితా, మిథిలార్థిపః, వై జేహః; త్వం=నిన్ను; జామాతరం, అల్లుఁగా; ప్రాప్య=పొంది; పురుషవిగ్రహం = పురుషాకారముగలజనమును; స్త్రీయం=స్త్రీప్రాయమునుగా; కిం=ఏమియు; అమన్యత=తలంచెన?

“సవన వాసుదేవోయం సాతాత్పురుషడభ్యతే, స్త్రీప్రాయమే తత్తత్సర్వం జగద్భ్రహ్మపురస్సరం” (అట్టి యీవిష్ణుదేవుండొక్కండె సాతాత్పురుషుండనంబడును; కాస్తనతదితరమైన బ్రహ్మ మొదలగు జగత్తంతయు స్త్రీప్రాయమే.) అనివిష్ణుపురాణంబునఁ జెప్పఁబడిన విధంబున, విష్ణుదేవావతారుండవగు, నిన్నుల్లునిఁగాఁబొంది, నిన్నుఁబూచినవెనక “నీవొకండవే పురుషుండవు; ఇతరపురుషులుపురుషులుకారు, వారలందఱు స్త్రీప్రాయులే” యనితలం

చియున్నాడే! నీసంగలియతనికిం దెలియదుకాబోలు; తెలిసినచో, నతండ్లుతలంచునా? అని, తాత్పర్యము.

లేక; రామజ=క్రీడించుటకు బుట్టిన, లీలాథఃమయి యవతరించిన యనుట; పురుష=పరమపురుషుడవగు రామండ! మే, పితా, మిథిలార్థిపః, వై జేహః; అమాతరం = తల్లిగానట్టి, చవతితల్లియైనయనుట; స్త్రీయం=స్త్రీయగునైకెయిని; ప్రాప్య = పొంది; త్వం= నిన్నుఁగూర్చి; విగ్రహం= కలహమును; అమన్యతకిం= తలంచినాడా? తలంపనేలేదు.

నీవీలీలాధముయి యవతరించి పరమపురుషుడవోలెనున్నావు; నీకుఁ జవతితల్లికై కయి యున్నదని తెలిసియుండి, నాతండ్రిజనకమహారాజు, నీకాబిడయే మైనంగడునేయుననీకునన్నిచ్చు నప్పుడంతమాత్రము తెలిసికొనడయ్యె.

అని, తాత్పర్యము.
లేక; మే, పితా, మిథిలార్థిపః, వై జేహః; పురుషవిగ్రహం = భక్తులగుపురుషులనువిశేషించి స్వీకరించునట్టి; రామజామాతరం, రామ=జనందయాపుండవగు, జామాతరం=అల్లుండవైన, త్వం=నిన్ను; ప్రాప్య=పొంది; స్త్రీయం=తనభార్యను, (ఇదియుపలక్షణము) పుత్ర

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౫౭

స 30

మిత్రాదిసంసారమును; అమన్యతేకిం =
తలంచినాఁడా? తలంపనేలేదనుట.
నాతండ్రి జనకమహారాజు, భక్తర
క్షణ తత్పరుండవు నానందరూపుండవు
నగునీవల్లుండవైనపిమ్మట పుత్ర మిత్రక
ళాత్రాదులపై మమకవిడిచిపరమానంద
దపూర్ణుండైయున్నవాఁడు; అట్లు,

అన్యతం బత లోకోయ మజ్ఞానా ద్భయ వశ్యతి
తే జోనాస్తి పరం రామే తపతీవ దివాకరే. ౪

టీక॥ తపతీ=తపింపఁ జేయుచున్న; దివాకరభవ=సూర్యునియందుఁబోలె;
రామే=రామునియందు; పరం=అధి
కమయిన; తేజః=తేజస్సు; నాస్తి =
లేదు. అయం=ఈ; లోకః=జనము;
అజ్ఞానాత్=తెలివితేమివలన; వశ్యతి
యది=చెప్పనేసి; తత (అధ్యాహృత
ము)=అది; అన్యతంబత=అబద్ధమే.

ప్రకాశించుచుండుసూర్యునియందుం
డునట్లు రాముని యందెంతమాత్రము
తేజస్సులేదు; ఈజనులు, రామనందు
సూర్యునందుఁబోలె, సధికమయినతే
జంబున్నదని చెప్పచున్నారే యనియం
దువేమి; వారలజ్ఞానంబుననట్లుచెప్ప
చున్నారుగానివేఱుగాదు; అనిసత్య
మగుచో, సూర్యునందుఁబోలె రాము
నందును జేబంబగపడుంగాక; అట్లుగను

భక్తులనందఱ నానందపూర్ణులం
యున్ననీవు, నన్నుమాత్రమిట్లే పోలి
పడునట్లు సేయుచున్నావు; నాప్రార్థ
నసంగీకరించి నన్ను వనంబునకుఁ గొని
పోయి, నాకునంతోపంబు ఘటించుము,
అని, తాత్పర్యము.

పడకుండుటంజేసి, యదియబద్ధమే.
అని, తాత్పర్యము.
లేక; సీతమొదటరామునాక్షేపిం
చిపలికి, యటువెనుక; భయంబున,
జనులిట్లునకొందురనిచెప్పి, తనయప
రాధమును, దప్పించుకొనుచున్నది. —
అయం=ఈ; లోకః= జనము; తప
తి = తపింపఁజేయుచున్న; దివాకర
భవ=సూర్యునందుఁబోలె; రామే =
రామునియందు; పరం = అధికమయి
న; తేజః=తేజస్సు; నాస్తి = లేదు; ఇ
తి (అధ్యాహృతము) = అది; అజ్ఞా
నాత్=తెలివితేమివలన; అన్యతం=అ
బద్ధమును; వశ్యతీయది=చెప్పనట్టయి
నచో! చెప్పుచున్న! యనుట.

నీవిట్లునన్నిచటనె విడిచి వనంబున
కుంబోవుటంబాచి, జనులందఱు, నీవు

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము

స ౩౦

అంబోషింపఁజాలక విడిచిపోతివనిత ని, యజ్ఞానంబున, నబద్ధమునువాడు
లంజురొసూయ్యునందుండునట్లు రాము కొందురే! దానికేమిసేయుదుము.
సంజెంత మాత్రము తేజస్సులేదు" అ అని, తాత్పర్యము.

కింహి కృత్వా వివర్ణ స్త్వం కుతోవా భయ మస్తి తే
య త్పరిత్యక్తుకామ స్త్వం మా మనన్యపరాయణామ్. x

టీక॥ స్త్వం=నీవు; కింహి = దేనిని; వంగోరినావా.

కృత్వా=చేసి, ఉండుకొని యనుట; వివర్ణ స్త్వం=నీవు. మనంబున నేమియుండకొని,
ణ్ణః=దుఃఖితుండవయితఁ? తే=నీకు; యిట్లుదుఃఖమునొందియున్నావు? మ
కుతోవా=దేనివలన; భయం=చెఱుపు; తీయు మహాపరాక్రమశాలివగునీకుదే
అస్తి=కలదు? యత్ = ఎందువలన; నివలనభయమున్నది? నీవువేతేగతి
త్వం=నీవు; అనన్యపరాయణాం = లేకుండునన్నేల పిమ్మఁ గోరుదున్నా
ఇతరుండు గతిగాఁ గలదాననుగాని; న్న. అని, తాత్పర్యము.
మాం=నన్ను; పరిత్యక్తుకామః=విము

ద్యమత్యేనసుతం వీర సత్యవంశ మనుజరామ
సావిశ్రీ నివ మాం విద్ధి త్వ మాన్య పశవతిహాసేహ

టీక॥ వీర = పరాక్రమశాలివగురాము.

ముఁడా!త్వం=నీవు; ద్యమత్యేనసుతం = పరాక్రమశాలివగురాము. డా! సా
ద్యమత్యేనునికొడుకైన; సత్యవంశం = విశ్రీదేవి, తన పెరిమిటియగు, ద్యమత్యే
సత్యవంతుని; అనువ్రతం = అనుసరించి నునికొడుకును సత్యవంతు ననుసరిండు
న; సావిశ్రీమివ = సావిశ్రీదేవినిబోలె; చు, నతనివిడువకున్నట్లు, నేనును, నీయ
మాం=నన్ను; అత్త పశవతిహాసేం = నీయ ధీనురాలనై నన్నువిడువకుండు దానన
ధీవతయందున్నదానిగా; విద్ధి=ఎఱుంగు యెఱుంగుము. అని, తాత్పర్యము.

సత్యహం మనసాప్య న్యం ద్రష్టాస్తి త్వ దృతేనఘ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౫౯

స ౩౦.

త్వయా రాఘవ గచ్ఛేయం యథాన్య కలపాఢినీ. ౭

టీక॥ అనఘ = పాపములేని; రాఘవ = రాముడా! అన్య = ఇతరయి
న; కలపాంసినియథా = కలమునుజెఱ
పునట్టిచుష్టస్త్రీవలె; అహంతు = నేను
మాత్రము; మనసాపి = మనసుచేతనైన
ను; త్వదృతే = నీవుచేత; అన్యం = ఇతర
పురుషుని; నద్రష్టాస్తి = చూడను. త్వ
యా = నీతో; గచ్ఛేయం = పోదును.

అనఘండవగురాముడా! అట్లుగా
కదానుబుట్టినరులమునుజెఱపునట్టిదష్ట
స్త్రీయు బోలె, నేనెప్పటికైనను, మ
నంబుననైనను, నీవుచేతనితరపురుషుం
బాచుదాననుగాను; కావున, నీతోడవ
నంబునకువత్తునుగాని, నిన్నువిడిచియుం
డజాలను. అని, తాత్పర్యము.

స్వయంతు భార్యం కౌమారీం చిరమధ్యపితాం సహ
జైలూష ఇవ మాం రామ పరేభ్యో దాతు మిచ్ఛసి. ౮

టీక॥ రామ = రాముడా! త్వం (అ
ధ్యాహృతము) = నీవు; కౌమారీం =
నూతనయావనముగలదానను; చిరం =
బహుకాలము; అధ్యపితాం = సహ
వాసమువొందినదానను; సతీం = పతివ్ర
తను; భార్యం = భార్యనగు; మాం = న
న్ను; జైలూషఇవ = తనభార్యనితరుల
కిచ్చి జీవించు వాఁడువలె; స్వయం
తు = నీవైయె; పరేభ్యో = ఇతరులకొఱ

కు; దాతుం = ఇచ్చుటకు; ఇచ్ఛసి = కో
రుచున్నావు.
రాముడా! నీవు, నూతనయావనం
బువొందియున్నదానను, బహుకాల
ముసహవాసంబు వొందినదానను బతి
వ్రత, భార్యనగునన్ను, తనభార్య
నితరపురుషులకిచ్చి జీవించువానియట్లు
నీవైయె, యితరులకియ్యఁ గోరినావు.
అని, తాత్పర్యము.

యస్య పత్యం చ రామాత్త యస్యచా భేక౯౭ పరుష్యసే
త్వం తస్య భవ వశ్యత్వ విధేయత్వ సదా౭నఘ. ౯

టీక॥ అనఘ = పాపములేని; రామ =
రాముడా! యస్య = ఏజనమునకు; ప

త్యం = హితమును; ఆత్మ = చెప్పఁచు
న్నావో; యస్య = ఏజనముయొక్క; అ

ధేఁచ=ప్రయోజనమునిమిత్తమయ్యెను; అవరుధ్యసే=చెప్పజ్జగించుచున్నావో; త్వం=నీవు; తస్య=అట్టిజనమునకు; సదా=ఎల్లప్పుడును; వశ్యశ్చ=లోకువయ్యినవాడవును; విధేయశ్చ=ఆజ్ఞాపింపదగినవాడవును; భవ=అగుము.

అనఘుండవగురాముడా! నీవిప్పుడెవ్వరికిహితము సేయుమని చెప్పుచున్నావో, మఱియు నెవ్వరినిమిత్తమయి, నన్నువనంబునకు రావలదని చెప్పుచున్నావో, అట్టికొనల్గదశరథుఁడు మున్నగుగురుజనులకు, నీవు, ఎల్లప్పుడును, వశ్యుండవై, వారలుచెప్పు పనులుసేయుచుండుము; సేనా! నన్ననుసరించెదను. అని, తాత్పర్యము.

లేక; అనఘ; రామ; యస్య; పథ్యం చ; ఆర్థ; యస్య; అధేఁచ; అవరుధ్యసే=నిర్బంధమునొందుచున్నావో; త్వం=నీవు; తస్య=అట్టిజనమయిననాకు; సదా=ఎల్లప్పుడును; వశ్యశ్చ=లోకువయ్యినవాడవును; విధేయశ్చ=ఆజ్ఞాపింపదగినవాడవును; భవ=అగుము.

అనఘుండవగురాముడా! నీవునాకు హితంబుచెప్పుచున్నావుగదా! మఱియునానిమిత్తమయ్యె, యిట్లు దుఃఖమునొందియున్నావు; సేనట్లునీకుం బ్రయో రాలనుగానున్నానుగదా! నీవిట్లు

నాహితముగోర , నా కసమ్మతమయినపనింజెప్పుటకుబదులుగా, నేనుశేషునట్లువిని, నన్నునీతోఁ గూడవనంబునకుండిసికొనిపోయి, నాకు హితంబుగావింపుము. అని, తాత్పర్యము.

లేక; అనఘ; రామ; యస్య= ఏభరతునకు; పథ్యంచ=హితమును; ఆర్థ=చెప్పుచున్నావో; యస్య= ఏభరతునియొక్క; అధేఁచ=ప్రయోజనము నిమిత్తమయి; అవరుధ్యసే= నిగ్రహింపబడుచున్నావో; త్వం=నీవు; తస్య= ఆభరతునకు; సదా=ఎల్లప్పుడును; వశ్యశ్చ=లోకువయ్యిన వాడవును; విధేయశ్చ=ఆజ్ఞాపింపదగిన వాడవును; భవ=అగుము.

అనఘుండవగురాముడా! నీవిప్పుడెవ్వరికిహితము సేయుమనినాతోఁ జెప్పుచున్నావో, మఱియు నెవ్వరికి బట్టాభిషేకంబుగలుగునిమిత్తమయి, నీవుదశరథునిచేనిగ్రహింపబడినావో, అట్టిభరతునకునీచెయ్యెల్లప్పుడును వశ్యుండవై యతండాజ్ఞాపించుపనులం జేయువాడవై యుండుము; సేనా నన్ననుసరించెదను; నన్నుమాత్రమట్లు చేయుమనిచెప్పుటసరికాదు.

అని, తాత్పర్యము.

స మా మనాదాయ వనం న త్వం ప్రస్థాతు మహానీ

టిక సః=అట్టి;త్వం=నీవు;మాం=	ఇట్లునను సైనికులును దెలిసిననీవు, నన్ని
నన్ను;అనాదాయ=తీసికొనక;వనం=	చృటవిడిచి, వనంబునకుఁ బోఁగూడ
అడవిగూచిఁ; ప్రస్థాతుం= పంప	దు. అని, తాత్పర్యము,
మగుటకు;నాహానీ=తగవు.	

తపోవా యది వాఽరణ్యం స్వగోవా మే సహత్వయా. ౧౦

టి మే=నాకు; తపోవా=తపస్సుగాని;	తపస్సు సేయుటగాని, యడవిలో
అరణ్యంయదివా= అడవిగాని, అడవి	నుండుటగాని, స్వగోంబులో నుండు
లోనుండుటగానియనుట; స్వగోవా=	టగాని, నాకు, నీతోఁగూడ, కావల
స్వగోమముగాని, స్వగో వాసముగాని	యునుగాని, జేబులేదు,
యనుట; త్వయాసహ= నీతోఁగూడ;	అని, తాత్పర్యము.
భవతు(అధ్యాహృతము)=అగుఁగాక.	

నచ మే భవితా తత్ర కశ్చి త్పథి పరిశ్రమః

పుష్పత స్తవ గచ్ఛంత్యా విహరిష్యమే ప్రివ. ౧౧

టిక||తవ=నీయొక్క; పుష్పతః=వె

నుకను;గచ్ఛంత్యా=పోవుచున్న; మే=	నేనునీవెనుక వచ్చుచుండఁగానేటిక
నాకు;విహరిష్యమేప్రివ=లీలగాఁదిరు	ప్రమార్గములం దైనను, నాకు, ఉద్యానం
గుటలయందునుబయలుదుటలయందును	బులం దిరుగునప్పుడును బయండి యుం
బోలె;తత్ర=అచ్చట;పథి=మార్గము	దునప్పుడునునుఖముగానుండునట్లు;నుఖ
నందు;పరిశ్రమశ్చ=అలసటయును; క	ముగానేయుండును, గాని, ఎంతమాత్ర
శ్చిత్=ఒకానొకటియైనను, కొంచె	మునలసటగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.

కుశకాశకరేక్షికా యేవ కంటకినో ద్రుమాః

తూలాజినసమస్యకౌ మార్గే మమ సహత్వయా. ౧౨

టీక॥ నూకే = చారియందు; కుశ = దూదికిని తోలునకును సరియైన తా
కాశక = షీకా; కుశ = దభలును, కాశ = కుడుగలవి.
శర = తెల్లను, ఇషీకా = ముండ్లదు చారిలో, నున్నదర్భ మొకటిను తె
బ్బులును; కంటకినః = ముండ్లుగల; దు బ్బును ముండ్లదుబ్బులును మఱియు ముం
మాః = వృక్షములు; యే(సంతి) = ఏవి డ్లవృక్షంబులేవియున్నవో యవియన్ని
గలవో; తే(అధ్యాపృతము)చ = అవి యును, నీసమీపంబుననుండునప్పుడు, నా
యును; త్వయాసహ = నీతోఁగూడ; స్థి కు, నూదియుబింకతోలు మొదలగుతో
తాయాః(అధ్యాపృతము) = ఉన్న; మ స్తునుంబోలె, దాఁకుటకు సుఖముగానే
మ = నాకు; తూలాజినసమస్తస్యాః = యుండును. అని, తాత్పర్యము.

మహావాతసముద్ధాతం య న్తా మపకరిష్యతి
రక్షో రమణ తన్మస్యే పరాభ్యమివ చందనమ్. ౧౩

టీక॥ రమణ = ప్రియుండవగు రాముఁ సువలె; మస్యే = తలంచుచున్నాను.
దా; మహావాతసముద్ధాతం = పెద్ద గాలి ప్రియుండవగు రామఁడా! అడవి
చే నెగరఁగొట్టఁబడిన; యత్ = ఏది; లోఁబెద్ద గాలికి, బై కెగిరినా జేహంబం
మాం = నన్ను; అపకరిష్యతి = కప్పనో; తయనంబుకొనుదుమ్మును, గస్తూరిమొ
తత్ = ఆ; రజః = దుమ్మును; పరాభ్యం = దలగునవిగలసిన శ్రేష్ఠంబగు సుగంధంబు
శ్రేష్ఠమయిన; చందనమివ = చందనము గాఁ, దలంచెదను. అని, తాత్పర్యము.

శాద్వలేషు యథా శిష్యే వనాంతే వనగోచర
కుథా స్తరణతల్పేషు కిం స్యాత్సుఖకరం తతః. ౧౪

టీక॥ వనగోచర = అడవియందగప దున్నట్టి రాముఁడా! వనాంతే = వనమధ్య
ప్రదేశమునందు; శాద్వలేషు = లేతప బైనివలె చెడు వస్త్రముతోనుం గూడిన
చ్చికగల నేలలందు; యథా = ఎంతసు పాస్పులందు; కిం = ఏది; తతః = అంతక
ఖముగా; శిష్యే = పరుండుదునో; కుథా స్తాత్ = అగును?

<p>వనవాసంబు సేయురాముఁడా! నా కువనమధ్యంబున, లేతపచ్చికలు మొలి చియుండు సేలవై, నీతోఁగూడఁ, బరుం డుటకన్న, నీచిత్రకంబళములతో నువైఁ</p>	<p>బలచేడువస్త్రములతో నుం గూడిన పా స్థులందిచ్చట బరుండుటచే, నెంతమా త్రము నెచ్చుగానుఖంబుగలుగదు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పత్రం మూలం ఫలం యత్త్వ మల్పంవా యదివా బహు
దాస్యసి స్వయ మాహృత్య తస్మేఽమృతరసోపమమ్. ౧౫

<p>టీక॥ త్వం=నీవు; పత్రం=ఆకును గా ని; మూలం=గడ్డును గాని; ఫలం=పండు ను గాని; అల్పంవా=కొంచెమును గాని; నిపండుగాని, కొంచెముగాఁగాని యె బహుయదివా - అధికమును గాని; చ్చుగాఁగాని, దేని, నీచేతులారఁదెచ్చి యత్=దేని; స్వయం = నీవై; ఆహృ త్య=తెచ్చి; దాస్యసి=ఇత్తువో; తత్= అది; మే-నాకు; అమృతరసోపమం=అ</p>	<p>మృతముయొక్క-రుచితోఁబోల్కి-గలది. వనంబున, నీవు, పత్రముగాని గడ్డుగా నిపండుగాని, కొంచెముగాఁగాని యె చ్చుగాఁగాని, దేని, నీచేతులారఁదెచ్చి యిత్తువో, అదినాకమృతమువంటిది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

న మాతృ న౯ పితృ స్తత్ర స్త రిష్యామి న వేత్తనః
అత౯వా న్యపఘంజనా పుష్పాణిచ ఫలానిచ. ౧౬

<p>టీక॥ అహం (అధ్యాహృతము)= నేను; తత్ర - ఆయడవియందు; ఆర్త వాని=అయ్యె ఋతువులంగలిగిన; పు ష్పాణిచ=పూలను; ఫలానిచ = పండ్ల ను; ఉపఘంజనా-అనుభవించుచు; మాతృః- (ద్వితీయాంభావమందువష్టి, ఇట్లుముందు నెఱుంగునది) తల్లిని; న స్త రిష్యామి=తలంచుకొనను. పితృః= తండ్రిని; న (స్త రిష్యామి)=తలంచుకొ</p>	<p>నను. వేత్తనః=ఇంటిని; న (స్త రిష్యా మి)=తలంచుకొనను. నేనువనంబున, నయ్యె ఋతువులం గలుగుపుష్పంబులనుధరించి ఫలంబులం దినచు, సుఖముగా, నాతల్లినిగాని, నాతండ్రినిగాని, యింటినిగాని, యెంత మాత్రమును స్తరింపకుండెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

నచ తత్ర గతః కించి ద్దృష్టు మహాసి విప్రియమ్
మత్యుతే నచ తే శోకో న భవిష్యామి దుభారా. ౧౭

టీక॥ తత్ర = ఆవనమునందు; గతము) = నేను; దుర్భరా = భరింపనలవి
తః = పొందిన ; త్వం (అధ్యాహృత గానిదానను; నభవిష్యామి = కాను.
ము) = నీవు; మత్యుతే = నానిమిత్తము నీవునన్నుదోడ్కొని యడివికింబో
యి; విప్రియం = కష్టమును; కించిత్ = యినవెనుక, నీకెంతమాత్ర, మచ్చట ,
కొంచమైనను; ద్రుష్టం = చూచుటకు ; నానిమిత్తమయి, కష్టముగాని, దుఃఖ
నాహాసి = తగవు; తే = నీకు; శోకశ్చ = ముగాని, గలుగదు; కావున, నన్నుగా
దుఃఖమును; నభవేత్ (అధ్యాహృత పాడుటకేమియుగష్టములేదు.
ము) = కలుగదు; అహం (అధ్యాహృత అని, తాత్పర్యము.

య స్త్వయా సహ స స్వగో నిరయో య స్త్వయా వినా
ఇతి జానన్ పరాం ప్రీతిం గచ్ఛ రామ మయా సహ. ౧౮

టీక॥ రామ = రాముఁడా! త్వయాస వాఁడనై; మయాసహ = నాతోఁగూ
హ = నీతోఁగూడ; వాసః (అధ్యాహృత డ; గచ్ఛ = పొమ్ము.
ము) = ఉనికి; యః = ఏదో; సః = అది; స్వ రాముఁడా! నాకునీతోఁగూడనుండు
గః = స్వగఁము. త్వయావినా = నిన్ను బయెస్వగఁము; నీవులేకుండుటయెన
విడిచి; వాసః (అధ్యాహృతము) = ఉని రకము; ఇదినామతము; నాకునీయం
కి; యః = ఏదో ; సః (అధ్యాహృత దుండుప్రీతియిట్టివనియెఱింగి , నన్ను
ము) = అది; నిరయః = నరకము. ఇతి = దోడ్కొనియడవికింబొమ్ము; ఇచ్చట వి
ఇట్టి; పరాం = అధికమయిన ; ప్రీతిం = డువవలదు. అని; తాత్పర్యము.

అథ మామేవ మవ్యగ్రాం వనం నైవ నయిష్యసి

విష మద్యైవ యాస్యామి మావిశం ద్విషతాం వశమ్. ౧౯

టీక ॥ అథ = ఇంక; ఏవం = ఇట్లు ; అవ్యగ్రాం = నిశ్చయించి

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౦౫

స ౩౦

యందు ; మాం = నన్ను ; వనం =
అడవినిగూచిఁ; నైవనయివ్యసే (నైవ
నేవ్యసే, చేత) = తీసికొనక సేపాదువే
ని; అహం (అధ్యాహృతము) = నేను
అదైవం = ఇప్పుడె; విషం = విషమును;
యాస్యామి = పొందెదను, ద్విషతాం =
త్రువులయొక్క; వశం = అధీనతను;
నూవశం (నూవశేయం) = పొందను.

నేనింతదూరముచెప్పినను, నామా
టవినక, యిట్లు: న్నునుసరించుట యం
దు దృఢశ్చయముగలనన్నుఁడోడ్డా
నకయే వసంబునకుఁబోదువేసి, నేనంత
మాత్రముశత్రువులగఁభరతాదులవశం
బుననుండఁజాలను; ఇప్పుడునీయెడటన
విషంబుద్రావిప్రాణంబులు విడిచెదను.
అని, తాత్పర్యము,

పశ్చాదపి హి దుఃఖేన మమ నైవాస్తి జీవితమ్

ఉడ్చితాయాస్త్వయా నాథ తదైవ మరణం వరమ్. ౨౦

టిక॥ నాథ = పెనిమిటివగు రాముఁ
డా! త్వయా = నీచేత; ఉడ్చితాయాః =
విడువఁబడిన; మమ = నాకు; పశ్చాద
పి = వెనుకనై నను; జీవితం = బ్రతుకు;
దుఃఖేన = దుఃఖముచేత ; నైవాస్తి =
కలుగదు. తదైవం = అప్పుడె, నీవువిడుదు
నప్పుడెయనుట; మరణం = చచ్చుట;
వరం = పంచిది.

పెనిమిటివగురాముఁడా! ఒకవేళ
నేనిప్పుడుచావకన్నను, నీవు నన్నువిడి
చిపోయినప్పుటనై నను , దుఃఖంబు
నం , జావవలసిన దాననే ; కావు
న, నట్లుదుఃఖంబునొందుటకుమునుపె, నీ
వునన్నువిడిచిపోవునప్పుడె , ప్రాణం
బువిడుచుటపంచిది.
అని, తాత్పర్యము.

ఇమం హి సహితుం శోకం మహూర్త మపి నోత్సహే

కిం వ్రన దేశపషాణి శ్రీణి చైకంచ దుఃఖితా. ౨౧

టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) =
నేను; ఇమం = ఈ; దుఃఖం = దుఃఖము
ను; మహూర్తమపి = స్వల్పకాలమ
యినను; సహితుం = ఓడుటకు; నో

త్సహే = ఇచ్చింపను. దుఃఖితా = దుః
ఖమునొందినదాననై; పషాణి = సం
వత్సరములు; దేశ = పదింటిని; శ్రీణి =
మూఁటిని ; ఏకంచ = ఒకటిని; సహి

మం, నోత్సహే , ఇతి (అధ్యాహృత రములుపది, ఆపిమ్మట మూడడు, సటు
ము)=ఓర్వనిచ్చింపనని; కింపునః (వక్త మ్మటనొక్క-సంవత్సరమును, ఇట్లు పది
వ్యం)=చెప్ప నేల? నాలుగు సంవత్సరములు, సహింపఁజూ
నిన్ను విడిచియుండి యాదుఃఖమును లనని, చెప్ప నేలకలని, సీత రామునితోఁజె
ముహూర్తకాలమయినను సహింపఁ ప్పినది. అని, తాత్పర్యము.
జాలను; అట్లుండఁగా, మొదట సంవత్స

ఇతి సా శోకసంతప్తా విలప్య కరుణం బహు
చుక్రోశ పతి మాయస్తా భృశ మాలింగ్య సస్వరమ్. ౨౨

టీక||సా = ఆసీత; శోకసంతప్తా = అధికధ్వని గలుగునట్లుగా; చుక్రోశ =
దుఃఖముచేమిగిలియుం దపింపఁ జేయఁ పడెను.
బడినదై; ఆయస్తా = ఆయాసమునుబాం సీతాదేవి, మహాదుఃఖంబున, నాయాసం
డినదై; ఇతి = ఇట్లు; కరుణం = వినువానికి బునొంది, యిట్లు, వినువారలకునుదుఃఖ
దుఃఖముగలుగునట్లుగా; బహు = అధిక ముగల్గునట్లువిలపించి, యంతఁ, చెనిమిటి
ముగా; విలప్య = దుఃఖముగాఁజెప్పి; ప యగు రామునిదృఢంబుగాఁగఘటించు
తిం = పెనిమిటిని; భృశం = మిగిలియు; కొని, గట్టిగా నేడెను.
ఆలింగ్యం = కొంగిలించుకొని; సస్వరం = అని, తాత్పర్యము.

సా విధా బహుభి వాక్త్రై దిగ్ధృరివ గజాంగనా
చిరసన్నియతం బాష్పం ముమోచాగ్ని మివా రణిః. ౨౩

టీక||సా = ఆసీత; బహుభిః = పెక్కు- స్వనుంబోలె; చిరసన్నియతం = బహు
లయిన; వాక్త్రైః = మాటలచేత; ది కాలముగానణంపఁబడిన; బాష్పం = క
గ్ధృరి = విషముపూసినబాణములచేత; స్త్రీటిని; ముమోచ = విడిచెను.
గజాంగనేవ = అండేనుంగుంబోలె; వి సీతాదేవి, రాముండుచెప్పినకణా
ధా = కొట్టఁబడినదై; అరణిః = మథించి కతోరంబులగు నామాటలకు, విషంబు
ప్రబుట్టించెడుకొయ్య; అగ్నిమివ = ని పూసినబాణంబుల వ్రేటును కాండేనుం

గుణబోధే, భిన్నయయి, యరణిచక్క- | అమంగళశలకచేబహుకాలముగా నడచి
కామభింపఁబడి బహుకాలముగాఁదన | చికినియుండిన, కన్నీళ్లు, విడిచెను.
తోనడంగియున్నయగ్నిం గ్రహు-నట్లు, | అని, తాత్పర్యము.

తస్యా స్ఫుటికసంకాశం వారి సంతాపసంభవమ్
నేత్రాధ్యం పరిసుస్రావ పంకజాభ్యా మివోదకమ్. ౨౪

టీక॥ తస్యాః = ఆసీతయొక్క; నే | తేను.
త్రాధ్యం = కండ్లనుండి; పంకజా | అష్ట, దాసీతాదేవికండ్లనుండి, ధా
భ్యాం = తామరపూలనుండి; ఉదకమి | రగాఁ గాటుచుండుటచే గాటుకంత
వ-జలముంబోలె; స్ఫుటికసంకాశం = | యుంబోయినందున, స్ఫుటికమువలెస్వ
స్ఫుటికమణితోసమానమును; సంతాప | చ్చముగా నుండు, కన్నీరు, తడువఁబడినక
సంభవం = ముఖమువలనంబుట్టినదియు | మలంబులనుండి నీళ్లుకాటునట్లు కాటు
నగు; వారి = జలము; పరిసుస్రావ-కా | చుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తచ్చైవా మలచంద్రాభం ముఖ మాయతలోచనమ్
("అమలసంకాశం" ఇతిపాఠాంతరమ్)
పర్యశుష్యత కాష్ఠేణ జలోద్భృత మివాం బుజమ్. ౨౫

టీక॥ అమలచంద్రాభం = స్వచ్ఛమ | మివ = కమలంబుంబోలె; పర్యశుష్యత-
యిన చంద్రునియొక్క కాంతి వంటి | వాడెను.
కాంతి గలదియును ; అమల సంకా | స్వచ్ఛమగుచంద్ర బింబంబుంబోలె
శం (అనిపాఠాంతరము) = స్వచ్ఛ మ | జూడనగుచు బెద్ద కండ్లతో నొప్పుమ
గుటచేఁబ్రకాశించు చున్నదియును; ఆ | న్ని, సీతాదేవిముఖంబు, గన్నీరుగ్ర
యతలోచనం = నిడుపులయిన కండ్లుగ | మ్మియుంటఁజేసి, జలంబునుండి వెలుపలి
లదియునగు; తత్ = ఆ; ముఖంచైవ = | కిందీయఁబడినకమలంబు, లెండతాఁకు
ముఖమును; కాష్ఠేణ-కన్నీరుచేత(ప | డుకువాడునట్లు, వాడియుండినది.
తాంతరమునందు) ఉష్ణముచేత; జలో | అని, తాత్పర్యము.
ద్భృతం = నీటనుండియే త్రఁబడిన; అంబుజ

తాం పరిష్కర్య చాహుభ్యాం విసంజ్ఞా మివ దుఃఖితామ్
ఉవాచ వచనం రామః పరివిశ్వాసయం స్తదా. ౨౬

టీక॥ త తా=అప్పుడు; రామః=రా నం= మాటను; ఉవాచ=పలికెను.
ముండు=దుఃఖితాం - దుఃఖమునొంది అప్పుడు, రాముండు, పరమదుఃఖం
నదియు; విసంజ్ఞామివ (స్థితాం)=స్తబ్ధ బునమూర్ఖువోయినట్లు నేలంబడి యు
తిలేనట్లున్నది యనగ; తాం= ఆసీతా న్నసీతాదేవిని, చాహువులంగవుఁగిలిం
దేవిని; చాహుభ్యాం=చేతులచే; పరి చుకొని, మంచిమాటలం జేర్చుచు, నిట్లు
ష్కర్య - కౌఁగిలింపచుకొని; పరివిశ్వాస ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
యం=చక్కఁగా నూఱిండుచు; వచ

సదేవి తవ దుఃఖేన స్వగమ కృభిరోచయే

టీక॥ దేవి=రాణివగు సీతా! తవ=నీ సీతా! నీకుదుఃఖముగలుగునట్టయి
యొక్కఁగు; దుఃఖేన = దుఃఖముచేత; స్వ న, నాకుస్వగమప్రాప్తించిననుదా
గమపి=స్వగమమైనను; నాభిరోచ నింగూడసరకునేయను,
యే=ఇచ్చింపను. అని, తాత్పర్యము.

సహిమే స్తి భయం కించి త్వయంభో రివ సర్వతః. ౨౭

టీక॥ మే=నాకు; స్వయంభోరివ= వానినుదుటసాయము; పరిమాణంబునుభా
బ్రహ్మదేవునకుంబోలే; సర్వతః=అన్నిం గ్యంబునువ్రాయుటకును దుడుచుటకు
టివలనను; భయం=వెఱపు; కించిత్= నుగతయయిన బ్రహ్మదేవునకెందును
కొంచెమయినను; నా స్తిహి - లేదు భయములేనట్లు, నాకు, దేనివలననుభ
గదా! యములేదు. అని, తాత్పర్యము.
సమస్తజంతుజాలమునుబుట్టించుటకును

తవ సర్వ మభిప్రాయ మవిజ్ఞాయ తుభాననే
వాసం నరోచయేఽరచ్యే త క్తిమానపి రక్షణే. ౨౮

టీక॥ శుభాననే=సుందరంబగుముఖముగలదానవగుసీతా! అహం(అధ్యాపృతము)=నేను; రక్షణే=కాపాడుటయందు; శక్తిమానసి=సామర్థ్యముగలవాడనైనను; తవ=నీయొక్క; అభిప్రాయం=భావమును; సర్వం=అంతను; అవిజ్ఞాయ=తెలిసికొనక; అరణ్యే=వనమునందు; వాసం=ఉనికి; నరోచయే=	ఇచ్చింపకున్నాను. సుందరంబగు ముఖముగలదానవగుసీతా! నేను, సింహద్వీపలోఁగా పాడుటకు శక్తుండనైనను, నీమనసునందలి యభిప్రాయమునాకుఁ దెలియకుండినది, కావున, నింతవఱకు, నీవునాతోఁగూడవనంబునకువచ్చుటకు నమ్మకంపకుంటిని. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యత్సప్తా సీ మయా సాధం వనవాసాయ మైథిలి నవిహతుం మయాశక్య కీర్తిరాస్తవతా యథా. ౨౯

టీక॥ మైథిలి=సీతా! యత్=ఎందువలన; త్వం (అధ్యాపృతము)=నీవు; మయాసాధం=నాతోఁగూడ; వనవాసాయ = వనంబులోనుండుటకొఱకు; సప్తా=నిశ్చయించినదానవు; అసి=అగుదున్నావో; తస్మాత్=(అధ్యాపృతము)అందువలన; ఆత్మవతా=దృఢమైన మనసుగలవానిచేత; కీర్తిర్యథా=కీర్తియుంబోలె; మయా=నాచేత; విహ	తుం=విడుచుటకు; శక్య=అలవియయినదానవు; న=కావు. సీతా! నీవిట్లు, అస్థివిధంబులను, నాతోఁగూడవనములో నుండవలయునని, దృఢముగా నిశ్చయించియున్నావు; కావున, నెట్టికష్టమునందైనను, ధైర్యంబువిడవనివాఁడు, కీర్తినివిడువఁజాలనట్లు, నేనునిస్థింకవిడువఁజాలను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

ధర్మస్తు గజనాసోరు సద్భిరా చరితః పురా తం చాహ మనువ తేద్య యథాసూర్యం సువచలా. ౩౦

టీక॥ గజనాసోరు= ఏనుంగుతొండమువంటితొడలుగలదానవగు సీతా! ధర్మస్తు= శుభధర్మముమాత్రము; పురా=మునుప; సద్భిః=పెద్దలచేత; ఆచరి	తః=చేయఁబడినది. యథా=ఎట్లును; వర్చలా=సువర్చల; సూర్యం=సూర్యుని; అన్యవతేత(అధ్యాపృతము)=అనుసరించెనో (ఇది, యుదాహరణము).
---	---

అ

అహం=నేను; సంచ=ఆధర్మమును; అ
ధ్య=ఇష్టము; అనువతే= అనుసరిం
చెదను.

ఏనుగుతోండమువంటి తోడలుగల
చానవగుసీతా! భార్య, పెనిమిటియెచ్చ
టికేబోయినను, అచ్చటికిఁదానతనివెం
టచింపవలయుననునీవుచెప్పినధర్మము

ను, ముందు పెద్దలాచరించినవేగానవేలు
గాదు; సువర్చల సూర్యుననుసరించి
యుండలేదా? అట్లుకావున, నీవునునా
తోఁగూడ వనంబునకుఁమ్ము; నేనాధ
మఁబు ననుసరించినిన్నువనంబునకుఁ
దోహదనిపోయెదను.
అని, తాత్పర్యము.

న ఖల్వహం న గచ్ఛేయం వనం జనక నందిని

వచనం త న్నయతి మాం పితృస్సత్యోప బృంహితిమ్. ౩౦

టిక||జనకనందిని=సీతా! సత్యోప
బృంహితం=సత్యముచే నుపబృంహి
న; పితృ=తండ్రియగు దశరథమహా
రాజయొక్క; తత్=ఆ; వచనం=
అక్ష; మాం=నన్ను; నయతి=కొనిపోవు
చున్నది. తత్తాత్ (అధ్యాహృతము)=
అందువలన; అహం=నేను; వనం=అ
డవినిగూచిక; సఖలునగచ్ఛేయం=పో

నేపోవుదును.
సీతా! నేనవిత్యవాక్య ప్రకారము
చేసెదననికై కేయికఁజెప్పినసత్యమును,
తండ్రియాక్షయ నన్నువనంబున కీడ్చు
కొనిపోవుచున్నవి; కావున , నేనంత
మాత్రమునిజవను; అవశ్యము వనము
నకుఁబోవుదును. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ధర్మస్తు సుశ్రోణి పితృమాతుశ్చ వశ్యతా

అతశ్చతం వ్యతి క్రవ్య నాహం జీవతు ముత్సహే. ౩౧

టిక||సుశ్రోణి=మంచిపిలుచుదులు గ
లసీతా; పితృ=తండ్రికిని; మాతుశ్చ=త
ల్లికిని; వశ్యతా=విధేయుఁడుగానుండు
ట; ఇతి(అధ్యాహృతము)= అనెడు;
ఏవతు=ఇదియే; ధర్మఁ=ధర్మము.

అతశ్చ=ఇందువలననె; తం=దాని; ఆ
తిక్రమ్య=అతిక్రమించి; అహం= నేను;
జీవతుం=బ్రతుకుటకు ; మోత్సహే=
ఉత్సహింపను.
మంచిపిలుచుదులుగలసీతా! తండ్రి

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౬౧౧

స ౩౦

కిదిదల్లి కినివిధేయుండుగానుండుటకన్న
యధికమయినధర్మముమఱియొకటిలే
దు; ఇందువలన, అట్టిధర్మమును వి

డిచి, బ్రతికియుండుటనాశ్చర్యము గాదు,
అని, తాత్పర్యము.

అస్వాధీనం కథం దైవం ప్రకారై రభిరాధ్యతే
స్వాధీనం సమతిక్రమ్య మాతరం పితరం గురుమ్. ౩౩

టీక॥ స్వాధీనం=తనకువశ్యుడైనవ
యిన; మాతరం=తల్లిని; పితరం=తం
డ్రిని; గురుం=ఆచార్యుని; సమతిక్రమ్య=
విడిచి; అస్వాధీనం=వశ్యముకాని; దై
వం=దైవమును; కథం=ఎట్లు; ప్రకా
రై=విధములచేత; ఆరాధ్యతే=ఆ
రాధింపబడును.

తనకాజ్ఞాదులుచేసి, తానుజేసిన
సత్కార్యముల కప్పుడే సంతోషంబు
నొందునట్టి, తల్లి, తండ్రి, గురువు, ఈదై
వమును, విడిచి, మనకండ్లకగపడకకోప
సంతోషాదులు మనకు దెలుపనవకా
శములేకుండు, దైవంబునెట్లులారాధిం
పవచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

యత్త్రయం తత్త్రయో లోకాః పవిత్రం తత్సమం భువి
నాన్య దస్తి శుభాపాంగే తేన ద మభిరాధ్యతే. ౩౪

టీక॥ శుభాపాంగే = సుందరముల
యినకడకండ్లుగలసీతా! యత్=ఏ; త్ర
యం=మూడు, తల్లియు, దండ్రీయు,
గురువుననుట; తత్=ఆమూడు, తల్లి
యుదండ్రీయుగురువుననుట; త్రయః=
మూడైన; లోకాః = లోకములు. భు
వి=భూమియందు; తత్సమం=దానితో
సమానమయిన; అన్యత్=ఇతరమగు; ప
విత్రం=పరిశుద్ధపదార్థము; నాన్య=

మూడు; అభిరాధ్యతే=ఆరాధింపబ
డుచున్నది.
సుందరములయిన కడకండ్లుగల సీ
తా! తల్లియుదండ్రీయుగురువును, ఈ
మువ్వరెమ్మల్లోకంబులును; వీరల, నారా
ధించినచో, మల్లోకంబులనుజయింపవ
చ్చున; వీరలతోసమానమయిన మఱి
యొక దైవ పెచ్చటనులేదు; అందుచేత
నె, నేనువారలనెయారాధించుచున్నా
ను. అని, తాత్పర్యము.

న సత్యం దానమానావా న యజ్ఞాశ్చ ప్రక్షిణాః
తథా బలకరా స్సీతే యథా సేవా పతు హి తా. ౩౫

టిక॥ సీతే = సీతా! హితా - మేలు సే	లుగల; యజ్ఞాశ్చ = యాగములు
యునట్టి; పితుః = తండ్రియొక్క; సే	ను; బలకరాన = బలము సేయునది
వా = సేవ; యథా = ఎట్లా; తథా = అ	కావు.
ట్లు; సత్యం = సత్యము; బలకరం (అధ్యా	సీతా! పితృశుశ్రావ. పరలోకము
హృతము) న = బలము సేయునది	నకు బలముగల్గించి, మేలు సేయునట్లు,
కాదు. దానమానావా = దానమును	సత్యముగాని దానమానములుగాని, స
మానమును; బలకరా (అధ్యాహృతము)	రియైన దక్షిణతతో గూడిన యాగము
న = బలము సేయునది కావు. ఆ	లుగాని, పరలోకమునకు బలముగల్గిం
ప్రక్షిణాః = పొందఁబడిన దక్షిణ	పవు. అని, తాత్పర్యము.

స్వగోఽధనంవా ధాన్యంవా విద్యాః పుత్రా స్సుఖానిచ
గురువృత్త్యనురోధేన న కించి దపి దుర్లభమ్. ౩౬

టిక॥ గురువృత్త్యనురోధేన = పితృ	పొందఁగూడనిది; న = లేదు.
శుశ్రావయొక్క - యనుసరించుట చేత;	స్వగోఽముగాని ధనముగాని ధాన్య
స్వగోఽ = స్వర్గముగాని; ధనంవా = ధన	ముగాని, విద్యలుగాని, పుత్రులుగాని,
ముగాని; ధాన్యంవా = ధాన్యముగాని;	సుఖములుగాని, మఱియేదిగాని, పితృశు
విద్యాః = విద్యలుగాని; పుత్రాః = కొడు	శ్రావ సేయుచుండినచో, నన్నియును
కులుగాని; సుఖానిచ = సుఖములుగాని;	ద్ధించును; పితృశుశ్రావకుసాధ్యముకా
కించిత్ = కొంచెమైనను; దుర్లభం =	ని నేదియులేదు. అని, తాత్పర్యము.

దేవ గంధర్వ గోలోకాః బ్రహ్మలోకం తథాపరాః
ప్రాప్తువంతి మహాత్మానో మాతాపితృ పరాయణాః. ౩౭

టిక॥ మాతాపితృపరాయణాః = తల్లిదండ్రులముఖ్యమయిన గతిగాఁగల

శ్రీ మద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము ౪౫

స ౩౦

మహాత్మానః-పూజ్యమయిన మనస్సుగ
లవారలు; దేవగంధర్వలోకాః=
దేవలోకమును గంధర్వలోకమును గో
లోకమును; అపరాః= ఇతరములయి
నలోకములను; తథా=అట్లు; బ్రహ్మ
లోకం=బ్రహ్మలోకమును; ప్రాప్నువం
తి=పొందుచున్నాను.

తలిదండ్రులకు విషవక్త శుశ్రూష
సేయుచుండు మహాత్ములు, దేవలోక
మును గంధర్వలోకమును గోలోకము
ను ఇతరలోకములనుబొంది, అట్లుక్ర
మముగా బ్రహ్మలోకంబునొందుదురు.
అది, తాత్పర్యము.

స మాంపితా యథాశాస్త్రే సత్యధర్మపథేస్థితః
తథావర్తేతు మిచ్ఛామి సహధర్మస్సనాతనః. ౩౯

టిక||సః=అట్టి; పితా=తండ్రి; సత్య
ధర్మపథే=సత్యమునుధర్మమును గ
ల్గించునట్టి మార్గమునందు; స్థితః= ఉ
న్నవాడై; యథా=ఎట్లు; మాం=న
న్న; ఆశాస్త్రే=ఆజ్ఞాపించుచున్నాడో;
తథా=అట్లు; వర్తేతుం=ఉండుటకు;
ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను. సః= అది;
సనాతనః= నిత్యమయిన ; ధర్మో

హి=ధర్మముగాదా!
అట్టి నాతంకినత్యయను ధర్మము
సవలంబించి నన్నేమియాజ్ఞాపించుచు
న్నాడో, నేనాప్రకారము నడుచుకొ
నఁగోరుచున్నాను; అట్లు, తండ్రియాజ్ఞ
సమవర్తిండుట, సనాతనంబగు ధర్మ
ము. అని, తాత్పర్యము.

మమ స్వామిస్థితే త్వాం నేతుం దండకావనమ్
వసిష్యామీతి సాం త్వం మామనుయాతుం సునిశ్చితా. ౪౦

టిక||సీతే=సీతా! త్వాం=నిన్ను;
దండకావనం=దండకారణ్యమును; నే
తుం=పొందించుటకు; మమ=నాయొ
క్క; మతిః=బుద్ధి; సన్నా=తీచించి
యుండినది. సా=అట్టి; త్వం=నీవు; వసి

ష్యామి=(అడవిలో)ఉండెదను" ఇతి=
అని; మాం=నన్ను; అనుయాతుం=వెం
బడించుటకు; సునిశ్చితా=చక్కగాని
శ్చయించుకొన్నావు.
సీతా! నాకింతకుమున్ను, నిన్నుదం

౬౧౪ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స౩౦

జకారగ్యమునకుఁగొనిపోవచ్చుననఁజేసెను; అయి శే, నీవు పరివ్రతవు గావు న, “నేనునువనములో నేయుండెదను” అని, నాతో నడచికివచ్చుటకుఁజేయించు

కొన్నావు; ఇప్పుడు నీ భావము తెలిసినది గావున, నిన్నుఁ దోడ్కొనిపోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

సా హిస్యప్రా నవద్యాంగీ వనాయ నుచి శేషి శే
అనుగచ్ఛస్వ మాం భీరు సహాధమః చరీ భవ. ౪౦

టీక॥ మచిరేక్షణే = మదముగప్పినకొ
ట్లుగలనీతా! సా = అన్యః; అనవద్యాంగీ =
సంచించుదగనియవయవములగల; త్వం
(అధ్యాహృతము) = నీవు; వనాయ = అ
రణ్యముకొఱకు; స్వప్రాహి = స్వదీపం
బడినావుగదా! భీరు = భయపడుస్వభా
వంబుగలదానా! మాం = నన్ను; అనుగ
చ్ఛస్వ = వెంటబడివుము. సహాధమః = చ
రీ = కూడధమమునాచరించునది, భ
వ = అగుము.

మదముగప్పినకంట్లుగలనీతా! నీవు,
వనంబులో నుండుటకై యే, యిట్టియతి
సుందరిములయిన నుకుచూచావయవం
బులతోఁబుట్టియున్నావుకాఁబోలు; నీ
చుభయపడు స్వభావంబు గలదానవ
య్యువా, నాతోఁగూడరమ్ము, నీ కేభయ
మునుగలుగదు; నాతోడ నెచ్చట నేభ
మఁమునాచరించుచుండుము.
అని, తాత్పర్యము.

సర్వధా సదృశం నీతే మమ స్వస్య కులస్య చ
వ్యవసాయ మతిక్రాంతా కాంతే త్వ మితోభనమ్. ౪౧

టీక॥ కాంతే = మనోహరురాలవ
గు; నీతే = నీతా! త్వం = నీవు; సర్వధా =
అన్నివిధంబులను; మమ = నాయొక్క,
య్య; స్వస్యచ = నీయొక్కయు; కుల
స్య = వంశమునకు; సదృశం = సమాన
మయిన; అతితోభనం = మిక్కిలియుమం

గళకరమగు; వ్యవసాయం = ప్రయత్న
మును; అతిక్రాంతా = చక్కఁగాఁబొం
దినావు.
మనోహరంబగు రూపంబుగల నీ
తా! నీకిప్పుడు, భారతననుసరించవలెన
ను నీప్రయత్నముగలిగియున్నదే; ఇది,

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౦౫

స 30

నీకులంబునకు నాకులంబునకును దగినది; మిక్కిలియు మంచిది. అని, తాత్పర్యము.

ఆరభస్య శుభశ్రోణి వనవాసతమాః క్రియాః

నేదాసిం త్వద్వతే సీతే స్వగోపి మమ రోచతే. ౪౨

టీక॥ శుభశ్రోణి = సుందరములయి | తే = రుచింపదు.

నపిఱుదులు గలదానా? వనవాసతమాః	సుందరములయిన పిఱుదులు గల
మాః = వనవాసంబునకుఁ దగిన; క్రి	సీతా! వింకవనవాసంబునకుఁ గావల
యాః = కార్యములను; ఆరభస్య = ఆరం	సినకార్యంబులంజేయుము; ఇతః, సీవు
భింపుము. సీతే = సీతా! ఇదాసిం = ఇప్పు	లేకున్న, నాకుస్వగోపమయినను, ఇష్ట
దు; త్వద్వతే = నిన్నువిడిచిః స్వగోపి =	ముగాదు.
స్వగోపమయినను; మమ = నాకు; నరోచ	అని, తాత్పర్యము.

బ్రాహ్మణేభ్యశ్చ రత్నాని భిక్షుకేభ్యశ్చ భోజనమ్

దేహి చాశంసమానేభ్య స్సంత్రస్వరస్వచ మాచిరమ్. ౪౩

టీక॥ బ్రాహ్మణేభ్యః = బ్రాహ్మణుల | రాదు.

కొఱకు; రత్నాని = మణులను; భిక్షు	బ్రాహ్మణులకు నానావిధమణులనుభి
కేభ్యః = భిక్షుమెత్తుకొను వాండ్రుకొ	క్షుకులకు యథేక్షముగా భోజనమునొ
ఱకు; భోజనంచ = భోజనమును; ఆశం	సంగుము; మఱియు నెవ్వరెవ్వరు దే
సమానేభ్యశ్చ = యాచింపువారలకును;	నియాచింతురోదాసంతయు వారల
దేహి = ఇమ్ము. సంత్రస్వరస్వచ = త్వరప	కిమ్ము; జాగుసేయకుము; త్వరపడు
డుము. చిరం = ఆలస్యము; మా = కా	ము. అని, తాత్పర్యము.

ఘోషణాని మహాహోణి వరవస్త్రాణి యానిచ

రమణీయాశ్చ యేకేచి త్రిదాధాశ్చాత్ర్య పస్కరాః. ౪౪

శయనీయాని యానాని మమ చాన్యాని యానిచ

దేహి స్వభృత్య వగఃస్య బ్రాహ్మణానా మనంతరమ్. ౪౫

టీక॥ ముచ=నాయొక్క-యు; త
వచ (అధ్యాహృతము)= నాయొక్క
యు; మహాహరిణి=శ్రేష్ఠములయిన;
భూషణాని=సొమ్ములును; వరపస్త్రా
ణి=శ్రేష్ఠములయినవస్త్రములును; యా
గి(సంతి)=ఏవిగలవో; తాని(అధ్యా
హృతము)చ=వానిని; రషణీయాశ్చ=
సుందరములయినవియు; క్రిడాధా
శ్చ=క్రిడించుటయెసయోజనముగాఁగ
లవియునగు; ఉపసగ-రాః=ఉపకరణ
ములు; కేచిత్=కొన్ని; యే(సంతి)=
ఏవిగలవో; తా (అధ్యాహృతము)
అపి=వానిని; శయనీయాని= పాన్పు
లును; యానాని=వాహనములును; అ
న్యాని=ఇతరములయినవియు; యాని

(సంతి)=ఏవిగలవో; తాని (అధ్యా
హృతము)చ=వానిని; బ్రాహ్మణా
నాం=బ్రాహ్మణులకు; అసంహరం=పి
మ్మట; స్వభృత్యవగృహ్య=మననౌక
యలనమూహమునకు; దేహి=ఇమ్ము.
అట్లు బ్రాహ్మణులకు వానము చేసినపి
మ్మట, వెలగలసొమ్ములును వస్తుములై
నవస్త్రములును సుందరములను క్రిడింప
నుపయోగించుచువియునగు ఉపకరణము
లును పాన్పులును యానములును, నా
నిగానివిగాని, యేవేవియున్నవో, వా
నినన్నిటిని, మనభృత్యులకిమ్ము. అని, రా
ముండుసీతతోఁజెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

అనుకూలంతు సా భతుః జ్ఞాత్వా గమన మాత్మనః
క్షీప్రం ప్రముదితా దేవీ దాతు మేవోప చక్రమే. ౮౬

టీక॥ సా=ఆ; దేవీ = సీతాదేవి; ఆ
త్మనః=తనయొక్క; గమనం=అరణ్య
మునకుఁబోవుట; భతుః=పెనిమిటికి;
అనుకూలం = అనుకూలమయినదానిఁ
గా; జ్ఞాత్వాతు=తెలిసికొన్నంతనె; ప్ర
ముదితా = మిక్కిలియుసంతోషించిన
దై; క్షీప్రం=శీఘ్రముగా; దాతు మేవ-
ఇచ్చుటకే; ఉపచక్రమే = ప్రారంభిం

చెను.

సీతాదేవి, తానరణ్యమునకువచ్చు
టకు, దనపెనిమిటనమ్మతించుటనుచెలి
సికొన్నంతనె, మహాసంతోషంబునొం
ది, శీఘ్రముగా, దెనిమిటచేప్పినట్లు, దా
నములు సేయనారంభించెను,

అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రహృష్టా ప్రతిపూర్ణమానసా
యశస్సీవనీ భతుక రవేత్య భాషితమ్
ధనాని రత్నానిచ దాతు మంగవా
ప్రచక్రమే ధర్మభృతాం మనస్సీవనీ. ౪౭

టీక తతః=అటుపిమ్మట; యశస్సీవనీ=అధికవయినకీర్తిగలదియును; మనస్సీవనీ = మంచిమనస్సుగలదియునగు; అంగనా=సీతాదేవి; భతుక=పెనిమిటియొక్క; భాషితం = మాటను; అవేత్య=చూచి; ప్రహృష్టా=సంతసించినదై; ప్రతిపూర్ణమానసా= నిండినమనస్సుగలదై; ధర్మభృతాం= ధర్మమునుభరించువారలకు, ధామికలగువారికనుట; ధనాని=ధనములను; రత్నాని	చ=మణులను; దాతుం=ఇచ్చుటకు; ప్రచక్రమే=ఆరంభించెను. అంత, మహాకీర్తిగలదియుమంచిమనస్సుగలదియునగు నాసీతాదేవి, రాముండుచెప్పినమాటనువిని, మహాసంతోషంబునొంది, వసంబునవేటుయోచనసేచుక, ధామికలగువారలకు, ధనంబులనురత్నంబులను, యథేష్టంబుగానొసంగవారంభించెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, త్రింశస్సర్గః.

ఇతి, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండత్రింశస్సర్గటిక,
ముగిసినది.

(బి)

ఏ క త్రింశ సర్గ ప్రారంభః.

ఏవం శ్రుత్వాతు సంవాదం లక్ష్మణః పూర్వ మాగతః
బాష్పపర్యాకులముఖ శ్లోకం సోధు మశక్నువత్. ౧

౧౦౮ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యహితము.

స ౩౧

స భ్రాతృ శ్వరణౌ గాఢం నిపీడ్య రఘునందనః

సీతా మువాచ ౨ తియో రాఘవం చ మహావ్రతమ్. ౨

<p>టీక॥ పూర్వం=మునుపు; ఆగతః= వచ్చిన; అతియశః=అధికమయిన కీర్తి గల; రఘునందనః=రఘువంశములోఁ బుట్టినవారిసంతసింపఁజేయునట్టి; సః= ఆ; లక్ష్మణః=లక్ష్మణుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; సంవాదం=సీతారాములు మాట లాడుటను; శృత్వాతు=విన్నంతనే; చాప్యపర్యాయముఖః=కన్నీళ్ల చేనిం దినముఖముగలవాఁడై; శోకం=దుఃఖ మును; సోఘం=ఓర్పుటకు; అశక్తు వఁ=చాలనివాఁడై; భ్రాతృం=అన్న యొక్క; చరణౌ=పాదములను; గాఢం=గట్టిగా; నిపీడ్య=పట్టుకొని; సీతాం=సీతనుగూచియు; మహావ్ర</p>	<p>తం=పూజ్యమయినవ్రతముగల; రాఘ వంచ=రామసిగూచియు; ఉవాచ= చెప్పెను. అచ్చటికిరామనితోఁగూడవచ్చియు న్ను, మహాకీర్తిశాలియగులక్ష్మణుండు, అంతవఱకు, సీతకునురామునకును జరిగిన సంవాదమునువిని, “తనదేహము లోనర్థమయినసీతవచ్చుటకునుబహు కష్టంబున రాముం డొప్పుకొన్నాఁడే, ఇంకనాకేమిచెప్పనో” అని, భయపడి, గండ్లువిండసిల్లుగాఁగ, దుఃఖంబుఁ బట్టజాలక, అన్నగారిపాదంబులనుగట్టి గాఁబట్టుకొని, సీతను, రామునిఁజూచి యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

యది గంతుం కృతా బుద్ధి ర్వనం మృగగజాయుతమ్

అహం త్వా నుగమిష్యామి వన మగ్రే ధనుర్ధరః. ౩

<p>టీక॥ మృగగజాయుతం=మృగముల తోనుఏనుగులతోనుగూడిన; వనం=అడవింగూర్చి; గంతుం=పోవుటకు; బుద్ధిః=తలంపు; కృతాయది=చేయఁబడినదగు నేని; అహం=నేను; అగ్రే=ముందట; ధనుర్ధరః=విల్లుధరించినవాఁడై; వనం=అడవినిగూచి; త్వా-నిన్ను; అనుగ</p>	<p>మిష్యామి=వెంబడించెదను. మృగములు నేనుంగులు వ్యాపించి యుండువనంబునకుఁ బోవలసినదేయ ని, నిర్ణయింతువేని, నేనునీకుముందుఁ దనుర్ధరుండనై, నిన్ను వెంబడించినట్టే డను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండముః౬౧

స ౩౧

మయా సమేతో రణ్యాని బహూని విచరిష్యసి
పక్షిభి మృగయా ధైశ్చ సంఘష్టాని సమంతతః. ౪

టీక॥త్వం=నీవు;మయా= నాతో;	విచరిష్యసి=తిరుగఁగలవు.
సమేతః=కూడినవాఁడవై ;పక్షిభిః=ప	నీవు,నాచేసేవింపఁబడుచుఁ, బతు
తుల చేతను; మృగయా ధైశ్చ=మృగ	లునుమృగసమూహములును ధ్వనింపఁ
ములయొక్క-సమూహముల చేతను; స	గా మనోహరంబులయి యుండు పె
మంతతః=అంతటను ; సంఘష్టాని=	క్కడవులందిరుగఁగలవు.
ధ్వనింపఁజేయఁబడినట్టి;బహూని=పె	అని,తాత్పర్యము.
క్కులయిన; అరణ్యాని= అడవులను;	

న దేవలోకా క్రమణం నామరత్వ మహం వృణే
ఐశ్వర్యం వాపి లోకానాం కామయే న త్వయా వినా. ౫

టీక॥అహం=నేను; త్వయావినా=	కోరను.
నిన్నువిడిచి; దేవలోకాక్రమణం= దే	నీవులేనిచో,నాకు,దేవలోకముగా
వలోకమునాక్రమించుటను; నవృణే=	ని,దేవత్వముగాని , సమస్తలోకము
కోరను . అమరత్వం= దేవతయగు	లకును బ్రధుత్వముగాని, ఏమియు న
టను; న(వృణే)=కోరను . లోకా	క్కఱలేదు. అని,లక్ష్యముండు రాము
నాం=లోకములయొక్క ; ఐశ్వర్యం	నితోఁజెప్పెను.అని,తాత్పర్యము.
వాపి=ప్రధుత్వమును; నకామయే=	

ఏవం బ్రువాణ స్సామిత్రి ర్వనః సాయ నిశ్చితః
రామేణ బహుభి స్సాంత్రైవ నిఃషిద్ధః పునరబ్రవీత్. ౬

టీక॥ సామిత్రిః=సుమిత్రకొడుకై	నిశ్చయించుకొన్నవాఁడై; ఏవం= ఇ
న లక్ష్యముండు; వనవాసాయ = వ	ట్లు; బ్రువాణః=చెప్పచు; రామేణ=
నంబులోనుండుటకొఱకు ; నిశ్చితః=	రామునిచేత; బహుభిః=పెక్కులయి

న;సాంత్రైవః=సామవాక్యములచేత;ని
షిద్ధః=వలదనిచెప్పబడినవాడై; పు
నః=మఱల; అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లక్ష్మణుండు, తానును, రాముని
వెంటవనంబునకుంబోకనిశ్చయించియీ

ప్రకారముచెప్పి, రాముండు శుంచి
మాటలతోవలదనచెప్పగా, మఱల,
రామునితోనిట్లుని,చెప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

అనుజ్ఞాతశ్చ భవతా పూర్వమేవ య దస్మ్య హమ్
కి మిదానిం పున రిదం క్రియతే మే నివారణమ్. 2

టీక॥ యత్=ఏకారణముచలన; అ
హం=నేను;పూర్వమేవ=మునుపే; భ
వతా=నీచేత; అనుజ్ఞాతశ్చ=అనుమ
తింపబడినవాడనై; అస్మి=అగుచు
న్నానో;తత్(అధ్యాహృతము)=ఆ
కారణమువలన;పునః=మఱల;మే=నా
యొక్క; నివారణం=అడ్డగించుట; క్రి

యతే=చేయఁబడుచున్నది. ఇవం=ఇది;
కిం=ఏమి?
నీవుమునుపే, నేనువనంబునకు నీతో
వచ్చుట కనుజ్ఞయిచ్చియేయున్నావు;
అట్లుండగా,మఱల నన్నువనంబునకు
రావలదనిచెప్పుచున్నావే! ఇదియేమి?
అని,తాత్పర్యము.

యదథం ప్రతిషేధో మే క్రియతే గంతు మిచ్ఛతః
ఏత దిచ్ఛామి విజ్ఞాతుం సంశయోహి మమానఘ. ౮

టీక॥ అనఘ=పాపములేనిరాముఁ
డా! యదథం=ఎందుకొఱకు; గం
తుం=పోవుటకు, వచ్చుటకనుట; ఇచ్ఛ
తః=కోరుచున్న; మే=నాకు; ప్రతిషే
ధః=అడ్డి; క్రియతే=చేయఁబడుచున్న
దో;ఏతత్=దీని; విజ్ఞాతుం=తెలిసికొ
నుటకు;ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను; మ
మ=నాకు; సంశయోహి=సందేహ
ముగదా!

పాపములేనిరాముడా! నేనునీతో
వనంబునకు వచ్చుట కిచ్చించియుండ
గా, నన్నురావలదని చెప్పుచున్నావే;
ఇదియేమి?దీనికిఁగారణమునాకుఁజెప్పవ
లయును; నాకుసంశయముగల్గియున్న
ది. అని, లక్ష్మణుండు, రామునితోఁజె
ప్పెను.
అని,తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౦

స ౩౨

తతో బ్రవీన్యహలేజా రామో లక్ష్మణ మగ్రతః

స్థితం ప్రాగ్గామినం వీరం యాచమానం కృతాంజలిమ్.

టీక|| తతః = అటుపిమ్మట; మహాతే = గూఢాచార్యులతో; అబ్రవీత్ = పలికెను.

జాః = అధికమయిన పరాక్రమముగల;

అంత, మహాపరాక్రమశాలియగు

రామః = రాముడు; అగ్రతః = ముంద

రాముండు, తనముందటఁ జేతులు మొగు

ట; స్థితం = ఉన్నవాఁడును; ప్రాగ్గామి

ద్వైకొని “నేనును వనంబునకు వచ్చెదను

నం = ముందు కేపోవువాఁడును; వీరం =

దీనికొసబొమ్మచి” ప్రాథికంబుచు నిలు

పగాక్రమంబుగలవాఁడును; యాచమా

చున్నవాని, ఎట్టికష్టమునందును ఎంత

నం = ప్రార్థించుచున్నవాఁడును; కృ

మాశ్రమము వెనుకకుఁ దిరుగ నట్టి పరా

తాంజలిం = చేయఁబడిన చేమోడ్పు

క్రమవంతుని లక్ష్మణునింబోచి, యిట్లని,

గలవాఁడునగు; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని

చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స్నిగ్ధో ధర్మరతో వీర స్సతతం సత్పథే స్థితః

ప్రియః ప్రాణసమో వశ్యో భ్రాతాచాపి సఖాచ మే. ౧౦

టీ|| త్వం (అధ్యాత్మతము) = నీవు; స్ని

గ్ధే హితుండవును.

గ్ధః = మంచిమనసుగలవాఁడవు. ధర్మర

నీవు, మంచిమనసుగలవాఁడవు; ధా

తః = ధర్మమునం దాసక్తిగలవాఁడవు.

మిత్రుండవు, పరాక్రమశాలివి; ఎల్ల

వీరః = పరాక్రమశాలివి. సతతం = ఎల్ల

ప్పుడును సన్మార్గమునందె ప్రవర్తించు

ప్పుడును; సత్పథే = మంచిమార్గమునం

చువాఁడవు; మణియునాకుఁ బ్రియుం

దు; స్థితః = ఉన్నవాఁడవు. మే = నాకు;

డవు; ప్రాణసముండవు; వశ్యుండవు;

ప్రియః = సంతోషముగల్గించువాఁడవు.

తమ్ముండవు; స్నేహితుండవును; గావు

ప్రాణసమః = ప్రాణంబులతో సరియై

న, నీవునాలోఁ గూడవత్తువేని నాకేమో

నవాఁడవు. వశ్యః = అధీనుండవు. భ్రా

సౌఖ్యమే; అందుకు సందేహములేదు.

తాచాపి = తమ్ముండవును. సఖాచ =

అని, తాత్పర్యము.

మయా ద్య సహ సౌమిత్రే త్వయి గచ్ఛతి తద్వనమ్

కో భరిష్యతి కౌసల్యాం సుమిత్రాంవా యశస్వి నీమ్. ౧౧

టీక॥ సామిత్రే=లక్ష్మణుడా! అ
ద్య=ఇప్పుడు; త్వయి=నీవు; మయా=నా
హ=నాతోఁగూడ; తత్=ఆ; వనం=అ
డవినిగూచి; గచ్ఛతి=పోఁగా; రా
గాననుట; కం=ఎవ్వఁడు; కౌసల్యాం=
కౌసల్యనుగాని; యశస్వి నీం=అధికమ
యినశీతఁగల; సుమిత్రాంవా=సుమిత్ర

నుగాని; భరిష్యతి=పోషించును.
లక్ష్మణుడా! ఇప్పుడునీవునాతోనడ
వికివత్తువేని, యటుపిమ్మట, కౌసల్యను
సుమిత్రను, వీరలనియ్యరనెవ్వరువిచారిం
తురు? అట్లుగావున, వారలపోషణమున
కై, నిన్నురావలదనిచెప్పినాను.
అని, తాత్పర్యము.

అభివక్షతి కామై ర్యః పజన్యః పృథివీ మివ
స కామపాశపర్యస్తో మహాతేజా మహీపతిః. ౧౨

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; పృథివీం=భూ
మిని; పజన్యః=ఇంద్రుండుంబోలె;
కామైః=కోరంబుపదార్థములచేత;
అభివక్షతి=వక్షించునో; సః=అట్టి;
మహాతేజాః=అధికమయిన పరాక్రమ
ముగల; మహీపతిః=భూమికిఁబ్రభువగు
దశరథుఁడు; కామపాశపర్యస్తః=కా
మమనుత్రాటిచేఁ బట్టుకొనఁబడినవాఁ

డు.
భూమిమీదంబజన్యండు వక్షిం
చునట్లు, తనవారలకోరి-లన్నియుం దీ
చునట్టి పరాక్రమశాలి దశరథమహా
రాజు, ఇప్పుడిట్లు, కైకేయికిలోఁబడి, కా
మపాశంబులోఁ జిక్కుకొనియున్నాఁ
డు. అని, తాత్పర్యము.

సా హి రాజ్య మిదం ప్రాప్య నృపస్యా శ్వపతే స్సతా
దుఃఖితానాం సపత్నీనాం న కరిష్యతి శోభనమ్. ౧౩

టీక॥ నృపస్య=రాజుని; అశ్వప
తేః=కేకయరాజుయొక్క; సుతా=
కొమారతామయగు; సా=అకైకేయి; ఇ

దం=ఈ; రాజ్యం=చొరతనమును; ప్రా
ప్య=పొంది; దుఃఖితానాం=దుఃఖము
నొందియుండు; సపత్నీనాం=చవతుల

కు; శోభనం=మంచిని; నకరివ్యతి=చే మునంతెయుఁబొంది, యటుమీఁద, దుః
యదు. ఖిలయినతనచవతుల కెంతమాత్రము
అశ్వపతియగు కేకయ రాజుకొమా నుమంచి సేయదు. అని, తాత్పర్యము.
తెకయైనయాకై కేయి, యీ రాజ్య.

న స్తరివ్యతి కౌసల్యాం సుమిత్రాంచ సుదుఃఖితామ్
భరతో రాజ్య మాసాద్య కై కేయాం పర్యవస్థితః. ౧౪

టిక॥ భరతః = భరతుండు; రా వ్యతి=తలంపడు.
జ్యం=దొరతనమును; ఆసాద్య = పొం భరతుండును, దొరతనమునొంది,
ది; కై కేయాం=కై కేయియందు, కై రాజ్యగర్వంబునను, కై కేయిమతంబు
కేయిమతమందనట; పర్యవస్థితః = ఉ నందుండవలసినవాఁడగుటవలనను, దుః
న్నవాఁడై; కౌసల్యాం=కౌసల్యను; సు ఖిలయిన కౌసల్యాసుమిత్రల, నెంత
దుఃఖితాం=మిక్కిలియుదుఃఖమునొం మాత్రముతలంపడు.
దిన; సుమిత్రాంచ= సుమిత్రను; నస్తరి అని, తాత్పర్యము.

తా మార్యాం స్వయమేవేహ రాజానుగ్రహణేనవా
సామిత్రే భర కౌసల్యా ముక్త మథా మిమం చర. ౧౫

టిక॥ సామిత్రే=లక్ష్మణుఁడా! త్వం ఈ; అథా=కార్యమును; చర = చే
(అధ్యాప్యతము)=నీవు; ఇహ=ఇచ్చ యము.
ట; రాజానుగ్రహణేనవా= దశరథమ లక్ష్మణుఁడా! నీవిచ్చట నెయండి, ద
హా రాజుయొక్క యనుగ్రహముచేతఁ శరథునియనుగ్రహంబుసంపాదించిగా
గాని; స్వయమేవ=నీయంత నెగాని; ఆ ని, లేక, నీవై యె గాని, పూజ్యులగునాకౌ
ర్యాం=పూజ్యులగు; తాం=ఆ; కౌ సల్యాసుమిత్రలం బోషింపుచుండుము;
సల్యాం=కౌసల్యను, (ఇది సుమిత్రకు బదులుచెప్పక చెప్పినట్లు సేయుము.
నుపలక్షణము) సుమిత్రను; భర= పో అని, తాత్పర్యము.
షింపుము. ఉ క్తం=చెప్పఁబడిన; ఇమం=

ఏవం మమ చ తే భక్తి ర్భవిష్యతి సుదర్శితా
ధర్మజ్ఞ గురుపూజాయాం ధర్మశ్చ పృథులో మహా.౧౬

టీక ధర్మజ్ఞ=ధర్మము నెఱిగి	మును; భవిష్యతి (అర్థాహృతము)-
నలత్కణుడా! ఏవం=ఇట్లు; మమ= (స	కలుగును.
ప్రమృళకమందుపష్టి) నాయందు; తే=	లత్కణుడా! నీవునమ స్తధర్మంబు
నీయొక్క; భక్తిశ్చ=భక్తియును; సుద	లనెఱింగినవాడవు; నీవీప్రకారము నే
ర్శితా=చక్కగా చూపబడినది; భవిష్య	యుదువేని, నీకునాయందుంగల భక్తి
తి=కాగలదు. గురు పూజాయాం=గు	నింబొసినట్లుగను; మఱియు, మాత్ర
రుజనముయొక్క పూజించుట యందు;	పూజవలన, న సదృశమయిన ధర్మ
అతులః=సరిలేనిదియు; మహా= అధి	మనుంబొందుచువు. అని, తాత్పర్యము.
కమయినదియునగు; ధర్మశ్చ= ధర్మ	

ఏవం కురుష్య సౌమిశ్రే మతశ్చ తే రఘునందన
అస్తాభి ర్విప్రహీణాయా మాతు నో నభవే త్సుఖమ్. ౧౭

టీక రఘునందన=రఘువంశమునం	లత్కణుడా! సీధామికత్వము
బుట్టినవారలసంతసింపజేయునట్టి; సౌ	జూచి, మనవంశమునఁబుట్టిన వారలంద
మిశ్రే=లత్కణుడా! మతశ్చ తే= నా	ఋసంతసింతురు; నాకుఁగా, నేనుజె
కుఁగా; ఏవం=ఈప్రకారము ; కురు	ప్పినట్లునేయుము; మనములేకున్నచో
ష్య=చేయుము. అస్తాభిః= మనచేత;	మనతల్లికెంతమాత్రముసుఖము గలుగ
విప్రహీణాయాః=విదవఁబడిన; నః=	దు. అని, రాముఁడులత్కణునితోఁజెప్పె
మనయొక్క; మాతుః=తల్లికి; సుఖం=	ను. అని, తాత్పర్యము.
సౌఖ్యము; నభవేత్=కలుగదు.	

ఏవ ముక్తస్తు రామేణ లక్ష్మణ శ్శత్రుయా గిరా
ప్రత్యుశాచ తదా రామం వాక్యజ్ఞో వాక్యకోవిదమ్. ౧౮

టీక|| వాక్యజ్ఞః=మాటల నెఱింగినట్టి; లక్ష్మణః=లత్కణుడు; రామేణ=

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము.

స ౩౦

రామునిచేత; క్షత్తయ- మనోహర	అంతఃజక్క-గామాటలాడంగలిగి
మయిన; గిరా=వాక్యముతో; ఏవం=	నల్లత్తుణుండు; ఈప్రకారమురాముం
ఇట్లు; ఉక్తస్తు=చెప్పబడినవాడైనం	దుమధురవదనంచునంశెప్పినమాటలను
తనె,తదా=అప్పుడు; వాక్యకోవిదం=	విని,యంత, మాటలాడుటలో బండి
మాటలయందుం బండితుండగు; రా	తుండగురాముఁజూచి,యిట్లని, బదులు
మం=రాముని; ప్రత్యువాచ=బదులుచె	నెప్పెను. అని,తాత్పర్యము.
ప్పెను.	

తనైవ లేజనా వీర భరతః పూజయిష్యతి
కౌసల్యాంచ సుమిత్రాంచ ప్రయతో నాత్ర సంశయః. ౧౯

టీక॥వీర- పరాక్రమశాలివగురా	యః=సంశయము;న=లేదు.
ముఁడా!తవ=నీయొక్క; లేజనైవ=ప	రాముఁడా!నీవుమహాపరాక్రమశా
రాక్రమముచేతనే;భరతః = భరతుఁ	లివి;నీపరాక్రమంచునకేభయపడి, భర
దు;కౌసల్యాంచ = కౌసల్యను;సుమి	తుండు,కౌసల్యనుసుమిత్రను, శ్రద్ధతో
త్రాంచ=సుమిత్రను;ప్రయతః=శ్రద్ధగ	జక్క-గాబూజింపుచుండును; ఇందుకు
లవాఁడై; పూజయిష్యతి=పూజింపఁగ	సంశయములేదు.
లఁడు.అత్ర=ఈవిషయమునందు; సంశ	అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యా బిభృయా చార్య సహస్రమపి మద్విధాన్
యస్యా స్సహస్రం గ్రామాణాం గంప్రాప్త ముపజీవినామ్. ౨౦

టీక॥యస్యాః=ఏకౌసల్యవలన; ఉ	కౌసల్యా=కౌసల్య; మద్విధాన్=నా
పజీవినాం=ఆశ్రితులకు, ఆశ్రితులచేత	వంటివారలను;సహస్రమపి=వేయింటి
ననుట; గ్రామాణాం=గ్రామములయొ	నై నను;బిభృయాత్=భరించును.
క్క;సహస్రం=వేయి; గంప్రాప్తం=	మఱియుఁగౌసల్యను మఱియొకరు
పొందఁబడినదో; సా (అధ్యాపృత	పోషింపవలయునా? ఆవిడప్రసాదంబు
ము)=అట్టిఆర్యు= పూజ్యయైన; సంశేసి, ఆవిడనాశ్రయించినవారలు,	

ప్రతిపదాంధ్ర టిక్కాతాత్పర్యసహితము.

స 30

వేనవేలుగా గ్రామంబులనొందినారు; గాపాడఁగలదు. అని, తాత్పర్యము.
అవిడ, నావంటివారలవేయిమందినైనం

తదాత్మ భరణే నైవ మమ మాతు స్తథైవచ
పర్యాప్తా మద్విధా నాంచ భరణాయ యశస్సిద్ధిః. ౨౧

టీక॥ తత్=అందువలన; యశస్సిద్ధిః	పర్యాప్తా=చాలినది.
నీ=అధికమయినకీర్తిఁగలకౌసల్య; ఆత్మ	అట్లుగుటంజేసి, మహాకీర్తిఁకాలిని
భరణేచ=తనపోషణమునందును; మ	యగునాకౌసల్యాడేవి, తన్నును, నాత
మ=నాయొక్క; మాతు స్తథైవచ=	ల్లిసుమిత్రను, నావంటివారలననేకుల
తల్లియైననుమిత్రయొక్కయు; మ	ను, బోషించుకొనంగలదు.
ద్విధానాంచ=నావంటివారలయొక్క	అని, తాత్పర్యము.
యు; భరణాయ=పోషణముకొఱకు;	

కురుష్య మా మనుచరం వైధమ్యం నేహ విద్యతే
కృతార్థోహం భవిష్యామి తవ చార్థః ప్రకల్పతే. ౨౨

టీక॥ మాం= నన్ను; అనుచరం=	చుచున్నది.
నేవకునిఁగా; కురుష్య=చేసికొనుము.	నన్ను నేవకునిఁగాఁజేసికొనుము; ఇ
ఇహ= ఈవిషయమునందు; వైధ	ట్లుచేయుటవలన, నధర్మముగలుగ
మ్యం=ధర్మవిరోధము. నవిద్యతే=	దు; దీనిచే నేనును గృతార్థుఁడనయ్యె
ఉండదు. అహం=నేను; కృతార్థః=	దను; నీకును, నేను జేయుశుశ్రూషలవ
నెఱవేఱిన పనిగలవాఁడను; భవిష్యా	లనఁగొంతప్రయోజనముగలుగును.
మి=అయ్యెదను. తవ=నీయొక్క; అ	అని, తాత్పర్యము.
ర్థశ్చ=పనియును; ప్రకల్పతే=సిద్ధిం	

ధను రాదాయ సశగం ఖనిత్ర పిటకాధరః
అగ్రతస్తే గమిష్యామి పంథాన మనుదశ్శయః. ౨౩

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము . ౨౩

స ౩౧

<p>టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) - నేను; సశరం = బాణముతోఁగూడిన; ధనుః = వింటిని; ఆదాయ = తీసికొని; ఖనిత పిటకాధరః = గుద్దలినిచిన్న గంపనుధరించినవాడై; తే = నీయొక్క; అగ్రతః = ముందట; పంథానం = మార్గమును; అ</p>	<p>సుదశయే = చూపుచు; గమిష్యామి = పోయెదను. నేను, ధనుర్బాణంబులందాల్చి, గుద్దలినిచిన్న గంపనుదీసికొని, నీకుముందు గామాగ్రంబుఁ జూపుచుఁబోయెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఆహరిష్యామి తే నిత్యం మూలానిచ ఫలాఃచ
వన్యాని యాని బాన్యాని స్వాహారాణి తపస్వినామ్. ౨౪

<p>టిక॥ అహం (అధ్యాహృతము) - నేను; తే = నీకొఱను; నిత్యం = ఎల్లప్పుడును; మూలాని = గడ్డలను; ఫలానిచ = పండ్లను; అబ్యాని = ఇతరములైన; వన్యాని = అడవియందుఁబుట్టిన; తపస్వినాం = తపసులయొక్క; స్వాహారాణి = మంచి యాహారములు; యాని = ఏవో; లాని</p>	<p>(అధ్యాహృతము) = వానిని; ఆహరిష్యామి = తీసికొనివచ్చెదను. నేను, నీకెల్లప్పుడును, గడ్డలనుఫలంబులను, మఱియుఁ దపసులంకంబుచ్చుకొనుమంచియాహారంబులను, గొనితెచ్చి, యిచ్చుచుండెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

భవాంస్తు సహవై దేహ్య గిరిసానుష రంస్యతే
అహం సర్వం కరిష్యామి జాగ్రత స్వప్నతశ్చ తే. ౨౫

<p>టిక॥ భవాంస్తు = నీవును; వై దేహ్యసహ = నీతతోఁగూడ; గిరిసానుష = కొండనెత్తములందు; రంస్యతే = క్రీడింపుచుండగలవు. తే = నీవు; జాగ్రతః = మేలుకొనియుండఁగాను; స్వప్నతశ్చ = నిద్రించియుండఁగాను; అహం = నేను; సర్వం = అన్నిటిని; కరిష్యామి = చేయుదును.</p>	<p>నీవును నీతయును, గొండనెత్తములందుఁగ్రీడింపుచుండవచ్చును; నేను, నీవు మేలుకొనియుండునప్పుడును, నీవునిదురవోయియుండునప్పుడును, సమస్తకార్యములనుం జేయుచుండెదను. అని, లక్ష్యముండు, రామనితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

రామస్త్వ సేన వాక్యేన సుప్రీతః స్రవ్యవాచ తు

టీక॥ రామస్త్వ = రామండును; ఆ సేన = రామండు, లక్ష్మణుండు చెప్పినమానః; వాక్యేన = మాటచేత; సుప్రీతః = బహుబరమనంతోషంబునాంది, యతనింతః = మిక్కిలియు సంతసించినవాఁడై; వాచి, యిట్టి, చెప్పెను.	తం = ఆ లక్ష్మణునిగూచి; స్రవ్యవాచ = అది, తాత్పర్యము.
చ = బదులు చెప్పెను.	

ద్రజా పృచ్ఛస్వ సౌమిత్రే సర్వ ఖేప సుహృజ్జనమ్. ౨౭

టీక॥ సౌమిత్రే = లక్ష్మణుండా! ద్రజా = పొమ్ము. సుహృజ్జనం = స్నేహితజనమును; సర్వమేవ = అంతను; ఆ పృచ్ఛస్వ = విచారించుము.	లక్ష్మణుండా! అట్లును, నీవిప్పుడు పోయిన స్నేహితుల కంపజకును జెప్పిరమ్ము. అది, తాత్పర్యము.
--	---

యేచ రాజ్ఞో దదాదివ్యే మహాత్మా వరుణస్వయమ్
జనకస్య మహాయజ్ఞే ధనుషీ రౌద్ర దశశేనః ౨౮
అభేద్య కపచే దివ్యే తూణీ చాక్షయ సాయకౌ
ఆదిత్య విమలౌ చోభౌ ఖడ్గౌ హేమ పరిషక్రౌ. ౨౯
సత్యశ్య నిహితం సర్వ మేతదాచార్య సద్గురి
సత్యమాయుధ మాదాయ షీప్ర మావ్రజ లక్ష్మణ. ౩౦.

టీక॥ లక్ష్మణ = లక్ష్మణుండా! రాజ్ఞః = రాజుని; జనకస్య = జనకుని యొక్క; మహాయజ్ఞే = గొప్పయాగమునందు; మహాత్మా = అధికమయిన స్రవభావముగల; వరుణః = వరుణుండు; స్వయం = తానె; ఆవియోః (అధ్యాహృతము) = మనకు; దివ్యే = స్వ	గణమునందుంబుట్టిన; రౌద్రదశశేనః = భయంకరమయిన చూచుటగల; యే = ఏ; ధనుషీచ = విండ్లు; దివ్యే = స్వగణమునందుంబుట్టిన; యే (అధ్యాహృతము) = ఏ; అభేద్యకపచే = భేదింపరానికవచములను; యౌ (అధ్యాహృతము) = మనకు; అక్షయసాయకౌ = తఱుగులేనిచా
---	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౩౦

స ౩౦

<p>ఇములుగల; ధూణీచ= ఆములపా దులను; ఆదిత్యనివలె - సూర్యుండు వలెస్వచ్ఛములయినవియు; హేమపరి ష్కృత=బంగారముచే నలంకరింపఁ బడినవియునగు; యా (అధ్యాహృత ము)=ఏ; ఉభౌ=రెండైన; శ్చక్షోః= కన్నలను; దదౌ=ఇచ్చెను; ఏనీత= ఈ యాయుధసమూహము; సర్వం=అంత యు; సత్పుత్ర్య=పూజించి; ఆచా ర్యుఁడగు=ఆచార్యుండగు వసిష్ఠునింట నుండు; విహితం= ఉంచబడినది. సః= అట్టి; త్వం=నీవు; ఆయుధం=ఆయుధ మును, ఆయుధములననుట; ఆచార్య= ప్రీతికొని; త్వం=శీఘ్రముగా; ఆవ్ర జ=రమ్ము.</p>	<p>అత్మణః! జనకచతురాజుయొ గంబున, మహాత్ముండగువరుణుండు, ప్రీ తిపూర్వకంబుగా, మనకొనంగిన, ది వ్యంబులునుజూచువారలకుభయంకరం బులునగుడనువులను, దివ్యంబులు నభే ద్యంబులనగుకవచంబులను, ఎప్పుటికిని బాంబుల తఱుంగకండు నక్షయతూ ణీరంబులను, బంగారముచే నలంకరిం పఁబడి సూర్యుండులవలె వెలుంగు శ క్తంబులను, ఏనన్నిటిని, నేను, ఆచా ర్యుండగు వసిష్ఠునింట, నుంచయున్నా ను; సీతపోయి, వారినిన్నంటినికొని, శీఘ్రము గారెమ్ము. అని, రాముండు ల క్ష్మణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

స సుహృజ్జన మామంత్యై వనవాసాయ నిశ్చితః
ఇత్వైకుగురు మాగవ్య జగ్రాహ యుధ ముత్తమమ్. ౩౦

<p>టీక సః=ఆత్మణః; వనవాసా య= అడవిలోనుండుటకొఱకు; నిశ్చ ితః - నిశ్చయించినవాఁడై; సుహృజ్జ నం=ప్రేమితజనమును; ఆమంత్యై= వీడ్పాని ; ఇత్వైకుగురు = ఇ త్వైకు వంశములోఁ బుట్టిన వారల యార్యుండగు వసిష్ఠుని ; ఆగ వ్య=పొంది; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠమయిన;</p>	<p>ఆయుధం=ఆయుధమును; జగ్రాహ= ప్రీతికొనెను. అట్లుఅత్మణుండు, వనంబులోనుండ నిశ్చయించి, స్నేహితుల యొద్దకుఁబో యివారలవీడ్పాని, యిత్వైకులారాచా ర్యుండైనవసిష్ఠునిగృహంబుననుండు ను త్తమంబులైనయాయుధంబులం దీసి కొనివచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

త ద్వివ్యం రాజశామూలసత్యతం మాత్యధూషితం
రామాయ దర్శయామాస సౌమిత్రి స్సర్వ మాయధమ్. ౩౧

టిక సౌమిత్రి = సుమిత్రకొడుకైన	మాయ = రామునికొడుకు; దశకాయా
లక్ష్మణుండు; ద్వివ్యం = స్వగళంబునందు	మాస = చూపెను.
బట్టినవియును; రాజశామూలసత్య	లక్ష్మణుండు, స్వగళంబునంబుట్టినవి
తం = రాజశ్రేష్ఠులచేఁ బూజింపఁబడి	యు, గొప్పరాజులచేఁబూజింపఁబడిన
నవియును; మాత్యధూషితం = పుష్ప	వియుఁబుష్పసూలికలచే నలంకృతంబు
మాలికలచే నలంకరింపఁబడినదియున	లునగు నాయాయుధంబులనెఱ్ఱింపి,
గు; తత్ = ఆ; ఆయుధం = ఆయుధస	రామునకుంబూపెను.
మూహమును; సర్వం = అంతను; రా	అని, తాత్పర్యము.

త మువాచా త్వవా నామః ప్రీత్యా లక్ష్మణ మాగతం

టిక ఆత్మవాక్ = అధికమయినదై	మహాధైర్యకాలియగు రాముండు,
ర్యముగల; రామః = రాముండు; ఆగ	అట్లాయుధంబులం దీసికొనివచ్చినలక్ష్మ
తం = వచ్చిన; తం = ఆ; లక్ష్మణం = లక్ష్మ	ణుంబూచి, సంతోషించి, యిట్లు, చెప్పె
ణునిగూచి; ప్రీత్యా = సంతోషముచే;	ను. అని, తాత్పర్యము.
ఉవాచ = చెప్పెను.	

కాలే త్వ మాగత స్సౌమ్య కాంక్షితే మమ లక్ష్మణ. ౩౨

టిక సౌమ్య = తిన్మివాడవైన; ల	సౌమ్యుండవగులక్ష్మణుడా! నేనునీ
క్ష్మణం = లక్ష్మణుండా! మమ = నాకు; కాం	కెదురుసూచుచున్నాను; ఈనకాలము
క్షితే = కోరఁబడిన; కాలే = కాలమునం	లో నేనీవునువచ్చినావు.
దు; త్వం = నీవు; ఆగతః = వచ్చినావు.	అని, తాత్పర్యము.

అహం ప్రదాతు మిచ్ఛామి యదిదం మామకం ధనం

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౩౨

స ౩౧

బ్రాహ్మణేభ్యస్త పస్త్విభ్యస్త వ్యయాసహ పఠతప. ౩౩

టిక॥ పఠంతప=శత్రువులందరింపఁ	దాతుం=ఇచ్చుటకు; ఇచ్చామి= కోరు
శేయునట్టిలత్తుఁ ఁడా! మామకం=నా	చున్నాను.
దైవ; ఇదం=ఈ; భనం=ద్రవ్యము; యత్	శత్రువులందరింపఁ శేయునట్టిలత్తు
(అస్తీ)=ఏదికలదో; తత్(అధ్యాహృత	ఁడా! నేనునీతోఁ గూడ, నాభనమునం
ము)=వానిని; అహం=నేను; త్వయాస	తయుఁ, దశస్సులకును బ్రాహ్మణులకు,
హ=నీతోఁ గూడ; బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రా	హ్మణ్యులతోఁ గూడ.
హ్మణులకొఱకును; తపస్త్విభ్యః=ఆధిక	అని, తాత్పర్యము.
మయినతపస్సుగలవారలకొఱకును; ప్రి	

వసంతీహ దృఢం భక్త్యా గురుమ ద్విజ సత్తమాః

తేషామపిచ మే భూయ స్స ర్షేషాంచోప జీవినామ్. ౩౪

టిక॥ ఇహ=ఇచ్చట; యే (అధ్యా	తుం, ఇచ్చామి(అధ్యాహృతము)= ఇ
హృతము)=ఏ; ద్విజసత్తమాః= బ్రా	హ్మణ్యులతోఁ గూడ.
హ్మణశ్రేష్ఠులు; గురుమ=గురువులయం	ఇచ్చటనుండుదృఢమయిన గురుభక్తి
దు; దృఢం=మఠిలయి; భక్త్యా=భక్తి	గలమహాత్ములైనబ్రాహ్మణులకును, నా
తో; వసంతి=ఉండురో; తేషామపిచ=	యాశ్శితులకందఱకును, ఎప్పటికండైన
వారలకును; మే=నాయొక్క; ఉపజీవి	ధికముగా, దానము సేయఁగోరుచున్నా
నాం=అశ్శితులకు; సర్షేషాంచ=అంద	ను. అని, తాత్పర్యము.
ఱకును; భూయః=అధికముగా; ప్రిదా	

వసిష్ఠపుత్రంతు సుయజ్ఞ మార్గం

త్వ మానయాశు ప్రవరం ద్విజానాం

టిక॥ త్వం=నీవు; ద్విజానాం=బ్రా	హ్మణ్యులతోఁ గూడ; వసిష్ఠపు
త్వమానయాశు=శ్రేష్ఠుండు	తం = వసిష్ఠునికొడుకైన; సుయజ్ఞం

తను=సుయజ్ఞుని మాత్రము; ఆశు=శీఘ్రముగా; ఆనయ=తీసికొనిపోవ్వు.
నివ్వెను, బోయి, బాహ్యస్థాన శీఘ్రము. | డను బూజ్యుండనగు వసిష్ఠపుత్రుండ
యిన సుయజ్ఞుని మాత్రము శీఘ్రముగాఁ
బిలుచుకొనిరమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

అభిప్రయాస్యామి వనం సమస్తా
నభ్యర్చ్య శస్త్రా నవరాత్ ద్విజాతీక. ౩౫

టీక. అహం(అభ్యాస్యాతము)=నే
ను; శిష్టాత్ = పెద్దలయిన; అవరాత్ =
ఇతరులగు; ద్విజాతీక = బ్రాహ్మణుల
ను; సమస్తాత్ = అందఱను; అభ్యర్చ్య =
పూజించి; వనం = అడవిని గూచి; అ
భిప్రయాస్యామి = పోయెదను. | నేను, వసిష్ఠపుత్రుండగు నాసుయజ్ఞు
ని, వేతయువ హోమములైనయితరబ్రా
హ్మణులనుం గూజించి, యటుపిమ్మట న
రణ్యంబునకుఁ బోయెదను. అని, రాముఁ
డు, లక్ష్మణునాజ్ఞాపించెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకశ్లోకసగళః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యాచుంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకశ్లోకసగళః టీక,
ముగిసినది.

త్రోప

ద్వాత్రింశ సగళ ప్రారంభః.

తత శ్వాసన మాజ్ఞాయ భాతృ శుభతరం ప్రియమ్
గత్వా స ప్రవివేశాశు సుయజ్ఞస్య నివేశనమ్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=ఆల | శుభతరం=మిక్కిలియుమంగళకరంబు
త్తులుండు; భాతృః=అన్నయొక్క; ను; ప్రియం = సంతోషకరంబునగు ;

గాననం=అజ్ఞాను; అజ్ఞాయ=అంగీకరిం
చి; ఆశు=శీఘ్రముగా; గత్వా=పో
యి; సుయజ్ఞస్య=సుయజ్ఞునియొక్క; ;
నివేశనం=ఇంటిని; ప్రవివేశ=ప్రవేశం
జేసు.

అంత, నాలక్ష్మణుండు, మంగళక
రంబును బ్రీయుంబునగు తనయన్నగారి
యాజ్ఞనుశిరసావహించి, శీఘ్రంబుగా
సుయజ్ఞునియింటికింబోయెను.
అని, తాత్పర్యము.

తం విప్ర మగ్న్య గారస్థం వందిత్వా లక్ష్మణో బ్రవీత్

టీక॥ లక్ష్మణం=లక్ష్మణుండు; అగ్న్య
గారస్థం= అగ్నిహోత్రగృహములో
నున్న; తం=ఆ; విప్రం=బ్రాహ్మణుడై
నసుయజ్ఞుని; వందిత్వా=నమస్కరించి;

అబ్రవీత్=చెప్పెను.
లక్ష్మణుండు, అగ్నిహోత్రగృహం
బులోనున్న సుయజ్ఞుంజూచిననుస్కరిం
చి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సఖే ధ్యాగచ్ఛ పశ్యత్వం వేత్త దుష్కరకారిణః. ౨

టీక॥ సఖే=స్నేహితుండవయినను
యజ్ఞుడా! త్వం=నీవు; దుష్కరకారి
ణః=ఎవ్వరికిని జేయనలవిగానికార్యము
నుంజేయునట్టి రామునియొక్క; వేత్త=
ఇంటికిగూచి; అధ్యాగచ్ఛ=రమ్ము.
పశ్య=చూడుము.

స్నేహితుండవగు సుయజ్ఞుడా! రా
ముండు వనవాసంబు సేయుటోవుదు
న్నాండు; నీవిప్పుడతనియింటికివచ్చి, దు
ష్కరంబయిన యతనికార్యముంజూడు
ము. అని, లక్ష్మణుండు, సుయజ్ఞునకుం
జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తత స్సంధ్యా ముపాస్యాశు గత్వా సౌమిత్రిణౌ సహ
జుష్టం తత్ప్రావిశ లక్ష్మ్యై రవ్యం రామనివేశనమ్. 3

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; సః=
(అధ్యాహృతము) ఆసుయజ్ఞుండు; ఆ
శు=శీఘ్రముగా; సంధ్యాం=సంధ్యను;
ఉపాస్య=ఉపాసించి; సౌమిత్రిణౌ

హ=లక్ష్మణునితోగూడ; గత్వా=పో
యి; లక్ష్మ్యై=లక్ష్మీ చేత; జుష్టం=సేవిం
పఁబడినదియును; రవ్యం=సుందరమున
గు; తతః=ఆ; రామనివేశనం=రామునిం

టని; ప్రావిశత్ = ప్రవేశించెను.

అంత, నాసుయజ్ఞండు, శీఘ్రముగా సంధ్యావందనముచేసి, లక్ష్మణునితోడఁ

బోయి, లక్ష్మీ సంపన్నంబునురక్షణీయం

బునగు రామగృహముంబ్రవేశించెను.

అని, తాత్పర్యము.

త మాగతం వేదవిదం ప్రాంజలి స్సీతయాసహ

సుయజ్ఞ మభిచక్రామ రాఘవో గ్నిమివా ర్చితమ్. ౪

టీక॥ రాఘవః = రాముఁడు; ప్రాం

జలిః = మంచి చే మోహ్యుగలవాఁడై; సీత

యాసహ = సీతతోఁగూడ; ఆగతం =

వచ్చినవాఁడును; వేదవిదం = వేదముల

నెఱింగినవాఁడును; అభిచక్రం = పూ

జింపబడిన, హోమము సేయఁబడిన

యనుట; అగ్నిమివ (స్థితం) = అగ్ని హో

మంతులబోలెనున్నవాఁడునగు; తం =

ఆ; సుయజ్ఞం = సుయజ్ఞుని; అభిచక్రా

మ = ప్రదక్షిణంచెను.

అట్లువచ్చి, హుతంబగునగ్ని హో

మంబు చందంబునం దేజరిల్లుచున్నవేద

వేత్తయగు సుయజ్ఞునకు, రాముండుచే

మోహ్యుగీలించి, సీతతోఁగూడఁ, బ్రద

క్షిణంబుచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

జాతరూపమయై ముఖై రంగఁడైః కుండలై శ్శుభైః

సహేమసూత్రైః మణిభిః కేయూరై ర్వలయైరపి. ౫

అన్యై శ్చరత్నైః బహుభిః కామత్యైః ప్రత్యహజయత్

టీక॥ కామత్యైః = రాముఁడు; జాత

రూపమయైః = బంగారు వికారముల

యిన; ముఖైః = శ్రేష్ఠములగు; అంగ

ఁడైః = బాహువులు చేతను; శుభైః =

సుందరములయిన; కుండలైః = పొంగు

ల చేతను; సహేమసూత్రైః = బంగారు

నూలుతోఁగూడిన; మణిభిః = రత్న

ముల చేతను; కేయూరైః = మఱియొ

కవిధమయిన బాహువులు చేతను; వల

యైరపి = కంఠముల చేతను; అన్యైః =

ఇతరములగు; బహుభిః = పెక్కులయి

న; రత్నైశ్చ = మణుల చేతను; తం =

(అధ్యాహృతము) అసుయజ్ఞుని; ప్రత్య

హజయత్ = పూజించెను.

అంత, రాముండు, శ్రేష్ఠములయిన

బంగారుబాహువులును, మణులుచే

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౩౫

స ౩౨

కిరీసబాహువురులును, సుందరములయి ములయినమణుల నేకంబులును, సుయ
నకుండలంబును, బంగారుతోగట్టిన మణి జ్ఞానకొసంగెను.
సరములును గంకణంబులును ఇంకనితర అని, తాత్పర్యము.

సుయజ్ఞం స తదో వాచ రామ స్సీతాప్రవోదితః. ౬

టీక|| తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; రా మః=రాముడు; సీతాప్రవోదితః=సీ తాంత, నారాముండు, సీతప్రేరింపఁ
తజే జేరేపింపబడినవాడై; సుయజ్ఞం=సుయజ్ఞంబుచేసి, యిట్లనిపలికె
జ్ఞం=సుయజ్ఞనిగూచి; ఉవాచ=చె ను. అని, తాత్పర్యము.

హారంచ హేమసూత్రంచ భార్యయై సౌవ్య హరయ
రశనాం చాథునా సీతా దాతు మిచ్ఛతి తే సఖే. ౭

టీక|| సౌమ్య=తిన్నని; సఖే=స్నేహి తుండవై నసుయజ్ఞుడా! సీతా=సీత; అ యు=కొనిపోమ్ము.
ధువా=ఇప్పుడు; తే = నీయొక్క; భా ర్యయై = భార్యకొఱకు; హారంచ= సౌమ్యుండవగుసుయజ్ఞుడా! సీత
హరమును; మణిసూత్రంచ=బంగారు యిప్పుడు, నీభార్యకు, హరమునుబంగా
తోజేయబడినకంఠసూత్రమును; రశ నాంచ=మొలనూలును; దాతుం = ఇ రుమెడనూలును మొలనూలును, ఇవ్వఁ
గోరియున్నది; వీనిందీసికొని పోయి, యాచిడకీమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

అంగదాని విచిత్రాణి కేయూరాణి శుభాని చ
ప్రయచ్ఛతి సఖే తుభ్యం భార్యయై గచ్ఛతీ వనమ్. ౮

టీక|| సఖే=స్నేహితుడా! ఇయం చు; భార్యయై = నీభార్యకొఱకు; తు
(అధ్యాహృతము)-ఈసీత; వనం=అ భ్యం=నీకొఱకు; విచిత్రాణి= నానావ
డవిగూచి; గచ్ఛతీ(గచ్ఛంతీ)=పోవు ళుములుగల; అంగదాని=బాహువు

రులను; శుభాని = సుందరములయిన; కే
 యారాణివ = మఱియొకవిధమయిన
 బాహుపురులను; ప్రయచ్ఛతి = ఇచ్చుచు
 న్నది.

నకుంబోవుచున్నది, కావున, నీధార్యై,
 నీచేతికి, నానావిధమణితంబులొట
 చేనానావణములయిన బాహుపురుల
 నువట్టిబంగారుబాహుపురులను, ఇచ్చు
 చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

స్నేహితుడా! ఇష్టప్రసాదమును

చున్నది. అని, తాత్పర్యము.

పర్యంక మగ్ర్యాస్తరణం నానారత్నవిభూషితమ్
 త మవీచ్ఛతి వై డేహీ ప్రతిస్థాపయితుం శ్వయి. ౯

టీక|| వై డేహీ = నీతః; అగ్ర్యాస్తరణం = స్థాపయితుం = ఉంచుటకు; ఇచ్ఛతి = కో
 ణం = శ్రేష్ఠమయినవైభవమును స్త్రీము
 గలదియును; నానారత్నవిభూషితం =
 నానావిధములగు మణులచేతనలంకరిం
 పబడినదియునగు; తం = అట్టి; పర్యంక
 మనీ = పాస్వను; త్వయి = నీయందు; ప్రతి
 రుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

స్థాపయితుం = ఉంచుటకు; ఇచ్ఛతి = కో
 ణం = శ్రేష్ఠమయినవైభవమును స్త్రీముగ
 శ్రేష్ఠమయినవైభవమును స్త్రీముగ
 న్ని నానావిధముల నలంకృతులైన
 యాహువులగుట, నీత, నీకియ్యంగా
 రుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నాగ శృత్రుంజయోనామ మాతులో యం దదౌ మమ
 తం తే గజసహస్రేణ దదామి ద్విజపుంగవ. ౧౦

టీక|| మాతులః = మేనమామ; మ
 మ = నాకు; యః = ఏ, యేనుంగును; ద
 దౌ = ఇచ్చెనో; సః (అధ్యాహృతము) =
 అట్టి; శత్రుంజయోనామ = శత్రుంజయ
 మను; నాగః = ఏనుంగు; అస్తి (అధ్యా
 హృతము) = ఉన్నది. ద్విజపుంగవ = బ్రా
 హ్మణశత్రుంజయగును యజ్ఞా; తం =
 ఆయేనుంగును; గజసహస్రేణ = ఏనుం

గులవేయిటనో; తే = నీకొఱకు; దదా
 మి = ఇచ్చెదను.
 నాకు, నామేనమామయిచ్చిన, శ
 త్రుంజయేనుంగులకు జలబాహుకవిగలదు; దా
 నిని ఇక పేయియేనుంగులనుంజేర్చి, నీకొ
 నంగదను. అని, రాముండు, సుదాజ్ఞుని
 తోచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్తస్సహి రామేణ సుయజ్ఞః ప్రతిగృహ్యతత

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౩౭

స ౩౨

రామలక్ష్మణ సీతానామ ప్రయుయోజా శిష శ్శుభాః, ౧౧

టిక్కెసః=ఆ; సుయజ్ఞః= సుయజ్ఞం	యయోజ=ప్రయోగించెను, చేసెననుట
దు; రామేణ= రామునిచేత; ఇతి=అని;	అసుయజ్ఞండు, రామునిమాటలు
ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; తత్=దా	నిని, వానినన్నింటినిబ్రతిగ్రహించి, రా
ని; ప్రతిగృహ్య=పుచ్చుకొని=రామలక్ష్మ	మునకునులక్ష్మణునకును సీతకును, మం
ణసీతానాం=రామునకునులక్ష్మణునకు	గళాశీర్వచంబులాసంగెను.
నుసీతకును; శుభాః=మంగళకరంబుల	అని; తాత్పర్యము.
యిన; ఆశిషః=ఆశీర్వచనంబులను; ప్ర	

అథ భ్రాతర మవ్యగ్రం ప్రియం రామః ప్రియం వదః
సౌమిత్రిం తమవాచేదం బ్రహ్మేవ త్రిదశేశ్వరమ్. ౧౨

టిక్కె అథ=అటుపిమ్మట; ప్రియం=	గూర్చివలె; ఇదం=ఈమాటను; అబ్ర
దః=సంతోషముగలిగించుమాటలం జె	వీత్=చెప్పెను.
ప్పనట్టి; రామః=రాముడు; అవ్య	అంత; ప్రియభాషియగురాముండు,
గ్రం=ఏమఱు పాటులేనివాఁడును; ప్రి	వీఱుపాటులేనివాఁడునుచ్చియుండు
యం=ఇష్టుండును; భ్రాతరం=తమ్ముం	నుదమ్ముండునగు లక్ష్మణుంజూచి, బ్ర
దనగు; తి=ఆ; సౌమిత్రిం=సుమిత్ర	హ్మదేవుండు దేవేంద్రున కాజ్ఞాపించు
కొడుకైనలక్ష్మణునిగూచి; బ్రహ్మ=	నట్లు, ఇట్లు, యాజ్ఞాపించెను.
బ్రహ్మదేవుండు; త్రిదశేశ్వరమివ =	అని, తాత్పర్యము.
దేవతలకుఁ బ్రధుండయిన, యింద్రుని	

అగస్త్యం కాశికంచైవ తావుభౌ బ్రాహ్మణోత్తమా
అథా యాహూయ సౌమిత్రే రత్నైష్చస్య మివాంబుభిః. ౧౩

టిక్కె|| సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! అగస్త్యమిత్రుని; తా=ఆ; బ్రాహ్మణోత్త
మ=అగస్త్యుని; కాశికంచైవ=కాశికించైవ; మా=బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులను; ఉభా=

ఇద్దఱను; అహూయః=పిలిచి; అంబు
భిః=నీళ్ల చేత; సస్యమివ=పైరునుంబో
లె; రత్నైః=మణులచేత; అచయః=

పూజింపుము.

లక్ష్మణుడా! నీవుపోయి, అగస్త్య

నివిశ్వామిత్రుని, ఈయిద్దఱబ్రాహ్మణో
త్తములనుండిసికొనివచ్చి, పైరును నీ
ళ్లతోడంబోలె, వారల రత్నములతోఁ
బూజింపుము. అని, తాత్పర్యము.

తర్పయస్వ మహాబాహుః గోసహస్రైశ్చ మానద
సువక్షైః రజతైశ్చైవ మణిభిశ్చ మహాభవైః. ౧౪

టీక॥ మానద=మానమునీచ్చునట్టి;
మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల లక్ష్మ
ణుడా! గోసహస్రైశ్చ = ఆశ్రులయొ
క్కవేలచేతను; సువక్షైశ్చ = బంగార
ములచేతను; రజతైశ్చైవ = వెండుల
చేత; మహాభవైః = అధికమయినవెలగ
ల; మణిభిశ్చ = రత్నములచేతను; తర్ప

యస్వ = సంతోషింపజేయుము.
మానంబుఁ గొపాడుకొనునట్టిలక్ష్మ
ణుడా! మఱియు; వారలకుఁ, బెక్కు-వే
లయావులును బంగారమును వెండియు
నొసంగి, సంతోషంబుగలుగునట్లు నే
యుము.
అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాంచయ ఆశీభిః భక్తః పర్యుప తిష్ఠతి
ఆచార్యః సైత్తీరియాణాం మభిరూపశ్చ వేదవిత్. ౧౫

టీక॥ యః = ఎవ్వఁడు; భక్తః = శ్రద్ధ
గలవాఁడై; కౌసల్యం = కౌసల్యను;
ఆశీభిః = ఆశీర్వాదనములచేత; పర్యుప
తిష్ఠతి = నేవించుచుండునో; సః (అథ్యా
హృతము) = ఆ; సైత్తీరియాణాం = సై
త్తీరియశాఖ నధ్యయించు వారలయొ
క్క; ఆచార్యః = ఉపాధ్యాయుండును;

అభిరూపః = పండితుండు. వేదవిచ్చ = వే
దముల నెఱింగినవాఁడును.
ఎవ్వఁడెల్ల పృథును శ్రద్ధతోఁ గౌస
ల్యనాశీర్వాదింపుచుండునో, అట్టితైత్తి
రిశాఖం జదువు వారల యుపాధ్యాయుండును, పండితుండు, వేదంబులు
తెలిసినవాఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తస్య యానంచ దాసీశ్చ సౌమిత్రే సంప్రదాపయ

కౌశేయానిచ వస్తాగ్రిణి యావత్తువ్యతి సద్విజః. ౧౬

టీక. సౌమిత్రే=లక్ష్మణుడా! యా	వస్తాగ్రిణిచ=వస్త్రములను; సంప్రదా
వత్=ఎంతలోపల; సః=ఆ; ద్విజః=	పయఃఇమ్ము.
బ్రాహ్మణుడు; తువ్యతి=సంతోషిం	లక్ష్మణుడా! ఆబ్రాహ్మణుండు త్వ
చునో; తావత్ (అధ్యాహృతము)=	ప్రేబంధువఱకు, అతనికివాహనంబు
అంతవఱకు; తస్య=ఆబ్రాహ్మణునకు;	అను దాసీలను బట్టుపుట్టలనొసంగు
యానంచ=వాహనమును; దాసీశ్చ=	ము. అని, తాత్పర్యము.
దాసీలను; కౌశేయాని= పట్టువైన;	

సూతశ్చిత్ర రథశ్చర్య సచివ స్సుచిరోషితః

టీక. చిత్రరథః=చిత్రరథుడను;	చిత్రరథుడనుసారః ధీయు, మనతం
సూతశ్చ=సారథియు; ఆర్యసచివః=	క్రీ దశరథమహారాజునకు గావలసిన
పూజ్యుడగుదశరథమహారాజున్నేహి	వాడు; బహుకాలము గామనయింట్లను
తుండు; సుచిరోషితః= బహుకాలము	న్నవాడు.
గానున్నవాడు.	అని, తాత్పర్యము.

తోషయోనం మహాహేళ్య రత్నైర్వస్తైర్ధాన్యైస్తథా. ౧౭
పశుకాభిశ్చ సర్వాభి గణవాం దశ శతేనచ

టీక. ఏనం=ఈచిత్రరథుని ; మహా	దినూటుచేతను; తోషయ = సంత
హేళం=శ్రేష్ఠములయిన; రత్నైః=మ	సింపజేయుము.
ణులచేతను; వస్తైః=బట్టలచేత	సివితనికి ఉత్తమంబులగు మణులను
ను; తథా=అట్లు; ధన్యైః=ధనములచే	వస్త్రంబులను ధనంబులన్ని సన్నజీ
తను; సర్వాభిః=సమస్తములయిన; పశు	వంబులు, వేయియాపులునొసంగి, సం
కాభిశ్చ=చిన్నపశువులచేతను ; గ	తోషముగల్గునట్లు సేయుము.
వాం=ఆవులయొక్క; దశశతేనచ=ప	అని, తాత్పర్యము-

యేచేమే కథకాలాపా బహవో దండమాణవాః. ౧౮

నిత్యస్వాధ్యాయ శీలత్వా న్నాన్యత్కర్వంతి కించన

<p>టీక॥ ఇమే=ఈ; కథకాలాపాః=క థశాఖనధ్యయించువారలును గాలాప శాఖ నధ్యయించువారలును; బహ వః=అనేకులైన; దండమాణవాశ్చ = పలాశదండధారులయిన బ్రహ్మచారు లును; యే(సంభి)=ఎవ్వరుగలరో; తే (అధ్యాహృతము)=వారలు; నిత్యస్వా ధ్యాయశీలత్వాత్=ఎల్లప్పుడునధ్యయ నించుటయే స్వభావముగాగలవారల గుటవలన; అన్యత్=ఇతరమయినదా</p>	<p>నిఃకించిత్=కొంచెము నైనను; నకుర్వం తి=చేయురు. మితీయు, సీకథశాఖనధ్యయించువా రలును గాలాపశాఖనధ్యయించువా రలునుననేకులు పలాశదండధారులగు బ్రహ్మచారులను, వీరలందఱునెల్లప్పు డువేదాధ్యయనముచేయుచుందురు; మ తీయేకార్యమునుగొంచెమయినం శే యువారలుకారు? అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

అలసా స్వాదుకామాశ్చ మహతాంచాపి సమ్మతాః. ౧౯

<p>టీక॥ తే(అధ్యాహృతము)= వార లు; అలసాః=సోమరులును; స్వాదుకా మాశ్చ=రుచ్యమయినయాహారమునం దుఁగోరిగలవారలును. మహతాంచా పి=పెద్దలకును; సమ్మతాః= ఇష్టులయి</p>	<p>నవారలు. వారలు, కొంచెముసోమరులు; రు చ్యమయిన యాహారమునుగోరుచుండు రు; పూజ్యులయినవారలుగూడవారలన హ్వానింపుచుందురు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తేషా మశీతియానాని రత్నపూర్ణాణి దాపయ

శాలివాహనహస్రంచ ద్వే శతే భద్రకాంస్తథా. ౨౦

<p>టీక॥ తేషాం=వారలకు; రత్నపూ ర్ణాణి=మణులతోనిండిన; అశీతియా నాని=ఎనుబదిబండ్లను; శాలివాహనహ స్రంచ=</p>	<p>దాపయ= ధాన్యమునుమోయుప్రవభం బులయొక్కవేయింటిని; తథా=అట్లు; భద్రకాం=దున్నెడునెద్దులను; ద్వే=</p>
--	---

రెండైనఃశతే-నూలులను; దాపయ= ఇప్పించుము.	ధాన్యమును మోయువృక్షభంబులు వేయింటిని, ఇన్నూలుదున్నెడునెద్దులను, వారలకు, ఎనుబదిబండ్లమణులను, ఇమ్ము. అని, తాత్పర్యము.
---------------------------------------	---

వ్యంజనాథం చ సామిత్రే గోసహస్ర ముపాకురు

టిక॥సామిత్రే-లక్ష్మణుడా! వ్యంజనాథం= భోజనోపకరణములకొఱకు; గోసహస్రం= ఆవులవేయింటిని; ఉపాకురు= ఉపకరింపుము.	లక్ష్మణుడా! వారలకు, భోజనంబునకుఁబాలుఁబెరుంగునేయి మొదలగువానికొఱకై, వేయిగోవులకమ్ము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

మేఖలీనాం మహాసంఘః కాసల్యాం సముపస్థితః. ౨౧

“మేఖలానామహాసంఘః” ఇతిపాఠాంతరం.

టిక॥మేఖలీనాం(మేఖలీనాం) మేఖలానాం(ఇది, పాఠాంతరము)- బ్రహ్మచారులయొక్క; మహాసంఘః= పెద్దగుంపు; కాసల్యాం = కాసల్యను; సముపస్థితః	తః-ఆశ్రయించియున్నది. మఱియుననేకులు బ్రహ్మచారులు, కాసల్యనాశ్రయించియున్నవారు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

తేషాం సహస్రం సామిత్రే ప్రత్యేకం సంప్రదాపయ

టిక॥సామిత్రే = లక్ష్మణుడా! తేషాం=వారలకు; ప్రత్యేకం=ఒక్కొక్కరికి; సహస్రం=వేయిని, వేయియావుల ననుట; సంప్రదాపయ=ఇప్పించుము.	లక్ష్మణుడా! వారలకుఁ, బ్రతిమనిషి కిని, వేయిగోవులచొప్పున, నొసంగుము. అని, తాత్పర్యము.
---	--

అంచా యథా చ సా నందే తౌ-సల్యా మమ దక్షిణామ్. ౨౨

“కాసల్యమమదక్షిణా” ఇతిపాఠాంతరం.

తథా ద్విజాతీం స్తాం త్వర్వా లక్ష్మణౌ ర్చయ సర్వశః

జ్జ

జ్జ

టీక॥ లక్ష్యణం = లక్ష్యణుడా! మమ = నాయొక్క; అంచా = తల్లియు; దక్షిణా (ఇది, పాతాంతరము) = సమర్థురాలు నగు; సా = ఆ; కొసల్యా = కొసల్య; దక్షిణాం = దక్షిణనుగూర్చి; యథా = ఎట్లు; సంజేత = సంతోషించునో; తథా = అట్లు; తా = ఆ; ద్విజా = బ్రాహ్మణుల

ను; సర్వా = అందఱను; సర్వశః = అన్ని విధంబులను; అన్వయ = పూజించుము. లక్ష్యణుడా! మనతల్లి కొసల్య సంతోషించునట్లు, నీవన్నివిధంబులను, ఆ బ్రాహ్మణులనందఱు, బూజింపవలయును. అని, రాముండు, లక్ష్యణుతోడె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తతస్స పురుష వ్యాఘ్రే స్తత్సం లక్ష్యణ స్వయమ్. ౨౩
యథోక్తం బ్రాహ్మణేంద్రాదా మదదా ధనవోయథా

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; పురుష వ్యాఘ్రః = పురుషశ్రేష్ఠుండగు; సః = ఆ; లక్ష్యణః = లక్ష్యణుండు; ధనవోయథా = కుబేరుండుంబోలె; తత్ = ఆ; ధనం = ధనమును; స్వయం = తానె; యథోక్తం = చెప్పబడినట్లు; బ్రాహ్మణేంద్రాదాం = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులకు; అద

చాత్ = ఇచ్చెను. అంత, మరుషశ్రేష్ఠుండగు నాలక్ష్యణుండు, కుబేరుండుంబోలె, నాధనమందెను. రాముండు చెప్పినట్లు, తానె బహుశ్రేష్ఠుడో, బ్రాహ్మణో నైముల, కొనంగెను. అని, తాత్పర్యము.

అథా బ్రవీ ద్బ్రాహ్మణశాం నైవ్యశోనన జీవెమ. ౨౪

(“బాప్సకలా”) ఇతి వాచాంతరం.

సంప్రదాయ బహుద్రవ్య మేకైకస్యేవ జీవెమ

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; రామః (అధ్యాత్మతము) = రాముండు; బాప్సకలా = కస్తీర్నుకంతమునంగల, కస్తీర్నుకండుకొనియున్నయనుట; బాప్సకలా (ఇది పాతాంతరము) = కస్తీర్నుకాచుచున్న; తత్వతః = నిలుచున్న; ఉ

పజీవెన = నొకగులంగూచియు, ఏ కైకస్య = ఒకొక కైక; ఉపజీవనం = జీవించుటనుగూచి; బహు = అధికమయిన; ద్రవ్యం = ధనమును; సంప్రదాయ = ఇచ్చి; అబ్రవీత్ = పలికెను. అంత, రాముండు, తనయెదుట

జ్జ

జ్జ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము ౬౪౩

స ౩౨

గన్తీళ్లడంచుకొనుచు (గన్తీళ్లుగాడుక
ను)నిలుచున్నపరిచారకులంజూచి, వార
లజీవించుటకై యొక్కొక్కరికినధికము

గా ధనంబొసంగి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణస్యచ యద్వేత్త గృహంచ యదిదం మమ. ౨౫
అశూన్యం కార్య మేకైకం యావదా గమనం మమ

టీక॥ లక్ష్మణస్య = లక్ష్మణునియొక్క; వేత్త = ఇట్లు; యత్ = ఏదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అదియు; మమ = నాయొక్క; ఇదం = ఈ; గృహం = ఇట్లు; యత్ = ఏదో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అదియును; మమ = నాయొక్క; యావదా గమనం = వచ్చుటయగువఱకు; ఏకైకం = వేఱువేఱుగా; అశూన్యం = ఎవరులేనిదికానిదానిగా; కార్యం = చేయఁదగినది.
మీరు, నేనువచ్చువఱకు, నాయొంట నులక్ష్మణునింటను, ఎవ్వరులేనట్లు సేయ క, యెల్లప్పుడును గావలియుండి, కాపా డుచుండవలయును. అని, రామండు నొ కరులకుంజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యుక్త్వా దుఃఖితం సర్వం జనం త ముపజీవినమ్. ౨౬
ఉవాచే డం ధనాధ్యక్షం ధన మానీయతా మితి

టీక॥ రామః = (అధ్యాహృతము) రామ; ఇతి = అని; ఇదం = ఈమాటను; ఉవా ముఁడు; దుఃఖితం = దుఃఖమునొందిన; చ = చెప్పెను.
తం = ఆ; ఉపజీవినం = పరివరించునట్టి; రామండు, దుఃఖము నొందియున్న పరిచారకులకుంజెప్పి, యంత, ధనాధికా రింజూచి, ధనమును దీసికొని రమ్ము, అని ధాధ్యక్షం = ధనాధికారిని గూర్చి, “ధ యాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.
నం = ధనము; అనీయతా = తేటదుగా

తతో స్య ధన మాజహుః సర్వమేవో పజీవినః. ౨౭

టీక||తతః=అటుపిమ్మట; ఉపజీవి నివచ్చిరి.

సః=పరిచారకులు; అన్య= యీరాము

అంతఁ, బరిచారకు, లీరామునిధ

నియొక్క; ధనం= ధనమును; సర్వమే

మనంతయుఁగొనితెచ్చిరి.

వ = అంతనే; ఆజగ్రహః = తీసికొ

లని, తాత్పర్యము.

స రాశి స్సమహః సత్ర దర్శనీయో హ్యదృశ్యత

టీక||తత్ర=అచ్చట; సః = ఆ; రాగదా!

శిః=ధనరాశి; సమహః = మిక్కిలి

ఆధనరాశి, మిక్కిలియుఁగొప్పదిక

యుఁబెద్దదైన; దశ=నీయః=నుందరమ

వునఁ, బాపములకన్నెరుపుగల్గించుచుం

య; అదృశ్యతహి = చూడఁబడినది

డినది. అని, తాత్పర్యము.

తత స్స పురుషవ్యాఘ్రే సై ధనం సహలక్షణః. ౨౮

ద్విశేభ్యో బాలవృద్ధేభ్యః కృపణేభ్యో హ్యబాపయత్

టీక||తతః = అటుపిమ్మట; పురుష దాపయద్ధి=ఇచ్చించెనుగదా!

వ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేష్ఠుండగు; సః=ఆ

అంతఁ బురుషశ్రేష్ఠుండగు నారా

రాముండు; సహలక్షణః = లక్ష్యణుని

ముండు, లక్ష్యణునింగూడి, యాధనము

తోఁగూడినవాఁడై; తత్ = ఆ; ధనం=ధ

నంతయు, దరిద్రబ్రాహ్మణులయినవా

నమును; కృపణేభ్యః=దరిదులగు; బాల

రకువృద్ధులకు, నొసంగెను.

వృద్ధేభ్యః=బాలురునుముసలివాండున

అని, తాత్పర్యము.

గు; ద్విశేభ్యః= బ్రాహ్మణులకొఱకు; అ

తత్రా సీ త్పింగళో గాగ్ధ్యః స్త్రీజటానామ వై ద్విజః. ౨౯

ఉంధవృత్తి ర్వనే నిత్యం ఫాలకుద్దాలలాంగలి

“ఉతవృత్తి ర్వనే నిత్యం” ఇతిపాఠాంతరం.

టీక||వనే=అడవియందు; నిత్యం= జగాధాన్యమునేరుకొనుటయేజీవిక

ఎల్లప్పుడును; ఉంధవృత్తిః=ఒకొక గిం గలవాఁడును; ఉతవృత్తిః=తల్లివృత్తివల

నఁగలిగినవేదీవనముగాఁగలవాఁడును, కందమూలములుత్రవ్వకొనివానిందినిజీవించు వాఁడుననుట (మైవిశేషణమును ఫాలకుద్దాలలాంగళి" అను దానిం బూడఁగా, నీపాఠమె యుక్తముగాఁదోచుచున్నది.); ఫాలకుద్దాలలాంగళి=చిన్నగొడ్డలియునుగుద్దలియునుదోటియునుగలవాఁడును; పింగళి= గోరోచనపువక్షిగలవాఁడును ; గాగ్యః = గాగ్యముని వంశమునఁ బుట్టినవాఁడు నగు; త్రిజటానామ=త్రిజటుఁడని ప్రసి

ద్ధుఁడైన; ద్విజః=బ్రాహ్మణుఁడు; త్ర=అక్కడ; ఆసీత్=ఉండెను. అడవిలోనెల్ల పుడును జిన్నగొడ్డలియునుగుద్దలియును దోటియునుధరించి, కందమూలాదులు త్రవ్వకొని ఫలములు గోసీకొనియు జీవించుచుండువాఁడునుబింగళవణుండునగు, త్రిజటుండునుదరిద్రబ్రాహ్మణుండుకొక్కఁడు, దైవవశంచున, నప్పుడక్కడనుండెను. అని, తాత్పర్యము.

తం వృద్ధం తరుణీ భార్యా బాలా నాదాయ దారకాః. 30

అబ్రవీ ద్బ్రాహ్మణం వాక్యం దారిశ్యే శ్రీరాధి పీడితా.

టీక॥ తరుణీ=యావనముగల; భార్యా=పెండ్లాము; దారిశ్రేణం=లేమిడితనముచేత; అభిపీడితా= మిక్కిలియుబాధింపఁబడినదై; బాలా = చిన్నవాండ్రైన; దారకాః=కొడుకులను; ఆదాయ=తీసికొని; వృద్ధం=ముసలివాఁడైన; తం=ఆ; బ్రాహ్మణం=త్రిజ

టుఁగూచి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను. యావనవతియగునతనిభార్య, దారిశ్రేణునకుండుచు, బాలురగు కొడుకులందీసికొని, వృద్ధుండగునా త్రిజటుంశేరఁజని, యిట్లుని, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

అపాశ్య ఫాలం కుద్దాలం కురుష్వ వచనం మమ. 30

టీక॥ ఫాలం=చిన్నగొడ్డలిని; కుద్దాలం=గుద్దలిని; అపాశ్య= ఆవలంద్రో

సి; మమ=నాయొక్క; వచనం= మాటను; కురుష్వ=చేయుము.

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౨

ఇష్టదీగొడ్డలిని గుడ్డలిని పాటవైచి, అని, తాత్పర్యము.
నేను జెప్పనట్లు సేయుము.

రామం దర్శయ ధర్మజ్ఞం యది కించి దవాప్యసి.

టీక॥ ధర్మజ్ఞం = ధర్మము నెఱింగు లభు.

గిస; రామం = రాముని; దర్శయ = చూచునట్లు చేయుము, నిన్ను నునీకొడుకుల నునీ భార్యను అతనికి జూపుకొనుమనుట); యది = చూపుదు వేని; కించిత్ = కొంచెము; అవాప్యసి = పొందంగ

రామునొద్దకుఁబోయి, నీకుటుంబ మునతనికెఱుఁపి నీ దారిద్ర్యమును శెప్పు కొనుము. అతండు మిక్కిలియు ధామిఁకుండు; నీవట్లు సేయుదు వేని, నీకేమైన నిచ్చును. అని, తాత్పర్యము.

స భార్యవచనం శ్రుత్వా శాటి మాచ్ఛాద్య దుశ్చదామ్, ౩౨
స ప్రాతిపత్త పంథానం యత్ర రామనివేశనం

టీక॥ సః = ఆ త్రిజటుండు; భార్యవచనం = భార్యమాటను; శ్రుత్వా = విని; దుశ్చదామ్ = కష్టకొనఁగూడని; శాటిం = వస్త్రమును; ఆచ్ఛాద్య = కష్టకొని; సః = ఆ త్రిజటుండు; యత్ర = ఏమాగమనందు; రామనివేశనం (అస్తి) = రామునిల్లున్నదో; తం (అధ్యాహృతము) = ఆ; పంథానం = మాగమను

గూచిఁ; ప్రాతిపత్త = బయలుదేఱెను. ఆ త్రిజటుండు, భార్యచెప్పినమాట నువిని, మిక్కిలియు జీర్ణముయిండుటంజేసి, కష్టకొననలవిగాని వస్త్రం బుఁగప్పుకొని, రాముని గృహంబుండు మాగఁంబుఁబట్టి, పోయెను. అని, తాత్పర్యము.

భృగ్వంగిరసమం దీప్త్యా త్రిజటం జనసంసది. ౩౩

ఆపంచమాయాః కత్యైయా నైనం కశ్చి దవారయత్

టీక॥ కశ్చిత్ = ఒకానొకఁడును; జనసంసది = జనసమూహమునందు

దీప్త్యా = కాంతితేతఃభృగ్వంగిరసమం
(భృగ్వంగిరసమం) = భృగువహషిః
తోసుఅంగిరసుఃతోసుసమానుండగుః ఏ
నం = ఈః త్రిజటం = త్రిజటునిః ఆపంచ
మాయాః కత్యాయాః = అయిదవతొట్ట
కట్టువఱకుః నావారయత్ = అడ్డుగింపఁ
డయ్యె.

అట్లు, జనసమాహంబున, నాత్రిజ
టుండుబ్రాహ్మవర్చస్సుచేతభృగ్వంగిరసు
లుంబోలెవెలుంగుచున్నవాఁడు గావున,
నతండు రామగృహంబులోనికింజోరఁ
గా, నయిదవ తొట్టికట్టువఱకును, ఎవ్వ
రునడ్డుగింపరై రి. అని, తాత్పర్యము.

స రాజపుత్ర మాసాద్య త్రిజటో వాక్య బ్రవీత్. ౩౪
నిర్ధానో బహుపుత్రో స్తి రాజపుత్ర మహాయశః
ఉచ్యవన్మత్తి వనే నీత్యం ప్రత్యవేక్షస్వ మా మితి. ౩౫

టీక॥ సః = ఆః త్రిజటం = త్రిజటుండుః
రాజపుత్రం = రాచకొమరుండగురా
మునిః ఆసాద్య = చేరి; “మహాయశః = అ
ధికమయినకీర్తిగలః రాజపుత్ర = రాచ
కొమరుండవగురాముఁడా! ఆహం (అ
ధ్యాహృతము) = నేను; నిర్ధానః = దరి
ద్రుండను; బహుపుత్రః = పెక్కుకొడు
కులుగలవాఁడను; వనే = అడవియందు;
నీత్యం = ఎల్లప్పుడును; ఉంఛవన్మత్తి = ఒ
క్కొకటిగా ధాన్యము నేరుకొనుట
యెజీవీక గాఁగలవాఁడను; అస్తి = అగు

చున్నాను. మాం = నన్ను; ప్రత్యవేక్ష
స్వ = చూచుకొనుము. “ఇతి = అని; వా
క్యం = మాటను, అబ్రవీత్ = పలికెను.
ఆత్రిజటుండు, రాచకొమరుండగు
రాముంజేరఁజని, “రాజపుత్రుఁడా! నీవు
మహాకీర్తిగలవాఁడవు; నేనుదరిద్రుండ
ను, పెక్కుకొడుకులుగలవాఁడను; ఎల్ల
ప్పుడునువనంబున ధాన్యంబునొక్కొక
టిగా నేరుకొని జీవించుచున్నాను; నా
మీఁదఁగొంచెముదృష్టియుంచుము” అని,
యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

త మవాచ తతో రామః పరిహాససమన్వితం

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; రామః = రిహాససమన్వితం = పరిహాసముతోఁగూ
రాముఁడు; తం = ఆత్రిజటుంగూచి; పడినమాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.

అంత, రాముండు, ఆత్రిజటుంబా
చి, పరిహాసంబుగా, నిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

గవాం సహస్ర మప్యేకం నతువిశ్రాణితం మయా. ౩౬

టీక॥ మయా = నాచేత; గవాం = ఆ
పులయొక్క; సహస్రం = వేయి; ఏకమ
పి = ఒకటియనినను; నతువిశ్రాణితం =
ఇవ్వ నేతివ్వబడదు.
నేను, నీకు, వేయిగోళులనైనను, ఇ
వ్వను. అని, తాత్పర్యము.

పరిక్షిపసి దండేన యావత్తావ దవాప్సస్యసి

టీక॥ దండేన = కొద్దిచేత; యావ
త్ = ఎంతను; పరిక్షిపసి = విసరివేసి చూ
పుచున్నావో; తావత్ = అంతను; అ
వాప్సస్యసి = పొందకలవు.
నీవుకొద్దియు విసరివేయఁగా నది
యెంతదూరము పోవునో, అంతదూ
రములోనుండఁదగినగోళులను నీకిత్తును.
అని, రాముండు, త్రిజటునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

సకాటీం త్వరితః కట్యాం సంధ్రాంతః పరివేష్ట్యతామ్. ౩౭
ఆవిధ్యదండం చిత్తేప సర్వప్రాణేన వేగితః

టీక॥ సః = ఆత్రిజటుండు; త్వరితః = వేగిర
పాటుగలవాఁడై; సంధ్రాంతః = సంతో
షించినవాఁడై; తాం = ఆ; కాటీం = వ
స్త్రమును; కట్యాం = మొలయందు; ప
రివేష్ట్య = చుట్టుకొని; వేగితః = వేగము
గలవాఁడై; దండం = కొద్దియు ; ఆవి
ధ్య = త్రిప్పి; సర్వప్రాణేన = సమస్తమ
యినబలముచేతను; చిత్తేప = వేసెను.
అంత, నాత్రిజటుండు, సంతోషంబు
నొంది, వేగిరపాటున, నావస్త్రం
బుమొలకుఁజుట్టుకొని, వేగంబునదండం
బుగిరిగిరిండ్రిప్పి, తనయావద్బలమును
బూని, విసరివైచెను.
అని, తాత్పర్యము.

సతీత్వా సరయాపారం దండస్తస్య కరాచ్ఛ్యుతః. ౩౮

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౪౪

స ౩౨

గోవ్రజే బహుసాహస్రే పపాతోక్షణ సన్నిధౌ

టిక్క సః=ఆ;దండః = కొయ్యఃత	పమునందు;సపాత=పడినది.
స్య=ఆత్రిజటునియొక్క; కరాత్=హ	అట్టులాత్రిజటుండువైవంగా, నా
స్తమునుంచి;చ్యుతః = వెడలిసడై;సర	దండంబు సరయూనదియావలి గట్టును
యూపారం=సరయూనదిగట్టును; తీ	దాటి, పెక్కు-వేలగోవుల నతిక్రమిం
త్వా=దాటి; బహుసాహస్రే=పె	చి,యఁబోతుసమీపమునం,బడెను.
క్కు-వేలుగల; గోవ్రజే = ఆవులమంద	అని, తాత్పర్యము.
యందు;క్షణసన్నిధౌ=ఆఁబోతుసమీ	

తం పరివృజ్య ధర్మాత్తా ఆ తస్మా త్సరయాతటాత్. ౩౯
ఆనయామాస తా గోపై స్త్రిజటాయా శ్రమం ప్రతి

టిక్క ధర్మాత్తా=ధర్మబుద్ధిగల రాముం	నాయయామాస)=తీసికొనిరప్పించెను.
దు;తం=ఆత్రిజటుని; పరివృజ్య=కొంగి	ధర్మాత్ముండగురాముండు, ఆత్రిజ
లిండుకొని;తస్మాత్=ఆ; ఆసరయాత	టుంబాచి, గొంగిలిండుకొని;సరయూన
టాత్=సరియూనదిగట్టువఱకు;తాః=	దిగట్టుననతసికొయ్యపడినబోతునుండి,
ఆయావులను;గోపైః = గొల్లవాండ్ర	యాయావుల నన్నిటని, గొల్లవాండ్ర
చేత; స్త్రిజటాయ= (వృష్ణగర్ధమందుఁజ	చే,నాత్రిజటునియాశ్రమంబునకుఁ, దో
తుర్తి)త్రిజటునియొక్క; ఆశ్రమంప్రతి=	లించెను.అని, తాత్పర్యము.
ఆశ్రమమునుగూర్చి;ఆనయామాస, (ఆ	

ఉవాచచ తతో రామ స్తం గాగ్ధ్య మభి సాంత్యయన్. ౪౦

టిక్క తతః=అటుపిమ్మట; రామః=	అంత, రాముండు, గాగ్ధ్యంండగు
రాముండు;తం=ఆ; గాగ్ధ్యం=గగ్ధ	నాత్రిజటుని, మంచిమాటలననునయిం
వంశమునం బుట్టిన త్రిజటుంగూచి;	వుడు,నిట్లని,చెప్పెను.
సాంత్యయన్=ఉఁబడించుచు; ఉవాచ	అని, తాత్పర్యము.
చ=చెప్పెను.	

మన్య న్ఖలుకతావ్యః పరిహసోహ్యమం మమ

టిక మన్యః = కోపము; నకతా	ప్రసమాటగదా!
వ్యఃఖలు=చేయబడవలసినది గాదుగ	కోపము నేయకుము, నేనువినోద
దా!అయం=ఇది; మమ=నాయొక్క;	ముగానీమాటంజెప్పినానుగానివేలుగా
పరిహసోహి=వినోదార్థముగాజె	దు. అని, తాత్పర్యము.

ఇదం హి తేజ స్తవ య ద్ధురత్యయం
తదేవ జిజ్ఞాసితు మిచ్ఛతా మయా. ౪౦
ఇమం భవా నథా మభిప్రచోదితో
వృణోష్య కిం చే దపరం వ్యవస్యసి

టిక తవ = నీయొక్క;	దురత్య స్యతీచేత్ - కోరుచువేసి; వృణోష్య=కో
యం=తనకన్ననధికములేసి; ఇమం=ఈ;	రుము కిం=ఏది?
తేజః=తేజస్సు; యత్(అస్తి)= ఏది	నీతేజంబు మిక్కిలిసభికంబుగానుం
యున్నదో; తదేవ=దానినే; జిజ్ఞాసి	దుటంబుచి, దానిం జక్కఁగాఁజెలిసి
తుం=విచారించుటకు; ఇచ్ఛతా=కోరు	కొనఁగోరి, నేనును, "కొయ్యనుద్రిప్పి
చున్న; మయా=నాచేత; భవా=నీ	వైపు"మనిచెప్పినాను; మఱియేమియుం
వు; ఇమం=ఈ; అథాం=కార్యమును	గాను.సికింక నేమైనఁ గావలయుననిగో
గూర్చి; అభిప్రచోదితః=ప్రేరింపఁబడి	రెండుండుసేసి, దానింజెప్పుము; ఇ
నావు.అపరం=మఱియొకదాని; వ్యవ	చ్చేదను. అని, తాత్పర్యము.

బ్రవీమి సశ్లేష న తేన స్తి యంత్రణా
ధనం హి యద్య స్తమ విప్రకారణాత్. ౪౧
భవత్సు సవ్య కృత్రిపాదనేన త
న్తయా జితం ప్రితియశస్కరం భవేత్

టిక||అహం(అధ్యాపూతము)=నే|ప్పుచున్నాను. తే=నీకు; యంత్రణా=
ను; సశ్లేష=సత్యముచేత; బ్రవీమి=చె సంకోచము; నాస్తి=లేకపోవుఁగాక.

మమ=నాకు; యద్యత్ = ఏయే; ధనం =
ధనము; అస్తి (అధ్యాహృతము) = ఉన్న
దో; తత్ (అధ్యాహృతము) = అది; విప్ర
కారణాత్ = బ్రాహ్మణులకొకే. భవ
త్పు = మీయందు; సవ్యక్ = చక్క-గా;
ప్రతిపాదనేన = వినియోగించుటచేత; మ
యా = నాచేత; ఆజీతం = సంపాదిం
పఁబడిన; తత్ = ఆధనము; ప్రీతియశస్క
రం = సంతోషమును గీర్తినింజేయునది;
భవేత్ = అగును.

నేను సత్యముగాఁజెప్పుచున్నాను;
నీకుసంకోచమక్కఱలేదు; నాధనమేదే
దియున్నదో, అదియంతయు బ్రాహ్మ
ణులకొకేగానివేఱుగాదు; మీయంద
దిచక్కగావినియోగపడునేని, నేను
సంపాదించినది సుప్రయోజనమైనాకు
సంతోషంబును గీర్తియును, గలుగును.
అని; రాముండు, త్రిజటునకుఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

తత స్సభార్య స్త్రిజటా మహాముని

గవా మనీకం ప్రతిగృహ్య మోదితః. ౪౩

యశో బలప్రీతిసుఖోపబృంహణీ

స్తవా శిషః ప్రత్యవదన్త హాత్మనః

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సభా
ర్యః = భార్యతోఁగూడిన; మహామునిః =
పూజ్యుఁడైనమునియగు; త్రిజటః = త్రిజ
టుండు; గవాం = ఆవులయొక్క; అనీ
కం = సమూహమును; ప్రతిగృహ్య = పు
చ్చుకొని; మోదితః = సంతోషించినవాఁ
డై; తదా = అప్పుడు; మహాత్మనః = పూ
జ్యుంబగుస్వభావముగలరామునకు; య
శోబలప్రీతిసుఖోపబృంహణీ = కీర్తిని
ఁబలమునుసంతోషమునుసుఖమునువృద్ధి

బొందించునట్టి; ఆశిషః = ఆశీర్వచనంబు
లను; ప్రత్యవదత్ = బదులుచెప్పెను.
అంత, మహామునియగుత్రిజటుండు
సులతనిభార్యయు, నాయావులంబుచ్చు
కొని, సంతోషించి, మత్తేమియుంగోర
క, మహాత్ముండగురామునకు, గీర్తి
యుంబలంబునుసంతోషంబునుసుఖంబును
వృద్ధిబొందునట్లు, ఆశీర్వచనంబు, లా
సంగిరి. అని, తాత్పర్యము.

సచాపి రామః ప్రతిపూణామానసో

మహాద్ధనంధమౌబలైరుపాజీతమ్. ౪౪

నియోజయామాస సుహృజ్జనేచిరా

ద్యథాహాసమ్మానకచః ప్రచోదితః

<p>టీక॥సః=ఆ; రామశ్వాపి = రా ముడును; ప్రతిపూణమానసః=నిం డినమనసుగలవాడై; యథాహా స మ్మానవచఃప్రచోదితః (ప్రచోదితయ థాహాసమ్మానవచః)=చెప్పబడిన యథోచితములయినసమ్మానవాక్యము లుగలవాడై; సుహృజ్జనే=స్నేహిత జనమువిషయము; ధర్మబలైః=ధ ర్మముతోఁగూడినపరాక్రమములచేత; ఆజీతం=సంపాదించబడిన; మహా</p>	<p>త్=అధికమయిన; ధనం=ధనమును; అచిరాత్=శీఘ్రముగా; నియోజయా మాస=ఆజ్ఞాపించెను. అంతరాముండు, పూణంబగుమ నంబున, వారివారికిఁదగునట్లు సమ్మా నవాక్యంబులాడి, తానుధర్మంబు ద ప్పకపరాక్రమంబునసంపాదించిన ధన మునంతయు, స్నేహితులకిమ్మని యా జ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ద్విజస్సుహృద్భృత్య జనోధవాతదా

దరిద్రభిక్షౌ చరణశ్చయోభవత్. ౪౫

నతత్రకశ్చిన్న బహువతపితో

యథాహాసమ్మాననదాన సంభ్రమైః

<p>టీక॥తత్ర=అచ్చట; ద్విజః=బ్రా హ్మణుడుగాని; సుహృత్=స్నేహితుఁ డుగాని; భృత్యజనః=శౌకరులుగాని; అథవా=లేక; యః=ఎవ్వఁడు; భిక్షౌచ రణః=బిచ్చమెత్తుకొనువాఁడు; అభవ త్=ఉండెనో; సః (అధ్యాహృతము) చ=అతఁడునుగాని; కశ్చిత్=ఒకానొ కఁడును; యథాహాసమ్మాననదాన సంభ్రమైః=యథోచితముగా గౌరవిం</p>	<p>చుటచేతను ఇచ్చుటచేతను సంతోషము చేతను; తపితః=తృప్తిమెందఁ జే యబడినవాఁడు; ననబహువ=కాకుం డలేదు. అయయోధ్యయందు, బ్రాహ్మణు డుగాని రామునిస్నేహితుఁడు గాని యతనిభృత్యజనముగాని బిచ్చమెత్తుకొ నువారుగాని, యందఱునురామునివల నయథోచితగౌరవంబునుధనంబును గో</p>
---	---

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము. ౬౫౩

స 33

వలనఁబొంది, మహాసంతోషము నొందిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, ద్వాత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ

ఖ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ ద్వాత్రింశస్సర్గః టీక,

ముగిసినది.

శ్రి

త్రయ శ్లోక సర్గ ప్రారంభః.

దత్వాతు సహవై దేహ్య బ్రాహ్మణేభ్యో ధనం బహు

జగ్ముః పితరం ద్రష్టుం సీతయాసహ రాఘవా. ౧

టీక॥ రాఘవా = రామలక్ష్మణులు; తోఁగూడ; జగ్ముః = పోయిరి.

వై దేహ్యసహ = సీతతోఁగూడ; బ్రాహ్మణామలక్ష్మణులు, సీతతోఁగూడ,

ణేభ్యః = బ్రాహ్మణులకొఱకు; బహు = నట్లు. బ్రాహ్మణులకు యథేష్టంబుగా ధ

అధికమయిన; ధనం = ధనమును; దత్వా నంబొసంగి, యంత, దశరథుం జూచుట

తు = ఇచ్చినంతనె; పితరం = తండ్రిని; ద్రష్టై, సీతనుందీసికొని, పోయిరి.

మం = చూచుటకు; సీతయాసహ = సీత అని, తాత్పర్యము.

తతో గృహీతే దుష్ప్రేక్షే త్వశోభేతాం తదాయుధే

మాలాదామభి రాబధే సీతయా సమలంకృతే. ౨

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; దుష్ప్రేక్షే = బడినవి; తదాయుధేతు = వారలయా

క్షే = చూడఁగూడనివైన; మాలాదామ యుధములును; ధనుస్సులనుట (ఇదిఖడ్గా

భిః = పుష్పమాలికలచేత; ఆబధే = కట్టదులకును పలక్షణము); గృహీతే = గ్ర

హింపబడినవై; సీతయా—సీతచేత; న
మలంకృతే = చక్క-గానలంకరింపబ
డినదై; అశోభేతాం = ప్రకాశించినవి.

అంత, నారామలక్ష్మణులుపుష్పమా
లికలనలంకరింపబడిన ధనుఃఖడ్గాద్యా

యుధంబులగ్రహింపగా, నవి, చేతి
చూడనలవిగాక, సీతసమీపంబుననుండు
టంజేసి, మిక్కిలియుంబ్రకాశించినవి.
అని, తాత్పర్యము.

తతః ప్రాసాదహమ్యాణి విమానశిఖరాణిచ

అధిరుహ్య జన శ్రీమా నుదాసీనో వ్యలోకయత్. 3

టీక॥ తతః — అటుపిమ్మట; శ్రీనది.

మాణ్ = కాంతిగల; జనః = జనము; ఉ
దాసీనః = సంతోషములేనివారలై; ప్రా
సాదహమ్యాణి = రాజులయొక్క
యుచేవలయొక్కయును గృహముల
నుధనవంతులయిండ్లను; విమానశిఖరా
ణిచ = ఏడంతస్తుల మేడలశిఖరములను; అ
ధిరుహ్య = ఎక్కి; వ్యలోకయత్ = చూచి

అంత, రామునిపట్టాభిషేకంబున
యలంకరించుకొనియుండుజనులందఱు,
సంతోషంబువిడిచి, రాజగృహంబులచే
వాలయంబులను, విమానశిఖరంబులను,
ఎక్కి, చూచుచుండిరి.
అని, తాత్పర్యము.

సహ రథ్యా స్త్వని శక్యంతే గంతుం బహుజనాకులాః

అరుహ్య తస్మా త్రప్పసాదా దీనాః పశ్యంతి రాఘవమ్. ౪

టీక॥ బహుజనాకులాః = పెక్కు-ల
యినజనుల చేనిండిన; రథ్యాః = మార్గ-
ములు (“స్త” అనునది పాదపూరణార్థ-
ము); గంతుం = పోవుటకు; నశక్యంతే
హి = అలవిగావుకదా! తస్మాత్ = అందు
వలన; జనాః (అధ్యాహృతము) = జను
లు; ప్రాసాదా = మేడలను; అరు
హ్య = ఎక్కి; దీనాః = దుఃఖంబునొందిన

వారలై; రాఘవం = రాముని; పశ్యంతి =
చూచుచుండిరి.

మార్గములలో జనులధికముగా
నుండుటవలన, అందుచోవుటకు వీలు
గాకుండుటంజేసి, జనులు, ప్రాసాదంబు
లనెక్కి, దుఃఖంబున, రాముం, జూచు
చుండిరి. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౫

ప 33

పదాతిం వజీతచ్ఛత్రం రామం వృష్ట్యా జనా స్తదా
ఊదు బహువిధా వాచ శ్శోకోపహతచేతసః. ౫

టీక॥ తరా=అప్పుడు; జనాః= జనులు; పదాతిం = కాళ్లతోనడుచుచున్నవాఁడును; వజీతచ్ఛత్రం= విడవఁబడినగొడుగుగలవాఁడునగు; రామం=రాముని; వృష్ట్యా=చూచి; శోకోపహతచేతసః=దుఃఖముచేతఁగొట్టఁబడినమనసుగలవారలై; బహువిధాః= పెక్కువిధ	మలయిన; వాచః = మాటలను; ఊచుఁ=చెప్పిరి. అప్పుడు, జనులు, రాముండభత్రంబుగూడలేక కాళ్లతోనడుచుచుఁ బోవుటంజూచి, పరమదుఃఖంబునొంది, నానావిధములుగా, మాటలాడుకొనిరి. అని, తాత్పర్యము.
---	--

యం యంత మనుయాతిస్త చతురంగబలం మహత్
త మేకం సీతయాసాధక మనుయాతిస్త లక్ష్మణః. ౬

టీక॥ యంతం = పోవుచున్న; యం=ఎవ్వని; మహత్=గొప్పదైన; చతురంగబలం= రథముగజముగుఱముపదాతియనెడునాలుకంగములుగలసేన; అనుయాతిస్త= వెంబడింపుచుండినదో; ఏకంఽఒక్కఁడైన; తం=ఆరాముని; సీతయాసాధకం = సీతతోఁగూడ; లక్ష్మణం=లక్ష్మణుండు; అనుయాతిస్త= వెంబడించుచున్నాఁడుగాదా! ఎవ్వఁడుపోవుచుండఁగా, గొప్పచతురంగసైన్యము, వెంబడించుచుండునో, ఇప్పుడట్టిరామండాక్కఁడైపోవుచుండఁగా, సీతయునులక్ష్మణుండు నతనివెంబడించుచున్నారు. అని, తాత్పర్యము.
--

విశ్వర్యస్య రసజ్ఞస్సక్ కామినాం చైవ ఛామచః
సేచ్ఛ త్యేవా నృతం కతుం పితరం ధర్మగౌరవాత్. ౭

టీక॥ రామః(అధ్యాత్మము)=రాముఁడు; విశ్వర్యస్య=ప్రభుత్వముయొక్క; రసజ్ఞస్సక్= రసమునెఱింగినవాఁడై, కామినాం=కోరికగలవారిలకు; కామదత్తైవ=కోరఁబడినవానిచ్చివాఁడునై ; ధర్మగౌరవాత్=

॥

ధర్మమునందలి గౌరవంబువలన; పిత
రం=తండ్రిగూచి; అన్యతం= అబ
ద్ధమును; కతుకం=చేయుటకు; సేచ్చ
శ్యేవ=కోరనేకోరడు!

రాముండు, వశ్యర్యసమునుజకర
గాననుభవింపుచున్నాడు; మఱియు నె

వ్వరు చేనిగోరుదురో వారలకువానినొ
సంగువాడు; అట్లయినను, ధర్మగౌ
రవంబున, దండ్రీకసత్య దోష మెట్ల
యినను సంభవింపకుండునట్లు చేయఁ
బూనియున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.

యా నశక్యా పురా ద్రష్టుం ధూతై రాకాశగై రపి

తా మద్య సీతాం పశ్యంతి రాజమాగ్గతా జనాః. ౮

టీక॥ యా=ఎవ్వరై; పురా=మును
పు; ఆకాశగై=ఆకాశమునందు; దిరు
గునట్టి; ధూతైరపి=ధూతములచేతను;
ద్రష్టుం=చూచుటకు; శక్యాన=అల
విగాదో; తాం=అట్టి; సీతాం=సీతను;
అద్య=ఇప్పుడు; రాజమాగ్గతాః=
రాజమాగ్గమునుబొందిన, జనాః=

జనులు; పశ్యంతి=చూచుచున్నారు!
మున్నెవ్వరైతను, ఆకాశంబునం దిరు
గఁజాలినధూతంబులు నైతము చూడలే
కుండినవో, అట్టిసీతనిప్పుడు, రాజమా
గ్గంబులోని జనులందఱుఁ జూచుచు
న్నారు. అని. తాత్పర్యము.

అంగ రాగోచితాం సీతాం రక్తచందనసేవినీమ్

వషణ ముష్ణంచ శీతంచ నేవ్యంత్యా శు వివణతామ్. ౯

టీక॥ అంగ రాగోచితాం= మైశ్రాఁ
తకుండగినదియును ; రక్తచందనసేవి
నీం=ఎఱ్ఱనిచందనమును సేవించునదియు
నగు; సీతాం=సీతను; వషణం= వాన
యును; ఉష్ణంచ=ఎండయును; శీతంచ=
చలియును; ఆశు=శీఘ్రముగా; వివణ
తాం=మాటురంగులదగుటను ; నే

వ్యంతి=పొందింపఁగలవు.
మేలయినమైశ్రాఁతకుండగినదియు
నెప్పుడు నెఱ్ఱనిచందనంబుఁబూసుకొను
నదియునగు సీతను, ఇంక శీఘ్రముగా
నే, వానయు నెండయుఁజలియు, మాటు
రంగుగల్గునట్లు, సేయఁగలవు.
అని, తాత్పర్యము.

॥

అద్య నూనం దశరథ స్సత్వ మావిశ్య భాషతే

<p>టీ॥ అద్య=ఇప్పుడు; దశరథః=దశరథుడు; సత్వం=పిశాచమును; అవిశ్య-పొంది; భాషతే=చెప్పుచున్నాడు. నూనం=నిశ్చయము.</p>	<p>ఇప్పుడు, దశరథునకుఁ బిశాచముపట్టియున్నది; ఇదినిశ్చయము; కావుననే యిట్లు చెప్పుచున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నహ రాజా ప్రియం పుత్రం వివాసయితు మిచ్ఛతి. ౧౦

<p>టీక॥ రాజా=దశరథుడు; ప్రియం=ఇష్టుండగు; పుత్రం=కొడుకును; వివాసయితుం=ఊరు వెడలఁగొట్టుటకు; సేచ్ఛతిహి=కోరఁడుగాదా!</p>	<p>దశరథమహారాజేంతమాత్రము, తనప్రియపుత్రుండగు రామునడవికిం బంపఁగోరఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

నిగుణస్యాపి పుత్రస్య కథం స్యా ద్విప్రవాసనమ్
కింపున ర్యస్య లోకో యం జితో వృత్తేన కేవలమ్. ౧౧

<p>టీక॥ నిగుణస్యాపి=గుణములులేనివాఁడైనను; పుత్రస్య=కొడుకునకు; విప్రవాసనం=ఊరు వెడలఁగొట్టుట; కథం=ఎట్లు; స్యాత్=అగును; యస్య=ఎవ్వనియొక్క; వృత్తేన కేవలం=చరిత్రముచేతనే; అయం=ఈ; లోకః=ప్రపంచము; జితః=జయింపఁబడినదో; తస్య(అధ్యాహృతము)=అతనికి; కింపు</p>	<p>నః(వక్తవ్యం)=చెప్పఁబడవలయునా? నిగుణుం డైనను కొడుకు నడవికి బంపుదురా? అందు, దానాదిధర్మంబు లట్లుండఁగా, నొకసచ్చరిత్రము చేతనే, లోకంబునంతయు జయించిన రాముని వంటిసత్పుత్రునరణ్యంబునకుఁ బంపరనిచెప్పనేల? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ఆన్యశంస్య మనుక్రోశ శ్శుతం శీలం దమ శ్శమః.
రాఘవం శోభయం శ్రేతే షడ్గుణాః పురుషోత్తమమ్. ౧౨

టీక॥ ఆన్యశంస్యం = క్రూరములేకుండుట హింసనేయకుండుటయునుట;

అనుక్రోశః=దయ; శ్రుతం=చదువు; శీఘ్రాయంతి=ప్రకాశింపఁజేయుచున్నవి
 లం=మంచిస్వభావము; చమః= ఇంద్రి అహింసయు, దయయు, విద్యయు,
 యనిగ్రహము; శమః=కోపములేకుండు సత్స్వభావమును, ఇంద్రియనిగ్రహము
 టయు; ఏతే=ఈ; షట్ = ఆఱు; గు ను, గోపములేకుండుటయు, నీయాఱుగు
 ఠాః=గుణములు; పురుషోత్తమం= పు గంబులును, రామునియందునిత్యంబులై
 రుషశ్శృంధగు; రాఘవం=రాముని; యున్నవి. అని, తాత్పర్యము.

తస్మాత్ సస్యోపఘాతేన ప్రజాః పరమపీడితాః
 ఔదకానీవ సత్త్వాని గ్రీష్మే సలిలసంక్షయాత్. ౧౩

టీక|| తస్మాత్ = అందువలన; ప్ర మిక్కిలియుచిడింపఁబడినారు.
 జాః=జనులు; తస్య=ఆ రామునకు; ఉప అట్టిసద్గుణసంపన్నుడగు రామున
 ఘాతేన=హింసగల్గుటచేత; గ్రీష్మే= కుఁగష్టముసంభవించుటవలన, జనలంద
 ఎండకాలమునందు; సలిలసంక్షయాత్= టు, నెండకాలమున నీర్లింకఁగా జలజం
 జలముయొక్క నశించుటవలన; ఔద తువులుంబోలె, ఖరమపీడనొందియు
 కాని = జలమునందుండనట్టి; సత్త్వానీ న్నారు. అని, తాత్పర్యము.
 వ=జంతువులుంబోలె; పరమపీడితాః=

పీడయా పీడితం సర్వం జగదస్య జగ త్పతే.
 మూలస్యే వోప ఘాతేన వృక్షః పుష్ప ఫలాపకః. ౧౪

టీక|| జగత్పతే= ప్రపంచమునకధి వ=చెట్టుంబలె; పీడితం=కష్టమునొం
 పతియయిన; అస్య = ఈ రామునియొ దినది.
 క్క; పీడయా=కష్టముచే; జగత్=ప్ర జగత్తునకంతయు నధిపతియయిన
 పంచము; సర్వం = అంతయు; మూల యట్టి రామునకుఁగష్టముగలుగుటచేత,
 స్య=వేఱుయొక్క; ఉపఘాతేన, సశించు మూలమునఁజుకఁబడిన పిమ్మట పుష్పఫల
 టచేత; పుష్పఫలాపకః= పుష్పములను సహితము గావృక్షము నాశంబునొందు
 ఫలములనుబొందునట్టి, పుష్పములతోఁఫ నట్లు, ప్రపంచమంతయుఁగష్టమునొంది
 లములతోను గూడినట్టియగుట; వృక్షః యున్నది. అని, తాత్పర్యము.

మూలం హ్యేష మనుష్యాకౌం ధమకసారో మహాద్యుతిః
పుష్పం ఫలంచ పత్రంచ కాభాశ్చ స్వేత రేజనాః. ౧౫

టీక॥ ధమకసారః = ధమకమేసార కును; కాభాశ్చ = కొమ్మలును; ఇత
ముగాఁగలవాఁడును; మహాద్యుతిః = రే = ఇతరులయిన; జనాః = జనులు.
అధికమయినకాంతిగలవాఁడునగు; ఏ ధమకమునేయవలంబించి యుండు
షః = ఈ రాముఁడు; మనుష్యాకౌం = మ వాఁడును గాంతిమంతుండునగు నీరా
నువ్యులకు, ప్రాణిమాత్రమున కనుట; ముందు, ప్రాణిమయమయిన వృక్షము
మూలంహి = వేలుగదా! అస్య = నకువేటు; వృక్షమునందలి, పుష్పము
ఈ రాముండను వేటుయొక్క, వృక్షము నుఫలమును బత్రమును గొమ్మలునే, స
యొక్క యనుట; పుష్పం = పూవు మస్తజనులు. అని, తాత్పర్యము.
ను; ఫలంచ = పండును; పత్రంచ = ఆ

తేలక్షణ ఇవ ఊహం సపత్న్య స్సహ బాంధవాః.

గచ్ఛంత మనుగచ్ఛామో యేన గచ్ఛతి రాఘవః. ౧౬

టీక॥ తే = అట్టి; వయం (అధ్యాహృతము) = మాగకముచేత; గచ్ఛంతం = పోవుచు
తము) = మనము; సపత్న్యః = భార్య న్న; రామం (అధ్యాహృతము) = రాము
లతోఁ గూడినవారలమై; సహబాంధ ని; అనుగచ్ఛామః = వెంటడింతము.
వాః = బంధువులతోఁ గూడినవారలమై; కావున, మనము, భార్యలను బంధువు
ఊహం = శీఘ్రముగా; లక్ష్యణ ఇవ = లక్ష్య లనుంగూడి, లక్ష్యణుండుంటోలే, శీఘ్ర
ణుండువలె; రాఘవః = రాముఁడు; యే ముగా, రాముండుపోవు దారింబట్టి, య
న = ఏమాగకముచేత; గచ్ఛతి = పోవుచు తని వెంటసరుగుదము.
న్నాడో; తేన (అధ్యాహృతము) = ఆ అని, తాత్పర్యము.

ఉద్యానాని పరిత్యజ్య త్మేత్రాణిచ గృహణేచ.

ఏకదుఃఖనుఖా రామ మను గచ్ఛామ ధార్మికమ్. ౧౭

టీక॥ వయం (అధ్యాహృతము) = మనము = ఉద్యానాని = ఉద్యానవనములను;

<p>తే త్రాణిచ - భూములను; గృహ- ణిచ=ఇండ్లను; పరిత్యజ్య - విడిచి; పక- దుఃఖముఖాః= సమానములయినదుఃఖ సుఖములుగలవారమై; ధామి=కం=ధ మ=మునాచరించునట్టి; రామం=రాము ని; అనుగచ్ఛమ(అనుగచ్ఛమః)= వెం బడింతము.</p>	<p>మనము, ఉచ్యానంబులనుభూముల నుగృహంబులనువిడిచి, రాముండు, సు ఖించినసుఖంపుడు, అతండుదుఃఖించిన దుఃఖించుడు, ధామి=కుండగు రాముని వెంబడించుచుఁబోవుదము, అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సముద్భృతసిధానాని పరిధ్వస్తా జీరాణిచ
 ఉపాత్త ధనధాన్యాని హృతసారాణి సర్వశః. ౧౮
 రజసాభ్యవకీడాని పరిత్యక్తాని దైవతైః
 మూషకైః పరిధావద్భి రుద్భితై రావృతానిచ. ౧౯
 అపేతోదకధూమాని హీనసమ్మాజ్ఞానిచ
 ప్రణవ్యబలిక మేఘామంత్రహిమజపానిచ. ౨౦
 దుష్కాలే నేవ భగ్నాని భిన్నభాజనవంతిచ
 అస్త్వ త్యక్తాని వేశ్మాని కైకేయా ప్రతిపద్యతామ్. ౨౧

<p>టీక సముద్భృతసిధానాని= ఎత్త బడిననిత్యే పధనముగలవియును; పరిధ్వ స్తానిరాణిచ=చెఱపబడినముంగిళ్లు గ లవియును; ఉపాత్త ధనధాన్యాని= తీసికొనిపోబడినధనమును, ధాన్యమును గలవియును; సర్వశః=అన్నివిధంబుల ను; హృతసారాణి=అపహరింపబడిన సారములుగలవియును; రజసా= పరా గముచేత; అభ్యవకీడాని=వెదచల్ల బడినవియును; దైవతైః= ఇలువేల్పుల</p>	<p>చేత; పరిత్యక్తాని=విడువబడినవియు ను; పరిధావద్భిః = పరుగెత్తుచున్నవి యునగు; ఉద్భితైః=త్రవ్వబడిన బొ క్కలుగలవియునగు ; మూషకైః= పందికొక్కలచేత; అవృతానిచ=చు ట్టబడినవియు; అపేతోదకధూమాని= జలమునుబొగయును, లేనివియు; హీన సమ్మాజ్ఞానిచ=విడువబడినచిన్న టగలవియు; ప్రణవ్యబలిక మేఘామం త్రహిమజపానిచ = నశించిన బలి</p>
--	--

కార్యమునిష్ఠులును మంత్రధ్వనులుపెూ
మములును జపములునుగలవియు; దు
ష్కారేన=దుష్టకాలముచేత; భగ్నానీ
వ(స్త్రితాని)-క్షీణించినవివలె నున్నవి
యు; భిన్నభాజనవంతిచ=విడిగినకుం
డలుగలవియునగు ; అస్త్యత్త్యక్తాని=
మనచేతవిడువబడిన; వేశ్మాని= ఇండ్ల
ను; కైకేయా=కైకేయి ; ప్రతిపద్య
తాం=పొందుగాక.

అట్లు, మనమువిడిచిపోయినపిమ్మ
ట, నిత్యేపములు పెల్ల గింపబడియు,
ముంగిళ్లుచెడియు ధనధాన్యంబులవ్వలి
కింగొనిపోబడియు, శయనాసనాదిము
ఖ్యపదార్థంబులన్నియుం దీసికొనిపోబ
డియు, నుండుటంజేసి, కాంతివిహీనంబు

లై, దుమ్ము చేసింది, గృహదేవతలచేవి
డువబడినవై, చిలంబులద్రవ్యకొనియి
టునటుచాటుచుండు మూషకంబులచే
వ్యాపింపబడి, జలము చిలగించుట
యొడిముట్టుటయు లేకుండుటవలననపరి
శుద్ధంబులయి, వంట లేకుండుటవలన
ఘోమ విహీనంబులై, “బలికర్తముఇ
ష్టిమంత్రధ్వనపెూమముజపము” ఇవిలే
నందున, సంతమాత్రముతోభింపక, తొ
మాచిదుష్టకాలంబులంబాడువడినవిహ
లెంబూపట్టుచు, విడిగిపోయినకుండలతో
నుండు, మనయిండ్లనుదీసికొని, కైకేయి
సుఖముగానుండుగాక.

అని, తాత్పర్యము.

వనం నగరమేవాస్తు యేనగచ్ఛతి రాఘవః

అస్తాభిశ్చ పరిత్యక్తం పురం సంపద్యతాం వనమ్. ౨౨

టిక||యేన=ఏకారణముచేత; రాఘ
వః=రాముండు; గచ్ఛతి=పోవుచున్నా
డో; తేన (అధ్యాప్యతము)-ఆకా
రణముచేత; వనం=అడవి; నగరమేవ=
పట్టణముగానే; అస్తు=అగుగాక. పు
రం=అయోధ్యాపట్టణము; అస్తాభిశ్చ=
మాగేతను; పరిత్యక్తం= విడువబడిన

దై; వనం=అడవిగా; సంపద్యతాం=అ
గుగాక.

రాముండడవికిఁబోవుటవలన, నా
యడవిపట్టణముగానే యుండుగాక;
రాముండును మేమును విడిచి పోయినపి
మ్మట, నీయయోధ్యాపట్టణమే యడవి
యగుగాక. అని, తాత్పర్యము.

విలాసి దంష్ట్రీః స్పర్శే సానుని మృగపక్షిణః
త్యజంత్య స్తద్భయో ద్భీతా గజా స్సింహా వనానిచ. ౨౩

టిక॥ దంష్ట్రీః = కోటలుగలజంతువులు	త్యజంతి = విడుచును.
లుపాములు మొదలగునవి, సర్పేః అన్నియును; విలాసి = బొక్కలను; మృగపక్షి	మన మడవిలోఁ జేరినపిచ్చుట, మనకు భయంపడి పాములు, చిలములను,
ణః = జింకలును బతులును; సానుని = మృగములుఁ బక్షులుఁ గొండనెత్తము	లను, ఏనుంగులు సింహములనడవులను,
కొండనెత్తములనుఁ గాః = వీనుంగులును; సింహాః = సింహములును; వనానిచ = విడువఁగలవు.	అని, తాత్పర్యము.
అడవులను; అస్తద్భయో = మనవలని భయమువలన; భీతాః = భయపడినవై;	

అస్త త్యక్తం ప్రపద్యంతాం సేవ్యమానం త్యజంతుచ

టిక॥ తే(అధ్యాహృతము) = అ	అహారసర్పాదులు, అట్లు, ఇదివ
వి; అస్త త్యక్తం = మాచే విడువఁబడి	జకువానికినివాసస్థానమయినవనంబును
నదానిని; ప్రపద్యంతాం = పొందుఁగా	విడిచి, మనచే విడువఁబడినయాయయో
క. సేవ్యమానం = సేవింపఁ బడుచున్న	ధ్యాపట్టణంబులోవాసము సేయుచుం
దాని; త్యజంతుచ = విడుచునుం గాక.	దుఁ గాక. అని, తాత్పర్యము.

త్యగమాంసఫలాదానాం దేశం వ్యాకృమ్య ద్విజమ్. ౨౪
ప్రపద్యంతాం హి కైయో సమ్రతా సహధాంధవైః

టిక॥ కైయోహి = కై కేయయే	నవి , ఈజంతువుల యొక్క; వ్యా
సమ్రతా = కొడుకుతోఁ గూడినవై; బాం	కృమ్య ద్విజం = క్రూరములయిన
ధవై స్సహ = బంధువులతోఁ గూడ; త్య	మృగములును బతులునుగల; దేశం = దేశమును;
గమాంసఫలాదానాం = గడ్డినిమాంసమునుబండ్లనుదిను జంతువులయొక్క;	ప్రపద్యంతాం = పొందుఁగాక.
మునుబండ్లనుదిను జంతువులయొక్క;	మనమువిడిచినపిచ్చుట , కై కేయ
జింకలు , పులులు కాకులు మొదలగు	యు, అవిడకొడుకును బంధువులును,

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౬౩

స ౩౩

జీంకలుపులులు సింహములుకాకులుఇవి | శమునుజొందుదురుగాక.
మొదలగుక్రూరజంతువులవలనగ్రూరప | అని, తాత్పర్యము.
క్షులకును, నివాసస్థానమయినయీదే

రాఘవేణ వనే సర్వే సహ వత్స్యామ నిర్వృతాః. ౨౫

టీక||వయం(అధ్యాహ్నశ్రమ)-మ | మనమందఱమును, అడవిలో, రాము
నము; సర్వే=అందఱమును; వనే=అడవి | నితోఁగూడ, సుఖంబుగా, వాసముసే
యందు; రాఘవేణసహ= రామునితోఁ | యుడుండెదము. అని, జనులుపరస్పర
గూడనిర్వృతాః= సుఖముగలవారల | ముమాటలాడుకొనిరి.
మై; వత్స్యామ(వత్స్యామః) = డిం | అని, తాత్పర్యము.
దెదము.

ఇత్యే వం వివిధా వాచో నానాజనసమీరితాః

శుక్రావ రామ శ్చృత్వాచ నవిచక్రే స్య మానసమ్. ౨౬

టీక||రామః=రాముఁడు; ఇతి=అని; వీ | క్రే=వికారమునొందఁజేయదయ్యె.
వం=ఇట్లు; నానాజనసమీరితాః=నా | రాముం, డిట్లువారువారు నానావి
నావిధములయిన జనులచేఁజెప్పఁబడిన; | ధంబులుగాననుకొనుమాటలనువిన్నెను;
వివిధాః = నానావిధములయిన; వా | అట్లువిన్నెను, అతనికిమనంబునకెంతమా
దః=మాటలను; శుక్రావ=వినెను. శ్రు | త్రమువికారముగల్గలేదు.
త్వాచ=వినియు; అస్య= ఈరాముని | అని, తాత్పర్యము.
యొక్కఁ; మానసం=మనస్సును; నవిచ

సతు వేత్త పితౄ నూకరా తైర-లాసశిఖరప్రభమ్

అభిచక్రామ ధమాత్తా మ శ్తమాతంగవిక్రమః. ౨౭

టీక||ధమాత్తా = ధమఁస్వధా | దపుటేనుఁగుయొక్కొనడకవంటినడకగ
త్తును; మ శ్తమాతంగవిక్రమః= మ | లవాఁడునగు; సతు=ఆరాముండును;

<p>కైలాసశిఖరప్రభం = కైలాసపర్వతశిఖరముయొక్క కాంతివంటి కాంతి గల; పితృః = తండ్రియొక్క; వేశ్య = గృహమునుగూచి; దూరాత్ = దూరముననుండి; అభివక్రము = ప్రదక్షిణించెను.</p> <p>ధర్మాత్ముండును మదవు టేనుం</p>	<p>గుంబోలెగంభీరంబుగా నడచువాడునగురాముండు, దూరంబున, కైలాసపర్వతశిఖరంబుంబోలెఁజెల్లఁగానత్యున్నతంబైనయందుతనతండ్రి గృహముంబూచి, ప్రదక్షిణముచేసెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

విసితవీరపురుషం ప్రవిశ్యతు సృపాలయమ్
దదర్శా వస్థితం దీనం సుమంత్ర మవిదూరతః. ౨౮

<p>టిక॥ రామః (అధ్యాహృతము) = రాముండు; విసితవీరపురుషం = వినయముతోఁగూడినవీరులగుపురుషులు గల; సృపాలయం = రాజగృహమును; ప్రవిశ్యతు = ప్రవేశించినంతనె; అవిదూరతః = కొంచెముదూరంబున; అవస్థితం = ఉన్నవాఁడును; దీనం = దుఃఖమునొం</p>	<p>దినవాఁడునగు; సుమంత్రం = సుమంత్రుని; దదర్శ = చూచెను.</p> <p>రాముండు, వినయవంతులగువీరపురుషులచేర్చింపఁబడుచుండు, రాజగృహంబుఁబ్రవేశించి, కొంచెముదూరంబునదుఃఖితుండైయున్న, సుమంత్రుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

ప్రతీక్షమాణోపి జనం తదా తా
మనాతాతరూపః ప్రహస్నవా థ
జగామ రామః పితరం దిదృక్షుః
పితౄ ర్నిచేశం విధివ చ్ఛిక్షేషుః. ౨౯

<p>టిక॥ రామః = రాముండు; తదా = అప్పుడు; అర్థం = దుఃఖితంబగు; జనం = జనమును; ప్రతీక్షమాణోపి = చూచుచున్నవాఁడయ్యును; అనాతాతరూపః = దుఃఖమునొందనిరూపముగలవాఁడై; అథ =</p>	<p>ఇంకను; ప్రహస్నవా (స్థితః) = నవ్వుచున్నట్లున్నవాఁడై; పితృః = తండ్రియొక్క; నిచేశం = ఆజ్ఞను; విధివత్ = యథాశాస్త్రముగా; చిక్షేషుః = చేయుగోరువాఁడై; పితరం = తండ్రిని; దిదృ</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండముః౬౫

స ౩ ౩

య్యుం=యాడగోరినవాడై; జగము=

అట్లు, రాముండతనతండ్రియాజ్ఞను
యథావిధింజేయగోరి, తండ్రింజూచు
టైపోవుచు, దారిలోతన్నుంజూచిదుః

ఖితులను జనులంజూచియు, నెంత
మాత్రముదుఃఖిము నొందకుండుటయె
గాక, నవ్వచున్నట్లు, సంతోషముననే
యుండెను. అన్తి తాత్పర్యము.

తత్పూర్వ మైత్వైకసుతో మహాత్మా
రామో గమిష్య న్వన మాతరూపమ్
వ్యతిష్ఠత ప్రేక్ష్య తదా సుమంత్రం
పితు మహాహతా ప్రతిహరణార్థమ్. ౩౦

టీక॥వనం = అడవినిగూర్చి; గమిష్య =
పోగలవాడగు; మహాత్మా = పూజ్యుమె
నస్వభావముగలవాడును; మహాత్మా =
అధికమయినదైవ్యముగలవాడనగు; వి
త్వైకసుతో = ఇత్వైకువంశమునంబుట్టి
నదశరథునికొడుకునగు; రామః = రా
ముడు; తదా = అప్పుడు; తత్పూర్వం =
అది మొదలు, దశరథుండు రామునడవికిఁ
బొమ్మన్నది మొదలచట; ఆతరూ
పం = దుఃఖిమునొందినరూపముగల; సు
మంత్రం = సుమంత్రుని; ప్రేక్ష్య = చూచి;

పితుం = తండ్రికి; ప్రతిహరణార్థం = తన
రాకనుదెలుపుటకై; వ్యతిష్ఠత = నిలి
చెను.
మహాత్ముండును మహా ధైర్యశాలి
యును దశరథపుత్రుండును వనంబునకుఁ
బోఁబోవువాడనగు రాముండు, అచ్చ
ట, తన్నదశరథుండడవికిఁబొమ్మన్నది
మొదలుదుఃఖితుండైయున్న సుమంత్రుం
జూచి, తండ్రికిందన రాకం దెల్పుటకైయ
తనింబ్రతిష్ఠింపుచు, గొంతదడవునిచె
ను. అని, తాత్పర్యము.

పితు నిహేనేనతు ధమవత్సలా
వసేప్రవేశే కృతబుద్ధినిశ్చయః
స రాఘవః ప్రేక్ష్య సుమంత్ర మబ్రవీ
న్నివేదయ స్వాగమనం నృపాయ మే. ౩౧

టిక॥ధర్మవత్సలః=ధర్మమునంద
ధికశ్రద్ధగలవాఁడును; పితః=తండ్రియొ
క్క; నిదేశేనతు=ఆజ్ఞ చేతనే; వనప్రవే
శే=వనంబునొందుటయందు; కృతబుద్ధి
నిశ్చయః=చేయఁబడినమిథియొక్క; ని
శ్చయముగలవాఁడునగు; సః=ఆ; రాఘ
వః=రాముఁడు; సుమంశ్రిం=సుమం
తుని; ప్రేక్ష్య=చూచి; మే=నాయొ
క్క; ఆగమనం=రాకను; సృపాయ=ద

శరథమహారాజుకొఱకు; నివేదయన్వ=
తెల్పుము" ఇతి(అధ్యాసృతము)= అ
ని; అబ్రవీత్ = పలికెను.
పరమధామి=కుండుగావునఁ, దం
ప్రియాజ్ఞ చే, వనంబుననుండునిశ్చయం
మకొనియుండు, రామండు, సుమం
తునిబాచి, "నేనువచ్చి కనిపెట్టి యు
న్నానని దశరథమహారాజునకుండెల్పు
ము" అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాశ్యే,

అమోధ్యాకాండే, త్రయస్త్రైంశసర్గః.

ఇది, స్వప్రార్థనము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అమోధ్యాకాండత్రయస్త్రైంశసర్గఃటిక,
ముగిసినది.

ॐ

చ తు స్త్రైం శ స ర్గ ప్రారంభః.

తతః కమల పత్రాక్ష శ్యామో నిరుదరోమహాః

ఉవాచ రామ స్తం సూతం పితరాభ్యాహ్ మామితి. ౧

టిక॥తతః=అటుపిమ్మట ; కమలప
త్రాక్షః=తామఱపూత్రోకులవంటి కం
ఘ్టగలవాఁడును; శ్యామః=నల్లనివా
డును; నిరుదరః=కడుపులేనివాఁడును;

సన్నకదుపు గలవాఁడు ననుట ; మ
హాః=పూజ్యుఁడునగు; రామః=రా
ముఁడు; తం=ఆ; సూతం=సారథియగు
సుమంతునిగూచి; " మాం=నన్ను;

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౪౭

స ౩౪

శీతుః=తండ్రికి; ఆఖ్యాహి=చెప్పము”
ఇతి=అని; ఉవాచ=పలికెను.

అంతః, దామరపూతేకులుం బోలె
వికాల సుందరంబులయిన కండ్లుగలిగి
క్యామలవణంబునొప్పుచు , సన్నన

దుముగలిగియుండు, పూజ్యుండగు రా
ముండు, సారథియగు నాసుమంతుం
జూచి, “నేనువచ్చియున్నాననినాతం
ద్రీకింజెప్పము” అని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

స రామప్రేషితః ప్రిత్రం సంతాప కలుషేంద్రియః

ప్రవిశ్య నృపతిం సూతో నిశ్శ్వసంతం దదశ హ. ౨

టీక॥సః-ఆ; సూతః- సారథియ
గుసుమంతుండు; రామప్రేషితః=రా
మునిచేఃబంపబడినవాడై; సంతాపక
లుషేంద్రియః=దుఃఖముచేఁగలకంఠా
తీనయింద్రియములు గలవాడై ; ప్రి
త్రం=శీఘ్రముగా; ప్రవిశ్య=చొచ్చి;
నిశ్శ్వసంతం= నిట్టూపులు వుచ్చుచు
న్న; నృపతిం=దశరథ మహారాజును;

దదశ=చూచెను“హి” అనునది పా
దపూరణార్థము.

ఆసుమంతుండు, దుఃఖింబున నింద్రి
యంబులన్నియుఁ గలంకం బాఱగా,
రామునిపంపున, శీఘ్రంబున, లోనికిం
బోయి, నిట్టూపులు వుచ్చుచున్నదశ
రథుంజూచెను. అని, తాత్పర్యము.

ఉపరక్త మివాదిత్యం భస్మచ్ఛన్న మివానలమ్

తటాక మివ నిస్తోయ మపశ్య జగత్ పతిమ్. ౩

టీక॥సః(అధ్యాహూతము)= ఆసు
మంతుండు; ఉపరక్తం=రాహువుచే
గిరిసింపబడిన; ఆదిత్యమివ (స్థితం)=
సూర్యుండుంబోలెనున్నవాఁడును; భ
స్మచ్ఛన్నం=బూడిదచేఁగప్పబడిన; అ
నలమివ (స్థితం)= అగ్నిపాత్రుండు
వలెనున్నవాఁడును; నిస్తోయం= నీళ్లు

తేని; తటాకమివ (స్థితం)=చెఱువుంబో
లెనున్నవాఁడునుగు; తం=ఆ, జగతీప
తిం=ఘృమికింబధువైనదశరథ మహా
రాజును; అపశ్యత్=చూచెను.

ఆసుమంతుండుచూచినప్పుడు, దశ
రథుండు, రాహుగ్రస్తుండగు సూర్యు
నిబందంబున బూడిదచేఁ గప్పబడిన

యగ్ని హోతృని కై వడి, నీళ్లు లేచెఱు | అని, తాత్పర్యము.
పుభంగి, కాంతిహీనుడై యుండెను.

ఆలోక్యతు మహాప్రాజ్ఞః పరమాకులచేతసమ్
రామ మేవానుశోచంతం సూతః ప్రాంజలి రాసదాత్. ౪

టీ మహాప్రాజ్ఞః = పూర్వజ్ఞుడైన	ప్రాంజలిః = మంచి చేమొద్దుగలవాఁ
పండితుండగు; సూతః = సారథియైన	డై; ఆసదాత్ = సమీపించెను.
సుమంత్రుండు; పరమచేతసం = మిక్కిలి	మహాపండితుండగు సుమంత్రుండు,
యుదుఃఖమునొందిన మనసు గలవాఁడు	పరమ దుఃఖంబునొంది రామునిం బే
ను; రామ మేవ = రాముని గూచియే; అ	ర్కొనుచు చుండుచున్నదశరథుం జూ
నుశోచంతం = దుఃఖించుచుండువాఁడున	చినంత నె, చేతులు మొగుద్దుకొని, నను
గు; తం (అధ్యర్చ్యతము) = ఆదశర	పంబునకు బోయెను. అని, తాత్పర్యము.
థుని; ఆలోక్యతు = చూచినంత నె ;	

తం వర్ణయిత్వా రాజానం సూతః పూర్వం జయాశిషా
భయ విక్లబయా వాచా మందయా శ్లక్ష్మ మృబిత్, ౫

టీక సూతః = సుమంత్రుండు; తం =	మృబిత్ = మరలెను.
ఆ; రాజానం = దశరథమహారాజును; జ	సుమంత్రుండు, దంత, దశరథమహారా
యాశిషా = జయప్రదంబగు నాశీర్వచన	జానకుజయము గలుగఁజేసి ఆశీర్వచన
ముచేత; వర్ణయిత్వా = దీపించి; భ	ముచేసి; భయవిక్లబుండడంబుడు, మం
యవిక్లబయా = భయముచేదడంబు	దవాక్యంబున, మధురముగా, నట్లని, చె
చున్న; మందయా = తిన్నె; వాచా =	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మృబిత్; శ్లక్ష్మం = మధురముగా; అ	

అయం సప్తరుషవ్యాఖ్యో ద్వారా తదంతే సుతః
బ్రాహ్మణేభ్యో భనం దత్వా సర్వం దైవాప జీవినామ్. ౬

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రః=పురుషశ్రేయందు; పృష్ఠతః=ఉన్నాడు.
 పుండగు; సః=అట్టి, అయం=ఈ; తే=పురుషశ్రేయండుగు నట్టి నీకొడుకు
 నీయొక్క; సుతః=కొడుకురాముండు; రాముండు, తనననునంతయు, బ్రా
 బ్రాహ్మణేభ్యః=బ్రాహ్మణులకొఱకు హ్మణులకును భృత్యులకుమెసంగి, ని
 ను; ఉపజీవినాంచైవ=భృత్యులకును; స్మృబూచుటకై, వచ్చివాకిటం, గనపె
 సర్వం=సమస్తమయిన; ధనం=ద్రవ్యట్టయున్నాడు. అని, తాత్పర్యము.
 మును; దత్వా=ఇచ్చి; ద్వారీ=వాకిట

సత్వా పశ్యతు భద్రంతే రామ సృత్య పరాక్రమః
 సర్వాం తస్మాద ఆపృచ్ఛ్య త్వమిదాసిం దిచ్ఛతే. ౭

టీక॥ తే=నీకు; భద్రం=మంగళము; సః=ఇదాసిం=ఇప్పుడు; త్వాం= నీన్నది
 అస్తు(అధ్యాహృతము)=అగుగాక. న దృక్షతే=చూడంగోరుచున్నాడు.
 త్యపరాక్రమః=విచ్చటనువ్యక్తముకా సత్యపరాక్రమండుగు నారామన
 నిపరాక్రమముగల; సః= ఆ; రామః=కునివిష్వడుడకనంబొసంగుము; అతం
 రాముండు; త్వాం=నీన్నది; పశ్య= చూడు, మిత్రుల నందఱనువీక్షకొని, నీన్న
 చుగాక. సః(అధ్యాహృతము)=ఆరా వీడ్కొనుటకైయిచ్చటకు వచ్చి, నీన్నం
 ముండు; సుహృదః= మిత్రులను; స జూడంగోరుచున్నాడు.
 ర్వాం=అందఱను; ఆపృచ్ఛ్య=వీక్షకొ అని, తాత్పర్యము.

గమిష్యతి మహాబల్యం తం పశ్య జగతీ పతే
 వృతం రాజ గుణై స్సర్వై రదిత్య మివ రిశ్మభిః. ౮

టీక॥ జగతీపతే=ధూమికిఁబ్రథమవైన రాజయోగ్యులగుగుణంబుల చేత; పృ
 డశరథమహారాజాః సః(అధ్యాహృత తం=చుట్టబడినవాడును; రిశ్మభిః= కిర
 ము)=ఆ రాముండు; మహాబల్యం=పెద్ద ణములచేత; పృతం(అధ్యాహృతము)=
 యడవినిగూర్చి; గమిష్యతి=పోగలడు; స చుట్టబడిన; అదిత్యమివ(స్థితం) =సూ
 ర్యైః=సమస్తమయిన; రాజగుణైః= ర్యుండువలెనున్నవాడునగు; తం= ఆ

రాముని; పశ్య=చూడుము.

దశరథమహారాజా! ఆ రాముండు
కనడవికిఁ బోవుటకున్నాఁడు; కావున,
సూర్యుండు కిరణంబులతోఁగూడియుం

డునట్లు. సమస్త రాజగుంబుల తోనుం

గూడియున్నయతని, నీపిష్టుడేమాడుము
అనిసుమంత్రుండు, దశరథునితోఁజెప్పె
ను. అని. తాత్పర్యము.

స సత్యవాదీ ధర్మత్వా గాంధీర్యా త్సగరోపమః

ఆకాశ ఇవ నిష్పంకో న రేంద్రః ప్రత్యువాచ తమ్. ౯

టీక॥ సత్యవాదీ=సత్యమునే చెప్పు
వాఁడును; ధర్మాత్వా= ధర్మస్వభా
వుండును; గాంధీర్యాత్ = గాంధీర్య
మువలన; సాగరోపమః= సముద్రము
తోఁబోలి-గలవాఁడును; ఆకాశఇవ=
ఆకాశమువలె; నిష్పంకో= మాలిన్యము
లేనివాఁడునగు; సః=ఆ; న రేంద్రః=మ
నుష్యులకుఁబ్రభునైన దశరథమహారా

జ; తం=ఆసుమంత్రుం గూచి; ప్రత్యు
వాచ=బదులుచెప్పెను.

సత్యవాదియును ధర్మాత్ముండు
నుగాంధీర్యంబునసముద్రంబునకు సరివ
చ్చువాఁడునాకాశముంబోలెనిమఱుం
డునగు, నాదశరథమహాశ, సుమంత్రుం
జూచి, యిట్లని, చెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము.

సుమంత్రానను మే గారామే కేచి దిహ మామః

దారైః పరివృత స్సర్వైః ద్రష్టు మిచ్ఛామి ధార్మికమ్. ౧౦

టీక॥ సుమంత్ర = సుమంత్రుఁడా!
మామకా(దారాః) = నాభార్యలు;
యే కేచిత్ = ఎవ్వరెవ్వరు; ఇహ=ఇచ్చ
ట; సంతి(అధ్యాపృతము) = ఉన్నా
రో; తా(అధ్యాపృతము)=ఆ; మే=
నాయొక్క; దారా=భార్యలను; అన
య=తోడ్కొనిరమ్ము. సర్వైః=సమస్త
లైన; దారైః=భార్యలతో; పరివృతః=

చుట్టఁబడినవాఁడై; ధార్మికం=ధర్మ
మునాచరించునట్టి రాముని; ద్రష్టుం=
చూచుటకు; ఇచ్ఛామి=కోరుచున్నాను.
సుమంత్రుఁడా! ఇప్పుడిచ్చటనుండు
నాభార్యలనందఱుం దోడ్కొనిరమ్ము;
భార్యలయందఱుం గూడి, ధార్మికుండ
గురాముంబూడఁగోరుచున్నాను.

అని, తాత్పర్యము.

సోంతః పుర మతీవైవ స్త్రియ స్తా వాక్య వబ్రవీత్

టీక॥ సః=ఆసుమంత్రుండు; అంతః
పురం=అంతిపురమును; అతీవైవ=అతి
క్రమించియే; తాః=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీ
లంగూర్చి; వాక్యం = మాటను; అబ్ర
వీత్=పలికెను.

ఆసుమంత్రుండు, అంత సంతఃపుర
మనతీక్రమించిపోయి, దశరథునిభార్య
లంజూచి, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఆర్యా హ్వయతి వో రాజా గవ్యతాం తత్ర మచిరమ్. ౧౧

టీక॥ ఆర్యాః = పూజ్యులయినస్త్రీ
లా! రాజా=దశరథమహారాజు; వః=
మిమ్ములను; హ్వయతి=పిలుచుచున్నా
డు. తత్ర=అచ్చట; మచిరం=శీఘ్రము
గా; గవ్యతాం=పొందబడుచుగాక.

దశరథమహారాజు మిమ్ములందెల్ల
రుచున్నాడు; శీఘ్రముగా నచ్చటికి
బొండు. అని, సుమంత్రుండుదశరథుని
భార్యలతో చెప్పెను, అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తా స్త్రియ స్సర్వా స్సుమంత్రేణ నృపాజ్ఞయా
ప్రచక్రము స్తద్భవనం భతు రాజ్ఞాయ శాసనమ్. ౧౨

టీక॥ స్త్రియః= స్త్రీలు; సర్వాః=
అందఱును; సుమంత్రేణ=సుమంత్రునిచే
త; నృపాజ్ఞయా=రాజాజ్ఞ చే; ఏవం=
ఇట్లుచెప్పబడినవారలై; భతుః=పె
నిమిటియొక్క; శాసనం=ఆజ్ఞను; ఆజ్ఞా
య=అంగీకరించి; తత్=ఆ; భవనం=
ఇంటినిగూచి; ప్రచక్రముః= బయలు

చేటిరి.
ఆదశరథభార్యలు, సుమంత్రుండు,
రాజాజ్ఞననుసరించిచెప్పినమాటనువిని,
పెనిమిటియాజ్ఞనుశిరసావహించి, పెని
మిటియుండునింటికింబోయిరి.
అని, తాత్పర్యము.

అథాసప్తశతా స్తాస్తు ప్రమదా స్తామ్రీలోచనాః

కౌసల్యం పరివార్యాథ శనై జగన్తు ర్భృతవృతాః, ౧౩

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; భృతవృతాః= భృతంఁబడినవృతముగల; సతివృతలగున నుట; తాః=ఆ; ప్రమదాః=ప్రీతి; అర్థ సప్తక తాస్తు=ఏకమనూజులలోనగమం తటివారును, మూడునూజులయేఁబడి మందియుననుట; తామ్రలోచనాః=ఎట్ట నకండ్లుగలవారిటై; కౌసల్యం=కౌస

ల్యను; పరివార్య-చుట్టుకొని; శనైః= మెల్లఁగా; జగన్తుః=పోయిరి. అంతఁ, బతివృతలగు నాస్త్రీలు, మూడునూజులయేఁబడిమందియును, రామదుఃఖంబున నెఱ్ఱఁగానుండుకండ్ల తోఁ, కౌసల్యంబున వేష్టించి, మెల్లఁగాన దుడుచుచోయిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఆగతేషు చ దారేషు సమవేష్య మహీపతిః

ఉవాచ రాజా తం సూతం సుమంత్రా నయ మే సుతమ్. ౧౪

టీక॥ దారేషుచ=భార్యలను; ఆగ తేషు=రాఁగా; మహీపతిః=భూమికిఁ బ్రభునైన; రాజా=దశరథమహారాజు; సమవేష్య=చూచి; తం=ఆ; సుతం=సా రథియైననుమంతునిగూచి; “సు మంత్ర=సుమంతుఁడా! మే=నాయొక్క; సుతం=కొడుకును” ఆనయ=తో

డొరమ్ము. ఇతి(అధ్యాహృతము)= అని; ఉవాచ=చెప్పెను. అట్లుభార్యలందఱువచ్చుటయు, ద శరథమహారాజుజూచి, సుమంతునింబి చిచి, “నాకొడుకు రాముం డీసికొనిర న్ను” అని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స సూతో రామ మాదాయ లక్ష్మణం మైథిలీం తదా

జగామా భిముఖ స్తూణం సకాశం జగత్పతేః. ౧౫

టీక॥ తదా=అప్పుడు; సః=ఆ; సూతః= సూతేః=దశరథమహారాజయొక్క; స సారథియగునుమంతుఁడు; రామం= కాశం=సమీపమునుగూచి; అభిము రాముని; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; మైథి లీం=నీతను; ఆదాయ=తీసికొని; జగత్ పతేః=శిశుముగా, జగామ=పోయెను.

అప్పుడు, సుమంత్రుండు, రాముని ల గా, దశరథమహారాజునొద్దకు బో
త్తులు సీతను బిలుచుకొని, శీఘ్రము యెను. అని, తాత్పర్యము.

స రాజా పుత్ర మాయాంతం దృష్ట్వా దూరా త్కృతాంజలిమ్
ఉత్పపాతా సనా త్తూణా మాతః స్త్రీజనసంవృతః. ౧౬

టీక సః=ఆ; రాజా=దశరథమహారా	ఘ్రీముగా; ఆసనాత్=పీఠమునుండి; ఉ
జా; ఆయాంతం=వచ్చుచున్నవాఁడును;	త్పపాత=లేచెను.
దూరాత్=దూరముననుండి; కృతాంజ	దశరథమహారాజు, దూరంబుననుం
లిం=చేయఁబడిన చేమొడ్పుగలవాఁడు	డిచేతులు మొగుడ్పుకొని, వచ్చుచున్నకొ
నగు; పుత్రం=కొడుకైన రాముని; దృ	డుకును రాముంజూచి, దుఃఖితుండై, భా
ష్ట్వా=చూచి; ఆతః=దుఃఖమునొంది	ర్యలతోఁగూడ; శీఘ్రంబుగా, నానసం
నవాఁడై; స్త్రీజనసంవృతః=స్త్రీజను	బుననుండిలేచెను.
లచేఁజుట్టఁబడినవాఁడై; తూణాం=శీ	అని, తాత్పర్యము.

సో భిదుద్రావ వేగేన రామం దృష్ట్వా విశాంపతిః
త మసంప్రాప్య దుఃఖాతః పపాత ఘవి మూర్ఛితః. ౧౭

టీక సః=ఆ; విశాం=మనుష్యులకు;	వాఁడై; ఘవి=నేలయందు; పపాత=
పతిః=అధిపతియైనదశరథమహారా	పడెను.
జా; రామం=రాముని; దృష్ట్వా=చూచి;	అట్లుదశరథుండు, రాముంజూచి,
వేగేన=వేగముచేత; అభిదుద్రావ=ఎ	వేగంబునలేచి, యతనికెదురుగాఁబో
దురుగాఁబోయెను. దుఃఖాతః=దుః	యెను; అంతదుఃఖితుండగుటవలన, రా
ఖముచేఁ బడింపఁబడినవాఁడు (కావున	ముంజేరనరుగంజాలక, మూర్ఛితుండై,
నే); తం=ఆ రాముని; అసంప్రాప్య=	నేలంబడెను.
పోందక; మూర్ఛితః=మూర్ఛపోయిన	అని, తాత్పర్యము.

తం రామో భ్యపత త్త్రిపం లక్ష్మణశ్చ మహారథః

విసంజ్ఞమివ దుఃఖేన సశోకం నృపతిం తదా. ౧౮

టీక॥ రామః=రాముండును; మహా	వాఁడునగు; తం=ఆ; నృపతిం=దశర
రథః=తన్నునుదనసారధిని దనగుఱుము	థమహారాజును; త్రిశ్రం=శిఖ్రముగా;
లనుగాపాడుకొనుచుబదునొకండువే	అభ్యపతత్=వెంబడించిపడిరి.
లమందివిలుకాండ్రితోఁబోరునట్టి; లక్ష్మ	రాముండునుమహారథుండగు లక్ష్మ
ణశ్చ=లక్ష్మణుండును; తదా=అప్పుడు;	ణుండును, అట్లుదుఃఖితుండై దుఃఖింబు
సశోకం= దుఃఖముతోఁగూడినవాఁడు	నఁచెల్వొదప్పినట్లు, నేలంబడియున్నదశ
ను; దుఃఖేన=దుఃఖముచేత; విసంజ్ఞమివ	గథనిలేవ నెత్తుటకై, తోడనేసేలఁజ్జనా
(స్థితం)=తెల్వొదప్పినవాఁడువలె నున్న	లిరి. అని, తాత్పర్యము.

స్త్రీసహస్రనినాదశ్చ సంజ్ఞై రాజవేశ్మని

హాహారామే తి సహసా ధూషణధ్వనిమూర్చితః. ౧౯

టీక॥ రాజవేశ్మని=రాజగృహము	ధ్వనియును; సంజ్ఞై=ఘట్టినది.
నందు; ధూషణధ్వనిమూర్చితః=సా	అంతరాజగృహమునందు, దశరథ
ములధ్వనిచేప్పగించిన; హాహారా	భార్యలందఱు, దేహమునందలిధూష
మ=అయ్యో! అయ్యో! రాముడా! ఇ	ణంబునందలి ధూషణంబులు మోయి
తి=అని; స్త్రీసహస్రనినాదశ్చ, స్త్రీస	గా, హాహాకారంబుల రామునించేరొగ
హస్ర=స్త్రీలవేలయొక్క; నినాదశ్చ=	ని, యేడ్వసాగిరి. అని, తాత్పర్యము.

తం పరిష్కజ్య బాహుభ్యాం తా వృథౌ రామలక్ష్మణౌ

పర్యంకే సీతయాసాధణం రుదంత స్సమవేశయన్. ౨౦

టీక॥ తా=ఆ; రామలక్ష్మణౌ=రా	కే=పాన్పునందు; సమవేశయన్=కూ
మలక్ష్మణులు; ఉభౌ=ఇద్దఱును; సీత	చుండఁజెట్టిరి.
యాసాధణం=సీతతోఁగూడ; బాహు	రామలక్ష్మణులును సీతయును, ము
భ్యాం=చేతులచేత; పరిష్కజ్య=కొంగ	వ్వరును, ఆదశరథునిఁ జేతులంగుచ్చి
లించుకొని; రుదంతః=ఏడ్చుచు; పర్యం	యెత్తి, రోదనంబుసేయుచు, బాన్పు

నంగూఁడుండఁబెట్టిరి. అని, తాత్పర్యము.

అథ రామో ముహూర్తేన లబ్ధసంజ్ఞం మహీపతిమ్

“ముహూర్తస్య” ఇతిపాఠాంతరం.

ఉవాచ ప్రాంజలి భూత్వా శోకాణవపరిప్లుతమ్. ౨౧

టీక|| అథ=అటుపిమ్మట; రామః= రాముడు; పాంజలిః=మంచిచేమో
హూతేన= అల్పకాలముచేత; ము
హూర్తస్య (ఇది, పాఠాంతరము)=
(తృతీయాఠవందుషష్ఠి) అల్పకాలము
చేత; లబ్ధసంజ్ఞం=పొందఁబడిన తెల్విగ
లవాఁడును; శోకాణవపరిప్లుతం=దుః
ఖముద్రములలో మునింగినవాఁడునగు;

మహీపతిం= భూమికిఁబ్రభువయినదశ
రథమహారాజునుగూచిఁ; ఉవాచ=చె
ప్పెను.

అంత, రాముండు, చేమోడ్చుగీలిం
చి, కొంతకాలమునకు మూర్ఛదేహిదుః
ఖముద్రంబున మునింగియున్న తండ్రి
యగుదశరథుంబాచి, యిట్లని, చెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఆపుచ్చే త్వం మహారాజ సర్వేషా మీశ్వరోఽని సః
ప్రస్థితం దండకారణ్యం పశ్య త్వం కుశలేన మామ్. ౨౨

జ

టీక॥ మహారాజ = మహారాజా!	మాం = నన్ను; కుశలేన = సుఖముచేత; ప
నః = మాకు; సర్వేపాం = అందఱకును;	శ్య = చూడుము.
ఈశ్వరః = ప్రభుండవు; అసి = అగుచు	మహారాజా! నీవు మాకందఱకును బ్ర
న్నావు. త్వాం = నిన్ను; ఆపృచ్ఛే = వీ	భుండవు; నిన్ను వీడొక నెదను; నేనిప్పు
డొకనియెదను. త్వం = నీవు; దం	డుదండకారణ్యమునకుఁబోయెదను; నీ
డకారణ్యం = దండకారణ్యమునుగూ	విస్మయఃఖంపక సుఖంబుగానన్నుఁబా
చిఁ; ప్రస్థితం = బయలుదేఱిన;	డుము. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణంచా నుజానీహి సీతాచా స్వేతి మాం వనమ్
కారణై ర్బహుభి స్రత్యై ర్వార్యమాణౌ న చే చ్చతః. ౨౩

టీక॥ లక్ష్మణంచ = లక్ష్మణునిగూ	తః = నమ్మతింపరు.
డ; అనుజానీహి = అనుమతింపుము, సీతా	మఱియు, లక్ష్మణునకు ననుజ్ఞయి
చ = సీతయను; వనం = అడవినిగూచిఁ;	మ్ము; సీతయునా వెంట నరణ్యంబునకువ
మాం = నన్ను; అస్వేతి = వెంటబడించుచు	చ్చుచున్నది; సీతకుననుజ్ఞయిమ్ము; వీర
న్నది. ఏతా (అధ్యాహృతము) = వీరలి	లు, సరివైన పేక్కుకారణములుచెప్పి
ర్వురును; తత్యైః = యథార్థములయి	యెంతనివారింపినను, ఇచ్చటనిలుచుట
న; బహుభిః = అనేకములగు; కారణైః =	కుసమ్మతింపకున్నారు.
కారణములచేత; వార్యమాణౌ చ = అడ్డు	అని, తాత్పర్యము.
గింపఁ బడుచున్నవారలయ్యు; నేచ్ఛ	

అనుజానీహి సర్వాన్న శ్లోక ముత్సృజ్య మానద
లక్ష్మణం మాంచ సీతాంచ ప్రజాపతి రివ ప్రజాః. ౨౪

టీక॥ మానద = మానమునిచ్చునట్టి	మ్ములను; సర్వాన్ = అందఱను; ప్రజాప
వాఁడా! శ్లోకం = దుఃఖమును; ఉత్సృ	తిః = బ్రహ్మదేవుఁడు, ప్రజాభవ = ప్రజ
జ్య = విడిచి; లక్ష్మణం = లక్ష్మణుని; మాం	లంబోలె; అనుజానీహి = అనుమతిం
చ = నన్నును; సీతాంచ = సీతను; నం = మ	పుము.

జ

జ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౨౨

స ౩౪

మాకందఱకునుమానముఁగలిగించు | అకునుబ్రహ్మ దేవుండు ప్రజలకుంబాలె,
నట్టివాఁడవునీవు; ఈదుఃఖంబువిడిచి,ల | ననుజ్ఞ యొసంగుము. అని, రాముండుదశ
త్కణునకునునాకును సీతకునుమాకంద | రథునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతీక్షమాణ మవ్యగ్ర మనుజ్ఞాం జగతీపతేః

ఉవాచ రాజా సంప్రేక్ష్య వనవాసాయ రాఘవమ్. ౨౫

టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; వ | నిఃసంప్రేక్ష్య = చూచి; ఉవాచ = చె
నవాసాయ = అడవిలోనుండుటకొఱకు; ప్పెను.
జగతీపతేః = భూమికిఁబ్రభువైనదశరథ | దశరథుం, డట్టులాలస్యంబునేయ
మహారాజుయొక్క; అనుజ్ఞాం = అనుమ | క; వనవాసంబునకై తనయనుజ్ఞ కెదురు
తినిఁగూర్చి; ప్రతీక్షమాణం = ఎదురుసూ | సూచుచున్న రాముంబాచి, యిట్లుని, చె
చుచున్నవాఁడును; అవ్యగ్రం = ఆలస్య | ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ములేనివాఁడునగు; రాఘవం = రాము

అహం రాఘవ కై కేయ్య వరదానేన మోహితః

అయోధ్యాయా స్తవ్విమేవాద్య భవ రాజా నిగృహ్య మామ్. ౨౬

టీక॥ రాఘవ = రాముఁడా! అ | ప్రభుండవు; భవ = అగుము.
హం = నేను; కై కేయ్యః = కై కేయికి; | రాముఁడా! నేనుగై కేయికివరంచి
వరదానేన = వరమునిచ్చుటచేత; మో | చ్చియుండుటంజేసి, మోగపోయియు
హితః = మోహమునొందియున్నాను. | న్నాను; నీవిప్పుడునన్నునిగ్రహించి, నీవే
అద్యః = ఇప్పుడు; మాం = నన్ను; నిగృ | యయోధ్యకురాజవగుము. అని, దశర
హ్యః = తిరస్కరించి; త్వమేవ = నీవే; అ | థుండు, రామునకుఁజెప్పెను.
యోధ్యాయాః = అయోధ్యకు; రాజా = | అని, తాత్పర్యము.

ఏవముక్తో నృపతినా రామోధమః భృతాం వరః

ప్రత్యువాచాం జలిం కృత్వా పితరం వాక్యకోవిదః. ౨౭

టిక వాక్యకోవిదః= మాటలయం	త్వా=చేసి; పితరం= తండ్రినిగూర్చి;
దుఃఖంబడితుండును; ధర్మభృతాం=	ప్రత్యువాచ=బదులుచెప్పెను.
ధర్మమునుభరించువారలలోపల; వ	మాటలంజెప్పటయందుఁ బండితుం
రః=శ్రేష్ఠుండునగు; రామః=రాముం	డునుధార్మికశ్రేష్ఠుండునగు రాముం
డు; నృపతినా= దశరథమహారాజుచే	డు,తండ్రిచెప్పినదివిని, చేమోడ్పుగీలిం
తఃపవం=ఇట్లు; ఉక్తః= చెప్పఁబడిన	చి,తండ్రితోనిట్లఁచెప్పెను.
వాఁడై; అంజలిం=చేమోడ్పును; కృ	అని,తాత్పర్యము.

భవా వష సహస్రాయ పృథివ్యానృపతే పతిః
అహంత్య రణ్యే వత్స్యామి నమేకార్యం త్వయానృపతమ్. ౨౮
“నమేకార్య స్తవమానృపతే” ఇతిపాఠాంతరం.

టిక నృపతే=దశరథమహారాజా!	అనృతః=కొంచెమబద్ధము గలవాఁడవు
భవా=నీవు; వష=సహస్రాయ=	గాను; నకార్యః = చేయఁదగినవాఁ
వషమలయొక్క, వేయికొఱకు, అ	డవుగావు.
నేకసంవత్సరములుగాననుట; పృథి	దశరథమహారాజా!నీవు, పెక్కుసం
వ్యాః=ధూమికి; పతిః= ప్రభుండవు.	వత్సరంబులుగాధూమిం బాలించు చు
అహంతు = నేనో; అరణ్యే= వన	న్నావు; అట్టి,నీవు,నన్ననత్యవంతుని
మునందు; వత్స్యామి=ఉండెదను.త్వ	గాఁజేయవలదు; (పాఠాంతర పక్ష
యా=నీచేత; మే=నాకొఱను; అన్య	మందు, అట్టిసిక్కునేనుగొంచెమునిననన
తం=అబద్ధము; నకార్యం=చేయఁదగి	త్యదోషము గలుగునట్లు చేయఁగూడ
నదికాదు. (పాఠాంతరపక్షమందు)	దు;) కావుననేనరణ్యములో నుండెద
మే=నాకు,నాచేతననుట;త్వం= నీవు;	ను. అని,తాత్పర్యము.

నవ పంచవ వషాణి వనవాసేవిహృత్యతే
త్రునః పాదౌ గృహీష్యామి ప్రతిక్షాంతే నరాధిప. ౨౯

టిక||నరాధిప= మనుష్యులకుఁ బ్రభుండవైనదశరథుఁడా! నవ= తొమ్మి

దియు; పంచచ=పదునాలుగు నాలుగు
గనుట; వహణి=సంవత్సరములను;
వనవాసే=వనంబులో నుండుట యం
దు; విహ్వల్య=క్రిడించి; ప్రతిజ్ఞాంతే=
ప్రతిజ్ఞ యొక్క తుదను; పునః=మఱి;
తే=నీయొక్క; పాదౌ=పాదముల
ను; గృహీష్యామి=పట్టుకొనెదను.

దశరథమహారాజా! నేనుబదునాలుగు
గువహణియలువనంబులో సుఖంబుగా
నుండి, ప్రహ్వల్యదీర్ఘకౌనినపిమ్మట, మ
ఱినిచ్చటికివచ్చి, నీపాదంబుల నాశ్ర
యించెదను. అని, రాముండు దశరథు
నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రుదన్నాతః ప్రియం పుత్రం సత్యపాశేన సంయతః
కైకేయ్యా చోద్య మానస్తు మిథో రాజా త మబ్రవీత్. ౩౦

టీ|| రాజా=దశరథమహారాజు; రుదన్,
ఏడ్చుచు; ఆతః=దీనుండై; సత్యపాశే
న=సత్యమునుత్రాటిచేత; సంయతః=క
ట్టంబడినవాండై; మిథః=రహస్యముగా;
కైకేయ్యా=కైకేయిచేత; చోద్యమాన
స్తు=ప్రేరింపబడిన వాడునై ; ప్రి
యం=ఇష్టండుగు; తం=ఆ; పుత్రం=కొ

డుగును రాముంగూచి; అబ్రవీత్=
పలెను.
అంత, దశరథుండు, సత్యపాశబ
ద్ధుండై, రోదనంబుసేయుచుదీనుండై
రహస్యంబునం నై కేయాప్రేరితుండై,
ప్రియపుత్రుండగు రాముంజూచి, యి
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రేయసే వృద్ధయే తాత పునరాగమనాయచ
గచ్ఛస్వారిష్ట మవ్యగ్రం పంథాన మమతోభయమ్. ౩౧

టీ|| తాత=నాయనా! శ్రేయసే=
పరలోకశ్రేయస్సుకొఱకును ; వృద్ధ
యే=విహింకవృద్ధికొఱకును ; పునరా
గమనాయచ=మఱివచ్చుట కొఱకు
ను; అరిష్టం=మంగళశరంబును; అవ్య
గ్రం=దుఃఖములేనిదియును ; అమతో
అరినిచ్చటికివచ్చుటయొక్క

భయం=ఎందుననుభయంబు లేనిదియు
నగు; పంథానం=మార్గమును; గచ్ఛ
స్వ=పోమ్ము.
నాయనా! నీకుంబరలోకసుఖంబును
విహింకసౌఖ్యంబును గలుగుఁగాక; మ
ఱినిచ్చటికివచ్చుటయొక్క

మంగళకరంబునుగట్టంబులేనిదియు నెం | మాగమనవలంబించి,పొమ్ము.
తమాత్రము భయంబులేనిదియు నగు | అని, తాత్పర్యము.

స హి సత్యాత్మన స్తాత ధర్మాభిమనస స్తవ
వినివత్యాయితం బుద్ధి శృక్యతే రఘునందన. ౩౨

టీక|| తాత=నాయనా! రఘునంద | శక్యతేహి=అలవిగాదుగదా!
న=రఘువంశమునంబుట్టినవారలసంత | నాయనా!నిన్నుబాడఁగారఘువం
సింపఁజేయునట్టివాఁడా! సత్యాత్మనః= | శమునంబుట్టినవారలకందఱకునుసంతో
సత్యస్వభావుండవును; ధర్మాభిమన | పంబుగలుగును; నీవు సత్యస్వభావుండ
సః=ధర్మమునొందినమనసుగలవాఁడ | వు, పరమధామికుండవు; అట్టిసిబుద్ధి
వునగు; తవ=నీయొక్క; బుద్ధిః = తలం | మాటునట్లు సేయనలవిగాదు.
పు; వినివత్యాయితం=మఱలించుటకు; న | అని, తాత్పర్యము.

అద్య త్విదాసీం రజసీం పుత్ర మాగచ్ఛ సర్వధా
ఏకాహదర్శనేనాపి సాధు తావ చ్చరామ్య హమ్. ౩౩

టీక|| పుత్ర=కొడుకా! అద్యతు=ఇ | చరామి=ఉండెదను.
ష్పదుమాత్రము; ఇదాసీం=ఈ; రజ | కొడుకా! ఇప్పుడుమాత్రము, నీవె
సీం=రాత్రిని; సర్వధా = అన్నివిధంబు | క్లయిననుబోఁగూడదు; ఈరాత్రియం
లను; మాగచ్ఛ=పోవలదు. అహం=నే | తయునిచ్చటనేయుండుము; ఇట్లు, ఒక
ను; ఏకాహదర్శనేనాపి = ఒకదినము | దినమయినను, నిన్నుఁజూచుచు, సుఖము
చూచుటచేనైనను; సాధు=సుఖముగా; | గానుండెదను.
("తావత్" అనునదివాక్యాలంకారము) | అని, తాత్పర్యము.

మాతరం మాంచ సంపశ్య స్వసే మా మద్య శర్వరీమ్
తద్భిత స్సర్వకాపై స్త్వం శ్వః కాలే సాధయిష్యసి. ౩౪

టీక|| త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; అద్య=ఇప్పుడు; మాతరం=తల్లిని; మాం

చ-సన్నును; సంపశ్యక్ = చూచుచు; ఇ
మాం-ఈ; శర్వరీం = రాత్రిని; వస =
ఉండుము; త్వం = నీవు; సర్వకామైః = స
మస్తములయిన కోరుకలచేతను; తర్హి
తః = తృప్తినొందింపఁబడినవాడవై;
శ్వః = రేవు; కాలే = ప్రాతఃకాలమునం
దు; సాధయిష్యసి = పోఁగలవు.

నీవు, నీతల్లిని సన్నుంజూచుచు, నీరా
త్రియంతయు నిచ్చటనుండుము; మేము,
నీకోరుకలన్నియుఁ దీర్చి నీవు తృప్తి
బొందునట్లు చేసెదము; అంత, రేవుప్రా
తఃకాలంబునంబోవచ్చును.
అని, తాత్పర్యము.

దుష్కరం క్రియతే పుత్ర సర్వధా రాఘవ త్వయా

మత్ప్రియాథం ప్రియం స్త్యక్త్వా యద్యాసి విజనం వసమ్. ౩౫

టీక॥ పుత్ర = కొడుకా! రాఘవ =
రాముడా! మత్ప్రియాథం = నాసం
తోషముకొఱకు; ప్రియా = ఇష్టముల
యినవానిని; త్యక్త్వా = విడచి; విజనం =
జనులులేని; వసం = అడవినిఁగూచి;
యాసి (ఇతి) యత్ - పోవుచున్నావను
నదియేదిగలదో; తత్ (అధ్యాహృత
ఘ్న) = అట్టి; దుష్కరం = చేయనలవికా

నికార్యము; త్వయా = నీచేత; క్రియతే =
చేయఁబడుచున్నది.
రాముడా! నాసంతోషమునకై, నీ
కుఁబ్రియంబుగలిగించువాని నన్నిటినింబ
రిత్యజించి, విజనంబగు, సరణ్యంబునకుఁ
బోవుచున్నావే; ఇట్టికఠినకార్యముచే
యుచున్నావు; ఇట్లెవ్వరునుజేయఁజా
లరు. అని, తాత్పర్యము.

నచైతన్యే ప్రియం పుత్ర శపే సత్యేన రాఘవ

ఛన్నయా చలిత స్తస్మిన్ప్రియా ఛన్నాగ్ని కల్పయా. ౩౬

టీక॥ రాఘవ = రాముడా! పుత్ర =
కొడుకా! ఏతత్ = ఇది; మే = నాకు; ప్రి
యం = ఇష్టము; నేదం = కానేకాదు. సత్యే
న = సత్యముచేత; శపే = శపథముచేసె
దను. ఛన్నయా = గూఢమయినయభి

ప్రాచుముగలదియు; ఛన్నాగ్ని కల్ప
యా = కప్పఁబడినయగ్నితో సమానమ
యినదియునగు; స్త్రియా - స్త్రీచేత;
చలితస్తు - చలనమునొందిన వాడను
మాత్రము; అస్మి - అగుచున్నాను.

రాముఁడా! నీవిట్లరణ్యమునకుఁ బోవుటనాకెంతమాత్రమిష్టముగాదు; అయితే, అగ్నిపాత్రము బూడిదచేఁగప్పఁబడినట్లు, సత్యముతోబాసఁచేసెదను, ఈకైకేయి మనసులోవేటుకూర్చిరా	భిప్రాయంబు నుంచుకొని, నన్నుఁజూపలంబునొందినట్లుచేసినది; ఇదిమాత్రమువాస్తవము. అని, తాత్పర్యము.
--	---

పంచనా యా తు లభా మే తాం త్వం నిస్తర్తు మిచ్చసి
అనయా వృత్తసాదిన్యా కైకేయ్యాభి ప్రచోదితః. ౩౩

టీక॥యా=ఏ; పంచనా = మోస తీరుటకు; ఇచ్చసి = కోరుచున్నావు! ము; మే=నాకు, నాచేతననుట; లభా= పొందఁబడినది. తాంతు=ఆ మోసమును గూడ; త్వం=నీవు; వృత్తసాదిన్యా=చరిత్రమును జేయుచున్నట్టి; అనయా=ఈ; కైకేయ్యా = కైకేయిచేత; అభిప్రచోదితః=ప్రేరింపఁబడినవాఁడై; నిస్తర్తుం=	నన్నుఁగై కేయి మోసము చేసినది; అట్టి మోసమును గూడ, నీవు, కులాచారముంజేయుచున్నకైకేయిమాటవిని, సఫలముగాఁజేయఁగోరుచున్నావునీధామికతంజూడగా నాశ్చర్యముగలుగుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.
--	---

నచైత దాశ్చర్యతమం య త్త జ్యేష్ఠ స్సుతో మమ
అపాన్యతకథం పుత్ర పితరం కర్తు మిచ్చసి. ౩౪

టీక॥పుత్ర=కొడుకా! మమ = నా యొక్క; జ్యేష్ఠః=మొదిటి; సుతః=కొడుకవయిన; త్వం=నీవు; పితరం=తండ్రినగు నన్ను; అపాన్యతకథం=దబ్బుటమాటలే నివానిఁగా; కతుం=చేయుటకు; ఇచ్చసి(ఇతి)యత్=కోరుచున్నావనునదియే దిగలదో; తదేతత్=ఆయిది; ఆశ్చర్యత=	మంచ=మిక్కిలియునాశ్చర్యముగల్గించునదియఁగాదు. కొడుకా! నాజ్యేష్ఠపుత్రుండవగు నీ పుత్రండ్రినగు నాకసత్యదోషంబులేకుండునట్లు సేయఁగోరుట; యంత, యాశ్చర్యకరముగాదు. అని, దశరథుఁడు రామునితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అథ రామ స్తథా శ్రుత్వా పితు రాత్తస్య భాషితమ్
లత్తజేన సహ భ్రాత్రా దీనో వచన మబ్రవీత్. ౩౯

టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; రామః=	తుండై; వచనం=మాటను; అబ్రవీత్=
రాముడు; తథా= అట్లు; ఆతఃస్య=	పలికెను.
దుఃఖితుండగు; పితుః=తండ్రియొక్క;	అంత, రాముండు, దుఃఖితుండగు
భాషితం = మాటను; శ్రుత్వా=విని;	తండ్రిచెప్పినమాటను విని, దుఃఖితుండై,
భ్రాత్రా= తమ్ముడైన; లత్తజేనస	లత్తజుండును దుఃఖింప, నిట్లని, చెప్పె
హ=లత్తజునితోఁగూడ; దీనః=దుఃఖి	ను. అని, తాత్పర్యము.

ప్రాప్స్యమి యా నద్య గుణాన్ కోమేశ్వస్తాన్ ప్రదాస్యతి
అపక్రమణ మేవాత స్సర్వ కామై రహం వృజే. ౪౦

టీక॥ అద్య=ఇప్పుడు; యాన్=ఏ; గు	ణై=కోరుచున్నాను.
ణాన్=మంచిపదార్థములను; పా	మీరుచెప్పినట్లు, ఇప్పుడునేను మంచి
ప్స్యమి=పొందఁగలనో; తాన్=వా	పదార్థంబులననుభవించినను, వానిని,
నిని; శ్వః=రేవు; మే=నాకొఱకు; కః=	రేవునాకెవ్వఁడిచ్చును? కావున, నిష్పడు
ఎవ్వఁడు; ప్రదాస్యతి=ఇవ్వఁగలడు? అ	గావలెననుటయు వ్యర్థము; అందువ
తః=ఇందువలన; అహం=నేను; సర్వ	లన, నాకోరుకొలునక్కఱలేదు; ఇప్పుడే
కామైః = సమ స్తములయినకోరుకొలు	వనంబునకుఁబోవుటగావలసినది.
చేతను; అపక్రమణమేవ=పోవుటనే; వృ	అని, తాత్పర్యము.

ఇయం సరాష్ట్రా సజనా ధనధాన్య సమాకులా
మయా విస్మష్టా వసుధా భరతాయ ప్రదీయతామ్. ౪౧

టీక॥ మయా=నాచేతః; విస్మష్టా=	జనులతోఁగూడినదియును; ధనధాన్యస
విడువఁబడినదియును; సరాష్ట్రా=దే	మాకులా=ధనముచేతను ధాన్యముచే
శములతోఁగూడినదియును; సజనా=	తనునిండినదియునగు; ఇయం=ఈ; వసు

ధా=భూమి; భరతాయ=భరతునికొ
అకు; ప్రదీయతాం=ఇయ్యఁబడుఁగాక. నాచేవిడువఁబడిన, భూమినంతయు, భ
దేశంబుతోఁగూడిజనులతోను ధా రతునకొసంగుము.
స్యములతోను సంపూర్ణుఁడైయున్న. అని, తాత్పర్యము.

వనవాస కృతా బుద్ధి నాచ మేవ్య చలిష్యతి

టిక॥ మే=నాయొక్క; వనవాసకృతా వనవాసంబుసేయవలయునను నా
తా=అడవినుండుటయందుఁజేయఁబడి తలంపు, ఇప్పుడెంతమాత్రముచలనము
న; బుద్ధి=తలంపు; అద్య-ఇప్పుడు; నచ నొందదు. అని, తాత్పర్యము.
లిష్యతిచ=చలంపనేచలింపదు.

య స్తుష్టేన వరో ద త్తః కైకేయ్యై వరద త్వయా. ౪౨

దీయతాం నిఖలేనైవ సత్యస్త్వం భవ పాథివ

టిక॥ వరద=వరములనిచ్చునట్టి; పా ఇయ్యఁబడుఁగాక. స్వం=నీవు; సత్యః=
థి=వ=దశరథముహారాజా! తుష్టేన= సత్యవాదివి; భవ=అగుము.
సంతోషమునొందిన; త్వయా= నీచేత; వరంబులనివ్వఁజాలినదశరథుఁడా!
కైకేయ్యై=కైకేయికొఱకు; యః=ఏ; నీవుసంతోషంబునఁ కైకేయికే వరంచి
వరః=వరము; ద త్తః=ఇయ్యఁబడినదో; చ్చియున్నావో, దానినంతయుఁగొఱం
సః(అధ్యాపృతము)=ఆవరము; నిఖలే తలేనట్లు, ఆవిడకిచ్చి, సత్యవాదివగుము.
నైవ=సాకల్యముచేతనే; దీయతాం= అని, తాత్పర్యము.

అహం నిదేశం భవతో యథోక్త మనుపాలయ. ౪౩

చతుర్దశ సమా వశ్యే వనే వనచరై స్సహ

టిక॥ అహం=నేను; భవతో=నీయొ య=నెఱవేర్చుము; వనే=అడవియం
క్క; నిదేశం=ఆజ్ఞ ను; యథోక్తం=చె దు; వనచరై స్సహ=అడవియందుఁదిరు
ప్పఁబడినదానినతిక్రమింపక; అనుపాల గుముఘలతోఁగూడ; చతుర్దశ=పదు

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౬౮౫

స ౩౪

నాబుగు; సమోః= సంవత్సరములను; వ లేన్య-ఉండెదను. నీవాక్షోపించినట్లు; వనంబున; ఋషు	లతోడంగూడఁ, బదునాబుగు సంవత్స రంబులుండి, నీయాజ్ఞ ను నెఱవేర్చెదను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

మావిమర్శో వసుమతీ భరతాయ ప్రదీయతామ్. ౪౪

టీక॥ విమర్శః= విచారము; మా (అ స్తు)=వలదు. వసుమతీ= ధూమి; భరతా య= భరతునికోటకు; ప్రదీయతాం=	ఎంతమాత్రము సంశయింపకుము; భరతునకు రాజ్యము నొసంగుము. అని, తాత్పర్యము.
--	--

ఇవ్వఁబడుఁగాక.

సహి మే కాంక్షితం రాజ్యం సుఖ మాత్మని వాప్రియమ్
యథానిదేశం కర్తుం వై తవైవ రఘునందన. ౪౫

టీక॥ రఘునందన-దశరథుఁడా! త వైవ=నీయొక్కయే; నిదేశం=ఆజ్ఞను; కర్తుం=చేయుటకు ("వై" అనునది పా దపూరణార్థము); యథా=ఎట్లో; త థా(అధ్యాత్మతము)=అట్లు; మే=నా కు, రాజ్యం = దొరతనముగాని; ఆత్మ ని=నానిమి త్తమయిన; ప్రియం= ఇష్టమ	యిన; సుఖంహ=సుఖముగాని; కాంక్షి తం=కోరఁబడినది; న=కాదు. దశరథుఁడా! నీయాజ్ఞ నెఱవేరు టయందు నాకుంగలంతటికోర్కీ, రా జ్యమునందుఁగాని, మఱియే సుఖమునం దుఁగాని, నాకెంతమాత్రములేదు. అని, తాత్పర్యము.
---	---

అపగచ్ఛతు తే దుఃఖం మాఘా ద్బాష్పపరిప్లుతమ్
సహి యుభ్యతి దుర్ధక్షః స్సమద్రస్సరితాం పతిః. ౪౬

టీక॥ తే=నీయొక్క; దుఃఖం=దుః ఖము; అపగచ్ఛతు=పోవుఁగాక. బాష్ప పరిప్లుతః=కన్నీళ్ల చేడ దడపఁబడినవాఁ	డవు; మాఘాః=కావలదు. సరితాం= నదులయొక్క; పతిః=పెనిమిటియగు; దుర్ధక్షః=ఎదిరింపనలివిగాని ; స
---	--

ముద్రః=సముద్రుడు; నక్షాభ్యుతిహి=

ఈదుఃఖమునువిడుపుము; ఇట్లుకన్నీ

ళ్లుగాచూచుండవలదు; నదీపతియి

ససముద్రుండెప్పుడైనఁ గలంతనొందు

నా! అట్టిసముద్రునివంటివాఁడవునీవు; ఇ

ట్లింత దుఃఖించుచుండుటసరిగాదు.

అని, తాత్పర్యము.

నైవాహం రాజ్య మిచ్చామి నసుఖం నచ మైథిలీమ్

నైవ సర్వా నిమాన్ కామా స్మ స్వర్గం నైవ జీవితమ్. ౪౭

టిక||అహం=నేను; రాజ్యం=దొ

రతనమును; నై వేచ్చామి=కోరను. సు

ఖం=సుఖమును; న(ఇచ్చామి)=కోర

ను. మైథిలీంచ=సీతనుంగూడ; న(ఇచ్చా

మి)=కోరను. ఇమాన్= ఈ ; కా

మాన్=కోరఁబడువస్తువులను; నైవ=

(ఇచ్చామి)=కోరను. స్వగ్ం= స్వ

గ్ంమును; న(ఇచ్చామి)=కోరను. జీ

వితం=ప్రాణమును; నై వ(ఇచ్చామి)=

కోరను.

నాకు, రాజ్యమునందుఁగాని, సు

ఖమునందుఁగాని, సీతయందుఁగాని;

మఱియు, నీకామ్యపదార్థములయం

దుఁగాని, స్వగ్ంమునందుఁగాని, పా

ణమునందుఁగాని, నాకెంతమాత్రమును

గోర్కలేదు. అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

ప్రతిపదాండ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౮౨

స ౩౪

నచ శక్యం మయా తాత స్థాతుంక్షణ మపిప్రభో
నశోకం ధారయన్వైవం నహిమే స్తి విపర్యయః. ౪౯

టీక॥ ప్రభో=ఈశ్వరుండవగు; తా	స్తిహి=లేదుగదా!
త=తండ్రీ!క్షణమపి=క్షణకాలమయి	ప్రభుండవగుదశరథుడా! ఇచ్చ
నను; స్థాతుంచ=ఉండుటకును ; మ	టక్షణకాలమయిననుండుటకు, నాకల
యా=నాచేత; నశక్యం = అలవిగా	వికాదు; నీవీదుఃఖముంచుకొనియుండ
దు.ఏనం=ఈశోకం=దుఃఖమును; న	కుము;నాసంకల్పము,మఅలం జలనము
ధారయన్వ=ఉంచుకొనకుము . మే=	నొందదు. అని,తాత్పర్యము.
నాకు;విపర్యయః=తిరుగుపాటు ; వా	

అథి=తోహ్యస్తి కై కేయ్య వనం గచ్ఛేతి రాఘవ
మయాచోక్తం వ్రజామితి తత్పత్య మను పాలయే. ౫౦

టీక॥ రాఘవ=దశరథుడా! అహం	త్యం=సత్యమును;అనుపాలయే=రక్షిం
(అధ్యాహృతము)=నేను;కై కేయ్య=	చుకొనెదను.
కై కేయిచేత; “వనం=అడవినిగూచి;	దశరథుడా!కై కేయినన్ను,“వనం
గచ్ఛ=పొమ్ము.” ఇతి=అని; అథి=తః=	బునకుఁబొమ్ము” అని,ప్రాధి=ంచినది;
ప్రాధి=పంబడినవాడను; అస్తిహి=	అందుకు,నేనును,“అలాగే, వనంబున
అగుచున్నానుగదా! మయాచ=నాచే	కుఁబోయెదను”అని,చెప్పినాను; కాఁబ
తను;“వ్రజామి=పోయెదను” ఇతి= అ	ట్టి, నేనిప్పుడాసత్యమునురక్షించు కొను
ని;ఉక్తం=చెప్పఁబడినది.తత్ = ఆ;స	చున్నాను. అని,తాత్పర్యము.

మాచో త్కంఠాం కృధా దేవ వనే రంస్యా మహేవయమ్
ప్రశాంత వారిశాకీణే నానాశకుని నాదితే. ౫౧

టీక॥ దేవ=దశరథమహారాజా! ఉ	చేయకుము.వయం=మేము; ప్రశాంత
త్కంఠాంచ=దుఃఖమును;మాకృధాః=	హరిణాకీణే=క్రూరములుగానిజింక

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము.

స 38

దీర్ఘ

లచేవ్యాపింపబడినదియును; నానాశ
కునినాదితే = నానావిధములయినపక్షు
లచేర్ఘ్వింపబడినదియునగు; వ
నే = అడవియందు; రుస్యామహే - వి
హరింపఁగలము.

దశరథమహారాజా! నీవుమమ్ముగు

టించిదుఃఖింపుచుండకుము; మేము, శాం
తములయినమృగంబులతోఁగూడి, మనో
హరంబులయిన నానావిధపక్షిధ్వనుల
తోనొప్పుచున్నయరణ్యంబున, సుఖంబు
గావిహరింపుచుండెదము.

అని, తాత్పర్యము.

పితాహి దైవతం తాత శేవతానా మపి స్మృతమ్
తస్మాత్ క్షేవత మిశ్యేవ కరిష్యామి పితు ర్వచః. ౫౨

టీక॥ తాత = తండ్రి! శేవతానామ
పి = దేవతలకునుగూడ; పితా = తండ్రి; దై
వతం = దేవత; ఇతి (అధ్యాహృతము) =
అని; స్మృతంహి = చెప్పబడినదిగదా!
తస్మాత్ = అందువలన; దైవతమిశ్యేవ =
దేవతయనియే; పితుః = తండ్రియొక్క;

వచః = మాటను; కరిష్యామి = చేసెదను
తండ్రి! దేవతలకునుగూడ, దండ్రి
యేదైవతమని చెప్పబడి యున్నదిగ
దా! అందువలనతండ్రియేదైవమనియెం
చియే, నేనుదండ్రియాజ్ఞను నిజవేర్చెద
ను. అని, తాత్పర్యము.

చతుర్దశసువషేఘ గతేషు నరసత్తమ
పునద్రక్ష్యాసి మాం ప్రాప్తం సంతాపోయం విముచ్యతామ్. ౫౩

టీక॥ నరసత్తమ = మనుష్యశ్రేష్ఠం
డవగుదశరథుఁడా! చతుర్దశసు = పదు
నాలుగుగు; వషేఘ = సంవత్సరము
లు; గతేషు = గడువఁగా; ప్రాప్తం =
వచ్చిన; మాం = నన్ను; పునః = మఱి;
ద్రక్ష్యాసి = చూచెదవు; అయం = ఈ; సం

తాపః = దుఃఖము; విముచ్యతాం = విడు
వఁబడుఁగాక.
మనుష్యశ్రేష్ఠుండవగుదశరథుఁడా!
పదునాలుగేండులు గడచిన పిమ్మట,
వచ్చిననన్నుమఱిలఁజూచెదవు, ఈదుః
ఖమువిడువుము. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము.

స ౩౪

యేన సంస్తంభనీయో యం సర్వో బాష్పగళో జనః
స త్వం పురుషశానూకల కిమథం విక్రియాం గతః. ౫౪

<p>టీక॥పురుషశానూకల=పురుషశ్రేష్ఠుండవగుదశరథమహారాజా! యేన=ఎవ్వనిచేత; బాష్పగళః=కన్నీరుకంతమునందుగల, డగ్గుత్తికతోఁగూడినయనుట; అయం=ఈ; జనః=జనము; సర్వః=అంతయు; సంస్తంభనీయః=అణగింపఁదగినదో; నః=అట్టి; త్వం=నీవు; కిమథం=ఎందుకొఱకు; విక్రి</p>	<p>యాం=వికారమును; గతః=పొందినావు? పురుషశ్రేష్ఠుండవగు దశరథమహారాజా! ఇట్లుడగ్గుత్తికతోఁదుఃఖింపుచున్నయీజనులసందఱునుదేవవలసినట్టి నీవును, ఇట్లుదుఃఖించుచున్నావేమి? అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

పురం చ రాష్ట్రం చ మహీ చ కేవలా
మయా నిస్సృష్టా భరతాయ దీయతామ్
అహం నిదేశం భవతో నుపాలయత్
వనం గమిష్యామి చిరాయ సేవితుమ్. ౫౫

<p>టీక॥పురం=పట్టణమును; రాష్ట్రం=చ=రాజ్యమును; మయా=నాచేత; నిస్సృష్టా=విడువఁబడిన; మహీ=భూమి; కేవలాచ=అంతయు; భరతాయ=భరతునకొఱకు; దీయతాం=ఇయ్యఁబడుఁగాక. అహం=నేను; భవతః=నీయొక్క; నిదేశం=ఆజ్ఞను; అనుపాలయత్=పాలించువాడనై; చిరాయ=</p>	<p>బహుకాలము; సేవితం=సేవించుటకు; వనం=అడవిని; గమిష్యామి=పొందెదను. నేనుబరిత్యజించినపట్టణమును రాజ్యమును ఈభూమినంతయుభరతునకొసంగుము; నేనునీవాఙ్మాపించినట్లు, అరణ్యంబునకుఁబోయి, బహుకాలంబుండెదను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

మయా నిస్సృష్టాం భరతో మహీ మిహం
సత్రైలషండాం స పురాం సకాననామ్

శివాం సుసీమా మనుశాస్తు కేవలం
త్వయా యదు క్తం నృపతే తథా స్తు తత్. ౫౬

టిక॥నృపతే=మనుష్యులకుఁబ్రభువై
నదశరథుఁడా;మయా= నాచేతఁనిస్స
ష్టాం=విధువబడినదియును; సశైలవం
డాం=పర్వతసమూహములతోఁగూడి
నదియును; సపురాం=పట్టణములతోఁ
గూడినదియును;సకాననాం= అడవుల
తోఁగూడినదియును; శివాం=మంగళక
రమైనదియును; సుసీమాం=మంచియె
ల్లలుగలదియునగు; ఇమాం= ఈ; మ
హీం=ధూమిని; భరతః=కేవలం=భర
తుఁడే; అనుశాస్తు=రక్షించుఁగాక.త్వ

యా = నీచేతఁ;యత్=ఏది; ఉ క్తం= చెప్పఁబడినదో;తత్=అది;తథా= అట్లు;అస్తు=అగుఁగాక.
దశరథమహారాజా! పర్వతంబుల తోను బట్టణంబుల తోను వనంబులతోను ఒప్పుచున్నరములయినయెల్లలుగలుగుటంజేసిసుఖకరంబైయున్న నేను బరిత్యజించిన, యీధూమిని, భగతుండే పరిపాలింపుచుండుఁగాక; నీవెట్లు చెప్పితివోఅట్లేజరగవలయును.
అని, తాత్పర్యము.

న మే తథా పార్థివ ధీయతే మనో
మహత్సు కామేషు న చాత్మనః ప్రియే
యథా నిదేశే తవ శిష్టసమ్మతే
న్యపైతు దుఃఖం తవ మత్కృతేన నఘ. ౫౭

టిక॥అనఘ = పాపరహితుండవ
గు;పార్థివ = దశరథమహారాజా!
మే=నాయొక్క;మనః = మనసు;య
థా=ఎట్లు;శిష్టసమ్మతే=పెద్దలచేగౌర
వింపఁబడిన;తవ=నీయొక్క; నిదేశే= ఆజ్ఞ యందు; ధీయతే (అధ్యాపౌతము)=ఉంచఁబడుచున్నదో;తథా=అ

ట్లు;మహత్సు=శ్రేష్ఠములయిన; కామేషు=కోరికఁబడినపదార్థములందు;నధీయతే=ఉంచఁబడదు.ఆత్మనః=నాయొక్క;ప్రియేచ=ఇష్టమునందును;న(ధీయతే)=ఉంచఁబడదు. మత్కృతే=నాకుఁగా;తవ=నీకు; దుఃఖం = దుఃఖము;వ్యపైతు=పోవుఁగాక.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము ౬౦

స౩౪

పాపరహితుండవగు దశరథమహా యందుఁగానియుత్సాహంబులేదు; కా
రాజా! నాకు, శిష్టసమ్మతంబగునీయా వున, నరణ్యంబునకుఁబోవుట నాకుఁగష్ట
జ్ఞఁబరిపాలించుటయందుత్సాహంబుం మనీసివెంతమాత్రము నాకుఁగాదుఃఖం
దునట్లు, ఉత్సాహములయినకోరులం పవలదు. అని, తాత్పర్యము.
దుఁగాని నాకుఁబ్రయంబయిన దాని

త దద్య నైవా నఘ రాజ్య మవ్యయం
న సర్వకామా న్న సుఖం న మైథిలీమ్
న జీవితం త్వా మన్యతేన యోజయత్
వృణీయ సత్యం వ్రత మస్తు తే తథా. ౫౯

టీక॥ అనఘ = పాపములేనివాడా! మాన్ = సమస్తములయినకోరులను;
తత్ = అందువలన; అద్య = ఇప్పుడు; అ స(వృణీయ) = కోరను. సుఖం = సౌఖ్య
హం(అధ్యాహృతము) = నేను; త్వాం = మును; న(వృణీయ) = కోరను. మైథి
నిన్ను; అన్యతేన = అబద్ధముతో; యోజ లిం = సీతను; న(వృణీయ) = కోరను. జీవి
యత్ = కూర్చువాడనై; అవ్యయం = తం = ప్రాణమును; న(వృణీయ) = కోర
నాశములేని; రాజ్యం = దొరతనమును; ను. తే = నీయొక్క; వ్రతం = వ్రతము; త
నైవవృణీయ = కోరనేకోరను. సర్వకా థా = అట్లు; సత్యం = సత్యముగా;

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స 38

అస్తు=అగుఁగాక.

పాపరహితుఁడా! మహాత్ముండవ
గు నీకసత్యదోషంబు సంభవించునట్లుగు
నేని, సమస్తకామంబులనుసుఖంబునుసీ

తను మదకుఁబ్రాణంబునుంగూడఁగోర
ను; ఇంకనీరాజ్యంబుఁగోరనని చెప్పిన
ల?ఎట్లైననునీసత్యవ్రతంబుచెడకుండవ
లయు. అని, తాత్పర్యము.

ఫలాని మూలానిచ భక్షయక్ వనే
గిరింశ్చపశ్యక్ సరిత స్సరాంశిచ
వనం ప్రవిశ్యైవ విచిత్రపాదపం
సుఖ భవిష్యామి తవాస్తు నిర్వృతిః. ౫౯

టీక॥ అహం(అధ్యాహృతము)=నే
ను; విచిత్రపాదపం = నానావిధముల
యినవృక్షములగుల; వనం=అడవిని;
ప్రవిశ్యైవ=చొచ్చియే; వనే= అడవి
యందు; ఫలాని=పండ్లను; మూలాని
చ=గడ్డలను; భక్షయక్=తినుచు; గిరిం
శ్చ=పర్వతములను; సరితః= నదులను;
సరాంశిచ= కొలఁకులను; పశ్యక్=
చూచుచు; సుఖ = సుఖముగలవాఁడ
ను; భవిష్యామి=అయ్యెదను. తవ=నీకు;

నిర్వృతిః=సుఖము; అస్తు= అగుఁగాక.
నేను, నానావిధంబులగు వృక్షంబు
లనొప్పుచుండునడవికిఁబోయి, యచ్చట
నే, ఫలంబులనుగడ్డలనుం దినుచుఁ బర్వ
తంబులనునదులను గొలంకులనుం జూ
చుచు, సుఖంబుగానుండెదను; నీవుదు;
ఖంబువిడిచి, సుఖంబునొందుము. అని,
రాముండు, దశరథునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవం స రాజా వ్యసనాభివన్న
శ్శోకేన దుఃఖేనచ తామ్యమానః
ఆలింగ్య పుత్రం సువిసప్తసంజ్ఞో
మోహం గతో నైవ చిచ్ఛేత్ కించిత్. ౬౦

టీక॥ వ్యసనాభివన్న= దుఃఖముచే
నాక్రమింపఁబడిన; సః=ఆ; రాజా=
దశరథమహారాజు; ఏవం=ఇట్లు; శో

కేన=తాపముచేతను ; దుఃఖేనచ=
దుఃఖముచేతను; తామ్యమానః= బా
ధపడుచు; పుత్రం=కొడుకును ; ఆలిం

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౩

స ౩౪

గ్య-కౌగిలించుకొని; సువిసప్తసంజ్ఞః= మిక్కిలి నశించిన స్వప్తిగలవాడై; మోహం=మూఢాఢు; గతః=పొందినవాడై; కించిత=కొంచెమయినను; నైవచిచేష్ట-చేష్టించడయ్యె.

పరమదుఃఖతుండగు నాదశరథమ

హారాజు, ఇట్లు తాపంబునను దుఃఖంబుననుంబరితపించుచు గొడుగుం గవ్వఁగి లించుకొని; తెల్వదప్పి మూఢాఢుండై, చేష్టలుడిగియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

దేవ్యస్తత స్సంరురుదు సృమేతా
స్తాం వజ్రయిత్యా నరదేవపత్నీమ్
రుదన్ సుమంత్రోపి జగామ మూఢాఢం
హహాకృతం తత్ర బహువ సర్వమ్. ౬౦

టిక||తతః=అటుపిమ్మట; తాం=ఆ; నరదేవపత్నీం=రాజభార్యయగుకై కేయిని; వజ్రయిత్యా=విడిచి; దేవ్యః=రాజపత్నులు; సమేతాః=చేరి నవారలై; సంరురుదుః=మిక్కిలియు నేఛ్చిరి. సుమంత్రోపి=సుమంత్రుండును; రుదన్=ఎప్పుచు; మూఢాఢం=మూఢాఢు; జగామ=పొందెను. తత్ర=అచ్చట; సర్వం=జనమంతయు; హహాకృ

తం=హహాకారములు గలది; బహువ=అయ్యెను. అంత, నాకై యిదక్క-దక్క-నరా జపత్నులందఱునొక్కటియయి మిక్కి-టంబుగ రోదనంబు చేసిరి; సుమంత్రుండు సురోదనంబు సేయుచు మూఢాఢుండ య్యె; అచ్చటి జనులందఱును హహాకా రంబుల రోదనంబు చేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, చతుస్త్రైశ్చ సగ్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ చతుస్త్రైశ్చ సగ్గః టిక, ముగిసినది.

అం

పంచత్రింశసగ్ ప్రారంభః.

తతో నిర్ఘాఢాయ సహసా శిరో నిశ్వస్య చానకృత్
పాణౌ పాణిం వినిష్ఠిష్య దంతాన్ కట కటా ప్యచ. ౧
లోచనే కోప సంరక్తే వణం పూర్వోదితం జహత్
కోపాభిఘాత స్సహసా సంతాప మశుభం గతః. ౨
మన స్సమీక్షమాణశ్చ సూతో దశరథస్య సః
కంపయన్ నివ కైకేయ్యా హృదయం వాక్చరై శ్శితైః. ౩
వాక్య ప్రజై రనుపమై నిఘ్నం దన్నివచాశుగైః
కైకేయ్యా స్సర్వ మమాణి సుమంత్రః ప్రత్యభాషత. ౪

టీక|| తః = అటుపిమ్మట; సః = ఆ; మయినయనుట; సంతాపం = దుఃఖము
సూతః = సారథియగు; సుమంత్రః = సు
మంత్రుడు; సహసా = శీఘ్రముగా; శి
రో = తలను; నిర్ఘాఢయ = విదిర్చి; అనకృ
త్ = పలుమాటు; నిశ్వస్యచ = నిట్టూర్పు
లుపుచ్చియు; పాణౌ = చేతులు; పా
ణిం = చేతిని; వినిష్ఠిష్య = నలుపుకొని;
దంతాన్ = పండ్లను; కటకటాప్యచ = క
టకటయనికొఱికియు; లోచనే = కండ్ల
ను; కోపసంరక్తే = కోపముచే నెఱ్ఱనివా
నిఁగా; కృత్వా (అధ్యాహృతము) = చే
సి; పూర్వోదితం = ముందుగలిగిన; వ
ణం = రంగును; జహత్ = విడుచుచు; స
హసా = తటాలున; కోపాభిఘాతః =
కోపముచేదిరసగ్రింపఁబడినవాఁడై;
అశుభం = అమంగళకరమయిన, తీక్ష
మయినయనుట; సంతాపం = దుఃఖము
సు; గతః = పొందినవాఁడై; దశరథస్య =
దశరథునియొక్క; మనః = హృదయము
ను; సమీక్షమాణశ్చ = చూచుచును; శి
తైః = తీక్ష్ణములయిన; వాక్చరైః = బాణ
ములచేత; కైకేయ్యాః = కైకేయియొ
క్క; హృదయం = గుండెను; కంపయన్
వ (స్థితః) = వడంకజేయునట్లున్నవాఁ
డై; అశుగైరివ (స్థితైః) = బాణంబులవ
లెనున్న; అనుపమై = సరిలేని; వాక్యప్ర
జైః = మాటలసమూహములచేత; కై
కేయ్యాః = కైకేయియొక్క; సర్వమర్త
ణి = సమస్తజీవస్థానములను సమస్తరహ
స్యములను; నిఘ్నం = భేదించుచు, నె
ల్లడిసేయుచు; ప్రత్యభాషత = పలికెను
అంత, సారథియగు సుమంత్రుండు

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౬౫

స ౩౫

<p>కోపాతిరేకంబునఁ, దలనువిడిచిఁకొని, పలుమాటు నిట్టాపులుపుచ్చి, చేతి లోఁజేయియుంచినలుపుకొనుచు, దం తంబులుకటకటంగొలుకుచుఁ, గోపం బునఁగండ్లనెఱ్ఱంజేసుకొని, దేహంబంత యుఁబూర్వవణఁబువిడిచియెఱ్ఱదనం బునొంద, మహాసంతాపంబునొంది, దశ రథుండు కైకేయిపైఁగోపంబునొంది</p>	<p>యుండుటంజూచి, తీక్షణంబులగు బాణం బులంబోలువాక్యంబులఁగైకేయి హృ దయంబు గడగడ వడంకునట్లు సేయు వాఁడువలె, బాణంబులచే మమఁస్థా నంబులఁజేదించునట్లుమాటలచే నాబిడ గుట్టుబట్టబయలుసేయుచు, నిట్లనిచెప్పె ను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

యస్యాస్తవ పతి స్త్యక్తో రాజా దశరథ స్స్వయమ్
భతా సర్వస్య జగతః స్థావరస్య చరస్యచ. ౫
న హ్యకార్యతమం కించి త్వవ దేవీ హ విద్యతే

<p>టీక॥ దేవి-కైకేయా! యస్యాః- ఏ; తవ=(ప్రతీయాభామందువచ్చి) నీచే త; పతిః=పెనిమిటియును; రాజా=రా జును; స్థావరస్య=చలింపనివృక్షము మొ దలగుదానియొక్కయు; చరస్యచ=చ లించు మనుష్యులు మొదలగుదానియొ క్కయు; సర్వస్య=సమస్తమయిన; జగ తః = ప్రపంచముయొక్కయు; భ తా = పోషించువాఁడునగు; దశరథ స్వయం=దశరథుఁడే; త్యక్తః=విడ వఁబడినాఁడో; తస్యాః (అధ్యాహృత</p>	<p>ము)=అట్టి; తవ=నీకు; ఇహ=ఈలోక మునందు; అకార్యతమం= ఎంతమా త్రముచేయఁగూడనిది; నవిద్యతేహే=లే దుగదా! కైకేయా! పెనిమిటియును స్థావర జంగమాత్మకమయిన భూమికంతయుఁ బ్రభువునగుదశరథునేవిడిచినావే; అట్టి నీకు, ఈలోకంబునందంతయుఁ, జేయ రాని, దేదియున్నది? నీవెట్టియకార్యము నై నంజేయఁగలవు! అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

పతిస్మీన్ త్వా మహం మన్యే కులఘ్నీమపి చాంతతః. ౬
యన్త హేంద్రమివా జయ్యం దుష్ప్రకంప్య మివా చలమ్

మ హేవాదధిమివా ట్కోభ్యం సంతాపయసి కమభిః. ౩

టీక॥ అహం = నేను; త్వం = నిన్ను; కార్యముల చేత; సంతాపయసి = దుః
 పక్షి = పెనిమిటిని జంపు దానిగా; భించునట్లు సేయుచున్నావో.
 అంతతః = పర్యవసానంబునందు; కుల దేవేంద్రుండుంబోలె జయింపనలవి
 స్థిమపిచ = కులమును నశింపజేయు గాని వాడును బర్వతంబుంబోలె జలనం
 దానిగాను; మన్యే = తలంచుచున్నాను. బు నొందజేయనలవిగాని వాడును స
 యత్ = ఏకారణమువలన; మహేంద్రమి ముద్రంబుంబోలె ట్కోభమునొందునట్లు
 వ = దేవేంద్రుండునుంబోలె; అజ సేయనలవిగాని వాడునగు దశరథమ
 య్యం = జయింపగూడని వాడును; అచ హారాజునకుం గూడ, దుఃఖంబుగల్గినట్లు
 లమివ = పర్వతమునుబోలె; దుష్ప్రకం సేయుచున్నావు, గావున, నీవు పెనిమి
 ప్యం = కదలించగూడని వాడును; మ టింజంపు దానవు, చక్కగా విచారిం
 హేవాదధిమివ = సముద్రమునువలె; అ నచో, గులంబునంతయు నశింపజేయు
 ట్కోభ్యం = ట్కోభమునొందజేయగూ దానవని తలంచుచున్నాను.
 డని వాడునగు; రాజానం (అధ్యాత్మత అని, తాత్పర్యము.
 ము) = దశరథమహారాజును; కమభిః =

మావమంస్థా దశరథం భతారం వరదం పతిమ్
 భతుః చిచ్ఛాహి నారీణాం పుత్రకోట్యా విశిష్యతే. ౪

టీక॥ భతారం = పోషించువాడు న్నదిగదా!
 ను; వరదం = వరంబులనిచ్చు వాడును; ప అందఱునుబోషించువాడును వరం
 తిం = పెనిమిటియునగు; దశరథం = ద బులనిచ్చు వాడును బెనిమిటియునగు దశ
 శరథుని; మావమంస్థాః = తిరస్కరింప రథునవమానింపకుము; స్త్రీలకు, దెని
 కుము. నారీణాం = స్త్రీలకు; భతుః = మిటి సంతోషించుటయె, కోటికొడుకు
 పెనిమిటియొక్క; ఇచ్ఛా - ప్రీతి; పు లకన్ననధికము.
 త్రకోట్యాం = కొడుకులయొక్క కోటి అని, తాత్పర్యము.
 కన్నను; విశిష్యతేహి = అధికమగుచు

యథావయోహీ రాజ్యాని ప్రాప్తువంతి నృపతయే

ఇత్వాకుకులనాథేఽస్తిం స్తల్లోపయితు విచ్ఛసి. ౯

టీక|| నృపతయే = రాజయొక్కనా
శముకాఁగా ; పుత్రాఁ (అధ్యాహృత
ము) = కొడుకులు; యథావయః = నయ
నునతిక్రమింపక; రాజ్యాని = రాజ్యముల
ను; ప్రాప్తువంతిహీ = పొందుదురుగ
దా! ఇత్వాకుకులనాథే = ఇత్వాకువం
శంబునకుఁబ్రధునైన; అస్తి = ఈరా
మునివిషయమయి; తత్ = దానిని; లో
పయితుం = లోపమునొందించుటకు; ఇ
చ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

లోకంబున, రాజున కవసానకాల
మువచ్చినప్పుడు, కొడుకులు, వారివయ
స్సుననుసరించి, శ్రేష్ఠుఁడు రాజ్యంబు
నెందుటయు, నితరులతనిననుసరించు
చుండటయు, నిట్లు నడుచుకొనుచుందు
రుగదా! అట్లు శ్రేష్ఠుండగుటంశేసి యి
త్వాకువంశంబునకుఁబ్రభువు కాఁదగిన
యీ రామునివిషయమయి, యాధర్మ
మునుజేలవదలఁచితివేమి!

అని, తాత్పర్యము.

రాజా భవతు తే పుత్రో భరత శ్శాస్త్ర మేదిసిమ్

వయం తత్ర గమిష్యామో యత్ర రామో గమిష్యతి. ౧౦

టీక|| తే = నీయొక్క; పుత్రః = కొడు
కైన; భరతః = భరతుఁడు; రాజా = రా
జు; భవతు = అగుఁగాక, మేదిసిం = భూ
మిని; శాస్త్ర = పాలించుఁగాక. రామః =
రాముఁడు; యత్ర = ఎచ్చటికి; గమిష్య
తి = పోవునో; తత్ర = అచ్చటికి; వయం =

మేము; గమిష్యామః = పోయెదము.
నీకొడుకుభరతుండు రాజగుఁగాక; అ
తండేభూమిం బాలింపుచుండుఁగాక;
రాముండెచ్చటికిఁబోవునో, మేమందఱ
మునచ్చటికిఁబోయెదము.

అని, తాత్పర్యము.

స హి తే విషయే కశ్చి ద్భ్రాహ్మణో వస్తు మహాత్మి

తాదృశం త్వ మమర్యాద మద్య కర్మ చిక్షిషాసి. ౧౧

టీక॥ తే=నీయొక్క; విషయే=దేశ దలంచుచున్నావు.

మునందు; బ్రాహ్మణః=బ్రాహ్మణుడు;
కశ్చిత్=ఒకానొకడును; వస్తుం=ఉం
డుటకు; నాహా=తిహి=తగడుగదా!
త్వం=నీవు; అద్య=ఇప్పుడు; తాదృశం=
అట్టి; అమర్యాదం=మర్యాదలేని; క
మ=కార్యమును; చికిషసి=చేయ

నీదేశమునందింకనొక్కబ్రాహ్మణుం
డైననుండడు; అట్లు, బ్రాహ్మణులందఱు
నులేచిపోవునట్లు, నీవిప్పుడెంతమాత్ర
ముమర్యాదలేనికార్యముసేయదలంచి
యున్నావు.

అని, తాత్పర్యము.

ఆశ్చర్యమివ పశ్యామి యస్యాస్తే వృత్త మీదృశమ్

ఆచరంత్యా న వివృతా నద్యో భవతి మేదిని. ౧౨

టీక॥ యస్యాః=ఏ; తే=నీవు; ఈదృ
శం=ఇట్టి; వృత్తం=ఆచారమును; ఆచ
రంత్యాః=చేయుచుండఁగా; మేదిని=
ఘామి=సద్యః=అక్షణమే; వివృతా=
పగిలినది; నభవతి=కాకున్నదో; ఇదం
(అధ్యాహృతము)=దీనిని; ఆశ్చర్యమి
వ=ఆశ్చర్యమునుంబోలె; పశ్యామి=

చూచుచున్నాను.

నీవిట్టి హృదయమున యాచారము
నుజేయుచున్నను, తత్త్వము భూమిప
గులకన్నదే! దీనింబాడఁగానాకాశ్చ
ర్యమగుచున్నది.

అని, తాత్పర్యము.

మహాబ్రహ్మషిః జుష్టా వా జ్వలంతో భీమదర్శనాః

ధిగ్వాదగడా న హింసంతి రామప్రవాజనే స్థితామ్. ౧౩

టీక॥ మహాబ్రహ్మషిః జుష్టాః=పూ
జ్యులయినబ్రహ్మషులచేతఁబ్రయోగిం
పఁబడినవియును; జ్వలంతః=ప్రకాశిం
చుచున్నవియును; దీక్షములనుట; భీ

మదర్శనాః=భయంకరమయినచూచు
చటగలవియునగు; ధిగ్వాదగదావా=
“దహింపఁబడుఁగాక” యనువాగ్ధా
పములయినశిక్షలయినను; రామప్రవా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౬౯౯

స ౩౫

జనే - రామనరణ్యమునకుఁబంపుట | పంబునంజెప్పఁబడు, “దహింపఁబడు
యందు; స్థితాం=ఉన్న కైకేయిని; స | గాక” అనుశాపవాక్యంబులయినను, రా
హింసంతి=చాధింపవు! | మునరణ్యంబునకుఁబంపఁదలఁచియున్న
తీర్ణంబులునుజూపరులకుభయంబులు | యీకైకేయింగాటియిపెట్టవేమి!
ట్టించునవియునగు, బ్రహ్మఘోలచేఁగో | అని, తాత్పర్యము.

ఆమ్రం ఛిత్వా కుతారేణ నిబం పరిచరేత్తు యః
యశ్చైచనం పయసా సింహే నై వైవాగ్య మధుగో భవేత్. ౧౪

టీక॥యః=ఎవ్వఁడు; ఆమ్రం=మా | ట్టిమామిడిచెట్టునుగొడ్డలిచేసఱికి, వేప
మిడిచెట్టును; కుతారేణ=గొడ్డలిచేత; ఛి | చెట్టుకుఁబాఁడులుగట్టి దానింబాలచే
త్వా=నఱికి; నిబంతు = వేపచెట్టును | దడుపుచువచ్చునని, యీవేపచెట్టతని
మాత్రము; పరిచరేత్ = సేవించునో; | కిందియ్యినిపండ్లనొసంగక చేదుకాయ
యశ్చ=ఎవ్వఁడును; ఏనం=ఈవేపచె | లనేయిచ్చునట్లు, రామనడవికి బంపి
ట్టును; పయసా=పాలచేత; సింహేత్ = | కైకేయికిసంతోషముసేయుటచేతదశ
తడుపునో; అగ్య=వీసికి; మధురః = తి | రధునకుఁగట్టమేకానియెంతమాత్రము
య్యునిది; నై వభవేత్=కానేకాదు. | కైకేయివలననుఖంబుగలుగుదు.
ఎవ్వఁడైన తియ్యినిపండ్లనొసంగున | అని, తాత్పర్యము.

ఆభిజాత్యంహి తే మన్యే యథా మాతు స్తథైవచ
నహి సింహా త్రవే త్త్వాద్రం లోకే నిగదితం వచః. ౧౫

టీక॥తే=నీయొక్క; ఆభిజాత్యం=మం | దునుగదా! యనుట; నింబాత్=వేపచె
లితలితండులకుఁ బుట్టుటవలనఁ గలు | ట్టువలన; త్త్వాద్రం = తేనె; సప్రవేత్ =
గుసదాచారము; మాతుః=తల్లికి; య | కాఱదు. ఇళి(అధ్యాహృతము)=అను;
థా=ఎట్లొ; తథైవచ = అట్లే; మన్యే | వచః=మాట; లోకే=లోకమునందు; ని
హి=తలంచుచున్నానుగదా! ఎటుంగు | గదితంహి=ప్రసిద్ధికెక్కినదిగదా!

౧౦౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యనహితము. ౩౫

సీసత్స్వభావమును నాకుఁడెలియును; సీతల్లి స్వభావమెట్టివో అట్టిదేసీస్వభావమును; వేపచెట్టుననుండితేనెస్రును? అని, తాత్పర్యము.	వింపదను సంగతిలోకంబునంబునీధముగదా! దుష్టురాలకునుపుత్రిమెట్లుపుట్టును? అని, తాత్పర్యము.
--	--

తవ మాతృ రసద్ద్రాహం విద్యః పూర్వం యథాశ్రుతమ్

టీక॥ తవ=నీయొక్క; మాతృ= తల్లియొక్క; అసద్ద్రాహం= చెడుగునందలియభినివేశమును; పూర్వం=మున్ను; యథాశ్రుతం=వినబడినట్లు; విద్యః=పఠనము. అని, తాత్పర్యము.	టుంగుదుము. సీతల్లి చేసిన దుశ్చేష్టలన్నియు మున్నవియున్నాము; మాకుం డెలియును. అని, తాత్పర్యము.
--	---

పీతుస్తే వరదః కశ్చి ద్దదౌ వర మను త్తమమ్. ౧౬

టీక॥ కశ్చిత్=ఒకానొక; వరదః=వరమునిచ్చువాఁడు; తే = నీయొక్క; పీతుః=తండికి; అను త్తమం=తనకన్నత్రేష్ఠములేసి; వరం=వరమును; దదౌ = ఇచ్చెను.	వరంబులనొసంగంజాలిన యొకానొకమహాత్ముండు, సీతండికు త్తమంబగువరంబొకటియొసంగెను. అని, తాత్పర్యము.
--	--

సర్వభూతరుతం తస్మా శ్శంజజ్ఞే వసుధాధిపః

టీక॥ తస్మాత్=అందువలన; వసుధాధిపః=భూమికిఁబ్రభువైన సీతండి; సర్వభూతరుతం=సమస్తప్రాణులమూటను; శంజజ్ఞే=తెలుసుకొనెను.	ఆవరమువలన, సతనికి, సమస్తప్రాణులు మాటలాడు కొనుమాటలు డెలియుచువచ్చెను. అని, తాత్పర్యము.
--	---

తేన తిర్యగ్గతానాంచ భూతానాం విదితం వచః. ౧౭

టీక॥ తేన=అట్టిసీతండిచేత ; తిర్యగ్గతానాం=అడ్డముగాగమనముగల

భూతానాం=ప్రాణులయొక్క; వచ	అతనికి, దిర్ఘక్షంతువులు మాటలా
శ్చ=మాటయును; విదితం = ఎఱుంగఁ	దుకొనుమాటలును దెలియుచుండినవి.
బడినది.	అని, తాత్పర్యము.

తతో జృంభస్య శయనే విరుతా ద్భూరివచఃసః
పితు స్తే విదితో భావ స్స తత్ర బహుధా౨ హసత్. ౧౮

టీక॥ తతః=అంత; శయనే = పా	మాటు; ఆహసత్=నవ్వెను.
స్మనమీపమునందు; జృంభస్య=ఒకవి	అంత, నొక్క-నాఁడు , కాంతిమం
ధమయిన పివీలికయొక్క; విరుతాత్ =	తుండగు నీశండ్రి , శయనసమీపంబు
మాటవలన; భావః = అభిప్రాయము;	వ, జృంభఁబనునొక్క-పీలిక పలికినమా
తే=నీయొక్క; భూరివచఃసః= అధి	టవలన, దానియభిప్రాయం తెలింగి,
కమయినకాంతిగల; పితుః= తండ్రికి;	దానించలుచుకొని, పలుమాటు నవ్వె
విదితః= తెలిసినది. తత్ర= ఆవిషయ	ను. అని, తాత్పర్యము.
మయి; సః=అతఁడు; బహుధా= పలు	

తత్ర తే జననీ క్రుద్ధా మృత్యుపాశ మభీష్పతీ
హసం తే నృపతే సౌమ్య జిజ్ఞాసా మీతి చాబ్రవీత్. ౧౯

టీక॥ తే=నీయొక్క; జననీ=తల్లి;	అంత, నీతల్లి, పెనిమిటియట్లు నవ్వు
మృత్యుపాశం=మృత్యువుత్రాటిని; అభీ	టంజూచి, తన్నుజూచి పరిహసించెన
ష్పతీ=కోరుచు ; తత్ర = ఆనవ్వువి	నితలంచి, యవమానంబు సహింపంజూ
షయమయి; క్రుద్ధా= కోపమునొందిన	లకమరణంబుననై నొ గోరునంతటికో
దై; సౌమ్య=శాంతుండవగు; నృపతే=	పంబునొంది, పెనిమిటింజూచి "శాంతుం
మహారాజా! తే=నీయొక్క; హసం=	డవగుమహారాజా! నీవిష్టాదునవ్వుటకుం
నవ్వును, నవ్వుకారణమును ; జిజ్ఞాసా	గలకారణంబునునాకుఁ జెప్పవలయు"
మి=తెలియఁగోరుచున్నాను. ఇతిచ=	అని, యడిగెను.
అనియు; అబ్రవీత్ = పలికెను.	అని, తాత్పర్యము.

స్వపశ్చివాచ తాం దేవిం దేవి శంసామితే యది
తతో మే మరణం సద్యో భవిష్యతి న సంశయః. ౨౦

టీక॥ స్వపశ్చ= కేకయమహారాజు	ధ్యాహృతము)=అని; ఉవాచ = చె
ను; తాం=ఆ; దేవిం= భార్యనుగూర్చి;	ప్పెను.
“దేవి=రాణీ! తే=నీకొఱకు; శంసామి	కేకయ మహారాజును, భార్యంజూ
యది=చెప్పుదునేని; తతః= అందువల	చి“నీకు నేనవ్వినకారణముం జెప్పితినేని,
న; సద్యః=తత్క్షణమే; మే=నాకు; మర	నాకుఁడత్క్షణంబై మరణంబుగలుగును;
ణం=చావు; భవిష్యతి=కాఁగలదు. సం	ఇందుకు సం దేహములేదు.” అని, చెప్పి
శయః=సం దేహము; న=లేదు, ఇతి (అ	ను. అని, తాత్పర్యము.

మాతా తే పితరం దేవి తతః కేకయ మబ్రవీత్

టీక॥ దేవి=కైకేయీ; తతః= అటు	పలికెను.
పిమ్మట; తే=నీయొక్క; మాతా=తల్లి;	కైకేయీ! అంతసేతల్లి, నీతండ్రియగు
పితరం=తండ్రియయిన; కేకయం=కే	కేకయమహారాజుం జూచి, యిట్లని, చె
కయమహారాజుం గూచి; అబ్రవీత్=	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శంస మే జీవవా మావా న మా మపహసిష్యసి. ౨౧

టీక॥ జీవవా= బ్రతికినను బ్రతుకు	నీవుబ్రతుకుము లేక చచ్చిపోవు;
ము; మావా=చచ్చినను చావుము; మే=	నాకునక్కఱలేదు; నాకునీవు నవ్వినకా
నాకొఱకు; శంస=చెప్పుము; మాం=న	రణముం జెప్పుము; నీవునన్నుఁ బరిహసిం
స్వః=నాపహసిష్యసి=పరిహసింపవు; ఇ	చినావోలేదో తెలిసికొనవలయును. అ
తిజ్ఞాస్యామి (అధ్యాహృతము)= అని	ని నీతల్లి నీతండ్రితోఁజెప్పినది.
యెఱింగెదను.	అని, తాత్పర్యము.

ప్రియయా చ తతో క్తస్స కేకయః పృథివీపతిః

తస్మై తం వరదాయాఽథం కథయామాస తత్త్వతః. ౨౨

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౦౩

స ౩౫

టీక॥ పృథివీపతిః = భూమికిఁ బ్రభువై	యామాను = చెప్పెను.
న; కేకయశ్చ = కేకయమహారాజును;	భూమికిఁ బ్రభువైన కేకయమహా
ప్రియయా = భార్యచేత; తథా = అట్లు;	రాజు, భార్యచేప్పినమాటను విని, ఆస
ఉక్తస్స = చెప్పఁబడినవాఁడై; తస్మై =	మాచారము నంతయు యథార్థము
ఆ; వరదాయ = వరమునిచ్చినవానికొఱ	గా, మున్నుతనకావరమునిచ్చినవానికిం
కు; తం = ఆ; అథఁ = సమాచారము	జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
ను; తత్త్వతః = యథార్థముగా; కథ	

తత స్సవరద స్సాధూ రాజానం ప్రత్యభాషత

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; సాధుః =	లుచెప్పెను.
యోగ్యుడైన; సః = ఆ; వరదః = వర	అంతసత్పురుషుండగునావరంబు ని
మునిచ్చినవాఁడు; రాజానం = కేకయ	చ్చినవాఁడు, కేకయ మహారాజుంజూ
రాజునుగూచి; ప్రత్యభాషత = బదు	చి, యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

మియతాం ధ్వంసతాంవేయం మాకృధాస్త్యం వహీపతే. ౭౩

టీక॥ మహీపతే = భూమికిఁ బ్రభువై	కేకయమహారాజా! ఈవిడచచ్చి
నకేకయమహారాజా! ఇయం = ఈవి	ననుఁ జచ్చుఁగాక, లేకజెడిపోయినను
డ; మియతాం = చచ్చుఁగాక. ధ్వంస	జెడిపోనఁగాక; ఏమిచేసినను, నీవెంత
తాంవా = చెడిపోయినను జెడిపోవుఁగా	మాత్రమును, జెప్పకుము. అని, వరము
క. త్వం = నీవు; మాకృధాః = చేయకు	నిచ్చినవాఁడు కేకయమహారాజుతోఁజె
ము.	ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

స తచ్చృత్వా వచస్తస్య ప్రసన్నమనసో నృపః
మౌతరం తే నిరస్యాశు విజహర కుబేరవత్. ౭౪

టీక॥ సః = ఆ; నృపః = కేకయమహా	యినమనసుగల; తస్య = ఆవరమునిచ్చిన
రాజు; ప్రసన్నమనసః = నిమలమ	వానియొక్క; వచః = మాటను; శు)

త్వా=విని; తే=నీయొక్క; మాతరం= తల్లిని; ఆశు=శీఘ్రముగా; నిరన్య=తి రసగరించి; కుబేరవత్=కుబేరుండవ లె; విజహార=క్రీడింపుచుండెను.

ఆ కేకయమహారాజు, నిమలమా

నసుండగునావరంబునిచ్చినవాడు చె ప్పినమాటనువిని, శీఘ్రముగానీతల్లిని ది రసగరించి, కుబేరునిభంగి, సుఖముగా విహరింపుచుండెను.

అని, తాత్పర్యము,

తథా త్వ మపి రాజానం దుజ్జనావరితే పథి
అస ద్ద్రాహ మిమం మోహ తుర్రుషే పాప దశిణి. ౨౫

టీక॥ పాపదర్శిని=పాపముల నెచూ చునట్టికై కేయా! తథా = అట్లు; త్వమ పి=నీవును; దుజ్జనావరితే=దుష్ట(స్త్రీ) లచేనాచరింపబడిన; పథి=మాగము నందు; స్థితా(అధ్యాహృతము)=ఉన్న దానవై; మోహతే=అజ్ఞానమువలన; ఇమం=ఈ; రాజానం = దశరథమహా రాజును; అస ద్ద్రాహం = చెడుగునుగ

హించువానిగా; కుర్రుషే = చేయుచు న్నావు.

పాపములుమాత్రము సేయఁగోరు నట్టికై కేయా! నీవును, నీతల్లివలెనే, దుష్ట స్త్రీల మాగఁబునవలరించి, మో హంబున, దశరథునకుఁజెడుపుగల్గునట్లు సేయుచున్నావు. అని, తాత్పర్యము.

సత్య శ్చ ద్య ప్రవాదోయం లౌకికః ప్రతిభాతి మా
పితౄణాం స మనుజాయంతే నరా మాతర మంగనాః. ౨౬

టీక॥ “నరాః=పురుషులు; పితౄణాం= తండ్రులను; అంగనాః = స్త్రీలు ; మాతరం=తల్లిని; సమనుజాయంతే= అనుసరించివుట్టుదురు;” అయం=ఈ; లౌకికః= లోకంబునందుఁ జెప్పబడున ట్టి; ప్రవాదః=వాతః; అద్య=ఇప్పుడు; మా=నన్నుగూచిక; సత్యః=అబద్ధము

గానిదిగా; ప్రతిభాతి=తోచుచున్నది.

“కొడుకులకుఁదండ్రగుణములువచ్చు ను; కొమాతలకుఁదల్లిగుణములు వచ్చును” అని లోకమనం జెప్పబడువా తః, ఇప్పుడు, నాకు, అబద్ధముకాదని తోచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

నైవం భవ గృహజేదం యదాహ వసుధాధిపః

“నేయాభవ” ఇతి పాతాంతరం.

టీక॥ ఏవం = ఇట్లు; సభవ = ఉండకుండును; గృహం = గృహము.

ము. (పాతాంతరపక్షమందు) నేయా = నీటిట్లుండకుము; (పాతాంతరపక్ష విధేయరాలవు; భవ = అగుము; వసుధాధిపః = భూమికి బ్రథమైనదశరథుడు; రాజునకు విధేయరాలవగుము) అతం డు; యత్ = దేనిని; ఆహ = చెప్పుడు డు చెప్పినట్లు వినుము. న్నాడో; ఇదం = ఈమాటను; గృహం = అని, తాత్పర్యము.

భర్తు రిచ్ఛా ముపాస్వేహ జనస్యాస్య గతి ర్భవ. ౨౭

టీక॥ భర్తుః = పెనిమిటియొక్క; రాముని పట్టాభిషేకంబునకొడంబడు ఇచ్ఛాం = కోర్కెని; ఉపాస్వ = నేవించుము; ఇచ్ఛాం = కోర్కెని; ఉపాస్వ = నేవించుము; ఇహ = ఇప్పుడు; అస్య = ఈ; జనస్య = జనముకు; గతిః = శరణము; భవ = అగుము. ము. అని, తాత్పర్యము.

నీ పెనిమిటికోర్కె చొప్పున, నీవును,

మా త్వం ప్రోత్సాహితా పాపై జేవ రాజ సమప్రభమ్

భర్తారం లోకభర్తార మనర్థమ ముపాదధాః. ౨౮

టీక॥ త్వం = నీవు; పాపైః = దుష్టులచేత; ప్రోత్సాహితా = పురికొల్పబడినదానై; జేవ రాజ సమప్రభం = దేవేంద్రుని కాంతితో సరియైనకాంతి గలవాడును; లోకభర్తారం = భూలోకమునకుంబ్రథమవగు ; భర్తారం = పెనిమిటిని; అనర్థమ = అధమమును; మోపాదధాః = పొందింపకుము. నీవు పాపిష్టులుచెప్పుమాటలు విని, దేవేంద్రునకు సాటియైన వాడును లోకనాయకుండునగు పెనిమిటికి, అధ

మఁముగల్గునట్లు, నేయకుము. అని, తాత్పర్యము.

న హి మిధ్యా ప్రతిజ్ఞాతం కరిష్యతి తవా నఘః
శ్రీమాన్ దశరథో రాజా దేవి రాజీవలోచనః. ౨౯

టిక॥ దేవి=కై కేయా! అనఘః=పా
పరహితుండును; శ్రీమాన్= అందటి
కన్ననధికుండును ; రాజీవలోచనః=
తామరపూలవంటి కండ్లుగలవాఁడును;
రాజా=రాజునగు; దశరథః=దశరథుఁ
డు; తవ=నీకు; ప్రతిజ్ఞాతం=వాగ్దత్తమ
యినదానిని; మిధ్యా= అబద్ధమునుగా;
నకరిష్యతి=చేయఁడుగదా!

కై కేయా! పాపరహితుండును శ్రీ
మంతుండును గమలంబులంబోలె విశా
లరమణీయంబులయిన నేత్రంబులు గల
వాఁడునగు దశరథమహారాజు, నీకువా
గ్దత్తముచేసిన దానినివ్వఁడునునందియిం
బునీకువలదు; అతండు సత్యసంధుండు
గావున, నేవిధముననైన , నీవరంబు
లాసంగిసంతోషంబు నేయును.

అని, తాత్పర్యము.

లేక; దేవి; అనఘః; శ్రీమాన్; రాజీవ
లోచనః; రాజా; దశరథః; తవ=నీకు; మి
ధ్యాప్రతిజ్ఞాతం=అబద్ధముగా వాగ్దత్త
మయినదానిని, మోసముచేసిచ్చెదనని
చెప్పినదానిననుట; నకరిష్యతిహి=చే
యఁడుగదా!

కై కేయా! పాపరహితుండును శ్రీ
మంతుండును గమలంబులంబోలె విశా
లనులవరంబులయిన నేత్రంబులు గల
వాఁడునగుదశరథమహారాజు, నీకిప్పుడు
మోసపోయివాగ్దత్తము చేసినదానిని,
ఎంతమాత్రము చేయఁడు: నీవాయాశ
నుంచుకొనిప్రయోజనములేదు.

అని, తాత్పర్యము.

శ్రేష్ఠో వ దాన్యః కర్మణ్య స్వసమం పరిరక్షితా
రక్షితా జీవలోకస్య బలీ రామోఽభివ్యతామ్. 3౦

టిక॥ శ్రేష్ఠః=సహౌదరులలోఁ బె
ద్దవాఁడును; వదాన్యః=దాతయును; క
ర్మణ్యః=కర్మము విషయమయియో
గ్యుండును, సదాచార సంపన్నుండు

ననుట; స్వసమం పరిరక్షితా=తనధ
ర్మముయొక్క రక్షించువాఁడును; శ్రీ
జీవలోకస్య = ప్రాణి లోకముయొ
క్క; రక్షితా = రక్షించువాఁడు

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము ౭౦౭

స౩౫

ను; బలి = అధికమయిన బలముగలవాఁడునగు; రామః = రాముఁడు; అభిషిచ్యతాం = అభిషేకింపఁబడుఁగాక.

శ్రేష్ఠుండు మిక్కిలి యుదారుండు సదాచారసంపన్నుండగుడనక్షత్రియధమకంబుదప్పకనడుచుకొనువాఁడు జీవ

లోకంబునంతయు గాపాడఁజాలినవాఁడుబలవంతుఁడుఁట్లు పట్టాభిషేకయోగ్యంబులగు సద్గుణంబులన్నియుంగలిగియుండుచున్న రామునకుఁ బట్టాభిషేకముఘటిల్లునట్లు సేయుము.

అని, తాత్పర్యము.

పరివాదో హి తే దేవి మహాన్ లోకే చరిష్యతి

యది రామో వనం యాతి విహాయ పితరం నృపమ్. ౩౧

టీక॥ దేవి = కైకేయా! రామః = రాముఁడు; నృపం = రాజుయిన; పితరం = తండ్రిని; విహాయ = విడిచి; వనం = అడవిని; యాతియది = పొందునని; తే = నీకు; లోకే = లోకమునందు; మహాన్ = అధికమయిన; పరివాదః = అపవాదము; చరిష్యతి = చరి

ష్యతిహి = వ్యాపించునుగాదా! కైకేయా! రాముండు మహారాజుగానుండుతండ్రించొనియరణ్యంబునకుఁ బోవు నేని, నీకీలోకంబునందంతయు, గొప్పయపవాదముగలుగును. అని, తాత్పర్యము.

స రాజ్యం రాఘవః పాతు భవ త్వం విగతజ్వరా

స సీ తే రాఘవా దన్యః క్షమః పురవరే వనోత్. ౩౨

టీక॥ సః = ఆ; రాఘవః = రాముఁడు; రాజ్యం = రాజ్యమును; పాతు = పాలించుఁగాక. త్వం = నీవు; విగతజ్వరా = బోయినపరితాపముగలది; భవ = అగుము. తే = నీయొక్క; పురవరే = పట్టణశ్రేష్ఠమయిన యయోధ్యయందు; రాఘవాన్ = రామునివిడిచి; అన్యః = ఇతరుఁడైన; క్షమః = యోగ్యుఁడు; నవనోద్ధి =

ఉండఁడగాదా! అట్టిసద్గుణసంపన్నుండగు రాముఁడె రాజ్యంబుఁజాలింపుచుండుఁగాక; నీవీపరితాపంబువిడువుము; రాముండడవికిఁ బోయినచో, నీయయోధ్యయందు, మఱియోగ్యుం డెవ్వఁడును వాసంబుసేయఁడు. అని, తాత్పర్యము.

పత్రివదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౫

రామే సీ యావరాజ్యస్థే రాజా దశరథో వనమ్
ప్రవేశ్యతి మహేష్వానః పూర్వవృత్త మనుస్మరణ. ౩౩

టిక॥ రామే=రాముడు; యావరా
జ్యస్థే= యువరాజుదొరతనముననుం
డఁగా; మహేష్వానః= పెద్దవిల్లుగల;
రాజా=రాజయిన; దశరథః= దశరథ
మహారాజు; పూర్వవృత్తం=మునుపటి
వారియాచారమును; అనుస్మరణ= త
లంచుచు; వనం = అడవిని; ప్రవేశ్యతి
హి=ప్రవేశించుగలఁడుగదా!

రాముండు యావరాజ్యంబువహించు
చినపిమ్మట, మహాపరాక్రమశాలియగు
దశరథమహారాజు, మున్నియై పం
శ్యులుగామించిన యాచారపద్ధతిననుస
రించి, వనంబునకుఁబోవును; ఇదియేగ
దాయుక్తము! అని, సుమంత్రుండుకై
యితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సాంత్యైశ్చ తీక్ష్ణైశ్చ కైకేయాం రాజసంసది
సుమంత్రోః ఊభయామాస భూయ ఏవ కృతాంజలిః. ౩౪

టిక॥ సుమంత్రః=సుమంతుఁడు; ఇ
తి=ఈప్రకారముగా; సాంత్యైశ్చ=
తిన్ననిమాటలచేతను; తీక్ష్ణైశ్చ= కఠిన
ములయిన మాటలచేతను; రాజసంస
ది=రాజసభయందు; కైకేయాం=కై
కేయిని; ఊభయామాస=కలఁగునట్లు
చేసెను. భూయః=మఱల; కృతాంజలి
రేవ = చేయఁబడినచేమోడ్పుగలవాఁ

డైయే; అనీత (అధ్యాహృతము)- ఉం
డెను.
ఇట్లు, సుమంతుండు, రాజసభ
యందు, సాంత్యవాక్యంబులచేతనుగఠి
నవాక్యంబులచేతనుకైకేయిని ఊభిం
పఁజేసి, యంతనెప్పటియట్లు, చేతులు
ముగుడ్పుకొనియుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

నైవ సా త్సభ్యతే దేవీ నచ స్తపరిరూయతే
న చాస్యా ముఖవణఁగ్య విక్రియా లక్ష్మితే తదా. ౩౫

టిక॥ తదా=అప్పుడు; సా = ఆ; దేవీ=కైకేయి; నైవ త్సభ్యతే=కలఁతపడ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౦౯

స ౩౬

నేలేదు. నపరిదూయ తేచస్త = దుఃఖం బలాడినను, అక్షై కేయికి, యోభంబుగలు
పనులేదు. అస్యాః = ఈక్షై కేయియొ గదయ్యె; ఎంతసాంత్యవాక్యంబులాడిన
కరః; ముఖవణస్య = ముఖముయొక్క ను మనంబు గరగి దుఃఖంబునొందద
రంగుయొక్క; విక్రియాచ = వికారము య్యె; చుటియు, మొగంబుననుండుకూ
ను; నలక్ష్మ్యతే = చూడబడలేదు. రవణము, ఎంతమాత్రము మాటద

అప్పుడట్లు, ఎంతకఠినంబుగామా య్యె. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికాండే,
అయోధ్యాకాండే, పంచత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ పంచత్రింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

శ్లో

షట్త్రింశస్సర్గః ప్రారంభః.

తత స్సుమంత్ర మైత్వోకః పీడితో త్ర ప్రతిజ్ఞయా
నబాష్ప మతినిశ్చవ్యస్య జగా దేదం పునః పునః. ౧

టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; ఇత్వో ఇదం = ఈమాటను; పునః పునః = మా
కః = ఇత్వోకువంశమునందుబుట్టిన దశ టిమాటికి; జగాద = చెప్పెను.
రథమహారాజ; అత్ర = ఈవరదానము అంత, దశరథుండు, వరదానమును
విషయమయి; ప్రతిజ్ఞయా = ప్రతిజ్ఞ చే గుఱించితానుజేసిన ప్రతిజ్ఞనుదప్పించు
త; పీడితః = బాధింపబడినవాడై; స కొనంజాలక, దుఃఖితుండై, వేడినిట్టూ
బాష్పం = ఉష్ణముతోఁగూడునట్లుగా; ర్వులుపుచ్చి, సుమంత్రుంజూచి, మాటి
అతినిశ్చవ్య = మిక్కిలి నిట్టూర్పులుపు మాటికి, నిట్లని, చెప్పెను.
చ్చి; సుమంత్రం = సుమంత్రునిఁగూర్చి; అని, తాత్పర్యము.

సూత రత్నసుసంపూర్ణాఁ చతుర్విధ బలా చమూః

రాఘవస్యాను యాత్రాధికం క్షీప్రం ప్రతివిధీయతామ్. ౨

టిక॥ సూత = సారధివగుసుమం	డించుటకొఱకు; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా;
త్రుండ! రత్నసుసంపూర్ణాఁ = మణుల	ప్రతివిధీయతాం = పంపబడుగాక.
చేసిండ్చిదియును; చతుర్విధబలా = నా	సుమంత్రుడా! అడవిలో రామునకు
లుగువిధములయిన (రథముగజముగుట్ట	సేవసేయుచుండుటకై, రత్నరాశితోఁ
ముపదాత్తిఅను) బలములు గలదియున	గూడినచతురంగసేనను, శీఘ్రముగా,
గు; చమూః = సేన; రాఘవస్య - రాము	రాముని వెంటంబంపుము.
నియొక్క; అనుయాత్రాధికం = వెంట	అని. తాత్పర్యము.

రూపాజీవాశ్చ షాశిన్యో వణిజశ్చ మహాధనాః

శోభయంతు కుమారస్య వాహినీం సుప్రసారితాః. 3

టిక॥ షాశిన్యః = మాటలచేనితరుల	గాక.
మనంబు నాకషింప సమర్థులయిన;	మాటలచేనితరచి త్రమునువశీకరిం
రూపాజీవాశ్చ = వేశ్యలును; సుప్రసారి	పంజాలినవేశ్యలును రాముని వెంటంబో
తాః = పదార్థములం బఱచుకొని	దురుగాక; షటియు ధనవంతు లగు
యుండు; మహాధనాః = అధిక మైనధన	వైశ్యులు, అచ్చటచ్చటపదార్థములం
ముగల; వణిజశ్చ = వైశ్యులును; కుమార	బఱచుకొనివిక్రయించుచు, రాముని వెం
స్య = రామునియొక్క; వాహినీం = సే	టంబోవు సైన్యంబుల నలంకరింతురు
నను; శోభయంతు = అలంకరింతురు	గాక. అని, తాత్పర్యము.

యేచైన ముపజీవంతిరమతే యైశ్చ వీర్యతః

తేషాం బహుధనం దత్వా తా నప్యత్ర నియోజయ. ౪

టిక॥ ఏనం = ఈ రాముని; యేచ = ఎ	పరాక్రమంబుచే; గమయే = క్రిడించునో;
వ్వరును; ఉపజీవంతి = ఆశ్రయించుచుం	తేషాం = వారలకు; బహు = అధికమ
దురో; యైశ్చ = ఎవరితోను; వీర్యతః =	యిన; ధనం = ధనమును; దత్వా = ఇచ్చి;

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౧౧

స ౩౬

తానపి=వారలను; అత్ర=ఈ సేనయం పరీక్షార్థము క్రిడించుచుండ నోవారల
దు; నియోజయ=నియోగించుము. ఎవ్వ కందఱకు అధికధనంబాసంగివారలనం
దురామునాశ్రయించి జీవించుచుండు దఱను, ఈ సేనతో రాముని వెంటంబం
రో, వఱియు నెవ్వరితో రాముండవీర్య పుము. అని, తాత్పర్యము.

ఆయుధానిచ ముఖ్యాని నాగరా శ్శకటానిచ
అనుగచ్ఛంతు కాకుత్స్థం వ్యాధా శ్చరణ్య గోచరాః. ౫

టీక॥ ముఖ్యాని=శ్రేష్ఠములయిన; ఆ డింతురుగాక.
యుధానిచ=ఆయుధములును, వానిధ ఉత్తమంబులగు నాయుధంబులందా
రించినవారలననుట; నాగరాః=పట్టణ చ్చినవారును బట్టణవాసులును నూనె మొ
వాసులును; శకటానిచ=బండ్లును; అర దలగువానిలంగొనిపోవు బండ్లును ననంబు
ణ్యగోచరాః= అడవియందుండనట్టి; సమాగంబు. జూపుటకై వనచరులగు
వ్యాధాశ్చ=బోయవాండ్రును; కాకు బోయవాండ్రును, రాముని వెంటం, బో
క్తస్థం=రాముని; అనుగచ్ఛంతు=వెంట దురుగాక. అని, తాత్పర్యము.

సఘ్నౌ పృగాక్ కుంజరాంశ్చ పిబు శ్చరణ్యకం వధు
నదీశ్చ వివిధాః పశ్యన్త రాజ్యస్య స్త రిష్యతి. ౬

టీక॥ రామః(అధ్యాపూతము)= నడు.
రాముడు; పృగాక్ = పృగములను; రామం, డట్లు, సైన్యములంగూడి,
కుంజరాంశ్చ=వీనుంగులను; సఘ్నౌ= యడవిలో నేనుంగులు మొదలగు మృగం
బంపుచు; అరణ్యకం=అడవిలోఁబుట్టిన; బులంజంపుచు, వన్యంబగు తేనియందా
వధు=తేనెను; పిబంశ్చ=త్రాగుచును; పుచు, నానావిధంబులయిన నడులంజూ
వివిధాః=నానావిధములయిన; నదీః= చుచు, రాజ్యంబును గూర్చి దలంచుకొన
నదులను; పశ్యంశ్చ=చూచుచును; రా క, సుఖముగా నుండును.
రాజ్యస్య=(ద్వితీయాంశ మందుపక్షి) రా అని, తాత్పర్యము.
రాజ్యంబును; నస్త రిష్యతి = తలంచుకొ

ధాన్యకోశశ్చ యః కశ్చి ద్దనకోశశ్చ మామకః

తా రామ మనుగచ్ఛేతాం వసంతం నిజన్వేషనే. ౬

టీక॥ మూమకః=నాదైన; ధాన్యకోశశ్చ=ధాన్యంబుంచుబొక్క-సమును; ధనకోశశ్చ=ధనంబుంచుబొక్క-సమును; యోకశ్చైత్(అస్తి)=ఏదేదిగలదో; తా=ఆ రెండును; నిజన్వేష=జనులు లేని; వసే=అడవియందు; వసంతం = ఉన్న; రా	మం=రాముని; అనుగచ్ఛేతాం= వెంటడించుఁగాక. నాధాన్యకోశమును ధనకోశమునంతయు, వసంబులో నివసించువాపు రాముని వెంటంబంపుము. అని, తాత్పర్యము.
---	---

యజ్ఞః పుణ్యేషు దేశేషు విస్మజం శ్చాప్త దక్షిణాః
ఋషిభిశ్చ సమాగమ్య ప్రవత్స్యతి సుఖం వసే. ౮

టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము)=రాముఁడు; పుణ్యేషు=పవిత్రములయిన; దేశేషు=ప్రదేశములందు; యజ్ఞః=యాగములు సేయుచు; ఆప్తదక్షిణాః=తగినదక్షిణలను; విస్మజంశ్చ=ఇచ్చుచును; ఋషిభిశ్చ=ఋషులతోను; సమాగమ్య=చేరి; సుఖం=సుఖముగా; వసే=అడవియందు; ప్రవత్స్యతి=ఉండఁగ	లఁడు. రాముఁడు, పుణ్యక్షేత్రంబుల యాగంబులు సేయుచు యధోక్తదక్షిణ లాసంగుఁడు, జతురంగసైన్యంబులనుఋషులనుంగూడి, వసంబున, సుఖముగా, వాసంబు సేయఁగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.
--	---

భరతశ్చ మహాబాహు రయోధ్యాం పాలయిష్యతి
సర్వకామై స్సహ శ్రీమాన్ రామ స్సంసాధ్య తామితి. ౯

టీక॥ మహాబాహుః=పెద్దచేతులుగల; భరతశ్చ=భరతుఁడును; అయోధ్యాం=అయోధ్యాపట్టణమును; పాలయిష్యతి=పరిపాలింపఁగలఁడు. శ్రీమాన్=అందఁటికన్నధికుండగు; రా	మః=రాముఁడు; సర్వకామైస్సహ=సమస్తములయినకోరఁబడుపదార్థములతోఁగూడను; సంసాధ్యతాం=పంపఁబడుఁగాక. ఇతి=అని; ఉవాచ(అధ్యాహృతము)=చెప్పెను.
---	---

మహాబాహుండగు, భరతుండిచ్చట | దలతోనుంజేచి యడవికిఁ బయనము సే
నుండియయోధ్యం బాలింపుచుండుఁగా | యము; అని, దశరథుండు, సుమంతు
క; శ్రీమంతుండగు రామనినమ స్తనంప | నకాజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రవతి కాకుఠ్ఠే కై కేయ్యా భయ మాగతమ్
ముఖం చాప్య గమ చ్ఛేషం స్వరశ్చాపి న్యరుద్యత. ౧౦

టిక॥ కాకుఠ్ఠే = దశరథుండు; ఏ | కంఠద్వనియును; న్యరుద్యత = నిరోధిం
వం = ఇట్లు; బ్రవతి = చెప్పుచుండుఁగా; | పఁబడెను.
కై కేయ్యా = కై కేయికిఁ భయం = భయ | ఇట్లు దశరథుండు చెప్పఁగా, కై కే
ము; ఆగతం = ప్రాప్తించినది. ముఖం | యికిమికిఁ లిభయంబుగ లిగినది; ఆవిడ
చాపి = మొగమును; శోషం = ఎండుట | ముఖము శోషిల్లినది; కంఠద్వనియును ద
ను; ఆగమత్ = పొందినది; స్వరశ్చాపి = | గ్గినది. అని, తాత్పర్యము.

సా విషణ్ణా చ సంప్రస్తా ముఖేన పరిశుష్యతా
రాజానమేవా భిముఖే కై కేయా వాక్య మబ్రవీత్. ౧౧

టిక॥ సా = ఆ; కై కేయా = కై కే | మొగమైనదై; వాక్యం = మాటను; ఆ
య; విషణ్ణా = దుఃఖమునొందినదై; సం | బ్రవీత్ = చెప్పెను.
ప్రస్తావ = భయమునొందినదియనై; | ఆ కై కేయి, పరమదుఃఖమునొంది,
పరిశుష్యతా = ఎండిన; ముఖేన = ముఖ | భయపడినదై, ముఖము శోషిల్లఁగా, దశ
ముతో; రాజానమేవ = దశరథమహారా | రథమహారాజున కభిముఖియయి, యిట్లు
జనుగూచియే; అభిముఖే = ఎదురు | ని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రాజ్యం గతజనం సాధో పితమండాం సురామివ
నిరాస్వాద్యతమం శూన్యం భరతో నాభి పత్యతే. ౧౨

టిక॥ సాధో = సత్పురుషుండా! పితమండాం = త్రాఁగఁబడిన సారముగల;

ప్రతిపదాండ్రటికాతాత్పర్యసహితము

స ౩౬

<p>సురామివ—మద్యమునుబోలె ; గతజ నం=పోయినజనులుగలదియును; నిరా స్వాద్యతమం=అనుభవింపఁదగిన మం చి పదార్థములు లేనిదియును; శూ న్యం= ఏమియులేనిదియునగు ; రా జ్యం=రాజ్యమును; భరతః=భరతుఁ డు; నాభిపత్యతే=పొందఁడు.</p>	<p>సత్పురుషుండవగుదశరథుఁడా! జ నులులేక, మంచిపదార్థములుపోయి శూన్యంబై మఱియొకరిచేఁ ద్రావఁబడి నసారముగలమద్యమువలెనుండు, నీరా జ్యమునుభరతుండు, సమ్మతింపఁడు. అ ని, కైకేయిదశరథునితోఁ జెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

కైకేయాం ముక్తలజ్జాయాం వదంత్యా మతిదారుణమ్.
రాజా దశరథో వాక్య మువాచా యతలోచనామ్. ౧౩

<p>టిక॥ కైకేయాం=కైకేయి; ముక్త లజ్జాయాం= విడువఁబడిన సిగ్గుగలదై; అతిదారుణం= మిక్కిలి భయంకరము గా; వదంత్యాం= చెప్పుచుండఁగా; రా జా=రాజైన; దశరథః= దశరథుండు; అయతలోచనాం = దీఘములయిన కంఠుగల కైకేయినిగూర్చి; వాక్యం=</p>	<p>మాటను; ఉవాచ=చెప్పెను. ఇట్లు, కైకేయిసిగ్గువిడిచి కణకతోరం బగుమాటంజెప్పఁగా, దశరథమహారా జు, విశాలంబులగునేత్రంబులతోనొప్పు చుండు నాకైకేయింబూచి, యిట్లుని చె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

వహంతం కిం తుదసి మాం నియుజ్య ధురి మాహితే
అనార్యే కృత్య మారబ్ధం కి న్నపూర్వ ముపారుధః. ౧౪

<p>టిక॥ అహితే= శత్రువైనదానా; మాం= నన్ను; ధురి=భారమునందు; ని యుజ్య=నియోగించి; వహంతం=మో యుచున్న; మాం=నన్ను; కిం=ఎందుకు; తుదసి=పీడించుచున్నావు; అనార్యే= దుష్టురాలా! ఆరబ్ధం=యత్నింపఁబడి</p>	<p>న; కృత్యం=కార్యమును, రామునివెంట నేనమొదలగువానిఁబంపుటననుట; పూ ర్వం=ముందు; కిం=ఎందుకు; నోపారు ధః=నిరోధింపవైతివి? కైకేయా! నీవునాకుశత్రువవు; న న్నుగొప్పబరువుమోయుమనిచెప్పి, య</p>
--	---

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయాధ్యాకాండము. ౧౫

స ౩౬

ట్లు; నేను, మోయుచుండఁగా, నన్నెల గూడదనివేల మున్నే యడుగుకొనవై
యింకంబిడించెదవు? దుష్టురాలా! ఇప్పు తివి? అని, దశరథుండు కైకయితోఁజె
డు నేను రాముని వెంటసేనలు మొదలగు ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్యైత తోక్తానం యుక్త ముక్తం శ్రుత్వా వరాంగనా
కైకయా ద్విగుణం క్రుద్ధా రాజాన మిద మబ్రవీత్. ౧౫

టీక॥ వరాంగనా = శ్రేష్ఠయైన మాటను; అబ్రవీత్ = పలికెను.
ప్రియగు; కైకయా = కైకయి; త డత్తమస్త్రీయయిన కైకయి, దశర
స్య = అదశరథమహారాజు యొక్క; కోర్కె ధమహారాజుతోఁపంబుతోఁజెప్పినమాట
ధనంయుక్తం = కోపముతోఁగూడిన; ఏ నువిని, ప్రకారాంతరంబున దనయభి
తత్ = ఈ; ఉక్తం = మాటను; శ్రుత్వా = వ్పంబుఁజెఱపందలంచెననియినుమడికో
విని; ద్విగుణం = రెండింతలుగా; క్రు పంబునొంది, దశరథమహారాజుంబూ
ద్ధా = కోపమునొందినదై; రాజానం = చి, యిట్లని, చెప్పెను.
దశరథమహారాజునుగూర్చి; ఇదం = ఈ అని, తాత్పర్యము.

తవైవ వంశే సగరో జ్యేష్ఠపుత్ర ముపారుధత్
అసమంజశ్చ తి ఖ్యాతం తథా యం గంతు మహతి. ౧౬

టీక॥ తన = నీయొక్క; వంశవీవ = నీవంశమునందే సగరుండనువాఁడు
వంశమునందే; సగరః = సగరచక్రవర్తి
తి = అసమంజశ్చ తి = అసమంజుఁడని; తనజ్యేష్ఠపుత్రునసమంజుఁడనువానివనం
ఖ్యాతం = ప్రసిద్ధుఁడయిన; జ్యేష్ఠపు బునకుంబంపెఁగదా! అష్టపాయసమం
పుత్రం = పెద్దకొడుకును; ఉపారుధత్ = ని జుండుసేనాదులతోఁగూడి పోయినాఁ
గోధించెను, వేడలఁగొట్టెననుట. త డా? లేదు; కావున, అరణ్యంబునకుంబంప
థా = అట్లు; అయం = ఈ రాముఁడు; గం వలెనుటచేతనే, “నిధికి నుండై పోవ
తుం = పోవుటకు; అహతి = తగును. లె”ననియునర్థః సిద్ధమగుచున్నది; అయ
సమంజుం డెట్లరణ్యంబునకుంబోయెనో,

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యము

స ౩౬

అట్లు, ఈ రాముండును నిధానమై యే
యరణ్యంబునకుఁబోవలయును. అని, కై
కేయి, దశరథునితోఁజెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తో ధీగిత్యే వ రాజా దశరథో బ్రవీత్

టీక॥ రాజా = రాజయిన; దశరథః = సమాటనువిని, “పూర్వము దానడుగని
దశరథుఁడు; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్తః = చె
ప్పఁబడినవాఁడై; “ధీక్ = దహింపఁబ
డుగాక.” ఇత్యేవ = అనియే; అబ్ర
వీత్ = చెప్పెను.
దశరథమహారాజిట్లు కైకేయిచెప్పి

సమాటనువిని, “పూర్వము దానడుగని
దానినిగూడ నిప్పుడుగోరుచున్నది! ఇ
దియెంతనిచురాలు! దహింపఁబడుఁగా
క” అనిచెప్పి, యూరకుండెను.
అని, తాత్పర్యము,

వ్రీడిత శ్చ జన స్సర్వ స్సాచ తం నావబుద్ధత. ౧౭

టీక॥ జనః = జనము; సర్వశ్చ = అంత
యు; వ్రీడితః = జుగుప్సనొందినది; సా
చ = ఆకైకేయియు; తం = ఆజనమును;
నావబుద్ధత = ఎఱుంగదయ్యె, సరకు
సేయదయ్యెననుట.
అట్లుకైకేయి చెప్పటంజూచి, య
చ్చటిజనులందఱు, జుగుప్సనొందిరి; అట్లు
వారుజుగుప్సనొందినను, కైకేయిదాని
నెంతమాత్రముసరకుసేయదయ్యె.
అని, తాత్పర్యము.

తత్ర వృద్ధో మహామాత్ర స్సిద్ధాథోనామ నామతః

శుచి బహుమతో రాజ్ఞః కైకేయా మిద మబ్రవీత్. ౧౮

టీక॥ తత్ర = అచ్చట; వృద్ధః = ముసలి
వాఁడును; శుచిః = కుటిలుఁడు గాని
వాఁడును; రాజ్ఞః = దశరథమహారాజు
నకు; బహుమతః = మిక్కిలియునిష్ఠుండు
ను; నామతః = పేరుచేత; సిద్ధాథోనా
మ = సిద్ధాథుఁడనిప్రసిద్ధుఁడునగు; మ
హామాత్రః = మంత్రి; కైకేయాం = కై
కేయినిగూచి; ఇదం = ఈమాటను; అ
బ్రవీత్ = చెప్పెను.
అప్పుడచ్చట, వృద్ధుండునుబరిశు
ద్ధుండును దశరథునకిష్టుండునగు సిద్ధా
థుఁడనునొక్క-మంత్రి, కైకేయింజూ
చి, యిట్లుచెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము ౧౧౭

స౩౬

అసమంజో గృహీత్వా తు క్రీడతః పథి దారకాన్

సరయ్యః ప్రక్షిప స్సప్సరమతే తేన దుష్కః ౧౯

టీక॥దుష్కః=దుష్టబుద్ధిగల; అస తేన=దానిచేత; రమతే= క్రీడింపుచుం
మంజన్తు= అసమంజుడైనచో; పథి= డెను.
మాగమునందు; క్రీడతః= ఆటలాడు దుష్కః ద్ధియగునసమంజుండు, మా
కొనుచున్న; దారకాన్= పిల్లకాయల గంబున నాటలాడుకొనచుండుపిల్ల
ను; గృహీత్వా = పట్టుకొని; సర కాయలంబట్టితెచ్చి, సరయూనదీజలం
య్యః=సరయూనదియొక్క; అప్స= బులంబడవైచుచు, దానంగ్రీడింపుచుం
నిల్లయందు; ప్రక్షిప=పడవేయుచు; డెను. అని, తాత్పర్యము,

తం దృష్ట్వా నాగరాస్సర్వే క్రుద్ధా రాజాన మబ్రువన్

టీక॥నాగరాః=పట్టణవాసులు; స అంతఃపట్టణవాసులందఱు , ససమం
ర్వే=అందఱును; తం=ఆయసమంజుని; జునిక్రూరకృత్యముంజూచి , కోపంబు
దృష్ట్వా=చూచి; క్రుద్ధాః = కోపము నొంది, సగరచక్రవర్తితో, నట్లని, చెప్పి
నొందినవారలై; రాజానం = సగరచ రి. అని, తాత్పర్యము.
క్రవర్తినిగూచి; అబ్రువన్= పలికిరి.

అసమంజం వృణీ ధ్వేషక మస్తా న్వా రాష్ట్రవర్ధన. ౨౦

టీక॥రాష్ట్రవర్ధన=రాజ్యమును వృద్ధిబొందించువాడవు; సీవసమంజా
వృద్ధిబొందించునట్టి సగరచక్రవర్తి! నినొక్కనినైన నుంచుకొనముమేమూ
అసమంజం=అసమంజుని; ఏకం=ఒక్క రువిడిచిపోయెదము; లేక, అతనివెడలఁ
నిఁగాని; అస్తాన్ వా= మమ్ములనుగా గొట్టిమమ్ములనైననుంచుకొనుము. అని,
ని; వృణీష్య=కోరుకొనుము. పట్టణవాసులు సగరునితోఁజెప్పిరి.
సగరచక్రవర్తి! నీవురాజ్యంబును అని, తాత్పర్యము.

తా నువాచ తతో రాజా కిన్ని మిత్త మిదం భయం

టీక॥తతో=అటుపిమ్మట; రాజా=	వాచ=చెప్పెను.
సగరచక్రవర్తి; ఇదం=ఈ; భయం=	అంత, సగరచక్రవర్తి, వారలంబూ
భయము; కిన్ని మిత్తం=ఏమికారణము	చి, "మికెందువలన నింతభయముగల్గిన
గాఁగలది; ఇతి(అధ్యాహృతము)= అ	ది?" అనియడిగెను.
ని; తా=ఆపట్టణవాసులనుగూర్చి; ఉ	అని, తాత్పర్యము.

తాశ్చపి రాజ్ఞా సంపృష్టా వాక్యం ప్రకృత యోబ్రువత్. ౨౧

టీక॥తా=ఆ; ప్రకృతయశ్చపి=	అట్లుసగరచక్రవర్తియడిగినపిమ్మ
ప్రజలును; రాజ్ఞా=సగరచక్రవర్తిచే	ట, నాపట్టణవాసెజనులును, అతనింజూ
త; సంపృష్టా=అడుగంటివారలై;	చియుట్లనిచెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
వాక్యం=మాటను; అబ్రువత్=చెప్పిరి.	

క్రీడత స్తేష్వనః పుత్రాన్ చాలా నుద్భ్రాంత చేతనః

సరయ్యం ప్రక్షిపన్తైభ్యో దతులాం ప్రితి వశ్నుతే. ౨౨

టీక॥ఏషః=ఈయసమంజుఁడు; ఉ	అశ్నుతే=పొందుచున్నాఁడు.
ద్భ్రాంతచేతనః=భ్రాంతివొందిన బు	ఈయసమంజుఁడు, బుద్ధిభ్రామంబు
ద్ధిగలవాఁడై; క్రీడతః=ఆటలాడుకొను	న, నాటలాడుకొనుచుండుమాకొడుకు
చుండు; నః=మాయొక్క; పుత్రాన్=	లంబట్టి, సరయూనదిలోఁబడవయిచి,
కొడుకులను; సరయ్యం=సరయూనది	మూఁగుండగుటవలనఁ, బరమసంతో
యందు; ప్రక్షిపన్తు=పడవైచుచును;	షంబునొందుచున్నాఁడు. అని. జనులున
మాఖ్యాత్=అజ్ఞానంబువలన; అతు	గరునకుంజెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.
లాం=సరిలేని; ప్రితిం=సంతోషమును;	

స తాసాం వచనం శ్రుత్వా ప్రకృతీనాం న రాధిపః

తం తత్త్యా జహీతుం పుత్రం తేషాం ప్రియ చిక్షేయ. ౨౩

టీక॥న రాధిపః=చునుఘ్యులకుఁ బ్రభువైన; సః = ఆసగరచక్రవర్తి; తా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౧

స ౩౬

సాం=ఆ;ప్రకృతీనాం=ప్రజలయొక్క;	సమంజుని;తత్కృజ=విడిచెను.
వచనం=మాటను; శ్రుత్వా=విని; తే	ఆసగరచక్రవర్తి, ప్రజలుచెప్పిన
హం=అజనులకు; ప్రియచిక్షిష్యా=	మాటనువిని, వారలకుసంతోషంబు
సంతోషంబుసేయనిచ్చచేత; తం=ఆ;	సేయఁగోరి, ప్రియపుత్రుండగు నన
హితం=ఇష్టుఁడైన;పుత్రం=కొడుకున	మంజుని,విడిచెను.అని,తాత్పర్యము.

తం యానం శీఘ్రమారోఘ్య సభార్యం సపదిచ్చదమ్
యావజ్జీవం వివాసోఽయ మితి స్వా సన్వశా త్పితా. ౨౪

టీక॥పితా=తండ్రియగుసగరుండు; స	స్వా=తనవారలను;అన్వశాత్=ఆ
భార్యం=భార్యతోఁ గూడినట్టివాఁడు	జ్ఞాపించెను.
ను;సపదిచ్చదం=పైవ స్త్రీమితోఁగూ	అంతసగరుండాయసమంజునిబై గు
డినవాఁడునగు;తం = ఆయసమంజు	డ్డతోభార్యాసమేతంబుగ రథంబు నె
ని;శీఘ్రం=శీఘ్రముగా;యానం = వా	క్కించి,“ఇతని,యావజ్జీవము, పట్టణ
హనమును;ఆరోఘ్య=ఎక్కించి; “అ	మునకు రాసేయవలదు; అరణ్యంబులో
యం=వీడు;యావజ్జీవం= బ్రతికియు	నేయుండునట్లుసేయుండు” అని, తన
న్నంతవఱకు;వివాశ్యః = ఊరువెడలఁ	భృత్యులకాజ్ఞాపించెను.
గొట్టఁదగినవాఁడు.” ఇతి = అని ;	అని,తాత్పర్యము.

సఫల పిటకం గృహ్య గిరి దుర్గాఁ జ్యలోశయత్
దిశ స్సర్వా స్త్రవసు చరక్ సయథా పాపకమక్ కృత్. ౨౫

టీక॥సః=ఆయసమంజుఁడు; ఫల	యసమంజుఁడు;గిరిదుర్గాఁడె= పర్వ
పిటకం=గుడ్డలిని చిన్నగంపను; గృహ్య	తములయందలిచారరాని ప్రదేశముల
(గృహీత్వా)=తీసికొని;పాపకృత్య	ను;అలోశయత్=త్రవ్వెను.
థా= పాపకార్యంబులుసేయువాఁడు	ఆయసమంజుం,డంత,గుడ్డలినిచిన్న
వల్లెదిశః=దిక్కులను; సర్వాస్తు=ఆ	గంపనుండాల్చి, పాపిష్ఠుండుంబోలె,
న్నొంటిని;అనుచరక్=తిరుగుచు;సః=ఆ	నన్నిదిక్కులందిరుగుచు, బర్వతముల

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

యందలిగహనప్రదేశంబులంజేరి, కం

డెను.

దమూలాదులుత్రవ్వకొని,జీవించుచుం

అని,తాత్పర్యము.

ఇత్యేవ మత్యజ ద్రాక్షా సగరో వై సు ధామికః

టిక||సుధామికః=మిక్కిలిధమ= మునాచరించునట్టి, రాజా=రాజైవ;సగరః=సగరచక్రవర్తి ("వై" అనునది పాదపూరణార్థము); ఇత్యేవం= ఈ ప్రకారముగా; అత్యజత్=విడిచెను.

ఇట్లుతనకొడుకు మహాపరాధంబు గావించుటంజేసి, పరమధామికం డగుసగరచక్రవర్తి యతనివిడిచినాడు. అని, తాత్పర్యము.

రామః కి మకరో త్వాపం యేనైవ ముపరుద్ధ్యతే. ౨౬

టిక||రామః=రాముడు; కిం=ఏమి; పాపం=పాపమును; అకరోత్=చేసెను; యేన=దేనిచేత; ఏవం=ఇట్లు; ఉపరుద్ధ్యతే= వెడలఁగొట్టఁబడుచున్నాడు.

దో. ఇప్పుడునీవు రామునడవికిం బంపుము నుచున్నావే; అట్లు రాముండంతటిపాప మేమిచేసినాడు? అని, తాత్పర్యము.

నహి కంచన పశ్యామో రాఘవస్యా గుణం వయం

టిక||వయం=మేము; రాఘవస్య=రామునియొక్క; అగుణం = దుగుణమును; కంచన=ఒకానొక దానినైనను; న

పశ్యామోహి=చూడముగదా! రామునియం దేదుగుణంబునుమా కగపడలేదు. అని, తాత్పర్యము.

దుర్లభో హ్యస్య నిరయ శ్శశాంకస్యేవ కల్పవం. ౨౭

టిక||శశాంకస్య = చంద్రునియొక్క; కల్పవం=మూలిన్యమువలె; అస్య=ఈ రామునియొక్క; నిరయః=దోషము; దుర్లభోహి= దొరకదుగదా!

చంద్రునియందుమూలిన్యంబులేనట్లు, రాముని యందెంతమాత్రముదోషము లేదు. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౦

స ౩౬

అథవా దేవి దోషం త్వం కంచి తృశ్యసి రాఘవే
త మద్య బూగ్రహీ తత్త్వేన తదా రామే వివాన్యతాం. ౨౮

టీక॥ దేవి = కైకయీ! అథవా = అ	మృట; రామః = రాముడు; వివాన్య
టుగా దేసి; త్వం = నీవు; రాఘవే = రా	తాం = వెడలఁగొట్టఁబడుఁగాక.
మునియందు; కంచిత్ = ఒకానొక; దో	కైకేయీ! అటుగాక, నీకురామునం
షం = దోషమును; పశ్యసి (యది) చూతు	చేదైన దోషముగపడనేసి, దానినితృడు
వేసి; తం = ఆదోషమును; అద్య = ఇప్పు	యథార్థముగాఁజెప్పుము; అటువిష్టు
డు; తత్త్వేన = యాథార్థ్యముచేత;	టరామునరణ్యంబునకుఁబంపవచ్చును.
బూగ్రహీ = చెప్పుము. తతః = అటుపి	అని, తాత్పర్యము.

అమష్టస్య హి సం త్యాగ స్సప్తథే నిరతస్యచ
నిదః హే దపి శక్రస్య ద్యుతిం ధమః నిరోధనాత్. ౨౯

టీక॥ అమష్టస్య = దుష్టుండుగానివాఁ	త్ = దహించును.
డును; సప్తథే = మంచిమార్గమునందు;	దోషంబు లేనివాఁడును బరమధా
నిరతస్యచ = ఆసక్తుండునగు వానియొ	మిఁకుండునగువాని వెడలఁగొట్టునేని,
క్క-; సంత్యాగః = విడుచుట; ధమః నిరో	అట్టియధమఁంబుచేసేందుని సంపదన
ధనాత్ = ధమఁమునడ్డగించుటవలన; శ	యిననునశింపఁజేయును.
క్రస్యాపి = ఇంద్రునియొక్కయు; ద్యు	అని, తాత్పర్యము.
తిం = కాంతిని, సంపదననుట; నిదః హే	

తదలం దేవి రామస్య శ్రియా విహతయా త్వయా
లోకతోపి హితే రక్ష్యః పరివాద శ్శుభా ననే. ౩౦

టీక॥ దేవి = కైకేయీ; తత్ = అందు	క్క-; శ్రియా = సంపదచేత; అలం = చా
వలన; త్వయా = నీచేత; విహతయా = చె	లును. శుభాననే = సుందరమయినముఖ
డగొట్టఁబడిన; రామస్య = రామునియొ	ముగలదానా! తే = నీకు; లోకతః = లో

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౬

కమువలన; పరివాదోపి = నిందయయిన
ను; రక్ష్యోహి = రక్షింపఁదగినదిగాదా!
సుందరంబగుముఖముగలకైకేయా!
అందువలన, నింకనీవు, రామునిసంపద
కు, విఘాతంబు సేయకుము; అధమక

దోషంబట్లుండఁగానీకులోకంబునంద
గలుగకుండు నట్లే నను జేసికొనవల
యుంగదా! అని, సిద్ధార్థుండనుమంత్రి,
కైకేయికింజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రుత్వాతు సిద్ధార్థకవచో రాజాశ్రాంతతరస్వనః

శోకోపహతయా వాచా కైకేయా మిద మబ్రవీత్. ౩౦

టీక|| రాజా = దశరథమహారాజు; సి
ద్ధార్థకవచః = సిద్ధార్థునియొక్కమాట
ను; శ్రుత్వాతు = వినినంతనె; శ్రాంతత
రస్వనః = మిక్కిలియుహీనమయిన కం
ఠధ్వనిగలవాడై; శోకోపహతయా =
దుఃఖముచేతఁగొట్టబడిన; వాచా =
మాటచేత; కైకేయాం = కైకేయిని

గూచిక; ఇదం = ఈమాటను ; అబ్రవీ
త్ = పలికెను.

దశరథుండు, సిద్ధార్థుఁడు చెప్పిన
మాటలన్నియు విని, దుఃఖంబున మిక్కిలి
యుహీనంబగుస్వరంబున, డగ్గుత్తికగ
దురం, కైకేయిజూచి, యిట్లు, చెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఏత ద్వచో నేచ్ఛసి పాపవృత్తే

హితం న జానాసి మమా త్మనోవా

ఆస్థాయ మాగఁం కృపణం కుచేష్టా

చేష్టా హి తే సాధుపథా దపేతా. ౩౧

టీక|| పాపవృత్తే = పాపమయిన
యాచారముగలదానా! ఏతత్ = ఈ;
వచః = మాటను; నేచ్ఛసి = ఇచ్చింప
వా? కృపణం = కుత్సితమయిన ; మా
గఁం = దారిని; ఆస్థాయ = అవలంబిం
చి; కుచేష్టా = కుత్సితమయిన చేష్ట గల

దానవై; మమ = నాయొక్కగాని; అత్త
నోవా = నీయొక్కగాని; హితం = మేలు
ను; నజానాసి = ఎఱుంగఁపు. తే = నీయొ
క్క; చేష్టా = కార్యము ; సాధుపథా
త్ = సన్తాగమన నుండి ; అపేతా
హి = వదలినదిగాదా!

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౩౩

స ౩౬

పాపిష్ఠురాలా! ఈసిద్ధాంతుడు నుగాని యెటుంగకున్నావు ; నీకార్య
చెప్పినమాటనంగీకరింపవుగాదా! ఇట్లు ము, ఎంతమాత్రమునుంచిదిగాదు.
కుత్సితమాగంబునవలంబించి, కుచే అని, తాత్పర్యము.
వ్వలు సేయుచు నీమేలునుగాని నామేలు

అనువ్రజేష్యామ్యహ మద్య రామమ్
రాజ్యం పరిత్యజ్య సుఖం ధనంచ
సహౌవ రాజ్ఞా భరతేనచ త్వమ్
యథాసుఖం భుజ్య చిరాయ రాజ్యమ్. ౩౩

టీక॥ అహం = నేను; రాజ్యం = రా భుజ్య = అనుభవింపుము.
జ్యమును; సుఖం = సౌఖ్యమును; ధనంచ = నే, నిష్పడ, రాజ్యంబును సుఖంబును
ధనమును; పరిత్యజ్య = విడిచి; అద్య = ఇ ధనంబునుం బరిత్యజించి, రామునివెం
ప్పుడు; రామం = రాముని; అనువ్రజే టంబోయెదను; సీత, భరతుని రాజుగాఁ
ష్యామి = వెంబడించెదను. త్వం = నీవు; జేసికొని, యుత్తోఁగూడ, సుఖంబు
రాజ్ఞా = రాజయిన; భరతేనచ సహౌ గా, రాజ్యంబుననుభవింపుచుండుము.
వ = భరతునితోనుం గూడనే; యథాసు అని, దశరథుఁడు, కై కేయి తోఁజెప్పె
ఖం = సుఖమునతిక్రమింపక; చిరాయ = ను. అని, తాత్పర్యము.
బహుకాలము; రాజ్యం = రాజ్యమును;

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, షట్త్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ షట్త్రింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

అమి

సప్తత్రింశసగళ ప్రారంభః.

మహామాత్రవచ శ్చ త్వా రామో దశరథం తదా
అభ్యభాషత వాక్యంతు వినయజ్ఞో విసితవత్. ౧

టీక॥ మహామాత్రవచః = సిద్ధా	లికెను.
ధుంకండనుమంత్రియొక్క మాటను; శ్రు	సిద్ధాధుంకండుచెప్పినదివిని, గురువు
త్వా=విని; తదా = అప్పుడు; వినయ	లయెడనవినయంబుగానుండనేర్పరియ
జ్ఞః=వినయంబునెఱింగిన; రామః=రా	యినరాముండు, సవినయంబుగా, దశర
ముండు; విసితవత్ = వినయంబునొందిన	ధుంజూచి. యీమాటంజెప్పెను.
వాండ్రై; దశరథం = దశరథునిగూచి;	అని, తాత్పర్యము.
వాక్యంతు=మాటను; అభ్యభాషత=ప	

త్యక్తభోగస్య మే రాజక వసే వస్యేవ జీవతః
కిం కార్య మనుయత్రేణ త్యక్తసంగస్య సర్వతః. ౨

టీక॥ రాజక = దశరథమహారాజా!	నుయత్రేణ=అనుచరజనముచేత; కిం=
త్యక్తభోగస్య = విడువబడినభోగము	ఏమి; కార్యం=పని;
గలవాండను; వసే=అడవియందు; వస్యే	మహారాజా! సమస్తభోగంబులను
న=కందమూలాదికముచేత; జీవతః=	విడిచిసమస్తసంగంబులనుంబడిత్యజించి
బ్రతుకుచున్నవాండను; సర్వతః=అన్ని	వనంబునం గండమూలాదికంబుదిని జీ
టను; త్యక్తసంగస్య = విడువబడినసం	పించునట్టివాకు, ఈసేన మొదలగుదాని
బంధముగలవాండనగు; మే=నాకు; అ	తోనేమికార్యము? అని, తాత్పర్యము.

యోహి దత్వా ద్విపశ్రేష్ఠం కత్యాయాం కురుతే మనః
రజ్జుస్నేహేన కిం తస్య త్యజతః కుంజరోత్తమం. ౩

టీక॥ యోహి=ఎవ్వండేని; ద్విపశ్రేష్ఠం=ఏనుగులలోను త్రమమయినదాని

శ్రీమద్రామాయణము అయోధ్యాకాండము. ౩౨

స ౩౭

ని, ఉత్తమమయినయేనుంగుననుట; ద
త్వా=ఇచ్చి; కత్వాయాం=నడుమున
గట్టెడుమోకునందు; మనః=మనసును;
కురుతే = చేయునో; కుంజరోత్త
మం = ఏనుంగులలో నుత్తమమయిన
దానిని; త్యజతః= విడుచుచున్నట్టి; త
స్య=అతనికి; రజ్జుస్పిహేన=మోకు
నందలిస్నేహముచేత; కిం=ఏమిప్రయో
జనము?
ఉత్తమంబయిన గజంబునొసంగి,
దానినడుమున గట్టెడుమోకునందిచ్చ
యుంచునేని, అట్లు త్రవగజమునే విడు
చుచున్నాడే, అతనికితాటిచేనేమికా
ర్యము? అని, తాత్పర్యము.

తథా మమ సతాం శ్రేష్ఠ కిం ధ్వజిన్యా జగ త్పతే
సర్వా ణ్యేవాను జానామి చీరాణ్యేవా నయంతు మే. ౪

టీక॥ సతాం=సత్పురుషులలో; శ్రే
ష్ఠం=ఉత్తముఁడవైన; జగత్పతే=దశర
థమహారాజా! తథా=అట్లు; మమ=
నాకు; ధ్వజిన్యా=సేనచేత; కిం=ఏమి
ప్రయోజనము? సర్వాణ్యేవ= అన్నిటి
నే; అనుజానామి=అనుమతించుచున్నా
ను. మే=నాకొఱకు; చీరాణ్యేవ=నా
రచీరలనుమాత్రము; ఆనయంతు=
తెత్తురుగాక.
దశరథమహారాజా! నీవుసత్పురుషు
లలోశ్రేష్ఠుండవు; మదపుటేనుంగునే
విడిచినవానికి దానినడుముతాటితోనే
మియుఁగార్యములేనట్లు, రాజ్యమును
భోగములను అన్నిటిని విడిచిన నాకీసేన
మొదలగువానితోనేమియుఁ బ్రయోజ
నంబులేదు; కావున, నిష్ప్రదు సీవునాకీ
దలంచినవానినన్నిటిని, సేనభరతున
కీయనిశ్చయించినాను; నాకు వల
లంబులుమాత్రము దెచ్చి యివ్వవలయు
ను. అని, తాత్పర్యము.

ఖనిత్ర పిటకే చోభే సమానయత గచ్ఛతః
చతుదశ వసే వాసం వషాణి వసతో మమ. ౫

టీక॥ గచ్ఛతః = పోవుచున్నవాఁడ
ను; వసే=అడవియందు; చతుదశ=
పదునాలుగు; వషాణి = ఏండ్లను;
వాసం=ఉనికిని; వసతః=వసించువాఁ
డనగు, చేయువాఁడనగుననుట; మమ=
నాకు; ఖనిత్రపిటకే=గుడ్డలినిపుటికను;

ఉభేచ=రెంటిని; సమానయత=తెందు. | లాదులఁగొని తెచ్చుకొనటకై, గుడ్డలిని
 నేనింకంటియి, వసంబునంబుదునా | పుటికను ఈరెంటిని, నాకుఁజెచ్చియి
 లుగుసంవత్సరంబులువాసంబు సేయవ | వ్వవలయును. అని, రాముండుడకరధు
 లయును గావున, నంతవఱకుఁగందమూ | నితోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ చీరాణి కైకేయా స్వయ మాహృత్య రాఘవం
 ఉవాచ పరిధత్స్వతి జనాఘే నిరపత్రపా. ౬

టీ|| అథ=అటుపిమ్మట; కైకేయా= | ము." ఇతి=అని; ఉవాచ=చెప్పెను.
 కైకేయి; జనాఘే=జనసమూహ | అంతఁ, కైకేయి, యందలి జనుల
 మునందు, నిరపత్రపా=సిగ్గు లేనిదై; స్వ | యెదుట, సిగ్గులేనిదై, తానె వల్కలం
 యం=తాను; చీరాణి=వల్కలంబుల | బులందెచ్చి, రామునిఁజూచి, "ఏనిం
 ను; అహృత్య=తెచ్చి; రాఘవం=రా | గట్టుకొమ్ము" అని, చెప్పినది.
 మునిఁగూచి; "పరిధత్స్వ=ధరింపు | అని, తాత్పర్యము.

స చీరే పురుష వ్యాఘ్రః కైకేయ్యాః ప్రతిగృహ్యతే
 సూక్ష్మవస్త్ర మవక్షిప్య ముని వస్త్రాః శ్శ్రవస్త్రహ. ౭

టీ|| పురుషవ్యాఘ్రః = పురుషశ్రే | దపూరణార్థము.
 ఘ్టండయిన; సః=ఆరాముండు ; కైకే | పురుషశ్రేష్ఠుండగు నారాముండు,
 య్యాః=కైకేయివలన; తే=ఆ; చీరే= | కైకేయియొద్దనుండి రెండునారచీరలం
 వల్కలంబులరెంటిని; ప్రతిగృహ్య=తీ | బుచ్చుకొని, మునుపుగట్టుకొనియున్న
 నికొని; సూక్ష్మవస్త్రం=సన్నవస్త్ర | సూక్ష్మవస్త్రంబులవిచ్చి, మునుబుంటా
 మును; అవక్షిప్య=విచ్చి ; మునివస్త్రా | తే, నారచీరలం గట్టుకొనెను.
 ణి=మునులుధరించువస్త్రములను; అవ | అని, తాత్పర్యము.
 స్త్ర=కట్టుకొనెను. "హ" అనునదిపా

లక్ష్మణ శ్యాపి తత్రైవ విహాయ వసనే శుభే

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము ౭౩

స౩౭

తాపసా చ్ఛాదనే చైవ జగ్రహ పితు రగ్రతః. ౮

టిక్క తత్త్రైవ=అచ్చటనే; లక్ష్మణ	వస్త్రములనే; జగ్రహ=ధరించెను.
శ్చాపి=లక్ష్మణుండును; పీతుః=తండి	అచ్చటనే, లక్ష్మణుండును, దండి
యొక్క; అగ్రతః=ఎదుట; శుభే=నుండ	యెదుట, నుండరంబులగు వస్త్రంబుల
రంబులైన; వస్త్రే=వస్త్రములను; విహ	నువిచ్చి, ఋషులుగట్టుకొనువలంబు
య=విడిచి; తాపసాచ్ఛాదనే=ఋషుల	లం, దాల్చెను. అని, తాత్పర్యము.

అథా శ్చ పరిధానాధం సీతా కాశేయవాసినీ
సమీక్ష్య చీరం సంశ్రస్తా పృషతీ వాగురామివ. ౯

జీక అథ=అటుపిమ్మట; కాశేయవా	సంశ్రస్తా=భయంబునొందినది.
సినీ= పట్టువస్త్రమునుగట్టుకొనియు	అంతఃబట్టువస్త్రమునుదాల్చియు
న్న; సీతా=సీతాదేవి; ఆత్మపరిధానా	న్నసీతాదేవి; తానునుగట్టుకొనుటకై,
ధం=తనకట్టుకొనుటకొఱకు; చీరం=	వల్లంబునుబూచి, వలంబూచినలేడిప
వల్లంబును; పృషతీ= లేడి; వాగురా	గిదిభయంబునొందినది.
మివ=వలనుబోలె; సమీక్ష్య= చూచి;	అని, తాత్పర్యము.

సా వ్యపత్రపమాణైవ ప్రగృహ్య చ సుదుర్మనాః
తైకేయా కుశ చీరే తే జానకీ శుభ లక్షణా. ౧౦
అశ్రు సంపూర్ణా సేతాద్ర ధర్మజ్ఞా ధర్మ దశిన్
గంధర్వ రాజ ప్రతిపం భతార్ మిద మబ్రవీత్. ౧౧

టిక్క శుభలక్షణా = మంగళకరం	లక్షణయగు సీతాదేవి; వ్యపత్రపమాణై
బులగు లక్షణంబులుగలదియు; ధర్మ	వ=మిక్కిలియు సిగ్గుపడుచునే; సుదు
జ్ఞా = ధర్మమునెఱింగినదియును; ధ	ర్మనాః= మిక్కిలియుదుఃఖమునొంది
ర్మదర్శినీ=ధర్మముజూపునదియున	నమనసుగలదై; తే=ఆ; తైకేయాకుశచీ
గు; సా=ఆ; జానకీ = జనకునికొమా	రే = తైకేయనారవీరలను; ప్రగృహ్య

చ=గ్రహించియు; అశుసంపూర్ణనే
త్రాచ = కన్నీళ్ల చేసింపిన కండ్లగలది
యనై; గంధర్వరాజప్రతిమం=గంధ
ర్వరాజుతోఁబోల్కొని; భూతారం=
పెనిమిటినిగూచి; ఇదం=ఈమాటను;
అబ్రవీత్=చెప్పెను.

మంగళకరంబులగులక్షణములుగల

దియు ధర్మంబునెఱింగి యితరులకు
నుండెలియునట్లు ఆచరించునదియునగు
సీతాదేవి, కైకయియొసంగిన నారచీర
లను, మహాదుఃఖంబునంబుచ్చుకొని, కం
డ్లునిండఁగన్నీరుగాఁజూచి, గంధర్వరా
జుంబోలు పెనిమిటిని రాముంజూచి, యి
ట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కథన్ను చీరం బధ్నంతి మునయో వన వాసినః

టీక॥ వనవాసినః=అరణ్యంబునందు
నివసించునట్టి; మునయః=ఋషులు; చీ
రం=వల్కలమును; కథన్ను=ఎట్లు; బ
ధ్నంతి=కట్టుకొనుచున్నారు?

అరణ్యంబుననివసించునట్టిమునులు,
వల్కలము, నేవిధించునం, గట్టుకొనుదు
రు? నాకుఁజెప్పము. అని, సీత, రాముని
తోఁ, చెప్పినది. అని, తాత్పర్యము.

ఇతి హ్యకుశలా సీతా సా ముమోహ ముహు ముహుః. ౧౨

టీక॥ ఇతి=ఇట్లు; సా=ఆ; సీతా=సీ
తాదేవి; అకుశలా=చేతఁగానిదై; ము
హుముహుః=పలుమాటు; ముమో
హహీ=భ్రమింపుచుండెనుగదా!

ఆసీతాదేవి, నారచీరగట్టుకొనండె
లియక, యీప్రకారము, ఏమియుఁదోఁ
చక, భ్రాంతి నొందియుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

కృత్వా కంఠేచ సా చీర మేక మాదాయ పాణినా

తస్థా హ్యకుశలా తత్ర వ్రీళితా జనకాత్మజా. ౧౩

టీక॥ తత్ర=అచ్చట; సా=ఆ; జనకా
త్మజా=జనకునికొమారెయగు సీతా
దేవి; ఏకం=ఒక; చీరం = నారచీరను;

పాణినా=చేతిచే; ఆదాయ=గ్రహిం
చి; కంఠే=మెడయందు; కృత్వాచ=
చేసికొనియు, ఉంచుకొనియు ననుట;

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము ౭౯

౩౩౭

అకుశలా=చేతఁగానిదై;వీళితా=సిగ్గు తనుమఱియొకటికంతంబునను, ధరించి, నొందినదై;తప్తాహి=ఉండెనుగాదా! కట్టుకొనంజాలక, సిగ్గునొంది, యుండె అచ్చట, జనకపుత్రయగునాసీతాదే ను. అని, తాత్పర్యము. వి, యావల్కలంబులరెంటిని, ఒకటిఁజే

తస్యా స్తత్త్విప్రమాగమ్య రామో ధర్మభృతాం వరః
చీరం బబంధ సీతాయాః కౌశేయ సోఽపరి స్వయం. ౧౪

టిక||తత్=అందువలన; ధర్మభృతః=ధర్మమును భరించు వారలలో తాం=ధర్మమును భరించు వారలలో పలఃవరః=శ్రేష్ఠుండగు; రామః= రాముండు, శీఘ్రముగా సీతయొద్దకువ ముండు; త్విప్రం = శీఘ్రముగా; ఆగ చ్చి, సీతాదేవికట్టుకొనియున్నపట్టువ మ్య=వచ్చి; స్వయం=తానే; తస్యా= స్త్రీముపైని, నారచీరంగట్టెను. ఆ; సీతాయాః=సీతయొక్క; కౌశేయ అని, తాత్పర్యము, స్య=పట్టువ స్త్రీమునకు; ఉపరి= మీఁ

రామం ప్రేక్ష్యతు సీతాయా బద్నంతం చీర ముత్తమం
అంతః పుర గతా సార్యో మముచు ర్వారి నేత్రజం. ౧౫

టిక||సీతాయాః=సీతకు; చీరం= నేత్రజం=కండ్లబుట్టిన ; వారి=నీటిని; నారచీరను; బద్నంతం= కట్టుచున్న ముముచు;=విడిచిరి. వాఁడును; ఉత్తమం=శ్రేష్ఠుండునగు; అట్లు తమండగురామండు, సీతకు రామం=రాముని ; ప్రేక్ష్యతు=చూచి నారచీరఁగట్టుటంజూచి, యంతఃపురం నంతనే; అంతఃపురగతాః=అంతఃపుర బుననుండుస్త్రీలందఱు, గన్పిల్లుగాఱు, మనుబొందియున్న; నార్యః=స్త్రీలు; రోదనంబుచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

ఉచ్యత పరమాయస్తా రామం జ్వలితతేజసమ్

టిక||తాః(అధ్యాహృతము) = ఆయంతఃపురస్త్రీలు ; పరమాయస్తాః=

మిగిలియు నాయాసంబునొందినవారై; జ్వలిత తేజసంప్రకాశించుచున్న కాంతిగల; రామం=రామునిగూచి; ఊచుశ్చ=చెప్పిరియు.

అయంతఃపురస్త్రిలు, పరమాయాసంబునొంది, కాంతిచేత ప్రకాశించుచుండు రాముంబూచి, యిట్లుని, చెప్పిరి. అని, తాత్పర్యము.

వత్స వైవం నియుక్తయం వనవాసే వనస్స్వినీ. ౧౬

టీక|| వత్స=బిడ్డఁడా! మనస్స్వినీ=పతివ్రతయగు; ఇయం=ఈసీత; వైవం=ఇట్లు; వనవాసే=అడవియందుండుటయందు; నియుక్తా=నియోగింపఁబడిన

ది;న=కాదు. రాముఁడా! ఇట్లు వనంబునకుఁబోవలయునని నీకాజ్ఞాపించబడియున్నదేకాని, సీతకష్టాజ్ఞలేదు. అని, తాత్పర్యము.

పితృ ర్వాక్యానురోధేన గతస్య విజనం వనమ్
తావ ద్దశన వస్యాన్న స్సకలం భవతి సభో. ౧౭

టీక|| ప్రభో=నాయకుఁడవైన రాముఁడా; తవ (అధ్యాపృతము)=నీవు; పితృ=తండ్రియొక్క; వాక్యానురోధేన=మాటయొక్క-యనుసరించుటచే న=మాటయొక్క-యనుసరించుటచేత; విజనం=జనులు లేని; వనం=అడవిని; గతస్య=పోయిన; తావత్=అంతవఱకు; న=మాటయొక్క; దశనం=చూచుట; అస్యాం=ఈసీతయందు ; సభ

లం=ఫలముగలది; భవతు=అగుగాక నాయకుఁడవగు రాముఁడా! నీవు, తండ్రిమాటనుసరించి, యరణ్యంబునకుఁబోయినవెనుక , నీవువచ్చినవఱకు, మేము, నిన్నుఁబూచుటకుబదులుగా నీసీతంబూచుచు, సంతోషంబునొందెదము. అని, తాత్పర్యము.

లక్ష్మణేన సహయేన వనం గచ్ఛస్వ పుత్రక

టీక|| పుత్రక=చిన్నికొడుకా! సహయేన=తోడైన; లక్ష్మణేన (సహ)=లక్ష్మణునితోఁగూడ; వనం=అడవిని; గచ్ఛస్వ=పోందుము.

చిన్నికొడుకా! నీవు, లక్ష్మణుని తోడగూడేసికొని, యరణ్యంబునకుఁబోము. అని, తాత్పర్యము.

నేయ మహాతి కల్యాణీ వస్తుం తాపసవ ద్వనే. ౧౮

టీక॥కల్యాణీ- మంగళస్వరూపిణి తగదు.

యగు; ఇయం=ఈసీత; వనే = అడవి

ఈసీతమంగళస్వరూపిణి ; ఈవి

యందు; తాపసవత్ = ఋషియంబో

డ, ఋషివలెనరణ్యంబుననివసించు దగ

తె; వస్తుం= ఉండుటకు ; నాహాతి=

దు. అని, తాత్పర్యము.

కురు నో యాచనాం పుత్ర సీతా తిష్ఠతు భామినీ

ధమనిత్య స్వయం స్థాతుం నహీదాసిం త్వ మిచ్ఛసి. ౧౯

టీక॥పుత్ర-కొడుకా! నః=మా యొ

కొడుకా! నిపు ధమమునందు నిలు

క్క-యాచనాం=ప్రార్థనను; కురు=

కడగలవాడవు, గావున, నెంతవేడు

చేయుము. భామినీ=స్త్రీయగు; సీతా=

కొన్నను, ఇప్పుడు నీవిచ్చటనుండుట కొ

సీత; తిష్ఠతు=ఉండుం గాక. ధమని

ప్పుకొనవు; అట్లు నీవొప్పుకొనకున్నను,

త్యః=ధమమునందునిలుకడగలవాడ

ఈసీతనైన, నీచ్చటనుంచుకొమ్ము ; మే

వగు; త్వం=నీవు; స్వయం=నీవే; స్థా

ముప్రార్థించునట్లు నేయుము. అని,

తుం=ఉండుటకు; ఇదాసిం=ఇప్పుడు;

యంతఃపురస్త్రీలు. రామునితోఁజెప్పిరి.

నేచ్ఛసిహీ=కోరవుగదా!

అని, తాత్పర్యము.

తాసా మేవం విధా వాచ శృణ్వన్ దశరథాత్మజః

బబంధైవ తదా చీరం సీతయా తుల్యశీలయా. ౨౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; దశరథాత్మ

ముగల; సీతయా=(షష్ఠ్యర్థమందుఁదప్ప

జః=దశరథునికొడుకైన రాముండు;

తీయ) సీతకు; చీరం=నారచీరను; బబం

తాసాం=ఆయంతఃపురస్త్రీలయొక్క;

ధైవ=కట్టనేకట్టెను.

బహువిధాః=పెక్కువిధములైన; వా

అప్పుడు, దశరథుని కొడుకైన రా

చః=మాటలను; శృణ్వన్=వినుచు; తు

ముండు, ఆయంతఃపురస్త్రీలెన్నివిధంబు

ల్యశీలయా= సమానమయిన స్వభావ

లఁజెప్పినను, వారిమాటలవినుచునేతప్ప

క, తనవలెనే పరిశుద్ధస్వభావముగల, సీతకు నారచీరంగట్టెను. అని, తాత్పర్యము.

చీరే గృహీతేతు తయా సమీక్ష్య నృపతే ర్గురుః
నివార్య సీతాం కైకేయాం వసిష్ఠో వాక్య మబ్రవీత్. ౨౧

టీక॥ నృపతే = దశరథమహారాజు క్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.
యొక్క; గురుః = ఆచార్యుడయిన; వసిష్ఠ దశరథమహారాజునకు గురుండైనవ
ష్ఠః = వసిష్ఠుడు; తయా = ఆసీతచేత; గృ సిద్ధుండు, ఆసీతాదేవి నారచీరలంగట్టు
హీతే = కట్టుకొనబడిన; చీరే = నార కొనుటంజూచి, సీతాదేవిని వారించి, కై
చీరలను; సమీక్ష్యతు = చూచినంతనే; కేయింజూచి. యిట్లని, చెప్పెను.
సీతాం = సీతను; నివార్య = అడ్డగించి; కై అని, తాత్పర్యము.
కేయాం = కైకేయిని గూచి; వా

అతిప్రవృత్తే దుష్కేధే కైకేయి కులపాంసని
వంచయిత్వాచ రాజానం న ప్రమాణే వతిష్ఠనే. ౨౨

టీక॥ అతిప్రవృత్తే = అతిక్రమించిన కైకేయా! నివధికప్రసంగము నే
దుడుదానవు; దుష్కేధే = దుష్టబుద్ధిగల యుదానవు; దుర్బుద్ధురాలవు; వంశము
దానవు; కులపాంసని = కులమును జెఱపు నుజెఱపంబుట్టిన దానవు; నీవు మహారా
దానవగు; కైకేయి = కైకేయా! రాజా జనుమోసపుచ్చి వరంబులుగొనియు,
నం = దశరథమహారాజును; వంచయి దేసికివరంబుగొంటివో, అంతలోనిలువ
త్వాచ = మోసపుచ్చియు; ప్రమాణే = క, మఱియుం గ్రౌర్యము సేయుచున్నా
మర్యాదయందు; నావతిష్ఠనే = ఉండవు. వు. అని, తాత్పర్యము.

న గంతవ్యం వనం దేవ్యా సీతయా శీలవజ్జితే

టీక॥ శీలవజ్జితే = తే = సదాచారముచే గు; సీతయా = సీతచేత; వనం = అడవి; న
నిడువబడినదానా! దేవ్యా = రాణియ గంతవ్యం = పొందబడవలసినదిలేదు.

సదాచారములేనిదానా! సీతాదే! బోవలసినదిలేదు.
వి, యిప్పుడెంతమాత్రము వనంబునకుఁ | అని, తాత్పర్యము.

అథస్థాస్యతి రామస్య సీతా ప్రకృత మాసనమ్. ౨౩

టీక॥ సీతా = సీతాదేవి; రామస్య = సీతాదేవి, యిప్పుడు రామునకు సీద్ధ
రామునియొక్క; ప్రకృతం = ప్రస్తుతము ముగానుండు సీంహాసనంబున ధిష్ఠించి, రా
యన; ఆసనం = సీంహాసనమును; అను జ్యంబుచాలింపుచుండఁగలదు.
స్థాస్యతి = అధిష్ఠించియుండఁగలదు. | అని, తాత్పర్యము.

ఆత్తాహి దారా స్వర్వేషాం దారసంగ్రహవతి = నామ్
ఆత్తే య మితి రామస్య పాలయిష్యతి మేదిసిమ్. ౨౪

టీక॥ దారసంగ్రహ వతి = నాం = అదు.
భార్యయొక్క సంగ్రహించుటయందు గృహస్థులకందఱకు భార్యస్వరూప
న్నవారికి, గృహస్థులకనుట ; సర్వే మువంటిది, (అట్లు వేదమునందుఁజెప్పఁ
షాం = అందఱకును; దారాః = భార్య; ఆ బడియున్నది) అట్లు, ఈసీత, రాముని
త్తాహి = స్వరూపముగదా! ఇయం = ఈ యాత్మ, గావున, నతనిచేఁచాలింపఁగ
సీత; రామస్య = రామునియొక్క; ఆత్తే సభూమింబాలింపుచుండఁగలదు.
తి = ఆత్మయగుటవలన; మేదిసిం = అని, తాత్పర్యము.
భూమిని; పాలయిష్యతి = పాలింపఁగ

అథ యాస్యతి వై డేహీ వనం రామేణ సంగతా
వయమ ప్యనుయాస్యామః పురంచే దం గమిష్యతి. ౨౫

టీక॥ అథ = ఇంక; వై డేహీ = సీతా | స్యతి (యది) = పోవునేని; వయమపి = మే
దేవి; రామేణ = రామునితో; సంగతా = మును; అనుయాస్యామః = వెంటడింతు
కూడినదై; వనం = అడవినిగూర్చి; యా ము. ఇదం = ఈ; పురంచ = పట్టణమును;

గమస్యతి=పోగలదు.

ఇంక, సీతాదేవి, రామునితోఁగూడ
సరణ్యంబునకుఁ బోవునేని, మేమునుం

గూడఁబోయెదము; ఈపట్టణంబుననుం

డువారలందఱునుంబోదురు.

అని, తాత్పర్యము.

అంతపాలాశ్చ యాస్యంతి సదారో యత్ర రాఘవః

టీక॥ యత్ర = ఎచ్చటికి; సదారః =
భార్యతోఁగూడిన; రాఘవః = రాముఁ
డు; యాస్యతి (అధ్యాహృతము) = పోవు
నో; తత్ర (అధ్యాహృతము) = అచ్చటికి;
అంతపాలాశ్చ = ఎల్లలఁజాలించువా

రలును, సేనానాయకులుననుట; యా
స్యతి = పోవుదురు.

రాముండుభార్యతోఁగూడఁ బోవు

చోటికి, సేనానాయకులునుంబోదురు.

అని, తాత్పర్యము.

స హేమాపజీవ్యం రాష్ట్రం చ పురం చ సపరిచ్ఛదమ్. ౨౬

టీక॥ స హేమాపజీవ్యం = ఉపజీవిం
పఁదగిన దశరథునితోఁగూడిన ; రా
ష్ట్రం చ = దేశమును; సపరిచ్ఛదం = పరిక
రముతోఁగూడిన; పురం చ = పట్టణమును;
యాస్యతి (అధ్యాహృతము) = పోవును

దశరథుండును, దాసీ దాసాదిసహి
తంబుగా సీపట్టణంబుననున్నవారు, నీదే
శంబుననున్నవారు నందఱును, రాముని
వెంబడించిపోవుదురు.

అని, తాత్పర్యము.

భరతశ్చ సశత్రుఘ్నశ్చీరవాసా వనేచరః

వనే వసంతం కాకుత్స్థ మనువత్స్యతి పూర్వజమ్. ౨౭

టీక॥ భరతశ్చ = భరతుండును; సశ
త్రుఘ్నః = శత్రుఘ్నునితోఁగూడినవాఁ
డై; చీరవాసాః = నారచీరలేవస్త్రము
లుగాగలవాఁడై; వనేచరః = అడవియం
డుఁదిరుగువాఁడై; పూర్వజం = అన్న
యును; వనే = అడవియందు; వసంతం =

వసించువాఁడునగు; కాకుత్స్థః = రాము
ని; అనువత్స్యతి = అనుసరించియుండు
ను.

భరతుండును శత్రుఘ్నుండును నా
రచీరలంగట్టుకొని, యడవికిఁబోయి
నవాసియగు దమయన్తురామునకు శు

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౭౩౫

స ౩౭

శూరసేయుచుండఁగలరు. అని, తాత్పర్యము.

తతః శూన్యాం గతజనాం వసుధాం పాదప్రైస్సహ
త్వ మేకా శాధి దుర్వృత్తా ప్రజానా మహితే స్థితా. ౨౯

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; దుర్వృత్తా = దురాచారముగలదానవు; ప్రజానాం=జనులయొక్క; అహితే=కీడునందు; స్థితా= ఉన్నదానవునగు; త్వం=నీవు; ఏకా=ఒక్కఁడెళ; గతజనాం=పోయినజనులుగలదియును; శూన్యాం= పాడుపడినదియునగు; వసుధాం=భూమిని; పాదప్రైస్సహ=వృక్షములతోఁగూడ; శాధి=పాలింపుము. అతః, దురాచారవునొకఁడగు సేయుదానవునగు నీవాక్కఱతెలిచ్చట నుండిజనులు లేక పాడుపడియుండుభూమిని, వృక్షములతోఁగూడఁ, పాలింపుచుండుము. అని, తాత్పర్యము.

సహిత ద్భవితా రాష్ట్రం యత్ర రామో నభూఽతః
తద్వనం భవితా రాష్ట్రం యత్ర రామో నివత్స్యతి. ౩౦

టీక॥ యత్ర=ఎచ్చట; రామః=రాముడు; భూపతిః=రాజు; న=కాండో; తత్=అది; రాష్ట్రం=రాజ్యము; నభవితా=అదియెంతమాత్రమురాజ్యముగానేరదు, వనముగానేయుండును; ఎచ్చటరాముండువానముసేయఁగో, ఆయఁజ్యవసిండునో; తత్=ఆ; వనం=అడవి; రాష్ట్రం=రాజ్యమగును. అని, తాత్పర్యము.

సహ్యదత్తాం మహీంపిత్రా భరతశ్శాస్త్ర మహాకాఠి
త్వయివా పుత్రవద్వస్తుం యదిజాతో మహీపతే. ౩౦

టీక॥ భరతః=భరతుఁడు; మహీపతే=భూమికిఁబ్రభువైన దశరథమహారాజునకు; జాతోయది=పుట్టినవాఁడగు సేని; పిత్రా=తండ్రిచేత; అదత్తాం=ఇయ్యఁబడని; మహీం= భూమిని ; శాస్త్రం=పాలించుటకుఁగాని; త్వయి= నీ

యందు; పుత్రవత్ = కొడుకువలె ; వస్తువా = ఉండుటకుఁగాని; నాహాతి హి = తగఁడుగదా!

భరతుండు , దశరథమహారాజునకుఁబుట్టినవాఁడెయగునేని, తనకుఁదం

డ్రిమనఃపూర్వకముగానియ్యనిభూమిం దాలింపఁడు; తండ్రికిఁవిరోధముచేసిన నీయందుమాతృభక్తినుంచఁడు. అని, తాత్పర్యము.

యద్యపి త్వం షీతితలా ద్గగనం చోత్పతి తిష్యసి పితృవంశచరిత్రజ్ఞ సోస్సన్యథా న కరిష్యతి. ౩౧

టీక॥ త్వం = నీవు; షీతితలాత్ = ధూతలముననుండి; గగనంచ = ఆకాశమునుగూచియు; ఉత్పతిష్యసియద్యపి = ఎగిరినను; పితృవంశచరిత్రజ్ఞః = తండ్రివంశముయొక్క- చరిత్రము నెఱింగి న; సః = ఆభరతుండు; అన్యథా = వే

ఱువిధముగా; నకరిష్యతి = చేయఁడు. నీవుభూమినుండి యాకాశమునఁ గిరినను, దండ్రివంశమునంబుట్టినవారి సదాచారము నెఱింగియున్నట్టిభరతుం డెంతమాత్రము, నీవుకోరినట్లు సేయఁడు. అని, తాత్పర్యము.

తత్త్వయా పుత్రగర్భిన్యా పుత్రస్య కృత మప్రియమ్ లోకేహి స న విద్యేత యో న రామ మనువ్రతః. ౩౨

టీక॥ తత్ = అందువలన; పుత్రగర్భిన్యా = కొడుకునందు స్నేహముగల; త్వయా = నీచేత; పుత్రస్య = కొడుకునకు; అప్రియం = కీడు; కృతం = చేయఁబడినది. యః = ఎవ్వఁడు; రామం = రాముని; అనువ్రతః = అనుసరించినవాఁడు; న = కాఁడో; సః = అట్టివాఁడు; లోకే = లోకమునందు; నవిద్యేతహి = ఉండఁడుగదా!

రాముననుసరింపకుండువాఁడు ప్రపంచంబుననే యుండఁడు; అట్లుండఁ

గాఁ, దమ్ముండగుభరతునకు, రాముని యందు స్నేహం బధికంబుగానుండునని చెప్పనేలే? అట్లు, నీవు రాజ్యంబునొసంగినను, భరతుండు, రామునందలి స్నేహంబున, నిన్నుశత్రువునుగా నేయెందును; కావున, నీవుభరతునియందలి స్నేహంబుననింతదూరముచేసినను, ఇదియంతయునతనికపకారముచేసినట్లేపర్యవసన్నమగును. అని, తాత్పర్యము.

ద్రత్య స్యదైవ కైకేయి పశువ్యాళమృగద్విజాఁ
గభృత స్సహ రామేణ పాదపాంశ్చ తదుస్తుభాఁ. 33

టీక॥ కైకేయి = కైకేయి; రామేణ గలవు.

సహ = రామునితోఁగూడ; గభృతః = పో
వుచున్న; పశువ్యాళమృగద్విజాఁ = ప
శువులనువీనుఁగులనుజింకలనుబతులను; జింకలనుబతులను, అతనితోఁబోవంగో
తదుస్తుభాఁ = అతనితట్టుముఖముగలిగి రుచున్నట్లుండు వృక్షంబులనుం, జూడఁ
యుండు; పాదపాంశ్చ = వృక్షములను; గలవు. అని, తాత్పర్యము.
అదైవ = ఇప్పుడే; ద్రత్యసి = చూడఁ

అథోత్తమా న్యాభరణాని డేవీ
దేహీ స్తుషామై వ్యపసీయ చీరమ
న చీర మస్యాః ప్రవిధీయతేఽ
న్యవారయ తద్వననం వసిష్ఠః. 34

టీక॥ దేవి = కైకేయి! అథ = ఇంక; స్పృండు; తద్వననం = దానికట్టుకొనుట
స్తుషామై = కోడలగునీతకొఱకు; ను; న్యవారయత్ = అడ్డగించెను.
చీరం = నారచీరను; వ్యపసీయ = విచ్చి; కైకేయి! ఇంకనీవు, నీకోడలయిన
ఉత్తమాని = శ్రేష్ఠములయిన; ఆభర నీతకు, మంచిసొమ్ములనిమ్ము; ఈవిడకీ
ణాని = సొమ్ములను; దేహీ = ఇమ్ము. అ నారచీరయెంతమాత్రముదగియుండలే
స్యాః = ఈవిడకు; చీరం = నారచీర; న దు; అనిచెప్పి, వసిష్ఠుండు, సీతాదేవి, నా
ప్రవిధీయతే = విధింపఁబడదు; ఇతి రచీరంగట్టుకొనుచుండఁగా, దానినివా
(సంధియావఁము) = అని; ఉక్త్వా (అ రించెను. అని, తాత్పర్యము.
ధ్యాహృతము) = చెప్పి; వసిష్ఠః = వసి

ఏకస్య రామస్య వనే నివాస
స్తవ్యా వృతః కేకయరాజపుత్ర

విఘాషితేయం ప్రతికఃఖనిత్యా
వసత్వ రణ్యే సహరాఘవేణ. 31

టీక॥ కేయరాజపుత్రః = కేయరా
జకొమాతేవమన కైకేయా! ఏక
స్యః = ఒకఁడైన; రామస్య = రాముని
యొక్క; వనే = అడవియందు; నివా
సః = ఉండుట; త్వయా = నీచేత; వృతః =
కోరఁబడినది. ప్రతికఃఖనిత్యా = అలం
కారమునందునిత్యురాలయిన, ఎల్లప్పు
డు సలంకారమునకుఁ దగియుండునట్టి
యనుట; ఇయం = ఈసీత; విఘాషి
తా = అలంకరింపఁబడినదై; రాఘవేణ
సహ = రామునితోఁగూడ; అరణ్యే = అ

డవియందు; వసతుః = ఉండుఁగాక.
కైకేయా! నీవు, ఒక్క-రాముఁడవని
లోవాసమునేయుటనేకోరినావు; ఈసీ
తయడవిలోనుండవలెనని, కోరవైతివి;
కావున, ఎల్లప్పుడుసలంకారమునకుఁదగి
నట్టిసుందరాంగియగునీతాడేవి, ఘా
షణంబులసలంకృతయయి, యరణ్యంబు
నరామునితోఁగూడ, వాసంబునేయుం
ఁగాక; దీక్షియ్యకొనము.
అని, తాత్పర్యము.

యానైశ్చ ముఖ్యైః పరిచారకైశ్చ
సుసంవృతా గచ్ఛతు రాజపుత్రీ
వస్త్రైశ్చ సర్వైః సహితైః గృధ్రానై
సేయం వృతా తే వరసంప్రదానే. 32

టీక॥ రాజపుత్రః = రాచకొమాతే
యగునీతాడేవి; ముఖ్యైః = శ్రేష్ఠము
లయిన; యానైశ్చ = వాహనములచేత
సు; పరిచారకైశ్చ = పరిచారకులచేత
సు; సర్వైః = సమస్తములయిన; విధా
నైః = ఉపకరణములతో ; సహితైః =
కూడిన; వస్త్రైశ్చ = వస్త్రములచేత

సు; సుసంవృతా = పరివారింపఁబడిన
దై; గచ్ఛతు = పోవుఁగాక. తే = నీయొ
క్క; వరసంప్రదానే = వరములయిచ్చు
టయందు; ఇయం = ఈవిడ; సవృతా =
కోరఁబడలేదు.
రాచ కొమాతేయగునీతాడేవి,
యుత్తమంబులగు వాహనములతోను

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము: ౩౭

స ౩౭

బరిచారకులతోను నానా విధములయి డవనంబులతోనుండవలయు" ననియడుగ నవస్త్రములతోను సమస్తము లయి లేడు. అనివసిష్ఠుండు, కైకయితోఁ జె నయుపకరణములతోనుంగూడి, పోని ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

మున్మునీవువరంబులడుగునప్పుడు, "ఈవి

తస్మింస్తథా జల్పతి విప్రముఖ్యే
గురౌ సృపస్యా ప్రతిమప్రభావే
నైవ స్త సీతా వినివృత్తభావా
ప్రియస్య భతుః ప్రతికారకామా. ౩౭

టీక॥ విప్రముఖ్యే = బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండును; సృపస్య = దశరథమహారాజు యొక్క; గురౌ = ఆచార్యుండును; అప్రతిమప్రభావే = సరిలేని ప్రభావముగల వాఁడునగు; తస్మిన్ = ఆవసిష్ఠుండు; తథా = అట్లు; జల్పతి = చెప్పుచుండఁగా; భతుః = పెనిమిటికి ; ప్రతికార కామా = సరియైనకార్యము సేయఁగో రినట్టి; సీతా = సీతాదేవి; వినివృత్తభావా = మఱలినయభిప్రాయముగలది; నైవ = కానలేదు.

బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠుండును దశరథమహారాజు కలగురుండును మహాప్రభావుండునగువసిష్ఠమహర్షి, యావిధంబునం జెప్పుచున్నను, భతుఁసువెంటడించి యరణ్యంబునకుఁబోసివైచించినసీతాదేవియభిప్రాయము, ఎంతమాత్రము, దిరుగదయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపి, శ్రీమద్రామాయణే, అదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, సప్తత్రింశస్సర్గః.
ఇది, స్వప్రార్థనము

ఇది, పరమార్థవంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండ సప్తత్రింశస్సర్గః టీక,
ముగిసినది.

అ

అష్టత్రింశసగ్రాప్రారంభః.

తస్యాం చీరం వసానాయాం నాథవత్త్యా మనాథవత్
ప్రచుక్రోశ జన స్సర్వో ధిక్త్వాం దశరథం త్వతి. ౧

టీక॥నాథవత్త్యాం=నాథుండుగల; చెను.

తస్యాం=ఆసీత; అనాథవత్ = నాథుం	లోకనాథుండగురాముండునాథుం
డులేనిదివలె; చీరం = వలగలమును; వ	డుగానున్నను, ఆసీతాదేవి, యనాథ
సానాయాం=కట్టుకొనుచుండగా; జ	యుంబోలె, వలగలంబుగట్టుకొనుటం
నః = జనము; సర్వః = అంతయు;	జూచి, యచ్చటిజనులందఱు, దశరథునిం
“త్వాం=నిన్నుగూచి; ధీకీ=దహిం	జూచి, “సేవుదహింపఁబడుదువుగాక”
పఁబడుటయగుండుగాక.” ఇతి=అని; దశర	అని, నిందించిరి. అని, తాత్పర్యము.
థం=దశరథునిగూర్చి; ప్రచుక్రోశ=అ	

తేన తత్ర ప్రణాదేన దుఃఖిత స్స మహీపతిః

చిచ్ఛేద జీవితే శ్రద్ధాం ధర్మే యశసి చా త్తనః. ౨

టీక॥మహీపతిః=ధూమికేట్రధువే	ద్ధాం=ఆదరమును; చిచ్ఛేద=చేదించె
న; సః=ఆదశరథమహారాజు; తత్ర=అ	ను, విడిచెననుట.
చ్చట; తేన=ఆ; ప్రణాదేన=శబ్దముచే	దశరథుండట్లు దన్ను జనులందఱు
త; దుఃఖితః = దుఃఖంబునొందినవా	నిందించుటంజూచి, పరమదుఃఖంబునొం
డై; ఆత్మనః=తనయొక్క; జీవితే=బ్ర	ది, తనప్రాణమునందును ధర్మమునం
తుకునందును; ధర్మే=ధర్మమునం	దునుగీతీకాయందును బ్రయములేనివా
దును; యశసిద=కీతీకాయందును; శ్రీ	డయ్యె. అని, తాత్పర్యము.

స నిశ్చ్యస్తోఽష్ట మైత్వైక స్తాం భార్యా మిద మబ్రవీత్

టీక॥ మైత్వైకః=ఇత్వైకువంశంబునంబుట్టిన; సః=ఆదశరథమహారాజు;

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౪౦

స ౩౮

ఉష్ణం=వేడిగా; నిశ్శ్వస్య=ఁట్టూర్పు | ఆనశరథమహారాజు, వేడిఁట్టూ
లుపుచ్చి; తాం=ఆ; భార్య=భార్య | రులుపుచ్చి, ఆకైకేయింజూచియిట్లని
యొనకైకేయింగూచి; ఇదం=ఈ | చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
మాటను; అబ్రవీత్=పలికెను.

కైకేయి కుశచీరేణ న సీతా గంతు మహాసి. ౩

టీక॥ కైకేయి=కైకేయా! సీతా= | గదు.
సీతాదేవి; కుశచీరేణ= నారచీరతో; కైకేయా ! సీతాదేవి నారచీరంగ
గంతుం=పోవుటకు; నాహాతి = త | ట్టుకొనిపోదగదు. అని, తాత్పర్యము.

సుకుమారీచ బాలాచ సతతంచ సుఖోచితా

నేయం వనస్య యోగ్యేతి సత్య మాహ గురు మ్హమ. ౪

టీక॥ సుకుమారీ=కోమలమయినదే | మును; ఆహ=చెప్పుచున్నాడు.
హముగలదియును; బాలాచ = పిన్నవ | “ఈసీత, కోమలదేహముగలది, పిన్న
యగుగలదియును; సతతం=ఎల్లప్పుడు | ది, ఎల్లప్పుడును, సుఖముగానుండ
ను; సుఖోచితాచ=సుఖమునకుఁదగినది | దగినది. ఎంతమాత్రమువనంబులోనుం
యనగు; ఇయం=ఈసీత; వనస్య=అడ | డందగినదిగాదు.” అని, నాగురుండగువ
వికి; యోగ్యా=తగినది; న=కాదు. ఇతి= | సిఘండుచెప్పినది, సత్యము.
అని; మమ=నాయొక్క; గురుః=ఆచా | అని, తాత్పర్యము.
ర్యుడయినవసిఘండు; సత్యం = సత్య

ఇయంహి కస్యాపకరోతి కేంచి

త్తపస్వినీ రాజవరస్య కన్యా

యా చీర మాసాద్య జనస్య మఖ్యే

స్థితా విసంజ్ఞా శ్రమణీవ కాచిత్. ౫

టీక॥ తపస్వినీ=కరుణంపఁదగినదియును; రాజవరస్య= రాజశ్రేష్ఠుండగు

జనకమహారాజుయొక్క; కన్యా=కూడ
తురునగు; ఇయంహి = ఈసీతయును;
కించిత్=కొంచెమయిన; కన్య=ఎవ్వని
కి; అపకరోతి- అపకారముసేయుచు
న్నది; యా-ఏసీత; చీరం- వల్కలము
ను; అసాద్య=పొంది; జనన్య= జనము
యొక్క; మధ్యే= నడుమునందు; విసం
క్షా-మూర్ఛిశురాలై; కాచిత్-ఒకా

నొక; శ్రమణీవ= తాపసస్త్రీయందు
లె; స్థితా-ఉన్నదో.
ఈసీతాదేవి, వల్కలంబుగట్టుకొ
ని, జనులనడుమ, మైమలుచి, యొకానొక
తాపసస్త్రీవలె, నున్నదే! శోచనీయ
యు రాజశ్రేష్ఠుండగు జనకునికొఱ
తెయ్యనగునీసీత, యెవ్వరికెమియప
కారముచేసినది? అని, తాత్పర్యము.

చీరాణ్య పాస్యా జనకన్య కన్యా
నేయం ప్రతిజ్ఞా మమ దత్తపూర్వా
యథా సుఖం గచ్ఛతు రాజపుత్ర
వనం సమగ్రా సహ సర్వ రత్నైః. ౬

టీక|| జనకన్య=జనకమహారాజుయొ
క్క; కన్యా=కూడతురునసీత; చీరా
ణి-వల్కలములను; అపాస్యాత్=విడు
చుటగాక. ఇయం-ఇది; మమ=నాయొ
క్క; దత్తపూర్వా=మున్నియ్యబడిన;
ప్రతిజ్ఞా=ప్రతిస; న=కాదు; రాజపుత్ర=
రాచకొఱాతెయ్యగునీతాదేవి; సమ
గ్రా=సంపూర్ణమై; సర్వరత్నైఃసహ=
సమస్తములైనమణులతోఁగూడ; యథా
సుఖం=సుఖమునతిక్రమింపక; వనం-

అడవిఁగూచి; గచ్ఛతు=పోవుటగాక.
జనకమహారాజపుత్రుడు నీసీత,
యిష్టమవల్కలంబులవిచ్చి వేయఁగా
క; ఈప్రకారము, సీతయును వల్కలము
లంగట్టుకొనునని మున్ను నేనునీకువరం
బొసంగియుండలేదు; కావున, రాచకొ
మాతెయ్యగునీత, సమస్తాధరణంబులం
దాల్చి, సమస్తరత్నంబులంగూడి, సుఖం
బుగానడవికింబోవుటగాక.
అని, తాత్పర్యము.

అదేవనాహేణ మయా నృశంసా
కృతా ప్రతిజ్ఞా నియమేన తావత్

త్వయాహి బాల్యా త్ప్రతిపన్న మేత

త న్నాం దహే ద్వేణుమివా త్త పుష్పమ్. ౩

టీక|| అజీవనాహేణ = బ్రతుకుట
కహణఁడనుగాని; మయా = నాచేత;
నృశంసా = ద్రూరమయిన; ప్రతిజ్ఞా =
ప్రతిని; నియమేనతావత్ = నిశ్చయము
తోను; కృతా = చేయఁబడినది. త్వ
యా = నీచేత; బాల్యాత్ = అజ్ఞానము
వలన; ఏతత్ = ఇది; ప్రతిపన్నంహి = ని
శ్చయింపఁబడినదిగాదా! తత్ = అది;
మాం = నన్ను; ఆత్మపుష్పం = తనపు
ష్పము; దేణుమివ = వెదురునుంటే; ద
హేత్ = దహించును.

నాకింకమరణకాలంబు సమీపించిన
దికావున, నేను, “నీవడిగినదానిందప్ప
కచేసెద” నని, శపథపూర్వకముగాఁ
బ్రతిజ్ఞఁజేసితిని; అంత, నీవజ్ఞానంబు
న, రామునరణ్యంబునకుఁ బంపుటయు
భరతునభిషేకించుటయు నేకావలయు
నని, నిశ్చయించినావు; ఏమిసేయవచ్చు
ను! వెదురునుదానిపుష్పమే దహించున
ట్లు, నేనుజేసినప్రతిజ్ఞయే నన్నుదహిం
చుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

రామేణ యది తే పాపే కించి తక్రాత మశోభనమ్

అపకారః క ఇహ తే వైదేహ్య దశితో ధమే.

టీక|| పాపే = పాపముసేయుస్వ
భావముగలదానవు; అధమే = నీచురా
లవునగుకై కేయా! రామేణ = రాముని
చేత; తే = నీకు; అశోభనం = కష్టము;
కించిత్ = కొంచెము; కృతంయది = చే
యఁబడినదగునేని, వైదేహ్య - నీత
చేత; ఇహ = ఇచ్చట; తే = నీకు; కః =

ఏ; అపకారః = అపకారము; దశితః =
చూపఁబడినది?

పాపిష్ఠురాలవు నీచురాలవునగుకై
కేయా! ఒకవేళ రాముండేమైనఁగొంచె
ముకష్టమునీకుఁజేసియుండునేని, యీసీ
తనీకేమి యపకారముచేసినది?
అని, తాత్పర్యము.

మృగీహ్ త్పుల్లనయనా మృదుశీలా తపస్వివీ
అపకారం క మహతే కరోతి జనకాత్మజా. ౪

టీక॥ మృగీవ=లేడివలె ; ఉత్పల్లన	రం=అపకారమును, కరోతి=చేయు
యనా=వికసించినకండ్లు గలదియును;	చున్నది?
మృదుశీలా=తిన్ననిస్వభావము గలది	లేడివలెనుందరంబులయిన కండ్లుగ
యును; తపస్విస్థానీ=కరుణింపఁదగినది	లదియుఁ దిన్ననిస్వభావము గలదియు
యునగు; జనకాత్మజా=జనకునికొ	శోచనీయమునగు నీసీత, నీకేమియప
మాతె=యయినసీతాదేవి; ఇహ=ఇ	కారముసేయుచున్నది?
చ్చట; తే=నీకొఱకు; కం=ఏ ; అపకా	లని, తాత్పర్యము.

నను పర్యాప్త మేతత్తే పాపే రామ వివాసనమ్
కి మేభిః కృపణై భూయః పాతకై రపి తే కృతైః. ౧౦

టీక॥ పాపే=పాపిష్ఠురాలవగు కై	యిన; ఏభిః=ఈ; పాతకై రపి=పాప
కేయా! తే=నీకు; ఏతత్=ఈ; రామ	ములచేతను; ఏమిప్రయోజనము?
వివాసనం నను=రామునిసంబునకుఁ	పాపిష్ఠురాలా? నీకు, రామునదనికి
బంపుటయే ; పర్యాప్తం=చాలును!	బంపుటచాలదా? ఇంకకంటె కుత్సితము
తే=నీకు; భూయః=ఇంకను; కృతైః=	గాఁబాపములుసేయుటచేఁబ్రయోజన
చేయఁబడిన; కృపణైః=కుత్సితముల	మేమి? అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిజ్ఞాతం మయా తావత్త్వయో క్తం దేవి శృణ్వతా
రామం య దభిషేకాయ త్వ మిహాగత మబ్రవీః. ౧౧

టీక॥ దేవి=కైకేయా! త్వం=నీవు; అ	న్వతా=వినుచున్న; మయా=నాచేత
భిషేకాయ=బట్టాభిషేకముకొఱకు;	తావత్=అంత; ప్రతిజ్ఞాతం=ప్రతిజ్ఞ
ఇహ=ఇచ్చటికి ; ఆగతం = వచ్చి	చేయఁబడినది.
న; రామం=రామునిగూచిఁ; యత్=	కైకేయా! నీవిచ్చటికిఁ బట్టాభిషేక
ఏమాటను; అబ్రవీః = చెప్పితివోత్వ	మునకైవచ్చిన రాముంబాచి"నీవు నార
యా=నీచేత; ఉక్తం=చెప్పఁబడిన; త	చీరలుగట్టుకొనియరణ్యంబునఁబడునా
త్(అధ్యాహృతము)=ఆమాటను; శృ	లుగుసంవత్సరంబులుండుము" అనిచెప్పి

శివే నేనామాటనువిని, యట్లు రాముం | తించి, నేనెంతమాత్రము ప్రతిజ్ఞ చేయలే
డరణ్యంబునకుఁబోవుటకే యొప్పుకొం | దు. అని, తాత్పర్యము.
టినిగాని; సీతవనంబునకుంబోవుటనుగు

తత్తేవ త త్సమత్రిక్రమ్య నిరయం గంతు మిచ్ఛసి
మైథిలీ మపి యాహి త్వ మీక్షసే చీరవాసినిం ౧౨

టీక॥ తత్ = అట్టి; ఏతత్తు = దీనినింగూ | నుట.
డ; సమత్రిక్రమ్య = అతిక్రమించి; నిర | నీవు, ఎట్టి దానవో! సీతగూడనారచీ
యం = నరకమును; గంతుం = పొందుట | రలంగట్టుకొనియుండఁగాఁ జూడఁగో
కు; ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు. హి = ఏకా | రుచున్నావు! అట్లు నేనెంతవఱకుఁ బ్రతి
రణమువలన; యా = ఏ; త్వం = నీవు; మైథి | జ్ఞ చేసినానో, అంతవఱకునిలువక నర
లీమపి = సీతనుంగూడ; చీరవాసినిం = నా | కంబునొండఁగోరియున్నావు. అని, దశ
రచీరలందాల్చిన దానిఁగా; ఈక్షసే = | రధుండు, కై కేయిత్తోఁజెప్పెను.
చూచుచున్నావో, కోరుచున్నావోయి | అని, తాత్పర్యము.

ఇతీవ రాజా విలప స్తహఃత్వా
శోకస్య నాంతం స దదశః కించిత్
భృశాతురత్వా చ్ఛ పపాత భూమా
తేనైవ పుత్రవ్యసనేన మగ్నః ౧౩

టీక॥ మహాత్మా = అధికమయిన ధైర్య | గ్నః = మునింగినవాఁడై; భృశాతుర
ముగల; సః = ఆ; రాజా = దశరథమహా | త్వాత్ = మిక్కిలియదుఃఖితుఁడగుటవ
రాజు; ఇతీవ = ఇట్లు; విలపక = ఏడ్చుచు; | లన; భూమా = నేలయందు; పపాత
శోకస్య = దుఃఖముయొక్క; అంతం = | చ = పడెను.
తుదను; కించిత్ = కొంచెమయినను; నద | మహాధైర్యశాలియగు నాదశరథము
దర్శ = చూడఁడయ్యె. తేన = ఆ; పుత్రవ్య | హారాజు, ఈప్రకారము, దుఃఖమునకుఁ
సశేనైవ = పుత్రదుఃఖముచేతనే; మ | గొంచెమయినఁ దుదంగానక, ఆపుత్ర

జ

జ

దుఃఖంబున నెమునింగి, పరమదుఃఖతుండ
గుటవలన, నేలపైబడెను.

అని, తాత్పర్యము.

ఏవం బ్రవంతం పితరం రామ స్సంప్రస్థితో వనమ్
అవాక్చీరస మాసీన మిదం వచన మబ్రవీత్. ౧౪

టీక॥ రామః = రాముడు; వనం = అడవినిగూచి; సంప్రస్థితః = పయనమయినవాడై; ఏవం = ఇట్లు; బ్రవంతం = చెప్పుచున్నవాడును; అవాక్చీరసం = వంగినముఖముగలవాడును; ఆసీనం = కూచున్నవాడునగు; పితరం = తండ్రినిగూచి; ఇవం = ఈ; వచనం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

ఇనుం ధామిక కౌసల్యా నమ మాతా యశస్వివీ
వృద్ధాచా త్సుద్రశీలాచ నచ త్వాం దేవ గహాతే. ౧౫

టీక॥ ధామిక = ధమమునాచారించునట్టి; దేవ = దశరథమహారాజా! మమ = నాయొక్క; మాతా = తల్లియైన; ఇనుం = ఈ; కౌసల్యా = కౌసల్య; యశస్వివీ = అధికమయినకీర్తిగలది. వృద్ధాచా = ముదుసలియును. అత్సుద్రశీలాచ = కుటిలముగాని స్వభావముగలదియును. త్వాం = నిన్ను; నగహాతే = తేచ = నిందింపకయున్నది. ధామిక కుండనగు దశరథమహారాజా! నాతల్లియైనయీ కౌసల్య, కీర్తిమంతురాలు; ముసలిది; మజ్జియును తమంబగుస్వభావంబుగలది; నిపుటియపుత్రుండైన నన్ను వనంబునకుం బంపుచున్నను, నిన్నేమియునిందింపక చూచుచున్నది. అని, తాత్పర్యము.

మయా విహీనాం వరద ప్రపన్నాం శోక సాగరమ్.

అదృష్టపూర్వవ్యసనాం భూయ స్సవ్యంతు మహాసి. ౧౬

టీక॥ వరద = వరంబులనిచ్చునట్టి దశరథుడా! మయా = నాచేత; విహీ

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౪౭

స ౩౮

నాం=విడువఁబడినదియును; శోక సాగరం=సముద్రమువంటిదుఃఖమును; ప్రపన్నాం=పొందినదియును; అదృష్టపూర్వవ్యసనాం=మున్నుచూడఁబడని దుఃఖముగలదియునగుకౌసల్యను; ధూయః=మిక్కిలియును; సమ్మంతం = సమ్మానించుటకు; అహాసి= తగుదువు. దశరథుఁడా ! నీవువరంబులనిచ్చువాడవు; నేనుబోయినవెనుక నన్నుఁ బాసిదుఃఖసముద్రంబునం బడియున్న, యిదివఱకెన్నఁడును దుఃఖంబుననుభవించియెఱుంగని, నాతల్లినిగౌసల్యను, నీవు, మిక్కిలియు సమ్మానింపు చుండుము. అని, తాత్పర్యము.

పుత్రశోకం యథానచ్చేత్ త్వయా పూజ్యేన పూజితా మాం హి సంచితయంతీ సా త్వయి జీవే త్తపస్వినీ. ౧౭

టీక॥ తపస్వినీ=కరుణింపఁదగిన; సా=జీవించియుండును. ఆకౌసల్య; పుత్రశోకం=పుత్రదుఃఖము శోచనీయయగుకౌసల్య, పుత్రదుఃఖమునొందకుండునట్లు పూజ్యుండవగు నీవు, పూజింపుచుండుదువేని, యీవిడ, యెట్లయిన, సన్నుదలంచుకొనుచు, నీప్రాపున, బ్రతికియుండును. మాం=నన్ను; సంచితయంతీ= తలం అని, తాత్పర్యము. చుకొనుచు; త్వయి=నీయందు; జీవేత్=

ఇమాం మహేంద్రో పమ జాతగధీనం
తథా విధాతుం జననీం మమా హాసి
యథా వనస్థే మయి శోకకశితా
న జీవితం న్యన్య య మక్షయం వ్రజేత్. ౧౮

టీక॥ మహేంద్రోపమ=దేవేంద్రుని డఁగా; శోకకర్మితా=దుఃఖముచేఁగ్గ తోఁబోల్గి-గలదశరథుఁడా! యథా=శింపఁజేయఁబడినదై; జీవితం=పా)ణ ఎట్లు; మయి=నేను; వనస్థే=అడవినుం మును; న్యన్య=విడిచి; యమక్షయం=

యమునింటిని; నవ్రజేత్ = పొందకుండు
హా; తథా = అట్లు; మమ = నాయొక్క;
జననీం = తల్లియయిన; జాతగధిసీం =
పుత్రునియందధికపేమగల; ఇమాం =
ఈకొసల్యను; విధాతుం = చేయుటకు;
అహాసి = తగుదువు.

దేవేంద్రునకు సాటియయిన వాఁ

డా! పుత్రునియందధికస్నేహంబుగల
నాతల్లికొసల్య నేనరణ్యంబునకుఁ బో
యినపిమ్మట, దుఃఖంబునంగృశించి, ప్రా
ణంబులు విడువకుండునట్లు, నీజాతిద
యందాదరంబుసూపుచుండవలయును.
అని, రాముండు, దశరథునితోఁగెప్పెను.

అని, తాత్పర్యము,

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, అష్టత్రింశస్సర్గః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థః చంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండాష్టత్రింశస్సర్గః టీక

ముగిసినది.

వీకోసచత్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

రామస్యతు వచ శ్రుత్వా మునివేషధరంచ తమ

సమీక్య సహభార్యాభీ రాజా విగతచేతనః. ౧

టీక॥ రాజా = దశరథమహారాజు; అభవత్ (అధ్యాహృతము) = ఆయెను.

రామస్య = రామునియొక్క; వచః =

మాటను; శ్రుత్వాతు = వినినంతనే; భా

ర్యాభిస్సహ = భార్యలతోఁగూడ; ముని

వేషధరం = మునివేషమును దాల్చిన;

తం = ఆరాముని; సమీక్య = చూచి; వి

గతచేతనః = పోయిన తెలివిగలవాఁడు;

దశరథమహారాజు, రాముండుచెప్పి

నమాటనుని, భార్యలతోఁగూడ, నతం

దుమునివేషంబుదాల్చియుండుటంజూచి

పరమ దుఃఖంబునొంది, మూర్ఛపోయె

ను. అని, తాత్పర్యము.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౪

స ౩౯

నై సం దుఃఖేన సంతప్తః ప్రత్యవైత్తుత రాఘవమ్
న దైన మభిసంప్రేత్య ప్రత్యభాషత దుమనాః. ౨

టీక॥ దుఃఖేన = దుఃఖముచేత; సంతప్తః = మాటలాడలేదు.
ప్రేత్య = మిగిలి-లియుండఁపించఁజేయుటచేన పరమదుఃఖితుండగు నాదశరథుం
దశరథుఁడు; ఏనం = ఈ; రాఘవం = రా ఘ, మునివేషధరుండగు రాముంబాడనే
ముని; నప్రత్యవైత్తుత = చూడనేలేదు. దు లేకపోయెను; చూచియు, దుఃఖింబున,
దుమనాః = దుఃఖమునొందినమనసుగలద నేమియుఁబలుకఁబాలకుండెను.
దశరథుఁడు; ఏనం = ఈ రాముని; అభిసం అని, తాత్పర్యము.
ప్రేత్యచ = చూచియు; నప్రత్యభాష తి

స ముహూతక మివాసంజ్ఞో దుఃఖిత శ్చ మహీపతిః
విలలాప మహాబాహు రామమేవా నుచింతయత్. ౩

టీక॥ దుఃఖితః = దుఃఖమునొందిన; వ = రామునే; అనుచింతయత్ = ధ్యా
మహీపతిః = భూమికిఁబ్రభువైన; మహా నించుచు; విలలాప = ఏడ్చెను.
బాహుః = పెద్దచేతులుగల; సః = ఆదశ మహాబాహుండగుదశరథుండు; దుః
రథుఁడు; ముహూతకం = కొంచెముసే ఖితుండై, కొంతసేపు, మూర్ఛవోయి
పు; అసంజ్ఞ ఇవ(స్థితి)చ = తెవ్విలేని నట్లుండి, రామునేతలంచుకొనుచు, రో
వాఁడువలెనున్నవాఁడునై; రామమే దనంబుచేసెను. అని, తాత్పర్యము.

మస్త్యేఖిలు మయా పూర్వం వివత్సా బహవః కృతాః
ప్రాణినో హింసితా వాపి తస్మా దిద ముపస్థితమ్. ౪

టీక॥ మయా = నాచేత; పూర్వం = జంతువులయినను; హింసితాః = చంపఁ
మునుపు; బహవః = అనేకులు; వివ బడినవి. తస్మాత్ = అందువలన; ఇదం = ఇ
త్సాః = బిడ్డలవిడిచినవారలుగా; కృ ది; ఉపస్థితం = సంభవించినది. ఇతి (అ
తాః = చేయఁబడిరి. ప్రాణినోవాపి = ధ్యాహృతము) = అని; మస్త్యేఖిలు = త

౭౫౦ ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

లంచెదనుగదా! జేసియుందును; కావుననే, నాకిట్టిపుత్ర
నేను, మున్ననేకుల బిడ్డలం జంపి దుఃఖముసంభవించినది.
యుందును; లేక, ప్రాణిహింసనయినది అని, తాత్పర్యము.

సత్వేవా చాగతే కాలే దేహః చ్యవతి జీవితమ్

టీక॥ కాలే = కాలము; అచాగతే = రా అవసానకాలమురానిచో, నెవ్వనిః
కుండఁగా; జీవితం = ప్రాణము; దేహః ని, దేహముననుండి ప్రాణము పోనపా
తే = దేహముననుండి; సత్వేవచ్యవతి = దు. అని, తాత్పర్యము.
జాడదు.

కై కేయ్యో క్లిశ్యమానస్య మృత్యు మ్మమ సమగృతే. ౫
యో హం పాపక సంకాశం పశ్యామి పురిత స్థిరమ
విహాయ వసనే సూక్ష్మే తాపసాచ్చాద మాన్త్యజమ్. ౬

టీక॥ యః = ఏ; అహం = నేను; పాపక దుఃఖించుచున్నవాఁడనిగూ; మమ = నా
సంకాశం = అగ్ని జ్వాలాప్రసవితో సమా కు ; మృత్యుః = మరణము; సవిద్యతే =
నుండును. సూక్ష్మే = సన్నములైన; వస లేదు.
నే = వస్త్రములను; విహాయ = విడిచి; తా నేను, అగ్ని జ్వాలాప్రసవకుసాటియ
పసాచ్చాదం = ఋషులవస్త్రములుగ గునాకుమారుండు, సూక్ష్మ వస్త్రము
లవాఁడును; పురితః = ముందట; స్థితం = లంబరిత్యబించి, మునులుగట్టుకొను నా
ఉన్నవాఁడునగు; ఆత్మజం = కొడుకును; రచీరలం దాల్చినాముంబట నుండఁగాఁ
పశ్యామి = చూచుచున్నానో; తస్య (అ బూచుచు, స్థితి, కై కేయిచే బాధింపఁ
ధ్యాపూతము) = అట్టివాఁడును; కై కే బడుచున్నను , నాకుమరణంబుగలుగ
య్యో = కై కేయిచేత; క్లిశ్యమానస్య = కున్నది. అని, తాత్పర్యము.

ఏకస్యాః ఖలు కై కేయ్యోః కృతే యం క్లిశ్యతే జనః

స్వాధీక ప్రయతమానాయా స్సంక్లిత్య నికృతిం త్య మాన్తి కే.

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౫౦

స ౩౯

టీక॥ ఇమాం=ఈ; నికృతిం= కుట్ర	న్నదిగదా!
ను; సంశ్రిత్యతు=పొందియె; స్వాధే=	ఇట్లుకుట్రనవలంబించి తనకార్యం
తనకార్యముః మి త్తమయి; ప్రియతమా	బు చక్కఁబెట్టుకొనటకైయే ప్రయ
నాయాః= ప్రయత్నించుచున్న; ఏక	త్నించుచున్నయొక్క కైకేయికేగా, నీ
స్వాః=ఒక్కఁతెయిన; కైకేయ్యాః	జనులందఱును దుఃఖపడుచున్నారు గ
కృతే=కై కేయికేగా; అయం=ఈ; జ	దా! దైవగతికేమిసేయవచ్చును! అని, ద
నః=జనము; క్లిశ్యతేఖలు=దుఃఖించుచు	శరభుడేడ్చెను.. అని, తాత్పర్యము.

ఏవ ముక్తావు వచనం బాష్పేణ పిహితేంద్రియః
రామేతి సకృదేవోక్త్యా వ్యాహతుం నశశాకహ. ౮

టీక॥ సః (అధ్యాహృతము)=ఆద	ప్పటకు; నశశాకహ=చాలఁడయ్యె.
శరభుఁడు; ఏవం=ఇట్లు; ఉక్తావు=	ఆదశరభుఁడు, ఇట్లువిలపించి, కిన్నీ
చెప్పినంతనెః బాష్పేణ= కన్నీటిచేత;	టందోఁగుకండ్లతో, “రాముడా” యని
పిహితేంద్రియః= కప్పుబడిన యింద్రి	యొక్కమాటుమాత్రము చెప్పి, యా
యములుగలవాఁడై; రామేతి = రా	పైని, మాటలాడంజాలకుండెను.
ముఁడాయని; సకృదేవ= ఒక్కమా	అని, తాత్పర్యము.
టే; ఉక్త్యా=చెప్పి; వ్యాహతుం= చె	

సంజ్ఞాంతు స్రతిలభ్యైవ మహతా తా త్స మహీపతిః
నేత్రాభ్యా మశ్రుపూర్ణాభ్యాం సుమంత్ర మిద మబ్రవీత్. ౯

టీక॥ సః=ఆ; మహీపతిః = దశరథ	త్రునిగూచి; ఇదం=ఈమాటను; అబ్ర
మహా రాజు; మహతా తా త్=అల్పకా	వీత్=చెప్పెను.
లమువలన; సంజ్ఞాంతు=తెలివిని; స్రతి	దశరథుం, ఉంతఁగొంతసేవునకుఁ
లభ్యైవతు=పొందినంతనె; అశ్రుపూ	డెలివొంది, కండ్లనిండఁ గన్నీరుగాఱు
ర్ణాభ్యాం = కన్నీళ్లునిడిన; నేత్రా	గా, సుమంత్రుంజూచి, యిట్లని, చెప్పె
భ్యాం=కండ్లతో; సుమంత్రం = సుమం	ను. అని, తాత్పర్యము.

దౌపవాహ్యం రథం యుక్త్వా త్వ మాయాహీ హయో త్తమై:

ప్రాపయై నం మహాభాగ మితో జనపదా త్వరమ్. ౧౦

టీక॥ త్వం=నీవు; దౌపవాహ్యం=మను	అవ్వల; ప్రాపయై=పొందింపుము.
వ్యలెక్కుటకుఁదగిన; రథం=రథమును;	నీవుపోయి, విలాసాఠముగానె
హయో త్తమై: = అశ్వశ్రేష్ఠములతో;	క్కఁదగిన రథంబొకటిమంచిగుట్టంబు
యుక్త్వా=కూర్చి; ఆయాహీ=రమ్ము.	లుగట్టి, యిచ్చటికిఁదెచ్చి, మహాభాగుం
మహాభాగం=పూజ్యమైన భాగ్యముగ	డగునీరామునెక్కించుకొనిపోయి, యీ
ల; ఏనం=ఈరాముని; ఇతః=ఇచ్చటనుం	దేశంబునకన్వలనరణ్యంబునవదలిపెట్టి
డి; జనపదాత్=దేశమునకన్న; పరం=	రమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

ఏవం మన్యే గుణవతాం గుణానాం ఫల ముచ్యతే

పిత్రా మాత్రాచ య త్సాధు స్వీరో నిర్వాప్యతే వనమ్. ౧౧

టీక॥ గుణవతాం= గుణంబులు గల	తండ్రియుతల్లియుంజేరి, సత్పురు
వారలయొక్క; గుణానాం= గుణంబు	షుండునువీర్యవంతుండునగు కొడుకున
లయొక్క; ఫలం=ఫలము; ఏవం= ఇట్టి	రణ్యంబునకుఁబంపుచున్నారే, గుణవం
దిగా; ఉచ్యతే=చెప్పబడుచున్నది. ఇ	తులకుఁగుణంబులుగలుగుటకిదియే ఫల
తి(అధ్యాహృతము)= అని; మన్యే=	మనితోచిందుచున్నది; నాకు సత్యా
తలంజెదను. యత్ = ఎందువలన; పి	దిగుణములులేకున్న, నేనట్లు, రామునర
తాచ=తండ్రిచేతను; మాత్రాచ= త	ణ్యంబునకుఁబంపనుగదా! కావున, గు
ల్లిచేతను; సాధుః=సత్పురుషుండును; వీ	ణంబులునుగొన్ని సమయంబులఁగట్టంబు
రః=పరాక్రమశాలియునగు కొడుకు;	నిచ్చును. అనిదశరథుండు, సుమంత్రుని
వనం=అడవినిగూచి; నిర్వాప్యతే=వె	తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.
డలఁగొట్టబడుచున్నాఁడో.	

రాజ్ఞో వచన మాక్షాయ సుమంత్ర శ్రీఘ్నవిక్రమః

యోజయిత్వా యయా తత్ర రథ మత్వై రలంకృతమ్. ౧౨

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము ౭

౩౩౯

టీక||సుమంత్రః = సుమంత్రుడు; అచ్చటికి; ఆయయా = వచ్చెను.
 రాజ్ఞః = దశరథమహారాజుయొక్క; సుమంత్రుండు, రాజాజ్ఞనుశిర
 చనం = మాటను; ఆజ్ఞాయ = అంగీకరిం సావహించి, శీఘ్రంబుగాఁబోయి, ర
 చి; శీఘ్రవిక్రమః = శీఘ్రమయిననడకగ థంబునలంకరించి, గుఱ్ఱంబులుగట్టియ
 లవాఁడై; అలంకృతం = అలంకరింపఁబడి చ్చటికిఁదీసికొనివచ్చెను.
 న; రథం = రథమును; అశ్వైః = గుఱ్ఱము అని, తాత్పర్యము.
 లతో; యోజయిత్వా = కూచి; తత్ర =

తం రథం రాజపుత్రాయ సూతః కనకఘాషితమ్
 ఆచచక్షేం జలిం కృత్వా యుక్తం పరమవాజిభిః. ౧౩

టీక||సూతః = సారథియగుసుమం చక్షే = చెప్పెను.
 త్రుండు; అంజలిం = చేమోడ్పురు; కృ సుమంత్రుండు, “బంగారముచేనలం
 త్వా = చేసి; కనకఘాషితం = బంగార కరింపఁబడినదియు నుత్తమాశ్వంబులు
 ముచేనలంకరింపఁబడినదియును; పరమ గట్టినదియునగు, రథంచాయత్తంబుగా
 వాజిభిః = ఉత్తమములయినగుఱ్ఱముల నున్న”దని, చేతులుమొగుడ్చుకొని, రా
 తో; యుక్తం = కూడినదియునగు; తం = చకొమరుండగు రామునకుం, జెప్పెను.
 ఆ; రథం = రథమును; రాజపుత్రాయ = అని, తాత్పర్యము.
 రాచకొమరుండగు రామునకొఱకు; ఆచ

రాజా సత్వర మాహూయ వ్యాపుతం విత్తసంజయే
 ఉవాచ దేశకాలజ్ఞం నిశ్చితం సర్వత శ్శుచిమ్. ౧౪

టీక||రాజా = దశరథమహారాజు; గృహమునందు; వ్యాపుతం = వ్యాపార
 దేశకాలజ్ఞం = దేశమును గాలమునెఱిం ముగలధనార్థముని; సత్వరం = వేగము
 గినవాఁడును; నిశ్చితం = నిశ్చయముగల గలుగునట్లుగా; ఆహూయ = పిలిచి; ఉ
 వాఁడును; సర్వతః = అన్నిటను; శుచిం = వాచ = చెప్పెను.
 పరిశుద్ధుండునగు; విత్తసంజయే = కోశ అంత. దశరథమహారాజు, ఏదేశంబు

ననేకాలంబుననేది సేయవలయునో అవి | బరిశుద్ధుండునగు ధనాధ్యక్షుని, సత్వరం
యంతయుం దెలిసినవాఁడును నిశ్చయ | బుగాఁబిలిచియిట్లు, చెప్పెను.
వంతుండును దాహ్యభ్యంతరంబులనుం | అని, తాత్పర్యము.

వాసాంసించ మహాహోఁడె ధూషణాని వరాణి చ
వహోఁడ్యే తాని సంఖ్యాయ వై దేహ్య ధీప్ర మానయ. ౧౫

టిక॥ ఏతాని=ఈ; వహోఁడి=సంవ | లసిన సంవత్సరంబులు లెక్క-పెట్టుకొ
త్సరములను; సంఖ్యాయ=ఎంచుకొని; | ని, ఈపదునాలుగు సంవత్సరములకును
వై దేహ్యః=సీతకు; మహాహోఁడి=శ్రే | జాలునట్లు, ఉత్తమంబులగు వస్త్ర
వృత్తులయిన; వాసాంసించ=వస్త్రముల | బులును, మంచినామ్ములును, శీఘ్రము
ను; వరాణి=శ్రేవృత్తులయిన; ధూషణా | గాఁదెచ్చి, సీతకిమ్ము. అని, దశరథుండు,
నిచ=సామ్ములను; ధీప్రం = శీఘ్రము | ధనాధ్యక్షునకాజ్ఞాపించెను.
గా; ఆనయ=తెమ్ము. | అని, తాత్పర్యము.
ఇప్పుడు, సీతయరణ్యంబున నుండవ

నరేంద్రుడై వ ముక్త స్తు గత్వా కోశగృహం తతః
ప్రాయచ్చ త్వర్వ మాహృత్య సీతాయై సమమేవ తత్. ౧౬

టిక॥ సః(అధ్యాహృతము)తు=అధ | మమేవ=సరిగానే; ప్రాయచ్చత్-
నాధ్యక్షుండును; నరేంద్రః= మనుష్య | ఇచ్చెను.
లకుఁబ్రభువైన దశరథునిచేత; ఏవం= | అంత దశరథుండుచెప్పినట్లు, ధనా
ఇట్లు; ఉక్తః=చెప్పఁబడినవాఁడై; త | ధ్యక్షుండు, కోశగృహమునకుఁ బోయి,
తః=అంత; కోశగృహం = బొక్క-స | దశరథుండుచెప్పినవన్నియుఁ దీసికొనివ
ముండుగృహమును; గత్వా=పొంది; | చ్చి, పదునాలుగు సంవత్సరములకునుం
తత్=అది; సర్వం=అంతయు; ఆహృ | జాలునట్లు, సీతకొసంగెను.
త్య=తెచ్చి; సీతాయై=సీతకొఱకు; స | అని, తాత్పర్యము.

సా సుజాతా సుజాతాని వై దేహీ ప్రస్థితా వనమ్

భూషయామాస గాత్రాణి తై ర్విచిత్రై ర్విభూషణైః. ౧౭

టిక్క సుజాతా= సుందరియైన;	యామాస=అలంకరించుకొనెను.
సా=ఆ; వై దేహీ=సీతాదేవి; చనం=ఆ	సుందరియైనయాసీతాదేవి, య
డవినిగూచి; ప్రస్థితా=పయనము	రణ్యంబునకుఁబయనంబయి, నానావి
నదై; సుజాతాని = సుందరములయిన;	ధంబులగునాభూషణంబులను, సుంద
గాత్రాణి= ఆవయవములను ; విచి	రంబులయిన యవయవంబుల ధరించు
త్రైః=నానావిధములయిన; త్రైః=ఆ;	కొని, అలంకరించుకొనెను.
విభూషణైః=సొమ్ములచేత ; భూష	అని, తాత్పర్యము.

వ్యరాజయత వై దేహీ వేత్త త త్సువిభూషితా
ఉద్యతోం శుమతః కాలేఖం ప్రభేవ వివస్వతః. ౧౮

టిక్క సువిభూషితా=చక్కఁగా న	త=ప్రకాశింపఁజేసెను.
లంకరింపఁబడిన; వై దేహీ= సీతాదే	ప్రాతఃకాలంబున నూతన కిర
వి; తత్=ఆ; వేత్త=ఇంటిని ; కాలే=	ణంబులతోనుడుచుచున్న సూర్యుని
ప్రాతఃకాలమునందు; ఉద్యతః=ఉద	కాంతిచేనాకాశంబు ప్రకాశించునట్లు,
యించువాఁడును; అంశుమతః = కిర	అప్పుడ భూషణంబులంజక్కఁగానలం
కంబులుగలవాఁడునగు ; వివస్వతః=	కృతయుయియున్నసీతచే, నాగృహం
సూర్యునియొక్క; ప్రభా=కాంతి; ఖ	టంతయుఁబ్రకాశించినది.
మివ=ఆకాశమునుంబోలె; వ్యరాజయ	అని, తాత్పర్యము.

తాం భుజాభ్యాం పరిష్వజ్య శ్వశూర్వచన మబ్రవీత్
అనాచరంతీం కృపణం మూఢ్మూఢ్పాఘ్నియ మైథిలీమ్. ౧౯

టిక్క శ్వశూర్వః = అత్తయైనకా	గు; తాం=ఆ; మైథిలీం=సీతను; బాహు
నల్య; కృపణం=తృప్తముయిన యాచా	భ్యాం=చేతులచేత; పరిష్వజ్య=కవుఁగి
రమును; అనాచరంతీం= చేయనిది య	లింఁచికొని; మూఢ్మూఢ్= తలయందు; ఉ

ప్రతిపదాంతర్గతకాతాత్పర్యనాటకము

స 3౯

పాఠాఘోషము - మూర్ఖాని; వచనం - చారంబులంజేయనట్టియాసీతను నేడు మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంతనత్తయినకొనల్య, శూద్రానియిట్లుచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము

అసత్య స్వర్వలోకేన్ స్త్రీ సతతం సత్కృతాః ప్రియైః భర్తారం నానుమన్యంతే వినిపాత గతం స్త్రీయః. ౨౦

టీక|| అస్త్రీ = ఈ; స్వర్వలోకే = స మిటిని; నానుమన్యంతే = తెక్కింపరు. మ స్త్రలోకమునందు; అసత్యః = పతివ్రతలుగాని; స్త్రీయః = స్త్రీలు; సతతం = ఎల్లప్పుడును; ప్రియైః = సంతోషకరంబులగువానిచేత; సత్కృతాః = సత్కరింపబడినవారలయ్యు; వినిపాతగతం = భ్రంశమునొందినట్టి; భర్తారం = పెని

ఈలోకమునందంతయు, దుష్టస్త్రీలు, తమకుఁజెనుమిటియెల్లప్పుడునుగోరినదానినొసంగిసంతోషంబు సేయుచుండినను, అతనికిఁగొంచముకప్పదశ గల్గినప్పుడు, అతని నెంతమాత్రము తెక్కింపకుందురు. అని, తాత్పర్యము.

ఏష స్వభావో నారీణా మనుభూయ పురా సుఖమ్ అల్పా మప్యాపదం ప్రాప్య దుష్కృతి ప్రజహత్యపి. ౨౧

టీక|| పురా = మొదట; సుఖం = సౌఖ్యమును; అనుభూయ = అనుభవించి; అల్పామపి = కొంచెమునైనను; అపదం = అపదను; ప్రాప్య = పొంది; దుష్కృతి = దుష్టలగుచున్నారు. ప్రజహత్యపి = భర్తనువిడుతురు. ఏషః = ఇది; నారీణాం = స్త్రీలకు; స్వభావః = స్వభావము.

మొదట సుఖంబనుభవించునప్పుడు మంచివారలుగానుండి, యెంతోసుఖంబుననుభవించి, పిమ్మటభర్తకు దారిద్ర్యముమొదలగు నాపద గొంచెమువచ్చినను, దుష్టలయి, భర్తనువిడువంబుతురు ; ఇదిస్త్రీలకు స్వభావము. అని, తాత్పర్యము.

అసత్యల వికృతా దుగ్రాహ్యహృదయా స్తథా

యువత్యః పాపసంకల్పః త్షణమాతా ద్విరాగిణః. ౨౨

<p>టీక॥ యువత్యః = స్త్రీలు; అసత్యశీలు.</p> <p>రాః = అబద్ధమునాడుస్వభావముగల వారలు. ఏకృతాః = ఏకారముగలవారు. తథా = అట్లు; దుగ్రాహ్యహృదయాః = ఎటుంగరానిహృదయముగలవారలు. పాపసంకల్పః = పాపమునే యుటకై నసంకల్పముగలవారలు. త్షణమాత్రాత్ = త్షణకాలమువలననే; విరాగిణి (విరాగిణ్యః) = ప్రేమదప్పువార</p>	<p>స్త్రీలు, ఎప్పుడునబద్ధమునెయాడుచుందురు; ఏకారముగలిగిప్రవర్తించురు; వారిమనంబునెటుంగరాదు; మఱియువారలు పాపమునే సేయంగోరుచుందురు; స్వల్పమప్రియముగావించినను, అదివఱకున్న ప్రేమనంతయువిడుతురు; కావునవారిసమ్మరాదు.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

నకులం నకృతం విద్యాం నదత్తం నాపిసంగ్రహమ్
స్త్రీణాం గృహ్లాతి హృదయ మనిత్యహృదయాహి తాః. ౨౩

<p>టీక॥ స్త్రీణాం = స్త్రీలయొక్క; హృదయం = మనసు; కులం = మంచివంశమును; నగృహ్లాతి = గ్రహింపదు. కృతం = చేయఁబడినయుపకారమును; న(గృహ్లాతి) = గ్రహింపదు. విద్యాం = మంచివిద్యను; నగృహ్లాతి (అధ్యాపృతము) = గ్రహింపదు; దత్తం = ఇయ్యఁబడినదానిని; న(గృహ్లాతి) = గ్రహింపదు. సంగ్రహమపి = మన్నననైనను; న(గృహ్లాతి) = గ్రహింపదు. తాః = ఆస్త్రీలు; అనిత్యహృదయాహి = చపలమయినమనసుగలవారలుగదా!</p>	<p>స్త్రీలమనసు, సమగ్రమును గానియుపకారమును గానివిద్యను గానిధనాదులను గాని లోకమర్యాదను గాని చేసినెక్కింపదు; వారలమనసు మిక్కిలియుఁజపలముగానుండును; కావునవారలసమ్మంగరాదు. (అని, కౌసల్యకపటముగాఁగై కేయినినించినది).</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

సార్వీనాం హి స్థితానాం తు శీలే సత్యే శ్రుతే శమే

౧౫౮ ప్రతిపదాంధ్రటీకాతాత్పర్యసహితము.

స ౩౯

(స్త్రీ)కాం పవిత్రం పరమం పతిరేకో విశిష్యతే. ౨౪

టీక శీలే = సదాచారమునందును;	ఏకః=ఒక్కఁడె;విశిష్యతేహి=అధికు
సత్యే=సత్యమునందును;శ్రుతే=వివరిం	డగుచున్నాఁడుగాదా!
డిన దానియందును , గురుజనులుతమ	సదాచారము నవలంబించి సత్యం
కుఁజేసినయుపదేశమునందును; శమే=	బుదప్పకగురుజనులుపదేశించినట్లు కో
శాంతియందును; స్థితానాం = ఉన్న	పంబెంతమాత్రములేక ప్రవరించు న
ట్టి;సాధ్యేవాం=పతివ్రతలయిన; (స్త్రీ)	ట్టిపతివ్రతలగువారలకుఁ,బరమపావన
కాంతు=స్త్రీలకుమాత్రము;పరమం=	రూపుఁడయినబెసిమిటియొక్కఁడే,య
అన్నిటికన్నఎధికమయిన ; పవిత్రం=	ధికుఁడు; మఱేదియుఁగాదు.
పరిశుద్ధముసేయునట్టి;పతిః=పెసిమిటి;	అని,తాత్పర్యము.

స త్వయా నావ మంతవ్యః పుత్రః ప్ర వ్రాజితో మమ
తవ దైవత మస్తేష్వ నిర్ధాన స్సధనోపివా. ౨౫

టీక ప్రవ్రాజితః=వనంబునకుఁబం	తం=దేవతగా;అస్తు=అగుఁగాక.
పఁబడిన;మమ=నాయొక్క; సం=అ;	అట్లు,దుష్టస్త్రీస్వభావంబు నవలం
పుత్రః= కొడుకైనరాముండు ; త్వ	వించి,సీఫు, వనంబునకుఁబంపఁబడినాఁ
యా=నీచేత; నావమంతవ్యః = అవ	డని,నాకొడుకునవమానింపవలదు; ఇ
మానింపఁబడఁగూడదు. ఏషః = ఈ	తండుదరిద్రుండైనను ధనికుండైననేమి
రాముండు; నిర్ధానః=ధనములేనివాఁ	నీవితని దేవతగాఁ జూచుకొనుచుండు
డుగాని;సధనోపివా=ధనముతోఁ గూ	ము. అని,కాసల్యసీతకుఁజెప్పినది.
డినవాఁడుగాని; తవ=నీయొక్క;దైవ	అని,తాత్పర్యము.

విజ్ఞాయ వచనం సీతా తస్యా ధర్మార్థసంహితమ్
కృతాంజలి రువాచేదం శ్వశ్రూ మభిముఖే స్థితామ్. ౨౬

టీక సీతా=సీతాదేవి;తస్యా=ఆ	తం = ధర్మమును ప్రయోజనముతోఁ
కాసల్య యొక్క; ధర్మార్థసంహి	గూడిన;వచనం=మాటను; విజ్ఞాయ=

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౩

స ౩౯

తెలుసుకొని; కృతాంజలిః=చేయఁబడి
నచేమోడ్చుగలదై; అభిముఖే=ఎదుట
ను; స్థితాం=ఉన్న; శ్వశూ)ం= అత్తను
గూచిః; ఇదం=ఈమాటను; ఉవాచ=
చెప్పెను.

సీతాదేవి, కొనల్యచెప్పినమాట ధ
మిఁకముగానున్నదని తెలిసికొని, తన
యెదుటనున్నకొనల్యఁజూచి, చేమో
డ్చుగీలించి, యిట్లుని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కరిష్యే సర్వమేవాహ మార్యా య దనుశాస్తి మామ్
అభిజ్ఞాస్తి యథాభతుర్వతితవ్యం శ్రుతంచ మే. ౨౭

టీక || ఆర్యా=పూజ్యురాలవగునీ
వు; మాం=నన్ను; గూచిః=యత్=చేసి
ని; అనుశాస్తి=అజ్ఞాపించుచున్నావో;
తత్ (అధ్యాహృతము)=దానిని; సర్వ
మేవ=అంతసేకరిష్యే=చేసెదను. య
థా=ఎట్లు; భతుః=(సప్తవ్యభుజుం
దువృత్తి) పెనిమిటివిషయమై; వతిత
వ్యం=ఉండవలయునో; అభిజ్ఞా=తెలి

సినదానను; అస్తి = అగుచున్నాను.
మే=నాకు; శ్రుతంచ=విసఁబడినదియు.
పూజ్యురాలవగు నీవునాకేదియా
జ్ఞాపించుచున్నావో, అదంతయునట్లే
చేసెదను; పెనిమిటివిషయమైనట్లుం
డవలయునో, అదినాకుంజెలియును; నే
నువినియున్నాను. అని, తాత్పర్యము.

న మా మసజ్జనే నార్యా సమానయిత మహాతి
ధర్మా ద్విచ లితుం నాహ మలం చంద్రా దివ ప్రభా. ౨౮

టీక || ఆర్యా=పూజ్యురాలవగునీ
వు; మాం=నన్ను; అసజ్జనేన=దుష్టజన
ముతో; సమానయితం=సాటిసేయు
టకు; నాహతి=తగవు. అహం=నే
ను; ధర్మాత్=ధర్మముననుండి; చం
ద్రాత్=చంద్రునియందుండి; ప్రభేవ=
కాంతివలె; విచలితుం=చలించుటకు;

నాలం=సమర్థురాలనుగాను.
పూజ్యురాలవగునీవు, నన్ను, దుష్ట
స్త్రీలతో సాటిసేయవలదు; కాంతి, చం
ద్రునివిడువఁజాలనట్లు, నేను, ధర్మం
బునెంతమాత్రమును, విడువఁజాలను.
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాండ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౩౩

నా తంత్రీ వాద్యతే వీణా నా చక్రో వరకలే రథః
నా పతి స్సుఖ మేధేత యా స్యాదపి శతాత్మకా. ౨౯

టిక॥ అతంత్రీ = తంత్రులు లేని; వీణా = వీణె; నవాద్యతే = వాయింపబడదు. అచక్రః = చక్రములు లేని; రథః = రథము; నవరక = రే = ఉండదు. యా = ఎవ్వరె; శతాత్మకా = నూలుకొడుకులు గలది; స్యాదపి = అయినను; అపతిః = పెనిమిటి లేనిది; సుఖం = సుఖముగా; నైధేత = వృద్ధి నొందదు.	వీణెకుండంత్రులు లేనిచో, వాయింపరాదు; రథమునకుఁ జక్రంబులు లేనిచో నదినడవదు; అట్లు నూలుకొడుకులు గలదయ్యును, స్త్రీకిం బెనిమిటి లేనిచో, నది ముఖంబునొందంజాలదు.
---	--

మితం ద దాతి హి పితా మితం మాతా మితం సుతః
అమితస్య హి దాతారం భతారం కా న పూజయేత్. ౩౦

టిక॥ పితా = తండ్రి; మితం = కొలదిగలదానిని; దదాతి హి = ఇచ్చుచున్నాడుగదా; మాతా = తల్లి; మితం = కొలదిగలదానిని; దదాతి (అధ్యాహృతము) = ఇచ్చుచున్నది; సుతః = కొడుకు; మితం = కొలదిగలవానిని; దదాతి (అధ్యాహృతము) = ఇచ్చుచున్నాడు; అమితస్య = కొలదిలేనిదానియొక్క; దాతారం = ఇచ్చునట్టి; భతారం హి = పెనిమిటి	గూడ; కా = ఎవ్వరె; న పూజయేత్ = పూజింపదు. స్త్రీకిందండ్రీ పరిమితిగా నేయిచ్చును, తల్లియుఁ బరిమితిగా నేయిచ్చును, కొడుకును బరిమితిగా నేయిచ్చును, పెనిమిటియిచ్చదానికి మాత్రము పరిమితిలేదు, అట్టి పెనిమిటి నెవ్వరె పూజింపకుండును? అట్లు పూజింపనిది దుష్టురాలని చెప్పవలయును. అని, తాత్పర్యము,
---	---

సా హ మేవం గతా శ్రేష్ఠాశ్చ తథా మహాపరావరా.
అర్యే కి మవమస్యే హం స్త్రీణాం భతా హి చైవ తమ్. ౩౧

టి॥ అర్యే = పూజ్యురాలవగుకొనల్యా; ఏవం గతా = ఇట్లు సాధివ్రత్యముచేసి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము ౩౬

సృ

<p>దానసు ; శ్రేష్ఠాశ్రుత ధర్మపరావ రాఁడీ త్రమలగువారలవలన వినఁబడిన ధర్మములయొక్క సామాన్య విశేషము లుగలదాననగు; సా=అట్టి; అహం= నేను; కిం=ఎందువలన; అవమన్యే=అవ మానింతును; స్త్రీణాం=స్త్రీలకు; భ తా=పెండ్లిదండ్రులవలన; దేవత గదా.</p>	<p>ఇట్లు పాతివ్రత్యంబవలంబించి యు న్నదానసు, మహాపతివ్రతలయినవారివ లన, ధర్మంబులసంగతియంతయు విని యున్నదాననగునట్టి నేనెల పెనిమిటిన వమానింతును, ఎంతమాత్రమునవమా నింపను; స్త్రీలకు పెనిమిటి దేవతగదా! అని, సీతకౌసల్యతో జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

సీతాయా వచనం శ్రుత్వా కౌసల్యా హృదయంగమమ్
శుద్ధసత్వా ముమోచాశ్రు సహసా దుఃఖహర్షజమ్. ౩౨

<p>టీక॥ శుద్ధసత్వా=శుద్ధమయిన స త్త్వగుణముగల; కౌసల్యా=కౌసల్య; హృదయంగమం= మనోహరమయిన; సీతాయా=సీతయొక్క; వచనం = మాటను; శ్రుత్వా=విని; సహసా=శీ ఘ్రిముగా; దుఃఖహర్షజం=దుఃఖము వలననుసంతోషమువలననుంబుట్టిన; అ శ్రు=కన్నీటిని; ముమోచ=విడిచెను.</p>	<p>పరిశుద్ధంబగు సత్త్వగుణముగలకౌ సల్యాదేవి, సీతాదేవిచెప్పినసంతోషక రంబగుమాటను విని, అప్పుడే, రాముం డరణ్యంబునకుఁబోనున్నాడేయనిదుః ఖంబును సీతయింతపతివ్రతగా నున్నద నిసంతోషంబునంబెనంగొనఁగండ్లునిం డఁగన్నీరుగా ర్చెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తాం ప్రాంజలి రభిక్రమ్య మాతృమధ్యే తిసత్కృతామ్
రామః పరమధర్మాత్మా మాతరం వాక్య మబ్రవీత్. ౩౩

<p>టీక॥ పరమధర్మాత్మా=మిక్కిలి యుధర్మఁబుద్ధిగల; రామః=రాముం డు; మాతృమధ్యే=తల్లిలనడుమ; అతి సత్కృతాం=మిక్కిలియొంటింపఁ</p>	<p>బడిన; మాతరం=తల్లియయిన; తాం= ఆకౌసల్యను; ప్రాంజలి= మంచిచే మోడ్పుగలవాఁడై; అభిక్రమ్య=ప్రదక్షి ణించి; వాక్యం=మాటను; అబ్రవీత్ =</p>
---	--

ప్రతిపదాంధ్ర టీకాతాత్పర్యసహితము

స 3౯

చెప్పెను.

పరమధామికకుండగురామండు,
తల్లులందఱిచేతనుమిక్కిలియించుబూజిం

పఠడినతల్లికాసల్గుకుం , శేమోద్భుగి
లించి, ప్రదక్షిణముజేసి, యిట్లని, చెప్పె
ను. అని, తాత్పర్యము.

అంబ మా దుఃఖితా ధూన్త్యం పశ్య త్వం పితరం మమ
క్షయోహి వనవాసస్య క్షిప్రమేవ భవిష్యతి. ౩౪

టిక|| అంబ=తల్లీ! త్వం=నీవు; దుః

ఖితా = దుఃఖముగలదానవు; మా
ధూః=కావలదు. త్వం=నీవు; మమ=
నాయొక్క; పితరం=తండ్రిని; పశ్య=
చూడుము. వనవాసస్య=అరణ్యమున
నుండుటయొక్క; క్షయః=తిరుగుట;
క్షిప్రమేవ=శీఘ్రముగానే; భవిష్యతి=

కాగలదు.

తల్లీ! నేనువనంబుననుండవలసిన ప
దనాలుగుసంవత్సరములు శీఘ్రముగా
నేగడచిపోవును; కావున; నీవుదుఃఖింప
కుము; నాతండ్రిని బూచుకొనుచుండు
ము. అని, తాత్పర్యము.

సుప్తాయా స్తే గమిష్యంతి నవవర్షాణి పంచచ

సా సమగ్ర మిహ ప్రాప్తం మాం ద్రక్ష్యసి సుహృద్వృతః, ౩౫

టిక|| తే=నీవు; సుప్తాయాః=నిదుర

పోవుచుండఁగా; వర్షాణి=సంవత్సర
ములు; నవ=తొమ్మిదియు; పంచచ=ఐ
దును, పదునాలుగునుట; గమిష్యంతి=క
డచును. సా=అట్టివీవు; ఇహ=ఇచ్చటి
కి; ప్రాప్తం = వచ్చినవాఁడును; సమ
గ్రం=సంపూర్ణుండును; సుహృద్వృ
తం=స్నేహితులచే జుట్టబడినవా
డునగు; మాం=నన్ను; ద్రక్ష్యసి=చూ

డఁగలవు.

నీవు, కొంచెముసేపు కండ్లుమూసు
కొనినిద్రపొమ్ము; ఇంతలోఁబదునాలు
గుసంవత్సరంబులుగడచిపోవును; అం
త, నిచ్చటికివచ్చి స్నేహితులం గూడి సం
పూర్ణ కామండనైయున్న నన్ను,
బాడఁగలవు. అని, రామండు, తల్లి
తోఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

ఏతావ దభినతాథా ముక్త్యా స జననీం వచః

త్రయశ్శత శతార్థాశ్చ దదశా వేత్స్య మాతరః. ౩౬

టీక॥ సః = ఆరాముడు; జననీ = తదియనుట) ప్రమాణము గాఁగల, ముల్లియగు కొసల్యనుగూచిఁ; అభినీతా న్నూట యేఁబదిమందియనుట; మాతరః = తల్లులను; దదశా = చూచెను. ముగలుగునట్లు; ఏతావత్ = ఇంతవఱకు; రాముండు, తల్లికి సవినయముగానిండుక్త్యాచెప్పి; అవేత్స్య = చూచి, విమతమట్టుకుఁజెప్పి, యంత, తనతల్లులనుర్పించియనుట; త్రయశ్శతశతార్థాః = మున్నూటయేఁబదిమందిని, విమర్శింమున్నూటనునూటిలో సగమును (ఏఁబది, చూచెను, అని, తాత్పర్యము.

తాశ్చాపి స తధైవాతా మాత్రా దేశ రథాత్తజః
ధర్మాయుక్త మిదం వాక్యం నిజగాద కృతాంజలిః. ౩౭

టీక॥ దశరథాత్తజః = దశరథుని ను; నిజగాద = చెప్పెను. కొద్దుకైనరాముండు; తధైవ = అట్లే, దశరథపుత్రుండగు రాముండు, ఆ ఆతాః = దుఃఖితులయిన; తాః = ఆ; లాగే, దుఃఖితలయియున్నయాతల్లు మాతరశ్చాపి = తల్లులనుం గూచిఁ; లంజూచి చేమోడ్పుగీలించి. ధామికృతాంజలిః = చేయఁబడిన చేమోడ్పు కంబగునీమాటం జెప్పెను. గలవాఁడై; ధర్మాయుక్తం = ధర్మము అని, తాత్పర్యము. తోఁగూడిన; ఇదం = ఈ; వాక్యం = మాట

సంవాసా త్వరుషం కించి దక్షానా ద్వాపి యత్రాత్మతమ్
త నై సమనుజానీత సర్వా శ్చ మంత్రయామి వః. ౩౮

టీక॥ సంవాసాత్ = చిరపరిచయ చేయఁబడినదో; మే = నాయొక్కఁ; మువలననైన; అక్షానాద్వాపి = అక్షాన తత్ = ఆయపరాధమును; సమనుజానీ మువలననై; యత్ = ఏ; పరుషం = అపత = తమింపుడు. వః = మిమ్ములను; స రాధము; కించిత్ = కొంచెము; కృతం = ర్వాశ్చాపి = అందఱనుం గూడ; ఆమం

త్రయామి=వీడుకొనెదను.

చిరపరిచయదోషంబునం గాని యు
క్షానంబునం గాని; నేనేమైన నపరాధం
బుచేసియుండు నేని దానిని మీరుక్షమిం

వుండు; మిమ్ములనందఱును వీడ్కొనియె
దను. అని రాముండు ఆతల్లలతోఁ జె
ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

వచనం రాఘవస్యైత ధర్మయ్య క్తం సమాహితమ్

శ్రుశ్రువు నా స్త్రియ స్సర్వా శ్శోకోపహతచేతసః. ౩౯

టిక॥ తా=ఆ; స్త్రియః=స్త్రీ
లు; సర్వాః=అందఱును; శోకోపహ
తచేతసః=దుఃఖముచేఁ గొట్టబడినమ
నసుగలవారలై; ధర్మయ్య క్తం = ధ
ర్మముతోఁగూడినదియును; సమాహి
తం = మంచియధర్మముగలదియునగు;
రాఘవస్య=రామునియొక్క; ఏతత్=

ఈ; వచనం=మాటను; శుశ్రీఘ్నః=వి
నిరి.
ఆదశరథభార్యలందఱు మహాదుః
ఖంబున ధర్మయ్య క్తంబును మంచియ
ధర్మంబుగలదియునగురాము నిమాటను
వినిరి,
అని, తాత్పర్యము.

జ్ఞజ్ఞేథ తాసాం సన్నాదః క్రౌంచీనా మివ నిస్సవ్సః
మానవేంద్రస్య భార్యాణా మేవం వదతి రాఘవే. ౪౦

టిక॥ రాఘవే=రాముడు; ఏవం=ఇ
ట్లు; వదతి= చెప్పుదుండగా; క్రౌంచీ
నాం=ఆడకొంచుపక్షులయొక్క; స
స్వసభివ=ధ్వనివలె; తాసాం=ఆఁమా
నవేంద్రస్య=మనుష్యులకుఁ బ్రభువైనద
శరథ మహారాజుయొక్క; భార్యా

ణాం=భార్యలయొక్క; సన్నాదః=ధ్వ
ని; జ్ఞజ్ఞే=కలిగినది.
రాముండిట్లు సెప్పుటనువిని, యాదశర
థభార్యలు, ఆడకొంచుపక్షులంబోలె,
మనోహరంబగుకంఠస్వరంబున, రోద
నంబుచేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

మొరజపణవ మేఘఘోషవ

ద్దశరథవేత్త బహువ యత్పురా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౬౫

స౪౦

విలపితపరిచేవ నాకులం

వ్యసనగతం తదాభూత్సుదుఃఖితమ్. ౪౧

టీక॥పురా=మునుపు;యత్=ఏద	ను; అభూత్=అయినది.
శరభవేత్త=దశరథుని ఇల్లు; మురజ పణ	మన్నునిత్యంబును వాయింఁగ బ
వమేఘఘోషవత్=మృదంగములయొ	డుచుండు మృదంగంబులయునుదుకల
క్కయ నుడుకలయొక్కయ మేఘము	యుమేఘంబులనువాద్యవిశేషంబులయు
నువాద్యముయొక్కయధ్వనులు గలది;	ధ్వనులనొప్పుచుండిన, దశరథునిల్లు అ
బభూవ=ఆయెనో;తత్=అది; వ్యసన	ష్పడు, అందలిజనులందఱు నాపదనొం
గతం=ఆపదనుబొందినదయి, ఆపదను	దిమిక్కిలియు దుఃఖింపుచు గైకొని
బొందినజనముగలదియుననుట; నుడు	నిందింపుచు రామునింబ్రస్తుతించుచునిట్లు
భతం=మిక్కిలియు దుఃఖమునొందినది	నానావిధ వాక్యంబులాడుకొనుచుండ,
యు,మిక్కిలియుదుఃఖమునొందిన జను	నామాటలచేతను,వారలరొదస ధ్వను
లుగలదియుననుట;విలపితపరిచేవనాకు	లచేతను,వ్యాకులంబై యుండినది.
లం=నానావిధములయిన మాటలచేత	అని,తాత్పర్యము.
ను ఏడ్చులచేతను వ్యాకులమయినదియు	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకోనచత్వారింశస్సగణః.

ఇది, స్పష్టార్థము

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్ర
వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండఏకోనచత్వారింశస్సగణః టీక
ముగిసినది.

చత్వారింశస్సగణపారంభః.

అథ రామశ్చ సీతాచ లక్ష్మణశ్చ కృతాం జలిః
ఉపసంగృహ్య రాజానం చక్ర దీనాః ప్రదక్షిణమ్. ౧

టీక॥ అథ = అటుపిమ్మట; రామశ్చ =
రాముడును; సీతాచ = సీతయును; ల
క్ష్మణశ్చ = లక్ష్మణుండును ; కృతాంజ
లిః (కృతాంజలయః) = చేయబడి
నచేమోడ్చుగలవారలై; రాజానం =
దశరథమహారాజును; ఉపసంగృహ్య =
నమస్కరించి; దీనాః = దుఃఖితులయి,
ప్రదక్షిణం = ప్రదక్షిణమును ; చ

క్రమః = చేసిరి.

అంత, రాముండును, సీతయును, ల
క్ష్మణుండును, మువ్వురును, జేతులుము
గుడ్చుకొని, దశరథునకు నమస్కరించి,
వృద్ధులగు తలిదండ్రులను విడిచిపోవల
యునే అనిదుఃఖితులయి, ప్రదక్షిణము
చేసిరి. అని, తాత్పర్యము.

తం చాపి సమనుజ్ఞాప్య ధర్మజ్ఞ స్తీతయాసహ

రాఘవ శ్శోకసమ్మూఢో జననీ మభ్యవదయత్. ౨

టీక॥ ధర్మజ్ఞః = ధర్మమునెఱింగి
న; రాఘవః = రాముండు; తంచాపి = ఆ
లక్ష్మణునింగూడ , స్తీతయాసహ = స్తీ
తతోగూడ; సమనుజ్ఞాప్య = అనుమ
తింపజేసి; శోకసమ్మూఢః = దుఃఖము
చేమోహమునొందినవాడై; జననీం =
తల్లిని; అభ్యవదయత్ = నమస్కరిం
చెను.

రాముండు , ధర్మమునెఱింగిన
వాఁడు గావున, దశరథుని యనుమతిలే
క సీతాలక్ష్మణులతోన వెంటరాగూడదని
తెలిసికొని, వారలకును దశరథునిచే నను
జ్ఞసిప్పించి, "తల్లిని విడిచిపోవలయునే"
యనిమిక్కిలియుదుఃఖితుండై, తల్లియ
గుకాసల్యుననుసాగరముచేసెను.
అని, తాత్పర్యము.

అన్వక్షం లక్ష్మణో భ్రాతృః కాసల్య మభ్యవదయత్

టీక॥ లక్ష్మణః = లక్ష్మణుండు; భ్రా
తృః = అన్నకు; అన్వక్షం = వెంటనే, కా
సల్యం = కాసల్యును ; అభ్యవదయ
త్ = నమస్కరించెను.

తనయన్నరాముండుకాసల్యకునను
సాగరముజేసినవెంటనే, లక్ష్మణుండు,
కాసల్యకుననుసాగరముజేసెను,
అని, తాత్పర్యము.

అథ మాతృ స్ఫుమిత్రాయా జగ్రాహ చరణౌ త్తనః. ౩

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౬౭

స ౪౦

టిక॥లక్ష్మణః (అధ్యాత్మతమ) = ట్టుకొనెను.
 లక్ష్మణుండు; అథ=అటుపిమ్మట; పు లక్ష్మణుండట్లుకొనల్యకు నమస్క-
 నః=మఱి; మాతుః=తల్లియయిన; సు రించినపిమ్మట, దనతల్లియయిన సు
 మిత్రాయాః=సుమిత్రయొక్క; చర మిత్రపాదంబులకు నమస్కారముచేసె
 ట్టపాదములను; జగ్రహ = ప ను. అని, తాత్పర్యము.

తం వందమానం రుదతీ మాతా సామిత్రి మబ్రవీత్

హితకామా మహాబాహుం మూర్ధ్నుగ్ పాఘ్రియలక్ష్మణమ్. ౪

టిక॥మాతా = తల్లియయినసుమి దు; ఉపాఘ్రియ=మూర్ఖుని; అబ్ర
 త్ర; హితకామా=మేలుగోరుచున్నదై; వీత్=పలికెను.
 రుదతీ=వీధ్యుచు; వందమానం = నమ తల్లియగుసుమిత్ర, రోదనంబు సే
 స్కరించువాడును; మహాబాహుం= యుచు, లక్ష్మణునిహితంబుగోరి, తన
 పెద్దచేతులఁగలవాడును; సామిత్రి= కనమస్కరించుచున్న మహాబాహుండ
 సుమిత్రకొడుకునగు; తం = ఆ; లక్ష్మ గులక్ష్మణునెత్తి, శిరంబుమూర్ఖుని,
 ణం=లక్ష్మణుని; మూర్ధ్ని= తలయం యిట్లుని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

సృష్టే స్త్వం వనవాసాయ స్వసురక్త సుహృజ్జనే

రామే ప్రమాదం మాకాపీః పుత్ర భ్రాతరి గచ్ఛతి. ౫

టిక॥పుత్రం=నీపు; కొడుకానిన్ను, అడవిలోనుండుట
 సుహృజ్జనే = స్నేహితజనమునందు; కైయిట్లు, స్నేహితుఁడగు రాముని
 స్వసురక్తః= మిక్కిలియురాగముగల యందసురక్తునిఁ గాదైవము సృజించిన
 వాడవై; వనవాసాయ= అరణ్యంబున ది; నీయన్నరాముండు భార్యతోఁగూడ
 నుండుటకొఱకు; సృష్టే= సృజింపఁబడి వనంబునందలివై చిత్రింజూచుచుఁబరవ
 నాపు. భ్రాతరి=అన్నయగు; రామే- శుండైపోవుచుండునప్పుడు, నీవేమఱి
 రాముడు; గచ్ఛతి = పోవుచుండగా, యుండవలదు. అని, తాత్పర్యము.
 ప్రమాదం=విముఝపాటును; మాకా లేక; కొడుకా! కొనల్యయెట్లు లోక
 పీః=చేయకుము. సందర్శనార్థము రామునిఁగన్నదో,

అట్లు నేనును, రామునియందు మిక్కిలి-
యుననురాగంబుగలఁ న్ను, వనంబులో
రామునకుఁబరిచర్య నేయుటకై, కంటి
ని, కావున, రాముండడవికిఁ బోవుచుండఁ
గా, నీవేమజకయతనినిరీక్షించుము.

అని తాత్పర్యము.

లేక; పుత్ర=కొడుకా! సుహృజ్జనే=
స్నేహితజనమునందు ; స్వసురక్తః=
మిక్కిలియను రాగంబుగల ; త్వం=నీ
వు; వనవాసాయ=అడవిలో నుండుట
కొఱకు; మయా (అధ్యాత్మతము) =
నాచేత; పృష్టః=విడువఁబడినావు; ధా

తరి=అన్నయగు; రామ= రాముడు;
గచ్ఛతి=పోవుచుండఁగా; ప్రమాదం=వీ
మఱుపాటును; మాకాషీః=చేయ
వలదు.

కొడుకా! నీవిచ్చటనుండు నీస్నేహి
తులయందు మిక్కిలియనురాగంబు గల
వాడ వయినను రాముండడవికిఁబోవు
చున్నాఁడుగావున నీవు సర్వంబునకు,
బోవలయునని నాయభిప్రాయము; కా
వున రాముండడవికిఁ బోవుచుండఁగా,
నీవిచ్చట నేయుండరాదు; నీవునతనివెం
టంబొమ్ము. అని, తాత్పర్యము.

వ్యసనీవా సమృద్ధోవా గతశేష తవానఘ

ఏష లోకే సతాంధమో యశ్చైషవశగోభవే. ౬

టీక॥ అనఘ= పాపరహితుండవగు
లత్కుఁబడఁ; వ్యసనీవా= దుఃఖముగల
వాఁడుగాని; సమృద్ధోవా= సంపదగల
వాఁడుగాని; ఏషః=ఈ రాముడు; తవ=
నీకు; గతిః=శరణము; శ్చైషవశానుగః=
అన్నయధీనతనుబొందువాఁడు; భవే
(ఇతి)యత్ (అస్తి) అనునది యేదిగల
దో; ఏషః=ఇది; లోకే=లోకమునందు;
సతాం=పెద్దలయొక్క; ధమః=ధ

ర్మము.
పాపరహితుండవగులత్కుఁబడఁ
ఈరాముడునిధానుండై యుండినను,
రాజ్యంబునొందియుండిన సేమి యతం
దేసికుశరణము; ఏలయనగా, గనిమం
దుశ్చేష్టనకు, లోఁబడియుండుట, లో
కంబునందంతయు , బెద్దలావరించుధ
ర్మము. అని, తాత్పర్యము.

ఇదంహి వృత్త ముచితం కులస్యాస్య సనాతనమ్

దానం దీక్షిత యశ్చైష తనుత్యాగో మృధేషుచ. ౭

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౬౨

స ౪౦

టిక॥ ఇదం = ఈ శ్రేష్ఠుననుసరించుట
య్య; దానం = ఈవియ్య; యజ్ఞేషు = యా
గమునందు; కీతౌచ = దీక్షయును ; మృ
ధేషు = యుద్ధములందు; తను త్యాగశ్చ =
దేహంబువిడుచుటయును; అన్య = ఈ;
కులన్య = వంశమునకు; ఉచితం = తగినది
యును; సనాతనం = సత్యమునగు; వృ
త్తంహి = ఆచారముగదా!

ఇట్లు, శ్రేష్ఠుననుసరించుటయు, దానం
బుసేయుటయు, యాగంబులందుదీక్ష
వహించుటయు, యుద్ధంబున దేహంబు
విడుచుటయు, ఇవన్నియు మీవంశంబు
నకుఁడగినవియు సనాతనంబునగుధ
ర్మములు అని, సుమిత్రలత్న ణునితోఁ
జెప్పెను. అనితాత్పర్యము.

లత్న గుం త్వేవ ముక్త్యాసా సంసిద్ధం ప్రియ రాఘవమ్
సుమిత్రా గచ్ఛగచ్ఛేతి పునఃపున రువాచ తమ్. ౮

టిక॥ సా = ఆ; సుమిత్రా = సుమిత్ర; సంసి
ద్ధం = పోవనిశ్చయించినవాఁడును; ప్రియ
రాఘవం = ఇష్టుఁడయిన రాముఁడుగల
వాఁడునగు; లత్న ణంతు = లత్న ణుని
గూర్చియ్య; ఏవం = ఇట్లు; ఉక్త్వా = చెప్పి;
గచ్ఛ గచ్ఛేతి = పొమ్ము పొమ్మని;
తం = అతనిఁగూర్చి; పునఃపునః =

మాటిమాటికి; ఉవాచ = చెప్పెను.
సుమిత్ర, రామునితో సరణ్యంబున
కుఁబోవనుద్యుక్తుఁడయి, రాముఁడుద
క్ర-మతేదియుఁ బ్రియపదార్థములే
కుండునట్టిలత్న ణుని, కీప్రకారముచెప్పి,
మాటిమాటికి, నీపునఁబునకుఁ బొమ్మ
నిచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామం దశరథం విద్ధి మాం విద్ధి జనకాత్మజమ్
అయోధ్యా మటవీం విద్ధి గచ్ఛ తాత యథాసుఖమ్. ౯

టిక॥ రామం = రాముని; దశర
థం = దశరథునిఁగా; తండ్రినిగాననుట;
విద్ధి = ఎఱుంగుము. జనకాత్మజం = జ
నకమహారాజుకూతురయిన నీతను;
మాం = నన్నుఁగా, తల్లినిగాననుట; వి

ద్ధి = ఎఱుంగుము. అటవీం = అడవిని; అ
యోధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును
గా; విద్ధి = ఎఱుంగుము. తాత = నాయ
నా! యథాసుఖం = సుఖమగునట్లు; గ
చ్ఛ = పొమ్ము.

<p>రామునిచంద్రిగాఁదలంపుము; సీత నుదల్లి గాఁదలంపుము; అడవి నేయయో ధ్య గాఁదలంపుము; ఇంక, సుఖంబుగా, వనంబునకుఁబోమ్ము.</p>	<p>రతవ్యంబుఁ దెలిసికొనుము ; నీకుదశర థుండును రాముండును గురుత్వంబునను మానులే; అయినను, ఇచ్చట, దశరథునక నేకులు పరిచారకులున్నారు; రామునక రణ్యంబున నెవ్వరును లేరు; కావున, నీవు</p>
<p>అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>రామునితోఁగూడనే బోవలయుననియె</p>
<p>విశేషార్థము. — రామం = రా ముని; దశరథం = పక్షియెరథముగాఁ గ లవాని గా, విష్ణుదేవునిగాననుట; విద్ధి = ఎఱుంగుము. జనకాత్మజం = సీతను; మాం = లక్ష్మీదేవినిగా; విద్ధి = ఎఱుంగు ము. అటవీం = అడవిని; అయోధ్యాం = ఎ దిరింపరానివైకుంఠపురినిగా; విద్ధి = ఎ ఱుంగుము. తాత = నాయనా! యథాసు ఖం = సుఖమగునట్లుగా; గచ్ఛ = పోమ్ము.</p>	<p>రామునితోఁగూడనే బోవలయుననియె ఱుంగుము; అట్లు, నేనును సీతయును నీకు సమానలేయయుగ్మను, నాకికొడశఁడు ఘ్నండుమఱియొక్కఁడుకొడుకున్నాఁ డు; సీతకవ్వండునులేఁడు; కావున సీత కుఁబరిచర్యసేయుటకై నీవుబోవలయు ననియెఱుంగుము; అయోధ్యకును వనం బునకునుండు తారతమ్యము దెలిసికొను ము; అయోధ్యలోఁగలుగు వైహికమ ఖంబధికమో, వనంబునందు శ్వేష్టానువ రణంబునంగలుగు పారిలోక సుఖంబు ధికమో, దెలిసికొనుము; ఇంక సుఖంబు గాఁబోమ్ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
<p>అని, తాత్పర్యము.</p>	<p>దశరథం = దశరథుని; రామం = మృ తునిగా; విద్ధి = ఎఱుంగుము. మాం = న న్ను; జనకాత్మజం = తండ్రియొక్కొకొ మాలెనుగా, తండ్రియింటనున్నదా నిగాననుట; విద్ధి = ఎఱుంగుము. అయో ధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; అట వీం = అడవినిగా; విద్ధి = ఎఱుంగుము. తా త = నాయనా! యథాసుఖం = సుఖమ గునట్లు; గచ్ఛ = పోమ్ము.</p>
<p>రామం = రాముని; దశరథం = దశర థుని; విద్ధి = ఎఱుంగుము. మాం = నన్ను ను; జనకాత్మజం = సీతను; విద్ధి = ఎఱుం గుము. అయోధ్యాం = అయోధ్యానగర మును; అడవీం = అడవిని; విద్ధి = ఎఱుంగు ము. తాత = నాయనా! యథాసుఖం = సుఖమగునట్లు; గచ్ఛ = పోమ్ము.</p>	<p>దశరథం = దశరథుని; రామం = మృ తునిగా; విద్ధి = ఎఱుంగుము. మాం = న న్ను; జనకాత్మజం = తండ్రియొక్కొకొ మాలెనుగా, తండ్రియింటనున్నదా నిగాననుట; విద్ధి = ఎఱుంగుము. అయో ధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; అట వీం = అడవినిగా; విద్ధి = ఎఱుంగుము. తా త = నాయనా! యథాసుఖం = సుఖమ గునట్లు; గచ్ఛ = పోమ్ము.</p>
<p>రామునకును దశరథునకునుండు తా</p>	<p>గునట్లు; గచ్ఛ = పోమ్ము.</p>

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౬౭

స ౪౦

<p>నీవును రాముండునుబోయిన పిమ్మట, దశరథుండుబ్రతుకఁడు; మృతిఁబొందుననియెఱుంగుము; మీరువనంబునకుఁబోయిదశరథుండుమృతుండయిన పిమ్మట, నేనుకై కయ్యాబాధనోర్వఁజాలక, నావుట్టింటికేబోయి యుండుననియె</p>	<p>ఱుంగుము; మీవెంటనెజనులందఱునవత్తురుకావున, నీయయోధ్యయడవియగు ననియెఱుంగుము; నీవునుఖంబుగాఁ, బొమ్మ. అని, సుమిత్ర, లక్ష్మణునకుఁజెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

తత స్సమంత్రః కాకుత్స్థం ప్రాంజలి ర్వాక్య మబ్రవీత్
విసీతో వినయజ్ఞశ్చ మాతలి ర్వాసవయథా. ౧౧

<p>టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; వినయజ్ఞః = వినయంబునెఱింగినట్టి; “చ” అనునదిపాదపూరణార్థము; సుమంత్రః = సుమంత్రుఁడు; విసీతః = వినయముతోఁగూడినవాఁడై; ప్రాంజలిః = మంచిచేమోడ్పుగలవాఁడై; కాకుత్స్థం = రామునిగూచి; మాతలిః = మాతలి;</p>	<p>వాసవయథా = ఇంద్రునిగూచివలె; వాక్యం = మాటను; అబ్రవీత్ = చెప్పెను. అంత, వినయాచారంబులెఱింగినసుమంత్రుండు, వినయంబునఁ, జేమోడ్పుగీరించి, మాతలి యింద్రునితోఁజెప్పవట్లు, రామునిజూచి, యిట్లని, చెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

రథ మారోహ ఛద్రం తే రాజపుత్ర మహాయశః
క్షీప్రం త్వం ప్రాపయిష్యామి యత్ర మాం రామ వత్స్యసి. ౧౧

<p>టీక॥ మహాయశః = కఠికమయినకీర్తిగల; రాజపుత్ర = రాచకొమరుఁడైనరాముఁడా! రథం = రథమును; ఆరోహ = ఎక్కుము. తే = నీకు; ఛద్రం = మంగళము; అస్తు (అధ్యాహృతము) = అగుగాక. రామ = రాముఁడా! యత్ర = ఎచ్చటికిఁదీసికొనిపోవుటయందు; మాం =</p>	<p>నన్నుఁగూచి; వత్స్యసి = చెప్పుదువో; తం (అధ్యాహృతము) = ఆప్రదేశమును; త్వం = నీన్ను; క్షీప్రం = శీఘ్రముగా; ప్రాపయిష్యామి = పొందించెదను. అధికమయినకీర్తిగలవాఁడవగురాముఁడా! నీపురథంచెక్కుము; నీకుమంగళంబులుగలుగుగాక; నీవెచ్చటికిఁగొని</p>
--	---

జ్ఞ

జ్ఞ

పొమ్మనుదువో, అచ్చటికిఁగొమ్మగాఁగొనిపోయెదను. అని, తాత్పర్యము.

వతుడవాళి పా వమోణి వస్తవ్యాని వనే త్వయా

తా న్యుపక్రమితవ్యాని యాని దేవ్యాఽసి చోదితః. ౧౨

టీక॥ త్వయా=నీచేత, వనే= అడవి ని=అరంభింపఁబడవలసినది.

యందు; చతుడవాళి = పదునాలుగు	నీవు, వనంబునందు, బదునాలుగు
న; వమోణి = సంవత్సరములు; వస్త	సంవత్సరంబులుండ వలయుగదా! కై
వ్యానిహి=ఉండవలసినదిగదా ! యా	కయినీకాక్షాపించినట్లు, నీవాపదునా
ని=ఏసంవత్సరములను; దేవ్యా = కై	లుగుసంవత్సరంబులువసంబుననుండనా
యిచేత; చోదితః = ఆక్షాపింపఁబడిన	రంభింపవలసినది. అని, సుమంత్రుండు,
వాడవు; అసి = అగుచున్నావో; తా	రామునితోఁజెప్పెను.
ని=అసంవత్సరములు; ఉపక్రమితవ్యా	అని, తాత్పర్యము.

తం రథం సూర్యసంకాశం సీతా హృష్టేన చేతసా

అరురోహ వరారోహ కృత్యాలుంకార మాత్మనః. ౧౩

టీక॥ వరారోహ=సుందరములయి రోహ=ఎక్కిను.

నపిఁబడులుగల; సీతా=సీతాదేవి ; ఆ	సుందరములయినపిఁబడులుగల సీ
త్మనః=తనకు; అలంకారం=అలంకార	తాదేవి, చక్కఁగానలంకారంబుచేసి
మును; కృత్యా=చేసికొని; హృష్టేన=	కొని, సంతృప్తంబగుమనంబున, సూర్యు
సంతసించిన; చేతసా=మనసుతో; సూ	నిభంగిఁడబరిల్లుచున్న యారథంబు నె
ర్యసంకాశం= సూర్యుఁడొసమానమ	క్కిను. అని, తాత్పర్యము.
యిన; తం=ఆ; రథం=రథమును ; అరు	

అథో జ్వలనసంకాశం చామీకరవిఘాషితమ్

త మారుయహతు స్త్రాణం భ్రాత౯ రామలక్ష్మణ౯. ౧౪

టీక॥ అథ=అట్లుపిమ్మట ; భ్రాత౯ = రామలక్ష్మణులు; చామీకరవి

ర౯=అన్నదమ్ములయిన , రామలక్ష్మణులఁగూర్చి = బంగారముచేసలంకరిం

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౨౭౩

స ౪౦

పఠించినదియును; ఉజ్జ్వలనసంకాశం = అంత, బంగారములతో నలంకరింపఁ బడియిచ్చి హేమాశ్రమమవలె వెలుంగుచు దియునగు; తం = ఆరథమును; తూర్వాయారథంబును అన్నదమ్ములు రామ లక్ష్మణులను శీఘ్రముగా, నారోహిణి కిరి. అని, తాత్పర్యము.

వనవాసం హి సంఖ్యాయ వాసాం స్యాభరణానిచ భ్రాతౄ మనుగచ్ఛంత్రై సీతాయై శ్వశురో దదా. ౧౫ తదైవా యుధకాలాని భ్రాతృభ్యం కవచానిచ

టీక॥ శ్వశురః = మామయ్యనదశ ట్మణులకొఱకు; ఆయుధకాలాని = రథండు; వనవాసం = వనంబుననుండ ఆయుధసమూహములను ; కవచాని వలసినకాలమును; సంఖ్యాయ = లెక్కచ = కవచంబులను; దదాహి (అభ్యాపేట్టి; వాసాంసి = వస్త్రములను; అభి హృతము) = ఇచ్చెనుగదా! రణానిచ = సొమ్ములను; భర్తారం = పెని దశరథుడు, వనంబుననుండవలసినకాలమును లెక్కపెట్టి, సీతాదేవికి వచ్చుననితామై = సీతకొఱకు; దదాహి = ఇచ్చెనుగదా! తదైవ = అట్లే; భ్రాతృభ్యం = అన్నదమ్ములయిన రామల ను, ఇచ్చెనుగదా! అని, తాత్పర్యము.

రథోపస్తే ప్రతిన్యస్య సచమక కఠినం చ తత్. ౧౬ సీతాతృతీయా నారూఢాః దృష్ట్వా భృష్ట మచోదయత్ సుమంత్ర స్సమ్మతా నశ్వాః వాయువేగసమాః జవే. ౧౭

టీక॥ సుమంత్రః = సుమంత్రుడు; తన్యస్య = ఉంచి; ఆరూఢాః = ఎక్కిన; త = దానిని; సచమక = తోలుతోఁగూడి సీతాతృతీయా = సీతచేమగ్గురయిన నదానిని, బ్రతికననుట; కఠినంచ = గుడ్డలి రామలక్ష్మణులను; దృష్ట్వా = చూచి; ని, రథోపస్తే = రథంబునదుచును; ప్రతి సమ్మతాః = గౌరవింపఁబడినవియును,

శ్లో

<p>శుభలక్షణంబులు గలవియుననుట; జ వే - వేగమునందు ; వాయువేగస మా - వాయువేగముతోసమానము లయినవియునగు; అశ్వా - గుఱ్ఱముల ను; ధృష్టం - వడిగా; అచోదయత్ = తోలెను.</p> <p>ఆసుమంత్రుండు , దశరథుండా తారామలక్షణుల కొసంగిన వస్త్ర</p>	<p>భూషణంబుల నాయుధ కవచంబులను చిన్నపుటికనుగుద్దలిం , రథంబునకును నుంచి, యంతసీతారామ లక్షణులు మువ్వయను రథంబునెక్కి యుండుటం జూచి, శుభలక్షణయు క్తంబులును వా యువునకుంబోలె మహావేగంబు గలవి యునగుగుఱ్ఱంబులను వడిగాదోలెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ప్రతియాలే మహారణ్యం చిరరాత్రాయ రాఘవే
బహువ నగరే మూర్ధ్న బలమూర్ధ్న జనస్యవ. ౧౮

<p>టీక॥ రాఘవే = రాముండు; చిరరా త్రాయ = బహుకాలముండుకొఱకు; బ మహారణ్యం = గొప్పయడవిగూచిక; పట్టణం ప్రతియాలే = పోగా; నగరే = పట్టణ మునందు; మూర్ధ్న = మైమఱపును; బ లమూర్ధ్న = సైన్యమునకు మైమఱపు ను; జనస్యవ = జనమునకును; మూర్ధ్న (అధ్యాహృతము) = మైమఱపును; బ హువ = అయినది.</p>	<p>రాముండు, బహుకాలమునివసించు టకై; వనంబునకుంబోగానే, పట్టణం బునందలిను సైన్యమును మూర్ధ్నబొం దిరి; మఱియుగుఱ్ఱములు గజములు మొద లగునవియు మూర్ధ్నబొందినవి; రాము నియుత్సవంబుజూడ గ్రామంబులనుం డివచ్చినజనులును మూర్ధ్నబొందిరి.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	---

తత్సమాకులసంభ్రాంతం మత్తసంకుపితద్విపక్ష
హయశింజితసేఖాకషం పుర మాసీ న్న హస్యనమ. ౧౯

<p>టీక॥ తత్ = అ; పురం = అయోధ్యా పట్టణము; సమాకులసంభ్రాంతం = క లతబొందిన వారలును తోట్రుపాటు</p>	<p>బొందినవారలునగు జనులుగలదై; మ త్తసంకుపితద్విపక్షం = ముదిరినవియు గోపంబుబొందినవియునగు నేనుగలు</p>
--	--

గలదై; హయశింజితనిర్భోషం = గుట్టు
ములసాముల ధ్వనిగలదై; మహాస్వ
సం = అధికమయినధ్వనిగలది; ఆసీ
త్ = అయినది.

అంత, నాయయోధ్యాపట్టణంబు
న, జనులుదుఃఖంబునవగలంతనొంది దొ
ట్టుపాటుననేమియుఁదోచక దిరుగు

దుండిరి; ఏనుఁగులును, దుఃఖాతిశయో
బుకోపరూపంబునంబరిణమింప మదిం
చికేకలువేయుచుండినవి; గుట్టంబులు
ఘోషణధ్వనిసేలంగనిట్టు పరులై త్రిస
వి; ఇట్లు అయోధ్యా పట్టణంబంతయు,
మహాధ్వనినిండియుండినది.

అని, తాత్పర్యము.

తత స్సచాలవృద్ధా సా తురీ పరమప్రీడితా

రామ మేవా భిదుద్రావ ఘమాతౌ సలిలం యథా. ౨౦

టిక|| తతః = అటుపిమ్మట; సచాలవృ
ద్ధా = చాలురతోడనువృద్ధులతోనుం
దిన; సా = ఆ; తురీ = అయోధ్యాపట్టణ
ము; పరమప్రీడితా = మిక్కిలియుఁబడిం
పబడినదై; రామమేవ = రామునేఁగు
మాతౌ = ఎండచేచీడింపబడినది;
సలిలంయథా = జలమునుంటారె; అభి

దుద్రావ = వెంటింపించిపరుగెత్తినది.

అంత, చాలరునువృద్ధులునుమున్న
గునాపట్టణంబుననున్నజనులందఱు, మ
హాదుఃఖంబునొంది, దప్పిగొన్నవారుజ
లంబువెంటంబోవునట్లు, రామువెంటనే
పరుగెత్తుచుఁబోయిరి.

అని, తాత్పర్యము.

పార్శ్వతః పృథతశ్చైవ లంబమారా స్తదుస్తుఖాః

బాష్పపూర్ణముఖాః స్పర్శ్యత మూచు ర్భృశనిస్సవరాః. ౨౧

టిక|| సర్వే = అందఱును; పార్శ్వతః =
ప్రక్కలను; పృథతశ్చైవ = వెనుకను;
లంబమారా = వంగుచు; తదుస్తుఖాః =
అతనింగూర్చిపైకెత్తబడినముఖముగల
వారలై; బాష్పపూర్ణముఖాః = కన్నీళ్లు
చేసిందినముఖముగలవారలై; భృశనిస్సవ

రాః = అధికమయినధ్వనిగలవారలై;
తం = ఆ రామునిగూచి; ఊదః = చె
ప్పిరి.

అజనులందఱును, ఆ రామునిభంగంబు
నకుఁబార్శ్వభాగంబులనుగొందఱును,
బృహత్భాగంబునుగొందఱును బట్టుకొని

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

వంగితలయై తిరాముని ముఖంబుతట్టు బెద్దయెలుంగున, నట్లని, చెప్పిరి.
చూడుచు, ముఖంబునిండఁగన్ నీళ్లు గాఱఁ | అని, తాత్పర్యము.

సంయచ్చ వాజినాం రిశ్మీ సూత యాహి శనై శ్శనైః
ముఖం ద్రక్ష్యోమ రామస్య దుర్దర్శం నో భవిష్యతి. ౨౨

టిక సూత=సారథివగు సుమంత్రుఁ	గానది; భవిష్యతి=కాఁగలదు!
డా! వాజినాం= గుఱ్ఱములయొక్క;	సారథివగు సుమంత్రుఁడా! గుఱ్ఱ
రిశ్మీ=పగ్గములను; సంయచ్చ = ఈ	ములపగ్గములనీచీ పట్టుకొనిపెల్ల పె
ద్వము, శనై శ్శనైః=పెల్ల పెల్లఁగా;	ల్లఁగాఁబోసిమ్ము; మేము రాముని ము
యాహి=పొమ్ము. రామస్య=రాము	ఖంబుఁ బొందెదము; ఇంక దానింబొదు
నియొక్క; ముఖం = మొగమును; ద్ర	టకుమాకవకాశముండదు.
క్ష్యోమ (ద్రక్ష్యోమః)= చూచెదము-	అని, తాత్పర్యము-
నః=మాకు; దుర్దర్శం= చూడనలవి	

ఆయనం హృదయం నూనం గామమాతు రసంశయమ్
య ద్వేషగర్భప్రతిమే వనం యాతి నభిద్యతే. ౨౩

టిక యతే=ఎందువలన; ద్వేషగర్భ	దేహములేనట్లు; ఆయనం = ఇనుము
ప్రతిమే= దేవకుమారునితోబోల్చి-గల	తోఁజేయుటచినది.
రాముడు; వనం=అడవినిగూర్చి; యా	దేవకుమారునింబోలినకొడుకు రా
తి=పోవుచుండఁగా; నభిద్యతే=పగుల	ముండదవికిఁబోవుచుండఁగా, కొసల్య
కున్నదో; తత్ (అధ్యాహృతము)=	మనసుపగులకున్నదే; ఇనుముతోఁ జే
అందువలన; రామమాతుః = రాముని	యుటచినదికాఁబోలు; ఇందునందేహ
తల్లియొక్క; హృదయం=ప.నసు; నూ	ములేదు. అని, తాత్పర్యము.
నం=నిశ్చయముగా; అసంశయం= సం	

కృతకృత్కాహి నై దేహీ ఛాయే వానిగతా పరిమ
న జహతి రతా ధమేవ మేరు మర్కిప్రధాయథా. ౨౪

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః 21

౪౪౦

టిక్కనై డేహీ=సీతాదేవి; ఛాయే	ప్రభాయథా=సూర్యునికాంతివలె; న
న=నీడవలె; పతిం=జెనుమిటిని ; అను	జహతి=విడువదు.
గతా = వెంటడించినది. కృతకృత్యా	సీతాదేవి, ఛాయవలె జెనుమిటిని
హి=కృతాధుఁరాలుగదా! ధర్మే=	వెంటడించినది, కావున, గృతాధుఁరా
ధర్మమునందు; రతా=ఆసక్తురాలై;	లైనది; ధర్మమునాశ్రయించి, మేరుప
ధర్మం(అధ్యాహృతము)=ధర్మము	ర్వతమును సూర్యకాంతి వదలకుండున
ను; మేరుం=మేరుపర్వతమును; అరగి-	ట్లు, వదలకున్నది. అని, తాత్పర్యము.

అయో లక్ష్మణ సిద్ధాథః స్మృతతం ప్రియవాదినమ్
భ్రాతరం దేవసంకాశం య స్త్వం పరిచరిష్యసి. ౨౫

టిక్కనై లక్ష్మణం=లక్ష్మణుఁడా! యః=	వు; సిద్ధాథః=కృతాధుఁడవు. అ
ఏ; త్వం=నీవు; ప్రియవాదినం=ప్రియ	హి=ఆశ్చర్యము!
వారలె చెప్పునట్టి; దేవసంకాశం=దే	లక్ష్మణుఁడా! నీవు ప్రియవాదియుదే
వతతోనమానుఁడైన; భ్రాతరం=అన్న	వసమానుండునగు నన్నకెల్లప్పుడునుబ
ను; స్మృతతం=ఎల్లప్పుడు; పరిచరిష్యసి=	రిచర్యకేయనిశ్చయించితివి కావున, నీ
నేవింపగలవా; సః (త్వం)=అట్టి	వుకృతాధుఁడవు. అని, తాత్పర్యము.

మహ త్యేషా హితే సిద్ధి రేష చాభ్యుదయో మహాః
ఏష స్వగఃస్య మాగఃశ్చ య దేన మనుగచ్ఛసి. ౨౬

టిక్కనై త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; ఏ	గఃస్య=స్వగఃమునకు; మాగఃశ్చ=
నం=ఈరాముని; అనుగచ్ఛసి(ఇతి) య	మాగఃమును.
త=వెంటడించుచున్నావనునదియేది గ	నీకీరామునివెంటడించుటయె, గొప్ప
లతో; ఏషః=ఇది; తే=నీకు; మహతీ=గొ	తపస్సిద్ధి; ఇదియెనీకభ్యుదయము ; ఇది
ప్పదైన; సిద్ధిః=తపస్సిద్ధిగదా! ఏషః=ఇ	యెనీకుస్వగఃముగలిగించునదియు. అ
దియె; మహా=గొప్పదైన ; అభ్యుద	ని, జనులందఱు, జెప్పిరి.
యశ్చ=వృద్ధియె. ఏషః=ఇదియె ; స్వ	అని, తాత్పర్యము.

ఏవం వదంత స్తే సోఘం నశేతు ర్భాష్య మాగతమ్
నరా స్త మనుగచ్ఛంతః ప్రియ మిత్వోక్తునందనమ్. ౨౭

టీక||ప్రియం = సంతోషంబుగలిగిం కుం = చాలరైరి.

చునట్టి; ఇత్వోక్తునందనం = రాముని; అ ప్రియుండగునా రాముని వెంబడించు
నుగచ్ఛంతః = వెంబడించుచున్న; తే = ఆ; నట్టియాజనులు , ఈ ప్రకారముచెప్పు
నరా = జనులు; ఏవం = ఇట్లు; వదంతః = చు, గన్పిల్ల నగుచుకొనం జాలరైరి.
చెప్పుదు; ఆగతం = వచ్చిన; భాష్యం = అని, తాత్పర్యము.
కన్పిటిసి; సోఘం = ఓచుటకు ; నశే

అథ రాజా వృత స్త్రీస్సథి ర్దేవాధి ర్దేవచేతనః
నిజాగామ ప్రియం పుత్రం ద్రక్ష్యమితి బ్రువన్ గృహత్. ౨౮

టీక||అథ = అటుపిమ్మట; దేవచేత చు; గృహత్ = ఇంటనుండి; నిజాగామ =
నః = దుఃఖమునొందినమనుగల; రా వెడలెను.
జా = దశరథమహారాజు; దీనాధి = దుః అత, దశరథమహారాజు, దుఃఖంబు
ఖిలలయిన; స్త్రీస్సథి = స్త్రీలచేత; వృ న, దుఃఖితలగ భార్యలగుచి, "ప్రియ
తః = చుట్టబడినవాడై; ప్రియం = ఇష్టం పుత్రుంజూచెదను" అని, చెప్పుదు, నింట
డగు; పుత్రం = కొడుకును; ద్రక్ష్యమి = నుండివెడలెను.
చూచెదను. ఇతి = అని; బ్రువన్ = చెప్పు అని, తాత్పర్యము.

శుశ్రువే చాగ్రత స్త్రీస్సథాం రుదంతీనాం మహాద్వయః
యథా నాదః కరేణానాం బద్ధే మహతి కుఃజరే. ౨౯

టీక||అగ్రతః = ముందట; రుదంతీ ను; గు; బద్ధే = కట్టబడఁగా ; కరేణా
నాం = ఏప్పుచున్న; స్త్రీస్సథాం = స్త్రీల నాం = అరేణుంగలయొక్క; నాదోణ
యొక్క; మహాద్వయః = మహాద్వయ థా = ధ్వనివలె; శుశ్రువే = వినుటచేను.
య; మహతి = గొప్పదైన; కుంజరే = ఏ అత, ముందట, స్త్రీలంకలుమహా

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౭౭

స ౪౦

గజముబంధింపబడఁగా నాఁడేనుంగురి; అందువలనమహాధ్వనిగలిగినది.
 బుదఁజుంచునట్లు, రోదనంబుగావించి అని, తాత్పర్యము.

పితా హి రాజా కాకుత్స్థశ్శ్రీమాన్ సన్నస్తదా భవత్
 పరిపూర్ణశశీ కాలే గ్రహేణో పప్లుతో యథా. ౩౦

టీక॥ తదా=అప్పుడు; పితా=తండ్రి సన్నః=తీయించినవాఁడు; అభవత్=అ
 యును; రాజా=రాజును; శ్రీమాన్=అ యెను.
 ధికమయినకాంతిగలవాఁడనగు; కాకుత్స్థః=దశరథమహారాజు; కాలే=కాల
 మునందు; గ్రహేణ=రాహుగ్రహము గుడచిరధుండు, రామదంబున,
 చేత; ఉపప్లుతః=గ్రసించబడిన; పరిపూర్ణశశీ=నింపబడినచంద్రుండువలె, తీయినాం
 ఁశశీయథా=నిండుచంద్రుండువలె; యెను. అని, తాత్పర్యము.

స చ శ్రీమా నచింత్యాత్తా రామో దశరథాత్తజః
 సూతం సంహృదయామాస త్వరితం వాహ్యతా మితి. ౩౧

టీక॥ శ్రీమాన్=అందఱి కన్న సద్ధి శ్రీమతుండును ఇంతమాత్రమని
 కుండును; అచింత్యాత్తా=ఎన్నరానిదై తెలియరాని మహాదైర్యము గలవాఁడు
 ర్యముగలవాఁడును; దశరథాత్తజః=నగుదశరథపుత్రుండుగు రామండు; జ
 దశరథునికొడుకునగు; సః=ఆ; రా మశ్చ=రామండును; "త్వరితం=శీ
 ఘ్రిముగా; వాహ్యతాం=తోలబడు ఘ్రిముగాఁదోలుము" అని, సారథి య
 గాక"ఇతి=అని; సూతం=సారథిని; సం యిననుమంత్రన కాజ్ఞాపించెను.
 హృదయామాస=ఆజ్ఞాపించెను. అని, తాత్పర్యము.

రామో యహీ తి సూతం తం తిష్ఠేతి స జనస్తదా
 ఉభయం నాశక ర్ముతః కరుణ మధ్వని చోదితః. ౩౨

టీక॥ తదా=అప్పుడు; తం=ఆ; సూతం=సారథియగునుమంత్రునిగాచి;

రామః=రాముడు;యాసి=పొమ్ము.	త్=చాలఁడయ్యె.
ఇతి=అని;అబ్రవీత్ (అధ్యాహృతము)	అష్టమ,రాముండా సుమంత్రుని,
చెప్పెను . సః = ఆ; జనః = జన	శీఘ్రముగాఁదోలుమనియాజ్ఞాపించెను;
ము; తిష్ఠేతి=నిలువుమని;అబ్రవీత్ (అ	ఆడనులు,నిలువుమని చెప్పిరి;ఇట్లు రెండు
ధ్యాహృతము)-చెప్పెను . అధ్వః=	విధములగుటవలన,సుమంత్రుండు రెంటి
మాగఁమునందుఁబోదితః = ఆజ్ఞాపిం	నింశేయఁజాలఁడయ్యె.
ప.బడిన;సూతః=సారథి; ఉభయం=	అని,తాత్పర్యము.
రెంటిని;కతుఁ=చేయుటకు; నాశక	

నిగచ్ఛతి మహాబాహవా రామే పారజనాశ్రుభిః
పత్యై రభ్యవహీతుం ప్రశశాసు మహీరజః. ౩౩

టిక॥మహాబాహవా= పెద్దచేతులు	మ=అనిగను.
గల;రామే=రాముడు;నిగచ్ఛతి=వె	మహాబాహుండగు రాముండువనం
డలుచుండఁగా;అభ్యవహీతుం= రేంగి	బునకు వెడలఁగానే, జనసమృద్ధులగున
న,మహీరజః=నేలదుమ్ము; పత్యైః=	రేంగినదుమ్మంతయు,నాడనుల కన్నీళ్లు
పడిన;పారజనాశ్రుభిః= పట్టణవాసుల	పడుటవలననడంగినది.
గుజనులయొక్క కన్నీళ్లు చేత; ప్రశశా	అని,తాత్పర్యము.

రుదితాశ్రుపరిద్యూనం హహాకృత మచేతనమ్
ప్రయాణే రాఘవస్యా సీ త్పురం పరమప్రీతిమ్. ౩౪

టిక॥రాఘవస్య=రామునియొక్క;	త్యైలేనిదై;పరమప్రీతిం = మిగిలి
ప్రయాణే=ప్రయాణకాలమునందు;పు	యుఁబడినది; అసీత్ = ఆ
రం=అయోధ్యాపట్టణము;రుదితాశ్రు	యెను.
పరిద్యూనం=ఏప్పులచేఁగలిగినకన్నీళ్లు	రామనిప్రయాణకాలమునందు, ఆ
చే దడుపఁబడినదై; హహాకృతం=	యయోధ్యలోఁజనులందఱు,రోదనము
హహాకారంబులుగలదై; అచేతనం=	నేయుడు, విశేషముగాఁకన్నీళ్లు గార్చు

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము.

స ౪౦

దు, హాహాకారంబులు సేయుచు, మా అని, తాత్పర్యము.
ర్చనాండుడు, నిట్లు పరమ పీడితులయ్యి.

సుస్రావ నయనై స్త్రీకా మాస్ర మాయాససంభవమ్
మీనసంక్షోభచలితై స్సలిలం పంకజై రివ. ౩౫

టీక॥ స్త్రీకాం = స్త్రీలయొక్క; న కమలములనుండి; సలిలమివ = జలమువ
యనై = (పంచవ్యర్థమందుఁ దృతీ లై; సుస్రావ = కాతెను.
య) = కండ్లనుండి; ఆయాససంభవం- అప్పుడు, మత్స్యంబులు కదలుటకేఁ
దుఃఖమువలన నబ్బిన; ఆస్రం = కన్నీరు; గదలిన కమలంబులనుండి జలముకాటున
మీనసంక్షోభచలితైః = మత్స్యముల ట్లు, స్త్రీల నేత్రములనుండి, దుఃఖంబునఁ,
యొక్క కదలుటచేతఁ గదలిన; పంక గన్నీరుకాఁగినది.
జైః = (పంచవ్యర్థమందుఁ దృతీయ) అని, తాత్పర్యము.

దృష్ట్యాశు సృహశశ్రీమా నేకచిత్తగతం పురమ్
నిపపాతైవ దుఃఖేన హతమూల ఇవ ద్రుమః. ౩౬

టీక॥ శ్రీమాన్ = అధికమయినకాంతి పడెనే.
గల; సృహతిః = మనుష్యులకుఁ బ్రభువైన శ్రీమంతుండగు దశరథమహారాజు, అ
దశరథుఁడు; ఏకచిత్తగతం = ఒకమనసు పృథ్వీపట్టణంబున నుండు జనులందఱు, ఒ
నుబొందిన; పురం = పట్టణమును; దృష్ట్యా క్కరేవిధంబున, మహాదుఃఖంబునొంది
తు = చూచినంత నె; దుఃఖేన = దుఃఖము యుండుటంజూచినంత నె, దుఃఖించినను
చేత; హతమూలాః = కొట్టబడిన వేలుగ డింప, వేలునలుకఁగా నేవృత్తుంబుగూలు
ల; ద్రుమఇవ = చెట్టువలె; నిపపాతైవ = నట్లు, నేలంబుడెను. అని, తాత్పర్యము.

తతో హలహలాశబ్దో జ్ఞజ్ఞే రామస్య పృథ్వతః
న రాణాం ప్రేక్ష్య రాజానం సీదంతం భృశదుఃఖతమ్. ౩౭

టీక॥ తతో = అటుపిమ్మట; సీదంతం = కృశించుచున్నవాఁడును; భృశ

దుఃఖితం=మిక్కిలియు దుఃఖించునాం
దినవాడునగు; రాజానం=దశరథ మ
హారాజును; ప్రేక్ష్య=చూచి; స్థితా
నాం (అధ్యాహృతము)=ఉన్నట్టి; న
రాణాం=జనులయొక్క; హలహలా
శబ్దం=హలహళియును మిక్కిలి; రా

మన్య=రామునియొక్క; పృథ్వీ=వె
నుకను; జజ్ఞే=పుట్టినది.
అంత, రాముని వెనుకంబోవుచు గృ
శించి పరమదుఃఖితుండైయున్న దశరథ
మహారాజును చూచి, జనులందఱు, రోద
నంబుగా విచిరి. అని, తాత్పర్యము.

హా రామేతి జనాః కేచి ద్రామమాతేతి చాపరే
అంతఃపురం సమృద్ధంచ క్రోశంతః పర్యదేవయత్. ౩౮

కేచిత్=కొందఱు; జనాః=జను
లు; హా రామేతి=అయ్యో రాముడా! అ
నియు; అపరే=ఇతరులు; రామమాతే
(సంధియాషామ)=రాముని తల్లివగు
కౌసల్యా! ఇతి=అనియు; క్రోశంతః=
అజదుడు; పర్యదేవయత్=ఏడ్చిరి. సమృ
ద్ధం=సమస్తమయిన; అంతఃపురంచ=

అంతఃపురజనమును; పర్యదేవయత్
(అధ్యాహృతము)=ఏడ్చెను.
కొందఱు జనులు రాముని రోగమును
చూచు, మఱి కొందఱు కౌసల్యం చేర్చు
నుచును, రోదనంబుగా విచిరి; అట్లం
తఃపురస్థులందఱు రోదనంబు గావించి
రి. అని, తాత్పర్యము.

అన్వీక్షమాణో రామస్తు వివర్ణౌ భ్రాంతచేతసమ్
రాజానం మాతరం వైవ దదర్శాను గతౌ పథి. ౩౯

టీక॥ రామస్తు = రాముండును; అను=
వెనుక తట్టు; ఈక్షమాణః=చూచుచు;
వివర్ణం=దుఃఖితుండును; భ్రాంతచేత
సం=కిరుగుదువడిన మనసుగలవాడున
గు; రాజానం= దశరథమహారాజును;
మాతరం వైవ=తల్లిని; పథి = మార్గ

మునందు; అనుగతౌ=వెంటబడిచినవార
లను గా; దదర్శ=చూచెను.
రాముం, దా రోదనభవనిని, వెను
క తట్టుకొని చూచి, పరమదుఃఖితులగుత
లిదండ్రులు తన్ను వెంటబడించి వచ్చుటం
బాచెను. అని, తాత్పర్యము.

స బద్ధ ఇవ పాశేన కిశోరో మాతరం యథా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౪౩

స ౪౦

ధర్మపాశేన సంక్షిప్తః ప్రకాశం నాభ్యుదైత్యత. ౪౦

<p>టీక॥ సః=ఆరాముడు ; పాశే=</p> <p>స=త్రాటిచేతఁగట్టబడినఃశోరభవ=</p> <p>గుట్టపుపిల్ల వలెఃధర్మపాశేన=ధర్మ=</p> <p>మనుత్రాటిచేతః సంక్షిప్తః=కట్టబడి</p> <p>నవాడైః మాతరంయథా= తల్లినివ</p> <p>లెః తా (అధ్యాహృతము)=ఆతలిదం</p> <p>ద్రులనుః ప్రకాశం=వెల్లిడిగాఃనాభ్యు</p>	<p>దైత్యత=చూడఁడవ్వె-</p> <p>ఆరాముండు, త్రాటంగట్టబడినగు</p> <p>ట్టపుపిల్ల తనతల్లిం జూచుచందంబున ,</p> <p>ధర్మపాశంబుచేబద్ధుండుకావునః; దలి</p> <p>దండ్రులవెల్లిడిగాఁజూడక, యోరచూ</p> <p>వులం జూచుచుండెను-</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

పదాతినౌచ యానాహృత వదుఃఖాహృత సుఖోచితౌ
దృష్ట్వా సంహృదయామాస శీఘ్రం యాహీతి సారథిమ్. ౪౧

<p>టీక॥ రామః (అధ్యాహృతము) =</p> <p>రాముండు; యానాహృత=వాహనం</p> <p>బులకుందగినవారలును; పదాతినౌచ=</p> <p>కాలినడకనవలంబించినవారలును ; అ</p> <p>దుఃఖాహృత= దుఃఖమునకుందగనివా</p> <p>రలును; సుఖోచితౌ=సుఖంబునకుందగి</p> <p>నవారలునగు ; పితరౌ (అధ్యాహృత</p> <p>ము)=తలిదండ్రులను; దృష్ట్వా= చూ</p> <p>చి; “శీఘ్రం=శీఘ్రముగా; యాహీ-</p> <p>పామ్తు” ఇతి=అని; సారథిం=సుమం</p> <p>తుని; సంహృదయామాస= ఆజ్ఞాపిం</p>	<p>చెను.</p> <p>రాముండు, వాహనాహృతలయ్యు</p> <p>నుగాలినడకను వచ్చుచున్న వారలును</p> <p>దుఃఖంబునకుందగినవారలుగా కున్నను</p> <p>బరమదుఃఖంబునొందియున్నవారలును</p> <p>సుఖోచితులయిననుసుఖం లేకున్నవార</p> <p>లునగుతలిదండ్రులంజూచి, “ శీఘ్రంబు</p> <p>గారఁబునుబోసమ్తు ” అని సుమం</p> <p>తునికాజ్ఞాపించెను.</p> <p>అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

నహీ త త్పురుషవ్యాఖ్యౌ దుఃఖదం దర్శనం పితుః
మాతుశ్చ సహీతుం శక్తస్తోత్రా దితత ఇవ ద్విపః. ౪౨

టీక॥పురుషవ్యాఖ్యః= పురుష శ్రేష్ఠుండగురాముండు;పితుః = తండ్రులు

ప్రతివచాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

స. ౪౦

క్కయ్య; మాతృశ్చ = తల్లియొక్కయ్య; దుఃఖదం = మఃఖమునీచ్యునట్టి; త	ఆసీత్ (అధ్యాప్యతము) = ఉండెను.
త్ = ఆ; దశశనం = చూచుటను; సహి	పురుషశ్రేష్ఠుండగు రాముండు, అట్లు
తుం = పీడఁటకు; శక్తి = చాలినవాఁడు; సహి = కాఁడుగదా ! తోత్రాది	పరమదుఃఖితులయియున్న తలిదండ్రులంబూచి, బరిగోలజేఁబొందువఁబడిన
తః = ఏనుంగులంబూడిచెడు బరిగోలజే	యేనుంగుభంగిఁబరమపీడితుండై, మఱల
బిడింపఁబడిన; ద్విపథవ = ఏనుంగువలె;	వారలంజూడఁజాలకుండెను.
	అని, తాత్పర్యము-

ప్రత్యగారమివా యాంతీ వత్సలా వత్సకారణాత్
బద్ధవత్సా యథాధేనూ రామమాతా భ్యధావత. ౪౩

టీక బద్ధవత్సా = కట్టఁబడిననూడగ	కౌసల్య; అభ్యధావత = శురుగైతి నది.
లదియును; వత్సలా = దూడయందతి	దూడయింబఁగట్టఁబడియుండుటం
ప్రేమగలదియును; వత్సకారణాత్ =	జేసి, దూడయందతి ప్రేమగలదికావున,
దూడయనుకారణమువలన; అగారం	గూడంజేరుటకొఱకై, యతిచేగంబు
ప్రతి = ఇంటిగూర్చి; ఆయాంతీ = ట	ననింటికింబోవునొక్కవడి, రామునిత
చ్చుచున్నదియును; ధేనుర్యథా = ఆవు	ల్లియయినకౌసల్యరథంబుఁజేరంబరుగె
వలె; రామమాతా = రామునితల్లియగు	తినది. అని, తాత్పర్యము-

తథా రుదంతీం కౌసల్యాం రథం త మనుధావతిహ
క్రోశంతీం రామరామేతి హసీతే లక్ష్మతే తిద. ౪౪
రామలక్ష్మణ సీతాథం స్రవంతీం వారిశేత్రజహ
అసక్య త్రైక్షిత సతాం నృత్యంతీమివ మాతరమ్- ౪౫

టీక స్ర = ఆరాముండు; తథా = అ	మేలి = రాముడా! రాముడా! అనియు;
ట్లు; రుదంతీం = ఏడ్చుచున్నదియు; ర	హసీతే = అయ్యోసీతా! లక్ష్మణంబు
థం = రథమునుగూచి; అనుధావం	గూడా! ఇతిద = అనియు; క్రోశంతీం =
తీం = పరుగెత్తుచున్నదియును; రామరా	అటచున్నదియును; రామలక్ష్మణసీతా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౫

స ౪౦

ధం= రామునికొఱకునులత్తుఁజూకొఱకునుసీతకొఱకును; నేత్రజం= కన్నులంబుట్టిన; వారి=నీటిని; స్రవంతీం= కార్పుచున్నదియు ; నృత్యంతీమివ (స్థితం)= నతనముసేయుచున్నట్లున్నదియునగు; మాతరం= తల్లియైన; తాం=ఆ; కొసల్యాం=కొసల్యుఁ; అసకృత్=పలుమాఱు; ప్రైక్షత=చూచెను. అట్లు రోదనంబుసేయుచు రథంబు

వెంటడిబరుగెత్తుచు “అయోరాముఁడా! సీతా!లత్తుఁజూడా!” అనియాక్రోశించుచు, సీతారామలత్తుఁజూలదుఃఖంబునఁగన్నీళ్లుగార్చుచు, దుఃఖాతిశయంబున నొడలుచెలియక, నతనంబుసేయుచున్నట్లున్న, తల్లియగుకొసల్యును, రామండు, మాటిమాటికిం, జూచెను. అని, తాత్పర్యము.

తీర్థేతి రాజా చుక్రోశ యాహియాహీతి రాఘవః
సుమంత్రస్య బధూవా త్తా చక్రయో రివ చాంతరా. ౪౬

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు; తీర్థేతి=నిలువుమని; చుక్రోశ=అఱచెను. రాఘవః=రాముఁడు; యాహియాహీతి=పొమ్ముపొమ్మని; చుక్రోశ=(అధ్యాహృతము)అఱచెను. సుమంత్రస్య= సుమంత్రునియొక్క; ఆశ్వాచ= మనసును; చక్రయోః=చక్రమలయొక్క; అంతరాచ=సదుమను ; ఆసీదివ= ఉండిన

ట్లుండెను. దశరథమహారాజు, నిలునిలుమనియఱచెను; రాముండు “శీఘ్రంబుగాఁదోలు”మనిచెప్పెను; అందువలన, సుమంత్రుండు, నిలుచుటకునుబోవుటకునుదోలచక, చక్రంబులనడుమనుండినట్లు, దోలాయమానమానసుండై, యుండెను. అని, తాత్పర్యము.

నాశ్రౌష మితి రాజాన ముపాలభ్యాపి వత్ససి
చిరం దుఃఖస్య పాపిష్ఠ మితి రామ స్త మబ్రవీత్. ౪౭

టీక॥ త్వం(అధ్యాహృతము)=నీవు; ఉపాలభ్యాపి=నిందింపబడినవాఁడనైనను; నాశ్రౌషం=విననైతిని; ఇతి=అని; చిరం=బహుకాలము; పాపిష్ఠం = స

రాజానం=రాజునుగూర్చి; వత్ససి=చెప్పఁగలవు. దుఃఖస్య=దుఃఖముయొక్క; చిరం=బహుకాలము; పాపిష్ఠం = స

ప్రతిపదాంధ్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౦

హింపఁగూడనిది" ఇతి=అని ; రామః= రామఁడు; తం=ఆసుమంత్రునిగూచి; అబ్రవీత్=చెప్పెను.

"దశరథుండునిన్ను నామాటయేల వినవైతివనినిందించునేని, నీవుదానికి, ఆ గుంపులోనాకునీవుచెప్పినది వినరాలేద

నిబదులువైపువచ్చును; ఇట్లువారలు బహుకాలంబుదుఃఖంబనుభవించుచుండుటంబూడనలవిగాదు." అని, రామండుసుమంత్రునితోచెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

రామస్య చ వచః కుర్వన్ననుక్షాప్యచ తం జనమ్
బ్రజతోపి హయాన్ శీఘ్రం చోదయామాస సారథిః. ౪౦

టిక॥ సః=ఆ; సారథిః= సారథియగుసుమంత్రుండు; రామస్య= రామనియొక్క; వచః=మాటను; కుర్వన్= చేయువాఁడై; తం=ఆ; జనం = జనమును; అనుక్షాప్యచ = అనుమతినొందించియు; బ్రజతోపి=పోవుచున్నచైనను; హయాన్=గుఱ్ఱములను; శీఘ్రం= శీఘ్రముగా; చోదయామాస=తోలెను.

ఆసుమంత్రుండు, రామనిమాటప్రకారమునేయనిశ్చయించి, రామనివెంటదేవచ్చుచున్నయంతఃపుర జనమునకు రామనివలనననుజ్ఞయిప్పించి, గుఱ్ఱంబులుతమంతనే వేగంబుగాఁ బోవుచున్నను, వానినిమతియువేగంబుగాఁ దోలెను. అని, తాత్పర్యము.

స్యవతఃత జనో రాజ్ఞో రామం కృత్వా ప్రదక్షిణమ్
మనసా వ్యక్తువేగైశ్చ న స్యవతఃత మానుషమ్. ౪౧

టిక॥ రాజ్ఞః= రాజయొక్క; జనః=జనము; రామం= రామనిగూర్చి; ప్రదక్షిణం=ప్రదక్షిణమును; కృత్వా=చేసి; స్యవతఃత=మఱివినది. మానుషం=మనుష్యసమూహము; మనసా=మనసుచేతను; అక్తువేగైశ్చ=కన్నీళ్లచే

గములచేతను; నస్యవతఃత = మఱలలేదు. రాజసంబంధిజనులు, రామనకుంట్రదక్షిణంబుచేసి, వెనుకకుమఱిది; అట్లు, మతియుఁగొందలు మఱిరిగాని, మనుష్యమాత్రులుగా నుండువారల

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౦

స ౪౦

వ్వరికిని, మనంబుననుండుదుఃఖంబును గదగ్గలేదు. అని, తాత్పర్యము.
న్నులంగాలుకన్నీళ్లును, ఎంతమాత్రము

య మిచ్చే తున రాయంతం వైనం దూర మనువ్రజేత్
ఇత్య మాత్యా మహారాజ మూచు దశరథం వచః. ౫౦

టిక॥ యం=ఎవ్వని; పునః=మఱిల,	ధునిగూచిః; డాచుః= చెప్పిరి.
ఆయాంతం=వచ్చువానిఁగా; ఇచ్చేత్=	“ఎవ్వండుశీఘ్రముగామఱిరావలె
కోరునో; ఏనం=ఇతని; దూరం=దూర	ననికోరికియున్నదో, ఆతనిదూరము
ముగా; నానువ్రజేత్ = వెంటడింపగూ	వెంటడింపరాదు” అని, మంత్రులు, దశ
డదు” ఇతి=అని; వచనం=మాటను; అ	రథమహారాజునకుంజెప్పిరి.
మాత్యాః=మంత్రులు; మహారాజం=	అని, తాత్పర్యము.
పూజ్యుండగురాజైన; దశరథం=దశర	

తేహం వచ స్సర్వగుణోపపన్నం
ప్రస్వన్నగాత్రః ప్రవిష్ణురూపః
నిశమ్య రాజా కృపణ స్సభార్యో.
వ్యవస్థిత స్తం సుత మీక్షమాణః. ౫౧

టిక॥ ప్రస్వన్నగాత్రః=చెమటపోసి	నిఃతం=ఆ; సుతం=కొడుకును; ఈక్ష
న దేహముగలవాఁడును; ప్రవిష్ణురూ	మాణః=చూడుచు; వ్యవస్థితః=నిలిచి
పః=మిక్కిలియొదుఃఖమునొందిన రూ	నాఁడు.
పముగలవాఁడును; కృపణః=దుఃఖితుం	దేహంబంతయుఁజెమటతోఁదడిసి,
డును; సభార్యః=భార్యతోఁగూడినవా	మహాదుఃఖంబునొందియున్న, దశరథమ
డునగు; రాజా=దశరథమహారాజు;	హారాజు, భార్యతోఁగూడినవాడై, ఆ
తేహం=ఆమంత్రులయొక్క; సర్వగు	మంత్రులుచెప్పిననుగూర్చు క్తంబయిన
ణోపపన్నం = సమస్తగుణంబులతో	మాటనువినియంత రాముని వెంటడింప
గూడిన; వచః=మాటను; నిశమ్య=వి	కనిలిచి, ప్రియపుత్రుండగురామునిరా

మచండను. అని, తాత్పర్యము.

ఇత్యాపే, శ్రీమద్రామానుజే, ఆదికావ్యే,

అయోధ్యాకాండే, చత్వారిశస్సగః.

ఇది, స్పష్టార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యాచంబగు, శ్రీమద్రామానుజాంధ్ర

వ్యాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండచత్వారిశస్సగః టీక,

ముగిసెడిది.

అ

ఏకచత్వారిశస్సగః ప్రారంభః.

తస్మింస్తు పురుషవ్యాఘ్రే విచార్యాతి కృతాంబలా

ఆత్మశబ్దో ధ సంజ్ఞే స్త్రీణా ముతఃపురే తదా. ౧

టీక॥ పురుషవ్యాఘ్రే = పురుషశ్రేష్ఠీ పురుషశ్రేష్ఠి; సంజ్ఞే = చూపును.

ఘండగు; తస్మిన్ = ఆరాముడు ; కృ

తాంబలా = చేయబడిన చేమోడ్చుగల

వాండ్రై; విచార్యాతి = పోవుచుండఁగా

నే; అథ = అటుపిమ్మట; తదా = అప్పుడు;

అంతఃపురే = అంతఃపురమునందు; స్త్రీ

ణాం = స్త్రీలయొక్క ; ఆత్మశబ్దో =

పురుషశ్రేష్ఠుండగు నారాముడు,

చేమోడ్చగలిగించి, వనంబునకు వెడలఁ

గానే, యుష్మదంతఃపురమునందలి స్త్రీ

లు, నెహభ్యవిగలుగునెట్లురోదనంబుచే

సిరి. అని, తాత్పర్యము.

అచాధస్య జనన్యాస్య దుర్బలస్య శాస్త్రస్య

సో గతి శ్చ గణం చా నీ శ్చ వాక్ శ్చ పు గన్యః.

టీక॥ అచాధస్య = చాఘోషులైనది స్వస్వస్య = కరుణించబడినదియునగు; అ
యు; దుర్బలస్య = బలంబులేనిదియు; తపస్య = ఈ; జనన్యః = జనమునకు; యః = ఎ

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యాకాండము. ౩౮

స ౪౦

వ్యండు; గతి - ప్యాశ్యస్తానమోశర
 ఇంచ=రక్షకుండునో; సం = అట్టి; నా
 తి=ప్రభువు; క్వను=ఎచ్చటికి; గచ్ఛతి=
 పోవుచున్నాడు?

అనాథులనశక్తులుఁ గరుణింపఁదగి

నవారలునగునీజనుల కెవ్వండుపా? తీ
 స్థానమైరక్షకుండుగానుండునో; అట్టి
 వాఁడురాముండిప్పడెచ్చటికిఁ బోవు
 చున్నాఁడు? అని, తాత్పర్యము.

న క్రుక్ష్మ త్యభిశప్తేఽపి క్రోధసియాని వజ్రయన్

క్రుద్ధాన్ ప్రసాదయన్ సర్వాన్ సమదుఃఖిః క్వచి న్గతః. ౩

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; అభిశప్తేఽపి=
 నిందింపఁబడినవాఁడైనను; క్రోధసియా
 ని = కోపముగల్గించువానిని; వజ్ర-
 యన్=విడుచుచు; క్రుద్ధాన్=కోపము
 నొందినవారలను; సర్వాన్=అందఱను;
 ప్రసాదయన్=ఉపహరించుచు; నక్రుక్ష్మ
 తి=కోపంబునొందఁజూ. సం (అధ్యా
 హృతము)=అట్టి; సమదుఃఖిః=సమాన
 మయినదుఃఖముగల రాముండు; క్వ

చిత్=ఎచ్చటికి; గతి=పోయినాఁడు?
 ఎవ్వఁడు, తనపైనితరులులేనిదోషమునా
 కోపించినప్పటికిని, కోపంబుగల్గించువా
 నివిడిచి, తానుకోపంబునొందకుండుట
 యెగాక, కోపంబునొందినవారలనూఱ
 డించునుండునో; మఱియు, సతరులుదుః
 ఖపడుదులేనితానునుదుఃఖపడునో; అ
 ట్టిరాముండిప్పడెచ్చటికిఁబోవుచున్నాఁ
 డు? అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాయాం మహాతేజా యథా మాతరి వత్తే

తథా యో వత్తేతేఽస్మాసు మహాత్మా క్వను గచ్ఛతి. ౪

టీక॥ యః=ఎవ్వఁడు; మాతరి=త
 ల్లియయిన; కౌసల్యాయాం=కౌసల్య
 యందు; యథా=ఎట్లు; వత్తేతే=ఉం
 డునో; తథా=అట్లు; అస్మాసు=మా
 యందు; వత్తేతే=ఉన్నాఁడో; సం(అ
 ధ్యాహృతము)=అట్టి; మహాతేజాః=

అధికమయిన కాంతిగలవాఁడును; మ
 హాత్మా=పూజ్యమయినస్వభావముగ
 లవాఁడునగురాముండు; క్వను=ఎచ్చ
 టికి; గచ్ఛతి=పోవుచున్నాఁడు?
 ఎవ్వండు, తనతల్లియయినకౌసల్య
 యందుఁబ్రవర్తించినట్లే, చవతితేల్లు

అమయిన మాయందును బ్రవతెంచు | దునగు రాముండిప్పుడెచ్చటికి బోవు
నో, అట్టిమహా తేజుండును మహాత్ముం | చున్నాడు? అని, తాత్పర్యము.

కైకేయ్య క్లిశ్యమానేన రాజ్ఞా సుచోదితో వనమ్
పరిత్రాతా జనస్యాస్య జగతః క్వసు గచ్ఛతి. ౫

టీక|| అస్య=ఈ; జనస్య=జనమున | దై; క్వసు=ఎచ్చటికి; గచ్ఛతి=పోవుచు
కును; జగతః= ప్రపంచమునకును; ప న్నాడు? |
రిత్రాతా = రక్షకుండగు రాముండు; ఈజనులకును బ్రపంచమునకును ర
కైకేయ్య-కైకేయిచేత; క్లిశ్యమా త్తుకుండైచరాముండు, దశరథుండుకైకే
నేన=బాధింపబడుచున్న; రాజ్ఞా=ద యిబాధపడఁజాలక వనంబునకుఁ బా
శరథమహారాజుచేత; వనం=అడవిని; వ్తు నియాజ్ఞాపింపఁగా, వానికిలోఁబడి,
గంతుం (అధ్యాహ్వానము)=పొంగుట యిప్పుడెచ్చటికిఁ బోవుచున్నాడు? |
కు; సుచోదితః= ఆజ్ఞాపింపఁబడినవాఁ అని, తాత్పర్యము.

అహో నిశ్చేతనో రాజా జీవలోకస్య సంప్రియమ్
ధమ్యకం సత్యవ్రతం రామం వనవాసే ప్రవత్స్యతి. ౬

టీక|| రాజా= దశరథమహారాజు; మై; ప్రవత్స్యతి=ఊరు వెడలఁ గొట్టుచు
నిశ్చేతనః=బుద్ధిలేనివాఁడు! అహో= న్నాడు!
అశ్చర్యము! జీవలోకస్య=ప్రాణివర్గమునకు; సంప్రియం=మిక్కిలియొనిష్టుం దశరథమహారాజు , ఎంతబుద్ధిలేని
దను; ధమ్యకం=ధర్మముతోఁ గూడి వాఁడు! ప్రాణివర్గమునకంతయుఁబ్రీ
నవాఁడును; సత్యవ్రతం=సత్యమువ్రత యుండును ధార్మికుండును సత్యవ్ర
ముగాఁగలవాఁడునగు; రామం=రా తుండునగు రాముని, వనంబునకుఁ బంపు
చున్నాడే! అని, యంతఃపుర స్త్రీలు వి
ముని; వనవాసే= అడవినుండునిమిత్త లపించిరి, అని, తాత్పర్యము.

ఇతి సర్వా మహిష్య స్తా వివత్సా ఇవ క్షేనవః
రురుదుత్తైవ దుఃఖాతాః స్వస్వరంభ విదుక్రుతుః. ౭

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౭౯౦

స ౪౩

టీక॥ తాః=ఆ; మహిష్యః=రాజ భార్యలు; సర్వాః=అందఱును; ఇతి= ఈప్రకారముగా; వివత్సాః=గూడలు లేని; భేనవభవ= ఆవులువలె; దుఃఖా తాః = దుఃఖముచేతఁబడింపఁబడిన వారలై; యరుదువైచివ=ఏడ్చిరియు. స

స్వరంచ= ధ్వనితోఁగూడునట్లుగాను; విచక్షుశుః=అజిరి. ఆరాజభార్యలందఱు, దూడనువిడిచినయావులవందంబునదుఃఖంబునరోదనంబుసేయుచు, మహాధ్వనిగల్గనట్లు, అజిరి. అని, తాత్పర్యము.

స త మంతఃపురే ఘోర మాతఃశబ్దం మహీపతిః
పుత్రశోకాభిసంతప్త శ్రుత్వా చా సీ త్సుదుఃఖితః. ౮

టీక॥ పుత్రశోకాభిసంతప్తః= పుత్ర దుఃఖముచే మిక్కిలితపింపఁజేయఁబడిన; సః=ఆ; మహీపతిః= భూమికిఁబ్రభువైనదశరథమహారాజు; అంతఃపురే= అంతఃపురమునందు; ఘోరం=భయంకరమయిన; తం=ఆ; అతఃశబ్దం= దుఃఖధ్వనిని; శ్రుత్వాచ = వినియు; సుదుఃఖితః= మిక్కిలియుదుఃఖమునొందినవాఁడు; ఆసీత్=అయెను. పుత్రదుఃఖంబునంబరితపించుచుండు నాదశరథమహారాజు, అంతఃపురమునందుండి భయంకరంబైన వినఁబడుచుండు రోదనశబ్దంబునువిని, యినుమడిదుఃఖంబునొందెను. అని, తాత్పర్యము.

నాగ్నిహోత్రాణ్య హూయంత నాపచక్ గృహమేధినః
అకుర్య న్న ప్రణాః కార్యం సూర్యశ్చాంతరధీయత. ౯

టీక॥ అగ్నిహోత్రాణి=అగ్నిహోత్రములు; నాహూయంత= వ్రేల్చఁబడవయ్యె. గృహమేధినః=గృహస్థులు; నాపచక్=వండలైరి. ప్రణాః = జనులు; కార్యం=పనిని; నాకుర్యక్= చేయరైరి. సూర్యశ్చ=సూర్యుఁడును; అంతరధీయత= కనుపడకుండెను. రామండువనంబునకుఁ బోయెననుదుఃఖంబున, నాహితాగ్నులగ్నిహూత్రంబులందు హూమము సేయరైరి; గృహస్థులెవ్వరును దమయిండ్లయందు వండుకొనరైరి; జనులన్నిపనులను విడిచి పెట్టియుండిరి; సూర్యుండునంతర్ధానంబునొందియుండెను. అని, తాత్పర్యము.

వ్యసృజక్ కబళాన్నాగా గావో వత్సాన్న పాయయక్
పుత్రం ప్రథమజం లభ్యా జనసి నాభ్యనందత. ౧౦

టిక॥ నాగాః = ఏనుఁగులు ; కబ	త = సంతోషింపలేదు.
థాక్ = గ్రాసములను; వ్యసృజక్ = వి	ఏనుఁగుల హారమును దినలేదు; ఆ
డిచినవి. గావః = ఆవులు ; వత్సాక్ =	పురుతమదూడలకుఁ దాల్చివ్వలేదు; తల్లి
దూడలను; నపాయయక్ (నాపాయ	తనయొద్దకు మొదటికొడుకు వచ్చినప్పు
యక్) = త్రాగింపలేదు. జనసి = తల్లి;	దు, ఎంతమాత్రము సంతోషింపకుండిన
ప్రథమజం = మొదటఁబుట్టిన; పుత్రం =	ది. అని, తాత్పర్యము.
కొడుకును; లభ్యా = పొంది; నాభ్యనంద	

త్రిశంకు లోః హీతాంగశ్చ బృహస్పతిబుధావపి
దారుణా సోమ మశ్వేత్య గ్రహ స్సర్వే వ్యవస్థితాః. ౧౧

టిక॥ త్రిశంకుః = త్రిశంకువును; లోః హీ	సూతాశంబుననక్షత్రరూపంబున నున్న
తాంగశ్చ = అంగారకుండును; బృహస్ప	వాండునక్షత్రశంకువును, అంగారకుం
తిబుధావపి = బృహస్పతియును బుధుడు	డును బృహస్పతియును బుధుండును. ఇం
ను; దారుణాః = భయంకరంబులును;	కనీతరములయిన క్రూరగ్రహములును,
గ్రహాః = గ్రహంబులు; సర్వే = అన్ని	కొన్నిసంగమంబుచేతను గొన్ని రృషి
యు; సోమం = చంద్రుని; అశ్వేత్య = పొం	చేతను గొన్నివక్రగతిచేతను, చంద్రునిం
ది; వ్యవస్థితాః = ఉండినవి.	పొందియుండినవి.
ఇత్యైకుకులంబునకుఁ గూటస్థులడు	అని, తాత్పర్యము.

నక్షత్రాణి గతార్చింషి గ్రహశ్చ గతలేజనః
వికాభాస్తు సధూమాశ్చ నభసి ప్రదకాశరే. ౧౨

టిక॥ నక్షత్రాణి = నక్షత్రములు; గ	తలేజనః = పోయిన కాలి గల
తార్చింషి = పోయిన ప్రకాశముగలవై	యును; వికాభాస్తు = వికాశానక్షత్ర
యును; గ్రహశ్చ = గ్రహములును; గ	మును; సధూమాశ్చ = పొగతోఁగూడి

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యకాండము. ౧౩

సరగ

నదియునై; సభసీ= ఆకాశమునందు; లై యుండినది; కోసలదేశ నక్షత్రము	
ప్రచకాశిరే=ప్రకాశించినది	యినవికాఖానక్షత్రము, పొగతోఁగూడి
ఆకాశంబుననక్షత్రంబులు కౌంఠితే	నట్లు, మలినంబై చూపట్టుకుండినది.
కుండినదిగ్రహంబులును నిచ్చభంబు	అని, తాత్పర్యము.

కాళికానిలవేగేన మహాదధి రివో ధితః
రామే వనం ప్రవ్రజితే నగరం ప్రచచాల తత్. ౧౩

టిక॥ రామే=రాముడు; వనం= అ	వహాకాలమునందు, మేఘసమూ
జలనిగూచిఁ=ప్రవ్రజితే=పోఁగా; కా	హమతోఁగూడినమహా నాయువేగంబు
ళికానిలవేగేన=మేఘసమూహముతోఁ	నసముద్రంబుపొంగునట్లు, రాముండడ
గూడిన గాలియొక్కవేగముచేత ; ఉద్ధి	విక్రిబోగానే, ఆయోధ్యా పట్టణం
తః=లేచిన; మహాదధిరివ=మహాస	బంతయుఁజలనంబునొందినది.
ముద్రమువలె; తత్=ఆ; నగరం= పట్ట	అని, తాత్పర్యము.
ణము; ప్రచచాల=చలించినది.	

దిశః పర్యాకులా స్సర్వా స్తీమిరేజే వ సంవృతాః
న గ్రహా నా పి నక్షత్రం ప్రచకాశే న కించన. ౧౪

టిక॥ దిశః=దిక్కులు; సర్వాః= అ	కించన=ఏదియును; న(ప్రచకాశే)=ప్ర
న్నియు; పర్యాకులాః = కలంతపడిన	కాశింపలేదు.
ననై, తిమిరేణ=చీకటిచేత; సంవృ	సమస్తములయినదిక్కులును, వ్యా
తాశ్చవ(స్థితాః)= కప్పబడినట్లుండిన	కులంబులయిచీకట్లుక్రమ్మినట్లుండినవి;
వి. గ్రహాః=గ్రహము; ప్రచకాశే=ప్ర	గ్రహములుగానినక్షత్రంబులుగాని, స
కాశింపలేదు. నక్షత్రమపి= నక్షత్రము	మస్తమునబ్రకాశములేకుండినది.
మఘ(ప్రచకాశే) = ప్రకాశింపలేదు.	అని, తాత్పర్యము.

ఆస్తా న్నాగర స్సర్వో జనో దైన్య ముపాగమత్

ప్రతిపదాంతర్జాత్యర్థసహితము.

స ౪౧

అహారే వా విహారేవా నకశ్చి చకరో న్ననః. ౧౫

టీక॥నాగరః=పట్టణమునందున్న;	నాకరోత్=చేయఁజయ్యె.
జనః=జనము;సర్వః=అంతయును;అక	పట్టణమునందున్న జనులందఱును,
స్తాత్ = కారణంబులేకయె;దైన్యం=	రాముండరణ్యంబునకుఁబోవుటకన్ననిత
దుఃఖమును;ఉపాగమత్ = పొందెను.	రకారణంబులేకయె, మహాదుఃఖంబు
కశ్చిత్=ఒకానొకఁడును;అహారేవా=	నొందినది;అహారమునందుఁ గానివిహార
భుజించుటయందుఁగాని;విహారేవా=క్రి	మునందుఁగాని, యెవ్వనికిని,రుచిగలుగ
డించుటయందుఁగాని;మనః=మనసును;	కుండినది. అని,తాత్పర్యము.

శోకపర్యాయసంతప్త స్సతతం దీఘం ముచ్చస్నన్
అయోధ్యాయం జన స్సర్వ శ్శోచ జగరీపతిమ్. ౧౬

టీక॥అయోధ్యాయం=అయోధ్య	రథమహారాజునుగూచిన్ ; శ్శోచ=
యందు;జనః=జనము; సర్వః= అంత	దుఃఖించుచుండినదియు.
యును;శోకపర్యాయసంతప్తః=దుఃఖ	అయోధ్యయందలిజనులందఱు, మి
పరంపరచేదపింపఁ జేయఁబడినదై ;	హాదుఃఖంబునొంది, యెల్లప్పుడునువిడు
సతతం=ఎల్లప్పుడును;దీఘం= అధిక	వకనిట్టూపుటలుపుదురు,దశరథమహా
ముగా;ఉచ్చస్నన్=నిట్టూపున్ పుచ్చ	రాజుంచేరొగినిదుఃఖించుచుండిరి.
చు;జగరీపతిం=భూమికిఁబ్రభువైనదశ	అని,తాత్పర్యము.

బాష్పపర్యాకులముఖో రాజమాగ్గతో జనః
స హృష్టో లక్ష్మ్యే కశ్చి త్సర్వ శ్శోకపరాయణః. ౧౭

టీక॥జనః=జనము; బాష్పపర్యాకు	(అర్ధాహృతము)=అంబునది.కశ్చిత్=
లముఖః= కన్నీటిచేతగలగినముఖముగ	ఒకానొకఁడును;హృష్టః= సంతోసించిన
లదిగాను;రాజమాగ్గతః = రాజ	వాఁడుగానలక్ష్మ్యేంచూడఁబడలేడు.
మాగ్గమునుబొందినదిగాను; అసీత్	సర్వః = అంతయును ; శోకపరా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౩౫

స ౪౧

ణః = దుఃఖమెముఖ్యమయినగతిగాఁగ మాగఁబునం దిరుగుచుండిరి; ఒక్కఁ
లదిగా; ఆసీత్ (అధ్యాహృతము) = దునుసంతోషంబునొందియుండలేదు ;
అయినది. అందఱునుబరమదుఃఖంబునొందిరి.

జనులందఱు, ముఖంబునిండఁగన్పి అని, తాత్పర్యము.
శ్లుగాఁ గృహంబులకుఁ బోవక రాజ

న వాతె పవన శ్శీతో న శశీ సౌమ్యదర్శనః
న సూర్య స్తపతే లోకం సర్వం పర్యాకులం జగత్. ౧౮

టీక॥ పవనః = గాలి; శీతః = చల్ల నా; ము; పర్యాకులం = కలఁతనొందినది; ఆ
నవాతె = వీచలేదు. శశీ = చంద్రుడు, సీత్ (అధ్యాహృతము) = అయినది.
సౌమ్యదర్శనః = సుందరమయినచూడు వాయువు, చల్లఁగావీచఁడయ్యె ;
టగలవాఁడుగా ; న = ఉండలేదు. సూ చంద్రుండుభయంకరంబుగాఁజూపఁటై;
ర్యః = మార్పుఁడు; లోకం = లోకము సూర్యుం డెండగా యఁడయ్యె ; ఇట్లు
ను; నతపతే = తపింపఁజేయలేదు. స ప్రసంచమంతయు, గలఁతనొందియుం
ర్వం = సమ స్తమయిన; జగత్ = లోక డినది. అని, తాత్పర్యము.

అనధీన స్సతా స్త్రిణాం భర్తానో భ్రాతర స్తథా
సర్వే సర్వం పరిత్యజ్య రామ మేవా న్వచింతయత్. ౧౯

టీక॥ సుతాః = కొడుకులు ; స్త్రీ లు; అభవత్ (అధ్యాహృతము) = అ
ణాం = స్త్రీలవిషయమయ్యెను, తల్లులవి యిరి; సర్వే = అందఱును; సర్వం = అన్ని
షయమయ్యెననుట; భర్తానః = పె టిని; పరిత్యజ్య = విడిచి; రామమేవ =
పెనిమిటులు; స్త్రిణాం = భార్యల విష రామునే; అన్వచింతయత్ = తలంపు
యమయ్యెను; తథా = అట్లు ; భ్రాత రః = తోఁబుట్టువులు ; అన్యోన్యం (అ చుండిరి.
ధ్యాహృతము) = ఒండొరులవిషయమ కొడుకులకు, తల్లులపై మమతలేకుం
య్యెను; అనధీనః = కోర్కెలేనివార డినది; భర్తలకు భార్యలపై ప్రేమదప్పిన
ది; తోఁబుట్టువులు, ఒండొరులపై స్నే

ప్రతిపదాంధ్రటీకాతత్పర్యసహితము

స ౪౦

హంబువదలిరి; అందఱును, అన్నిటినిపడి | అని, తాత్పర్యము.
చి, రామునేచింతింపుదుండిరి.

యే తు రామస్య సుహృద స్సర్వే తే మూఢచేతసః
శోకభారేణ చాక్రాంతా శ్చయన్తం నజహు స్తదా. ౨౦

టీక॥ రామస్య = రామనియొక్క; శ్చ = అక్రమింపఁబడినవారలునై; శయ
సుహృదః = స్నేహితులు; యే = ఎవ్వ
రు; సంతి (అధ్యాత్మతము) = కలరొ; రామని స్నేహితులందఱును, మ
తే = వారలు; సర్వే = అందఱును; త హా దుఃఖింబున నేమియుం దోచక,
దా = అప్పుడు; మూఢచేతసః = భ్రాంశి భ్రాంతి నొంది, నేలంబయి, లేవనైరి.
నొందినమనసుగలవారిలై; శోకభారే అని, తాత్పర్యము.
ణ = దుఃఖాతనయముచేత; అక్రాంతా

తత స్త్వయోధ్యాః సహితా మహాన్మనా
భరందరేణేన మహీ సర్వతా
చచాల ఘోరం భయశోకపీడితా
సనాగయోధాశ్చగదా ననాదద. ౨౧

టీక॥ తతస్తు = అటుపిమ్మటను; మహాన్మనా = మహాదీనః; సర్వతా = సర్వతముల
నా = పూజ్యమయినస్వభావముగల రా శోకగూడిన; మహీప = భూమివలె;
మునిచేత; సహితా = విమవంబడినది భయశోకపీడితా = భయముచేతనడు
యు; సనాగయోధాశ్చగదా = ఏమం ఖముచేతనదికింపఁబడినదై; ఘోరం =
గురియొక్కయు భటులయొక్కయుగు భయంకరముగా; చచాల = చలించెను.
ట్లములయొక్కయు సమూహములతోఁ ననాదద = అలరెను.
గూడినవియునగు; అయోధ్యా = అయో లంత, దేవేలగుండులేసిపో, నిధూ
ధ్యాసట్టణము; పురందరేణ = ఇ ద్రువ మండలమువ్యాకులంబగుపట్టు, రాముం
చేత; సహితా (అధ్యాత్మతము) = వి దు లేకుండుటందేసి, యయోధ్యాపట్టు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౭౯౭

స ౪౨

ఁబంతయు, వ్యాకులంబై, గజంబులు నంబువొంది, మహాధ్వనిగల్గి యుండినది. సుధటులును గుఱ్ఱంబులును దుఃఖంబును అని, తాత్పర్యము. భయంబువొందినాదంబులు సేయఁ, జల

ఇత్యావే, శ్రీమద్రామాయణే, ఆదికావ్యే,
అయోధ్యాకాండే, ఏకచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, స్వప్తార్థము.

ఇది, పరమార్థచంద్రికాఖ్యానంబగు, శ్రీమద్రామాయణాధ్యాయాఖ్యానంబునందు, అయోధ్యాకాండైకచత్వారింశస్సర్గః, ముగిసినది.

॥

ద్విచత్వారింశస్సర్గః ప్రారంభః.

యావత్తు నిర్వృత స్తస్య రజోరూప మదృశ్యత
నైవేత్వైకువర స్తావ త్సంజహరా త్త్వచతుషీ. ౧

టీక॥ నిర్వృతః=పోవుచున్న; తస్య=ఆ లింపనేలేదు.

రామునియొక్క; రజోరూపం=పరాగ ఆ రాముండు పోవుచుండఁగా మా ముయొక్క-రూపము; యావత్=ఎంతవ గఁంబున, రథసంచారమువలనంగలిగిన అకు; అదృశ్యత=చూడఁబడెనో; తావ దుమ్ము, ఎంతవఱకుగపడు చుండెనో, త్తు=అంతవఱకును; ఇత్వైకువరః=ఇ అంతవఱకును, దశరథమహారాజు, ఏ త్వైకువంశమునఁ బుట్టినవారలలో శ్రే ధువక రామునింబోచుచు నేయుండెను. వృండుగుదశరథమహారాజు; ఆత్మచతు షీ=తనకర్మక్షును; సంసంజహరైవ=మఱ

అని, తాత్పర్యము.

యావద్రాజా ప్రియం పుత్రం పశ్య త్యత్యంతథామికమ్
తావ ద్వ్యవధానేనా స్య ధరణ్యాం పుత్రదశనే. ౨

ప్రతిపదాంత్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

టిక యావత్ = ఎంతవఱకు; రా	డెను.
జా=దశరథమహారాజు; ప్రియం = ఇ	దశరథమహారాజు, ప్రియండును
వృండును; ఆత్యంత ధామికం = మిక్కి	రమధామికండునగు తనకొడుకును
లియుధమము నాచరించువాడునగు;	రామునిజూచునంతవఱకు, ఆరాముం
పుత్రం=కొడుకును; పశ్యతి=చూచుచు	డెంతదూరముపోయినను, పరాగమ
న్నాడో; తావత్ = అంతవఱకు; ఆ	గపడుచుండుటంజేసి, యాదశరథమహా
స్య=ఈదశరథమహారాజయొక్క; పు	రాజును గొడుగుబూడవలెననియే,
త్రదర్శనే= కొడుకుయొక్క-చూచుటని	ధామియందుఁ బరాగమవ్యధమునవృ
మిత్రమయి; ధరణ్యం = ధామియం	ద్రిబొందుచుండినట్లుదోచుచుండినది.
దు; రజః(అధ్యాహృతము)= పరాగ	అని, తాత్పర్యము.
ము; వ్యవధృతేవ= వృద్ధిబొందినట్లుం	

నపశ్యతి రజోవ్యస్య యదారామస్య ధామిః

తదాతేశ్వ విషణ్ణశ్చ పపాత ధరణీతలే. ౩

టిక ధామిః=ధామింబాలించు	తుండునై; ధరణీతలే = ధూతలమునం
నట్టిదశరథమహారాజు; యదా = ఎప్పు	దు; పపాత=పడెను.
డు; అస్య=ఈరామునియొక్క; రజో	దశరథమహారాజంతరాముని రథప
కి=పరాగమునుగూడ; నపశ్యతి=	రాగముగూడఁగనుపడఁగపోగానే, దీ
చూడఁడయ్యెనో; తదా=అప్పుడు; ఆ	నుండునుబరమదుఃఖితుండునై, వేలంబ
తేశ్వ=చీనుండును; విషణ్ణశ్చ= దుఃఖి	డెను. అని, తాత్పర్యము.

తస్య దక్షిణ మన్వాగా తౌ-సల్యా బాహు మంగనా

వామం చాస్యాస్య గాత్వాశ్వశం కై కేయా ధరతప్రియా. ౪

టిక అంగనా=ధార్యయైన; కా	హుం=చేతి; అన్వాగాత్=ఘొందినది.
సల్యా=కౌసల్యాదేవి; తస్య=ఆదశర	ధరతప్రియా= ధరతునియందుఁబ్రేమ
భునియొక్క; దక్షిణం=కుడిచేన; బా	గం; కై కేయాచ = కై కేయమును,

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము.

స ౪౨

తామం=విడమదైన ; పాశ్వకం=ప్ర
క్కను, అన్యగాతం=పొందినది.
దశరథుండు నేలంబడఁగానే, కాన
బృలేవ నెత్తుటకైయతని కుడిచేతింబట్టు

కొనినది; భరతునియందుమాత్ర మధి
ప్రీతిగలకై కేయియు , నతనికామపా
శ్వకంబుననుందినది.
అని, తాత్పర్యము.

తాం నయేనచ సంపన్నో ధర్మేణ వినయేనచ
ఉవాచ రాజా కైకేయాం సమీత్య వ్యథితేంద్రియః. x

టిక॥నయేనచ = నీతితోను; ధర్మేణ
ఁ=ధర్మముతోను; వినయేనచ = విన
యముతోను; సంపన్నః = కూడినట్టి; రా
జా = దశరథమహారాజు; తాం = ఆ; కై
కేయాం = కైకేయిని; సమీత్య = చూ
చి; వ్యథితేంద్రియః = పిడింపబడిన
యింద్రియములుగలవాడై; ఉవాచ =

చెప్పెను.
నీతియుధర్మమును వినయంబునుం
గలదశరథమహారాజు, తనయెడమప్ర
క్కనున్నయాకైకేయింజూచి, పరమపీ
డితుండై, యిట్లని, చెప్పెను.
అని, తాత్పర్యము.

కైకేయి మా మమాంగాని స్సౌక్ష్మీస్తవ్యం దుష్టచారిణీ
నహి త్వాం ద్రష్టుమిచ్ఛామి నభార్య నచచాంధవీ. ౬

టిక॥కైకేయి = కైకేయి! దుష్టచా
రిణీ = దుష్టురాలవగు; స్తవ్యం = నీవు; మ
మ = నాయొక్క; అంగాని = అవయవ
ములను; మాస్సౌక్ష్మీః = తాఁకకుము.
త్వాం = నిన్ను; ద్రష్టుం = చూచుటకు; నే
చ్ఛామిహి = కోరఁగదా! త్వం (అధ్యా
హృతము) = నీవు; భార్య = భార్యవు;

న = కావు. చాంధవీచ = బంధువునున =
కావు.
కైకేయి! నీవుదుష్టురాలవు; నీవు
నాయవయంబులందాఁకవలదు; నిన్నుఁ
బాచుటకు నాకిచ్చ లేదు; నీవుభార్యవుకా
వు; నీకునునాకునుసాధారణబంధుత్వ
మునులేదు. అని, తాత్పర్యము.

యేచ త్వా మనదీపంతి నాహం తేషాం న తే మమ

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

కేవలాధాపరాం హి త్వాం త్యక్తధర్మాణాం త్యజామ్యహమ్. ౩

టిక॥ యేచ = ఎవ్వరును; త్వాం = నన్ను; అనుజీవంతి = ఆశ్రయించి జీవించు	దానవునగు; త్వాం = నిన్ను; త్యజామి హి = విడిచెదనుగాదా!
రా; తేహం = వారలకు; అహం = నేను; మఱియుని నైవ్యరాశ్రయించి యు	న్నారో, వారలకు నేను రాజునుగాను,
ప్రభుః (అధ్యాపృతము) = రాజును; న = కాను. తే = వారలు; మమ = నాకు; స	నాకు వారలు భృత్యులుగాదు; నీవు అర్థ
(భృత్యాః) = భృత్యులుగాదు. అహం = మునందుమాత్రమే యాసక్తిగల దాన	వు; నీకు ధర్మములు గావలసినదిలేదు;
నేను; కేవలాధాపరాం = అధర్మమునం	కావున, నిన్ను విడిచెదను.
దుమాత్రమే యాసక్తురాలవును; త్యక్త	అని, తాత్పర్యము.
ధర్మాణాం = విడువఁబడినిధర్మముగల	

అగృహ్లాం యచ్చ తే పాణి మగ్నిం పర్యగ యంచ యత్
అనుజానామి తత్సర్వ మస్మిన్ లోకే పరత్రచ. ౮

టిక॥ తే = యొకరి; పాణిం = హ	తించుచున్నాను, విడుచుచున్నాననుట.
స్తమును; అగృహ్లాం (ఇతి) యచ్చ = నేన్నీ సాక్షింబుగా నీహస్తము	
గ్రహించితి ననుట యేదియుఁగలదో;	నుగ్రహించుటయు, నీతోఁగూడ నగ్ని
అగ్నిం = అగ్నిహోత్రమును; పర్యగ	కింబదక్షిణంబు నేసియుండుటయు,
యం (ఇతి) యచ్చ = ప్రదక్షిణంబు నే	ఈరెంటివలన నీతోనాకుం గలిగిన సం
సీతిననుటయేదిగలదో; తత్ = దానిని;	బంధమును, విహిక సంబంధముగాని ఖర
సర్వం = అంతను; అస్మిన్ = ఈ; లో	లోక సంబంధముగాని, యంతయు, ని
కే = లోకమునందును; పరత్రచ = పర	స్వమవిడుచుచున్నాను.
లోకమునందును; అనుజామి = అనుమ	అని, తాత్పర్యము.

భరతశ్చే త్ప్రసీత స్సౌమ్య బ్రాహ్మణప్రాప్త్యేద మవ్యయమ్
యస్తే స దద్యాన్ పిత్రభాణం మాం మా త ద్దత్త మాగమేత్.

టిక॥ భరతః = భరతుఁడు; అవ్యయం = నాశములేని; ఇదం = ఈ; రాజ్యం =

శ్రీమద్రామాయణముఃఅయోధ్యాకాండముః౧౦౦

స ౪౨

దొరతనమును; ప్రాప్యఃపొంది; ప్రతి	దుఃగాక.
తఃసంతసించినవాడు;స్యాచ్ఛేత్ =	భరతుండక్షయంబగు నీరాజ్యంబు
అగునేని; సః=అభరతుడు; మే=నా	నొంది, సంతోషించునేని,యతండు, న
కొలుకు; పిత్రధాం= పితృదేవతలకొ	న్నుద్దేశించి యొసంగు జలతర్పణాదు
లుకు; యత్=ఏది; దద్యాత్ = ఇచ్చు	లు,నాకుఁజేరకుండుఁగాక.
నో;తత్=ఆ; దత్తం= ఇవ్వఁబడినది;	అని,తాత్పర్యము-
మాం=నన్ను; మాగమత్=పొందకుం	

అథ రేణుసముద్భవస్థం సముత్థాప్య నరాధిపమ్
న్యవతత తదా దేవీ కాసల్యా శోకకర్షితా. ౧౦

టీక॥అథ=అటుపిమ్మట; శోకకర్షితః	లెను.
తా-దుఃఖముచేఁ గృశింపఁజేయఁబడి	అంత, దుఃఖమునంగృశించియున్న
న;దేవీ=రాణియగు;కాసల్యా= కాస	కాసల్యాదేవి,దుమ్ముతోనొండియున్న ద
ల్య;తదా=అప్పుడు ; రేణుసముద్భవ	శరధమహారాజునులేవనెత్తి,యతనిం దీ
స్థం=దుమ్ముచేఁజెఱపఁబడిన; నరాధి	సికొని,మఱిపోయెను.
పం=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన దశరథు	అని,తాత్పర్యము.
ని;సముత్థాప్య=లేపి;న్యవతత=మఱ	

హత్వేవ బ్రాహ్మణం కామా త్సప్తప్యా స్మి మివ పాణినా
అన్వతతత ధర్మాత్తా వుత్రం సంచిత్య తాపసమ్. ౧౧

టీక॥ధర్మాత్తా = ధర్మస్వధా	త్వేవ=చంపివలె;పాణినా= చేతిచేత;
వుండగు దశరథుండు; తాపసం=ఋ	లగ్నిం=నిప్పును;స్పృష్టేవ=తాడివ
షియయిన, తాపసవేదమును ధరించిన	లె;అన్వతతత=పరితపించెను.
యనుట;వుత్రం=కొడుకును ; సంచి	ధార్మికుండగు దశరథ మహారా
త్యం=తలంచుకొని;కామాత్ = కోర్కె	జు,తాపసవేదమునుదాల్చిన తనకొడు
వలన;బ్రాహ్మణం = బ్రాహ్మణుని;హ	కుండలంచుకొని,కావలెనని బ్రాహ్మణు

నింజంపినవానికైవడి, హస్తంబుననగ్నిం పంబునొందుచుండెను.

దాకినవానిభంగి, మికిలి-వియు, ననుతా | అని, తాత్పర్యము.

నివృత్త్యైవ నివృత్త్యైవ సీదతో రథవత్త్వము

రాజ్యో నాతిబభౌ మాపం గ్రస్తస్యాం శువతోయథా. ౧౨

టీక|| అథ = అటుపిమ్మట; వత్త్వ | నాతిబభౌ = ప్రకాశింపలేదు.

సు = మాగకములందు; నివృత్త్యైవ నివృత్త్యైవ = అంత, నమగడుగునకును, మాగక

త్త్యైవ = మఱివిమఱియే; సీదతో = దుః | ములందు, మఱివిమఱియూచుచు, బరమ

ఖంచుచున్న; రాజ్యో = కౌసల్యాదశర | దుఃఖమునొందుచున్న యాకౌసల్యాద

థులయొక్క; రూపం = దేహము; గ్రస్త | శరభులు, రాహుగ్రస్తుండగ సూర్యుని

స్య = రాహువుచేమింగబడిన; అంశు | కైవడి, బ్రకాశములేకుండెని.

వతోయథా = సూర్యునియొక్కవలె; | అని, తాత్పర్యము.

విలలాపద దుఃఖాతః ప్రియం పుత్ర మనస్తరక్

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆదశ | నెను.

రథుడు; ప్రియం = ఇష్టుండగు; పుత్రం = | ఆదశరథుడు, ప్రియపుత్రుండగు

కొడుకును; అనస్తరక్ = తలంచుచు, | రాముండలంచుకొని, పరమదుఃఖము

దుఃఖాతః = దుఃఖముచేబిడింపబడి | డై, రోదనంబునేయుచుండెను.

నవాడై; విలలాపద = రోదనంబుచే | అని, తాత్పర్యము.

నగరాంత మనప్రాప్తం బుద్ధ్వా పుత్ర మథా బ్రవీత్. ౧౩

టీక|| సః (అధ్యాహృతము) = ఆదశ | అబ్రవీత్ = చెప్పెను.

రథమహారాజు; పుత్రం = కొడుకును; నగ | ఆదశరథమహారాజంత, రాముండు

రాంతం = పట్టణముయొక్కకొసను; అ | పట్టణంబుదాటెననితెలిసికొని, దుఃఖం

నుప్రాప్తం = బొందినవానిగా; బు | బున, నిల్చి, చెప్పెను.

ద్ధ్వా = తెలిసికొని; అథ = అటుపిమ్మట; | అని, తాత్పర్యము.

వాహనానాంచ ముఖ్యానాం వహతాం తం మమా త్నజమ్
పదాని పథి దృశ్యంతే స మహాత్మా న దృశ్యతే. ౧౪

టీక॥ మమ=నాయొక్క; తం=ఆ; ఆ బుగలరాముండు; నదృశ్యతే=చూడఁబ
త్నజం=కొడుకును; వహతాం=మోడలేదు.
యంచున్న; ముఖ్యానాం=శ్రేష్ఠములయి నాకొడుకుయిన రామునిందీసికొని
న; వాహనానాంచ=గుఱ్ఱములయొక్క పోయినయు త్రమాశ్వంబులయందుగుఱ
యు; పదాని=అడుగులు; పథి=మార్గ నుమార్గంబుననగపడుచున్నవి; ఆమ
మనందు; దృశ్యంతే=చూడఁబడుచున్న హత్తుండుమాత్రమగపడలేదు.
వి.సం=ఆ; మహాత్మా=పూజ్యస్వభావం అని, తాత్పర్యము.

య స్సఖే మాపధానేషు శేతే చందనరూపితః
వీజ్యమానో మహాహాభి స్త్రీభి మ్మమ సుతో త్రమః. ౧౫
స నూనం క్వచి దేవాద్య వృక్షమూల ముపాశ్రితః
కాష్ఠంవా యదివాత్సాన ముపధాయ శయిష్యతే. ౧౬

టీక॥ మమ=నాయొక్క; సుతో త్రని; అత్తానందయదివా=తాతినిగాని; ఉప
మః=కొడుకులలో శ్రేష్ఠుండగు; యః=ధాయ=తలగడగాఁజేసికొని; శయిష్య
ఎవ్వఁడు; చందనరూపితః=చందనము తే=పరుండఁగలఁడు. నూనం = నిశ్చ
చేగప్పుబడినవాఁడై; మహాహాభి=యము.
ఉత్తమలయిన; స్త్రీభిః=స్త్రీలచేత; వీ సుగంధిచందనంబుఁబూసికొని, యు
జ్యమానః=వీవఁబడినవాఁడై; సుఖేషు= త్రమస్త్రీలవీవఁగా, సుఖకరంబులయిన
సుఖకరములయిన; ఉపధానేషు= త తలగడలందుఁబరుండునట్టి, నామియపు
లగడలయందు; శేతే = పరుండునో; తుం, దిప్పుడు, ఎచ్చటనాయొక్కచో
నః=అట్టివాఁడు; అద్య-ఇప్పుడు; క్వ చిదేవ=ఒకానొకచోటనే; వృక్షమూ
లం=శెట్టుక్రిందను; ఉపాశ్రితః=పొడినవాఁడై; కాష్ఠంవా=కొయ్యనుగా
అని, తాత్పర్యము.

ప్రతిపదాంత్రాజికాశాస్త్రవ్యాసహితము

౪౪

అశ్వాశ్రిత మదివ్యా కృపణ పాంశుకుంతిరే
విశ్వసక ప్రసవదా తు-లేనానా మిత మకథః. ౧౩

<p>అశ్వాశ్రిత (అశ్వాశ్రితము) = అశ్వి తాశ్రిత = లేవనుగలఁడు. రాముడు; కృపణః = దుఃఖితుండై; పాంశుకుంతిరే = నుత్తు లేగవృణదిన కాఁడై; విశ్వసక = నిష్టార్థపుచ్చ దు; మదివ్యా = నేలనుండి; ప్రసవ దాత = నేలయేటనుండి; కలేనా నాం = అఁదేమంగులయొక్క; ఋషభ ఇత = ప్రభుత్వైన మగయేనుంగవలె; త</p>	<p>అశ్వి నాశ్రితుడు రాముండింక, దుఃఖి తుండై, లేవంబులయు దుమ్మునిండి యందుగా, నిష్టార్థపుచ్చుడు, నే లయేటనుండి పంబుననుండియేనుంగు లే వనట్లు, నేలయేనుండిలేవగలఁడు. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

ద్రక్ష్యంతి నూనం పురుషా దీఘకాశుం వనేరరాః
రామ ముత్థాయ గచ్ఛంతం లోకసాధ మనాథవత్. ౧౪

<p>దీక్షవనేరరాః = వనంబునందిరుగు చుండునట్టి; పురుషాః = పురుషులు; దీ ఘకాశుం = నిడువైనదేతులుగల వాఁడును; లోకసాధం = లోకంబునకుఁ బ్రభువును; అనాథవత్ = నాథుండు లేనివాఁడువలె; ఉత్థాయ = లేచి; గ చ్ఛంతం = పోవుచున్నవాఁడునగు; రా</p>	<p>మం = రాముని; ద్రక్ష్యంతి = చూడగల రు. నూనం = శిశ్నయము. వనవాసులగు పురుషులు, మహారా హుండును లోకనాథుండునగు రాముం డనాథయుంబోలేనేలయేనుండి లేచిపో వుచుండఁగాఁచూడగలరు; ఇదిశిశ్నయ ము. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

సా నూనం జనకశ్యేష్టా సుతా సుఖసహోచితా
కంటకాక్రమణాక్రాంతా వనమ్య గమిష్యతి. ౧౫

<p>దీక్షజనకశ్య = జనకమహారాజు యొక్క; ఇష్టా = ప్రియయైన; సు తా = కొమార్తెయైన; సుఖసహోచి తా = సుఖంబునఁగై పుష్కముదగినది</p>	<p>యైనను; సా = అట్టిసీతాదేవి; అశ్వ- ఇష్టము; కంటకాక్రమణాక్రాంతా =</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణముః ఆర్యోధ్యకాండము. ౮౦౫

స ౪౨

ముండ్లయం దడుగుండటచే నాక్రమిం దియునగునాసీత, యెప్పుడు, ముండ్లపై
పంబడినదై; వనం=అడవిని; గమిష్యతి= నడుగులుపెట్టి, పాదంబులయందుముం
పొందఁగలదు. నూనం=నిశ్చయము. ధ్వుగ్రుచ్చుకొనఁగా, బాధపడుచు, నడవి
జనకమహారాజు ప్రియపుత్రియు, నె లోఁబోఁగలదు; నిశ్చయము.
ల్లప్పుడును సుఖంబనుభవించుట కేతగిన అని, తాత్పర్యము.

అనభిజ్ఞా వనానాం సా నూనం భయ ముపైవ్యతి
శ్వాపదా నడితం శ్రుత్వా గంధీరం రోమహవకాణమ్. ౨౦

టీక॥ వనానాం=అడవులకు; అనభి వ్యతి=పొందఁగలదు. నిశ్చయం=నిశ్చ
జ్ఞా=పరిచితురాలుకానట్టి; సా= అసీ యము.
త; గంధీరం = భయంకరంబును; రోమ అసీత, యెప్పుడునడవులనెఱుంగని
హవకాణం=వెండ్రుకలగగుర్పొడుచున దికాపున , భయంకరంబునుగగుర్పొ
ట్లు సేయునదియునగు; శ్వాపదానడి టుగలిగించునదియునగు క్రూరజంతువు
తం= క్రూరజంతువులయొక్కధ్వని; లగ్నసినివిని, భయంబునొందును ; ఇది
శ్రుత్వా=విని; భయం=వెటవును; ఉపై నిశ్చయము. అని, తాత్పర్యము.

సకామా భవ కై కేయి విధవా రాజ్య మావస
న హీ తం పురుషవ్యాఘ్రం వినా జీవిత ముత్సహే. ౨౧

టీక॥ కై కేయి=కై కేయి! సకా హీ=కోరనుగదా!
మా = కోర్కులతోఁగూడినదానవు ; కై కేయి! నీకోరికి నెఱవేఱినది; ఇం
భవ=అగుము. విధవా= ముండమోపి కవిధవవై దొరతనము సేయుము; నేను
వై ; రాజ్యం=దొరతనమును; అవస= మాత్రము, పురుషశ్రేష్ఠుండగునారాము
అధిష్ఠింతుము. అహం (అధ్యాత్మత నివిడిచి, యెంతమాత్రము జీవించుకాల
ము)= నేను, పురుషవ్యాఘ్రం= పురుష ను. అని, దశరథుండు, విలపించెను.
శ్రేష్ఠుండగు; తంవినా= ఆరామునివిడి అని, తాత్పర్యము.
చి; జీవితం=బ్రతుకుటకు ; నోత్సహే

ప్రతిపదాన్ద్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౨

ఇత్యేవం విలప న్రాజా జనోఘోరా భిసంవృతః
అపస్మాత ఇవారిష్టం ప్రవివేశ పురోత్తమమ్. ౨౨

టీక॥ రాజా=దశరథమహారాజు ;	పట్టణంబులలో శ్రేష్ఠమయినయ్యోధ్య
ఇతి=అని ; ఏవం=ఈప్రకారముగా ;	ను; ప్రవివేశ=చొచ్చెను.
విలప=రోదనంబు సేయుచు ; జనో	దశరథమహారాజు, ఈప్రకారము
ఘోర=జనసమూహముచేత; అభిసం	రోదనము సేయుచు జనసమూహము
వృతః=చుట్టుబడినవాడై; అపస్మాత	జేరివేస్త్రమందై, బంధువృత్తుడ
ఇవ=ఎవ్వరై ననుజరిపించగా, నందుకై	గుసేసన్నానముచేసినవాడువలె; బర
స్మానముచేసినవాడువలె; అరిష్టం =	మఱినుండై; యయోధ్యునివేళించెను.
అమంగళకరంబయిన; పురోత్తమం=	అని, తాత్పర్యము.

శూన్యచత్వరవేత్తాంతాం సంవృతానాం దేవతామ్

క్లాంతదుఃఖలదుఃఖితాం నాత్యాకీర్ణమహాపథామ్. ౨౩

తా మచేత్వ పురీం సర్వాం రామమేవానుచింతయిత్

విలపః ప్రావేశప్రాజా గృహం సూర్య ఇవాంబుధిమ్. ౨౪

టీక॥ రాజా= దశరథమహారాజు;	గలదియునగు ననుట ; తాం=ఆ ;
శూన్యచత్వరవేత్తాంతాం= జనులులేన	పురీం = అయోధ్యా పట్టణమును ;
చదుకములును ఇంటివాళ్లునుగలదియు	సర్వాం = అంతను; అచేత్వ= చూ
ను; సంవృతానాం దేవతాం= మూర్తుల	చి; రామమేవ=రామునే ; అనుచింత
బడినయంగడివిధియందలిదేవతలుగలది	యిత్=తలందుచు ; విలపః=దుఃఖం
యును; క్లాంతదుఃఖలదుఃఖితాం=	ఉదు; గృహం=ఇంటి; మార్గః= సూ
బడలినవారలును బలములేని వారలును	ర్యుడు; అంబుధిమ= శుభమునువ
దుఃఖముచే బడింపబడినవారలునగు	లె; ప్రావేశత్=చొచ్చెను.
జనులుగలదియు; నాత్యాకీర్ణమహాప	దశరథమహారాజు, తత్పర్యము
థాం=అధికముగావ్యాపింపబడినరా	లందునుగృహ ద్వారంబులందును
జనాగణములు గలదియునగు, కొం	లేనిదియు, కూయఁబడినయంగడివిధి
చేముగ జనులుగల రాజమాగణము	యందలిదేవాలయములుగలదియు, త

శ్రీమద్రామాయణము*అయోధ్యాకాండము. ౧౦

స ౪౨

హంబుననదువశక్తిగల జనులందఱురా
మునివెంబడించిపోయిరికావున, బడలి
యుమర్మలులైదుఃఖాతులయిన జను
లుమాత్రమే గలదియు, రాజమాగ=

లుగలదియునగు, నయోధ్యాగట్టణ
ముంజూచి, రామునేజలంచుడు, రోద
నంబుసేయుచు, సూర్యుండుమేఘమును
బ్రవేశించునట్లు, కృహంబునుబ్రవేశించె
ను. అని, తాత్పర్యము.

మహాహ్రద మివాత్కోభ్యం సుపజ్ఞేన హృతోరగమ్
రామేణ రహితం వేశ్యై నైదేహ్యై లక్ష్మణేనచ. ౨౫

టీక||సః(అధ్యాహృతము) = ఆచ
శరభుండు; లక్ష్మోభ్యం = కలతపె
ట్టగూడనిదియును; సుపజ్ఞేన = గరు
త్తుండునిచేత; హృతోరగం = అవహరిం
పబడిననడముగలదియునగు; మహా
హ్రదమివ(స్థితం) = పెద్దమడుగువలె
నన్నదియు; రామేణ = రామునిచేత
ను; నైదేహ్యై = సీతచేతను; లక్ష్మణేన
చ = లక్ష్మణునిచేతను; రహితం = విడు

వబడినదియునగు; వేశ్య = కృహమును;
ప్రవివేశ(అధ్యాహృతము) = చొచ్చెను
రాముండును సీతయును లక్ష్మణుం
డును లేకుండుటంకేసి, మహానడంబు
గలదగుటవలన జొరరానిదై గరుత్తుం
డుండానడంబునవహరించుట వలన
సుఖసాధ్యంబైయుండు పెద్దమడుగువ
లెనున్న, కృహమును, దశరథమహారా
జుప్రవేశించెను. అని, తాత్పర్యము.

అథ గర్దభశబ్దస్తు విలపన్తసుజాధిపః
ఉవాచ వృదు మందాథం వచనం దీనమస్వరమ్. ౨౬

టీక||అథ = అటుపిమ్మట; మనుజాధి
పః = మనుష్యులకుఁ బ్రధునైనదశరథమ
హారాజు; గర్దభశబ్దస్తు = దగ్గుత్తికో
గూడినధ్వనిగలవాఁడై; విలపం = రోద
నంబుసేయుచు; వృదు = పెత్తనదియు;
మందాథం = తిన్ననియథముగలది

యు; దీనం = దుఃఖముతోఁగూడినదియు;
అస్వరం = ధ్వనిలేనిదియునగు; వచనం =
మాటను; ఉవాచ = చెప్పెను.
అంత, దశరథమహారాజు, రోదనం
బుసేయుచు, దగ్గుత్తికోదుఃఖంబునంది
న్నగా, నితరులకునులభముగాఁ జెలి

యఃదగినంతటిస్వనిలేకుండునట్లు, ఈమాటం, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.

కౌసల్యాయా గృహం శీఘ్రం రామమాతృ నయంతు మామ్
స హ్య న్యత్ర మమాశ్వాసో హృదయస్య భవిష్యతి. ౨౭

<p>టీక॥ రామమాతృః = రాముఃతల్లి యయున; కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయై కృ; గృహం = ఇంటిని ; మాం = న న్ను; శీఘ్రం = కీఘ్రముగా; నయంతు = పొందింతురుగాక. అన్యత్ర = ఇతరమ యినస్థలమునందు ; మమ = నాయై కృ; హృదయస్య = మనసునకు; ఆ</p>	<p>శ్వాసః = ఊటలు; నభవిష్యతిహి = కలు గదుగదా! నన్ను, శీఘ్రముగా, రామునితల్లియ యినకౌసల్యయింటికి దీసికొనిపోవుదు రుగాక; ఇంక నెచ్చటను, నామనసున కూటలుగలుగదు. అని, దశరథమహారా జు, జెప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	--

ఇతి బ్రవంతం రాజాన మనయన్ ద్వారదశీనః
కౌసల్యాయా గృహం తత్ర న్యచేశ్యత విసీతవత్. ౨౮

<p>టీక॥ ద్వారదశీనః = దారిచూపు నట్టివారలు; ఇతి = ఇట్లు; బ్రవంతం = చెప్పచున్న; రాజానం = దశరథమహా రాజును; కౌసల్యాయాః = కౌసల్యయై కృ; గృహం = ఇంటిని; అనయన్ = పొందించిరి. తత్ర = అచ్చట; సః (ఆ ధ్యావ్యాతము) = ఆదశరథమహారాజు;</p>	<p>విసీతవత్ = వినయంబుగలవాఁడువలె; న్యచేశ్యత = ఉంచఁబడెను. దశరథుండీప్రకారముచెప్పఁగానే, దారిచూపునట్టివారలతని కౌసల్య గృహముచేర్చిరి; అంతసఠండచ్చట దీ నుండైయుండెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

తత స్తస్య ప్రవిష్టస్య కౌసల్యాయా నివేశనమ్
అధీరుహ్యపి శయనం బధూవ లుభితం మనః. ౨౯

<p>టీక॥ తతః = అటుపిమ్మట; కౌసల్య యాః = కౌసల్యయైకృ; నివేశనం = ఇం</p>	<p>టిని; ప్రవిష్టస్య = చొచ్చిన; తస్య = ఆదశ రథమహారాజుయొక్క; మనః = మనసు;</p>
--	--

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౨౦౯

స ౪౨

శయనం=పాస్పసుఃఅధిరుహ్యపి = ఎ
కియః; లుభితం=బలించినది. బహు
వ=అయినది.

అంత, నాదశరథమహారాజు, కొన

ల్యాగృహమునుబ్రవేశించి, శయనంబు
నొందియు, పరమదుఃఖంబునొందెను.
అని, తాత్పర్యము.

పుత్ర ద్వయవిహీనంబు స్మషయాపి వివర్జితమ్
అపశ్య ద్భవనం రాజా నప్తచంద్ర మివాం బరమ్. ౩౦

టీక॥ రాజా=దశరథ మహారాజు;
పుత్రద్వయవిహీనంబు=కొడుకులరెండి
టలేవిడువఁబడినదియును ; స్మషయా
పి=కోడలికేతను; వివర్జితం=విడువఁ
బడినదియునగు; భవనం= గృహమును;
నప్తచంద్రం= నశించినచంద్రుడుగల;
అంబరమివ=అకాశమునువలె ; అప

శ్యత్=చూచెను.
రాముఁడునులక్ష్మణుఁడునుసీతయు
నులేకుండుటంజేసి, యాగృహంబు, చం
ద్రుండులేనియాకాశంబువలె, దశరథమ
హారాజునకుఁ, జూపట్టుచుండెను.
అని, తాత్పర్యము.

తచ్చ దృష్ట్యా మహారాజో భుజ ముద్యమ్య వీర్యవాన్
ఉచ్చై స్స్వరేణ చక్రోశ హారాఘవ జహసి మామ్. ౩౧

టీక॥ వీర్యవాన్=అధికమయినపరా
క్రమముగల; మహారాజః = దశరథమ
హారాజు; తత్ = అయింటిని; దృష్ట్యా
చ=చూచియు; భుజం = కేలిని; ఉద్య
మ్య=ఎత్తి; హారాఘవ= అయ్యోరా
ముఁడా! మాం=నన్ను; జహసి=విడుచు
చున్నావు! ఇతి(అథ్యాహృతము)=అ
ని; ఉచ్చైస్స్వరేణ= ఉన్నతధ్వనిచేత;

ఉక్రోశ=అఱిగెను.
పరాక్రమవంతుండగు, నాదశరథ
మహారాజు, అయింటినింజూచి, పరమ
దుఃఖంబునొందిచేయియెత్తి, గట్టిగా,
“అయ్యోరాముఁడా! నన్నువిడిచిపోవు
చున్నావే!” అని, యాక్రోశించెను.
అని, తాత్పర్యము.

సుఖతా బల తం కాలం జీవిష్యంతి సరోత్తమాః

ప్రతిపదాంధ్ర టీకా తాత్పర్యసహితము

౧౪౨

పరివ్యజంతో యే రామం వ్రక్ష్యంతి త్రన రాగతమ్. ౩౨

<p>టీక॥ యే=ఏనరో త్రమాః=పురుష శ్రేష్ఠులు; తం=ఆ; కాలం=కాలమును; జీవివ్యంతి=బ్రతుకఁగలరో; తే(అధ్యా హృతము)=వారణ; సుఖితాః= సుఖ మునొందినవారలై; పరివ్యజంతః=కొ గిందుకొనుచు, త్రన రాగతం = మఱు వచ్చిన; రామం=రాముని; వ్రక్ష్యంతి = చూడఁగలరు.</p>	<p>రాముండు మఱువచ్చువఱకును జీ విందియుండు పురుషశ్రేష్ఠులందఱును, సుఖమునొంది, పరమసంతోషమున, నొందొరులంగ వ్రక్షింతుకొనుచు, మఱు వచ్చి టీకవచ్చిన రాముం, చూడఁగల రు. అని, దశరథుండు, విలపించెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
--	---

అథ రాత్యాం ప్రపన్నాయాం కాళరాత్యాం మివాత్తనః
 అథ రాత్రే దశరథః కాసల్యా మిద మబ్రవీత్. ౩౩

<p>టీక॥ అథ=అటుపిమ్మట; దశరథః= దశరథుండు; అత్తనః=తనకు; కాళరా త్యాం మివ(స్థితాయాం)=ప్రళయకా లరాత్రివలెనుండు; రాత్యాం= రా త్రి; ప్రపన్నాయాం=రాఁగానే; అథ రాత్రే=సగమురాత్రియందు; కాస ల్యాం=కాసల్యునుగూచి; ఇదం = ఈ</p>	<p>మాటను; అబ్రవీత్ = గెప్పెను. అంతఁ, దనకుఁబ్రళయకాలరాత్రివ లెనతిథయంకరంబై దోఁడుచున్న రాత్రి రాఁగానే, దశరథుండధరాత్రినమ యలునఁ, కాసల్యుఁబాచి, యిట్లు, చె ప్పెను. అని, తాత్పర్యము.</p>
---	--

రామం మేనుగతా దృష్టి రద్యాపి న నివర్తతే
 న త్వా పశ్యామి కాసల్యే పాథు మాం పాణీనా స్పృశ. ౩౪

<p>టీక॥ కాసల్యే=కాసల్య! రామం= రాముని; అనుగతా = వెంటదొందిన; మే=నాయొక్క; దృష్టిః=చూపు; అ ద్యాపి=ఇప్పటికిని; ననివర్తతే= మఱు</p>	<p>కున్నది. త్వ=నన్ను; నపశ్యామి=చూ చకున్నాను. మాం=నన్ను; పాథు= త క్కఁగా; పాణీనా=చేతిచేస్పృశ= తాఁకుము.</p>
---	--

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౧

స ౪౩.

కాసల్య! నాదృష్టి, ఇంకనురామునిపైన నేయిన్నది ; ఇప్పుడును స్వాధీనముగాకున్నది; కావున, నేనునిన్నుండు దఁబాదఁజాలకున్నాను; నీవునాయుండు దయయుంచి, "తై కేయిమాటవిని యింతదూరము చేసినాఁ" డనుకోపంబువి

డిచి, "యేమో తెలియక చేసినాఁ" డనిమన్నించి, నీహస్తముచేత, నన్నుఁజక్కఁగా; స్పృశింపుము; అప్పటికి, నాసంతాపముకొంతవఱకు, అణగఁగును. అని, దశరథుఁడు, కాసల్యతోఁజెప్పెను. అని, కాత్వర్యము.

తం రామ మే జానువించితయంతం
సమీక్య దేవీ శయనే నరేంద్రమ్
ఉపోపవిశ్యాధిక మాతరూపా
విశ్వసంత విలలాప కృభ్రీమ్. ౩౫

టీక॥ దేవీ-రాణియగు కాసల్య; శయనే= పాస్పనందు; రామమేవ = రామునే; అనువించితయంతం = తలందుచున్న; శం = ఆ; నరేంద్రం=మనుష్యులకుఁబ్రభువైన దశరథుని; సమీక్య=చూచి; ఉపోపవిశ్య=సమీపమునందుఁగూర్చుండి; అధికం=మిక్కిలియు; ఆతరూపా = నొందినరూపముగలదై; విశ్వసంత=

నిట్టూర్పులుపుచ్చుచు; కృభ్రీం = కష్టముగా; విలలాప-రోదనముచేసెను. అంతఁ, గాసల్యదేవి, పాస్పపైనుండిరామునేతలంచుకొనుచు దుఃఖించుచున్నయాదశరథమహారాజుంబాచి, మఱని సమీపంబునఁ గూర్చుండి పరమదుఃఖంబువొంది, నిట్టూర్పులు పుచ్చుచు, రోదనంబుచేసెను. అని, కాత్వర్యము.

ఇత్యామే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్లే,
అయోధ్యాకాండే, ద్విచత్వారింశస్సర్గః.
ఇది, సృష్టాక్షము.

ఇది, పరమాక్షరచంద్రికాభ్యాసంబగు, శ్రీమద్రామాయణాంధ్రీ
శ్లోభ్యాసంబునందు, అయోధ్యాకాండద్విచత్వారింశస్సర్గః టిక,
ముగిసినది.

అ

త్రివత్సారింశసగ్ ప్రారంభః.

తతః స్వమీక్య శయన్సేసన్మం శోకేన పాథీవమ్
కాసల్యా పుత్రశోకాతా తమువాచ మహీపతిమ్. ౧

టీక॥ తతః=అటుపిమ్మట; పుత్రశో	శరథమహారాజునుగూచి; ఉవాచ =
కాతా=పుత్రదుఃఖముచేతఁ బిడింప	చెప్పెను.
బడిన; కాసల్యా=కొసల్య ; శయనే=	అంతఁ, బుత్రదుఃఖంబునంబిడింపఁబడు
పాస్సునందు; శోకేన=దుఃఖముచేత; స	మన్నకొసల్య, శయనంబునందుదుఃఖము
న్మం=కృశించిన; పాథీవం= దశరథ	దేఁగ్మశించియున్నదశరథమహారాజు
మహారాజును; సమీక్య=చూచి; తం=	జూచి, యిట్లుచెప్పెను.
అ; మహీపతిం=ధూమిఁబ్రహ్మవై న; ద	అని, తాత్పర్యము.

రాఘవే నరశామూలే విష ముత్త్వా విజిహ్వతామ్
విచరిష్యతి కైకేయా నిమూక్తవ హిషన్నగీ. ౨

టీక॥ కైకేయా=కైకేయ; నరశా	కైకేయ, పురుషశ్రేష్ఠుండగురాము
మూలే=పురుషశ్రేష్ఠుండగు ; రాఘ	నకుఁ గుటిలముగావిషంబు వంటియప
వే=రామునందు; విజిహ్వతామ్= కొటి	కారముగావించినది; ఇంక, సుఖము
ల్యమనెడు; విషం=విషమును; ఉత్త్వా=	గాఁ, గుబుసమువిడిచినపామువలె, సం
ఉంచి; నిమూక్తా=కుబుసమువిడిచిన;	శోషంబునవిహరింపఁగలదు.
పన్నగీవ=పామువలె; విచరిష్యతిహి =	అని, తాత్పర్యము.
తిరుగఁగలదుగాదా!	

వివాస్య రామం సుభగా లబ్ధకామా సమాహితా

త్రాసయిష్యతి మాం ధూయో దుష్టాహిరివ తేచ్ఛసి. ౩

టీక॥ సుభగా = సుందరియగుకైక	వేదలఁగొట్టి; లబ్ధకామా= పొందఁబడిన
య; రామం=రాముని; వివాస్య= ఉయ	కోరికలవై; సమాహితా=సమాధా

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండముః ౧౩

స ౪౩

నముగలదైఃవేశ్వని=ఇంటియందు; దుష్టాహారివ=దుష్టసర్పమువలెఃమాం=నన్మఃభూయః= ఇంకనధికముగాఃత్రాసంయవ్యక్తి=భయపలుకఁగలదు.

సుందరాంగియగుకైకేయి, రాము

నివనంబునకుఁ బోవునట్లుచేసి, తనకోర్కులం దీర్చుకొన్నదై, మనస్సమాధానంబువాంది, యింటఁజేరినదుష్టసర్పమువలె, నన్నొకమఱియైనధికముగా భయపఱచును. అని, తాత్పర్యము.

అథ స్తనగరే రామ శ్చరణ భైశ్చం గృహే వసేత్
కామకారో వరం దాతు మపి దాసం మమాత్మజమ్. ౪

టిక॥ అథ=ఇంకః; ఉచ = నాయుడుండునుగదా!

కః; అత్తజం=కొడుకును; దాసం=దాసునిగా; దాతుం = ఇచ్చుటకు; కామకారోపి= కోర్కెనేయుటయును; వరం=ప్రేక్షము. రామః= రాముడు; నగరే=పట్టణమునందు; భైశ్చం=భిక్షాచరణమును; చరణ=చేయుచు; గృహే=ఇంటియందు; వసేత్ స్త-

ఇంతకన్న, రామునకన్నమునుంబెట్టిక, భరతునకతనిదాసునిగాఁగోరుటయైననాకుమంచిదే; ఆపక్షమున, రాముండు, పట్టణంబునభిచ్చమెత్తితినుడు, భరతునకు సేవసేయుడు, గృహంబున నాయెదుట నెయుండును. అని, తాత్పర్యము.

పాతయిత్యాదు కైకేయ్య రామం స్త్రావా ద్యధేష్టతః
ప్రతిష్ఠో రక్షిసాం భాగః పర్వణి వాహితాగ్నివా. ౫

టిక॥ త్వయాదు(అధ్యాహృతము)=నిదేశము; యధేష్టతః= స్వేచ్ఛవలన; రామం=రాముని; స్త్రావాత్=స్వప్తానముననుండి; పాతయిత్యా=పడఁద్రోసి; భాగః=రాజ్యభాగము; కైకేయ్యాః=కైకేయి; అహితాగ్నివా=అగ్నిధారనముచేసినవానిచేత; భా

గః (అధ్యాహృతము) = హవిభాగము; పర్వణి = పర్వకాలమునందు; రక్షిసామివ = రాక్షసులకువలె; ప్రతిష్ఠః=ఇయ్యఁబడినది. సీవు, స్వేచ్ఛగా, రాముని, నతని స్థానంబుననుండి, పడఁద్రోసి, "యాహితాగ్నియగువాఁడు పర్వకాలంబున, కేక

అ

తలకిచ్చించగినహవిభాగమును, మోకివలసిన రాజ్యభాగమును గైకొని హుంబునరాక్షసులకిచ్చునట్లు, రామునచ్చినావు. అని, తాత్పర్యము.

గజరాజ గతి ర్విరో మహాబాహు ధనుధారః
వనమా వికలే మానం సభార్య స్సహలక్ష్యుః. ౬

టిక|| గజరాజగతి = వీనుంగులలో వనం = అడవిని; అవికలే = ప్రవేశించు శ్రేష్ఠమును యేనుంగుయొక్క నడక చున్నాడు. సూనం = సింహము, వంటినడకగలవాఁడును; వీరః = పరాక్రమహాగజంబునకుంబోలెగఁగిరింబగునడ మకాలియును; మహాబాహుః = పెద్దచే కగలవాఁడును, బరాక్రమకాలియునుమ తులుగలవాఁడును; ధనుధారః = విల్లు హాబాహుండును ధనుర్ధరుండునగు రా దాచ్చినవాఁడునగు రాముఁడు ; సభా ముందు, భార్యనులక్ష్యునింగూడి , వ ర్యః = భార్యతోఁగూడినవాఁడై; సహల నంబునకుంబోవుచున్నాడు! త్త్యుః = లక్ష్యునితోఁ గూడినవాఁడై; అని, తాత్పర్యము.

వనే త్వద్వృక్షదుఃఖానాం కైకయ్య సుమలే త్వయా
త్యక్తానాం వనవాసాయ కాన్యవస్థా భవిష్యతి. ౭

టిక|| వనే = అడవియందు ; అద్భుత వన్యభవిష్యతి = కాలగలదు. దుఃఖానాం = చూడఁబడని దుఃఖముగల నీవుకై కైయిమాటనువిని , ఎప్పుడు వారలును; త్వయా = నీచేత ; కైక సువనవాసదుఃఖంబు ననుభవించి యె య్యాః (సంధియాక్షణము) = కైకంబు ణంగునట్టి యాసీతారాజులక్ష్యుల, యొక్క; అనుమతే = అర్జు యందు; వన వనంబునకవసింపవాళ్ల పించితివే ; కా వాసాయ = అడవియందుండుటకొం రలువనంబున నెట్లుండుదు? తు; త్యక్తానాం = విడువఁబడినవారలు అని, తాత్పర్యము. నగువారలకును; కాదు = ఏ; అవస్థా = అ

తే రత్న హీనా స్తరుణాః భంకారే వికాశితాః
కథంకత్యంతి కృపణాః భంకూరైః కృతాశనాః. ౮

శ్రీమద్రామాయణముః ఆయోధ్యాకాండము. ౪౩

౪౩

టిక॥ తరుణాః = యౌవనంబుగల ;	కారలైః కథం = ఎట్లు, వత్సంతి = తిల
తే = అసీతారామలక్ష్మణులు; రత్నపీ	డగలరు?
నాః = శ్రేష్ఠవస్తువులచే విడువబడినవారలైః ఫలకారే = భోగకాలమునందు;	సీతారామలక్ష్మణులు, మంచియౌ
వివాసితాః = వెడలఁగొట్టబడినవారలైః కృపణాః = చరిదులైః ఫలమూ	వనకాలంబున, భోగంబులనుభవింపవ
లైః = పండ్లచేతనుగడ్డలచేతను; కృతా	లసినప్పుడు, శ్రేష్ఠవస్తువులంచాసి, నీ
శనాః = చేయబడిన యౌవనముగల	యాజ్ఞవలన, నరణ్యంబునకుఁబోయి,
	చరిదులంబు, ఫలమూలంబులందిననుచు,
	నెట్లుండగలరు? అని, తాత్పర్యము.

అపీదానీం సకాలస్సాన్తమ శోకక్షయ శ్శివః
సధార్యం యత్సహభ్రాతా పశ్యేయ మిహ రాఘవమ్. ౯

టిక॥ యత్ = ఏకాలమునందు; సభా	దు; స్యాదపి = అగునాయేమి!
ర్థం = భార్యతోఁగూడిన; రాఘవం =	ఇప్పుడెయ్యవదునాటును సంవత్స
రాముని; భ్రాతాసహ = తమ్మునితోఁ	రంబులునుగడిచి, రాముండునుసీతయుల
గూడ; ఇహ = ఇచ్చట; పశ్యేయం = చూ	క్ష్మణుండును, ఇచ్చటకిరాగా, సేనుజా
తునో; సః = అట్టి; మమ = నాయొక్క; శో	చి, నాదుఃఖంబునశించునంతటికాలము
కక్షయః = దుఃఖముయొక్క; నాశముగల	గల్గునాయేమి!
సిండునట్టిదియు; శివః = మంగళకరంబు	అని, తాత్పర్యము.
నగు; కాలః = కాలము; ఇదానీం = ఇప్పు	

మత్స్యకృపకృతా నీరా కదాఽయోధ్యాం గమిష్యతః
యశస్వివీర్హృష్టతనూ నూర్చిత ధ్వజమాదీని ౧౦

టిక॥ నీరా = పరాక్రమకాటులగు	అధికమున నీరొగందియై; కృష్ణ
రామలక్ష్మణులు; మత్స్యకృత = మిడించి	నా = సంతోషించినబాటలుగలవై; నూ
తః కృత = సమీపించినవారలై; యా	ర్చితధ్వజమాదీని = ప్రికట్టబడినవ్వు
(అధ్యాత్మరమ) = వీర్లు యశస్వినుఁ	బులుంపట్టెనుగలవై; శృంగత్ (అధ్యా

ప్రతిపదాంద్రటికాతాత్పర్యసహితము.

స ౪౩

హృతము) = ఉండునో; తాం(అధ్యా
హృతము)=ఆ; అయోధ్యాం=అయో
ధ్యాపట్టణమును; కదా-ఎప్పుడు; గమి
ష్యతః=పొందఁగలరు?

పరాక్రమశాలులగు రామలక్ష్మణు
లు, నిద్రపోయిలేచినంత సుఖముగాను
ఘృముగాను, అయోధ్యాపట్టణసమీపం

బునకువచ్చి, యంతవారువచ్చుటనుబట్టి
మలుపట్టణంబంతయునలంకరించఁగా,
మహాకీర్తిఁగలదియై పరమసంతోషం
బుబొందినజనులతోను బై ౩ త్రిట్టఁబడి
నధ్వజంబులతోను, ఓప్పుదున్నదియున
గు నయోధ్యాపట్టణంబు సెప్పుమప్రవే
శించురు! అని, తాత్పర్యము.

కదా ప్రేక్ష్య సరవ్యాఘ్రా వరన్యా త్పునరాగతౌ
నందిష్యతి త్తరీ హృష్టా సముద్ర ఇవ పర్వతః ౧౧

టిక॥ కదా=ఎప్పుడు; అరన్యాత్ =
అడవినుండి; పునరాగతే=మఱివచ్చి
న; సరవ్యాఘ్రా-చైత్రుషశ్రేష్ఠులగు రా
మలక్ష్మణులను, ప్రేక్ష్య=చూచి; త్తరీ=
పట్టణము, అందరిజనలనుట; పర్వతే=
పున్నమయందు; సముద్రఇవ=సము
ద్రుఁడువలె; నందిష్యతి=సంతోషించు

గలదు!

అడవినుండివలచినపుడు శ్రీ
మఱిగురామలక్ష్మణులందఱి, యీప
ట్టణంబునందరిజనలందఱు , పున్నమి
నాడు సముద్రముల్పొంగునట్లు, ఎప్పుడు
పరమసంతోషంబుబొందుదురు!
అని, తాత్పర్యము.

కదా యోధ్యాం మహారాహుః పురీం వీరః ప్రతేక్ష్యతి
పురస్కృత్య రథే సీతాం దృక్షధో గోవధూమిక. ౧౨

టిక॥ కదా=ఎప్పుడు; మహారాహుః=
పెద్దదేవులుగలవాఁడును; వీరః=పరా
క్రమశాలియునగురాముడు; రథే=ర
థమందు; సీతాం=సీతను; దృక్షధః=
అచోరు; గోవధూమిక=అశ్రువలె;
పురస్కృత్య=ముప్పడికిసి; అయో

ధ్యాం=అయోధ్యయనెడు; పురీం=ప
ట్టణమును; ప్రతేక్ష్యతి = ప్రతేకించు
గలడు.

మహారాహుండును అరాక్రమికం
తుండునగురాముండు, అచోరు, గో
వోఁగుడినట్లు, సీతవోఁగుడి, రథంబు

శ్రీమద్రామాయణముః అయోధ్యాకాండము. ౧౧౩

౪౪౩

న, నీయయోధ్యాపట్టణమునకెప్పుడు వచ్చునని, తాత్పర్యము.

కదా ప్రాణిసహస్రాణి రాజమాగేశ మమాత్మజా
లాతైరవశీరివ్యంతి ప్రవిశంతా వరిందమా. ౧౩

టీకః కదా = ఎప్పుడు; ప్రవిశంతా =	బులురుగ
ప్రవేశించుచున్న; అరిందమా = శత్రు	శత్రువులనడంగఁ ద్రొక్కఁజాలిన
వులనడంగఁద్రొక్కఁగట్టి; మమ = నా	ప్రివాకొడుకులుపట్టణప్రవేశముసేయు
యొక్క; అత్మజా = కొడుకులను; ప్రా	దుండఁగా, రాజమాగేశమున, వారల
ణిసహస్రాణి = జనలయొక్కవేలు; కా	మైనవేలజనలెప్పుడు పేలాలువల్లుదు
జమాగేశ = రాజమాగేశమును; లా	యని, తాత్పర్యము.
తైః = పేలాలచేత; అవశీరివ్యంతి = చ	

ప్రవిశంతా కదా యోధ్యా ద్రవ్యైవి శుభకుండరా
ఉచగాయోధుస్త్రింక సక్యంగావివ పర్వతా. ౧౪

టీకః కదా = ఎప్పుడు; అయో	రామలక్ష్మణులను; ద్రవ్యైవి = చూచె
ధ్యాం = అయోధ్యాపట్టణమును; ప్రవి	దను.
శంతా = ప్రవేశించుచున్నవారలును; శు	రామలక్ష్మణులుమఱల నిచ్చటికి వ
భకుండరా = శుందరములయినవారగు	చ్చి, శుందరములగు కుండలంబులతోనొ
లుగలవారలును; ఉచగ్రాయోధుస్త్రిం	ప్పుడు, నన్నతంబులగుధనుఃఖిలంబులు
కా = ఉన్నతములయినధనువ్రతు ఖిల	ధరించినవారలుగావున, శిఖరివంతం
మునుగలవారలును, కాత్మనః; సక్యం	బులగుపర్వతంబులకరణిం చేజరిల్లుదు,
గా = శిఖరములతోఁబూడిన; పర్వతావి	నియయోధ్యా పట్టణముఁ బ్రవేశించు
వ, (స్త్రికా) = పర్వతములచేఁబెన్నకా	దుండఁగా, నేనెప్పుడు, చూడంగలను.
రమును; తా (అధ్యాత్మతము) = అ	అని, తాత్పర్యము.

కదా శుకునా కల్యాణికారీనాం భలాభవ
ప్రవిశంతా త్రిం హృష్టా కరివ్యంతి ప్రవక్షింశు. ౧౫

క

టిక||కదా = ఎప్పుడు; తే(అధ్యా
హృతము) = ఆరామాదులు; హృ
ష్టాః = సంతోసించినవారలై; కన్యాద్వి
జాతీనాం = కన్యలకును బ్రాహ్మణులకు
ను; సుమనసః = ప్రవృత్తులును; ఫలానిచ =
పండ్లను; ప్రదిశంతః = ఇచ్చుచు; పురీం =
అయోధ్యాపట్టణమునుగూర్చి; ప్రదక్షి

ణం = ప్రదక్షిణమును; కరిష్యంతః = చే
యగలరూ
అసీతారామలక్ష్మణులు, మంగళక
న్యకలకును బ్రాహ్మణులకును బుష్పంబుల
ఫలంబులనొసంగుచు, సంతోషంబునన
యోధ్యాపట్టణంబున కెప్పుడు ప్రదక్షి
ణంబున యుద్ధములని, తాత్పర్యము.

కదా పరిగతో బుద్ధ్యా వయసా రామరః || ౧ ||
అహ్యైవ్యతి ధివశ్చ శ్రీ వశశ్చ వ మాం లౌక. ౧౧
(“వశశ్చ వలాలయ” ఇతి పా శాంతం)

టిక||కదా = ఎప్పుడు; బుద్ధ్యా = బుద్ధి
చేత; పరిగతః = వృద్ధుండును; వయ
సా = వయసుచేత; అమర సృశక్య = చేత
తలయొక్క కాంఠవంటి కాంఠగలతా
దున; ధివశ్చ = ధివశంబునెఱింగిన
వాడునురాముడు; ప్రవశశ్చ =
చూడజేర్చుకొని వాడువలె; మాం = న
న్నుగూర్చి; లౌక = కేంద్రము; లా

యశ్చ (పా శాంతం) = లాలసయే
దుగిధ్యైవ్యతి = రామరః || ౧ ||
భావంబున వృద్ధుడనుచు, కలముచే
తలెఱుఁచి నుండెడివాడనెట్లవాడు
నిధానికలంబున గాదును, చూ
డ జేర్చుకొని ధివశ, కేంద్రమై, న
నిచ్చి కేంద్రమై యున్నాడు.
అ, తాత్పర్యము.

నిష్పంశయం వయశశ్చ త్రురా పిరి కన్యకా
పాతుకా పిపు కత్పచ మన్యాకం కాంత ప్రవహః || ౧ ||

టిక || పిర = పరాక్రమకలిగినవ
రథుడా! త్రురా = మునుత్రి; కన్య
యా = క్రూరురాలై; వయశా = వా
చేత; కత్పచ = కత్తె; పాతుకా పి
పు = పాతుకాగలదండంబుగా; మన్యా

కం = కన్యకాం - కన్యకాంబున; ప్ర
వాహః = ప్రవహు; కాంతా = కేంద్రం
మందిరి. ఇతి (అధ్యాత్మకము) = అ
నిష్పంశయం = సంపూర్ణమున;
మన్యా = తలచెదను.

పరాక్రమకారివగుదశరథుఁడా! నే యిల సైన్యములను ఘేదించియుందును; ఇం
ను, బూర్వజన్తమునందు, విడ్డబుడల్లుల నుసంశయములేదు. అని, తలంచెదను.
యొద్దఁబాఱఁద్రాఁగుటకుండఁగా, ఆత లని, తాత్పర్యము.

సాహం గారివ సింహాన వివత్సా వత్సలాకృతా
తై కేయ్యా పురుషవ్యాఘ్రే బాలవత్సేవ గార్వలాత్. ౧౮

టికాపురుషవ్యాఘ్రే-పురుషశ్రేష్ఠుఁడవ తా=చేయబడినాను.
గుదశరథుఁడా! బాలవత్సా-లేతదూ పురుషశ్రేష్ఠుఁడవగు దశరథుఁడా!
డగల; గారివ=ఆవువలె; వత్సలా= కొ లేతదూడగలయావువలె విడ్డఁబుడతి
దుకునందఁక ప్రేమగల; సా = అట్టి; అ ప్రేమగలనన్నును, సింహముదూడనుజం
హం=నేను; సింహాన=సింహముచేత; పి, ఆవునుదూడలేనిదానిగాఁ జేయున
గారివ=ఆవువలె; తై కేయ్యా = తై కే ట్టు, తై కేయిబలాత్కారమువలన, విడ్డ
యిచేత; బలాత్ = బలాత్కారమువల లేనిదానిగాఁజేసినది. అని, తాత్పర్యము
న; వివత్సా-విడ్డలేనిదానిగాను ; కృ

నహి తావద్గుణైః జ్ఞాప్తం సర్వకాస్త్రవిశారదమ్
ఏకశత్రా వినా పుత్ర మహం జీవితు ముత్సహే. ౧౯

టికా ఏకశత్రా= ఒక్కఁడేకొడు నేను, లేకలేక, యొక్క-కొడుకునలె
కుగల; అహం= నేను; తావద్గుణైః = ట్టుకొనియున్నాను లోకంబునఁగల్యాణ
అన్నిగుణంబులతోను; జ్ఞాప్తం= కూడిన గుణంబులెన్నిగలవో, వానియన్నిటితో
కాదును; సర్వకాస్త్రవిశారదం= స డంగూడినవాడును సమస్తకాస్త్రంబు
మస్తకాస్త్రంబులందును బుండితుండు లందును బండితుండునగు; నాకొడుకు
నగు; పుత్రుంవినా= కొడుకునువిడిచి; నుంగూడవిడిచి, నేనుబ్రతుకంటజాలను.
జీవితం = బ్రతుకుటకు; ముత్సహే అని, తాత్పర్యము.
హి=కోరనుగాదా!

నహి మే జీవితే కించి త్యాచర్యం మహా కల్పవృక్షే

(“కల్పతే” ఇతి పాఠాంతరం)

అపశ్యంత్యాః ప్రియం పుత్రం మహాబాహుం మహాబలమ్. ౨౦

టిక॥ మహాబాహుం = పెద్ద చేతులు	చెమయినను; నకల్పతేహి = చేయబడ
గలవాఁడును; మహాబలం = అధికమయి	దుగదా! నకల్పతేహి (పాఠాంతరం) =
నబలముగలవాఁడును; ప్రియం = సంతో	లేదుగదా!
షకరుండునగు; పుత్రం = కొడుకును; అప	మహాబాహుండును మహాబలండు
శ్యంత్యాః = చూడకున్న; మే = నాకు; ఇ	నగు; ప్రియపుత్రుంబూడకున్న నాకేష్టమ
హ = ఇప్పుడు; జీవితే = బ్రతుకుటయం	జీవించుట కేయుపాయమునులేదు.
దు; సామర్థ్యం = శక్తి; కించితే = కొం	అని, తాత్పర్యము.

అయంహి మాం దీపయతే సముత్థిత
స్తనూజశోకప్రభవో హుతాశనః
మహీ మిమాం రక్షిభి రుద్ధతప్రభో
యథా నిదాఘే భగవాన్ దివాకరిః. ౨౧

టిక॥ తనూజశోకప్రభవః = పుత్రుడు; శేయుచున్నదిగదా!

అమెకారణముగాఁగల; అయం = ఈ ;	ఎండకాలంబున, నినుమడికాంతిగల
హుతాశనః = నిప్పు; సముత్థితః = లేచి	భగవంతుండగు సూర్యుండు , కిరణం
నదై ; నిదాఘే = ఎండకాలమునందు ;	బుల, భూమినిందపింపఁ శేయునట్లు, ఈ
రక్షిభిః = కిరణముల చేత; మహీం = భూ	పుత్రుడు; ఖమునంబుట్టిన యగ్నిహూత్ర
మిని; ఉద్ధతప్రభః = అతిశయించినకాం	ముప్రజ్వలిల్లినప్పుడ పింపఁ శేయు చు
తిగల; భగవాన్ = మాహాత్మ్యముగల;	న్నది. అని, కొసల్యనిలపించినది.
దివాకరోయథా = సూర్యుండువలె;	అని, తాత్పర్యము.
మాం = నన్ను; దీపయతేహి = తపింపఁ	

ఇత్యాషే, శ్రీమద్రామాయణే, అధికాశ్యే.

అయోధ్యావాంశే, త్రిదత్వారితస్సగః.

ఇతి, స్వప్నార్థము.

